

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**KAMUSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ VE RIZA ÜRETİMİ
BAĞLAMINDA KAPİTALİST GÖZETİM TOPLUMU:
GLOPTİKON**

YUNUS EMRE TOPRAK

HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANABİLİM DALI

ARALIK 2021

**KAMUSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ VE RIZA ÜRETİMİ BAĞLAMINDA
KAPİTALİST GÖZETİM TOPLUMU: GLOPTİKON**

Yunus Emre TOPRAK

**DOKTORA TEZİ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ARALIK - 2021

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yunus Emre TOPRAK

03/12/2021

KAMUSAL ALANIN DÖNÜŞÜMÜ VE RIZA ÜRETİMİ BAĞLAMINDA KAPİTALİST GÖZETİM TOPLUMU: GLOPTİKON

(Doktora Tezi)

Yunus Emre TOPRAK

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARALIK 2021

ÖZET

Kamusal alan, sivil toplum ve gözetim kavramları birbiriyle iç içe geçmiş kavramlardır. İletişimin biçiminde yaşanan değişim, söz konusu üç kavramı da derinden etkilemektedir. Müzakereye, düşüncelerin serbest ve eşit bir biçimde ifade edilmesine imkân tanıyan, statülerin ve ayrıcalıkların yok sayıldığı bir kamusal alan sivil toplumun olmazsa olmaz şartıdır. Antik Yunan ve Roma'da özel statülere sahip yurttaşlar tarafından uygulanan doğrudan demokrasi, modern demokratik toplumlarda yurttaşların katılım yetkilerini devrettikleri temsilciler tarafından yürütülmektedir. Kamusal alan ve sivil toplum kavramlarının olduğu her yerde, yöneten ve yönetilen kavramları da bulunmaktadır. Bunun sonucunda, ortaya iktidar ilişkileri çıkmaktadır. İktidar, sadece devlet iktidarı olarak düşünülmemelidir. İki ve daha fazla insanın bulunduğu her yerde iktidar ilişkilerinden söz etmek mümkündür. Günümüzde devletler ve kapitalist şirketler arasında kurulan ortaklığın bir sonucu olarak, kamusal alan feodalleşmektedir. Kamusal tartışmaya yön vererek iktidara yurttaşların taleplerini ve önerilerini sunma hak ve ödevi olan sivil toplum ise, giderek gözetim toplumuna dönüşmektedir. Gözetim toplumu yurttaşlara sürekli olarak sunulan güvenlik söylemiyle kendisine meşruiyet kazandırmaktadır. Güvenlik, gözetim için kabul edilebilir bir gerekçe olsa da; kapitalist şirketler tarafından çok farklı amaçlar için de kullanılmaktadır. Yurttaşlar, toplanan ve paylaşılan verileri bağlamında sınıflandırılmakta ve ayrıştırılmaktadırlar. Bunun sonucu olarak, yaşam tercihlerine kapitalist hegemonya tarafından yön verilmektedir. Artık sadece panoptik gözetimin uygulandığı bir çağın çok ötesindeyiz. Teknoloji, gözetim biçimlerindeki radikal değişimin hazırlayıcısı olmuştur. Yerel panoptikonun küresel çocukları olan süper-panoptikon, banoptikon, sinoptikon ve omniptikonun eş zamanlı bir şekilde uygulanmasının sonucunda; gizlenilmesi mümkün olmayan gloptikon ile yüzleşmek durumundayız.

Bilim Kodu : 115503

Anahtar Kelimeler : Kamusal alan, sivil toplum, gözetim toplumu, panoptikon, banoptikon, süper- panoptikon, sinoptikon, omniptikon, gloptikon

Sayfa Adedi : 679

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Gülcan IŞIK

CAPITALIST SURVEILLANCE SOCIETY IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF PUBLIC SPHERE AND CONSENT MANUFACTURING: GLOPTICON

(Ph.D. Thesis)

Yunus Emre TOPRAK

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

DECEMBER 2021

ABSTRACT

Public sphere, civil society and surveillance are interwoven concepts. Transformation in the shape of communication has affected all these three concepts deeply. Public sphere; which enables negotiation and expression of ideas equally and unconstrainedly and in which status and privileges are ignored; is an indispensable obligation of civil society. Democracy, which was carried out directly in Ancient Greek and Rome, is being performed by the representatives to whom citizens delegate their participation authority in modern democratic societies. Ruling and ruled people are omnipresent where public sphere and civil society concepts are presented together. As a result of this, power relationships emerge. Power should not be thought only as a state power. It is possible to mention about power relationship in a place where two or more people are found. In our age, public sphere is becoming feudal just because of the association constituted by states and capitalist corporations. Civil society who has both right and duty of submitting citizens' proposals and critiques to the state by steering the public sphere is turning into a surveillance society gradually. Surveillance society is gaining its legitimacy with the discourse of "security" which is presented to the citizens consistently. Although security is an acceptable reason for surveillance, it may also be used for different purposes by capitalist corporations. Citizens are being classified and separated in the context of their collected and shared data. As a result of this, their life preferences are being directed by capitalist hegemony. From now on, we are beyond an age in which only panoptic surveillance is being performed. Technology has become the preparer of the radical alteration in the shape of surveillance. As super-panopticon, banopticon, synopticon and omnipticon; who are the global children of local panopticon, are being performed simultaneously; we are obliged to face with glopticon from which it is not possible to hide.

Science Code : 115503

Key Words : Public sphere, civil society, surveillance society, panopticon, banopticon,
super-panopticon, synopticon, omnipticon, glopticon

Page Number : 679

Supervisor : Prof. Dr. Gülcan IŞIK

TEŞEKKÜR

Gerek ders dönemi, gerekse tez döneminde bana inanan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, doktora tezime konu olan akademik düşüncelerimin olgunlaşmasında yadsınamaz katkıları olan doktora tez danışmanım değerli bilim insanı Prof. Dr. Gülcan IŞIK'a,

Akademik hayatımın her safhasında yanımda olduklarını hissettiğim tez izleme komitesi üyeleri değerli hocalarım Prof. Dr. Muharrem ÇETİN ve Prof. Dr. Recep TAYFUN'a,

Eğitim hayatıma başladığım günden bu yana, beni her zaman ilime teşvik eden, ideallerimin ve ufkumun aydınlatıcıları annem ve babama, bitmez tükenmez bir sabırla beni her zaman destekleyen sevgili eşim Merve'ye, en güzel zamanlarında yanlarında olmadığım dünya tatlısı oğullarım Yiğit Alp ve Mert Altay'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	xxii
RESİMLERİN LİSTESİ	xxvii
KISALTMALAR.....	xxviii
1.GİRİŞ	1
2.KAMUSAL ALAN.....	7
2.1.Kamusal Alanın Kavramsal Kökeni ve Tarihi Gelişimi	7
2.2.Kamusal Alanda Eski-Modern Tartışmaları.....	20
2.2.1.Hanna Arendt'in Agonistik Kamusal Alanı	21
2.2.2.John Stuart Mill'in Modern Kamusal Alanı.....	26
2.3.Kamusal Alanda Liberal Çatışma: Temsil-Katılım	32
2.3.1.Bruce Ackerman'ın Legalistik Kamusal Alanı	32
2.3.2.Benjamin Barber'ın Katılımcı Güçlü Demokrasisi	36
2.4.Kamusal Alana Söylemsel Bakış: Jürgen Habermas.....	44
2.4.1.Demokratik Müzakerenin Temeli: İletişimsel Eylem Kuramı.....	44
2.4.2.Habermas'ın Burjuva Kamusal Alanı	50
2.4.3.Burjuva Kamusal Alanına Eleştiriler	59
2.4.3.1. Marxist bir itiraz: Oskar Negt ve Alexander Kluge'un proleter kamusal alanları	60

2.4.3.2. Feminist Eleştiriler: Maskülen burjuva kamusal alanında mahremiyet ve homojenleşme sorunsalı	66
2.5.Kamusal Alanda Dönüşüm.....	73
2.5.1.Sanayileşme ve Kentleşme Üzerine Sosyolojik Bir Bakış.....	73
2.5.1.1. Karl Marx: <i>Yabancılaşma</i>	74
2.5.1.2. Ferdinand Tönnies: <i>Cemaat ve cemiyetler</i>	77
2.5.1.3. Emile Durkheim: <i>İşbölümü ve anomi</i>	81
2.5.1.4. Georg Simmel: <i>Kentteki yabancı</i>	86
2.5.1.5. Robert Ezra Park: <i>İnsan ekolojisi</i>	88
2.5.1.6. Louis Wirth: <i>Kentleşme ve konsensüs</i>	91
2.5.1.7. Raymond Edward Pahl: <i>Kent idareciliği ve toplumsal uyum</i>	93
2.5.1.8. John Rex ve Robert Moore: <i>Yerleşim temelli sınıflar</i>	95
2.5.1.9. Oscar Lewis: <i>Yoksulluk kültürü</i>	98
2.5.1.10.Ivan Illich: <i>Okulsuz toplum</i>	100
2.5.1.11.Harry Braverman: <i>Vasıfsızlaşma</i>	102
2.5.2. Kamusal Alanın Dönüşümüne Olumsuz Bakış ve Richard Sennett'te Kamusal İnsanın Çöküşü.....	104
2.5.3. Kamusal Alanın Dönüşümüne Olumlu Bakış ve Yeni Bir Kamusal Alan Olarak İnternet	115
3.DEVLET VE SİVİL TOPLUM.....	127
3.1.Devlet ve Sivil Topluma Yönelik Öncül Tartışmalar	130
3.2.Devlet ve Sivil Toplumun Ayrılmazlığını Savunanlar	133
3.2.1.Niccolo Machiavelli: <i>Hükümdar</i>	133
3.2.2.Jean Bodin: <i>Egemenlik</i>	140
3.2.3.Thomas Hobbes: <i>Leviathan</i>	147
3.2.4.George Wilhelm Friedrich Hegel: <i>Bir Sentez Olarak "Devlet"</i>	155

3.3.Sivil Toplum Karşısında Yetkileri Azaltılmış Devleti Savunanlar	163
3.3.1.John Locke: <i>Siyasal Liberalizm ve Mülkiyet</i>	163
3.3.2.Charles-Louis de Secondat Montesquieu: <i>Kanunların Ruhu</i>	170
3.3.3.Jean-Jacques Rousseau: <i>Toplumsal Sözleşme ve Ulusal Egemenlik</i>	177
3.3.4.İskoç Aydınlanması	186
3.3.4.1. Adam Smith: <i>Otorite ve yararlılık</i>	188
3.3.4.2. Adam Ferguson: <i>Çatışma</i>	193
3.3.5.Thomas Paine: <i>İnsan Hakları</i>	198
3.3.6.Alexis de Tocqueville: <i>Örgütlü Toplum</i>	206
3.4.Devlet ve Sivil Topluma Marksist Bakış.....	216
3.4.1.Karl Marx: <i>Devlet ve Sivil Topluma Bir Meydan Okuma</i>	216
3.4.2.Antonio Gramsci: <i>Hegemonya ve İktidar</i>	227
3.4.2.1. Gramsci öğretisinin felsefi temelleri ve Machiavelli ile ilişkisi	228
3.4.2.2. Siyasal parti, yapı/üstyapı ve tarihsel blok.....	230
3.4.2.3. Hegemonya.....	235
3.4.2.4. Organik aydınlar, eğitim sistemi ve fabrika konseyleri.....	238
3.4.3.Louis Althusser: <i>İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları</i>	243
3.4.3.1. Althusser öğretisinin felsefi temelleri	244
3.4.3.2. Ekonomik determinizm ve hümanizm eleştirileri	246
3.4.3.3. İdeoloji ve sınıf.....	248
3.4.3.4. Devlet, devletin baskı ve ideolojik aygıtları.....	251
4.GÖZETİM TOPLUMU	257
4.1.Panoptikon Olgusunun Ortaya Çıkışında Samuel ve Jeremy Bentham.....	258
4.2.Michel Foucault: Gözetim Toplumunda Disiplin ve Denetim.....	264

4.2.1.Çoban Metaforu.....	264
4.2.2.Bilgi ve İktidar.....	269
4.2.3.Özne ve İktidar Diyalektiği	272
4.2.4.Biyo-İktidar Çağı: Anatomo-Politika, Biyo-Politika ve Cinsellik	278
4.2.5.İktidarın Gözü.....	288
4.2.5.1. Beden, mekân ve panoptikon.....	288
4.2.5.2. Gözetim (kapatma) evlerinin dönüşümü	292
4.2.5.3. Polis ve hapishanenin tarihsel işlevleri	297
4.3.Gözetimin Toplumsallaşması ve Küreselleşmesi	302
4.3.1.Modern Kent ve Gözetim	306
4.3.2.Kapitalizm ve Gözetim	319
4.3.3.Küresel Güvenlik ve Gözetim	326
4.4.Yerel Panoptikon'un Küresel Çocukları: Tüketim Çağında Gözetim	336
4.4.1.Süper Panoptikon: Kaybolan Bedenler.....	341
4.4.2.Banoptikon: Küresel Bir Elek.....	349
4.4.3.Sinoptikon: Yol Gösteren Hükümdarlık.....	353
4.4.4.Omniptikon: Mahremin Kamusallaşması	359
4.4.5.Gloptikon: Ya Dışındasındır Çemberin ya da İçinde Var Olacaksın!	367
4.5.Gözetim Gölgesinde Ağ Toplumunda Yaşamak	373
4.5.1.Dijital Bir İmparatorluğa Doğru	374
4.5.2.Gözetim Karşıtı Oluşumlar	385
5. YENİ İLETİŞİM, DENETİM VE TÜKETİM TEKNOLOJİLERİ BAĞLAMINDA BİREYİN GÖZETİM FARKINDALIĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....	397
5.1.Araştırmanın Konusu ve Sorunu.....	397
5.2.Araştırmanın Amaç ve Hipotezleri	398

5.3.Araştırmanın Örneklem, Kapsam ve Sınırlılıkları	417
5.4.Araştırmanın Yöntemi	419
5.4.1.Verİ Toplama Aracı	419
5.4.2.Verilerin Analizi	419
5.4.3.Ölçek Hakkında Bilgi	420
5.5.Araştırmanın Yapı Geçerliliği, Güvenirliğı ve Açımlayıcı Faktör Analizi	424
5.6.Araştırmanın Doğrulayıcı Faktör Analizi	440
5.7.Araştırmanın Modeli.....	447
5.8.Araştırmanın Bulguları.....	448
5.8.1. Demografik Özellikler Veri Toplama Formu Bulguları	448
5.8.2. Dijital/Elektronik Uygulama ve Araçların Kullanımına Yönelik Veri Toplama Formu Bulguları	453
5.8.2.1. Kullanım örüntüleri ve amaçları frekans analizleri	453
5.8.2.2. Ki-kare bağımsızlık analizleri.....	467
5.8.2.2.1. Cinsiyete göre ki-kare bağımsızlık analizleri.....	468
5.8.2.2.2. Medeni duruma göre ki-kare bağımsızlık analizleri	472
5.8.2.2.3. Çocuk sahipliğine göre ki-kare bağımsızlık analizleri.....	477
5.8.2.2.4. Yaşa göre ki-kare bağımsızlık analizleri	482
5.8.2.2.5. Eğitim durumuna göre ki-kare bağımsızlık analizleri.....	488
5.8.2.2.6. Gelir durumuna göre ki-kare bağımsızlık analizleri	495
5.8.2.2.7. Çalışma durumuna göre ki-kare bağımsızlık analizleri ...	502
5.8.3. Yeni İletişim, Denetim ve Tüketim Teknolojileri Bağlamında Bireyin Gözetim Farkındalığı Ölçeğı Bulguları	508
5.8.3.1. Frekans analizi.....	509
5.8.3.2. Fark analizi	516
5.8.3.2.1. Bağımsız örneklem t-testi	516

5.8.3.2.1.1. Cinsiyete göre bağımsız örneklem t-testi	516
5.8.3.2.1.2. Medeni duruma göre bağımsız örneklem t-testi	524
5.8.3.2.1.3. Çocuk durumuna göre bağımsız örneklem t-testi	531
5.8.3.2.2. Tek yönlü ANOVA testi.....	538
5.8.3.2.2.1. Yaşa göre tek yönlü ANOVA testi.....	539
5.8.3.2.2.2. Eğitim durumuna göre tek yönlü ANOVA testi	548
5.8.3.2.2.3. Gelir durumuna göre tek yönlü ANOVA testi.....	558
5.8.3.2.2.4. Çalışma durumuna göre tek yönlü ANOVA testi...	567
5.8.3.3. Korelasyon analizi.....	576
5.9.Bulguların Yorumlanması.....	609
6.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	617
KAYNAKLAR.....	633
EKLER	661
EK-1 Anket Formu	663
ÖZGEÇMİŞ.....	677
YAYINLAR	679

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 2.1. Mills'in kamu ile kitle karşılaştırması.....	15
Çizelge 2.2. Cılız demokrasi eğilimlerinde aktör, savunu ve zayıflık.....	40
Çizelge 2.3. İletişimsel eylemde davranış tarzları ve bağıntıları.....	49
Çizelge 2.4. Marxist teorideki ana sınıflar	74
Çizelge 2.5. <i>Gemeinschaft</i> 'a karşı <i>Gesellschaft</i>	78
Çizelge 2.6. Mekanik topluma karşı organik toplum	83
Çizelge 3.1. Aristo'nun siyasal yönetim kategorizasyonu	143
Çizelge 3.2. Hobbes'un monarşi ve egemen meclisleri mukayesesi	153
Çizelge 3.3. Paine'in eski ve yeni devlet sistemlerini mukayesesi.....	205
Çizelge 3.4. Tocqueville'in eşitlik-özgürlük kıyaslaması	208
Çizelge 3.5. Devletin baskı aygıtları ile devletin ideolojik aygıtlarının farkları.....	254
Çizelge 5.1. $\alpha = 0.05$ için örneklem büyüklükleri	418
Çizelge 5.2. Ön test KMO ve Bartlett analizi	424
Çizelge 5.3. Ön test alt boyutların açıklanan varyans oranları	425
Çizelge 5.4. Ön test ölçekte bulunan ifadelerin faktör yük değerleri.....	427
Çizelge 5.5. Ön test güvenirlik analizi	429
Çizelge 5.6. Ön test ölçekte bulunan ifadelere ait tamamlayıcı istatistikler	429
Çizelge 5.7. Ön test ölçeğe ait madde analiz sonuçları.....	431
Çizelge 5.8. Asıl test KMO ve Bartlett analizi.....	432
Çizelge 5.9. Asıl test alt boyutların açıklanan varyans oranları.....	433
Çizelge 5.10. Asıl test ölçekte bulunan ifadelerin faktör yük değerleri.....	435
Çizelge 5.11. Asıl test güvenirlik analizi	436
Çizelge 5.12. Ölçekte bulunan ifadelere ait tamamlayıcı istatistikler.....	437

Çizelge 5.13. Ölçek ve ölçek alt boyutlarına ait ortalama, medyan, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri	438
Çizelge 5.14. AMOS uyum indeks değerlerinin araştırmanın ölçüm değerleriyle karşılaştırılması	443
Çizelge 5.15. Ölçüm modelinin değişkenleri için AVE ve CR değerleri	446
Çizelge 5.16. Değişkenlerin AVE karekökleri ve birbirleriyle olan korelasyon değerleri..	447
Çizelge 5.17. Çalışma durumuna göre dağılım.....	451
Çizelge 5.18. Çalışma durumuna göre genelleştirilmiş dağılım	452
Çizelge 5.19. Elektronik posta kullanım amacı	454
Çizelge 5.20. Sosyal medya kullanım amacı	458
Çizelge 5.21. Banka ve kredi kartı kullanım amacı	458
Çizelge 5.22. İnternet bankacılığı kullanım amacı	459
Çizelge 5.23. Telefon bankacılığı kullanım amacı	460
Çizelge 5.24. Üyelik/kulüp kartları kullanım amacı	461
Çizelge 5.25. Elektronik ticaret platformları kullanım amacı.....	462
Çizelge 5.26. E-devlet uygulaması kullanım amacı.....	465
Çizelge 5.27. E-nabız uygulaması kullanım amacı.....	466
Çizelge 5.28. E-okul uygulaması kullanım amacı	466
Çizelge 5.29. UYAP uygulaması kullanım amacı	467
Çizelge 5.30. Cinsiyete göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı.....	468
Çizelge 5.31. Cinsiyete göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı	469
Çizelge 5.32. Cinsiyete göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı.....	470
Çizelge 5.33. Cinsiyete göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı	471
Çizelge 5.34. Medeni duruma göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı	472
Çizelge 5.35. Medeni duruma göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı	473
Çizelge 5.36. Medeni duruma göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı	475

Çizelge 5.37. Medeni duruma göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı..	476
Çizelge 5.38. Çocuk sahipliğine göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı.....	477
Çizelge 5.39. Çocuk sahipliğine göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı .	478
Çizelge 5.40. Çocuk sahipliğine göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı .	480
Çizelge 5.41. Çocuk sahipliğine göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı ...	481
Çizelge 5.42. Yaşa göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı.....	482
Çizelge 5.43. Yaşa göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı.....	483
Çizelge 5.44. Yaşa göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı.....	485
Çizelge 5.45. Yaşa göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı	486
Çizelge 5.46. Eğitim durumuna göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı.....	488
Çizelge 5.47. Eğitim durumuna göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı...	490
Çizelge 5.48. Eğitim durumuna göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı..	491
Çizelge 5.49. Eğitim durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı	493
Çizelge 5.50. Gelir durumuna göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı	495
Çizelge 5.51. Gelir durumuna göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı	496
Çizelge 5.52. Gelir durumuna göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı	498
Çizelge 5.53. Gelir durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı ..	499
Çizelge 5.54. Çalışma durumuna göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı	502
Çizelge 5.55. Çalışma durumuna göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı.	503
Çizelge 5.56. Çalışma durumuna göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı	505
Çizelge 5.57. Çalışma durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı ..	506
Çizelge 5.58. Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceyi ölçmek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı....	510
Çizelge 5.59. Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşüncesi ölçmek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı	511
Çizelge 5.60. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçmek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı	512

Çizelge 5.61. Katılımcıların <i>gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı	513
Çizelge 5.62. Katılımcıların <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı	513
Çizelge 5.63. Katılımcıların <i>gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı	514
Çizelge 5.64. Katılımcıların <i>gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı	515
Çizelge 5.65. Katılımcıların <i>gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı	516
Çizelge 5.66. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı</i> ölçeğine katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	517
Çizelge 5.67. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	518
Çizelge 5.68. Katılımcıların <i>gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	518
Çizelge 5.69. Katılımcıların <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	519
Çizelge 5.70. Katılımcıların <i>gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	520
Çizelge 5.71. Katılımcıların <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	521
Çizelge 5.72. Katılımcıların <i>gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	521
Çizelge 5.73. Katılımcıların <i>gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	522
Çizelge 5.74. Katılımcıların <i>gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	523

Çizelge 5.75. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı</i> ölçeğine katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları.....	524
Çizelge 5.76. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları.....	525
Çizelge 5.77. Katılımcıların <i>gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları.....	526
Çizelge 5.78. Katılımcıların <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları.	526
Çizelge 5.79. Katılımcıların <i>gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	527
Çizelge 5.80. Katılımcıların <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	528
Çizelge 5.81. Katılımcıların <i>gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları.....	529
Çizelge 5.82. Katılımcıların <i>gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	529
Çizelge 5.83. Katılımcıların <i>gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları.....	530
Çizelge 5.84. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı</i> ölçeğine katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları.	531
Çizelge 5.85. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları.....	532
Çizelge 5.86. Katılımcıların <i>gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları.....	533
Çizelge 5.87. Katılımcıların <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları.	534

Çizelge 5.88. Katılımcıların <i>gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	534
Çizelge 5.89. Katılımcıların <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	535
Çizelge 5.90. Katılımcıların <i>gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	536
Çizelge 5.91. Katılımcıların <i>gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	537
Çizelge 5.92. Katılımcıların <i>gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları	537
Çizelge 5.93. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı</i> ölçeğine katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	539
Çizelge 5.94. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	540
Çizelge 5.95. Katılımcıların <i>gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	541
Çizelge 5.96. Katılımcıların <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	542
Çizelge 5.97. Katılımcıların <i>gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	543
Çizelge 5.98. Katılımcıların <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	544
Çizelge 5.99. Katılımcıların <i>gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	545

Çizelge 5.100. Katılımcıların <i>gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	546
Çizelge 5.101. Katılımcıların <i>gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	547
Çizelge 5.102. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı</i> ölçeğine katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.	549
Çizelge 5.103. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.	550
Çizelge 5.104. Katılımcıların <i>gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	551
Çizelge 5.105. Katılımcıların <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	552
Çizelge 5.106. Katılımcıların <i>gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	553
Çizelge 5.107. Katılımcıların <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	554
Çizelge 5.108. Katılımcıların <i>gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	555
Çizelge 5.109. Katılımcıların <i>gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	556
Çizelge 5.110. Katılımcıların <i>gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	557
Çizelge 5.111. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı</i> ölçeğine katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	558
Çizelge 5.112. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları....	559

Çizelge 5.113. Katılımcıların <i>gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	560
Çizelge 5.114. Katılımcıların <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	561
Çizelge 5.115. Katılımcıların <i>gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	562
Çizelge 5.116. Katılımcıların <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	563
Çizelge 5.117. Katılımcıların <i>gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	564
Çizelge 5.118. Katılımcıların <i>gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	565
Çizelge 5.119. Katılımcıların <i>gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	566
Çizelge 5.120. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı</i> ölçeğine katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	567
Çizelge 5.121. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	568
Çizelge 5.122. Katılımcıların <i>gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	569
Çizelge 5.123. Katılımcıların <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	570
Çizelge 5.124. Katılımcıların <i>gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	571
Çizelge 5.125. Katılımcıların <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	572

Çizelge 5.126. Katılımcıların <i>gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	573
Çizelge 5.127. Katılımcıların <i>gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları.....	574
Çizelge 5.128. Katılımcıların <i>gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları	575
Çizelge 5.129. Ölçek ve ölçek alt boyutları arasındaki ilişkiye yönelik analiz (Pearson korelasyon testi) sonuçları	577
Çizelge 5.130. Ki-kare bağımsızlık testlerinin genel değerlendirilmesi.....	610
Çizelge 5.131. Bağımsız örneklem t-testlerinin genel değerlendirilmesi	611
Çizelge 5.132. Tek yönlü ANOVA testlerinin genel değerlendirilmesi	612
Çizelge 5.133. Pearson korelasyon testlerinin genel değerlendirilmesi.....	613
Çizelge 5.134. Ölçek ve alt ölçeklere ait puanlama kıstasları ve sonuçları	614

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 3.1. Polobios'un siyasal yönetim kategorizasyonu	144
Şekil 3.2. Montesquieu öğretisinde yönetim şekilleri	172
Şekil 3.3. Karl Marx'ta devlet ve toplum ilişkisi	217
Şekil 3.4. Althusser'in devlet yaklaşımı.....	253
Şekil 4.1. Bir iktidar teknolojisi olarak "biyo-iktidar"	285
Şekil 4.2. Toprak'ın gloptikon modeli	370
Şekil 5.1. Ön test toplam varyans açıklaması	427
Şekil 5.2. Asıl test toplam varyans açıklaması	434
Şekil 5.3. Asıl test histogram diyagramı	439
Şekil 5.4. Asıl test Q-Q Plot diyagramı	439
Şekil 5.5. Asıl test boxplot (kutu) diyagramı.....	440
Şekil 5.6. Ölçüm modeline ait AMOS ekran çıktısı	442
Şekil 5.7. Araştırmanın modeli	448
Şekil 5.8. Cinsiyet, medeni durum ve çocuk durumuna göre dağılım.....	449
Şekil 5.9. Yaşa göre dağılım.....	449
Şekil 5.10. Eğitim durumuna göre dağılım.....	450
Şekil 5.11. Gelir durumuna göre dağılım.....	451
Şekil 5.12. Elektronik posta uzantısı kullanımı dağılımı	453
Şekil 5.13. Sosyal medya platformu kullanımı dağılımı.....	455
Şekil 5.14. Sosyal medya günlük kullanım süresi dağılımı	456
Şekil 5.15. Sosyal medya üyelik süresi dağılımı	456
Şekil 5.16. Sosyal medya platformlarında paylaşılan bilgiler	457
Şekil 5.17. Elektronik ticaret platformları kullanım dağılımı.....	461

Şekil 5.18. Kargo şirketleri kullanım dağılımı.....	463
Şekil 5.19. Elektronik devlet platformları kullanım dağılımı	464
Şekil 5.20. <i>Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı</i> ölçeğinin katılımcıların yaş gruplarına göre ortalamaları	540
Şekil 5.21. <i>Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutunun katılımcıların yaş gruplarına göre ortalamaları	544
Şekil 5.22. <i>Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutunun katılımcıların yaş gruplarına göre ortalamaları	546
Şekil 5.23. <i>Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutunun katılımcıların eğitim durumu gruplarına göre ortalamaları.....	555
Şekil 5.24. <i>Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutunun katılımcıların gelir durumu gruplarına göre ortalamaları.....	565
Şekil 5.25. <i>Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutunun katılımcıların çalışma durumu gruplarına göre ortalamaları	572
Şekil 5.26. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı</i> ölçeği ile <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği.....	578
Şekil 5.27. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı</i> ölçeği ile <i>gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	579
Şekil 5.28. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı</i> ölçeği ile <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği.....	580
Şekil 5.29. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı</i> ölçeği ile <i>gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	581
Şekil 5.30. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı</i> ölçeği ile <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	582
Şekil 5.31. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı</i> ölçeği ile <i>gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	583

Şekil 5.32. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği</i> ile <i>gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği.....	584
Şekil 5.33. Katılımcıların <i>yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği</i> ile <i>gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	585
Şekil 5.34. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutu ile <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği.....	587
Şekil 5.35. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutu ile <i>gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	588
Şekil 5.36. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutu ile <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	589
Şekil 5.37. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutu ile <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	590
Şekil 5.38. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutu ile <i>gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	591
Şekil 5.39. Katılımcıların <i>gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutu ile <i>gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği ...	592
Şekil 5.40. Katılımcıların <i>gözetimde teknolojiden vazgeçme düşüncesi</i> ölçek alt boyutu ile <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği.....	593
Şekil 5.41. Katılımcıların <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutu ile <i>gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği ...	595
Şekil 5.42. Katılımcıların <i>gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi</i> ölçek alt boyutu ile <i>gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	596

Şekil 5.43. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği ...	597
Şekil 5.44. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği ...	598
Şekil 5.45. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	599
Şekil 5.46. Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	600
Şekil 5.47. Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	601
Şekil 5.48. Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	602
Şekil 5.49. Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	603
Şekil 5.50. Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	604
Şekil 5.51. Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	605
Şekil 5.52. Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	606
Şekil 5.53. Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	607
Şekil 5.54. Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	608

Şekil 5.55. Katılımcıların <i>gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutu ile <i>gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi</i> ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği	609

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 4.1. Bentham'ın panoptikon tasarımı	259
Resim 4.2. Navigo ulaşım kartı.....	318
Resim 5.1. Örneklem sayısının G-power 3.1 programıyla hesaplanması.....	418

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFP	Agence France-Presse
AGFI	Adjustment Goodness of Fit Index
ANPR	Automatic Number Plate Recognition System
AP	Associated Press
AVE	Average Variance Extracted
BBC	British Broadcasting Company
BA	Bundeskriminalamt
BND	Bundesnachrichtendienst
CASPIAN	Consumers against Supermarket Privacy Invasions and Numbering
CFI	Comparative Fit Index
CIA	Central Intelligence Agency
CISPA	Cyber Intelligence Sharing and Protection Act
COMINT	Communication Intelligence
CR	Composite Reliability
CRIS	Communication Rights in the Information Society
DW	Deutsche Welle
EDRI	European Digital Rights
EPIC	Electronic Privacy Information Center
EUROPOL	Europe Police
FBI	Federal Bureau of Investigation
FSS (FBS)	Federal Security Service
GCHQ	Government Communications Headquarters

KISALTMALAR (devamı)

Kısaltmalar	Açıklamalar
GFI	Goodness of Fit Index
GIMCN	Global Independent Media Centre Network
GPS	Global Pointing System
ICAMS	International Campaign against Mass Surveillance
ICAO	International Civil Aviation Organization
ICLMG	International Civil Liberties Monitoring Group
IFI	Incremental Fit Index
INTERPOL	International Police
IRA	Ireland Republican Army
KMO	Kaiser-Meyer-Olkin
MRP	Machine Readable Passport
NAFIS	National Automated Fingerprints Identification System
NAST	Network against Surveillance Technology
NFC	Near Field Communication
NFI	Normed Fit Index
NGI	Next Generation Identification
NGO	Non-Governmental Organizations
NNFI	Non-Normed Fit Index
NSA	National Security Agency
NSM	New Social Movements
PGFI	Parsimony Goodness of Fit Index
PI	Privacy International
PNC	Police National Computer
PNFI	Parsimony Normed Fit Index

KISALTMALAR (devamı)

Kısaltmalar	Açıklamalar
PNR	Passenger Name Record
QQ Plot	Quantile-Quantile Plot
RATP	Régie Autonome des Transports Parisiens
RFI	Relative Fit Index
RFID	Radio Frequency Identification
RMSEA	Root Mean Square Error of Approximation
SRMR	Standardized Root Mean Square Residual
SITS	Server in the Sky
U.S. PIRG	United States Public Interest Research Group

1. GİRİŞ

Kamusal alan olgusu demokrasi, devlet, hegemonya, sivil toplum, bireysel hak ve özgürlükler gibi kavramlarla yakın bir ilişki içerisindedir. Demokrasi ve sivil toplum olgularında meydana gelen değişim ve dönüşümlerin kamusal alandan bağımsız bir şekilde ele alınması düşünülemez. Bu noktada; kamusal alanın Yunan şehir devletlerinde, Roma İmparatorluğu'nda, feodal Avrupa devletlerinde, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa'da oluşan liberal dönemde, 1929 Krizi sonucunda ortaya çıkan sosyal refah devletlerinde, Thatcher ve Reagan tarafından ortaya atılan ve 1980'lerden itibaren dünyada egemen olan neo-liberal ideolojide çok farklı anlamlar taşıdığı görülebilmektedir.

Farklı dünya görüşüne sahip düşünürlerin kamusal alan olgusuna farklı bakış açılarıyla yaklaştıklarını görebiliyoruz. Liberal düşünürler kamusal alan tartışmalarında ekonomik unsurları ön plana çıkartarak genel olarak bütünleşik bir kamusal alan resmetmektedirler. Marksist düşünürlerde muhalif tartışmaların yapılabileceği burjuva kamusal alana teğetlenmiş durumda bulunan karşıt kamusal alanlara yapılan vurguyu görmek mümkündür. Feminist teorisyenlerin ise, kamusal alana mahremiyet ve cinsiyet eşitliği bağlamında eleştirel bir bakış açısıyla yaklaştıkları sonucuna ulaşabiliyoruz.

Demokrasi ve sivil toplumda meydana gelen değişim ve dönüşümler özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişim bağlamında ele alınmalıdır. Bu noktada, doğrudan katılımın olduğu Antik Yunan ve Roma demokrasileri ile günümüz temsili demokrasileri bağlamında ele alınan kamusal alan yaklaşımlarının birbirinden oldukça farklı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda, Arendt ve Barber gibi düşünürlerin eski kamusal alan olarak tabir edilen Antik Yunan kamusal alanını günümüz demokrasilerine uyarlama çabalarına da tanıklık etmekteyiz.

İletişim teknolojilerindeki gelişim ve aynı zamanda ülkelerin nüfuslarındaki artış doğrudan katılımın olduğu bir kamusal alan fikrini oldukça zorlaştırmaktadır. Bunun sonucunda, yurttaşların kamusal tartışmalara katılımı medyaya bağımlı bir hale gelmektedir. Gazete, radyo, televizyon derken çağımız yeni bir iletişim aracına daha tanıklık etmektedir: İnternet. İnternetin gerçek hayatta kendini ifade etme şansı olmayan insanlara kendilerini ifade etme şansı verdiğine ve toplumsal hareketlere zemin hazırladığına vurgu yapan birçok düşünür bulunmaktadır. İnternete teknolojik determinizm bağlamında yaklaşan bu

düşünürlere göre, insanların geleneksel medyanın çerçevelediği içeriklere bağımlılığı giderek azalmaktadır. Çünkü internet vasıtasıyla yurttaşlar kendi içeriklerini üretmekte ve daha fazla özgürleşmektedirler.

Kamusal alan; sivil toplumun olmazsa olmaz unsuru olarak değerlendirilebilir. Çok farklı disiplin ve ekollere mensup birçok düşünür tarafından tanımlanmaya çalışılan devlet kavramı üzerine yapılan tartışmalar, günümüzde de devam etmektedir. Yunan şehir devletlerinde katılımın ön planda olduğu, Roma'da hukukun ön plana çıktığı, Orta Çağ'da dinsel öğretilerin ve geleneğin hâkim olduğu devlet kavramının, 1500'lü yıllardan itibaren -matbaanın bulunması ve basılı materyaller ile birlikte gündelik dilin kullanımının artması sonucunda- ulusal niteliklere büründüğünü görmekteyiz. Üretim, ulaşım ve iletişim teknolojilerinin etkilerinin birçok alanda görüldüğü günümüz küresel dünyasında ise, ulus devlet kavramı ortadan kalkmamış olsa bile, birçok yönden sorgulanmaya açık bir kavram haline gelmiştir. Devletlerin meşruiyetini sağlayan din, dil, gelenek, yönetim biçimi, ekonomik güç, askeri güç, toprak, sanayi ve teknoloji gibi kaynaklardaki değişim; sivil toplum, kamusal alan, ideoloji, kültür, iktidar, gözetim, ikna ve rıza üretimi gibi devlet ile yakın bir ilişki içerisinde bulunan olgular üzerinde yeniden bir yorumlama yapmayı gerekli kılmaktadır.

Tarihsel süreçte sivil toplum üzerine eserler veren düşünürlerin genel olarak üç yaklaşım etrafında toplandıkları görülebilmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki, devlet ve sivil toplumun ayrılmazlığını savunan yaklaşımdır. İkincisi, yetkileri azaltılmış devlet karşısında sivil toplumun özerkliğini savunan yaklaşımdır. Marx ve Marksist yazarlar tarafından ele alınan yaklaşımlarda ise, sivil toplum devletle birlikte sosyalist devrim bağlamında dönüştürülmesi ve egemen ideoloji tarafından kontrol altında tutulması gereken bir kavram olarak ele alınmıştır.

Kamusal alana hayat veren iletişimsel eylem süreci, iletişim teknolojilerindeki gelişim ve buna bağlı olarak kapitalist üretim ve tüketim teknolojilerindeki dönüşümle birlikte bir evrim geçirmektedir. Bu noktada, post-modern devletlerle, içerisinde bulunduğumuz küresel çağda devletlerin varlık koşulu olan kapitalist sermaye arasında kurulan ortaklık; gözetim pratiklerinin yoğun bir şekilde uygulanmakta olduğu gözetim toplumu kavramını ortaya çıkarmaktadır.

Dijital çağda gözetim gerek devletler gerekse şirketler tarafından etkin bir şekilde yapılmaktadır. Her ne kadar gözetimin görünen sebebi güvenlik kaygıları olsa da, esas amacının devletleri yönetenler için iktidarlarını korumak; şirketleri yönetenler için ise yeni pazarlar, müşteriler aramak ve tüketicileri cezbederek kazançlarını arttırmak olduğu değerlendirilebilir. Bu bağlamda, insanlar tarafından internet ve sosyal medya vasıtası ile kendileri ve yakın çevreleriyle alakalı paylaşılan kişisel bilgiler, egemen güçlere gönüllü olarak veri sağlamaktadır. Bununla birlikte, toplumsal pratiklerin hemen hemen tümünde gözetim uygulamalarını görmek mümkündür. Günümüzde herhangi bir sağlık kuruluşuna gittiğimizde, yapılan ilk işlem elektronik okuyucular ile parmak izimizin alınmasıdır. Eğitim sektöründe merkezi sınav sistemleri ile tüm kimlik, iletişim ve eğitim bilgilerimiz elektronik olarak kayıt altına alınmaktadır. Kredi kartı alışverişlerimizin takip edilmesi neticesinde ekonomik anlamda kodlandığımız ve bu kodlamalar ile sınıflandırıldığımız elektronik veri sistemleri de yıllardan beri hayatlarımızın içerisinde yer almaktadır. Elektronik devlet sistemleri ise bürokrasiyi azaltma konusunda hem bireye hem de devlete katkı sağlasa da; sunduğu en büyük yenilik, toplumu oluşturan bireyler hakkında oluşturduğu bilgi havuzudur.

Yukarıda sunulan bilgiler ışığında çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde kamusal alan kavramı beş alt başlık altında ele alınmıştır. Birinci alt başlıkta kamusal alanın kavramsal kökeni ve tarihsel gelişimine yer verilmiştir. İkinci alt başlıkta kamusal alanda eski modern tartışmaları Arendt ve Mill'in düşünceleri bağlamında ele alınmıştır. Üçüncü alt başlıkta kamusal alanda liberal çatışma Ackerman ve Barber'in ortaya koyduğu düşünceler bağlamında sunulmuştur. Dördüncü alt başlık Jürgen Habermas'a ayrılmıştır. Habermas'ın iletişimsel eylem ve burjuva kamusal alanı kuramlarının incelendiği bu alt başlıkta; aynı zamanda Oskar Negt ve Alexander Kluge ile feminist teorisyenler tarafından Habermas'a yapılan eleştirilere de yer verilmiştir. Beşinci alt başlıkta kamusal alandaki dönüşüm tartışılmıştır. İlk olarak dönüşüme sebep olduğu değerlendirilen sanayileşme ve kentleşme olguları sosyolojik bağlamda incelenmiştir. Bu kapsamda Karl Marx, Ferdinand Tönnies, Emile Durkheim, Georg Simmel, Robert Ezra Park, Louis Wirth, Raymond Edward Pahl, John Rex, Robert Moore, Oscar Lewis, Ivan Illich ve Harry Braverman'ın kentleşme ve sanayileşme kavramları hakkındaki düşünceleri analiz edilmiştir. İkinci olarak kamusal alandaki dönüşüme olumsuz bakan düşünürlerin görüşlerine yer verilmiştir. Son olarak ise, internetin yeni bir kamusal alana zemin

hazırladığını savunan teorisyenlerin kamusal alandaki dönüşümü olumlu bir gelişme olarak analiz ettikleri görüşler tartışılmıştır.

Üçüncü bölümde devlet ve sivil toplum dört alt başlık altında incelenmiştir. Birinci alt başlıkta devlet ve sivil topluma yönelik öncül tartışmalar ele alınmıştır. İkinci alt başlıkta devlet ve sivil toplumun ayrılmazlığını savunan kuramcılarının görüşleri sunulmuştur. Bu kapsamda Niccolo Machiavelli, Jean Bodin, Thomas Hobbes ve George Wilhelm Friedrich Hegel'in düşünceleri kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır. Üçüncü alt başlıkta sivil toplum karşısında yetkileri azaltılmış devleti savunan teorisyenlerin görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda John Locke, Charles-Louis de Secondat Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Adam Smith, Adam Ferguson, Thomas Paine ve Alexis de Tocqueville'in öne sürdüğü gerekçeler detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Dördüncü alt başlıkta ise devlet ve sivil topluma Marksist bakış Karl Marx, Antonio Gramsci ve Louis Althusser'in düşünceleri bağlamında ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde gözetim toplumu kavramı beş alt başlık altında incelenmiştir. İlk alt başlıkta panoptikon olgusunun ortaya çıkışında Samuel ve Jeremy Bentham'ın görüşlerine yer verilmiştir. İkinci alt başlık Michel Foucault'ya ayrılmıştır. Foucault'nun gözetim üzerine yapmış olduğu analizler çoban metaforu, bilgi ve iktidar, özne ve iktidar, biyo iktidar çağı ve iktidarın gözü olmak üzere beş bağlamda ele alınmıştır. Üçüncü alt başlıkta gözetimin toplumsallaşması ve küreselleşmesi analiz edilmiştir. Bu alt başlıkta gözetimin modern kent, kapitalim ve küresel güvenlikle olan ilişkisi tartışılmıştır. Dördüncü alt başlıkta yerel panoptikonun küresel çocukları olarak tasvir edilen süper-panoptikon, banoptikon, sinoptikon ve omnipoptikon kavramlarına yer verilmiştir. Beşinci alt başlıkta ise gözetim gölgesinde ağ toplumunda yaşamak olgusu üzerine yorumlarda bulunulmuştur.

Beşinci bölümde yeni iletişim, denetim ve tüketim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı üzerine bir araştırma yapılmıştır. Araştırma için 37 çoktan seçmeli soru ve 39 ifadeden oluşan bir anket hazırlanmış ve 555 katılımcıya uygulanmıştır. Beşinci bölüm dokuz alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta araştırmanın konusu ve sorunu, ikinci alt başlıkta araştırmanın amaç ve hipotezleri, üçüncü alt başlıkta araştırmanın örneklem, kapsam ve sınırlılıkları ortaya konmuştur. Veri toplama araçları, verilerin analizi ve ölçek hakkında bilgi dördüncü alt başlık olan araştırmanın yöntemi başlığı altında açıklanmıştır. Beşinci alt başlıkta araştırmanın yapı geçerliliği ve güvenilirliği test edildikten

sonra açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Altıncı alt başlıkta araştırmanın doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yedinci alt başlıkta araştırmanın modeli sunulmuştur. Sekizinci alt başlıkta bulgular değerlendirilmiştir. Bulgular üç kapsamda değerlendirilmiştir. Birinci kapsam demografik özellikler veri toplama formundan elde edilen bulgulardır. İkinci kapsam dijital/elektronik uygulama ve araçların kullanımlarına yönelik veri toplama formundan elde edilen bulgulardır. Bu formdan elde edilen veri setiyle frekans ve ki-kare analizleri yapılmıştır. Üçüncü kapsam yeni iletişim, denetim ve tüketim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğinden elde edilen bulgulardır. Ölçekten elde edilen veri setiyle frekans analizinin yanı sıra parametrik testlerle fark ve ilişki analizleri yapılmıştır. Dokuzuncu alt başlıkta ise araştırmada elde edilen bulgulara yönelik yorumlarda bulunulmuştur.

Altıncı bölüm tezin sonucudur. İki, üç ve dördüncü bölümde ele alınan kuramsal yaklaşımlarla beşinci bölümde yapılan araştırma sonuçları sentezlenerek birtakım çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır.

2. KAMUSAL ALAN

Kapsamlı bir şekilde ele alındığında, kamusal alan olgusunun demokrasi, devlet, hegemonya, sivil toplum, bireysel hak ve özgürlükler gibi kavramlarla yakın bir ilişki içerisinde olduğu görülebilmektedir. Bu noktada kamusal alanın Yunan şehir devletlerinde, Roma İmparatorluğu'nda, feodal Avrupa devletlerinde, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa'da oluşan liberal dönemde, 1929 Krizi sonucunda ortaya çıkan sosyal refah devletlerinde, Thatcher ve Reagan tarafından ortaya atılan ve 1980'lerden itibaren dünyada egemen olan neo-liberal ideolojide çok farklı anlamlar taşıdığı değerlendirilebilir.

Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak kamu ve kamuoyu kavramlarının tarihsel evrimi incelenecektir. Daha sonra, kamusal alan olgusunun özellikle cumhuriyetçi, liberal, eleştirel, Marxist ve feminist geleneklerde nasıl yorumlandığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda; Arendt, Mill, Ackerman, Barber, Habermas, Negt ve Kluge, Keane, Fraser, Young ve Benhabib gibi düşünürlerin kamusal alanı ele alış biçimleri, kamusal alana yönelik sorun tespitleri ve bu sorunlara yönelik geliştirdikleri çözüm önerileri tartışılacaktır. Son olarak, sanayileşme ve kentleşme olguları üzerine sosyolojik bir değerlendirme yapıldıktan sonra; sanayileşme, kentleşme, enformasyon teknolojileri ve medyadaki gelişmelerin kamusal alanda bir gerilemeye mi yol açtığı, yoksa yeni bir kamusal alana zemin mi hazırladığı farklı düşünürlerin görüşleri ışığında ele alınacaktır.

2.1. Kamusal Alanın Kavramsal Kökeni ve Tarihi Gelişimi

"Opinion" kavramı, ilk başlarda *"tartışmalı bir konuya ilişkin ifade"*, sonra *"bir tavrın ifadesi"* ve daha sonra ise *"bizzat tavrın kendisi"* ile özdeşleştirilmiştir (Akt. Habermas, 2015: 386-387).

Roma'da kamu-sivil alan ayrımının ortaya çıkışının, demokrasi olarak tanımlanan siyasal rejimin belirmesi açısından önemli bir gelişme olduğunun altını çizen Şaylan'a (2008: 63-64) göre, Roma Devleti'nin, Akdeniz uygarlığı olarak tanımlanan halklar üzerindeki egemenliğini sadece askeri gücü ile sağlamadığı açıktır. Bu çerçeveden bakıldığında Roma'nın günümüze uzanan en büyük miraslarından birisi, geliştirmiş olduğu hukuk sistemidir. Politik kurumlarla birlikte politik güce dayalı ilişkileri de kapsayan alan olarak tanımlanan kamusal alanda geçerli olan hukuk, kamu hukukudur ve siyasal gücün nasıl

kullanılacağını ve siyasal güçten kaynaklanan ayrıcalıkların nasıl öne çıkarılacağını betimlemektedir. Buna karşılık; mülkiyet, miras, evlenme, boşanma ve borçlanma gibi bireyin doğal yaşam alanını oluşturan unsurların bir birleşimi olarak sivil alan ve sivil alanı oluşturan hukuk normları, imparatorluk içerisinde yaşayan herkes için geçerlidir. Bu noktada, Şaylan'ın geniş topraklar üzerinde kurulmuş Roma egemenliğini, askeri güç kadar kamusal alan bağlamında oluşturulan hukuk sistemine mal ettiği değerlendirilebilir. Roma İmparatorluğu'nu askeri bir güç olmakla beraber siyasi bir güç haline de getiren kamusal alan, çağımızın hegemonik sisteminin anlaşılabilmesi için önemli ipuçları barındırmaktadır.

Kamusal alan kavramının 1570'ler ve 1580'ler kadar erken bir tarihte oluşmaya başladığı fikrini savunan Burke ve Briggs (2011: 90-94), bu düşüncelerini 1560-1590 tarihleri arasında Fransa'da cereyan eden Din Savaşları ve 1560-1609 tarihleri arasında gerçekleşen Hollanda Ayaklanması ile desteklemektedirler. Yazarlara göre, her iki tarihsel süreç de kılıçların ve silahların olduğu kadar, medyanın da savaşları olmuştur. Bu bağlamda broşür yazarlığı, imge yapımcılığı, imge kırılcılığı ve sözlü iletişim öğeleri etkin bir şekilde kullanılmıştır.

Machiavelli, modern zamanların başlangıcı olarak kabul edilebilecek 16. yüzyılın başlarında krala yönetme yetkisi veren olgunun, insanların kolektif fikirlerinin gücü olduğunu; bununla birlikte kamuoyu desteğini kaybeden bir kralın, kral olarak kalamayacağını belirtmiştir. Bu görüşten iki yüzyıl sonra tüm hükümetlerin kamuoyuna dayandığı düşüncesi David Hume tarafından dile getirilmiştir. Bu savlara farklı bir boyut kazandıran John Locke'a göre, kamuoyunun baskısına kalan sadece hükümetler değildir. Aynı zamanda toplumun her bir üyesi de kamuoyu baskısı ile karşı karşıyadır. Bu bağlamda, kamuoyu kendisinin aleyhine döndüğü zaman, tek bir birey bile dokunulmazlığını idame ettiremez (Akt. Neumann, 2014: 274). Açıklığa kavuşturmak için birçok çalışmanın yapıldığı kamuoyu kavramı, herkesin girebildiği yer tanımlaması ile yasal bağlamda kullanılabildiği gibi; kamusal bir kurum, kamusal makam, kamusal bir sorun kullanımlarında olduğu gibi devletle ilişki anlamında siyasal bir bağlamda da kullanılabilmektedir. Antik çağda Romalılar *coram publico* (kamu alanı) kavramını kullanmışlardır. Bu alanda herkes görebilir, duyabilir ve hüküm verebilir. Bu noktada Neumann (2014: 275), kamuoyu kavramının kökeni olarak kamunun gerçek anlamının; toplumun üyesi olan her bireyin ve aynı zamanda hükümetlerin korkması gereken bir halk

mahkemesi olduğunu ileri sürmüştür. Bu düşüncesinin altında yatan temel sebep; bireylerin dışlanma, hükümetlerin ise iktidarlarını kaybetme korkusudur. Bununla birlikte Neumann'a (2014: 279) göre, tartışmalı sorunlar gündeme geldiğinde, kamuoyunun toplumun bir ferdi ya da hükümetleri tehdit edebilme gücü kati bir şekilde medya aracılığıyla biçimlenmektedir.

"Opinion" kavramının 1700'lü yılların sonlarındaki biçimi olan "*muhakeme yeteneğine sahip bir kamusal topluluğun akıl yürütmesi*" ile ilişkilendirilmiş olan "public opinion" ya da "opinion public" kavramı yönündeki gelişiminin düz bir çizgide ilerlemediğini savunan Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* adlı eserinde kamuoyu ve kamusallık kavramlarını önemli düşünürlerin görüşleri bağlamında ele almıştır. Hobbes, tebaanın kanaat ve inançlarından bağımsız, hükümdarın mutlak egemenliğine dayanan bir devlet tasarlamıştır. Tebaa, devlet aygıtında nesnelleştirilmiş olan kamusallığın dışında bırakıldığı için, tebaa içindeki inanç çatışması siyasal alanın tamamen dışında bırakılmıştır. Locke, tanrısal ve devletsel yasaların yanına "law of opinion" (vicdani kanaatin yasası) kavramını eş düzeyde bir kategori olarak sunmuştur. "Law of opinion", erdemin ve kusurun ölçütü olarak "philosophical law" (felsefi yasa) şeklinde de adlandırılmıştır. Bu noktada "opinion", kilisenin ya da devletin icra ettikleri sansürden daha etkili bir toplumsal denetim işlevi gören töreleri ifade etmektedir. Bununla birlikte, "law of opinion" kamusal tartışmadan doğmadığından ve özel şahısların onayında temellendiğinden devletin yasalarına uygulanmamaktadır. Bu nedenle, kesinlikle kamuoyu yasası olarak anlaşılmamıştır. Locke'un çağdaşı Bayle için "philosophical law"; "law of opinion" değil, "régime de la critique"tir (eleştiri rejimi). Bayle, hakikatin eleştirmenler tarafından yürütülen kamusal tartışmada ortaya çıkacağını öngörmesine rağmen; aklın alanı, devletin kamusal alanı karşısında duran içsel bir alan olarak kalmıştır. Bu noktada, içe karşı eleştirel olan akıl, dışa karşı tabi konumunda kalır ve kamusal erk bağlamında bir sonuç yaratmaz. Bayle ile farklı bir kutupta duran, sanat ve söylem hakkındaki ünlü söylevinde ilk kez "opinion publique" (kamuoyu) kavramından bahseden Rousseau, inancın temellerini sarsarak erdemi imha etmekte olan eleştirmenlerin; kendi inanç ve felsefelerini, insanlar için kutsal olan şeyleri yok etmek için kullandıklarını ve bu nedenle de kamuoyuna karşı geldiklerini savunmaktadır. Rousseau'ya göre, doğa ile toplum arasındaki kopuş, her bir bireyi "homme" (insan) ve "citoyen" (vatandaş) olarak bölmektedir. İnsanın kendisine yabancılaşmanın temel sorumlusu medeni ilerlemedir ve bu yabancılaşma toplumsal sözleşme ile kapanacaktır. Toplumsal sözleşme ile her birey

kişilik ve mülkiyetini toplumun emrine verir ve bu sayede "homme", "citoyen" içinde erir. Bu varsayımla Rousseau, içinde devletten özerkleşmiş bir sivil toplumun olmadığı etkili bir siyasal topluma ilişkin burjuva olmayan bir düşüncenin taslağını çizmektedir. Bu bağlamda, en iyi yönetilen toplumun, yasaların (*lois*), kökleşmiş geleneklere (*opinion*) uygun düştüğü toplum olduğunu iddia etmiştir. Frederich George Foster, "opinion publique" kavramının İngilizce karşılığı olarak, "public spirit" (kamu ruhu) kavramını kullanmıştır. Bolingbroke, muhalefet tarafından aydınlatılıp, siyasal gazetecilik ile yönlendirilen halkın kamusal ruhunun, iktidar sahiplerinin yolsuzlukları karşısında bir özgürlük ruhu olduğu çıkarımında bulunmuştur. Edmund Burke, özgür bir ülkede herkesin bütün toplumsal konular üzerinde bir görüş oluşturma ve beyan etme hakkı olduğunun altını çizmektedir. Bu noktada Burke'e göre kamusal bilgelik, özgür ülkelerin dükkân ve atölyelerinde hayat bulmaktadır. Kısa bir süre sonra, Burke'ün "general opinion" (genel oy) kavramı, "public spirit" kavramı ile paralellik içerisinde "public opinion" adını almış, 1781 Oxford Dictionary bunun ilk belgesi olmuştur. Bentham, parlamentonun aleni müzakerelerini, kamusal topluluğun aleni müzakerelerinin bir parçası olarak kavramıştır. Siyasal muhakemenin ve onun işlevlerinin sürekliliğini, sadece parlamento içindeki ve dışındaki aleniyetin güvence altında tutabileceğini vurgulamıştır (Habermas, 2015: 181-198).

Eski Yunan ve Roma'da demokrasinin öznesi olan ve kendi kaderini kendisi belirleyen halk kavramını yeniden canlandıran Fransız İhtilali'nin fikir babalarından olan Rousseau'nun çalışmalarında, halk kavramı genel iradeyi (*volonté générale*) ve siyasal etkinliği temsil etmektedir. Bu bağlamda halk, genel iradesini kullanmayı ve siyasal sistemin meşruluğunu sağlamayı temsilcileri aracılığıyla yerine getirmekteydi. Meşruluğu yönetilenlerin temsili ilkesine dayanan ulus devlete ilişkin temel soru; kimlerin meşruluğun kaynağı olan ulusa/halka mensup olduğudur. Bu noktada iki kavram belirlemektedir. Bunlardan birincisi olan "nationalité" kavramı, ulusa biçimsel aidiyeti temsil ederken; "citoyenneté" kavramı ise, ulusa maddi aidiyeti kastetmektedir. Bu ayrıma göre; herkes ulusa dâhil olsa da, yalnızca aktif yurttaşlar (*citoyen*) genel iradenin oluşumunda yer alarak siyasete katılma hakkına sahip olabilmektedir. Kant, mülkiyeti aktif yurttaşlığın koşulu olarak görürken, Rousseau cumhuriyetçiliğin eşitlik ilkesinin tam olarak yerine getirilebilmesi için zengin ve yoksul arasındaki ayrımın kaldırılmasını devlete bir ödev olarak yüklemiştir. Kadınlar ve çocuklar ise, Fransız İhtilali'nin eşitlik ilkesine rağmen siyasete katılma hakkından mahrum bırakılmışlardır (Göztepe, 2004: 323-324).

Pieczka (2002: 110-113), kamuoyu kavramının başlangıçta ortak irade biçiminde kavramsallaştırılmış, kabaca yüz yıllık bir süreç içerisinde evrimleşerek Amerika, İngiltere ve Fransa'daki karmaşık siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimlerin etkisiyle 19. yüzyılda yaygın olarak yurttaşların çoğunluğunun düşüncesi anlamına gelen kamuoyu biçimine dönüşmüş olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada, kamuoyu tanımlarının geleneksel olarak iki kategori altında aşağıdaki şekilde ele alındığı görülebilir:

1. *Kamuoyunu Rousseau'nun ortak iradesine benzer bir biçimde görenler*: Kamuoyu (*opinion publique*) terimini ilk kez *First Discourse (İlk Söylem)* adlı eserinde kullanan kişi olarak ün yapan Rousseau için kamuoyu; politik bir fenomenden ziyade "*insanların ahlâki ve toplumsal değerlerinin müşterek ifadesi, bireysel eylem kararlarında başvurulmuş bir ulusun geleneklerine ve davranış biçimlerine yerleşmiş paylaşılan duygular ve inançlar*" olarak tanımlanabilecek bir olgudur.
2. *Kamuoyunu bir demokrasideki çoğunluğun kanaatleri olarak gören çoğulcu tanımlar*: En ünlüsü Mill ve Bentham olan faydacı filozoflar, hızlı ekonomik ve toplumsal değişimler bağlamı içinde, çoğunluk kuralı için etik bir gerekçe sağlamışlardır. Toplumun, kendini düşünen bireylerden oluştuğu ve kaçınılmaz çatışmayı önlemenin yolunun, genel mutluluk ilkesine uygun olarak çoğunluğun sesine kulak vermek olduğu, bu grupta bulunan filozofların temel öncülleri olmuştur.

Rousseau'nun "*dünyanın kraliçesi olan kamuoyu, iktidar sahibi kralların tebaası değil; asıl krallar kamuoyunun kölesi durumundadırlar*" söylemine atıfta bulunan Mills (2017: 550), 18. yüzyıl kamuoyuna dayalı kamu hayatı anlayışı ile liberal ekonominin pazar anlayışının birbirine paralel düştüğünü belirtmektedir. Birinde, düşünce ve kanaatleriyle ilgili olarak serbestçe tartışabilen kişilere dayanan bir tartışma ortamı ve kamuoyu; diğesinde ise, birbirleri ile rekabet halinde olan serbest girişimciler söz konusudur. Mills'e göre, nasıl ki serbest ekonomide pazardaki fiyatlar anonim, eşit güçte, karşılıklı pazarlık imkânına sahip insanlarca belirlenebiliyor ise; kamuoyu da kendi başına düşünebilme, düşündüğünü ifade edebilme yeteneğine sahip insanların yer aldığı toplumsal bir ortamın ürünü olmaktadır. Bazı kişilerin fikirlerini ve kanaatlerini diğerlerine göre çok daha iyi savunabileceklerini kabul etmekle birlikte; tartışma ortamındaki olanakların kimsenin tekeline girmemesi gerektiğini de vurgulamaktadır.

Kant'a göre, bireylerin sahip olduğu özerkliğin kökleri mal dolaşımında yatmaktadır. Bu bağlamda; siyasal akıl üreten kamusal topluluğa, yalnızca özel mülk sahipleri dâhil olabilirler. Çocuk ya da kadın olmamak gibi doğal olanlar dışında, kamusal topluluğa katılmak için gerekli olan vasıf şahsın kendisinin efendisi olmasıdır. Bu durum, bireyin kendisini besleyen bir mülkle olduğu kadar; maharet, zanaat ya da bilimle de sağlanabilir. Ücretli işçiler (ücretli emek) emeklerini mübadele etmek zorunda iken, mal sahiplerinin (özgür emek) mallarını mübadele etmesi; Kant'ın özgür ve ücretli emek ayrımında göze çarpan en dikkat çekici ayrımdır (Habermas, 2015: 209-210). Bu bağlamda; Kant'ın kamusal alandaki söz hakkının ücretli emekte değil, özgür emekte olduğunu düşündüğü değerlendirilebilir. Fransa'dakine benzer bir şekilde; Almanya'da da her yurttaş (*Staatsangehörige*), aktif yurttaş (*Staatsbürger*) değildir. Fransız İhtilali'nin izlerini görebileceğimiz Kant'ta; aktif yurttaşlık, kişinin kendi geçimini başkalarına bağımlı olmadan sağlayabilmesi, kendi koyduğu yasalardan başka yasalara boyun eğmemesi ve başkalarının aracılığına gereksinim duymadan bağımsız bir hukuk öznesi olabilmesi anlamına gelmektedir. Fakat Kant'a göre, aktif yurttaşları kadın ya da çocuk olmak gibi doğal unsurların dışında diğer yurttaşlardan ayıran en önemli olgu mülkiyettir ve oy verme hakkı yalnızca mülk sahibi olanlara verilmelidir (Göztepe, 2004: 324).

Hegel toplumsal dünyayı herkesin görüp kavrayabileceği nesnel bir var oluşa sahip olan "substance" kavramı ile açıklamıştır. Toplumsal ve etik dünyanın ne olduğu, ancak bu dünyayı oluşturan bireylerin öznelliği anlaşılabilir. Kadınların tikellik (bir türün bütün bireylerine değil de yalnızca bir ya da birkaç bireyine ilişkin olma durumu), dolaysızlık, doğallık ve tözsellik (özünde değişmeme durumu) ilkelerini temsil ederken; erkeklerin tümellik/genellik, dolayıcılık, özgürlük ve öznellik ilkelerini temsil ettiğini düşünmüştür. Hegel, toplumsal cinsiyete ilişkin kendi rasyonel ontolojisini bir karşıtlıklar mantığı içerisinde geliştirmiştir. Bu, kadının özel alanla kısıtlandığı ve kamusal alanın yalnızca erkeğe tahsis edildiği Avrupalı çekirdek alenin tek eşli cinsel uygulamalarıdır. Bu düzenlemeyi meşrulaştırmak için, erkeğin kadına karşı olan üstünlüğü kavrayışına açıkça başvuran Hegel; aynı zamanda kadınların modern devletteki işlevsel tamamlayıcılıklarını da kabul etmektedir (Benhabib, 1999: 320-321). Bununla birlikte, egemenliğin kamusal/aleniye yolu ile rasyonelleştirilmesi fikrinin karşısına milli ruhların evrensel-tarihsel bir varoluşçuluğunu koyan Hegel'e göre; özel şahıslardan oluşan politik işlevli kamu, organik olmayan bir talebe ve kanaate yol açarak organik devlete karşı salt yığınsal bir güç ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir durumun ve düzensizlik tehdidinin önüne geçmek

için polisiye tedbirlere başvurulmalıdır. Özel kişilerin kamusal topluluğundan ziyade kamusal topluluğun özel şahıslarından bahseden Marx ise; burjuva ile insan arasında kurulan özdeşliğin yerini, vatandaş ile insan arasında kurulan özdeşliğin alacağını savunmuştur. Ona göre kamusalılık, artık özel mülk sahipleri toplumu ile devlet arasında aracılık yapmayacağından, vatandaşın rolü de insanların özel mülk sahibi sıfatıyla sahip olduğu özgürlüğe göre belirlenmeyecektir. Aksine kamusal topluluk, toplumun içerisinde çözülmekte olan devletin planlı bir şekilde biçimlendirilmesi sayesinde; özel şahısların bireysel özgürlük, serbest seyahat ve boş zaman gibi alanlarını güvence altına alacaktır. Sonuç olarak, Marx insanlar arasında bu alanlarda vuku bulan mahrem ilişkinin ilk defa gerçek alanda bir özel ilişki haline gelerek, zorunluluklar âlemi olan toplumsal emeğin baskısından kurtulup özgürleşeceğini varsaymıştır. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla ailenin eski temelinin işlevsiz kalacağını, aynı zamanda kadının ve çocuğun erkeğe olan bağımlılığının ortadan kalkacağını savunan Engels; böylece kadın-erkek arasındaki ilişkinin toplumun karışamayacağı saf özel ilişki haline geleceğini savunmuştur (Habermas, 2015: 221-234).

Kant'ın ve Mill'in durduğu rasyonalist pozisyonlara oldukça eleştirel yaklaşan Marx'ın toplumun tarihsel materyalist analizi, sınıf ilişkilerinin ve kapitalist sosyal sistemin insanların rasyonel ve algısal melekeleri üzerindeki mutlak etkilerini ortaya çıkarmaktadır. Kapitalizm, insanları aldatan ve toplumsal gücün gerçek dayanaklarını görmelerini ya da gerçek çıkarlarını ve politik durumlarını anlamalarını engelleyen bir adalet ve akıl ideolojisi oluşturmaktadır. Marx için, Kant ve Mill'in kitleleri aklın kamusal kullanımı ile aydınlatma çabaları başarısız olmaya mahkûmdur. Çünkü insanların akıl melekeleri genel anlamda kapitalizmin ekonomik ve sosyal buyruklarının gereği olan sistematik çarpıtma ile yapılandırılmaktadır. Bununla birlikte, Mill'in rasyonalize etmek ve mobilize etmek için uğraştığı parlamento, kamusal alan, devlet ve ekonomik yatırım gibi adalet kurumları; Marx tarafından sistem karşısında özerk bir şekilde olabilme ve kurulabilmeden ziyade yapısal olarak gerçekte kapitalist sistemin kendisi tarafından belirlenen olgular olarak görülmektedir. Marx'a göre, bu kurumların rasyonalitesi, belirleyici güç olan kapitalizmin rasyonalitesi tarafından her zaman kısıtlanacaktır ve işte bu yüzden; söz konusu bu kurumlardan beklenebilecek tek şey, kapitalizmle uyumlu adaletin yeni biçimlerini geliştirmesi ve yeniden üretmesidir (Morris, 2009: 141).

Kamusal alanı sivil toplumun faaliyet alanı olarak değerlendiren Taylor'un yararlandığı kavram ise pazar ekonomisidir. Bu bağlamda; hem pazar ekonomisi, hem de kamusal alan çok sayıda gönüllü oluşumlarca biçimlendirilen, devlet örgütlenmesinin dışında gelişen, sivil toplumun birer ögesidirler. Bununla birlikte, kamusal alanı tek bir toplumsal alan olarak değil, birbirine eklemlenen alanlar olarak ele alan Taylor; yazılı ve görsel basın, kahvehaneler ve toplantı salonlarını birer kamusal alan olarak değerlendirmektedir. Kamusal alanlarda özgürce oluşan kamuoyu, siyasi iktidarı yapılan eleştiriler ve sunulan yol önerileri bağlamında etkileyebilmektedir (Doğan, 2009: 321).

Kamunun açık bir tanımının oluşturulabilmesi için, karşıtı olarak değerlendirilebilecek olan kitle kavramının da açıklığa kavuşturulması önemlidir. Bu bağlamda, Gustave Le Bon (2014, 23-33) *Kitleler Psikolojisi* adlı kitabında, kitleler halinde bulunan bireyin başlıca özelliklerini şu şekilde ortaya koymuştur:

- Bilinçli kişiliğin kaybolması.
- Bilinçaltı ile hareket eden kişiliğin hâkimiyeti.
- Düşüncelerin, duyguların sirayet (başkalarına geçme) yolu ile aynı yola yönelişi.
- Telkin edilen düşüncelerin uygulamasının hemen başlama isteği.

Kamunun ne olduğunu tanımlayabilmek için, bu kavramın kitleyle olan karşıtlığından yararlanan Mills (2017: 557) ise, kamuda bulunması gerektiğine dikkat çektiği dört özelliği şu şekilde belirtmektedir:

1. Topluma yönelik kanaat, görüş ve düşünceleri ifade edebilmesi ile birlikte; diğerlerinin de görüş, düşünce ve kanaatlerini öğrenebilmesi.
2. Toplumu oluşturan kişilere kendilerine yöneltilen bir görüş, düşünce ve kanaate karşı kendi görüş, düşünce ve kanaatlerini tüm kamuya açık olarak gerçekleştirebilme hakkı tanınması.
3. Otoritenin, oluşan kanaatlerin eyleme dönüşmesine fırsat vermesi.
4. Toplumdaki yetkili kurumların, serbestçe oluşmasına izin verdikleri kamuoyu üzerinde örtülü yollardan nüfuz kurmaya çalışmamaları.

Mills'in (2017: 555), kamu ile kitle arasında gittiği kıyaslama Çizelge 2.1'de sunulmuştur.

Çizelge 2.1. Mills'in kamu ile kitle karşılaştırması

Eylem	Kamu	Kitle
Kanaat alma	Az	Çok
Kanaat sunma	Çok	Az
Kendilerine söylenen fikirler cevap verme	Serbest	Sınırlı
Oluşan kanaatlerin eyleme dönüşmesi	Mümkün	Denetim ve kontrol altında
Otoritenin nüfuz etmesi	Yok	Var

Bir sorunun kamuoyu görüşü olarak ifade edilebilmesi için; bir grup ya da topluluğu ilgilendiren bir sorunun varlığı, bu grup ya da topluluğun içindeki insanların iletişim içinde olması, grubun sahip olduğu ortak düşüncenin ifade edilmesi ve dile getirilen ortak düşüncenin karar vericileri, kuruluşları veya toplumsal kesimleri bir amaç doğrultusunda harekete geçirme arzusu gereklidir (Atabek ve Dağtaş, 1998: 217). Demokrasilerde kamuoyunun düzgün bir şekilde oluşması ve gelişmesi; medyanın halka yönetim ve yürütme ile ilgili sağlıklı ve doğru haber aktarması ile mümkündür. Denetsel gücü elinde bulunduran medya, kamuoyu duyarlılığının oluşumundaki en önemli güçtür (Gezgin, 2002: 17-18). Medya; hem küçük gruplar etrafında oluşan özel kamuoyun, hem de toplumun genelini ilgilendiren konular etrafındaki genel kamuoyunun biçimlenmesinde etkili olabilir (Atabek ve Dağtaş, 1998: 192). Oldukça hassas bir süreç olan medya-kamuoyu ilişkisinde; medya toplumların içinde bulunduğu durum ve koşulları, toplumun çıkarlarına olan kurumları ve korunması gereken değer yargılarını zedelememelidir (Yücedoğan, 1997: 86). Bununla birlikte, modern toplumun günümüzde kimse için sürekli ve bir bütün olarak algılanabilir bir şey olmadığını, herkesin toplumun bir kısmını görebileceğini savunan Lipman; bu nedenle, basın ya da eğitimcilerin toplumun bütününe yönelik etkilerinin olamayacağını öne sürmüştür. Ayrıca, oy hakkını kullanmayan vatandaşlar için de "hayalet kamu" kavramını kullanmıştır (Akt. Süalp, 2004: 655-656).

Her ne kadar kamusal alana ilişkin oldukça karmaşık tanımlamalar yapılmış olsa da; Keane (1984:2), kamusal alan tanımını basit bir çekirdeğe indirmiştir. Daha önce bireysel hareket etmekte olan iki ya da daha fazla kişi, daha geniş toplumsal ve politik iktidar ilişkilerini sorgulamak maksadıyla bir araya geldiklerinde; kamusal alan oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda, oluşan kamusal alanın üyeleri; yaptıkları şeyleri değerlendirir, bir arada nasıl

yaşayacaklarına dair kararlar verir ve öngörülebilir bir gelecekte ortaklaşa nasıl hareket edebileceklerini belirlerler (Akt. Verstraeten, 2014: 251). Kamusal hayatın Habermas'ın kullandığı anlamda olmamakla birlikte yeniden feodalleştiğini ifade eden Keane'e (2014: 224-225) göre, birbirleriyle örtüşen ve birbirleri ile bağlantılı farklı büyüklükteki kamusal alanlar; kamusal yaşam ve bu kavramla bağlantılı olan kamuoyu, kamu yararı ve kamu/özel ayrımı gibi terimlere ilişkin anlayışımızı ciddi bir biçimde gözden geçirmemizi gerekli kılmaktadır. Bu noktada, tek ve bütüncül bir kamusal alandan ziyade birçok kamusal alana vurgu yaparak kamusal alan tanımlamasını geliştirmiştir. Televizyon, radyo, uydu, faks, telefon gibi belli iletişim araçlarıyla bağlantılı, iki ya da daha çok insan arasındaki uzamsal bir ilişki türü olan kamusal alanda; kısa ya da uzun bir zaman sürecinde, etkileşimin işleyişindeki iktidar ilişkilerine ya da tarafların konumlandıkları toplumsal ve siyasal yapılara ilişkin şiddete dayalı olmayan çatışmalar patlak vermektedir.

Keane (2014: 215-218) modern bağlamda kamusal alanın ortaya çıkışında aşağıda belirtilen üç tarihsel aşamanın bulunduğunu belirtmektedir:

- *Birinci aşama:* Kamusal alan kavramının önem kazanması başlangıçta Avrupa'daki despotik devletlere karşı mücadele ile bağlantılı olmuştur. Kamudan bahsetmek, ellerindeki gücü kötüye kullanarak bireysel çıkarlarını toplumu çıkarlarının üstünde tuttuğundan kuşku duyulan kraliyet üyelerini hedef almak anlamına gelmiştir. Bu noktada Robbins, 17. ve 18. yüzyıldaki kamusal alan idealinin -Roma ve kısmen Yunan polis'inde olduğu gibi- acımasız bir yönetsel iktidardan, sürekli ordudan ve ruhban sınıfından yoksun olma arzusu taşıdığını ifade etmektedir.
- *İkinci aşama:* Modern kapitalist ekonomilerin yükselişe geçmesi ile birlikte, kamusal alan ideali; kar ve zarar gibi rasyonel bağlamda hesaplanabilen olguların dışında kalması gerektiği değerlendirilen yaşam alanları üzerinde meta üretiminin ve tüketiminin tekelleşimini eleştirmek amacı ile kullanılmaya başlanmıştır. Bu aşamada değerlendirilebilecek olan -temelde farklılıkları olmasına rağmen- Arendt ve Habermas'ın kamusal alan modellerinde ortak olan nokta; meta temelli ekonomilerin bencilliği arttırırken, kamu yararını önemsemeyi geri plana attığıdır. Bu noktada, her iki model de bireylerin çalışma saatlerinin arttırılarak kamusal alana katımlarının zorlaştırılmasına ve kar güdümlü medyaların bir manipülasyon aracı olarak kullanılmasına vurgu yapmaktadır.

- *Üçüncü aşama:* Birinci aşama devlet iktidarının, ikinci aşama örgütlü piyasa kapitalizminin ortaya çıkardığı sorunlara odaklanırken, üçüncü aşama ise devlet iktidarı tarafından örgütlenmiş piyasa kapitalizm çağında ortaya çıkan sorunlarda kamusal yaşamın sürdürülebilmesinin yollarını arayan kamu hizmet yayıncılığı aşamasıdır. Bu aşamada Westminster Okulu temsilcilerinden olan Nicholas Garnham ve Paddy Scannel gibi düşünürlerin çalışmaları ön plana çıkmıştır. Çalışmalarında kamu hizmeti yayıncılığını ilginç bir şekilde görmezden gelen Habermas'ın görüşlerinden yararlanan Garnham, kamusal alan için ekonomi ve devletten bağımsız olan, evrensel ve rasyonel siyasetin alanı tanımlaması yapmıştır. Bu noktada, piyasa güdümlü medyanın; kamu hizmeti yayıncılığı ile tam bir karşıtlık içerisinde, kamu önünde söylenebileceklerin alanını daraltarak kamusal yaşama düşman olduğunu savunmaktadır.

Kamusal alan kavramı ile ideal bir yayıncılık modeli geliştirme gayreti içerisindeki bir başka İngiliz akademisyen olan James Curran, kamu hizmeti yayıncılığına göre işleyen televizyon kanallarının herkese ulaşabileceğini ve farklı sınıf ve gruplara mensup kişilere aynı kamusal diyaloga katılma fırsatı sunabileceğini belirtmektedir. Söz konusu televizyon kanalları, bireylere kendi çıkarlarını tanımlayabilecekleri ve söz konusu çıkarlarını "ortak çıkar"ın rakip tanımlamalarıyla ilişkilendirebilecekleri ortak bir sembolik alan da sağlayabilirler (Akt. Kejanlıoğlu, 2004: 697).

Bununla birlikte, Verstraeten (2014: 246), Keane'nin üçüncü boyut olarak kavramsallaştırdığı kamusal yayıncılığın statüsünün kamusal alan ile asla karıştırılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Bu noktada, hükümetler kamu hizmeti yayıncılığı sistemi kurarak ve finanse ederek kamusal alanı güvence altına almış olmaktan ziyade tam tersi bir şekilde kamusal alanın denetimine katkıda bulunmaktadır. Kejanlıoğlu (2004: 693) ise, son yıllarda sosyal hakları yok etmeye yönelik ekonomik politikalar ve gündeme getirilen kültürel çeşitlilik sonucunda; kamu hizmeti yayıncılığının, sosyal yurttaşlık kavramıyla birlikte bir aşınmaya uğradığını belirtmektedir.

Keane (2014: 225-234); farklılaşmadan çok birbiriyle iç içe geçmiş bir modüler sisteme benzettiği, farklı büyüklüklerde birbirleriyle örtüşen ve birbirleri ile bağıntılı üç kamusal alan tipini şu şekilde tanımlamıştır:

1. *Mikro Kamusal Alanlar*: Tartışma grubu, kitabevi, kutsal mekânlar, eğlence mekânları gibi mikro kamusal alanlar, günümüzde toplumsal hareketlerin vazgeçilmez bir özelliğidir ve yurttaşların gerçeklerin sözde zorunluluklarını sorguladıkları konumlardır. Bu tip kamusal alanlar -her ne kadar cinsel haklar için düzenlenen gösteriler, oturma eylemleri gibi kamusal olarak görünür medya olaylarına karışsalar da- güçlerini çoğunlukla gizli olmalarından alırlar.
2. *Orta Düzey Kamusal Alanlar*: Geniş bir alanda televizyon izleyen, radyo dinleyen, gazete ve kitap okuyan milyonlarca insandan oluşan iktidar için mücadeleye girilen mekânlarıdır. Temel olarak ulus devletin sınırları içerisinde var olan orta düzey kamusal alanlar, belirli bir ulusal ya da bölgesel dil kullanan medya aracılığı ile gelişmektedirler. Medyanın sahip olduğu güçlü üretim ve dağıtım yapıları; milyonlarca insana haber, film ve eğlencenin aktarılmasını mümkün kılmaktadır.
3. *Makro Kamusal Alanlar*: Daha önce ulus devlet bağlamında işleyen medya kuruluşlarının uluslararası alanda yoğunlaşmasının bir sonucudur. ABD (*Associated Press-AP*), İngiliz (*Reuters, British Broadcasting Company-BBC*), Alman (*Deutsche Welle-DW*) ve Fransız (*Agence France Press-AFP*) egemenliği altındaki haber ajansları, oluşturdukları makro kamusal alanlarla kendi hükümetlerinin etkilerini küresel düzeyde arttırmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda hükümetler, üniversiteler, medya ve yurttaşlar tarafından kullanımı desteklenen küresel bilgisayar ağı (internet), makro kamusal alanların oluşumunu kolaylaştırmaktadır.

Dahlgren (2005: 148), işlevsel bir kamusal alanı; enformasyonun, fikirlerin ve tartışmaların sirkülasyonuna -ideal olarak özgür bir biçimde izin veren- iletişim alanlarının kümelenmesi ve kamuoyu gibi politik bir çıkar oluşumunun alanı olarak değerlendirmektedir. Kitle medyası ve son zamanlarda daha yeni interaktif medyanın belirgin bir şekilde yer aldığı bu alanlar, yurttaşlar ve toplumda gücü elinde bulunduranlar arasındaki iletişim bağlantılarının kurulmasına olanak tanımaktadırlar. Kamusal alan kavramı genellikle tekil bağlamda kullanılsa da; sosyolojik realizm, çoğul kullanıma gönderme yapmaktadır. Özellikle ulus devletin içine nüfus eden küreselleşme neticesinde; büyük ölçekte farklılaşmış geç modern toplumlarda, kamusal alan birçok alandan oluşan bir kavram olarak anlaşılmalıdır. Bu bağlamda Dahlgren (2005: 149-150), kamusal alanı

"yapısal", "temsili" ve "etkileşimsel" olmak üzere üç boyut içeren bir olgu olarak kavramsallaştırmıştır:

1. *Yapısal Boyut (Structural Dimension)* : Yapısal boyut, iletişimin özgürlüklerini -aynı zamanda kısıtlamalarını- tanımlamanın yanı sıra; medya kuruluşları, bu kuruluşların politik ekonomisi, sahiplik yapısı, yasal düzenlemeleri ve finansal düzenlemelerini içeren resmi kurumsal olgularla beraber hareket etmek durumundadır. Bunun sonucu olarak; yapısal boyut insanların dikkatini konuşma özgürlüğü, erişim, dâhil olma ve dışarıda kalmanın dinamikleri gibi klasik demokratik meselelere çekmektedir. Yapısal boyut aynı zamanda -medyanın kendi kurumlarının ötesinde- medyaya bir nevi "politik çevre" (*political ecology*) olarak hizmet eden ve dolaşan enformasyon ve ifade biçimlerin doğası için sınırlar belirleyen toplumun politik kurumlarına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, demokratik eğilimlerin zayıf olduğu toplumlarda kamusal alanın sağlıklı kurumsal yapılarının oluşması oldukça zordur. Bu da alt başlıkta tartışılacak olan temsili boyutun yetersiz olacağı anlamını taşımaktadır
2. *Temsili Boyut (Representational Dimension)*: Temsili boyut kitle medyasının olduğu kadar, haber bültenleri ve özendirme araçları ile küçük gruplara kanalize olan mini medyanın çıktılarına da karşılık gelmektedir. İnternet üzerindeki artan kitleselleşme neticesinde; temsil, kamusal alanın çevrimiçi bağlamlarına oldukça bağlantılı bir boyut haline gelmiştir. Bu bağlamda birey; politik iletişim için sunulan adillik, doğruluk, bütünlük, görüşlerin çoğulculuğu, gündem belirleme ve ideolojik eğilimler gibi olguları içeren medya çıktıları hakkında sorular yöneltebilmektedir.
3. *Etkileşim Boyutu (Dimension of Interaction)*: Bu boyutta, Dewey ve Habermas gibi toplumun sadece bir medya izleyicisi olarak kavramsallaştırılmasına karşı çıkan düşünürlerin görüşlerine atıfta bulunmak önemlidir. Her ikisine göre de; kamular, söylemsel etkileşim süreçleri olarak var olurlar. Bu bağlamda, atomize bireyler evlerinde medya tüketerek bir kamu oluşturamazlar. Kamuoyu endüstrisinin gelişimi ile birlikte, bireysel görüşlerin kitlesel istatistiklerine olan yoğunlaşma yerleşik bir hal almıştır. Bu tür yaklaşımlar kendi araçlarına sahip olsa da, konuşmak için bir araya gelen insanlarla ikame edilen demokrasinin klasik fikri de unutulmamalıdır. Bu noktada etkileşim iki ana çerçevede cereyan etmektedir. Birincisi, yurttaşların medya çıktıları ve yorumlamalarını takip

etmeleri suretiyle, medya ile olan etkileşimleridir. İkincisi ise, yurttaşların ikili sohbetlerden büyük mitinglere kadar kendi aralarındaki etkileşimleridir.

İdeolojiden bağımsız bir şekilde ele alınamayacak olan kamusal alan kavramı, siyaset bilimi ile iç içe girmiş bir kavramdır. Bu bağlamda; Hobbes, Locke, Rousseau, Hegel ve Marx gibi siyaset kuramcıları; ortaya koymuş oldukları modellerde kamusal alan kavramı üzerinde çıkarımlarda bulunmuşlardır. Kamusal alan üzerine teoriler geliştiren düşünürlerin, kamusal alanın siyasi bağlamı ile birlikte; tarihsel gelişim aşamalarını, içerdiği boyutları ve fiziki büyüklüğünü kategorize etmeye çalıştıkları sonucuna ulaşılabilmektedir. Yukarıda sunulan bilgiler ışığında; kamusal alan kavramına, farklı ekollere mensup birçok düşünürce farklı bakış açılarıyla yaklaşıldığını görebilmekteyiz. Bu noktada; mülkiyet, özgürlük, insan hakları, sivil toplum ve devlet üzerine yapılan tartışmaların temellerinin, kamusal alan kavramına dayandığı değerlendirilebilmektedir.

2.2. Kamusal Alanda Eski-Modern Tartışmaları

Kamusal alan hakkındaki tartışmalardan birisi de kamusal alanı eski ve modern bağlamda tanımlama tartışmalarıdır. Her ne kadar yaklaşımlarında farklılıklar ya da ortak noktalar bulunsa da; Arendt'in kamusal alan görüşü eski, Mill ve Habermas'ın kamusal alan görüşleri de modern olarak değerlendirilebilir. Peters ve Cmiel'e (2014: 323-324) göre, eskiler için devletin bir parçası olan kamusal alan, devletin yasa yapma ile ilgilenen koludur. Kamusal tartışma iktidar hakkındaki tartışmalardan ziyade *polis*'in ya da *res publica*'nın bir parçası olarak algılanmış; devlet ve sivil toplum arasında bir ayrıma gidilmemiştir. Modernler için ise kamusal alan devletin karşısında yer almaktadır ve kökenleri ticaretin özel alanında saklıdır. Bu bağlamda, Habermas erken modern burjuvazinin ekonomik bağımsızlığının, yurttaşların devleti eleştirebildikleri bir alanı nasıl ortaya çıkardığını göstermektedir. Düşünce özerkliği, kendi ayakları üzerine durabilme özerkliğini de gerektirdiğinden; Habermas, Kant'ın mülkiyet fikrine katılmaktadır. Habermas'a göre de, sadece mülkiyet sahipleri kendilerinin efendileridir ve işte tam bu nedenle, oy kullanma hakkı sadece mülkiyet sahiplerine ait olmalıdır. Modern kamusal alan, yurttaşların kolektif refahı tartıştığı bir alan olması bakımından her ne kadar eskisi ile benzerlik gösterse de; iktidar aygıtının onanmış bir parçası olmadığı için eskisinden ayrılır. Çarpıcı bir biçimde, devletten özerk ve iyi gelişmiş bir kamusal alan, Arendt tarafından kamusal alanın çöküşü olarak nitelendirirken; tam tersi bir şekilde, Mill ve Habermas

tarafından kamusal alanın bir önkoşulu olarak değerlendirilmiştir (Peters ve Cmiel, 2014: 330).

İktidarı, kamusal alanda var olan ilişkiler üzerinden tanımlama çabaları nedeniyle; hem Arendt'in -kamusal alanı siyasal alan olarak ele alan- agonistik modeli, hem de Mill'in -kamusal alanın siyasal alandan bağımsız olması gerektiğini savunduğu- modern liberal modeli geçerlidir. Bu bağlamda, Arendt ve Mill'in modellerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması, kamusal alan olgusunun farklı bakış açıları bağlamında anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2.2.1. Hanna Arendt'in Agonistik Kamusal Alanı

Benhabib'e (1996: 238) göre, kamusal alanı üç farklı bağlamda tanımlamak mümkündür. Birincisi, cumhuriyeti ve sivil yaşamı erdeme dayandıran geleneklere ortak olan kamu anlayışı olarak "agonistik kamu alanı"; ikincisi, adil ve istikrarlı kamu düzenini politik düşüncelerinin merkezine yerleştiren liberallerin görüşü olan "legalistik kamu alanı"; üçüncüsü ise, Habermas'ın geç dönem kapitalist toplumların demokratik-sosyalist bir yeniden yapılanışını öngören anlayışı olan "söylemsel kamu alanı"dır.

Kamusal terimi iki fenomene işaret etmektedir. Bu fenomenlerden birincisi; kamuda gerçekleşen her şeyin, herkes tarafından görülebilir ve duyulabilir olduğu ve gerçekleşen her olgunun geniş bir aleniyete sahip olduğu anlamını taşımaktadır. İkincisi ise; özel olarak bize ait olan dünyadan ayrı, hepimiz için müşterek olan bir alanı ifade etmektedir. Bu noktada, bireyleri bir araya getiren ortak bir dünya olarak kamusal alan, insanların birbirleri üzerine yıkılmasını önlemektedir. Buna karşılık, modern çağda kitle toplumunu katlanılması güç bir olgu haline getiren neden, içerdiği insan miktarından ziyade kamusal alanın onları bir araya getirme, ayırma ve bağlantı kurma gücünü kaybetmiş olmasıdır (Arendt, 2018: 92-95).

Arendt, yurttaşların bir arada hep birlikte yaşama arzularını tanımlamak amacıyla konuşma ve etkileşim içine girme kapasiteleri olarak tanımladığı kamusal yaşamın modern dönemde yitişine yas tutmaktadır. Arendt'e göre, kamusal önemi olan sorunlar üzerine kamu önünde konuşma hazzı ve özgürlükten bihaber emekçiler toplumuna sızdırılan tüketimcilik asidi; modern zamanlarda kamusal etkileşimin yok edicisi olmuştur (Keane, 2014: 216).

Arendt'in kamusal alan görüşünün daha iyi anlaşılabilmesi için "Vita Activa" terimini irdelemekte fayda vardır. Arendt (2018: 35-36) "Vita Activa" terimini aşağıda belirtilen üç temel insani etkinliği ifade etmek amacı ile önermiştir:

1. *Emek*: İnsan bedeninin biyolojik bir sürecine karşılık gelir ve enerji sarf ederek bir ürün ortaya çıkarmayı ifade eder.
2. *İş*: Ortaya çıkan ürünü ifade eder.
3. *Eylem*: Siyasi yapılar kurmada ve bu yapıların muhafazasında, tarihin koşulunu yaratmayı ifade eder.

Emek; bireyin hayatta kalması ile birlikte, türün hayatını da garanti etmektedir. İş ve işin ürünü olan eser, zamanın akıp gittiği ölümlü hayata bir kalıcılık ve süreklilik kazandırmaktadır. Eylem ise, siyasi yapılar kurarak ve bu siyasi yapıları muhafaza ederek tarihin koşulunu yaratmaktadır (Arendt, 2018: 37).

Hanna Arendt'in tartışmalı (*agonistic*) kamusal uzam görüşü, cumhuriyetçi erdem ya da yurttaşlık erdemi geleneğinin paylaşıldığı kamusal uzam görüşüdür. Bu süreçte politik olanın toplumsal tarafından engellenmesini eleştiren Arendt'e göre; politikanın kamusal uzamı, bireylerin bundan böyle eylemedikleri (*act*), yalnızca ekonomik üreticiler, tüketiciler ve kent sakinleri olarak davrandıkları bir uydurma etkileşim uzamına dönüşmüştür. Arendt'in kamusal alan bağlamında ele aldığı çalışmanın, eski Yunan şehrinin (*polis*) tartışmacı politik uzamına yapılan bir övgü olduğu değerlendirilebilir (Benhabib, 1999: 125).

Fazlasıyla siyasi gelenek yüklü olan "Vita Activa" kavramı, siyasi düşünce tarihimiz kadar eskiye dayanmaktadır. Aristoteles, insanların özgürce ve bağımsız iradeleri ile seçebilecekleri üç farklı yaşam tarzına aşağıdaki şekilde vurgu yapmıştır:

1. Verildiği şekliyle, güzelin tüketildiği ve bedeni hazların keyfini süren bir yaşam
2. *Polis*'in meselelerine adanmış bir yaşam
3. Ebedi şeyleri sorgulamaya adanmış filozofun yaşamı

"Vita Activa" teriminin Aristoteles'in ortaya koyduğu üç yaşam tarzı ile arasındaki farkı; eylemin (*praxis*), politik yaşamı (*bios politikos*) kurmak ve sürdürmek için zorunlu

olduğunu vurgulaması ve politik yaşamın net bir şekilde tek beşeri meseleler alanı olarak tanımlanmasıdır. Bu noktada, emek de iş de tam bir gerçek yaşam oluşturabilecek yeterli bir itibara sahip değildir. Kent devletinin doğuşu, insanın özel yaşamının dışında ikinci bir yaşam tarzını (*bios politikos*) elde etmesi anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda, insan topluluklarındaki tüm etkinlikler arasında sadece eylem (*praxis*) ve söz (*lexis*) siyasal olarak görülmüştür ve Aristoteles'in *bios politikos* olarak tanımladığı kavramı oluşturmuştur. Kent-devletinin ortadan kalkışıyla birlikte, "Vita Activa" kavramı da özgül siyasi anlamını kaybetmiştir. Buradan iş ve emeğin, insan etkinlikleri hiyerarşisinde tepeye tırmanarak emek ile aynı seviyeye geldiği sonucu çıkarılamaz. Tam aksine eylem, bu hiyerarşinin tepesinden inerek yeryüzündeki hayatın zorlukları arasına katılmıştır (Arendt, 2018: 43-61).

Tarihsel bağlamda kent devleti ile kamusal alanın yükselişinin, aile ile özel alanın aleyhine gerçekleştiği değerlendirilebilir. Hanenin en belirgin özelliği, insanların ihtiyaç ve isteklerinin biçimlendirdiği şekilde bir arada yaşıyor olmasıydı. Erkeğin yiyecek sağlayıcı emeği ile kadının doğurucu emeği, hanenin iki doğal işlevi idi. Bu noktada, hanede yerine getirilen etkinliklerde zorunluluk hâkimdi. Hanede özgürlük yoktu. Hane reisi, yalnızca haneden ayrılıp politik alana girebilecek iktidara sahip olduğunda özgür olarak görülüyordu. Tam tersine, *polis* ise özgürlüğün alanıydı. *Polis* ve hane arasındaki ilişkiden şu sonuç ortaya çıkıyordu: "*Polisteki özgürlüğün koşulu, hanede yaşam zorluklarına hâkim olmaktan geçmektedir.*" Kökeni modern çağın doğuşuna dayanan ve politik biçimini ulus devlette bulan toplumsal alan kavramı ise, ne özel ne de kamusal niteliktedir (Arendt, 2018: 65-70). Toplum kavramı kamusal alana mülk sahipleri kılığında servetlerinin kendilerine kamusal alana girme hakkı verdiği iddiasından ziyade servet birikimi için kamudan korunma talep ederek girmiştir. Bu noktada Bodin'in ifadesi ile yönetim krallara, mülkiyet ise tebaaya ait olmuştur. Başka bir ifadeyle, kralların görevi tebaanın mülkiyetinin çıkarlarını koruyarak yönetimde bulunmaktır. Devlet (*commonwealth*), kamu yararı/ortak yarar (*common wealth*) içindir. Modern çağda "common wealth" kavramı ortak zenginlik olarak değerlendirildiği için, "commonwealth" müşterek olmaktan ziyade daima özel olarak kalmıştır. Müşterek olan şey; sadece servetine servet katmak isteyen, rekabet içerisinde bulunan özel mal sahiplerini birbirlerine karşı korumakla görevlendirilen devlet olmuştur (Arendt, 2018: 116-117).

Yunanlılar için kamusal alanın siyaset ve insani özgürlük alanı olduğunu ileri süren Arendt'e göre, yalnızca erkekler kamusal alanda konuşanlar ve eyleyenler olarak tam insanlığa ulaşabiliyorlardı. Yunan anlayışına göre, insanlar gerçek özgürlüğü ve insanlığı sadece siyasal katılımında buluyorlardı. Siyaset ve doğal olarak kamusal alan bir tür gösteri sanatı idi ve sadece ekonomik gereksinimi olmayanlar bu alanda konuşma ve edinimde bulunma hakkına sahip olabiliyorlardı. Bu sayede, para kazanmaya ihtiyacı olmayan özgür erkekler kendi yaşamlarını kendilerinden çok daha uzun süre yaşayabilecek olan ün, şan, şöhret gibi kavramlara adayabiliyorlardı. Buna karşılık özel alan, hayatta kalabilmek için çalışmak zorunda olanların alanıydı. *Oikos* (hane), bu alanın kurumsal mekânıydı. Bu bağlamda; özel alanda köleler üretim yapmak için, kadınlar ise yeniden üretim (çocuk doğurma) için kuşatılmıştı. Kadınlar ve köleler yurttaş olarak düşünülmedikleri için, tam bir insan olarak görülmemekteydi. Bununla birlikte şiddet, yaşam mücadelesinin vahşi zorlukları ile mücadele edebilmenin tek yolu olarak değerlendirildiğinden; eski özel alan aklın değil, şiddetin alanı olarak görülmekteydi. Bu bağlamda; özel alandaki ilişkiler, rasyonel iknadan ziyade bedensel şiddete dayanmaktaydı. (Peters ve Cmiel, 2014: 324-325)

Arendt (2018: 104-109), günümüzde bir yandan mülkiyetle zenginlik, diğer yandan mülksüzlükle yoksulluk ikiliklerinin modern bağlamda büyük ölçüde yanlış anlaşılakta olduğunu belirtmektedir. Zenginlikle mülkiyetin birbirinden oldukça farklı olgular oldukları kolayca unutulmaktadır. Köken olarak mülkiyet, bir bireyin dünyanın belirli bir kısmında bir yer sahibi olmasının sonucu olarak; bir siyasi girişime ait olması, yani kamusal alanı oluşturan ailelerden birisinin reisi olması anlamını taşımaktadır. Yoksulluk, aile reisinin dünya üzerinde bir yerden ve dolayısıyla yurttaşlıktan mahrum kalmasına hiçbir zaman sebep olmamıştır. Benzer bir şekilde, bir yabancıya ya da kölenin serveti, hiçbir şekilde mülkiyetin yerini tutamamıştır. Oysa ister özel olarak sahip olunan, ister kamusal olarak dağıtılan zenginlik, modern çağdan önce hiçbir dönemde bu kadar kutsal sayılmamıştır.

Eskiler için; içinde yaşamın yeniden üretimi tarafından tahakküm altına alınan ilişkilerin yaşandığı bir üst aile olarak toplum, sivil yaşamda kendini ifade etmek anlamını taşımamaktadır. Bu bağlamda Arendt, toplumsalı kamusalardan ayırmak gerekliliğinin üstünde durmaktadır. Toplumda insanlar birbirleri ile kolektif bir birliktelik oluşturan siyasal aktörler olarak değil, hayatını kazanmak ya da eğlenmek için ilişki kuran kişiler

olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada toplum, konuşan özneler cemaati olmaktan ziyade kökenlerini eski özel alanlarda bulan bitişik bedenler cemaatidir. Arendt (2018: 86-91), yaşam sürecinin kendi kamusal hâkimiyetini kurduğu yer olan toplumsal alanın, doğanın doğal olmayan gelişimine giden yolu açtığını düşünmektedir. Sürekli büyümekte olan toplumsal alan karşısında; ne özel olan ve mahrem olan, ne de siyasi olan kendilerini koruyabilmiştir. Başından itibaren devamlı yükseliş gösteren bu süreçteki en önemli tek unsur, sanayi devrimini önceleyen ve iş bölümü denilen şeyde görünür kılınan emeğin örgütlenmesi olmuştur. Emeğin örgütlenmesi beraberinde sömürüyü de getirmiştir (Peters ve Cmiel, 2014: 329).

Arendt'e (2018: 125-127) göre, İsa'nın söz ve edimleriyle öğrettiği tek etkinlik; iyilikte bulunmak, bu iyiliği açıkça saklamak, görülmemek ve duyulmamak eğilimleridir. İlk Hristiyanların mümkün olduğunca kamusal yaşam dışında bir hayat sürdürme eğilimleri; bütün inanç ve beklentilerden bağımsız, sadece iyi işlerde bulunmaya adanmış olmanın çok net bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. İyiliğin boşa gitmemesi için kesinlikle gizli yapılması ve her türlü gösteriştan uzak olması gerekmektedir. Ahlâk modelleri "hizmetçiler" ve "yoksullar" olan Hristiyanlık, Yunan şehir devletleri ve Roma'dan sonra özel alana ayrıcalık tanımıştır. Bu bağlamda, İsa Hristiyanlara herkesin göreceği ve hatırlayacağı işler yaparak ünlü olmaya çalışmak yerine, karanlıkta çalışmalarını ve hatta kendi güzel çalışmalarını bile görmemelerini öğretmiştir (Peters ve Cmiel, 2014: 328). Arendt'in bu bakış açısı ile kendisini Weber'in *Protestan Ahlâkı* tezinin karşısına konumlandığı değerlendirilebilir.

Kamusallığın aydınlığından kaçmanın ve karanlıkta kalmanın en kesin yolu, saklanabilecek özel bir mekâna sahip olmaktır; yani özel mülkiyettir. Özel mülkü çevreleyen duvarlar, yalnızca orada olanların saklanması değil, aynı zamanda görünür ve duyulur olmanın engellenmesi bakımından da güvenilir tek yer olarak görülmüştür. Bu bağlamda, yaşamın zarureti yüzünden bedenleri ile işe koşan emekçiler (köleler) ve türün bekasını bedenleri ile temin eden kadınlar gizli saklı tutulmuşlardır. Kadınlar ve kölelerin gizli tutulmaları, yaşamlarını bedensel işlere adanmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Modern çağın başında özgür emeğin hanenin özel alandaki gizli barınağını kaybetmesinin sonucunda, beden emekçileri de dışarı çıkmışlardır. Fakat bu çıkış onları suçlulara benzer bir şekilde topluluktan ayrı, sürekli gözetim ve denetim altında tutulacakları, duvarları

hanenin duvarlarından çok daha yüksek olan bir mekâna sürüklemiştir (Arendt, 2018: 120-122).

Finley'e (1973: 78) göre, devlet gücünün kurumsal sınırları olmayan Atina'da, devletin müdahale edemeyeceği hiçbir insan davranışı alanı yoktur. Özgürlük devredilemez haklardan ziyade yasaların üstünlüğünü ve karar alma sürecine katılımı ifade etmektedir. Kennedy (1972: 275), Arendt tarafından benimsenmiş olan bu tip bir özgürlük düşüncesinin, modern anlayışa ters düştüğünü belirtmektedir. Bu bağlamda, eski kamusal alan ne kadar muhteşem olursa olsun, Atina demokrasisinin düşüncelerinden dolayı Sokrates'i ölüm cezasına çarptırması ve Roma demokrasisinin güçlü bir düşmana yönelttiği suçlamalar neticesinde dönemin en etkili hatibi olan Çiçero'yu kafasından ve ellerinden kürsüye çivilemesi göz önünde bulundurulmalıdır (Akt. Peters ve Cmiel, 2014: 326).

Emek, iş ve eylemden üç temel insani etkinliği "Vita Activa" kavramı ile açıklayan Arendt'in agonistik kamusal uzam görüşü, antik şehir devletlerini yüceltmektedir. Siyasal alanı kamusal alanla bir tutan Arendt, siyasal alanla toplumsal alan arasında ise bir ayrım olduğunu savunmaktadır. Çünkü ona göre toplumsal alan, insanların hayatlarını kazanmak ya da eğlenmek için etkileşime girdikleri alan iken; kamusal alan, özgürlüğün ve siyasetin alanıdır. Bu düşüncesini, toplumsal alanın yükselişe geçmesi ile ortaya çıktığını savunduğu emeğin örgütlenmesi sorunsalı ile detaylandıran Arendt; bunun sonucunda, ne özel alanın ne de kamusal alanın kendisini koruyabildiğini belirtmektedir. Yazılarında antik çağ politik yaşamına olan hayranlığını gizlemeyen Arendt'in, mülk sahibi erkeği özgür yurttaş olarak görürken, köle ve kadını haneye mahkûm etmesi; günümüzde özellikle insan hakları ve eşitlik bağlamında ortaya çıkan eleştirileri de beraberinde getirmektedir.

2.2.2. John Stuart Mill'in Modern Kamusal Alanı

Mill, eski kamusal alan düşüncesinden aşağıda sunulan iki nedenle uzaklaşmaktadır:

1. Toplumsal baskının dehşetine ilişkin düşüncesi: Arendt'in de belirttiği gibi, geleneğin despotluğu *polis*'te çok yoğun ve eski kamusal alanın en büyük yapısal zayıflığı tiranlıktı.

2. Laik siyaset anlayışı: Laik siyaset anlayışı da *polis*'in kutsallık olgusu ile çatışmaktaydı (Akt. Peters ve Cmiel, 2014: 327).

Arendt, bireyselliğin sadece kamusal alanın yoğun bir şekilde toplumsallaşan alanında mümkün olabileceğini belirtirken; Mill toplumu ve bireyselliği karşıt kutuplar olarak görmüştür. Özgürlük kavramı Mill için, toplumun her türlü baskısından ve kısıtlamasından korunmak anlamına gelmektedir. Kendilerinden başka hiç kimseyi ilgilendirmeyen davranışlarından ötürü sorumlu tutulamayan bireyler, sadece yapmış oldukları davranışlar başka bireyleri etkilediği zaman sorumlu tutulabilirler. Bu bağlamda toplumun bir bireye müdahale etmesinin tek nedeni, söz konusu bireyin diğer bireylere zarar vermesini engellemektir. Arendt için yoksunlaştırılmış bir alan olan mahremiyet kavramı, Mill için korunması ve değer verilmesi gereken bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada mahremiyet; bireylerin kendi zevklerine, kanaatlerine ve mülklerine sahip olabilme hakkıdır (Peters ve Cmiel, 2014: 324-325).

Mill için, bireyler üstünde uygulanabilecek politik gücü meşrulaştırabilecek tek şey, diğer bireylerin zarar görmesini engellemektir. Bu durumda, kamuoyunun bireylere zarar verme ihtimali olduğundan, söz konusu prensip kamu iletişimi ve politik kültür üzerinde de uygulanmalıdır. Fakat "çoğunluğun tiranlığı"nın (*tyranny of the majority*) sadece fikirleri bastırılanlara verilen zararla limitli olmadığını belirten Mill'e göre; birey riayet etmeye zorlandığında, toplum da eşit derecede zarar görmektedir. İnsan doğasını tehdit eden şey; aşırılık değil, kişisel dürtülerden ve tercihlerden yoksunluktur. Mill, kamuoyunun açık ve rasyonel tartışma ile oluşmadığı durumlarda toplumun bütününe zarar göreceğine inanmaktadır. En önemli meseleler hakkında serbest ve cesur yorum yapmayı engelleyen çoğunluğun hoşgörüsüzlük kültürü, en büyük zararı çoğunluğun bizzat kendisine vermektedir Çünkü normalde cüretkâr, coşkulu ve bağımsız düşünceleri takip edenler; çoğunluğun önünde siyasal zulüm korkusu nedeniyle, bu düşüncelerini ortaya koymamaktadırlar. Bu tip toplumlar, yeni gerçekleri keşfedebilecek ve kendilerini usçul politik anlamda olduğu kadar materyalist (özdeksel) anlamda da geliştirebilecek kolektif yeteneklerini ciddi anlamda sınırlamaktadırlar. Bu bağlamda, serbest müzakere kurumları ve kamusal alandaki birlik, bu baskıları engellemeye yardımcı olacak ve insan gelişimi için en iyi toplumsal çevreyi yaratacak olgulardır (Akt. Morris, 2009: 139).

Baum (2001: 503); Mill'in, çalışan sınıflar tarafından yaratılan çoğunluğun tiranlığının tehlikeleri hakkında bilindik uyarıları ile birlikte, kapitalist demokrasilerde orta ya da kapitalist sınıf tarafından yaratılma ihtimali olan "azınlığın tiranlığına" (*minority tyranny*) da dikkat çektiğini aktarmaktadır. Bu nedenle; kontrolsüz pazaryeri fikirlerinin avukatı olmak yerine, toplum ve müzakere özgürlüğünün kontrolsüz kapitalist pazarlarca altının oyulduğu durumlar ile ilgili önemli saptamalara işaret etmiştir. Bu noktada, demokratik kamusal alan, Mill'in hukuki meclislerde azınlıkların eşit temsili (*equal representation of minorities*) ideali ile yakın bir ilişki içerisinde. Mill'in kamusal alanın sosyolojik ve politik ekonomik analizi, günümüz kapitalist toplumlarında düşünce ve müzakere özgürlüğüne karşı yükselen en büyük tehlikeye karşı ışık tutmaktadır: kitle medyasının giderek artan oligopolistik¹ karakteri.

Mill, düşüncelerin ve müzakerenin özgürlüğü için aşağıda belirtilen dört temel dayanağı ortaya atmıştır:

1. *Fikirlerin yanlışlanabilirliği*: Mill'in ilk argümanı insanların hata yapabilen varlıklar olduğudur. Ona göre, hiçbir görüş kesinlikle yanlış olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü insanoğlu usçul melekelerini görüşme ve tartışmalar içerisinde geliştirmektedir. Bu yüzden; Mill'e göre, her bireye daha önceden tartışılmaz bir şekilde doğru olduğu düşünülen fikirleri revize etme ve reddetme fırsatı verilmelidir. İşte bu nedenle, bir bireye ait görüşün baskılanması kabul edilemez.
2. *Hakikate ulaşmak için fikirlerin çarpışması*: Fikirlerin çarpışması insanları karşı tarafın argümanlarını aktif bir şekilde kavramaya; her iki tarafın argümanlarını duymaya ve anlamaya yönelik bir istekliliğe teşvik etmektedir. Bu durum, çatışan doktrinlerin, yeni ve daha doğru bir doktrin yaratılması için bir araya getirilmesi anlamını taşımaktadır.
3. *Ön yargının elenmesi*: Bir inanış -doğru olsa bile- tartışılmaya ve eleştirilmeye açık olmalıdır. Aksi takdirde, birey bu inanışı rasyonel bir şekilde sorgulamadan direkt olarak kabul edecektir. Mill'e göre, birey kendisini kendisinden farklı düşünenin mental pozisyonunda konumlandırılmalıdır. Bu bağlamda, ön yargıları elemine etmenin en tatmin edici yolu, meselenin diğer boyutunu bir rakipten duymaktır. Bu durum, diğer argümanların bireyin zihnindeki argümanlar ile

¹ Oligopol piyasa: Az sayıda satıcının, çok sayıda alıcının olduğu piyasa

temasıyla başarılı olabilir. Eğer karşıt düşüncede birisi bulunamıyorsa, muhtemel bir rakibin en güçlü argümanlarını zihinde canlandırabilmek için, şeytanın avukatlığını yapmak gerekecektir.

4. *Dogmaların reddi*: Eğer bir fikir, yaşama özgü olan düşüncelerle bağlantılı değilse; fosilden farksızdır ve yalnızca ezbere dayalı bir şekilde öğrenilebilir. Bir ampirist olan Mill için; dogmatik kanılar, kişisel tecrübelerle mantıksal bir uyuma sahip değildir. Bu bağlamda, dogmatik düşünceleri benimseyenler, bir fikrin temellerini tartışmaktan ziyade o fikri onaylayacak bekçilerini ararlar (Roberts, 2004: 71-73).

Mill, pazar toplumunun insanlara empoze etmekte olduğu bencillik ve bireysel maksimizasyonun (*self-maximization*) yanı sıra; mevcut kötü eğitim ve toplumsal düzenin bir sonucu olan ussal gelişimdeki (*mental cultivation*) eksikliği, yaşamdan tatmin olmamanın temel sebebi olarak düşünmüştür. Mill için, insanlara -toplumun ekonomik ve politik hayatında yer almak için- eşit fırsatlar sağlanmasındaki en önemli politik dayanak, ussal gelişimin desteklenmesidir. Bu noktada, batıl inançların çürütülmesi ve ussal aktivitenin gelişimini, ideal ekonomik gelişim ve refahın temel gereklilikleri olarak düşünen Mill; bu yüzden, ussal gelişimin en kapsamlı bir şekilde uygulanabileceği alan olarak gördüğü rasyonel kamusal alan iletişimini desteklemiştir. İnsanoğlunun gelişim süreci bir politik ekonomi gerektirdiği için; herkes için eşit mutluluk iddiası, toplumsal fırsatları sağlam bir şekilde eşitlemek suretiyle mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda; Mill, işçilerin kendilerinin kapitalistleri haline gelecekleri ve müşterek bir şekilde kendileri için çalışacakları üretici kooperatiflerine büyük bir önem atfetmiştir. Bu sayede, katılımın artacağını ve işçiler için daha insancıl bir usçul yaşam sağlanabileceğini düşünmüştür. Bununla birlikte, Mill hiç bir zaman yarışmacı bir pazar sistemine olan ihtiyacı da görmezden gelmemiştir (Morris, 2009: 137-138).

Mill, çoğu insanın kendi görüşlerine karşıt olan görüşleri edebe aykırı olarak nitelendirme eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Gerçek kamusal tartışma ahlâkı, rakiplerin şerefini lekeleyecek olguları abartmamayı ve onların lehine olabilecek şeyleri söylemekten kaçınmamayı gerektirmektedir. Öfkelenmemek, kamusal tartışmanın etik bir zorunluluğudur. Bu noktada, Peters ve Cmiel'e (2014: 329) göre, Mill ikili bir söylem etiği önerir. Bunlardan birincisi tutkulu konuşmak, ikincisi ise nesnel dinlemektir. Bireyin, kendi fikirlerine karşıt da olsa tüm fikirlerin değerini makul bir biçimde ölçüp biçmesi;

Mill tarafından modern kamusal alanın oluşmasında temel bir malzeme olarak sunulmaktadır.

Bir kararın genel çıkarlara uygun olup olmamasının ölçütü olarak çoğunluğu gösteren Bentham'a karşı çıkan Mill; çoğunluğu artık mülk sahiplerinin değil, tam tersine kol emekçilerinin, yani aynı toplumsal konumu paylaşan ve esasta aynı meslek sınıfında yer alan proleterlerin oluşturduğunu savunmuştur. Mill'in paraya, deri rengine ve cinsiyete dayalı bir aristokrasiye, mülk sahiplerin azınlık demokrasisine ve büyük burjuvazinin plütokrasisine² karşı ayaklanan bütün hareketleri onaylamasının altında yatan sebep; kol emekçilerinin, siyahilerin ve kadınların nasıl bastırıldıklarını müşahade etmesidir. Kamuoyunda çatışan düşünceler için bir hoşgörü kavramı geliştiren Mill'e göre; akıl yürüten kamusal topluluk, rasyonel bir mutabakata, yani tek bir kamuoyuna ulaşamaz. Bunun nedeni, hakikat davasında yer alan bütün taraflar için dürüst bir mücadele imkânının, insanlığın -günümüzdeki anlayış düzeninde- ancak düşüncelerin çeşitliliği ile sağlanabilir oluşudur (Habermas, 2015: 237-242).

Mill, eğitimin çeşitliliğinin ve önemli meseleler hakkındaki açık kamusal müzakerenin -bu meselelerin müşterek anlaşma ile sonuca bağlanabileceği bir şekilde- bütün bireyler için kolaylaştırılmasını ummuştur. Bunun için filozofik bir nedeni vardır: Hiç bir birey, doktrin ya da enformasyon hatasız olmadığından; toplum bir enformasyon iddiasını irdelemek, test etmek ve eleştirmek için bireysel özgürlüğe güvenmelidir. Çünkü gerçek hakikat karşıt fikirlerin çarpışmasından doğmaktadır. Diğerlerine zarar vermeyen fikirleri ifade etme ve eleştirme özgürlüğünün baskılanması, insan doğası gereği reddedilmesi gereken yanılmazlık iddiası ile eşdeğerdir. Fikirlerin çeşitliliği ve çarpışmasına yapılan bu vurgu, bireyin yerleşik kanılarına karşı meydan okumalara eşlik edebilecek tehlikelerle ilişkilendirilebilecek şiddeti onaylamak ve desteklemek olarak görülmemelidir (Akt. Morris, 2009: 139).

Mill, modern kamusal alan yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu ifade etmektedir. Orta sınıfa ait düşünce ile toplumsal baskı yükselişe geçmiş, bunun sonucunda düzene aykırılık kavramı -ki bu kavramın içinde dâhiler de yer almaktadır- normalliğe duyulan şehvetli arzular tarafından yok edilmektedir. Bununla birlikte, insanların zihinleri başat

² Yönetme erkinin maddi açıdan üstün kişilerce paylaşılmasını öngören oligarşik bir yönetim biçimi.

modaya uyum sağlamak için çarpık ve biçimsiz bir hale getirilmektedir (Akt. Peters ve Cmiel, 2014: 328).

Roberts'e (2004: 73) göre, günümüzdeki savunucuları, Mill'in modern toplumlarda düşüncelerin ve müzakerenin güçlü bir kamusal alana olan ihtiyacını belirgin bir kavrayış ile ortaya koyduğunu ifade etmektedirler. Örneğin, Baum (2001: 504), kamusal alana kimin erişiminin olup, kimin erişiminin olmayacağı ile ilgili modern toplumlarda yaygın bir şekilde var olan eşitsizlikler üzerine Mill'in uyarılarda bulunduğunu iddia etmektedir. Gerçekten de Mill'in düşüncelerin ve müzakerenin özgürlüğü için ortaya koyduğu dört temel dayanağın, kapsayıcı bir kamusal müzakere ve tartışmayı teşvik ettiği söylenebilir. Fakat eleştirel bakış açısı, Mill'in aslında demokrasi için bir argüman ortaya koymakla ilgilenmekten ziyade 19. yüzyıl Britanya'sındaki radikal toplumsal hareketleri göz önünde bulundurarak güçlü bir liberal demokrasi için gerekli ön koşulları oluşturmayla ilgilendiğini savunmaktadır. Roberts bu görüşünü desteklemek için, Mill'in *Politik Ekonominin Prensipleri* adlı kitabında bulunan ifadelerine atıfta bulunmaktadır: "*Ataerki ya da ataya ait (patriarchal or paternal) hükümet sistemi; çalışan erkeklerin, en azından Avrupa'nın daha gelişmiş ülkelerindeki çalışan erkeklerin, bir daha tabi olmayacağı bir hükümet sistemidir.*" Bu ifadeler, 19. yüzyılın başlarının ve ortalarının işçi sınıfı kamusal alanlarında daha önce görülmemiş radikal ve sosyalist farklı ifade ve söylemlerin dışa vurumuna şahitlik ettiğinin, Mill tarafından onaylandığını göstermektedir. Bu bağlamda, Mill'in döneminde oluşturulan en önemli kamusal alanın, Çartist toplumsal hareketine³ ait olduğu değerlendirilebilir (Akt. Roberts, 2004: 73-74).

Toplumu ve bireyselliği karşıt kavramlar olarak ele alan Mill; özgürlüğü toplumun baskı ve kısıtlamasından korunmak olarak tanımlamaktadır. Toplumun bireye müdahalesinin tek meşru sebebi, bireyin olumsuz davranışları ile diğer bireylere zarar vermesini engellemektir. Bu bağlamda; Arendt'in yoksullaştırılmış bir alan olarak değerlendirdiği mahremiyeti, Mill korunması gereken bir hak olarak ele almaktadır. Mill; bireyleri baskı altına almak ve onların fikirlerini ifade etmesini engellemek suretiyle toplumun gelişimini engelleyen çoğunluğun tiranlığı ile birlikte, kontrolsüz pazaryeri fikirleriyle kapitalist toplumlarda ortaya çıkabilen azınlığın tiranlığına karşı da uyarılarda bulunmaktadır.

³ 1838-1850 yılları arasında işçi sınıfının İngiltere'de vermiş olduğu mücadeleye ve bu mücadele etrafında biçimlenen işçi hareketine verilen isimdir. Tarihte, bu büyüklükte ve ülkesel boyutta ortaya çıkan ilk örgütlü işçi eylemidir (Vikipedi).

Düşünce ve müzakere özgürlüğü için birincisi fikirlerin özgürlüğü, ikincisi fikirlerin çarpışması, üçüncüsü ön yargının elenmesi ve dördüncüsü dogmaların reddi olmak üzere, dört temel dayanak olduğunu ifade eden Mill'e göre; gerçek, fikirlerin çarpışmasından doğmaktadır.

2.3. Kamusal Alanda Liberal Çatışma: Temsil-Katılım

Liberal gelenekte içerisinde cereyan eden kamusal alan tartışmalarında, temsil ve katılım olmak üzere iki bakış açısının öne çıktığını görmekteyiz. Çalışmada temsil görüşü Bruce Ackerman'ın ortaya attığı legalistik kamusal alan modeliyle, katılım görüşünü ise Benjamin Barber tarafından geliştirilen katılımcı güçlü demokrasi modeli ile detaylandırılacaktır.

2.3.1. Bruce Ackerman'ın Legalistik Kamusal Alanı

John Locke ile başlayan temsili liberal model, John Stuart Mill tarafından detaylandırılmıştır. Daha sonraki süreçte Joseph Schumpeter, Anthony Downs ve Bruce Ackerman tarafından temsili liberal modele katkıda bulunulmuştur (Thomas, 2003: 29). Bu noktada, John Stuart Mill'in kamusal alan üzerine yaptığı çalışmalar, temsili liberal gelenek içerisinde kabul edilmekle birlikte; Mill'in kamusal alana sunduğu katkılar çalışmamızda "Kamusal Alanda Eski-Modern Tartışmaları" başlığı altında incelenmiştir.

Liberal demokratik siyasal düzen; kişi hak ve özgürlüklerinin, üstün yetkilerle donatılmış kamu otoritesi tarafından güvence altına alınmasıdır. Bu nedenle sivil toplum, varlığını koruma ve sürdürme olanağını kamu otoritesine borçludur. Rawls (1997: 804-805), sivil toplumdaki çıkar, değer, yaşantı, etnik aidiyet, dinsel inanç ve kültürel pratikler olarak tanımladığı kamusal akılı ele alırken; toplumun "ortak iyi" konusunda nihai bir uzlaşma sağlayamayacak şekilde parçalanmış karakterine işaret etmektedir. Bu noktada, dinsel, kültürel, etnik, sınıfsal ve politik bakımdan aralarında giderilemeyecek farklılıklar bulunan birey ve grupların bir arada yaşamasını mümkün kılan olgu; söz konusu birey ve grupların hem kendileri olmalarına, hem de bir arada yaşamalarına imkân verecek bir çerçeve oluşturan kamusal akıldır. Bireylerin tözsel kimlik ve değerlerini garanti altına alan kamusal akıl, aynı zamanda tözsel farklılıklar üzerinde bir uzlaşmanın olanak dâhilinde

olmadığı bilinci ile her türlü tözsel aidiyete eşit mesafede durmak anlamını taşımaktadır (Çelebi, 2004: 248).

Liberal görüşte, yurttaşlar kendilerinden sorumlu politika yapıcılarına ihtiyaç duyarlar; fakat politik meseleler hakkındaki kamusal müzakereye katılma gereği duymazlar. Hatta müzakereye katılmamaları durumunda kamusal yaşam daha iyidir. Bu, demokrasinin realist okulunun; sıradan insanların yetersiz bilgiye sahip oldukları, kamusal meselelere çok ciddi bir ilgi duymadıkları ve politik katılım için gerekli donanımına sahip olmadıkları yönündeki düşüncesidir. Bu nedenle, yurttaşların politik katılımlarında pasif, hareketsiz, sakin ve limitli olmaları hem doğal, hem de tercih edilir bir durumdur. Temsili liberal teorisyenlere göre; yurttaşların ana rolü, kamu otoritesini gerçekleştirmeye talip olan yarışmacı gruplar arasından periyodik olarak bir seçim yapmaktır (Ferree vd., 2002: 290-291). Liberal teoride her ne kadar çoğu yurttaşların kamusal müzakereye katkıda bulunacak donanımına sahip olmadığı düşünülse de, genel politik süreç veya tartışılan önemli meselelere muadil olabilecek bir "uzmanlar" grubu bulunmaktadır. Bir çatışma durumunda, uzmanlar çatışan taraflardan herhangi birinin görüşlerini savunmamalı ve tarafsız bir şekilde tavsiyelerde bulunmalıdırlar. Bazı durumlarda, gazeteciler tarafsız uzmanların rolünü oynamalıdırlar. Önemli meseleler hakkındaki araştırmaları ve politik süreç hakkındaki bilgi birikimleriyle gazeteciler; karar vericiler ve dikkatli kamuyla paylaşacakları konular hakkındaki uzmanlık hakkını elde etmiş olurlar (Ferree vd., 2002: 292-293).

Liberal gelenekte; özgür bir pazar içerisinde farklı görüş ve düşüncelerin yansıtıcısı olan iletişim araçları, değişik toplumsal grupların seslerinin duyurulmasında temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada, medyanın en önemli demokratik işlevlerinden birisi, çatışan çıkarlar arasında anlaşma ve uzlaşma yoluyla toplumun ortak hedeflerinin gerçekleşmesine yardımcı olmaktır. Medya bu süreçte, çatışmaları çözen demokratik işlemleri kolaylaştırarak ve ortaklaşa kabul edilen amaçları tanımlayarak katkıda bulunmalıdır. Liberal geleneğin özgürlükçü bakışı içerisinde kamusal alan, hükümetle toplum arasında kalan bir alandır. Kamusal alanın vazgeçilmez kurumu olan medya, bu süreçte merkezi bir konumda yer alır ve 19. yüzyıl liberal söylemi ile yasama, yürütme ve yargıdan sonra gelen dördüncü güçtür (Curran 2014: 172-173; Timisi, 2003: 74). Benzer bir şekilde, Thomas'a (2003: 30) göre, temsili liberal modelde kamusal alanın rolü, iradenin oluşturulması ve politik elitlerin kontrol edilmesi için bilgiyi dağıtmaktır.

Kamusal alan, yarışan politik elitleri gösteren bir gözetim sistemidir. Bu bağlamda, politik elitler görüldüklerini bilirler ve yurttaşların pozitif tutumlarına bağımlıdırlar. Bunun sonucunda, eylemlerini yurttaşların beklentileri doğrultusunda yönlendirirler. Bu sayede, elitlerin yurttaşlara karşı olan duyarlılığı kamusal alan marifetiyle garantiye alınmış olur. Büyük toplumlarda, yurttaşlarla politik elitler arasında yakın ve doğrudan bir temas genellikle mümkün olmadığından, kamusal alan genel olarak medya ile yapılandırılır.

Temsili liberalizm geleneğine göre, kamusal alan kamunun temsilcilerini yansıtmalıdır. Parti ya da kuruluş daha geniş bir alanda daha fazla temsilciye sahip oldukça, medyada daha fazla ses kazanmaktadır. Bu durum, parti/kuruluşun aldığı kararların biçimlendirilmesinde daha güçlü olmaları anlamını taşımaktadır. Bu nedenle; hükümet yetkililerinin, büyük parti sözcülerinin ve resmi kuruluşların nüfusun önemli bir bölümünün çıkarlarını temsil ettiği yönündeki iddiaları kamusal alanı domine edebilmektedir. Söz konusu kişi/kuruluşların medya ile olan ilişkilerinin doğası ve kalitesi genel kamusal müzakerenin kalitesi hakkındaki değerlendirmeler için merkezi bir önemdedir. Temsili liberal demokraside kamusal alan, bir konu hakkında karara varılana kadar müzakerelerle dolu olmalıdır. Fakat karara varıldıktan sonra, medya dikkatini hali hazırda henüz üzerinde karar alınmamış meselelere yoğunlaştırmalıdır. Bununla birlikte, temsili liberal teorisyenler politikanın realist amacı olan "konsensüs" kavramına şüphe ile yaklaşma eğilimindedirler. Onlara göre, eğer aktörler uzlaşma ile sonuçlanması muhtemel olmayan farklı durumların farkında olurlarsa, kamusal alan daha iyi bir şekilde işleyecektir. Bu noktada, temel normatif tartışmaya girmeyi engelleyerek, konsensüsten ziyade işleyen bir ara yol bulmayı öneren Ackerman'ın (1989: 16-17) "söyleşimsel kısıtlanım" (*conversational restraint*) prensibi dikkate değerdir. Ackerman'a (1980: 11) göre, söyleşimsel kısıtlanım modelinin temel prensibi; gücü elinde bulunduranın, diğer yurttaşların öne sürdüğü "iyi" anlayışından daha iyi olduğunu öne sürdüğü bir "iyi" kavrayışı bulunması durumunda, meşrulaştırma söylemi ile geliştirilen hiçbir gerekçenin "iyi" bir fikir olamayacağı düşüncesidir. Yani, gücü elinde bulunduran, "iyi" kavrayışına bakılmaksızın, doğal olarak bir yurttaştan ya da yurttaşlar topluluğundan üstündür (Ferree vd., 2002: 291-294, 306, 314).

Ackerman'a (1989: 17-19) göre; söyleşimsel kısıtlanım, yurttaşlar tarafından sorulabilecek sorulardan ziyade birbirlerinin sorularına karşı birbirlerine yasal olarak verecekleri cevapları kapsamaktadır. Bu noktada, bir yurttaş başka bir yurttaşın sorusu ile

yüzleştğinde; soru sorulan yurttaş, soru sorana karşı üstün gelmemeli, kendi ahlâki doğrularına göre cevap vermemelidir. Bunun aksine, *"İki tarafın da mantıklı bulabileceği normatif öncülleri konumlandırmak için kısıtlanmış bir diyalog çabası içerisinde yer alıyorum."* demeye hazır olmalıdır. Katılımcıların hiçbirisi diğer katılımcıların normatif önceliklerini ahlâki olarak yanlış olmakla ayıplamamalıdır. Tartışmanın amacı, nihai ahlâki doğruyu tespit etmek değil; her bir katılımcıya devam eden ahlâki anlaşmazlık hakkında akla uygun yanıtlar vermek için fırsat sunmaktır. Bunun sonucunda, süregelen politik diyalog Jürgen Habermas gibi eleştirel teorisyenler tarafından idealize edilen müzakere biçimlerinden oldukça farklıdır. Liberal yurttaşlar, ahlâki argümanları müzakere alanına getirmek konusunda kendilerini özgür hissetmezler. İdeal konuşma durumunda, nihai sözsel zaferler elde etmekten ziyade enerjilerini politik diyalog ile katılımcıların en derin ahlâki inançlarından kamusal bir biçimde vazgeçmelerinin gerekmeyeceği bir politik diyalog ile bu dünyada geçinmenin zorlu görevlerine yoğunlaştırırlar.

Ackerman ve Fishkin'e (2004: 219) göre, devletin ihtiyacı olan şey, politik kültürün dirilişine adanmış bir kamusal alandır. Bu, bütün yurttaşların akılcı politik çözümlere şekil vermekte yetersiz oldukları anlamından ziyade üzerinde düşünmeye olanak tanımaya ve ortak iyinin ortaya çıkmasına sosyal bağlamda erişim gerekliliğidir. Politik aklın kültürünü geliştirmek için kamunun ihtiyacı olan tek şey, müşterek politik karar almaya olanak tanıyan forumlara erişimdir. Ackerman ve Fishkin'in bu tipte forumların oluşturulması ya da mevcut forumlara kamunun erişiminin sağlanması yönündeki çağrısında yalnız olmadıklarını savunan Stob (2005: 227), Habermas'ın burjuva kamusal alanının birçok düşünür için bir takım sorunlar içerdiğini ifade etmektedir. Stob, bu görüşünü desteklemek için Negt ve Kluge'un "proleter kamusal alan" modeline; Joan Landes'in burjuva kamusal alanındaki erkek hâkimiyeti eleştirisine ve Nancy Fraser'ın benimsediği "karşıt kamular" ve kadınlar, köylüler, işçi sınıfı ve ırk ve cinsiyet meseleleri yüzünden dışlanmış diğer grupların birleşimi ile oluşan "ortak yurttaşlık" kavramlarına atıfta bulunmuştur.

Yasalcı (*legalistic*) kamusal uzam görüşü, liberal gelenek tarafından ve özellikle de Kant'dan itibaren adil ve istikrarlı kamu düzenini politik düşüncelerin merkezi haline getiren liberaller tarafından geliştirilmiştir. Bruce Ackerman, liberal diyalog modeli ile çağdaş liberalizmin temel bir öğretisini dile getirmektedir. Meşruluk sorusunun hâkim olduğu bir politik kültür biçimi olan liberalizm, iktidardan söz etmenin ve iktidarı kamusal olarak haklılaştırmanın bir yoludur. Başka bir deyişle, belli türden söylemsel kısıtlamalara

dayalı kamusal diyaloga ilişkin bir politik kùltùrdür. Kamusal diyalog savunusunu herhangi bir genel görünüme değil, liberalizmin kamu düzeni sorununu kavradığı kendine özgü bir tarza dayandıran Ackerman; aynı iyi anlayışını paylaşmayan farklı grupların bir arada var olma sorununu akla yatkın bir tarzda nasıl çözüme kavuşturabileceklerini sorgulamaktadır. Buradaki çıkış yolu Ackerman'ın "söyleşimsel kısıtlanım" politikasından geçmektedir. Söyleşimsel kısıtlanım, bireylerin ahlâki doğrunun farklı boyutları hakkında aynı fikirde olmadıklarını fark ettikleri zaman, bu fikir ayrılığını, söz konusu anlaşmazlık hakkında hiç bir şey söylemeden daha önce fikir birliğine varılan öncüllere başvurarak çözümlemelerini önermektedir. Ackerman, bunu yaparken genel bir değer arayışına girilmemesini ve herhangi varsayımsal bir yaratığın mevcut sorunu nasıl çözüme kavuşturacağı konusunda konuşarak anlaşmaya çalışılmamasını vurgulamaktadır (Benhabib, 1999: 133-134). Buna karşılık, hiçbir iyi hayat anlayışının liberal devletin kamusal arenasında dile getirilmesinin engellenemeyeceğini savunan Benhabib (1999: 135), Ackerman'ın söyleşimsel kısıtlanımı karşısında iletişimsel etikten kaynaklanan pratik söylem modelini yüceltmektedir. Bu noktada, Benhabib'in kamusal alan görüşlerinin Habermas'ın görüşlerine daha yakın olduğu değerlendirilebilir.

Konsensüs kavramına şüphe ile yaklaşan Ackerman, ortaya koymuş olduğu söyleşimsel kısıtlanım modeliyle, müzakerede herhangi bir tarafın fikrinin diğer tarafın fikrine üstün gelmesinden ziyade iki tarafın da mantıklı bulabileceği sonuçlara ulaşabilmek için kısıtlanmış bir diyalogu önermektedir. Ackerman'a göre; amaç ahlâki doğruyu bulmak değil, aynı iyi anlayışını paylaşmayan farklı grupların bir arada var olabilmesi için rasyonel çözümler üretmektir. Bu şekilde ele alındığında, egemenin fikirlerin -toplumda daha iyi fikirler de olmasına rağmen- egemen olmaya devam edeceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakat rasyonel sonuçlara ulaşmak için müzakereyi oyunun dışına itmek ya da müzakereyi sadece seçilmiş temsilcilerin gerçekleştirdiği bir olgu olarak ele almak, iletişimsel etik bağlamında eleştirileri de beraberinde getirmektedir.

2.3.2. Benjamin Barber'ın Katılımcı Güçlü Demokrasisi

Katılımcı liberal teorilerdeki genel vurgu, yurttaşların hayatlarını etkileyen kamusal kararlara katılımının maksimize edilmesidir. Bunu yapmak için, yurttaşlar -makul derecede- devam eden politik sürecin bir tarafı olarak kamusal alanda aktif katılımcı olmalıdırlar. Katılım, bireyin eylem için en yüksek kapasitesini ortaya koyması nedeniyle

bireyi ve doğal olarak kamusal alanı geliştirmektedir. Kökleri Rousseau'nun doğrudan demokrasiyi temsili demokrasiye tercih etmesine dayanan katılımcı liberal demokrasi geleneği, genellikle bürokratik bariyerler ile katılımı dolaylı (*indirect*) ve zor bir hale getiren arabulucu yapılara kuşku ile yaklaşmaktadır (Ferree vd., 2002: 295).

Demokrasi politikasını, "*birlikte neyi istediğimiz ve birlikte neyi yaptığımızla ve yapacağımız şey konusunda nasıl görüş birliğine vardığımızla ilgili bir davranış sistemi*" olarak tanımlayan Barber (1999: 493), demokrasinin spekülatif, hakikat hakkında ve epistemolojik değil; tam tersine pratik, eylem hakkında ve pragmatik olduğunu ifade etmektedir. Hakikatin ya da kesin bilginin olduğu yerde, Barber'a göre siyasetin olmasına gerek yoktur. Bu anlamda politika, kaçınılmaz olarak pragmatiktir.

Oy vermenin yalnızca neyin doğru olduğuna (hakikat) dair yerinde bir karar almayı değil, ne yapılması gerektiği (eylem) konusunda gerekli bir karar almayı da içerdiğini dile getiren Barber (1998: 495-502); bu düşüncesine dayanak oluşturan üç temel niteliğe şu şekilde vurgu yapmaktadır:

1. *Demokrasinin devrimci ruhu*: Devrimi, "*özgün başlangıç noktasına dönüş, mevcut bir yasa dışı politikaya meydan okuyan temel siyaset öncesi anın yeniden gündeme getirilmesi*" olarak tanımlayan Barber'a göre; devrim yalnızca yeni ve daha meşru bir politikanın kurucu mekanizması olmaktan çok, siyasal manzaranın kalıcı bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.
2. *Demokrasinin özerkliği*: Demokrasinin soy kütüğünde başkalarının veya yasanın iradesine bağımlı olmayı gerektiren olgular vardır. Bu olgular insanlara kendi değerlerini ve ortak hedeflerini özgür iradeleri ile seçme ve yaratma olanağını vermekten ziyade neyin ne olduğunu söyleyerek insanlara ne yapmaları gerektiğini buyurmaktadırlar. Bu noktada, Jefferson'un dünyanın daima ve her şeyden önce yaşayanlara ait olduğu düşüncesindeki ısrarı; yalnızca devrim adına değil, aynı zamanda özerklik adınadır. Özerklik hükümlerinin yarattığı demokrasinin fiili ilkesi düşünselliktir ve demokratik kurallar, yurttaşlığın tanımı ve hakların niteliği olguları -kökenleri ne olursa olsun- sadece demokratik tartışma ve kararda vücut bulan düşünsel irdelemeye tabi olduklarında meşruiyet kazanırlar. Bu meşruiyet, demokrasinin dışsal unsurların dayatmasından çok, kendi kendisini düzelttiği dinamik bir süreç anlamına gelmektedir. Bu noktada

Barber; halk hükümetinin, diğer siyasal düzenlemelerin hepsinden daha eğitici olduğunu ve ortak çıkarların var olduğunu bilinmesini sağladığını ifade eden Dewey'i referans göstermektedir.

3. *Demokraside siyasal yargının ortaklığı*: Yalnızca iradi ortak eylemlere yönelik karşılıklı tartışma ve karar alma bağlamında birbirleri ile etkileşim içerisinde olan yurttaşlar tarafından uygulanabilen demokratik siyasal yargı için gerekli olan şey; temelci buyruklar ya da bireysel zihinsel deha değil, ortak zemini keşfetmek ya da yaratmak için gerekli siyasal becerilerdir. Siyaset hakkında doğru düşünmek için doğru hareket etmek gereklidir. Bu noktadan hareketle; insanlar daha iyi filozof olmaktan ziyade daha iyi yurttaşlar olmalıdırlar. Bu bağlamda, Rousseau'nun *"Atinalılar doğru düşünmeyi biliyorlardı; Spartalılar ise doğru eylemde bulunmayı"* ifadelerine atıfta bulunan Barber'a göre; her ne kadar temelci bir mantıkla kurulsa da, demokrasi sadece yurttaşlık mantığı ile ayakta durabilmektedir.

Barber'a (1995: 150-151) göre liberal demokrasi; radikal bir bireycilik ideolojisi yaratılmasından dolayı hem özel, hem de tüzel kişilerce sahip olunan özel mülkiyet fikrine şiddetli bir şekilde ihtiyaç duymaktadır. Özel yaşam bazıları için güvence altına alınırken, herkesin eşit bir şekilde katılabileceği bir kamusal alan imkânsız hale gelmektedir. Liberalizm tutarlı bir dağılımcı adalet teorisinden uzak durmak zorunda kalır. Çünkü kendini eşitsizlikle tanımlanan toplumsal yapılara adamaktadır. Demokrasinin bireysel özgürlüğün teminat altına alınması olarak tanımlanması durumunda, sosyalist olan bir toplumun aynı zamanda demokratik olamayacağı yönünde bir saptama belirlemektedir. Bu saptama, demokrasinin yalnız bireysel hakların korunmasının bir aracı olarak kalması ve planlamayı, kamusal mülkiyeti ya da aynı nedenle eşitliğin kendisini hoş göremeyeceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Temsili liberal demokrasinin bireyseliğe yaptığı aşırı vurgudan yakınan Barber'a (1995: 33) göre, liberal demokrasi siyaset için bir haklılaştırmadan ziyade bireysel hakları haklılaştırmaktadır. Bu bağlamda, kamusal adaleti güvence altına almaktan, iyileri keşfetmekten ve insanları verimli bir şekilde bir araya getirmekten çok; bireysel özgürlüğü arttırmakla, çıkarları gözetmekle ve insanları güvenli bir şekilde ayrı tutmakla ilgilenmektedir. Sonuç olarak, bireyin mahremiyetine, mülkiyetine, çıkarlarına ve haklarına karşı her saldırıya karşı şiddetle direnebilirken; cemaate, adalete, yurttaşlığa ya

da katılıma yönelik saldırılara karşı koymada çok etkili olamamakta ve zayıf kalmaktadır. Söz konusu bu zayıflık, bireye ilişkin savunusunu da zayıflatmaktadır.

Barber'a (1995: 33-49, 138-149) göre, liberal demokrasi her biri birbirinden oldukça farklı davranışlar, istekler ve siyasi değerler içeren en az üç başat eğilimden oluşmaktadır. Bu eğilimler aşağıda detaylandırılmıştır:

1. *Anarşist eğilim*: Bireysel haklar kavramına bağlı olmasından ötürü siyasal iktidara açıkça düşman olmak anlamını taşıyan anarşist eğilimde, özgürlük bireyin eylemliliği üzerinde dış sınırlamaların olmayışıdır. İnsanlar tanımı gereği özerk, ayrı ve özgür failer (*agent*) olduğundan; bağımsız ve tek başına olmak bireyin doğal durumudur. İktidar ile bireysel yalnızlığın ölümcül bir ilişkisi olması nedeniyle, günümüzün anarşisti geleceğin otoriteri olabilir. Bu durumda kendi özgürlüğünden duyduğu korku, onu konuksever tiranların kollarına itebilir. Bu şekilde, anarşizmin hastalıkları realizmin hastalıklarına dönüşebilir.
2. *Realist eğilim*: Amerikan bağlamında realizm, iktidara ilgi duyulurken, aynı zamanda hukukla (yasalcılık) ve irade olarak anlaşılan egemenlikle (*pozitivizm*) de öncelikle meşgul olunmasını gerektirmiştir. Hangi amaç uğruna uygulanırsa uygulansın; realist için siyaset, bir iktidar sanatı haline gelmektedir. Bununla birlikte, iktidarın peşinden korku, manipülasyon, zorlama, caydırma, teşvik, yaptırım ve insan ilişkilerinin daha baskıcı tarafının diğer ürünleri ortaya çıkmaktadır. Hobbes'un da belirttiği gibi; adalet, eşitlik, ılımlılık ve merhamet gibi doğal yasalar, onları yerine getirecek bir iktidardan duyulan korku olmaksızın uygulanamaz. Bir orta yer kabul etmeyi başaramadığı için; karşıtlıklar, kutuplaşmalar, radikal ikilikler ve katı ikilemler arasında gidip gelmesi liberal demokrasinin en büyük problemidir. Bu noktada, bireysel amaçlar toplumsal düzensizlik ve bunalım yaratan sorunlar haline dönüşürken; özgürleşme araçları da boyun eğdirme araçlarına dönüşmektedir. Amerika'da liberal demokrasinin ana problemi, özgürlük ve iktidar arasındaki bu savaş olmuştur. Öyle bir savaştır ki, her biri diğerinin olmamasıyla tanımlandığı için "özgürlük" kavramı ile "iktidar" kavramı birbirinden ayrıştırılamazlar. Bununla birlikte, her biri diğerini tehlikeye soktuğu için, bir arada var olmalarının sağlanması da mümkün değildir. Liberal demokrat için siyasetin sonucu, amacı ve nesnesi olan özgürlük her zaman vardır; ayrıca özgürlüğün korunması için gerekli koşul olan iktidar da olmalıdır. İşte bu

noktada, her ikisinin birlikte olma durumu iki soruyu/sorunu ortaya çıkarır: Anarşizme düşmeden özgürlüğü nasıl koruyabiliriz? Tiranlığa düşmeden iktidarı nasıl kullanabiliriz? Cevap ise, özgürlüğün tiranlığı yadsırken anarşizmi; iktidarın ise anarşizme karşı gelirken tiranlığı doğurduğudur.

3. *Minimalist eğilim*: Politikayı daha ziyade dış ilişkiler olarak gören minimalist eğilim; siyaseti ne serbest piyasa ilişkileri ne de iktidar ilişkileri olarak anlar. Fakat minimalist, bireylerin (anarşi) ve devletin (iktidar) her ikisine de güvenmediği için kendini çıkmazda bulmaktadır. Minimalizm -devamlı bir şekilde- bireysel özgürlüğün anarşist ve devletçi iktidarın realist eğilimlerinin birbirleriyle temas ettikleri anlarda ortaya çıkan anlaşmazlığı azaltmaya çalışmıştır. Hoşgörülü, iyi niyetli ve saygın bir tutum olmasına rağmen, kendi başına hiçbir şeyi durdurabilecek bir güce sahip değildir. Kötülük yapmaktan, realizm ve anarşizmin aşırılıklarından kaçınsa da; inanç, gelenek, akrabalık olarak ortaya çıkmış tiranlıklara ve modernliğe teslim olmuş metafizik siyasetin iyi huylu otoritarizmine karşı koyabilen olumlu bir siyaset için temel sağlayamaz.

Yukarıda sunulan bilgiler ışığında, Barber'ın temsili liberal demokrasinin eğilimlerine yönelik yapmış olduğu aktör, savunu ve zayıflık analizi Çizelge 2.2'de sunulmuştur.

Çizelge 2.2. Cılız demokraside aktör, savunu ve zayıflık

Eğilim	Aktörü	Savunu	Zayıflığı
<i>Anarşist</i>	Birey	Özgürlük	Yalnızlık
<i>Realist</i>	Siyasal sistem (devlet)	İktidar, düzen, yasa	Tiranlık
<i>Minimalist</i>	Birey	Uzlaş, hoşgörü	Tepkisizlik

Temsili liberal demokrasiyi, yukarıda sunulan eğilimler bağlamında cılız demokrasi olarak tanımlayan Barber (1995: 55); cılız demokrasinin katılımın zevklerini, yurttaşların birliğini/yoldaşlığını, sürekli siyasal faaliyetlerin özerkliğini, paylaşılan kamusal yararların karşılıklı müzakere, karar alma ve çalışma ile genişleyen ortaklığını doğurmadığını belirtmektedir. Ona göre, insanların zaruri karşılıklı bağımlılığı gerçeği, bütün siyasal yaşamın temelini teşkil etmekte olmasına rağmen; bu gerçeğe ilgisiz kalan cılız demokrasi, bir çıkar siyasetinden başka bir şey değildir. Bununla birlikte, asla bir dönüşüm siyaseti,

insanlara olduklarından daha iyi olmalarına yardımcı olmayı hedefleyen bir yaratma ve icat etme siyaseti değil; bir pazarlık ve mübadele siyaseti olmakla birlikte, insanları en kötü halleriyle tasarlayan, onları kendi kendinden koruyabilmeyi hedefleyen bir siyasettir.

Barber, temsili liberal demokrasiyi cılız demokrasi olarak tanımladıktan ve cılız demokrasinin aksaklıklarını ortaya koyduktan sonra, güçlü demokrasi olarak ifade ettiği alternatif modeli ortaya çıkarma gayreti içerisinde girmiştir. Barber'a (1995: 159-162) göre, kendi kendini yöneten yurttaşlar topluluğu fikrine dayanan güçlü demokrasi; çatışma siyaseti, çoğulculuğun sosyolojisi, özel ve kamusal eylem alanlarının ayrılması ile uyumludur. Modern toplumun büyüklüğüne de, teknolojisine de esasen karşı olmaması nedeniyle; ne eski tip cumhuriyetçiliğe, ne de yüz yüze yerelciliğe bağlıdır. Güçlü demokrasinin eski Yunan *polis*'inin klasik demokratik teorisiyle ortak çok şeyi vardır, fakat bu teoriyle tamamen özdeş değildir. Aynı zamanda güçlü demokrasi, kuzeni olan liberal demokrasi ile de birçok şey paylaştığı için; pratikte liberal argümana karşı radikal bir alternatif olmaktan çok, bir tamamlayıcı modeldir. Fakat birçok yönden liberal argümandan da farklıdır. Bu bağlamda güçlü demokrasi, kurulu pratikler çeşitliliğinden ilham alınarak çizilmiş ve klasik cemaat, yurttaşlık eğitimi ve katılım teorileri ile beslenmiş yeni bir teoridir. Barber'a göre, liberal demokrasi çatışmayı; yok etmenin (anarşist eğilim), bastırmanın (realist eğilim) ya da hoş görmenin (minimalist eğilim) bir aracı olarak kavramaktadır. Buna karşılık; güçlü demokrasi çatışmayı, farklı bir yaratıcılık ve keşif siyaseti yoluyla dönüştürmenin peşindedir. Özel çıkar gruplarını kamusal düzenlemeye duyarlı bir hale getirmek için kamusal bir dil yaratmaya uğraşır. İnsan toplumunun belirleyici özelliklerinin ayrılıktan çok biraradalık ve eşitlik olması için bireyleri soyut kişiler olarak değil, yurttaşlar olarak anlamayı amaçlamaktadır.

Kamunun sesinin düşünceye dayalı ve diğer tüm düşünen sesler gibi diyalektik olduğunu savunan Barber (1996: 8), eksik bilgilendirilmeli ve slogan atılan bir katılımın neden olabileceklerine karşı sakıngandır. Bu nedenle, "mobilizasyon" (*mobilization*) kavramına şüphe ile yaklaşmaktadır. Bu bağlamda, Barber'ın slogan ve polemikleri söylemsel araçlar olarak görmediği değerlendirilebilir (Ferree vd., 2002: 298).

Güçlü demokrasiyi "*bağımsız bir temelin yokluğunda, çatışmanın; durmaksızın yaklaşık çözümler arayarak kendi yasalarını oluşturma yönündeki katılımcı bir süreçle ve bağımlı, özel bireyleri özgür yurttaşlara, kısmi ve özel çıkarları kamusal iyilere dönüştürebilen*

siyasal bir cemaatin yaratılmasıyla çözüldüğü katılımcı tarzda siyaset" olarak tanımlayan Barber (1995: 176), daha sonra güçlü demokrasinin yedi temel kavramını şu şekilde ortaya koymuştur:

1. *Eylem*: Güçlü demokraside siyaset; yurttaşlara yapılan değil, yurttaşlar tarafından yapılan bir olgudur. Eylemlilik, insanların en büyük erdemidir ve ortak müzakere, ortak karar ve ortak çalışma eylemin ayırt edici özellikleridir.
2. *Kamusallık*: Makul kamusal müzakere ve karar alma yeteneği olan bir kamu yaratan güçlü demokrasi; bu nedenle bir bireyin sınıfını, ırkını ya da toplumsal hareketini onun eylemlerinin tek belirleyeni yapan indirgemeci tarihsel toplumbilime düşmanıdır.
3. *Zorunluluk*: Güçlü demokraside siyasal faaliyetin merkezine yerleştirilen eylemlilik ve sorumluluk, çatışma siyasetinin hızlandırıcı koşulu durumunda insanın eylemde bulunma ihtiyacına verilen zorunlu bir karşılık olarak görülür.
4. *Seçim*: Siyasal bir tarz olarak katılım, bütün tutarlı demokrasi teorilerinin yaptığı gibi anlamlı ve özerk seçim yapabilen yurttaşlar gerektirir.
5. *Makul Olma*: Makul olma, siyasetin soyut bir ön koşulu olmaktan ziyade güçlü demokratik siyasetin bizzat doğurduğu bir tutumdur.
6. *Çatışma*: Katılım, kamusal tartışma ve yurttaşlık eğitimi yoluyla işbirliğine dönüştürülebilen bir siyaset geliştirmektedir. Bu noktada, güçlü demokratik teori çatışmayla başlasa da çatışmayla bitmez. Barber çatışmayı kabul etmesine rağmen; çatışmayı koşullara uydurmak ya da en aza indirmek düşüncesinden çok, dönüştürmeyi amaçlar.
7. *Bağımsız bir temelin yokluğu*: Güçlü demokrasi kendi yasalarını koyma ve cemaat kurma süreçlerine dayanır. Kendi kendine yeterli olduğu ve kendi kendini düzeltmekte olduğu için; dışsal normlardan, siyaset öncesi hakikatlerden ya da doğal haklardan bağımsızdır. Her bireyin düşüncelerine ve inançlarına eşit bir başlangıç noktası tesis eder (Barber, 1995: 175-182).

Katılımcı güçlü demokrasi özellikle eylemin önemine yaptığı vurgu ile Yunan *polis*'ini yüceltmekte ve Arendt'in ortaya attığı agonistik kamusal alan modeli ile temelde buluşmaktadır. Barber bununla birlikte, liberal teoriye de tam olarak karşı çıkmamış; liberal teorideki aksaklığı kendi görüşleri çerçevesinde anarşik, realist ve minimalist olmak üzere üç eğilime bağlamıştır. Kendisinin de belirttiği gibi, amacı liberal öğretileri baştan

aşağı reddetmek değil; liberal teoride gördüğü bu aksaklıkları başta eylem, özerklik (yerelcilik) ve katılım olmak üzere agonistik kamusal alanın güçlü gördüğü yönleri ile revize etmektir. Bu noktada; Barber'ın idealize ettiği güçlü demokrasinin, eski Yunan *polis*'inin klasik demokratik teorisi ile liberal teorinin bir sentezi olduğu değerlendirilebilir.

Barber'ın temsili liberal demokrasiye yaptığı eleştiriler ve katılımcı güçlü demokrasiye yaptığı vurgu, Gencay Şaylan'ın *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi* adlı kitabında ele aldığı olgular ile örtüşmektedir. Bu noktada, Şaylan'ın görüşlerinin de analiz edilmesinin faydalı olacağı değerlendirilebilir. Temsili liberal demokrasinin ancak kapitalizm olarak adlandırılan sosyo ekonomik düzene özgü bir rejim olduğunu savunan Şaylan (2008: 13); bununla birlikte, kapitalizm için temsili liberal demokrasinin tek siyasal rejim türü olmadığını belirtmektedir. Şaylan'a (2008: 22-24) göre, hegemonik ve evrensel bir ideoloji olan kapitalizm; sanayileşmiş ülkelerle birlikte, eski sosyalist ülkeler, Latin Amerika ve üçüncü sınıf dünya ülkelerinde de geçerli bir hale gelmiştir. Bu durum temsili liberal demokraside iki kriz noktasına işaret etmektedir:

1. Küreselleşme, ulus devlet bağlamında işlemekte olan temsili demokrasiyi giderek işlevsizleştirmektedir. Bu durum ulusal toplum çerçevesinde tarihsel bağlamda ortaya çıkmış olan dayanışma ve değer yargısı kavramlarının marjinalleşmesi anlamına gelmektedir.
2. Birinci durum ile bağlantılı olarak, siyasal özgürlük için pazarın dokunulmazlığı olmazsa olmaz koşul olarak görüldüğünden, devletin demokratik kontrol alanı (toplum mühendisliği) zayıflamaktadır. Bu noktada, devletlerin meşruiyet temellerini genel ve eşit oy üzerine inşa etmelerinin anlamı kalmamaktadır.

Şaylan'a (2008: 464) göre, kamusal kararları almak için siyasal otoriteyi kullanmak yerine, o kararlarla ilgili her kesimi eşit aktörler olarak gören ve onların arasındaki uzlaşma sürecini ifade eden *yönetişim* kavramı; sivil toplum kuruluşlarının kamusal politika ve kararların belirlenmesi sürecine aktif ve kapsamlı olarak katılmaları biçiminde kendisini göstermektedir. Siyasal alanın daraldığı ve siyasi aktör olan partilerin önemini yitirmeye başladığı günümüz dünyasında, demokratik yönetim sivil toplum örgütlerine ve büyük şirketlere kayacaktır (Şaylan, 2008: 476). Siyasetin içeriğindeki bu dönüşümle birlikte, sıfır toplamli oyun yerini kazan-kazan anlayışına bırakmaktadır. Bu durum, siyasal gücü

elinde bulunduran aktörün, kamusal ve politik kararlar için sivil toplum kuruluşları ile uzlaşması anlamını da taşımaktadır (Şaylan, 2008: 465).

Barber temsili liberal demokrasinin krizini kendi içinde var olan anarşist, realist ve minimalist eğilime bağlarken; Şaylan söz konusu krizi genel anlamda küreselleşme olgusunun yükselişe geçmesi ile alanı daralan ulus devletin zayıflamasına bağlamaktadır. Her ne kadar çıkış noktaları farklı olarak gözüke de -dikkatli bir şekilde analiz edildiğinde- Şaylan'ın varsayımlarının Barber'ın varsayımları ile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda; Barber'ın anarşik eğilim olarak adlandırdığı eğilime, Şaylan'da ulus devletin zayıflaması sonucunda önemini kaybetmeye başlayan dayanışma ve değer yargısı kavramlarından uzaklaşarak özgürlük ve bireyselliğe vurgu yapan bireylerin yönelebileceği değerlendirilebilir. Bununla birlikte; Barber'ın realist eğilim olarak adlandırdığı eğilime, Şaylan'da demokratik kontrol alanını kaybetmekte olan ulus devletin, alacağı sert politik tedbirler ile söz konusu alanı tekrar ele geçirmek için yönelebileceği düşünülebilir. Barber temsili liberal demokrasinin krizden çıkması için yurttaşın aktör olduğu "katılım" kavramını öne çıkartırken, Şaylan ise daha çok örgütlü yapılarca (sivil toplum kuruluşları) uygulanmasını öngördüğü "yönetişim" kavramına vurgu yapmaktadır. Sivil toplumun olmazsa olmazı kamusal alan, kamusal alanın olmazsa olmazı ise aktif yurttaşdır. Bu bağlamda, yurttaşların kamusal alan içerisinde fikir birliği içerisinde olduğu diğer bireyler ile ortak iyiyi çözümleyerek ortak kararlar alabilme potansiyeli arttıkça, söz konusu yurttaşların örgütlü yapılara kanalize olma ihtimalinin artacağı göz önünde bulundurulduğunda, Barber ile Şaylan'ın çözüm önerilerinin de benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılabilir.

2.4. Kamusal Alana Söylemsel Bakış: Jürgen Habermas

Kamusal alan tartışmalarının en bilindik düşünürlerinden birisi olan Jürgen Habermas; iletişimsel eylem kuramı, burjuva kamusal alanı ve burjuva kamusal alana eleştiriler olmak üzere üç başlık altında ele alınacaktır.

2.4.1. Demokratik Müzakerenin Temeli: İletişimsel Eylem Kuramı

Habermas, eleştirel bir kuramın başlangıç noktası ile birlikte, aklın özgürleştirici boyutunun öne çıkarılmasını ve modernitenin normatiflik sorununun çözümünü iletişimsel

eylemde aramıştır (Kejanlıoğlu, 2004: 691). Çatışma ve anlaşmazlık içindeki taraflarca kamusal kararın oluşturulmasını güvence altına alacak yöntemin, müzakere olduğu değerlendirilebilir. Müzakerede çatışan taraflar; bir yandan birbirlerinin öneri ve gerekçelerini eleştirirken, bir yandan da birbirlerinden gelecek eleştirilere açık olmalıdır. Bu noktada, takip eden birçok müzakereci demokrasi modeline esin kaynağı oluşturmakta olan Habermas'ın, katılımcıların iletişimsel şanslarını eşitleyen bir dizi pragmatik ilke tarafından belirlenen bir iletişimsel hakkaniyet standardı geliştirme çabası öncül bir rol oynamaktadır. Habermas, çatışmaların müzakereler aracılığıyla uzlaşımca bir biçimde çözüldüğü, çıkarıcı rasyonaliteden ziyade pratik rasyonalite kavrayışı üstüne kurulu, yurttaşların siyasi iradenin oluşumuna yaygın bir biçimde katılmasıyla şekillenen özel bir demokrasi modeli önermiştir. Bu demokrasi modelinin başlıca unsuru; tek meşru otorite olan yurttaşların kendi aralarındaki tartışmalarında söz ile beliren bir özgürlük alanı olarak değerlendirilen "kamusal alan"ın varlığıdır. Karşılıklı anlayışın ve diyalogun yer aldığı kamusal tartışmanın koşullarını yerine getirmek, Habermas'ın müzakereci demokrasi kavrayışının temeline yerleştirdiği iletişimsel eylem biçiminin özüdür. Bu noktada iletişimsel eylem;

1. Baskılanmamış,
 2. Egemenlik ilkelerinden, aldatmadan, yönlendirmeden ve yanıltmadan muaf,
 3. Karşılıklı etkileşimi esas alan,
 4. Her konuşmacının söz söylemede eşit şansa sahip olduğu,
 5. Güç hiyerarşilerinin yer almadığı bir iletişim durumunu gerektirmektedir
- (Doğanay, 2013: 161).

Habermas, iki farklı rasyonel eylemi kabul etmektedir. Bunlardan birincisi olan araçsal eylem; amaç-arac ilişkileri ile tanımlanan, belirli bir hedefe ulaşmakla alakalı, öznel arası paylaşımın bulunmadığı, beceri ve vasıfların öğrenilmesi amacına yönelmiş, teknik kuralların gözlenmesi sonucunda elde edilen, ekonomik ve teknolojik güçlere rehberlik eden, üretici güçlerin artırılması ve teknik kullanım gücünün yaygınlaştırılmasını hedef edinmiş bir nitelik taşımaktadır. Bunun karşısında iletişimsel eylem ise; anlamaya ve anlaşılmaya yönelmiş, karar vermede vatandaşa rehberlik eden, ortak dilin paylaşıldığı bir iç öznellikten doğan ve uzlaşımca kuralların geçerli olduğu eylemdir. İletişimsel eylemleri yönlendiren, teknik kurallardan ziyade toplumsal normlardır. İlkinde, becerilerin disiplini;

ikincisinde, kişilik yapılarının disiplini geçerlidir (Timisi, 2003: 60; Kivisto, 2008: 104-105).

Yapıkurum (*reconstruction*) amaçlı bir araştırma perspektifinden ilerleyen Habermas'ın ortaya attığı yaşam dünyası kavramında, dil ve kültür bizzat kurucu üyelerdir (İnceoğlu ve Çomak, 2009: 102). Cusset'e göre, Habermas'ın kuramında bir kültür alanı olan yaşam dünyasında; bilişsel, normatif ve estetik davranışlar birlikte cereyan etmektedir. Yaşam dünyası bu yapısı ile aynı zamanda bir özgürlük alanını da oluşturmaktadır. Nitekim iletişimsel aklın ağır bastığı ve bireyin, insan ve vatandaş olarak iki farklı statüde hareket edebildiği bir alan olan yaşam dünyası; araçsal aklın egemen olduğu ekonomi ve devlet alt sistemlerini karşısına almaktadır. Bu bağlamda, "özel alan" ve "kamusal alan" Habermas tarafından yaşam dünyasının kurumsal düzeninde yer alan iki farklı kavram olarak değerlendirilmiştir. Özel alan, sosyolojik planda çekirdek aileye, komşuluk ilişkilerine ve özgür derneklere dayanırken; kamusal alan ise, iletişim araçları örgüsüne (medya dünyasına) ve kamuoyuna yaslanmaktadır (Akt. İnceoğlu ve Çomak, 2009: 103).

Habermas'a göre; iletişimsel eylem, insanların anlaşabilmelerin ve etkilerini düzenleyebilmelerinin olanağı olarak etkileşimleri içerisinde ortaya çıkan dilsel ve dil dışı bütün simgesel anlatımları ifade eder. Bu amaçla, bireyler gelenek ve kültür temelinde ortaya koydukları açıklama ve yorumlar aracılığıyla dünyadaki herhangi bir şey üzerine görüş birliğine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu süreçte, bireyler ortak tanımlanmış nesne ve olaylara, toplumsal alana ve öznel yaşam dünyasına gönderme yapmaktadırlar (Yıldırım, 2012: 204). İletişimsel eylem, özgürleşme ilgisi ve merakı üzerine kurulmuş yaşam dünyası içerisinde gerçekleşmektedir. Lechte, benliği oluşturma ve iletişimsel eylem alanı olan yaşam dünyasını; hem kamusal alanları, hem de özel alanları içerisine alan bir bilinç evreni olarak tanımlamıştır. Habermas'a göre, birey sözlerinin geçerliliği için kabul edilmeye ve tanınmaya hak kazandığından; iletişim, yaşam dünyasının en önemli etkinliğidir (Akt. Hasdemir ve Coşkun, 2008: 130-131).

"Öteki"ni dinlemeden ve kabul etmeden, demokrasinin olmayacağını söyleyen Habermas'a göre; toplumsal çatışma, pazarda alıcı ile satıcı arasındaki ilişki gibi berabere biten bir oyun değildir. Bu nedenle, Touraine'e (1995: 373) göre, söz konusu demokratik tartışma aşağıdaki üç boyut içermektedir:

- *Uzlaşma*: Ortak kültürel yönelimlere gönderme yapar.
- *Çatışma*: Rakipleri birbirleri ile karşı karşıya getirir.
- *Anlaşma*: Çatışmayı sınırlandıran bir toplumsal (özellikle de hukuksal) çerçeveye saygıyı bir araya getirir.

Habermas (2001: 167) için günümüzde bir toplum kuramının başat sorunu, iletişimsel aklın egemen olduğu yaşam dünyası ile araçsal aklın egemen olduğu para (*pazar ekonomisi*) ve iktidar (*devlet ve bürokrasi*) alt sistemlerinin hangi noktalarda ayrıştıklarını, hangi noktalarda ve nasıl buluşabileceklerini bulabilme ile alakalıdır (Akt. İncoğlu ve Çomak, 2009: 102). Habermas, Karl Popper'e dayanarak üç ayrı yaşam dünyası arasında şu ayrımı yapar:

- *Nesnel yaşam dünyası*: Toplum üyelerinin hazır bulundukları dış çevre.
- *Toplumsal yaşam dünyası*: Kuralların ve etkileşimlerin dünyası.
- *Öznel yaşam dünyası*: Her toplum üyesinin kendi iç dünyası (İncoğlu ve Çomak, 2009: 113).

Habermas'a göre emek, araçsal ustur. Dil, doğayı temsil ederken, emek ise doğayı bir "şey"e dönüştürmektedir. Bilginin usçul kararı ve araçsal olarak etkili yönelimi garanti etmesinin sonucunda, emek bilgiyi güçlü bir biçimde "araçsal" kılmaktadır. Becerilerin kazanılması olarak emek, içselleştirilmek zorunda iken; etkileşim -bu içselleştirimin kazanıldığına kanıtlanması olarak iletişimin gerçekleşmesi için- dışsallaştırılmak durumundadır. İnsani gereksinimleri karşılamak üzere dışsal dünyaya işaret eden iletişim ortamını temsil etmekte olan etkileşim süreci; dile tabi olmakla birlikte, sadece dil çerçevesinde açıklanamaz. Etkileşim, "ben" ve "ben olmayan"ın özdeş olmayışını açıklarken dilin de ötesine giden bir iletişim ortamı inşa etmek zorundadır. Bu bağlamda Habermas, geçerlilik savı adı altında iletişimin gerekliklerini dört ayrı biçimde aşağıdaki şekilde betimlemiştir:

- *Gerçeklik*: Onaylayabilme yeteneği.
- *Doğruluk*: Kurallara göre uygun olma.
- *Samimiyet*: Katılan kişilerin açık ve samimi olma durumu.
- *Anlaşılabilirlik*: İletişimin basit olması (Akt. İncoğlu ve Çomak, 2009: 106-109, 113-114).

Toplumun iletişimsel eylem biçiminde kurulduğunu savunan Habermas, iletişimsel eylem kavramı içerisinde aşağıdaki dört farklı davranış tarzını belirlemiştir:

- *Hedefe yönelik davranış*: Belli bir hedefin gerçekleşmesine yöneliktir. Bu davranış ilke olarak amaç-usçuldur ve başarıya yönelmiştir. Geçerlilik savları gerçekliktir.
- *Kurala dayalı davranış*: Toplumsal dünyaya yöneliktir ve geçerlilik savları doğruluktur. Davranışların ortak değerlere atıfta bulunarak gerçekleştirildiği gruplarda, kurala dayalı uygun davranış bütün grup üyelerinin istemidir.
- *Oyuna dayalı davranış*: Davranışta bulunanların iç dünyaları içerisinde yer alan ve samimiyet geçerlilik savına sahip bir davranıştır.
- *İletişimsel eylem*: İletişimsel eylem; nesnel, toplumsal ve öznel yaşam dünyalarına eş zamanlı biçimde bağlı olan bir süreçtir. İfade ve davranış yeteneklerine sahip öznel arasındaki anlaşmaya dayanan iletişimsel eylemde amaç, usçul davranışın aksine diyalojiktir. Başka bir ifadeyle, esas alınan durum değerlendirmeleri ve davranış planları benmerkezcilikten ziyade taraf olanlarla anlaşmaya yöneliktir. Bu noktada, katılımcılar geçerlilik savlarını gelenek, din ya da otorite gibi daha üst birimlere dayandırmamalı, bunun aksine karşı tarafı dikkate almalı ve -açık ya da kapalı- gerçeklik, doğruluk, samimiyet ve anlaşılabilirlik olmak üzere söz konusu dört geçerlilik savını sergilemek durumundadır. Salt bir iletişim olmayan iletişimsel eylemde, dil davranışların düzenlendiği bir iletişim aracıdır. İletişimsel eylemde bulunanların ortak hedefi anlaşmadır. Bireyleri anlaşmaya götüren uzlaşma süreci, tarafların bilinçli bir biçimde hareket ederek ortak bir ikna noktasında birleşmelerini amaç edinmiştir. Burada dikkate alınması gereken nokta, ikna olma ile dışarıdan zorlamayla gerçekleşen rıza arasında bir fark olmasıdır. Uzlaşma noktası, her zaman mutlak bir birlik durumu olmasa da, iletişimsel eylemde yer alanlar genel uzlaşma noktasına ulaşınca kadar ayrılıklarını ve çatışmalarını, birbirlerine karşıt belgeler ile tartışma içinde ortaya koyarlar (İnceoğlu ve Çomak, 2009: 114-118).

Habermas'ın iki katlı toplum analizinde; ekonomi ve devlet sahaları sistemsal olarak, yaşam dünyası ise sosyal olarak bütünleşmiştir. Hem kamusal alan, hem de özel alan içeren yaşam dünyasının özel alanını aile ve yakın ilişkiler oluştururken; kamusal alanını ise politik katılım, tartışma ve fikir oluşum alanları oluşturur. Sistem; rasyonalitesi araçsal

eylem olan devlet ve ekonomi alt sistemlerinden oluşur. Yaşam dünyası ise rasyonalitesi iletişimsel eylem olan para ve iktidar ilişkilerinin alternatifidir. Habermas, kapitalist sisteme ait olan rasyonalizasyon süreçlerinin yaşam dünyasını sömürgeleştirmesi sorununu modernliğin patolojisi olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda, yaşam alanının özel alanı olan çekirdek aile, para dolaşımı ortamı aracılığıyla resmi olarak ekonomik sisteme bağlanırken; yaşam dünyasının kamusal alanı olan politik katılım, tartışma ve fikir oluşum alanları da iktidar dolaşımı aracılığı ile devlet idare sistemine bağlanmaktadır. Habermas yaşam dünyası ve sistem arasındaki ilişkide, yaşam dünyasının taleplerinin galip gelmesi için; birincisi, sistemin saldırılarına set çekmek anlamına gelen baraj metaforu; ikincisi ise, sistemi kuşatma altında tutmak olarak değerlendirilebilecek kuşatma metaforu olmak üzere iki model önermektedir (Özbek, 2004: 77). İletişimsel akıl, yaşam dünyasının sistemin baskı ve tehditlerine karşı korunması için aklın öznelararası bir form halinde yeniden üretilmesinde önemli bir olgudur. Habermas için, Batılı geleneklerin tözü olan rasyonaliteden vazgeçilmemeli; yaşam dünyasının kapitalist sisteme karşı korunmasında rasyonalitenin iletişimsel halinden yararlanılmalıdır. İnsan sosyal bir varlık olmasından ötürü rasyonel bir varlık olarak görüldüğünden; aklın öznesi de yaşam dünyası içerisinde rasyonel bir şekilde gerçekleştirilen iletişimdir (Yıldırım, 2012: 204-205).

İletişimsel eylemde davranış tarzları ve bağıntıları Çizelge 2.3'te sunulmuştur.

Çizelge 2.3. İletişimsel eylemde davranış tarzları ve bağıntıları

Yaşam alanı	Geçerlilik savı	Davranış tarzı	İlke
Nesnel yaşam	Gerçeklik	Hedefe yönelik davranış	Amaç usçul
Toplumsal yaşam	Doğruluk	Kurala dayalı davranış	Amaç usçul
Öznel yaşam	Samimiyet	Oyuna dayalı davranış	Amaç usçul
Üç yaşam alanıyla bağıntılı	Anlaşılabilirlik	İletişimsel eylem	Diyalojik

Yukarıda sunulan bilgiler ışığında, iletişimsel eylemin; nesnel, toplumsal ve öznel yaşam alanlarıyla bağıntılı, uzlaşmayı hedef edinmiş diyalojik bir davranış tarzı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Söylemde eşit şansa sahip olan konuşmacıların, güç hiyerarşisinden bağımsız bir şekilde karşılıklı etkileşimini esas alan iletişimsel eylem; toplumsal normlar tarafından yönlendirilen, anlama ve anlaşılmayı hedefleyen bir pratiktir. Bu bağlamda;

Habermas'ın iletişimsel eylemi, kamusal alanın olmazsa olmaz koşulu olarak ele aldığı yönünde bir çıkarımda bulunabilmektedir.

2.4.2. Habermas'ın Burjuva Kamusal Alanı

İnsanların vatandaş olarak bir araya geldiği ve toplumun politik kurumlarını etkilemek için özgür kanaatlerini ifade ettiği alan olduğu için; kamusal alan, sosyo-politik yapının önemli bir bileşenidir. Sivil toplum, bu kanaatlerin organize olmuş ifadesidir ve devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki de demokrasinin temel taşıdır (Castells, 2008: 78). Stewart'a (2001) göre, eğer kamusal alan kavramı keşfedici bir değere sahip ise, bunun nedeni modern toplumlardaki kurumsal yapının diğer iki boyutu olan sivil toplum ve devlet ile olan ayrılmazlığıdır. Kamusal alan sadece medya ya da kamu etkileşiminin sosyal-mekânsal alanı değildir. Kamusal alan, aynı zamanda kamusal müzakereyi besleyen fikirlerin ve projelerin kültürel/enformasyonel hazinesidir. Bu bağlamda, Habermas (1976), bu üç unsurun söz konusu etkileşimin taleplerini karşılamada yetersiz kalması ya da bu unsurların arasındaki iletişim kanalları tıkanması durumunda, temsiliyet ve karar verme sisteminin bir çıkmaza sürüklenebileceğini; vatandaşların, kendilerini toplumu oluşturan kurumlarının bir parçası olarak görmeyebileceğini ve bunun sonucu olarak bir meşruiyet krizinin ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir (Akt. Castells, 2008: 79).

Ulusal egemenlik veya insan hakları gibi temel anayasal ilkeler, her ülkenin kendi yorumu çerçevesinde anlam kazandığından, Habermas'a göre, bir ülkenin politik kültürü en net bir biçimde o ülkenin anayasasına bakılarak anlaşılabilir. Bu bağlamda Habermas, milliyetçiliğin karanlık yüzünü tekrar yaşamamak için; milliyetçilik yerine "anayasaya bağlılık" ilkesine dayanmaktadır (Akt. Göztepe, 2004: 327). 1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ulus devlet kavramının iki yüzyıl boyunca dayandığı siyasi temeller, dünyadaki büyük göçlerin sonucunda ortaya çıkan çok kültürlü, çok dinli, çok dilli ileri sanayi ülkelerinde Kantçı ve Rousseaucu anlamındaki demokrasileri bir meşruiyet krizine sokmaktadır. Habermas -bu meşruiyet krizini aşmak için- çalışmalarının temeline "anayasaya bağlılık" ilkesini yerleştirmiştir (Göztepe, 2004: 322-323). Habermas'a göre, Rousseaucu ve Kantçı demokrasi anlamında kendi kaderini tayin etme hakkı dışlayıcı bir ulusal kimlik ve ulusal bağımsızlık süreci değildir. Fakat burada Kant'tan ve dolayısıyla Rousseau'dan ayrıldığı nokta, yurttaş olarak ifade edilen öznenin, bir devletin yurttaşlığına sahip birey (*Staatsangehörige/Staatsbürger*) ya da (*nationalité/citoyenneté*) olarak değil,

herhangi bir siyasi topluluğun öznesi olarak birey (*Bürger*) olarak anlamlandırılmasıdır. Bu bağlamda, ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla bireyler tebaadan aktif yurttaş statüsüne geçmişlerdir. Bu yüzden Habermas, yurttaşların devletin meşruluk kaynağı olarak tanınmasında ulus devletin rolünü hiçbir zaman reddetmemiştir. Bununla birlikte, ulus devletlerin karar alma sürecine katılma hakkını, etnik aidiyete dayanan kader ortaklığına dayandırma çabaları Habermas'ın itirazının temelini oluşturmuştur (Akt. Göztepe, 2004: 327-329).

Nazi belasını reddederek aşırı sola yönelen, Adorno'nun asistanı, Horkheimer'in izleyicisi, sonra da Frankfurt Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün müdürü olan, öğrenci hareketinin simge düşünürlerinden Habermas; Kant'ın düşüncesinden yola çıkmaktadır: *"Kendi kendine konuşma olgusu, bireyi kendile ve kimlikleriyle baş başa bırakır. Buna karşın, kamu işleri üzerine tartışma bireyi kendine özgü niteliklerinden kurtarır"* (Maigret, 2016: 272).

Habermas, eşit bireylerin iletişimsel uzlaşmasına (*Kommunikativer Konsens*) dayanan bir toplum modeline dayanan cumhuriyetçi düşüncede, siyasi yapının ancak bireylerin aktif katılımı ile oluşturulabilen bir yapı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle; bireylerin pozitif statü hakları, negatif statü haklarına göre daha değerlidir. Yurttaşların kendilerini gerçekleştirmelerinin bir biçimi olarak kavranan ortak politika pratiklerinde devlete düşen görev ise, düşünce ve irade oluşumunu güvence altına alarak kendi meşruiyetini sağlamaktır. Demokratik süreci yurttaşların erdemlerine ve etik tavırlarına çok fazla bağımlı kılması ve idealize etmesi, Habermas'ın cumhuriyetçi modelde gördüğü en önemli eksikliktir. Bu noktada, Habermas'ın demokratik iradenin oluşturulması sürecinin koşullarının merkezi bir yer tuttuğu müzakereci politika modelinin Cumhuriyetçi düşünceden farkı; demokratik anayasayı ikincil bir konuma atmaması ile birlikte müzakereci demokrasiyi -demokratik karar alma süreçlerinin kurumsallaştırılmasında görerek- sadece kolektif eylemde bulunan yurttaşların varlığına bağlamamasıdır (Akt. Göztepe, 2004: 329). Keane'e (2014: 216-217) göre, Arendt'in kötümser tezinden yola çıkan Habermas, Avrupa'da burjuva kamusal alanın yükselişini betimledikten sonra, kültürel meseleler hakkında eleştirel tartışmalar gerçekleştiren okuryazar kamunun, kültür tüketicilerinden oluşan kitle kamusuna dönüşmesini ele almıştır.

Morris (2009: 134), Habermas'ın geliştirmiş olduğu liberal ve eleştirel geleneklerin eşsiz sentezin kaynağı oldukları için; John Stuart Mill ve Karl Marx'ın iletişimin sosyo-politik

analizlerinin, Habermas'ın durduğu pozisyonun öncülleri olarak değerlendirilebileceğini savunmaktadır. Bu noktada; iletişimin toplumsal adaleti, kamusal alanın iletişimsel arabuluculuğunun bireyleri karşılıklı saygı ve eşit konum bağlamında iletişimsel olarak güçlendirerek bireysel özerklikle grup üyeliği dayanışması arasındaki tansiyonu nasıl düşürebileceğini göstermektedir.

Habermas'ın burjuva kamusal alanı 1600'lü yılların sonundan itibaren kurulmuş olan özel alan (ekonomi ve aile) ile kamu otoriteleri alanı (devlet ve yargı) arasında kalan bir tür konuma dikkat çekmektedir. Yurttaşlar, devlet meselelerini tartışmak için Antik Yunan'dakine benzer bir biçimde bu forumlarda buluşmaktadır. Açıkça belirtmek gerekirse, 18. ve 19. yüzyıl medyası da bu oluşumda önemli bir rol oynamıştır. 18. ve 19. yüzyıl kamusal alanının sınıf ilintili olduğunu düşündüğünden; Habermas kamusal alanın ısrarla sadece burjuvaziye açık olduğunu vurgulamaktadır (Verstraeten, 2014: 245).

Geç kapitalist toplumların yeniden yapılandırılmasını tasavvur eden Habermas'ın söylemsel kamusal uzam görüşünde; gelenek, geçmişe ait bir tarz olmasından ötürü modern dünyada geçerli olma meşruluğunu yitirmektedir. Geleneğin meşruluğu, günümüzün sorunları bağlamında verimli ve yaratıcı bir şekilde dönüştürülmesine bağlıdır. Yalnızca politik dünyada mümkün olan bir faaliyet olarak görülmemesi gereken katılım, toplumsal ve kültürel alanlarda da gerçekleştirilebilecek bir faaliyet olarak görülmelidir. Bu anlamda, kirli bir limanın temizlenmesi amacıyla oluşturulmuş bir yurttaş inisiyatifine katılmak, cinsiyet eşitliği için mücadele etmekten daha az politik değildir. Eylem normlarının, etkilenen herkesin pratik tartışması yoluyla belirlenmesini öne çıkaran bir katılım anlayışı; günümüzün karmaşık modern toplumların gerçekliklerine yönelik bir politika vizyonunu dile getirmektedir. İleri kapitalist toplumlardaki meşruluğa ilişkin soruların Habermas'ın modelinin merkezinde yer alması, bu modeli diğerlerine göre daha güçlü kılmaktadır (Benhabib, 1999: 147).

Kamusal Alanın Dönüşümü adlı kitabının birinci ekseninde, 18. yüzyılda liberal kapitalizmin yükselişi ile birlikte ortaya çıkan dönüşümler altında kamusal alanı inceleyen Habermas; kitabın ikinci ekseninde ise, teknoloji ve devlet bürokrasisindeki gelişmenin kamusal alanın çöküşündeki rolünü ele almaktadır (Köker, 1998: 60-68; Timisi, 2003: 62). Gelineen noktada, Habermas'ın kamusal alanı liberal bağlamda ele alan görüşlere yapmış olduğu eleştirileri belirtmekte fayda vardır. Göztepe'ye (2004: 328-329) göre, kamu

idaresinin bir aygıtı olan devlet ile ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmeyi kendilerine öncelikli olarak hedef edinmiş bireylerden oluşan toplum arasında bir ayrım olduğunu vurgulayan liberal düşüncede politika, bireylerin farklı ekonomik çıkarlarını elde etmek için devlete karşı yürüttükleri işlevsel bir etkinlik olarak ele alınmaktadır. Devletin rolünün arabuluculuktan ibaret olduğu bu anlayışta, yurttaşların statüsü -kendi çıkarlarını elde etmek için icra ettikleri eylemler esnasında yasaları ihlal etmedikleri sürece- devletin müdahalesinden ya da başka bireylerden gelecek saldırılardan korundukları subjektif haklara göre belirlenmektedir. Bu nedenle, siyasal haklar liberal teoride bireylere kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için eylemde bulunma hakkı sunmaktan ve oy verme yolu ile bu çıkarları koruyacak olan devleti meşrulaştırmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Habermas (1994: 31), liberal hakların normatif açıdan bireyin özgürlüklerini garantilemesine rağmen, işlevselci açıdan piyasa güdümlü bir ekonomiyi kurumsallaştırdığından yakınmaktadır (Akt. Kejanlıoğlu, 2004: 695). Habermas kendi modelinde ise, kamusal alanı devletten ve ekonomiden bağımsız olarak ele almaktadır.

Habermas'a (2015: 60-61) göre, olgun Yunan şehir devletlerinde özgür vatandaşların ortak bir biçimde kullandığı şehrin (*polis*) alanı, bireylere ait olan haneden (*oikos*) kati bir biçimde ayrılmıştır. Kamusal hayat (*bios politikos*) pazar meydanında (*agora*) cereyan etmektedir. Bununla birlikte, mekânsal olarak bağlanmış olmayan kamu; mahkeme ve meclis görüşmeleri biçiminde olan müzakerelerde (*lexis*) oluşabileceği gibi, savaş gibi ortak eylemlerde (*praxis*) de oluşabilmektedir. Bir şahsın *polis*'teki konumu, *oikos*'taki despotluğuna bağlıdır. Yunan bilincinde kamu, özel alanın karşısında tanımlanan bir özgürlük ve istikrar alanıdır. *Oikos*'un sınırları içerisinde utançla saklanan hayat kavgası ve temel ihtiyaçların karşılanması zorunluluğu, *polis*'te onur kazanılabilen bir şekilde serbestçe ifade edilebilir. Bu noktada, her şey ancak kamunun ışığında açığa çıkar ve gerçekler herkesin gözüne orada görünür. Vatandaşlar arasında eşit bir şekilde dile getirilen ve şekillenen meselelerle en iyi olan ortaya çıkar ve gerçek özüne bürünür.

Geç ortaçağın feodal toplumlarında egemenlik, kamusal bir nitelikte temsil edilmiştir. Bu temsili kamu, toplumsal bir alan ya da bir kamu alanından ziyade bir tür statü belirtisi olmuştur. Bu statünün sahibi, statüsünü kamusal olarak sunmuş ve kendisini daha yüksek bir erkin cisimleşmesi olarak göstermiştir. Soylu şahsı temsil ettiği belirlerken, burjuvayı ürettiği belirlemiştir. Soylu şahsı yalnızca görünürken, burjuva yalnızca var olmalıdır. Monarkın sarayına sıkışan temsili kamu, ancak devletten ayrılmakta olan toplumun

içerisinde istisnai bir hukuk haline gelmektedir. Bu bağlamda, özgül modern anlamıyla özel ve kamusal alanlar, ancak toplumun devletten kopuşu ile ayrılmaya başlamışlardır (Habermas, 2015: 64-73).

Habermas, feodal devletten modern devlete geçişi, "temsili kamu"dan "kamu otoritesi"ne geçiş olarak açıklamaktadır. Fakat söz konusu dönemdeki temsili kamuda, günümüzdeki parlamento ve ulus arasındaki gibi bir temsili ilişki bulunmadığından; feodal hükümdar halkını değil, halkının önünde iktidarın cisimleşmiş biçimi olarak şahsen kendini temsil etmiştir. Habermas temsili kamunun kurumları olan kilisenin, krallığın ve soyluluğun 18. yüzyıl sonlarından itibaren çözülmeye başladığını belirtmektedir. Bunun sonucunda, "kamusal" ve "özel" unsurlar arasında bir parçalanma meydana gelmiştir. Kilise kamu hukukuna bağlı sıradan bir kuruma indirgenmiş; din ya da insanın ilahi kudretle bağ kurma yolu kilisenin tekelinden çıkarak özel bir durum haline gelmiştir. Benzer bir biçimde sivil bürokrasi, ordu ve yargı; hükümdar sarayının özel alanından özerkleşmiş ve kamu kurumları haline gelmişlerdir. Ekonomik bakımdan varlıklı gruplar; parlamentolar ve yargı kurumları gibi kamusal iktidar organları oluşturmuşlardır. Bütün bunların sonucunda, kent localarında örgütlenmiş meslek grupları, özerkleşmiş özel alan sıfatıyla devletin karşısına dikilen burjuva topluma dönüşmüşlerdir. Bu gelişmeler ışığında, temsili kamunun çözüldüğü ve yerini ulusal ve ülkesel devlette somutlaşan bir "kamu otoritesi"nin aldığı anlaşılmaktadır (İnceoğlu ve Çomak, 2009: 147-148).

17. yüzyılda kamudan anlaşılan öncelikle saray, yüksek burjuva tabakası ve soylulardır. 18. yüzyılda modern devlet aygıtı haline gelen gazetelerle beraber yeni bir burjuva tabakası oluşmuştur. Bunlar; hukukçular, hekimler, papazlar, subaylar, profesörlerle birlikte öğretmen ve kâtiplerden başlayarak halka kadar uzanan tahsillilerdir. Bu durum, zanaatkâr ve esnaf gibi ilk burjuvaların önemini kaybetmeye başlamasına da sebep olmuştur (Habermas, 2015: 86, 98).

Siyasal, kültürel ve ekonomik yaşamın merkezi; feodal toplumda aile iken, modern toplumda kamusal alana ya da ailenin dışındaki sosyal alana kaymıştır. Kamusal alanın, özel şahısların kamusal meseleleri ve ortak çıkarı tartışma alanı olarak anlaşılmaya başlanmasında Sanayi Devrimi'nin de çok büyük bir etkisi bulunmaktadır (Doğan, 2009: 318).

Kamuyu bir akıl yürütenler topluluğu olarak tanımlayan Habermas'a göre kamusal alan; özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir sorun etrafında akıl yürütmek suretiyle, ussal bir tartışma içine girerek uzlaştıkları ortak bir kanıyı -kısaca kamuoyunu- oluşturdıkları süreç, araç ve mekânların tanımlandığı yaşam alanıdır. Kamusal topluluk genişlediğinde medya aracılığı ile yapılan tartışmalar doğrudan tartışmanın yerini almaktadır (İnceoğlu ve Çomak, 2009: 148). Bu yönü ile irdelendiğinde, Habermas'ın kamuoyunu Rousseau'nun ortak irade düşüncesine benzer bir biçimde değerlendirdiği düşünülebilir.

Aydınlanmayı, yani kamusal aklın kullanımını saf aklın ilkeleri ile alakalı olan filozofların meselesi olarak tasavvur eden Kant, filozofların tartışmasının hükümeti bilgilendirme ve sınama amacına yönelik gerçekleştiğini ifade etmiştir. Kant'a göre kamusalılık, sadece bilgiler cumhuriyetinde değil, başarabilen herkesin aklını kamusal olarak kullanması durumunda da gerçekleşebilmektedir. Aklın kamusal kullanımını, bireyin kamusal topluluğun huzurunda bilge sıfatı ile aklını kullanması olarak değerlendiren Kant; bir kimsenin kendisine verilmiş makam ve mevki içerisinde kendi aklından yararlanmasını ise, aklın özel kullanımı olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda, aydınlanmanın ilerlemesini sağlayabilmek maksadıyla aklın kamusal kullanımının serbest olması gerektiğini vurgulayan Kant, aklın özel kullanımının ise çoğu durumda kati bir biçimde sınırlandırılabilirliğini düşünmektedir. Sonuç olarak, Kant'a göre, insanlardan oluşan akıl yürüten kamusal topluluğun, vatandaşlardan oluşan akıl yöneten kamusal topluluğa dönüşmesinin temel koşulu, ortak varlığın sorunları üzerine sağlanan uzlaşıdır (Habermas, 2015: 202-205). Kamusal akıl yürütme, Habermas'a (2015: 93-95) göre, kamusal alanın kendine özgü, tarihsel bağlamda eşi benzeri olmayan aracıdır. Bu noktada, çekirdek ailenin mahremiyet alanının kamuyla bağlantılı öznelliğinden doğan özel tecrübeler, kamusal akıl yürütme bilincini özgül olarak yönlendirmektedir. Bununla birlikte, kamusal alan aşağıda belirtilen bir dizi ortak kurumsal ölçütlere sahiptir:

- Statülerin yok sayılması,
- Otoritenin sorgulanması,
- Kamusal alanın herkes için erişilebilir olması (Habermas, 2015: 106-107).

Habermas'a göre, kanaatler kamuoyunun hammaddesini oluştursa da kamusal akıl kanaatlerin toplamı değildir. Önyargılar, değerler ve kültürel varsayımlar bağlamında

oluşan gündelik düşünce biçimleri ve kanaatler, kamusal tartışma ve eleştirinin filtresinden geçirildiği için; kamuoyu eleştirel bir aklın ürünüdür. Buna rağmen, günümüzde kanaatlerin toplamı olarak ele alınan kamuoyu; aslında kamusal olmayan kanaatlerden ibarettir ve manipüle edilen bir onay merciidir (Özbek, 2004: 42, 59).

Benzer bir şekilde, Verstraeten (2014: 245-246) de kamusal alan kavramının temellendiği bazı öğelerin şu şekilde ortaya konulabileceğini ifade etmektedir:

- Kamusal alan, mümkün olan en çok sayıda insanın erişimine açık olan ve farklı toplumsal deneyimlerin ifade edilmekle birlikte, aynı zamanda paylaşılabildiği bir forumu gerekli kılmaktadır.
- Rasyonel siyasi tercihin belirlenebilmesi için, kamusal alanın alternatif görüşler arasından birini seçebilme olanağını sunması gerekmektedir. Bununla birlikte, medya yorum çerçevelerini olabildiğince geniş tutmalıdır. Böylece, yurttaşlar neyi seçmediklerinin farkına varabilmelidirler.
- Hükümet politikalarını eleştirel ve sistemli bir biçimde denetlemek, kamusal alanın asli görevi olmalıdır.

Sivil toplumun oluşmasındaki en önemli etkenlerden biri; kentliliğin doğuşu ve bu sıkı ilişkilerin yarattığı, kamusal alan olarak adlandırılan sosyal ilişkiler arenasıdır (Doğan, 2009: 20). Şehir, burjuva toplumunun ekonomik hayat merkezi olmanın yanı sıra; sarayın kültürel karşıtı olarak kahvehanelerde, salonlarda ve yemek davetlerinde kurumlaşan ilk edebi kamuyu tanımlar. Şehrin söz konusu mekânlarda sarayın kültürel işlevlerini üstlenmesi ile birlikte; kamunun taşıyıcısıyla beraber, bizzat kamunun kendisi de değişmiştir. İngiltere’de 1680 ile 1730 yılları arasında ortaya çıkan kahvehaneler ile Fransa’da devrime kadar serpilen salonlar; önce edebi olarak başlayıp, daha sonra siyasal nitelik kazanan eleştirinin merkezi konumuna gelmişlerdir. Siyasi ödevi sivil toplumun düzenlenmesi olan burjuva kamusu, mahremleştirilmiş özel alanın deneyimini arkasına almak suretiyle yerleşik monarşik otoriteye kafa tutar hale gelmiştir (Habermas, 2015: 97-128).

17. yüzyıla gelinceye dek aile içinde düşünülen ekonomi, artık kârın ön planda olduğu bir işletme şeklini almıştır. Bunun sonucu olarak, aile içi üretim artık daha fazla üretim ve kar elde etme amacına yönelik pazar içi üretime dönüşmeye başlamıştır. Ekonomide yaşanan

bu dönüşüm ve teknolojik ilerlemeler sonucunda ortaya çıkan basın sayesinde, fikirlerin daha kolay yaygınlık kazanmasını sağlanmıştır. Bu bağlamda, gazetecilik sektöründeki gelişim, 17. yüzyıl Avrupa coğrafyasında yeni fikir ve düşüncelerin yayılmasını kolaylaştırıcı bir sonuç doğurmuştur. Yeni düşünce ve duyarlılıkların yayıldığı yerler olan düşünce kulüpleri, salonlar, kahvehaneler ve dergiler başlangıçta sivil nitelikli oluşan burjuva kamusal alanının temel öğelerinden olmuşlardır (Doğan, 2009: 53-55).

Avusturyalı hukukçu Hans Kelsen'in tanımı ile *"Devlet, görece merkezileşmiş, uzamsal ve zamansal geçerlilik alanı içerisinde sınırlandırılmış, doğrudan uluslararası hukuka tabi, tümüyle ve genel olarak etkili bir hukuki düzendir."* Bu bağlamda devletin gücü bir egemenlik devri sonucunda elinde bulundurduğu bir çeşit gizemli ayrıcalık değildir. Hukuki düzenin etkili olmasından başka bir şey olmayan devletin; ülkesi ve halkı yalnızca bu hukuki düzenin uygulanabilirlik alanıdır. Anayasanın hukuk olarak düzenlemiş olduğu işleri kuran yöneticiler, kamusal güçler ve siyasi kurumlar; yalnızca yürürlükteki hukuk tarafından ve onun buyurduğu usullere göre, donatıldıkları yetkileri gereğince kullandıkları nispette devlet organına dönüşürler. Bu noktada, Kelsenci devlet anlayışının temelinde, hukuki etkileşimcilik olarak adlandırılabilen olgu yatmaktadır (Braud, 2018: 375). Jürgen Habermas ise, geliştirmiş olduğu kamusal alan kavramıyla devlet-toplum ilişkilerinin demokratikleşmesi bağlamında bir takım koşullar ileri sürmüştür. Demokratik yönetim, bürokratik devletin, salt "hukukun üstünlüğü" ilkesi yoluyla denetlenmesi anlamına gelmemeli, aynı zamanda alttan denetimi sağlayan ve karar alma süreçlerine katılımı gerçekleştirecek bir "kamusal iletişim mekânı" oluşturulmalıdır. Söz konusu kamusal iletişim mekânı, devlet-toplum arasında kurulacak demokratik bir yönetim için gerekli koşuldur. Başka bir ifadeyle, yasal otoriteyi yaşama geçiren devlet iktidarının meşruluğu; sadece yasalarla değil, aynı zamanda diyalog ve iletişime dayalı bir akılcılık anlayışı üzerine temellenmiş kurala dayalı ilkeler yoluyla da değerlendirilmelidir. Demokratik yönetim anlayışının, salt hukukun üstünlüğü ilkesiyle sınırlı hareket tarzıyla meşruiyet krizini aşamayacağına vurgu yapan Habermas; iktidar ve meşruluk kavramı temelindeki bu krizin, ancak katılımcı demokrasiye dönüşümle aşılabileceğini savunmaktadır. Habermas, söz konusu dönüşümün gerçekleşmesi için aşağıda belirtilen iki önemli kuramsal hareketin önemine atıfta bulunmaktadır:

1. Yöntemsel olarak devlet-sivil toplum karşıtlığı temelinde kurulan geleneksel toplum anlayışından siyasal toplum/sivil toplum/ekonomik toplum temelinde kurulacak üç boyutlu bir toplum anlayışına geçiş.
2. En genel anlamda kamusal alanın; devlet (siyasal toplum) ile ekonomik toplum arasındaki bir dolayım alanı olarak görülmesi. Burada kamusal alan sivil toplum olarak tanımlanmıştır. (İnceoğlu ve Çokmak, 2009: 169-171).

Kamusal alanın kendisini ancak sınıfsal engelleri ve toplumsal tabakalaşma ve sömürünün yüzyıllık zincirlerini geride bırakmış bir sivil toplum üzerine temellendirebileceğini (Akt. Özbek, 2004: 85) savunan Habermas; gazeteler, dergiler, radyo ve televizyonu günümüz kamusal alanın iletişim araçları olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte, devlet otoritesinin -her ne kadar kamusal alanın yürütücüsü olarak görülse de- aslında kamusal alanın bir parçası olmadığını savunmaktadır. Bu bağlamda kamuoyu kavramı da, yurttaşların oluşturduğu kamusal gövdenin, seçim dönemlerinde formel olsa da, genellikle enformel olarak devlete karşı yürüttüğü eleştiri yapma ve onu kontrol edebilme görevlerine işaret etmektedir (Habermas, 2004: 95).

Pazar alanını özel alan, özel alanın çekirdeği olan aile alanını mahremiyet alanı olarak tanımlayan Habermas (2015: 131-132), mahremiyet alanının pazar alanından bağımsız olduğunu zannetmesine rağmen, pazarın ihtiyaçlarına derinden bağlı olduğunun altını çizmektedir.

Eleştirel aklın kullanımına izin veren bir kamusal katılımın çarpıtılmamış iletişim konumunu 16. ve 17. yüzyılda güçlenmeye başlayan burjuva kamusal alanında gören Habermas; bu durumun gelecekte de gerçekleşebilme umudunu taşımaktadır. Bu nedenle modernizmi henüz tamamlanmamış bir proje olarak görmektedir (Timisi, 2003: 61). Geç dönem kapitalizmin mantığına yönelik itirazlar, devrimci olmaktan ziyade radikal, reformcu ve şiddet karşıtı olan "çevresel, nükleer karşıtı, barış yanlısı, feminizm ve eşcinsel hakları" gibi toplumsal hareketleri ortaya çıkarmıştır. Habermas'ın da destek verdiği bu hareketler, değişimi diyalog yoluyla gerçekleştirmeye çalıştıkları için son derece önemlidirler. Çünkü bu toplumsal hareketler, geç dönem kapitalist ekonomiye sahip uluslarda, kamusal alanı canlandırma potansiyeline sahiptir (Kivisto, 2008: 110).

Cumhuriyetçi modeli, yurttaşların erdem ve etik tavırlarına çok bağımlı kalması nedeniyle eleştiren Habermas; kamusal alanı, ekonomi ve ailenin oluşturduğu özel alanla devlet ve yargının oluşturduğu kamu otoriteleri alanının arasına konumlandırmıştır. Habermas, geleneğin ancak günümüz sorunları bağlamında dönüştürülmesi koşuluyla meşruiyetini koruyabileceğini düşünmektedir. Bunun nedeni; feodal toplumda ailenin baskın olduğu yaşam merkezinin, modern toplumda kamusal, yani aile dışındaki toplumsal alana kaymasıdır. Habermas'ın idealize ettiği kamusal alan; herkesin erişebilir olduğu, statülerin yok sayıldığı ve otoritenin sorgulandığı alandır. Devlet iktidarının meşruluğunun yasalarla birlikte diyalog ve iletişime dayalı rasyonel bir anlayış üzerinde temellenmesi gerektiğini ifade eden Habermas; bu nedenle, toplumsal hareketlere de olumlu bakmaktadır.

2.4.3. Burjuva Kamusal Alanına Eleştiriler

Günümüzde kamusal alan kavramının tümüyle farklı bir biçimde ifade edilmekte olduğunu vurgulayan Verstraeten (2014: 247), farklı düşünürlerin görüşlerine de atıfta bulunarak Habermas'ı beş farklı noktada şu şekilde eleştirmektedir:

1. Medyanın ticarileşmesi neticesinde kamusal alanda rasyonel tartışmanın ortaya çıkması mümkün olsa da, buradan hareket ederek feodaliteye dönüşten bahsetmek de çok doğru bir yaklaşım değildir.
2. Habermas'ın kamusal alanında yurttaşlar kamusal alanın tüketicileri olarak görülmektedir. Oysa yurttaşların kendi üreticileri olarak etkileşimde bulunmalarına izin verildiği sürece kamusal alan var olabilecektir. Bu noktada, kamusal alanın dinamikleri ancak mikro seviyelere bakılarak anlaşılabilir. Habermas, bu sürece yeterince dikkat göstermemiştir.
3. Habermas'ın tarafsız kamusal alanında, özgürleşmiş yurttaşlar rasyonel tartışmaya kendi şahsi çıkarlarını özel alanda bırakarak katılmakta ve karşılıklı görüş birliğinin üstünlük kazandığı bir kamusal alan inşa edilmektedir. Kişisel çıkarların egemen olduğu bir çağda bu oldukça ütopiktir.
4. Habermas'a göre özel grup çıkarları kamusal alana ait değildir ve kamusal alan sadece kamu yararına olacak meselelerle sınırlandırılmıştır. Bu görüş, Nancy Fraser'ın başını çektiği birçok feminist düşünür tarafından eleştirilmektedir. Fraser'a (2004: 106-107) göre, toplumsal gruplar özel grup çıkarlarını kamusal alanda açığa vurma imkânı bulana kadar kamu yararı arayışı başlayamaz.

Habermas'ın kamusal alanında sadece kamu yararına olan meselelerin tartışılması gerektiği için, kamu yararına dayanmamaktadır.

5. Habermas, kamusal alanın çözümlemesini yaparken, kamusal alanın "özgürleştirici" özelliğine vurgu yapmıştır. Buna karşı çıkan Michel Foucault (1979) ise; kamusal alanın sadece özgürleşimi değil; aynı zamanda ve belki de daha fazla, denetimi de içerdiğini belirtmektedir.

Dahlgren'e (2005: 152) göre, yurttaşları tek bir kamusal alanda spesifik bir iletişimsel ve kültürel gelenekler dizisi ile bir araya getirme amacı, plüralizm ve farklılık temelinde genellikle reddedilmektedir. Farklı grup ve kültürlerle ait yurttaşların; farklı lehçelerde ve hatta dillerde konuşabildiği, katılımı anlamlı bulduğu alanlar da var olmalıdır. Politik yönelim ve çıkarlar, cinsiyet, etnisite ve kültürel sermayeyi içeren farklılıklar, uzmanlaşmış bir iletişim alanını garanti edebilir. Belirli noktalarda, bazı gruplar kolektif bir kimlik oluşturabilmek ve/veya iç meselelerini çözüme kavuşturmak için ayrı bir alana gereksinim duyabilirler. İşte bu noktada Fenton ve Downey'in (2003: 17-18) belirttiği gibi, baskın ana akıma muhalif olan politik eğilimlerin ifade ve destek bulabileceği alternatif veya karşıt kamusal alanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu alternatif ya da karşıt kamusal alan kavramı ilk kez sınıf bağlamında (proleter kamusal alan) Negt ve Kluge tarafından formüle edilerek Habermas'ın burjuva kamusal alanına bir cevap olarak ortaya konulmuştur. Daha sonra Fraser tarafından özellikle feminist bağlamda geliştirilmiştir. Çalışmanın bu başlığında, öncelikle Oskar Negt ve Alexander Kluge tarafından ortaya atılan proleter kamusal alan; daha sonra da feminist düşünürler tarafından ortaya konulan fikirler, burjuva kamusal alana yönelttikleri eleştiriler bağlamında incelenecektir.

2.4.3.1. Marxist bir itiraz: Oskar Negt ve Alexander Kluge'un proleter kamusal alanları

Federal seçimler, olimpiik seremoniler, bir komando birliğinin faaliyetleri, bir tiyatro galası gibi eylemlerin hepsi kamusal hadise olarak değerlendirilmektedir. Çocuk bakımı, fabrika işleri, kişinin kendi dört duvarı arasında televizyon izlemesi gibi kamusal yaşamı istila eden diğer hadiseler ise özel olarak görülmektedir. İnsanoğlunun günlük yaşamında ve çalışma hayatında üretilen gerçek tecrübeler, bu sınırların ötesine geçmektedir. Burjuva kamusal alanının bütün biçimlerinin gerçekteki güçsüz özelliği şu karşıtlıktan türemektedir: "Burjuva kamusal alan temel yaşam ilgilerini dışlamaktadır, buna rağmen toplumu bir bütün olarak temsil ettiğini iddia etmektedir." (Negt ve Kluge, 1993: x1iii, x1vi).

Habermas'a (2015: 19) göre, kültürel ve politik açıdan seferber olmuş alt tabakaların toplumdan dışlanması, oluşum halinde bulunan kamunun çoğullaşmasına yol açmıştır. Bu

noktada, hegemonik kamunun yanında, ona teğetlenmiş durumda olan bir plebyen kamusal alan oluşmaktadır. Burjuva kamusal alanın karşısında etkili olabilecek karşıt kamusal alan (*counter public sphere*) biçimlerinin olup olmayacağını sorgulayarak yola çıkan Negt ve Kluge (2004: 133) ise; Habermas'ın yumuşak ve temkinli bir tonda pleb kamusal alan olarak adlandırdığı olguyu, proleter kamusal alan olarak kavramsallaştırmışlardır. Onlara göre krizler, savaş, devrim/karşı devrim ve teslimiyet gibi tarihsel yarıklar, proleter kamusal alanın⁴ gelişmesini mümkün kılmıştır.

Negt ve Kluge; tarihsel olarak gerçekleşmemesine rağmen, aydınlanma idealini kurtarma çabası olarak gördükleri Habermas'ın kamusal alan modelini sorgulamışlardır. Burjuva kamusal alanın çelişkilerinin bu alanın parçalanması nedeniyle ortaya çıkamayacağını iddia eden Negt ve Kluge'a göre, bu çelişkiler zaten kamusal alanın oluşumunun içerisinde mevcuttur. Burjuva kamusal alanında işçiler, kadınlar ve hizmetliler gibi toplumsal gruplar olduğu kadar; cinsellik, çocuk bakımı ve üretim/yeniden üretim gibi toplumsal meseleler de dışlanmışlardır. Yani; asimile edilemeyen, kapsanamayan ve rasyonelleştirilemeyen her türlü farklılık burjuva kamusal alanının dışında tutulmuştur (Hansen, 2004: 161).

Temsili güce karşı girişilen mücadeleler ufak çaplı tartışmalara, geçici ilerlemelere ve geri çekilmelere dönüştüğü zaman; yeni savaşın gerçeği -sadece görünenler âleminden vazgeçerek- orgazinyasyonel yapılara, iletişim ağlarına, sunulan ve yaygınlaştırılan ekonomilere odaklanan yaratıcı pratiklere yönelmeyi gerektirmektedir. İşte bu pratikler, Oskar Negt ve Alexander Kluge'un proleter ya da karşıt kamusal alan olarak adlandırdığı kavrama işaret etmektedir (Sholette, 2004: 3).

Negt ve Kluge'un (1972) ve daha sonrasında Calhoun'un (1992: 38-39) belirttikleri gibi, Habermas'ın sadece burjuva kamusal alana olan ilgisi, 1960'ların sonu ile 1970'lerin başındaki öğrenci hareketleri zamanında gözle görülür bir şekilde eleştiri almıştır.

⁴ Negt ve Kluge, "plebyen" ya da "proleter" kamusal alan kavramını, burjuva kamusal alandan ayırt etmek için kullanmışlardır. Kluge, daha sonraki yazılarında, proleter kamusal alan kavramı yerine "muhalif" (*oppositional*) ya da "karşıt" (*counter*) kamusal alan kavramlarını kullanmayı tercih etmiştir. Bu noktada, Kluge'un izinden giden Sholette (2004: 3) de, karşıt kamusal alan kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Salazar'a (2003: 23) göre, Negt ve Kluge'un "muhalif kamusal alan" kavramını kullanmasının nedeni, burjuva kamusal alanının bir parçası olmayan kişilere ve yeni fikirlerin dolaşımı için imkân tanıyan bir alana atıfta bulunmaktır. Benzer bir şekilde, Downey ve Fenton (2003: 193) da, baskın kamusal alandan bağımsız olmak anlamına gelen özerk kamusal alanın (*autonomous public sphere*) yerine, politik önerileri ile baskın kamusal alana meydan okuyan karşıt kamusal alan (*counter-public sphere*) kavramını kullanmayı tercih etmektedirler.

Habermas, ilk başlarda proleter kamusal alanları burjuva kamusal alanının çok fazla dikkat gerektirmeyen türevleri olarak görmesine rağmen; 1989 yılındaki bir konferansında Mikhail Bakhtin'in *Rabelais ve Dünyası* (*Rabelais and His World*) adlı kitabını okuduktan sonra, gözlerinin plebyen kültürün iç dinamiklerine karşı gerçek anlamda açıldığını itiraf etmiştir. Habermas (1992: 427) için, sıradan insanların kültürü hiç bir şekilde bir perde arkası, yani baskın kültürün pasif bir sesi olarak görülemez. Sıradan insanların kültürü -resmi kutlamaları ve günlük disiplinleriyle- baskı dünyasının hiyerarşik kültürüne karşı periyodik olarak güç kazanan karşıt projenin sert bir başkaldırısıdır (Akt. Downey ve Fenton, 2003: 187).

Kluge'a göre, birinin elinden üzerinde çalıştığı şeyi almak haksızlıktır. Bir işçi bir şey üzerinde çalıştığında o şey kendisine ait olmalıdır. Oysa günümüz toplumlarında dağıtım ilklerine dayanan Roma hukuku var olduğu için; önemli olan bir şeyi kimin yaptığı değil, o şeye kimin sahip olduğudur. Habermas'ın *Öffentlichkeit*'i (kamusal alan/yaşam) dağıtımsal iken, Negt ve Kluge'un bahsettiği *Öffentlichkeit* üretimseldir (Liebman, 2004: 630). Bu bağlamda, Negt ve Kluge'un karşıt kamusal alanlar fikri ile ortaya attıkları proleter kamusal alan modelinin, Marx'ın yabancılaşma kuramı üzerine temellendiği değerlendirilebilir.

Alternatif kimliklerin politik kabiliyetlerinin romantize edilmesini önlemek için Negt ve Kluge'un "anti-kamusallık" (*anti-publicness*) kavramına atıfta bulunan Downey ve Fenton (2003: 193), görünür bir şekilde Marxist bir yaklaşım olan anti kamusal alanın temel prensibinin, "*toplumsal refahın şeylerin (subjects) üretilmesi ile yaratıldığı ve bu sayede yeniden tesis edildiği*" olduğunu belirtmektedirler. Bu bağlamda; Negt ve Kluge, üretimin eleştirilmesi yerine tüketim aktivitelerine odaklanan kültürel çalışmaların bilindik eğilimleri ile aynı fikirde değildirler ve "popüler"i direnişin mekânı olarak görmektedirler. Negt ve Kluge "yaşam şartlarını üretimi" (*production of life-contexts*) kavramı ile kitle kültürü yorumlamalarının kabul edilen tüketim pratiklerini de ele almalarına rağmen; esas olarak, üretim ilişkilerinin değiştirilmesinin üzerinde durmuşlardır. Onlara göre, üretimin kârdan ziyade şeyleri üretme/tecrübe etme bağlamında farklı bir şekilde organize edilebilme ihtimali, ürünlerin ve eylemlerin üstün gelmesi için bir eleştiri standardı sağlamaktadır. Bu eleştiri genellikle, Negt ve Kluge'un görüşüne göre, güncel baskın kamusal alana müdahale eden alternatif medya uygulamalarının karşıt üretimleri biçimini almaktadır. Fenton ve Downey'e (2003: 17-18) göre, Negt ve Kluge için alternatif medya

uygulamaları eşzamanlı baskın kapitalist iletişim biçimlerine bir cevaptır. Alternatif medyalar karşıt kamuların oluşumunu, marjinalleşmenin kolektif tecrübesi içerisinde dayanak bulan dayanışma ve mütakabiliyetin sunum biçimleri olarak görmektedirler. Üzerinde tartıştıkları üretim ilişkilerindeki değişimi gerçekleştirebilmek için, karşıt kamular ittifaklar kurmalı ve diğer kamularla bağlantılı olmalıdırlar. Bu durum bir kez başarıldığında, karşıt kamular istikrarsızlık ve kriz için bir potansiyel barındıran baskın kamusal alanın düzensiz örgütsel yapılarına karşı -içerisinde alternatif biçimlerin ve kolektif çıkarların kendiliğinden momentum kazandığı- bir avantaja sahip olabilirler.

Bu noktada, Negt ve Kluge'un alternatif medyadan kastettikleri şeyin tam olarak anlaşılabilmesi için; karşıt kamusal alan kavramının kullanıldığı anlamlar ve temsil ettiği işlevlerle birlikte, karşıt kamu medyasının tarihsel bağlamda ele alınabilecek alt başlıklarının da irdelenmesinin faydalı olacağı değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Oy'a göre, temel olarak karşıt kamusal alanlar kavramı aşağıdaki iki boyuta karşılık gelmektedir:

1. *Alternatif kamusal alanlar*: İçinde bulundukları durumları alternatif medya ve eylem yolları ile gündeme getirerek, bunun sayesinde genel kamunun dikkatini çekmeyi amaçlayan, kendilerini dışlanmış olarak hisseden eleştirel kısmi kamular.
2. *Katılımcı karşıt kamusal alanlar*: Kolektif ve her şeyden önce bütün politik süreçleri yeni toplumsal hareketler (*new social movements-NSM*) ve hükümet dışı organizasyonlar (*non-governmental organizations-NGO*) gibi alternatif kuruluşlar yoluyla öğrenme ve tecrübe etmeyi amaç edinmiş kamular.

Her iki karşıt kamusal alan da kamu, medya ve demokrasi bağlamında üç işlevi şu şekilde temsil etmektedir:

1. Klasik aydınlanma fikrinin eleştirel gelişimi bağlamında demokrasi ile ilgilenen karşıt kamusal alan.
2. Kitle medyası tarafından eleştiriye uğrayanların bakış açısından gerçeklerin haberleştirilmesi.
3. Bireylerin özgürleştirici stratejisi olarak iletişim (Akt. Wimmer, 2005: 95-96).

Lovink, karşıt kamu medyası tarihsel bağlamda işlevlerine göre aşağıda belirtilen üç farklı başlıkta değerlendirilebileceğini ifade etmektedir:

1. *Alternatif medya*: Ana akım medyanın tamamlayıcısıdır. Enformasyonu yaymanın yanı sıra, ilave ve düzeltici haberlerle daha özgür bir kamunun oluşmasına katkı sağlamakla yükümlüdür.
2. *Hareket sahipliğindeki (movement-owned) medya*: Direkt olarak kamuoyunu etkileme amacıyla değildir. Alternatif medyanın aksine, kendisini ana akım toplumunun dışarısında konumlandırır. Hareket sahipliğindeki medya, toplumsal pratiğin odak merkezidir ve katılımcı karşıt kamusal alanın bir çeşidi olarak ortak kimlik için yönlendirmeler sunar.
3. *Bağımsız (sovereign) medya*: Bağımsız medya ne hedef gruplara, ne de diğer direktiflere bağlıdır. Bunun ötesinde, yeni elektronik medya tarafından sunulan fırsatlarla bir bağlantı içinde ortaya çıkmıştır ve fark edilmesi zordur (Akt. Wimmer, 2005: 96-97).

Kamusal alanı devlet ile toplum arasında kalan bir ara alan olarak ele alan yerleşik kategorileşmeyi eleştiren Negt ve Kluge, kamusal alanı maddi üretim ve toplumsal yeniden üretim perspektifinden ele almaktadırlar. Negt ve Kluge'nin yaklaşımında, çalışan sınıfların örgütsüzleştirilme ve yeniden proleterleşme (mülksüzleşme ve yoksullaşma) sürecinin derinleştiği küresel ekonomik politikalar çağında; değersizleştirilen üretim, emek ve sınıf mücadelesi kavramlarının yeniden dolaşıma sokulması desteklenmektedir (Özbek, 2004: 37).

Habermas'ın asistanı olan Negt ile Adorno'nun arkadaşı ve takipçisi olan Kluge'u bir araya getiren şey, eleştirel kuram ve toplumsal mücadele üzerine sürdürülen tartışmalar olmuştur. Söz konusu tartışmalarda Negt, politik örgütlenme ve işçi sınıfı bilincinin geliştirilmesinde eğitim ve kültürün rolüne odaklanırken; Kluge ise, alternatif bir medya kültürünü mümkün kılacak politik ve ekonomik koşullar üzerinde durmuştur. Negt ve Kluge'un ilgileri, "toplumsal tecrübe ufkunun hangi etki ile hangi mekanizma ile ve kimin çıkarına oluşturulduğu" sorusu üzerinde kesişmiştir. Bu soru, onlara göre kamusal alan sorununun bizzat kendisidir (Hansen, 2004: 143). Bu sorudan hareket eden Negt ve Kluge, kamusal alanı aşağıda belirtilen dört perspektifte tanımlamışlardır. Onlara göre kamusal alan;

1. Birbirinden farklı ekonomik, teknik ve politik kamusalılıkların değişken (*unstable*) bir karışımıdır.
2. Çoklu, çeşitli ve eşitsiz katılımcılar arasında cereyan eden söylemsel çekişmenin alanıdır.
3. Farklı kamusalılık tipleri ve çeşitli kamular arasındaki örtüşmeler ve ortak durumlar nedeni ile potansiyel olarak öngörülemeyen bir süreçtir.
4. Soyut evrensellik idealleri yerine maddi yapılar üzerine inşa edilen, çeşitli kamular arasında etkileşimi mümkün kılan kapsayıcı bir boyuttur (Hansen, 2004: 162-163).

Liebman (2004: 630) ile yapmış olduğu söyleşide, *Öffentlichkeit* kavramını özel alanın karşıtı olarak niteleyen Kluge, kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrımın Roma'nın *res publica* modelinden itibaren her zaman var olduğuna değinmiştir. Ona göre, *Öffentlichkeit* bireyin kendine güveninin bir işaretidir. Bu bağlamda, eğer bir birey kendisini kolektif bir alan içerisinde anlaşılabilir kılabilirdiğine inanıyor ise, bu kamusaldır. Tam tersine, birey tecrübelerini ya da hislerini başkalarına anlaşılabilir kılabilirdiğine inanmıyorsa, bu mahremdir. Kluge, bireyin kendisini kamusal olarak ifade edememesi durumunu, mahremiyetin tiranlığı olarak tanımlamıştır. Bu noktada, kamusal alan ancak mahrem olanın özgür ve gelişmiş olması oranında özgür olduğundan, kamusal yaşamın ne anlama geldiğini anlamak için aile politikası gibi mahremiyet alanındaki politikalar incelenmek zorundadır.

Negt ve Kluge, günümüzde hiç bir yerel karşıt kamusal alanın endüstriyel/ticari kamusal alanların (özellikle elektronik kamusalılıktan) dışında ya da onlardan bağımsız bir şekilde ortaya çıkamayacağını farkındadırlar. Elektronik kamusalılık; pop müzik, video, yemek ve moda endüstrileri, iletişim ve enformasyon teknolojileri gibi ulus aşırı dağıtım ve tüketim ağlarını kapsayan mekânsız bir olgudur. Kamusalılığın bu mekânsız biçimleri, bireysel tüketim ağları ile artan bir şekilde özel olana nüfus etmektedirler. Negt ve Kluge'ye göre, yerel ve küresel kavramları insanların tecrübelerinde geri dönülmez bir şekilde iç içe geçtiğinden; yerel olanın alternatif ya da karşıt kamusal alan için bir önem arz etmesi için, kentsel mekânın (*urban space*) nostaljik restorasyonunun ötesinde, yeniden kavramsallaştırılması gerekmektedir (Downey ve Fenton, 2003: 193).

Süalp (2004: 673-674); Kluge'un, kamusal ile birlikte mahremi de çözölen toplumsallığın içerisinde cılızlaştığını belirttiğini aktarmaktadır. Bu süreçte, neredeyse her şey için bağırın ve birbirini anlayamayan birçok kamusal alan oluşmaktadır. Ama ona göre, bu kamusal alanlarda geleneksel olanın dışında başka koalisyonlar da kurulabilecek olduğundan, yeni bir kamusal alan inşa edebilme olanağı da ortaya çıkmaktadır.

Hansen'e (2004: 162) göre, burjuva liberal kamusal alanının dışlayıcı mekanizmalarını ayırt etmekte başarılı olan Negt ve Kluge, özgül olarak kadının üretici gücü kavramını anne ve çocuk arasındaki ihtiyaca dayalı ilişkide temellendirerek ve kadının öznelliğini anneliğe ve aileye ait bir şey olarak idealleştirerek Habermas'ın modelindeki cinsiyet körlüğünü devam ettirmişlerdir.

Buna rağmen, temel gündelik yaşamsal faaliyetlerin alanı olan özel alandan ayrı tutulan bir kamusal alandan bahsedilemeyeceğini iddia eden Negt ve Kluge'un; egemen kamusal alana teğetlenmiş durumda bulunduğunu iddia ettikleri karşıt kamusal alanlara yapmış oldukları vurgu, özellikle Marksist ve feminist bakış açısına sahip düşünürlerde önemli bir karşılık bulmuştur. Karşıt kamusal alanlar, günümüzde egemen ideolojinin uygulamalarını eleştirmek için sıklıkla başvuru ve cinsiyet eşitsizliği, çevre kirliliği, ücret eşitsizliği, ırkçılık, sağlık ve eğitime erişimde eşitsizlik gibi sorunlara odaklanan toplumsal hareketlerinin en önemli varoluş koşullu olarak değerlendirilebilir.

2.4.3.2. Feminist eleştiriler: Maskülen burjuva kamusal alanda mahremiyet ve homojenleşme sorunsalı

Feminist düşünürlerin eleştirilerini irdelemeden önce, mahremiyet kavramının ne anlama geldiği ve farklı ideolojilerde kamusal ile olan sınırlarının nasıl çizildiğinin ele alınmasının faydalı olacağı değerlendirilebilir. Benhabib'e (1999: 153) göre, modern siyasi düşüncenin başvurduğu haliyle mahremiyet, özel haklar ve özel alan en azından aşağıdaki üç boyutu içermiştir:

1. Her şeyden önce ahlâki ve dinsel vicdanın alanı olarak anlaşılmış olan mahremiyet kavramıyla, ahlâki ve dinsel meseleler bireylerin kendi hür vicdanları ve dünya görüşleri uyarınca kendilerinin karar vermelerini gerektiren meseleler olarak görölmeye başlanmıştır.

2. Devlet ve kilise arasındaki liberal ayrılığın fiilen tesis edilmesine, ekonomik özgürlüğe ait özel haklar eşlik etmiştir. Bu bağlamda "özellik" her şeyden önce politik devletin, meta ilişkilerinin serbest akışına ve özgür emek gücü pazarına müdahale etmemesidir.
3. Mahrem alanla ilgili olan özellik ve özellik haklarının sonuncusu; hane halkının gündelik ihtiyaçlarını karşılamasının, cinselliğin ve yeniden üretimin, çocukların, hastaların ve yaşlıların bakımının bölgesi olmasıdır.

Yılmaz (2012: 248) mahremiyeti "*bireyin kamusal alan üzerindeki davranış, yapı ve işleyiş hakkı*" olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte, bireysel olması nedeni ile bireyin kişisel gizliliği ve özel yaşam alanı olarak da ifade edilmektedir. Bireyin yaşamı ile ilgili detayları kimlerle paylaşıp kimlerle paylaşmayacağını belirleyen mahremiyet olgusu, bireyden bireye farklılık göstermesi ve sınırların belirsiz olması nedeniyle genel ifadelerle tanımlanamamaktadır.

Weintraub ise kamusal ve özel alan ayrımını dört farklı model ışığında sunmaktadır. Liberal ekonomist modelde kamusal özel ayrımı, devlet idaresi ve pazar ekonomisi arasında çizilir. Cumhuriyetçi Erdem Modelinde kamusal alan politik topluluk ve yurttaşlık iken, özel alan ailenin ve ekonominin alanıdır. Sosyal etkileşim alanını ele alan üçüncü modelde sosyallik içindeki yaşamın alanı kamusal alanı, mahremiyet özel alanı oluşturur. Feminist modelde ise kamusal ve özel alan ayrımı hanenin dışı ve hanedir (Akt. Özbek, 2004: 44-46).

1980'lerin ve 1990'ların post komünist dünyasında çarpıcı bir üstünlük kazanmış olan liberalizm ve liberal demokrasi; kendilerini eşitliğin, adaletin ve demokrasinin tek hukuki dayanakları olarak sunmaktadırlar. Uzun yıllardır, liberalizm karşıtı argümanların aşağıda sunulan üç ana ekseninde yoğunlaştığı söylenebilir:

1. Liberaller, daha geniş bir toplumu reddeden rekabetçi benciliği yansıtan bireysel özgürlük ve bireysel haklara vurgu yapmaktadırlar.
2. Liberaller, sosyal ve ekonomik hayattaki eşitsizlikleri görmezden gelerek ve hatta teşvik ederek sadece politik eşitliğe odaklanmaktadırlar.
3. Temsili demokrasinin liberal konsolidasyonu, aktif yurttaşların katılımının önemini azaltmıştır.

Bu eleştiriler, çeşitlilik ve farklılık bağlamında yeniden formüle edilmiştir. Bilhassa feminist teorisyenler, liberalizmi aynı olmayı gerektiren eşitliğin homojenleştirici idealleri bağlamında eleştirmektedirler. Cinsiyet ve etnik körlük suçlamaları, liberalizme uzun zamandır yöneltilen sınıf körlüğü eleştirilerine eklenmiştir (Philips, 1994: 74). Benzer bir şekilde, Young (1990: 117-119) da, alt gruplara ve sınıflandırmalara özgü olarak nitelendirdiği selamlaşma, öykü anlatma ve retorik gibi söylemsel üsluplara vurgu yaparak; Habermas'ın söylem modelindeki yansızlık ideolojisinin aşırı rasyonalist önyargısını ve homojenleştirici etkisini düzeltmeye girişmiştir (Akt. Cohen, 1999: 271).

Ferree vd. (2002:307) göre, bu gelenekteki Nancy Fraser, Seyla Benhabib ve Iris Marion Young gibi teorisyenlerin çoğu feminist öncüllerle yol çıkmış ve teorilerini politikada kadınların marjinalliğini açıklamak ve eleştirmek amacıyla geliştirmişlerdir. Söz konusu teorisyenler, politikanın tanımı gereği özel hayattan ayrı ve hatta bazı durumlarda özel hayata karşı bir alan olduğuna işaret etmektedirler. Bu perspektiften bakıldığında, "politika" ile "hayattaki diğer her şey" arasındaki keskin sınır, güç ilişkilerinin sürekliliğine ve bu nedenle gücün söylemsel kullanımına hizmet etmektedir. Bu bağlamda; söylemi, "kendini politik aktör yaparken, diğerlerini kontrol etmek için bilginin ve uzmanlığın görünüşte tarafsız kullanımını sağlayan resmi politik kuruluşlardan dışarıya yayılan güç" olarak tanımlayan Foucault'ya çok şey borçludurlar.

Kamusal alanı kadınların (hem feminist olanlar hem de diğer kadınlar) ve feministlerin (hepsi kadın olmayan) perspektiflerinden değerlendiren Landes (1988: 7), kadınların temel olarak maskülen olan burjuva kamusal alandan dışlanmalarının tesadüfî olmadığını, bunun aksine maskülenleşmenin burjuva kamusal alanın cisimleşmesinin merkezinde yer aldığını belirtmektedir.

Benhabib, burjuva öz bilincinde mahrem/özel alanın ahlâk, kültür, sevgi ve sığınmanın alanı; kamusal alanın ise sorumluluk, saygı, adalet, yasa, akıl ve formel eşitliğin alanı olarak kurgulandığını belirtmektedir. Bu noktada, liberal devlet özel alanın özerkliğini garanti etmek için gerekli sorumluluklarını yerine getirmekle mükelleftir. Ahlâki ve dinsel vicdan alanı, ekonomik özgürlüklere ilişkin haklar ve kişisel alanla ilişkili haklar özel alan ya da bireye ait özel hakların birbirinden farklı üç boyutudur. Bununla birlikte, tarihsel olarak özel alan ve kamusal alan arasında çizilen geleneksel ayrım biçimleri; özel alandaki adaletsizliği, tahakküm ve sömürüyü meşrulaştıran ideolojik söylemlere hizmet etmektedir

(Akt. Özbek, 2004: 47-50). Pateman'a (1983:281-303) göre, özel olarak nitelendirilen meseleleri kamusal müzakerenin dışında tutma eğilimi, yaşamın bütün alanlarında cinsiyetler arası toplumsal hiyerarşileri ve eşitsizlikleri pekiştirerek devamlı kılmıştır. Kamusal (eril) ve özel (dişil) alanlara bölünmüş toplumsal yapının ikili kavranışı; hem kadınların politik topluluğa tam üyelikten dışlanmalarını, hem de ekonomik yaşamda kadınlara fırsat eşitliği verilmemesini haklı çıkaran ideolojilerde önemli bir rol oynamıştır (Cohen, 1999: 271). Habermas'ın kamusal alanının karşısında bulduğu sorun, söylem etiği ile kurumların sosyolojisini tek bir çözümleme düzeyinde buluşturmasının imkânsızlığı ile birlikte; açıklık, erişim eşitliği, katılım eşitliği gibi evrensel ilkeler çerçevesinde kavramsallaştırılmış söyleme dayanan bir kamusal alan modelinde özgüllüğün ya da farklılığın dile getirilmesinin, tanınmasının ve korunmasının zorluğudur (Cohen, 1999: 270).

Nancy Fraser, çeşitli alt karşıt kamuları içeren ve burjuva kamusal alanın homojenliğinin ve elitizminin üstesinden gelebilecek daha kapsayıcı bir kamusal alan konseptinin üzerinde durmuştur. Politik bağlamda etkili bir karşıt kamu; sesi olmayan (burjuva kamusal alandan dışlanmış) grupların, baskın uygulamalara karşı kalıcı meydan okumalara girişebilmek için kaynaklar oluşturabilecekleri bir alan olmalıdır (Salazar, 2003: 23). Mary Ryan ve Geoff Eley gibi tarihçilerden yola çıkan Nancy Fraser'a göre, burjuva kamusal alanın birlik ve tekillik iddiasına karşı duruş, Habermas'ın öne sürdüğü gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamamıştır. Ulusçu kamular, işçi sınıf kamuları, köylü kamuları ve elit kadın kamuları gibi karşıt kamu takımları; burjuva kamusal alanıyla fiilen aynı anda ortaya çıkmış kamulardır (Hansen, 2004: 162). Habermas'ın kamusal alanının eleştirel sorgulanmaya ve yeniden inşaya ihtiyacı olduğunu savunan Fraser'a (2004: 105-119) göre, Habermas rakip kamusal alanları incelemeyi ihmal ederek liberal kamusal alanı idealize etmiştir. Bu noktada burjuva kamusu, kamunun bütünü değildir. Burjuva dışı kesim kamusal alana erişim sağladıkça; toplumsal sorun ortaya çıkmış, toplum sınıf mücadelesi ile kutuplaşmış ve bunun sonucu olarak kamu, birbiriyle çatışan çıkar grupları kitlesi olarak parçalanmıştır. Devletin eleştirel sorgulanması anlamındaki kamusalılık da; halkla ilişkiler ve kitle iletişim araçları aracılığı ile sahnelenen gösteriler, kamuoyunun ihmali ve manipölasyonu halini almıştır. Resmi kamusal alan, hegemonyacı hâkimiyet tarzını tanımlayan rızanın kurulmasını sağlayan temel bir kurumsal alandır. Yapısal anlaşmazlık durumlarında bir uzlaşma talep etmenin, aynı zamanda statükoyu koruyabileceğini de göz önünde bulundurmak gerektiğini ifade eden Margaret Kohn'a göre; her ne kadar yeni bir

uzlaşmanın oluşumunda müzakere önemli bir rol oynasa da, müzakerenin dönüştürücü etkisi yeni politikaları dikkate almaya zorlayan "direniş", "mobilizasyon" ve "yapısal değişim" gibi unsurlarla bir arada kullanıldığı sürece ortaya çıkabilecektir. Toplumsal eylemlerin özellikle müzakereci kuramlar tarafından göz ardı edildiğini belirten Young (2003), *müzakere* ile çatışmayı bir taktik olarak benimseyen *aktivizm* (sokak gösterileri, boykotlar, oturma eylemleri vb.) arasında bir karşıtlık öngörmek yerine, söz konusu iki kavram arasında gerçekleşecek diyalogun -her iki kavramın da iyi yurttaşlığın ne olduğuna dair kavrayışlarının örtüşmesi nedeniyle- demokrasiyi daha ileri seviyelere götürebileceğini değerlendirmektedir (Akt. Doğanay, 2013: 171-172).

Benzer bir şekilde, günümüzde toplumlarımızın devasa bir dönüşümden geçtiğini savunan Benhabib'e (1992/1999: 159) göre, Batı demokrasilerinde demokratik meşruluğun kamusal alanı; şirketleşme, kitle iletişim araçları ve lobicilik gruplarının etkisi altında büzülerek küçülmüştür. Akla dayalı muhakeme gücü ve kamusal alanın olmazsa olmazı olagelen özerk yurttaş, paketlenmiş imajların ve mesajların tüketici yurttaşına ya da büyük lobicilik gruplarının elektronik mektup adresine dönüşmüştür. Kamusal hayatın bu şekilde fakirleşmesine; hem gözetim ve röntgencilik toplumunun gelişmesi, hem de hayat alanının sömürgeleştirilmesi (sistemin yaşam dünyasını ele geçirmesi) eşlik etmiştir. Bunun sonucunda, yalnızca kamusal hayat dönüşmekle kalmamış, aynı zamanda özel hayat da devasa değişimlere maruz kalmıştır.

Kamusal alanlar -burjuva kavrayışının aksine- sadece fikirlerin oluşum ortamları değil, aynı zamanda toplumsal kimliklerin oluşum ve gerçekleşme alanlarıdır. Bu bağlamda, eşitlikçi ve çok kültürlü bir toplum fikri, farklı değerlere ve retoriklere sahip grupların katıldığı kamusal alanların çoğulluğu ile bir anlam ifade edebilmektedir. Burjuva kavrayışı, müzakere pratiği yalnızca fikir oluşturma sürecinden ibaret olan zayıf kamuların müzakere yetkilerinin; karar vermeyi de kapsayacak şekilde genişlemesini kamuoyunun özerkliğine bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Burjuva kamusal alanı; sivil toplum ile devlet arasında kesin bir ayrım çizgisi olması gerektiğini savunmasına rağmen, kamusal alanın tarihinde dönüm yaratan parlamenter egemenliğin ortaya çıkışı ile birlikte, söylemi ile hem fikir oluşturma hem de karar verme yetkilerine sahip olan güçlü kamular ortaya çıkmıştır. Parlamenter egemenliğin gerçekleşmesi ile birlikte, devlet ile sivil toplum arasındaki ayrım çizgisi de belirsizleşmiştir (Fraser, 2004: 119-129).

Young (1999: 174, 178, 193), müzakereci demokrasi kuramcılarının, anlaşmaya varmayı amaçlayan tartışma süreçlerinin hareket noktası olarak ortak anlayışlara dayanması gerektiğini ya da hedef olarak ortak bir yararı benimsemesi gerektiğini varsayma eğiliminde olmalarına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, ekonomik ve siyasal gücün etkisi ortadan kaldırıldığında, insanların anlama ve konuşma tarzlarının aynı olacağını varsayan müzakereci demokrasi modelinin, müzakerenin kültürel açıdan yansız ve evrensel olduğunu düşünmesini eleştiren Young; bu durumun ancak insanların kültürel farklılıkları ile birlikte farklı toplumsal statülerinin de ortadan kaldırılması halinde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Bu noktada, müzakereci demokrasi karşısında bir iletişimsel demokrasi modeli öneren Young'a göre; çağdaş dünyaya uyumlu bir demokratik tartışma kuramı, geniş kültür ve toplumsal konum farklılıkları içinde iletişimin mümkün olduğunu açıklamak zorundadır. Bu şekilde bir demokrasi kuramı, mevcut ortak anlayışların yaygınlaştırılması ile birlikte; ortak olmayan anlayışların sunumunu ve tanınmasını da içeren geniş ve çoğulcu bir iletişim anlayışını gerektirmektedir.

Young'a (2000: 39-40) göre, müzakereci usuller tarafından duygulardan soyutlanmış bir konuşma tarzı üzerine yapılan vurgu sonucunda; daha kontrollü, belirgin duygu ifadelerinden ve hareketlerinden soyutlanmış eğitilmiş, beyaz orta sınıf erkeğin konuşma kültürü; duygu ifadeleri, ses tonlamaları ve mimikleri mecazi ve daha duygusal kullanımlarla yüklü olan kadınların, ırksal ya da etnik azınlıkların ve işçi sınıfının konuşma kültürünün karşısında üstünlük kazanmaktadır. Bununla birlikte, yerleşik çıkarların temsilcileri ile müzakere etmenin, söz konusu kurumların çıkarlarına meşruluk kazandırmaktan başka bir işe yaramadığı ve bu yapılar içinde gerçekleştirilebilecek politik seçeneklerin oldukça sınırlı olacağı yönündeki aktivist eleştirilere vurgu yapan Young (2003:113) için bu durum; yurttaşların enerjisini boşa harcamakla birlikte, gerçek anlamda politik değişiklik yapabilme potansiyeli olan aktivist eylemleri geciktirmek ve oyalamak anlamına gelmektedir (Akt. Doğanay, 2013: 168).

Gould (1999: 247, 262), ırk ve cinsiyet açısından toplumsal ve siyasal bağlamda farklılık oluşturan şeyin, kişinin genetik cinsiyet kodlaması ya da ten rengini belirleyen pigmentlerden ziyade bunların toplumsal ve tarihsel manada ayrımcılık ve baskıdan nasıl etkilendiği olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada, grup farklılığını belirleyen olgu; siyahî ya da kadın olmak değil, siyahî ve kadın olarak bir baskıya maruz kalmaktır. Habermas'ın söyleminde herkese konuşma özgürlüğü verilmekle birlikte, hiçbir çıkarın dile getirilmesi

engellenmemiştir. Bunun sonucunda cinsiyet, ırk, kültür gibi farklılıkların bastırılması ve göz ardı edilmesi söz konusu değildir. Fakat her ne kadar Habermasçı söylemde çokseslilik ilk koşul olsa da, söylemin amacı anlaşmadır. Bu noktada Habermasçı söylemdeki problem farklılıkların anlaşma safhasına kadar aşılma zorunda olmasıdır.

Habermas tarafından tarif edilen kamusal alanın, geç kapitalist demokrasilerde temsil, katılım ve eşitlik sorunlarını açıklamak için de yeterli olmadığını savunan Fraser, bu bağlamda Habermas'ı aşağıda belirtilen dört çerçevede eleştirmektedir (Akt. Timisi, 2003: 68-69).

1. Burjuva kamusal alanı içinde toplumsal eşitlik, sağlıklı bir kamusal alan için temel bir ilke olarak görülemez. Herkesin eşit olarak kabul edilmesi, gerçekte konuşanlar arasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldıramaz.
2. Baskı altındaki grupların üyeleri, kendi ihtiyaç ve arzularını hayata geçirmekten alıkonulmaktadır.
3. Habermasçı tartışma, önceden varsayılan ve herkes için ortak iyi olduğuna inanılan bir uzlaşma çerçevesinde olmalıdır. Ortak iyi kim için olacaktır?
4. Sınırlı devlet ve özgür kapitalizm, kamusal alan için gerekli olan sosyoekonomik eşitliği sağlamada yeterli değildir.

Özel alanla kamusal alan arasında yapılan bir ayrımın, özel alandaki sömürü ve tahakkümü meşrulaştırdığını savunan feminist teorisyenler; kamusal alanın eril, özel alanın ise dişil olarak kavranmasının kadının kamusal alandan dışlanmasına sebep olduğunu savunmaktadırlar. Habermas'ın karşıt kamusal alanları incelemeyi ihmal ederek liberal kamusal alanı idealize ettiği görüşü, feminist öğretilerde yaygın bir kanıdır. Habermas'a yöneltilen feminist eleştiriler, özel-kamusal ayrımı ve karşıt kamularla sınırlı değildir. Burjuva kamusal alanda teoride ve pratikte eşitlik sorunsalı, feminist düşünürlerce sıklıkla dile getirilmektedir. Bu bağlamda, kamusal alanda teoride herkesin eşit olarak kabul edilmesi, pratikte var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmamaktadır. Bu eşitsizlikler, kamusal alanda gerçekleştirilen müzakerelerde kendisini göstermektedir. Feminist eleştirilerin, kadın hakları ile birlikte, ötekileştirilmiş tüm grupların yaşam hakları bağlamında yükselmesi, bu öğretiyi günümüz liberal dünyası toplumsal yaşamında oldukça değerli kılmaktadır.

2.5. Kamusal Alanda Dönüşüm

Kamusal alan olgusu, birçok değişkene bağlı olarak bir dönüşüm geçirmektedir. Kamusal alandaki dönüşümü esas alan çalışmanın bu kısmı; sanayileşme ve kentleşme üzerine sosyolojik bir bakış, kamusal alanın dönüşümüne olumsuz bakış ve kamusal alandaki dönüşüme olumlu bakış olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

2.5.1. Sanayileşme ve Kentleşme Üzerine Sosyolojik Bir Bakış

Sanayileşme, ulus devlet, şehir, moda, para, saat/zaman, rasyonalite/pozitivizm, macera ve egemenlik gibi kavramlarla anılan "modernizm" ve tüketim, küreselleşme ve ağ toplumu gibi olguları temsil eden "post-modernizm" ile birlikte; kamusal alan olgusu da bir dönüşüm içerisine girmiş ve yeniden sorgulanmaya ihtiyaç duymuştur. Bu noktada, ortaya konmuş olan kamusal alan modellerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, sanayileşme ve kentleşme üzerine yapılan sosyolojik çalışmaların detaylı bir şekilde ele alınması önem taşımaktadır. Sanayileşme üzerine yapılan analizlerin, genellikle Marxist bir bakış açısıyla; kentleşme üzerine yapılan çalışmaların ise, büyük oranda Chicago ekolüne mensup düşünürlerce ele alındığı görülebilmektedir.

Yabancılaşma, vasıfsızlaşma, okulsuzlaşma, organik ve mekanik toplum, işbölümü, kent ve yoksulluk kültürü, insan ekolojisi, konsensüs, mülkiyet, toplumsal uyum ve sınıf temelli yerleşim gibi kavramlar, kamusal alan tanımlamalarında sıklıkla başvurulan kavramlar olmuşlardır.

Sanayileşme ile birlikte, burjuva toplumunun genel olarak kentlerde oluşması, sanayileşme ve kentleşme arasındaki düalist ilişkinin sosyolojik analizini zorunlu kılmaktadır. Negt ve Kluge'un yerel ve küresel kavramlarının iç içe geçmesinden ötürü, kentsel mekanın yeniden tanımlanması yönündeki beklentileri ve bu beklentiye Marx'ın "yabancılaşma" kuramı üzerinden açıklamaya çalışmaları; yukarıda değinilen noktalara örnek olarak verilebilir. Benzer şekilde Arendt de, sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan "işbölümü" olgusunun kamusal alanın altını oyduğunu belirtmektedir. Yukarıda değinilen hususlardan hareketle, çalışmanın bu bölümünde farklı düşünürler tarafından ele alınan sanayileşme ve kentleşme olguları, sosyolojik bir bağlamda ele alınacaktır.

2.5.1.1. Karl Marx: Yabancılaşma

Ergil'e (1978: 95) göre, Marx'da yabancılaşma özel mülkiyetin çıkması ve iş bölümü olgularından kaynaklanmaktadır. İşbölümü içerisinde ekonomik yeri belirlenen insan, çalışma biçimini düzenlemekten ve emeğinin ürünlerinden yoksun kalarak; kendinden ve diğer insanlardan uzaklaşmaktadır. Marx'a göre; kapitalizmde çalışanlar, işi bir yaratım sürecinden ziyade bir baskı süreci olarak deneyimlemektedirler. Zora dayanan emek, yabancılaştırma aracı olan paranın bütün değeri yüklenmesi ve insanın değerini azaltması nedeniyle, kişisel ilişkileri insanlık dışı kılmaktadır. Bu noktada, yabancılaşma kuramının daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için, Marx tarafından kapitalist sistem ve sınıf üzerinde ifade edilen düşüncelerinin kısa bir şekilde ele alınmasının faydalı olabileceği değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Marxist teoride mensupları ile birlikte ele alınan sınıflar Çizelge 2.4'te sunulmuştur.

Çizelge 2.4. Marxist teorideki ana sınıflar (Kivisto, 2008: 35).

Sınıf	Mensupları
Burjuva sınıfı	Kapitalist üretim araçlarının sahipleri
Proletarya (işçi sınıfı)	Çalışan sınıf, ücretli işçiler
Küçük burjuva sınıfı	Küçük esnaf, tüccarlar
Toprak sahipleri	Tarım alanlarının sahipleri
Köylüler	Toprağı olmayan tarım işçileri
Lumpen proletarya	Yapısal olarak işsiz olanlar

Hegel ortak bir birlik için "ulus" kavramına vurgu yaparken, Marx'ın vurgusu "sınıf" kavramı üzerine olmuştur. Sınıf, her ne kadar toplumsal düzen içindeki yerinin zoruyla hareket etse de, kendine özgü düşünce ve inançları da meydana getirmektedir. Bireyin önemi, bir sınıfın üyesi olmasından gelmektedir. Çünkü ahlâki inançları, estetik seçimleri, hatta kendisine inandırıcı görünen uslamlama biçimini içeren düşünceler; asıl olarak sınıfın doğurduğu düşüncelerin bir yansımasıdır (Sabine, 2000: 204). Marx ve Engels'e (1967: 13-14) göre, toplumun tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir. Hür ve köle, asilzade ve avam, toprak sahibi ve köylü, ezen ve ezilen karşıtlıklarında, biri diğerinin varlığı koşulunda ayakta kalmaktadır (Akt. Kivisto, 2008: 33). Bu noktada, Marx'ın sınıfları diyalektik bir karşıtlık bağlamında ele aldığı değerlendirilebilir. Toplumun ekonomi

tarafından belirlendiğini savunan Marx; ekonomi içinde de üretimin egemen unsur olduğunu belirtmektedir (Leledakis, 2000: 53). Üretim biçiminde de birkaç sınıf olmasına rağmen, en önemli sınıflar egemen sınıf ve ezilen sınıftır. Sistem, bu iki sınıf arasındaki potansiyel çatışma üzerinde inşa edildiği için; toplumsal değişimin ana kaynağı da sınıf çatışmasıdır (Kivisto, 2008: 33). Marx'a göre, hem modern öncesi, hem de modern toplumların tümünde; zayıfların yanlış bilinç sahibi olması bir gerekliliktir. Bu sayede, zayıfların statükoyu kabullenmeleri ve efendilerine karşı ayaklanmamaları sağlanmış olur (Agger, 2011: 148). Liberal devletin, burjuva toplumunun düzenleyicisi olmakla birlikte, onun bir organı olduğunu da savunan Marx'a göre, devlet burjuvazi sınıfının çıkarlarını korumada bir araçtır. Proleter ise, devlet karşısında tek başına olan bireydir (Doğan, 2009: 240).

Marx, her tür mülkiyet ve üretim araçlarına sahipliğin özel mülkiyete girdiğini düşünmektedir. Bu bağlamda ona göre özel mülkiyet, yabancılaşmış emeğin ürünüdür (Slattery, 2017: 129). Avineri (1968: 106), işçinin kendi ürettiği ürüne sahip olamamasının, Marx için sanayi toplumunda yabancılaşmanın en bariz ifadesi olduğunu belirtmektedir (Akt. Kivisto, 2008: 26).

Honneth'e (2007: 14) göre, Marx insanoğlunun en önemli özelliğini, kendi ürettikleri ürünlerde kendilerini somutlaştırmak ve gerçekleştirmek olarak görmektedir. Bu, yalnızca bireysel öznelere kendi güçlerinin farkına varmasını ve öz bilinç kazanmasını sağlayan "nesnelleştirme" (*objectification*) süreci ile başarılabilir. Bu nedenle, bir kendini gerçekleştirme süreci olarak insanların özgürce ve gönüllü bir şekilde kendi işlerini tecrübe etmeleri, iyi bir yaşam için kati bir önkoşuldur. Buna rağmen, bu koşul kapitalist üretim biçimi tarafından yerle bir edilmiştir. Bunun nedeni, ücretli işin bireyin kendi eylemi üzerindeki kontrolü yok etmesidir. Kapitalizm bu yüzden insanoğlunu kendi temel niteliklerinin tam zıttı bir pozisyona konumlandırmakta, yani insanların iyi bir yaşam sürme şansını elinden almaktadır.

Marx'ın en ünlü teorilerinden birisi olan yabancılaşma teorisi, onun kapitalist üretim süreci içerisinde tecrübe edilen olumsuzlukları aydınlatma çabası olarak değerlendirilebilir (Yuill, 2005: 126). Karl Marx'ın yabancılaşma araştırması, bir ekonomik sistem ve üretim tarzı olarak kapitalizm üzerine bir bilimsel araştırma olan *Kapital*'in (*Das Capital*) aksine, kapitalizmin insanların duyguları ve benlik imgeleri üzerinde sosyal, psikolojik ve kişisel

bağlamda yarattığı etkilere ilişkin bir çalışmadır. Marx'a göre, insanın bilinci, hayal gücü ve kendi çevresini kontrol kapasitesi; onu hayvanlardan ayıran en önemli özelliklerdir. İnsanların bu özellikleri, en açık biçimde işbirliği içerisinde doğayı dönüştürdükleri üretim sürecinde (ev yapmak için ağaç kesmek, ormanları açarak yol yapmak gibi) ortaya çıkmaktadır. Bu toplumsal işbirliği sınırlandırıldığında ya da engellendiğinde yabancılaşma ortaya çıkmaktadır. Aşağıda sunulan dört temel yabancılaşma biçiminden söz edilebilir:

1. İşçinin ürettiği ürün kendisinin değil işverenin olduğu, işçinin ürettiği ürün üzerindeki kontrolünü yitirmesi.
2. Modern fabrikalarda uygulanan detaylı işbölümü nedeni ile işçinin üretim süreci ile bağlantısının olmadığı yönünde bir hissiyat yaşaması.
3. İşçiler arasındaki ilişkilerin arkadaşlıktan ziyade rekabete dönüşmesi.
4. Bireyin kendisini sadece işi aracılığıyla ifade etmesi nedeni ile kendi doğasını tanıyamaz hale gelmesi (Slattery, 2017: 125-126).

Bu noktada, kendilerini kendi işyerlerinde ve kendi toplumlarında hissetmeyen insanlar; işyerinde yabancılara, toplumda ise soyutlanmış, güçsüz bırakılmış ve hiçbir çıkış yolunun olmadığını düşünen bireylere dönüşürler (Slattery, 2017: 127-128).

West'e (1969: 2) göre, Marx yabancılaşma terimini genel olarak sosyolojik bir bağlamda iş hayatına yönelik kullanmıştır. Kuramın varsayımı; çalışma sürecinin özerkliğe, sorumluluğa ve kendini gerçekleştirmeye izin vermemesi durumunda, çalışanın değerinin yok olacağıdır. Bu noktada, West (1969: 2-5) yabancılaşma kavramının "güçsüzlük", "izolasyon" ve "kendine yabancılaşma" olmak üzere üç başlık altında şu şekilde ele alınabileceği değerlendirmektedir:

1. *Güçsüzlük (Powerlessness)*: Modern sosyoloji yabancılaşma kavramının güçsüzlük boyutunu; (i) üretim araçlarının sahipliğinden ayrılma, (ii) genel yönetim politikalarını etkileyememe, (iii) işyeri şartları üzerindeki kontrol eksikliği ve (iv) iş süreci üzerindeki kontrol eksikliği olarak görmektedir.
2. *İzolasyon (Isolation)*: Geniş bir işbölümü altında, her insan mekanik ya da işlevsel bir grubun üyesi haline gelmektedir. Bu noktada; kişi artık spontane, özgür ve birey insan değildir. Kişi yabancılaştığında insanlıktan, kendisinden,

akranlarından ve doğasından izole olmaktadır. Kapitalist üretim biçimi sadece çalışanı değil, bütün insanları -hatta üretim araçlarının sahiplerini de- yabancılaştırmaktadır. Kapitalistler de gerçek olmayan bir dünyadaki gerçek olmayan rolleriyle çalışanlarından ve diğer kapitalistlerden izole olmaktadır.

3. *Kendine yabancılaşma (Self-estrangement)*: Modern sosyoloji kendine yabancılaşmayı, bir çalışanın işyeri faaliyetlerine bağlılıktan ziyade kayıtsızlık duyarak kendi iç dünyasına yabancılaşması olarak yorumlamaktadır. Marx'a göre kapitalizm, iş sürecinde bireyin amaca yönelik eyleminin sonunu getirmiştir.

Marx için yabancılaşmış emeğin ürünü olan özel mülkiyet kavrayışının gelişmesiyle birlikte; insanlar işyerinde, ürettikleri ürünlere ve iş arkadaşlarına karşı yabancılara; toplumda, izole edilmiş ve güçsüz bırakılmış bireylere; iç dünyalarında ise, kendilerini bile tanıyamaz kişiliklere dönüşmektedirler. Yabancılık, kayıtsızlık ve güçsüzlük özellikleriyle şekillendirilmiş modern insanların; demokratik bir kamusal alanın işleyişine katkı sağlayabileceklerini düşünmek olanaksızdır. Bu bağlamda, dayandığı öncüller ve varmak istediği sonuç ne olursa olsun; Marx'ın yabancılaşma kuramı, kamusal alandaki dönüşüm üzerine yapılan tartışmalar için oldukça değerlidir.

2.5.1.2. Ferdinand Tönnies: *Cemaat ve cemiyetler*

Tönnies, temel çalışması olan *Gemeinschaft-Gesellschaft* ile, geçmişteki toplumların girilmekte olan sanayi çağı Avrupası ile olan farklılıklarını toplumsal ilişkilerdeki değişimin doğası bağlamında kavramaya çalışmıştır. Endüstrileşme, kentleşme ve ticaretin artması sonucunda insanların ihtiyaçları ve talepleri değişmiş, bunun sonucunda "cemaatler" (*Gemeinschaft*) zayıflamaya ve cemaat duygusu kaybolmaya başlamıştır. Cemaatlerin yerini; ortak cemaat çıkarları yerine bireysel çıkarların ön planda olduğu, yasama tarafından hazırlanan yazılı normların düzenlediği, toplumdaki ilişkilerin sözleşmelere dayalı olduğu, ekonomik açıdan endüstriyel üretime, entelektüel açıdan bilime dayalı olan "cemiyetler" (*Gesellschaft*) almaya başlamıştır. Diğer bir deyişle, cemaatlerden cemiyetlere doğru yaşanan bu değişimin kaynağı; tarımdan endüstriye geçiş, kapitalizmin ve serbest ticaretin gelişmesi ve modern ulus devletlerin doğuşudur. Bu değişim, bireylerin iradelerinin doğal iradede rasyonel iradeye doğru dönüşmesini de beraberinde getirmiştir. Tönnies'e göre cemaatin zayıflaması, endüstriyel kapitalizmin gelişmesi için gerekli koşullarla birlikte, rasyonalizm, hesapçı alışkanlıklar ve sözleşmeye

dayalı ilişkileri yaratmış; ayrıca suç ve intiharın artmasına neden olmuştur. Cemaatlerin zayıflaması ve yerini cemiyetlere bırakması, Tönnies tarafından olumsuz bir durum olarak tasvir edilmiştir. Tönnies, endüstrileşmenin cemaatleri ortadan kaldırdığını, dolayısıyla uygarlığın asıl temelini yıktığını ima etmektedir; ancak ona göre endüstri toplumu sonrasında cemaat yeniden doğacaktır (Slattery, 2017: 59-62).

Toplumsal grupların temel kavramları olarak *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* arasındaki fark, organik ve mekanik toplumsal oluşumlardaki farkı ya da duyguların dışında doğal olarak gelişen ilişkiler ile bilinçli olarak kurulan ilişkilerin farkını çağrıştırmaktadır (Haberle, 1937: 18). Heberle'ye (1937: 13-14) göre, Tönnies normları, fikir birliğine dayanan "emir" (order); gelenek tarafından yaratılabildiği gibi, resmi bir yasama organı tarafından bilinçli bir şekilde de oluşturulabilen "yasa" (law); az ya da çok din ve kamuoyu tarafından belirlenen "ahlâk" (morality) olmak üzere üç sınıfta kategorize etmiştir. Tönnies, bununla birlikte, söz konusu normları yaratan iki toplumsal çıkarı ele almıştır. Bunlardan birincisi; fikir birliği, gelenek ve din tarafından belirlenen "cemaat normları"dır (*norms of community – Gemeinschaft norms*). İkincisi ise; sözleşme, yasa ve kamuoyu tarafından belirlenen "cemiyet normları"dır (*norms of association*). Cemaat ve cemiyetlerin karşılaştırması Çizelge 2.5'te sunulmuştur.

Çizelge 2.5. *Gemeinschaft*'a karşı *Gesellschaft* (Kivisto, 2008: 125).

Özellik	<i>Cemaat (Gemeinschaft)</i>	<i>Cemiyet (Gesellschaft)</i>
Bireysel bakış açısı	Ortaklık, bir topluluğa bağlılık	Bağımsızlık, bireysellik
Sosyal ilişkiler	Samimi, yakın	Gayri-şahsi
Sosyal farklılaşma	Düşük	Yüksek
Anahtar kurumlar	Aile	Yönetim ve ekonomi
Coğrafi mahal	Köy	Şehir
Sosyal kontrol	Gelenek, din	Kanun, sözleşme

Tönnies'in kamuoyu kavramı üzerine yapmış olduğu detaylı çalışmalar da dikkate değerdir (Strasser, 1975: 547). Modern *Gesellschaft*'ın ürünü olan kamuoyu kavramı; gelenek ve dinden keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Tönnies, kamuoyunun doğasının üç durumunu maddenin fiziki hallerinden (katı, sıvı ve gaz) yararlanarak açıklamıştır. Tönnies'e göre, katı haldeki kamuoyu evrenseldir ve tüm ulusu temsil eden kanıların taşıyıcısı olarak

kamunun inkâr edilemez düşünceleridir. Bu tip kanılar; politik, ekonomik ve toplumsal meselelerde bulunabilirler. Örneğin politik alanda mutlakıyet ya da dikta rejimlerini bir şeytan olarak gören katı kamuoyları bulunabilir. Kamuoyunun katı biçimi; bir dikta rejiminin kamuoyunun onayı ile devrilmesi sonucunda katı halden sıvı hale dönüşebilir. Bu tip durumlarda kamuoyu bir yoğunluk kazansa da, bütünlüğünü kaybeder. Son olarak kamuoyu, bireylerin ve hükümetlerin spesifik eylemleri ile bağlantılı, hızlıca değişen, gündelik bir fenomene dönüşebilir. Bu, kamuoyunun gaz halidir. Bu tip bir kamuoyu en çok gündelik basın tarafından belirlenmektedir. Buna karşılık, kamuoyunun daha katı halleri edebiyatla, kitaplarla ve süreli yayınlarla daha yakın bir ilişki içerisinde (Akt. Palmer, 1938: 585-587).

Nisbet'e (1966: 73) göre, Tönnies'in kuramının orijinalliği, aşağıda belirtilen üç alandaki dönüşümü ikili karşıtlık bağlamında ele almasından kaynaklanmaktadır:

1. Batı siyasi düzeninin müşterek ve komünalden, bireysel ve rasyonel hale dönüşümü.
2. Batı toplumsal örgütlenmesinin verilmiş statüden (*ascribed status*), sözleşmeye dönüşümü.
3. Batı düşünce tarzının dinsel-komünalden, seküler-cemiyetsele dönüşümü (Akt. Heredia, 1986: 33-34).

Bununla birlikte, Tönnies'e göre cemaatin kayboluşu, kapitalist endüstriyel toplumun bir sonucu değil, sebebidir. Bu noktada, Marx'ta ekonomik ve teknolojik olarak ele alınan değişkenler, Tönnies'te toplumsal ve komünal olarak ele alınmaktadır (Heredia, 1986: 35).

Tönnies, *Gemeinschaft*'ın toplumun kendisi olduğunu ifade etmektedir. Kesin bir birlik oluşturan cemaat, birbirinden farklı bireylerin toplamı değildir; aksine bir kütledir ve kütlenin kendisi veya güvenilir bir parçası tarafından yönetilen, beraber hareket edebilme yeteneğine sahip, birbirlerinden farklılaşmamış insanlardan oluşan bir olgudur. Hiç kimsenin bağımsız bir şekilde hareket edemeyeceği, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı fikirlerin toplamıdır. Tönnies, bireyleri birleşmiş durumda tutan olgu olarak adlandırdığı "konsensüs" (*Verständnis*) kavramını; "*düşünebilen, hissedebilen, diğerlerine karşı açık olan, ortak ifadeleri, sevinçleri, üzüntüleri tecrübe etmiş bir çok aklın sessiz ve spontane uyumu*" olarak tanımlamıştır. Ona göre bu harmoni, bir ön anlaşmanın ya da bir

sözleşmenin ürünü değildir. Aksine "şeylerin tabiatı"nın (*character of things*) ve "akıl"ın (*state of minds*) kaçınılmaz bir ürünüdür. Konsensüs, şartlar uygun olduğunda kendiliğinden büyür ve spontane bir şekilde gelişir. Bütün cemaat tipleri aileden doğduğu için, aile *Gemeinschaft*'ın kaynağıdır. Bireylerin birbirinden ayırt edilmediği *Gemeinschaft* tipi toplumlarda, mülkiyet komünaldır. Grubun tüm üyeleri ortak görevlerde çalışır ve bu komünallikten haz duyarlar. "Sahiplik" (*Besitz*), ortak sahiplik olarak düşünüldüğünden, modern anlamdaki mülkiyet ve "mübadele" (*exchange*) kavramları oluşmaz. Her ne kadar iki ya da daha fazla özgür aile arasındaki mübadele anlaşılabilir olarak görülse de, aynı aile içerisindeki bireylerin mübadelesi makul görülmez. *Gemeinschaft*'ta genelin parçalara olan üstünlüğü söz konusu iken, *Gesellschaft*'ta parçaların genele karşı üstünlüğü vardır. *Gesellschaft* ayrı parçaların yalnızca yan yana konması ile oluşur. Bu nedenle, *Gemeinschaft*'ın oluşumu organik iken *Gesellschaft*'ın oluşumu mekaniktir. Bu, iki toplum tipini ayıran en önemli özelliktir. *Gesellschaft*'ta "statülerin rejimi" (*regime of status*), "sözleşmelerin rejimi" (*regime of contracts*) ile yer değiştirir. Bireysel çıkarlar kolektif çıkarlar tarafından absorbe edilemediğinden; bireysel arasında özgürlük bağlamında ortaya çıkacak çatışmaları durdurabilecek tek şey, bir anlaşma ya da sözleşmedir. Bu noktada fikirler, geleneğin egemenliğinde olan inanışlar ve bilim üzerinde serbestçe dile getirilebilirler. Mülkiyet bireyselleşir ve para ortaya çıkar. Bu; ticaretin, geniş ölçekli sanayileşmenin, büyük şehirlerin, serbest mübadelenin ve kozmopolitanizmin çağıdır (Aldous vd., 1972: 1193-1196).

Martindale'ye (1960: 84) göre, *Gemeinschaft* duygusallık, gelenek ve komünalizm kavramları ile karakterize edilirken; *Gesellschaft* sözleşme, bireysellik ve gayri şahsılık kavramları ile tanımlanmaktadır (Akt. Heredia, 1986: 34). Tönnies, *Gemeinschaft*'ı femine olarak değerlendirirken, *Gesellschaft*'ı maskülen olarak ele almaktadır. Tönnies'e göre, kadınlar erkeklerden daha töresel, anlayışlı ve yardımseverlerdir. Bununla birlikte, hayırseverlik işlerine kendilerini daha fazla adanlar ve daha kuvvetli bir hafızaya sahiptirler. Femine ruh şefkatli bir ruhtur. Bu noktada Tönnies, kadınların geleneği ve töreselliği yaratarak nesilleri birbirlerine bağladığını savunur. Bu femine karakter, *Gemeinschaft* ve zaruri çıkarın doğası olarak yorumlanır. Tönnies'in ev ve kadın ile ilişkilendirdiği *Gemeinschaft*'ı, pazar ve erkek ile ilişkilendirdiği *Gesellschaft*'ın karşısına koyduğu teorisi; kadınlar özel alan ile sınırlı iken, erkeklere ait olan 19. yüzyıl kamusal alan konseptine gönderme yapmaktadır. Bunun nedeni, ticaretin dışıl fikir ve doğasına karşı olan hoşnutsuzluktur (Akt. Stafford, 1995: 393-395).

Gemeinschaft ve Gesellschaft Kuramı, Tönnies'in sosyoloji tarihi kitaplarına kent sosyolojisinin ve küçük topluluk araştırmalarının babası olarak geçmesini sağlamakla birlikte; başta Durkheim ve Simmel, daha sonrasında ise Chicago Okulu temsilcisi birçok düşünürün topluluk ve cemaat hayatını ele alan çalışmalarına ilham kaynağı olmuştur (Slattery, 2003/2017: 61). Çalışmanın ilerleyen alt başlıklarında kamusal alanda meydana gelen dönüşümün temellerinin ortaya koyulabilmesi bağlamında; Durkheim, Simmel ve Chicago Okulu temsilcilerin sosyolojik çalışmalarına yer verilecektir.

2.5.1.3. Emile Durkheim: *İşbölümü ve anomi*

Tönnies'in çağdaş, tehditkâr toplum tanımlarına kısmen katılan Durkheim, aynı zamanda modern endüstriyel toplumun hastalıklarının üstesinden gelmek için kendine özgü değerlendirmeler sunmuştur (Kivisto, 2008: 125). Durkheim, Tönnies'in ortaya attığı iki toplum tipi (*Gemeinschaft-Gesellschaft*) teorisine bazı noktalarda katılmakla birlikte, Tönnies'in *Gesellschaft*'ı "bireyselliğin gelişim süreci" olarak karakterize etmesine karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda Durkheim'a göre, büyük toplumsal yığınların hayatları da, küçük kümelerin hayatları kadar doğal ve organiktir (Aldous vd. 1972: 1198). Kivisto (2008: 139), Durkheim'ın, modern toplumun bütünü oluşturduğu bir parça ve organik dayanışmanın gelişimine katkı sunabilecek bir unsur olarak gördüğü bireyciliğe inandığını belirtmektedir.

Giddens'a (2017: 89-92) göre, Durkheim'ın kuramında çağdaş toplumların geleneksel toplumlara karşı en ayırt edici özelliği, işbölümünden kaynaklanan dayanışmanın varlığıdır. Organik dayanışmanın ahlâki bireyciliği gerektirmesi, Durkheim'ın işbölümünde ulaştığı en önemli sonuçtur. Bir inançlar geleneğinden gelen topluma ahlâki karakter atfederken, işbirliği temeline sahip bir toplumu yalnızca ekonomik bir gruplaşma olarak görmek yanlıştır. Bu bağlamda, organik dayanışmanın bir gerekliliği olan ahlâki bireycilikle klasik iktisat teorisinin ve pragmatik felsefenin soyutladığı bir biçimde bencillik aynı şey değildir. Bununla birlikte, organik dayanışmanın genişlemesi nedeniyle bireyciliğin de artması, ille de toplum ya da bireyde değerlerin çökmesi ya da amaçsızlıktan kaynaklanan dengesizliğin sebep olduğu anomi ile sonuçlanmak zorunda değildir.

Teorisini inşa etmeye bölünmüş toplumların mekanik dayanışmasını ele alarak başlayan Durkheim'a (1964: 256-257, 275-280) göre, işbölümünün gerçekleşebilmesi için bölünmüş örgütlerin güçsüzleşmesi gerekmektedir. Bölünmüş izole yapılar birbirlerine karşı açılmaya başladıktan ve bunun sonucunda daha geniş çaplı dayanışmaların ortaya çıkmasından sonra; işbölümü, bölünmüş yapıların düşüşüne katkıda bulunarak, dayanışmanın yeni biçimlerini güçlendirmektedir (Rueschemeyer, 1982: 581). Benzer bir şekilde, ortak inançların otoritesi genel anlamda geleneğin otoritesine bağlıdır ve mekanik dayanışmada birey üstünde yüksek derecede kontrol vardır. Ancak töresel toplum çözüldükçe ve bunun sonucunda törenin yaptırım gücü zayıfladıkça; bütünleşmenin kökleri Durkheim'ın "organik dayanışma" olarak kavramsallaştırdığı olguya doğru bir evrim geçirmektedir. Bu, Durkheim'a (1964: 175) göre, eskiden ortak inançların üstlendiği görevi devralan "işbölümü"dür. İşbölümü, ileri toplumların toplumsal bütünleşmesinin temel prensibidir. Toplumun büyüklüğü, heterojenliği, karmaşıklığı arttıkça ve bununla birlikte, bütünleşme ya da dayanışma düzeni yapısal ya da organik karşılıklı bağımlılığa dayandıkça; kolektif inanç azalırken, bireysel değişkenlik artmaktadır (Webb, 1972: 644). Klasik ekonominin artan sosyal yoğunluk ile uzmanlaşma arasında bir mekanizma olarak görülmesine karşı çıkan Durkheim'a (1964: 233) göre, etkinlikteki artış işbölümünden kaynaklanmaktadır. İnsan mutluluğu sonsuz bir şekilde arttırılamayacağı gibi, ekonomik kaynaklardaki büyümeye benzer bir şekilde basit bir biçimde artmamaktadır. İnsan ihtiyaçları ve istekleri uzun dönemli toplumsal bir değişim içerisinde niteliksel olarak değişmektedir. Her ne kadar uzmanlaşmanın sonucu olarak, isteklerin daha büyük oranda tatmini mutlulukta bir artışa neden olsa da, bu çıkarım toplumsal değişimin uzun vadeli sürecinin makul bir açıklaması olmaktan uzaktır (Rueschemeyer, 1982: 581). Faydacılar, emeğin ürünlerinin mübadelesinin yapılması için, toplumun kişisel çıkarlar ve insanların arzuları ile ortaya çıktığını savunurken; Durkheim'a göre, bireysel yaşam kolektif yaşama hayat vermez. Tam tersine, bireysel yaşam kolektif yaşamdan doğmaktadır (Kemper, 1972: 740).

Giddens'a (2017: 95) göre, sınıf çatışmasının varlığının mekanik (geleneksel toplum) ve organik (çağdaş toplum) dayanışma arasındaki geçiş safhasının tamamlanmamış olmasından kaynaklandığını düşünen Durkheim'ın, işbölümü teorisiyle komünizm ile sosyalizm arasındaki farklılaşmanın temelini oluşturduğuna şüphe yoktur. Bütün toplumsal kötülüklerin temel kaynağının özel mülkiyet olduğu ve bu yüzden de maddi servet birikimini katı sınırlamalara tabi tutulması gerektiği düşüncesini dile getirilen komünist

teoriye göre, siyasi alanın ekonomik üretimin potansiyel yozlaştırıcı etkisinden kesinlikle uzak tutulması gerekir. Fakat sosyalizmin ana ilkesi komünist teorinin önerdiği ilke ile tam anlamı ile bir karşıtlık içerisindedir. Sosyalizm, üretimin devlet tarafından kontrol edilmesi ile birlikte, devletin rolünün de ekonomik terimlerle tanımlanması gerektiğini iddia etmiştir. Bu noktada, "insanların idaresi"nin yerine "şeylerin idaresi" geçmelidir. Bu bağlamda, komünizmin amacı tüketimin düzenlenmesi iken, sosyalizmin amacı üretimin düzenlenmesi olmuştur. Bu nedenle, Durkheim'a göre komünizm, işbölümü düzeyi düşük toplumlara özgü bir siyasi karşı çıkış biçimi ve teoridir. Komünizmde düzenlenmesi gereken bir işbölümü yoktur çünkü herkes aynı şeyi yapmaktadır. Oysa sosyalizmi ortaya çıkaran olgu, farklılaşmış bir işbölümünün gelişmesidir. Çünkü birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı üreticilerin oluşturduğu bir ekonomi fikri, sosyalizmin bir ön gerekliliğidir (Giddens, 2017: 98-99)

Durkheim, sanayi öncesi toplumların üyelerini birbirine bağlayan dayanışmanın, onların yaşamlarındaki benzerlikle ilgili olduğunu ifade etmektedir. İnsanlar, ortaklaşa benimsenen değerlerle ya da Rousseau'nun belirttiği gibi, kolektif şuurla birbirlerine bağlanmıştı. Sanayi toplumları ise, meslekte uzmanlaşmayı ve birimlere ayrılmayı gerektirmektedir. Bununla birlikte, karşılıklı dayanışma ortaya çıkmaktadır. Bir toplumun üyeleri tarafından gerçekleştirilen fonksiyonlardaki farklılıklar, bireycilik için bir uyarıcı olarak hizmet etmektedir (Kivisto, 2008: 131). Durkheim'ın mekanik-organik toplum karşılaştırması Çizelge 2.6'da sunulmuştur.

Çizelge 2.6. Mekanik topluma karşı organik toplum (Slattery, 2017: 115).

Özellik	<i>Mekanik (Sanayi öncesi)</i>	<i>Organik (Sanayi sonrası)</i>
Mülkiyet	Ortak	Özel
Hak ve sorumluluk	Toplumsal	Bireysel
Güç ve otorite	Aile ve dini kurumlar	Hukuk ve devlet
İşbölümü	Az (Benzer meslekler)	Çok (Farklı meslekler)
Toplumsal yapı	Homojen	Heterojen
Dayanışma	Toplumsal	Karşılıklı
Rekabet	Fazla (Benzer işler yüzünden)	Az (Farklı işler yapıldığından)

Durkheim, ilkel toplumlarda homojenliğin fazla olması nedeniyle, toplumsal huzuru bozan eylemlere karşı güçlü toplumsal tepkiler verildiğini ifade etmektedir. Bunun sebebi, bir kişinin haklarının ihlal edilmesinin, bütün toplumun haklarının ihlal edilmesi ile eşdeğer olarak görülmesidir. Bununla birlikte, modern heterojen toplumlarda hakların ihlali ise; hakkı ihlal edilenle, diğer kişinin hakkını ihlal eden arasında iki taraflı bir yorumlamanın ele alınmasını gerektiren bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Sheleff, 1975: 19).

Durkheim, bireyciliğin olumlu yönlerini gördüğü kadar, olumsuz yönlerini de ele almıştır (Kivisto, 2008: 139). Anomi kavramını modern endüstriyel toplumun temel özelliklerinin yıkıcı eğilimleri bağlamında ele alan Durkheim, endüstriyel toplumun özellikle ekonomik alandaki bir takım niteliklerinin kronik bir normatif serbestleşme durumu ürettiğini savunmuştur. Bunun sonucunda, toplumsal değerler hastalıklı olarak algılanmaya başlanmakta ve toplum, bireylerin arzuları üzerinde normatif limitler belirlemede başarısız olmaktadır (Bernburg, 2002: 729). Durkheim'ın, Fransızcaya "anomie" olarak çevirdiği, kökeni Yunancada "anomia" olan kavram, İngilizcede "normsuzluk" (*normlessness*) ve "normların eksikliği" (*lack of norms*) gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Olsen, 1965: 37).

Durkheim'ın anomiyi, *The Division of Labor in Society (Toplumsal İşbölümü)* adlı kitabında "*karmaşık bir sosyal sistemin uzmanlaşmış ve birbirine bağlı parçaları arasındaki tamamlayıcı ilişkiyi düzenleyen yönetsel kurallardaki eksiklik*" olarak; *Suicide (İntihar)* adlı kitabında ise "*toplumsal sistemin bütünüünün çıkarlarını ilgilendiren meselelerde, insanların ve grupların eylemlerini kontrol edecek ve yönlendirecek ahlâki normların eksikliği*" olarak tanımladığı değerlendirilebilir. Bu noktada anomi, ilk kitabında ele aldığı biçimi ile bütünleşme için gerekli yönetsel kuralların eksikliğine gönderme yaparken, ikinci kitabında ise sosyal kontrol için gerekli ahlâki normların eksikliğine atıfta bulunmaktadır. İlk tanımda vurgu, yapısal yararlılık üzerine iken; ikinci tanımda vurgu, toplumsal sorumluluk üzerinedir. Hem kurallar, hem de normlar -bireyselden ziyade kültürel olgular olduğu için- her zaman bir takım yaptırımlar içerirler. Bununla birlikte, iki kavram arasında son derece önemli bir ayrım vardır: Yalnızca normlar bireyler tarafından içselleştirilir. Kurallar ise her ne kadar öğrenilebilse de, insanlar tarafından her zaman dışsal bir unsur olarak algılanırlar ve ahlâki zorunluluk olarak görülmezler (Olsen, 1965: 40-42).

Slattery'e (2017: 35) göre, işbölümünün sınırlı olduğu -özellikle dinin ahlâki otoritesi ve yaptırımını ile desteklenen- küçük geleneksel toplumlarda, toplumun değer ve normları üzerinde genel bir konsensüs sağlamak oldukça kolaydır. Artık din ya da hükümet tarafından yönetilemeyen modern ekonominin, diğer toplumsal yapıları kendisine tabi kıldığını ve bu yapıları tek baskın bir amaca doğru yönlendirdiğini savunan Durkheim (1951: 255-257); endüstrinin, bireylerin ve toplumların en yüce hedefi haline geldiğini belirtmektedir. Bunun sonucunda harekete geçen arzular, kendisine limit koyan otoritelerden bağımsız bir hale gelmiştir. Bu noktada, modernitenin tanımlayıcı özelliği olan ve toplumsal bağlara zarar veren ekonomi, toplumsal serbestleşmenin ya da anominin temel kaynağıdır. Diğer taraftan, Durkheim anomiyi "amaçların normsuzluğu" (*normlessness of goals*) olarak da ele almıştır. Durkheim'a (1961: 68) göre toplumsal otorite, bireylerin doyumsuz ve sonsuz hislerine sınırlar koymaktadır. Söz konusu sınırlayıcı düzenlemeler başarısız olduğunda, toplumda bir moral bozukluğu ve kötümserlik oluşmaktadır (Akt. Bernburg, 2002: 735). Bu noktada, Durkheim sonuçlarından korktuğu için halk demokrasisine güvenmemektedir. Ona göre, bireyler yalnızca ahlâki bir düzene tabi olduklarında kendilerini güven içerisinde hissedebilirler, mutlu ve kısmen özgür olabilirler. Bu bağlamda, toplumsal düzen ve bireysel mutluluk, yüksek düzeyde bir toplumsal bütünleşme ile doğru orantılıdır (Slattery, 2017: 36). Kivisto'ya (2008: 134) göre, Durkheim, bireysel ihtiyaç ve arzuları tatmin etmek ile toplum tarafından beklenen sorumluluk ve yükümlülükleri karşılamak arasındaki dengeyi sağlamak için hassas bir dengenin var olduğunu düşünmüştür. Durkheim'a göre, toplum ve birey arasında sağlanacak uyum, harici toplumsal güçler tarafından hem istenen, hem de bağlayıcı olduğuna inanılan bir ahlâktan türetilmelidir.

İşbölümünü, çağdaş toplumlarla geleneksel toplumlar arasındaki en ayırt edici olgu olarak yorumlayan Durkheim; büyük toplumsal yığınların hayatlarının da, en az küçük kümelerin hayatları kadar doğal olduğunu belirterek Tönnies'e itiraz etmektedir. Bu bağlamda; geleneksel toplumları mekanik, modern toplumları ise organik olarak tanımlamıştır. Durkheim, her ne kadar mekanik toplum karşısında organik toplumu olumsula da; organik toplumlarda oluşabilecek olumsuzlukları ifade etmekten de kaçınmamıştır. Bu olumsuzluklar bağlamında "anomi" ve "intihar" kavramları üzerine derinlemesine analizler ortaya koymuştur.

2.5.1.4. Georg Simmel: *Kentteki yabancı*

Durkeim'in dile getirdiği toplumun gerçek ve maddi bütünlük olduğu fikrini reddeden Simmel, toplumu biyolojik bir oluşum olarak ele almamıştır. Durkeim tarafından ifade edilen "toplum bireylerin tek tek toplamından fazla bir şeydir" düşüncesine katılmamakla birlikte, toplumu bir etkileşim seti olarak görmektedir. Bu bağlamda, toplumun, birbirleriyle sürekli etkileşimde bulunan bireyler arasındaki karmaşık ilişkilerden oluştuğunu savunan Simmel; toplum olgusunun gerçekte asla var olmadığını, gerçekte var olan olgunun ise bireyler arasındaki etkileşim olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu etkileşim biçimleri, Simmel'e göre sosyolojinin incelemesi gereken esas konulardır (Tabanlı, 2010: 7). Bu yaklaşımıyla "toplum" yerine, topluma etki eden süreçlerin daha canlı bir biçimde ortaya konulmasına imkân sağlayan "toplumlaşma" kavramını benimsemiş olan Simmel, toplumsal çözümleme biçimindeki felsefe egemenliğinin yerine sosyolojik perspektifi yerleştirmiştir. Bu noktada, modern toplumu kültürel oluşum dinamikleri bağlamında analiz etme başarısını göstermiştir (Gültekin, 2007: 229).

Simmel, kendi döneminin diğer önde gelen sosyologlarının aksine, bireyselci, ayrıntılı ve felsefi bir sosyoloji anlayışı benimsemiştir. Bu bakış açısıyla, modern kitle toplumunda hayatta kalmak için mücadele eden ve kendisini modern bürokrasi, maddiyatçılık, kentleşme ve teknolojinin "çelik kafes"i içinde ifade etmeye çalışan birey; onun temel ilgi odağı olmuştur (Slattery, 2017: 52). Simmel toplumsal eylemin, kişilerin çeşitli çıkarlarının peşinde koşarken içinde yer aldıkları mübadele, çatışma, hegemonya ve girişkenlik gibi farklı biçimlerde cereyan eden toplumsal etkileşimlerin özelliklerinin analiz edilerek anlaşılabilirliğini ifade etmektedir (Weber ve Levine, 1972: 156). Bu bağlamda, Chicago Okulu'nun özellikle kent ve kent kültürü çalışmaları için bir ilham kaynağı olmuştur.

Levine, Carter ve Gorman'a (1976) göre, Simmel'in iletişime bakış açısı aşağıdaki beş madde altında incelenebilir:

1. Toplum, bireyler arasındaki iletişimle meydana gelmektedir.
2. Bütün iletişim, iletişime katılan bireylere ait fikirlerin karşılıklı değiş tokuşu ile oluşur.

3. İletişim, aralarında değişen derecelerde toplumsal mesafe bulunan bireyler arasında cereyan eder.
4. İletişim, herhangi bir hoşnutsuzluğu ifade etmek ya da arzu edilen amaçların peşinden gitmek için, arkadaşlık gibi temel insani ihtiyaçları yerine getirir.
5. İletişimin belirli biçimleri, zamanla diğerlerine göre daha kalıcı olarak kültürü ve toplumsal yapıyı yansıtır (Akt. Rogers, 1999: 60-61).

Bu noktada, Simmel (1950: 42), *"bir sistemin üyesi olmasına rağmen, o sisteme kuvvetli bir şekilde bağlı olmayan birey"* olarak tanımladığı "yabancı" (*stranger*) kavramına dikkat çekmektedir. Yabancı, sistemin normlarına tam olarak uyumlu değildir. Bu nedenle, yabancıların sistemdeki diğer kişiler ile olan iletişimi toplumsal mesafe kavramı ile karakterize edilmektedir. Simmel (1955: 140), bunun sebebini şu şekilde açıklamaktadır: Sosyal ağlar, kendi bünyesinde bulunan bireylerin eylemlerini kısıtlamaktadır. Yabancı ise, sistemde bulunan sosyal ağlardan görece özgür olduğundan, sistemin normlarının dışında daha kolay kalabilmektedir. Sistemimin diğer üyeleri kuşku ile yaklaşırsa da, sistemi diğerlerinden farklı bir bakış açısı ile görebilmesi nedeniyle, yabancı kavramını Simmel tarafından olumlanmaktadır. Simmel (1950: 404), belirli bir gruba ait eğilim ve ilkelere kökünden bağlı olmadığı için, yabancıların bakış açısının daha objektif olabileceğini de düşünmektedir (Akt. Rogers, 1999: 61-62).

Simmel'e göre, bireylerin karşılıklı etkileşime sürekli ve zorunlu olarak gereksinim duydukları bir konsensüs alanı olan metropol; tek yönlü süreçlerin durduğu, tüm bireylerin çıkarlarının karşılıklı olarak işlediği demokratik bir alandır (Gültekin, 2007: 234). Simmel, *Metropol ve Tinsel Hayat* denemesinde metropol-taşra karşılaştırması yapmaktadır. Metropolü, "hız", "çeşitlilik", "farklılık", "karmaşıklık", "bıkkınlık" ve "ussallık" gibi kavramlarla betimleyen Simmel, metropol ve taşranın gerek örgütlenme biçimi gerekse sosyal hayatın üretiminde birbirlerinden oldukça farklı olgular olduklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda Simmel'e göre, taşra belirli davranış kalıpları belirleyerek bir takım ritüeller oluşturmaktadır ve bunun sonucunda bireylerin özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Buna karşılık, bireye özgürlüğünü sunan kentte ise, bireyin taşradaki ritüellerden kurtulması ve kendisi olması mümkündür (Alver, 2004: 193). Bu bakış açısıyla ele alındığında, Simmel'in yabancı olarak ele aldığı kavramın, kentsel bir fenomen olduğu değerlendirilebilir.

Simmel, her ne kadar bireyselliğe ve kent yaşamına olumlu bir bakış açısı atfetse de moderniteye dair bir takım kuşkularını da özellikle para kavramına atıfta bulunarak dile getirmektedir. Alver'e (2004: 194) göre, Simmel paranın şeylerin özgül değerini, özünü, karşılaştırılmazlığını ve bireyselliğini aşındırmakta olduğunu düşünmektedir. Benzer bir şekilde, Kivisto'ya (2008: 173-174) göre, Simmel, moderniteyi tasvir edebilmek için iki önemli noktaya şu şekilde dikkat çekmiştir:

1. Para: Modern kültürün paraya dayalı bir ekonomik sistem tarafından kuşatılacağına üzerinde durmuştur.
2. Şehir: Çağdaş kültürün kendini en bozulmamış şekilde ve en yalın haliyle ifade edebileceği mekânların modern metropoller olduğunu düşünmüştür.

Gerçekte var olmadığı düşündüğü toplumu, "bireyler arasındaki karmaşık etkileşim" olarak tanımlayan Simmel'in çalışmaları, kent kültürü çalışmalarının atası olarak değerlendirilebilir. Metropol üzerine kaleme aldığı yazılarında, sistemdeki belirli bir gruba ait eğilim ve normlara bağlılık hissetmeyen "yabancı" kavramını öne çıkartmaktadır. Fakat yabancıya, sistemi farklı bir bakış açısından görebilmesi nedeniyle olumlu bir anlam da yüklemektedir. Simmel, metropol yaşamını taşra yaşamı karşısında yüceltmekle birlikte, modern kentteki para ve zaman kavramlarına da kuşku ile bakmaktadır.

2.5.1.5. Robert Ezra Park: *İnsan ekolojisi*

Chicago Okulu'nun 1900'lerde ortaya çıkışında önemli bir rol oynayan Georg Simmel'in kentsel yaşam ve kentli insan hakkındaki düşünceleri, Robert Ezra Park ve çalışma arkadaşlarının 1920'lerde ve 1930'larda gerçekleştirdikleri kentsel Amerika araştırmalarını biçimlendirmiştir (Slattery, 2017: 21). Park (1929), şehri bir toplumsal laboratuvar ve uygarlığın merkezi olarak görmüştür (Akt. Wu, 2014: 219). Simmel'in modernitenin en net şekilde şehirde gözlemlenebileceği inancını paylaşan Park (1950: 167); dünyanın şehre ulaşanlar ve henüz şehre ulaşamayanlar şeklinde iki biçimde kategorize edilebileceğini söyleyebilecek kadar iddialıdır. Bununla birlikte Park (1952: 87), şehrin insan doğasını büyütme, yaymakta ve ilan etmekte olduğunu savunmaktadır (Akt. Kivisto, 2003/2008: 183). Kivisto'ya (2008: 187) göre, Park modern medeniyeti (kenti) -hem Simmel'in, hem de Durkheim'ın etkisi altında- bireyleri ulusal toplum ve etnik grupların baskısından kurtararak özgürleştiren bir alan olarak yorumlamıştır.

Chicago Okulu'nun ortaya attığı ve göçmenlerin göç ettikleri bölgenin kültürü içerisinde asimile olmalarına vurgu yapan "asimilasyon kuramı", etnik ve göçmen gruplarla ilgili çalışmalara bir temel teşkil etmektedir. Park ve Burges (1970) tek yönlü doğrusal yaklaşımlarında; ilk nesilden sonraki kuşakların "temas", "rekabet", "çatışma", "uyma" ve "asimilasyon" olmak üzere beş aşamalı bir bütünleşme süreci içerisinde yer alacaklarını belirtmektedirler (Akt. İnceoğlu ve Çomak, 2009: 243-244).

"Rekabet, sosyal bütünleşmenin temel ve başlangıç biçimidir. Faris (1967: 45), bu süreci *"var olmak için verilen dürtüsel bir çaba"* olarak tanımlamaktadır. Park ve Burges'e (1970: 185-187) göre, bu çaba yaşamın tüm biçimleri için ortaktır. Sistemin parçaları ekolojik toplumda güvenli bir yer edinebilmek için -kasıtsız bir şekilde ve neden olduğunu bilmeden- mücadele ederler. Mücadelenin bu biçimi sadece bitki topluluklarında görülür. İnsan toplumlarında ise, mücadele her zaman biotik rekabetten fazlası olmuştur. İnsanlar sahip oldukları düşünme ve sorgulama yetenekleri sayesinde dili ve ritüelleri yaygınlaştırmak için istemli bir şekilde örgütsel yapılar kurarlar. Bu yapılar biotik rekabetin etkilerini yumuşatır ve bütünleşmenin ikinci aşaması olan çatışmaya geçilir (Helses-Hayes, 1987: 389).

Helses-Hayes'e (1987: 390) göre, çatışma sistem içerisindeki kitlelerin hayatta kalmak için bir mücadelenin içerisinde yer aldıklarının farkına varmaları ile başlamaktadır. Kitleler ekolojik kaynaklar üzerinde kontrol sağlamak amacıyla retorikten savaş için oylama yapmaya kadar uzanan istemli eylemler içerisinde yer almaktadır. Park'a göre, çatışma her zaman bilinçlidir. Bununla birlikte, en derin duyguları ve en güçlü hırsları harekete geçirmektedir.

Park ve Burgess'e (1970: 190) göre, çatışmanın taraflardan birinin teslimiyeti ya da diğerinin zaferi ile sonuçlanmasının ardından, tarafların çabası artık yeni duruma uyum sağlamaktır. Uyum aşamasında, toplumsal organizasyonlar önce kurumsallaştırılır ve daha sonra doğal ve kaçınılmaz toplumsal düzen olarak izleyen nesillere aktarılır. Rekabet ve sonrasında çatışmaya neden olan olgular, tarafların uyum sağlaması ile sonuçlanan yeni bir düzen yarattıktan sonra, Park ve Burgess'in (1970: 360-361) bütünleşme modelinde sıra asimilasyona gelmektedir (Akt. Helses-Hayes, 1987: 390). Park ve Burgess (1921: 735), asimilasyonu *"bireylerin ve grupların, diğerlerinin anılarını, duygu ve düşüncelerini, tutumlarını edindikleri; onlarla yaygın bir kültürel hayatta birleşerek deneyimlerini ve*

tarihlerini paylaştıkları bir nüfus etme, yayılma ve sonuçta benzeşme süreci" olarak tanımlamışlardır. Bu bağlamda, Park ve Burgess (1921: 739), birleşen toplulukların birbirlerini tamamlayan farklılıklar temeline dayandığını savunmaktadırlar (Akt. İnceoğlu ve Çomak, 2009: 244).

Park (1936: 1), bitkiler ve insanlar arasındaki ayrımı "topluluk" (*community*) ve "toplum" (*society*) kavramlarını kullanarak açıklamaya çalışmaktadır. Topluluk, nüfusun yer ve kaynaklar için biyotik bir mücadeleye giriştikleri coğrafi bir alanla sınırlı mekânsal bir olgudur. Buna karşılık toplum ise, biyotik mücadelenin ötesinde, bütünleşmenin insanlara özgü formları olan "ekonomik", "politik" ve "ahlâki" unsurlardan oluşmaktadır. Bu noktada Park'ın (1996: 8), rekabet sürecinde yer alan ve rekabete bağımlı olan olgular olarak ele aldığı "hâkimiyet" (*dominance*) ve "yerini alma" (*succession*) kavramlarına değinmenin faydalı olacağı değerlendirilebilir.

İrk ilişkilerini biyolojik olarak açıklamaktan vazgeçen Park; insanların biyolojik özelliklerinden ziyade kültürel bağlamda anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir (Kivisto, 2008: 187). Bu noktada, Slaterry'e (2017: 263) göre, Darvinci doğal ayıklanma, hayatta kalma ve rekabet gibi ilkeleri, Durkheim'ın özgür birey ile toplumsal kontrol (kültür ve ahlâki konsensüs) arasındaki gerilime vurgu yaptığı anomiy kavramını birleştiren Park (1936: 8-9); büyük şehirlerin doğal ve fonksiyonel bölgelerinin varlığını doğrudan hâkimiyet kavramına, dolaylı olarak da rekabet kavramına borçlu olduğunu savunmaktadır. Bir toplumdaki hâkimiyet bölgesi, genellikle toprağın en değerli olduğu bölgedir. Normal şartlar altında, büyük şehirlerde toprağın en değerli olduğu yerler çarşıların ve bankaların olduğu bölgelerdir. Şehir genişlemeye başladıkça, şehre yakın kırsal alanlara da talep artmaya başlamaktadır.

Ekologlar kenti, kendine özgü bir hayatı olan, insanların devamlı olarak karmaşık bir hayatta kalma mücadelesi ve mekânsal rekabet süreci içinde çevrelerine uyum sağladıkları, güçlü olanın hâkim olduğu, zayıf olanın ise kent merkezinin dış taraflarına itildiği bir sosyal orman, bir tür organizma olarak değerlendirmeye başlamışlardır (Slaterry, 2017: 263). Doğada bir türün belirli bir alana hâkim olarak diğer türün yerini almasına benzer bir şekilde, insan topluluklarının alan kullanım biçimleri de, mevcut kullanıcılara oranla değişen çevre koşullarına daha iyi uyum sağlayan rakiplerin, bu alanı istilâsıyla değişmektedir. Bu noktada; rekabet konusu olan alan, ekonomik açıdan daha zayıf olanlar

(yerleşim yeri sakinleri) tarafından ekonomik bağlamda daha güçlü rakiplere (işletmeler, fabrikalar, bankalar) bir çeşit zorlama ile bırakılır. Başarılı bir istilânın ardından, yeni bir denge kurulmasıyla birlikte yerini alma evresi tamamlanır (Slattery, 2017: 263).

Toplumun ekonomik, politik ve ahlâki unsurların birleşiminden oluştuğunu ifade eden Park; şehri ise bireyleri özgürleştiren bir alan olarak yorumlayarak Simmel'in izinden gitmiştir. Bu bağlamda, Burgess ile beraber ortaya koymuş olduğu "asimilasyon" kuramı ile birlikte; toplumdaki rekabet ilişkilerinin sonuçları olarak ele aldığı "hâkimiyet" ve "yerini alma" kavramları, modern kent kültürünü anlamlandırma açısından dikkate değerdir.

2.5.1.6. Louis Wirth: *Kentleşme ve konsensüs*

Kentleşme ve özellikle kırdakinden farklı kentsel bir yaşam biçimi düşüncesi, ilk kez Amerikalı sosyolog Louis Wirth tarafından 1920'li yıllarda Chicago'da geliştirilmiştir. Park, kentsel hayatı Darvinci ilkelerin ışığında insan ekolojisi bağlamında açıklamaya çalışırken, Wirth kültürel yönü daha ağır basan bir teori geliştirmiştir (Slattery, 2017: 286). Kırsal-kentsel süreklilik üzerinde duran Wirth ve arkadaşlarının çalışmalarında, tüm insan yerleşimlerinin birbirlerini yıkma eğilimi ele alınmıştır. Çalışmalarının temel öngörüsü, kırsal yaşam ve kentsel yaşamın birbirlerini dışlamasıdır. Bu öngörünün sonucunda ön plana çıkan kırsal ve kentsel yaşamın iki karşıt kutup olduğu düşüncesi giderek yaygınlaşmıştır. İnsanların nasıl yaşadıklarını, yaşadıkları yer belirler sonucuna ulaşılmıştır (İnceoğlu ve Çomak, 2009: 244). Bu düşünceye katkısı hem kuramsal, hem de uygulama düzeyinde olan Wirth'in amacı, kentsel toplumu tanımlamak ve ıslah etmek olmuştur. Bu noktada temel ilgi alanı, grup yaşamı ve konsensüsün nasıl oluştuğu, varlığını sürdürdüğü ve çöktüğü olmuştur (İnceoğlu ve Çomak, 2009: 277).

Wirth'e göre, heyecan verici ve ürkütücü yerler olan kentlerde; hayatın yoğun hızı, trafik, itiş kakış ve parlak ışıklar büyüleyici ve keyif verici olmakla birlikte, kentler aynı zamanda kasvetli mekânlardır. Şehirdeki keşmekeşlik içinde verilen var olma mücadelesine odaklanan Wirth; şehirde hiç kimsenin başkasına ayıracak zamanının olmadığını, bireylerin kalabalığın ortasında kendilerini çok yalnız, kaybolmuş, kızgın ve sinirli hissedebileceklerini ifade etmektedir. Bu yabancılaştırıcı ve yapay hayat tarzı, Wirth'e

göre; dostluktan, beraberlik duygusundan, huzur ve kır hayatının sakinliğinden uzak büyük bir alanı istila etmektedir (Slattery, 2017: 286).

Wirth; nüfusun büyüklüğünü, nüfusun yoğunluğunu ve toplumsal heterojenliği kentsel yaşamın ve kent kişiliğinin gelişimine sebep olan şehrin üç temel karakteristiği olarak değerlendirmektedir. Wirth'e göre nüfusun büyüklüğü; bireysel farklılıkları, samimi ilişkilerin eksikliğini, yüzeysel ve geçici olan insan ilişkilerini açıklamaktadır. Çeşitlilik ve uzmanlaşmayı içeren yoğunluk; uzak toplumsal ilişkileri, zıtlıkları, dışlamayı, uyuşmazlıkları ve formel toplumsal kontrolün hâkimiyetini açıklamaktadır. Heterojenlik ise; değişmez toplumsal yapıları ve normları yıkma eğilimindedir ve artan bir mobilite, istikrarsızlık ve güvensizlik üretmektedir. Bununla birlikte, insanları üye sayıları çok fazla olan çeşitli sosyal gruplara yöneltmektedir. Bu nedenle, insanlar sadece bir sosyal grubun parçası olarak eylediklerinde verimli olabilmektedirler (Wirth, 1938: 1).

Bendix'e (1954: 526) göre, homojen halk toplumuna (*folk society*) ve insan davranışının içgüdülerle açıklanmasına güçlü bir şekilde itiraz eden Wirth, geleneğin modern kent toplumunda azalan önemine de dikkat çekmektedir. Teoride ve uygulamada bireysel özgürlüklerin alanını geliştirmeyi amaçlayan Wirth, sosyolojik araştırmasının odak noktasını konsensüs analizi olarak belirlemiştir. Bu bağlamda, toplumu oluşturan ortak bir kavrayış için müzakere ve tartışma ile iyi sonuçlar alınabileceğini değerlendirmektedir. Bu noktada bireysel özgürlüklere vurgu yapan Wirth'ün, neden konsensüs üzerinde çalıştığı sorusu ortaya çıkabilir. Konsensüs, insanların ortak bir yaşama katılımına bağlıdır. Toplumu oluşturan bireyler arasında uzlaşmanın olmadığı durumlarda, bir kargaşa ortamı oluşur. Fakat bireylerin toplumu oluşturan diğer bireylerle bir uzlaşma noktasına gelme özgürlüğü olmadığında ise diktatörlük oluşur. Wirth'e (1948: 4) göre, uzlaşma geleneğe bağlı olmamalıdır ve bir baskı grubu tarafından empoze edilmemelidir. Uzlaşma, her zaman iki taraflı, gelişen bir olgudur. Karşılıklı onaya, beraber düşünebilme ve hissedebilmeye dayanan fikirlerin yorumlanması ile uzlaşmaya ulaşılabilir.

Görece basit ve statik toplumlarda, konsensüs oluşturma önemli bir mesele değildir. Çünkü konsensüs geleneğe ve otoriteye dayanmaktadır. Gerek duyulduğunda, sorgulanamayan devlet gücü tarafından dini yaptırımlarla zorla desteklenmektedir (Wirth, 1940: 475). Modern zamanlarda ortaya çıkan kitle toplumları ise, Wirth'e (1948: 2) göre; işbölümünün, kitle iletişiminin ve konsensüsün ürünleridir. Bu noktada, Wirth modern toplumun iki ana

bakış açısı ortaya koyduğunu düşünmektedir. Modern toplum, bir taraftan enformel olarak oluşturulan arkadaş gruplarından kilise ve devlet gibi yüksek derecede resmileştirilmiş kurumlara kadar organize olmuş kurumları içermektedir. Diğer taraftan ise, modern toplumda en azından kitle iletişim araçları tarafından bir arada tutulan bağımsız gruplar bulunmaktadır. Bu nedenle, konsensüs üzerine yapılacak bir analiz hem organize olmuş, hem de bağımsız grupları mutlaka hesaba katmak zorundadır (Wirth, 1948: 5). Konsensüs sadece karşılıklı bağımlılık ve bir arada yaşama ile değil; aynı zamanda, yaygın kültürel temel, insanların sahip olduğu gelenek ve normları somutlaştıran kurumlar ve toplumu bir arada tutan ve toplumun fertlerini ortak eyleme mobilize eden kitle iletişim araçları ile desteklenip sürdürülmelidir (Wirth, 1948: 10). Bu noktada Wirth'e (1940: 473) göre, paylaşılan değerleri, inançları ve tercihleri olmayan hiçbir toplum yoktur.

Homojen halk toplumuna (geleneksel toplum) yüksek tondan itiraz eden Wirth; keşmekeşlik içinde verilen bir var olma mücadelesi olarak tanımladığı kentsel yaşamda ise, insanların bir grubun üyesi olarak eylemleri durumunda verimli olabileceklerini savunmaktadır. Bu bağlamda, toplumu oluşturan ortak bir kavrayış için müzakere ve konsensüs kavramlarına yoğunlaşmaktadır. Wirth'e göre, geleneksel toplumda konsensüs; din, gelenek ve otoriteye dayanmaktadır. Modern toplum ise; işbölümünün, kitle iletişiminin ve konsensüsün ürünüdür.

2.5.1.7. Raymond Edward Pahl: *Kent idareciliği ve toplumsal uyum*

1960'lı yılların sonlarında siyahîler, öğrenciler, kadın grupları, kiracılar ve çevreci gruplarca ortaya konan protestolarının temelinde, kent merkezlerindeki güç ve kaynak dağılımının yarattığı hoşnutsuzluk yatmaktadır. Kendilerini yabancılaşmış ve soyutlanmış hissetmekle birlikte, kentlerinin yönetilme biçimini etkileyemediklerini düşünen insanlar; sorunlarına kulak verecek bir kurum olmadığından yakınmışlardır. Kent sosyolojisindeki cemaat ve cemiyet, organik ve mekanik gibi düalist kavramlara dayanan geleneksel teorilerin, bu tür huzursuzlukları açıklayamayacağını değerlendiren Pahl; kent idareciliği tezini geliştirmiştir (Slattery, 2017: 280-281).

Pahl, *Whose City? And Other Essays on Sociology and Planning* adlı eserinde büyük ölçekli kamu kurumlarının kıt kentsel kaynaklara erişimi domine etmesinden dolayı; kent yöneticilerinin ve diğer eşik bekçilerinin, insanların yaşam şanslarını biçimlendirmede

önemli bir role sahip olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kent yöneticilerinin ve diğer eşik bekçilerinin eğitim ve barınma gibi kentsel kaynaklara ulaşımı kontrolü, toplumsal adalet için önemli bir unsurdur (Forrest ve Wissink, 2017: 155). Pahl'ın eşik bekçisi kavramının içerisine barınma yöneticileri, emlakçılar, yerel yönetim memurları, müteahhitler, inşaat topluluklarının temsilcileri, sigorta firmaları, gençlik istihdam memurları, sosyal işçiler, yargıçlar ve belediye meclis üyeleri gibi kıt kentsel kaynak ve fırsatları yöneten ve kontrol edenler girmektedir (Pahl, 1970: 206).

Weber'in bürokrasi tezinden yararlanan Pahl'a göre, şehirler büyüyüp karmaşıklaştıkça; insanlarda yabancılaşma, güçsüzlük ve çevrelerinin kontrolünü kaybettikleri duygularının artması nedeniyle, kent idareciliğine ve bürokrasiye olan ihtiyaç artmaktadır. Günümüz kentlerinin yüz­süz bürokratların kontrolünde olduğunu ifade etmekte olan Pahl'a göre, kent idarecileri konuttan eğitime, ulaşımdan vergilere, eğlenceden alışverişe kadar tüm kentsel meseleler hakkında karar verme yetisine sahiptirler. Her ne kadar yerel politikacılar ve siyasi partiler kentlerin yönetilmeleri ve önemli kararları alması için insanlar tarafından seçilse de, gerçek güç sundukları önerilerle bilgiyi kontrol eden ve kaynakları elinde tutan yüz­süz bürokratların elindedir. Bu noktada Pahl'a göre, her tür topluluğu yaratabilme ve yok edebilme gücüne sahip olan bu yüz­süz bürokratlar; ailenin hayat tarzını, çevresini ve geleceğini oldukça derinden etkileyebilmektedirler (Slattery, 2017: 281). Bu bağlamda, kent yöneticilerin kontrolünde olan kaynakların, topluma eşit bir şekilde sunulmaması durumunda, toplumsal uyumun bozulacağı değerlendirilebilir.

Pahl'a (1991: 351) göre, toplumsal uyum iki seviyede analiz edilebilir. Bunlardan birincisi, sivil toplumun politik olmayan kurumları tarafından oluşturulan kurumsal seviye; ikincisi de, aile, arkadaş ve komşuların oluşturduğu yerel seviyedir. Pahl (1991: 347), hükümet dışı organizasyonlar, kooperatifler, birlikler, dernekler gibi politik olmayan ve yerel yönetimler gibi bir dereceye kadar merkezi yönetimden özerk ve ayrı bir otoritesi olan kurumların; pazar güçlerine ideolojik olarak bağlı devlet tarafından sekteye uğratılmasının toplumu güçsüzleştirdiğini öne sürmektedir.

Bürokratların, uzmanların ve politik karar vericilerin kontrolünde olan kentsel kaynaklar ve kentsel fırsatlar önermesine vurgu yapan Pahl; bu fırsatların ve kaynakların kullanım ve tahsisinde kullanılacak yöntemlerin, veraset ve piyasa tarafından daha önceden yaratılan eşitsizlikleri azaltma potansiyeli olduğu kadar, söz konusu eşitsizlikleri yansıtmaya ve

arttırma potansiyeli olduğunun da altını çizmektedir (Pahl, 2001: 879). Pahl'a (2001: 881) göre, modern şehirlerdeki ekonomik başarı arttıkça; hem şehirlerde hem de toplumun bütününde gelir kutuplaşması artmaktadır. Ekonomik büyüme, toplumsal uyuma zarar veriyor gözükmektedir. Başarılı şehirler sadece yoksullara yaptıkları ile değil, aynı zamanda zenginlere -kendilerini toplumun geri kalanından farklı bir noktada konumlayarak- toplumsal zarara neden olma fırsatı sundukları için tehlikeli yaratıklardır. Bu noktada Pahl'ın (2001: 881-882) ulaştığı sonuç şudur: Toplumsal adalet, yoksullara oranla zenginlerle daha bağlantılı bir kavramdır. Finans, enformasyon teknolojileri ve medyadaki varlıklılar -tabiatlarının gerektirdiği gibi- büyük şehirlerde yaşarlar ve kent mizacına sahiptirler. Kazançları ve bonusları mülk ve kentsel hizmetlerin fiyatlarını yükseltmektedir. Bu anlamda zenginler, ekonomik kutuplaşmayı teşvik ederek toplumsal uyuma zarar vermektedirler. Mali politikalarca zenginin kısıtlanma derecesi, toplum ve toplumlararası eşitsizlikteki farklılıkların belirleyicisidir. Pahl (2001: 802); Avrupa'da yoksulun daha da yoksullaşmaması yönünde bir konsensüs bulunmasına rağmen, aynı konsensüsün zenginin daha da zenginleşmemesi yönünde bulunmadığını ifade etmektedir. Pahl'a (1975: 284) göre, kapitalist şehir -doğal olarak ve engellenemez biçimde- eşit olmayan bir yer olsa da, kent yöneticileri ve diğer eşik bekçileri kentsel kaynakların paylaşılmasında önemli bir rol oynayabilirler.

Weber'in bürokrasi tezinden yola çıkan Pahl, siyasi otoriteden bağımsız bürokratları, şehirlerdeki toplumsal ahengi kurabilecek ve sürdürebilecek yegâne kişiler olarak görmektedir. Pahl; emlak sektöründe faaliyet gösteren kişileri, sigorta ve istihdam memurlarını, belediye meclis üyelerini ve yargıçları kentsel kaynaklarını kontrol etmekte olan kent yöneticileri olarak ele almaktadır. Bu bağlamda şehirlerdeki düzensizliğin, zenginlerin daha da zenginleşme isteğinden kaynaklandığını savunan Pahl; şehir kaynaklarının adil bir şekilde dağıtılması konusunda eşik bekçisi olarak gördüğü kent yöneticilerinin (bürokratların) önemine dikkat çekmektedir.

2.5.1.8. John Rex ve Robert Moore: Yerleşim temelli sınıflar

Jenkins'e (2005: 202-204) göre, John Rex için teori, temel olarak teorisyenler ve onların söylediklerinden ziyade gruplar içerisindeki insan mevcudiyetini gözlemleyen kavramsal bir olgudur. Her bireyin, beklentilerden ve diğer bireylerin beklenen eylemlerinden oluşan bir toplumsal çevrede bulunduğunu savunan Rex'e göre; davranışın toplumsal belirleyicisi

işte bu toplumsal çevredir. Bu bağlamda, Rex'in sosyolojiye yaklaşımı; toplumsal dünyanın bireyler, etkileşim ve bireyler ile yerleşik kurumlar ve kolektiviteler arasındaki ilişki tarafından kurulduğu yönündedir.

Chicago Okulu'nun "geçiş bölgesi" (*zone of transition*) analizini Weber'in "yaşam şansları" ve "sosyal tabakalaşma" kavramları ile ilişkilendirerek yeniden düzenleyen Rex ve Moore, sınıf mücadelesinin yalnızca endüstriyel üretim araçlarının sahipliği etrafında değil, yerel mülkiyetin kontrolü etrafında da gerçekleştiği yönündeki Weberci teze başvurumaktadırlar (Akt. Şentürk, 2011: 36).

Rex ve Moore'un çalışmaları, 1920'lerde Chicago Okulu'nda Park ve Burgess tarafından geliştirilmiş olan ekolojik modele dayanmaktadır (Ratcliffe, 2011: 12). Park ve Burgess, "geçiş bölgesi" kavramını değeri değişen araziler için kullanmışlardır. Rex ise -Park ve Burgess'in üzerinde çok fazla durmamış oldukları- bu alanların değerindeki değişimin nedenini toplumsal ve kültürel bağlamda sorgulamıştır (Banton, 2014: 398). Konut piyasasındaki rekabete odaklanan Rex ve Moore'un modeli, azınlık grupların bu rekabette yaşadıkları problemlerin üzerinde durmaktadır (Ratcliffe, 2011: 12).

Rex ve Moore, bir erişim eşitsizliği kaynağı olarak Birmingham şehrindeki konut piyasasını tanımlamış ve konut piyasasının etnik gruplar üzerinde ayrıştırıcı etkilerini ortaya koymuşlardır (Cole ve Ferrari, 2008: 24). Rex ve Moore'a (1967: 16) göre, kıt yerleşim kaynakları için rekabet, etnik tabanlı grupların oluşumuna sebebiyet vermektedir ve söz konusu rekabet içinde bir etnik grup, diğer etnik grubun fırsatlarını kısıtlamak için her türlü yola başvurmaktadır. Bu bağlamda, yaklaşımlarında yerel konut piyasasında farklı grupların kontrol çabasına odaklanan Rex ve Moore; 1950 ve 1960'lı yıllarda göç ile ortaya çıkan toplumsal gerilimde, kent eşik bekçilerinin (*urban gatekeepers*) rollerine yoğunlaşmışlardır (Cole ve Ferrari, 2008: 2).

Yerleşim temelli sınıflar kavramı, benzer sosyo-ekonomik seviyedeki insanların yerleşim sistemi içerisinde çok farklı pozisyonlarda yer alabilmesi nedeniyle, yerleşim sisteminin sadece sosyo-ekonomik öncüllerle tam olarak açıklanmayacağını iddia eden Rex tarafından ortaya atılmıştır. Bu bağlamda, yerleşim temelli sınıflar kavramı, Weber'in sınıf kavramı ile uyumlu bir şekilde yerleşim sistemi içerisindeki karakteristik konumları tanımlamaktadır (Hegedüs ve Tosics, 2009: 467). Rex ve Moore'a (1967: 273) göre,

yerleşim yeri üzerine bir sınıf mücadelesi, toplumsal bir birim olan şehrin en önemli süreçlerinden birisidir (Akt. Barlow ve Duncan, 1988: 221).

Rex ve Moore (1967: 36), mülkiyet sahipliği bağlamında beş yerleşim sınıfı tanımlamışlardır. En yüksek sınıf; sınırsız mülkiyet sahipliği (her hangi bir borcu olmayan), ikincisi ipotekli (kredili) mülkiyet sahipliği, üçüncüsü sosyal konut kiracılığı, dördüncüsü pansiyon sahipliği, beşincisi ise pansiyon kiracılığıdır. Bu noktada Rex ve Moore, etnik azınlıkların yüksek kategorideki yerleşim sınıflarından dışlanarak daha düşük kategorilere doğru yöneltildiklerini savunmuşlardır.

Rex ve Moore, ırksal ayrışmanın sadece yoksulluktan ve beyaz toplumun yaygın ırkçılığından değil, aynı zamanda kamusal ve özel konut piyasasının işleyişinden de kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Beyaz işçilere karşı taraflı davranan kamu bürokrasisi ve özel bürokrasi, iş güvencesi olmadığı için azınlıklara konut kredisi vermemektedir (Slattery, 2017: 386). Marshall'a (1999: 428) göre, Rex ve Moore, kente göç eden grupların özellikle konut olmak üzere kıt olan kentsel kaynaklardan yararlanamadıklarını tespit etmişlerdir. Bu noktada göç edenler; hem konut sahibi olabilecek gelire sahip değildirler, hem de öncelikli iskân edilecekler grubunun içerisinde değildirler. Bunun sonucunda, genellikle kent merkezinde bulunan ve çok sayıda ailenin bir arada yaşamak zorunda olduğu düşük standartlı konutlarda kiracı olarak yaşamak zorunda kalmaktadırlar (Akt. Şentürk, 2011: 38-39).

Rex daha sonraki çalışmalarında, Tomlinson ile birlikte yerleşim temelli sınıfların mülkiyet hakkına ek olarak yerleşim konumunu da hesaba katması gerektiğini ifade etmiştir. Onlara göre, yerleşim sınıflarının en tepesinde arzu edilen bir bölgede mülk sahibi olanlar bulunmaktadır. Bu durumda, arzu edilen bir bölgedeki sosyal konut kiracıları, arzu edilmeyen bir bölgedeki mülk sahiplerine göre yerleşim temelli sınıf kategorisinin daha üst basamaklarında yer almaktadır. Söz konusu kategorizasyona göre, İngiltere'de Hintliler ve Pakistanlılar yaşadıkları yerde mülk sahibi olsalar da, mülkün coğrafi konumunun tercih ve arzu edilir olmamasından dolayı yerleşim temelli sınıf hiyerarşisinin alt basamaklarında kalmaktadırlar (Rex ve Tomlinson, 1979: 132).

Weber'in sosyal tabakalaşma ve yaşam şansları kavramlarından faydalananak yerleşim temelli sınıflar kuramını ortaya koyan Rex ve Moore; sosyo-ekonomik koşullarla birlikte,

etnisiteyi de şehirdeki yerleşim yerlerine erişimde bir faktör olarak ele almaktadırlar. Bu bağlamda, sadece üretim araçlarının sahipliğine odaklanmadığını savundukları sınıf mücadelesinin, mülkiyet ve yerleşim yerlerinin kontrolü etrafında da cereyan ettiğini ifade etmektedirler.

2.5.1.9. Oscar Lewis: *Yoksulluk kültürü*

"Yoksulluk kültürü", Meksikalı aileler ve daha sonrasında bir Porto Rikolu aile hakkında yapmış olduğu antropolojik çalışmalar neticesinde, Oscar Lewis tarafından ortaya atılmış bir teoridir (Carmon, 1985: 403).

Lewis, farklı ülkelerdeki yoksulların genel özelliklerini gözlemlemiş, listelemiş ve tarif etmiştir (Ireland, Moles ve O'Shea, 1969: 406). Bu noktada Coward, Feagin ve Williams'a (1974: 622) göre; Lewis, yoksulluk kültürünün aşağıda belirtilen dört temel boyutta ele alınabilecek yetmiş yoksulluk özelliği ile analiz edilebileceğini ortaya koymuştur:

1. Bireyin tutumu, değerleri ve karakter yapısı
2. Ailenin doğası
3. Gecekondu toplumunun doğası
4. Kültür ve büyük toplum arasındaki ilişki

Ayrt edici yetmiş yoksulluk özelliğinin eş zamanlı bir şekilde ortaya çıktığını savunmakta olan Lewis'e (1959: 2) göre, bu özellikler ulusal, bölgesel ve kentsel-kırsal sınırları aşan ayrı bir yoksulluk alt kültürü yaratmaktadır (Akt. Carmon, 1985: 404).

Yoksulluk kültürünün Amerika'da en çok siyahiler, Meksika kökenli Amerikalılar, Porto Rikolular, Kızılderililer ve Amerika'nın güneyinde yaşayan beyazlar arasında yaygın olduğunu savunan Lewis; Meksikalılar ve Porto Rikolular hakkında yapmış olduğu çalışmalarla, ortaya atmış olduğu tezi desteklemiştir (Miller, 1976: 720).

Yoksulluk kültürü, aile bağları ile nesilden nesile taşınan bir yaşam tarzını tarif eden, kendine özgü bir yapısı ve gerekçesi olan bir Batı toplumu alt kültürüdür. Sadece mahrumiyet ve düzensizlikten kaynaklanmayan yoksulluk kültürü; insanlara problemler hakkında hazır çözümler öneren bir yaşam tarzı sunarak kayda değer bir uyumsal işlevi yetire getirmektedir. Nerede ortaya çıkarsa çıksın, bu kültürün uygulayıcıları aile

yapılarında, kişilerarası iletişimde, değer yargılarında ve zamana uyum sağlamada benzer özellikler sergilemektedirler (Lewis, 1966: 19). Bu noktada Lewis (1965: xiv), yoksulluk kültürünün çocuklar üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Ona göre, gecekondu bölgelerinde büyüyen çocuklar genellikle altı ya da yedi yaşlarına geldiklerinde, içerisinde bulundukları alt kültürün temel tutum ve değerlerini edinmiş olmaktadır. Bununla birlikte, değişen şartların avantajlarına ya da artan fırsatlara -psikolojik olarak- yönelme eğilimi göstermemektedirler (Akt. Carmon, 1985: 404).

Lewis, yoksulluk kültürünü geliştiren unsurları, endüstriyel kapitalist toplumların doğasında bulunan eşitsizlik bağlamında ele almaktadır. Bu noktada, kar için ücretli iş ve üretim; yüksek işsizlik oranı; vasıfsız iş için eksik istihdam; düşük maaşlar; dar gelirli nüfuslar için sosyal, politik ve ekonomik kurumlar kurmadaki başarısızlık; emtia ve mülk edinimine vurgu yapan egemen sınıfın değerleri ve yoksulu kişisel yetersizlikle suçlama endüstriyel kapitalist toplumun eşitsizliğini yaratan başlıca unsurlardır (Gajdosikience, 2004: 89).

Kapitalizm ve sanayileşmeden minimum oranda etkilenen toplumlarda bile bir yoksulluk kültürünün oluşacağını ifade eden Lewis'e göre, bu kültürün içerisindeki bireyler gelecekleri için kötümserdirler ve arzularını günübirlik tatmin etme eğilimi göstermektedirler. Günübirlik yaşadıklarından ve mesleki/egitimsel hedefleri düşük seviyede olduğundan, bağımlı ve zayıf hissetmektedirler (Miller, 1976: 720).

Yoksulluk kültüründe kabul edilen davranışların çoğu, büyük toplumların el üstünde tuttukları ideallerle bir karşıtlık içerisinde (Lewis, 1966: 19). Baskın sınıf, ekonomi ile birlikte emtia ve mülk edinimini öne çıkaran bir değerler bütünü savunmaktadır. Bu şartların hüküm sürdüğü yerlerde, yoksullar arasında gelişen ve büyüyen bir yoksulluk kültürü oluşmaktadır. Bu durum, Lewis'in (1966: 21) yoksulluk kültürünü neden Batı toplumsal düzeninin bir alt kültürü olarak gördüğünü açıklamaktadır. Yoksulluk kültürü; sınıflara ayrılmış, yüksek derecede bireyselleştirilmiş kapitalist bir toplumda, yoksulların marjinal statülerine hem adapte olması hem de bir tepkisidir. Bu bağlamda yoksulluk kültürü, yoksulların umutsuzluk ve Batı toplumlarında kendi değer ve amaçlarını gerçekleştirmede başarılı olabilmelerinin imkânsızlığından kaynaklanan çaresizlik duyguları ile baş edebilmek için ortaya konan bir çabayı temsil etmektedir.

Yoksul insanların bir yoksulluk kültürü içerisinde olup olmadığını anlaşılmasında en önemli faktörü toplumsal katılım olarak gören Lewis, toplumsal katılımı, yoksulların herhangi bir sosyal sınıfa üye olup olmaması bağlamında ele almaktadır. Bu noktada, herhangi bir sosyal sınıfa üye olmayan yoksullar, Lewis'e göre, yoksulluk kültürü içerisindeyler. Çünkü sınıf üyesi olmayan yoksullar, ailenin ötesindeki grupların işlevsel olarak nasıl organize olduğu hakkında çok az bir bilgiye sahiptirler. Bunun sonucunda, toplumu anlamlandırma çabalarında başarısız olarak çaresizlik ve acizlik hislerine kapılmaktadırlar (Miller, 1976: 720).

Endüstriyel kapitalist toplumların doğasında bulunan eşitsizliğin, bir yoksulluk kültürü yarattığını savunan Lewis; bu kültür içerisinde yetişmekte olan insanların gelecekleri hakkında iyimser olmadıklarını ve uzun vadeli başarıları hedeflemekten ziyade gününbirlik yaşamayı tercih ettiklerini belirtmektedir. Lewis; sınıflara ayrılmış ve yüksek derecede bireyselleştirilmiş kapitalist topluma tepki olarak ortaya çıktığını düşündüğü yoksulluk kültürünün, sanayileşmiş Batı toplumlarına ait bir alt kültür olduğunu ifade etmektedir.

2.5.1.10. Ivan Illich: *Okulsuz toplum*

Sewell'e (2005: 11) göre, Illich yurttaşların daha önce hayal edilmemiş şeyleri hayal ederek toplumsal eşitsizlikten arınmış özgür bir dünya yaratmaları gerektiğini savunmaktadır. Illich değişimi, egemen tarafından empoze edilen yanlış ideolojilerin demistifikasyonu ve yok edilmesi olarak görmektedir. Bunun başarılması, yurttaşların mevcut statükoya alternatifler yaratabilmesine bağlıdır.

Illich'e göre modern okullar; öğrencilerin yaratıcılık ve hayal etme becerilerini geliştirmek yerine onları otoriteyi sorgulama becerisinden yoksun, yerleşik kitlesel düzene uyumlu davranan pasif bireylere dönüştüren baskıcı kurumlardır (Slattery, 2017: 320).

Illich, 1971 yılında yayımladığı *Deschooling Society (Okulsuz Toplum)* kitabı ile o ana kadar üzerinde düşünülmemiş olan okulların kaldırılması fikrini ortaya atmıştır. Illich'in ikna edici argümanları, birçok insanın eğitim üzerindeki kalıplaşmış varsayımlarını yeniden sorgulamasına neden olmuştur. Bu noktada, Illich kurumsal okullaşmanın; öğrenenlerin kendi öğrenimlerinin kontrolünü elinde bulundurmasına, öğretmenlerin ise işlerini girişimci bir şekilde yapmalarına imkân tanıyan ve toplumun kendisi tarafından

yönetilen "fırsat ağları" (*opportunity webs*) ile yer değiştirmesi gerektiğini savunmaktadır (Hart, 2001: 69). Bunun başarılabilmesi için (i) eğitimsel materyaller, (ii) donanımlı insanlar, (iii) diğer öğrenenler ve (iv) eğiticiler olmak üzere dört öğrenme kaynağı tanımlayan Illich; bununla birlikte, bu kaynaklara başvuru servisleri sağlayabilmek için teknolojiden yararlanılabileceğini de ifade etmektedir (Eales ve Byrd, 1997: 4).

Illich, birinci öğrenme kaynağı olarak tanımladığı eğitimsel materyaller için tiyatro, müze ve kütüphanenin yanı sıra; öğrenme arayışında olan insanların erişimine açık olmasını talep ettiği fabrika ve çiftlik gibi yerel endüstri ve hizmet birimlerine de işaret etmektedir. Illich'e göre, ikinci öğrenme kaynağı olan donanımlı insanlar yoluyla geniş ağlar oluşturularak; çeşitli yetenekler, bu yetenekleri öğrenmek isteyen insanlarla paylaşılmalıdır. Illich'in üçüncü öğrenme kaynağı, belirli bir yeteneği kazanmak ya da öğrenmek için benzer fikirde olan insanlardır. Benzer fikirde olan insanların bir arada olması, yeteneklerin elde edilmesini ve değiş tokuşunu hızlandırabilir çünkü her birey potansiyel bir yetenek taşıyıcısı olabilir. Illich, dördüncü öğrenme kaynağı olarak ele aldığı eğiticileri iki bağlamda incelemektedir. Bunlardan birincisi, çocuklarının öğrenim süreçlerine katkıda bulunan anne-babalarlardır. İkincisi ise, öğrenenlere ihtiyaç duydukları yetenekleri aktaran ve eleştirel bir bakış açısı kazandıran rehberlerdir (Todd, 2012: 78-80).

Illich, kurumsallaştırılmış toplumun sürekli bir ekonomik büyümeye dayandığını belirtmektedir (Jandrić, 2014: 86). Bu noktada, Illich'e (1971: 3) göre kurumsallaşmış toplum, diyalektik olarak kurumsallaştırılmış eğitim ile birlikte yol almaktadır. Öğretme ile öğrenme, gelişim ile eğitim, diploma ile rekabet, akıcı konuşma ile de yeni bir şey söyleme yeteneği birbirine karıştırılarak öğrenciler okullulaştırılmaktadır. Okulların artık okuryazarlık, matematiksel beceri, tarih ve dil öğretme misyonunu yerine getirmediğini savunan Illich'e göre; günümüz okulları, mevcut statükonun refah ve gücünü arttırmayı amaçlayan gizli içerikleri ile tüketim toplumunun üretim birimidir. Faşist, demokratik, sosyalist, zengin ya da fakir tüm dünya devletlerinde bu durumun benzer bir şekilde görülebileceğini ifade eden Illich; toplumsal değişim, eşitlik ve gelirin yeniden dağıtımı için -kısaca sadece bir toplum inşa edebilmek için- okul fikrinin yıkılması gerektiğini düşünmektedir (Hart, 2001: 70).

Devletin kontrolündeki okulların kaldırılarak, eğitimin öğrenenler ve öğreteler olan temel unsurlarına indirgenmesini savunan Illich, iyi bir eğitim sisteminin aşağıda detaylandırılan

üç amacı olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada, Illich'in bakış açısıyla iyi bir eğitim sistemi;

1. Öğrenmek isteyen herkese, yaşadıkları yerde ve istedikleri zamanda uygun kaynaklara erişim şansı vermelidir.
2. Bildiklerini paylaşmak isteyenlere, bildiklerini bu kişilerden öğrenmek isteyen insanları bulma yetkisi vermelidir.
3. İtirazlarının herkes tarafından bilinmesi için, bir meseleyi kamu önünde ifade etmek isteyenlere imkân sağlamalıdır (Hart, 2001: 71).

Mueller'e (2012: 26) göre; eğitimi sadece çocukluk ve gençlik dönemlerine özgü bir olgu olmaktan ziyade yaşam boyu gerçekleşen bir süreç olarak ele alan Illich, eğitim için uygun yer olarak görülen okul kavramını eleştirmektedir. Ona göre okul, her yaş grubundan insanların erişebileceği; müfredatın belirlenmesinde, kaynakların dağıtılmasında ve eğitimin geleneksel okul binaların ötesine taşınmasında öğretmen, öğrenci ve aileler arasında etkileşim ve ortak çalışmanın olduğu toplumla bütünleşik demokratik bir kurum olmalıdır. Bu noktada Illich, enformasyon kanallarının tekelleşmesinin önüne geçebilmek için, eğitim verilen yerlerin sıkı bir biçimde kurumsallaştırılmasına karşı çıkarak, bu yerlerin tüm topluma açık bir hale getirilmesi konusunda ısrar etmektedir.

2.5.1.11. Harry Braverman: Vasıfsızlaştırma

Braverman, 1974 yılında yayımlanmış olduğu *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century (Emek ve Tekelci Sermaye: 20. Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi)* adlı kitabı ile kapitalizmin tekeli altındaki Amerikan işgücü sürecinin değişen doğasını ve vasıfsızlaşmayı ele almıştır (Child, 2015: 380). Braverman'ın kitabı basılana kadar, iş ile ilgili sosyolojik çalışmalar genellikle insan ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Bu nedenle sosyologlar; hem şirketlerin, hem de işçilerin yüksek üretim ve kardan maksimum fayda sağladığı bir çıkar uyumuna odaklanmışlardır. Braverman ise, kapital ve işçinin çıkarlarının birbirine taban tabana zıt olduğu Marksist bakış açısıyla bu eğilime karşı çıkarak; içinde çalışanın ucuzladığı, bayağılaştığı ve vasıfsızlaştığı Amerikan kapitalizminin alternatif bir tarihini yazmayı amaç edinmiştir (Sallaz, 2014: 299).

Braverman (1974), ücretli iş gibi kapitalist üretim ilişkilerinin var olduğu bir sistemde, makineleşmenin nitelikli işçileri nitelsiz olanlarla yer değiştirmeye imkân verecek şekilde dizayn edileceğini öngörmektedir. Böylelikle, işgücünün örgütsel ve pazarlık gücünün altı oyulmaktadır (Akt. Söderberg, 2013: 131). Bu noktada; Braverman, iş hayatının nitelsizleştirilmesi olarak tanımladığı vasıfsızlaştırma kavramı ile insanların hobilerde ve alt kültürel kimliklerde bir sığınak aramaya itildiğini savunmaktadır (Söderberg, 2013: 127).

Child'a (2018: 380) göre, bilimsel yönetimin ve Fordist üretim metotlarının gölgesindeki işçiler, üretim sürecinde kişisel yeteneklerini uygulamaktan ziyade kapital tarafından tekrar eden görevlere ve yeteneklerini üstlerinden atmaya zorlanmaktadır. Bu noktada, Braverman analizine vasıfsızlaştırmanın çıkış zamanı olarak değerlendirdiği 1800'lü yılların sonlarından başlamaktadır. Bu bağlamda, bilimsel yönetime ve özellikle çeşitli bilimsel yöntemleri bir araya toplayan Frederick Winston Taylor tarafından uygulanan yöntemlere odaklanmaktadır.

Braverman, Fordist ve Taylorist sistemlerde, işçilerin sadece üretim ile ilgili kararlara katılabilme yeteneklerini kaybetmekle kalmadıklarını, aynı zamanda güçlü bir yönetsel hiyerarşik yapının kontrolü altına girmekte olduklarını ifade etmektedir. İşgücü, değer üretiminin tek dinamosu olarak görüldüğünden, kapitalin yeniden üretimi için mutlaka kontrol altında tutulması gereken bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Previtali ve Fagiani, 2015: 80). Bu noktada Taylorizmin, üretim sürecinde işçilerin yaptıkları işe yabancılaşması sonucu ortaya çıkan problemleri kontrol altına almak için ortaya çıkan bir yöntemler bütünü olduğunu savunan Braverman'a (1974: 90) göre; Taylorist metotlar işi küçük parçalara bölerek, işçiden maksimum verim almayı planlamaktadır. Kontrole vurgu yapan Taylorist metotlar, Braverman tarafından "işçiye, işi icra ederken takip etmesi gereken prosedürlerin dikte edilmesi" olarak tanımlanmaktadır.

Braverman, Taylorist metotların üç temel prensibini şu şekilde açıklamaktadır:

1. Yöneticiler, işçiler tarafından geçmişte uygulanan bütün geleneksel bilgileri toplamalıdır. Toplanan bu bilgiler; daha sonra sınıflandırılmalı, kurallara, talimatlara ve formüllere dönüştürülmelidir.

2. "Beyin işi" (*brainwork*), işçilerin katından planlama departmanına taşınmalıdır. Braverman'a göre, bu aşamada planlama ile icra birbirinden ayrıştırılmaktadır.
3. İşçilere bilgi kartları biçiminde yapacakları işe ilişkin tamamen özelleştirilmiş talimatlar verilmelidir (Child, 2018: 382).

Braverman'ın işaret ettiği gibi, üretimdeki yeniliklerin kaynağı kimya, elektronik, mekanikleşme ya da otomasyondan ziyade bilimin kendisinin kapitale dönüşümüdür. Bu bağlamda, zanaatkârların sahip olduğu bilgiler, işten maksimum verim alınabilmesi maksadıyla mühendisler tarafından tasarlanan makineler ile birleştirilmektedir (Previtali ve Fagiani, 2015: 79). İşgücü sürecinin tüm adımlarını kontrol etmek için bilgi üzerinde bir tekel kullanımının planlama ile icrayı birbirinden ayırarak vasıfsızlaşmaya sebep olduğunu iddia eden Braverman; Taylorist metotların ve bilimsel bilginin tüm işçi sınıfı bayağılaştırdığının altını çizmektedir (Child, 2015: 382). Bu noktada, Braverman'a göre, işverenlere işin planlamasını icradan ayırma izni veren bilimsel yönetim; bağımsız zanaatkârları vasıfsız ve dolayısıyla ucuz işçilere dönüştürmüştür (Sallaz, 2014: 301).

Tarihsel olarak işçi sınıfının bedensel ve düşünsel yeteneklerinin düşüşte olduğu bir dönemde, işçilerin üretim ilişkilerinde artan teknik ve entelektüel role sahip olması gerektiğinin altını çizen Braverman'a göre, kapitalist sistemde yükselişte olan bilimsel ve teknik bilgidен ancak nitelikli ve bilgili işçiler bir kazanç sağlayabilirler (Roberts, 2010: 88). Bu noktada Braverman (1974: 308), üretim güçlerinin (işçilerin) gelişiminin; işçi sınıfın özgürlüğünün teknik yeteneğe zorunlu dönüşten ayrı ele alınamayacağını ve yeteneğin, emek süreci üzerinde doğrudan kontrolünün olması gerektiğini savunan devrimci talebi arttıracığını da belirtmektedir.

2.5.2. Kamusal Alanın Dönüşümüne Olumsuz Bakış ve Richard Sennett'te Kamusal İnsanın Çöküşü

Yönetime gelenler varlıklarına kamuoyunun talep ve beklentilerini yerine getirme vaadiyle meşruiyet kazandırmaktadırlar. Yönetim açısından kamuoyu desteği başlangıçta elde edilmek istenen bir kavram iken, daha sonradan yönetimce olumlanan kanaatlerin desteklenmesine dönüşebilmektedir. Bu durum, uzun vadede yönetim ile kamu arasındaki ilişkiyi olumsuz etkileyebileceği gibi, ilişkinin tamamen kopmasına da neden olabilmektedir (Tayfun, 2014).

Boş zamanın çalışma zamanının tamamlayıcısı olması durumunda, boş zaman faaliyetlerinde özel işler yürütülmeye devam edeceğinden bir kamusal iletişim oluşmaz. İhtiyaçlar her ne kadar kamu koşullarında sağlansa da, tekil bir biçimde karşılanacağından kamusallığın oluşması mümkün değildir. Mal mübadelesi ve toplumsal emek alanları gibi alanlara egemen olan pazar yasalarının özel şahıslara ayrılmış alanı da istila etmesi neticesinde, akıl yürütme faaliyeti tüketim faaliyetine dönüşme eğilimine girer. 18. yüzyıl boyunca küçük aileye ait mahremiyet alanının kamusal toplulukla olan ilişkisinin ortaya çıkardığı psikoloji, edebi kamunun yerini kültür tüketiminin almasına sebep olmuştur. 19. yüzyılın ortasından beri aile "edebi propaganda çevresi" olma işlevini kaybetmiştir. İdeal burjuva tipolojisi kamusal toplulukla ilişkili, öznelliğin iyi temellendirilmiş mahremiyet alanından bir edebi kamunun doğumunu öngörmesine rağmen; günümüzde bu alan tüketim kültürünü yayan kitle iletişim araçlarının, çekirdek ailenin iç dünyasına sızdığı bir gediğe dönüşmektedir. Mahremiyet alanı alenileştirilmekte ve içi boşaltılmaktadır. Ailenin edebi bağlantısını yitirmesi sonucunda; 18. yüzyılda yükselen salonlar, erkek toplulukları, dernekler ve kulüpler yavaş yavaş canlılığını yitirerek son bulmaya başlamıştır. Sadece görünüşte kamusal olan kitle iletişim araçlarının tüketicilerine güvencelemiş olduğu "özel alanın bütünlüğü" sadece bir yanılsamadır. Burjuva kamusu, 18. yüzyıl içerisinde mahrem mektup alışverişi, psikolojik roman ve hikâye edebiyatıyla edebiyata ehil ve aleniyete açık bir öznelliği imal edebilmiştir. Günümüzde ise, kitle iletişim araçlarının bireylerin kendini algılayışındaki kabukları sıyrması ve onları kamusal hizmetlerin ve tüketim kültürünün revaçtaki biçimleri olarak ele almasıyla, 18. yüzyıldaki söz konusu anlam tersine dönmekte ve bir dönüşüm geçirmektedir (Habermas, 2015: 276-292). Maigret'e (2016: 272) göre, Habermas gazeteler, önemli davetler, kahvehaneler ve kulüpler gibi kamusal alanın başta gelen araç ve uzamlarına atıfta bulunarak araştırmasını derinleştirirken, kitle medyasının gelişimine eşlik ettiğini düşündüğü sürekli bir bozulmadan da yakınmaktadır. Ona göre, kamusal bir ticaret durumuna gelmiştir. Kamusal, bir diyalog aracı olması gerekirken; özel yaşamı ele geçirmiştir. Benmerkezci ve teşhirci bireycilik kamuya erişimi bozmaktadır. Kamusal medya tüketiminden ve özsever uçarılıktan başka bir şey değildir artık. Verstraeten'e (2014: 245) göre, kitle medyasının yükselişinin sonucu olarak, basının 18. ve 19. yüzyıldaki siyasal işlevinin geri plana itilmesi, Habermas'ın ortaya attığı kamusal alanın çöküşünü başlatmıştır.

Schelsky, liberal dönem burjuvalarının özel hayatlarını mesleklerinde ve ailelerinde yaşamakta olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, mal ve emek mübadelesinin alanı, tıpkı

ekonomik işlevden sıyrılmış hane gibi özel alandı. Önceleri aynı mantıkla yapılanmış olan bu iki alan; ailenin gittikçe daha özel, çalışma ve örgüt dünyasının ise gittikçe daha kamusal hale gelmesiyle birbirlerine zıt bir gelişim göstermişlerdir. Meslek alanının özerkleşmesi oranında ailenin kendi içerisine çekilmesi, burjuva patriarkal küçük aile tipini bir üretim cemaati olmaktan çıkarmıştır. Zira aile sermaye işlevi ile birlikte yetiştirme, eğitim, rehberlik, koruma-kollama, rehberlik ve kültürel aktarım işlevlerini de giderek yitirmiştir. Gelir ve boş zaman tüketicisi olarak kamusal alanın güvencelenmiş tazminat ve yardımlarının alıcısı konumuna gelen aile, özel niteliğinden giderek uzaklaşmaya başlamıştır. Küçük ailelerin oluşturduğu tüketiciler sahasına sıkışmış olan mahremiyet alanında, özel alana ait bir dizi işlevin kamusal statü güvenceleri ile ikame edilmesi sonucunda; yoğunlaştırılmış bir özel alan görüntüsü ortaya çıkmıştır. İleri sanayi ülkelerinde ailenin içsel otoritesini destekleyen baba otoritesinin zayıflaması ve Marcuse'un ortaya attığı tekil aile mensuplarının artık aile dışındaki toplum tarafından toplumsallaştırılması tartışmaları; burjuva ailesinin işlevlerini formel olarak okula, enformel olarak da ev dışı anonim güçlere bıraktığını desteklemektedir. Bununla birlikte, ailenin mahremiyet alanının içinin gizliden gizliye oyulması sonucunda konut mimarisinde de birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. White, ev içindeki kapılarla birlikte komşular arasındaki çitlerin de kaybolduğundan bahsetmektedir. İnce duvarlar görülmeme işlevine katkı sağlasalar da duyulmama işlevine karşı korunaklı bir hareket serbestisi sağlamamaktadır. Özel hayat kamusallığın biçimlerine bürünür iken, kamusal da aynı ölçüde mahremiyetin biçimlerine bürünmektedir. Özel alanın -insanın kendi köşesinde saadeti bulmak umuduyla- otoritesi zayıflamış bir küçük ailenin çemberine hapsedilmesi, mahremiyeti sadece görünüşte mükemmelleştirmektedir (Akt. Habermas, 2015: 266-275). Bu bağlamda, kamusal imajın egemen olduğu meta kent çağının eşliğinde olduğumuz günümüze vurgu yapan Virilio (2003: 113), eskinin kamusal alanından geriye hiçbir şey kalmadığını dile getirmektedir.

Habermas, kamusal alanı demokratik tartışmaların geçtiği yer olarak tanımlamıştır. Habermas'ın burjuva kamusal alan olarak işaret ettiği alan, ekonomi (pazar) ve devletten hem ayrı, hem de uzaktır. Bu alanlar, eşitlik dâhilinde tüm vatandaşların ulaşabildiği ve güçlü ekonomik faktörlerin ya da devlet memurlarının egemen olmadığı ve kontrol edemediği alanlardır. Ancak, müdahaleci olmayan "laissez-faire" (bırakınız yapsınlar) aşamasından sonra, kapitalizmdeki değişimler ve refah devletinin ortaya çıkışı ile birlikte -ekonomik sıkıntıların doğal bir sonucu olarak- ekonomik seçkin sınıf ile siyasi liderler

arasında bir çeşit ittifak doğmuştur. Bunun sonucunda, ekonomi ile devlet bütünleşmiştir. Habermas'a göre, bu bütünleşme kamusal alana belirgin bir tehdide işaret etmektedir. Bu değişimi anlatmak için de kamusal alanın tekrar feodalleşmesi tabirini kullanmaktadır. Ekonomik ve siyasi alt sistemlerin karmaşık bir şekilde bütünleşmesi, sadece kamusal alanı tehdit etmekle kalmamaktadır. Bu ittifak, aynı zamanda; aile ilişkilerinin, arkadaşlığın ve toplumsal yaşamın içine nüfuz etmek suretiyle günlük yaşamın tüm yönlerini gittikçe daha fazla biçimlendirmeye ve kontrol etmeye çalışmaktadır (Kivisto, 2008: 104-109).

Habermas'ın idealize etmiş olduğu 18. ve 19. yüzyıl kamusal alanı önemli ölçüde yazılı basına bağımlıdır. Fakat telgraf, telefon, radyo ve televizyonun icadını içeren iletişim teknolojilerindeki gelişim, kamusal alanın yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Söz konusu etkileme, aktarılan içerikten ziyade iletişimin biçimi açısından söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, Innis ve McLuhan'ın kuramlarını Goffman'ın görüşleri ile harmanlayan Meyrowitz (1994: 50-57), insanların içinde bulundukları toplumsal koşullara göre sahne önü ve sahne arkası davranışlar olmak üzere çeşitli roller üstlendiklerini ifade etmektedir. Bununla birlikte bireyler, söz konusu toplumsal durumları göz önünde bulundurarak toplumsal kimliklerini de geliştirmişlerdir. İletişimin gelişmesi ile birlikte, insanlar farklı toplumsal grupların sahne arkası davranışları hakkında daha fazla bilgi edinmektedirler. Bu durum, insanları kamusal alanda birbirlerine karşı farklı konumlara yerleştirmektedir. Böylece, günümüzde kamusal alan; Habermas'ın kamusal alanında olduğu gibi sadece sahne önü davranışlara değil, sahne arkası davranışlara da dayanmaktadır. Diğer yandan, toplumsal kimlik de artık kişinin kendi mekân ve zaman çevresinden beslenmekten ziyade diğer toplumsal çevrelerle karşılaşma ve bu çevreler hakkında bilgi sahibi olma neticesinde değişime uğramaktadır. Kimlikteki bu merkezisizleşme, kamusal alanı farklı bir konuma yerleştirmektedir (Verstraeten, 2014: 251-253).

Walter Lipman 1954 yılında yayımlanan *Public Opinion* kitabıyla, insan ilişkilerine yönelik siyasal örgütlenmede "yönetilenler arasında rıza yaratma sanatı" kavramıyla yeni bir kanaat yönetim çağına gelişini haber vermiştir. 1900'lü yılların sonunda, rıza yaratılması siyasal sürecin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu noktada, hükümetin ya da yönetime talip olanların politik faaliyetleri için rızanın yaratılmasına hizmet verenler, "haber yöneticileri", "döngü uzmanları" (*spin doctors*), "zihin yönlendirenler" ve "medya guruları" gibi çeşitli adlarla tanımlanarak istihdam edilmişlerdir (McNair, 2002: 79).

Örgütlenme, dağıtım ve tüketim yapıları ile beraber, içerik yapıları ile de değişim geçiren gazete ve basın ile birlikte, kamusallığın altyapısı da değişime uğramıştır. Söz konusu alt yapı;

1. Elektronik kitle iletişim araçlarının yükselişi,
2. Reklamın kazandığı önem,
3. Eğlence ile bilgilenmenin giderek birbiri ile bütünleşmesi,
4. Her alanda artan merkezileşme,
5. Liberal dernekçiliğin ve hâkim olunabilir yerel kamusalılıkların çöküşü ile bir kez daha değişmiştir.

Kamusallık; kitle iletişim araçlarınca hem önceden yapılandırılan, hem de egemen olunan insan davranışlarını etkileyen iletişim akışlarına hâkim olmak üzere konuları ve katılım imkânları için boğuşulan, iktidarla donanmış bir arena haline dönüşmüştür (Habermas, 2015: 31-32). Bu noktada; kitle iletişim araçlarının egemenliği altında bulunan kamusal alanın, sivil toplumu oluşturan bireylere siyasal ve iktisadi gücü elinde bulunduranlarla ne ölçüde rekabet edebilme fırsatı sunduğu sorgulanmalıdır (Habermas, 2015: 54). ABD’deki ilerlemeci tarih anlayışı çerçevesinin kırılmasına ve alternatif bir tarih yazımına yönelik ilk girişimi *PR! A Social History of Spin* adlı eseri ile gerçekleştiren Ewen’ın ifadesiyle 20. yüzyılda kitle gazetelerinin okuyucuları artık kamusal alanlarda değil, oturma odalarındaki mabetlerde topluma tanıklık etmektedirler (Yıldırım Becerikli, 2005: 55).

Doğan’a (2009: 324-325) göre, hem sivil toplumun, hem de siyasal toplumun (devlet) girip çıktığı bir alan olan kamusal alanın yarışmacı ve devlet güdümünden kurtulmuş olması; sivil toplumdan söz edebilmenin temel koşullarından birisidir. Buna karşın, günümüz batı demokrasilerinin içinde bulunduğu kriz, politika yapma gücünün halktan uzaklaşıp elitlere, uzmanlara, teknokratlara ayrılmış bir alana taşınmasına kadar varan bir yelpazede görülmektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, günümüz krizinin; rekabetçi ve bireyci politika yapma modelinin, temsil sisteminin, ulus devletin ve küreselleşmenin, yurttaşın, siyasal partilerin, toplumsal örgütlerin, kamusal alanın ve medyanın krizi olarak değerlendirilebilir (Doğanay, 2013: 161). Daniel Boorstin’in 1960’ların başlarında öne sürdüğü şekilde siyasal söylem; medyanın özellikle de televizyonun dikkatini çekmek amacıyla üretilen bir sahte olaylar dizisine indirgenmiştir. Bu bağlamda, halkla ilişkiler uzmanları imaj inşa edenler, yönlendiriciler ve hikâye üreticileri haline gelmişlerdir.

Medya; kendi alanındaki halkla ilişkiler ve haber yönetimi rolünü, siyasetçilerin "yıldız" niteliklerine gittikçe artan bir biçimde yaklaşmak suretiyle oynamaktadır. Halkla ilişkilerin masumiyet çağının bitmiş olduğu günümüzde, yurttaşlar olarak bu gerçeğe hoş geldin demeliyiz (McNair, 2002: 104-108).

Televizyona dayalı epistemolojinin, kamusal söylemin içeriğini kirlettiğini savunan Postman (2018: 39), *Televizyon Öldüren Eğlence: Gösteri Çağında Kamusal Söylem* adlı eserinin önsözünde iki popüler distopya olan Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sı ile Orwell'in 1984'ünü karşılaştırmıştır. Ona göre, Orwell, kitabında yasaklamalardan ve sınırlamalardan bahsetmektedir. Orwell'in distopyası bireyleri enformasyonsuz bırakarak gerçeklerin saklanması üzerine kuruludur. Huxley'de ise gelecekte bireyler kitap okumak istemeyeceklerinden, kitapları yasaklamaya gerek yoktur. İnsanların enformasyon bombardımanına tutularak, gerçeğin bu enformasyon denizinde kaybolacağına vurgu yapılır. Günümüzde her ne kadar yasaklamalar var olsa da, okuma alışkanlığının git gide azaldığını ifade eden Postman; bireyleri Orwell'in korktuğu gibi nefret ettiğimiz şeylerin değil, Huxley'nin belirttiği gibi ayartılarak sevdiklerini düşündükleri şeylerin mahvedeceği bir geleceğe doğru yol almakta olduğumuz sonucuna ulaşmaktadır.

Kapitalizmin amacının tüketimin özendirilmesi ve artırılması suretiyle daha fazla kar etmek olduğunu vurgulayan Chomsky'e göre, tüketim kültürünün en büyük kurucusu medyadır. Tepkisiz, sinik, her şeyi kendisine verildiği gibi kabul eden bir halk kitlesine -ya da diğer adıyla kamuoyu- medyanın her şeyi kabul ettirebileceğini savunan Chomsky, kamusal bir görevi olan medyanın artık kamuya ait olmadığını ifade etmektedir. Ona göre, aslında devlet ya da şirketler olarak görülmesi gereken medya, günümüzde zihni denetim altına almak istemektedir (Gülsoy, 2005: 186-187).

Negri (2004: 397) ise, gelişmiş kapitalizmin yapısındaki ulaşım, telekomünikasyon, enerji ve eğitim gibi temel kamu hizmetlerinin, artık sadece metaların dolaşımının bir anını veya zenginliğin üretiminin bir unsurunu temsil etmediğini; bununla birlikte, üretimin kendisini yapılandıran küresel biçimi de oluşturduğunu vurgulamaktadır. Hansen'e (2004: 146) göre, ulusal sınırlar tarafından çizilen bir alanı varsayan geleneksel kamu, kozmopolit çeşitliliği uzlaştırma yeteneğine dayanmaktadır. İletişim teknolojilerindeki gelişim ile birlikte küresel ve ulus ötesi bağlamda yeniden yapılanan kamu; ulusal kimlik ve ulusal kültür kavramları üzerinde yeni soru işaretleri yaratmıştır. Gerçekten de, küreselleşme sürecinin hızlı bir

şekilde ilerlemesi, kamu kavramını yerel, bölgesel ve ulusal gibi toprağa bağlı (*territorial*) bir anlayış bağlamında temellendirmeyi giderek zorlaştırmıştır.

Bir sonraki bölümde ele alınacağı şekliyle, interneti yeni bir kamusal alan için fırsat olarak değerlendiren düşünürlerin aksine; internetin kamusal alanın çöküşüne zemin hazırladığını ifade eden düşünürler de bulunmaktadır. Dominique Wolton'un tezine göre, internet ortamında en büyük eksiklik, ulusal ölçek ve özne yurttaş gibi görünmektedir. Bir talep mantığından çok, bir arz mantığını veren internet; kamusal alanı birleştirmek yerine, bu alanın parçalanmasını kolaylaştırmaktadır. İnternet, kitle iletişim araçları gibi bir kamuya açılma nesnesi olmaktan ziyade bilgi alanında yorucu, yanılsa sürükleyen, pek üretken olmayan ve yalnızlaştıran bir olgudur (Maigret, 2016: 343).

Her ne kadar internet etkileyici bir iletişimsel heterojenliğe olanak tanısa da, kamusal alanların -politik iletişimin birbirinden farklı olgulara dönüşmesi neticesinde- parçalanması söz konusudur. Söz konusu farklı grupların, geniş bir kamusal alana açılmadan önce kendi aralarında bütünleşmeye yönelik bir zorunluluk hissetmesi anlaşılabilir bir durumdur. Buna rağmen, siber gettolar (*cyber ghettos*) paylaşılan kamu kültürünün altını oyabilir ve kamusal alanın birleştirici işlevini tehdit edebilir. Bu noktada siber gettolar, birbirleri ile çok az teması olan ya da birbirlerini ile uzlaşma seviyesi düşük olan toplumlarda bir hoşgörüsüzlük kültürünün oluşmasına sebebiyet verebilir. Günümüzde kamusal alandaki iletişim ve kurumsal yapılarıdaki iletişim arasındaki karar alma sürecinde yaşanan en büyük açıklık, küresel alanda bulunmaktadır. İnternetin; ulusüstü forumlar, küresel ağlar ve fikir mobilizasyonuna belirgin bir şekilde imkân sağladığı yönünde güçlü deliller bulunsa da, kanaatleri küresel seviyede kararlara dönüştürme mekanizmaları oldukça limitlidir. Küresel sivil toplumun yalnızca ilkel (*embriyonic*) çıktıları görebildiğimizi ifade eden Keane'e göre; küresel sivil toplum düşüncesi toplumsal hayalin güçlü ve yenilikçi bir unsuru olsa da, tam olarak gerçekleşmesi henüz ufukta görünmemektedir (Akt. Dahlgren, 2005: 152-153).

Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü (The Fall of Public Man)* adlı eserinde kamusallık ve mahremiyet olgularının sanayileşme öncesi ve sanayileşme sonrası dönemlerde geçirdiği dönüşümü, özellikle dönemin Londra ve Paris şehirlerindeki gündelik yaşam, giyim alışkanlıkları, davranış kalıpları, ticaret ve sekülerleşme bağlamında ele almaktadır (Önsöz, 2011: 18). Sennett'e (2010: 40) göre sanayi kapitalizmi, kamusal alanı ahlâki

anlamda meşru bir alan sayan anlayışı zayıflatırken; sekülerizm ise insanlarda belirli bir duygu ve ilgi yaratan hiçbir olgunun bireyin özel yaşam alanından dışlanamayacağı ve özel yaşamın her zaman belli bir psikolojik nitelik taşıyacağı hükümlerini koyarak kamusal alanı ters yönde zayıflatmıştır. Bu noktada; kamusal alanın sanayileşme tarafından ahlâki bağlamda, sekülerizm tarafından da bireysellik bağlamında zayıflatıldığı sonucuna ulaşılabilmektedir.

Sennett'e (2010: 127-129) göre, aydınlanma sürecinde doğa ve kültür kavramları arasında seküler anlamda yapılmaya çalışılan ayrımın somutlaştırılabilmesi için; düşünürler tarafından doğa özel alanla, kültür ise kamuyla özdeşleştirilmiştir. Ailenin doğal bir kurum olduğu algısını pekiştiren bu özdeşleştirmeye birlikte, özel alan mutlaka gizlenmesi gereken bir alana dönüşmüştür. 18. yüzyılda birbirlerinin alternatifi konumunda bulunan kamusal ve özel kavramı, günümüzde birbirine zıt iki alan durumuna gelmiştir. Roma'da özel alan, kamunun karşısına koyulabilecek bir ilkenin ön hazırlık yeri olmuştur. Bu bağlamda, manevi yaşam ile gündelik yaşam arasında bir bağ söz konusudur (Sennett, 1999: 21). Sennett (2010: 16), günümüzde ise kamudan kaçarak özel alana sığınmanın başlı başına bir amaç haline geldiğini savunmaktadır (Akt. Önsöz, 2011: 22).

Kişiliğin kamusal alana çıkmasına yardımcı olan seküler dünya görüşü, zamanla toplumun tamamına yayılmıştır. Sanayileşme ile kol kola yükselen ve bireyleri metaları kullanım değerinin dışında tüketmeye teşvik eden pazarlama ve reklam stratejileri; kişilerin metalara kişisel anlamlar yüklemelerine sebep olmuştur. Bu noktada, metalara ihtiyaçları dışında anlam yükleyerek tüketme eğilimine giren bireyler, kamusal yaşama pasif özneler olarak dâhil olmaya başlamışlardır. Marx'a göre sanayileşme, insanların ilgi ve dikkatlerinin nesnelerin üretildiği toplumsal koşullar yerine, nesnelerin kendisine çekilmesi ile başarılmıştır. Sennett de kamusal alandaki dönüşümü açıklayabilmek için Marx'ın meta fetişizmi olarak adlandırdığı olguya atıfta bulunmaktadır (Önsöz, 2011: 20). Habermas ve Plessner gibi düşünürlerin Horkheimer ve Adorno'nun üzerinde dikkatle durdukları psikolojik süreçleri göz önünde bulundurmayarak, bireyin ele alınışını ekonomik düzleme taşıdıklarını savunan Sennett (2010: 53), bu durumun bireyi sistem içerisinde edilgen ve yabancılaşmış bir konuma getirdiğini ifade etmektedir.

Kamusal alanda yalıtım ve psikolojik etkileşime yapılan aşırı vurgu sonucu ortaya çıkan ölü kamusal alanlar; kişinin başkalarının gözetimine karşı sessiz kalarak kamusal alanda

kendini koruma gereği duymasına ve kamusal alanda doğan boşluğu ilişki kurmak istediği insanlara kendini açarak doldurmak istemesine sebep olmaktadır (Sennett, 2010: 31). Sennett'in bu yaklaşımından da anlaşılacağı gibi, geç modern dönemde giderek özel alan ile karışma eğiliminde olan kamusal alan, artık ölü kamusal alana dönüşmektedir. Bu noktada, kamusal alanın ölü bir kamusal alan haline gelmesini kent tasarımı bağlamında ele alan Sennett'e göre, kendi iç dünyaları ve ruh hallerine odaklanan bireyler, kendi dünyasında yer alan insanların dışındaki yabancılarla kamusal alanda karşılaşmamaktadır (Biçer Olgun, 2017: 51).

Sennett'e (2010: 36) göre, kamusal yaşama yönelik fikirleri dönüştüren aşağıdaki üç temel etken ortaya çıkmaktadır:

1. Sanayi kapitalizminin biçim verdiği değişim,
2. Yeni bir sekülerliğin biçim verdiği kamusal inanç,
3. Sanayi öncesi dönemden miras kalan ideoloji (Akt. Önsöz, 2011: 20).

18. yüzyılda evdeki giyimin kişinin bedenine ve ihtiyaçlarına yanıt verirken, sokaktaki giyimin diğer insanlara kim olduğunuz hakkında bilgi vermek amacı taşıdığının altını çizen Sennett; kişinin kendi yarattığı sahnede bir şahsiyet haline gelene geldiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, geleneksel kıyafetlerle yeni maddi koşullar arasındaki gerilimin kimseyi başka birisinin kılığına girmeye zorlamadığı, kişinin kendi kimliğini eksiksiz bir biçimde yansıtan giyim ve görenek anlayışının var olması; Sennett'e (2010: 100) göre, 18. yüzyıl sokak giyimini cazip kılan olgudur. 18. yüzyılda duygularını açıkça ifade ederken, şimdi pasif bir röntgenci durumuna düşen kamusal insan, Sennett'in ifade ettiği şekliyle, uzun vadede aynı kıyafetleri giymeye başlayarak tek tipleşecektir. Bu tek tipleşme, eskiden giyim tarzı ile kim olduğu bir bakışta anlaşılan "yabancı"ların, toplum içerisinde gizlenmelerine imkân tanıyacaktır (Önsöz, 2011: 21). Sennett'e (2010: 16) göre, günümüzde çoğu yurttaşın devlet ile olan ilişkilerine teslimiyetçi ve kanıksayıcı bir anlayış ile bakması neticesinde, kamusal alan formel bir yükümlülüğe dönüşmüş durumdadır. Modern dönemde yaşayan insanlar, yabancıları bir tehdit olarak değerlendirdiğinden, kozmopolit bir kentte yabancıların dünyasında yaşamaktan çok az insan hoşlanmaktadır. Bu bağlamda, bir oluruna bırakma sorunu haline gelen kamusal alana katılım, şehir gibi mekânları da bir bozulma sürecinin içerisine sürüklemiştir.

Sennett (2010: 129), aktör olması gereken insanın izleyiciye dönüştüğünü ifade etmektedir. Bu dönüşümün en büyük payını da kapitalist ekonominin devletleri ve kurumları şekillendirmesine biçmektedir. Çünkü bu şekillendirme, ortaklık ve uzlaşının doğduğu kamusal alanı; yani işyerinden sokağa uzanan bir sosyal evreni, insanların birbirlerine güven ve bağlılık hissetmemesini gerektiren ilişki biçimleriyle örmektedir. Bridge ve Watson'a (2011: 380) göre, yabancılar arasında kamuda olma tecrübesi, kentsel uyuşmazlıkları bıkkınlık ve ilgisizlik biçimlerinde devam ettirmektedir. Sennett, Simmel'in daha önce duygusal temasın katlanılamaz doğasından kendisini korumak isteyen kamudaki kent sakini ile şehirdeki aşırı uyarılma arasındaki karşılıklı ilgisizlik olarak tanımladığı bu durumu; "rasyonalitenin maskesi" (*mask of rationality*) olarak kavramsallaştırmıştır.

Önsöz'e (2011: 19) göre, dönüşen kamusalığa şehrin yerleşimi ve mekânların işlevselliği olguları ile yaklaşan Sennett, eskiden insanların bir araya gelmek suretiyle sosyalleştiği mekânların -Londra ve Paris gibi şehirlere göçün etkisi ile- yerlerini yerleşim alanlarına terk ettiğinden söz etmektedir. Dar bir alanda yoğun bir nüfusa ev sahipliği yapmak zoruna kalan şehirlerde, insan bedeni mahremiyetin ve kişiliğin gizlendiği mankenler gibi işlev görmüştür. Önceden sınıfları temsil eden bir kıyafet biçiminin var olduğu ve bununla birlikte bireylerin kendi meslek grubuna ait kıyafetler dışında kıyafet giymesinin yönetsel prosedürlerle yasaklandığı bu şehirlerde, sınıflar ayırt edilemeyecek bir şekilde birbirlerine karışmıştır. Daha sonraki süreçlerde, yöneticilerin şehirlerdeki karmaşayı gidermek için kamusal alanların yeniden inşasını planlamak zorunda kalmasına değinen Sennett (1999: 53), şehir meydanların sosyalleşilen yerler olmaktan ziyade günlük hayatta gelip geçilen yerler olmaya başladığı sonucuna ulaşmaktadır (Akt. Önsöz, 2011: 19).

Kamusal alanı Habermas ve Arendt'in ele aldığı perspektiflerden farklı bir biçimde değerlendiren Sennett, geç modern dönemde içi boşaltılan kamusal alandan mahremiyete ve özele doğru olan kayışı sorgulamaktadır. Bu noktada, kamusal alanı "narsizm" ve "oluruna bırakma" olmak üzere iki temel ilke üzerine açıklamaya çalışan Sennett, insanların birbiri ile ilişki kurmaktan giderek uzaklaştığını ve bunun sonucunda kamusal alanın bir çöküş içerisinde olduğunu ifade etmektedir (Biçer Olgun, 2017: 50). Kamusal alanın çöküşü neticesinde beliren mahrem toplum, narsizm ve cemaatlara (*Gemeinschaft*) dayanmaktadır. Narsizm, bireyin toplumsal meselelere kolektif bir bakış açısından ziyade ben temelli bakmasına vurgu yaparken, cemaatler ise insanların kamusal alandaki boşluğu

diğer insanlarla dolaysız ve açık ilişkiler yaşamak için oluşturdukları bir olgu ile doldurma çabası olarak değerlendirilebilir. Cemaatlerin, toplumda daha fazla ayrılmaya, ötekileştirmeye ve dışlamaya sebep olduğunu savunan Sennett'e göre, cemaatler mensubu olan bireyleri kamusalıktan uzaklaştırmaktadır (Biçer Olgun, 2017: 52).

Şehirdeki rasyonalite ile ilgili fikirler, kamusal fikri kişinin çıkar ve algılarından ya da topluluğun geleneklerinden bağımsız olma kapasitesi olarak gören siyasal felsefe ile bir karşıtlık içerisindedir. Sennett'e göre; hem Arendt, hem de Habermas rasyonel tartışmanın çıkarlardan ve taraflı bakış açılarından daha üstün olduğu yönünde bir fikre sahip olmuşlardır. Bu fikre katılmayan Sennett, şehirdeki kamunun rasyonelden ziyade "edimsel" (*performative*) olduğu yönünde alternatif bir yaklaşım öne sürmüştür. Bu yaklaşım, toplumsal ya da kültürel bıkınlıkları ortadan kaldıran halkla açık söylem ya da bütünsel davranış yoluyla işleyen kamusal tartışmada, farklılıkların üstesinden gelinebileceğine vurgu yapmaktadır. Bu yüzden Sennett, topluluklar arasındaki sınırlar üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda Sennett'e göre, zamana dayalı trafik kısıtlamaları gibi uygulamalar, mekânın araba kullanımına indirgenmesi bağlamında özelleşmesini ve kamusal alanın önemini kaybetmesini engelleyerek insanların birbirleri ile karşılaştıkları alanların ortaya çıkmasını sağlayabilirler. (Bridge ve Watson, 2011: 380).

Geç modern dönem öncesinde, insanların kamusal alandaki karşılaşma, birbirleri ile iletişim kurma, kendi kimliklerini inşa etme ve bu kimlikleri diğerleri ile ilişkilendirme mekânları olan yollar ve sokaklar; geç modern dönemde insanların birbirleriyle temas etmesine elverişli olmayan ve bireylere kamusal alanda ilişki kurma imkânı vermeyen bir yapıda tasarlanmaktadır. Bu bağlamda, araç kullanımına uygun bir şekilde planlanan ve yaya olarak yürümeye genel olarak uygun olmayan yollar, insanların kamusal alanda karşılaşmalarına ve birbirleriyle ilişki kurup kendi varlıklarını inşa etmelerine engel olmaktadır. Bu noktada, kamusal alandaki değişimin şehir tasarımı ve mimari yapılar üzerinden gözlemlenebileceğini savunan Sennett'e göre, söz konusu tasarımlar kamusal insanın çöküşüne dair bir kanıt niteliği taşımaktadır (Biçer Olgun, 2017: 53-54).

Yukarıda yazılanlardan hareketle, kamusal alanın olumsuz bir dönüşüm içerisinde olduğunu savunan düşünürlerin temel kaygısı, devletin kamusal alanla iç içe girmesidir. Bireyselleşmeye vurgu yapan kapitalist sistem; medya, eğitim sistemi, mimari tasarım, şehir planlaması, popüler kültür öğeleri ve yerleşim yeri tercihi gibi olguları kullanarak,

insanları kamusal meseleler hakkında fikir yürütmekten uzak tutmaktadır. Bu bağlamda, bir önceki bölümde ele alınan sosyolojik değerlendirmeler, çalışmaya oldukça değerli katkılar sunmaktadır. Kamusal alanın başat koşulu olan demokratik müzakere; etnisitesi, cinsiyeti, ekonomik geliri, eğitim durumu, toplumsal statüsü ne olursa olsun, insanları eşit bir şekilde fikirlerini ifade edebildiği bir iletişim ortamını varsaymaktadır. Dönüşümü olumsuz bir bakış açısıyla yorumlayan düşünürler, demokratik müzakerenin -ve doğal olarak kamusal alanın- yerini spin doktorları ve zihin yönlendirenler gibi, mevcut statükonun faaliyetleri için rıza üreten kişi ve kurumların aldığını ifade etmektedir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, kamusal alandaki dönüşümü -özellikle internet bağlamında- olumlu olarak yorumlayan düşünürlerin bakış açıları sunulacaktır.

2.5.3. Kamusal Alanın Dönüşümüne Olumlu Bakış ve Yeni Bir Kamusal Alan Olarak İnternet

Yukarıda belirtilen görüşlerin aksine, enformasyon teknolojilerindeki gelişim ve küreselleşmeye kamusal alan bağlamında olumlu bakan ve bu durumun yeni bir kamusal alan için fırsatlar sunduğunu dile getiren düşünürler de bulunmaktadır. Rheingold'un (1993: 284), yeni kamusal alanın mekânı olduğunu savunduğu internet; her isteyene açık erişim, gönüllü katılım, kurumsal rollerin dışında bir katılım, kamuoyunun rasyonel tartışmaya katılan yurttaşlar birliği tarafından gerçekleşmesi, devlet ve örgütlü iktidarın eleştirisi gibi kamusal alanın gereklerini yerine getirmektedir (Akt. Timisi, 2003: 22).

Bir kitle iletişim aracı haline geldiğinden beri, araştırmacılar internetin yurttaşlar ve tükettikleri enformasyon arasındaki ilişkiyi dönüştüreceği üzerine tahminlerde bulunmaktadır. Birçok görüşe göre, internet herhangi bir yurttaşla milyonlarca izleyiciye düşüncelerini belirtme şansı veren bir dijital basın işlevi görmektedir. Bununla birlikte, internetin yapısı farklı düşüncelerdeki yurttaşları da birbirlerine bağlamaktadır. Yurttaşlar tarafından yaratılan bu içerik, geleneksel medyayı biçimlendiren önyargılardan, isteklerden ve pazar taleplerinden bağımsızdır. Bu noktada, erişim bariyerleri olmayan bir kamusal alan, daha geniş ve daha temsil edici bir alana dönüşmektedir (Hindman, 2008: 268).

Günümüz kamusal alanının, Habermas'ın teorisini üzerine inşa ettiği 18. yüzyıl burjuva kamusal alanından çok farklı olduğu tartışılmaz bir gerçektir (Castells, 2008: 79). Özellikle şehirlerdeki ve üniversitelerdeki alanları içeren fiziksel alanlar, kültürel kurumlar ve

kamuoyu biçiminin gayri resmi ağları; her zaman kamusal alanın gelişimini biçimlendirmenin önemli unsurları olmuşlardır. Endüstriyel toplumda, medya kamusal alanın önemli bileşenlerinden birisi haline gelmiştir. Bununla birlikte, eğer iletişim networklerinden herhangi birisi kamusal alanı şekillendiriyor ise; toplumumuz (network toplumu), kamusal alanını -diğer tarihsel formlarından çok daha fazla bir şekilde- medya iletişim networkleri temelinde organize edecektir (Akt. Castells, 2008: 79). İletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte hem birbirine yaklaşan hem de gittikçe yalnızlaşan modern insanlar için medyanın; dünyayı kavramanın, toplumla ilgili meselelerden haberdar olmanın, diğerleri ile bağlantı kurmanın ve kimlik oluşturma temel araçlarından birisi haline geldiğini ifade eden Özgül'e (2012: 4530) göre, medyanın bir kamusal alan oluşturma potansiyelinin sorgulanması oldukça önemlidir.

Crack'e (2007: 346) göre, ağ toplumu teknolojileri iletişim medyasını genişletmekle kalmamış; aynı zamanda yapısal, hızsal ve amaçsal bağlamda farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Bu noktada Shirky (2011: 28-29), iletişimin yoğunlaşmasıyla birlikte daha karmaşık ve daha katılımcı bir hale gelmesiyle; insanların enformasyona daha fazla erişim şansı bularak kamusal bir tartışmaya dâhil olabilme olanağına sahip olacaklarını ve bu sayede kolektif eyleme katılma yeteneklerinin artacağını dile getirmektedir. İnternetin 1990'ların başından günümüze kadar olan gelişimi, milyonlarla ifade edilen ağ nüfusunu milyarlarla ifade edilir duruma getirmiştir. Bu zaman zarfında; sıradan vatandaşlar, aktivistler ve hükümet dışı organizasyonlardan pazar sahipleri, telekomünikasyon firmaları, yazılım sağlayıcıları ve hükümetlere kadar uzanan birçok aktörü içeren sivil toplum için, sosyal medya hayatın bir gerçeği olmuştur.

McLuhan ve Meyrowitz, elektronik iletişim teknolojilerinin zaman ve mekânı ortadan kaldırdığını iddia etmektedirler. Toplumsallığın zaman ve mekân ile olan ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, kamusal alanın tanımının da teknolojiyi içine alacak bir şekilde genişletilmesi gerekmektedir (Timisi, 2005: 89). Evrensel bir dünya kültürüne nasıl ulaşılabilceği üzerine yoğunlaşan McLuhan'ın küresel köyü -teknoloji ile evrensel bir anlayış ve birliğin oluşturulduğu yeni bir çağa gönderme yapmasından dolayı- sanal cemaat fikrini savunan düşünürlerin en çok kullandığı kavramlardan birisi haline gelmiştir (Kılıçbay, 2005: 21-22). Sanal cemaatlerin hayatta kalmak için geliştirilen stratejiler haline geldiğini savunan Subaşı (2005: 114), gerçek dünyada kaybedilen idealler ve değerlerin, sanal gerçeklik konumunda yeniden elde edilebileceğinin düşünüldüğünü ve bu yeni araçla

bölgesel tesadüflerden ziyade ilgi ve yakınlık bağlamında yeni cemaat biçimlerinin oluşturulabileceğinin ileri sürüldüğünü ifade etmektedir.

Derman'a (1998: 1436) göre, sanal dünya gerçek olmasa da, gerçek dünyanın ne olduğunu sorgulamak konusunda insanlara güvenilir bir bağlam kazandırabilmektedir (Akt. Subaşı, 2005: 111). Dijital çağda iletişim aynı anda hem küresel ve yerel, hem de genel ve özel olabilmektedir. Bu noktada, kendi içeriğini oluşturan ve yayınlayan kişi, kendisini yönetmekte ve çok sayıda insanın birbirleri ile etkileşim kurması neticesinde ortaya çıkan içeriklerden kendi istediğini seçerek almaktadır. (Castells, 2012: 14, 25). Timisi'ye (2005: 97) göre, dünya bir bilgisayar ekranına dönüştüğünde özel ve kamusal arasındaki ayrımın söz etmek olanaksızdır. Sanal mekânın kamusal bir alan olmakla birlikte, özel bir mekân olma özelliğine dikkat çeken Timisi (2003: 150); sanal mekânın bir yandan bir kullanıcıya diğer bir kullanıcı ile en mahrem ilişkilerini paylaşma fırsatı sunarken, diğer yandan bir mesele hakkında pek çok insanın bir araya gelmesine vesile olduğunu ifade etmektedir. Benzer bir şekilde, Rheingold'a (1993: 25-26) göre sanal mekânlar, insanların alışveriş merkezlerinde kaybettikleri topluluk yaşamının çeşitli bağamlarını yeniden üretebilme potansiyeline sahiptir. Bu noktada Rheingold (1993: 5), sanal topluluğu yeterli sayıda insanın kişisel ilişkiler ağı oluşturmak suretiyle kamusal tartışmayı yürüttükleri alan olarak tanımlamaktadır (Akt. Timisi, 2003: 163). Timisi (2005: 100-101), internet topluluklarının, insanların gerçek hayatta ortadan kalkmakta olan enformel kamusal alanların yerine koyabilecekleri yeni ortamlar yaratma güdüsünün bir sonucu olduğunu ifade etmektedir.

İnternetin kamusal alan potansiyeline dair yapılan çalışmalarda; araştırmacıların bir kısmı internetin yurttaş aktivizmine olanak tanıyan enformasyona hızlı ve ucuz erişim sağladığına yoğunlaşırlarken, diğer bir kısmı da internetin bireyleri bir araya getirebilme ve bu bireylerin coğrafi sınırların üstesinden gelmesine yardım edebilme yeteneğine odaklanmışlardır (Papacharissi, 2002: 12). Holmes'a (1997: 234) göre internet, bireyi teknoloji ile tek başına bırakan bir yalnız deneyim ortamı değil, aksine bir ortaklığın deneyimlendiği bir dünyadır. Meyrowitz (1985: 115-117), fiziksel olarak yalnız olmanın, sosyal olarak yalnız olmakla eş anlamlı olmaktan çıktığını ifade etmektedir. Bu noktada Harasim, interneti birey ile makine arasındaki bir ilişkiden ziyade bireyler arasında bir etkileşim olarak tanımlamaktadır (Akt. Timisi, 2005: 91-93). Benzer şekilde interneti, dayanışma arayan grupların erişimine açık yeni kamusal mekânlar olarak ele alan Sproull

ve Faraj (1995: 65-67) ise, bu dayanışmacı mekânın aşağıdaki üç özelliğine dikkat çekmektedirler:

1. Fiziksel mekân, toplumsal katılım için bir ölçü değildir.
2. Elektronik topluluklarda katılım, var olmak (orada olmak) ile eş anlamlıdır.
3. Katılım herhangi bir maliyete neden olmamaktadır (Akt. Timisi, 2003: 169).

Schmidtke (1998: 60-83), internetin birey ve kolektif aktörler için iletişim ve katılım maliyetini düşüreceğini savunmakla birlikte; enformasyon miktarındaki artışın siyasal katılım için güçlü bir etki yapacağını da ifade etmektedir. İnternetin, erişim ve kullanım yeterliliği aşıldığı taktirde, siyasal katılım bağlamında marjinal grupların güçlendirilmesine hizmet edebileceğini değerlendiren Wheeler (1998: 231) da, siyasal ifade ve kolektif örgütlenme için internetin yeni fırsatlar yaratabileceğinin altını çizmektedir (Akt. Timisi, 2003: 204-206).

Küreselleşme ve toplumsal kimliklerin yükselişe geçtiği süreç, kamusal alanı tanımlamak konusunda geçerli bir yapı olan ulus devleti de tehdit etmektedir. Ulus devletler her ne kadar yok olmasalar da, hükümetler ulusal niteliğini korurken egemenlik küreselleştikten bir meşruiyet krizi yaşamaktadırlar. Bu noktada, vatandaşlık ilkesinin kimlik ilkesi ile çelişmesinin siyasal sonucu bir meşruiyet krizi olarak karşımıza çıkmaktadır (Castells, 2012: 36).

"Kamusal uzam" (*public space*) ve "kamusal alan" (*public sphere*) kavramlarının birbirleri ile eş anlamlı olmadığını savunan Papacharissi'ye (2002: 11) göre; bir kamusal uzam olarak internet, politik tartışma için farklı bir ortam sağlarken; bir kamusal alan olarak internet, fikirlerin ve düşüncelerin demokratik değiş tokuşu için müzakereye imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, kamusal uzam çevrimiçi politik tartışmayı geliştirirken, kamusal alan demokratik topluma katkıda bulunan çevrimiçi tartışmayı geliştirmektedir.

İnternetin yaygınlaşması ile birlikte, elektronik katılımcı demokrasinin gerçekleştirilebilmesine yönelik inanç en güçlü seviyesine ulaşmıştır. Bu noktada Hauben, internetin demokratikleştirici bir vasfı olduğunu ve bu idealin -citizen kavramına gönderme yaparak- "netizenler" tarafından gerçekleştirileceğini ifade etmektedir. Hauben, her ne kadar fiziki olarak farklı ülkelerde yaşasalar da, insanların bilgisayar ağları yolu ile

birbirleri ile sürekli bir temas içerisinde olduğunu belirtmekte ve aynı sanal uzamın varlığı ile coğrafi ayrılıkların ortadan kalktığını savunmaktadır (Kılıçbay, 2005: 26-27).

Timisi (2003: 139), yeni iletişim teknolojilerinin, toplumsal etkileşimin mekânsal ve zamansal sınırlarını yıkmak suretiyle daha katılımcı bir yaşam imkânı yaratma düşüncesine katkısı bulunduğunu ifade etmektedir. Demokrasinin yurttaş katılımına ağırlık veren yurttaşlık pratiğindeki dönüşümü temel almakta olan elektronik demokrasi yaklaşımları, yeni iletişim teknolojilerinin modern demokrasilerde bulunan zaman ve mekân engellerini kaldırabilme potansiyeline vurgu yapmaktadırlar (Timisi, 2003: 184). Bu potansiyel; bilginin yurttaşlara eşit bir şekilde yayılması, erişim kolaylığı, ulusal ve uluslararası yeni kamusal alanların ortaya çıkması, ifade özgürlüğü ve özyönetimin sağlanması gibi çeşitli fırsatlara imkân sağlayabilme gücüne sahiptir. Barnett, Masuda ve Toffler gibi, doğrudan demokrasiyi idealize edenler, bugünkü sanayi toplumlarının yüzleştikleri temel siyasi sorunun, temsili demokrasinin geçirdiği bunalım olduğunu ifade etmekte ve elektronik teknoloji ile doğrudan katılımcı bir demokrasi inşa edilebileceğini savunmaktadırlar. Frieland ise doğrudan demokrasi fikrine karşı çıkarak, savunduğu müzakereci sistem ile daha katılımcı bir ortamın nasıl yaratılabileceği ve teknolojinin bu ortamda sağlayabileceği fırsatların nasıl kullanılabileceğine odaklanmaktadır (Akt. Timisi, 2003: 184-188). Konuyu ele alış biçimleri farklı olsa da, hem doğrudan demokrasi hem de müzakereci sistemi savunan düşünürlerin, teknolojiyi ve dolayısıyla interneti demokratik tartışmanın merkezine konumlandıkları değerlendirilebilir.

Poster'a (1994: 117-118) göre, bireye kendi kimliğini, ismini, cinsiyetini, toplumsal statüsünü ve rollerini gizleme şansı veren bilgisayar teknolojileri; iletişimi kurgulanmış kimlikler aracılığı ile yapılan bir olgu haline getirmiştir. Bu noktada Poster, özne oluşumunun kurucu bir öze bağımlı olmayışını ve yüz yüze ilişkilerin doğasında olan sınıf, cinsiyet, ırk gibi olguların bilgisayar iletişiminde olmayışını bir demokratikleşme olarak ele almaktadır (Akt. Timisi, 2003: 172). Timisi'ye (2005: 97-98) göre, bireye kendisini yaratmanın mükemmel bir fırsatını sunan yeni merkezlessiz iletişim alanında; cinsiyet, ırk, yaş, etnik köken, cinsel tercihler, sınıf ve eğitim gibi insanı gerçek kılan tüm olgular çözülmektedir. Başkalarının gözündeki görünümü ile oynamayı bir kenara bırakan insanlar, seçilmiş kimlikleri vasıtasıyla kendilerini başkalarına açık kılmaktadırlar. İşte bu noktada, bir organik beden, milyon tane elektronik bedene dönüşmektedir. Kimliğin gizli oluşu, bireyi grup baskısından kurtararak kendi gerçek görüş ve fikirlerini ortaya

koymasına ve kendini özgür bir biçimde ifade etmesine yardımcı olabilir. Bu bağlamda, bireyin kolektif kararlarda diğerlerinin eleştirisine maruz kalma endişesi ve azınlıkta kalan görüşünü ısrarla savunmak durumunda kalmasının sonucunda düştüğü güven bunalımı engellenebilir (Timisi, 2005: 103).

Politik diyalogu; güncel olaylar, toplumsal meseleler, kamu politikası, siyasi partiler ve hükümetler üzerine yürütülen diyaloglar olarak tanımlayan Stromer Galley (2002: 23); internetin, normalde yüz yüze politik diyaloga girmek istemeyen insanlar için yeni bir politik diyalog bağlamı ortaya çıkardığını ve bu sayede yeni seslerin kamusal alana girmesini sağladığını ifade etmektedir.

Dahlberg'e (2007: 47-50) göre, internet demokrasisi bağlamında son yıllarda üç demokrasi modeli ön plana çıkmaktadır. Bu modellerden birincisi interneti, politik enformasyona erişim ve düşüncelerin seçilmiş temsilcilere aktarılmasını sağlayarak bireysel çıkarların ifadesine yardımcı olan bir olgu olarak gören "liberal bireyci" (*liberal individualist*) modeldir. İkinci model olan "toplulukçu" (*communitarian*) model, toplulukçu aktivistler tarafından liberal bireyci modelin tam karşısında konumlandırılmaktadır. Toplulukçu duruş, internet tabanlı gruplarla birlikte, komünal ruh ve değerleri geliştiren ağlara vurgu yapmaktadır. Her iki kamusal alan kavramı da kamusal egemenliği garanti etme ya da mümkün kılmada yetersiz kalmaktadır. Birincisi, bireysel arzuları politik propaganda ve pazar tanıtımı yoluyla biçimlendirerek; ikincisi ise, geleneksel, dinsel ve patriarkal değerlere davet etmek suretiyle toplumsal normları yapılandırarak, politikanın bir güç tarafından domine edilmesine izin vermektedir. Bu iki modelin aksine, üçüncü model olan "müzakereci" (*deliberative*) model; interneti, resmi karar vericileri sorumlu tutabilen rasyonel bir kamuoyu oluşturmaya imkân veren yurttaş tartışmalarından doğan kamusal alanın gelişimi için bir araç olarak görmektedir. Kamusal egemenlik, müzakereci modelin merkezindedir. Diğer iki modelin savunucuları gibi, müzakereci demokratlar da işe farklılığa karşı saygı temelinde başlamaktadırlar. Buna rağmen; müzakereci demokratlar, rekabete dayalı topluluk sistemlerine (bireysel) ya da indirgenemez toplumsal kimliklere (toplulukçu) neden olan değişmez farklılıkların parçalanmış çoğulculuğuna düşmemektedirler. Çeşitliliğe saygı bağlamında yapılan vurgu, rasyonel-eleştirel müzakerenin kamusal alandaki güçlü demokrasi ihtiyacı için dile getirilen eşitlik vurgusudur. Müzakere, özel-eğilimli bireylerin kamusal-eğilimli yurttaşlara dönüşüm

sürecidir. Bu rasyonel edimsel süreç, kamusal egemenliğin temellerini oluşturmaktadır ve müzakere yoluyla kamusal akıl ve kamusal fikir üretilmektedir.

Siber alanın ticari çıkarlar için hızlı bir şekilde sömürülmesine rağmen, halen ticari olmayan ve hükümetler tarafından yönetilmeyen eleştirel-rasyonel çevrimiçi müzakere alanlarının bulunduğunu belirten Dahlberg'e (2001: 621-622) göre; hükümetler tarafından sağlanan tartışma forumları, yönetsel güçten bağımsız bir şekilde cereyan eden kamusal tartışmalarla bir tutulmamalıdır. Bu noktada, ağda sivil toplum tabanlı birçok tartışma forumu bulunmaktadır. Tartışma forumlarının yanı sıra, bireyler ve sivil organizasyonlar tarafından yapılan birçok web yayınıyla kamusal tartışmaya katkı sağlanmaktadır. Sivil aktivist gruplar interneti; yerel, ülkesel ve küresel seviyelerdeki pek çok meseleye dikkat çekmek için kullanılmaktadırlar. Kamusal alanın bu bağlamdaki gelişimi, web yayınlarının yanı sıra; kapitalist küreselleşmeye karşı diyaloglarda, tartışmalarda ve protestolarda görülebilmektedir.

Küreselleşme süreci; küresel sivil toplumun ve küresel yönetimin amaca özel (*ad hoc*) kalıplarının doğuşunu ortaya çıkartarak müzakerenin yönünü ulusaldan küresele çevirmiştir. Bunun sonucunda -kamusal sorunların müzakere mekânı olarak- kamusal alan da yönünü ulusaldan küresele çevirmiş ve küresel iletişim araçları etrafında yeniden yapılanmıştır (Castells, 2008: 78).

Castells'e (2012: 26-28) göre, toplumsal hareketler de bu küresel ağ yapısı içerisinde faaliyet göstermekte, küresel iletişim akışına müdahale ederek zihinler için verilen savaşa katılmaktadır. Bu noktada toplumsal hareketler, her ne kadar teknolojilerin kendisi tarafından yaratılmamış olsa da, teknolojinin sunduğu imkânlardan faydalanılmaktadırlar. Bu bağlamda, iletişim teknolojilerinden yararlanan yeni toplumsal hareketlerin alanı sanal bir alanda kalmamakta, iletişimin akış alanı ile mekân alanının birleştiği alana yayılmaktadır. İnternet destekli mobil cihazların gelişimi ile birlikte, hükümetlerin enformasyonu gizlemesi ve manipüle etmesi giderek zorlaşmaktadır. Bunun sonucunda merkezi bir koordinasyonu olmayan, fakat ortak bir amacı paylaşan insanlar; iletişim teknolojileri vasıtasıyla mücadele ve harekete geçme çağrısı yaptıkları zaman, hükümetleri ve hükümet görevlilerini istifaya kadar götürebilecek bir toplumsal tepki oluşturabilmektedirler. Tunç'a (2005: 152) göre, internetin başarısı; birbirine uzak düşmüş birey ve grupları tek bir hedefe kanalize etmesinden, yapıcı bir tartışma alanı

yaratmasından, başarılı stratejileri bir mekândan başka bir mekâna taşımaktan ve haberleri hızlı bir şekilde paylaşmasından kaynaklanmaktadır.

Yeni kamusal alan; bir bilgisayardan başlamakta, sonra o bilgisayarları diğer bilgisayarlarla birlikte geniş bir ağa bağlamaktadır. Bu noktada; yeni kamusal alan katılımcıyı evden şehre, şehirden ülkeye, ülkeden küresel bir ağa bağlayarak küresel bir vatandaş haline getirmektedir (Khan, Gilani ve Nawaz, 2012: 44).

Küreselleşme sürecini kontrol etmeyi amaçlayan toplumsal hareketler; küresel güçleri biçimlendirmeye teşebbüs ettiklerinde, bu hareketleri başlatabilmek ve küresel adaleti tesis edebilmek için faaliyet ve organizasyon ağları inşa ederler. Bununla birlikte, küresel sivil toplum günümüzde politik kurumlardan ve kitle medyasından bağımsız hareket edebilecek teknolojik araçlara sahiptir (Castells, 2008: 83-85). Çelebi'ye (2004: 280-281) göre, siyasal birlik ve siyasal iradenin ürünü olmayan kamusal alanlar, hareket halindeki toplumsal hareketlerin;

- Düşünce, değer ve kanılarına,
- Örgütlenme biçimlerine,
- Pratiklerine,
- Karşıtlarına yönelik geliştirdikleri stratejilere,
- İç çoğulculuğuna,
- Karar alma mekanizmalarındaki aleniyete,
- Ortaya koydukları iddiaların evrenselliğine ve tutarlılığına ilişkindir.

Kamu diplomasisi kavramının arkasında, yumuşak güç (*soft power*) biçiminde devletin ya da sosyal bir aktörün gücünü vurgulamak gibi gizli bir anlam yatmaması gerektiğini savunan Castells (2008: 91); bunun aksine, kamu diplomasisinin paylaşılan anlam ve anlayış umuduyla farklı sosyal topluluklar ile bu toplulukların kültürleri arasında bir diyalog oluşturduğunu ifade etmektedir. Küreselleşmiş ve birbirine bağımlı bir dünyada yaşadığımız için, politik ortak kararlar da küresel olmak durumundadır. Bu noktada insanlar aşağıdaki iki durumdan birisini seçmekle yüzleşmiş durumdadır:

1. Küresel sistemi; kültürel aracılık olmadan, güç ilişkilerinin ifadesi olarak yapılandırmak.

2. Küresel iletişim ağları sayesinde kamusal müzakerenin rızaya dayanan küresel yönetiminin yeni biçiminin oluşumu hakkında bilgi verebilen küresel bir kamusal alan geliştirmek.

Castells (2008: 91), ikinci yolun seçilerek küresel bir kamusal alan geliştirilmesi durumunda, iletişim şebekesi ve paylaşılan anlam olarak değerlendirilebilen kamu diplomasisinin; desteklenebilir bir yeni dünya düzenine ulaşmada çok önemli bir araç haline geleceğini öngörmektedir.

Gazete, dergi, radyo, televizyon gibi geleneksel kitle iletişim araçları tek yönlü iletişim sağlarken, internetin karşılıklı etkileşime dayalı doğası kamusal alan üzerinde birçok yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Günümüzde geleneksel kitle iletişim araçları, internetin etkileşim boyutunu kendi iletişim ortamlarına senkronize etmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda haber bültenleri, izleyicilerin yorumları ile eş zamanlı olarak sunulmakta; radyo programları, sosyal ağlarla kurulan etkileşimler bağlamında hazırlanmakta ve icra dilmekte; gazeteler, web siteleri kurarak basılı materyallerini çevrimiçi platformlarla desteklemektedir. Meyrowitz'in de ele aldığı gibi, fiziksel anlamda yalnız olmanın, sosyal anlamda yalnız olmakla eş anlamlı olmaktan çıktığı değerlendirilebilmektedir. Bu noktada, Castells'in yorumlamaları da oldukça değerlidir. Müzakerenin yönünü ulusaldan küresele çeviren sosyal ağlar, kamusal alanı oluşturma potansiyeline sahip ulus devletler için ciddi bir probleme işaret etmektedir. Yurttaşları hanelerinden küresel meseleler hakkında etkileşimde bulunabileceği bir ağa bağlayan sosyal ağlarla birlikte, katılımcılar küresel vatandaşlara dönüşmektedir. Bu bağlamda Hauben, "citizen" kavramını ironik bir şekilde "netizen" kavramına dönüştüğüne değinmektedir. Poster; sınıf, ırk, cinsiyet gibi olgular bilgisayar destekli iletişim araçlarında önemini kaybetmesini demokratikleşme olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal hareketlerin doğası da küresel bir niteliğe bürünmektedir. Birtakım düşünürler, internetin doğrudan demokrasi idealine internet sayesinde ulaşılabilirliğini savunurken, bazı düşünürler de demokrasinin biçiminden ziyade müzakerenin biçimine odaklanılmasının gerekliliğine işaret etmektedirler. Sonuç olarak, internetin toplumsal yaşayış ve buna bağlı olarak kamusal alanın biçimini değiştirdiği yadsınamaz bir gerçektir. İnternetin yukarıda belirtilen avantajlarının yanı sıra, bir takım problematik yönlerini de ifade etmek gereklidir. Ulus devletler çıkarlarının devamını sağlayabilmek için, bir takım yasaklayıcı tedbirler ile internetin küresel bağlamını kırmaya çalışmaktadırlar. Bireyler,

internette kendilerini olduklarından daha zengin, daha güzel/yakışıklı, daha nitelikli gösterme şansına sahiptir. Fakat burada klasik bir sorunsal karşımıza çıkmaktadır: "Gerçekte olunan birey" ve "olmak istenen birey". Bu ikircikli kavrayış, kişileri sosyolojik ve psikolojik anlamda birçok probleme sürükleyebilecek tehlikeleri de barındırmaktadır. Bununla birlikte, internet teknolojilerin yaygınlaşması ile birlikte, kişilerin kendilerini ait hissettikleri aile ve sınıf gibi olgular da zarar görmekte, kimlikler değişime uğramakta ve bunun sonucunda sanal benlikler ortaya çıkmaktadır. Buradan internetin tamamen olumsuz ya da tamamen olumlu bir olgu olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Vurgulamak istediğim nokta, internetin çıktılarının her birey için farklı olacağıdır. Ve bu çıktılar; kişinin eğitiminden, sosyal statüsünden, ekonomik gelirinden ve aile yapısından bağımsız bir şekilde düşünülemez.

Çalışmanın kamusal alan bölümünü özetleyecek olursak; "Kamusal Alanın Kökeni ve Tarihi Gelişimi" başlığında, kamusal alanın demokrasi, mülkiyet, cinsiyet, devlet ve yönetim biçimi tartışmaları bağlamında tarihsel olarak nasıl bir gelişim gösterdiği ifade edilmeye çalışıldı. İkinci başlık olan "Kamusal Alanda Eski-Modern Tartışmaları"nda, Arendt'in agonistik kamusal alanı ile Mill'in modern kamusal alanını karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilerek; antik Yunan demokrasisi ile liberal demokrasinin kamusal alan bağlamında tartışılması amaçlandı. Üçüncü başlıkta; Ackerman'ın legalistik kamusal alanı, Barber'ın katılımcı güçlü demokrasisi ile çarpıştırıldı. Bunun yapılmasındaki amaç, Barber'ın antik Yunan demokrasi ile liberal demokrasiyi harmanlayarak katılımı yücelttiği güçlü demokrasi fikrinin; Ackerman'ın -ortak fayda için farklılıkların ifade edilmesinden kaçılması gerektiğini savunduğu- söyleşimsel kısıtlanım modelinin tam karşısında yer almasıydı. Dördüncü başlık Habermas'a ayrıldı. Habermas'ın kamusal kavrayışının temeli olan iletişimsel eylem derinlemesine analiz edildikten sonra, burjuva kamusal alanına odaklanıldı. Habermas'ın, üzerinde kuramını temellendirdiği olgular kadar, Habermas'a yönelen eleştiriler de objektif bir şekilde sunulmaya çalışıldı. Bu bağlamda, Negt ve Kluge'un proleter kamusal alan modeli ile birlikte, feminist eleştirilere de göz atıldı. Feminist düşünürlerin kadınlar kadar, toplumda ötekileştirilmiş olan her azınlık grubun dili olmaya çalışmalarından etkilendiğimi itiraf etmeliyim. Beşinci başlığımız olan "Kamusal Alanda Dönüşüm"de, ilk olarak dönüşümün sosyolojik altyapısına odaklanmaya çalışıldı. Biraz yorucu olsa da, kamusal alandaki dönüşümün sosyolojik altyapısını tespit edilebilmesi için oldukça değerli olan düşünürlerin yazılarını incelendi. Kamusal alanın dönüşümünü olumsu karşılayanlarla birlikte, bu dönüşüme olumlu bakan düşünürlerin de

görüşlerine yer veridi. Sennett ile kamusal insanın çöküşü üzerinde durulduktan sonra; bir sonraki bölüm olan devlet ve sivil toplum diyalektiğine yoğunlaşmak için bölüm sonlandırıldı.

3. DEVLET VE SİVİL TOPLUM

Çok farklı disiplin ve ekollere mensup birçok düşünür tarafından tanımlanmaya çalışılan devlet kavramı üzerine yapılan tartışmalar, günümüzde de devam etmektedir. Yunan şehir devletlerinde katılımın ön planda olduğu, Roma'da hukukun ön plana çıktığı, Orta Çağ'da dinsel öğretilerin ve geleneğin hâkim olduğu devlet kavramının, 1500'lü yıllardan itibaren -matbaanın bulunması ve basılı materyaller ile birlikte gündelik dilin kullanımının artması sonucunda- ulusal niteliklere büründüğünü görmekteyiz. Üretim, ulaşım ve iletişim teknolojilerinin etkilerinin birçok alanda görüldüğü günümüz küresel dünyasında ise, ulus devlet kavramı ortadan kalkmamış olsa bile, birçok yönden sorgulanmaya açık bir kavram haline gelmiştir. Devletlerin meşruiyetini sağlayan din, dil, gelenek, yönetim biçimi, ekonomik güç, askeri güç, toprak, sanayi ve teknoloji gibi kaynaklardaki değişim; sivil toplum, kamusal alan, ideoloji, kültür, iktidar, gözetim, ikna ve rıza üretimi gibi devlet ile yakın bir ilişki içerisinde bulunan olgular üzerinde yeniden bir yorumlama yapmayı gerekli kılmaktadır.

Günümüzde devlet ve sivil toplum kavramları iç içe girmiş olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplumun devlet ile olan ilişkisi, son dört yüz yıl içerisinde büyük bir değişiklik göstermiştir. Neredeyse 18. yüzyılın sonlarına kadar devlet ile eş anlamlı bir olgu olarak görülen sivil toplum; son iki yüzyıldır, düşünürlerin büyük bir bölümü tarafından devletin hâkimiyet alanının dışında kalan ve devleti dengeleyen -hatta zaman zaman devletle ters düşen- bir güç olarak tanımlanmaktadır (Pierson, 2015: 95). Her ne kadar az gelişmiş ülkelerde ve gelişmiş kapitalist ülkelerde farklı nedenlerle benimsenmiş olsa da, sivil topluma olumlu değerler yükleyen bir anlayış dünya çapında yaygınlaşmaktadır.

Bir yanda sivil toplumun güçlü bir devlet tarafından denetim altına alınması gerektiğini ifade edenler, bir yanda da sivil toplumu devlet müdahalesine karşı korunması gereken bir özgürlükler alanı olarak görenler olmak üzere; devlet-sivil toplum bağlamında iki farklı duruşun bulunduğu söylenebilir. İlk görüşü savunanlar, devlet otoritesi altında bulunmayan bir sivil toplumu herkesin herkesle savaşı olarak görürlerken; sivil toplumu özgürlükler alanı olarak ele alan ikinci görüş, mülkiyet ve demokratik karar verme gibi kavramlara atıfta bulunmaktadır (Pierson, 2015: 95). Bu bağlamda, sivil toplumu devletin müdahalesinin dışında kalan ve bireylerin kendilerini yönlendirebildikleri bir alan olarak

yüceltenlerin gözünde; sivil toplum demokratik yapıların ve demokrasi mücadelesinin bir alanı haline gelmektedir (Acar- Savran, 2013: 17).

Pierson'a (2015: 95) göre, günümüz siyasi öğretileri kapsamında değerlendirildiğinde, ilk duruş genel olarak -özellikle Hegel eğilimli Marksizm olmak üzere- sosyalist geleneklerle, ikinci duruş ise liberalizmle ilişkilendirilebilmektedir (Pierson, 2015: 95). Aslında, Pierson'un bu yorumu problematiktir. Sosyalist geleneğin devlet otoritesine yapmış olduğu vurgu, sivil toplumun birinci aşaması olarak ele alınabilir. Çünkü bu aşamada, sonlandırılması gereken bir burjuva egemenliği bulunmaktadır. Burjuvazinin yıkılmasından sonra ulaşılmak istenen nihai hedef ise, devletin sivil toplum içerisinde erimesidir. Bu kapsamda, Acar-Savran (2013: 19) sivil toplum anlayışının hem sosyalizme geçişe, hem de ussal ve özgürlükçü bir kapitalizm yaratmaya odaklanan ikili niteliğine değinmektedir.

Acar-Savran'a (2013: 20-23) göre, evrenselliğe doğru bir yönelimin bulunduğu Hegel'in sivil toplum anlayışında; adalet ve polis kurumlarıyla birlikte, meslek birliklerinin varlığıyla bireyciliğin aşılması söz konusudur. Sivil topluma hiçbir değer yüklemeyen Marx ise, sivil toplumu bencil, bireyci ve ekonomik çıkarların alanı olarak yorumlamaktadır. Hegel'den sivil toplumun hukuksal ve etik öğelerini alarak Marksist teoriye sentezleyen Gramsci ise, gerçeğe daha uygun bir sivil toplum anlayışı geliştirmiştir. Gramsci'nin sivil toplum ve hegemonya kavramları iki şekilde yorumlanmaktadır. Birinci yorumda, sivil toplum devletle olan ikiliğinin aşılmasından sonra, sivil toplum olarak kalmaya devam edecektir. Burjuva hegemonyasını alt eden işçi sınıfının hegemonyası sivil toplum içinde kurulduktan sonra, devlet giderek genişleyen sivil toplumun içerisinde eriyecektir. Başka bir sekide ifade etmek gerekirse; sivil toplum hem burjuvazinin, hem de işçi sınıfının hegemonyasını kurduğu alandır. İkinci yorumda ise, sivil toplum kapitalist sistemin bir aracı olarak değerlendirilmekte ve işçi sınıfının egemenliğinde sivil toplumun yerine geçecek yeni kurumlar oluşturulması öngörülmektedir. Bu görüş, hem sivil toplumun hem de devletin aşılması ile kurulacak olan ve üretim sürecinden başlayan yeni bir örgütlenmeye dayanmaktadır.

Sivil toplumun çağdaş savunucuları sivil toplumu karakteristik olarak devletin üzerinde ve ona karşı örgütlenilmesi gereken bir olgu olarak kabul etmelerine rağmen, devleti dışlanacak bir kavram olarak görmemektedirler. Bu noktada, devlet dışı bir alan olan sivil

toplumu oluşturan üyeler -eşitliğin güvence altına alması için- devletten sivil topluma müdahale etmesini isteyebilirler (Pierson, 2015: 97). Keane'e (1988: 15) göre, özgürlük, eşitlik, katılımcı planlama ve toplumsal karar mekanizmaları gibi ideallerin anlam kazanmasının koşulu, otonom kamusal alanlardan oluşan, güvence altına alınmış ve bağımsız bir sivil toplumdur (Akt. Pierson, 2015: 97). Bu bağlamda, Keane devleti; sivil toplumu güvence altına alan, fakat sivil toplumu meydana getiren kamusal alanlara ve bu alanların bağımsızlığına müdahale etmeyen bir mekanizma olarak ele almaktadır. Bu bakış açısının temellerine özellikle -çalışmanın devamında kapsamlı bir şekilde değinilecek olan- İskoç ekolü düşünürlerinin yazılarında rastlamak mümkündür. Benzer şekilde; Charles Taylor, sivil toplumun sahip olması gereken üç özelliğini aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

1. Genel anlamda, devlet tarafından yönlendirilmeyen bireylerin özgür iradeleriyle meydana getirdikleri örgütlenmelerin varlığı,
2. Dar anlamda, toplumda bulunan sivil toplum kuruluşlarının kendi aralarında -devletin müdahalesi olmaksızın- koordineli hareket edebilmesi,
3. Sivil toplum kuruluşlarının devlete alternatif faaliyetler üretebilmesi ve devlet politikalarını etkileyebilmesi (Doğan, 2009: 366).

Dahrendorf ise, sivil toplumu, toplumsal uyumsuzlukların hoşgörülü bir anlayışla çözüme kavuşturulduğu ve bireysel haklara saygının temel alındığı liberal bir toplumsal alan olarak değerlendirerek (Doğan, 2009: 369); tartışmaya insan hakları bağlamında hukuksal bir boyut kazandırmaktadır.

Yukarıda değinilen hususlardan hareketle, çalışmanın bu bölümünde devlet ve sivil toplum kavramları arasındaki ilişki ele alınacaktır. Yunan şehir devletlerinden 16. yüzyıla kadar devlet ve sivil toplum üzerine yapılan tartışmalar genel hatlarıyla incelendikten sonra, 16. yüzyıldan günümüze olan tartışmalara yoğunlaşılacaktır. İlk olarak, Machiavelli, Bodin, Hobbes ve Hegel olmak üzere, devlet-sivil toplum ayrımını eleştiren düşünürlerin ortaya koymuş olduğu fikirler irdelenecektir. Daha sonra; Locke, Montesquieu, Rousseau, Smith, Ferguson, Paine ve Tocqueville olmak üzere, sivil toplum karşısında yetkileri azaltılmış devleti savunan düşünürler ele alınacaktır. Devlet ve sivil toplum olguları üzerine yapılan tartışmaların detaylı bir tarihsel analizin ardından; son olarak, söz konusu olguların

Marksist bakış açısında nasıl yorumlandığı tartışılacaktır. Bu noktada Marx, Gramsci ve Althusser'in görüşlerine başvurulup bölüm sonlandırılacaktır.

3.1. Devlet ve Sivil Topluma Yönelik Öncül Tartışmalar

Tabiatüstü güçlerin müdahalesine inanmaksızın yaşamaları mümkün olmayan ilk insanlar, öteki dünyaya inanmak zorunda hissetmişlerdir. Bu noktada din, tek çıkış yolu olarak görülmüştür. Dinsel söyleme göre, yaşanan dünyadaki yaşam biçimlerini yaratan, belirleyen, kararlaştıran ve değiştirenler; yaşanan dönemdeki insanlar değil, atalar, kahramanlar ve tanrılardır (Gauchet, 2018: 38,45).

Klasik çağ Yunan toplumunda siyasi deneyim, *polis* denilen ve alçakgönüllü bir kapsama sahip bir topluluk olan "site devlet"te özetlenmiştir. Site devletini ortak iyiliğin en yüksek görünümü olarak değerlendiren Platon ve Aristoteles'e göre; polis, ahlâki bir değer cismilenmesidir. Modern dilde, kısaca devlet diye çevrilmemesi gereken *polis*, insanlığın tüm kaderini kuşatmaktadır. Aynı zamanda bir kilise olan devlet söz konusudur. Devlet kavramına Yunan düşüncesine kısmen yabancı kalan bir hukuk anlayışı kattığı için, Roma bakış açısı Yunan bakış açısına göre çok daha geniş ve karmaşıktır. Cicero'nun *res publica* hakkında verdiği tanımda ilgi odağı amaçtan -doğrudan doğruya- devletin yapısına kaydırılmıştır. Bu noktada *jus* (hukuk), siyasi birliği tüm insani birliklerden ayıran özelliştir (d'Entreves, 2018: 193-194).

Augustinus⁵ için tabii düzende, savaşı kabul etmek ve savaşa karar vermek prensin yetkisindedir. Aquinolu Tommaso (1225-1274) da haklı savaşın ilk koşulunu Augustinus'un prens otoritesi olarak açıklarken, bununla birlikte prensin arkasındaki *respublica*'yı ortaya çıkarmıştır. Site, krallık, eyalet gibi kavramların ortak adı olan ve böylece geleceğin devlet kavramını içinde barındıran *respublica*'nın kamusal işleri ile ilgilenmek de prensin işidir. Vitoria⁶, ise *respublica*'yı *princeps*'in (prens yetkileri) önüne geçirmiştir. Bu bağlamda, savaş açma yetkisi gerçekte *respublica*'ya aittir ve prensin yetkisi bunun tabii sonucundan başka bir şey değildir (Haggenmacher, 2018: 259-260).

⁵ 354-430 yılları arasında yaşamış Romalı filozof.

⁶ 1486-1546 yılları arasında yaşamış, İspanyol sömürgeciliğine karşı Amerika yerlilerinin haklarını savunmuş ve haklı savaş kavramını daraltmaya çalışmış İspanyol ilahiyatçı.

Kilisenin iktidarının sorgulanması ve devlet işleri ile yasal işlerin birbirinden ayrılması bağlamında, Aquinolu Tommaso üzerinde durulması gereken isimlerden birisidir. Tommaso, her şeyden önce aklın önceliğinin altına çizmiştir (Şaylan, 2016: 40). İnsanların sayısız yasaya tabi olduğunu dile getiren Tommaso; yurttaş olarak insani yasaya, iman sahibi bir Hristiyan olarak da Tanrısal yasaya tabi olduğunu ifade etmektedir (Yalçınkaya, 2016: 262). Bu bağlamda Tommaso, iktidar bağlamında aklın ön plana çıkarılmasının ilk temsilcilerindendir.

Aquinolu Tommaso'yu takip eden dönemde, kilise ve krallar (siyasal iktidar) arasındaki iktidar mücadelesinin somut bir şekilde ortaya çıkması, Avrupa'nın hızla reform hareketlerine doğru ilerlemesine neden olmuştur. Gerçekleşen reform hareketleri ile kilise, dünyevi iktidar üzerindeki meşruiyetini kaybetmiştir (Yalçınkaya, 2016a: 303). Siyasal iktidar bu süreçte kiliseyi kontrolüne almıştır.

14. yüzyıla geldiğimizde, Padova'lı Marsilius (1275-1342) *Barişın Koruyucusu* adlı eserinde aşağıda belirtilen üç noktaya dikkat çekmektedir.

1. Dünyevi iktidarın yetkisi tamdır ve dini örgütlenmede bütünüyle gönüllülük esastır.
2. Dolayısıyla Kilise'nin uyguladığı baskı, haklı temelleri olmayan bir baskıdır.
3. Egemenlik esas olarak halka aittir ve bu nedenle, halkı temsil eden bir hükümet sistemi kurulması gereklidir (Dumont, 2018: 148).

Marsilius, modern siyasi düşünceyi başlatmasa da koşullarını hazırlamıştır. Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürler, Marsilius'un dinden bağımsız bir siyasi iktidar anlayışına ilişkin tezinin takipçileri olmuşlardır. Kendi bakış açısından, yeni bir sivil toplum kuramı oluşturmayı başaran Padova'lı Marsilius'un dindışı bir siyasi iktidar anlayışına ulaşabilmesinin nedeni, yine dindışı bir sivil toplum tanımı oluşturmaktır. *Barişın Koruyucusu*'nun yazarına göre, insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için topluluk halinde bir araya gelirler ve sivil toplum kendisi için kendiliğinden var olur (Mairet, 2018: 220-221).

Mairet'e (2018: 222-223) göre, birincisi, kendisini dine adayan rahipler sınıfı (din adamları); ikincisi, üretim ve mübadele sınıfı (meslekler, uzmanlık ve beceri isteyen işler); üçüncüsü ise, yürütme ve baskı sınıfı (hükümdar ya da yöneten kesim) olmak üzere belli

başlı üç sınıfa olduğuna değinen Marsilius; yasaların toplumsal bütünlüğü sağladığını savunmaktadır. Yasanın olmadığı bir yerde, toplumdan söz etmek de anlamsızdır. Yasanın yaratıcısı olmayan hükümdar, toplumsal düzeni korumak için sadece yasayı uygulamakla görevlendirilmelidir. Bir sivil toplum kurma ayrıcalığının hükümdarla birlikte, rahipler sınıfı ve üretim/mübadale sınıfına da tanınmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Marsilius, sivil yasanın kaynağı olarak halkı (katılımcı ya da temsili) işaret ederek, rahipler sınıfını siyasetin dışına itmiş ve yasaları tamamıyla din dışı olarak tanımlamıştır.

Orta Çağ ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu düzeninden geriye kalanlara öldürücü darbe Luther'in (1483-1546) reformu ile vurulmuştur (Dumont, 2018: 149). Yaşadığı dönemde Latince, kilisenin ve gündelik hayatın dilinden uzaklaşmıştı. Luther 1517 yılında tezlerini Wittenberg Katedrali'nin kapısına çiviledikten sonra, bu tezlerin Almanca çevirileri yayımlanmış ve on beş gün gibi kısa bir sürede ülkenin her köşesine yayılmıştır. Luther'in düşüncelerinin bu kadar yaygınlaşmasının sebebi, matbaa sayesinde basılan her üç Almanca kitaptan birisinin onun eseri olmasıdır. Bu noktada Luther, ilk "best-seller!" olarak da değerlendirilebilir (Anderson, 2015: 54). Luther'in reformu ile birlikte, bütünsel toplum yerini bireysel devlete bırakmıştır. Bu bağlamda, din de her Hristiyan bireyin vicdanı ile alakalı bir olguya dönüşmüştür. En üst iktidar konumuna yükselen laik iktidar, kralların kutsal hakkı öğretisi sayesinde bir tür kutsallık zırhına bürünmüştür. Padova'lı Marsilius'un kuramının bir kısmını uygulamaya geçirmeyi başaran Luther sayesinde, tepki hareketi kilise ile başlamıştır. Ruhani ve dünyevi insanlar arasında fark olmaması; tüm inananların ruhani alanda eşit bir otoriteye sahip olması; ister rahip olsun ister köylü, her insanın sahip olduğu onurun aynı olması Luther öğretisinin en dikkate değer tespitlerindendir. Kilise'ye egemen olan kademeli öğretinin Papalık iktidarının aracından başka bir şey olmadığını savunan Luther, toplum ve devlet konusunda ise Orta Çağ holizmine bağlı kalmıştır. Luther toplumu, atomlar gibi birbirinden ayrı bireylerden oluşan ve iradeyle oluşturulabilen bir kurum olarak değil, organik ve işlevsel bir bütün olarak görmektedir (Dumont, 2018: 156).

Doğan'a (2009: 77) göre, 16. yüzyıldan itibaren 19. yüzyıl dâhil olmak üzere, siyasal yapı hakkındaki tartışmaların iki ana grupta toplandığını görülebilmektedir. Machiavelli, Bodin, Hobbes gibi ilk grupta yer alan filozoflar; devlet ve toplumu birleşik, birbirinden ayrılamaz birer olgu olarak düşünmekte olduklarından, toplum-devlet ayrımının uzağında olmuşlardır. İkinci grup düşünce geleneğini temsil eden Locke, Montesquieu, Smith,

Ferguson, Tocqueville gibi düşünürler ise; toplumsal-siyasal yapı ilişkisinde bireyi incelemiş, bireyi devlet karşısında özerkleştirmeyi amaçlamışlardır.

3.2. Devlet ve Sivil Toplumun Ayrılmazlığını Savunanlar

Bu başlık altında sırasıyla Machiavelli, Bodin, Hobbes ve Hegel'in devlet ve sivil toplum görüşlerine yer verilecektir. Dört düşünürün ortak özelliği, devletten bağımsız bir sivil toplum anlayışına karşı çıkmış olmalıdır. Onlara göre, güçlü bir sivil toplumun koşulu, güçlü bir devlettir.

3.2.1 Niccolo Machiavelli: *Hükümdar*

Günümüz siyasi ve akademik tartışmalarında modern siyasi ve toplumsal temellerle birlikte, modern dünyanın karanlık tarafının da kurucusu olarak ele alınmakta olan Machiavelli (1469-1527); hem olumlu, hem de olumsuz bir üne sahiptir. Olumlu analizler, onun modern siyasetin bir köşe taşı olma özelliğine yoğunlaşırken; olumsuz analizler ise, onun sınırsız devlet gücü ve bu sınırsız gücün idamesi için bir takım özgürlükleri yok saymak, ekonomik ve siyasi egemenlik için savaflara girmekten kaçınmamak gibi ahlâk dışı politikaların sorumlusu olduğuna vurgu yapmaktadır (Saticı, 2015: 113).

Machiavelli'nin -ahlâk ve siyaset arasında bulunan karşılıklı ilişkide- yaşadığı dönemde geniş ölçüde kabul görmekte olan geleneğin karşısına konumlandığı Makyavelizm; siyasi bir yorumlama ve eylemde bulunma tarzı olarak değerlendirilebilir (Kesgin, 2015: 106). Gierke'e (2018: 137) göre, kutsal kitabın "insana değil, Tanrıya itaat ediniz" şeklindeki öğretisi nedeniyle; Machiavelli'nin hükümdara verdiği öğütler, söz konusu dönemde yaşayan insanlar tarafından inanılması güç bir yenilik olarak görülmenin yanı sıra, korkunç bir suç olarak da değerlendirilmiştir. Bu noktada, salt siyasi kuramın temelleri, tabii hak öğretisine rakip olacak şekilde atılmıştır.

Modern ulus devletlerin siyasi birliğinin temel konu olduğu Yeniçağ Avrupa'sında önemli bir açığı kapatan Machiavelli; modern devletlerin var olabilme ve hayatta kalabilme mücadelelerinin içinde biçimlenen politik bakış açısıyla kendisini klasik dönemin ve Hristiyan geleneğinin karşısına konumlandırmış, bir takım yeni ilke ve yöntemlere odaklanmıştır (Saticı, 2015: 124). "İnsan nasıl yaşamalıdır?" sorusundan hareket eden

klasik siyaset felsefesini bütünüyle gereksiz bularak reddeden Machiavelli'ye göre, toplumsal düzendeki adalet olgusunun doğru analizi "insanlar gerçekte nasıl yaşıyorlar?" sorusundan hareket etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu noktada Machiavelli, gerçekçi bir siyaset felsefesi arayışını, insanın içinde yaşadığı evrene ilişkin düşünceler olan sivil toplumun temeline ilişkin düşüncelerle meşrulaştırmaktadır. İnsani olan her şey; ne insanüstü, ne de tabii bir temele sahip olan adalet ilkelerine bağlı kılınamayacak kadar değişkendir. Her bir olayda takip edilecek yolu belirleyen olgu, ahlâki yöntemlerden ziyade zorunluluklardır. Bu sebepten ötürü, sivil toplum bütünüyle adil olmaya yönelmemektedir. Her türlü meşruiyetin kaynağı gayri meşruluk olduğundan, sivil toplum adalete değil, adaletsizliğe dayanmaktadır (Strauss, 2018: 277).

Hristiyanlığın merhamet ve alçakgönüllülük gibi kavramları ön plana çıkartması neticesinde, bireyleri yaşanılan dünyanın meselelerinden uzaklaştırdığını ortaya koymaya çalışan Machiavelli'nin (2009: 227) esas itirazı ise, Hristiyanlık dininin kilise tarafından insanları tembelleştirecek bir şekilde yorumlanmasına olmuştur. İnsana atfedilen ereklere geleneksel (holist) zincirlerden kurtularak ortaya çıkardığı ilk uygulamalı bilimin, Machiavelli'nin değerlendirdiği bağlamda siyaset bilimi olduğu değerlendirilebilir. Siyaseti Hristiyanlık dini ve her türlü normatif model ile birlikte, kişisel ahlâkın üzerine de çıkarmayı başaran Machiavelli; çağının baskın değer yargılarını reddettiği için bir süre ana akım düşüncenin uzağında kalmıştır. Çünkü dünyevi iktidarın yükselişi, esas olarak dini kimliğe sahip aktörler tarafından gerçekleştirilmiştir (Dumont, 2018: 149-150).

Machiavelli'ye göre, ahlâklılık her ne kadar kendi doğal akışı içerisinde övünülebilir bir olgu olsa da, iktidarların sürekli olarak el değiştirdiği bir ortamda, hükümdarın ahlâklılığı amaç edinme lüksü bulunmamaktadır. Bununla birlikte, siyasette ahlâklı olmayı önemli bir erdem olarak da gören Machiavelli; siyasete ilişkin kuralların ahlâki değerlere sadık kalanlar tarafından değil, ahlâki değerleri özümsemeyenler tarafından koyulduğunu da ifade etmekten kaçınmamaktadır (Kesgin, 2015: 125). Güçsüz iktidarda ahlâksızlığın artacağını, güçlü iktidarda ise ahlâkın bir değer olarak korunacağını ileri süren Machiavelli, *Söylevler* adlı eserinde siyaseti, ahlâkın korunması için bir ön koşul olarak ele almaktadır (Kesgin, 2015: 107-108).

İnsan ve insanlar tarafından iktidarın en üstün ifade biçimi olan güç ile oluşturulan bir örgütlenme olarak siyasal birliği, doğadaki düzenden farklı bir biçimde ele alan

Machiavelli; siyasal birliğin, siyasi durumu anlayabilecek derinlikten yoksun olan geleneksel anlayışın ortaya koyduğu ahlâk yasasına bağlı olmasından ziyade kendi hukukunu oluşturması gerektiğinin altını çizmektedir (Kesgin, 2015: 107-108).

Hükümdar adlı eserinde Machiavelli'nin birincisi amaç, ikincisi ise araçlar olmak üzere iki kavramı öne çıkarttığı değerlendirilebilir. İtalya'nın siyasi birliği amacı yansıtırken; bu amaca ulaşabilmeyi sağlayacak şeyler ise araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Machiavelli'ye göre, hükümdarın portresi egemen bir hükümdarın portresidir, yani hükümdarın kullandığı iktidar egemenlikle tanımlanır (Mairet, 2018: 231). Devlet sözcüğünün modern anlamda kullanımının yaygınlaşması, genel kanıya göre, Machiavelli sayesinde. Machiavelli'nin *Hükümdar*'da devlet kavramını siyasetin özgül bir nesnesi ve her zaman aynı kalmakta olan kolektif bir birliği anlatmak için kullandığı değerlendirilebilir. Bu noktada; devletin özelliği, belirli bir toprak ve belli bir halk üzerinde güç kullanma ve denetleme yetkisi ile donanmış olmasıdır. Machiavelli'ye göre güç, devletin varlık koşulu olmakla birlikte, aynı zamanda kurucu unsurdur. Güç ve iktidar arasında kesin bir ayrım yapan Machiavelli'ye göre, buyurma yetisine (*imperio*) sahip olan devlet; güce (*forze*) sahip değilse, çökmeye mahkûmdur. Bu bağlamda; dışarıda savunma ve saldırı, içeride itaat ve disiplin devletin varlığı ve sürekliliği için en temel öğelerdir. Birincisi devletin içerisindeki uyruklar, ikincisi ise devletin dışarısındaki güçlü komşular olmak üzere; bir hükümdarın iki korkusu olması gerektiğini ifade eden Machiavelli'ye göre, devlet iyi silahları olduğu sürece kendisini korur ve iyi dostlar edinir. Bu kapsamda; dışarıda sağlam olunduğu sürece, içerideki her şey de istikrarlı olacaktır (d'Entreves, 2018: 196-201). Savaşın sadece siyasal yaşamı temsil etmediğini, aynı zamanda yaşamın tüm evrelerinin temeli olduğunu savunan Machiavelli (2009: 102), barışı ise, savaşlar arasındaki kısa fasilalar olarak görmektedir. Nitekim Machiavelli (1955: 41), ihtiyaca uygun bir şekilde ordu kurabilen ve kendilerine saldıracak düşmanlarına karşı bir meydan muharebesi verebilen hükümdarları güçlü hükümdarlar; kale duvarlarının arkasına sığınmak suretiyle düşman karşısına çıkamayan hükümdarları ise başkasına muhtaç hükümdarlar olarak tanımlamaktadır. Hükümdarın savaş sanatından başka bir sanatla ilgilenmesine olumlu bakmayan Machiavelli (1955: 57), savaştan ziyade süs ve eğlenceye düşkün olan hükümdarların her zaman kaybetmeye mahkûm olduğunun altını çizmektedir. Bu bağlamda hükümdar, savaş olgusunu hiç bir zaman aklından uzak bir yerde tutmamalı ve savaşa ilişkin faaliyetlerle (eğitim, teşkilatlanma) barış zamanında da her zaman meşgul

olmalıdır. Bununla birlikte, devletin bekasını sağlayan unsurun sadece maddi güç olmadığına inanan Machiavelli'ye göre, güçlü ve güvenli bir devlet iyi silahların yanı sıra, erdemli geleneklerle var olabilmektedir (d'Entreves, 2018: 201). Bu noktada; paralı askerliğe karşı çıkan Machiavelli (1955: 56), kendi öz ordusu bulunmayan hükümdarlıkların -kendilerini ve geleneklerini imanla koruyacak erdemli askerleri olmadığı için- emniyette olamayacağını altını çizmektedir. Bu düşüncesini desteklemek için Roma Ordusu'nun askeri sisteminin yurttaş askerlerden paralı askerlere dönüşümü ve bunun sonucunda Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı örneğinden yararlanmaktadır (Machiavelli, 2008, 87-92). Çünkü Machiavelli'ye (1955: 47) göre; güvenilmez, sadakatsiz ve faydasız olan paralı askerler için önemli olan tek şey, aldıkları paradır ve para bu askerler için ölmelerini gerektirecek bir olgu değildir.

Machiavelli'ye göre, dindirilemez bir hâkimiyet ve zenginlik hevesinde olan insanlar kurnaz ve kötüdürler. Bu nedenle siyaseti gerektiği biçimde anlayabilmek, bütün insanların fiilen suçlu olduğu ve özgür kalmaları durumunda kötü amaçlarını gerçekleştirmek için duraksamayacakları varsayımını gerekli kılmaktadır. Bu noktada, Machiavelli devlet adamına sunduğu öneriler ile kendisini yüzyıllardır izleyen ahlâksızlık suçlamasına maruz kalmıştır. Machiavelli'nin devlet adamına sunduğu öneriler aşağıda belirtilmiştir:

1. İyi olmamayı öğrenmek
2. Cimri olarak adlandırılmaktan korkmamak
3. Zalim diye adının çıkmasından çekinmemek
4. Verilmiş sözleri tutmak konusunda kaygısız davranmak
5. Gereklik durumunda kötü yolu seçmekte duraksamamak (d'Entreves, 2018: 202-204).

Hükümdarın adının cimriye çıkmasını önemsememesi gerektiğini savunan Machiavelli (1955: 63), tutumluluğu sayesinde geliri kendisine yeten, ülkesini savaşımlara karşı savunabilen ve halka yük olmadan bir takım faaliyetlere girişebilen hükümdarın, halk tarafından zamanla cömert olarak görülmeye başlanacağını ifade etmektedir. Hükümdarın tutumsuz davranışlarının sonucu olarak halkını soymaya mecbur kalması, ülkesinin savunmasını yapamaması, yoksul ve itibarsız bir hale düşmesi; cimri olarak adlandırılmaktan daha iyi durumlar değildir.

Machiavelli'ye (1955: 65-67) göre, hükümdar merhametinin kötüye kullanılmasına mani olmak koşuluyla, zalim olarak adlandırılmaktan ziyade merhametli tanınmayı arzu etmelidir. Bu noktada, korkulmanın mı yoksa sevilmenin mi daha iyi olduğu konusuna değinen Machiavelli, bir hükümdarın hem korkulan hem de sevilen bir kişilik olması gerektiğini ifade etmektedir. Fakat bu noktaya bir şerh koymaktadır: İnsanlar korktukları kişilerden ziyade sevdikleri kişilere daha fazla zarar verme eğilimi taşımaktadırlar. İnsanlar doğası gereği zayıf ve çıkarlarının peşinde gitmeye meyilli olduklarından -ikisi arasında bir tercih yapılması gereken durumlarda- hükümdarın korkulan kişi olmayı seçmesi, kendisi için daha tercih edilir bir durumdur. Çünkü insanlar sıkıştığı zaman hükümdara baş çevirdiklerinde, her şeyini insanların sevgisine adanmış olan hükümdar yıkılmaya mahkûmdur. Bu noktada, Machiavelli hükümdara bir uyarıda da bulunmaktadır: Hükümdar kendisinden korkulmayı sağlarken, sevilme bile en azından insanların nefretinden kaçınmalıdır.

Ülkesi iyi tahkim edilmiş ve aynı zamanda halkı tarafından sevilen bir hükümdara saldırmayı göze almak zordur (Machiavelli, 1955: 41). *Hükümdar*'da nankör, çıkarıcı, bencil ve korkak olarak tanımladığı insanları dizginleyebilmenin temel koşulunun yönetme sanatını ve insan psikolojisini bilmek olduğunu vurgulayan Machiavelli; devlet adamının insanların desteğini kaybetmemek için onların çıkarları doğrultusunda hareket etmesinin gerekliliği üzerinde de durmaktadır. Bu bağlamda hükümdar, insanların desteğini daim kılabilmek için fakir olan insanlara maddi destek sağlarken, güçlü gruplara ise makam ve şöhret vermekten kaçınmamalıdır. Bu şekilde, hükümdar insanları kendisine minnettar bırakabilecek ve onlarda kendisi olmadan mevcut zenginliklerini koruyamayacakları düşüncesinin oluşmasını sağlayabilecektir (Sarp, 2019: 146).

Rönesans'ın toplumsal, sanatsal, felsefik ve kültürel alanlarda öncülük ettiği değişimi politik alana taşıyan Machiavelli ile birlikte ortaya çıkan ve günümüze kadar gelen modern politika düşüncesi; her ne kadar bir takım eleştirilerin hedefinde yer alsa da, halen geçerli ve hâkimdir (Satıcı, 2015: 114). Siyasete yeni bir yaklaşım getiren Machiavelli'ye göre, tüm siyasal olgular, iktidarın kazanılması ya da korunması ile ilgilidir (Ağaoğulları, 2016: 325). Sıfır toplamlı bir iktidar anlayışını benimseyen Machiavelli; birisinin iktidarının artmasını, diğerlerinin iktidarının azalması veya yok olması ile bir tutmaktadır (Ağaoğulları, 2016: 328). Machiavelli, getirdiği yaklaşım ile iktidarın meşruiyetinden ziyade iktidarın elde edilmesinin reçetesini sunmaktadır. Bu bağlamda Makyavelizm,

"siyasal başarı için kötülük yapmak" anlamından ziyade "siyasal başarı için zorunluluk doğrultusunda davranmak, dolayısıyla gerekiyorsa kötülüğü seçmek" anlamında kullanılması gereken bir kavramdır (Ağaoğulları, 2016: 341).

İnsanların sadece kendi çıkarlarının, kendi şan ve şereflerinin peşinden gitme eğilimlerinin var olması sebebiyle, halkın ortak faydasına hizmet etmeyen bireysel özgürlüğü yozlaşma olarak değerlendiren Machiavelli; klasik cumhuriyetlerdeki gibi insanların kendilerini eğiterek erdeme ulaşmasına karşı çıkmaktadır. Machiavelli'nin bu bağlamdaki önerisi; insanların, cumhuriyetin istikrarlı bir şekilde ayakta kalabilmesi için gerekli olan yurttaşlık erdemine yasalar marifetiyle zorlanmasıdır. Özgürlüğünü korumak isteyen halk ve çıkarlarını korumak isteyen soylular arasında çıkabilecek çatışmalarda eşitliği tesis edeceğine inandığı yasalar; Machiavelli'ye göre, aynı zamanda monarşi ve despotluk karşısında cumhuriyetin zaferini tesis edebilecek araçlardır. Çünkü eşitsizlik arttığında monarşik ve despotik eylemlerin ortaya çıkacağını öngören Machiavelli; eşitlik arttığında ise cumhuriyete olan bağlılığın artacağını değerlendirmektedir. Bu yönüyle incelendiğinde, Machiavelli'nin *Hükümdar* adlı eserinde her ne kadar monarşi yanlısı gibi görülse de; *Söylevler* adlı eserinde özgürlük ve eşitlik kavramlarına vurgu yaparak ve monarşilerde tek bir kişi tarafından özgürlüklerin gasp edilmesi tehlikesini sezerek, monarşi karşısında cumhuriyeti olumladığı değerlendirilebilir (Satici, 2015: 124-125). Machiavelli'de beliren monarşi mi cumhuriyet mi belirsizliği üzerine Öztürk'ün (2013: 202) yaptığı yorum da dikkate değerdir. Güçle donatılmış hükümdar -cumhuriyet dışındaki tüm meseleler gibi- amaç olan cumhuriyete giden yolda sadece işlevsel yanı ağır basan bir araçtır. Bu bağlamda, Machiavelli'nin gözünden bakıldığında cumhuriyetçi rejimlerin bir janus⁷ olduğu gerçeği ile karşılaştığımızı savunan Öztürk, cumhuriyetin Machiavelli için bazen halka yakın olmak, özgürlük ve demokrasi; bazen de seçkincilik, korku ve aristokrasi anlamına geldiğini ifade etmektedir.

Feodal iktidar ilişkilerini, antik çağda ailenin özel alanında bulunan efendi-köle ilişkisine denk gören Machiavelli'ye göre; özel iktidar ilişkileri ortadan kaldırılmadan, politik ve özgür yaşamın kamusal alanın oluşturulabilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda, uygar ve politik yaşam, ancak kalelere sahip lordların kökünün kurutulduğu bir yerde ortaya çıkabilir. Machiavelli, aylıklık ve ahlâksızlığın simgesi olarak tanımladığı lordların hüküm sürdüğü bir ülkede; reform yapma gücüne sahip olabilecek tek gücün, mutlak bir monarşi

⁷ Bir yüzü sağa, bir yüzü sola bakan iki yüzü Roma tanrısı.

olabileceğini ifade etmektedir. Machiavelli açısından; gerek feodal iktidar ilişkilerine eşitlik getiren cumhuriyet yönetimi için, gerekse toprak sahiplerinin dağınık bağımsızlık merkezlerine karşı merkezileşmiş bir yönetim yapısı varsayan monarşi yönetimi için lordların alt edilmesi bir zorunluluktur. Güç ve şiddetin -siyasal alanla birlikte, halkın yurttaşlığına dayanan bir sivil hükümdarlık kurmak için- gerekli olduğuna dem vuran Machiavelli; siyasal alanın kurulmasından sonraki süreçte ise, güç ve şiddetin cumhuriyetin ya da hükümdarlığın sınırlarının dışına yöneltilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Fontana, 2013: 236-240).

Şimdi, Machiavelli'de beliren cumhuriyet-monarşi çelişkisine geri dönelim. Gramsci ve Althusser tarafından Makyavelizm ile sentezlenen Marksist öğretisi, burjuva devletin ortadan kaldırılıp sosyalist devlete geçiş için, sivil topluma hegemonya kuran güçlü bir devlet otoritesine vurgu yapmaktadır. Fakat bir sonraki aşama olan komünist devlete geçişte; devlet, sivil toplumun içinde eriyen bir kavram olarak tasvir edilmektedir. Machiavelli'de alt edilmesi gereken lordların, Gramsci ve Althusser'de burjuvaya; Machiavelli'de feodal sistemin yerine gelmesi gerektiği savunulan mutlak monarşinin, Gramsci ve Althusser'de kapitalist sistemin yerine gelmesi savunulan sosyalizme denk geldiği değerlendirilebilir. İşte bu diyalektik anlayışla bakıldığında; Gramsci ve Althusser'de sosyalizmin bir sonraki evresi olan komünizmin, Machiavelli'de mutlak monarşiden sonra yerleşecek yönetim biçimi olan cumhuriyete denk düştüğü yönünde bir çıkarım yapılabilir. Yani, Machiavelli'nin gönlünde yatan yönetim şeklinin cumhuriyet olduğu, mutlak monarşinin ise, asıl amaç olan cumhuriyete giden yolda bir araç vazifesi gördüğü düşünülebilir. Gramsci ve Althusser'in siyasal teorilerinin çıkış noktası olarak Machiavelli'yi seçmeleri, rastlantıdan çok daha öte bir şeydir.

İnsan ilişkilerini güç ilişkileri olarak ele alan, devleti güç ilişkileri bağlamında filizlenen insan yapımı yapay bir olgu olarak gören Machiavelli, yasaların da bu doğrultuda insanların bitmek tükenmek bilmeyen isteklerini dizginleyen ve insanları kendilerinden istenen davranışa yöneltten insan yapımı kavramlar olduklarını ortaya koymuştur. Bu düşüncesini ortaya koyarken, yasaların doğaları gereği tözsel bir erdemi ya da iyiyi ortaya koyan ilkeler olarak anlaşılmasına ise karşı çıkmıştır (Kahn, 2010: 252). Bu noktada, özgürlük ve eşitlik kavramlarının Machiavelli tarafından günümüzdeki bireysel bağlamından ziyade ortak yarar ve cumhuriyet kazanımlarının korunması bağlamında yasaların zorlaması ile tesis edilen olgular olarak değerlendirildiği sonucuna ulaşılabilir.

Machiavelli'nin ortaya attığı politik yaklaşımın anlaşılabilmesi için, yaşadığı dönemin ve yerin ekonomik ve siyasal koşullarının göz önünde bulundurulması bir gerekliliktir. Machiavelli'nin, geleneksel öğretiler ve kilise egemenliğini; İtalya'nın siyasi birliği için bir engel olarak gördüğü değerlendirilebilir. Bu bağlamda, geleneksel ve dini öğretilerden bağımsız bir siyaset teorisi geliştirmek istemesi anlaşılabilir bir durumdur. Her ne kadar *Hükümdar* ve *Söylevler* adlı eserlerinde yönetim biçimi önerileri arasında bir farklılık (mutlakiyet ve cumhuriyet) görülse de; Machiavelli'nin düşüncelerinden bir takım çıkarımlar yapmak mümkün gözükmemektedir. Kuruluş esnasında fikir ayrılıklarının oluşmaması için tek bir kişinin iktidarını savunan Machiavelli; kuruluştan sonraki aşamada hiçbir yönetimin tek kişi tarafından idame ettirilemeyeceğini gerekçe göstererek çokluğu savunmaktadır. Buradan hareketle, yaşadığı dönemin koşulları göz önüne alındığında, dağınık halde bulunan ve siyasi birliğini tesis edemeyen İtalya'nın bir hükümdar önderliğinde siyasi birliğini oluşturmasını ve daha sonra da bu hükümdarlığın bir cumhuriyete dönüşmesini arzuladığı yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Bununla birlikte, devleti sivil toplumun üstünde gördüğü bir gerçektir. Bunu, insanların özünde kötü olarak düşünülmesi gerektiği ve sivil toplumun bir adaletsizliğe dayandığı yönündeki görüşünden anlamaktayız. Bu bağlamda, Machiavelli'nin sivil toplumdaki adaletsizliğin giderilmesinin çözüm yolu olarak da devlet tarafından ortaya konulan zorlayıcı yasalara bel bağladığı değerlendirilebilir. Yukarıda sunulan bilgilerden hareketle; Machiavelli'nin, sivil toplum-devlet tartışmasında devleti yücelterek sivil toplumun üzerine yerleştirdiği sonucuna ulaşılabilir.

3.2.2. Jean Bodin: Egemenlik

Gücün din dışı bir olgu olabileceğini düşünmeyen Orta Çağ insanları, gücü hep tanrısal ve kutsal olanla birleştirme eğilimine sahip olmuştur. Bu dönemde tartışmanın ana eksen, Papa'nın mı yoksa imparatorun mu Tanrı tarafından görevlendirildiği üzerinedir. *Apripori* olarak sunulan tanrısallık, devletin oluşumuna izin vermeyen bir engel olma özelliği taşımış ve temel sorun, iktidarın Tanrı ile olan bağlantısı olmuştur. İktidarın tanrısallığı sorunsalı, iktidarın kullanımı ilkesinde Tanrı'nın yeri olmadığını görmeye başlayan 16. ve özellikle 17. yüzyıl insanları tarafından aşılmıştır. Bu noktada, Bodin (1530-1596) hükümdarı -Tanrı'nın yerini alan serbest irade tarafından belirlenen- egemenliği elinde bulunduran kişi olarak tanımlamıştır. İktidarın kutsalla olan bağlantısının alt üst olması olarak da tanımlanabilecek egemenlik kavramının yükselişiyle birlikte; kralın kutsanması

kurucu değerini kaybetmiş, sadece bildirici bir role sahip olmaya başlamıştır. Bu bakış açısıyla; egemenlik, kutsal olana ilişkin bir laikleşmeyi de içermektedir (Mairet, 2018: 217-219).

Bodin, kendi siyasi kuramını içeren *Devletin Altı Kitabı* isimli eserine Machiavelli'yi eleştirerek başlamaktadır. Devleti "doğrulukla yönetmek" olarak tanımlayan Bodin, hükümdarların güçlerine g katmak için her türlü adaletsizliği yapmalarını Machiavelli ile ilişkilendirmektedir (Ağaoğulları, 2016a: 403-404). Hatta Machiavelli'yi, devletin temeline dinsizlik ve adaletsizliği yerleştiren kişi olarak görmektedir (Saygılı, 2014: 187).

Devlet sözcüğü, Avrupa siyasi literatürüne her ne kadar Machiavelli tarafından kazandırılmış olsa da, feodal hukuk görüşlerinin egemen kararlarla ortadan kaldırılması ve yeni bir düzen bağlamındaki siyasi tanımını Fransız hukukçu Bodin'in egemenlik öğretisinde bulmuştur (Schmitt, 2018: 247). Machiavelli, hükümdarın kullandığı iktidarı egemenlik olarak açıklarken; Bodin'in ilgisi ise, hükümdardan çok "egemen güç" olarak tanımladığı devlete olmuştur. Egemenlik; Bodin'in bakış açısıyla, hükümdarın eylemini niteleyen şey olmaktan ziyade devleti tanımlayan olgu olarak görülmüştür (Mairet, 2018: 234). Bodin, *Devletin Altı Kitabı*'nda, belli bir süre için bir ya da birçok kişiye mutlak gücün verilmesinin sağlanabileceğini ve söz konusu srenin sona ermesinden sonra, mutlak gücü kullananların sıradan bir uyruktan başka bir şey olmayacaklarını ifade etmekte; bununla birlikte, gücü kullanan kişilerin gücün emanetileri ya da muhafızlarından başka bir şey olmadıkları için egemen hükümdarlar olarak adlandırılmayacağını savunmaktadır (Akt. Mairet, 2018: 235).

Bununla birlikte Marcellius, yasa koyucu halka tabi olan ve iktidarı kullanmaktan başta bir görevi olmayan hükümdarı egemen olarak ilan etmese de, iktidarı kullanmayan halkı da egemen olarak görmemiştir. Bu noktada, egemenlik kavramını halka mal eden kişinin Bodin olduğu değerlendirilebilir (Mairet, 2018: 238).

Dunning'e (1896: 88) göre, politika üzerine fikir üretenler arasındaki umutsuz farklılıklardan yakınan Bodin, otoriteler hakkında yapılan tartışmaların vakit kaybından başka bir şey olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Farklı ideolojik yaklaşım teorilerinde istikrarlı bir ilişki bulamayan Bodin; otoritenin net ve sorgulanamaz kaynağına vurgu yapan bir siyasi sisteme ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Bodin, kendisinden önce hiç bir hukuk ya

da politika filozofunun devlet tanımını yapmakta başarılı olamadığını belirtmekte ve "yüce ve sürekli bir güç vasıtasıyla birçok ailenin adil yönetimi" tanımı ile bunu kendisinin başardığını iddia etmektedir. Buradan hareketle, Bodin'e göre egemenlik kavramı, "insanlar üzerinde yüce, mutlak ve sürekli bir güç" olarak ifade edilmelidir. Egemenlik ile bağladığı otoritenin mutlak biçiminin, tam anlamıyla devlet olarak tanımlanabilecek olan bir birliğin bünyesinde bulunan kati bir birey ya da grup tarafından uygulanması gerektiğini savunmaktadır (Skinner, 2004: 288).

Bodin, *Devletin Altı Kitabı* ile Avrupa düşüncesindeki sözleşmeli anayasa geleneğinden ayrılarak mutlak egemenliğin tanımını yapmaktadır. Kendisinden önceki düşünürler egemenliği esasen "yönetmel güçler zinciri" olarak tanımlarken, Bodin ise "Tanrı'dan sonra, kendisinden daha büyük bir şey olmayan bir politik yücelik" olarak yorumlamaktadır. Benzer bir şekilde, Orta Çağ hukukçuları kralın yasaları uygulaması ve yasalara uyması gerektiğini, bununla birlikte yasaları sadece toplumun bütününün onayı ile değiştirebileceğini ifade ederken; Bodin, egemen kralın tüm pozitif ve genel yasaların üzerinde olduğunu ve yasaları herhangi bir başkasının rızası olmadan değiştirebileceğini savunmaktadır. Sonuç olarak; Orta Çağ düşünürleri, egemeni "yasalarla limitli bir uygulayıcı güç" olarak görme eğilimindeyken, Bodin ise, "mutlak yasa yapıcı ve devletteki tüm düzenin başı" olarak değerlendirmektedir. İçinde yaşadığı dönem bağlamında ele alındığında, Bodin'in mutlak egemenlik teorisini; dağınık, sistemsiz ve yozlaşmış olarak idrak ettiği toplumsal dünya için, evrensel ve değişmez bir düzen tesis etmenin yolu olarak sunduğu değerlendirilebilir (Engster, 1996: 469-471).

Engster (1996: 471-472), tarihsel bağlamda ele alındığında, Bodin'in mutlak egemenlik teorisini, sadece mevcut şartlara bir reaksiyon olarak değil; aynı zamanda hızlı bir şekilde sekülerleşen ve değişen dünyada beliren bir probleme çözüm olarak sunduğunu değerlendirmektedir. Farklı toplumların yasalarının üzerinde evrensel bir yasa bulunmadığını düşünen Bodin; hukuk ve politikanın yeni bir altyapısı olarak hizmet etmesi için mutlak hukuk egemenliği düşüncesini öne sürmektedir. Bu kapsamda, insanların yozlaşmış ve değişken toplumsal yaşamlarına düzen getirmek için, egemenliğin bütün dünya üzerine konumlandırılan kutsal ve doğal hak olduğunu iddia etmektedir.

Tarihsel ve filozofik çalışmaları -özellikle Aristo üstüne yaptığı çalışmalar- Bodin'in teorisinin temellerini oluşturmaktadır. Bodin'in hukuki çalışmaları ve tecrübesi; temel

hukuki sınırları tespit etmesi ve detaylandırması ile birlikte, yaşadığı dönemin gerekli kıldığı büyük başarı kazanan mutlak egemenlik teorisini ortaya atmasında kendisine yön çizmiştir (Dunning, 1896: 89).

Gelinen noktada, Bodin'in görüşlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Aristo'nun politika üzerindeki görüşlerine değinmekte fayda olduğu değerlendirilebilir. Şaylan (2008: 50-51), Aristo'nun insanları siyasal açıdan yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki ayrıma tabi tuttuğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, birincisi yönetenlerin sayısı, ikincisi ise kimin yararına yönettiği olmak üzere; siyasal rejimleri iki kategori altında toplamaktadır. Aristo'nun, yönetenlerin niceliği bağlamında üçünü olumladığı, üçünü ise olumsuzladığı altı yönetim biçimi Çizelge 3.1'de sunulmuştur.

Çizelge 3.1. Aristo'nun siyasal yönetim kategorizasyonu (Şaylan, 2008: 52-53).

<i>Yönetenlerin niceliği</i>	<i>Olumladığı</i>	<i>Olumsuzladığı</i>
Tek kişilik yönetim	Monarşi	Tiranlık
Grup yönetimi	Aristokrasi	Oligarşi
Tüm toplumun kendini yönettiği	<i>Politiea</i>	Demokrasi

Şaylan'a (2008: 53) göre, Aristo için monarşi, aristokrasi ve üzerinde Platon'un etkilerinin görüldüğü *politiea* toplumsal çıkarların ön plana alındığı siyasal rejimlerdir. Görüldüğü gibi somut olarak Atina'da ortaya çıkan demokrasi rejimi de Aristo tarafından tiranlık ve oligarşi gibi tüm polis'in çıkarlarını yansıtmayan bozulmuş ve yozlaşmış siyasal rejimler arasında gösterilmektedir. Aristo, demokrasinin *politiea* haline gelebilmesini aşağıda belirtilen üç şarta bağlamaktadır:

1. Tüm yurttaşların erdemli ve bilgi sahibi olmaları
2. Kölelik sisteminin devam etmesi
3. Maddi eşitsizliklerin makul seviyede olması (Şaylan, 2008: 55-57).

Bu noktada Aristo, yurttaşlar erdem ve bilgilerini geliştirirken, gündelik işlerin köleler tarafından yapılmasını gerekli görmektedir. Bununla birlikte, mülkiyet büyütme uğraşlarının insanların erdem sahibi olmasını engellediğini düşünerek, özel mülkiyet kavramına da karşı çıkmaktadır. Sonuç olarak, Aristo'nun monarşideki yozlaşmanın

tiranlığa, aristokrasideki yozlaşmanın oligarşiye, *politiea*'daki yozlaşmanın ise demokrasiye uzanacağını düşünmekte olduğu değerlendirilebilir.

Bodin, egemenlik tartışmalarında ortaya koyduğu dayanakların sunumunda, Aristo'nun politik görüşleri ile bir benzerlik göstermektedir. Ailenin analizi ve aile ile devlet arasındaki ilişki, patriarkal otorite ve kölelik olgusu gibi devletin toplumsal temelleri ve filozofik amaçları; Bodin tarafından Yunan şehir devletleri ile büyük bir benzerlik içerisinde ele alınmıştır. Fakat bu durum, Bodin'in Aristo'nun itaatkâr bir takipçisi olduğu anlamına gelmemektedir. Tarihe dayanan filozofide, kronolojide yapılan bir hata diğer sistemleri derinlemesine etkilemektedir. Bodin ister istemez genellemeye ulaşmak için Aristo'ya kıyasla tarihten daha fazla yararlanmıştır. Roma tarihi, Roma hukuku ve yeni Avrupa tarihi Bodin'in Aristo'dan ayrıldığı temel konular olmuştur (Dunning, 1896: 89).

Bodin'in, teorisini geliştirirken sorguladığı düşünürlerden birisi de Polobios⁸'tur. Yedi farklı devlet yönetimi tanımlayan Polobios'a göre, monarşi, aristokrasi ve demokrasi olumlu yönetimler iken; tiranlık, oligarşi ve oklokrasi⁹ tehlikelidirler. Polobios olumlu yönetim biçimleri olarak ifade ettiği monarşi, aristokrasi ve demokrasinin birleşimini ise; "karma devlet" olarak tanımladığı yedinci yönetim modeli olarak ortaya atmıştır. Polobios'un tiranlığı monarşinin, oligarşiyi ise aristokrasinin yozlaşmış biçimi olarak değerlendirmesi Aristo ile benzerlik göstermektedir. Fakat Aristo demokrasi karşısında *politiea*'yı olumlarken, Polobios oklokrasi karşısında demokrasiyi olumlamaktadır. Polobios'un siyasal yönetim kategorizasyonu Şekil 3.1'de sunulmuştur.

Olumlu	Yozlaşma durumunda	Olumsuz
1. Monarşi	→	4. Tiranlık
2. Aristokrasi	→	5. Oligarşi
3. Demokrasi	→	6. Oklokrasi
7. Karma devlet		

Şekil 3.1. Polobios'un siyasal yönetim kategorizasyonu

⁸ MÖ 203 - MÖ 120 yılları arasında yaşamış, Helenistik dönemi ayrıntı bir biçimde ele alan antik Yunan tarihçisi.

⁹ Siyasette nitelikli insanların siyasetten uzaklaşması neticesinde nitelsiz ve çıkarına düşkün insanların siyaseti ele geçirdiği bozulmuş demokrasi modeli.

Bodin; Polobios'un yedinci yönetim modeli olarak önerdiği karma devlet kavramını övgüye değer bularak onaylayan Machiavelli ve Thomas More'un¹⁰ hataya düştüğünü belirtmektedir. Bu noktada, egemenliğin -daha önce de belirttiği gibi- yüce ve sürekli bir güce dayandığını ve devleti oluşturan kati bir kişi ya da grup tarafından uygulanması gerektiğini hatırlatan Bodin'e göre; yönetim biçimleri sadece egemenliği elinde bulunduran kişi/kişilerin sayısına göre kategorize edilebilmektedir. Bu nedenle, "karma devlet" fikrini gerçekleşmesi imkânsız bir olgu olarak gören Bodin; monarşi, aristokrasi ve demokrasi dışında herhangi bir yönetim biçiminin olamayacağını iddia etmektedir (Skinner, 2004: 288-289). Bu düşüncesinden hareketle, Bodin'in Polobios'un öğretisi üzerine çalışmalar yaptığı, Polobios'un olumlu olarak gördüğü monarşi, aristokrasi ve demokrasi modellerine kendisinin de sıcak baktığı; fakat Polobios'un yedinci model olarak ortaya attığı "karma devlet" kavramına ise şiddetle karşı çıktığı sonucuna ulaşılabilir.

Egemenliğin bölünmezliği ile devletin bütünlüğünü garanti altına alma amacı güden Bodin için; devletin birliğinin korunması, mezhep ayrılıklarının olmadığı bir ortamın kurulmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda politikayı; "dinsel otorite anlayışının, mezhep ayrılığının ve feodal çıkarların üstünde, egemenliği kullanan kişinin ortaya koyacağı çaba ile devletin birliğini sağlamak" olarak tarif etmektedir (Doğan, 2009: 81).

Bu kapsamda Bodin, Devletin Altı Kitabı'nda egemenliğin dokuz özelliğini şu şekilde ortaya koymaktadır:

1. Yasa yapma gücü
2. Savaş ve barış yapmak
3. Yüksek yargıçlar atamak
4. Nihai başvuruları onaylamak
5. Affetmek
6. Biat edilmek
7. Para basmak
8. Sorumlulukları düzenlemek
9. Vergileri düzenlemek ve almak (Skinner, 2004: 288).

¹⁰ 1478-1535 yılları arasında yaşamış İngiliz hukukçu ve devlet adamı.

Schmitt'e (2018: 246) göre, din savaşlarından Fransız hukukçu Bodin'in ortaya atmış olduğu "devlet" ve "egemenlik" kavramlarının tesiri ile kurtulmayı başaran ve iç karışıklıkları çözen ilk ülkenin Fransa olması bir tesadüf değildir. Bodin *Devletin Altı Kitabı*'nda, Fransa'nın Avrupa'da cereyan eden din savaşlarından kurtulabilmesinin yolu olarak, krallığın mutlak egemenliğini savunmuştur. Aileyi devletin kaynağı olarak gören Bodin'in devlet anlayışı; otoriter olmakla beraber, totaliter değildir. Devleti aile ile ilişkilendirdiğinden; devletin başındaki kral ile ailenin başındaki babanın rolleri birbirleri ile benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda, kralın egemenlik hakkı, babanın hükmetme hakkı gibi mutlak bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte, uyruklarının özgür yurttaşlar olması ve yönetimin adalete dayanması; devleti tiranlıktan, zorbalıktan ve eşkıyalıktan ayıran ön önemli etkenlerdir (Saygılı, 2014: 187-189).

Ortaya atmış olduğu mutlak egemenlik kavramı ile laik doğal hukukun ve egemenliğin teorisyeni korunuma gelen Bodin, sivil toplum kavramında yaşanan değişime ilgi göstermemiştir. Sivil toplumu, en yüksek egemenliğin örgütlenme biçimi olarak değerlendirdiği devletin bir unsuru ve parçası olarak gören Bodin, devletten bağımsız ya da devlete karşı bir sivil toplum öngörmemiştir. Bu noktada; parlamento, halk meclisi, korporatif heyetler, ekonomik ve sosyal grupları egemene yardımcı olan unsurlar olarak görse de, bu kurumları devlete bağlı uzantılar olarak yorumlamıştır. Bu durum, devletin toplumda bulunan sosyal kurumlara egemen olarak, toplumu kendi arzusu yönünde biçimlendirmesine sebep olabilmektedir (Doğan, 2009: 82,84). Benzer bir şekilde, Salmon (1996: 502) da korporasyonların Bodin'in toplum görüşünde önemli bir olgu olarak yer aldığını; fakat Bodin tarafından hukuki kişilikler olarak görülmediğini ifade etmektedir. Bunun sebebinin, bölünmemiş bir egemenlik biçimi olan monarşinin, diğer yönetim biçimleri karşısında rasyonalizasyonu olduğu değerlendirilebilir.

Avrupa'da devlet ve yönetim anlayışındaki yasal değişimin farkında olan Bodin, aynı zamanda filizlenmeye başlayan yeni bir toplumsal yapı unsurunu da keşfetmiştir: "Burjuvazi". Bütün yetkileri monarkın emrine verilmiş kudretli bir devlete ulaşmayı arzuladığından, ilk kez ayrı bir zümre olarak tanımladığı burjuvaziye güçlü devlete yönelmiş bir tehlike olarak değerlendirmiştir (Doğan, 2009: 81-84). Nitekim burjuvazinin Avrupa'da yükselişi; öncelikle derebeylikler, daha sonra ise krallarla giriştikleri mücadelelerden güçlenerek çıkması göz önünde bulundurulduğunda, Bodin'in tespitinin kendi düşüncesi bağlamında doğru olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yasa kavramını eşitler arası bir adalet sağlama aracı olarak görmekte olan Bodin; her ne kadar devleti ve yönetimi mutlak ve sınırsız bir şekilde krala teslim etmiş olsa da, Machiavelli'nin her türlü eylemi meşru kılan yönetim anlayışını reddetmektedir. Bunu yönetimde olan kişinin sınırlı bir süre devleti yönettikten sonra, sıradan bir uyruktan farklı olmayacağı ve devleti yönetenin devletin muhafızından öte bir kişi olmadığı yönündeki görüşlerinden de anlamaktayız. Her ne kadar kralın adaletli bir yönetim göstermesi gerektiğini defalarca vurgulasa da; kralın halk tarafından kendisine kayıtsız şartsız teslim edilen iradeyi ve yasaların üzerinde bulunması gücünü adaletsiz ve kendi amaçları doğrultusunda kullanması durumunda ortaya çıkabilecek meselelerin, Bodin'in kuramındaki sorunsalı yarattığı değerlendirilebilir. Bu sorunsalın temelini, yetkinin kullanımını denetleyebilecek ve adaletsiz bir şekilde halka uygulanan gücü engelleyebilecek bağımsız bir sivil toplum yapısını öngörmemesi oluşturmaktadır.

3.2.3. Thomas Hobbes: *Leviathan*

Modern devlet düşüncesi bağlamında en önemli düşünürlerden birisi olan Thomas Hobbes (1588-1679), bireyin güvenliğinin doğal hukukla sağlanamayacağını savunarak; devletin amacını, kendisini meydana getiren bireylerin haklarını korumak olarak tanımlamaktadır. Hobbes'a (2007: 133, 136) göre, kendilerini herhangi bir kısıtlamaya tabi kılmayarak doğal durumlarında yaşamaya devam eden insanlar, doğal duygularının zorunlu sonucu olarak savaş durumundan kurtulamazlar. Bu bağlamda, herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, herkesin bir ve aynı kişilikte birleşmeleri Hobbes'un *Leviathan* olarak tanımladığı devleti oluşturmaktadır.

Hobbes'un çağdaşı Grotius¹¹ devlet için *civitas*, sivil toplum için ise *societas civilis* kavramlarını kullanmıştır. Devleti yönetmek için gerekli olan ahlâki yetenek, sivil güç olarak tanımlanan kamusal gücü temsil etmektedir. Bir başka odağın hukukuna tabi olmayan ve bir başkasının iradesiyle geçersiz kılınamayan üstün güç; sivil güce gönderme yapılarak tanımlanmıştır. Bu noktada, *civitas* ile *societas civilis* birbirleri ile iç içe geçmiştir. Grotius'un sisteminde devlet bir çeşit aşamadan başka bir şey olmadığı halde, Hobbes onu sistemin temel direği yapmış ve devleti, kendisini meydana getiren bireylerin kişiliğinden ayrı bir tüzel kişi olarak ele almıştır. Bu sıfatla, her devlet sınırsız bir savaş

¹¹ 1583-1645 yılları arasında yaşamış, doğal hukuk öğretisiyle ün kazanmış olan Hollandalı filozof.

hakkından, dolayısıyla da durumları değerlendirip bunlardan sonuç çıkarmak gibi mutlak bir iktidardan yararlanmaktadır (Haggenmacher, 2018: 261-263).

Zabcı (2016: 454), Hobbes'un, tüm egemenliğin dünyevi otoritede toplandığını, ulusal kilise ve Papalık gibi kurumların insanları yargılamak gibi hakları olmadığını vurguladığını belirtmektedir. Bu noktada, Machiavelli'nin ütopyacı geleneğe karşı yaptığı itirazı sahiplenmiş olan Hobbes; buna karşılık, Machiavelli'nin tabii yasayı reddetmek fikrini benimsemeyerek, insanın yetkinliğinden ayrıştırılmış haliyle tabii yasaya sarılmıştır. İnsanların çoğunda tutku, mantığa oranla daha ağır basan bir özelliktir. Tabii yasaların getirdiği ilkelerin, tutkuya karşı olduğu sürece etkin olamayacağını düşünen Hobbes'a göre, tabii yasa en güçlü tutkudan süzülerek çıkarılmalıdır. Tutkular içinde en güçlüsü ölüm korkusu -özellikle de başkası tarafından şiddete maruz bırakılarak öldürülme korkusu- olduğu için; en iyi kılavuz tabiat değil, tabiatın düşmanı olan ölümdür. Şiddete maruz kalarak öldürülme korkusu, kendisini tabii arzuların en güçlüsü ve en temeli olan kendi varlığını koruma arzusu olarak ortaya koymaktadır. Dolayısıyla adaletin ve ahlâkın temeli olan tabii yasa, kendi varlığını koruma arzusu bağlamında ele alındığı zaman; temel ahlâki olgu bir ödev değil, hak haline gelmektedir. Bu noktada, sivil toplumun sınırları kadar işlevi de insanın tabii ödevine göre değil, tabii hakkına göre tanımlanmalıdır. Bununla birlikte, devletin işlevi insanlar için erdemli bir hayat yaratmak ya da geliştirmek değil, herkesin tabii hakkını korumaktır. Devlet iktidarı mutlak sınırını, başka herhangi bir ahlâki olguda değil, bu tabii hakta bulur. Bu noktada liberalizm, "insanın ödevlerini değil de haklarını temel siyasi olgu olarak kabul eden ve devletin işlevini bu hakları korumak olarak saptayan siyasi öğretisi" olarak tanımlanır ise; Hobbes'un liberalizmin kurucusu olduğu değerlendirilebilir (Strauss, 2018: 279).

Bodin, tarihsel öncülleri teorisinin temel direklerinden birisi yaparken; Hobbes, tarihselden ziyade bilimsel olduğunu vurgulamaktadır. Hampsher-Monk'a (2004: 22) göre, Hobbes'un tarihe güvenmemesinin ve bilimsel bir teori geliştirmek istemesinin temel nedeni, İngiltere'de kralcılar ve parlamentocular arasında tarihe ve tarihsel haklara dayalı iddialarla süregelen çekişmelerdir. Tarihin, siyasal düzende karmaşa yaratarak barışın bozulması anlamına geldiğini düşünen Hobbes, ussal davranarak bilimsel bir temel bulmaya girişmiştir. Çünkü Hobbes, dinsel ya da tarihsel öncüllerle yola çıkanların, partizan olmak ya da en azından partizan gibi görünmek zorunda olduğunu öngörmüştür (Akt. Kömürcüoğlu, 2006: 147).

Brancourt'a (2018: 190) göre, *Leviathan*, Hobbes'un da ifade ettiği gibi, ancak İngiltere'de yaşanan iç karışıklıklar ve din savaşlarıyla açıklanabilir. Bu noktada, Otuz Yıl Savaşları sonucunda imzalanan Westphalia Anlaşması ve sömürgecilik faaliyetleri, Hobbes bağlamında Avrupa tarihinde yaşanan iki önemli gelişmedir. *Leviathan* Hobbes tarafından; modern anlamda uluslararası sistemin doğusu ve bu anlaşma ile eş güdümlü olarak, devletlerin söz konusu sistemin temel aktörü olmasını simgeleyen Westphalia Anlaşması'ndan üç yıl sonra kaleme alınmıştır (Kömürcüoğlu, 2006: 135). Bununla birlikte, Coşkun (1997: 169), İngiltere'de modern devletin gelişimini sömürgecilik faaliyetlerinde ve ilişkilerinde belli bir sistemsel yapının kurulması ile ilişkilendirmektedir.

Machiavelli'nin aksine oldukça metodolojik ve sistematik bir düşünce yapısına sahip olan Hobbes'un (Kömürcüoğlu, 2006:139), nominalistliği ve kuşkuculuğu ön plana çıkmaktadır. *Leviathan*'da soyut, yapay ve her türlü dini aşkınlıktan bütünüyle arınmış bir devlet modeli oluşturan nominalist¹² Hobbes; devleti ifade etmek için, İngiliz siyasi literatüründe o zamana dek çok da yaygın olmayan "commonwealth" kavramını kullanmıştır (Brancourt, 2018: 190). Bununla birlikte, Hobbes'un şüpheci bakış açısı Strauss'un (2018: 274) ifadeleri ile ele alınabilir: Sadece kendi ürettiğimiz şeyleri anlayabileceğimize vurgu yapan Hobbes'a göre, insanın tabiata karşı girdiği mücadelede başarısı ne olursa olsun, tabiatı anlayacak konuma gelmesi asla mümkün olmayacaktır. Sadece kendi yarattığımız şeyleri anlayabileceğimizi savunan Hobbes için evren, insanların gözünde her zaman mükemmel bir bilmece olarak kalacaktır. Bu noktada, şüpheciliği yaratan ve meşrulaştıran en önemli olgu bu bilmecedir.

Leviathan'da; "Adalet yoktur, çünkü adalet tabiatın değil, toplumun işidir." görüşünü paylaşan Hobbes, çıkar savaşının her türlü normu ya da değeri saf dışı bıraktığını belirterek Machiavelli'nin farklı bir düzlemdeki izleyicisi olmuştur. *Leviathan*'da insanı farklı kılan olgu, dil ve dil üzerine kurulmuş akıldır ve tikel (*individuum*) insan Hobbes'un hareket noktası olmuştur (Dumont, 2018: 159-160). Hobbes'a (2007: 41, 44-45) göre, düşünme yeteneğinden başka bir şey olmayan akıl; algı ve belleğin aksine doğuştan gelmemekte, deneyimlerle elde edilememektedir. Bilim denilen olguya ulaşıncaya kadar; çok

¹² Nominalizm: Skolâstik felsefenin yıkılmasına neden olan akımlardan biridir. Tümelleri sadece seslerden (adlardan) oluşan ve gerçekleri yansıtmayan olgular olarak gören nominalizme göre, tüm gerçeklik tek tek nesnelerde ve bu dünyadadır. Bu nedenle, tümelleri gerçek saymayıp yalnız addan ibaret görerek reddeden nominalizm akımı; kilise öğretilerini temelden sarsmış, gerçeğin kaynağının tümel kitaplar yerine, iç ve dış deneylerde aranması gerektiğine vurgu yapmıştır.

çalışmakla, iyi ve düzenli bir yöntemin belirlenmesiyle kazanılabilmektedir. Bu noktada, algı ve bellek, olmuş bitmiş ve geri döndürülemez olan olguların bilgisi iken; bilim ise, bir olgunun başka bir olguya olan bağımlılığının bilgisidir. Siyaset öncesi halde "yalnız, zavallı, pis ve hayvansı" olarak tanımladığı tekil insan; siyasi hale geçtiğinde sahip olduğu iktidarın bir kısmını terk ederek güvenliğini ve rahatını arttırırken, yeteneklerini de geliştirme imkânına erişmiştir. Hobbes; insanın tabii yaşama halinde varlığını tatmin edici biçimde sürdüremediği gibi, toplum haline geçmekle de kendi kendine yeten bir birey haline gelemediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, Hobbes'un bireyci olmadığı gibi, holist düşünceleri benimsemediği de söylenebilir. Hobbes için iyi hayat, bireyin ya da toplumun hayatı değil, sıkı sıkıya devlete bağımlı olan insanın hayatıdır. Siyasi düzlemde insanın birey değil, sosyal bir varlık olduğunu kabul eden Hobbes; bu açıdan, Locke'a karşıt bir konumda yer almaktadır. Sosyal hayat, zorunlu olarak vicdan ve güç (iktidar) sözcükleri ile değerlendirileceği için, Hobbes'da sosyal olanın siyasal olanla sınırlı kaldığını kabul etmemiz gerekir (Dumont, 2018: 160-161).

Herkes tabiat gereği kendi varlığını koruyacak araçlar hakkında karar verebildiği için; Hobbes'da rıza kavramı, bilgeliğe göre öncelik kazanmaktadır. Ancak rıza, kendisini egemen güce tabi hale getirdiği sürece etkili olabilir. Egemen ise; bilgeliğinden ötürü değil, temel bir anlaşmayla egemen kılınmaktadır. Bu bağlamda, egemenliğin ana unsurunun, düşünme ya da mantık yürütme değil, düzen ve irade olduğu sonucuna ulaşabilir. Hobbes'un öğretisinde yasalar, doğruluk ya da akla uygunluk sayesinde değil, sadece otorite sayesinde yasadırlar. Bu noktada, otoritenin akla olan üstünlüğü, bireyin tabii haklarının hissedilir derecede genişletilmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Strauss, 2018: 281). Yukarıda anlatılardan hareketle; insanların rızayı ve otoriteyi meşrulaştırması da aslında rasyonel bir eylemdir. Bu yönüyle, Hobbes'un öğretisi insanların kendi çıkarlarını (tabii haklarını) koruyabilmek için sözleşmeden kaynaklanan bir otoriteye, gönüllü bir rıza göstermelerine vurgu yapmaktadır. Burada insanların iradelerini teslim ettikleri üst akıl, devlet (otorite) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu, Hobbes'un (2007: 42) şu ifadelerinden anlamaktayız:

Dolayısıyla, bir hesaplama ilgili bir anlaşmazlık olduğunda, taraflar kendi rızaları ile, bir hakem veya yargıcin aklını doğru akıl yerine koymalı ve onun kararına uymalıdır. Aksi takdirde, doğa tarafından bahsedilmiş bir doğru akıl olmadığından, aralarındaki anlaşmazlık kavgayla bitecek veya çözülmeyecektir.

Modern devletin ilk kuramcılarından olan Hobbes'a göre; insanların bütün kudret ve güçlerini tek bir kişiye veya iradelerini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleri, genel gücü kurmanın tek yoludur. Bu genel gücü elinde tutan kişi olan "Büyük Leviathan", yurttaki barışı sağlarken, yurt dışında ise korku salmaya muktedir hale gelmektedir (Pierson, 2015: 23)

Doğa yasasını (*lex naturalis*), akılla erişilebilen, insanların kendilerine zarar verebilecek eylemlere girişmesini yasaklayan; başka bir ifadeyle, insanların hayatlarını en iyi şekilde koruyabileceğini değerlendirdiği bir ilke veya genel kural olarak tanımlayan Hobbes (2007: 96-97), bu konu hakkında üzerinde çalışan ve yazanların, hak (*jus*) ve yasa (*lex*) kavramlarını karıştırmamasından yakınmaktadır. Bu noktada, hak kavramını özgürlükle; yasa kavramını ise yükümlülükle ilişkilenen Hobbes'a göre, doğal olarak, herkesin her şeyi yapma hakkı vardır. Bu görüşünden, birinci doğa yasası ortaya çıkmaktadır: "...herkesin, onu elde etme umudu olduğu ölçüde, barış sağlamak için çalışması gerektiği; onu sağlayamıyorsa, savaşın bütün yardım ve yararlarını araması ve kullanması gerektiği..." (Hobbes, 2007: 97).

İnsanların barışa ulaşmasını emreden birinci doğa yasasından, ikinci doğa yasası ortaya çıkmaktadır: "*Bir insan, başkaları da aynı şekilde düşündüklerinde, barış ve kendini korumayı istiyorsa, her şey üzerindeki bu hakkını bırakmalı ve başkalarına karşı, ancak kendisine karşı olanlara tanıyacağı kadar özgürlükle yetinmelidir.*" (Hobbes, 2007: 97).

Kuralların olmadığı yerde; insanlar saldırmak, çalmak ve hatta öldürmek gibi eylemleri yapmakta özgürdür. Fakat sınırsız özgürlükte, her birey diğer bireyin sınırlanmamış keyfiliğine terk edilmiştir. İlk tabiat hali, birey özelinde hem kurban hem de fail olmaktan ibaret olduğu için; her birey, diğerinin sınırsız özgürlüğünün olası kurban haline gelmektedir. Bireyler özgürlüklerinin bir bölümünden vazgeçtiği ölçüde, diğerinin kurbanı olmaktan kurtulabilmektedir. Bu bağlamda Hobbes; öldürme özgürlüğünün, yaşam hakkı ile değiş tokuşunun her birey için yararlı olduğu savunuyla teorisini meşrulaştırmaktadır (Höffe, 2018: 328-330).

İnsanlığın barışı engelleyen haklarını başkasına devretmesi olan ikinci doğa yasasından sonra, üçüncü doğa yasası olan adalet gelmektedir. Ahitlerin bir anlam kazanabilmesi için, insanların yaptıkları ahitleri yerine getirmesi gerekmektedir (Hobbes, 2007: 106). Yerine

getirilmemesi durumunda, ahitlerin anlamsız sözcüklerden bir farkı olmayacağını ifade ederken, Hobbes'un nominalist damarları devrededir. Adaletsizliğin tanımını basitçe "ahdin ifa edilmemesi durumu" olarak yapan Hobbes'a (2007: 106) göre, bir ahit bulunmadığı müddetçe, hiç bir eylem adaletsiz değildir.

Hobbes (2007: 127-128), doğal hukukla sağlanması mümkün olmayan bireysel güvenliğin; devleti zorunlu kıldığını belirtmektedir. Çünkü adalet, hakkaniyet, tevazu ve merhamet gibi doğa yasaları; bu yasalara uyulmasını garanti edecek bir gücün korkusu olmaksızın uygulanamaz. Bireysel güvenliğin bir kaç kişi/ailenin birleşmesiyle ya da tek bir karar verici tarafından yönetilmeyen bir çoğunlukla da sağlanamayacağını savunan Hobbes; sürekliliği olan tek bir karar verici vurgusu yaparak devletin tanımını yapmaya girişir:

İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve, böylece, kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir. Yani, kendi kişiliklerini taşıyacak tek bir kişi veya bir heyet tayin etmeleri ve, herkesin, bu kişi veya heyetin, ortak barış ve güvenlikle ilgili işlerde yapacağı veya yaptıracağı şeylerin amili olmayı kabul etmesi; ve kendi iradesini o kişi veya heyetin iradesine ve muhakemesine de onun muhakemesine tabi kılmasıdır. Bu onaylamak veya rıza göstermekten öte bir şeydir; herkes herkese, *senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılman şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya bu heyete bırakıyorum* demişçesine, herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmeleridir. Bu yapıldığında, tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk, bir DEVLET, Latince CIVITAS, olarak adlandırılır. İşte o EJDERHA'nın veya, daha saygılı konuşursak, *ölümsüz tanrının* altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o *ölümlü tanrının* doğuşu böyle olur (Hobbes, 2007: 129-130).

Hobbes'a göre, insanlar arasındaki sürekli savaş durumu; birincisi rekabet, ikincisi güvensizlik ve üçüncüsü onur olmak üzere, insan doğasındaki üç eğilimden kaynaklanmaktadır. İnsan, bu üç duygunun hangisine sahip olursa olsun; başkaları üzerinde şiddet uygulamaya yönelmektedir. Doğa durumuna son veren sözleşme ile birlikte, insanlar artık kendileri üzerinde egemen olacak devlet otoritesi sayesinde haklarını koruma altına alabileceklerdir (Doğan, 2009: 86, 88-89).

Bu noktada, sivil toplum görüşlerinin daha iyi değerlendirilebilmesi için, Hobbes'un da yönetim biçimleri ve bununla bağlantılı olarak egemenlik üzerindeki düşüncelerini ortaya koymak önemlidir. Hobbes, devlet biçimlerini kategorize ederken genel olarak Aristo geleneğini sahiplenmektedir:

Değişik devlet biçimleri sadece üç tanedir. Devletler arasındaki fark, egemenin, veya toplumun tümünü ve her bir üyesini temsil eden kişinin farklı oluşunda yatar. Egemenlik ya tek bir kişide

ya da bir heyette olduğu için; ve bu heyete, ya herkesin ya da sadece belirli kişilerin girme hakkı olduğu için; sadece üç tür devlet olabileceği gayet açıktır. Çünkü temsilci ya bir kişi veya birden fazla kişi olmalıdır: eğer birden fazla ise, o zaman temsilci, herkesin veya sadece bazılarının heyetidir. Temsilci bir kişi olduğunda, devlet bir MONARŞİ'dir: bir araya gelecek herkesten oluşan bir heyet ise, DEMOKRASİ'dir veya halk devletidir: sadece bir kesimin heyeti olduğunda ise, ARİSTOKRASİ adını alır. Başka türde bir devlet olamaz: çünkü, (bölünemez bir bütün olduğunu gösterdiğim) egemen güç ya bir kişide, ya birden fazla kişide, ya da herkeste birden olmak zorundadır (Hobbes, 2007: 139).

Hobbes, üç yönetim biçimi tanımlarken her ne kadar Aristo'nun izini sürse de, üç yönetim biçiminin, kötü yönetimler sonrasında farklı yönetim biçimlerine dönüştüğü yönündeki Aristo düşüncesine nominalist tavrı ile karşı çıkarak, Bodin'le bir paralellik içerisine girmektedir:

Tiranlık ve oligarşi, monarşi ve aristokrasinin farklı adlarından ibarettir. Tarihlerde ve politika kitaplarında, tiranlık ve oligarşi gibi başka hükümet adları vardır: fakat bunlar, değişik hükümet biçimlerinin adları değil, aynı biçimlere verilmiş kötüyüleyici adlardır. Çünkü, monarşi yönetimi altında memnun olmayanlar ona tiranlık derler; aristokrasi'den memnun olmayanlar ise, onu oligarşi olarak adlandırırlar: yine, demokrasi yönetiminden zarar gördüklerini düşünenler, ona, yönetimsizlik anlamına gelen anarşi adını verirler (Hobbes, 2007: 139).

Monarşiyi egemen meclislerle mukayese ederek, egemen meclisler (aristokrasi, demokrasi) karşısında olumlayan Hobbes; bununla birlikte monarşinin sakıncaları taraflarını da ifade etmektedir. Hobbes'un monarşi ile egemen meclisi mukayesesi Çizelge 3.2'de sunulmuştur.

Çizelge 3.2. Hobbes'un monarşi ile egemen meclisleri mukayesesi (Hobbes, 2007: 140-142).

Monarşi	Egemen meclis
Kamu çıkarı en fazla, kamu ve özel çıkarın birbirine bağlı olduğu monarşide gelişir.	Özel çıkar kamu çıkarı ile özdeş değildir.
Bir monark, istediği kimselerin tavsiyelerini, istediği zaman ve istediği yerde alabilir; eylem zamanından istediği kadar önce ve istediği kadar gizlilikle dinleyebilir.	Egemen bir meclis tavsiye ihtiyacı duyduğunda, orada bulunma hakkı olanlardan (çoğunlukla bilgiden çok servet birikiminde ileri gitmiş insanlar) başka hiç kimse kabul edilmez.
Bir monarkın kararları, insan doğasının çelişkileri dışında, çelişkiye tabi değildir.	Meclislerde, insan doğası yanında, bir de kalabalıktan gelen çelişkiler ortaya çıkar.
Bir monark, kıskançlık veya menfaat nedeniyle kendisiyle anlaşmazlığa düşemez.	Mecliste bulunanlar anlaşmazlığa düşebilir; o kadar ki bir iç savaş bile çıkarabilir.
Monarşinin Olumsuzlukları	
Herhangi bir uyruk, gözde bir kişinin veya bir dalkavuğun zengin edilmesi uğruna, tek bir adamın gücüyle, bütün sahip olduklarından yoksun kılınabilir.	
Monarşide, egemenliğin bir çocuğa veya iyi ile kötüyü birbirinden ayıramayan birine intikal edebilmesi bir sakıncadır.	

Herkesin herkesle savaşıma durumunu, insanların tümünü korku altında tutacak, genel bir gücün bulunmayışı ile açıklayan Hobbes'un oluşturmak istediği olgu, mutlak bir devlet egemenliğidir. Devlet gücünün bölünmemesi gerektiğini savunan Hobbes, devlet otoritesinin paylaşılmasını, devleti ortadan kaldıracak bir sakınca olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte, sivil bir yönetimin ve devletin, güçlerinin bölündüğü bir ortamda yaşama şansına sahip olmadığını belirten Hobbes, toplum içinde devletten başka bir topluluk ya da birlik meydana gelmesine karşı çıkmaktadır (Doğan, 2009: 87-90, 98). Hobbes'a göre, kurulu egemen güç tarafından tespit edilmiş belirli amaçlarla sınırlı olma durumu dışında insanların başka bir temsilcisi olmamalıdır. Bu bağlamda, ikincil temsilciler düşüncesini, egemenliğin bölünmesi ve toplumun tekrardan savaş durumuna sürüklenmesi olarak yorumlamaktadır (Hobbes, 2007: 139-140).

Teorisini inşa ederken, tarihsel argümanlardan ziyade bilimsel argümanlardan yararlanmayı tercih ettiğini savunan Hobbes'un yazılarında gözlemlenen nominalist ve şüphecî dil, bu savını doğrular niteliktedir. Bununla birlikte, tarihsel argümanlara ilgi duymaması, tarihi tamamen reddetmesi olarak yorumlanmamalı, içinde yaşadığı dönemde tarihsel öncüllere ve haklarına aşırı vurgu yapan kralcılar ve parlamentocular arasındaki tartışmayı rasyonel bir biçimde sonlandırma çabası olarak değerlendirilmelidir. Nitekim dil üzerine kurulmuş akıl kavramının çalışarak geliştirilebileceğine vurgu yapan ve bu kavrama çok önem atfeden Hobbes, insanların savaş durumundan çıkması için rasyonalist bir tercih yapmak suretiyle özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçerek, devlet otoritesi altında bireysel güvenliklerini garanti altına alabileceklerini ifade etmektedir. Bu durum, Hobbes'a göre, herkesin herkesle yaptığı bir sözleşme ile ortaya çıkan devlet ile sağlanabilir. Hobbes'un yönetim biçimlerini monarşi, aristokrasi ve demokrasi olmak üzere üç başlıkta kategorize ederken Aristo ve Bodin'in takipçisi olduğu değerlendirilebilir. Ayrıca, monarşi ve diğer iki yönetim biçimi arasında yapmış olduğu kıyaslama ile üç yönetim biçimi içerisinde, monarşiye daha yakın bir pozisyon aldığını görmekteyiz. Kamusal ile özel alanın kendisini en iyi biçimde monarşide gösterdiğini düşünen Hobbes, kamusalı siyasetle özdeşleştirmektedir. Bu noktada, egemenliğin bölünmesine şiddetle karşı çıkması, devletten bağımsız bir sivil toplum görüşünü benimsemediği anlamı taşımaktadır.

3.2.4. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Bir Sentez Olarak "Devlet"*

Politika, hukuk, felsefe ve tarih gibi alanlarda yaptığı çalışmalardan hareket eden Hegel (1770-1831); birey, toplum ve devlet üzerine detaylı analizlerde bulunmuştur. Toplumu yasaların alanı olmaktan ziyade tarih aşırı özlerin kendilerini ortaya koydukları bir alan olarak gören idealizm akımını temsil eden Hegel, bilgiye ulaşmada sadece nesnel verilerin yeterli olmadığını ve nesnel olarak kabul görmeyen bir bilginin düşünce yoluyla doğrulanabileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, metafizik göz ardı edilmemelidir (Leledakis, 2000: 50-53). Hegel'e göre, evrenin ilk maddesi idedir, yani Tanrı'dır. Bir başka deyişle, evrende ilk madde manevi bir varlıktır. Ancak, kendi başına eksik olan ide, antitezi olarak maddeyi (doğayı) yaratmıştır. Diyalektik yasası gereği Tanrı tezi, doğa antitezi, *Geist* (ruh/us) ise sentezi oluşturmaktadır. Evrendeki her şeyi us ile açıklamanın mümkün olduğunu ifade eden Hegel için; us yoluyla düşünceyi kavramak, aynı zamanda gerçeği ve özgürlüğü kavramak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda diyalektik hareket, düşüncenin -mantıksal olarak- kendisini açığa çıkarmasıdır (Doğan, 2009: 157). Us'u tarihsel olarak belirten olguyu "Tin" olarak ifade eden Hegel'e göre; *Tin*, ilk olarak insanda "Sübjektif Tin" olarak belirmektedir. *Sübjektif Tin*, insanlar arasındaki ilişki nedeniyle, toplumda "Objektif Tin" haline gelmektedir. Toplumda genel irade ile birleşen bireysel irade, genel ahlâkı kendi ahlâkı olarak benimsemekte ve kendi üstündeki yasayı, kendi yasası olarak benimsemektedir. Bunun sonucu olarak, kendi bilincine kavuşan *Tin*, "Mutlak Tin"e dönüşmektedir (Şahin, 2014: 79). Bu noktada, Hegel'in bireyi *Sübjektif Tin*, sivil toplumu *Objektif Tin*, devleti ise *Mutlak Tin* olarak ele aldığı değerlendirilebilir. Gökberk'e (1946: 104) göre, *Geist*'in doğaya olan üstünlüğünün, devletin varlığa olan üstünlüğü ile benzer olduğunu düşünen Hegel; devleti hem dünya hem de Tanrı ile ilgili bir olgu olarak ele almaktadır.

Hegel'in bakış açısına göre, modern devlette soyut hukuk, ahlâk ve etik hayat birbirlerinden ayrı alanlar ve pratikler haline gelmiştir (Benhabib, 1999: 73). Herkesin görüp kavrayabileceği toplumsal dünyayı "substance" kavramı ile açıklayan Hegel'e göre, "substance" nesnel bir var oluşa sahiptir. Bununla birlikte, toplumsal ve etik dünyanın ne olduğu, ancak bu dünyayı oluşturan bireylerin öznellikleri anlaşılabilir bilinebileceğinden; "substance" kavramına aynı zamanda öznel bir anlam da yüklemiştir (Benhabib, 1999: 320).

Gerektiği biçimde incelendiğinde, tarihin nesnel bir eleştirinin gelişim sürecini sağladığını değerlendiren Hegel'e göre; bu nesnel eleştiri gerçeği sahteden, önemliyi önemsizden, sürekliyi geçiciden, kısacası gerçek olanı görüntüden ayırmaktadır. Tarihin bu şekilde bir incelenişi, özel bir aracı gerektirmektedir ve "diyalektik" bu aracı sağlamaktadır (Sabine, 2000: 16-17). Bu bakış açısı ile ele alındığında, Hobbes'un bilim vasıtasıyla takındığı nominalist bakış açısının, Hegel'de tarihsel vurgu ile oluştuğu değerlendirilebilir.

Hegel'in gözünde devlet, aklın tarihsel süreç içerisindeki gelişimi sonucunda ulaşılan bir aşamadır. Bu haliyle devlet canlı bir organizmaya benzer. Doğal haktan ziyade belirli, somut, devletçe belirlenen haklardan söz etmek gerektiğini ifade eden Hegel; "evrensel akıl" olarak betimlediği devleti, her şeye mutlak olarak egemen olan, her düzeyde düzenleme yapmaya muktedir bir "Tanrı" olarak ele almaktadır (Doğan, 2009: 205).

Modern devletin, öncesinde var olan her şeyin tükenmesi olarak ortaya çıktığını düşünen Hegel'in siyasi felsefesinde, önemli bir pozitivist yön de bulunmaktadır. Emir olmanın yanı sıra, irade ve özgürlük olarak da tanımlanabilecek yasa kavramı; sadece bireyin özgürlüğünün karşıtı olarak verilmiş değildir. Aynı zamanda insan özgürlüğünün en derin ifadesi olarak akılcıdır. Bilinçli birey -Hobbes ve Rousseau'nun da belirttiği şekilde- devlet içinde kendi üst benliğini bulmaya ve devlet iradesinde kendi irade ve özgürlüğünün tezahürünü görmeye davet edilmektedir. Bu bağlamda Hegel'in devlet tanımı, içinde devleti de barındıran bütünsel toplum olarak adlandırılan olgunun ta kendisidir (Dumont, 2018: 172). Rousseau'nun egemenliği istencin bir anlatımı olarak görmesini doğru bulan Hegel, bununla birlikte egemenliği salt genel istençten ziyade doğru ve evrensel bir istencin anlatımı olarak ele almıştır (Hampsher-Monk, 2004: 570). Bu bağlamda; Hegel'in özgürlük anlayışının, İngiliz ve Fransız siyasi düşüncesindeki bireyciliğe vurgu yapan özgürlükle farklı olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Platon ve Aristo'nunki gibi özel haklara değil, toplumsal görevlere vurgu yapan Hegel'in özgürlük kuramına göre; bireyin hakları ve özgürlükleri, toplum içindeki yerinin kendisine yüklediği ödevlere karşılık düşen haklar ve özgürlüklerdir. Hegel'de özgürlük, ulusun kendi yazgısını belirleme gücünün bireye yansıttığı bir nitelik olarak ele alınmıştır (Sabine, 2000: 25).

Bu noktada, Rousseau'ya yüksek tondan bir eleştiri gönderir Hegel. Hükümdardan soyutlanmış halkı, biçimi olmayan bir kitle olarak ele aldığından; hükümdarın egemenliği dışındaki bir halk egemenliğinden bahsetmeyi saçma bulur. Hegel'e göre, doğadaki

özgürlük gerçek değildir. Çünkü özgürlüğün ilk gerçekleşmesi devlette olmaktadır. Bu bağlamda, Rousseau'nun bireyciliğin ifadesi olan bireyin özerkliği, olumsuz anlamda bir özgürlüktür. Bireycilik, yoksullaşmış bir devlet anlayışına yol açmaktadır der Hegel. Onun için sözleşme, bireylerin kişiler olarak karşı karşıya geldikleri "hukuk" alanına özgü bir olgudur. Sözleşmeye dayalı devlet, gerçek bir birlik olamaz ve farklı iradelerin birleşmesinden başka bir şey değildir (Acar-Savran, 2013: 173-175).

Hegel, bununla birlikte, İngiliz düşüncesinin yabancı olduğu özel ve kamu hukuku ayrımını yaparak devlet ve sivil toplum karşılığını ortaya koymuştur. Devleti, toplu halde mülkünü korumayı amaçlayan bir küme olarak tanımlayan Hegel'e göre, bu kümenin tek gücü, mülk koruma amacını sağlamaya yeterli sivil ve askeri kuruluşlara sahip olmasıdır (Sabine, 2000: 25, 54-55). İnsanın toplumsal varoluşunu özgürlüğe, özgürlüğü ise mülkiyete dayanarak tanımlayan Hegel'e göre; toplumsal varoluşumuz için mülkiyet sahipliği bir ön koşuldur. Fakat mülkiyeti gerekli kılan şey, maddi varlığımız değil bilincimizdir. Bedensel (bir atletin direnci) ve zihinsel (bir müzisyenin yeteneği) becerilerin kazanılması, insanların özgürlüğünü gerçek kılacaktır. Özgürlüğümüzün farkına varmak, onun için çabalamamızın ön koşuludur. Bu beceriler tam olarak alınıp satılamasa da mülkiyet olarak görülebilirler. Satılan şey, becerinin kendisi değil, bu becerinin çalışma olarak dışı vurumudur: "Picasso'nun yaptığı tablo, daima Picasso'nundur" (Hampsher-Monk, 2004: 527-528, 532).

Fransa ve İngiltere'de doğal haklar, krallığa karşı yapılan ulusal bir devrimin savunması biçimini alırken; devrim olmayan Almanya'da ise, kişisel görüşlerin ve bireysel hareket özgürlüklerinin devlete karşı savunulması yönünde bir düşünce oluşmamıştır. Hegel'e göre, devrimci felsefenin temel yanlışlığı, soyut bireyciliği iken; devrimci politikanın temel yanlışlığı ise, bireyciliğin varsayımlarına dayalı kâğıt anayasalar yapmaya ve böyle bir siyasal yöntem kurmaya kalkışmasıdır. Hegel, Almanya'nın ekonomik çağdaşlaşmasının ve gelişmesinin "laissez fair" altında değil, güçlü siyasal bir güdüm altında gerçekleşeceğini öngörmüştür (Sabine, 2000: 46). Bu bağlamda özgürlüğü, liberal öğretide alışlagelen manâda başkalarından bağımsız olmak olarak yorumlamayan Hegel; bu anlayışa dayalı özgürlüğü, keyfilik olarak değerlendirmektedir. Toplumun belirli bir kesiminden bir kimsenin diğerlerine karşı üstünlüğünü bir sorun olarak ele almayan Hegel'e göre, daha ahlâklı olan daha üstündür ve kişinin toplum içindeki konumu, onun sahip olduğu bilinç ve ahlâklılığı ile yakından ilgilidir. Kişi, toplum içinde sosyalleşme

sürecindeyken sahip olduğu bilinç düzeyine göre, layık olduğu konuma ulaşmaktadır (Doğan, 2009: 200-201). Bununla birlikte, feodal ve çağdaş devlet arasındaki farkı, kamu hukuku ve özel hukuk arasındaki karşıtlık olarak görmeye devam eden Hegel'e göre; bir devlet, niteliği bakımından özel çıkarları barındıran sivil toplumdan daha üstün olan ve ulusa tarihsel görevini yerine getirmede öncülük edebilecek gerçek bir kamu otoritesinin belirmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, krallığın ulusallaştırılması süreci olarak görülmektedir (Sabine, 2000: 47-49). Bu kapsamda Hegel için, kral siyasal yaşamın, ulusal ruhun, ulusal yasanın ve ulusal devletin görünürdeki simgesi olmaktan başka bir şey değildir (Sabine, 2000: 65).

Hegel; birincisi birey ile toplumsal ve ekonomik kurumlar arasındaki ilişki, ikincisi ise ekonomik ve toplumsal kurumlar ile başka eşi benzeri olmadığı devlet arasındaki ilişki olmak üzere temelde iki konu ile ilgilenmiştir (Sabine, 2000: 44). Sosyal ahlâkın oluşumu; birincisi aile, ikincisi sivil toplum, üçüncüsü ise devlet olmak üzere üç aşamada oluşmaktadır. Diyalektik düşünceye göre, doğal bir kurum olan ailenin (tez), antitezi olarak sivil toplum ortaya çıkmıştır. Sivil toplum apolitik, devlet ise siyasal olduğundan; sivil toplum ile devlet birbirinden ayrılmaktadır. Sivil toplumun dayandığı gereksinimlerin karşılanması için neden olduğu rekabet ilişkileri, kontrol altında tutulmadığı takdirde sivil toplum parçalanabilir. Bu nedenle, devlete (sentez) ihtiyaç vardır. Bu noktada sivil toplum, aile ile devlet arasında kalan bir alanı kapsamaktadır. Modern dünyada ancak devlet -ortaya koyacağı en üst hukuk ile- evrensel akla uyumlu özgürlüğü sağlayabilir (Doğan, 2009: 160).

Devletin sivil toplumdan üstün oluşu; Hegel'in ulaştığı en önemli siyasi sonuçlardan birisi olmuştur. Bu bağlamda, Hegel'in siyasi felsefesinde, insan haklarının bireyciliği ve kozmopolitliği; ulusçuluk tarafından bir kenara itilmiştir. Diyalektiğin amacının tarihin zorunluluğunu açıklayabilecek bir mantık aracı sağlamak olduğunu düşünen Hegel'e göre; bir halkın tarihi, kültürün her alanında kendini gösteren tek bir ulusal düşünüşün ortaya çıkışını kaydetmektedir (Sabine, 2000: 31). Bu noktada Hegel, özel çıkarların yerine "vatan sevgisi" gibi soyut ahlâki kavramlar oluşturularak, sivil toplumun baskı altına alınması gerektiğine inanmaktadır (Doğan, 2009: 209-210). Ataerkil ailenin temeli uyum ve sevgi iken, sivil toplumda böyle bir sevgi ve uyumdan söz edilemez. Sivil toplumun çoğul unsurları arasındaki etkileşim ve kolektif dayanışma biçimleri, çoğunlukla kırılganlık ve çatışmalar ile karşı karşıya olduğundan, sivil toplumda bireyin

gereksinimlerinin karşılanması kuralları siyasal otorite (devlet) tarafından düzenlenir. Birey, sadece bu kapsamda gerçek ve güvencedir (Doğan, 2009: 170).

Bireylerin maddi ve eğitim gereksinimlerini karşılayan ailenin yerini sivil toplum almaktadır. Yeni aile olarak sivil toplum, bireylerin ayakta kalabilmeleri için onları eğitim ve becerilerle donatmalıdır. Sivil toplum, görevini yapmayan anne babaların da yerine geçmelidir. Kişiliği yalın bir şekilde verili bir olgu olarak tanımlamayan ve özgürlüğün kullanılması için kişiliğin eğitimi bir gereklilik olarak değerlendiren Hegel, çocukların yetiştirilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Hegel'e göre, yurttaşların kişiliklerinin biçimlenmesine müdahale etmemek liberallik değil, sorumsuzluktur. Özgür bireyin, öteki bireylere haksızlık yapma ihtimalinin her zaman var olması nedeniyle, Hegel serbest pazarın kendi kendisini düzenlediği yönündeki kavrayışa da karşı çıkmaktadır. Bireylerin birbirleriyle özgürce sözleşme yapma haklarının dışında, kamusal yetkenin de sıradan insanların ulaşabilmesini güvence altına almak amacıyla zorunlu gereksinimlerin fiyatlarını düzenlemek için araya girme hakkı bulunmaktadır (Hampsher-Monk, 2004: 556). Hobbes tarafından yarışmacı bir bencillik içinde insan birliğini çözmekle tehdit eden olgu olarak ele alınan sivil toplumun tikelliği; Hegel'de kısmen yasalarca, kısmense sivil toplum üyelerinin serbest ekonomik etkinliklerinin kötü sonuçlarını hafifletmekle memur edilmiş yasalara bağlı birimlerce (kamusal yetke) denetlenmelidir (Hampsher-Monk, 2004: 559).

Burjuva sivil toplum özel mülkiyeti varsaydığı için, bir karşılıklı bağımlılık ağı oluşmaktadır. Bunun sebebi, herkesin başkasının gereksinimlerini karşılayacak araçları elinde tutmasıdır. Burada her ne kadar tikellik yerini evrenselliğe bırakır gibi gözükse de, Hegel için bu ussallık yanılsamasından başka bir şey değildir. Bireylerin birbirleriyle etkileşime girip birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamasının altında yatan sebep, aslında her bireyin kendi gereksinimlerini karşılamak istemesidir. Bu bağlamda, Hegel'e göre sivil toplumun problemi, evrenselin sürekli olarak tikele geri dönmesidir (Acar-Savran, 2013: 207-208).

Ortaklaşmanın değerinin tanınmasını çok önemli bulan Hegel'e göre evrensellik; her ne kadar serbest pazarın gizli el uygulamalarında bulunsa da bilinçsizdir ve bir topluluğu birlikte tutmak için yetersizdir. Devlet içinde amacına ulaşabilecek olan ortaklaşa yaşamın savlarıyla bireyler ilk olarak meslek birliklerinde tanışmaktadırlar. Meslek birliklerinin en

önemli özelliği, bireyin bu organa üye olmakla kazandığı bilinçtir. Meslek birliğindeki birey, ortak erikle kendi özel çıkarının özdeş olduğunun farkına varmaktadır. Fakat kısmi ve bölgesel bir birlik olan meslek birlikleri evrensel değildir. Meslek birliklerinin başarılı işleyişi ve yurttaşların toplumsal kurumlarla özdeşleşmeleri, serbest pazarın yarışma ve bencilliğinin ötesindeki evrensel bir gövdeye dayanmalıdır: Bu gövde, devletin tam kendisidir (Hampsher-Monk, 2004: 560-561; Acar-Savran, 2013: 226). Hegel'in idealize ettiği devlet içindeki bireyler, devleti bölmek ve parçalamaktan ziyade devleti birleştiren bir ideaya sahiptirler. Devletin birliği, insanların bencil eylemlerinin bir sonucu olan sivil toplum birliğinin aksine; bilinçli bir farkındalığın sonucunda oluşmaktadır. Bu bağlamda devlet, insanların bireysel özgürlüğü kısıtlayan bir dışsal özne olarak değil, insanların parçasını oluşturduğu bir var oluş olarak anlaşılmaktadır (Hampsher-Monk, 2004: 565).

Machiavelli'nin gerçeği söylediğini ve ciddiyetle konuştuğunu ifade eden Hegel, devletin ilk görevinin ayakta kalmak ve kendisine tehdit olarak yönelen düşmanları yok etmek olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda, siyasi davranışın gündelik ahlâki kurallara göre yargılanmasını son derece saçma bulmaktadır (d'Entveres, 2018: 208-209). Hegel'in ahlâk anlayışına göre, bir kişinin değeri yaptığı işe ve toplumsal sahnede oynadığı role bağlıdır. Bu şekilde ele alındığında, birey kendisini yaratan kültürün rastlantısal bir değişkeninden başka bir şey değildir. Ulusların geniş amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için, bireylerin istekleri feda edilebilir. Bu noktada Hegel, tarihteki etkili gerçeklerin ve nedenlerin, bireysel kişiler ve olaylardan ziyade kişisel olmayan güçler olduğuna inanmıştır (Sabine, 2000: 32). Hegel, burjuva toplumu anlamında kullandığı karşılıklı bağımlılığa dayalı ekonomik gereksinimler sistemine sivil toplum anlamı vermektedir. Bu noktada, bireyler görünür devletin vatandaşları olarak, kendi menfaatlerini hedefleyen özel kişilerdir. Sivil toplumda, bireyler kendi gereksinimlerini karşılamak için çaba göstermektedirler ve birbirlerinin çalışmalarına karşılıklı olarak gereksinim duymaktadırlar. Böyle bir durumda ahlâkın gerçekleşmesi, ekonomik ilişkilerin kendi kendini düzenlediği devlette söz konusudur. Çıkar elde etmenin kendi başına hedef olduğu toplum ise, Hegel'in olumsuz mana yüklediği burjuva (sivil) toplumdur (Doğan, 2009: 170-171).

Hegel'in en büyük başarılarından birisi, devletin karakteristik bir özelliği olarak gördüğü sivil toplumu; modern devletin üzerinde yükseldiği temel alan olarak görmesidir (Şahin, 2014: 84). Hegel'e göre; kamu hizmetlerini görme, yasaları uygulama, polis görevlerini yürütme, sınaî ve ekonomik çıkarları birbirine uydurma gibi bayağı işlerle uğraşmak;

devletin değil, sivil toplumun görevidir. Devlet, gerektiğinde her ne kadar bu işlere yön ve düzen verse de, bizzat bu işleri görmemelidir. Sivil toplum, akıllı bir denetim sağlamak ve ahlâki bir anlam kazanmak için devlete gerek duyarken, devlet de temsil ettiği ahlâki amaçları gerçekleştirme araçları olarak sivil topluma gerek duymaktadır. Bu karşılıklı olarak birbirine bağımlı olma durumunda, devlet amaçtır ve sivil toplumu bir araç olarak kullanmaktadır (Sabine, 2000: 58-59).

Bu noktada, Hegel bir uyarıda bulunmayı da ihmal etmez. Sabine'e (2000: 61-62) göre, usu temsil eden devletin, düzenleyici güçlerini her zaman ussallığı temsil eden yasalar ile uygulaması gerektiğini savunan Hegel; aynı zamanda yasaların, kapsamına giren herkes için eşit bir biçimde uygulanması gerektiğini ifade etmektedir. Bireysel soyut özgürlük düşüncesi, devlette somut özgürlüğe dönüşmektedir; somut özgürlüğün güvencesi ise yasalardır (Konur ve Toprak, 2016: 127). Doğan'a (2009: 181-182) göre, özel mülkiyet ve kişilik haklarının, yasaların herkesçe bilindiği ve anlaşıldığı takdirde toplumda garanti altına alınmış olacağını düşünen Hegel; bu garantiye uymayanların, yargı yoluyla cezalandırılacağını ifade etmektedir. Ancak -ideal devlet kurulduğunda bile- yargıyı bağımsız bir devlet erki olarak nitelemeyen Hegel, bunun yerine yargıyı yürütme içinde evrensel sınıfa mensup memurlarca yerine getirilen bir görev olarak kabul etmektedir. Hegel'in, devletin her şeyi adaletli ve doğru takdir edeceği düşüncesiyle hareket ederek, yargıyı yürütme erkinin altında konumlandığı değerlendirilebilir. Mülkiyeti güvence altına alması için öngördüğü yargısal koruma yanında, bu korumanın etkili şekilde sağlanması için polisin gerekli ve zorunlu olduğu kanısında olan Hegel'e göre; polisin görevi, kişinin huzur ve güvenliğini sağlamak, mülkiyet ve bireysel çıkarlara yönelik saldırıları önlemektir. Doğan (2009: 207-208), Hegel'in idealize ettiği siyasal sistemde -diğer sivil örgütlenmeler gibi- din, yani kilisenin de devletin sıkı kontrolüne tabi kılındığını ifade etmektedir. Hem devletin, hem de dinin içeriğinin mutlak akıl olması nedeniyle; Hegel, ideal devleti karşısında ciddi bir tehlike ve karşı güç olarak değerlendirdiği kilisenin örgütsel olarak parçalanmasını önermektedir.

Montesquieu'yu, seçkinlere sağlanan ayrıcalığı siyasal bir değer olarak monarşiye yüklediği gerekçesiyle eleştiren Hegel, modern anayasal monarşi kavramını ortaya atmıştır. Hegel'in anayasa kavramı ile anlatmak istediği şey, kuralların yasal bir biçimde hazırlanmasından çok daha fazlasıdır. Ona göre, bir atomik bireyler yığınına bir dizi yasanın dayatılması, devletin kurulması için yeterli değildir. Anayasa, devletin bir birlik

olmasını olanaklı hale getiren tutum, inanç, eğilim ve davranışların bir toplamı anlamına gelmektedir (Hampsher-Monk, 2004: 566-567).

Doğan (2009: 218), Hegel düşüncesinin çoğulcu demokrasi düşüncesine uzak olduğunu ifade etmektedir. Hatta Hegel, çoğulcu toplumsal yapının devletin yüksek amaçlarını zedeleyici olması nedeniyle, çoğulcu demokrasinin ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmektedir. Bu kapsamda ele alındığında, Hegel felsefesinde günümüzde anlaşılan sivil topluma (örgütlü demokratik topluma) yer olmadığı değerlendirilebilir. Hegel, temsili demokrasiyi reddederken; siyasal partilerin olmadığı, aksine meslek kuruluşlarının delegelerinin söz konusu olduğu aracı meclise dayalı bir siyasal sistem önermektedir (Doğan, 2009: 186).

Hegel'de sınıfların rolü, halkın görüşlerin yasalarda dile getirmek değildir. Çünkü yasama sürecini başlatmak sadece sınıflara değil, monark ve yasama erkine de bağlıdır. Gerçek uygulamada sınıflar, temsilcileri aracılığıyla halkın devletle özdeşleşme seviyesini arttırırlar. Bu bağlamda sınıfların görevi, çıkarları toplamaktan çok bütünleştirmektedir. Sınıfları ne halkın özerk olarak var olan istençlerin bir kanalı, ne de yürütmeye karşı bir muhalefet olarak gören Hegel'de sınıfların görevi; sivil toplumu daha evrensel bir bakış açısının zorunluluğuna değer vermeye yöneltecek bir eğitime aracılık etmektir (Hampsher-Monk, 2004: 575).

Doğan'a (2009: 187-188) göre, sivil toplumda; "tarım sınıfı", "endüstri ve ticaret sınıfı" ve yargıçlar gibi faaliyetleri akla dayanan ve toplumun evrensel çıkarlarını temsil eden "evrensel sınıf" olmak üzere üç sınıf bulunmakta olduğunu düşünen Hegel; devletin yapısını oluşturan unsurları ise şu şekilde tanımlamıştır:

1. *Kral*: Evrensel sınıfa mensup memurlar gibi bir statüde olmadığından, seçimle ya da atamaya değil, kalıtsal yollarla göreve gelmektedir. Kral olması, herhangi bir toplum sözleşmesini de gerektirmemektedir.
2. *Yürütme*: Kral karşısında bağımsız sayılabilecek yetkilerle donatılmış değildir. Görevi, kralın aldığı kararları yerine getirmektir.
3. *Yasama*: Hegel'in ideal devletinin üçüncü organıdır ve birincil bir role sahip değildir. Onun sistematüğinde yasama yetkileri önemi itibariyle de en alt sırada yer alır. Yasamaya devletin gerçekleşmesinde birincil bir rol verilmez. Buna

rağmen, yasaları mükemmel bir hale getirmeye katkıda bulunarak, devletin mükemmelliğini güçlendirmektedir (Doğan, 2009: 210-213).

Sivil toplumu, devletin amacına ulaşma sürecinde bir araç olarak gören Hegel, ortaya koymuş olduğu çalışmalarla; özgürlük, hukuk, sivil toplum gibi kavramların Batı'da geçirdiği evrimler ve farklı toplumlardaki algılanış biçimleri hakkında derinlemesine bilgiler sunmaktadır. İngiliz ve Fransız politik düşüncesinde, bireyselliğe yapılan aşırı vurguya itiraz eden Hegel; birey karşısında devleti yüceltmiş, devletin var olabilmesi için bir takım bireysel çıkarların göz ardı edilebileceğini ifade ederek genel alanda Machiavelli geleneğini takip etmiştir. Ortaya koymuş olduğu diyalektik bakış açısıyla, aile ve sivil toplumun sentezi olarak tanımladığı devlete hem yaşamsal, hem de tanrısal değerler yükleyen Hegel için; devletin ortaya koymuş olduğu yasalar, özgürlüklerin ve ulusal birliğin koruyucusudur. Bu noktada, Hegel'e göre bireysel özgürlük -Hobbes'un da dile getirdiği gibi- güçlü bir devletin kanatları altında anlam kazanmaktadır. Devlet yapısını oluşturan unsurlar bağlamında ele alındığında, kralı üstün güçlerle donatan Hegel'in; yasama ve yürütmeyi karar verici olmaktan ziyade uygulayıcı olarak gördüğü değerlendirilebilir. Bu kapsamda, çıkar çatışmalarına müsait yapısı nedeniyle baskı altında tutulmasının gereken bir olgu olarak değerlendirdiği sivil toplumu, devletten bağımsız bir şekilde ele almamaktadır.

3.3. Sivil Toplum Karşısında Yetkileri Azaltılmış Devleti Savunanlar

Bu başlık altında sırasıyla Locke, Montesquieu, Rousseau, Smith, Ferguson, Paine ve Tocqueville'in devlet ve sivil toplum görüşlerine yer verilecektir. Söz konusu düşünürler, sivil toplumu devletten bağımsız bir alan olarak idealize etmişlerdir.

3.3.1. John Locke: *Siyasal Liberalizm ve Mülkiyet*

Siyasal anlayışını insanla Tanrı arasındaki ahlâki ilişki üzerine kuran Locke (1632-1704) için, Tanrı'nın bir yaratısı olarak ona karşı üstlendiğimiz kendimizi koruma sorumluluğu, en temel doğal ahlâk yasasıdır. Siyasal yetkeyi, tüm ahlâkın kaynağı olarak gördüğü dinsel zorunluluklara dayandıran Locke'a göre, insanlar eşitliği Tanrı'ya borçludurlar. Bu bağlamda, siyasal açıdan radikal olan Locke'un düşünceleri, sekülerlikten uzak bir konumdadır. (Hampsher-Monk, 2004: 113, 115).

Locke'a (2020: 169) göre; doğa durumu, hiç kimsenin ötekinden daha fazlasına sahip olmadığı, bütün iktidarın ve yetki sınırının karşılıklı olduğu bir eşitlik durumudur. Bu bağlamda, hiç kimse açık bir irade beyanı ortaya koyarak, birisini ötekine karşı üstün kılacak aleni bir tahakküm ve hükümlanlık hakkını kendi efendisi ya da sahibine vermediği müddetçe, aynı cins ve seviyedeki varlıkların doğanın aynı imkânlarına sahip olmaları ve aynı melekeleri kullanmaları bakımından aralarında hükmetme ve tabi olma ilişkisi bulunmaksızın birbirine eşit olması gerektiği Locke tarafından vurgulamaktadır.

Doğa durumunu "barış durumu, iyilik, karşılıklı yardımlaşma ve koruma", savaş durumunu ise "düşmanlık durumu, kötülük şiddet ve birbirini yok etme" olarak tanımlayan Locke (2020: 180-181), Hobbes ve Hobbes'u takip eden düşünürlerin bu iki kavram arasındaki farkı ayırt edememelerinden yakınmaktadır. Locke'a göre, (i) alabildiğince özgür olması, (ii) akıl yoluyla kolayca anlaşabilmesi, (iii) doğa yasaları çerçevesinde istediği gibi davranabilmesi ve (iv) sahip olduklarını arzu ettiği şekilde kullanabilmesi doğa durumu insanının temel özellikleridir. Doğa durumunda toplumsal ilişkilere egemen olan mükemmel rasyonellik ve uyum, bu dönemin bir savaş ortamı olarak nitelendirilmesini önlemektedir. Locke, doğa durumunu her ne kadar olumlu bir süreç olarak görse de; örgütlü iktidarın bulunmadığı bu toplumsal durumu, huzurlu bir toplum için yeterli bulmamaktadır. Doğal yasanın çiğnenmesi durumunda, bu eylemi cezalandıracak tarafsız ve ortak bir otoritenin bulunmaması, doğa durumunun temel sorunudur (Doğan, 2009: 101-102).

Doğa durumu, bir insanın başkası üzerinde zor kullanması ya da bu niyetini açık bir şekilde beyan etmesi ile birlikte savaş durumuna dönüşmektedir. Bu savaş durumundan kurtulma isteği, insanların doğa durumunu terk etmek suretiyle bir toplum çatısı altında toplanmalarının en büyük sebeplerinden birisi olmuştur. Çünkü kendisine başvurulduğunda taraflar arasındaki anlaşmazlığı çözebilecek ve bu anlaşmazlıklar üzerinde hüküm kurabilecek yetkilerle donatılmış bir iktidar ve otoritenin bulunduğu bir yerde, savaş durumu uzun sürmemektedir (Locke, 2020: 181-182).

Toplumun uyduğu yasalara uymayan mutlak bir kralın egemenliğinde bulunan bir toplumun, krala karşı doğa durumunda olduğunu savunan Locke; egemenle anlaşmazlık durumunda insanların başvurabilecekleri bir otorite bulunmamasından yakınmaktadır. Bununla birlikte; egemen, sıradan bir insana göre çok daha büyük bir güçle donatılmış

olduğundan, bireyin karşı karşıya bulunduğu tehlikenin boyutu daha da büyükmektedir (Hampsher-Monk, 2004: 133). Doğa durumundaki kargaşanın, mutlak yönetimdeki bir kral kadar kötü olmadığını da belirtmekte olan düşünürün siyasi öğretisindeki genel eğilimin, sınırlı yetkilere sahip bir yönetim anlayışı olduğu değerlendirilebilir (Doğan, 2009: 101-102).

Doğal yasa kavramına Hobbes'tan biraz daha farklı yaklaşan Locke'un düşüncesinde, toplumsal barışın sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyulan yasalara itaat etmeyenleri cezalandırma yetkisi herkese ait olmalıdır. Çünkü birey çiğnediği kanun ile tüm insanlık için tehlike oluşturmaktadır. Savaş durumunu ortaya çıkaran durum -yargılama ve cezalandırma erklerini elinde bulunduran bir irade olmadığında- birinin güç kullanarak diğerini tahakkümü altına almaya veya köleleştirmeye yönelik irade sergilemesidir. Anayasal yönetimin kaynağını ve meşruluğunu savaş durumuna dayandıran Locke'a göre, savaş durumunun sonlandırılması için, mutlak olmaması koşulu ile bir siyasal iktidar gereklidir. Kralın uyrukları üzerindeki köleleştirmeye yönelik eylemlerine karşı, halkın savaş durumuna gireceğini ifade eden Locke; bireyin kendi hayatına ve özgürlüğüne karşı girişilen her türlü eyleme karşı koyma hakkının olduğuna vurgu yapmaktadır. Doğal yasanın gereği olan bu karşı koyma hakkı; Locke'a göre, rasyonel ve meşrudur (Zabcı, 2016a: 485-494). Bu bağlamda, kurban olmayanların cezalandırma hakkının, tüm insanlığı koruma yasasından kaynaklanan genel bir hak ve görev olduğunu ifade eden Locke'a göre, bu hak cinayet işleyen ya da doğa yasasını hor görenlerin öldürülmesi hakkını da içine almaktadır (Hampsher-Monk, 2004: 115).

İnsanların çoğalmasını gerekli kılarak, aileye doğal bir sorumluluk yükleyen doğa yasası, doğal insanın kendi varlığını sürdürmesini buyurmaktadır. Doğa yasasının bu buyruğuyla, özel mülkiyet doğa durumundaki toplumsal ilişki alanlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın varlığını sürdürme amacı, bu amaç için gerekli olan şeylerin mülk olarak edinilmesini gerektirmektedir (Acar-Savran, 2013: 44). Locke, bu düşüncesini şu şekilde temellendirmektedir:

Her ne kadar yeryüzünde doğal olarak yetişen bütün meyveler ve beslenen hayvanlar, doğanın kendiliğinden oluşan eli vasıtasıyla üretilmiş olarak ortaklaşa insanoğluna ait olsa da ve başlangıçta herkes doğa durumunda olduğundan, hiç kimsenin kendisine mahsus özel bir hükümlanlığı olmasa da; yine de insanların istifadesine verilmiş olmalarından dolayı, kullanımları ya da herhangi birisinin işine yaramaları için bir biçimde mülk edinilmiş olması gerekir. Çevresine çit ve sınır çizmekten bihaber olan ve toprakları hala ortaklaşa paylaşan vahşi Kızılderiliyi besleyen meyve ve geyik etinin, o kişinin hayatını sürdürmesi bakımından

fayda sağlaması için, ona ait, yani artık bir başkasının o şey üzerinde hak iddia edemeyeceği şekilde, o kişinin bir parçası olmalıdır (Locke, 2020: 188).

İnsanın emeğiyle dönüştürdüğü her şey, doğanın ortaklık durumundan çıkmaktadır. Bu bağlamda, insan emeğinin bu katkısı, başkalarının o şey üzerindeki ortak hakkını ortadan kaldırmaktadır (Acar-Savran, 2013: 44-45). Her insanın emeğini kattığı her şeyi sahiplenme hakkının bulunduğunu belirten Locke, bu konuyu iki farklı örnek bağlamında ele almaktadır. Bir insan, bir ağaçtaki meyveleri toplarsa, o meyveler onundur; fakat ağaçta kalan meyveler ya da gelecek yıl o ağaçta yetişecek meyveler üzerinde bir hakkı yoktur. Emeğini toprağı işlemeye ve meyve ağacını yetiştirmeye kanalize eden bir insan ise, emeğini meyvelerin kaynağı ile birleştirdiğinden, hem toprağı hem de meyve veren ağaca sahip olur. Bu durum, o insanın ağaçta yetişen bütün meyveler üzerinde hakkı olması anlamına gelir (Hampsher-Monk, 2004: 125). Bununla birlikte mülkiyet edinmenin bir takım koşullarının olduğunu belirten Locke, bu koşulları şu şekilde sıralamaktadır:

1. Kişilerin emek yoluyla mülkiyet edinme hakların, diğer insanların haklarını gözetecek şekilde kısıtlanmalıdır.
2. Doğada, başkaları için de yeterli iyi mal kalmış olmalıdır.
3. Mülkiyetin israf edilmemesi ve boşa harcanmaması gereklidir (Hampsher-Monk, 2004: 125).

Bu bağlamda, insanların sahip olduğu şeyler, kendilerinden beklenen fayda sağlanmadan yok olursa, meyveler yenmeden çürürse ya da geyik eti bozulursa, insanlar doğanın ortak yasasına karşı suç işlemiştir ve cezalandırılmaları gerekmektedir. Bu noktada, ellerindeki şeylerin bozulmasına ya da çürümesine neden olan insanların, komşularının haklarına tecavüz ettiği değerlendirilebilir. Çünkü kendi kullanımının gerektirdiğinden fazlasını talep ederek, başka bir komşusunun hayatını kolaylaştırabilecek şeylerin bozulmasına sebep olmuştur (Locke, 2020: 195-196).

Mülkiyet edinmeye yukarıda belirtilen birtakım sınırlamalar getiren Locke, bir yandan da bu sınırları ortadan kaldırmakta ve dönüştürmektedir. Locke'a göre, paranın bulunması, insanların israfa yol açmayacak ve başkalarının mülkiyet haklarını engellemeyecek şekilde sınırsız miktarda mülk edinmelerini olanaklı kılmıştır. Para, bu şekilde meşrulaştırılarak Locke tarafından doğa yasasının alanına sokulmuştur (Acar-Savran, 2013: 45).

Doğa yasasını başlangıçta bir soyut ilkeler dizisi olarak ortaya koyan Locke, mülkiyet haklarını geliştirme bağlamında, doğa yasasına somut bir içerik yüklemiştir. Bu noktada, başlangıçta özgürlük ve eşitlik kavramı üzerine oturtulan doğal hukuk sistemi; özel mülkiyet ve para aracılığıyla burjuva toplumunun temel biçimlerini içeren bir sisteme dönüşmektedir (Acar-Savran, 2013: 45).

Şurası açık ki, insanlar toprağın mülkiyeti üzerine dengesiz ve eşit olmayan bir mutabakat sağladılar, zımnî ve gönüllü rıza ile ürünün fazlasını, hiç kimsenin zararına olmayacak şekilde stoklanabilen altın ve gümüşle değiş tokuş ederek insanın kendisinin kullanabileceğinden fazla hasat elde ettiği bir tarlayı hakkaniyete uygun olarak sahiplenmenin yolunu buldular, bu metaller sahibinin elinde bozulup çürümüyordu. Nesnelerin özel mülkiyet olarak bu eşitsiz paylaşımı, toplumun sınırlarının dışında gerçekleşti ve herhangi bir sözleşmeyle değil, sadece altın ve gümüşe bir değer biçilerek ve parayı kullanma konusunda zımnî bir anlaşmayla uygulandı (Locke, 2020: 203).

John Locke, siyasal liberalizmin ana temalarını sistemli bir biçimde ortaya koyan ilk düşünürdür (Zabcı, 2016a: 485). Locke'un tanımladığı özgürlüğün, liberal anlayışa dayalı bir özgürlük olduğunu ifade eden Doğan'a (2009: 100) göre; yaşadığı dönemin yükselen sınıfını oluşturan burjuvazinin hakları üzerine yaptığı vurgu, Locke'un bir burjuva toplumu ideoloğu olarak da olarak anılmasını sağlamıştır (Mairet, 2018: 241). Benzer bir şekilde, Locke'un yeni ve daha eşitsiz olan teorisini, daha üretken olması ve daha fazla zenginlik üretmesi savlarıyla meşrulaştırdığını belirten Hampsher-Monk (2004: 128), Locke'un birçok düşünür tarafından burjuva sınıfının sermaye birikimini idealize eden kişi olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Locke'un çalışmaları, burjuva ekonomi politığın önemli kuramcılarından olan Adam Smith ve burjuva ekonomi politığın maskesini düşürdüğünü iddia eden Karl Marx tarafından dikkatli bir şekilde incelenmiştir.

Mülkiyeti, sosyal ve siyasal hayatın amacı ve kaynağı olarak ele alan Locke, insanların devletler içinde bir araya gelmelerinin ve devlet otoritesine boyun eğmelerinin en temel amacının, mülkiyetin korunması olduğunu düşünmektedir (Mairet, 2018: 241). Locke'un buradaki amacı; özel mülkiyeti, kralın her şey üzerinde hak iddia etmesi durumuna karşı savunmak olmuştur (Hampsher-Monk, 2004: 128). Hiçbir siyasal toplumun, mülkiyeti korumak ve o toplumdaki ihlalleri cezalandırmak amacıyla, kendi içinde bir iktidara sahip olmaksızın varlığını sürdüremeyeceğinin altını çizen Locke (2020: 226), iktidarın olduğu yerde siyasal toplumun olduğunu ve hiç kimsenin korunmak için siyasal toplumun tesis etmiş olduğu hukuka müracaat etmekten muaf olmadığını belirtmektedir.

Locke, devleti mutlak iktidar sahibi bir varlık olarak ele alan Hobbes düşüncesinden farklı olarak; kişisel özgürlüklere saygılı, politikaya olumlu yaklaşan güvenilir bir yönetim düşüncesini benimsemektedir (Koç, 2019: 342). Bu nedenle, aile reisi olan babanın, ailenin bütünü üzerinde mutlak bir iktidara değil; ancak ailedeki bireyler üzerinde son derece sınırlı bir iktidara sahip olduğunu belirtmektedir (Locke, 2020: 225). Bu düşünce, Locke'un kendisini patriarkal düşüncenin tamamen karşısına yerleştirdiği sonucuna ulaşmamıza yardımcı olmaktadır. Locke'a (2020: 228) göre, Hobbes tarafından yüceltilen mutlak monarşinin, sivil toplumla uyumsuz olduğu ve bu yüzden de sivil yönetim oluşturamayacağı açıktır. Siyasal toplumun üstünlüğünü, doğa durumunun elverişsizliklerine bağlayan Locke; doğa yasasının açıkça ilan edilmiş bir yasa olmaması nedeniyle, insanlar tarafından her zaman uyulan bir yasa olmadığını düşünmektedir. Bu nedenle, evrensel olarak açıklanabilecek pozitif bir yasanın olmasını yeğlemektedir. Bununla birlikte, doğa durumunda tartışmaları çözümleyecek ve tartışmanın her iki tarafınca benimsenecek yargıçlar bulunmamaktadır. Ayrıca, doğa durumunda cezaların uygulanmasını sağlayacak ortak ve nesnel bir araç da yoktur. Locke'a göre, her bireyin mülkiyet hakkının korunmasının kesin bir güvence altına alınabilmesi için, doğa durumunun bu elverişsizliklerinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu kapsamda siyasal sözleşme; topluma yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç işlevden oluşan ek bir güç sağlamaktadır. Locke, bu nedenle, doğa durumundan siyasal topluma geçişin, bu erklerin kurumsallaşmasından başka bir şey olmadığını altını çizmektedir (Acar-Savran, 2013: 47).

Kimin siyasal toplum içinde olduğunu, kimin olmadığını ayırt etmek kolaydır. Tek bir uzuv olarak bir araya gelen ve aralarındaki ihtilafları hükme bağlama ve suçluları cezalandırma yetkisine haiz, başvuracakları ortak müesses bir yargı sistemine sahip olanlar birbirleriyle sivil toplum içindedirler. Fakat böyle ortak bir başvuru mercileri olmayanlar, daha önce gösterdiğim gibi, yeryüzünde kendileri için hüküm verip bunu uygulayacak başka birisinin bulunmadığı eksiksiz doğa durumundadırlar ... Bu yüzden bir grup insanın, bir toplumda bu şekilde bir araya geldiği ve doğa yasasını uygulama iktidarlardan feragat edip, onu kamuya devrettiği yerde ve işte sadece orada sivil ya da siyasal toplum vardır ... Zira kişi böylece topluma ya da aynı şey olan yargı sistemine, toplumun ortak iyiliğinin gerektirdiği şekilde kendi adına yasa yapma ve bunu kendi desteğiyle (kendi kararı olarak) uygulama yetkisi vermektedir. Ve bu, devletin üyeleri arasında ortaya çıkabilecek bütün ihtilafları tespit ve zararları giderme yetkisine haiz ve o devlet tarafından atanmış üst yönetici olan bir hâkim tanımlayarak insanı doğa durumundan çıkartıp devletin içine yerleştirir (Locke, 2020: 226-228).

Locke, doğa durumundan sivil topluma geçişi, doğa durumuna eklenen bir takım hak ve ödevlerin yerine getirilmesi olarak değerlendirmektedir (Acar-Savran, 2013: 43). Locke'ta hukukla sınırlı ve uyruklara keyfi davranmaktan men edilen devlete anlayışı; Hobbes'un çizdiği yasaların üstünde olan devlet anlayışına bir karşı çıkış olarak değerlendirilebilir.

Locke devleti, insanların doğa durumunda sahip olduğu özgürlüklerde aşırıya gitmelerinden kaynaklanan kargaşaya karşı bir önlem olarak düşünmüştür. Locke'un sivil toplum anlayışında, devlet gibi bireyler de hukukun üstünde değildir. Doğa durumunda var olan doğal haklar, devlet (sivil toplum) ortaya çıktıktan sonra da var olmaya devam etmektedir. Siyasal iktidarın, tek taraflı uygulamalarla bireyin doğal haklarını ortadan kaldırma yoluna gidememesi; doğal hakların, sivil toplum halinde de istisnasız herkes için bağlayıcı olduğu anlamına gelmektedir. Hukuka saygı ve hukukun doğal yasalar rehberliğinde düzenlenmesi, egemen devletin amacını belirlemekte ve siyasal iktidara bir sınır çizme fonksiyonunu görmektedir. Locke, doğa durumuna son veren ve insanların karşılıklı rızalarına dayalı bir sözleşme sonrası; siyasal toplumun, yani devletin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Doğa durumuna son veren sözleşmenin olduğu yerde, sivil toplum ya da siyasal toplum söz konusu olmaktadır (Doğan, 2009: 103-106). Bu bağlamda, Locke siyasal toplumu; bir grup insanın, doğa yasasının kendilerine tanıdığı olduğu uygulama gücünden vazgeçerek, bu gücü kamuya verdiği birleşik toplum, siyasal ya da sivil toplum olarak tanımlamaktadır (Hampsher-Monk, 2004: 133).

Locke; yasama, yürütme ve yargıda tek kişinin karar verecek olması nedeniyle, mutlak yönetimde bir keyfiliğin söz konusu olacağını peşinen ortaya koymaktadır (Doğan, 2009: 107). Özgür olmadan, Tanrı'ya karşı sorumlu olduğumuz kendimizi koruma görevini yerine getiremeyeceğimiz ifade eden Locke; keyfi güce karşı çıkmamızın yalnızca bir hak değil, aynı zamanda bir ödev olduğunu da belirtmektedir (Hampsher-Monk, 2004: 120).

Doğan (2009: 108), yurttaşların parlamento aracılığı ile siyasal işleyişe katılmaları ve devlet erkinin bölünmesine dayanan çoğulcu yapının, Locke tarafından savunulan sivil toplum anlayışının temel özelliklerini ortaya koymakta olduğunu ifade etmektedir. Locke'a göre, siyasal yetkenin kurulması; birincisi tüm insanların siyasal bir topluluk oluşturmaya ve çoğunluğun istediği yönetim biçimini benimsemeye karar vermesi, ikincisi ise kurulan topluluğun bir yönetim oluşturması olmak üzere iki aşamada gerçekleşmektedir. Yönetimin oluşturulması için yalnızca başlangıçta gösterilen rızayı yeterli bulmayan Locke, yönetim gücünün meşru olabilmesi için, bu onayın da süreklilik göstermesi gerektiğini savunmaktadır. Bu aşamada, benimsenen yönetim biçimi ile ilgilenmeyen Locke için önemli olan; bireylerin hakları gibi, yönetimlerin de haklarının kısıtlanmış olmasıdır. Güçlerini, kendisine yönetme gücünü veren insanların niyetlerine aykırı

kullanan yönetimlerin yasaya aykırı davranmış olacağını belirten Locke, meşru bir yönetimin sahip olması gereken özellikleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. Bireylerin doğa yasası altında sahip oldukları haklar keyfi olmadığından, kimseye keyfi güç devredilemez ve yönetim uygulamalarında keyfi davranılamaz.
2. Yasama organının gücü, halkın sahip olduğu güçten daha fazla olamaz
3. Yasalar kamusal olmalıdır ve yasalara karar verenler de bu yasalara uymalıdır.
4. Tüm meşru yönetimler; biri yasa yapmak için (yasama), diğeri de bu yasaları uygulamak için (yürütme) ayrı organlara sahip olmalıdır (Hampsher-Monk, 2004: 133-134, 139-140).

Kuramını oluşturmaya, Hobbes'un ortaya atmış olduğu bir takım kabulleri eleştirerek başlayan Locke, sivil toplumla siyasal toplumu eşdeğer kavramlar olarak görmektedir. Bu noktada, mutlak bir monarşi içerisinde sivil toplumdan söz edilemeyeceğine vurgu yapan Locke, öncelikle doğa durumunu tanımlayarak, doğa durumu ile savaş durumunun farklılıklarını ortaya koymuştur. Hobbes, savaş durumundan çıkmaya teşvik eden olgunun yaşam hakkını koruma olduğunu ifade ederken; Locke için insanları savaş durumundan çıkaracak toplumsal sözleşmenin kaynağı, mülkiyetin korunmasıdır. Bu kapsamda, doğada insanların ortak kullanımında bulunan şeylerin, sarf edilen emek kavramı ile birlikte kişilerin mülkiyetine geçtiğini ortaya koymaktadır. Mülkiyet ve burjuva kavramlarına yapmış olduğu vurgu, Locke'un birçok düşünür tarafından siyasal liberalizm kurucusu olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Devletin sivil topluma olan üstünlüğünü vurgulayan görüşlere karşı çıkarak; doğa durumuna eklenen yasama, yürütme ve yargı erkleriyle oluşan sivil toplumu, siyasal toplumun kendisi olarak gören Locke'un görüşleri, günümüzde birçok devlet tarafından uygulanan siyasal öğretilerin temelini teşkil etmektedir.

3.3.2. Charles-Louis de Secondat Montesquieu: *Kanunların Ruhu*

Aydınlanma çağında siyaset bilimine teorik bir temel sağlama işinde en ciddi ve önemli adımları atmış düşünürlerden birisi olan Charles-Louis de Secondat Montesquieu (1689-1755), politik alanı bilimsel bir yaklaşımla yasalar bağlamında ele almıştır. Bunun en önemli sebebi; politika alanının, insan tarafından yapılmış bütün yasalardan önce gelen temel yasaları bulunduğuna inanmasıdır (Cevizci, 2017: 188). Montesquieu, *De L'esprit*

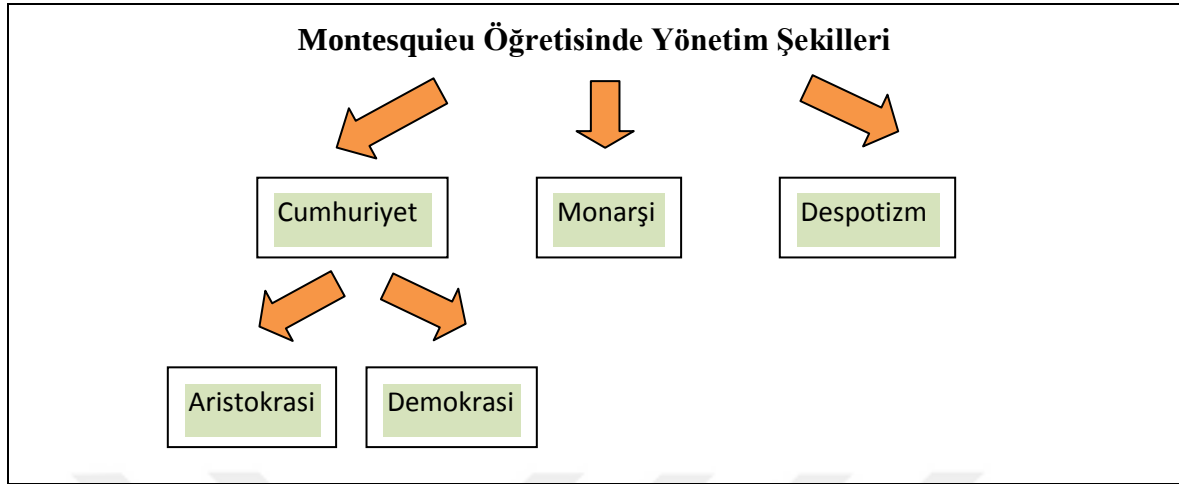
Des Lois (Kanunların Ruhu Üzerine) adlı eserinde ele aldığı doğa durumu, savaş, özgürlük, erkler ayrılığı, sivil toplum, din ve ticaret gibi kavramları; cumhuriyet, monarşi ve despotizm bağlamlarında tartışmaktadır.

Montesquieu (2019: 6-7), bilgiye sahip olmaktan çok, bilme yetisine sahip olan doğa durumu insanının; varlığın başlangıcını araştırmaktan ziyade varlığını muhafaza etmeyi kafasına koymuş olduğunu belirterek dört doğa kanunu ortaya koymaktadır:

1. *Barış*: Doğa durumunda herkes kendisini aşağı görmektedir. İnsanlar kendilerini eşit hissetmediği için birbirlerine saldırmazlar. Hobbes'un insanların birbirlerine boyun eğdirme arzusu üzerine yaptığı vurguyu mantıklı bulmayan Montesquieu; insanların birbirlerine saldırmak ve kendilerini korumak için ortaya koydukları öncüllerin, toplumların kurulmasından sonra ortaya çıktığını savunmaktadır.
2. *Yemek bulma ihtiyacı*: Doğa durumu insanının, zayıflık duygusunun yanına ihtiyaç durumunu eklemesi sonucunda ortaya çıkar.
3. *Cinsellik arzusu*: İki cinsiyetin birbirleri için doğal lütuf olduklarını anlamaları ile ortaya çıkar.
4. *Toplum içinde yaşama arzusu*: İnsanlar bilgi sahibi olmayı başardıktan sonra, hayvanlarda olmayan ikinci bir bağa sahip olurlar. Bu durum onların bir araya gelmelerine sebep olur.

Montesquieu'ya (2019: 8-10) göre, toplum içerisinde bir araya gelen insanlar, zayıflık duygularını kaybetmekte ve bunun sonucunda savaş durumu başlamaktadır. Bu noktada, savaş durumunun; birincisi farklı toplumlar arasında ortaya çıkan savaş durumu ve ikincisi toplumun kendi içerisinde çıkan savaş durumu olmak üzere iki farklı şekilde belirebileceğini ifade etmektedir. Savaş durumunu sonlandıran olgunun kanunlar olduğunu belirten Montesquieu; toplumlar arasındaki savaş durumunun milletlerarası hukuk, toplum içindeki savaş durumunun ise medeni hukukla son bulacağını düşünmektedir. Bununla birlikte, yönetilenlerle yönetenler arasındaki ilişkileri belirleyen kanunları, siyasi hukuk olarak tanımlamaktadır. Kanunların temelini akıl olduğuna vurgu yapan Montesquieu, en uygun yönetim şeklinin ise, yönetilecek olan halkın tabiatıyla uyumlu olan yönetim şekli olduğunun altını çizmektedir. Biraz daha detaylandırmak gerekirse; kanunlar ülkenin fiziki yapısı, iklimi, toprağının niteliği, konumu, fiziki büyüklüğü, din öğretisi, refah seviyesi, nüfusu, ticaret anlayışı, ahlâk kuralları ve davranış kalıpları ile uygunluk arz etmelidir.

Montesquieu'nun öngörmekte olduğu üç yönetim şekli Şekil 3.2'de gösterilmiştir.

Şekil 3.2. Montesquieu öğretisinde yönetim şekilleri (Montesquieu, 2019: 11).

Yönetim şekillerini cumhuriyet, monarşi ve despotizm olarak üç başlık altında kategorize eden Montesquieu, cumhuriyet yönetiminde egemen güce halkın bütününün sahip olması durumunu demokrasi, halkın bir bölümünün elinde olması durumunu ise aristokrasi olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, tek bir kişinin sabit ve yerleşik kanunlarla hüküm sürdüğü yönetim şeklini monarşi; tek bir kişinin kanunsuz ve kuralsız bir şekilde, salt kendi iradesi ile hüküm sürdüğü yönetim şeklini ise despotizm olarak ele almaktadır (Montesquieu, 2019: 11-12).

Montesquieu'ya (2019: 14-23) göre, demokrasilerde yurttaşların çoğu seçme yeterliliğine sahip olsa da, seçilme yeterliliğine sahip değildir. Aristokrasilerde egemen güç belli sayıda gücün elindedir. En iyi aristokrasi, iktidara dâhil olmayan halkın küçük ve fakir olduğu aristokrasilerdir. Bunun nedeni, iktidardaki hâkim kısmın, küçük ve fakir olan kısmı ezerek herhangi bir menfaat sağlayamayacak olmasıdır. Bu durum, aristokrat ailelerin halkla olabildiğince aynı seviyede olması anlamını da taşımaktadır. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Aristokrasi demokrasiye yaklaştıkça mükemmelleşirken, monarşiye yaklaştıkça yozlaşmaktadır. Monarşinin gücünü, asillerin gücü ile senkronize olması ile ilişkilendiren Montesquieu, asillerin monarşinin özünde olduğunu belirterek; monark yoksa asillerin var olamayacağını, asiller yoksa da monarkın var olamayacağını ifade etmektedir. Montesquieu'nun despotizm öngörüsü de oldukça dikkate değerdir: Temel kanunların olmadığı despotizmde, kanunların yerini dinsel öğretilerle birlikte örf ve adetler doldurmaktadır.

Demokrasinin temel prensibinin, halkın bütününde olan erdem olduğunu ifade etmekte olan Montesquieu; kendi döneminin siyasetçilerini ise şu sözlerle eleştirmektedir: *"Halkçı bir yönetimde yaşayan Yunan siyasetçiler, kendilerine destek olabilecek yegâne güç olarak erdemi tanımışlardır. Oysa bugünkü siyasetçiler bizlere sadece imalattan, ticaretten, maliyeden, servetten, hatta lüksten bahsediyor."* (Montesquieu, 2019: 27).

Demokrasinin temelini bütünsel erdeme dayandıran Montesquieu (2019: 29-30), aristokrasinin temelini ise asiller sınıfında bulunan erdeme dayandırmaktadır. Bu sayede, asiller en azından kendi aralarında eşit kılınacaktır. Montesquieu'nun cumhuriyet yönetiminde erdem olarak ele aldığı kavram, vatan ve eşitlik sevgisi bağlamında siyasi erdemdir (Montesquieu, 2019: xxxiii). Bu noktada, ona göre iyi insan, Hristiyanlık açısından iyi olmaktan ziyade siyasi açıdan iyi olan insandır (Montesquieu, 2019: xxxiv). Bununla birlikte, Montesquieu'ya (2019: 105) göre, halkın erdemlilik seviyesi arttıkça, daha az cezaya gerek duyulur.

Montesquieu, küçük bir cumhuriyette, her yurttaşa yakın olan kamu menfaatinin daha iyi hissedileceğini ve suistimallerin daha az olacağını ifade etmektedir. Ona göre, küçük bir toprak parçasına sahip olmak, cumhuriyetin doğasında vardır, fakat toprakların genişlemesi ile birlikte cumhuriyet ayakta kalamaz. Büyük bir cumhuriyette, büyük servetler söz konusu olduğundan, yurttaşlar arasındaki ılımlı olma durumu azalmaktadır. Bunun sebebi, tek bir yurttaşa çok şey emanet edilmesi ve menfaatlerin şahsileşmesidir.

Monarşilerde ise erdeme hiç bir şekilde ihtiyaç yoktur ve onur, siyasi erdemin yerini almaktadır. Monarşik yönetimde, en güzel eylemlere esin kaynağı olabilecek olan onur, kanunların gücüne eklenmek suretiyle yönetimi amacına ulaştırabilmektedir. Despotik devletlerin prensibi ise kesinlikle onur değildir. Nasıl ki cumhuriyet yönetimlerinde erdem, monarşik yönetimlerde onur gerekli ise, despotik yönetimde de bütün cesaretleri kırarak, en ufak hırs duygusunu bile ortadan kaldıracak bir korku gereklidir (Montesquieu, 2019: 32-34).

Yönetim biçimlerini ve bu yönetim biçimlerinin temel prensiplerini ortaya koyan Montesquieu, daha sonra ele aldığı yönetim biçimlerinin kendilerini nasıl koruyacakları üzerine bir tartışma içerisine girmektedir. İlk olarak, cumhuriyetlerin kendilerini nasıl koruyacaklarını ele almıştır. İster aristokrasi, ister demokrasi olsun; küçük bir

cumhuriyetin yabancı bir güç tarafından yok edileceğini, büyük bir cumhuriyetin ise kendi iç kusurlarıyla yok olacağını ifade etmekte olan Montesquieu (2019: 165), cumhuriyet yönetiminin içsel avantajları ile monarşik yönetimin dışsal gücünün birleşmesi olarak tanımladığı "federal cumhuriyet" kavramını ortaya atmaktadır. *"Küçük cumhuriyetlerden oluşan bu (federal) devlet, her bir federe devletin iç yönetiminin iyi olmasından istifade eder. Dışarıya karşı ise, birliğin gücü sayesinde, büyük monarşilerin bütün avantajlarına sahiptir."* (Montesquieu, 2019: 166).

Montesquieu'ya (2019: 168-169) göre, cumhuriyetler güvenliklerini birleşerek sağlarken; despotik devletler ise kendilerini ayırarak, tek başlarına durarak sağlarlar. Despotik yönetimler, sınır bölgelerini tahrip etmek suretiyle ülkenin bir bölümünü feda etmekte ve bu sayede devletin kalbini ulaşılmaz bir hale getirmektedirler. Monarşilerde ise, sınırları koruyan ordular bulunmaktadır. En küçük toprak parçası için bile cesaretle ve inatla savaşılır. Bu, onurlu olmanın bir gereğidir.

Montesquieu (2019: 196-197), demokrasilerde halkın istediğini yapar gibi gözüktüğünü kabul etmekle birlikte; siyasi özgürlüğün, istediğini yapmak anlamını taşımadığının altını çizmektedir. Ona göre, yasaları olan bir toplumda özgürlük, insanların istemeleri gereken şeyleri yapabilirken, istememeleri gereken şeyleri yapmaya zorlanmamalarından ibaret olmalıdır. Bu noktada, bağımsızlık ve özgürlük arasındaki fark iyi anlaşılmalıdır. Özgürlük, yasaların izin vermiş olduğu her şeyi yapma hakkıdır. Fakat bir yurttaş yasanın yasakladığı bir şeyi yapabilecek kadar bağımsız olursa, bütün insanlar da aynı bağımsızlığa sahip olacağından fazla bir özgürlüğe sahip olamayacaktır.

Montesquieu; devletin yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç erkinin bulunduğunu belirtmekte ve erkler ayrılığı prensibini vurgulamaktadır. Yasama erki, kanun yapmakta ya da kanunları düzenlemektedir. Yürütme erki, barış imzalamakta, savaş ilan etmekte, elçi göndermekte, elçi kabul etmekte ve iç güvenliği sağlamaktadır. Yargı erki ise, suçluları cezalandırmakta ve kişiler arasındaki anlaşmazlıkları gidermektedir (Montesquieu, 2019: 198). Montesquieu'ya göre, siyasal özgürlüğü teşkil etmek için, her devlet en azından iki temel prensibe dayanmalıdır. Bunlardan birincisi güçler ayrılığı iken, ikincisi ise güçlerin uyumudur (Richter, 1998: 35). Yürütme erki ile yasama erkinin birleşmesi, güçleri toplanan senato ile hükümdarın zorbaca uygulamalarına sebebiyet verebileceğinden; yasama erki ile yargı erkinin birleşmesi, hâkimi yasa koyucu yapabileceğinden; yürütme

erki ile yargı erkinin birleşmesi ise, hâkime bir zorbanın gücüne erişme imkânı verebileceğinden özgürlük için tehlikelidir (Montesquieu, 2019: 199). Gücü elinde bulunduranlar, her zaman daha fazlası için bir arayış içerisinde olacaklarından; güçler ayrılığı, bir gücün diğeri üzerindeki kontrolü ile sürdürülmelidir (Richter, 1998: 35).

Montesquieu, aristokrasinin geleneksel öncelikleri ile şehir devletlerinin özgürlük anlayışlarının harmanlanmasıyla oluşturulacak bir siyasi yapının, Avrupa monarşilerinin despotik uygulamalarının önüne geçebileceğini tahayyül etmiştir (Kharkordin, 1998: 950). Gücün istismar edilmemesi için, gücün gücü durdurduğu bir düzenleme yapılması gerektiğinden bahseden Montesquieu (2019: 197-198); İngiltere'yi, doğrudan hedefi siyasi özgürlük olan bir millet olarak tanımlamakta ve siyasi özgürlük kavramı hakkındaki düşüncelerini İngiltere bağlamında ele almaktadır.

Devletler büyüdükçe, halkın kendi kendine yapamadığı her şey temsilciler aracılığı ile yapılmalıdır. Devletin çeşitli bölgelerinde yaşayan her yurttaşın, bu temsilcileri seçmek için oy hakkına sahip olması gereklidir. Temsilcilerin en büyük avantajı, meseleleri tartışabilme yetenekleridir. Bu noktada, demokrasinin en büyük sakıncası, halkın büyük bir kısmının meseleleri tartışmak için gerekli yetilere sahip olmamasıdır. Bir devlette bulunan aristokratların yasamaya katılımları, devlet içinde sahip oldukları avantajlarla orantılı olmalıdır. Halkın aristokrasiyi durdurabilme hakkına sahip olması gibi, aristokratların da gerekli gördüklerinde halkı durdurabilme hakkına sahip olması gereklidir. Böylelikle, yasama gücü hem asillerden teşkil edilmiş bir meclise, hem de halkı temsil etmek için teşkil edilmiş bir meclise emanet edilecektir (Montesquieu, 2019: 202-203). Montesquieu (2019: 202, 204), anlık eylemler gerektiren yürütme erkinin, tek bir hükümdarın elinde olması gerektiğini, yargı erkinin ise Atina'da olduğu gibi halk sınıfına mensup kişiler tarafından yürütülmesinin doğru olacağını ifade etmektedir. Montesquieu'nun bu düşünce tarzı ile yasama erkinde hem demokrasiyi hem de aristokrasiyi kapsayan bir karma bir meclise; yürütme erkinde monarşi savunusu olarak değerlendirilebilecek tek bir hükümdara; yargı erkinde ise özgür yurttaş hâkimlerden teşkil edilen mahkemelere gönderme yapmaktadır. Yukarıda anlatılardan hareketle, İngiltere'de uygulanan yönetim şeklinin -daha önceki bölümlerde üzerinde durulan- Polobios'un ortaya koyduğu karma devlet yönetim şekli olduğu ve Montesquieu'nun bu öğretiyi yücelttiği ifade edilebilir.

Montesquieu'ya (2019: 205-209) göre, yürütme gücü, yasama organının girişimlerini durdurma hakkına sahip değilse, yasama gücü zorbalaşabilir. Buna karşılık, yasama gücünün yürütme gücünü durdurma hakkına sahip olmasına gerek yoktur. Çünkü yürütme gücü tabiatı itibariyle zaten sınırlara sahiptir. Burada ele alınması gereken konu, yasama gücünün yürütme gücünü durdurma hakkından ziyade denetleme yetkisidir. Yasama organı iki meclisten oluştuğu için, bu meclisler birbirlerini dengede tutacaktır. Her iki meclis, aynı zamanda yürütme gücü ile kısıtlanırken, yürütme gücü de yasama gücü tarafından denetlenecektir. Bu da her üç gücün birbirleri ile uyum içerisinde hareket etmesini gerekli kılacaktır. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: "Yetkileri kısıtlanmış sınırlı devlet."

Montesquieu (2019: 209), ordunun yasama organına değil, yürütme organına bağlı olması gerektiğini savunmaktadır. Cesaret, eylem ve güç değer yapısına sahip ordunun, yasamaya bağlı olduğu durumlarda; orduyu oluşturan askerler -kendisine hükmetmeye layık olduğunu düşünmediği senato yerine- kendi subaylarına saygı duymayı tercih edecektir. Bu durum, yönetimin askeri hale gelmesi riskini barındırmaktadır.

Montesquieu'nun yönetimler bağlamında ele aldığı bir diğer konu ise pazar ve ticarettir. Locke gibi, Montesquieu da sivil toplum düşüncesini birey ve serbest pazar üzerinde ilişkilendirmiştir (Gözübüyük-Tamer, 2010: 96). Fakat kendi döneminde var olan toplumsal düzenin feodal kökleri nedeniyle; sivil toplumu, salt özel yaşamın apolitik alanı olarak kavramsallaştır(a)mamıştır (Richter, 1998: 35). Dikkatini modern devletin despotik uygulamaları karşısında bireysel özgürlükleri korumaya yoğunlaştıran Montesquieu; sivil toplumu, birey ile güçlü devlet arasındaki ilişkilere aracılık eden bir birlik olarak görmekte ve devlet tarafından yapılabilecek müdahalelerde, sivil topluma bireyi savunma rolü biçmektedir (Kharkordin, 1998: 949-950). Montesquieu'ya (2019: 418-420) göre, bütün birlikler, karşılıklı ihtiyaçlar üzerinde temellendiğinden; ticaretin doğal etkisi, insanları barışa teşvik etmesidir. Bununla birlikte, ticaret devlet yapısıyla da ilişkilidir. Tek kişilik yönetimlerde, ticaret kibir, fantezi ve hazza odaklanan lüks üzerine kurulu iken; çok kişilik yönetimlerde, ticaret ekonomi üzerine kuruludur.

Montesquieu, yurttaşlar ile hükümet arasında işleyen politik toplum ile yurttaşlar arasındaki ilişkilerde vuku bulan sivil toplum kavramlarında bir ayrıma giderek, güçler ayrılığı modelini geliştirmiştir. Montesquieu'nun felsefesi, merkezi otoritenin (monarşi), kanunlar ve bağımsız toplumsal organizasyonlar tarafından politik alanın içinde ve dışında

kontrol edildiği bir dengeye vurgu yapmaktadır. Bu noktada, sivil toplum olarak adlandırdığı kuruluşların hem politik alanın içinde, hem de dışında olması; sivil toplum ve politik toplum sınırlarının Montesquieu tarafından çok belirgin olarak çizilmediği anlamını taşımaktadır (Akt. Spurr, 2010: 4).

Her ne kadar bilimsel bir açıklamadan uzak olsa da, Montesquieu'nun siyaset kuramının üzerinde temellendiği olgulardan birisi olan din-yönetim şekli ilişkisine değinmekte fayda vardır. Montesquieu, Müslümanlığı öldürülme ve öldürmeye çok başvurulmasından dolayı despotizmle, Katolikliği bir lidere bağlılık öğretisinden dolayı monarşiyle, Protestanlığı ise özgürlük ve bağımsızlık anlayışından dolayı cumhuriyet yönetimiyle ilişkilendirmektedir (Montesquieu, 2019: 567-570).

Doğa durumunun, Hobbes'un öğretisindeki savaş durumundan ziyade barış durumu olduğunu ifade etmekte olan Montesquieu'ya göre, savaş durumu toplum aşamasına geçildikten sonra ortaya çıkmaktadır. Barış, yemek bulma ihtiyacı, cinsellik ve toplum içinde yaşama arzusunun doğa durumu kanunları olduğuna vurgu yapan Montesquieu, üç tip yönetim biçimi olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, içinde hem demokrasi hem de aristokrasiyi barındırabilen cumhuriyet, ikincisi monarşi, üçüncüsü ise despotizmdir. Despotizmi net bir şekilde reddeden Montesquieu; modern devletlerin despotik bir hale gelmesinin önüne geçebilmek için, güçler ayrımı ve güçler uyumu kavramlarını ortaya atmıştır. Bu bağlamda, Montesquieu'nun yücelttiği yönetim şekli; yasamada hem aristokrasi hem de halk meclislerinin bulunduğu, yürütmede ise bir hükümdarın söz sahibi olduğu bir Polobios öğretisi olan karma yönetim biçimidir. Politik toplum ve sivil toplum ayrımını net olarak ortaya koymasa da; kanunlar, sivil toplum ve güçler ayrımı düşünceleri ile birbirini denetleyen mekanizmalar tarafından teşkil edilmiş devletin, despotik ve bireysel özgürlüklere müdahalesinin azalacağı varsayımında bulundan Montesquieu; Locke ile birlikte yetkileri sınırlandırılmış devleti ortaya atan ilk düşünürlerden birisidir.

3.3.3. Jean-Jacques Rousseau: Toplumsal Sözleşme ve Ulusal Egemenlik

Sözleşmecî devlet kuramının önemli temsilcilerinden birisi olan Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Hobbes'ta belirginleşen modern devlet kavramına sağlam bir destek kazandırmıştır (Ağaoğulları, 2016b: 569).

Locke ve Hobbes gibi siyasal kuramcılarının, içinde yaşadıkları toplumun yapısını ve ilişkilerini göz önüne alarak, insanın doğal durumunun ne olduğunu kestirmeye çalışmak gibi bir yanılgıya düştüklerini ifade eden Rousseau; insanın toplusallaşma sürecinde edindiği bir takım özelliklerin, bu kuramcılar tarafından gizlice doğa durumuna sokulduğunu düşünmektedir. Yöntemsel olarak doğru olan yolun, olguları yasa ile sınamak olduğunu savunan Rousseau'ya göre, hem Locke hem de Hobbes yasaya olgulardan hareket ederek ulaşmışlardır (Acar-Savran, 2020: 65-66).

Bir aydınlanma düşünürü olmasına rağmen, aydınlanmaya atfedilen değerlere ve özelliklere genel olarak karşı çıkan Rousseau'ya göre, yurtseverliği yıkacak kıvama getirilen usun, ahlâk için çalıştığı her durumda sonuçlar felaket olmuştur. Teknolojinin savaşta kullanımı, cesaret ve kahramanlık olgularını yok ederken; tıptaki ilerleme, insanların ölümle yüzleşme gücünü zayıflatmıştır (Hampsher-Monk, 2004: 199-201).

Toplum üyelerinin herhangi bir tartışmaya girmeksizin bazı dini amaçlara bağlanmalarını talep etmekte olan Rousseau'ya göre, dinin huzur verici doğruları bilim tarafından tehlikeye atılmaktadır. Bu kapsamda, gerçeği ortaya çıkarmaya odaklanan bilimin, yararsız ve hatta zararlı gerçekleri ortaya çıkarma tehlikesini de beraberinde getirdiğini düşünmektedir. Kendini koruma ve acıma duygusuna sahip olmakla birlikte, kibir ve kendini beğenmişlikten yoksun olduğunu değerlendirdiği tabii insanın, tabiatı gereği iyi olduğu sonucuna ulaşan Rousseau; acıma duygusunun gücünün, bireyler arasındaki işbölümü ve sosyallik arttığı (liberal öğreti) ölçüde azaldığını iddia etmektedir (Strauss, 2018: 303). Rousseau'ya göre, insanlar tek başlarına başarabilecekleri görevlerden uzaklaştıkça ve işbirliğini gerektiren yeteneklere yöneldikçe; özgürlük ve mutluluk seviyelerinde bir düşüş meydana gelmektedir. Bu bağlamda, toplumsal grubun gelişmesi ile birlikte öz bilinç artmış ve insanlar grup tarafından kabul edilmeyi istediklerinden, nitelik ve görüntülerini grubun istençleri doğrultusunda belirlemeye başlamışlardır. Bu durum, insanların kendi gerçek isteklerini gizlemelerine ve yadsımlarına neden olmuştur (Hampsher-Monk, 2004: 218-219).

Madenlerin bulunmasına bağlı olarak işbölümü ve özel mülkiyet arttığında, tarım da yerleşik bir duruma gelmektedir. Tarımın ön koşulları olan; yeni gelişmeler ve buluşlarla sürekli bir şekilde ivme kazanan işbölümü ve özel mülkiyet, kendilerini savaş durumu biçiminde yeniden üretmektedirler. Bu noktada Rousseau, savaşın ancak özel mülkiyetin

yasallaşması, yani toplumsal sözleşmenin yapılması ile son bulacağını ifade etmektedir. Toplumsal sözleşmenin gerekliliğini vurgulayabilmek için, bir savaş durumunun tahlile sokulması gerekmektedir. Hobbes, doğal durumda savaş durumu bulunduğunu vurgulayarak, doğal insanı politikleştirirken; Rousseau, insanların birbirleri ile savaş durumuna geldiklerinde, olgunlaşmamış da olsa toplumsal ilişkilerin oluşmaya başladığını savunmaktadır (Acar-Savran, 2020: 63). Bu notada, savaş durumunun Hobbes'a göre doğa durumunda, Rousseau'ya göre ise toplumsal durumda ortaya çıktığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Bu bağlamda, savaş durumunun, gereksinimler çoğaldıktan ve bunu izleyen gelişmeler özel mülkiyete yol açtıktan sonra geçerli olacağını belirtmekte olan Rousseau; Hobbes'un yanlısının, savaş durumunun varlığını ortaya koymak değil, savaş durumunu -doğal insana mal etmek suretiyle- aslında sonucu olduğu kötülüklerin nedeni olarak göstermek olduğunu vurgulamaktadır (Acar-Savran, 2020: 66-67).

Şekli açıdan değerlendirildiğinde, Hobbes'un temsil ilkesine dayanan, mutlakiyetçi ve bağımlılık ilişkisini vurgulayan siyaset kuramının tam karşı kutbunda yer alan Rousseau'nun kuramı; kolektif ve nomotatik¹³ olmakla birlikte, özgürlüğe de vurgu yapmaktadır. Rousseau'ya göre halk egemendir ve herkesin bireysel iradesinden, nitel olarak toplu iradeden farklı, olağanüstü özelliklere sahip bir genel irade ortaya çıkmaktadır. Hobbes, yönetenin iradesinin yönetilenlerin iradesinin üzerinde olduğunu belirtirken, Rousseau ise, genel iradenin bireysel iradenin üzerinde olduğunu ifade etmektedir. Bu şekli farklılıklara rağmen, iki siyaset kuramının benzer özellikleri de gözden kaçırılmamalıdır. Görünürde bireyci öncüllerken hareket ederek, anti bireyci sonuçlara varan her iki kuramda da, toplum sözleşmesi insanlığın gerçek doğuşuna damga vurmaktadır. Her ne kadar Hobbes'ta egemen "yöneten", Rousseau da ise "genel irade" olsa da, her ikisi de kendilerini birey olarak düşünmekte olan insanları, bir toplumsal ya da siyasi gövde içerisinde eritmek istemektedirler (Dumont, 2018: 161-163). Bununla birlikte, her iki düşünürün bireysellik anlayışındaki farkı ortaya koymak da önemlidir. Yalnızlığın, toplumsallaşmama ile aynı olgular olmadığını açık bir biçimde ifade eden Rousseau, kişinin bir toplum içerisinde de yalnız kalmayı tercih edebileceğini vurgulayarak, Hobbes'un ortaya koyduğu bireycilik anlayışından uzaklaşmaktadır (Acar-Savran, 2020: 68). Gelineen noktada Rousseau'nun (2020: 26-27) genel istem ve herkesin istemi arasında yapmış olduğu kıyaslama dikkate değerdir:

¹³ yasa hakimiyetine dayalı.

Genel istem her zaman doğrudur ve kamusal yararlaraya yöneliktir. Ama bundan halkın kararlarının her zaman aynı doğrulukta olduğu sonucu çıkmaz. İnsan her zaman kendi iyiliğini ister ama bunun ne olduğunu her zaman kestiremez. Halk hiç bir zaman bozulmaz ama çoğu kez aldatılabilir. İşte, ancak o zaman kötülüğe eğilimli görünür... Herkesin istemi ile genel istem arasında çoğu zaman hayli ayrılık vardır. Genel istem yalnız ortak yayarı göz önünde tutar, öbürü ise özel çıkarları gözetir ve özel çıkarların toplamından başka bir şey değildir: Ama bu aynı istemlerden birbirini yok eden artılarla eksileri çıkarınca, ayrılıkların toplamı olarak genel istem kalır elde.

Rousseau, siyasi bireye dönüşmekle birlikte, sosyal bir varlık olarak da kalmaya devam eden modern insanın sorunlarını ortaya atmıştır (Dumont, 2018: 166). Hobbes'un ortaya attığı öncülleri kabul edip, Antik Çağ filozoflarının tabii hukuk öğretisini reddeden Rousseau; Hobbes'un, tüm modern tabii hukuk tanımlarının taşıdığı yanlışlıkları gayet iyi gördüğünü düşünmektedir. Hobbes'un tabii hukuka ilişkin geleneksel öğretiye yönelttiği saldırıları destekleyen Rousseau'ya göre, tabii hukuk mutlaka insani olması gerekmeyen tutkulara dayanmalıdır. Bu bakış açısına göre, her iki düşünür de, tek başına sürdürülen bir hayat olduğunu değerlendirdikleri tabii hayatta, toplum ve sosyallik kavrayışının bulunmadığına vurgu yapmaktadırlar. Bu noktada Rousseau -Hobbes'u aratmayacak bir şekilde- adaletin temelinin, insanların olmaları gerektiği biçimden ziyade onların oldukları halinin irdelenerek bulunmaya çalışılmasını savunmaktadır (Strauss, 2018: 300-301).

Rousseau; erdemi -Hobbes gibi- toplumsal erdeme indirgemeyi kabul etmektedir (Strauss, 2018: 301). Erdemin ancak özgür bir toplumda, özgür bir toplumun ise erdemle var olabileceğini savunan Rousseau'ya göre, sivil toplum ancak kendisine has özelliklere sahip olması durumunda sağlıklı bir toplum haline gelebilmektedir. Bu bağlamda, sivil toplumun bireyselliğinin ulusal ve sınırlı kurumlar tarafından oluşturulması gerekmektedir (Strauss, 2018: 294). Hobbes ve Locke'un sivil toplumu, doğal insana katılan bir ek olarak değerlendirmesine yüksek tonda karşı çıkan Rousseau; bireyin doğal, psikolojik ya da fizyolojik özelliklerinin basit bir uzantısı olarak değerlendirmedeği sivil toplum olgusuna geçişin, köklü bir dönüşümü gerektirdiğini iddia etmektedir (Acar-Savran, 2020: 72-73).

Hobbes öğretisinde, özgürlük ile kendi varlığını koruma kaygısı arasında bir çatışma ortaya çıktığında, kendi varlığını koruma kaygısı özgürlüğe karşı baskın bir duruma gelmektedir. Özgürlüğü erdemle ya da iyilikle özdeşleştirme çabasında olan Rousseau'da ise, özgürlük hayattan daha üstün bir değerdir. Bu noktada, Rousseau -üstüne basa basa- insanı diğer varlıklardan ayıran olgunun akıl değil, özgürlük olduğunu vurgulamaktadır (Strauss, 2018: 309).

Hobbes ve Hume, özgürlüğü kişinin yalnızca bedensel bir niteliği olarak ele almışlardır. Bedensel olarak özgür olan, hapsedilmemiş ve zincirlenmemiş her insan onlara göre özgürdür. Temel kaygısı özgürlük, en büyük korkusu bağımlılık olan Rousseau ise, modern insan ruhunun toplumsal çevresinden sürekli ve onur kırıcı saldırılara maruz kaldığını dile getirmiştir. Rousseau; özgürlüğün en temel nitelik olduğu ve toplumsallaşmanın modern biçimlerinin insanları özgürlüklerinden uzaklaştırdığı iddialarını temellendirebilmek için, insanların özgürlüklerini engellemeyen bir toplumsallaşmanın ve toplumun mümkün olduğunu betimlemeye girişmiştir. Bu noktada, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde ele aldığı konu, bireyin kişiliğine zarar vermekten ziyade bireyi destekleyen bir toplumsal yapının olanaklı olup olmadığıdır (Hampsher-Monk, 2004: 202-203).

Acar-Savran'a (2020: 124) göre, doğal düzen ile toplumsal düzen arasındaki ayırt edici farkın, toplumsal düzende bulunan yasa kavramı olduğuna dikkat çeken Rousseau; insanların toplum içerisinde özgür olmaları gerektiğini belirtmektedir. Doğa durumundaki özerklikten farklı bir olgu olduğunu ifade ettiği toplumsal özgürlüğün, bir tabiiyetle mümkün olabileceğini savunan Rousseau; tabiiyetle özgürlük arasında oluşan paradoksu, yasa kavramı ile çözmektedir. Ona göre yasa, insanları özgürleştirmek için tabi kılan akıl almaz bir sanattır ve bu sanat aracılığıyla insanlar gerçek yurttaşlara dönüşecektir.

Rousseau'ya göre, tabi haldeki insan, sonsuz derecede bağımsız olduğu için mutlu iken; sivil toplumdaki insan, sınırsız ölçüde bağımlı olduğu için mutsuzdur. Bu bağlamda, Rousseau, iyi hayatın tabii hale yakın bir düzenin kurulması ile sağlanabileceğini savunmaktadır. Toplumsal sözleşmeyle, tabii acıma duygusunun yerine sosyal yapının bütünü tarafından yerine getirilen yasama işlevi geçmektedir. Yurttaş, her ne kadar kendi yargı hükmünü sonuna kadar kovalayamaması bağlamında tabii haldeki insana göre daha az özgür olsa da; hemcinsleri tarafından korunması bağlamında tabii haldeki insandan daha özgürdür (Strauss, 2018: 311-313). Dolayısıyla, iktidarı halka teslim eden ve iktidarın meşruiyetini bireyler ile arasında yer alan akde dayandıran Rousseau'nun temel amacı; insanların yaşayamayacağı yalancı sözleşme düzenindeki köleliklerinden kurtularak meşru bir toplum kurmalarının yolunu açmaktır (Ağaoğulları, 2016b: 578, 583). Rousseau (2020: 21-22), bu durumu şu şekilde ele almaktadır: "*Temel sözleşme doğal eşitliği kaldırmak şöyle dursun, tam tersine, doğanın insanlar arasına koyduğu maddesel eşitsizlik yerine*

manevi ve haklı bir eşitlik getirir. İnsanlar güç ve zekâ bakımından olmasalar da sözleşme ve hak hukuk yoluyla eşit olurlar."

Tabii hale sivil toplumdan daha yakın olduğunu belirttiği ulus kavramının, sivil toplumdan daha üstün olduğunu ifade eden Rousseau; sivil toplumun tabii hale yakın hale gelerek daha sağlıklı bir yapıya kavuşmasının koşulunun, sivil toplumun ulusallık temeli üzerinde yükselmesi ve ulusal bir kimlik taşıması olduğunu belirtmektedir (Strauss, 2018: 316). Bu noktada, Rousseau'nun eşitlik anlayışına göre, herkes aynı koşullar altında verdiği sözle bağlanmaktadır. Bu bağlamda, herkesin aynı haklardan yararlanması gerekmektedir. Her türlü egemenlik edimi, bütün yurttaşlara eşit yükümlülük ve hak getirdiğinden; egemen varlık yalnız ulusun bütününe tanımakta ve ulusu oluşturanlar arasında hiç bir ayırım yapmamaktadır (Acar-Savran, 2020: 128).

Rousseau'nun ulusal egemenlik öğretisinde egemenliğin kaynağı, kendisini oluşturan bireylerin sayısal toplamından farklı bir kişilik olan ulustur. Bu bağlamda, Rousseau'ya göre egemenlik, kendisini meydana getiren özel kişilerden oluştuğundan; egemen, özel kişilerin çıkarlarına aykırı çıkarlara sahip olamaz. Bu noktada, egemen gücün uyruklarına karşı bir teminat vermesine gerek yoktur. Çünkü gövdenin, kendi uzuvlarına zarar vermek istemesi mümkün değildir (Duguit, 2018: 394). Rousseau'ya (2006: 22) göre, hiçbir insanın hem cinsi üzerinde doğal bir otoritesi yoktur. Güç de bir egemen için bir hak yaratmadığından, insanlar arasındaki her türlü otoritenin temeli olarak sadece toplumsal uzlaşılar kalmaktadır.

Kendisini devletin ayrılmaz bir parçası yapmak istememesi ve doğal özekliğini korumak konusunda direnmesi nedenleri ile burjuva bireyinin kendisi ile sürekli bir savaş içerisinde olacağını, istekleri ile ödevleri arasında gidip geleceğini, bunun sonucunda ne insan ne de yurttaş olabileceği ifade eden Rousseau; devleti özümseyen Roma yurttaşını, burjuva birey karşısında yüceltmektedir (Acar-Savran, 2020: 100-101). Bu noktada, egemen varlık isteyince, her yurttaşın devlete yapabileceği hizmeti hemen yapmak zorunda olduğunun altını çizen Rousseau (2020: 28), ortak yarar konusuna ise bir şerh düşmektedir. Bu kapsamda, egemen varlık da topluluğa yararlı olmayan hiç bir iş için yurttaş zorlayamaz. Çünkü Rousseau'ya göre, doğa yasası gibi, akıl yasasında da hiçbir şey nedensiz meydana gelmemektedir.

Rousseau, bütün toplumsal kurumların temeli olan yasaların, gerçek yurttaşları oluşturma işlevini yerine getirdikleri ölçüde başarılı olabileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, insan ile yurttaş arasında birlik oluşturma amacıyla geliştirdiği sivil din anlayışında "toplumsal duygular" kavramına başvurmaktadır. Yurttaşların yasaları içten sevebilmesinin ve iyi yurttaşlar olabilmesinin, toplumsal duygular olmaksızın mümkün olmadığını savunan Rousseau'ya göre; bütün toplumsal kurumlar gibi, dinin temel hedefi de gerçek yurttaşların oluşmasıdır (Acar-Savran, 2020: 103, 109). Rousseau'nun yasalara ilahi bir nitelik eklediği sonucuna aşağıdaki satırlardan ulaşabilmekteyiz:

Uluslara uygun gelecek en iyi toplum kurallarını bulup çıkarmak için, insanların bütün tutkularından geçtiği halde hiçbirine kapılmayan, insan doğasını adamakıllı bildiği halde, onunla hiçbir ilişkisi olmayan üstün bir zekâ gerekir. Öyle bir zekâ ki, mutluluğu bizimkine bağlı olmamakla birlikte, mutluluğumuz için çalışmayı istesin ve zamanın akışı içinde, uzak bir onur payıyla yetinsin, bir yüzyılda çalışıp, bir başka yüzyılda keyfedebilsin. İnsanlara yasalar vermek için tanrılar gerek (Rousseau, 2020: 37).

Rousseau (2020: 40), ulus babalarını her çağda tanrısal yollara başvurmaya ve kendi bilgeliklerini tanrılara mal etmeye zorlayan şeyin, devletlerin oluşumu sürecinde insanların aynı gücü tanıyarak, ona serbestçe boyun eğmeleri olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, sıradan insanları aşan bu us, insan yönetenlerin yola getiremediği kimseleri, tanrısal gücün varlığı ile zorlamak için, yasacının kararlarını ölümlülere söylettiği ustur.

Rousseau'ya (2020: 38) göre, insanları yönetenlerin yasaları yönetmemesi gerektiği gibi; yasaları yönetenlerin de insanları yönetmemesi gerekmektedir. Bu yapılmadığı durumda; yasalar, insanları yönetenlerin tutkularının aracı haline gelmekte ve çoğu zaman yönetenlerin haksızlıklarını sürdürmekten başka bir işe yaramamaktadır. Rousseau, bu düşüncesini, Sparta'da yurdu için birtakım yasalar oluştururken, krallıktan çekilen Lykurgos¹⁴ ile örneklendirmektedir.

Yurttaş olmanın belirleyici özelliğinin "kısmilik, yani bir bütünün parçası olarak var olmak" olduğunu belirtmekte olan Rousseau'ya göre, yurttaşın değeri, bütüne bağlıdır. (Acar-Savran, 2020: 97). Bir birlik ilkesi olmaksızın; "grup" kavramının anlamının "bir araya gelme" değil, yalnızca "bir yerde toplanma" olduğunu belirten Rousseau; bir rejimin meşruiyetinin, ancak egemenlik halkın elinde olduğunda sağlanabileceğini savunmaktadır. Bu nedenle, egemenin diğer yurttaşlarla aynı olması gerektiğini savunmaktadır. Bununla

¹⁴ MÖ 800-MÖ 730 yılları arasında yaşamış, Sparta'da askeri ve toplumsal alanda yapılan yenilikleri kanunlarla düzenlemiş kişi.

birlikte, ülkede yaşayan herkesin yurttaş olması gerekmediğinden, yurttaş olanların ise etki olarak birbirlerine eşit olmasının zorunlu olmadığından da bahsetmektedir (Hampsher-Monk, 2004: 227). Bu radikal düşünceyi, Strauss'un (2018: 314) ifadeleri ile biraz daha açıklığa kavuşturmakta fayda vardır. Demokrasiyi tabii haldeki eşitliğe en yakın rejim olarak değerlendiren Rousseau, özgür toplumu demokrasi olarak adlandırmaktadır. Bununla birlikte, bazı uyarılar yapmayı da ihmal etmemektedir. Demokrasinin bilge bir şekilde ılımlaştırılması gerektiğini savunan Rousseau'ya göre; herkes oy hakkına sahip olsa da, oylar orta sınıfları ve kırsal kesimleri büyük şehirlerde yaşayan ayak takımı karşısında mağdur etmeyecek bir şekilde ayarlanmalıdır. Bu şekilde düşünmesinin nedeni, kaybedecek bir şeyi olmayan ayak takımının, özgürlüklerini bir parça ekmek uğruna satabilecek olmalarıdır. Rousseau'nun bu düşünce ile Montesquieu öğretisinden uzaklaştığı değerlendirilebilir.

Egemen ile yönetim kavramlarını birbirinden ayırmanın önemine dikkat çeken Rousseau'ya göre, devletin işleyişi bir kaç kişinin elinde olması gereken bir olgu iken; demokratik yönetim de, yasaların fiili olarak uygulanması yurttaşlara bırakılmalıdır. Bu bağlamda, yalnızca genel olarak çerçevesi çizilmiş yasaların egemenin eylemleri olabileceğini ifade eden Rousseau; belirli kişilerin göreve atanması, yasaların belirli durumlara uygulanması, barış ve savaş ilanı gibi özel eylemlerin ise yönetime bırakılması gerektiğini düşünmektedir. Bu kapsamda, egemenin koyduğu yasaların uygulanması için bir aracı gerekmektedir ve Rousseau'ya göre, bu aracı bir aristokrasi olmalıdır (Hampsher-Monk, 2004: 241).

Demokrasi ile aristokrasi fikirleri arasındaki karmaşıklığı daha detaylı bir şekilde ele almak için Rousseau'nun ifadelerine tekrar başvurmak gerekliliği ortaya çıkmaktadır:

Gerçek demokrasi hiç bir zaman var olmamıştır ve olmayacaktır. Çoğunluğun yönetmesi ve azınlığın yönetmesi doğal düzene aykırıdır. Kamu işleriyle uğraşmak için halkın ara vermeden toplanması düşünülemez ve bu iş için yönetim biçimi değişmeden komisyonlar kurulamayacağı da kolayca anlaşılır ... Üç çeşit aristokrasi var: Doğal, seçime bağlı ve soydan geçme aristokrasi. Birincisi basit halklara uygun gelir. Üçüncüsü yönetimlerin en kötüsüdür. İkincisi ise en iyisidir; gerçek anlamda aristokrasi budur çünkü. Seçime bağlı aristokrasinin, iki gücün birbirinden ayrı olması dışında, üyelerinin seçkin olması gibi bir üstünlüğü vardır. Çünkü halk hükümetinde bütün yurttaşlar devlet yöneticisi olarak doğar, ama aristokrasi hükümeti ise, sadece bir avuç insanı yönetici yapar; onlar ancak seçim yoluyla yönetici olurlar; bu yolda doğruluk, bilgi, görgü, halkın tercih ve saygısını çeken bütün öbür nedenler, halkın akıllıca yönetilebileceğine bir güvencedir ... Sözü kısası, bu çeşit hükümet varlık bakımından bazı eşitsizlikleri gerekli buluyorsa, bu da kamu hizmetlerinin yönetimini, genel olarak bütün zamanlarını en iyi yoldan bu işlere verebilecek kişilere bırakmak içindir yalnız (Rousseau, 2020: 63-66).

Bu bağlamda, Rousseau'nun yasamada erki halka vererek demokrasiyi, yürütmede ise erki seçimle belirlenecek aristokratlara vererek hem demokrasiyi, hem de aristokrasiyi olumladığı sonucuna ulaşılabilir.

Egemen varlığın verdiği buyrukların yasa değil, sadece kararname olduğunun altını çizen Rousseau'ya (2020: 37) göre, ne çeşit bir yönetim altında olursa olsun, yasayla yönetilen her devlet cumhuriyettir. İşleri yöneten, yalnız halkın yararları olduğundan, her yasal hükümet cumhuriyetçidir. Bununla birlikte Rousseau, temsil edenlerle temsil edilenlerin birbirlerinden ayrılması sonucunda egemenliğin ikiye bölünmesinin engellenmesi için; temsilcilerin geriye çağrılabilir olmasını, halka karşı sorumlu olmasını ve mümkün olduğu kadar sık seçim yapılmasını önermektedir (Acar-Savran, 2020: 112-113). Bu kapsamda, Rousseau'nun (2020: 23-24) ifadelerine başvurmakta fayda vardır: *"Egemenlik, halk oyununun yürütülmesinden başka bir şey olmadığı için, bence hiç bir zaman başkasına geçirilemez; kolektif bir varlık olan egemen varlığı da ancak yine kendisi temsil edebilir: İktidar başkasına geçebilir ama istem geçemez ... Egemenlik ... yine aynı nedenden ötürü bölünemez."*

Bu noktada, Rousseau (2020: 24-25), kendi döneminin politika yazarlarını, egemenliği ilkesinde parçalara ayıramadıkları için konusunda ayırmakla suçlamaktadır. Bu bağlamda söz konusu yazarların, egemen varlığı ayrı ayrı parçalardan oluşan gerçeksiz bir varlık durumuna sokmalarından yakınmaktadır. Rousseau'ya göre bu yazarlar; kiminde yalnız göz, kiminde yalnız kol, kiminde yalnız ayak bulunan birçok bedenden egemen varlığı oluşturmak gibi bir hataya düşmektedir. Oysa Rousseau'nun egemenlik tanımı, uzuvların tek bedende toplandığı bir yapıyı tasvir etmektedir.

Rousseau'ya göre, sivil toplumun varlığını meşrulaştıran olgu, bireye kendisini sivil toplumdaki çekerek yüce bir mutluluğa erişebilme imkânı tanınmasıdır (Strauss, 2018: 318-319). Bu noktada Rousseau, her ne kadar insanın bir bütünün (devlet) parçası haline getirilerek en büyük mutluluğa eriştirilebileceğini düşünse de; devlete teslim olmayan insanın, kendisine bırakılması gerektiğini de ifade etmektedir (Acar-Savran, 2020: 97). *"Ya onu (insanı) olduğu gibi devlete teslim edin ya da tümüyle kendisine bırakın; ama ruhunu ikiye bölerseniz, insanı parçalarsınız."* (Akt. Acar-Savran, 2020: 97).

Aydınlanma döneminde yaşamış olmasına rağmen, aydınlanma öğretilerine kuşku ile yaklaşarak sivil toplumun temeli olarak varsaydığı yasa kavramına ilahi nitelikler yükleyen Rousseau; insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli olgunun, akıldan ziyade özgürlük olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu noktada, en iyi sivil toplumun, özgürlüklerin en fazla olduğu tabii hale en yakın olan toplumsal düzen olduğu çıkarımına ulaşmaktadır. Bireyi, toplumsal bir bütün içerisinde eritme amacı güderek ve olması gerekenden ziyade gerçekte nasıl olan insanla ilgilenerek Hobbes'a yakınlaşmış olsa da; savaş durumunun doğa durumunda değil, mülkiyet ilişkileri sonucunda toplumsal durumda ortaya çıktığını savunarak, Hobbes'tan düşünce bağlamında uzaklaşmaktadır. Bu bağlamda, Hobbes'ta doğa durumunda ölüm korkusu ile ortaya çıkan toplumsal sözleşme yapma gerekliliği, Rousseau'da özgürlüğü korumak için ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, sivil toplumun doğa durumunun bir sonraki evresi olduğunu ifade eden Locke ile de derin bir fikir ayrılığına düşmekte; sivil toplumun oluşabilmesi için köklü bir değişimin gerçekleşmesi gerektiğini savunarak, bu değişimin ulusal niteliklerle sağlanabileceğini ifade etmektedir. Bu noktada liberal öğretiyeye karşı çıkarak, Locke'un savunduğu burjuva insan üzerine de bir takım eleştiriler yapmaktadır. Bununla birlikte -ulusal- egemenliği halka mal eden Rousseau'ya göre, yöneticiler genel çıkarları koruyan araçlardan başka bir şey değildirler. Buna karşın, halkın çıkarların en iyi biçimde korunabilmesi için yöneticilerin seçilmiş aristokratlar olması gerektiğinin altını çizerek, genel yarar için bir takım eşitsizliklerin olabileceğini ifade etmektedir. Özellikle özgürlük, eşitlik ve egemenlik bağlamındaki düşünceleri kendi zamanının hâkim ideolojilerine meydan okuyan Rousseau'nun düşünceleri, günümüzde halen geçerliliğini korumaktadır.

3.3.4. İskoç Aydınlanması

Gözlemi aklın kurgularının karşısına, bilimsel olguları ise dinsel tartışmaların karşısına koyan aydınlanma hareketinde, İskoçların etkisi tartışma götürmez bir şekilde önemlidir. Söz konusu dönemde, Avrupa'nın birçok devletinkinden daha fazla sayıda bulunan İskoç kasaba okullarının yanı sıra, İskoç üniversitelerinin eğitim seviyeleri de Avrupa'nın büyük üniversiteleri ile rekabet edebilecek düzeyde olmuştur. İnsan doğası ve tarih olguları, İskoç Aydınlanma düşüncesinin başlıca ilgi alanı olurken; insanı tarihin bir ürünü olarak gören düşünürler, insana özgü olguların tarihsel gelişimin bir sonucu olarak değişim ve evrime açık olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda, günümüzde sosyal bilimler olarak adlandırılan

sosyoloji, psikoloji, tarih, antropoloji, etnografi ve ekonomi gibi birçok alanın modern anlamda İskoç düşünürler tarafından geliştirildiği söylenebilir (Murteza, 2020: 11-16).

Bu dönemde Avrupa'nın en önemli kültür şehirlerinden birisi haline gelen Edinburg, pek çok önemli düşünür ve bilim adamına ev sahipliği yapmakla birlikte, entelektüel tartışma ve fikir alışverişleri için kurulan topluluk ve derneklerin merkezi olmuştur. Edinburg'u, Avrupa'daki diğer kültür merkezlerinden ayıran en önemli fark ise; özgür iradeleri ile bağımsız düşünen üyelerden oluşan kültürel dernek ve topluluklarda, devlet kurumları ve aristokrasinin egemen olmamasıdır. Nitekim bu tip yerlerde, Thomas Reid sağduyu felsefesinden bahsedebilirken; Adam Smith ekonomi teorisini geliştirmek için üniversite çevresinde asla bulamayacağı tüccarlardan tecrübelerde dolu cevaplar alabilme fırsatı bulmuştur (Murteza, 2020: 16-17).

İskoç bireysel ve toplumsal çözümlemelerini önemli kılan nokta, aklın gücü ve yetkinliğinden ziyade aklın dışındaki alışkanlık, gelenek, duygu ve tecrübe gibi unsurlara vurgu yapmış olmalarıdır. Bu noktada, bireyden hareket ederek zihnin içeriğini oluşturan düşünce ve inançlar ile insandaki ahlâki değer yargılarının bilimsel açıklamalarını sunmak, İskoç düşünürlerin temel amaçları olmuştur. Onlar, bu yöntemle insanlar arasında gerçekleşen etkileşimin sosyolojik ve tarihsel teorisini oluşturmaya çalışmışlardır (Duman, 2006: 139).

O'Neill'e (1999: 40-44) göre; ampirik bir temeli olmayan doğa durumu ve toplumsal sözleşme kurgularının eleştirisi, İskoç düşünürlerin toplumsal ilişkiler alanına ilişkin varsayımlarının temelini oluşturmaktadır. İnsanların hiçbir zaman toplum dışı bir doğa halinde yaşamadıklarını ifade eden bu düşünürler için, doğa durumu insanların içinde olduğu toplumsallıktır. Bu bağlamda, toplumsallık dışındaki kurgusal arayışlar temelsiz ve faydasızdır (Akt. Duman, 2006: 146).

İskoç düşünürlerin; insan zihninin sınırlıklarına ve kültürel, siyasal, toplumsal ve hukuksal kurumların bir evrim sonucunda geliştiğine vurgu yapmakta oldukları kendiliğinden gelişen düzen fikri; bilginin mutlak bir yapısı olmadığından hiçbir kişi ya da kurum tarafından kontrol edilemeyeceği ve hiçbir toplumsal oluşumun herhangi bir otorite tarafından bilinçli bir şekilde tasarlanamayacağı düşüncesinin oluşumuna katkı sağlamıştır (Kırlı, 2014: 1). Evrimci bir toplumsal teori ve tarih anlayışının temellerini ortaya atan

İskoç anti-rasyonellik düşüncesi (Duman, 2006: 149), Fransız düşüncesinde benimsenen toplumsal ve siyasal alanın dönüştürülebilirliği anlayışına açık bir karşı çıkış olarak değerlendirilebilir.

Akademik literatürde bazen İskoç Ahlâk Felsefesi Okulu, bazen de İskoç Tarihsel Okulu olarak anılan (Köktaş, 2011: 235) İskoç Aydınlanma felsefesinin kurucu babası olarak değerlendirilebilecek olan Glasgow Üniversitesi Ahlâk Felsefesi Kürsü Başkanı Gershom Carmichel'in¹⁵ yanı sıra; kendisinden sonra bu görevi ifa eden Francis Hutcheson, Adam Smith ve Thomas Reid İskoç Aydınlanmasının önemli isimleri arasında yer almaktadır. Her ne kadar bu kürsünün başkanlığını yapmış olmasalar da, David Hume ve Adam Ferguson da İskoç Aydınlanmasına akademik camia dışından destek veren isimler olmuşlardır. Çalışmamızda Adam Smith ve Adam Ferguson; sınırlı devlet karşısında güçlü sivil toplum üzerine ortaya koymuş oldukları düşünceler bağlamında kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

3.3.4.1. Adam Smith: Otorite ve yararlılık

Eleştirel siyaset felsefesi geleneği içerisinde yer alan Adam Smith (1723-1790); devlet karşısında güçlü bir sivil toplumla birlikte, sivil toplum karşısında yetkileri en aza indirilmiş devlet düşüncesini savunmuştur. Toplumun sosyolojik bir olgu olmakla birlikte, doğal bir olgu olduğunun da altını çizmekte olan Smith; toplumun kökenini ve temellerini bilimsel bağlamda açıklamak için, sözleşme kuramından ziyade toplumun doğal tarihine başvurmanın gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, Smith'in sözleşme kuramına yönelttiği eleştiriler iki bağlamda ele alınabilir. Toplumu, kökeni ve temellerine dair açıklama çabası eleştirisinin birinci bağlamı olarak karşımıza çıkarken; devlet (hükümet), egemen ve yurttaşlık kavramlarına yönelik değerlendirmeleri ise eleştirisinin ikinci bağlamını oluşturmaktadır (Göçmen ve Kaya, 2013: 94-96).

Doğa yasalarına göre yaşayan avcı toplumlarının, gerçek anlamda bir yönetime sahip olmadıklarını ifade eden Smith (2019: 55), hayvan sürülerinin paylaşılmasının ilk kez

¹⁵ 1672-1729 yılları arasında yaşayan İskoç filozof, Samuel von Pufendorf'un *Doğal Hukuk Bağlamında İnsan ve Vatandaşın Yükümlülüğü* adlı eseri üzerinden İskoçya'da doğal hukuk ve ahlâk üzerine çalışma geleneğini başlatan kişi olmuştur. Carmichel'in en önemli yönelimi, hukuk bilimini etiğe bağlı kılarak, beşeri hukuku insan doğasının ilke ve olgularıyla analiz etme ve kavrama çabasıdır. Pufendorf'tan ayrıldığı nokta ise, doğal hukuk ve din ile ilgili görüşlerin, birbirinden ayrı olarak ele alınması gerektiğine yönelik vurgusudur. (Murteza, 2020: 20-21).

servet eşitsizliği meydana getirerek yönetimin ortaya çıkmasına zemin hazırladığını savunmaktadır. Savaş durumunu sonlandırarak, doğa durumundan sivil topluma geçişi mülkiyetin korunması ile ilişkilendiren Locke'un düşüncelerine yaklaşan Smith, bu düşüncesini şu ifadelerle detaylandırmaktadır:

Çobanlar çağında, eğer bir adamın 500 sığırı varken, bir diğerinin hiç yoksa; bir yönetimin yokluğunda, sığır sahibinin hayvanlarını elinde tutma ihtimali olmazdı. Zenginle fakir arasındaki ayrımı ortaya çıkaran bu servet eşitsizliği, zenginlere de fakirler üzerinde daha fazla etki sahibi olmayı sağladı. Zira sürü sahibi olmayanlar, sürüsü olanlara bağımlıydı. Çünkü zenginler hayvanları evcilleştirdikleri için, fakirler artık geçimlerini sağlayamazlardı. Bu yüzden, makul miktarda sürüsü olanlar, geri kalanlar üzerinde kaçınılmaz bir tesir gücü kazandı (Smith, 2019: 55-59).

Smith, doğa durumu ile ilgili görüşlerini ortaya koyduktan sonra, İngiltere'de yaşanan siyasal değişimi tarihsel bağlamda ele almaktadır. Smith'e (2019: 78-83) göre, feodal sistemin Avrupa'da yaygınlaşması ile birlikte, demokrasi kazanımlarının hepsi yok olmuştur. Halk meclislerinin kapatılırken, her türlü kamusal iş kral ve feodal lordlar tarafından yürütülür hale gelmiştir. Bu şekilde düzen, en tepede kralın yer aldığı bir çeşit aristokrasiye dönüşmüştür. Bu dönemde; toprağı işleyen köylüler ile kent sakinleri aşağılanan iki sınıf olarak görülmüştür. Daha sonraki süreçte; İngiltere'de lordların yönetim üzerindeki etkisini azaltmayı amaçlayan III. Henry, kent sakinlerine parlamentoya temsilci gönderme yetkisini vermiştir. Bu uygulama ile birlikte, herhangi bir yasanın kabul edilmesinden önce, kent temsilcilerinin de rızalarının alınması bir gereklilik haline gelmiştir. Zanaat ve ticaretteki gelişmeler ise, tüm Avrupa genelindeki meclislerde bulunan soyluların güçlerini kaybetmelerine sebep olmuştur. Bunu izleyen süreçte, VII. Henry'nin soylulara topraklarını elden çıkartma izni verdiği yasa ile birlikte lordlar tabakası, avam tabakasıyla tamamen aynı seviyeye indirmiştir. Tüm toplumu temsil eder hale gelen Avam Kamarası, önemli bir güç haline gelmiştir. Bu bağlamda, kral belirli bir güçte sınırlanarak, parlamentonun güçlenmesi sağlanmıştır.

Vatandaşlık kavramını ülkenin nüfusu ile ilişkilendiren Smith'e göre, özgür insan sayısının az olduğu ve bu nedenle seçme hakkının bir avuç insanın elinde bulunduğu küçük cumhuriyetlerde, vatandaşlığın çok büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu bağlamda, Atina'da annesi ve babası vatandaş olmayan hiç kimsenin Atina vatandaşı olamamasının sebebinin, vatandaşlıkla kazanılan birçok ayrıcalık olduğunu belirtmektedir. Bu durumun aksine, Roma gibi büyük devletlerde vatandaşlık küçük bir ayrıcalık olarak görüldüğü için, tüm eyaletlerde bulunan insanlar bir seferde vatandaş yapılmıştır. Benzer bir şekilde,

İngiltere'de de krallık kanunlarının altında doğan bir birey, toprak satın alabilmiş olmak ve yerleşik dine mensup olmak koşuluyla kamu görevinde bulunabilmiştir. Sonuç olarak, büyük devletlerde doğulan yer, küçük devletlerde ise ebeveynlerin vatandaş olma durumu vatandaşlığı temin eden olgular olmuşturlardır (Smith, 2019: 101-102).

Birincisi "otorite", ikincisi "yararlılık" olmak üzere insanları sivil toplum kurmaya yönlendiren iki prensip olduğundan bahseden Smith (2019: 49-51), her toplumun başında üstün yeteneklere sahip bir kimse olduğunu görmekte olduğumuzu belirtmektedir. Bu kapsamda, üstün beden kuvvetine sahip bir kimse savaşçı bir toplumun başında iken; üstün zihni kapasiteye sahip bir kimse ise kibar bir toplumun lideri pozisyonunda karşımıza çıkmaktadır. Smith'e göre, bilgelik ve tecrübe ile ilişkilendirilen "yaş" ve saygınlıkla ilişkilendirilen "zenginlik" otoriteyi güçlendirmeye katkı sunan olgulardır. Yararlılık prensibinde ise, insanları itaat etmeye iten olgunun, özel faydadan ziyade kamu yararı olduğunu belirten Smith, monarşilerde hâkim olan prensibin otorite; demokrasilerde hakim olan prensibin ise yararlılık olduğunu vurgulamakta ve kendisinden önceki birçok düşünürce sivil yönetime itaat etme nedeni olarak gösterilen toplumsal sözleşmeye karşı çıkmaktadır.

Devletin yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç erkinin bulunduğu altını çizen Smith'e (2019: 57) göre, bir ülkede hangi yönetim biçiminin uygulandığı, bu erklerin elinde bulunduran kişi/kurumlara bağlıdır. Monarşilerde yetkinin tek kişiye devredildiğini, aristokrasilerde belli bir grubun devlet işlerini yürüten kamu görevlilerini seçme gücünü ellerinde tuttıklarını, demokrasilerde ise devlet idaresinin halka ait olduğunu belirtmekte olan Smith (2019: 54), aristokrasi ve demokrasiyi cumhuriyetçi yönetimler olarak ele alarak; yönetim şekillerini monarşi ve cumhuriyet olmak üzere iki biçimde kategorize etmektedir. Egemene karşı yükümlülüklerin bütün ülkelerde önemli bir olgu olduğunu vurgulayan Smith (2019: 94), mevcut iktidarı devirmeye yönelik her girişimin en büyük suç olarak görülmekte olduğunu ifade etmektedir. Fakat bununla birlikte; monarşilerdeki ihanet anlayışı ile cumhuriyetlerdeki ihanet anlayışı arasında beliren bir farklılıktan bahsetmektedir: Monarşilerde ihanet, kralın egemenliğine karşı iken; cumhuriyetlerde ihanet ise, halkın egemenliğine (özgürlüğüne) karşı yapılan girişimlerdir.

Sivil toplumun kendi başına organize olabileceğini ve devlet yönetimi ya da müdahalesinden ziyade kendi örtük kanunlarıyla işleyebileceğini gösteren olgu, Smith'e

göre serbest pazar ekonomisidir (Calhoun, 2011: 315). Refahın artmasının nedeninin iş bölümü olduğunu belirten Smith, "maharetin artması", "bir işten başka bir işe geçerken zaman kaybindan korunma" ve "makinelere icadı" olgularını, işbölümü sayesinde sağlanan çalışma miktarını arttıran üç gelişme olarak değerlendirmektedir. Bu noktada, herhangi bir çalışma basit bir işe indirildiği zaman, hareketin tekrarlanma sıklığı istemli olmasa da işçilerin bu konudaki yeteneklerini arttırmaktadır. Her ne kadar yapılan işler birbirleri ile alakalı olsa da, bir işten bir işe geçerken mutlaka vakit kaybı olmaktadır. İş bölümü sayesinde bir iş dalında uzmanlaşan işçiler, başka bir işe geçmek zorunda olmadığından, vakit kaybı da yaşanmamaktadır. Makinelerin icadı ise, yapılan işlerin çıktılarında büyük bir artışa imkân tanımıştır (Smith, 2019: 204-207).

İş bölümüne yukarıda belirtilen hususlar temelinde olumlu yaklaşan Smith, bununla birlikte bir takım olumsuzlukları da dile getirmektedir. İyi durumda olup da hiç çalışmayan grupların olduğu gelişmiş toplumlarda, refahın bölüşümü çalışmaya göre belirlenmemektedir. Bu durumu, emrinde kendisinden çok daha fazla çalışan insanlar olmasına rağmen, en çok kazanan kişi olan tüccar örneği ile açıklamaktadır. Bu bağlamda, toplumun yükünü taşıyan işçi, en az avantaja sahip olan kişidir (Smith, 2019: 203). Smith'e göre, işbölümünün bireysel işçi ve ulusun bütünü üzerindeki olumlu etkisi ekonomik ayırım ve güçteki eşitsizlikler nedenleri ile kaybolmaktadır. Bu noktada, Rousseau'nun işbölümünün genişlemesi nedeniyle insanların yurttaşlar ve burjuva bireyler olarak ayrılmaya zorlandığı görüşüne başvuran Smith, bu bölünmeyi "ticari ruh" karşısında "kentli ruh" kavramları ile açıklamaktadır. İşbölümün toplumsal seviyede güçlendirilmesi, üretim ve tarım arasındaki iş bölümünü de zorunlu kılmış; bu da ticari ruh ve çıkarlar bağlamındaki politik ekonomik ilişkileri yeniden belirlemiştir. İşbölümünden doğan ekonomik bolluk ve liberal bakış açısı; modern toplumu basit bir şekilde daha adil ve zengin yapmak yerine, toplumsal soruları, toplumsal eşitsizliğin yeni biçimlerini, yoksulluğu ve yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. (Ioannidou, 2007: 54). Smith'in bu bakış açısının, bir noktada kendisinden sonra yaşamış olan Marx'ın politik ve ekonomik eleştirilerine ve özellikle yabancılaşma kuramına ilham kaynağı olduğu değerlendirilebilir.

Ahlâki Duygular Teorisi ve *Ulusların Zenginliği* eserlerindeki farklılıklar, Smith'in devlet anlayışı üzerinde tartışmalara sebep olmuştur. Smith, İngiltere'de yaşadığı dönemde -bir

idealist olarak- Francis Hutcheson'un¹⁶ etkisiyle "iyilikseverlik" ve David Hume'un¹⁷ etkisiyle "sempati" kavramlarına vurgu yaptığı ahlâk felsefesini geliştirirken; Fransa'da yaşadığı dönemde ise Fizyokratların¹⁸ etkisi ile bireysel çıkarıcılığa yönelmiş ve İngiltere'ye bir materyalist olarak dönmüştür (Akt. Zorlu ve Kırmızıoğlu, 2018: 86). Smith'in sivil toplum ve işbölümü olgularına bakış açılarındaki değişkenlik de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bu bağlamda, Calhoun'un (2011: 315-316) görüşleri dikkate değerdir. Sivil toplumun, yetkileri en aza indirilmiş devlet karşısında serbest pazar ile gelişeceğini savunan Smith, başarısız bir pazar ekonomisinin bulunduğu durumlarda ise devletin önemli bir faktör olduğunun farkındadır. Pazar temelli sivil toplum -devletin olmadığı durumlarda- aile gibi toplumsal bütünleşme biçimlerine her zaman zarar vermektedir. Pazar temelli sivil toplum, bununla birlikte otomatik ve sistemik özelliği tarafından toplumsal etikten yalıtılmaktadır. Bu noktada, Adam Smith'in görünmez el olarak tanımladığı pazar, refahı arttırmada iyi sonuçlar ortaya çıkarsa da; devletin yokluğunda toplumsal bütünleşme ve hakkaniyet bağlamında bir takım olumsuzluklara da sebep olmaktadır.

¹⁶ 1694-1746 yılları arasında yaşamıştır ve kendisinden önceki Glasgow Üniversitesi Ahlâk Kürsüsü Başkanı Carmichel'in öğrencisidir. Carmichel'in ahlâk, doğal hukuk, siyaset, ekonomi, doğal ilahiyat gibi konulardaki tamamlanmamış görüşlerini olgunlaştırmıştır. Carmichel, derslerini Latince verirken, Hutcheson yeni eğitim sisteminin getirdiği özgürlüklerden yararlanarak, düşüncelerinin geniş kitlelerce takip edilebilmesi amacıyla Glasgow Üniversitesi'nde İngilizce ders veren ilk hoca olmuştur. Çoğunlukla kendi ismi ile anılan "ahlâk duygusu teorisi" (*moral sense theory*), Hutcheson'un felsefe tarihine en önemli katkısı olarak ele alınabilir. Övgü bekleyen erdemin ödüllendirmeyi hak etmediğini, hatta bundan doğacak öz tatmin duygusunun erdemi küçülteceğini düşünen Hutcheson'un felsefesi; faydacı ahlâk anlayışına önemli bir karşı çıkıştır (Murteza, 2020: 22-23).

¹⁷ 1711-1776 yıllarında yaşamış İskoç filozof. Hume'un ahlâk felsefesinin ana temasını oluşturmakta olan "duygudaşlık" (*sympathy*) kavramının temeli, Hutcheson'ın "ahlâk duygusu" (*moral sense*) kavramına dayanmaktadır (Aktaş, 2001: 19; Kırılı, 2013: 110). Hobbes'un toplumsal sözleşme kuramında bulunan doğal durum ve toplum arasındaki kesin karşıtlığı yok etmeyi amaçlayan Hume; ahlâksal ve siyasal uygulamaların ussal yapılardan ziyade duygu ve deneylerden kaynaklandığını göstermek istemiştir. Bu noktada Hume, açık bir sözleşme olmadan kurulabilen bir tür anlaşmalı uzlaşmaya işaret etmektedir (Hamsher-Monk, 2004: 176). Hume'un mutlak akılcılığın olumsuz etkilerine yönelik geliştirdiği fikirler; yüzyıllar öncesinden birey, özgürlük, sınırlı devlet anlayışının şekillenmesi ve aklın kurucu niteliğinden uzaklaşma yönünde önemli bir misyonu üstlenmiştir (Kırılı, 2013: 101). Hume'un ilham kaynağı olduğu Adam Smith ve Adam Ferguson ile olan yakınlığı da ele alınması gereken bir diğer konudur. Murteza'ya (2020: 24-25) göre, Hume'un, kendisinden on iki yaş küçük olan Adam Smith ile Edinburg'da bulunan bir düşünce derneğinden tanışmış olabileceği değerlendirilmektedir. Smith, 1752 yılında Glasgow Üniversitesi'nde mantık profesörlüğünden Ahlâk Kürsüsü Başkanlığı'na atandığında, boşta kalan mantık profesörlüğü ünvanı için Hume'u önermiş olsa da; bu önerisi kabul edilmemiştir. Hume, ömrü boyunca yaptığı tek kamusal görev olan *Advocate's Library* kütüphaneciliği görevinden ayrılırken ise, yerine dostu Adam Ferguson'un atanmasını sağlamıştır.

¹⁸ Servetin kaynağının mübadeleden ziyade üretim sürecinde olduğunu belirten Fizyokratlar, insana ilişkin durumların kendi kendine bir denge durumuna kavuşacağı çıkarımında bulunmuşlardır. "*Laissez faire*", "*laissez passer*" gibi kavramlar, ilk kez Fizyokratlar tarafından dile getirilmiştir.

1752 yılında Carmichel'den aldığı Glasgow Üniversitesi Ahlâk Kürsüsü Başkanlığı'nı, 1764 yılında Thomas Reid'e¹⁹ bırakan Smith; doğa durumundan sivil topluma geçişin mülkiyetle olduğunu ifade ederek Locke'un çizgisinde yürümüş, kendisinden önceki düşünürlerin ortaya atmış olduğu toplumsal sözleşme fikrine ise karşı çıkmıştır. Bu bağlamda, Smith'e göre, insanları sivil toplum kurmaya teşvik eden iki ilke; otorite ve yararlılık ilkesidir. Toplumların anlaşılabilmesi için doğal tarihe başvurmanın gerekliliğini vurgulayan Smith, bu noktada kendi devlet anlayışını toplumların -özellikle İngiliz toplumu- tarihsel bağlamıyla ilişkili bir biçimde ortaya koymaktadır. Smith -her ne kadar- sivil toplumu yetkileri azaltılmış devletin karşısında bir konuma yerleştirerek, devlet müdahalesinin olmadığı bir serbest ekonomiyi savunsa da; serbest ekonominin başarısız işlediği durumlarda, devleti toplumsal etiğin ve toplumsal bütünleşmenin koruyucusu olarak görmektedir. Bu noktada, Smith'in genel olarak devlete bahsettiği görevin bir hakemlik görevi olduğu değerlendirilebilir. Smith'in düşüncelerindeki farklılıklar, işbölümü olgusunda da karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, Fizyokrat kimliğindeki materyalist gözlükleriyle işbölümünü olumlarken; idealist gözlükleriyle etik ve iyilikseverlik gibi kavramlarını göz önünde bulundurarak işbölümünün yol açtığı eşitsizlik ve adaletsizlik kavramlarına odaklanmaktadır. Her ne kadar düşünceleri arasında bir takım tutarsızlıklar olsa da, Adam Smith'in günümüz liberal bakış açısının kurucularından birisi olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

3.3.4.2. Adam Ferguson: *Çatışma*

Kendine ait ilkeleri olan ve devlette özdeşleştirilmeyen sivil toplum tanımını ortaya koyan ilk düşünürlerden birisi olan Adam Ferguson (1723-1816); 1767 yılında kaleme aldığı *An Essay on the History of Civil Society (Sivil Toplum Tarihi Üzerine Deneme)* adlı eserinde, sivil topluma yönelik kapsamlı tespitlerde bulunmuştur (Erdoğan, 1998: 218).

¹⁹ 1710- 1796 tarihleri arasında yaşamış İskoç filozof. İskoç Aydınlanması içerisinde özgünlüğü ve etkisi ile önemli bir figür olan Reid; eserlerinde şüpheci felsefeye - özellikle Hume'u merkeze alarak - ciddi eleştiriler yapmakla beraber, sağduyu felsefesine önemli katkılar sunmuştur (Murteza, 2020: 27). Erdem ve ahlâk yargısı başta olmak üzere, insan ruhunda kendiliğinden meydana gelen birtakım yargılar olduğunu ifade eden Reid; doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırt eden inançla doğmuş olan ve iç deneylerin bir ürünü olarak ele aldığı bu yargı gücünü "sağduyu" (*common sense*) olarak tanımlamıştır. Reid'e göre, kuşkuylanılmaz bir olgu olan sağduyu kavramı her sağlam insanda aynıdır (Akt. Kahveci, 2012: 208).

Birtakım yazarların doğal durumdaki insanları, diğer canlılardan üstün bir yeteneği ve siyasi birliği olmayan, hayvani önsezilere sahip bir varlık olarak tasvir etmesinden; birtakım yazarların ise doğal durumu, her bireyin kendi türüyle kavgası olan bir hâkimiyet ve çıkar mücadelesinin cereyan ettiği savaş durumu olarak ele almalarından yakınan Ferguson'a (2020: 88-89) göre; "insan karakteri", "insan mutluluğunun üzerine kurulu olduğu yasalar" ve "entelektüel sistem" düşünürlerin asıl ilgilenmesi gereken konulardır. Bu noktada, genel ilkeler ancak gözleme dayandığı ölçüde faydalı olabilirler.

Kendi haline bırakıldığında ve hiçbir dışsal yönlendirmeden yardım almadığında insan zihni ne yapabilir sorusunun cevabının insanlık tarihinde aranması gerektiğini ifade eden Ferguson (2020: 89-91), her bir canlı bireyin tarihinin, davranışının içinde biçimlendiği şartlardan itibaren ele alınması gerektiğini savunarak; insanlığın her zaman varlığını sürdürdüğü şekliyle, yani gruplar halinde düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Ferguson'a göre, diğer hayvan sınıflarında, birey bebeklikten olgunluğa doğru ilerlemekte ve tek bir yaşam boyunca doğasının ulaşabileceği tüm mükemmelliğe erişmektedir. Fakat insan türünde, birey gibi türün kendisi de bir gelişim göstermektedir. Bu noktada, toplumun kendisi de birey kadar eski bir olgudur ve dilin kullanımı da el ve ayak kullanımı kadar evrenseldir.

Herkesi yurttaş olarak görmeyen ve politik katılımın sadece elitlerle sınırlı olması gerektiğini savunan Ferguson'a göre, duyguları ile hareket eden sıradan insanlar dostluk ve düşmanlık gibi olgularla motive olmaktadır. Başarılı toplumlarda; dilenciler hayırseverlik kavramına bel bağlarlar, işçiler yiyeceklerini satın olabilmek için çalışırlar, zanaatkarlar ise dahillik gerektirmeyen işlerle uğraşırlar. Politika, gündelik çıkarların ötesinde olmalıdır ve yukarıda sayılan insanlar toplumsal pozisyonları, öncelikli çıkarları ve tabiatları gereği politik alanda bulunmak için uygun değillerdir. Oy hakkı bağlamında evrensel modern demokrasiyi dikkate almayan Ferguson, antik cumhuriyetlere atıfta bulunarak, özgür yurttaşların politika yapmak ve savaş meselelerini karara bağlamaktan başka hiçbir amacı olmaması gerektiğini ifade etmekte; yüksek duyarlılık ve özgür aklın, sadece -ekonomik refah ve toplumsal durumlarının sayesinde- gündelik işlerle uğraşmak zorunda olmayan insanlarda bulunduğunu belirtmektedir (Varty, 1997: 44).

Ferguson, tarihsel süreci açıklamada ve toplumsal düzeni sağlamlaştırmada "çatışma" kavramına oldukça güvenmektedir. Ferguson'a göre çatışma; devletin biçiminin

belirlenmesine, resmi savunma kurumlarının kurulmasına ve büyük çaplı toplulukların oluşmasına öncülük ederek -tasarlanmış bir şekilde olmasa da- birçok olumlu çıktılar ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, hükümette bulunan güçlere bir balans ayarı yapan çatışma, despotizmin zararlarını da engellemektedir. Rekabet ve çatışmanın, toplumsal gelişim ve toplumsal devamlılık üzerindeki olumlu çıktıları üzerine yapmış olduğu vurguyla; Ferguson'un, toplumun genel amacını istikrar ve toplumsal birlik öncüllerine dayandıran Hobbes öğretisine meydan okuduğu değerlendirilebilir. Bu noktada, Ferguson, insanların toplumsal doğasının şiddetin önüne geçmediğini ve şiddetin insanları şeytan haline getirmeyeceğini savunmaktadır (Hill, 2001: 282-283).

Ferguson, sivil toplumu iki farklı anlamda kullanmaktadır. Bunlardan ilki, sanayi toplumunda bulunan herkesin, kendi çıkarları için birbirleri ile rekabet halinde oldukları ortamdır. İkincisi ise, uygarlık düzeyi gelişmiş, örgütlü, eğitim düzeyi yüksek ve medeni toplumdur. Motor gücün bireyden ziyade kültür ve tarih olduğu sivil toplumun ikinci anlamının (Akt. Doğan, 2009: 115-116), Ferguson'un toplumsalın gelişimi ve tarih bağlamında idealize etmeye çalıştığı sivil toplum görüşü olduğu değerlendirilebilir.

Bir konsept olarak sivil toplum, üç olgunun antitezi olmuştur. Bunlar; doğa durumunun antitezi olarak sivil toplum, barbar toplumun antitezi olarak sivil toplum ve devletin antitezi olarak sivil toplumdur. Doğa durumunu reddeden Ferguson, barbar toplumun antitezi olarak olan sivil toplumu düşüncelerinin merkezine yerleştirmiştir. Ferguson için sivil toplum, toplumun sosyo-ekonomik yapısına vurgu yaptığı kadar, politik ve hukuksal düzenle de ilgilidir. Bu noktada, devlet ile sivil toplumun en ayırt edici farkı, kendi biçim ve dinamikleriyle oluşan sivil toplum alanının devletten ayrı olmasıdır (Varty, 1997: 30-31).

Karmaşık modern toplumlarda, rekabet halindeki gruplar arasındaki uyumsuz sürecin; toplumu meydana getiren tüm grupların katılımının, mutabakatının ve anlaşmasının ürünü olan yasalar ile sonuçlanmakta olduğunu ifade eden Ferguson, bu anlaşmanın yeni toplumsal normların oluşmasına öncülük ettiğini savunmaktadır (Hill, 2001: 292). Benzer bir şekilde, Erdoğan'a (1998: 219) göre, sivil toplum ile yöneticiler arasındaki gerilime dikkat çeken Ferguson, piyasa ile siyasal sistem arasındaki bu diyalektik çelişkinin, hukukun egemen kılınması ile denetim altına alınabileceğini ifade etmektedir. Özel mülkiyet, özgürlükler ve sivil topluma özgü kuruluşlar ancak hukukun üstün kılınması ile

yaşama şansı bulabilmektedir. Devletin gücünün sınırlarından söz edilebilmesi için, devletin bireyin özel alanına müdahalesi engellenmelidir. Bireyin kamusal işlerde yer alabilmesinin sağlanması ve yurttaşın kamu yönetiminin dışına itilmesinin engellenmesi; ancak devletin özgürlükler, dernekler ve mülkiyete müdahalesi sınırlandırıldığında mümkün olabilmektedir. (Akt. Doğan, 2009: 126 -127).

Tutku ve çıkar kavramları arasında bir ayrıma giden Ferguson, ticaret ve endüstrileşmedeki genişlemenin, yönetici ve yöneten üzerinde disiplin ve kısıtlama sağlayan davranış kuralları oluşturmak suretiyle, insan doğasını geliştirdiğini ifade etmektedir. Bu noktada, yıkıcı ve düşmanca tutkular, çıkarlar tarafından kontrol edilmektedir. Feodal bağımlılığın yozlaşmış sisteminin sonunu getiren ticari toplum, bir karşılıklı bağımlılık sistemi yaratmıştır. Bu noktada, devletin ana görevi -basit bir şekilde- mülkü ve kendi kendisini yöneten pazarı korumak olmalıdır (Varty, 1997: 32, 34).

Ferguson, her ne kadar kendisini yöneten bir pazarı idealize etmiş olsa da, pazarın, yozlaşma ve politik despotizmi arttıran atomize bir topluma sebep olabileceği uyarısında da bulunmaktadır (Varty, 1997: 37). Erdoğan'a (1998: 218) göre, Ferguson, toplumda yozlaşmaya yol açan ticari ilişkilerle birlikte, merkezi anayasal devletin de toplumsal dayanışma için bir tehdit olduğunu ele almaktadır. Bu noktada, vatandaş birliklerinin kurulmasını, iktidar ve zenginliğin bozucu etkilerine karşı koymanın ve kamusal ruhu yaratmanın en iyi yolu olarak tasvir etmekte olan Ferguson'un (Akt. Özer, 2008: 88-89), Adam Smith'in düşüncesini takip ettiği değerlendirilebilir. Bununla birlikte, devletin yokluğunda toplumsal bütünleşmenin kaybolabileceği yönünde Smith'te oluşan kaygıların, Ferguson'da da kendisini gösterdiği göze çarpmaktadır. Nitekim Aslan'a (2010: 196) göre, Ferguson -her ne kadar- despotik siyasi toplumun, sivil toplumun alanını daraltmakla birlikte, birey hak ve özgürlüklerinde bir sınırlama meydana getirdiğini ifade etmiş olsa bile; son tahlilde, yönetim için bir tehlike oluşturabileceği gerekçesiyle siyasi toplum ile sivil toplum karşıtlığına şüphe ile yaklaşmaktır. Ferguson, bu durumu aşağıdaki şekilde ele almaktadır: *"Ulusların rekabeti ve savaş olmaksızın, sivil toplumun kendi başına bir biçim bulması zordur. İnsanoğlu, resmi bir düzen olmaksızın ticaret yapmış olabilir, fakat ulusal bir anlaşma olmadan güvende olamaz."* (Ferguson, 1967: 28).

Ferguson'un yukarıdaki ifadelerinden, savaşı tamamen yıkıcı bir olgu olarak görmediği ve savaşın dolaylı olarak, büyük ölçekli toplulukların oluşmasına zemin hazırladığını

düşündüğü değerlendirilebilir. Bu yüzden, "ulus devletler", toplumsal sözleşmelerden ziyade savaşın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Hill, 2001: 288). Fakat, yurttaşlar ve askerler arasındaki bölünmeye ve ticaretle askerlik arasındaki dengeye kuşku ile yaklaşan Ferguson, askerlik faaliyetlerinin uzmanlaşmış bir sanat olduğu bir toplumdaki askeri varlık tarafından baskılanan özgürlüklere yönelik potansiyel tehlikelere de dikkat çekmektedir (Varty, 1997: 38). Akpınar'a (1997: 15) göre, işbölümü adı altında; savunma ve güvenliğin sadece orduya bırakılması, yönetimin sadece politikacıların tekeline terk edilmesi sivil toplumu oluşturanlar açısından ciddi bir tehdittir. Yurttaşların yönetim ve savunma gibi alanlardan dışlanması ile birlikte, toplumdaki egemen kamu ruhu yozlaşmaktadır. (Akt. Doğan, 2009: 125).

Toplumsal eşitsizliği daha da arttırıcı bir işlev olarak ortaya çıkan bu tür bir iş bölümü, toplumun düşük kesimindeki insanların, kendilerine uzak gördükleri zenginler ve yöneticilerle diyalog kurabilmek için dalkavukluk yapmasına sebep olabilirken; zenginlerin ise, toplumu ve siyasetle uğraşanları ancak kendi ilerlemelerine ve çıkarlarına hizmet etmeleri halinde önemsemelerine bir zemin hazırlayabilmektedir (Doğan, 2009: 125-126). Bu bağlamda, işbölümü sonucunda ortaya çıkan toplumdaki uzmanlaşma seviyesinin, insan karakterini parçalayabileceğini belirten Ferguson'un (Varty, 1997: 37), Smith'in hem olumlu hem de olumsuz anlamlar yüklediği işbölümü olgusuna net bir şekilde karşı durduğu sonucuna ulaşılabilir.

Bir yandan, kendini yöneten, devlet müdahalesinin olmadığı serbest pazarı savunması; bir yandan ise, sivil toplumun serbest pazar tarafından kolonileştirilmesine izin verilmemesini önermesi Ferguson'un kuramında karşımıza çıkan sorunsaldır. Bu sorunsal karşısında Ferguson, serbest pazar üzerinde devlet tarafından uygulanan kurumsal kısıtlamalara girmekten ziyade ekonomik alanın gerçek öneminin farkına varılmasını sağlayacağını iddia ettiği ahlâki duyarlılık kavramına başvurmaktadır. Bu noktada, sivil toplumun, politik topluma aktif katılıma bağlı kalınarak sürdürülebilecek bir olgu olduğunun altını çizmektedir (Varty, 1997: 44).

İnsanı, tarihin başlangıcından beri toplumsal bir varlık olarak ele alan Ferguson; gerek insanları hayvanlardan farklı görmeyen, gerekse savaş durumunu tasvir eden doğa durumu tanımlamalarına şüpheyle yaklaşarak karşı çıkmıştır. Toplumun, insan ve diğer canlı türleri gibi kendi dinamikleri ile geliştiğini savunan Ferguson, çatışmanın, toplumsal gelişime

olumlu katkıları olacağını ifade ederek, çatışmayı sonlandırmak için toplumsal sözleşmeyi yücelten Hobbes öğretisinin karşısında durmaktadır. Çatışmanın sonucunda, taraflar arasındaki uzlaşma ile ortaya çıkacak yasa kavramının, devleti sivil toplum karşısında sınırlayacağını belirtmekte olan Ferguson'un, bu noktada devlete bahsettiği görev, bireysel mülk ve serbest piyasa işleyişinin korunmasından ibaret olmuştur. Savunma, savaş ve yönetim alanlardaki uzmanlaşma ile birlikte, yurttaşların politik karar verme sürecinden uzaklaşması olarak tanımladığı işbölümü kavramına olumsuz yaklaşan Ferguson; uzmanlaşmanın insan doğasını parçalayıcı etkilerine dikkat çekmiş ve kamusal ruh oluşturulabilmesi için vatandaş birliklerinin önemine dikkat çekmiştir. Hem devlet karşısında serbest piyasayı savunması, hem de serbest piyasanın olumsuz etkilerine karşı sivil toplumun korunmasını talep etmesi; Smith düşüncesindeki gibi, Ferguson düşüncesinde de bir sorunsal ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada, eğer serbest pazar sivil toplumu devlet karşısında koruyorsa; sivil toplumu serbest pazar karşısında savunacak olgunun ne olduğu sorusu Ferguson düşüncesine yapılacak eleştirilerin temelini oluşturmaktadır. Ferguson, sivil toplumu serbest piyasa karşısında koruyacak olgunun devlet müdahalesinden ziyade ahlâki duyarlılık olduğunu ifade ederek bu soruna çözüm bulmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, serbest pazarın Ferguson tarafından salt bireysel çıkarlar olarak görülmediği; sivil toplumun ise salt ticari toplumdan ziyade uygarlık, medeniyet, tarih ve kültürü içine alan etkileşimli bir toplum olarak tasvir edildiği değerlendirilebilir.

3.3.5. Thomas Paine: *İnsan Hakları*

Sivil toplumu devletten ayrı bir alan olarak değerlendiren önemli düşünürlerden birisi olan Thomas Paine (1737-1809), kendi kendisini organize eden bir sivil toplum karşısına, yetkileri yasalarla sınırlandırılmış bir siyasal iktidar koymuştur. Paine'in kuramının daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için, onun din, tabii hak, medeni hak, yönetim şekilleri, savaş, devlet ve sivil toplum görüşlerinin bir bütünlük dâhilinde incelenmesi gerekmektedir.

The Age of Reason (Akıl Çağı) adlı eserinde Tanrı ve din ile ilgili görüşlerini ortaya koyan Paine (2020: 3-4), tek Tanrı'ya ve insanların eşitliğine inandığını ve bu yaşamdan sonra da mutluluk olmasını umut ettiğini ifade etmektedir. Tek Tanrı'ya olan inancını açık bir şekilde ortaya koyduktan ve kendisinin din kurumunun "akıl" olduğunu belirttikten sonra,

Yahudilik, Katoliklik, Ortodoksluk, Protestanlık ve Müslümanlıkla birlikte, bildiği bütün dini kurumların dini öğretilerine inanmadığını açıklamaktadır. Paine, bu duruma gerekçe olarak, kendi nazarında tüm ulusal din kurumlarının, insanlığı korkutmak suretiyle esir eden, gücü ve kazancı tekelleştirme amacı güden insan icatları olmasını göstermektedir. Bu bağlamda, kendi kendini kandırmanın toplumda yarattığı ahlâki bozulmaya dikkat çeken Paine, herhangi bir insanın, bir şeylere sahip olmak için bir din adamı rolüne bürünebileceğini ve büründüğü rolü sürekli kılmak için yalan yere yemin etmeye başlayabileceğini ifade etmektedir. Bu noktada Paine'e göre, bir insan mesleki inancını gerçekte inanmamakta olduğu olguların hizmetine sunacak kadar ahlâksızlaşmış ve aklının namusunu satışı çıkarmış ise, her türlü suçu işlemek için hazır hale gelmiştir.

Paine (2020: 55, 58), gerçek dinle bir arada olmasını mümkün görmediği "gizem" ve "mucize" kavramları ile, kuşkuyla baktığı "peygamber" kavramını insanları din adı altında kurumsallaşan bir sistem ya da düşünceye inandırmak için icat edilen olgular olarak görmektedir. Söz konusu üç kavramın, gerçek dinden ziyade efsanevi dinlerin uzantıları olduğunu belirtmekte olan Paine (2020: 62); dünya üzerinde bu kavramlar kullanılmak suretiyle, dinin ticari bir meta haline dönüştürüldüğünü iddia etmektedir. Tek Tanrı inancı taşımakla birlikte, dinleri reddeden Paine'in düşüncelerinden, bir deist olduğu sonucuna ulaşabilmekteyiz.

Hoşgörü kavramının; insan ile başka bir insanın, kilise ile başka bir kilisenin ya da bir din ile başka bir dinin arasında değil, insan ile Tanrı arasında olması gerektiğini vurgulayan Paine (2018: 95), dini hoşgörü ya da hoşgürsüzlükleri reddedip genel vicdan hürriyeti hakkını getiren Fransız Anayasası'ndan övgü ile bahsetmektedir.

Paine'e (2018: 72, 74-75) göre, her nesil, kendisinden önce dünyaya gelmiş nesillerle eşit haklara sahiptir. Bu noktada, insanın bir toplum içerisine girmesinin amacı, eskisinden daha az haklara sahip olmaktan ziyade bu hakları daha iyi bir şekilde güvence altına almak olmuştur. Tabii hakları, insana varlığının hakkı olarak ait olan haklar olarak tanımlayan Paine, bir insanın bir toplumun üyesi olarak elde ettiği hakları ise medeni haklar olarak değerlendirmektedir. Paine, bu noktada bir vurgu yapmaktadır: Her medeni hak; bireyde daha önce bulunan, fakat bireyin tek başına gücünün yetmemesi nedeniyle kullanılamayan bir tabii hakka dayanmaktadır. Güven ve korunma ile ilgili olan haklar bu kapsamda

değerlendirilebilir. Paine, tabii ve medeni hak üzerindeki düşüncelerini derinleştirerek, aşağıda belirtilen üç sonuca ulaşmaktadır:

1. Her medeni hak, bir tabii haktan doğmaktadır. Başka bir ifadeyle; her medeni hak, mübadele edilmiş bir tabii haktır.
2. Medeni haklar fertte kaldığı sürece eksiktir; fakat bir merkez etrafında bir araya toplandığında, her bir ferdin işine yarar bir şekle dönüşmektedir.
3. Kişinin topluma bırakmış olduğu medeni hakların toplamından meydana gelen iktidar, ferdin kendisinde bıraktığı tabii hakları kısıtlamak ya da ortadan kaldırmak için kullanılamaz (Paine, 2018: 75-76).

Birincisi savaşı ilan etme hakkı, ikincisi savaşı devam ettirmek için gerekli olan masraf, üçüncüsü de açıldıktan sonra savaşın sevk ve idaresi olmak üzere savaşta göz önüne alınacak üç olgu olduğundan bahseden Paine (2018: 87), Fransız Anayasası'nın hakkı, masrafa katlanacak olan halka; sevk ve idareyi ise, yürütme erkine verdiğini belirterek Fransız Anayasası'nı olumlamaktadır. Bununla birlikte, Paine, böyle bir uygulamanın bütün devletlerin anayasalarında olmuş olması durumunda, savaş olgusunun daha az duyulan bir olgu haline geleceğini belirtmektedir: "*Harp, devletlerin kumar masasıdır, milletler de bu kumarda yutulanlar.*" (Paine, 2018: 193).

Karşılıklı bağımlılık ve menfaat olgusunu ticaret bağlamında ele alan Paine (2018: 240-241), barışçı bir sistem olarak değerlendirdiği ticaretin; gerek fertleri, gerekse milletleri birbirine faydalı kılmak suretiyle insanlar arasında bir sevgi oluşturacağını ve savaşın kökünü kazıyacağını ifade etmektedir.

Paine (2018: 196), doğası gereği babadan oğula geçen her hükümetin baskıcı olduğunu düşünmektedir. İnsanların miras yoluyla edinilen bir mal olarak değerlendirildiği bir hükümeti teslim almak, bir hayvan sürüsünü teslim almaktan farksızdır. Monarşinin babadan oğula geçmesinin ortaya çıkardığı tehlikelerden birisi de tahtın yaşça küçük birinin eline geçebilecek olmasıdır (Paine, 2019: 17). Hayatlarını tiyatro oynamakla kazanan insanlar durumunda olduklarını savunduğu saray mensupları kadar monarşiyi hor gören kimsenin olmadığını ifade eden Paine'e (2018: 102-103) göre, bir cumhuriyetçi, monarşinin bir şey olduğunu sanarak ona karşı dururken; bir saray nedimi ise monarşinin bir hiç olduğunu bilerek monarşi ile alay etmektedir.

En başından bütün insanlar eşit olduğuna göre, hiç kimsenin, ailesini doğuştan başka ailelerin önüne sonsuza kadar geçirmeye hakkı olamaz; belki de çağdaşları arasında bir dereceye kadar onuru hak eden bir insandır ama torunları o mirası devralamayacak kadar değersiz insanlar olabilir (Paine, 2019: 14).

Paine (2018: 91) aristokrasinin de tabiat kanunlarına aykırı olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, hiç bir zaman bir taneden fazla çocuğu olmadığını iddia ettiği aristokrasinin, mirası büyük evlada geçiren kanun ile altı çocuklu bir yuvanın beş çocuğunu açıkta bıraktığını belirtmektedir. Paine, hayranlık duyduğunu defalarca belirttiği Fransız Anayasası'nın, mirasın en büyük evlada kalması kanununu kaldırmak suretiyle aristokrasi canavarının kolunu kestiğini ve bu sayede ana ve babayı çocuklarına, çocukları ise ana ve babalarına geri verdiğini düşünmektedir.

Paine (2018: 206), temsil ilkesi ile monarşi olgusunu birleştirmeye de sıcak bakmaz. Ona göre, zaten vekillere emanet edilmiş bir millet monarşisi olan temsil, yetkisini başka bir sisteme ortak ederek kendisini küçük düşürmez. Dünyada iki devlet şekli vardır. Bunlardan birincisi seçim ve temsil yoluyla kurulan devlettir ve cumhuriyet adı ile anılmaktadır; ikincisi ise miras yoluyla bir kişiden başkasına geçen hükümdür ve monarşi ya da aristokrasi adları ile anılmaktadır (Paine, 2018: 159). İngiliz Anayasası'nın maddeleri incelendiğinde; İngiliz yönetim sisteminin, kralın şahsiyetinde devam eden monarşi despotluğunun, Lordlar Kamarası mensuplarının şahsiyetlerinde devam eden aristokrasi despotluğunun ve Avam Kamarası mensuplarının şahsiyetlerinde var olan cumhuriyetçi unsurların bir harmanı olduğu görülmektedir (Paine, 2019: 5). Bu harmanın sonucunda oluşan karma hükümet, bir bütün halinde işleyebilmek için, birbirine uymayan parçaları ahlâk fesadı ile lehimleyip tutturan kötü şeyler karışımıdır. Hareket ettirici kuvvet doğal olarak ahlâk bozukluğudur. Eksik de olsa, seçim ve temsil aklın kullanmasına imkân tanıdığından, aklın monarşi ve aristokrasi tarafından satın alınması ihtiyacı ortaya çıkar (Paine, 2018: 160). Bu bağlamda, Paine'in eleştirisi İngiltere kadar, Polobios'a, Montesquieu'ya ve Polobios'un öğretisini İngiliz siyaset literatürüne taşıyan Thomas More'a da bir meydan okuma olarak değerlendirilebilir.

Yönetimin kökü ve yükselişini felsefi bir bağlamda ele alan Paine (2019: 3-4), nüfusu az olan ilk toplumlarda yasaların basitçe kurallar olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Fakat nüfus arttıkça kamusal meseleler de artmış, kamusal tartışmalara doğrudan katılım neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bunun sonucunda, insanlar -kendi rızalarıyla- kamusal tartışmalarda çıkarlarını savunmaları için temsilciler seçmeye başlamışlardır. Bu durum,

sık sık seçim yapılmasını gerektirmiştir. Bu yolla seçilenler, kendilerini seçen insanlara sürekli olarak hesap vermek durumunda kalmış ve kamuya karşı sadakat güvence altına alınmıştır. Bu noktada, yönetimin gücü ve yönetilenlerin mutluluğu insanların ortak çıkarlarının oluşması ile mümkün olmaktadır.

Paine'e (2018: 200) göre, toplum ve medeniyet temelinde yükselen temsili sistem, tabiatı, aklı ve tecrübeyi kılavuz edinmektedir: *"Nasıl herkesin malı olan edebiyat, kabiliyetlere dürüst ve genel bir imkân vererek, en güzel edebi eserleri meydana getiriyorsa, temsili sistem de, aklı nerede bulunabilirse oradan toplayarak, en akıllıca kanunları vücuda getirmek için tertiplenmiştir."* (Paine, 2018: 200-201).

Anayasayı devletten önce gelen bir olgu olarak ele alan Paine (2018: 78); bir memleketin anayasasının, hükümetin tasarrufu olmaktan ziyade hükümeti kuran halkın tasarrufu olduğunun altını çizmektedir. Bu bağlamda, hükümetin hangi prensipler üzerine inşa edileceği, nasıl teşkilatlandırılacağı, hangi yetkilere sahip olacağı, kısacası bir sivil hükümetin bütün kuruluşları ile ilgili her türlü prensipler anayasada belirtilmiştir. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Hükümetlerin yapacağı kanunlar mahkemeler için ne ifade ediyorsa, anayasa da hükümet için aynı şeyi ifade etmektedir. Her nasıl ki mahkemenin görevi, kanun yapmaktan ziyade hükümet tarafından oluşturulan kanunlar çerçevesinde karar vermek ise; hükümet de benzer şekilde, anayasanın hükümlerine bağlı olmalıdır.

Devletin idare edilenlerle idare edenler arasında bir sözleşme ile ortaya çıktığı görüşünü kesin bir dille reddeden Paine'e (2018: 77) göre, devletler ortaya çıkmadan önce insanlar var olmuşlardır ve başlangıçta böyle bir sözleşme yapılacak idareciler asla mevcut değildir. Bu noktada, devletlere doğma şansı veren sözleşme, bireylerin -bizzat kendi egemenlik haklarına dayanarak ve bir devlet oluşturmak üzere- birbirleriyle yaptığı sözleşmedir.

İnsanlar arasında hüküm süren düzenin büyük bir kısmının devletin eseri olmadığını belirten Paine (2018: 185), bu düzenin toplum ilkeleri ve insanın doğal yaratılışı üzerine filizlendiğini ifade etmektedir. Bu noktada toplumsal düzen, devletlerden önce de vardır, devlet ortadan kalksa da olmaya devam edecektir. Topluluğu bir arada tutan zinciri oluşturan en temel öğeler, medeni bir topluluk üyelerinin birbirlerine olan karşılıklı bağımlılığı ve karşılıklı menfaatleridir. Müşterek menfaat; toprak sahiplerinin, çiftçilerin, tacirlerin, esnafın ve bütün iş ve meslek sahiplerinin işlerini düzenleyerek kanunları

teşkil etmektedir. Genel törenin ve geleneğin oluşturduğu bu kanunların etkisi, devletin kanunlarından daha büyüktür.

Bunun sonucunda, devlete atfolunan olguların tamamına yakını toplum kendiliğinden meydana getirmektedir. Paine, gerek devletle insan arasında yapılan toplumsal sözleşmeyi reddetmesiyle, gerek toplumsalın devletten önce var olduğu yönündeki bakış açısıyla, gerekse insanlar arasındaki karşılıklı menfaat ve bağımlılığın toplumun temelini teşkil ettiği savıyla İskoç Okulu öğretisini takip etmektedir. *"Hükümet, herhangi bir kişinin veya zümrenin kendi kazancı için kurup işletmekte olduğu bir ticaret değildir; tamamıyla emaneti verenler adına elde tutulan ve onlar tarafından daima geri alınabilir bir emanettir. Hükümetin kendiliğinden haiz olduğu haklar yoktur; hepsi ödevdir."* (Paine, 2018: 215).

Paine'e (2019: 1) göre, sivil toplum ile yönetim kavramlarının kökenleri, birbirlerinden farklıdır. Toplum, ihtiyaçlarımızın ürünü iken; yönetim, kötülüğümüzün ürünüdür. Toplum, duygularımızı birleştirerek mutluluğumuza katkıda bulunurken; yönetim, zaaflarımızı sınırlandırmak suretiyle mutsuzluluğumuzu artırır. Toplum, ilişkileri teşvik ederken; yönetim, ayrılıklar yaratır. Toplum, koruyucu iken; yönetim, cezalandırıcıdır.

Sivil toplumu devletin önüne koyan bir yaklaşımı benimseyen Paine'e (2018: 187) göre, resmi bir devletin yıkılmasıyla toplumun dağılacağı varsayımı gerçeklikten çok uzaktır. Bunun aksine, devletin dağılması toplumu daha sıkı bir şekilde birleştirecektir. Bu noktada, Paine'in toplum hakkındaki düşüncelerini derinleştirmekte fayda vardır. Medeniyetin gelişiminin, devlete olan ihtiyacı azaltacağını savunmakta olan Paine, medeni hayatta genel kanunlara çok fazla gerek olmadığını ifade etmektedir. İnsanları toplum haline getiren prensipler ve onların karşılıklı münasebetlerini düzenleyen güdüler bağlamında ele alındığında, toplumsal düzene ilişkin kuralların hemen hemen hepsinin, toplumu meydana getiren kesimlerin birbirlerine uyguladığı tabii tesirle oluştuğu sonucuna varmaktadır. Paine (2018: 188), devletin bir düzen kurucusu ve aracı olmaktan ziyade çoğu zaman düzenin yıkıcısı olduğunu savunacak kadar iddialıdır. Bu bağlamda, devletleri toplumların prensiplerine uyacakları yerde, uyguladıkları baskı ile başlı başına bir varlık olmaya çalışmakla suçlamaktadır. Ona göre, toplumda bulunan tabii eğilim, devletlerin yaptıkları uygulamalar ile sık sık bozulmakta ya da yok edilmektedir.

Rights of Man (İnsan Hakları) adlı kitabında, devletlerin üzerine kuruldukları temel bağlamında, birincisi batıl inançlar, ikincisi kuvvet ve üçüncüsü toplumun ortak menfaatleri ve insanın ortak hakları olmak üzere üç şekilde kurulabildiklerini ifade eden Paine (2018: 76); batıl inançlar temelinde kurulan devletleri ruhban sınıfının devleti, kuvvet temelinde kurulan devletleri fetih devleti, toplumun ortak menfaatleri ve insanın ortak hakları temelinde kurulan devletleri ise aklın devleti olarak tanımlamaktadır. Yukarıdaki ifadelerden hareketle, Paine aklın devletini; ruhban sınıfı ve fetih devletleri karşısında olumlamaktadır.

Fetihten doğan bir devlet olarak değerlendirdiği İngiltere'yi, halkın içinden çıkmış olmamakla birlikte, halkın üzerinde olmakla da eleştiren Paine (2018: 79), bu nedenle İngiliz devletinin gerçek bir anayasadan yoksun olduğunu belirtmektedir. Paine İngiltere eleştirisini, İngiltere ve Fransa arasında bir mukayese yapmak suretiyle aşağıda belirtilen dört madde temelinde derinleştirmektedir:

1. Her ne kadar hem Fransa, hem de İngiltere'de yürütme erki kralın elinde olsa da, Fransız Anayasası krallık ve egemenlik kavramlarını birbirinden ayırmıştır. Egemenlik millete verilirken, krallık yalnızca resmi bir makam olarak değerlendirilmektedir.
2. Fransa'da milli meclisi ve yasama erkini temsil eden milletvekilleri halktandır ve halk tarafından seçilmektedir.
3. Fransız Anayasası'nda milletin adı her zaman kraldan önce anılmaktadır.
4. Yasama erkinin yürütme erkinin önüne geçtiği Fransız Anayasası'nda, kanun kraldan önce gelmektedir: *La loi, le roi*²⁰. Çünkü kanunların yürütülebilmeleri için, öncelikle mevcut olmaları gereklidir (Paine, 2018: 99-100).

Devleti yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç bölümde değerlendiren düşünceye karşı çıkan Paine (2018: 226), birincisi yasama veya kanun yapma erki, ikincisi yürütme veya yerine getirme erki olmak üzere sivil hükümeti oluşturan iki erk olduğundan bahsetmektedir. Ona göre, kendisinden önceki düşünürler tarafından yargı erki olarak ortaya konulan olgu, yürütme erkinin içinde düşünülmelidir.

²⁰ "Kanun, kral demektir."

Gelinen noktada Paine'in (2018: 195), eski devlet sistemleriyle yeni devlet sistemleri arasında yapmış olduğu mukayese Çizelge 3.3'te sunulmuştur.

Çizelge 3.3. Paine'in eski ve yeni devlet sistemlerini mukayesesi (Paine, 2018: 195).

Eski Devlet Sistemi	Yeni Devlet Sistemi
Kendini büyütmek için başvurulmuş bir yetki gaspıdır.	Toplumsal ortak yararı için oluşturulan ve görev olarak verilen bir yetkidir.
Bir harp sistemi sürdürmek suretiyle tutunur.	Milleti zenginleştirmenin gerçek çaresi olarak bir barış sistemi sürdürür.
Milli duyguları kışkırtır.	Genel ticaretin aracısı olarak, genel toplum yaşayışını geliştirir.
Refah kaynağı zorla alınan vergilerdir.	Mükemmelliğini, aldığı vergilerin azlığı ile ortaya koyar.

Paine, Fransa ile birlikte Amerika'yı da devlet karşıtı bir tutum sergilediği düşüncelerinden muaf tutmaktadır. Ona göre, ayrı milletlere mensup, farklı hükümet şekillerine ve geleneklerine alışık, farklı diller konuşan, farklı dini inançları olan bir halkın birleşimi; devletin, toplumsal prensipler temelinde insan hakları bağlamında inşa edilmesi ile mümkün kılınmıştır. Bu bağlamda, Amerikan İhtilali prensiplerin keşfine yol açarak kendisinden önce kurulmuş olan devletlerin hilelerini ortaya çıkarmıştır. O zamana kadar bütün devrimler milletin geniş çevresinde biçimlenmekten ziyade sarayın küçük muhiti içerisinde filizlenmiştir. Bu küçük saray çevresi, devletin toplum kanunlarına göre işleyen milli bir ortaklıktan başka bir şey olmadığını, devleti oluşturan toplumdaki gizlemişlerdir (Paine, 2018: 189-190). Amerikan demokrasisinin, Atina'da uygulanan basit demokrasiye (doğrudan katılım), temsil ilkesinin aşılması ile oluştuğunu belirten Paine (2018: 206); temsili demokrasinin, babadan oğula geçen yönetim sisteminin bilgisizlik ve güvensizlik sakıncalarını ortadan kaldırdığını ifade etmektedir.

Ey sen, insanoğlunu sev! Sadece zorbalığa değil, zorbanın kendisine de karşı gelmeye cesaret et, dikil karşısına! Eski dünyanın her bir karışık ayaklar altında. Dünyanın dört bir köşesinde özgürlüğü kovalıyorlar. Asya'dan, Afrika'dan çoktan kovuldu. Avrupa da ona yabancı gözüyle bakıyor, İngiltere ise ona kapıyı gösterdi. O zaman haydi gelin kaçaklara kucak açalım, insanoğlu için bir sığınak yaratalım! (Paine, 2019: 41).

Tek Tanrı'ya inanmakta olduğunu belirtmesine rağmen, yönetimde olanların iktidarlarını sürdürebilmek için dine başvurmalarını gerekçe göstererek din kavramından uzaklaşan Paine; hoşgörü kavramının Tanrı ile birey arasında olması gereken bir kavram olması

gerektiğini ifade ederek vicdan hürriyeti hakkını getiren Fransız Anayasası'na olumlu yaklaşmaktadır. Bu noktada, Paine'in siyasi kuramını oluşturmaya dini sorgulayarak başladığı değerlendirilebilir. Paine, toplumun ortaya çıkışını, insanın ortaya çıkışı ile bir görmekte ve İskoç ekolü düşüncesine katılmaktadır. Doğa durumunu sonlandırmak için yönetilenlerle yönetenler arasında bir anlaşma olamayacağını belirten Paine, anlaşmanın bireyler arasında yapılarak yönetenlerin bireyler tarafından görevlendirildiğini ifade etmektedir. Paine'e göre, her medeni (toplumsal) hakkın temeli, insanların doğa durumunda sahip olduğu tabii haktır. Bunun sonucunda, insanların tek başlarına kullanamamaları neticesinde kendi seçtikleri bir yönetsel sisteme devrettikleri medeni hakların, insanların tabi hakları karşısında kullanamayacağını ısrarla vurgulamaktadır. Toplumu her zaman devletten önde gören bir anlayış tarzı benimseyen Paine'e göre, devletlerin sonunun gelmesi toplumun sonunun gelmesi anlamını taşımaz. Monarşi, aristokrasi, karma sistem gibi yönetim biçimlerine karşı çıkan Paine, eserlerinde karma sistemin hüküm sürdüğü İngiltere'yi sert bir şekilde eleştirirken, -her ne kadar kral tarafından yönetilse de- Fransa'yı ise birçok yönden övmüştür. Paine bu durumu egemenlik bağlamında açıklamaktadır. Ona göre, İngiltere'de egemen olan kralken; Fransız kralı egemen olan halk tarafından görevlendiren resmi bir kişilikten başka bir şey değildir. Yönetim biçimleri tartışmasının sonunda, Atina doğrudan demokrasisine eklenen temsil kavramı ile ortaya çıkan ve Amerika'da uygulanan temsili demokrasi kavramına övgüler dizmektedir. Devletin sahip olduğu erkleri yasama ve yürütme olmak üzere iki bağlamda ele alan Paine; yargıyı, yürütme erkinin altında değerlendirmektedir. Ortaya koymuş olduğu düşüncelerle günümüz Amerikan demokrasisinin temellerini atan düşünürlerden biri olan Thomas Paine, sivil toplum tartışmalarına ve devletten bağımsız bir sivil toplumun gelişimine çok büyük katkılar sunmuştur.

2.3.6. Alexis de Tocqueville: Örgütlü Toplum

Fransız Devrimi'ni yaşamış, monarşist ideale bağlı aristokrat bir aileden gelen Tocqueville (1805-1859), Fransız Devrimi'nin bir özgürlük ve eşitlik umudu yeşerttiğini kabul etmekle birlikte; jakobenizmin²¹ meşrulaştırılmasıyla, devrime yapılan ölçsüz övgüleri kabul

²¹ İdeolojiden ziyade bir yöntem olarak ele alınabilecek jakobenizmde, ideolojisini topluma benimsetmeyi amaç edinen herkes jakoben olarak değerlendirilebilir. Bu noktada, ideolojilerini benimsetmek için Fransız Devrimi'ni ön plana çıkarttıkları için, Fransız jakobenler karşıtları tarafından dayatmacı suçlamalarına maruz kalmışlardır.

etmemekte ve devrimlerin siyasal ve toplumsal bir drama dönüştüğünü düşünmektedir (Çağla, 2007: 2). Tocqueville, akrabalarının bir kısmının giyotine gönderilmesi nedeniyle, devrimci ayaklanmanın etkisiyle ortaya çıkan insani bedeli görebilmiştir (Kivisto, 2008: 116).

Tocqueville, *De la démocratie en Amérique (Amerika'da Demokrasi)* adlı eserinde Avrupa ve Amerikan toplumlarının kişi hak ve özgürlükleri ile birlikte, toplumsal örgütlenme biçimleri üzerinde bir kıyaslamaya gitmiştir. Tocqueville'e göre, 17. yüzyıl Avrupa'sında özgürlükler konusunda bilinçlenme aydınlardan topluma doğru bir yayılım gösterirken; Amerikan toplumunda haklar ve demokrasi bilinci sosyal yapının tabanından tavanına doğru bir seyir izlemiştir (Doğan, 2009: 134).

Montesquieu'da bağımsızlık ve özgürlük arasında gördüğümüz ayrımı, Tocqueville'de eşitlik ve özgürlük arasında görebilmekteyiz. Çağla'ya (2007: 51) göre, eşitlik her ne kadar modern çağın ilk temel referansı olsa da, Tocqueville için bir değer değildir. Modern çağda eşitlik ve özgürlük arasındaki gerilime dikkat çeken Tocqueville, siyasal dünyada eşitliğin egemen kılınmasıyla ilgili iki yöntem olduğunu belirtmektedir: Ya hakların herkese verilmesi ya da hakların hiç kimseye verilmemesi (Tocqueville, 2016: 76). Bu noktada, demokraside olumlu anlamda (yurttaş), despotizmde ise olumsuz anlamda (kölelik) bir eşitliğin söz konusu olduğunu ifade etmekte olan Montesquieu'nun, Tocqueville tarafından onaylandığını görmekteyiz. Tocqueville'e (2016: 76-77) göre, eşitlik tutkusu, küçükleri büyüklerin seviyesine ulaşmak için motive edebileceği gibi; küçüklerin büyükleri kendi seviyesine çekme girişimlerine de öncülük edebilmektedir. Toplumsal durumları demokratik olan halklar, her ne kadar özgürlüğü küçümsemese de, onların arzularının temel ve daimi konusu -edebi bir aşkla sevdikleri- eşitliktir.

Eşitliğin olumlu tarafı, eşit insanlardan her birinin körü körüne başka bir insana ya da sınıfa inanma eğilimini azaltmasıdır. Fakat eşitlik kendi içinde bir tehlikeyi de barındırmaktadır: Eşitlik arttıkça, kitleye güvenme eğilimi artmakta; eylem ve düşüncelerden ziyade kanaatler dünyayı sürükleyen olgular haline gelmektedir (Tocqueville, 2016: 450). Düşünür, bu tehlikeyi şu şekilde detaylandırıyor:

Demokratik toplumlarda müşterek kanaatler, sadece bireysel aklın elinde kalan tek rehber değildir, aynı zamanda onlar bu halklarda, hiçbir başka halkta olmadığı kadar sınırsız bir biçimde büyük bir kudrete sahiptir. Eşitlik zamanlarında, insanlar benzerlikleri nedeniyle birbirlerine inanmazlar; ama yine bu benzerlikleri, onların kamusal yargılara neredeyse sınırsız

biçimde güvenmelerini sağlar. Çünkü herkes aynı bilgiye sahip olduğundan, hakikatin çoğunluğun tarafında bulunmaması onlara makul görünmez (Tocqueville, 2016: 450).

Tocqueville (2016: 451), eşitlikte iki eğilim görmektedir. Birincisi, eşitliğin insan zihnini yeni düşüncelere sevk etmesidir. Bunda hiçbir sorun yoktur. İkinci ve tehlikeli olan eğilim ise, eşitliğin insanı düşünmemeye sevk etmesidir. İşte bu eğilim, çoğunluğun iradesine sıkı sıkıya bağlı kalmak suretiyle özgürlüğü yok edebilecek bir potansiyele sahiptir.

Eşitlik tutkusu dört bir taraftan insanların gönlüne nüfuz eder, burada yayılır ve burayı tamamıyla doldurur. Bu şekilde tek bir tutkuya koru körüne kendisini adayan insanların en değerli menfaatlerini tehlikeye attıklarını onlara söylemeye çalışmanız anlamsızdır, çünkü onlar sağdırlar. Başka yöne bakarken, ellerinden kaçan özgürlüğü onlara göstermeye de çalışmayın, çünkü onlar kördürler veya tüm evrende kendisi için can atılmayı hak eden yalnızca tek bir hayır görürler (Tocqueville, 2016: 533-534).

Özgürlük düşüncesinin eşitlik düşüncesinin gerisinde kalması, Tocqueville'e göre despotizmin kaynağıdır (Çağla, 2007: 87). Demokratik halklar -pek doğal olarak- eşitliği özgürlükle beraber istemektedirler. Fakat eşitliği özgürlükle beraber elde edemedikleri durumlarda -aristokrasiyi seçmek yerine- kulluk durumunda da olsa eşitliğe ulaşmak istemektedirler. Yani Kulluğu, yoksulluğu ve barbarlığı aristokrasiye tercih etmektedirler (Tocqueville, 2016: 534). Bu bağlamda, Tocqueville'in, kölelerin eşitliği olarak gördüğü despotizm karşısında eşitliksiz aristokrasiyi net bir şekilde olumladığı değerlendirilebilir. Tocqueville'in aristokrasi anlayışı çalışmanın devamında detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Tocqueville'in eşitlik ve özgürlük kıyaslaması Çizelge 3.4'te sunulmuştur.

Çizelge 3.4. Tocqueville'in eşitlik-özgürlük kıyaslaması (Tocqueville, 2016: 533).

Eşitlik	Özgürlük
Eşitliğin avantajları hemen hissedilir	Özgürlüğün sağladığı avantajlar uzun vadede görülür
Eşitlik her gün her bir kişiye çok sayıda küçük faydalar sağlar.	Siyasal özgürlük zaman zaman belli sayıda yurttaşa olağanüstü hazlar sağlar.
Eşitliğin sağladığı hazlar kendi kendilerini görünür kılar. Özel yaşamın önemsiz hadiselerinin her biri bu hazları doğurabilir.	İnsanlar bazı fedakârlıklar göstermeksizin, siyasal özgürlüğün tadını çıkaramazlar ve onu ancak çok büyük çabalarla ele geçirebilirler.

Tocqueville'e göre, eşitlik duygusunun beslediği bir duygu olan bireycilik, bireyi toplum içerisindeki benzerlerinden ayırmak suretiyle özel bir alana yerleştirmektedir. Kendine özgü alana yerleşen birey, kendisini bilinçli bir şekilde toplumdan dışlamış olmaktadır.

Demokratikleşmeden kaynaklanan, koşullar eşitleştikçe daha da gelişip yaygınlaşan ve bunun sonucunda kamusal erdem duygusunu aşındıran bireysellik duygusu, bir süre sonra egoizme dönüşmektedir. Egoizm duygusu ise insanı kendisinden başka hiç bir şeyi/kimseyi düşünmeyen ve kendisini her şeye/herkese tercih eden bir duruma sürüklemektedir (Çağla, 2007: 61-62). Tocqueville'in bireycilik ve egoizm üstüne yaptığı vurgunun altında yatan asıl mesele, büyük toplumlarda kendilerine geri dönmek suretiyle arkadaş ve akraba çevresinin ötesine geçmeyen insanların, daha soyut bir varlık olan ulusa karşı sorumlu olduğu yurttaşlık görevlerini benimsemeyi reddetmeleridir (Kivisto, 2008: 119).

Tocqueville, Amerika'daki halk egemenliğini şu şekilde tanımlamaktadır: *"Amerika'da halkın egemenliği ilkesi, belli uluslarda olduğu gibi ne gizlidir ne de kısır; bu ilke teamüllerle tanınmıştır ve yasalar tarafından ilan edilmiştir; o özgürlükle yayılır ve hiçbir engelle karşılaşmaksızın nihai sonuçlarına ulaşır."* (Tocqueville, 2016: 78).

Halk egemenliği sorunsalının, Amerika'da Avrupa'ya kıyasla daha yumuşak bir tarzda çözümlendiğini savunan Tocqueville'e göre; egemenlik, birçok Avrupa ülkesinde tek ve bütüncül bir kavram olarak ele alınırken, Amerika'da eyalet devletleri ve birlik (federal devlet) arasında bölüşülmüştür. Anayasa, federal devletin eyaletlere saldıramayacağı ile birlikte, federal devletin gerektiğinde bireyi kendi eyaletine karşı savunabileceğini de öngörmüştür. Bu noktada söz konusu olan, birincisi "yasamanın seçmen iradesine bağlı olarak köleleşmesi" ve ikincisi "yürütmenin elinde olmayan tüm yetkilerin yasamada toplanması" olmak üzere, demokrasiyi kendini tehdit eden iki tehlikeden korumaktır (Çağla, 2007: 27-28).

Tocqueville'in demokrasinin tehlikelerine yönelik yaptığı eleştirilerde, aristokrat kimliğine duyduğu özlemi görmek mümkündür. Tocqueville (2016: 219-220), birincisi zenginler; ikincisi zengin olmamalarına rağmen, geçimini sağlayabilen orta sınıf; üçüncüsü ise, hiçbir mülkiyeti olmamakla birlikte, geçimini zengin ya da orta sınıfın işlerinde çalışarak sağlayan alt sınıf olmak üzere, halkı üç sınıf bağlamında tanımlamaktadır. Sadece zenginlerin yasa yaptığı bir devlette, zenginler devlet gelirlerinin tasarrufu ile çok fazla meşgul olmazlar. Orta sınıfların yasa yaptığı bir devlette, orta sınıflar küçük zenginliklerine zarar veren vergilerin fazla olmasını istemezler. Alt sınıfların yasa yapıcı olduğu bir devlette ise, kamusal yükümlülüklerin (vergilerin) azalmak yerine arttığını görmek mümkündür. Vergi, mülkle doğru orantılı olacağından; vergilerin artması ve

dolayısıyla devletin bu vergileri kamusal alanda kullanması alt sınıfların avantajına olacaktır. Bu noktada, Tocqueville'e (2016: 230) göre, aristokratik hükümetlerde kamusal işleri yürütmekle görevli olan insanlar zaten zengin insanlardır. Demokrasilerde ise, devlet adamlarının çoğu zengin değildirler ve yetkilerini kendilerine servet kazandırmak için kullanabilmektedirler. Sonuç olarak, aristokratik devlet yöneticileri, demokratik halkları yönetenlere kıyasla, yozlaşmaya daha az meyillidirler.

Tocqueville'ye göre, Amerikan demokrasisinin iyi olmasının üç temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yasaların çoğunluğun çıkarına yönelik olmasıdır. Çünkü kişilerin çıkarları göz önüne alınmadığında, insanları yönetmek ancak korku ile mümkün olabilir. İkincisi, kültür ve hukuka verilen değerdir. Üçüncüsü ise, yoğun bir toplumsal etkinliğin geliştirilmiş olmasıdır. Toplum bütünüyle seferber edilmiştir. Siyasal alanda icra edilenler, daha sonra sivil toplum alanına yansıtılmakta ve halk, kendi görüşlerine aykırı durumlar gördüğünde sivil toplum aracılığı ile harekete geçmektedir (Çağla, 2007: 34-37).

Amerikan demokrasinin olumlu taraflarını belirten Tocqueville, olumsuz taraflarını ifade etmekten de geri durmamıştır. Tocqueville (2016: 263), her ne kadar Amerika'da çoğunluğun tiranlığı olduğunu iddia etmese de, çoğunluğun tiranlığa karşı bir önlem alınmamasından yakınmaktadır. Bu yakınmasını, Avrupa'nın mutlak yönetimleri ile Amerika arasında bir kıyaslama yaparak detaylandırmaktadır. Avrupa'nın en mutlak egemenliklerinde bile, düşüncelerin el altından da olsa yayılmasının engellenemediğinden bahseden Tocqueville (2016: 264), Amerika'da ise; çoğunluk bir karara vardıldıktan sonra herkesin sustuğunu ve düşüncelerin ortadan kalktığını ifade etmektedir:

Eski dünyaya en sadık uluslarda, çağdaşlarının kusurlarını ve gülünç durumlarını doğru biçimde resmetmeye adanmış eserler yayınlandı; La Bruyere, soylular üzerine bölümünü yazdığı, XIV. Louis'in sarayında ikamet ediyordu ve Moliere saray mensuplarının önünde gösterdiği piyeslerde mahkemeleri eleştiriyordu. Ama Birleşik Devletler'de hâkim olan kuvvet, bu oyunları bu biçimde anlamaz. En küçük bir sitem onu yaralar, en az düzeyde yakıcı olan bir hakikat onu ürkütür. Dilinin kurallarından en sağlam erdemlerine kadar onu övmek gerekir. Şöhreti ne olursa olsun, hiçbir yazar yurttaşlarını göklere çıkarma yükümlülüğünden kaçamaz. O halde, çoğunluk aralıksız bir tapınma içinde yaşar. Belli hakikatleri Amerikalıların kulaklarına kadar taşıyabilecek olanlar ya yabancılarıdır ya da deneyimdir. Eğer Amerika'nın henüz büyük yazarları yoksa, bunun nedenlerini başka yerde aramamak gerekir: Tinsel özgürlük olmaksızın edebi deha var olmaz ve Amerika'da tinsel özgürlük yoktur (Tocqueville, 2016: 266).

Bu bağlamda, Tocqueville'e (2016: 269) göre, hükümetler iktidarsızlıktan ya da tiranlıktan yok olmaktadır. Birinci durumda, hükümetler iktidarlarını kaybederler; ikinci durumda

ise, iktidar hükümetten zorla alınmaktadır: *"Eğer bir gün Amerika'da özgürlük kaybedilirse, bu konuda, azınlığı umutsuzluğa sürükleyen ve onları kaba güç kullanmaya zorlayan çoğunluğun kadir-i mutlaklığını sorumlu tutmak gerekecektir. Böylelikle anarşi görülecektir ama anarşi de despotizmin sonucu olarak ortaya çıkacaktır."* (Tocqueville, 2016: 269).

Amerikan demokrasisindeki çoğunluğun tiranlığı riskini eleştirel bir bağlamda ele alan Tocqueville, bu risk altındaki Amerikan demokrasisinin iki temel kurumla sürekliliğini sağlayabildiğini belirtmektedir: İdari (yerel) yönetim ve yargı. Tocqueville'e (2016: 272) göre, belediye teşekkülleri, çoğunluğu temsil eden merkezi hükümetin neden olduğu gelgiti yavaşlatan ya da bölen bir set meydana getirmektedir. Merkezi yönetimin yasaları ne kadar baskıcı olursa olsun, özgürlük yine de yasaların uygulama biçimi olan yerel yönetimlerde kendisine bir sığınak bulmaktadır.

Devletin merkezi gücünün artmasının, kişi hak ve özgürlüklerinin çiğnenmesi tehlikesini beraberinde getirdiğini ifade eden Tocqueville, bu durumun bireyi içinden çıkılması olanaksız bir bataklığa ittiğini düşünmektedir. Toplumsal homojenleşme ve toplumsal bağlardan kopuk birey karşısında güç kazanan bürokrasi; kamuoyu aracılığıyla bireyin kendisine sunulan yaşam biçimini sorgulamamasına öncülük etmekte ve bunun sonucunda bireyin özgürlük bilinci yitirmesine neden olmaktadır (Akt. Doğan, 2009: 138).

Tocqueville, sınırlı yetkileri olan bir devlet ve devlet karşısında örgütlenmiş bir sivil toplumun mümkün olduğu bir yönetim anlayışını derinlemesine analiz etmiştir (Doğan, 2009: 145). Çağla'ya (2007: 23, 25) göre, halk egemenliğini örneklemeye Amerika'daki belediye örgütlerinden başlayan Tocqueville; belediyeler olmadan insanların özgür hükümetle sahip olabileceğini, fakat özgür insanlar olamayacaklarını belirtmektedir. Bu bağlamda, özgür halkların gücü, yerel yönetimlerde yatmaktadır. Demokratik toplumlarda, despotizme direnmenin tek aracı, yerel kurumlardır.

Özgür halkların gücünün bulunduğu yer bizzat kenttir. Özgürlük, kentin kuramlarına aitken; bilim ilkokullara aittir. Bu kurumlar özgürlüğü halkın emrine sunarlar; onu sakince kullanma zevkini tattırır ve buna alıştırlar. Kent kurumları olmaksızın, bir ulus özgür bir hükümet oluşturabilir, ama özgürlük tinine sahip olamaz. Geçici tutkular, anlık çıkarlar, koşulların oluşturduğu şans faktörleri ona bağımsız görünen biçimler verebilir; ama siyasal teşekkülün içindeki doyumsuz despotizm er ya da geç yeniden gün yüzüne çıkar (Tocqueville, 2016: 83).

Merkezi yönetim ve idari yönetim bağlamında, Amerika ve İngiltere'de siyasal merkezileşme varken, idari merkezileşme olmadığını ifade eden Tocqueville; Fransa'da ise 18. yüzyıldan itibaren hem idari hem de siyasal merkezileşme üzerine yapılan çalışmaların, toplumun dinamizmi sekteye uğratmasından yakınmaktadır. Tocqueville'in idari merkezileşmeye karşı çıkmasının altında iki neden yatmaktadır:

1. Üyeleri ne kadar aydınlanmış olursa olsun, hiç bir merkezi hükümet fiziki olarak büyük bir halkın yaşantısını tüm ayrıntıları ile bilemez.
2. Merkeziyetçilik, olaylara düzen vermek suretiyle var olan yapıyı korur ve yeniden üretir. Bu, gelişmenin durdurulması ve engellenmesi anlamını taşımaktadır. Toplumun dışında bir kurum olan hükümet; hem idari, hem de siyasal merkeziyetçiliği uyguladığında, toplumdan tamamıyla dışsal bir konuma gelmektedir. Sonuçta, bu şekilde örgütlenmiş bir devlet, yurttaş değil tebaa üretmektedir (Çağla, 2007: 24-25).

Yargının Amerika'da hükümet üzerinde bıraktığı etkinin, demokrasinin hatalarına karşı en kuvvetli bariyer olduğunu düşünür Tocqueville. Bu noktada, hukukun Avrupa'da Amerika'dan daha farklı işlediğinden ve siyasi olmasından yakınır:

Hukukçular Avrupa'da beş yüz yıldan beri siyasal toplumun her türlü hareketine karışmıştır. Bazen siyasal iktidarların araçları olmuşlardır, bazen de siyasal iktidarları onlar araç olarak kullanmışlardır. Ortaçağ'da hukukçular, kralın tahakkümünü yaymak için şaşılabilecek biçimde işbirliği yapıyorlardı; o zamandan sonra, büyük ölçüde onun iktidarını sınırlandırmak için çalıştılar. İngiltere'de hukukçuları aristokraziyle yürekten biçimde birleşmiş olarak gördük; Fransa'da hukukçular kendilerini aristokrasinin en tehlikeli düşmanları olarak sundular (Tocqueville, 2016: 273).

Amerika'da aristokrasinin, avukatların barolarında ve hâkimlerin kürsülerinde bulunduğunu iddia edebilecek kadar cüretkârdır. Ona göre, yargı ve adli teşekkül Amerikan demokrasisinin tek karşıt kuvvetidir (Tocqueville, 2016: 277). Tocqueville'in zengin aristokrat yöneticileri, yozlaşmaya müsait demokrasi yöneticilerinin üstüne koyduğu düşünce tarzı, burada da kendisini gösterir. Demokratik bir ülkede, demokrasinin hatalarını engelleyebilecek aristokrat yöneticiler olmadığından, Tocqueville felsefesinde bu görev, hâkim ve savcılara düşmektedir.

Tocqueville (2016: 118), yargı erkinin üç özelliğine vurgu yapmaktadır. Yargıç olması için dava gerekir tezinden hareket eden Tocqueville'in ulaştığı ilk özellik, "hakemliktir". Bu

noktada, herhangi bir davadan hareket etmeksizin yasa ilan etmeye kalkan bir yargıcın -yetki alanını tamamen aşarak- yasama erkinin alanına gireceğini ifade etmektedir. Tocqueville'in yargı erkinin ilk özelliğine yaptığı bu vurgu, erkler ayrımını savunduğu ve ustası Montesquieu'nun yolunda olduğu anlamına gelmektedir. "Genel ilkelerden ziyade tekil olaylar üzerine karar bildirmek", Tocqueville tarafından ortaya konulan yargı erkinin özelliklerinden ikincisidir. Yargı erkinin üçüncü özelliği ise, "yargının sadece kendisine başvurulduğunda hareket etmesi"dir. Doğası gereği hareketsiz olan yargı, kendisi inisiyatif olarak yasaları denetlemeye kalkması durumunda, pasif doğasına şiddet uygulamış olmaktadır.

Yargı kuvvetinde bu üç ayrı özelliği koruyan Amerika'da, mahkemeler sadece anlaşmazlık olduğunda devreye girmektedir. Sadece tekil olaylarla ilgilenen Amerikan yargısı, hareket etmek için her zaman kendisinin haberdar edilmesini beklemek zorundadır (Tocqueville, 2016: 118). Avrupa'da siyasal yargılamanın kuvvetler ayrılığı ilkesine zarar verdiğini, insanların yaşam ve özgürlüklerini durmaksızın tehdit ettiğini belirten Tocqueville'e (2016: 127) göre; Avrupalılar siyasi mahkemeler kurarak suçluları cezalandırmayı amaçlarken, Amerikalılar suçluları iktidardan uzaklaştırmayı amaçlamışlardır. Bu noktada, Amerika'da yasamanın görevi, suçlu olarak gördükleri kişileri iktidardan uzaklaştırmakla sınırlı iken; Avrupa'da yasama, ceza verme kudretini de kullanarak yargının alanına girmiştir. Bu noktada, Tocqueville'in tespiti dikkate değerdir: *"Bana öyle geliyor ki Amerikalılar, siyasal mahkemelerin adli cezalar vermesini engelleyerek, tiranlıktan çok yasama tiranlığından doğacak korkunç sonuçları öngördüler."* (Tocqueville, 2016: 128).

Tocqueville'ye göre, bir ülkedeki din öğretisinin, toplumsal yapının oluşmasında direkt, yönetim şeklinin biçimlenmesinde ise dolaylı bir etkisi bulunmaktadır. Amerika'nın büyük kısmının, hiç bir dinsel üstünlüğe itaat etmeyerek Papa'nın otoritesinden kaçan insanlardan oluştuğunu belirten Tocqueville (2016: 296-297), bu insanların Amerika'ya demokratik ve cumhuriyetçi olarak adlandırılacak bir Hristiyanlığı getirdiğini savunmaktadır. Düşünürümüzün kendi ifadeleri ile devam edelim: *"Bu da [kamusal] meselelerde cumhuriyetin ve demokrasinin kurulmasını özellikle kolaylaştırdı. Burada, başlangıcından beri, siyaset ve din birbirleriyle uyumludur ve Amerikalılar o zamandan beri bu uyumu hiç bozmadılar."* (Tocqueville, 2016: 297).

Birleşik Devletler'de demokratik ve cumhuriyetçi kurumlarla karşıtlık içinde olan tek bir dinsel doktrinin bulunmadığını ifade eden Tocqueville (2016: 298), her türlü din adamının aynı dili kullandığını ve düşüncelerinin yasalarla uyum içerisinde olduğunu belirtmektedir. Yeniden düşünürümüze kulak verelim:

Amerikalı papazların, dinsel özgürlüğü kesinlikle kabul etmeyen papazları da dışarıda bırakmaksızın, bunların hepsinin genel olarak sivil özgürlüklerin lehine konuşmalar yaptığını söylemişim. Buna rağmen, özel olarak hiçbir siyasal sisteme destek olduklarını açıklamazlar. [Kamusal] işlerin dışında kalmaya özen gösterirler ve partilerin düzenlerine karışmazlar. O halde Birleşik Devletler'de dinin yasalar ve siyasal düşünceler üzerinde bir etki yaptığını söyleyemeyiz. Ama din teamülleri yönetir ve aileyi düzenleyerek, devlete çeki düzen vermeye girişir (Tocqueville, 2016: 300).

Bu bağlamda, Tocqueville'e (2016: 301) göre, Amerika'da din her ne kadar yönetime doğrudan müdahil olmasa da, siyasal kurumların ilki olarak düşünülmelidir. Çünkü din insanlara özgürlük zevkini vermese de, halkın özgürlüğünü kullanmasını kolaylaştırmaktadır. Burada Tocqueville'in ulaştığı sonuç, demokratik bir siyasi sistemin ancak bazı sosyal koşullar yerine getirildiğinde yaşayabileceğidir. Siyaset alanı dinin ya da daha genel olarak üstün değerlerin alanını yutmamalıdır. Aksine, o alan tarafından tamamlanmak ve desteklenmek durumundadır (Dumont, 2018: 173).

Doğan'a (2009: 141) göre, siyasal sistemin sadece özgürlükleri ve eşitliği benimsemesini yeterli bulmayan Tocqueville, insan haklarının devlet otoritesi karşısında dokunulmazlığını sağlamak için çoğulcu bir toplumsal yapının gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Tocqueville'e (2016: 206) göre, Avrupa'da kendilerini, kendisini ifade edemeyen ulusun yasama ve yürütme konseyi olarak gören örgütlenmeler emirler yağdırırlar. Amerika'da ise, ulusun sadece belirli bir azınlığını temsil eden örgütlenmelerin üyeleri kendi aralarında tartışır ve dilekçe verirler. Avrupa'da konuşmaktan ziyade eylemek, ikna etmekten ziyade savaşmak amacıyla olan örgütler; içlerinde taşıdıkları askeri alışkanlıklar nedeniyle, sivil olmayan bir yapıya dönüşürler. Bunun sonucu olarak, bu örgütlerin gücü ve yönetimi merkezileşir ve herkesin gücü, merkezdeki az sayıdaki insanın eline verilir. Buna karşın, siyasal amaçlarla örgütlenme özgürlüğünün sınırsız olduğu Amerika'da yaşayanlar (Tocqueville, 2016: 200-202), doğdukları andan itibaren yaşamın güçlüklerine ve kötülüklerine karşı mücadele edebilmek için, kendi ayakları üzerinde durmaları gerektiğini öğrenmektedirler. İnsanların kamusal güvenlik, ahlâk, din, ticaret ve endüstri

gibi meseleler için bir araya gelerek oluşturdukları beşeri iradenin, bireyin kolektif kuvvetinden doğan özgür eylemle birlikte ulaşamayacağı hiçbir şey yoktur.

Tocqueville, eşitliğin yarattığı sorunlara karşı insanların en iyi çözümler üretmesini sağlayan siyasi özgürlüğün, siyasal ve toplumsal örgütlerin ve derneklerin varlığıyla hayata geçtiğini belirtmektedir (Çağla, 2007: 65). Tocqueville'e (2016: 545) göre, demokratik halklarda tüm vatandaşlar bağımsız ve zayıftırlar. Kendi başlarına hiçbir şey yapamazlar. Güçsüz hale gelmemek için, özgürce birbirlerine yardım etmeyi öğrenmelidirler. Çağla (2007: 67), bir toplumda örgüt ve derneklerin gücünün devletin gücü ile ters orantılı olduğunu ifade eden Tocqueville'in, demokrasilerde özgürlük içinde örgütlenmenin öneminin altını çizdiğini belirtmektedir.

Demokratik ülkelerde, örgütlenme bilimi temel bilimdir; diğer her şeyin ilerlemesi bunun ilerlemesine bağlıdır. Beşeri toplumları yöneten yasalar arasında, diğer yasalardan daha kesin ve daha acık görünen bir yasa vardır. İnsanların medeni kalmaları veya böyle olmaları için, koşulların eşitliğinin yayılmasına paralel olarak onların arasında örgütlenme sanatının gelişmesi ve mükemmelleşmesi gerekir (Tocqueville, 2016: 548).

Gelişen modern teknolojinin, siyasal iktidarı atomize olmuş birey karşısında daha da güçlendirdiğini belirten Tocqueville; zayıflayan ve kaybolan sosyal bağların, toplumsal ara kurumlarla telafi edilebileceğini düşünmektedir. Toplumsal ara kurumların eksikliğinde özgürlükler tehlike altına gireceğinden; örgütlenme hakkı, despotik yönetimin engellenmesi için vazgeçilmez bir önlemdir (Akt. Doğan, 2009: 140).

Eşitlik ve özgürlük arasındaki gerilimi detaylı bir şekilde ele alan Tocqueville'e göre, insanlar despot bir yönetim altında da eşit olabilirken; (siyasal) özgürlük, demokratik bir toplumda teşkil edilmesini önerdiği sivil toplum için bir gerekliliktir. Tocqueville'in, Hristiyanlık öğretisinin demokrat ve cumhuriyetçi olgulara yatkınlığı, hukukun üstünlüğü, geleneklerin yasalara öncülük etmesi, erkler ayrılığı, demokrasi, aristokrasi ve despotizm konularındaki düşünceleri, Montesquieu ile uyum içerisindedir. Bununla birlikte, iki düşünür arasında birtakım farklılıklar da söz konusudur. Montesquieu, İngiltere yönetsel sistemini yüceltirken, Tocqueville Amerikan yönetsel sisteminin olumlu yönlerine vurgu yapmıştır. Çağla'ya (2007: 173) göre, Montesquieu cumhuriyetle ilgili düşüncelerini Roma'yı örnek alarak oluştururken, Tocqueville antik dünya ile ilgili örneklerin modern demokrasileri açıklamada bir fayda sağlamayacağını savunmaktadır. Ayrıca, ticaretin insanlara özgürlük ruhu aşıladığını belirten Montesquieu'nun aksine, Tocqueville özgürlük

ruhunun ticarete yol açtığını belirtmektedir. Tocqueville'in Rousseau ile olan fikir ayrılığı ise oldukça nettir. Her ne kadar doğa durumunda insanların mutlu oluşu, eşitsizliğin nedenlerinin tarihsel bağlamda incelenilmesi gibi konularda Rousseau ile benzer düşüncelere sahip olsa da; Rousseau'nun toplumdaki herkes tarafından rıza gösterilmesi gereken bir olgu olarak tanımladığı genel irade, Tocqueville tarafından çoğunluğun tiranlığı olarak kavramsallaştırılmış ve eğer tedbir alınmaz ise demokratik bir toplumu önce anarşiye, sonrasında ise despotizme götürebilecek bir olgu olarak görülmüştür. Tocqueville, bu noktada merkezi iktidarın baskıcı uygulamalarına karşı yerel yönetimlere, örgütlemeye ve dernekleşmeye çok büyük bir önem atfetmektedir. Özgürlük ve eşitlik umutlarını yeşertmiş olmasını kabul etmekle birlikte, aşırı bir şekilde övülmesine karşı çıkarak, birçok konuda hemfikir olduğu Thomas Paine ile Fransız Devrimi konusunda farklılaşan Tocqueville'in ortaya koymuş olduğu düşünceler, kendisini sivil toplum düşüncesinin kurucu babalarından birisi haline getirmiştir.

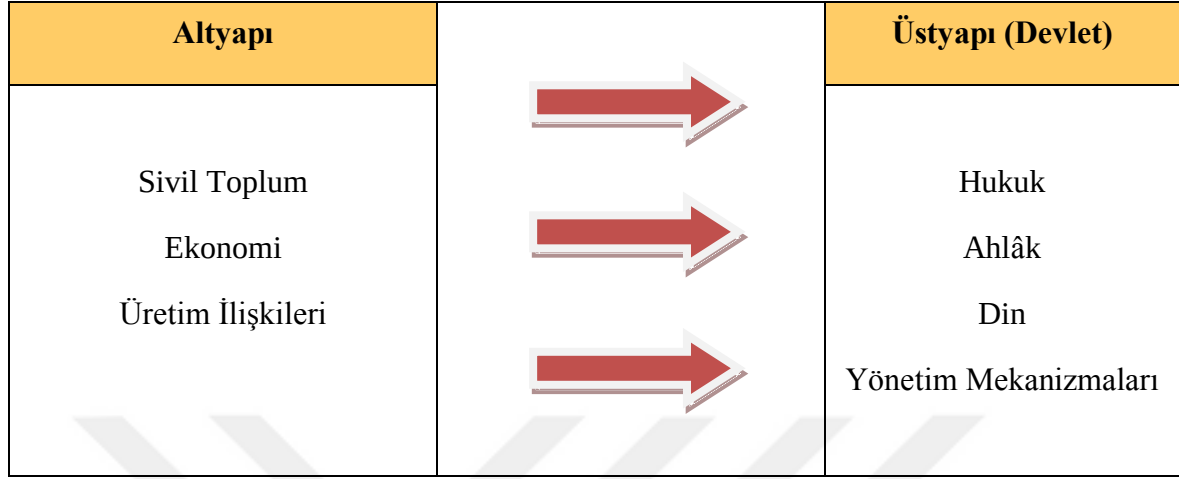
3.4. Devlet ve Sivil Topluma Marksist Bakış

Çalışmanın bu başlığında, Marksist düşünürlerin sivil toplum ve devlet kavramlarını ele alış biçimleri değinilecektir. Marksist yorumlar, kendilerinden önce devlet ve sivil toplum konusundaki düşüncelerini ortaya koyan kuramcılardan bağımsız düşünülemez. Nitekim Marx'ın Hegel'le, Gramsci ve Althusser'in ise Machiavelli ile olan düşünce ortaklıkları bu başlık altında analiz edilmeye çalışılacaktır.

3.4.1. Karl Marx: *Devlet ve Sivil Topluma Bir Meydan Okuma*

Toplumu açıklamakla kalmayıp, onu değiştirmeyi amaçlayan Karl Marx'ın (1818-1883) devlet ve sivil toplum üzerindeki düşüncelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, "tarihsel materyalizm" teorisi ile birlikte ele alınması gerekmektedir. Marx, toplumsal hayatın ve insanın gelişiminin siyasal üst yapıdan ziyade toplumun ekonomik ve maddi temelinden kaynaklandığı yönündeki görüşünü, tarihsel materyalizm kavramı ile açıklamaktadır. Altyapı iki temel unsura ayrılmıştır. Bunlardan birincisi; emek, makine, üretim yöntemleri ve aletlerini kapsayan "üretim güçleri"dir. İkincisi ise; feodalizm zamanında efendi-serf, kapitalizm zamanında ise burjuva-proleter ilişkisi olarak tanımlanabilecek "üretim araçları sahipleri ile işçiler arasındaki üretim ilişkileri"dir. Bu noktada, Marx için toplumsal değişimin dinamiğini oluşturan sınıf mücadelesi, tarihsel materyalizmin temel kavramıdır

(Slattery, 2017: 103-105). Marx'ın ele aldığı anlamda devlet ve toplum ilişkisi Şekil 3.3'te gösterilmiştir.

Şekil 3.3. Karl Marx'ta devlet ve toplum ilişkisi (Doğan, 2009: 223).

Hem Hegel, hem de Marx diyalektikten yararlanarak farklı siyasal sistemlere ulaşmışlardır. Hegel'in siyasal kuramındaki sivil toplum ile devlet arasındaki diyalektik ilişki, Marx'ta altyapı ile üstyapı arasında ortaya çıkmaktadır. Marx öğretisinde alt yapı ya da toplumsal yapı; üst yapıyı yani hukuk sistemini, ahlâkı ve dini de etkileyen bir alandır. Her ne kadar bu etkileme tamamen tek yönlü olmasa da, siyasal ve hukuksal anlayış genel olarak toplumsal yapının bir yansımasıdır (Doğan, 2009: 219-220).

Toplumsal salt keyfilikten kurtulup, kendisini kalıcı kılmasının biçimi kural ve düzendir. Toplum bu biçime kendisini sürekli olarak yeniden üretmek suretiyle erişmektedir. Bu oluşum, belirli bir zaman kesiti boyunca süregelen işe, gelenek ve görenek olarak taşlaşmakta ve sonunda yasa olarak kutsallaşmaktadır. Bu kural ve düzen, rastlantıdan ve keyfilikten bağımsızlık kazanacak her üretim biçiminin vazgeçilmez bir ögesi olmaktadır (Marx, 2018: 54)²². "Hukukun, toplum tarihinden bağımsız bir tarihi yoktur" ifadesi ile toplumun yasaya değil, yasanın topluma dayanması gerektiğini savunan Marx (2018: 69, 72); yasanın, bireysel çıkarlara karşı toplumun ortak çıkarlarını ve gereksinimlerini koruyan bir korunak olması gerektiğini ifade etmektedir. Marx'ın bu düşüncesinin, halkın

²² Rona Serozan tarafından çevrilen ve derlenen *Devlet ve Hukuk* isimli eserde, Karl Marx ve Friedrich Engels'in birçok konudaki görüşleri karma olarak sunulmuştur. Çalışmada derinlemesine bir Marx analizi yapıldığı için, eserde yer alan Marx'ın görüşlerine atıfta bulunulmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın kaynakçasında "Marx K. ve, Engels, F. (2018)" olarak sunulan eserin, metin içi göndermeleri ise "(Marx, 2018)" şeklinde yapılmıştır.

tabiatına uygun yasalar ve yönetim şekline vurgu yapan Montesquieu ile bir uyumluluk içerisinde olduğu değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bireylerin kendi aralarında sözleşme ilişkileri kurmalarının yasa ve hukukçuların gözünde basit bir rastlantı sayılmasını "hayali bir ürün" olarak değerlendiren Marx (2018: 89), sözleşme ilişkilerinin salt bireysel irade ve keyfiliklere dayanan ilişkiler olarak geçerli kılınmalarına karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda, Marx'ın idealize ettiği bireyin, bir toplumun üyesi olan birey olduğu sonucuna ulaşabilmektedir: "*Birey, ancak topluluk içinde, başkalarıyla bir araya gelmek suretiyle, yeteneklerini her yönde geliştirme olanağını bulur. Yalnız topluluk içinde bireysel özgürlük olanaklıdır.*" (Marx, 2018: 101).

Marx, 1844 yılında yayımlanan *On the Jewish Question (Yahudi Sorunu)* adlı eserinde, tarihsel gelişimin ürünü olan insan tarafından icat edilmiş bir olgu olarak ele aldığı dini, toplumsal koşulların bir yansıması olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda, bir üst yapı kurumu olan din de üretim ilişkilerinin belirlediği bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır (Akt. Doğan, 2009: 219-220). Bu kapsamda, Marx'ın 1848 yılında *Deutsche-Brüsseler Zeitung* gazetesinde yayımlanan makalesinde yaptığı Hristiyanlık dini eleştirisi önemlidir. Marx'a göre, Hristiyanlığın toplumsal ilkeleri, kadim çağda köleliği meşru kılmış, Orta Çağ'da serfligi yüceltmıştır. Modern devlette ise, proletaryanın uğradığı zulmü nasıl savunacağını da iyi bilmektedir. Hristiyanlığın toplumsal ilkeleri, bir hâkim sınıfla bir ezilen sınıfın gerekli olduğunu öğütlemektedir. Hristiyanlığın toplumsal ilkeleri, kilise üyelerinin düzeltmeye yeltendiği rezillikleri cennete havale ederek, bu rezilliklerin dünyada sürüp gitmesini meşru kılmaktadır. Hristiyanlığın toplumsal ilkelerine göre, zalimlerin mazlumlara reva gördüğü tüm alçaklıklar, Tanrı'nın sevdiği kullarını sınamasıdır. Hristiyanlığın toplumsal ilkeleri, sefillere has nitelikler olan ödlekligi, kendinden nefreti, alçalmayı, boyun eğmeyi ve alçak gönüllüğü salık vermektedir. "Hristiyanlığın toplumsal ilkeleri yaltakçdır; oysa proletarya devrimcidir." (Marx ve Engels, 2011: 80).

Hegel'e göre, birey sıfatıyla insan, kendi iradesine dış doğanın ruhu olarak gerçeklik kazandırılmalı ve doğaya kendi özel mülkiyeti olarak sahip çıkmalıdır. Marx (2018: 82) ise, her insanın kendisini gerçekleştirmek için toprak sahibi olması yönündeki Hegel öğretisini reddederken, Hegel'in bazı pasajlarında adamakıllı sapıttığını ifade etmekten de geri durmamaktadır. Marx şöyle devam ediyor: "*Üstelik bireyin kendi iradesine gerçeklik kazandırmak için, toprağın neresine bir sınır çekeceğini, onun iradesinin kendi kendisini*

ülkenin tümünde mi, yoksa daha da ileri giderek, ülkeler topluluğunda mı gerçekleştireceğini anlamak büsbütün olanaksızdır." (Marx, 2018: 82).

Marx'a (2018: 26) göre, mülk edinilen malların hukuken güvenlik altına alınmasının anlamı, üretim biçiminin kendisine özgü hukuk ilişkileri ve hükümet biçimleri yaratmasıdır. Geçmişin zorbalık hukuku, burjuva hukuk devletlerinde değişik bir biçimde olsa da varlığını sürdürmektedir. Marx bu durumu aşağıdaki ifadeleriyle detaylandırıyor:

Hukuki düzenin sürekliliğini ileri sürenler, artık geçerliliğini yitirmiş özel çıkarları geçerli kılmak, bu toplumun yaşam ilişkileri, mülk edinme biçimi, alışverişi ve maddi üretimince mahkûm edilmiş olan yasaları topluma dayatmak, salt özel çıkarları altında koşan yasa koyucularını görev başında tutmak ve azınlığın çıkarlarını çoğunluğun çıkarlarına üstün kılabilmek için devlet gücünü kötüye kullanmak isterler (Marx, 2018: 69).

Eleştirisini derinleştiren Marx (2018: 78), 15. yüzyılın sonunda ve 16. yüzyılda bireysel kaba güç ile ele geçirilen mülkiyetin, 18. yüzyılda ise ülke topraklarının yağmasına aracılık etmeye başlayan yasalar ile elde edinmeye başladığını ifade etmektedir: "18. yüzyılın devrimi budur işte!"

Marx'a göre, içerisine makineler, fabrikalar, hammaddeler ve ürünlerin girdiği kapitalizm; üretim araçlarının özel mülkiyeti ile karakterize edilen bir endüstriyel toplum tipidir. Mülkiyet bir toplumsal sınıf olan kapitalist burjuva sınıfının elindedir. Kapitalist için yatırımda amaç, faydalı mallar üretmekten ziyade daha fazla kazanmaktır ve bu nedenle kazancın farkına varmayı başaramayan kapitalistler, zamanla pazardan dışlanmaktadır (Sabine, 2008: 28, 28). Bu noktada, Marx'ın özel mülkiyet eleştirisine kulak verelim: *"Toplumun üyelerinin onda dokuzu için özel mülkiyet fiilen yoktur. Dahası var: Bir toplumda özel mülkiyet, bu onda dokuz için yok olduğundan dolayı mevcuttur."* (Marx, 2018: 78).

Aklın dünyayı yönetmesinin felsefe ile gerçekleştiğini savunan Hegel; tarihin diyalektiğin itici gücü olan aklın gelişimine göre (geriye bakarak) yorumlanabileceğini ifade etmektedir. Marx ise, kendinden öncekilerin kullandıkları epistemolojik çerçeveleri bir kenara bırakıp özgün bir tarih anlayışı benimseyerek Hegel'den bağımsızlığını kazanmıştır. Ona göre, uçsuz bucaksız zenginliklere sahip olan, savaşlar kazanan olgu tarih değil, gerçekte yaşayan insanlardır. Bu bağlamda; tarih, kendi amaçlarını gerçekleştirmek isteyen insanların etkinliğinden başka bir şey değildir (Akt. Giddens, 2000: 79-80). Marx'ın ifade ettiği şekliyle: *"İnsanlar tarihlerini kendileri yapar fakat diledikleri gibi de yapamazlar;*

kendi seçtikleri koşullar altında değil, fakat geçmişten gelen maddi koşullar altında yaparlar." (Marx, 2018: 28).

Marx'ın diyalektik anlayışında, çalışan bir varlık olan insanın doğaya egemen olma uğraşısı tarihe yön vermiştir. Bu uğraşlar her ne kadar doğayı işlemek suretiyle daha iyi yaşam koşulları oluşturmayı amaçlamış ise de, kimi zaman da savaşların, toplumsal sınıfların birbirleri ile mücadelesinin ve sömürünün kaynağı olmuştur. İnsanlık tarihi; Fransız Devrimi sonrasında ulusların tarihi bağlamında açıklanmaya çalışılırken, Marksist teoride sınıflar arası mücadelenin tarihi olarak görülmektedir. Bu kapsamda, toplumsal olaylarda eski üretim biçimini temsil eden olgular tez, yeni üretim biçimini temsil eden olgular antitez olarak yorumlanmaktadır. Tez ile antitez arasında, insan iradelerin devreye girdiği sancılı mücadelenin sonucunda ise bir sentez olarak devrim ortaya çıkmaktadır (Doğan, 2009: 223-225).

Marx tarihsel anlamda dört tip toplum ortaya çıktığını düşünmektedir. Bunlardan ilki, küçük tarımcı topluluklarla beraber avcı toplayıcıları da içeren, üretici güçlerin düşük düzeyde geliştiği ilkel/kabile toplum(u)dur. Bu evrede işbölümü, ailede var olan doğal işbölümünün biraz daha genişlemesi ile sınırlı kalmıştır. Patriarkal aile şefi, altında kabile üyeleri ve en altta köleleri içermiştir. Kabile toplumunun yerini alan antik toplumda (ikinci toplum tipi); komünal mülkiyet ve devlet mülkiyeti var olsa da, gerçek özel mülkiyetin ortaya çıkışı ile birlikte işbölümü genişlemiştir. Bunun sonucunda, kasaba ve kır arasındaki uzlaşmazlık artmış ve yurttaşlarla köleler arasındaki sınıfsal ilişkiler gelişmiştir. Antik toplum kentte başlamış olmasına rağmen, ardılı olan feodal toplumun (üçüncü toplum tipi) kaynağı kır olmuştur. Marx'a göre bunun sebebi, Roma'nın fetihleri sonucunda sahip olunan büyük topraklar üzerinde nüfussal bir yoğunlaşmanın mümkün olamamasıdır. Bu dönemde Roma'nın zayıflamasıyla beraber, barbar istilacıların yıkımları, üretici güçlerin gelişme düzeyinde bir gerilemeye yol açmış, tarım ve ticaret durma noktasına gelmiştir (Giddens, 2000: 76). İnancın yerini delinin, dinin yerini bilimin alması gerektiği çağrısını yapan Marx için; feodal toplumdaki ekonomik sömürünün doğurduğu kıtlık, dördüncü toplum tipi olan burjuva toplumu için ön koşulları sağlamaktadır ve bu aşamada kapitalizm gereklidir. Fakat gelişimini tamamladıktan sonra, komünizm ve sosyalizm diye farklı şekillerde ifade ettiği yeni bir endüstriyel toplum tipini ortaya çıkarması gerekmektedir (Kivisto, 2008: 25). Agger'e (2011: 148) göre, insanların statükoyu kabullenmeleri ve

efendilerine karşı ayaklanmamaları için zayıfların yanlış bilinç sahibi olması gerekliliği; Marx tarafından tüm toplum biçimlerinin ortak özelliği olarak görülmektedir.

Marx'a (2018: 99) göre, burjuva toplumunda özgürlük; insanlar arasındaki birlik, beraberlik ve dayanışmadan ziyade insanların birbirlerinden koparılıp yalıtılmasına dayanmaktadır. Marx, şu şekilde devam ediyor: *"Soyut özgürlük sözcüğünün sizi aldatmasına göz yummayınız! Kimin özgürlüğünden söz ediliyor? Bu, bir kişinin bir başkası karşısındaki özgürlüğü değil, fakat düpedüz sermayenin işçiyi ezme özgürlüğüdür. Serbest ticaret üzerine kurulmuş bir düzenin ürünüdür bu özgürlük düşüncesi..."* (Marx, 2018: 100).

Yaklaşım tarzları farklı olsa da, Tocqueville ve Marx'ın ortak noktaları, özgürlüğe yapmış oldukları vurgulardır. Tocqueville, özgürlüğün eşitlik kavramıyla içinin boşaltıldığından yakınırken; Marx ise, özgürlüğün bireysel yalıtıma sebep olan sermaye düzeni tarafından yok edilmesinden duyduğu endişeyi ortaya koymaktadır. Marx için sivil toplumun eşitlik ve özgürlük alanı; özel sermayeyi denetleyenlerin, bu kaynaklara sahip olmayan işçileri sömürme özgürlüğü olarak görülmüştür. Bu nedenle, Marksist teoride sivil toplum, daha çok kapitalist ve burjuva toplumları ile yakın bir ilişki içerisindedir. Marx'a göre, gerçek özgürlüğün elde edilmesinin yolu, sivil toplum içerisindeki özerkliği geliştirmekten ziyade sivil toplumun yok edilmesidir. Bu noktada, devlet-sivil toplum ayrımını kapitalist toplumun üstesinden gelemeyeceği bir olgu olarak ele alan Marx; baskın olanın devlet olduğunu öne süren Hegel'in aksine, devletin var oluşunun toplumsal sınıflara bölünmüş olan bir sivil toplum olduğunu iddia etmektedir. Marx, sivil toplumun baskın olma sorununun, devletin gücünün artırılması ile değil; devlet sivil toplum ayrımının -hatta hem devletin, hem de sivil toplumun- sona ereceği sosyalist toplum ile çözülebileceğini ifade etmektedir. Bu kapsamda, artık sınıflara dayanmayacak olan sosyalist toplumda, ayrı bir toplumsal alan olarak devletin yok olacağı beklenebilir (Pierson, 2015: 95-96, 104).

İster demokrasi, ister aristokrasi, isterse monarşi biçiminde yönetilen devletler içerisindeki mücadelelerin tümünün, seçim hakkı uğruna verildiğini ifade eden Marx (2018: 124); bu mücadelelerin, çeşitli sınıflar arasındaki cereyan eden çekişmelerin dış belirtilerinden başka bir şey olmadığını savunmaktadır.

Hegel'e göre ulus nasıl bir ortak bir birliğe sahip ise, Marx'a göre de sınıf böyle bir ortak birliğe sahiptir. Sınıf, tarih içinde ekonomik ve toplumsal düzen içindeki yerinin zoruyla hareket ederken kendine özgü düşünce ve inançları meydana getirmektedir. Bireyin önemi asıl olarak bir sınıfın üyesi olmasından gelmektedir. Çünkü ahlâki inançları, estetik seçimleri ve hatta kendisine inandırıcı görünen usamlama biçimi asıl olarak sınıfın doğurduğu düşüncelerin bir yansımasından oluşmaktadır (Sabine, 2000: 204). Marx'ın birey kavramı üzerine yaptığı vurgu, kendi başına olan yalnız birey üzerine değildir. İnsan ancak bir toplumun üyesi olarak anlam kazanacağından, bir toplumun üyesi olan birey üzerinedir (Doğan, 2009: 245). Bu bağlamda, sosyalist Marx; bireye Hobbes'da, Rousseau'da, Hegel'de, ve hatta Locke'da bile benzeri görülmeyen bir biçimde inanmaktadır (Dumont, 2018: 173).

Marx, "toplumsal yapı anlamında sivil toplum", "kapitalist üretim tarzı anlamında sivil toplum" ve "burjuva siyasal devletin egemen olduğu sivil toplum" olmak üzere, sivil toplumu üç ayrı biçimde tanımlamıştır. Marx'a göre, burjuva liberal devletin kurulması ile sonuçlanan 1789 Fransız Devrimi, feodal üretim ilişkilerine dayalı toplumsal örgütlenme biçimi ile birlikte, hukuksal yapıyı da değişime zorlamıştır. (Doğan, 2009: 232). Feodal güçlerin, korporasyonların, loncaların ve ayrıcalıkların kaldırılmasını "sivil toplumun devletten ayrılması" olarak niteleyen Marx, Fransız Devrimi'nin bir yandan siyasal ruhu uyandırırken, diğer yandan da feodal toplumun bireyi çevreleyen bağlarını paramparça ettiğini savunmaktadır (Doğan, 2009: 235). Bu bağlamda, Marx'a göre, Fransız Devrimi'nin en önemli sonucunun devlet ile toplumun ayrılması olduğu ifade edilebilir.

İnsanların karşılıklı eylemlerinin bir ürünü olan toplum, insanların seçmekte özgür olduğu bir kavram değildir. Üretici güçlerin gelişimi; üretim, ticaret ve tüketim olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Üretim, ticaret ve tüketimin gelişimi; bu gelişime uygun bir aile tipi, bir zümre ve sınıf örgütlenmesi olarak adlandırılabilir bir sivil toplum olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Sivil toplumun gelişimi ise, sivil toplumun kendi görüntüsünden başka bir şey olmayan politik devleti ortaya çıkarmaktadır (Marx, 2018: 27). Bu noktada, Marx'ın tespiti dikkate değerdir: *"Modern özel mülkiyete, modern devlet denk düşer. Modern devletse, burjuvazinin hem dışa hem de içe karşı, mülkiyetin çıkarlarının karşılıklı güvencesi uğruna bölündüğü bir örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir."* (Marx, 2018: 83).

Devlet ile sivil toplum arasındaki ayrılmanın bir ürünü olan bürokrasiyi "sivil toplumun devlet formalizmi" ve "bir ruhban cumhuriyeti" olarak tanımlayan Marx; bürokratları ise, devletin amacını kendi özel amacına getiren ve daha yüksek makamlar peşinde koşan insanlar olarak değerlendirmektedir. Bu noktada Marx, asalak bürokratik devlete ve onun merkezi hükümetine karşı; köylülerle emekçilerin dayanışmacı bir perspektifle oluşturdukları bir adem-i merkeziyet mantığını desteklemektedir (Bensaid, 2011: 24, 27). Bu mantığın temelinde komün²³ yatmaktadır. Marx'a göre, komün çevresinde oluşan siyasi birlik, "tüm yerel inisiyatiflerin gönüllü birliği" ve "federe komünlerin merkezi bir heyeti" olacaktır (Bensaid, 2011: 28). Bu bağlamda, Marx'ın, Montesquieu'nun formüle ettiği federe devlet kavramını sahiplendiği değerlendirilebilir. Marx'ın ele aldığı biçimi ile devleti bürokratikleşme ve militarizmden arındıracak komünün özellikleri aşağıda belirtilmiştir:

1. İmparatorluğun dolaysız antitezi olarak komün, tüm yurttaşların oyuyla seçilmiş, sorumlu ve her an göreve alınabilir belediye meclisi üyelerinden oluşmalıdır.
2. Memurlar ve komünün kendi üyeleri, görevlerini işçi ücretleri karşılığında yerine getirmelidir.
3. Tüm kamu görevleri -merkezi hükümetin yetki alanında olabilecek nadir görevler bile- komün görevlileri tarafından üstlenilmelidir.
4. Merkezi teşkilatın halk üzerinde otorite tesis etme görevi devam etse de, bu görev komün görevlileri tarafından yerine getirilmeli ve hakiki bir denetime tabi olmalıdır.
5. Komünde memurlar, eski hükümet aygıtında yaptıkları gibi kendilerini reel toplumun üzerine çıkarmamalıdır ve kamu görevi özel mülkiyet olmaktan çıkarılmalıdır. (Bensaid, 2011: 25-26).

Marx (2018: 131), merkezileşmiş devlet gücünün, sistematik ve hiyerarşik bir işbölümü bağlamında yaratılmış tüm organlarıyla -ordu, polis, bürokrasi, rahipler ve yargıçlar- burjuva toplumu tarafından feodaliteye karşı güçlü bir silah olarak kullanıldığı mutlak monarşi döneminden kalma olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, Marx, özgürlüğe bakış açısında olduğu gibi, merkezi devlete karşı çıkışı ile de Tocqueville'in izinden gitmektedir.

²³ Kendisini vasıflı işçiler gibi ücretlendirilen halk denetiminde vekillerle donatarak, devletin tüm gizemlerini ve üstün olma iddialarını ortadan kaldıran yapıdır (Bensaid, 2011: 28-29).

Marx'a (2018: 135-137, 141) göre, ilk çağda devletin temeli kölelik iken, modern devletin temeli sivil toplum ve sivil toplum içindeki bireydir. Bu bireyin, öteki bireylerle tek bağı özel çıkar ve bilinçsiz doğal zorunluluklardır. Demokratik temsili devletle sivil burjuva toplumu arasındaki karşıtlık, toplumsal kamu yaşamıyla kölelik arasındaki karşıtlığın olgunlaştırılmış bir biçimidir. Köleliğe katlanan modern birey, aynı zamanda toplumsal yaşama da katılmaktadır. Birey, ücretli emeğin ve bencil gereksinimlerin kölesi olan bağımsız bireydir. Bencil insan, toplumun çözülüşünden edilgen ve önceden belirlenmiş bir sonucu olarak siyasal katılımdan uzaklaşmaktadır. Marx, bu noktada Rousseau'ya başvurur: Siyasal katılımdan uzaklaşan insan; bir toplumun üyesi sıfatını taşıyan yurttaştan (*citoyen*) ayrı kılınarak salt insanla (*homme*) özdeş tutulmaktadır. Burada devreye -Marx'ın kölelikle bir tuttuğu- insan hakları girmektedir:

İnsan hakları insanı dinden kurtarmaz; aksine, ona din özgürlüğü kazandırır. İnsan hakları insanı mülkiyetten kurtarmaz; aksine, ona mülkiyet özgürlüğü sağlar. İnsan hakları insanı karın çamurundan kurtarmaz; aksine, ona daha fazla kar elde etme özgürlüğü verir. Aslında, insan haklarının çağdaş devletçe tanınması, köleliğin antik devletçe tanınmasından ayrımsızdır (Marx, 2018: 141).

Devletin amacının sivil toplumu aşmaktan ziyade sivil toplumdaki mevcut ilişkileri devam etmesini sağlamak olduğunu ifade eden Marx, devlet olduğu sürece sivil toplumun kaybolmayacağını ve sömürüye dayalı ilişkilerin devamına yol açacağını iddia etmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında -her ne kadar diyalektikte kullandıkları unsurlar farklı olsa da- Marx'ın da Hegel gibi sivil topluma olumsuz bir anlam yüklediği sonucuna ulaşılmaktadır. Hegel, bu olumsuzluğu metafiziksel bir devlet ile aşmaya çalışırken, Marx ise proletarya devrimi ile sınıf çekişmelerinin sona erdiği ve devletin olmadığı bir sosyalist toplum projesi inşa etmiştir (Doğan, 2009: 241-242).

Feodal üretim biçimini yıktığı için, sanayi toplumunda burjuva üretim biçimi egemendir. Tarihsel ve toplumsal bilimlerin belirleyici öznesi, üretim biçimini ve mülkiyetini elinde tutan burjuvadır. Devlet, burjuva sınıfının çıkarlarını koruyan bir araçtır. Kapitalist toplumun güçlü sınıfı burjuva olduğu için; kapitalist toplumdan sosyalist topluma geçebilmenin koşulu, burjuva toplumunda ortaya çıkacak bunalımdır. Bu noktada, Marx sosyalist devrimin motor gücünün işçi sınıfı (proletarya) olduğu konusunda derin bir inanç taşımaktadır (Doğan, 2009: 237-240). Burjuvanın bunalımını, Sabine'e (2000: 235) başvurarak detaylandırılabilir. Marx'a göre, feodal toplumu yıkan kapitalistlerin kendi aralarındaki yarışmadan dolayı sanayi gittikçe daha geniş üretim birimleri içinde

toplanacaktır. Bu birimler tekelci olmak eğilimi gösterdikçe, zenginlik daha az sayıda kişinin büyük servetlerinde toplanacaktır. Karı arttırmak için girişilen yarışma sömürüyü daha şiddetli kılacak ve bu sömürünün sonucunda işçi sınıfı daha çok yoksullaşacaktır. İşçiler ürettiklerini tüketmekten yoksun durumda bulundukları için, kapitalist iktisat bunalım ve işsizlik dönemleriyle karşılaşacaktır. Küçük işadamları, çiftçiler, bağımsız el sanatçıları durmadan ücretli proletarya konumuna düşeceklerdir. Kapitalist toplum, "kapitalistler ve onların uyduğu ikincil sınıflar" ve "proletarya" arasında kutuplaşma eğilimi gösterecektir. Bu eğilim, el koyanlara el konulacak bir devrimci duruma yol açacak ve üretim araçlarının sosyalleşmesi ile sonuçlanacaktır. *"Her devrim eski toplumu dağıtır. Bu nedenle toplumsaldır. Her devrim eski iktidarı devirir. Bu nedenle de siyasaldır."* (Marx, 2018: 125).

Bununla birlikte, Marx (2018: 139), kendisiden önce topluma egemen bulunan sınıfın yerine geçen her sınıfın, amaçlarına ulaşabilmek için, kendi çıkarlarını toplumun bütün üyelerinin ortak yararı olarak sunmak zorunda olacağının altını çizmektedir. Bu bağlamda, Marx'a (2018: 189) göre, kapitalist toplumun devrimle komünist topluma dönüştürüleceği döneme, devletin proletaryanın devrimci diktasından başka bir şey olamayacağı bir geçiş dönemi denk düşmektedir:

İşçi sınıfı, kendi gelişim çizgisinde ve son aşamasında; eski sivil toplumun yerine, ortaya, tüm sınıfları ve bu sınıfların uzlaşmaz karşıtlıklarını dışta bırakacak bir birlik koyacak ve ortada siyasal iktidar diye bir şey de bırakmayacaktır. Çünkü siyasal iktidar, sivil toplumdaki uzlaşmaz karşıtlığın resmi ifadesinden başkaca bir şey değildir (Marx, 2018: 189-190).

Marx'a göre, burjuvazinin devrilmesi işçi sınıfın diktatörlüğü ile mümkündür. İşçi sınıfı diktatörlüğü bir sınıf karakterine sahip olsa da, kendisini bir kooperatif diktatörlük olarak tasarlamamıştır. Burada söz konusu olan, halkın tamamına sosyalizm götürülmesi için iktidarın alınmasıdır (Bensaid, 2011: 29, 31).

Marx'a göre, sosyalist devrimin gerçekleşebilmesi için, işçi sınıfının da yeni bir dünya yaratabileceğine ve farklı bir iktisadi ve siyasi sistemin kurulabileceğine inanması gerekmektedir (Agger, 2011: 148). Sosyalist devrimden sonra, siyasal sistemi yeni ilişkilere göre düzenleyecek olan işçi sınıfının temel görevi; burjuva sınıfını ortadan kaldırmak ve üretim araçlarını topluma aktarmak suretiyle özel mülkiyet anlayışından ortak mülkiyet anlayışına geçişi sağlamaktır (Doğan, 2009: 241). Marx'a göre, mülkiyet haklarının korunması felsefesini benimseyen burjuva sınıfı gibi, yükselen işçi sınıfının da

kendine ait bir felsefesi olmalıdır: "Mülksüz insanların sosyalist bir savunusu". Fakat, proletarya toplum yapısının altında sömürülecek bir sınıf bulunmadığından; sosyalist devrim sömürme gücünü işçi sınıfının eline vermeyecek, sömürüyü tamamen ortadan kaldıracaktır (Sabine, 200: 185). Bu bağlamda, Marx sınıfsız bir sosyalist toplumun, kapitalizmin ayrılmazı olan eşitsizliklere ve adaletsizliklere karşı galip geleceğini ve sanayileşmenin getirdiği faydaları herkese sunacağını iddia etmektedir (Kivisto, 2008: 34). Yukarıda anlatılanlardan hareketle, Marx'ın sivil toplum kuramında; feodal üretim biçiminin tez, burjuva üretim biçiminin antitez, sosyalist devrimin ise sentez olarak ele alındığı sonucuna ulaşılabilir.

Devlet ve sivil toplumu diyalektik bir bağlamda ele alan Marx, ekonomi ve üretim ilişkilerinden oluşan altyapının; hukuk, din, ahlâk ve yönetim mekanizmalarından oluşan üstyapıyı belirlediğini savunmaktadır. Marx, insan tarafından icat edilmiş bir olgu olarak ele aldığı dini, özellikle Hristiyanlık bağlamında sert bir şekilde eleştirmektedir. Topluma göre biçimlenmesi gerektiğini ifade ettiği yasa kavramının, bireyselliğe karşı bir koruyak olduğunu belirtmekte olan Marx, bireyi ise, sermaye tarafından yalıtılmış yalnız bireyden ziyade bir toplumun üyesi olarak ele almaktadır. Marx'ın ortaya koyduğu düşünceler, Montesquieu'nun yasaların toplumun özellikleri tarafından belirlenmesi ve federe devlet düşünceleriyle, Rousseau'nun *citoyen* ve *homme* kategorizasyonu ile tutarlıdır. Tarihin insanlar tarafından gerçekleştirilen bir olgu olduğu saptamasında bulunarak, Hegel'in tarih anlayışını geliştirmiştir. Bununla birlikte, özel mülkiyete oldukça eleştirel bir şekilde yaklaşan Marx; Hegel'in insanın kendisini gerçekleştirmek için mülk sahibi olması gerektiği şeklindeki öğretisini reddetmekle kalmamış, Hegel'i sapıtmakla suçlamıştır. Marx, özgürlük üzerine olan kaygıları ve merkezi hükümetin tehlikeleri konularında Tocqueville ile bir uyum içerisinde. Marx'ın ortaya attığı düşüncelerin özgünlüğü, devletin sivil toplumun bir yansıması olduğu yönündeki saptamasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, modern köleliğe zemin hazırladığını iddia ettiği sivil toplum ve devletin restore edilmekten ziyade topyekûn ortadan kaldırılması gerektiğini ifade eden Marx'a göre; bu, işçi sınıfının başını çektiği sosyalist devrimle mümkün olacaktır. Ortaya koymuş olduğu düşüncelerle, kendisinden sonra gerçekleşecek birçok siyasal oluşuma öncülük eden Marx; günümüzde birçok disiplin tarafından başvurulmakta olan başat düşüncülerden birisidir.

3.4.2. Antonio Gramsci: *Hegemonya ve İktidar*

İtalyan Komünist Partisi'nin kuruluşuna öncülük eden kişilerden birisi olan Antonio Gramsci (1891-1937); toplumun görece istikrarla birlikte, değişimi ve gelişimi nasıl sağladığı üzerine eserler kaleme almıştır (Ransome, 2011: 17-19).

Özellikle Fransız Devrimi sonrası yaşanan toplumsal değişimle ilgilenen Gramsci; burjuva sınıfının, uyguladığı eğitim ve hukuk politikalarıyla toplumu başarılı bir şekilde etkilemesinin ve diğer sınıfların burjuvazi anlayışına sempati ile bakmalarının sağladığı öneme değinmektedir. Fransız devriminden önceki sınıfların tutucu olduklarını ve diğer sınıfları kendi dünya görüşleri yönünde dönüştürmeyi hiç düşünmediklerini belirten Gramsci; bunun tam tersi bir yönetim izleyen burjuvazinin, kendi sınıf anlayışını topluma benimsettiğine vurgu yapmaktadır (Doğan, 2009: 292).

Kapitalizmin günlük düzeninin, yalnızca baskı ve silahlı kuvvetlerle korunamayacağını düşünen Gramsci; bu düzenin, sivil toplum içerisindeki alt sınıfların ideolojik ve kültürel olarak baskılanması sonucunda sürekliliğinin sağlandığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, "zorlamayla güvence altına alınan üretilmiş bir rızanın karışımı" olarak ele aldığı yönetimin; kiliseler, gazeteler, okul, aile yapısı, kültürel değerler ve hatta sendikalar ile ideolojik ve pratik bir baskı yarattığını ve sürdürdüğünü belirtmektedir. Ona göre, uzun dönemli tahakkümlerini garantilemek isteyen burjuva sınıfı; isteklerini basit bir şekilde topluma dayatarak değil, işçi sınıfının da dâhil olduğu ikincil sınıfların desteğini kazanacak stratejiler uygulayarak dile getirmektedir. Bu bağlamda Gramsci, kültürel ve ideolojik denetim öğelerine ve oybirliğinin seferber edilmesine "hegemonya" olarak kavramsallaştırmıştır (Pierson, 2015: 107). Devleti, siyasal toplum ve sivil toplumun toplamı olarak ele alan Gramsci; liberal sivil toplum anlayışından uzaklaşırken, Hegel öğretisine yakınlaşmaktadır. Bu yaklaşım, Gramsci'nin sivil toplumu devlet karşısında özerk bir toplumsal yapı olarak görmediğini de ortaya çıkarmaktadır (Doğan, 2009: 299).

Hegemonya; bir toplumsal grubun entelektüel ve ahlâki bağlamda toplumun geneli üzerinde yöneticilik yapma yeteneği, kendi tasarımı çerçevesinde yeni bir toplumsal sistem ve tarihsel blok kurma yetisidir (Mattelart ve Mattelart, 2011: 86). Machiavelli, Hegel, Marx ve Lenin öğretilerinin bir sentezi olarak değerlendirilebilecek olan Gramsci'nin

siyaset teorisi; mevcut burjuva hegemonyasının yıkılıp, yeni işçi sınıfının hegemonyasının kurulmasına yönelik öneriler sunan bir karşı-devrim stratejisidir.

Gramsci'nin -siyaset bilimi disiplininin henüz emekleme aşamasında olduğu bir dönemde- yönetimde siyasal, ideolojik ve kültürel süreçlerin önemine vurgu yaparak oluşturduğu hegemonya kuramı; ölümünün ardından 1960'lı yıllardan itibaren yayımlanmaya başlamış ve büyük yankı uyandırmıştır (Ataay ve Kalfa, 2008: 27).

3.4.2.1. Gramsci öğretisinin felsefi temelleri ve Machiavelli ile ilişkisi

Gramsci'ye göre; "olması gereken", yeni bir denge ve güç ilişkisi yaratmaya yönelik "olan" içerisindeki iradeye ilişkindir. "Olması gereken", "olan"ın realist ve tarihsel yorumunun bir ürünü olduğu için, siyasetin kendisidir (Fontana, 2013: 159-160). Bu felsefi tartışmayı, Gramsci'nin *Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine* adlı eserinde ele aldığı biçimde aktaralım:

Gerçekten de hukuksal düzenle siyasal düzenin alanları farklıdır. Ve gerçekte ilk düzen, statik bir görüş açısından, kamusal organizmayı, belirli bir tarihsel evrimin doğal ürünü olarak ele alırken; ikincisi aynı organizmayı, dinamik bir görüş açısından, yararlı yanları ve noksanlıklarıyla değerlendirilebilecek ... bir ürün olarak görmektedir. Bu bakımdan denilebilir ki, "hukuksal düzen, farklı kamu kurumlarını kendi gerçek varlıkları içinde inceleyip çözümlediğinden ötürü varlıkbilimsel -ontolojik- ve analitik" iken, "siyasal düzen, farklı kurumları oldukları durumuyla değil de nasıl olmaları gerektiği bakımından, yani, hukuksal olmayan ve olmayacak, amaca uygunluk yargıları ve değerlendirme ölçütleriyle incelediğinden, deontolojik ve eleştirel"dir (Gramsci, 2014: 181).

İnsanın sabit ve değişmez bir doğaya sahip "bilinenler" ve varoluşu önceden belirlenmiş "özler" olarak görülmesine karşı çıkan Gramsci'ye göre; insan, köklerini tarihsel süreçten alan bir "oluş"tur. İnsan, gerek pratik faaliyetleriyle tarihi yapan bir aktör, gerekse tarihte kendisini yaratan bir düşünür olarak tarihtir (Fontana, 2013: 27). Gramsci; insan doğası ve siyaset arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklıyor:

Siyaset ve tarih biliminde praksis²⁴ felsefesinin gündeme getirdiği temel yenilik, sabit, değişmez ve soyut bir 'insan doğası' (doğaldır ki bu kavram dinsel düşünce ve aşkınlıktan türemiştir) olmadığının; tersine insan doğasının, tarihsel olarak belirlenmiş, yani belirli sınırlar içinde filoloji ve eleştirinin yöntemleriyle soruşturulabilecek, toplumsal ilişkilerin bütünü olduğunun kanıtıdır. Bu nedenle siyaset bilimi, somut içeriği (ve mantıksal formüleştirmesi) bakımından, gelişmekte olan bir organizma olarak kavranmalıdır (Gramsci, 2014: 19).

²⁴ Gramsci, hapishanede kaleme aldığı yazılarında, sansürüne takılmamak için "Marksist felsefe" yerine "praksis felsefesi" kavramını kullanmıştır.

Gramsci (2017: 31-32), her konuşan varlığın kendisine özgü bir dili ve düşünce sistemi olduğunu ifade etmektedir. Kültür -önkoşulu olan dil vasıtasıyla- kalabalık tabakalar halinde bulunan bireyleri birleştirmektedir. Bu noktada, tarihsel ve toplumsal ayrılıklar herkesin kullandığı dilde ifade bulmaktadır. Gramsci'nin *Hapishane Defterleri* adlı eseriyle devam edelim: *"Hiçbir tarihsel eylem yoktur ki, 'kolektif insan' tarafından yapılmamış olsun. Bu demektir ki, hedefleri birbirinden ayrı, çok sayıda kişinin aynı amaca ulaşmak üzere kaynaşmalarını sağlayan bir 'kültürel-toplumsal' birlik gerçekleştirmiştir."* (Gramsci, 2017: 32).

Toplumsal ilişkilerin, ayrı insan grupları tarafından oluşturulduğunu ifade eder Gramsci. Bu gruplardan her birinin varlığı, başka grupların varlığını da gerektirmektedir. Bu nedenle birlik, biçimselden ziyade diyalektik bir özellik taşır. Örnek olarak vermek gerekirse; aristokrasinin varoluşunu mümkün kılan şey, feodal arazinin serfleridir (Gramsci, 2017: 39). Bu noktada, Gramsci'nin mülkiyetle ilgili görüşlerinde Katolikliğe yönelik ağır bir eleştiri görmek mümkündür:

Bireycilikten yakınmaya Katoliklerin hiç hakkı da olmamalı. Çünkü mülkiyetten başka kimseye siyasal bir kişilik tanımamışlardır; yani onlara göre insanın değeri kendinden değil, fakat malından mülkünden gelir. Bir kimsenin ancak ödediği belirli orandaki vergi ile seçmen olabilmesi ve maddi çıkarlar sağlayan yönetim kurullarına girebilmesi "ruhun" "madde" önünde alçalması değil de nedir? (Gramsci, 2017: 43).

Fontana'ya (2013: 36-37, 40-41) göre, Machiavelli; halk kavramına dayanmak zorunda olan yeni bir siyaset formunun inşa edilebilmesi için, iktidarın doğasının yeniden tanımlanması gerektiğini düşünmüştür. Bu bağlamda Gramsci, Machiavelli'yi iktidar denkleminde -yeni bir unsur olarak- kitlenin varlığını tanıyan bir siyaset ihtiyacını kavrayan ve kuramsallaştıran ilk düşünür olarak görmektedir. Bir söylem ve bilgi formu yaratmanın peşinde olan Gramsci'ye göre; bu formun yapısı kitlelerin bir yığın olmasına değil, kişisel çıkarların karşılıklı etkileşimlerle evrensel çıkarlara yöneldiği bir vücut olarak varoluşuna dayanmaktadır. Bilinçli bir özne yaratan bilgiyle halkın birliği olarak yorumlanan bu siyasal kavrayış, halkın yaşamı ve faaliyeti haline gelen bir dünya kavrayışı olarak hegemonya kavramını karakterize eden olgudur. Gramsci'ye göre, toplumsal ve tarihsel dönüşüm için gereken koşulları ve ülküleri saptayacak olan siyaset anlayışı; herhangi bir dönüştürücü ve eğitici karakterden yoksun olan saf siyaset anlayışı ile taban tabana zıttır. Özetle; hem Machiavelli, hem de Gramsci için siyasal teoremin merkezinde olan şey, kitlenin halka dönüşmesi sürecidir. Bu süreç, Gramsci'nin "ulusal-halkçı kolektif

irade" olarak kavramsallaştırdığı olgunun yaratılmasına yönelik devrimci bir bakış açısını içermektedir (Fontana, 2013: 138-139). Gramsci şu şekilde açıklıyor:

(Kitle insanı) belirli bir toplumsal grupla bağ kurar, bu grup ahlâki davranışına, iradesinin yönüne etki yapar ama bu sonunda, hiçbir karara, hiçbir seçmeye olanak vermez, manevi ve siyasal bir pasiflik doğurur; bunun için halkın eleştirici bir gözle kendini kavraması siyasal 'egemenlik' için, karşı yönde, önce ahlâk sonra da politika alanında girişeceği mücadele sırasında mümkün olur ve ancak böylece gerçek hakkında daha üstün bir bilinç edinir. Belirli bir hegemonya gücünün bir ögesi olduğu bilinci (yani siyasal bilinç), sonunda teori ile pratiğin birleştiği gittikçe artan kendi bilincine ermede ilk aşamadır. Teori ile pratiğin birliği de, mekanik bir olgu değil tarihsel bir oluşturmaktır. Bunun ilk aşaması, emekçinin hemen hemen içgüdüsel bir duygu ile kendisini öteki sınıflardan "başka", "ayrı" bir sınıftan olduğunu, bağımsızlığını hissetmesidir. Bu duygu gelişerek sonunda ona gerçekten tek ve bütüncül bir dünya görüşü kazandırır (Gramsci, 2017: 13).

Makyavelist girişimi, tarihte ilerici bir gücün özdeşliği ve gelişimi olarak yorumlayan Gramsci'ye göre; bu ilerici güç, geleneksel ideolojiye dayanan birliği yıkacaktır. Bu yıkım, yeni gücün oluşumu ve gelişimi için gerekli bir yıkımdır. Yeni gücün gelişim sürecinin itici gücü, "benden size, sizden bana" ilişkisinin yarattığı hegemonik etkinliktir. Bu ilişki, interaktif bir hareketle geliştiğinden; hem bilgiyi hem de özneyi meydana getirmektedir (Fontana, 2013: 213-214). Bununla birlikte; Gramsci, liberal bir Machiavelli'den ziyade devrimci bir Machiavelli ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Machiavelli'nin rasyonalizasyon ve mevcut iktidar yapısını haklılaştırma gibi liberal yorumlarını deşifre ederek, Makyavelist düşüncenin devrimci ve radikal ruhunu ortaya çıkarmayı amaçlamıştır (Fontana, 2013: 41).

3.4.2.2. Siyasal parti, yapı/üstyapı ve tarihsel blok

Gramsci düşüncesinde siyasal parti, mevcut toplumu yeni ve üstün olana dönüştürmeyi amaçlayan Makyavelist hükümdarın karşılığıdır. Bu noktada; Gramsci'nin siyasal partisi, Machiavelli'nin hükümdarı ile aynı işlevi görmektedir. Hükümdar, dağınık durumdaki İtalya'yı birleştirecek araç iken; siyasal parti ise, üstün bir sosyalist hegemonyayı ortaya çıkaracak koşulların oluşmasını hazırlayacak güçtür. Gramsci'de siyasal parti, entelektüellerin yüksek kültürü ile kitlelerin halk kültürü arasındaki mesafeyi kapatarak egemen kültüre ve burjuva sınıfına karşıt proletaryanın kolektif iradesini oluşturmaktadır (Fontana, 2013: 282-283). Gramsci'nin ifadeleri ile devam edelim:

Teori ile pratik arasında, daha sıkı bir ilişki kurulmasıyla, dünya görüşü canlılık kazanır, kökten yenileşir ve eski düşünce biçimlerinin karşıtı olarak ortaya çıkar ... Siyasal partiler, gerçek tarihsel süreç olarak teori ile pratiğin, içinde kaynaşmış birleştiği potlardır (Gramsci, 2017: 15). Teori ile pratiğin özdeşliği sorunu genellikle, geçiş dönemleri denilen tarih

dönemlerinde ortaya çıkar. Bu, değişme hareketinin daha hızlı olduğu bir andır (Gramsci, 2017: 46).

Gramsci'nin (2014: 12) "modern prens" olarak tanımladığı siyasal parti; mitos bir prens, gerçek bir kişi ya da somut bir birey olamaz. Yalnızca bir organizma, kolektif iradenin ve içinde somutlaşmaya başladığı karmaşık toplumun bir ögesi olabilir. Tarihsel gelişim tarafından belirlenmiş olan bu organizma; evrensel ve topyekûn olma eğilimi gösteren kolektif iradenin ilk hücresi olan siyasal partinin ta kendisidir. Tarihsel bir eylem olan siyasal parti, somut bir bireyde -sanki bir mitos gerçekleşiyormuş gibi- ete kemiğe bürünebilir. Şöyle detaylandırıyor Gramsci: *"Modern çağda yeni Prens'in baş aktörünün kişisel bir kahraman olmayıp siyasal parti, yani farklı ulusların farklı iç ilişkileri içinde her zaman yeni bir devlet tipi kurmayı amaçlayan, akla uygun ve tarihsel bakımdan bu ekle kurulmuş belirli bir parti olacağı söylenebilir."* (Gramsci, 2014: 43).

Gramsci'ye (2014: 37-38) göre, tüm siyaset bilimi ve sanatı "hükmedilenler ve hükmedenler", yani "yönetilenler ve yönetenler" şeklindeki indirgenemez bir olguya dayanmaktadır. Olgu bu olduğu için; siyaset, en etkin yönetim biçiminin ne olduğu, yöneticilerin en iyi biçimde nasıl yetiştirilebileceği, hükmedilenlerin itaatini sağlamak için akla uygun ve en az dirençle karşılaşacak yöntemlerin nasıl bulunacağı sorularına odaklanmalıdır. Bu sorulardan hareket eden Gramsci (2014: 40); siyasal partilerin, yöneticilerin hazırlanması ve yönetim yeteneklerinin artırılmasında en doğru yer olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Gelineen noktada, Gramsci'nin parti anlayışının noksanlığı bağlamında yaptığı bireysellik ve sektercilik²⁵ eleştirisi dikkate değerdir:

Bireycilik yalnızca hayvansal bir apolitizmdir, sektercilik "apolitizm"dir ve eğer iyi incelenirse, gerçekten sektercilik kişisel bir "müşteriler" topluluğuna sahip olma biçimidir; sektercilikte "devlet anlayışı"nın temel unsuru olan parti anlayışı noksanıdır. Parti anlayışının devlet anlayışının temel unsuru olduğunun kanıtlanması en önemli ve açıkça desteklenmesi gereken bir görevdir, tersine "bireycilik" hayvanat bahçesi sakinlerinin hareketleri gibi "yabancılar tarafından zevkle seyredilen" hayvansal bir tutumdur." (Gramsci, 2014: 41).

Marx'ta ekonomik yapı bütün diğer kurum ve pratiklerin temeli olduğundan, ekonomik yapının değişmesi üstyapıyı da değişime sürükleyecektir. Devrimci pratiğin, mal ve hizmetlerin üretildiği yöntem ve ilişkileri değiştirmeye yoğunlaşmasının ana nedeni budur. Gramsci'nin çözümlemesinde ise, sadece ekonomik değil, aynı zamanda düşünsel, kültürel ve zihinsel pratikleri içeren meşru bir dünya görüşüne olan ihtiyaca vurgu yapılmaktadır

²⁵ Bir inanca, düşünceye ya da öğretiye körü körüne bağlı olma durumu.

Gramsci'nin yaklaşımında yapı, hegemonik etkinliğin olgun arenası olarak üstyapısal üstyapısal siyaset pratiği tarafından aşılmaktadır (Ransome, 2011: 203-204).

Gramsci'nin siyaset teorisi, tarihsel öznenin doğuşu ve oluşumu üzerine bir söylemdir. Marksizm algısında tarihsel özne olarak insanın, iktisadi güçlerin inisiyatifine bırakılmış pasif bir nesne haline getirilerek bastırıldığını ifade eden Gramsci'nin siyasal konumu, devrimci ve eleştirel özünü kaybettiğini düşündüğü Marksizm'e bir tepki olarak gelişmiş ve ifadesini bulmuştur (Fontana, 2013: 28).

Gramsci, kapitalist toplumun maddi ekonomik eşitsizliklerinin farkına varmanın, toplumsal yapının bütüncül kavrayışına ulaşmak için yeterli olmadığının altını çizmektedir. Toplumsal yapının bütüncül kavrayışına ulaşmak, aynı zamanda siyasal ve ideolojik pratiklerin kavranmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda, Gramsci toplumsal değişimin salt yapısal (ekonomik) nedenlerden etkilendiği varsayımının ötesine geçmeyi amaçlamaktadır (Ransome, 2011: 173). Gelineen noktada, Gramsci'nin sivil toplum bağlamında yapmış olduğu liberalizm eleştirisine kulak verelim:

Serbest mübadele hareketinin düşünceleri, temelini, pratik kökenlerinin belirlenmesi zor olmayan bir yanılgıda bulmaktadır; bu düşünceler (tarafından)... ekonomik faaliyetin sivil topluma özgü olduğu ve devletin [bu faaliyetin] düzenlenmesine karışmaması gerektiği ifade edilmektedir. Ama fiili gerçeklikte sivil toplumla devlet bir ve aynı olduğundan, bırakınız yapsınlarıcılığın da, yasama yoluyla ve zorlamayla gündeme getirilip sürdürülen bir devlet 'düzenlemesi' biçimi olduğu açıkça ortaya koyulmalıdır: [bu düzenleme] ekonomik olayların kendiliğinden dile gelen otomatik bir ifadesi değil de kendi amaçlarının bilincinde olan kasıtlı bir siyasetidir (Gramsci, 2014: 61-62).

Gramsci'ye (2014: 173-174) göre, kuvvetler ayrımının gerçekleşmesi için yapılan tartışmalarla ortaya çıkan hukuk kuralları; belirli bir tarihsel dönemin sivil toplumu ile siyasal toplumu arasında cereyan eden mücadelelerin sonucudur. Liberalizmin zayıflığının temel sebebinin kuvvetler ayrımı prensibinde aranması gerektiğini ifade eden Gramsci; devletin zorlayıcı gücünü kullanan bürokrasinin, bir süre sonra bir kast sistemine dönüştüğünü iddia etmektedir. Kuvvetleri farklılaşmış liberal devletin birliği ise -her ne kadar farklı ölçülerde olsa da- her üç kuvvetin de siyasal hegemonyanın bir organı olmasıyla sağlanmaktadır.

Gramsci *Selections from the Prison Notebooks (Hapishane Defterleri-Seçmeler)* adlı eserinde üstyapıda iki ana unsura gönderme yapmaktadır. Bunlardan birincisi, genellikle özel organizmalar topluluğu olarak değerlendirdiği sivil toplumdur. İkincisi ise, devlet

olarak ele aldığı siyasal toplumdur. Bu iki unsur, hem egemen grubun toplumun diğer kesimleri üzerinde uyguladığı hegemonyaya, hem de devlet ve yasal hükümet aracılığıyla uygulanan komutaya tekabül etmektedir (Gramsci, 1999: 145). Biraz daha detaylandırmak gerekirse, Gramsci için siyasal toplum, belirli bir döneme ilişkin ekonomi ve üretim biçimini halk kitlelerine özümsetme amacı taşıyan bir zor aygıtı iken; sivil toplum ise, bir toplumsal grubun kilise, sendika, okul gibi örgütler vasıtasıyla ulusun tüm kesimleri üzerinde oluşturduğu hegemonyadır. Bu açıdan bakıldığında, Gramsci'ye göre, baskıcı tahakkümün temel kaynağı kamusal siyasal toplum (devlet) iken; rızaya dayalı hegemonyanın temel kaynağı ise sivil toplumdur (Ransome, 2011: 185).

Gramsci'ye (2017: 47-48) göre, yapılar ve üstyapılar bir "tarihsel blok" oluşturmaktadır. Daha anlaşılır bir ifadeyle, üstyapının karmaşık, çelişik, uyumsuz bütünü; toplumsal üretim ilişkilerinin bütününe yansıtmaktadır. Düşünüş; yapı ile üstyapılar arasındaki karşılıklı ilişkiye dayandığından, ortaya diyalektik bir süreç çıkmaktadır.

Toplumlar kaçınılmaz bir şekilde, karşılıklı çıkarlara dayanan ittifak ve bloklar üretmektedirler. Fakat bu blokların çok azı gerçekten egemen hale gelmektedir. Bu bağlamda, hegemonyalar her zaman tarihsel bloklardan doğsa da, bütün tarihsel bloklar hegemonik değildirler. İktidarı ele geçiren tarihsel blok; gerek kendi içerisinde, gerekse diğer toplumsal grup ve sınıflarla hegemonya inşa etmeye devam etmelidirler. İktidarda olan sınıf; egemen haline gelmekle birlikte, önderlik etmeyi de sürdürmektedir. Gramsci, devrim sonrasında hegemonik önderliğin niteliğini değişse de, işlevinin yok olmayacağını belirtmektedir. Bu noktada, toplumsal değişimin önkoşulu olan hegemonya, değişime direneceklere karşı tek savunmadır (Ransome, 2011: 182-183).

Gramsci (2017: 12); Katolik tutumun tam karşısında konumlandığı praksis öğretisinin, aydınlarla basit insanlar arasında bir temas kurarak insanlara daha üstün bir hayat görüşü kazandırmayı amaçladığının savunmaktadır. Bu etkileşim, halk yığınlarının fikir yönünden gelişmesine siyasal bakımdan olanak sağlayacak bir fikri-manevi blok meydana getirmektedir. Gramsci'nin kendi ifadeleriyle detaylandırılabilir: *"Praksis felsefesinin iki ödevi var: Bu felsefeyi benimsemiş olan kendi bağımsız aydınlar grubunu oluşturabilmek için en ince şekillere bürünen çağdaş ideolojilerle mücadele etmek ve Ortaçağ kültürüne bağlı halk yığınlarını eğitmek."* (Gramsci, 2017: 72).

Geliştirdiği hegemonyanın ekonomik olduğu kadar, siyasal ve düşünsel olması; tarihsel bloğun en önemli özelliğidir. Yeni iktidarın başarılı olabilmesi için kişisel ekonomik çıkarların ötesine geçmesi ve evrensel olması gerekmektedir. Gramsci'ye göre, yeni hegemonyanın geliştiği kurumsal alanlarda; yapısal ekonomik kurumlar, siyasal ve düşünsel üstyapı kurumlarının altında kalmaktadır (Ransome, 2011: 210-211). Pratiği ve bilinci yeni bilgi tarafından geliştirilen bir söylem ve konuşma formlarını yansıtan bir öznenin ortaya çıkmasıyla; bu söylem ve konuşmayı toplumsal ve politik olarak mümkün hale getirecek bir kamusal alan oluşmaktadır (Fontana, 2013: 218-219). Doğru siyasal bilincin oluşmasında, Gramsci iki önemli noktaya işaret etmektedir. Birincisi, yeni ortaya çıkan grubun kendi yetkisini maddi üretim araçları üzerinde ortaya koyma mecburiyetinin ortaya çıkmasıdır. İkincisi ise, mevcut toplumsal çelişkilerin ötesine geçmeye öncülük edecek olgunun düşünce dünyası olduğudur. Bu nedenle ekonomik yapı, siyasal üstyapı içerisindeki düşünce savaşına tabi ve tali kalmaktadır (Ransome, 2011: 220). Farklı bir ifadeyle, Gramsci için siyasal eylemi doğrudan belirleyen olgu; ekonomik yapı değil, kanunların yorumlanmasıdır (Akt. Ransome, 2011: 217).

Ransome'a (2011: 211-213) göre, Gramsci iki farklı eleştirel ifade türüne dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, egemen grubun geniş kapsamlı dünya görüşünün genel eleştirisi olan "organik uğrak"tır. İkincisi ise, ücret ve çalışma koşulları gibi çok uzun vadeli tarihsel önemi olmadan ortaya çıkan özgül eleştiriler olan "konjonktürel uğrak"tır. Gramsci'ye göre, başarılı bir tarihsel bloğun ortaya çıkması, toplumsal pratiğin bütün düzeylerinin birbiriyle bağının ve organik olanla konjonktürel olan arasındaki ilişkinin düzgün bir şekilde belirlenmesine bağlıdır.

Gramsci'ye göre egemenlik, bir sosyal grubun tek başına veya başkalarıyla ittifak ederek diğer gruplara entelektüel ve etik anlamda önderlik etmesi, kendisine karşı duran grupları ortadan kaldırması veya silah gücü ile itaat etmek zorunda bırakması, yani hegemonya (iktidar) kurması anlamına gelmektedir (Doğan, 2009: 271). Gramsci, var olan toplumsal düzen krize girdiğinde, egemen grupla yeni gelişen grubun mücadelesinin üç aşamalı olduğunu öne sürmektedir. İlk aşama "üretim sisteminin dolaysız çelişkilerinin eleştirileri"dir. Bu aşamada öncelikle iş örgütlenmelerinde -özellikle ekonomik açıdan- iyileştirmeler talep edilir. İkinci aşama, "mevcut sistemin temel çelişkilerinin eleştirisi"dir. Bu aşamada, eleştirinin dışı vurumu giderek siyasal hale gelmektedir. Üçüncü aşama ise, "yeni tarihsel boğun eski bloğun yerini alması"dır. Bu aşamada, yeni tarihsel blok -askeri

güçler de dâhil olmak üzere- devlet kurumlarının denetimini ele geçirmektedir (Ransome, 2011: 227). Yukarıda anlatılanlardan hareketle, Gramsci'nin, üretim sisteminin eleştirisini konjonktürel uğrak; mevcut siyasal sisteminin eleştirisi ise organik uğrak olarak ele aldığı değerlendirilebilir.

3.4.2.3. Hegemonya

İdeolojik bir kavram olarak hegemonya, iktidarı elde etmeyi amaçlayan her toplumsal grubun sahip olması gereken bir dünya görüşünü tanımlamaktadır (Ransome, 2011: 171).

Hegemonya -hangi toplumsal güç ilişkisine hitap ettiğine bağlı olarak- Gramsci tarafından üç farklı şekilde kullanılmıştır. Birincisi, bir mücadele süreci olan hegemonyanın, bağımlı sınıfların kalplerinde ve zihinlerinde denetim sağlamak için bitmek bilmeyen bir çaba oluşudur. İkincisi, temsilcileri bilinçli ve düşünce üreten kişiler olduğundan, hegemonyanın mistik bir metafizik ya da ruhtan ziyade gerçek bireyler tarafından bilfiil yaratılan, muhafaza edilen ve yeniden üretilen bir olgu oluşudur. Üçüncüsü, bir *praksis* biçimi ve eleştirel öz-düşünüm olan hegemonyanın, maddi gerçekliğin daha fazla anlaşılmasına ve siyasal strateji ile eylemin yeni bir biçimine öncülük edişidir (Ransome, 2011: 176).

Gramsci; hegemonya kavramını, Lenin'in işçi sınıfının örgütlenmesine ve yönetme rolüne ilişkin eserlerinde²⁶ bulduğuna inanmıştır (Poulantzas, 2014: 156). Bu bağlamda, liberal burjuva bakış açısına göre Gramsci; reel politik ve zor prensiplerine dayanan devrimci bir teori geliştiren ve gerçekleştiren Lenin'i, modern Machiavelli olarak tasavvur etmektedir (Fontana, 2013: 30). Fakat Gramsci, Leninist devrimci bakış açısını tersten okumaktadır. Bolşevik Parti, meşrulaştırıcı kurumlar oluşturmaya iktidarı ele geçirdikten sonra başlamıştır. Öncelikle meşrulaştırıcı bir hegemonyanın kurulması gerektiğinde ısrarcı olan Gramsci ise; hegemonya kurulmaksızın gerçekleşen bir devrimin, askeri darbeden farksız olacağına işaret etmektedir. Ona göre; hegemonya oluşturulmadan yapılan devrim, mevcut iktidar ilişkilerinin toplumsal ve siyasal olarak yeniden üretilmesinden öteye geçemez (Fontana, 2013: 286). Sosyalist yönetimin hemen kurulamayacağının altını çizen Gramsci;

²⁶ Lenin, *The State and Revolution (Devlet ve Devrim)* adlı eserinde tüm sınıflı toplumlarda, mülksüz ezilen sınıfın mülk sahibi egemen sınıf tarafından tahakküm altına alındığına vurgu yapmaktadır. Lenin'e göre, devlet daima bir sınıfın diğerine karşı uyguladığı şiddetin bir aracı olmuştur. Bu bağlamda; kapitalist toplumda şiddet, kapitalist sınıf tarafından işçi sınıfına uygulanmaktadır (Berberoğlu, 2012: 83-85).

bu aşamadan önce yaşanacak ara yönetim dönemi "korporatif aşama" olarak adlandırmaktadır. Korporatif aşamada aydınlar ve devlet, sosyalizmin özgürleşmek demek olduğu konusunda insanları ikna edecek ve toplumun geniş kesiminin desteği kazanılacaktır. İkna; kültür, eğitim ve hukuk aracılığıyla olacaktır. Bu iş yapılırken parti ve aydınlar araç olarak kullanılacağını ifade eden Gramsci, toplumun giderek sosyalizme olumlu bakar hale gelmesini ve bu amaca doğru ilerleme sürecini "arınma" olarak nitelemektedir (Doğan, 2009: 275-276).

Bununla birlikte; Lenin tarafından sadece işçi sınıfı dayanışmasını ifade etmek için kullanılan hegemonya kavramı, Gramsci tarafından çoğunlukla "fiziksel güç veya zor; düşünsel, ahlâki ve kültürel ikna ile birleştiren bir toplumsal ve siyasal kontrol biçimi" olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, Gramsci için burjuvazinin başarılı bir şekilde devrilmesi, onların iktidarı nasıl ellerinde tuttuğunun detaylı bir çözümlemesini gerektirmektedir (Ransome, 2011: 176).

Gramsci, işçi sınıfının artan farkındalığının, var olan sınıf mücadelesinin ekonomik ve toplumsal alandan siyaset ve ideoloji alanına taşınmasına katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Sermayeye karşı mücadele olgunlaştıkça, burjuva devletin desteklediği kapitalist ideolojiye karşı verilen mücadelenin önemi artmaktadır. Bu noktada, kendi sınıfsal çıkarlarının farkına varan işçi sınıfı, burjuva hegemonyasının sınırlarını aşmakta ve proletarya bakış açısını geliştirmektedir. Bu şekilde, kapitalizme karşı verilen mücadele siyasal ve ideolojik bir içerik kazanmaktadır (Berberoğlu, 2012: 88-89).

Gramsci'ye göre, hegemonik toplumsal denetim kendiliğinden ortaya çıkmaz ve bilfiil yaratılması gereklidir. Bu nedenle, önderlik gerektirmektedir. Bununla birlikte, amaçlarına ulaşmak isteyen toplumsal grup, büyük bir toplumsal çalkantı öncesinde önderliğini göstermelidir. Ne derece önderlik edebileceği ise, tarihsel bloğu ve bu bloğun amaçlarını ne boyutta temsil ettiği belirlemektedir. Bu bağlamda, alternatif hegemonyanın başarılı olması, hem ekonomik yapı hem de siyasal üstyapıda mevcut olan sorunların farkında olması ve bu yapılarla bağ kurmaya hazır ekonomik, siyasal ve ahlâki önderlik geliştirebilmesine bağlıdır (Ransome, 2011: 180-181).

Gramsci, toplumdaki egemen grubun kullanımına hazır durumda bulunan bir diyalektik strateji olduğunun altını çizmektedir. Egemen güç, düşmanlarının üstesinden gelmek için

-ordu ve ceza sistem gibi araçlar vasıtasıyla- doğrudan fiziksel güç kullanabilir; ya da kendi egemen dünya görüşünün değerlerini özümsemeye ve kabul etmeye razı etmek suretiyle, hasımlarının gönüllü desteğini kazanabilir (Ransome, 2011: 180). Bununla birlikte Gramsci, zor ve rıza arasında bir dengeye işaret etmektedir: *"Günümüzün klasik parlamenter rejimi üzerine uygulanan hegemonya, birbirlerini karşılıklı olarak dengeleyen -zorun rıza üzerinde yoğun bir hâkimiyeti olmadan- zor ve rızanın birleşimidir."* (Gramsci, 1999: 248).

Gramsci'ye göre, toplumsal denetimi sağlayabilmek için, yalnızca baskıyla iş görmeyen devlet, ideolojik araçları da kullanmaktadır (Ransome, 2011: 185). Sosyalizmin kurulması için kanlı bir devrimi değil, iknayı öne çıkarması Gramsci'yi farklı kılmaktadır (Doğan,2009: 251). İkna bağlamında Gramsci'nin temel fikri; yönetilen sıradan insanların, aldıkları eğitimden ve sistemin içerisindeki yerlerinden ötürü toplumu yöneticilerin gözünden görmelerini sağlamaktır (Burke, 2013: 90). Tekrar Gramsci'ye kulak verelim:

En önemli işlevlerinden birisi, nüfusun büyük çoğunluğunu belirli bir kültürel ve ahlâki seviyeye (gelişim için üretici güçlerin ihtiyaçlarına ve bunun sonucunda yönetimdeki sınıfın çıkarlarına tekabül eden bir seviye) yükseltmek olan her devlet etiktir. Bu bağlamda, pozitif bir eğitici işlev olarak okul ve negatif/baskıcı bir eğitici işlev olarak mahkemeler en önemli devlet aktiviteleridir (Gramsci, 1999: 526).

Bununla birlikte, devletin gerektiğinde özel sivil toplumun iletişim olanaklarından yararlanabileceğine değinen Gramsci; devletin pek rağbet görmeyecek bir politika üzerine çalışmaya başlamadan önce, sivil toplumun belli unsurlarını örgütleyerek ve merkezde toplayarak uygun bir kamuoyu yarattığını ifade etmektedir. Gramsci'ye göre, her nasıl ki zor kullanmayla özdeşleşen devlet, yeri geldiğinde ikna ve ideolojiyi bir araç olarak kullanabiliyorsa; ikna ile özdeşleşen sivil toplum kurumları da yeri geldiğinde güç uygulayabilir (Ransome, 2011: 189-190).

Gelinen noktada, Gramsci (2017: 59); tarih bakımından organik, belirli bir yapı için "zorunlu" olan ideolojilerle "kasıtlı" ideolojiler arasında bir yapmanın gerekliliğinden bahsetmektedir. Zorunlu ideolojiler; insan yığınlarını örgütlemekte, insanların mevcut durumlarının bilincine erecekleri ve gerekirse uğruna savaşabilecekleri bir zemin hazırlamaktadır. Keyfi ideolojiler ise, bireysel hareketlerden ve polemiklerden başka bir şey değildir. Bu noktada, Gramsci; her ne kadar keyfi ideolojilere karşı zorunlu ideolojileri yüceltse de, keyfi ideolojileri büsbütün gereksiz saymamaktadır. Çünkü keyfi

ideolojiler, hakikate karşı çıkan ve onu pekiştiren bir hata rolünü oynamaktadırlar. Gramsci, tartışmasına ideoloji ile maddi güçler arasında bir bağlantı kurarak şu şekilde devam etmektedir. Ona göre; maddi güçler ideoloji olmaksızın tasarlanamayacağı gibi, maddi güçler olmaksızın ideolojiler de bireysel ham hayallerden başka bir şey değildir.

Gramsci'ye göre, hegemonyanın genişlemesinin üç unsuru bulunmaktadır. Birincisi, "çatışma"dır. Önceden yeşermeye başlayan ideolojiler parti durumuna gelir ve çatışma başlar. Bu çatışma, çatışmanın bir tarafı diğerlerine üstün gelerek kendisini toplumun her kesimine yayma eğilimi gösterene kadar devam eder. İkinci genişleme unsuru, "proleter sınıfa dostça yaklaşan diğer toplumsal sınıflarla verimli bir iletişim geliştirme"dir. Bu bağlamda, Gramsci, sadece düşmanlara karşı kullanılabilecek bir olgu olarak değerlendirdiği gücün, iyi niyet ve coşkusuna ihtiyaç duyulan kesimlere karşı kullanılmasına sıcak bakmamaktadır. Üçüncü genişleme unsuru ise, "sınıf bağlaşıklığının ve türdeşmesinin bütün toplumsal gruplara uygulanması"dır (Ransome, 2011: 178-179).

3.4.2.4. Organik aydınlar, eğitim sistemi ve fabrika konseyleri

Gramsci aydınları; bir hegemonyanın oluşturulmasında, devrimci pratiğin örgütlenmesinde ve yönlendirilmesinde olmazsa olmaz unsurlar olarak görmektedir (Ransome, 2011: 242-244). Gramsci'ye (1999: 134-135) göre, ekonomik üretim dünyasında önemli bir işleve sahip her toplumsal grup, kendisi ile birlikte -ona ekonomik alanların yanı sıra toplumsal ve politik alanlarda da kendi işlevi hakkında farkındalık ve homojenlik sağlayan- bir ya da daha fazla aydın tabakası yaratmaktadır.

Hegemonya; Gramsci tarafından, temel ögesi rıza ve ikna olan entelektüel ve ahlâki bir liderlik olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, bir toplumsal sınıfın kültürel ve inanç sistemlerini toplumun geneline anlatmak ve yaymak gibi hegemonik bir işlevinin olduğu değerlendirilebilir. Bu nedenle, ideoloji, kültür, felsefe ve bu olguların örgütleyicisi pozisyonunda olan entelektüeller; hegemonya kavramına özgüdür. Entelektüeller, egemen sınıf ile ast sınıfları birbirlerine bağlayan organik arabulucudurlar. Entelektüellerin eleğinden geçen bilgi ve fikirlerin yaygınlaştığı toplum, işleyen bir organizma olarak istikrarlıdır. Özetle entelektüellerin işlevi; hem belirli bir yaşam tarzı ve dünya konsepti yaratmak, hem de belirli bir toplumsal grubun çıkarlarını ve değerlerini, toplumun genelinde ortak çıkar ve değerlere dönüştürmektir (Fontana, 2013: 272-273). Egemen

sınıfın çıkarlarının, toplumun genelinde ortak çıkar olarak karşılık bulması; Gramsci tarafından "sağduyu" ya da "kamusal düşünüş" olarak kavramsallaştırılmıştır (Gramsci, 2017: 30; Yaylagül, 2014: 110). Gramsci, ideoloji yaratan kültürel kurumları şu şekilde detaylandırmaktadır:

Her memlekette, her derecedeki okul ile kilise, görevlendirdikleri kişilerin sayısı bakımından en büyük iki kültür kuruluşudur. Ayrıca gazeteler, dergiler, kitap yayınları, devlet okulunu tanımlayan halk üniversiteleri tipinde kültür kuruluşları rolü oynayan özel okullar da kültür yaşamını etkiler. Başka mesleklerin de, uzmanlaşmış çalışmalarının bir bölümü kültür yaşamına yabancı değildir; hekimlerin, subayların ve yargıçların çalışmaları gibi (Gramsci, 2017: 23).

Gramsci geleneksel ve organik olmak üzere iki tür aydın grubundan bahsetmektedir. Kendilerini çağdaş egemen gruptan büyük ölçüde bağımsız olarak görmekte olan geleneksel aydınların yerine getirdikleri işlevlerin, tarafsızlık ve yansızlık içerisinde bütün toplumsal grupların çıkarına olduğu varsayılmaktadır. Yeni uzmanlaşmalar doğuran ekonomik pratiklerin gelişmesi ise, beraberinde organik aydınların sürekli gelişimini ve olgunlaşmasını getirmektedir. Üretim teknolojilerinin gelişiminin sürmesi, siyasal ve kültürel ortamın niteliğinin değişmesi sonucunda düşünsel yenileme olarak adlandırılabilir bir sürece neden olmaktadır. Bu gelişim ve değişim ile birlikte ortaya çıkan yeni organik aydınlar otorite, güç ve önderlik açısından merkezileştikçe; misyonunu tamamlayan organik aydınlar, tarafsız ve yansız bir şekilde yararlı işlevler yerine getirmeyi sürdürmek için geleneksel aydın tabakasına asimile olmaktadır (Ransome, 2011: 242-244).

Demokratik filozof²⁷, geleneksel aydının temsil ettiği tarihsel ve kültürel değerlerin aşılmasını ifade etmektedir. Verili yaşam tarzının ve ortak aklın aşılması, yeni bir dünya kavrayışının yaygınlaştırmasını sağlayan demokratik filozofların varlığı ile mümkündür (Fontana, 2013: 142). Bununla birlikte, Gramsci'ye (2017: 14) göre, gelişme süreci aydınla yığın arasında oluşan bir diyalektiğe bağlıdır. Aydınlar tabakasının nicelik ve nitelik bakımından gelişimi, yığının gelişiminden bağımsız olarak düşünülmemelidir.

Toplumsal gelişimin kesintisiz bir süreç olması ve bazı aydınların belirsiz roller oynaması nedenleriyle, aydın kategorisinin içinde alt bölümler de bulunmaktadır. Her aydın grubu aynı oranda güçlü değildir. Örneğin inşa üzerine tasarı geliştirmede hiçbir özerk

²⁷ Yazıları kapsamlı bir şekilde ele alındıktan sonra, Fontana'nın "demokratik filozof" kavramını organik aydın anlamında kullandığı değerlendirilmiştir.

inisiyatifleri olmayan kentsel aydınların tek görevi, girişimci ile aracı kitle arasında adaptör görevi görmektir. Ayrıca, kimi aydın grubu diğerlerini görev dağıtma işlevini üzerine alırken; başka bir aydın grubu ise hem organik, hem de geleneksel sayılabilir. Gelecekteki gelişmeleri öngören aydınlar bu gruba örnek olarak gösterilebilir. Egemen grup, var olan hegemonyasına karşı olan potansiyel tehditleri ortadan kaldırmak için bu aydınları görevlendirebilmektedir. Bu aydınlar, yasal disiplin uygulayan -silahlı kuvvetler, polis ve istihbarat örgütleri gibi- devletin zor aygıtlarını, hegemonyaya rıza göstermeyen grupların üzerine yönlendirebilirler. Bu aydın kategorisi, etkin duruma geleceği koşulların öncesinde olduğu için hem organik hem de geleneksel olarak değerlendirilebilir (Ransome, 2011: 242-244).

Toplumun itici güçlerinden birisi olarak ele aldığı üretim teknolojilerinin gelişimlerine vurgu yapan Gramsci, bu gelişimin kaçınılmaz bir şekilde uzmanlaşmaya yönelik bir ihtiyaç yarattığını ifade etmektedir. Bu bağlamda modern okul sistemi, uygun beceriler edinilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu kesintisiz süreçte, teknolojilerin vasıflı insanlara olan ihtiyacı arttırması gibi, vasıflı insanlar da yeni teknoloji ve sanayi süreçlerinin gelişimini kamçulamaktadır (Ransome, 2011: 178-179).

Gramsci'nin, toplumda egemen durumdaki grupların diğer toplumsal kesimlere doğrudan egemenliği, diğer toplumsal kesimlere kumada etmesi olarak tanımladığı hegemonya; hukuk ve hükümet mekanizmaları vasıtasıyla bütün topluma uygulanması gereken bir olgudur. Devleti sadece yönetimi elde tutma ve zorlama araçları üzerindeki hâkimiyeti üzerinden açıklamayı yeterli görmeyen Gramsci; devlet tanımına sivil toplumu da ilave ederek kilise, eğitim kurumları ve basın kavramlarına da vurgu yapmaktadır (Doğan, 2009: 269).

Gramsci'ye (1999: 171-172) göre, okul döneminden önce çocuklara kolektif disiplin ile okul öncesi nitelik ve tutum kazandırmayı amaç edinmiş anaokulu ve benzer kurumlar ağı oluşturulması gerekmektedir. Bununla birlikte, ilkökul dönemi üç ya da dört yıldan daha uzun tutulmamalıdır. Bu süreçte, öğrencilere okuma, yazma, cebir, coğrafya ve tarihin yanı sıra; devlet ve toplum kavrayışının oluşturulması bağlamında haklar ve görevler de aşılmalıdır.

Gramsci'de bilgi, öznenin kişiliğini tamamlayan bir süreçtir ve özne, bilginin dünyadaki ve mücadeledeki somut halidir. Bilgi, öznelar arasında beliren bir diyalog yoluyla yayılacağından; bu türden bir diyalog, zorunlu olarak karşılıklı konuşmaya dayanan bir etkileşimi varsaymaktadır (Fontana, 2013: 197). Gramsci'ye göre, bilgi halka açık bir söylem olmalıdır ve masa başında değil, hareket halinde söylenmelidir. Çünkü bilginin oluşumu ve gelişimi, bir öznenin oluşumu ve gelişimi ile kesişmelidir. Demokratik filozof ile özne arasındaki ilişki, karşılıklı ve müşterektir. Eğitimci ve eğitilenler birbirlerine karşı etkin ve dinamik bir tavır takınırlar. Bu şekilde, her öğretmen bir öğrenci haline gelirken, her öğrenci de bir öğretmene dönüşmektedir. (Fontana, 2013: 207). Tekrar Gramsci'ye başvuralım:

Öğretmen ile öğrenci arasında karşılıklı bir etki vardır; bunun için de her öğretmen daima öğrenci, her öğrenci de öğretmendir. Fakat pedagojik ilişkiler özgöl olarak okul içi ilişkilerle sınırlandırılmaz. Bu ilişkiler yoluyla, yeni kuşaklar eskilerle ilişkiye girer; onların deneylerini ve tarihsel olarak zorunlu değerlerini benimser; tarih ve kültür bakımından daha üstün, kendisine özgü bir kişiliği olgunlaştırır, geliştirir. Bu ilişki bütünüyle ele alınınca, tüm toplumda her bireyle öteki bireyler, aydın çevrelerle aydın olmayan çevreler; yönetenlerle yönetilenler; seçkinlerle bunların izinden gidenler, öncülerle arkadan gelenler arasında da görülür. Bütün "hegemonya" ilişkileri zorunlu olarak pedagojik bir ilişkidir ve bu yalnız bir ulusun içinde değil, bunu oluşturan çeşitli güçler arasında ve uluslar arası ölçüde ... kendisini gösterir (Gramsci, 2017: 32).

Ransome'a (2011: 233-235) göre, Gramsci tarafından ortaya konulan halk okulu kavramında, siyasal bilincin ve demokratik katılımın gelişmesi bağlamında merkezi temalar görmek mümkündür. Bu temalardan birincisi, bireyin gelişiminin komünal ve bireysel deneyimlerin etkileşiminden kaynaklandığıdır. Her birey -halk okulu deneyimi sayesinde- kendi yaratıcılığı ve rahatlığının, diğerlerinin yaratıcılığı ve rahatlığına bağlı olduğunu keşfetmektedir. İkincisi, okulla iş dünyasının sürekliliğidir. Halk okulunun oluşması -sadece okulda değil- toplumsal yaşamın bütününde, düşünsel ve endüstriyel çalışmalar arasında yeni ilişkilerin başlaması anlamına gelmektedir. Üçüncüsü, kişisel ve bunun sonucu olarak toplumsal gelişmenin ciddi bir öz-disiplin, yoğunlaşma ve çabaya gereksinim duymasıdır. Üçüncü tema ile ilişkili olarak dördüncüsü, öğrenmenin gerçekleşebileceği doğru ortamı yaratabilmek için otorite ve önderlik olgularının gerekliliğidir.

Gramsci, yeniden bir yapılanma amacı içindeki devlete dair yapmış olduğu analizde, eğitim sistemi ile senkronize edilmiş bir hukuk sisteminin de gerekliliğinin altını çizmektedir:

Her devlet belirli bir uygarlık ve vatandaş (ve dolayısıyla belirli bir türde birlikte yaşayış ve bireysel ilişkiler) yaratmak ve bunları sürdürmek, bazı gelenek ve tavırları ortadan kaldırmak ve başkalarını yaygınlaştırmak eğilimindeyse eğer, (okul ve başka kurum ve etkinliklerin yanı sıra) hukuk bu ereğin aracı olacaktır. Hukukun ereğe uygun ve üstün düzeyde etken ve meydana getirici olması için geliştirilmesi gerekecektir (Gramsci, 2014: 175).

Siyasal bilinç için gerekli olan başlangıç noktasının, işçi sınıfının eğitilmesi olduğu kanısında olan Gramsci; işçi sınıfı örgütlerine etkin katılımın, toplumu radikal olarak dönüştürmeyi başarmak için gerekli olan becerileri ve görüşü bireylere kazandırmada oynayabileceği rolün farkına varmıştır (Ransome, 2011: 257).

Lenin'in işçi sınıfın köylülerle iş birliği yaparak başarıya ulaştığı 1917 Bolşevik İhtilali örneği, Gramsci için yol gösterici olmuştur (Doğan, 2009: 268). Lenin gibi, Gramsci de mücadelenin siyasal boyutunu hep ön planda tutmuştur. Lenin'in Bolşevik Sovyetleri gibi Gramsci'nin fabrika konseyleri de örgütlenme, liderlik ve disiplin aracı olarak görülmüşlerdir. Bu yapılarda aydınlar, siyasal bilinç ve sınıf dayanışmasının canlandırılması ile birlikte, devrime yönelik uygun stratejilerin geliştirilmesinde temel unsur olarak ele alınmışlardır. Gramsci'nin Lenin'in ötesine geçtiği nokta, aydınların dışarıdan ve yukarıdan işçi sınıfına dayatılmasından ziyade işçi sınıfının içinden çıkması gerektiği yönündeki çözümlemesidir (Ransome, 2011: 173).

Machiavelli, Hegel, Marx ve Lenin'in düşüncelerinin objektif bir analizinden hareket ederek hegemonya kavramını ortaya atan Gramsci'nin yazılarında; liberalizm, burjuva sınıfı, mülkiyet ilişkileri, devlet-sivil toplum farklılığı ve kuvvetler ayırımına yönelik ciddi eleştiriler göze çarpmaktadır.

Gramsci, halk kavramına dayanan siyaseti kavramsallaştıran ilk düşünür olduğunu savunduğu Machiavelli'yi yücelterek, siyasal kuramının en ön sayfalarına yerleştirmiştir. Bu bağlamda, Machiavelli'nin yaşadığı dönemde prence (hükümdara) verdiği görev, Gramsci'de modern prens olarak kavramsallaştırdığı siyasal partide vücut bulmaktadır. Bununla birlikte, Machiavelli'nin mevcut iktidar yapısını rasyonalize etme ve meşrulaştırma gibi liberal yorumlarını deşifre etmekten kendisini alıkoymayan Gramsci; Makyavelist düşüncely devrimci bir bakış açısıyla yeniden yorumlamıştır.

Gramsci; Marksist felsefeyi, insan doğasının sabit ve değişmez olmadığını ortaya çıkarttığı ve aydınlarla sıradan insanlar arasında bir etkileşim yaratarak, sıradan insanlara üstün bir hayat görüşü kazandırmayı amaçladığı için övmektedir. Buna karşın, Marx'ın ekonomik

altyapının bütün üstyapıyı belirleyeceği varsayımının hatalı ve eksik olduğunu düşünen Gramsci; ekonomik unsurlarla birlikte, düşünsel, kültürel ve zihinsel pratiklerin de önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca, altyapının üstyapıyı değil; Marx'ta altyapıda bulunan sivil toplumu da dâhil ettiği üstyapının yapıyı (yazılarında altyapı yerine yapıyı kullanmayı tercih ettiğini görüyoruz) belirlediğini savunmaktadır. Gramsci, üst yapıyı belirleyen olgu olarak ise hukuk kurallarını işaret etmektedir.

Lenin'i "modern Machiavelli" olarak değerlendirse de, Lenin tarafından ortaya konulan devrimci bakış açısı Gramsci tarafından tersten okunmaktadır. Bu noktadan hareketle, hegemonyanın -Lenin'in yaptığıının aksine- devrimden önce kurulması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü devrim öncesi kurulmaya başlanan hegemonya, devrimi kolaylaştıracaktır.

Başarılı bir hegemonya için; hukuk sisteminden siyasal düzene, insan doğasından mülkiyete, ekonomiden fabrika konseylerine, aydınlardan eğitim sistemine, bireysellikten sınıf bilincine kadar birçok konuda detaylı bir çözümleme sunan Gramsci öğretisi, -her ne kadar yaşadığı dönemde bir karşılık bulmasa da- günümüzde sıklıkla başvuru alan temel bir siyasal doktrindir.

3.4.3. Louis Althusser: *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*

1960'ların sonunda Lenin ve Gramsci'nin ideoloji ve devlet kavramlarına bakış açılarını yeniden yorumlayan Louis Althusser (1918-1990), tarihsel materyalizmin temel kavramları üzerine genişletilmiş bir tartışma ortaya koymuştur. Gramsci'nin hegemonya kuramıyla sentezlediği devletin ideolojik aygıtları kuramını geliştiren Althusser, eleştirel düşünceyi canlandırma çabalarında büyük bir rol oynamıştır (Berberoğlu, 2012: 141). Bu bağlamda, sadece siyasal bir ideoloji olarak görmediği Marksizm'i güncelleştirerek, modern Batı toplumlarının sorunlarına ve çatışmalarına uygulamayı amaçlamıştır (Slattery, 2017: 493). Çalışmaları genellikle yapısalcı Marksist gelenek içerisinde değerlendirilse de, Althusser'in kaleme aldığı yazılarda Montesquieu, Rousseau ve Machiavelli'nin etkilerini görmek mümkündür.

3.4.3.1. Althusser öğretisinin felsefi temelleri

Marksizm'in en özgün ve yaratıcı filozoflarından birisi olan Louis Althusser'in siyasal felsefesinin olgunlaşmasında; Machiavelli, Montesquieu, Rousseau, Marx, Lenin ve Gramsci okumalarının katkısı yadsınamaz. Bu bağlamda, Althusser çözümlemesine, söz konusu düşünürlerin Althusser'deki karşılığını irdeleyerek başlamak faydalı olacaktır.

Machiavelli'nin, feodalite ile kapitalizm arasındaki geçiş devlet olarak ulus devletin, yani mutlak monarşinin kuramcısı olduğunu düşündüğünü ifade eden Althusser (2003: 375), şöyle devam ediyor:

(Machiavelli) Devletin hukuktan ve doğadan doğmuş olduğunu söyleyecek yerde, bize, kalıcı ve bir ulusun devleti haline gelmek için yeterince güçlü olmak isteyen bir devletin nasıl doğmak zorunda olduğunu söyler. Hukukun diliyle konuşmaz, her devleti kurmak için zorunlu olan silahlı gücün diliyle konuşur, devletin başlangıçlarında gerekli olan acımasızlığın diliyle konuşur, ne pahasına olursa olsun dini kullanmak zorunda olan dinsiz bir siyasetin, nefreti reddetmek ama korku esinlendirmek zorunda olan bir siyasetin diliyle konuşur, sınıflar arasındaki mücadelenin diliyle konuşur ve hukuka, yasalara ve ahlâka gelince, bunları kendi yerlerine, bağımlı konumlarına yerleştirir. Onu okuduğumuz zaman, tarihteki şiddetler hakkında ne denli bilgi sahibi olursak olalım, ondaki bir şey bizi kavrar: İdeologların hepsinin de tarihlerindeki gerçeği örtmelerinden çok önce, devletin doğumundaki şiddeti, yaşamaya da değil, katlanmaya da değil, ama düşünmeye muktedir olan bir adam (Althusser, 2003: 375).

Althusser'in Machiavelli'yi Marksist bir bakış açısıyla ve -ideoloji, baskı, güç gibi- kendi kavramları ile okuması oldukça dikkate değerdir. Machiavelli'nin ordu konusundaki tezlerinin yalnız tutarlı oldukları için değil, aynı zamanda çok zekice ve politik olarak sivri oldukları için çarpıcı olduğunun altını çizen Althusser (2010: 123); bu tezlerin Fransız Devrimi'nin Jakoben tavırları ile birlikte, Clausewitz, Engels ve Mao Ze Tung'un ordu ve savaş konusundaki ünlü tezlerini de önceden haber verdiğini belirtmektedir.

Machiavelli'nin ilk tezi, devlette rıza karşısında güce, ideoloji karşısında da ordunun önceliğine vurgu yapmaktadır. İkinci tezinde ise, aynı ordu karşısında politikanın önceliğini savunmaktadır. Buradan çıkan sonuç; silahlı gücün, devletin şiddete başvurduğu noktada politikanın gerçekleşmesinden başka bir şey olmamasıdır. İdeoloji ve yasalarda da hep aynı politika gerçekleşmektedir. Bu bağlamda uzlaşmaz olgular olmayan ve devlet iktidarının zorunlu iki biçimi olan güç/rıza ve ordu/ideoloji diyalektikleri aynı egemenlik altında gerçekleşmektedir (Althusser, 2010: 125). Althusser'in kendi ifadeleri ile devam edelim:

Bir yandan orduya halk kimliği kazandırmak, bir yandan da orduyu, halkın birliğinin okulu ve potası haline getirmek söz konusudur; bunu başarmak için de, ordudaki politik güç ilişkilerini altüst etmek gerekecektir. Köylüleri yığın halinde orduya katarak, feodal senyörlerin iktidarı tehdit edilmiş olur. Kır ve kentlerin halk tabakalarını piyade sınıfı içinde bir araya getirerek ve de süvari sınıfı karşısında piyade sınıfına öncelik vererek, feodal düzen ve onun askeri örgütlenmesi tarafından onaylanan hiyerarşileri sorgulayan politik ve toplumsal bir karışım süreci başlatılmış olur. Süvari sınıfının o yüce egemenliğinin sonu değildir bu yalnız, daha önce var olmayan yeni bir halk birliğinin biçimlenmesidir de: kırdan ve kentten gelen insanlar, hepsi için ortak olan orduda, tek ve aynı halk olmayı öğrenirler, öğrenmeye başlarlar. Machiavelli'nin bu politik hedefine özellikle duyarlıydı Gramsci. Öyleyse Machiavelli'nin ordu anlayışı, gerçekten devrimci gözüpekliğiyle, kendini apaçık ortaya koymuştur (Althusser, 2010: 130).

Althusser'e (2018: 18-19) göre, Montesquieu'dan önce hiç kimse dünyadaki tüm halkların alışkanlıklarının ve yasalarının tümünü düşünmeye cesaret edememiştir. Montesquieu'yu kendisinden önceki düşünürlerden ayıran nokta, tarihteki tüm somut toplumların bilimini yapmak istemesidir. Boussuet²⁸ evrenselliği Kitab-ı Mukaddes'te bulduğunu iddia ederken; Hobbes, Spinoza²⁹ ve Grotius gibi düşünürler ise gerçek tarihin teorisinden ziyade toplumun özünün teorisini yapmışlar, toplumun ve tarihin tümünü açıklamaktan kaçınmışlardır. Bu bağlamda, Montesquieu'nun önemi, siyaset bilimini özlerden ziyade yasaları keşfetmek yoluyla kavramak ve ifade etmek istemesinden kaynaklanmaktadır.

Sivil toplum bağlamında, Hobbes karşısında Rousseau'yu yücelten Althusser; Hobbes'un, halk ile hükümdar arasında bir çatışma doğması durumunda, bu anlaşmazlığın bastırılması ve susturulması gerektiğini savunduğunu belirtmektedir. Rousseau ise, hükümdarın sözleşme dışında tutularak aşkın bir güç durumuna getirilmesine yol açan Hobbes öğretisini reddederek kendisini Hobbes'un kuramının tehlikelerine karşı korumaktadır. Rousseau'da hükümdarın yerini egemen almaktadır. Özgür bireylerin özgürlüklerini yitirmeden kendilerini temsil etmesi için görevlendirdikleri bir irade olan egemen, doğrudan doğruya kişilerin birliğinden başka bir şey değildir. Bu bağlamda, topluluğu oluşturan kişiler ile egemen arasında bir hakeme gerek kalmamaktadır. Sözleşmenin tarafları arasında çıkacak bir çatışmaya hakemlik etmesi için üçüncü bir kişi gerektiğini düşünmek; sivil toplumun varlığını kabul etmemek anlamına gelmektedir. Bunun nedeni, zaten sivil toplumun varlık koşulunun hakemlik olmasıdır (Althusser, 2003: 111-114).

²⁸ 1627-1704 yılları arasında Fransa'da yaşamış, kilise hakları için çalışmalar yapmış filozof. Hitabetiyle ünlüdür ve yaşadığı dönemde prenlere dersler vermiştir.

²⁹ 1632-1678 yılları arasında yaşamış, geometrik düzeni felsefeye uyarlayan İspanya asıllı Hollandalı Yahudi düşünür. Descartes ile birlikte rasyonalizmin en büyük düşünürlerinden birisi olarak görülen Spinoza; özgür iradenin olmadığını, insanların sadece bilgiye ulaşarak özgürleşebileceğini ifade etmektedir.

3.4.3.2. Ekonomik determinizm ve hümanizm eleştirileri

Althusser, toplumun biçim ve yön kazanmasında salt ekonomik faktörlerin önemine vurgu yapan klasik Marksizm'e ek olarak, siyasal ve ideolojik faktörlerin de önemine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda; ekonomik, siyasal ve ideolojik olmak üzere üç temel toplumsal yapı belirlemiştir. Althusser'e göre; ekonomik, siyasal ve ideolojik yapılar birbirleriyle kompleks yapılar içerisinde göreceli özerkliğe sahiptir (Slattery, 2017: 494). Fakat son kertede, siyasal üstyapının toplumsal ekonomik altyapı tarafından belirlendiği yönündeki klasik Marksist görüşe sahip çıkan Althusser, temelde altyapıya dayanmayan üstyapıların var olamayacaklarını belirtmektedir. Çünkü egemen sınıflar tarafından uygulanan kontrol, devleti -üstyapıyı- altyapıda hâkim olan sınıfa bağımlı ve o sınıf tarafından belirlenen bir hale getirmektedir (Berberoğlu, 2012: 142). Althusser, şu şekilde ifade ediyor:

Herkes kolayca kabul edecektir ki tüm toplumların yapısının, üzerinde iki "katlı" üstyapının yükseldiği bir temele (altyapıya) sahip bir bina olarak temsil edilmesi bir metafordur ... Her metafor gibi bu da bir şey gösterir, bir şey uyandırır aklımızda. Neyi uyandırır? Tam olarak şunu: temele dayanmasalardı üst katların tek başlarına (havada) "tutunamayacaklarını". Öyleyse bina metaforunun hedefi, her şeyden önce ekonomik temelin "son kertede belirleyici olmasıdır." (Althusser, 2014: 43).

Çalışmaları yapısalcı gelenek içerisinde yer alan Althusser; Marksizm'i bir bilim olarak görmesine rağmen, Marx'ın Hegelci özcülüğünü reddetmiştir (Yaylagül, 2014: 115). Bu bağlamda, Marksizm'i ekonomik determinizm ve hümanizm bağlamında eleştiren Althusser'in yaklaşımı; 1960'ların sonları ve 1970'lerde yaygın bir şekilde kabul ve ilgi görmüştür. "İnsanın tek başına tarihi değiştirebileceği"ni savunan Marksist öğretinin karşısına koyduğu "insanların tarih içinde değiştikleri"ne vurgu yapan düşüncesi, hümanizm eleştirisinin gerekçesini oluşturmaktadır (Slattery, 2017: 496). Bu noktada, Althusser'e başvuralım:

Tarih biliminin konusu, insanın özü ya da insan cinsinin özü veya insanların özü vb. değildir. Tarih biliminin konusu, insan türünün türe özgü varoluş biçimlerinin tarihidir. İnsan türünün varoluş biçimlerini, hayvan türlerinin varoluş biçimlerinden ayıran türe özgü fark, (i) insanların sadece toplumsal oluşumlarda yaşaması; (ii) insana ait bu toplumsal oluşumların, türe özgü bir tarihe sahip olmasıdır. Bu türe özgü tarih ise, olduğu haliyle ve 'hayvan topluluklarının tarihi'nden farklı olarak, türün biyolojik ve ekolojik yasaları tarafından yönetilmez; bu toplumsal oluşumların var olmasına izin veren imkanların üretim koşullarının üretimi ve yeniden üretimiyle ilgili "toplumsal" yasalar tarafından yönetilirler. Tarih biliminin konusu, insanın özü, vb. olmadığı gibi, bu bilim, temel kavramaların teorik sistemi göz önünde bulundurulduğunda, insan, insan türü, insanlar, birey, vb. mefhumlara da dayanmaz. Toplumsal oluşumlar tarihi bilimine dair teorinin temel kavramları, üretim biçimi, üretici güçler ve üretim ilişkileri (ve bunların birliği), hukuki-politik üstyapı, ideolojik üstyapı, son kertede ekonomik unsur ile belirlenme, mercilerin göreceli özerkliği gibi kavramlardır (Althusser, 2012: 228).

Althusser'e (2014: 86-89) göre, bireylerin özne (küçük özne) olarak çağırılması, biricik ve merkezi olan başka bir Özne'nin (Büyük Özne) varlığını varsaymaktadır. Bireyleri, mutlak ve biricik (Büyük) Özne adına çağırın her ideolojinin yapısı ayna niteliklidir ve ideolojinin kurucusu olan bu yansıma, aynı zamanda ideolojinin işleyişini de sağlamaktadır. Her ideolojinin bir (Büyük) Özne'si vardır ve kendi çevresindeki sonsuz sayıdaki bireyleri (küçük) özne olarak çağırmaktadır. (Büyük) Özne, emirlerine boyun özgürce boyun eğsin, tâbi olduğunu özgürce kabul etsin diye, bireye özgür (küçük) özne olarak seslenmektedir. (Küçük) özneler, baskıcı devlet biriminin müdahalesine yol açan kötü (küçük) özneler dışında, çoğunlukla kendiliklerinden, yani -devletin ideolojik aygıtları tarafından aşılana- ideoloji ile yürümektedirler. Bu noktada (küçük) özneler yurttaş, (Büyük) Özne ise devlet olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Althusser'in özne çözümlemesinde Lacan'ın³⁰ izlerini görmek mümkündür. Özetle, ideolojinin çifte yansımali yapısı, aynı anda şunları sağlamaktadır:

1. Bireylere (küçük) özne olarak seslenilmesi
2. Bireylerin (Büyük) Özne'ye tâbi olmaları
3. (Büyük) Özne ile (küçük) öznelerin birbirlerini tanıması, (küçük) öznelerin birbirlerini tanıması, (küçük) öznenin kendisini tanıması
4. (Küçük) öznelerin, oldukları şeyi tanıyıp kabul etmeleri ve buna uygun davranmaları (Althusser, 2014: 88).

Tarihin bir öznesi olmayan bireyi, bir geçiş yeri olarak değerlendiren Althusser; bu nedenle, Marksizm'i hümanizmin tuzağına düşürülmüş bir öğreti olarak görmektedir. Ona göre, bireyin davranışları ve tutumları, onun tarihsel olarak daha önceden belirlenmiş bir

³⁰ Lacan; gerçek, imgesel ve simgesel olmak üzere üç farklı düzlem tanımlamaktadır. Henüz dil becerilerine sahip olmayan çocuk aynada kendisini gördükten sonra, gerçek düzlemde imgesel düzleme geçmektedir. Simgesel düzlem ise, çocuğun özneleşebileceği dilsel, gramatik ve kültürel yapıdır. Özne, simgesel düzeni hazır bulmakta ve onun yasalarına uymak zorunda olduğunu babanın adı yoluyla öğrenmektedir. Lacan'a göre, öznenin oluşumu daima "öteki"yi varsaymaktadır. Ben'in ortaya çıkabilmesi için, çocuğun kendisini "öteki" olarak görebileceği bir ayna evresi zorunludur. Aynada görülen öteki, "ben"nin temelidir. Bu ilk "öteki", Lacan'a göre "küçük öteki"dir. Zamanla çocuk başka küçük ötekiler de algılar. Ancak tüm bu ötekiler imgesel düzeyde var olurlar. Büyük "Ö" ile yazılan Öteki ise, simgesel düzenin ta kendisidir. Bir muhatap değil, hitap edenin içinde var olduğu simgesel istemin belirleyicilerinin toplamıdır. Çocuk, küçük öteki ile imgesel düzende karşılaşp bir ben inşa etmeye başladıktan sonra; bir "özne" olabilmesi için, simgesel düzende de büyük Öteki ile karşılaşmak zorundadır. Büyük Öteki, oradan kendimize bakarak, kendimizi olmak istediğimiz gibi gördüğümüz konumdur. Büyük Öteki, bir eksiği olmadığı varsayılarak ya da eksiği gizli tutularak tüm arzusunun mekânı olarak kurulur. Bu mekânı baba, devlet, tanrı, yasa, kısacası özne için simgesel düzenin bütünlüğünü temsil eden herhangi bir şey doldurabilir (Çoban, 2005: 282-294).

toplumdaki ilişkilerin yeniden üretilmesine katılımdan başka bir şey değildir (Mattelart ve Mattelart, 2011: 74). Leledakis'e (2000: 88) göre, ideolojiyi, yapının (üretim tarzı) yeniden üretimi için ana mekanizma olarak gören Althusser; bu nedenle ideolojinin özgünlüğünün bu yapı tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Sonuç olarak, özne edilgendir ve yapı karşısında hiçbir özgünlüğü yoktur.

İnsanlar, her ne kadar burjuva toplumunda birey olarak tasvir edilse de; özne rolü, insanların doğuştan getirdikleri bir özellik olmaktan ziyade egemen yapı tarafından onlara empoze edilen bir olgudur. Toplumsal pratikler, bu pratikleri yerine getiren bireylerin özelliklerini ve sınırlarını belirlemektedir. Çünkü her toplum kendi imajını temsil eden bireyler yaratmaktadır. Bu bağlamda, insanların toplumun üyesi olarak yerine getirdikleri etkinlikler ve oynadıkları roller, Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" olarak tanımladığı toplumsal pratikler tarafından belirlenmektedir (Akt. Yaylagül, 2014: 116). Gündelik yaşamı bütüncül ve bilimsel bir bakış açısıyla kavrayacak donanıma sahip olmayan insanlar, ideolojik aygıtlar tarafından kendilerine biçilen özne rollerini benimsemektedirler. Bunun nedeni, ideolojilerin insanlara özne olarak seslenmesi ve bunu yaparak içinde yaşanılan koşulları doğallaştırması ve meşrulaştırmasıdır. Althusser, bu bakış açısıyla -yukarıda da belirtildiği gibi- Marx'ın kendi tarihini yapan insan öğretisinin karşısında durmaktadır (Yaylagül, 2014: 119).

3.4.3.3. İdeoloji ve sınıf

İdeoloji, erken dönem Marksist çalışmalarda, işçi sınıfının gözünün önüne konulmuş olan ve onların gerçek yaşamla olan ilişkilerini maskeleyen bir örtü ya da filtre olarak tanımlanmıştır. Althusser'in çalışması; ideolojinin işlevini, bireylerin kendileri ve tarihle olan ilişkileri konusunda yanlış bir bilinç oluşturmak olarak gören erken dönem Marksist çözümlemeye bir nokta koymuştur. İdeolojiyi, "yanlış olmaktan çok, bireylerin içinde bulunduğu maddesel koşullarda kendilerini anlamlandırdığı, yorumladığı, deneyim yoluyla öğrendiği ve gerçek anlamda yaşadığı kavramsal bir çerçeve" olarak tanımlayan Althusser; alt grupların egemen sınıflar ve onların ideolojileri tarafından kandırılan ya da aldatılan kitleler olmadıklarını vurgulamaktadır (İnceoğlu ve Çomak, 2009: 360). McLellan'a (1999: 50) göre, Althusser'in ideolojilerin yanlış bilinç olarak algılanmasına karşı çıkmasının bir nedeni de; onların insanların zihinleri tarafından değil, devletin ideolojik aygıtları tarafından üretiliyor olmasıdır (Akt. Yaylagül, 2014: 115).

Althusser, Marx'ı her ne kadar hümanizm bağlamında eleştirse de, sınıf bağlamında yüceltmektedir. Bu noktada, "toplum bireylerden oluşur" yönündeki ideolojik varsayımın aldatmadan başka bir şey olmadığını ifade ederek yüzünü Marx'ın "toplum bireylerden oluşmaz, sınıf mücadelesinde karşı karşıya gelen sınıflardan oluşur" tezine dönmektedir. Althusser'e göre, genel iradenin çoğunluk oyları sayesinde sandıktan çıktığı ve partilerin vekilleri tarafından temsil edilen bu genel iradenin, ulusun siyasetini oluşturduğu yönündeki siyasi öğreti yanlıştır. Althusser'in siyaset felsefesinde, genel irade yalnızca bir sınıfın -egemen sınıfın- siyasetini oluşturmaktadır (Althusser, 2014: 20).

İdeolojik mücadelenin, sınıf mücadelesinin organik bir parçası olduğunun altını çizen Althusser (2002: 308), insanların sınıf mücadelelerinin bilincine -dini, ahlâki, hukuksal ve politik biçimi altında- ideolojinin içinde vardıklarını belirtmektedir. Ancak iktidarı ele geçirip egemen hale gelen ideoloji, toplumun geri kalanını oluşturan tüm sınıflara kendisini dayatmaktadır (Akt. Çoban, 2011: 110). Althusser'e (2014: 14) göre, sınıf mücadelesi gibi, egemen ideolojinin var olan ideolojinin unsur ve biçimlerini birleştirme yolundaki mücadelesi de asla son bulmamaktadır. Başka bir ifadeyle, egemen ideoloji, sınıf mücadelesinin yansıması olan kendi çelişkilerini tümüyle çözmeyi başaramamaktadır. Egemen ideolojinin birleştirilmesi yolundaki mücadelenin hep tamamlanmamış ve hep yeniden başlatılması gereken bir mücadele olmasının nedenlerine şu şekilde sıralıyor Althusser:

1. Eski egemen sınıfa ait ideolojik biçimlerin ve devletin ideolojik aygıtlarının ayak diremesi,
2. Egemen sınıfın ticaret kapitalizmi, sanayi kapitalizmi ve mali kapitalizm gibi farklı fraksiyonları arasındaki çelişkili kaynaşmadan doğan birlik oluşturma ihtiyacının yaşamsal bir zorunluluk sunması,
3. Ezilen sınıf ideolojisinin, doğmakta olan biçimlerine karşı verilmesi gereken bir sınıf mücadelesi olması,
4. Egemen ideolojinin sınıf mücadelesine uyarlamak zorunda olduğu üretim biçiminin geçirdiği tarihsel dönüşüm,
5. Egemen ideolojinin birleştirilmesi için verilen mücadelenin sürekli olmasının koşulunun, pratiklerinin çeşitliliğine ve maddiliğine bağlı olması ve bu çeşitliliğe birlik kazandırmanın tam olarak mümkün olmaması (Althusser, 2014: 13).

Althusser'e göre, egemen ideoloji -kendi ideolojisinin yeniden üretimi sürecinde- karşı hegemonya üreten sınıfların muhalif ideolojilerinden kendi iç işleyişine zarar vermeyecek alıntılar yapmaktadır. Egemen ideolojinin bunu yapma nedeni -sınıfsal çelişkilerin üzerini örterek ve ezilen sınıfların karşı hegemonya örgütlenme sürecine katılımlarını engelleyerek- ekonomik, politik ve ideolojik hegemonyasının devamını garanti altına almayı istemesidir (Çoban, 2011: 94). Alt sınıfların egemen sınıfa zarar vermeyen ideolojilerinin bir kısmının egemen ideoloji haline gelmesiyle; bu sınıfa mensup kişilerin de egemen ideolojide kendilerini yansıtan olgular bulmaları sağlanmakta ve bu kişilerde bir karşı devrim ve hegemonyaya ihtiyaç olmadığı algısı oluşturulmaktadır.

Bu durumun muhalif ideolojiler için de farklı olmadığını belirten Althusser (2005: 126); mevcut üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayan aygıtların yerine yeni devlet aygıtlarının konulmasını ve bu aygıtların korunmasını, muhaliflerin iktidarı ele geçirdiklerinde yapacakları temel eylem olarak değerlendirmektedir (Akt. Çoban, 2011: 106).

Althusser'e (2014: 27, 58) göre, her sınıf kendisini; kendi strateji pratiğine kök salmış, kendi sınıf mücadelesini yönlendirebilecek bir ideolojide bulmaktadır. Feodal sınıf kendisini, Hristiyanlığın dinsel ideolojisinde bulmuştur. Egemen ideolojik aygıt olarak kilise, yalnızca dinsel işlevleri değil; aynı zamanda okul, kültür ve haberleşme işlevlerini de kendi bünyesinde toplamıştır. Bu bağlamda, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar uzanan Reform hareketlerinde yükselen ve kendisini bulmak için hukuki ideolojiyi seçen burjuvazinin, dine ve ruhban sınıfına saldırması bir tesadüf değildir. İşçi sınıfı ise -her ne kadar ahlâki, hukuki ve dinsel ideoloji unsurlarına duyarlı olsa da- kendisini, sınıfların ortadan kaldırılmasına ve komünizmin kurulmasına yönelik siyasal kimliğe sahip bir ideolojide bulmaktadır.

Althusser, siyasal partilerin sınıfları yansıttığını düşünmektedir. Ona göre, siyasal partilerin toplumsal katmanları temsil edebilmesi, sınıf mücadelelerinin gelişmişliğine bağlıdır. Bu bağlamda, sistemin getirdiği tüm engellemelere ve yaptığı bütün sahtekârlıklara rağmen; sınıflar arasındaki uzlaşmazlık siyasal partilerin gerçekliği ile ortaya çıkabilmektedir. Bu kapsamda, burjuva sınıfının kendi siyasal ve ideolojik hegemonyasını işçi partilerine uygulamaktan bir an olsun bile geri durmaması, bir sınıf mücadelesinin olmasından kaynaklanmaktadır (Althusser, 2014: 19-20).

Althusser'e (2014: 22-23) göre, komünist partilerin görevleri parlamentonun çok ötesinde, bütün alanlarda işçi sınıfının mücadelesini sürdürmek; nihai amaçları ise, hükümete katılmaktan ziyade burjuva devlet iktidarını devirmektir. Komünist bir parti, burjuva devletin işlerini düzene sokmak için hükümete girmemelidir. Çünkü hükümet partisi olmak, devlet partisi olmak ile aynı anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda, hükümete girmek, komünist partilerin nihai amaçları olan işçi sınıfının mücadelesini sürdürmekle bir tezatlık oluşturmaktadır.

3.4.3.4. Devlet, devletin baskı ve ideolojik aygıtları

Marksist geleneğin devleti, "işçi sınıfının, artı-değerin zorla elde edilmesi sürecine boyun eğmesi için, egemen sınıfların işçi sınıfı üzerindeki egemenliği güvence altına almasını sağlayan bir baskı makinesi" olarak tanımladığını ifade eden Althusser (2014: 44); Marksist devlet teorisinin öne sürmüş olduğu dört noktaya aşağıdaki şekilde dikkat çekmektedir:

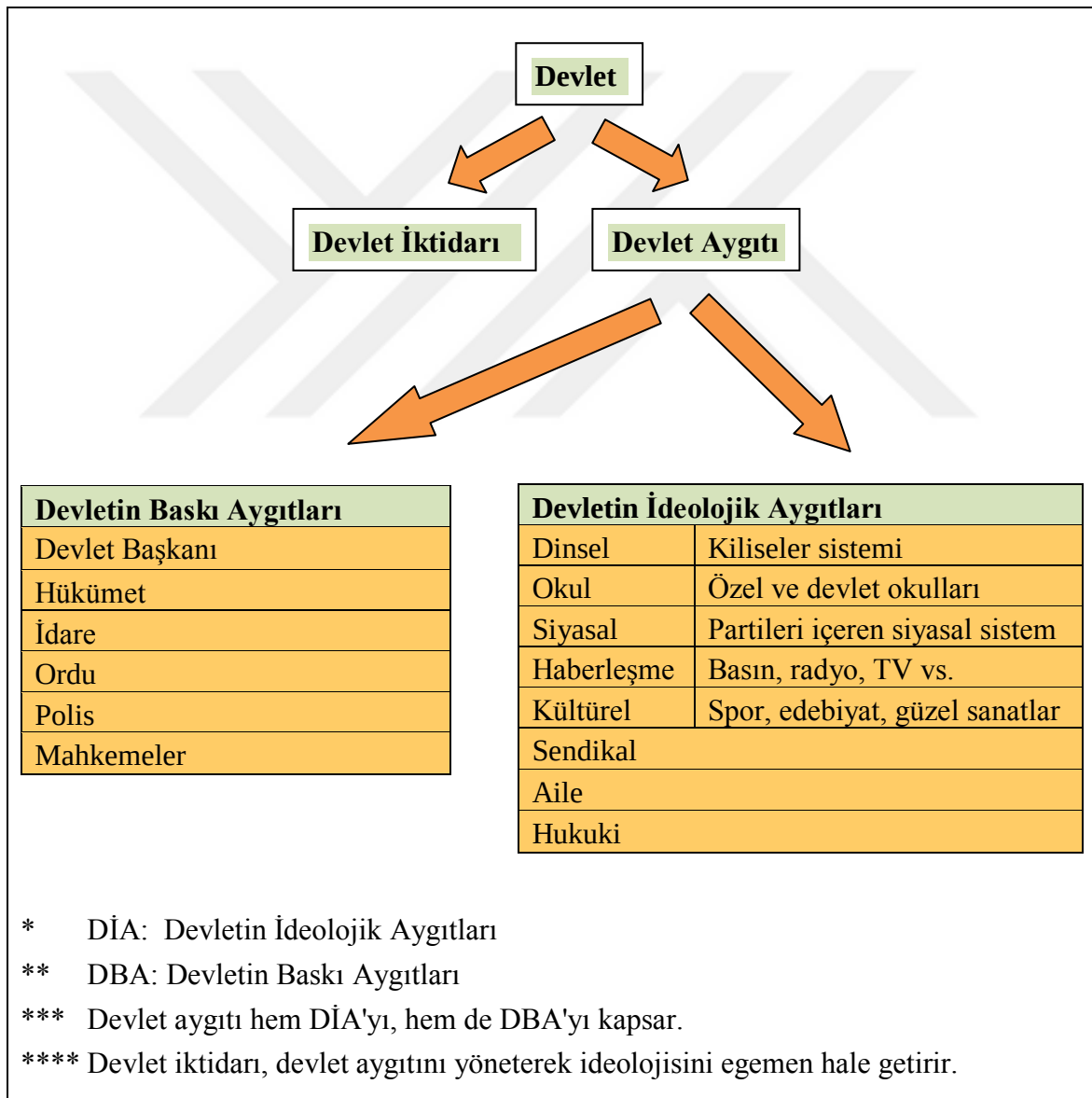
1. Devlet, devletin (baskı) aygıtıdır.
2. Devlet iktidarı ile devlet aygıtını birbirinden ayırmak gerekir.
3. Sınıf mücadelesinin hedefi, devlet iktidarındır. Devlet iktidarını ele geçiren sınıflar, devlet aygıtını kendi siyasal hedefleri doğrultusunda kullanırlar.
4. Proletarya, ilk etapta burjuva devlet aygıtını yıkmak ve yerine yeni bir devlet aygıtı koymak (sosyalizm), daha sonra ise devleti ve tüm devlet aygıtlarını yıkmak (komünizm) için devlet iktidarını ele geçirmelidir (Althusser, 2014: 48-49).

Althusser'e (2014: 45) göre, klasik Marksist devlet anlayışında, devlet aygıtı polis, mahkemeler, hapishaneler ordu ve bunların üzerinde devlet başkanı, hükümet ve idareyi kapsamaktadır. Althusser'in (2014: 50), klasik Marksist devlet anlayışına eklemlediği olgu ise; baskıcı devlet aygıtının yanında bulunan "devletin ideolojik aygıtları"dır. Devletin siyasal ideolojik aygıtı kavramının, belirli bir toplumsal oluşuma ait siyasal sisteme ya da anayasaya gönderme yaptığını belirten Althusser (2014: 17); ideolojiye vurgu yapan bu aygıtın, baskıya vurgu yapan ve devlet başkanı, hükümet ve idareyi kapsayan devletin siyasal aygıtından farklı tutulması gerektiğini işaret etmektedir.

Geleneksel Marksist anlayışta devlet; kapitalizmin çıkarlarına hizmet eden, yönetici sınıfın emirlerine göre hareket eden, mülkiyeti ve sermayeyi güvence altına almak için hukuka başvuran, kitleleri bastırmak için ise polis ve orduyu kullanan yapıdır. Althusser, kapitalist sınıftan bir ölçüde bağımsız (görelî özerk) bir biçim kazanan devletin; kimi durumlarda devrimi ve sınıf çatışmasını önleyebilmek adına sermaye karşısında işçi sınıfının tarafında yer alabileceğini ifade etmektedir. Devlet, kapitalizmin sözcüsü olarak algılanması durumunda, otoritesini ve güvenilirliğini yitirerek devrimin odağı haline gelecek ve yıkılacaktır. Bu nedenle Althusser'e göre, devlet -her ne kadar son tahlilde güce başvurmak zorunda olsa da- toplumu ideoloji ile yönetmektedir. İdeolojik yönetim, kapitalist değer ve tüketime dayanan bir hayat tarzının doğal ve ahlâken kabul edilebilir olarak görüldüğü bir kültürel iklim yaratılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, kamu hizmetleri, mahkemeler, polis ve ordu yönetimi olarak ele alınabilecek olan geleneksel devlet anlayışının ötesine geçen Althusser'in devlet anlayışı; kapitalist düşünceler ve değerleri iletmeye ve yaymaya yardımcı olan kilise, medya, eğitim sistemi ve hatta aile gibi ideolojik ve kültürel aygıtlara vurgu yapmaktadır (Slattery, 2017: 494-495). Devletin ideolojik aygıtlarını dini (değişik kiliseler sistemi), öğretimsel (özel ve devlet okulları), aile, hukuki, siyasal (siyasal partileri içeren sistem), sendikal, haberleşme (basın, radyo, televizyon) ve kültürel (edebiyat, güzel sanatlar, spor) aygıtlar olmak üzere farklı alt başlıklarda kategorize eden Althusser; merkezi bir yapılanma ile devletin tehditkâr yanını oluşturan ordu, polis, mahkeme gibi kurumları ise devletin baskı aygıtları olarak tanımlayarak devletin ideolojik aygıtlarından farklı tutmaktadır (Althusser, 2014: 50-51). Bu noktada, Althusser'in ideolojik ve baskı aygıtları çözümlemelerinden, onun geleneksel Marksist devlet anlayışını baskıcı olarak gördüğü değerlendirilebilir.

Althusser'e göre, kapitalist toplumsal oluşumlara egemen olan ideolojik aygıt; siyasal ideolojik aygıt değil, ideolojik okul aygıtıdır. Burjuvazi sahnesinin önünde yer alan siyasal ideolojik aygıtının arkasında, asıl işlemi yapan ideolojik okul aygıtı bulunmaktadır. Okul, feodal dönemde kilisenin yerine getirdiği işlevleri yüklenmiştir ve okul-aile çifti, kilise-aile çifti ile yer değiştirmiştir. Tüm toplumsal sınıfların çocuklarına anaokulundan başlayarak okul hayatı boyunca -etkiye en açık oldukları dönemde- egemen ideolojiyle kaplanmış dil, aritmetik, doğa tarihi, fen bilgisi edebiyat gibi becerilerle birlikte; sadece saf egemen ideolojiden oluşan ahlâk, felsefe ve yurttaşlık eğitimi gibi beceriler de sunulmakta ve egemen ideoloji bu çocukların kafalarına yerleştirilmektedir. İdeolojik okul aygıtından başka hiçbir aygıtın, insanları haftanın beş-altı günü ve günün sekiz saati zorunlu ve

ücretsiz olarak dinleyicisi yapamayacağını vurgulayan Althusser; okulu tarafsız ve ideolojiden arınmış bir mekân olarak gösteren egemen ideolojinin, sömürülenler arasındaki ilişkiyi ideolojik okul aygıtı ile meşrulaştırdığını iddia etmektedir. Bu noktada Althusser, her ne kadar kahraman olarak nitelendirdiği bilinçli öğretmenlerden özür dilemeyi ihmal etmese de, birçok öğretmenin farkında olmadan egemen ideolojinin meşrulaştırılmasına şuursuzca hizmet ettiğini ifade etmektedir (Althusser, 2014: 58-63). Yukarıda anlatılanlardan hareketle Althusser'in ortaya attığı devlet yaklaşımı Şekil 3.4'te gösterilmiştir.

Şekil 3.4. Althusser'in devlet yaklaşımı (Althusser, 2014: 45-51).

Althusser'in devletin ideolojik aygıtları ve devletin baskı aygıtları kavramları, Gramsci'nin rıza ve baskı arasındaki çözümlemelerinden temellenmektedir. İdeolojilerin var olabilmeleri kendilerini yeniden üretebilmelerine bağlı olduğundan, egemen sınıf ideolojiyi maddi yaşama taşıyan kurumlara gereksinim duymaktadır. Bunun nedeni, ideolojinin bu kurumlarda ve bu kurumların pratiklerinde olmasıdır (Akt. Çoban, 2011: 91). Egemen sınıfın ideolojisinin, salt devlet iktidarını ele geçirmekten ziyade bu ideolojiyi yayan araçlar vasıtasıyla hâkim ideoloji haline gelebileceğini savunan Althusser; egemen sınıfın ideolojik tahakküm sürecinde, devletin ideolojik aygıtlarının hâkim ideolojinin yerleştirilmesinde merkezi bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir (Berberoğlu, 2012: 142). Bu noktada, Althusser'in devletin ideolojik aygıtları ile devletin baskı aygıtları arasında gittiği ayrım Çizelge 3.5'te gösterilmiştir.

Çizelge 3.5. Devletin baskı aygıtları ile devletin ideolojik aygıtlarının farkları

Devletin Baskı Aygıtları	Devletin İdeolojik Aygıtları
Merkezidir.	Birden fazladır
Birleşiktir ve kamusaldır	Dağınıktır ve genellikle özel alandadır.
Birincil önceliği baskı, ikincil önceliği ideolojidir.	Birincil önceliği ideoloji, ikincil önceliği baskıdır.
İktidardaki sınıf kolayca sözünü geçirebilir.	İktidardaki sınıf kolayca sözünü geçiremez (Eski egemen sınıfın bu aygıtlara yerleşmiş olması ve ezilen sınıfın bu aygıtlarla sesini duyurma fırsatı olması nedenleri ile)

Devletin ideolojik aygıtlarını oluşturan kurumların özel ya da kamusal olmasından ziyade işleyişlerin önemine vurgu yapan Althusser (2014: 51-52), özel kurumların da devletin ideolojik aygıtları gibi işleyebileceğini belirtmektedir. Tüm ideolojik aygıtların amacı, egemen ideolojinin yeniden üretilmesi bağlamında aynı olduğu için; devlet örgütlenmesinde bulunan ideolojik aygıtlar ile özel sektör tarafından örgütlenen ideolojik aygıtlar arasında sadece yüzeysel farklılıklar olabileceğini savunmaktadır.

Bununla birlikte, devletin her aygıtının hem baskı hem de ideoloji ile işlediğini de ifade eden Althusser'e (2014: 52) göre; önemli olan baskının mı yoksa ideolojinin mi birincil olarak belirlendiğidir. Bu kapsamda, devletin baskı aygıtlarında baskı birincil, ideoloji ikincil roldeyken; devletin ideolojik aygıtlarında ideoloji birincil, baskı ikincil roldedir. Bu

noktada Althusser, tamamen ideolojiye ya da tamamen baskıya dayanan aygıtların mümkün olmadığını ifade etmektedir. İdeolojinin ön planda olduğu okul ve aile gibi kurumlarda, sıklıkla olmasa da bir baskı aracı olarak cezaya başvurulabilmektedir. Benzer bir şekilde, bir baskı aracı olan ordu ve mahkeme gibi kurumlar da, bünyesinde bulunan kişilerin toplumun diğer kesimi ile etkileşime girmeleri vasıtasıyla ideolojilerini topluma yayma şansına sahip olabilmektedirler.

Marksizm'in özgün kuramcılarından birisi olan Althusser, ortaya atmış olduğu siyaset kuramı ile Marksizm'i güncelleştirme çabası içerisine girmiştir. Bu bağlamda, Marksizm'in sınıflı toplum tezini tartışmasız benimserken; üretim biçimleri ile birlikte siyasal ve ideolojik yapının da üst yapıyı belirlediğine dikkat çekmiştir. Fakat son kertede, ekonominin üstyapıyı belirleyen ana unsur olduğunu da kabul etmiştir. Marksizm'i hümanizm bağlamında eleştirirken, Marksist devlet anlayışına devletin ideolojik aygıtları kavramını eklemiştir. Althusser'in siyasi yazılarında Machiavelli'nin halk, Montesquieu'nun yasa, Rousseau'nun birlik, Marx ve Lenin'in sınıf ve devrim, Gramsci'nin hegemonya ve Lacan'ın özne çözümlerinin izlerini görebilmekteyiz. Bu bağlamda, Althusser'in devletin ideolojik aygıtları kuramını oluştururken, kendisinden önceki Marksist kuramcılar ile birlikte, siyaset biliminin babaları olarak kabul edilen düşünürlerin çalışmaları üzerinde de detaylı bir analiz yapmış olduğu sonucuna ulaşabilmektedir. Yaşamı ve düşünceleri ne kadar radikal olursa olsun, Althusser'in Marksizm'i canlandırma çabaları akademik ve siyasal alanda kendisine bir karşılık bulmuştur.

Devlet ve sivil toplum bölümü; devlet ve sivil topluma yönelik öncül tartışmalar, devlet ve sivil toplumun ayrılmazlığını savunanlar, sivil toplum karşısında yetkileri azaltılmış devleti savunanlar ve devlet ve sivil topluma Marksist bakış olmak üzere dört alt başlık altında incelendi. Devlet ve sivil topluma yönelik öncül tartışmaların genellikle kilise karşıtı ve din öğretilerini sorgulayıcı bir tutum içerisinde yapıldığını görmekteyiz. Söz konusu tartışmalarda, akıl ön plana çıkarılmış ve dünyevi yasalarla Tanrısal yasalar arasında bir ayırım yapılması amaçlanmış; dini tercihlerin zorlayıcılıktan ziyade gönüllülüğe dayanmasına vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda, günümüz siyasal ve sivil toplum kavrayışının olgunlaşmasına; Augustinus, Aquinolu Tommaso, Vitoria, Padova'lı Marsilius ve Luther gibi düşünürlerin öncül çalışmaları oldukça değerli katkılar sunmuştur. Devletle toplumun ayrılmazlığını savunan düşünürler, güçlü bir devletin yokluğunda sivil toplumun kendi kendisini idame edemeyeceğini vurgulamaktadırlar. Hobbes, doğa durumundaki

savaşı sonlandırmak için, Machiavelli ise feodal lordların sistemin dışına atılması için güçlü devlete ve hükümdara vurgu yapan siyasal kuramlar ortaya koymuşlardır. Machiavelli hükümdarın kullandığı iktidarı egemenlik olarak açıklarken, Bodin'in ilgisi ise hükümdardan çok "egemen güç" olarak tanımladığı devlete olmuştur. Bu noktada Bodin, hükümdara verdiği öğütler bağlamında Machiavelli'ye adaletsizlik ve dinsizlik gibi suçlamalar yöneltmiştir. Toplumu yasaların alanı olmaktan ziyade tarih aşırı özlerin kendilerini ortaya koydukları bir alan olarak gören Hegel ise, ulus kavramına vurgu yapmıştır. "Evrensel akıl" olarak betimlediği devleti, her şeye mutlak olarak egemen olan ve her düzeyde düzenleme yapmaya muktedir bir "Tanrı" biçiminde tasvir ederek; sivil toplumun üstüne yerleştirmiştir. Sivil toplumu yücelten düşünürlerin -her ne kadar yola çıktıkları öncüller farklı olsa da- devlet hiyerarşisi altında ezilmeyen bir sivil toplum çağrısı yaptıkları değerlendirilebilir. Bu bağlamda; Locke'un mülkiyet, Montesquieu'nun yasalar, Rousseau'nun toplumsal sözleşme ve ulusal egemenlik, İskoç Okulu'nun serbest pazar, Paine'in insan hakları ve Tocqueville'in de örgütlü toplum bağlamında sivil toplum karşısında yetkileri azaltılmış devleti savunduğu sonucuna ulaşabiliyoruz. Devletten bağımsız bir sivil topluma vurgu yapan liberalizm ile mevcut burjuva kavrayışını dönüştürmek için ilk etapta güçlü ve otoriter bir devlete vurgu yapan Leninizm, sosyalizm ve komünizm gibi Marksist temelli yaklaşımların; günümüz siyasal tiyatrosunun başat öğretileri olduğu değerlendirilebilir. Bu diyalektik üzerinden birtakım çıkarımlarda bululabilmek maksadıyla, bölümün son alt başlığında Marx, Gramsci ve Althusser'in sivil toplum ve devlet görüşlerine yer verildi. Sosyalist bir devrimin gerçekleştirilmesinde işçi sınıfına önderlik etmesi için Gramsci tarafından ortaya koyulmuş olan hegemonya ve Althusser tarafından kaleme alınan devletin ideolojik aygıtları kuramlarının; günümüz liberal devletleri tarafından kendi öğretilerine devşirildiğine tanıklık ettiğimiz bir dönemde olduğumuz sonucuna ulaşarak bölüm sonlandırıldı.

4. GÖZETİM TOPLUMU

Çok eski bir olgu olmasına rağmen, günümüzde yeni bir olgu olarak gündeme getirilen gözetim olgusunun ardındaki itici güç enformasyon teknolojileridir. Bu bağlamda, gözetim olgusu iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte başta gündelik yaşam ve toplumsal ilişkiler olmak üzere yeni iktidar ve toplumsal denetim pratikleri arasında merkezi bir konum elde etmiştir. Huzur ve güven arayışı içerisindeki insanlar, -20. yüzyılın sonlarından itibaren elektronik ağlarla- günümüz toplumunu kendi arzuları ve rızalarıyla gözetlenmeyi kabul ettikleri bir topluma dönüştürmüşlerdir (Arslantaş Toktaş vd., 2012: 33-34).

Günümüzde gözetim uygulamaları toplumsal yaşamın tüm pratiklerinde etkin bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. İletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak insanlar; otoyollardan hastanelere, yaşam alanlarından işyerlerine, stadyumlardan eğlence mekânlarına, web sitelerinden sosyal ağ sitelerine kadar günün yirmi dört saati gözetlenmektedir. Özellikle 70’li yıllarda ortaya çıkmaya başlayan dijital gözetim kavramı, başlangıçta bireylerin güvenlik ihtiyacını karşılaması nedeniyle toplumun büyük bir bölümü tarafından destek görürken; günümüzde mahremiyet kaygılarıyla her geçen gün daha az destek gören ve üzerinde daha fazla tartışılan bir kavram haline gelmektedir. Bununla birlikte, bireylerin kişisel bilgilerinin kaydedilmesi sonucunda oluşturulan veri tabanları, insanları ekonomik bağlamda sınıflandırmakta ve bireyleri tüketime teşvik edici uygulamalarla karşı karşıya bırakmaktadır. Özellikle internetin hayatımıza girişi ve müteakiben sosyal medyanın ortaya çıkışı, mahremiyet olgusunun da yeniden sorgulanmasına yol açmaktadır.

Çalışmanın bu bölümü beş alt başlık bağlamında ele alınacaktır. İlk olarak, Samuel ve Jeremy Bentham kardeşler tarafından literatüre kazandırılan panoptikon olgusunun ortaya çıkışı irdelenecektir. İkinci alt başlıkta, Bentham kardeşlerin panoptikon olgusuna disiplin ve denetim bağlamında sosyolojik bir anlam kazandıran Michel Foucault’nun gözetime odaklanan çalışmaları analiz edilecektir. Modern kent, kapitalizm ve küresel güvenlik kavramlarının gözetimin toplumsallaşması ve küreselleşmesi ile olan ilişkisi çalışmanın üçüncü alt başlığının kapsamını oluşturacaktır. Dördüncü alt başlıkta, panoptikondan sonra çeşitli düşünürler tarafından gözetim literatüründe kullanılan süper-panoptikon, banoptikon, sinoptikon ve omniptikon kavramları ile bu çalışmada ortaya konulan

gloptikon kavramı tartışılacaktır. Bölümün son alt başlığında ise, gözetimin gölgesi altında ağ toplumunda yaşamının kaçınılmaz tek taraflı sonuçları ve bu sonuçlarla mücadele edebilme potansiyeli üzerinde durulacaktır.

4.1. Panoptikon Olgusunun Ortaya Çıkışında Samuel ve Jeremy Bentham

Panoptikon kavramının kökeni, her şeyi gören ama hiçbir zaman görülmeyen Argus Panoptes adlı karakterin tasvir edildiği Yunan mitolojisine dayanmaktadır. Argus Panoptes ile ilgili üç mit bulunmaktadır. İlk mitte, Argus Panoptes sadece bir göze sahiptir ama her yerdedir. İkinci mitte, Argus Panoptes'in dört ana yöne bakan dört gözü bulunmaktadır. Üçüncü mitte ise, Argus Panoptes her tarafı gözlerle kaplı bir bedendir. Her şeyi gören Argus Panoptes; Yunan mitolojisinde Arkadya'yı³¹ öfkeli bir boğanın acı veren saldırılarından kurtaran, sıra dışı güçlerle donatılmış bir dev olarak tasvir edilmektedir (Pimenta, 2010: 267-268). "Bütün" anlamına gelen "pan" ve "gözlemlemek" anlamına gelen "opticon" kelimelerinin birleşmesi ile oluşan "panopticon" kavramı; dilimize "bütünü gözlemlemek/gözetlemek" olarak çevrilebilir (Özdel, 2012: 23).

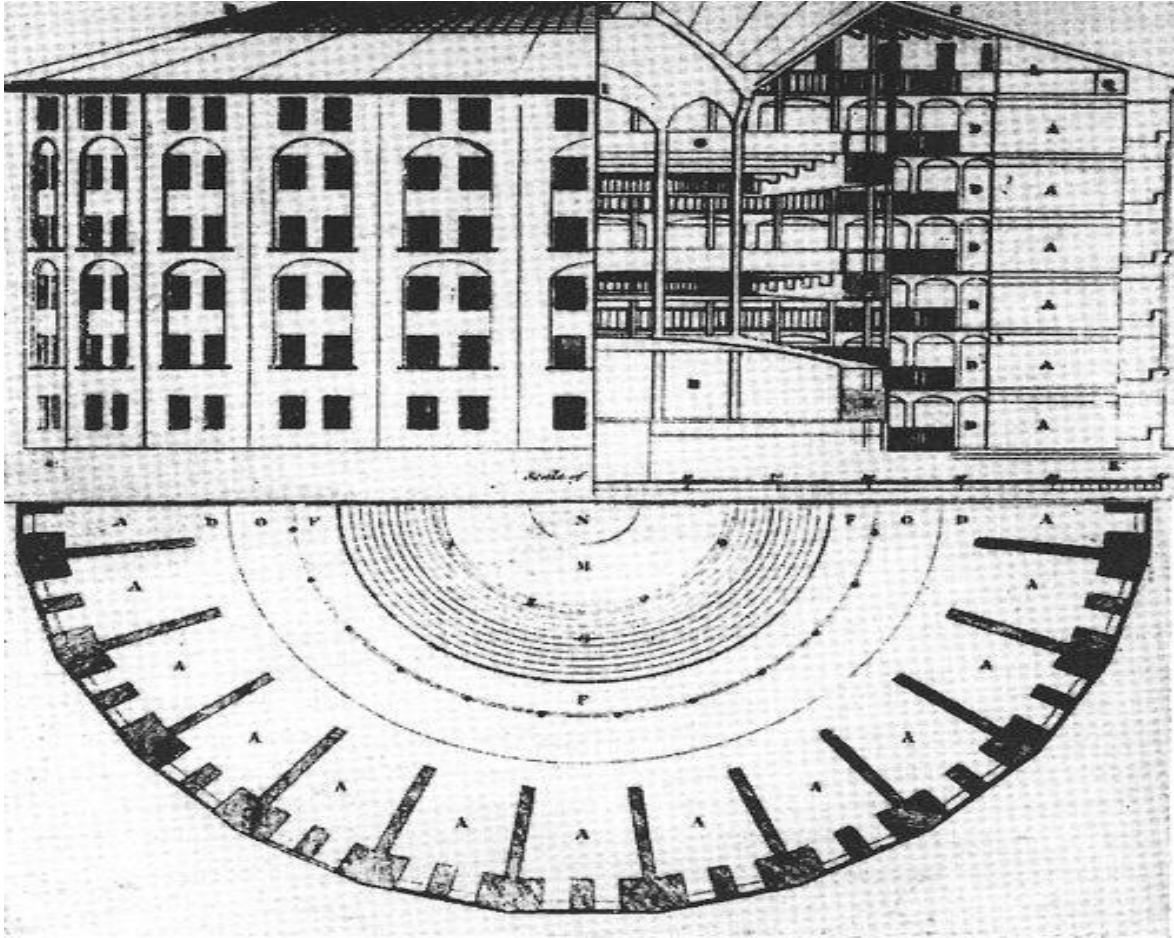
Panoptikon kavramı, gerçekte kardeşi Samuel Bentham'ın düşüncesi olmakla birlikte, genel olarak Jeremy Bentham'ın adıyla bilinmekte ve anılmaktadır (Pease-Watkin, 2019: 77). Kardeşi Samuel'in Paris'te bulunan bir askeri okul planından esinlenerek ele aldığı tasarımdan yola çıkan Bentham, panoptikon fikrini çok sayıda insanın bir arada bulunduğu bir ortamda çıkabilecek kargaşayı engellemek amacıyla ele almaktadır. Jeremy Bentham'ın aşağıdaki ifadeleriyle devam edelim:

Paris'teki Kraliyet Askeri Okulu'nda, yatak odaları (eğer ağabeyimin hafızası onu yanıltmıyorsa) uzun bir odanın iki tarafına iki dizi olarak yerleştirilir; yatanlar bölme duvarlarıyla birbirlerinden ayrılır, ancak, benzer bir şekilde, her bir kapıdaki bir çeşit parmaklıklı pencere sayesinde yürüyüşleri esnasında baş sorumlunun görüşüne açıktır. Ağabeyim, ... bu kurumda dolaştığında... bu binanın onu oldukça etkilediğini söyledi bana ve muhtemelen onun Gözetim-Evi'nin temeli bu yürüyüş sırasında atıldı (Bentham, 2019: 68).

1780 yılında Büyük Katherina'nın gözdesi Prens Potemkin için çalışacağı Rusya'ya giden Samuel Bentham, 1784 yılında gittiği ve birçok Rus köylüsünün çalıştığı Potemkin Malikânesi'nin tüm sorumluluğunu birkaç yardımcısıyla birlikte üzerine almıştır. Samuel Bentham, merkezi denetim ilkesine dayanan ve birçok işçinin denetim altında tutulmasını

³¹ Adını mitolojik bir karakter olan Arcas'tan alan Arkadya, eski Yunanistan'ın Mora yarımadasında bulunan dağlık bir bölgenin adıdır (Vikipedi).

sağlayan panoptikon tasarımını Potemkin Malikânesi'nde görev aldığı dönemde yapmıştır. 1786 yılında Samuel'i ziyaret için Rusya'ya giden Jeremy Bentham, ağabeyinin panoptikon tasarımından oldukça etkilenmiştir. Söz konusu dönemde basında yer alan haberlerden Middlesex'te bir ıslah evi yapımının planlandığını öğrenen Jeremy Bentham; bu gözetim evinin okul, hastane, fabrika ya da hapishane gibi birkaç amaca hizmet edebilecek şekilde tasarlanması gerektiğini düşünmüştür (Pease-Watkin, 2019: 78).

Resim 4.1. Bentham'ın panoptikon tasarımı (Foucault, 2019: 18).

İngiliz faydacı düşünce geleneğinden gelen ve hırslı bir laik sosyal reformcu olan Bentham; Protestan Hristiyan kanattaki düşünürler gibi, ivedi bir ceza reformuna ihtiyaç duyulmakta olduğu yönünde düşüncelere sahiptir. Hapishane deneyiminin temelinde yalnızca cezalandırıcı adaletin değil, aynı zamanda ahlâk reformunun da olması gerektiği savunuyla Protestan Hristiyan düşüncesiyle örtüşen Bentham; erdem üretiminin hiçbir dini destekleyici unsuru olmaksızın gerçekleşmesi yönündeki ısrarıyla, kendisini Protestan Hristiyan düşüncesinden ayrı bir noktada konumlandırmıştır (Lyon, 2013: 89).

Panoptikonu; *"gözetim altında tutulacak her tür insanın bulunduğu her türlü kuruma ve özellikle de cezaevlerine, hapishanelere, ticarethanelere, ıslahevlerine, yoksullar evine, karantina istasyonlarına, fabrikalara, hastanelere, akıl hastanelerine ve okullara uygulanabilen yeni bir yapı ilkesi tasarımı"* olarak tanımlayan Bentham (2019:9); ortaya koyduğu tasarımı şu şekilde detaylandırmaktadır:

Bence bu binanın ... istinasız bütün kurumlara uygulanabileceği kabul edilecektir. Amacının dışında olması ya da amaçlanana ters düşmesi önemli değil: bina, endüstrinin her alanındaki iş kollarındaki ıslah edilemeyenlerin cezalandırılması, delilerin denetim altında tutulması, ahlâksızların ıslah edilmesi, şüphelilerin hapsedilmesi, tembellerin çalıştırılması, acizlerin bakılması, hastaların tedavi edilmesi, gönüllülerin yönlendirilmesi, ya da eğitim alanında yeni nesillerin eğitilmesinde olsun: tek kelimeyle, ölüm odalarında hükümlülerin kaldığı cezaevlerinin, ya da yargılama öncesi sanıkları tutulduğu nezarethanelerin ya da azılı suçluların kaldığı hapishanelerin, ya da ıslahevlerinin, ya da düşkûnlerevinin, ya da imalathanelerin, ya da akıl hastanesinin, ya da hastanelerin, ya da okulların amaçlarına uygulanabilir (Bentham, 2019: 12).

Bentham'ın panoptikon tasarımı, Tanrı'nın her şeyi biliyor oluşunun dindışı bir parodisini temsil ediyordu. Denetleyenler, tıpkı Tanrı gibi, görünmezlerdi (Lyon, 1997: 95). Bentham'a (2019: 13, 24) göre, bir kurumun amaçlarının mükemmel bir şekilde yerine getirilmesi; gözetim altında tutulan insanları denetlemekle görevli insanların, gözetim altında olan insanları sıkı bir biçimde gözetlemesi ile doğru orantılıdır. Bu noktada arzulanan şey; gözetlenip gözetlenmediğinden emin olamayan insanların, kendilerini her an gözetlendikleri düşüncesine inandırmalarıdır. Bentham; gözetlenen kişinin sürekli gözetim altında olduğu duygusunun artmasıyla, ikna edilmesinin kolaylaşacağına vurgu yapmaktadır.

Bentham'ın tasarısının özünü gözetleyicinin konumunun merkeziliği oluşturmaktadır. Bu bağlamda, dairesel bina biçimini birçok amaç için en kullanışlı tasarım olarak ele alan Bentham; dairesel tasarımın gözetleyiciye -konumunu değiştirmeye gerek kalmadan- tüm mahkûmları aynı anda gözetleyebileceği bir mekân sağladığını ifade etmektedir. Bu şekilde, gözetleyeninin emeğinden önemli bir ölçüde tasarruf sağlanabilmektedir (Bentham, 2019: 23).

Bentham'ın (2019: 25-28) ortaya koymuş olduğu panoptik tasarımın avantajlarını aşağıdaki dört başlık altında sıralamak mümkündür:

1. *Gözetleyici sayısındaki belirgin düşüş:* Panoptik tasarımla inşa edilen denetim alanlarında, daha önce tasarlanan modellerde bulunan insan sayısından çok daha

fazla sayıdaki insan tek bir kişi tarafından gözetlenebilmektedir. Bu noktada Bentham'a göre, gözetleme sorunu gözetleyici frekansının artırılmasından ziyade yapının tasarımı ile çözülebilir.

2. *İç denetimdeki kolaylık:* Bentham; panoptik tasarımla inşa edilen binalarda yardımcı gardiyan ve hizmetli gibi her türden düşük rütbeli görevlilerin de tıpkı mahkûm ya da denetim altında olan kişiler gibi başgardiyan ya da baş gözetimci tarafından sıkı bir denetim altında tutulacağını ifade etmektedir.
3. *Dış denetimdeki kolaylık:* Bentham'a göre, panoptik olarak tasarlanmayan denetim merkezleri dışarıdan gelen müfettişlerin denetimine tabi tutulduklarında, müfettişlerin ilk hücreye girmesiyle birlikte diğer hücreler çeki düzen verilmek suretiyle istenilen seviyeye getirilebilmektedir. Bu durum, müfettişlerin gerçek durumla karşılaşmasına bir engel teşkil etmektedir. Oysa panoptik planda, müfettiş denetime gelir gelmez bütün manzaraya aynı anda hâkim olabilmektedir.
4. *Kaçmayı düşünmenin imkânsızlığı:* Gözetlenenin binaya girdiği andan itibaren sıkı bir gözetim altına alınmasının altını çizen Bentham; daha ağır bir ceza almaktan ya da küçük düşmekten çekinen gözetlenenin, denetim altında tutulduğu panoptik tasarımdan kaçmayı hayal bile edemeyeceğini dile getirmektedir.

Bentham'ın panoptik tasarımı sadece hapisanelerle sınırlı tutmadığına ve bu tasarımın hapisanelerle birlikte birçok kurumda da uygulanabilir olduğunu düşündüğüne değinmiştik. Bu bağlamda, panoptik tasarımın Bentham tarafından fabrikalar, akıl hastaneleri, hastaneler ve okullar bağlamında nasıl ele alındığını irdelemenin çalışmanın daha sonraki bölümlerinde ele alınacak gözetimin sosyolojik yorumlamaları açısından faydalı olabileceği değerlendirilebilir.

Fabrikalarda israfın, işçinin kazancındaki düşüşün ya da acı verecek bir zararın önlenmesi için gözetim ilkesinin gerekli olduğunu ifade eden Bentham (2019: 61); yapılan işi idare etmek ve yapılan işle ilgili emirler vermek için, işçilere nezaret eden denetleyici kişinin konumunun merkeziliğine büyük önem atfetmektedir. Bununla birlikte, kontrolün gerekli olarak değerlendirildiği durumlarda, Bentham için denetleyicinin saklı olması yararlıdır.

Bentham'a (2019: 62) göre, gelecekteki akıl hastaneleri hem gözetim hem de sağlığa uygunluk açısından uygun bir biçimde inşa edilmelidir. Bentham; kendilerine ya da etraflarında bulunan insanlara ciddi zarar verebilme potansiyeline sahip akıl hastalarının,

hapishanelerdeki gibi bir gözetim sistemi içerisinde bulunmaları durumunda, zapt edilmeleri maksadıyla kullanılan zincirlere olan ihtiyacın ortadan kalkacağını değerlendirmektedir.

Etkili bir gözetim mekanizmasının tesis edildiği hastanelerde, hastane çalışanlarının hastalığın gelişimini ve tedavinin etkilerini izlerken daha az sorunla karşılaşacağını vurgulayan Bentham; hastaların gerçek ya da hayal ürünü şikâyetlerinin nedenlerinin anında kavranacağını belirtmekle birlikte, suiistimalde bulunanlar hemen o an azarlanacağı için hayal ürünü şikâyetlerin azalacağını da iddia etmektedir. Bentham, hapishanelere kıyasla hastanelerin panoptik tasarımında rahatlığa ve nezaket kurallarına daha fazla dikkat gösterilebileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda; hastanelerde demir parmaklıklar yerine perdeler, hastaların güneşten rahatsız olmaması için de güneşlikler kullanılabilir. Hastaya, acil isteklerini locada bulunan denetçiye iletebilmesi ve denetçiden cevap alabilmesi için kullanabileceği iletişim sistemleri tedarik edilebilir (Bentham, 2019: 63-65).

Hapishaneye özgü pencere kafeslerinin, demir parmaklıkların, kilitlerin ve akıl hastaneleri gibi gözetim evlerinde bulunan korkunç manzaraların bulunmadığı okullarda ise, gözetleme faaliyeti nadiren gerçekleşecektir. Bu noktada; okullarda icra elden gözetimin amacı, öğrencilerin ders dışındaki faaliyetlerle oyalanmalarının merkezi ve gözden uzak olan gözetleyici tarafından bertaraf edilmesi olacaktır. Öğrenciler arasına yerleştirilecek tahta perdeler, farklı ölçü ve tipteki yeteneklerin bariz bir şekilde fark edilmesine de katkı sağlayacaktır. Bunun sonucunda, tembelliğin servetle gizlendiği, yetenek ve çalışkanlıktan kaynaklanan onurun para karşılığında terk edildiği yozlaşmış sistem yok olacak ve bir soylu ile sıradan bir kişi aynı şeyleri bilme şansına sahip olacaktır (Bentham, 2019: 67).

Bentham felsefesinin somut bir göstergesi olarak kabul edilen panoptikon tasarımının inşa edilmiş hali Bentham tarafından görülememiştir. 1786 yılının Aralık ayında panoptikon olarak adlandırdığı bina tasarımlarını detaylandığı bir dizi mektubu Londra'da yaşayan babası Jeremiah Bentham'a gönderen Jeremy Bentham, 1788 yılında Londra'ya dönmüştür. Jeremy Bentham'ın panoptikon tasarımına olan ilgisi uzun yıllar devam etse de, Londra'da bir panoptikon inşa etme önerisi yetkili makamlar tarafından reddedilmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Jeremy Bentham ayrıca Fransa'da bulunan Bicêtre Hapishanesi'nin yenilenmesi için Fransızlarla da bağlantı kurmuş ve panoptikon çalışmasının basılı bir kopyası İsviçreli çevirmeni ve editörü Étienne Dumont tarafından hazırlanarak Fransa

Ulusal Meclisi üyelerine dağıtılmıştır. Buna rağmen, Jeremy Bentham'ın panoptikonu inşa etme planları Fransa'da da karşılık bulmamıştır (Pease-Watkin, 2019: 77-80).

1980'li ve 1990'lı yıllarda ilgi merkezi haline gelen Bentham'ın çalışmaları üzerine eğilen araştırmacılardan olan Janet Semple; 1993 yılında yayımlanan *Bentham'ın Hapishanesi (Bentham's Prison)* adlı eserinde İngiltere'de 19. yüzyıl başlarında panoptikonun politik ortamdaki gelişimi ortaya koymuştur. Panoptikonu temsili demokrasinin gelişimi olarak tanımlayan Semple'a göre; bir hapishane olarak panoptikon, toplumun büyük çoğunluğunun mutluluğunu sağlamaktan sorumlu olan hükümetin halka açık kılındığı bir sistemi temsil etmektedir. Denetim ilkesi sayesinde halk mahkemeleri, panoptik hükümet büroları ve basın özgürlüğü ile işleyen iktidar, her zaman toplumun denetimi altında kalmaktadır (Werret, 2019: 87-88). Bu bağlamda, Semple'a (1993: 314-315) göre panoptikon, yoksulların payını arttırmak için çözüm yolları arayan realist ve kibar bir adamın tasarımıdır.

Bentham'ın iki yöne de aynı anda gözetleme yapma imkânı veren ilkesi nedeniyle; hem gardiyanların mahkûmları, hem de mahkûmların gardiyanları istedikleri an denetleyebilme özgürlüğüne sahip olduklarını ifade eden Pease-Watkin'in, Semple'ın düşüncelerine sahip çıktığı değerlendirilebilir. Bu durum, Pease-Watkin'e göre, Benthamcı ilkeler olan açıklık ve sorumluluğa vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, Bentham tarafından tasarlanan panoptikon hapishanesinin ıslah edici yönü, insani koşulların yeniden düzenlenerek iyileştirilmesini yansıtmaktadır (Pease-Watkin, 2019: 77).

Panoptikon Foucault tarafından -Semple'ın aksine- disiplinin okullarda, hastanelerde, akıl hastanelerinde ve hapishanelerde kurumsallaştığı 19. yüzyıl toplumunun "*cruelle et savante*"si³² olarak görülmektedir. Foucault'ya göre, infazın topluma açık olarak hükümler tarafından tiyatral gösterilerle gerçekleştirildiği eski rejim ile 19. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan disiplin toplumu arasında radikal bir kopuş meydana gelmiştir (Akt. Werret, 2019: 88).

Kökeni Yunan mitolojisindeki Argus Panoptes adlı karaktere dayanan panoptikon kavramı, çok sayıda insanın birlikte bulunduğu bir ortamda çıkabilecek kargaşayı minimize etmeyi amaçlayan Jeremy Bentham'ın tasarımı ile özdeşleşmiştir. Bu bağlamda, Bentham'ın

³² Kafes

panoptik fikrinin özünü hapishanelerle birlikte; yoksullar evi, fabrikalar, okullar, hastaneler ve akıl hastaneleri gibi çok sayıda insanın bulunduğu ve denetimin sürekli bir şekilde zorunlu olduğu mekânlar da oluşturmaktadır. Denetim altında tutulan insanların sıkı bir şekilde gözetlenmesinin, söz konusu kurumların amaçlarının etkili bir şekilde yerine getirilmesiyle doğru orantılı olduğunu ifade eden Bentham'a göre; gözetimin amacı, her an gözetlendikleri algısına sahip insanların ikna edilmelerinin kolaylaştırılmasıdır. Bu kapsamda panoptik tasarım; gözetleyicilere olan ihtiyacı azaltmakta, kaçmayı düşünmeyi imkânsızlaştırmakta, iç ve dış denetimi kolaylaştırmaktadır. 20. yüzyılın sonlarında yoğun bir ilginin merkezi haline gelen Bentham'ın panoptikon tasarımı genel olarak iki bağlamda ele alınmaktadır. Panoptikonun politik ortamda ve temsili demokrasinin gelişiminde olumlu etkilerinin olduğunu savunan bir grup düşünür; Bentham'ın fikrinin, açıklık ve sorumluluk bağlamında insani koşulların yeniden iyileştirilmesini yansıttığını belirtmektedirler. Buna karşın, Foucault'nun başını çektiği birçok düşünür ise; panoptikonu okullarda, hastanelerde, akıl hastanelerinde ve hapishanelerde kurumsallaşan disiplin toplumunun kafesi olarak yorumlamaktadırlar. Bu bağlamda, çalışmanın devamında gözetim kavramı Foucaultcu bir bakış açısıyla kapsamlı bir şekilde ele alınarak günümüz toplumu ile ilgili birtakım sosyolojik çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır.

4.2. Michel Foucault: Gözetim Toplumunda Disiplin ve Denetim

Günümüzde gözetim çalışmaları bağlamında kuşkusuz ilk akla gelen düşünürlerden birisi olan Michel Foucault, Bentham'ın mekânın fiziki denetimi üzerine oturttuğu panoptikon fikrine sosyolojik, psikolojik ve ekonomik bakış açıları kazandırmıştır. Pastorallik, bilgi, özne, cinsellik, suç ve iktidar gibi olgulardan hareket ederek düşüncesine felsefi ve sosyolojik bir temel oluşturan Foucault; gözetim kavramı üzerine kaleme aldığı eserlerinde, anatomo-politika, biyo-politika ve biyo-iktidar gibi kavramlarla teorisini sağlamlaştırmıştır.

4.2.1. Çoban Metaforu

Delilik, ölüm, suç, cinsellik gibi deneyimlerle çeşitli iktidar teknolojileri arasında bulunan bağı analiz eden Foucault, bireyselleştirici iktidar sorununa bağlı öz kimlik sorununa odaklanmaktadır. Gelişen iktidar teknolojilerinin bireylere yönelerek, bireyleri kalıcı bir biçimde yönetmeyi amaçladığını savunan Foucault; merkezileşmiş ve merkezileştirici olan

iktidar biçimini "devlet", bireyselleştirici iktidar biçimini ise "pastorallik"³³ olarak tanımlamaktadır (Foucault, 2016: 27-28).

Foucault'ya (2016: 28-29) göre, peşinden koyun sürüsünün geldiği çoban olarak ilahi varlık, kral ya da lider fikri; Yunanlılar ve Romalıların bilmedikleri bir düşüncedir. Mısır, Asur, Filistin gibi Antik Doğu toplumlarında ise durum bu şekilde değildir. Örneğin Mısır'da firavun Mısırlı bir çobandır. Her ikisi de aynı rolü üstelendiği ve gözettikleri sürü aynı olduğu için Tanrı ve Kral arasındaki çağrışım kolayca yapılır. Yani çoban krala, ilahi çobanın yarattıkları emanet edilmiştir.

Antik Yunan siyasal öğretilerinde çoban metaforu ender rastlanan bir kavramdır. İyi yöneticiye ve özellikle gençliğin düzgün bir şekilde eğitiminden sorumlu olan kişiye dair çok belirli, buyurucu ve yoğun bir tasvir yapılan Sokrates öğretisinde, yönetici bir dizi ödev ve görevle yükümlü olan kişidir. Bu bağlamda, yönetici genç bireylerle ilgilenmeli; onları sürekli bir şekilde gözetlemeli; onların eğitimlerine, yiyip içtikleri şeylere, davranışlarına, kendilerini geliştirme biçimlerine ve hatta evlenme pratiklerine dahi dikkat göstermelidir. Sokrates yöneticinin sahip olması gereken nitelikleri sıralarken her ne kadar çoban metaforuna çok yaklaşıp da, çoban metaforu devreye girmemektedir (Foucault, 2013: 122).

Platon yazılarında ise, sürünün çobanı olarak politikacı temasından kurtulma dört aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşamada yöntem sorununa gönderme yapan Platon; bir yana insanları, diğer yana ise hayvanları koyarak yapılan kategorizasyonun yanlış bir bölme olduğunu belirtmektedir. İnsanlar bağlamında verimsiz olan çoban teması -Platon'a göre- bizi ancak hayvan kategorilerinin olası çeşitlenmelerine götürebilmektedir (Foucault, 2013: 122).

Platon, ikinci aşamada görevleri bağlamında çobanı ve kralı mukayese ederek sorgulamaya girişir ve birtakım sorular sorar. Hayvanlara yiyeceği kim temin eder? Hastalandıkları zaman onlara kim bakar? Onları bir müziğin ahengi ile kim yönlendirir? Soruların hepsinin cevabı çobandır. Daha sonra, sorulardaki hayvanlar kelimesinin yerine insanlar kelimesini koyar. İnsanlara yiyeceği kim temin eder? Hastalandıkları zaman onlara kim bakar? Onları bir müziğin ahengi ile kim yönlendirir? Soruların hiçbirinin cevabı kral değildir. İlk

³³ Çobanlık

sorunun cevabı çiftçi ve fırıncı, ikinci sorunun cevabı hekim, üçüncü sorunun cevabı ise beden eğitimi öğretmenidir (Foucault, 2016: 35). Bu noktada; insanları iyileştiren hekim, çocukların yeteneklerini geliştiren eğitimci, çiftçi ve fırıncı da çoban olduklarını iddia ederek kralın, yani politikacının rakipleri haline dönüşebilirler (Foucault, 2013: 127).

Üçüncü aşamaya politikanın temeline nasıl ulaşılacak sorusu ile başlayan Platon; dünyanın kendi etrafında doğru yöne dönmesini, doğanın ve mutluluğun yönü olarak tasvir etmektedir. Mutluluk zamanında insan sürüsünün çobanının bizzat Tanrı'nın kendisi olduğunu belirten Platon'a göre, insan sürüsünün çobanı Tanrı olduğu için politik bir oluşuma ihtiyaç duyulmamaktadır. Politika; dünya tersine döndüğü zaman başlayacaktır (Foucault, 2013: 128).

Dünyanın tersine dönmeye başlamasıyla birlikte Tanrı çobanın devrinin tamamlandığını ve politikacıların ortaya çıktığını savunan Platon, dördüncü aşamada çoban modelinin yerini alması için dokuma modelin ortaya atmaktadır. Platon'a göre politika sanatı, sürünün bütünüyle ilgilenmekten ziyade dokumacının sanatı ile benzerlik göstermektedir. Yünün kırılmış olması, ipin örülmüş olması, hallaççının işini yapmış olması dokumacının işini yapabilmesinin ön koşullarıdır. Benzer bir şekilde; savaşmak, mahkemelerde iyi kararlar vermek, retorik sanatıyla meclisi ikna etmek gibi politikacıya yardım eden bir dizi yardımcı sanatlar bulunmaktadır. Bu sanatların hiçbirisi gerçek anlamda politika olmasa da, politikanın uygulanma koşullarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, politikacının eyleminin özü bağlamaktır ve kral bir çoban değil, dokumacıdır (Foucault, 2013: 129-130).

Foucault'ya (2013: 130) göre; Platon'un yaptığı şey, çoban metaforunu tamamen olumsuzlamaktan ziyade politikacının bir çoban olarak düşünülmesinin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu noktada, Platon öğretisinde çobanlık bir doktor, çiftçi, eğitmen, fırıncı ya da jimnastikçi için söz konusu olabilir ve bütün bu meslek sahipleri bir çobanla kıyaslanabilir. Fakat özel ve belirli etkinlikleriyle bir politikacı asla bir çoban değildir.

Yukarıda anlatılanlar bağlamında, Yunan politik literatüründe çoban temasının görünmemesinden ve çoban temasının Platon tarafından net bir şekilde eleştirmesinden hareket eden Foucault (2013: 131); Yunan politik düşüncesinde çoban temasının dışlandığı kanısına ulaştığını belirtmektedir.

Foucault (2013: 116), Yunan ve Roma düşüncelerine büyük ölçüde yabancı olan pastoral iktidar fikrinin, Batılı dünyaya Hristiyan Kilisesi tarafından dâhil edildiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, iktidar teknolojisinin evrimi olarak ele aldığı pastorallik metaforunun Hristiyan literatürüne girme aşamasında aşağıdaki dört önemli dönüşümü geçirdiğini ifade etmektedir:

1. Hristiyan anlayışında çoban, koyunların iyi ya da kötü tüm eylemleri ve başlarına gelen her şey hakkında hesap vermekle yükümlüdür.
2. İbrani anlayışına göre, çoban Tanrı olarak görüldüğü için, onun peşinden giden sürü de Tanrı'nın iradesine ve Tanrı'nın yasalarına uymaktaydılar. Yunan düşüncesinde yasa ya da sitenin iradesine itaat ediliyordu. Hekim ya da hatip gibi özel bir kişinin iradesine uyulmasının şartı ise tedavi olmak ya da bir hüneri öğrenmek gibi kesinlikle belirlenmiş rasyonel bir amacın olmasıydı. Hristiyanlıkta ise; çobanla olan bağlantı bireysel bir olaydır, çobanın iradesini bireysel olarak kabul etmektir. Sürekli bir durum olan itaat etmek bir erdemdir. Bu bağlamda itaat etmek; Yunanlılarda olduğu gibi bir amaca ulaşmak için başvurulacak bir aracı değil, doğrudan amacı temsil etmektedir.
3. Hristiyan pastorallığı bireyselleştiricidir. Sürünün genel durumu hakkında bilgi sahibi olmakla birlikte, ayrı ayrı her koyunun durumu hakkında bilgi sahibi olunmasını gerektirir. Bireyselleştirici etki üç farklı bilgiyi kapsar. Birincisi, çoban sürüdeki her koyunun maddi durumunu bilmelidir. İkincisi, çoban sürüde neler olup bittiğini, sürüdeki her koyunun neler yaptığını ve işlediği aleni günahları bilmelidir. Üçüncüsü, çoban sürüdeki her koyunun ruhunda neler dolaştığını ve ruhundaki gizli günahları bilmelidir.
4. Hristiyan pastorallığı bireylere nefislerini köreltmeleri çağrısında bulunur. Nefsin körelmesi her ne kadar ölmek anlamı taşımasa da, başka bir dünyada yaşam vereceği düşünüldüğü için bir nevi her gün ölmeyi göze almak anlamını taşır. Hristiyan öğretisindeki ölümle iç içe geçmiş nefsin köreltilmesi olgusu, Yunan siyasi iktidar düşüncesindeki site için kendini feda etme olgusu ile karıştırılmamalıdır. Hristiyan öz kimliğinin kurucu bir parçası olan nefsi köreltme eylemi, kişinin kendi kendine kurduğu bireysel bir ilişkidir (Foucault, 2016: 37-40).

18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sı; pastoralliğin geleneksel hedefleri olan her olgunun yeni koşullarına uydurulmasına tanıklık etmiştir. Her ne kadar modern devlet ve modern toplumun bireyi görmezlikten geldikleri sıklıkla dile getirilse de; gerçekte birey -devlet tarafından kendisine gösterilen dikkat sonucunda- iktidarın, gözetimin, denetimin, uysallaştırmanın, ıslahın ve yola getirmenin hedefi konumundadır. Bireyin kuşatılması -kim olduğu, ne yaptığı, onunla ne yapılabileceği, onu nereye yerleştirmek gerektiği- kışlalar, okullar, atölyeler ve hapisaneler gibi büyük disipline edici makineler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bireylerin kim oldukları, normal mi yoksa anormal mi oldukları, aklı başında mı yoksa deli mi oldukları, nelere karşı yeteneklerinin bulunduğu, neler yapabilecekleri, öngörülür davranışlarının neler olduğu ve hangi davranış biçimlerinin ortadan kaldırılmaları gerektiği gibi bilgiler insan bilimleri tarafından sağlanmaktadır. Ne kadar bürokratik ise, o kadar bireyselleştirici bir etkiye sahip olan iktidar için; birey temel bir koz haline gelmektedir. Bu bağlamda, her ne kadar dinsel biçimi içindeki yetkilerinin temelini kaybetmiş olsa da; pastorallik, yeni bir dayanak ve dönüşüm ilkesini devletin kendisinde bulmuştur (Foucault, 2016a: 211-212).

Bütün uygarlıklar arasında Hristiyan Batı'nın hem en yaratıcı ve en fetihçi, hem de en kendini beğenmiş ve en kanlı uygarlıklardan biri olduğunu ifade etmekten geri durmayan Foucault (2013: 117); Hristiyan Batı'nın, Yunanlıların asla kabul etmeyeceği bir şeyi öğrendiğinin altını çizmektedir. Hristiyan Batı, binlerce yıl boyunca kendisini koyunlar arasında bir koyun olarak görmeyi ve selametini, kendisini onun için feda eden bir çobandan beklemeyi öğrenmiştir.

Mısır, Asur ve Filistin gibi Antik Doğu toplumlarında doğan pastorallik fikrinde; Tanrı ile kral arasındaki çağrışım kolay bir şekilde yapılır. Çünkü temelde ikisi de aynı sürüyü gözetmektedir. Bu durum, krala ilahi bir kudret bahşetmektedir. Antik Yunan ve Roma düşüncesine tamamen yabancı olan bu fikir, Batı'ya Hristiyan Kilisesi tarafından dâhil edilmiştir. Doğrudan doğruya, koşulsuz şartsız itaati bir erdem olarak empoze eden Hristiyan pastorallığı; üç farklı bilgiyi kapsayan bireyselleştirici bir etkiye sahiptir. Buna göre, çoban (kral) sürüsündeki her koyunun (bireyin) "maddi durumunu", "ne yaptığını" ve "ne düşündüğünü" bilmelidir. Pastorallikle gözetim arasındaki ilişki, işte burada başlamaktadır. İtaati amaç edinmiş bireyselleştirici bir anlayış içerisinde birey; -kışlalar, okullar, atölyeler ve hapisaneler gibi disipline edici makineler vasıtasıyla- iktidarın, gözetimin ve denetimin hedefi konumuna gelmektedir.

4.2.2. Bilgi ve İktidar

Foucault'nun tanımladığı iktidar kavramını yalnızca bir bastırma, salt bir sınırlama ya da yasaklama olarak anlamak yetersizdir (Sarup, 2017: 114). Bu noktada, iktidar ve bilgi ilişkisine değinmenin faydalı olabileceği değerlendirilebilir. Foucault (2019: 65), bilginin sadece iktidar ilişkilerinin askıya alındığı yerde olacağı ve bilginin ancak iktidarın emirleri, talepleri ve çıkarları dışında gelişebileceğini düşündüren gelenekten vazgeçmek gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kavrayıştan ziyade iktidarın bilgi ürettiğini, iktidarın ve bilginin birbirlerini doğrudan içerdiklerini varsayan bir anlayışı kabul etmenin gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda, iktidar ilişkilerini varsaymayan bir bilgi alanı olamayacağı gibi; bilgi alanı oluşturmadan bir iktidar ilişkisinin de ortaya çıkamayacağına dem vurur Foucault:

Batı toplumu gibi bir toplumun, artık buna dünya toplumu diyebiliriz, her an ürettiği hakikat etkileri vardır. Hakikat üretilir. Bu hakikat üretimleri iktidardan ve iktidar mekanizmalarından ayrı değildir; çünkü hem iktidar bu mekanizmaları bu hakikat üretimlerini mümkün kılar, bunlara yol açar, hem de bu hakikat üretimlerini kendinde bize bağlayan, birleştiren iktidar etkileri vardır (Foucault, 2015: 173-174).

İktidar gerçekliği üretmek suretiyle doğruluk alışkanlıklarını belirlemektedir. İktidarın doğurması sonucu ortaya çıkan bilgi; iktidarın sonuçlarına neden olmaktadır (Sarup, 2017: 114). Buradan şu sonuç çıkmaktadır: bilgi ve iktidar karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır. Bir bürokrasideki iktidar mekanizması; hem bilgi edinme, hem de denetleme aracıdır. Gözetim olgusunun Foucault'nun çalışmalarında merkezi bir konumda olmasının nedeni, cezanın -davranışların incelenme, izlenme, şekillendirilme ve denetlenmesine imkân vererek- bilgi ve iktidar üretimine katkıda bulunmasıdır. Cezalar sadece hapishanelerde değil, iktidarın birçok kurumunda başvuru araçlarıdır. Bu kurumların hepsi toplumsal ortamda yaşayan ve çalışanlar hakkında bilgi edinir. Elde edilen bilgi, denetim ve yönetim aracı haline gelmek suretiyle -birey ya da grup halinde olan- insanları müdahale ve yönlendirilmeye açık bir hale getirmektedir (Lyon, 2013: 125). Foucault'ya (2013: 306) göre, 17. yüzyıldan itibaren devlet aklının ortaya koymuş olduğu şey; kuvvet hesapları ve diplomatik hesaplar değildir. Artık söz konusu olan şey, iyi bir yönetim için mutlaka vazgeçilmez bir olgu olan bilimsel bilgidir ve bu tür bir bilginin sonucuna itibar etmeyen yönetimler başarısız olmaya mahkûmdurlar. Foucault'nun kendi ifadelerine başvuralım:

İktidarın bilgiye, bilginin iktidara sürekli eklenmesi kanısındayım ve ben bunu ortaya çıkarmayı denedim. İktidarın falanca keşfe, filanca bilgi biçimine ihtiyacı olduğunu söylemekle yetinmemeli, iktidar işleyişinin bilgi nesneleri yarattığı, bunları ortaya çıkardığı, enformasyon biriktirdiği ve kullandığı da söylenmelidir. İktidarın, iktisadi iktidarın gündelik olarak nasıl işlediği bilinmezse iktisadi bilgiden hiçbir şey anlaşılmaz. İktidarın işleyişi sürekli olarak bilgi yaratır ve aksi yönde, bilgi de iktidar ilişkilerine yol açar ... Dolayısıyla modern hümanizma bilgi ile iktidar arasındaki bu ayrımı yaparken yanılmaktadır. Bunlar bütünleşmiştir ve bilginin iktidara bağlı olmayacağı bir an bile hayal edilemez; bu ayrımı ileri sürmek, aynı hümanizmayı ütopyik bir biçimde sürdürmenin bir biçimidir. Bilgi olmadan iktidarın sürdürülmesi olanaksızdır. 'Bilimsel araştırmayı tekelci kapitalizmin ihtiyaçlarından bağımsızlaştırılmalı!' Bu belki mükemmel bir slogandır; ama asla slogandan başka bir şey değildir (Foucault, 2015: 35-36).

İktidar-bilgi ilişkilerini bir bilgi öznesinden itibaren çözümlemek gerekmektedir (Foucault, 2019: 65). Bu bağlamda Foucault, modern öznenin ne olduğu tam olarak ortaya konulmadan; disiplinci ve düzenleyici iktidarlara toplumsal işlerlik kazandırmanın mümkün olmadığını düşünmektedir (Urhan, 2010: 107).

İktidar sansür uygulamakla, yasaklamakla kendini sınırlıyorsa eğer, onu sevmek nasıl mümkün olabilir? Ama iktidarı güçlü kılan şey, temel işleyişinin olumsuz düzlemde olmamasıdır: İktidarın olumlu etkileri vardır, bilgi üretir, zevk yaratır. İktidar sevimlidir. Eğer yalnızca baskıcı olsaydı, ya yaşamın içselleştirilmesini ya da öznenin mazoşizmini (sonuçta ikisi de aynı şeydir) kabul etmemiz gerekirdi. Bu noktada özne iktidara dâhil olur (Foucault, 2015: 74).

Belirli bir faaliyet alanında güç sahibi olan kişilerin kendi kontrol alanları içerisinde bilgiyi tanımlama, kontrol etme ve bu sayede diğerlerini kendi yönetimlerine tabi kılma kapasitesine sahip olduklarını belirten Foucault; bir bilgi alınının oluşumu ile bağlantılı olmayan hiçbir güç ilişkisinin bulunmadığının altını çizmektedir. Bilgi ile bağlantılı olmayan hiçbir güç ilişkisi olmadığı gibi, güç ilişkileri oluşturmayan hiçbir bilgi de yoktur (Akt. Slattey, 2017: 477).

Foucault'ya göre, bu ilişki modern devletin doğasında görülebilir. Devletler; kendi sınırları içerisindeki toplumsal grupları tanımlamak, sayılarını planlamak ve kontrol etmek için yeni bilgi tipleriyle oluşturulan yeni söylem biçimleri geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, bilgiyi elinde tutanlar; tartışma ve söylemin gündemini kontrol ederek fiziksel ve hukuki bir gücün yanı sıra, ideolojik bir gücü de elde etmektedirler (Slattey, 2017: 477).

Foucault (2015: 69-70), bir toplum içerisinde işlemekte olan ve bu toplumda bir sınıf, zümre ya da kastın hegemonyasını sağlayan iktidarlar bütününe tamamen devlet sistemi içerisinde bulunduğunu düşünmediğini ifade etmektedir. Devlet; adli, askeri ve diğer

kurumlarıyla tüm iktidar ağlarının garantisini ve temel çatısını temsil etmektedir. Bu bağlamda, devlet önemli bir yer işgal etse de, üstün bir yer değildir.

Günümüz toplumlarında tüm iktidar ilişkilerinin bir şekilde devlete gönderme yaptığını savunan Foucault (2016: 79), bu durumun bütün iktidar ilişkilerinin devletten türemesinden ziyade iktidar ilişkilerinin gün geçtikçe devletleşmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Her ne kadar devletin kurduğu denetim pedagojik, hukuksal, ekonomik ya da aile sistemlerinde her zaman aynı biçimde görülme de; iktidar ilişkilerinin devlet kurumları biçiminde ya da devlet kurumlarının kanatları altında giderek yönetselleştirildiğini, merkezileştirildiğini ve rasyonelleştirildiğini ileri sürer Foucault:

İktidar derken, belli bir devlet içinde vatandaşların bağımlılığını garanti eden kurum ve aygıtlar bütünü olan -büyük 'i' ile yazılan- İktidar'dan söz etmek istemiyorum. İktidardan anladığım, şiddetin tersine kural biçimini taşıya bir uyruklaştırma kipi de değil. Bir öge ya da bir grup tarafından bir başka grup üzerinde kullanılan ve etkileri birbirini izleyen türemelerle toplumsal bünyenin bütününe içinden geçen bir egemenlik sistemi de değil iktidardan anladığım. İktidar kavramından yola çıkarak yapılan çözümleme, ilk veri olarak devletin egemenliğini, yasa biçimini ya da bir egemenliğin bütünsel birliğini ele almamalıdır; bunlar daha çok iktidarın nihai biçimleri olacaktır. Bana göre iktidardan ilk uygulandıkları alana içkin olan ve kendi örgütlenmelerini kuran güç ilişkileri çokluğunu anlamak gerekir; yani, mücadeleler ve karşı karşıya gelmeler yoluyla bu ilişkileri dönüştüren, güçlendiren, tersine çeviren hareketi anlamak; bu güç ilişkilerinin, bir zincir ya da sistem ya da tersine onları birbirlerinden tecrit eden farklılıklar ve karşıtlıklar oluşturacak biçimde birbirlerinde buldukları dayanakları anlamak; nihayet, genel çizgisi ya da kurumsal saydamlaşması devlet aygıtlarında, yasanın formüle edilmesinde ve toplumsal hegemonyada gelişen stratejileri -söz konusu güç ilişkileri bu stratejinin içinde etkili olurlar- anlamak (Foucault, 2020: 69).

Foucault'nun bilgi-iktidar tartışmalarında öne çıkan bir diğer kavram ise "entelektüel"dir. Foucault'ya göre, siyasi anlamda entelektüel artık evrensel bir hakikatin savunucusu değildir. Daha açık bir şekilde, entelektüel artık bütünsel bir devlet teorisiyle kuşanmış; toplumdaki herkes için geçerli olan değerler bütününe taşıyan; adil olmayan bir hükümrana, devlete ya da devlet aygıtlarına muhalefet eden; herkes için doğru ve adil olanı bulmaya çalışan kişi değildir. Yeni entelektüel; hastane, akıl hastanesi, laboratuvar, üniversite ve aile gibi spesifik bir disiplin ya da kurumda çalışan kişidir. Bu bağlamda, spesifik entelektüelin bilgisi; bütünleştirici ve birleştirici bir toplum teorisinden ziyade yerel bir alandaki uzmanlığı ve becerisidir. Evrensel entelektüelin varlık koşulu adalet ve yasa kavramları iken; spesifik entelektüelin bir başka tarihsel figür olan bilgiden doğduğunu vurgular Foucault (Keskin, 2016: 24).

Toplumdaki hakikat siyasetine bağlı olarak genel bir önem kazanan spesifik entelektüel; siyasi, ekonomik ve kurumsal bağlamda hakikat üretimi rejimine hizmet etmektedir.

Entelektüelin spesifik bilgisini kullandığı hakikat üretimi rejiminin, modern toplumda toplumsal, kültürel ve ekonomik hegemonya biçimlerinin içinde işlemeden dolayı; bu hegemonya sisteminin süreklilik kazanmasında entelektüel kilit bir rol oynayabilmektedir (Keskin, 2016: 25; Foucault, 2016a: 83-84).

Buna karşın, entelektüel spesifik bilgisini, kendi alanında yerleşmiş iktidar teknikleri ve ilişkilerine karşı çıkarak hakikat rejimini değiştirmek, hakikati iktidarın hegemonya biçimlerinden söküp çıkartmak için de kullanabilmektedir (Keskin, 2016: 25; Foucault, 2016a: 83-84). Artık öğüt verici bir rol oynayamayacaklarını iddia ettiği entelektüellerin yeni görevinin; mücadelenin topografik ve jeolojik bir ölçümünü yapmak suretiyle analiz araçlarını vermek olduğunu dile getirir Foucault. Başka bir deyişle, iktidar baskısının mistifikasyona ihtiyacı vardır ve entelektüelin çalışması, iktidarın ortaya koymuş olduğu mistifikasyonun gizlediği olguları ortaya çıkarmak olmalıdır (Foucault, 2015: 45-46).

Bilginin ve iktidarın birbirlerini içerdiklerini varsayan bir anlayışı kabul etmenin gerekliliğini vurgulayan Foucault'ya göre, bilgi ve iktidar karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır. Bu bağlamda; iktidarın işleyişi sürekli bir şekilde bilgi yaratırken, bilgi de iktidar ilişkilerine yol açmaktadır. İktidarı güçlü kılan ve özneyi iktidara dâhil eden şey; bilgi üretmek ve zevk yaratmak gibi temel işleyişi olumsuz düzlemde olmayan eylemlerdir. Şiddet uygulamaktan ziyade üretilen bilgiyi elinde tutarak yeni söylem tipleri geliştiren iktidarlar; fiziki, hukuki ve ideolojik bir güç elde etmektedirler. Bu noktada, Foucault'nun belirgin bir alanda uzmanlığı ve bilgisi bulanık kişi olarak tanımladığı spesifik entelektüel kavramı ortaya çıkmaktadır. Spesifik entelektüel, sahip olduğu bilgi ile her ne kadar toplumdaki hegemonik ilişkilerin sağlamlaştırılmasına hizmet edebilecek potansiyele sahip olsa da; Foucault'nun gönlünden geçen şey, spesifik entelektüelin iktidar teknikleri ve ilişkilerine karşı çıkmak suretiyle hakikati iktidarın hegemonya biçimlerinden söküp çıkarmasıdır.

4.2.3. Özne ve İktidar Diyalektiği

Foucault (2016: 63) genel olarak üç mücadele biçiminin olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki; etnik, toplumsal ve dinsel olarak örneklendirilebilecek tahakküm biçimlerine karşı verilen mücadelelerdir. İkincisi; bireyleri ürettikleri ürünlerden ayıran sömürü biçimlerine karşı yürütülen mücadelelerdir. Üçüncüsü ise, bireyi kendisine

bağlayıp bireyselleştirerek, diğerlerine tabi kılan ve boyun eğdiren özne(l)leştirme biçimlerine karşı verilen mücadelelerdir.

Foucault'nun (2016: 63) özne kavramını iki farklı biçimde tanımladığını görmekteyiz. Bunlardan ilki, denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan öznedir. İkincisi ise, öz bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan öznedir. Bu bağlamda, sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimini ortaya çıkarmaktadır. Çalışmalarının genel temasının iktidar değil özne olduğunu vurgulayan Foucault'nun (2016: 58), özne ile birlikte iktidar kavramı üzerine de yoğunlaşma sebebinin, son tahlilde öznenin -bir iktidar biçimi ortaya çıkarması neticesinde- iktidarla olan diyalektik ilişkisi olduğu değerlendirilebilir. Foucault'ya (2016: 58) kulak verelim: *"Öznenin nesneleştirilmesini incelerken bir iktidar tanımından yararlanmak isteniyorsa, bu tanımın boyutlarını geliştirmek bir zorunluluktur."*

Bir öznenin kurulma süreci olarak tarif edilebilecek olan özneleştirme; karmaşık ve çoğulluk içeren bir alandır. Bir taraftan edimler ve davranışlardır, ama diğer taraftan da tâbi kılma tipidir. Yani ilahi bir yasa, bir doğa yasası, rasyonel bir yasa ya da ahlâki yükümlülükleri kabullenmedir. Bu bağlamda özneleştirme, öznenin her şekilde nesneleştirilmesidir. Katz'a göre, Rabinow'un özneleştirme pratikleri yorumu, Foucault'nun amacına sadık kalarak faydalı bir formülasyon sunmaktadır. Bu bağlamda özneleştirme aşağıdaki üç pratikle sağlanmaktadır:

1. *Sınıflandırma pratikleri*: Bilginin; mesleki profesyonellerden ziyade uygulandığı alanlardan kaynaklandığını ifade eden Foucault; psikiyatri, tıp, seksoloji ve kriminoloji gibi beşeri bilimlerdeki bilgi üretiminin insanları Batı düşüncesinde hâkim olan düalist mantığa göre akıl/akıldışı, normal/patolojik/, yaşayan/ölen gibi kavramlarla sınıflandırarak özneleştirdiğini ortaya koymuştur. Sınıflandırma şemaları, modern bilgiyi üretenlerin insan varoluşunun bütün alanlarına yönelik müdahalelerini meşrulaştırdığı belirleyici figür olan insana dayanmaktadır
2. *Ayrıştırma pratikleri*: İnsanları toplumsal istikrar adına ayrıştıran, normalleştiren ve kurumsallaştıran siyasi stratejilerdir. Foucault modern Avrupa devletlerinin verimsiz saydıkları insanları bir siyasi sorun olarak gördüklerini ve bu insanları kategorize ettiklerini iddia eder. Bu bağlamda, özne ya kendi içinde ya da

başkaları tarafından bölünmüştür. Suçlu ile iyi çocuk, deli ile akıllı, hasta ile sağlıklı bu kategorizasyona örnek olarak verilebilir.

3. *Bireyin kendini öznelleştirme pratikleri*: Bireylere kendi araçlarıyla kendi bedenleri, ruhları ve düşünceleri üstünde bir dizi işlem uygulama ve böylece kendilerini değiştirip dönüştürme, bir mükemmeliyete, mutluluğa ve olağanüstü güce varma imkanı tanıyan tekniklerdir. Foucault, bu pratiklerde cinsellik üstüne yoğunlaşmaktadır (Katz 2017: 178; Foucault, 2016: 58).

Foucault (2016: 71-72); teknik kapasitelerin kullanımı, iletişim oyunları ve iktidar ilişkilerinin önceden düşünülmüş formüller bağlamında birbirleriyle senkronize edilmesi sonucunda disiplinlerin oluştuğunu ifade etmektedir. Bu disiplinler önceliği bazen manastırlar ve hapishanelerdeki disiplinlere benzeyen bir şekilde iktidar ilişkileri ve itaate; bazen atölyeler ve hastanelerdeki disiplinlere benzeyen bir şekilde erekli etkinliklere; bazen çıraklık disiplininde olduğu gibi iletişim ilişkilerine; bazen de askeri disiplininde olduğu gibi yukarıda belirtilen üç ilişki tipinin (iktidar ilişkileri ve itaat, erekli etkinlikler, iletişim etkinlikleri) de doymasına vermektedirler. Avrupa'daki toplumların 18. yüzyıldan beri disipline edilmesinden çıkarılacak anlam; bireylerin daha itaatkâr hale gelmeleri ya da bu bireylerin kışlarda, okullarda ya da hapishanelerde toplanmaları değildir. Bireylerin disipline edilmesinden; üretim etkinlikleri, iletişim şebekeleri ve iktidar ilişkilerinin etkileşimi bağlamında gün geçtikçe daha denetimli, daha rasyonel ve daha ekonomik bir ayarlama sürecinin sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (Foucault, 2016: 72).

Foucault'ya (2016: 72-73) göre, yalnızca taraflar arasında bireysel ya da kolektif bir ilişki olmayan iktidar; aynı zamanda başkaları üzerindeki eylem kipidir. Buradan küresel olarak yoğunlaşmış ya da dağılmış biçimde var olacak bir iktidar olmadığı sonucu çıkmaktadır. Yalnızca birilerinin başkalarına uyguladığı iktidar vardır. Bu bağlamda, iktidar ilişkileri önceden var olan ya da durmadan yenilenen bir rızanın ürünü olabilse de; kendi doğası gereği bir konsensüsün ürünü değildir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Foucault düşüncesinde bir iktidar ilişkisini tanımlayan şey; doğrudan ve aracısız olarak başkaları üzerinde değil, başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunan bir eylem kipi olmasıdır. Bir iktidar ilişkisinin gerçek bir iktidar ilişkisi olarak tanımlanabilmesinde iki temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki; üzerinde eylem uygulanan "öteki"nin, iktidar ilişkisi boyunca bir eylem öznesi olarak tanınmasıdır. İkincisi

ise; bir iktidar ilişkisine karşı karşılıklar, tepkiler, sonuçlar ve olası buluşlar alanının açılabilmesidir (Foucault, 2016: 73).

İktidarı esasen bir yönetim sorunu olarak değerlendiren Foucault (2016: 74-75); yönetim sözcüğünün 16. yüzyılda sahip olduğu çok geniş anlamıyla düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Sadece siyasi yapıları ya da devletlerin yönetilmesini anlatmakla kalmayan yönetim sözcüğü; bireylerin ya da çocuklar, zihinler, topluluklar ve hastalar gibi birçok kategorizasyonu kapsayan grupların davranışlarına nasıl yön verilebileceğini de göstermektedir. Foucault buradan şu sonuca ulaşmaktadır: İktidara özgü ilişki kipi şiddette, mücadele alanında, sözleşmede, gönüllü bağ alanında, savaşta ya da hukukta değil; yönetimde aranmalıdır.

Foucault'ya (2016: 75-76, 80) göre, iktidarın uygulanması "başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmak" olarak tanımlandığında ve bu eylemler "insanların başka insanlar tarafından yönetilmesi" olarak karakterize edildiğinde; bu uygulamaya "özgürlük" unsuru dâhil edilmiş olmaktadır. İktidar sadece "özgür özneler" üzerinde ve özgür öznelerin özgürlükleri sürekli olduğu sürece uygulanabilir. Bu çerçeveden ele alındığında kölelik, insan zincirlenmiş olduğunda değil, hareket edebileceği ve hatta kaçabileceği sürece bir iktidar ilişkisi olarak düşünülmelidir. Zira boyun eğmeme ve özgürlük inadı iktidar ilişkilerinin bir koşulu olarak özünü oluşturuyorsa; direnmenin, kaçma yolunun ya da kurtulma ihtimalinin bulunmadığı bir iktidar ilişkisinden söz edilemez. Özgürlük; hem iktidarın işleyebilmesi için olması gerektiğinden "iktidarın bir ön koşulu", hem de iktidardan arınması durumunda iktidar ortadan kalkacağı ve iktidarın yerini salt ve basit şiddet zorbalığı alacağından "iktidarın desteği" olarak görülmelidir. Fakat son tahlilde, özgürlük iktidarın uygulanmasına yalnızca karşı çıkabilir. Çünkü iktidar özgürlüğü tamamen belirlemek eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda, özgürlüğün boyun eğmeyi reddetmesi ile iktidar arasındaki ilişkiyi ayırmak mümkün değildir. İktidar ilişkisinin özünde yatmakta olan ve onu sürekli olarak kışkırtan etken, gönüllü kölelikten ziyade istencin boyun eğmeşi ve özgürlüğün inadıdır.

Hükümetlerin niyetinin yalnızca devlet güçlerinin korunması değil, aynı zamanda sürekli olarak güçlendirilmesi ve geliştirilmesi olduğunu ifade eden Foucault (2016: 113); hükümetlerin bireyler için -devletin gücünün arttırılmasıyla ilgili olmadıkları müddetçe- kaygı duymadığının altını çizmektedir. Devlet; devletin gücünde olumlu ya da olumsuz bir

değişim yaratabilme potansiyeline sahipse bireyle ilgilenmek zorundadır. Bu bağlamda, devlet bireyden yaşamasını, çalışmasını, üretmesini, tüketmesini ve hatta ölmesini isteyebilmektedir.

İktidarın niceliği bağlamında Marx'ın görüşlerine katılan Foucault (2016: 145); yalnızca bir iktidarın değil, birçok iktidarın bulunduğu vurgu yapmaktadır. Atölyede, orduda, köleci tipteki bir mülkiyette veya serflik ilişkilerinin var olduğu bir mülkiyette yerel olarak işleyen tahakküm ve bağıllık biçimleri olarak tanımladığı iktidarlara; kendi işleyiş kipleri, yöntemleri ve teknikleri olan yapılar olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda Foucault, iktidar analizi yapılabilmesi için iktidardan değil, iktidarlardan söz edilmesi ve bu söz konusu iktidarlara kendi tarihsel ve coğrafi özelliklerinin bilinmesi gerektiğini savunmaktadır. Foucault'nun kendi ifadeleri ile devam edelim:

Demek istiyorum ki, ne olursa olsun bütün insan ilişkilerinde -ister şu anda birlikte yaptığımız gibi sözlü bir iletişim sağlama, ister bir aşk ilişkisi ya da kurumsal veya ekonomik bir ilişki söz konusu olsun- iktidar hep vardır: Bir kişinin başkasının davranışlarını yönlendirmeye çalıştığı ilişkiyi kastediyorum. Bunlar, dolayısıyla farklı biçimler altında farklı düzeylerde rastlanabilecek olan ilişkilerdir: bu iktidar ilişkileri hareketli ilişkilerdir, yani değişikliğe uğrayabilirler, kesin ve değişmez biçimde verili değildirler. Söz gelimi, benim daha yaşlı olmam ve sizin ilk bakışta bu yüzden çekingen olmanız durumu konuşma içerisinde tersine dönebilir ve tam da daha genç olduğu için birinin önünde çekingen duruma düşen bu sefer ben olabilirim. Demek ki iktidar ilişkileri değişebilir, tersine dönebilir ve kalıcı olmayan şeylerdir (Foucault, 2016: 235).

Bununla birlikte, Foucault'ya (2016: 148) göre, 18. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da kaçakçılık bağlamında çok önemli bir ekonomik akış saptanmaktadır. Tekrar Foucault'ya başvuralım:

Kaçakçılık insanların kendi varoluş koşullarından biriydi; deniz korsanlığı olmasaydı ticaret işlemezdi ve insanlar yaşayamazdı. Başka deyişle, yasa dışılık yaşam koşullarından biriydi; ama aynı zamanda iktidara yakalanmayan ve iktidarın denetiminde olmayan bir şeylerin varlığına da işaret ediyordu. Sonuç olarak, bir biçimde denetim dışında kalan ekonomik süreçler ve çeşitli mekanizmalar sürekli, belirli, atomik türde bir iktidarın yerleşmesini gerektiriyordu; boşlukları olan, global bir iktidardan, global ve kitlesel denetimler yerine herkesin, her bireyin kendi başına, gövde içinde, davranışları içinde denetlenebileceği sürekli, atomik ve bireyleştirici bir iktidara geçmeyi gerektiriyordu (Foucault, 2016: 148).

Yukarıda anlatılanlardan hareketle, Foucault düşüncesindeki iktidar kavramının özelliklerini aşağıda belirtilen yedi madde ışığında sıralayabiliriz:

1. Bazılarının baştan sahip olduğu bir güç olmamakla birlikte, bir kurum ya da yapı da olmayan iktidar; belli bir toplumda karmaşık bir stratejik durumu verilen addır.

2. Sayısız noktadan çıkarak, eşitsiz ve hareketli ilişkiler içinde işleyen iktidar; elde edilen, koparılan ya da paylaşılan, korunan ya da elden kaçırılan bir olgu değildir.
3. İktidar ilişkileri; ekonomik süreçler, bilgi ilişkileri ve cinsel ilişkiler gibi başka tür ilişkilere göre dışsallık konumunda değildir; tam aksine, onlara içkindir. Bu bağıntılar; iktidar içinde oluşan bölüşüm, eşitsizlik ve dengesizliklerin dolaysız sonuçlarıdır.
4. İktidar aşağıdan gelir. Egemen olanlarla bağımlı olanlar arasında ikili bir karşılıklı yoktur. Bu bağlamda iktidar ilişkileri, basit bir yasaklama ya da sürdürme rolü olan üstyapı konumuzda yer almaktan ziyade var olduğu yerde doğrudan üretici bir rol oynar.
5. Bir dizi hedef ve amaç olmaksızın işleyen iktidar yoktur. Bu bağlamda, iktidar kastidir. Ama bu durum, iktidarın kişisel bir öznenin seçiminin ya da kararının olduğu anlamına gelmez. Bu bağlamda ise, iktidar öznel değildir. Sonuç olarak; ne yöneten kast, ne devlet aygıtlarını denetleyen gruplar, ne de en önemli iktisadi kararları alan kişiler, bir toplumda işler durumda olan iktidar şebekesini bütünü ile çalıştırabilir.
6. Direnme hiçbir zaman iktidara göre dışsal bir konumda değildir. Çünkü iktidarın olduğu her yerde direnme vardır.
7. İktidar her yerde hazır ve nazırdır. İktidarın her yerde olması; her şeyi kapsamamasından değil, her yerden gelmesinden kaynaklanır (Foucault, 2020: 69-72).

İktidar mekanizmalarının yukarıda sıralanan güç ilişkileri bağlamında çözümlenmesi gerektiğini vurgulayan Foucault (2020: 72); bu sayede uzun bir süre siyasal düşüncenin gözünü kamaştırmış olan "Hükümdar-Yasa" sisteminin geçerliliğini kaybedebileceğini belirtmektedir.

İktidar ile bilgiyi birbirlerine bağımlı kavramlar olarak ele alan Foucault'nun özne ile iktidar kavramlarını bu şekilde ele almadığını görmekteyiz. İktidar bilgiyi, bilgi ise iktidarı üretebilirken; iktidar tarafından politik bilgi ile inşa edilen öznenin, iktidarın üretimi üzerinde çok büyük bir etkisinin olmadığı değerlendirilebilmektedir. Foucault düşüncesinde bir iktidar ilişkisini tanımlayan şey, iktidarın başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunan bir eylem kipi olmasıdır. Bu kapsamda, üzerinde eylem uygulanan ötekinin, iktidar ilişkisi boyunca bir eylem öznesi olarak tanımlanması gerekmektedir. Bir

tâbi kılma tipi olarak öznelleştirme; sınıflandırma pratikleri, ayrıştırma pratikleri ve bireyin kendini öznelleştirme pratikleri ile sağlanmaktadır. Bu noktada, bilimin iktidar tarafından bir özgürleştirme aracından ziyade bireyi kuşatan bir denetim ve gözetim mekanizması olarak kullanıldığı değerlendirilebilir. Yani öznelleştirme pratikleriyle ilahi bir yasa, bir doğa yasası, rasyonel bir yasa ya da ahlâki yükümlülüklerin bireyler tarafından kabullenilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, hükümdar yasa sisteminin karşı kutbunda duran Foucault'nun, bu sistemi meşrulaştıran öznelleştirme pratiklerinin de karşısında durduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu çıkarıma, iktidarın sadece özgür özneler üzerinde uygulanabilir olduğu yönündeki görüşlerinden de varabilmekteyiz. Sonuç olarak, başlıkta da belirtildiği gibi özne ile iktidar arasında sürekli olarak diyalektik bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Zaten herhangi bir muhalefet etme ya da direniş biçimi olmadığı zaman iktidar mücadelesi de anlamsızlaşmaktadır. Bu diyalektik ilişki şu şekilde açıklanabilir: Özne ile iktidar arasında sürekli bir karşıtlık vardır ve iktidarın olduğu her yerde özgür öznelerin bir direnişi söz konusu olmalıdır. Bu; iktidarın her şeyi kapsamamasının değil, her yerde olmasının doğal bir sonucudur.

4.2.4. Biyo-İktidar Çağı: Anatomo-Politika, Biyo-Politika ve Cinsellik

Uzun süre egemen iktidarın ayırıcı özelliklerini oluşturan ayrıcalıklardan biri olarak tanımladığı yaşam ve ölüm üzerindeki hakkın, Romalı aile reisine çocuklarının ve kölelerinin yaşamını kullanabilme hakkını veren eski "*patria potestas*"tan³⁴ türemiş olduğunu ifade eden Foucault; klasik kuramcılarda ortaya çıkan yaşam ve ölüm üzerindeki hak anlayışının ise, *patria potestas*'ın oldukça yumuşatılmış bir biçimi olduğunu değerlendirmektedir. Bu dönemde hükümdarın yaşam ve ölüm hakkını, uyrukları üzerindeki mutlak ve koşulsuz olarak değil, sadece kendi varlığı tehdit eden durumlarda bir karşılık verme hakkı olarak kullanması anlayışı gelişmiştir. Hükümdarın meşru olarak savaş ilan etmesi ve uyruklarından devletin savunmasında yer almak suretiyle canlarını tehlikeye atmalarını talep etmesi dolaylı bir yaşam ve ölüm hakkına işaret etmektedir. Fakat hükümdar kendisine karşı çıkan ve yasalara uymayan uyruklarını ceza olarak öldürebilir. Bu durum ise, hükümdarın uyruklarının yaşamları üzerindeki doğrudan bir hakka işaret etmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, hükümdarın yaşam ve ölüm üzerindeki hakkı artık mutlak bir ayrıcalık değildir ve hükümdarın korunması ve bekası ile sınırlandırılmıştır (Foucault, 2020: 96).

³⁴ Babanın gücü

Damiens, 2 Mart 1757'de "Paris kilisesinin cümle kapısının önünde, suçunu herkesin karşısında itiraf etmeye" mahkûm edilmişti; buraya "elinde yanar halde bulunan iki libre ağırlığındaki bir meşaleyi taşıyarak, üzerinde bir gömlekten başka bir şey olmadığı halde, iki tekerlekli bir yük arabasında götürülecekti; sonra aynı yük arabasıyla Grève meydanına götürülecek ve burada kurulmuş olan darağacına çıkartılarak memeleri, kolları, kalçaları, baldırları kızgın kerpetenle çekilecek; babasını (kralı) öldürdüğü bıçağı sağ elinde tutacak ve kerpetenle çekilen yerlerine erimiş kurşun, kaynar yağ, kaynar reçine ve birlikte eritilen balmumu ile kükürt dökülecek, sonra da bedeni dört ata çektirilerek parçalatılacak ve vücudu ateşte yakılacak, kül haline getirilecek ve bu küller rüzgâra savrulacaktır." (Foucault, 2019: 33).

Canpolat'a (2005: 125-126) göre, yukarıda betimlenen infaz şekli; rastgele seçilmiş bir şiddet gösterisi olmaktan ziyade hükümrânın varlığında vücut bulan iktidara karşı işlenmiş bir suçun cezalandırılmasıdır. Bu bağlamda, suçun iktidara verdiği zararın onarılması ve iktidarın üstünlüğünün kanıtlanması, halka açık bir şekilde yapılan infaz ile sağlanmaktadır.

18. yüzyılın sonlarından itibaren izleyenleri dehşete düşüren bir hükümrânlık töreni ve şiddet gösterisi olan cezalandırma; teknikleri, kuralları ve işlevleri bağlamında özerkleşmeye başlamış ve gizlilik gerektiren bir olgu haline gelmiştir (Canpolat, 2005: 126). Batı toplumu, simgesi kılıç olan klasik çağdan bu yana, iktidar mekanizmalarında derin bir dönüşüme tanıklık etmiştir. Ölüm üzerindeki hak, iktidarın en önemli biçimi olmaktan çıkmış; boyun eğdirdikleri güçleri kışkırtma, güçlendirme, denetleme, gözetleme, çoğaltma ve düzenleme işlevlerine sahip olan parçalardan birisi haline gelmiştir. Bu bağlamda, boyun eğdirilen güçlerin silinmesi ya da yok edilmesine dönük anlayış; üretmeye, güçlendirmeye ve düzenlemeye yönelik bir iktidara dönüşmüştür. Hükümdarın kendini savunma ya da kendisinin savunulmasını talep etme hakkından doğan ölüm hakkı; toplumsal bünye için yaşamını sağlama, ayakta tutma ya da geliştirme hakkının diğer yüzü olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak ölüm hakkı, bundan sonra kendisini yaşam üzerinde olumlu bir biçimde etki gösteren, yaşamı yönetmeyi, yükseltmeyi, çoğaltmayı ve bu yaşam üzerinde bütüncül denetimler ve düzenlemeler yapmayı kendisine iş edinen bir iktidarın tamamlayıcısı olarak sunmaktadır (Foucault, 2020: 97). İktidarın yaşamı yönlendirme işlevini sahiplenmesinden sonra, idam cezasının uygulanmasını daha da zorlaştıran şeyin insani duyguların doğuşundan ziyade iktidarın varlık nedeni ve işletme mantığı olduğunu savunan Foucault (2020: 98); en büyük üstünlükleri yaşamı sağlama, destekleme, güçlendirme, çoğaltma ve düzenleme olan bir iktidarın, bu üstünlüğü öldürme alanında kullanmasının akla yatkın olmadığını altını çizmektedir.

Foucault'ya (2020: 99-100) göre günümüzde iktidar, etkisini yaşam üzerinde ve yaşam sürdükçe kurmaktadır. Egemen iktidarın simgelediği eski öldürme gücü, yerini bedenlerin yönetilmesine ve işletilmesine bırakmıştır. Klasik çağ boyunca dil, okullar, kolejler, kışlalar ve atölyeler gibi disiplinler hızla gelişmiştir. Aynı zamanda, siyasal pratikler ve iktisadi gözlemler alanında doğurganlık, uzun yaşama, kamu sağlığı, göç sorunları gibi sorunlar belirmiştir. Bunun sonucunda, bedenlerin boyun eğmesini ve nüfusların denetimini sağlamak üzere çeşitli sayıda tekniğin çok hızlı bir şekilde ortaya çıktığı "biyo-iktidar" çağı başlamıştır. "Anatomo-politika" ve "biyo-politika"; biyo-iktidarın geliştiği iki yön olarak göze çarpmaktadır. Bu iki yön, birbirlerinin karşıt savları değildirler. Bir ara bağıntı kümesinin birbirine eklemlediği iki gelişim kutbunu oluşturmaktadırlar. 17. yüzyıldan itibaren gelişen anatomo-politika, "bir makine olarak ele alınan bedeni" merkeze almıştır. Bedenin terbiyesi, -yeteneklerinin arttırılması, güçlerin ortaya çıkarılması, yararlılığıyla itaatkârlığının senkronize bir biçimde gelişmesi, etkili ve ekonomik denetim sistemleriyle bütünleşmesi- insan bedeninin anatomo-politikası olarak adlandırılabilir. Disiplinleri şekillendiren iktidar yöntemleri ile sağlanmıştır. Anatomo-politikadan biraz daha geç -18. yüzyılın ortasında- oluşan ikinci kutup olan biyo-politika ise, "biyolojik süreçlerin dayanağını oluşturan bedeni" merkeze almıştır. Önem kazanan bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşulların sorumluluğunun yüklenilmesi nüfusun biyo-politikası olarak adlandırılabilir. Bir dizi müdahale ve düzenleyici denetim yoluyla gerçekleşmektedir. Sanayi tekniklerinin tarihi ile birlikte siyasi tekniklerin tarihinin de yapılması gerektiğini belirten Foucault (2016: 149); 17. ve 18. yüzyıl siyasi keşiflerinin (iktidar teknolojilerinin) aşağıda belirtilen iki başlık altında toplanabileceğini ifade etmektedir:

1. *Disiplin teknolojilerinin keşfi*: Toplumsal gövdedeki en ufak unsurların dahi denetlenmesini sağlayan, bizzat toplumsal atomlara, yani bireylere ulaşılmasını sağlayan disiplin; iktidarın bireyselleştirme tekniğidir. Foucault'nun disiplinden anladığı şey; birinin nasıl gözetleneceği, davranışının, tavrının, becerilerinin nasıl denetleneceği, performansının nasıl pekiştirileceği, yeteneklerinin nasıl arttırılacağı, en yararlı olduğu yere nasıl yerleştirileceğidir. Disiplinin keşfinin yapıldığı ve geliştiği ilk kurum ordu olmuştur. Asker, acemi eğitimi sürecinden geçerek daha becerikli bir hale gelmiş, bu sayede daha değerli olmaya başlamıştır. Disipline edici teknolojilerin ortaya çıktığı bir diğer kurum ise okuldur. Okulların yüzlerce öğrenciyi bir araya getirmesiyle birlikte, özel öğretmen iktidarından çok

daha az bir maliyetli bir iktidarı uygulamak söz konusu olmuştur. Onlarca öğrenci için bir öğretmen olmasına rağmen; iktidarın bireyselleşmesini, her anın gözetlenmesini ve sürekli bir denetimi elde etmek gerekmektedir. Sayısal olarak not vermenin ve sınavların ortaya çıkışı; her öğrencinin öğretmenin gözü önünde kendisine ilişkin yapılan nitelendirme ve yargılama bağlamında sınıflandırılmasına imkân tanımıştır. Orduda ve okullarda uygulanan disipline edici faaliyetlerin, 19. yüzyılda atölyelerde de görülebileceğinin altını çizen Foucault, bireylerin bedenlerini ve davranışlarını hedefleyen iktidarın bireyselleştirici teknolojileri olarak tanımladığı "anatomo-siyaset", bir diğer adıyla "anatomo-politika" kavramını ortaya atmıştır (Foucault, 2016: 149-151).

2. *Nüfus Teknolojilerinin Keşfi*: Foucault, bireylerle birey olarak ilgilenmekten ziyade "biyo-siyaset", ya da "biyo-politika" olarak kavramsallaştırdığı nüfusla ilgilenen teknolojilerin -disiplin teknolojilerinden biraz daha geç- 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını ve özellikle İngiltere'de geliştiğini belirtmektedir. 18. yüzyıl siyaseti; iktidarın sadece tebaa üzerinde değil, aynı zamanda nüfus üzerinde uygulanması gerektiğini keşfetmiştir. Biyolojik süreçlerin ve yasaların nüfuz ettiği, emrettiği ve yönettiği canlı varlıklar olarak tanımlanabilecek nüfus kavramının; doğum oranı, ölüm oranı, yaş eğrisi, yaş piramidi, yaşam süresi, hastalanma hali ve sağlık durumu vardır. Bu bağlamda, bir nüfus gelişebilir ya da tersine yok olabilir. Dolayısıyla, iktidarın tebaa ile ilişkisi tebaanın malları, zenginlikleri ve vücutları ile sınırlı olmamalıdır. Foucault'ya göre; konut, bir şehirdeki yaşam koşulları, kamu sağlığı, doğum ve ölüm arasındaki ilişkilerin değişmesi gibi sorunlarla birlikte; insanların daha fazla çocuk yapmak için nasıl yönlendirilebileceğini, nüfus akışının nasıl düzenlenebileceğini, büyüme oranının nasıl ayarlanabileceğini ve göçlerin nasıl organize edileceğini bilme sorunu da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, aralarında istatistik biliminin de yer aldığı bir dizi gözlem tekniği ile birlikte; idari, iktisadi ve siyasi yapılar nüfusun söz konusu düzenlenmesi görevini üstlenmişlerdir (Foucault, 2016: 151-152).

Disiplinin teknolojilerin keşfi ile nüfus teknolojilerinin keşfini iktidar teknolojilerindeki iki büyük devrim olarak nitelendiren Foucault (2016: 152); disiplinin teknolojilerinin keşfini anatomo-politikanın mükemmelleştirilmesi, nüfus teknolojilerinin keşfini ise biyo-politikanın mükemmelleştirilmesi olarak değerlendirmektedir.

Gelinen noktada, Foucault'nun anatomo-politika ve biyo-politika kavramları bağlamında ele alınması gereken önemli bir olgu karşımıza çıkmaktadır: "Cinsellik".

Cinsellik tertibatının geleneksel olarak yöneten sınıflar diye adlandırılan kesim tarafından diğerlerinin hazını sınırlama ilkesi olarak oluşturulmadığını belirten Foucault; sorunun sömürülecek sınıfların cinsel etkinliğinin bastırılmasından ziyade egemen olan sınıfların bedeni, gücü, uzun ömürlü olması, çocukları ve soyları ile alakalı olduğunu dile getirmektedir. Cinsellik tertibatı ilk kertede hazların, söylemlerin, hakikatlerin ve iktidarın yeni dağılımı bağlamında kurulmuştur. Bu noktada cinsellik tertibatı bir sınıfın köleleştirilmesine değil, bir başka sınıfın kendisini olumlamasına vurgu yapmaktadır. Cinsellik tertibatı, daha sonraları bir ekonomik denetim ve siyasal bağımlılaştırma yöntemi olarak başka sınıflara da yayılan bir savunma, güçlendirme ve coşturma mekanizmasına dönüşmüştür (Foucault, 2020: 89-90).

Foucault (2020: 79), cinsellik tertibatının varoluş nedeninin kendini yenden üretmek değil; bollaştırmak, yenilemek, eklemek, icat etmek, bedenlere girerek daha ince ayrıntıları kuşatacak biçimde sokulmak ve nüfusları gitgide daha bütünsel bir biçimde denetlemek olduğunu ifade etmektedir. 17. yüzyıldan bu yana yükselen bir gelişme gösteren cinsellik, güncel iktidar tertibatlarına bağlıdır ve bedenin bir bilgi nesnesi ve iktidar ilişkileri içindeki bir öge olarak değer kazanmasıyla ilintilidir. Bu noktada, Foucault'nun proletarya ile ilgili aşağıda sunulan çıkarımı oldukça dikkate değerdir:

Özellikle de 19. yüzyılın ilk yarısında proletaryaya tanınan yaşam koşulları, onun bedenini ve cinsel etkinliğini dert edinmekten çok uzakta olduğunu gösterir. Bu insanların yaşamaları ya da ölmeleri hiç önemli değildi; çünkü onlar nasıl olsa kendiliklerinden üretti. Proletaryanın bir bedene ve cinselliğe sahip olması, sağlığının, cinselliğinin ve üremesinin sorun teşkil etmesi için çatışmaların çıkması (özellikle de kentsel uzam konusunda: Bir arada yaşama, yakın komşuluk, mikrop bulaştırma, 1832'deki kolera gibi salgın hastalıklar, ya da fuhuş ve zührevi hastalıklar çerçevesinde oluşan çatışmalar); ekonomik gerekliliklerin belirmesi (istikrarlı ve uzman bir işgücü gerektiren ağır sanayinin gelişmesi, nüfus akışlarını denetleme ve demografik düzenlemelere ulaşma gerekliliği) ve en nihayetinde kabul edilen bu cinselliği ve bu bedeni gözetim altında tutacak bir denetim teknolojisinin kurulması (okul, konut siyaseti, kamu sağlığı, yardım ve sigorta kurumları, toplulukların genel olarak tıbbileştirilmesi, kısacası cinsellik tertibatının tehlikesizce sömürülen sınıfa ithalini sağlayan idari ve teknik aygıt biçimlerinde; böylece proletarya burjuvaziye karşı kendi sınıfını olumlayıcı bir rol oynama tehlikesini taşıyor, onun hegemonyasının aracı olarak kalıyordu) gerekti (Foucault, 2020: 92).

Foucault'ya (2016: 152-153) göre, eskiden malları ve hatta hayatları ellerinden alınabilen tebaa varken, günümüzde bedenler ve nüfuslar vardır. Materyalistleşen iktidar, özünde hukuksal olmaya son vermiştir. Hayatın iktidarın alanına girmesi, toplumlar tarihinin en

önemli değişimlerinden birisi olmuştur. Bu bağlamda cinsellik; çok kati bir şekilde bedenin bireysel disiplinleri ile nüfusun düzenlenmesi arasındaki eklem noktasına yerleşmiştir.

Cinsellikten yola çıkarak bireylerin gözetlenmesinin sağlanabileceğini ifade eden Foucault; okullarda cinsel denetim dolayısıyla öğrencilerin yaşamları boyunca -uykudayken bile- gözetlenebileceğini ifade etmektedir. Bu noktada, cinsellik bir disipline etme aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Foucault, 2016: 153). 18. yüzyıl öğretim kurumlarının mimarlık biçimlerini, disiplin yönetmeliklerini ve tüm iç düzenini incelemenin, buralarda cinselliğin sürekli olarak söz konusu edildiğinin görülmesi için yeterli olduğunun altını çizen Foucault (2020: 27); derslik mekânlarının, masaların biçiminin, teneffüslerde çıkılan avluların, yatakhanelerin konumunun (bölmeli ya da bölmesiz, perdeli ya da perdesiz), yatma ve uykunun denetlenmesi için öngörülen düzenlemelerin tümünün en ağıdalı biçimde çocukların cinsel etkinliğine göndermede bulunduğunu savunmaktadır. Bu savıyla yetinmeyen Foucault sözlerini şu şekilde sürdürüyor:

Ama dahası vardır: Öğrencinin cinsel etkinliği 18. yüzyılda ... bir kamu sorununa dönüşmüştür. Doktorlar kurum müdürleri ve öğretmenlere seslenir, aynı zamanda ailelere de fikir verirler; eğitimciler yaptıkları projeleri ilgili makamlara sunarlar; öğretmenler öğrencileri karşısına alır, onlara öğütler verir, onlar için ahlâksal ya da tıbbi örneklerle donatılmış özendirici kitaplar kaleme alırlar. Öğrenci ve onun cinsel etkinliği çevresinde, kurallar, fikirler, gözlemler, tıbbi öğütler, klinik vakalar, reform şemaları ile ideal kurum planlarından oluşan dört başı mamur bir literatür ortaya çıkar (Foucault, 2020: 27-28).

Diğer yandan, nüfusun üremesini sağlayan olgu da cinselliktir. Doğum ile ölüm oranı arasındaki ilişki bir cinsellik siyasetiyle değiştirilebilir (Foucault, 2016: 153). Herbert'e atıf yaparak devletlerin nüfusunun artık yayılmanın doğal artışına göre değil, sanayilerine ve üretimlerine bağlı olarak arttığına, bununla birlikte insanların işlerinin kendilerine verdiği avantaj ve kaynaklara göre çoğaldığına dikkat çeken Foucault (2020: 25); şu şekilde devam ediyor:

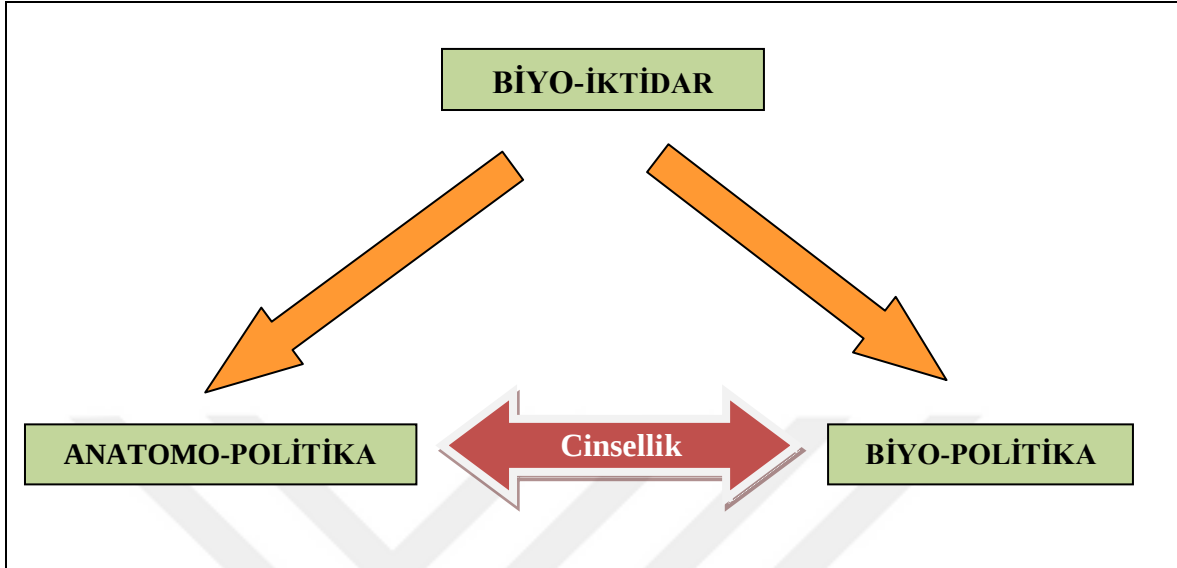
Bu ekonomik ve siyasal nüfus sorununun merkezinde cinsellik yer alır: Doğum oranını, evlenme yaşını, meşru ve gayri meşru doğumları, cinsel ilişkilerin başlama yaşını ve sıklığını, bu ilişkileri doğurgan ya da kısır kılmanın yolunu, bekârlığın ya da konulan yasakların etkisini, gebeliği önleyici uygulamaları ... çözümlmek gerekmektedir (Foucault, 2020: 25).

Foucault'ya (2020: 26) göre toplum, merkantilist dönemin nüfus artışını savunan tezlerinden; amaçlar ve acillik bağlamında kimi zaman doğum yanlısı, kimi zamansa doğumu kısıtlayıcı yönde hareket eden daha iyi hesaplanmış bir düzenleme girişimine

yönelmiştir. Bu bağlamda, nüfusa ilişkin ekonomi politik dolayımı ile cinsiyete ilişkin ayrıntılı bir gözlem çizelgesi oluşmuş; cinsel davranışların belirlenim ve etkilerinin biyolojik olanla iktisadi olanın sınırındaki analizi ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda ahlâki, dinsel ve mali önlemler gibi geleneksel yöntemlerin ötesinde, çiftlerin cinsel davranışlarını planlanmış bir siyasal ve ekonomik tutuma dönüştürmeyi hedef edinen sistematik kampanyalar belirmiştir. Devletin yurttaşların sürdürdüğü cinsel etkinliğin ne durumda olduğunu ve nasıl yürütüldüğünü bilmesi gerektiği gibi; yurttaşların her biri de cinsel etkinliği denetleyebilme yeteneğine sahip olmalıdır. Söylemler, bilgiler, çözümlemeler ve buyruklardan oluşan koca bir düzen tarafından kuşatılan cinsellik; devlet ile birey arasında kamuyu ilgilendiren bir bahis konusuna dönüşmüştür.

Sonuç olarak, cinsellik anatomo-politika ile biyo-politika arasındaki birleşme noktasıdır. Başka bir deyişle, disiplinlerin ve düzenlemelerin kavşağındadır (Foucault, 2016: 153). Siyasal bir bahis konusu olarak cinselliğin kazandığı önem; cinselliğin yaşamın bütün siyasal teknolojilerinin geliştiği iki eksenin birleşme noktasında yer almasından kaynaklanmaktadır. Cinsellik, bir yandan talim-terbiye, güçlerin çoğaltılması ve paylaştırılması, enerjinin düzenlenmesi ya da tasarruf gibi yöntemlerle beden disiplinlerine bağlıdır. Öte yandan, doğurduğu tüm bütünsel sonuçlar bağlamında nüfus düzenlemesine bağlıdır. Aynı anda her iki düzlemde de yer alan cinsellik; küçük ve her an var olabilen gözetim ve denetimleri, titizlikle gerçekleştirilen mekân uyarlamalarını, belirsiz tıbbi ve psikolojik muayeneleri içeren beden üzerinde yaratılan gerçek bir mikro-iktidara yol açmaktadır. Cinsellik bu mikro-iktidarla birlikte; kitlesel önlemlere, istatistiksel varsayımlara, toplumsal bünyenin tümünü ya da bütün içerisindeki grupları ilgilendiren bir takım müdahalelere de olanak tanımaktadır. Aynı anda hem bedenin yaşamına, hem de insan türünün yaşamına giriş yolu oluşturan cinsellikten; hem disiplinlerin matrisi, hem de düzenlemelerin ilkesi olarak yararlanılabilir. İşte bu nedenle; davranışlarda izlenen, düşlerden kovuşturulan, en küçük çılgınlıkların sebebi olmasından kuşkuilanılan cinsellik; bireyselliğin şifresi haline gelmiştir. Bireyselliğin çözümlemesini sağlamakla yetinmeyen cinsellik, aynı zamanda bireyselliğin eğitilmesini de sağlamaktadır. Ama diğer yandan cinselliğin; siyasal işlemlerin, iktisadi müdahalelerin, ahlâkları ya da sorumlu kılma gayesiyle girilen ideolojik kampanyaların temasına dönüştüğü de görülmektedir. Bu durumda cinsellik; toplumun hem politik enerjisini, hem de biyolojik gücünü göstermektedir. Sonuç olarak, "beden " ile "nüfus"un kesişim noktasında yer alan cinsellik olgusu; ölüm yerine yaşamın yönetilmesi bağlamında düzenlenen bir iktidarın merkezi

hedefine dönüşmüştür (Foucault, 2020: 104-105). Foucault'nun biyo-iktidar şeması Şekil 4.1'de sunulmuştur.

Şekil 4.1. Bir iktidar teknolojisi olarak "biyo-iktidar".

Foucault'ya (2016: 144) göre, feodal sistemin küçülmesiyle birlikte kraliyet iktidarının gelişiminden büyük ölçüde yararlanan burjuvazi; ekonomik mübadelelere biçim veren ve kendi toplumsal gelişimini güvence altına alan hukuk sistemini geliştirmekle büyük avantajlar sağlamıştır. Bunun nedeni, hukukun burjuvazi ile monarşinin ortak iktidarını temsil etmesidir.

Yeni yasalar çıkarmanın ya da anayasanın kendi hegemonyasını garanti altına almak için yeterli olmadığını anlayan burjuvazi; iktidar etkilerinin toplumsal gövdenin tüm gözeneklerine sızmasını sağlayacak yeni bir teknoloji icat edilmesinin gerekliliğinin farkına varmıştır. Çünkü iktidar, bir yasalar bütününe ya da bir devlet aygıtına göre daha yoğun ve yaygındır. Bununla birlikte, iktidar aygıtları üzerinde bir sahiplik durumu olmadığında, kapitalizme özgü üretici güçlerden ve teknolojik gelişimlerden yararlanmak olanaksızdır. Bu bağlamda, iktidar teknolojilerindeki keşiflerin bu kadar önemli olmasının nedeni; burjuvazinin siyasal bir devrimle yetinmeyerek toplumsal bir hegemonya inşa etmeyi başarmış olmasıdır (Foucault, 2015: 95-96, 98). Foucault'nun aşağıda belirtilen ifadeleri, burjuva tarafından inşa edilen hegemonya ile ilgili çok önemli bir çıkarımı gözler önüne sermektedir:

19. yüzyıl bize, ekonomik sorunların çözüldüğü gün tüm ilave, aşırı iktidar etkilerinin de çözüleceğini vaat etmişti. Tüm ilave, aşırı iktidar etkileri çözülecekti. Yirminci yüzyıl tersini keşfetti: Hangi ekonomik sorunu isterseniz çözebilirsiniz; ama iktidar aşırılıkları kalır (Foucault, 2015: 170).

Foucault'ya (2020: 100-101) göre, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulmasını ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasını güvence altına alan kapitalizmin için, biyo-iktidar vazgeçilmez bir öğedir. Toplumsal bünyenin her düzeyinde bulunan aile, ordu, okul, bireysel tıp ve yerel yönetim gibi çok farklı kurumlar tarafından kullanılan iktidar teknikleri olan anatomo-politika ve biyo-politika; iktisadi süreçler düzeyinde etkilerini göstermekle kalmamış; aynı zamanda egemenlik ilişkileri ve hegemonik etkiler sağlamak suretiyle bir toplumsal hiyerarşi etkeni olarak da işlev görmüşlerdir. Foucault sözlerine şu şekilde devam ediyor:

İnsan birikiminin sermaye birikimine uygun kılınması, insan gruplarının büyümesinin, üretim güçlerinin yayılmasıyla kârın diferansiyel bölüşümüne eklenmesi, büyük ölçüde biyo-iktidarın çeşitli biçimleri ve yöntemleriyle işlemesi sayesinde mümkün oldu. Canlı bedene yatırım yapılması, onun değerlendirilmesi ve güçlerin dağıtım amaçlı olarak işletilmesi o andan sonra zorunlu duruma geldi (Foucault, 2020: 101).

17. ve 18. yüzyılda korporatif nitelikteki küçük atölyelerin yerine kurulan yüzlerce işçinin çalıştığı büyük atölyelerle birlikte, birilerinin diğerlerinin davranışını gözetlemesi ve işbölümü gerekli olgular haline gelmiştir. Bu durum, yeni atölye disiplini keşfetme zorunluluğu nedeniyle işbölümüdür. Fakat tersten okunduğu zaman, atölye disiplini işbölümü sağlamanın bir ön koşuludur. Bu bağlamda; hiyerarşi, ustabaşılar tarafından yapılan gözetim ve kronometreyle yapılan denetimi içeren atölye disiplini olmadan iş bölümünün elde edilmesi mümkün değildir (Foucault, 2016: 147).

Foucault (2016: 159) iktidar teknolojilerindeki değişimin kapitalizmin gelişmesinin bir parçası olduğunun altını çizmektedir. Bu bağlamda, karşılıklı bir bağımlılıktan söz edilebilir. Bir yandan, teknolojik değişimi gerekli kılan şey kapitalizmin gelişmesi iken; diğer yandan, kapitalizmin gelişmesini mümkün kılan şey de teknolojik değişimdir.

Belli ölçüde bilginin denetim ve iktidarın müdahale alanına kayan yaşama olgusu, artık ölümün arada bir izin verdiği ölçüde beliren o ulaşılmaz yer olmaktan çıkmıştır. Çünkü tarihte ilk kez biyolojik olan siyasal olanda yansıma bulmuştur. İktidar artık, üzerlerinde kullanılacak en uç hakkın ölüm olduğu hukuksal öznelerle değil, canlı varlıklarla muhatap olmaktadır. İktidara canlı varlıkların yanına kadar sokulmasına hakkını veren şey, bir

tehdit olarak öldürme gücünden ziyade canlı varlıkların yaşam sorumluluklarını üstlenmesidir. Bu bağlamda, yaşam sorumluluğunu yüklenmiş bir iktidar sürekli olarak düzene sokucu ve düzeltici mekanizmalara ihtiyaç duymaktadır. Öldürme gücüyle ortaya çıkarak, itaatkâr uyruklarla hükümdarın düşmanlarını birbirinden ayıran çizgiyi çekmekten ziyade normlar çerçevesinde dağıtımlar yapmakla ilgilenen böyle bir iktidarın esas işi; nitelemek, ölçmek, değerlendirmek ve hiyerarşiye sokmaktır (Foucault, 2020: 101-103).

18. yüzyıldan itibaren ölüm üzerindeki hakkından büyük ölçüde vazgeçen iktidar; bireyleri boyun eğdirmek için denetleme, gözetleme, çoğaltma, düzenleme ve kışkırtma gibi işlevlere sahip bir yapı haline dönüşmeye başlamıştır. Bunun sonucunda, bedenlerin boyun eğmesini ve nüfusların düzenlenmesini amaç edinmiş biyo-iktidar kavramı ortaya çıkmıştır. Biyo-iktidar kavramı anatomo-politika ve biyo-politika olmak üzere iki alt sistemden oluşmaktadır. Bedenin terbiyesi, yeteneklerin arttırılması, güçlerin ortaya çıkarılması, yararlılıkla itaatkârlığın eşzamanlı bir biçimde gelişmesi ve bunun sonucunda bireyin etkili bir ekonomik denetim sistemiyle bütünleşmesini hedef edinmiş anatomo-politika "bir makine olarak beden"i odak noktasına yerleştirmektedir. Bu noktada Foucault, anatomo-politikayı disiplin teknolojilerinin keşfi olarak tasvir etmektedir. "Uzamsal düzenleme", "etkinliğin denetimi", "talim" ve "güçlerin birleşimi"ni disiplinin dört kaynağı olarak ele alan Foucault; iki farklı disiplin biçimi olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisi, yasaklamalardan oluşan abluka disiplini; ikincisi ise, bireyin denetleyicinin gözü önünde olmayı içselleştirdiği mekanizma disiplini. Bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşulları denetim altına almayı hedefleyen biyo-politika ise "biyolojik süreçlerin dayanağını oluşturan beden"e yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda biyo-politika, Foucault tarafından nüfus teknolojilerinin keşfi olarak tasvir edilmektedir. Foucault çalışmalarında, disiplinlerin ve düzenlemelerin kavşak noktasında olduğunu belirttiği cinselliği; anatomo-politika ile biyo-politika arasındaki birleşme noktası olarak ele almaktadır. Bu bağlamda, siyasal bir bahis konusu olarak cinselliğin kazandığı önem; anatomo-politika ile biyo-politikanın birleşme noktasında olmasından kaynaklanmaktadır. Bir yandan, talim-terbiye, güçlerin çoğaltılması ve paylaştırılması, enerjinin düzenlenmesi gibi yöntemlerle bedenlerin disiplinine bağlı bir olgu olan cinsellik; diğer yandan, doğurduğu bütünsel sonuçlar özelinde nüfusların düzenlenmesiyle alakalıdır. Bu noktada, aynı anda hem anatomo-politika hem de biyo-politika düzleminde yer alan cinsellik; beden üzerinde gözetim ve denetimleri içeren bir mikro-iktidara yol açmaktadır. Sonuç olarak; iktidarın belirlediği

normların yasaların önüne geçtiği biyo-iktidar ile birlikte, bir normalizasyon toplumu ortaya çıkmaktadır. Hükümdarın öldürüp, yaşamaya izin verdiği çağdan; biyo-iktidarın yaşatıp, ölüme izin verdiği bir çağa geçilmiştir.

4.2.5. İktidarın Gözü

Günümüzde iktidarın bireyler üzerindeki denetim, gözetim ve düzenlemelerini betimlemek ve iktidarın her yerdeliğini vurgulamak için, iktidarın gözü ya da gözün iktidarı kavramları kullanılmaktadır. Bu başlıkta Foucault'nun beden, mekân ve panoptikon üzerindeki düşüncelerine yer verildikten sonra, 17. yüzyılda çalış(a)mayan insanların çalıştırılmak için kapatıldıkları gözetim evlerinin; sanayi kapitalizminin talepleri doğrultusunda hastane, akıl hastanesi, yoksullar evi, hapishane gibi daha spesifik kurumlara dönüşümü ve bu dönüşümün bir bileşeni olarak polis kavramı üzerinde durulacaktır.

4.2.5.1. Beden, mekân ve panoptikon

17. yüzyılda kralın fiziksel varlığının monarşi için bir gereklilik olduğunu belirten Foucault (2015: 38-39); buna karşılık cumhuriyetin bedeninin olmadığını dile getirmektedir. Neredeyse tıbbi bir şekilde koruma altına alınan toplumun bedeni, 19. yüzyıldan itibaren yeni ilke haline gelmiştir. Bu dönemde, monarkın bedensel bütünlüğünün yeniden canlandırıldığı ritüeller yerine; hastaların ortadan kaldırılması, bulaşıcı hastalıkların kontrol edilmesi ve suçluların dışlanması gibi yeni tedavi yöntemleri ve reçeteler uygulanmaya başlanmıştır.

18. yüzyılda mastürbasyon eylemi Avrupa'da aniden bir panik havası yaratmış; bunun üzerine, aileler aracılığıyla çocukların bedenleri üzerinde bir denetim oluşturulmuştur. Bu sayede, cinsellik gözetlenmeye ve nesnellik altına alınmaya başlanmıştır (Foucault, 2015: 40). Foucault'ya (2015: 41) göre, 18.yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar okullarda, hastanelerde, kışlalarda, atölyelerde, sitelerde, konutlarda ve ailelerde vücut bulan korkunç derecedeki disipline edici eylemler; iktidar tarafından bedenin ağır, etkili, sabit ve titiz bir şekilde kuşatılması gerektiğine inanılmasından kaynaklanmaktadır.

19. yüzyıla gelindiğinde iktidar; doğumdan itibaren iktidara sahip olan ya da onu işleten bir kişiyle özdeş olan bir olgu olmaktan çıkmış; yasal sahibi hiç kimse olan bir makineler

bütünü haline gelmiştir. Öyle ki; iktidar, bireysel güçten arındırıldığı ölçüde bir sınıf tahakkümü sağlanabilmektedir. Eğer iktidar makineleri, yönetim sorumluluğu tek kişide olacak bir şekilde dizayn edilip tek bir insanla özdeşleştirilirse, monarşik tarzda bir iktidara geri dönülür. Panoptikte ise, herkes bulunduğu konuma göre, diğerlerinin tümü ya da bazıları tarafından gözetlenmektedir. Çünkü mutlak bir nokta yoktur ve etkili bir denetim için alt kadrolara gereksinim duyulmaktadır. Özellikle orduda açık bir şekilde görülen bu durumla birlikte, birlikleri denetim altında tutmak için yeterli temel bilgiye sahip olan astsubaylar bulmak gerekliliği ortaya çıkmıştır (Foucault, 2015: 96-98). Foucault (2015: 99), silahlanma ve askere alma biçimlerinin değişmesinin yeterli görülmediği modern ordularda; hiyerarşileri, kadroları, teftişleri, koşullandırmaları ve terbiye etmeleri ile birlikte disiplin adı verilen yeni bir iktidar dağılımının ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Foucault'ya (2015: 97) göre, disiplin bağlamında ortaya çıkan bu iktidar dağılımı; daha sonraları atölyelerde, okullarda, hastanelerde ve kiliselerde de kendisini göstermiştir.

Bir Fransız hapisanesinde psikolog olarak çalışan Foucault (2016: 86, 101), 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarındaki cezalandırma kurumları ve pratiklerine odaklanarak suça eğilimlilik ile ceza arasındaki ilişkilerin sorunsallaştırılmasında ortaya çıkan değişiklikleri çözümlemeye çalışmıştır. Foucault (2015: 86), ceza muhakeme usulü sorunlarını incelerken; Bentham'ın ortaya atmış olduğu panoptikon kavramının hapisanelerin yeniden düzenlemelerine yönelik tüm büyük projelerde göz önünde bulundurulmuş olduğunu tespit ettiğini dile getirmektedir.

Kural şudur: Çevrede halka şeklinde bir bina; ortada bir kule; kulede açılmış olan geniş pencereler halkanın iç cephesine bakmaktadır. Çevre bina hücrelere ayrılmıştır, hücrelerin her biri bina boyunca derinlemesine uzanır. Bu hücrelerin iki penceresi vardır: Biri içeriye doğru açıktır, kulenin pencerelerine denk düşer; diğeri dışarıya bakarak, ışığın bir baştan bir başka hücreyi kat etmesini sağlar. Bu durumda merkezi kuleye bir gözlemci yerleştirmek ve her bir hücreye bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi ya da bir öğrenci kapatmak yeterlidir. Önden ışıklandırma sayesinde, karanlıkta kalan kuleden çevre hücrelerdeki esirlerin küçük silüetleri görülebilir. Kısacası, zindan kuralı tersine çevrilir; hücrenin apaydınlık hali ve bir gözcünün bakışı, karanlıktan daha iyi yakalar ki karanlık eninde sonunda koruyucudur (Foucault, 2015: 86).

Bentham'ın, Rousseau'nun tamamlayıcısı olduğunu düşünen Foucault (2015: 91); birçok devrimciyi harekete geçiren Rousseau'cu düşü sorgulayamaya başlar. Bu düş; kraliyet iktidarına ya da herhangi bir topluluğa verilen imtiyazların olmaması için, karanlık hiç bir bölge kalmaması için ve herkesin bulunduğu noktadan tüm toplumu görebilmesi için her bir parçasında hem görünür hem de okunur olan şeffaf bir toplum düşüdür. Bentham'ın her yere bakan iktidar uygulamasına yönelik fikirleri, Rousseau'nun devrim lirizmine

eklemlenmiştir. Bentham'ın farkı, Rousseau'nun ortaya atmış olduğu görünürlük sorununu; tamamen tahakkümcü ve gözetleyici bir bakışın etrafında örgütlenmiş bir yapı ile çözmeyi amaçlamış olmasıdır (Foucault: 2015: 91-92).

Bentham'dan önce de gözetim kaygısının var olduğunu belirten Foucault (2015: 87), tecrit edici görünürlüğün ilk modellerinden birisinin 1751 yılında Paris Askeri Okulu'nun yatakhanelerinde uygulanmaya başlanmış olduğunu ifade etmektedir. Öğrenciler, hücrelerinde bulunan camekân sayesinde başka öğrenciler ya da hizmetliler ile herhangi bir etkileşime girmeden bütün gece görülebiliyordu. Şöyle devam ediyor Foucault:

Ayrıca, çok karmaşık bir mekanizma daha vardı, bunun tek amacı berberin yatılı okul öğrencilerinin hiçbirine fiziksel olarak dokunman saçlarını tarayabilmesiydi: Öğrencinin başı bir tür pencere deliğinden dışarı çıkarılıyor, gövdesi camlı bir bölmenin arkasında kalıyordu ve bu, olup biten her şeyi görmeyi sağlıyordu (Foucault, 2015: 87).

Panoptikon fikri, her ne kadar Bentham'ın öncesine dayansa da; bu fikri gerçekten ifade eden ve kavramsallaştıran kişi Bentham'ın kendisidir. Bentham hapishane, okul ya da hastane gibi mekânların sadece mimari yapılarını hayal etmekle kalmamıştır. Bentham'ın hakiki bir keşifte bulunmuş olmasının asıl sebebi; doktorların, ceza hukukçularının, sanayicilerin ve eğitimcilerin gözetleme sorunlarını çözmek için aradıkları olgu olan iktidar teknolojilerini ortaya çıkarmış olmasıdır (Foucault, 2015: 87).

Denetimin iktidara iki bedeli olmaktadır. Bunlardan ilki, denetleyicilerin niceliğinden ve denetlemelerde kullanılacak araçlardan kaynaklanan iktisadi bedeldir. İkincisi ise, siyasi bedeldir. Denetimin şiddet derecesi; isyanlara, direnişlere ve itaatsizliklere yol açma riskini barındırmaktadır. Buna karşılık, çok az bir harcama talep edecek olan panoptikonda silaha, fiziksel şiddete ve maddi kısıtlamalara ihtiyaç kalmamaktadır. Gülünç bir maliyetle ortaya çıkan sürekli bir iktidar düşüncesini keşfeden Bentham'ın panoptik gözü, modern dönemde geliştirilen iktidar tekniklerinde -her şeyi kapsayan bir araç olmasa da- büyük öneme sahiptir (Foucault, 2015: 94-95).

Askeri okul örneğinde, homoseksüellik ve mastürbasyona karşı verilen mücadelenin duvarlardan anlaşıldığını vurgulayan Foucault (2015: 89); gözetim faaliyetlerindeki cinsellik denetiminin, mimarinin bir parçası olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Foucault, 18. yüzyılın sonuna kadar inşaat sanatının iktidarın gücünü ve Tanrısallığını göstermeyi amaç edindiğini ifade etmektedir. Bu döneme kadar, saray ve kiliselerin büyük

yapılar olarak inşa edilmesinin altında yatan en önemli sebep; güç gösterisi yapmak, hükümlanlığı ve Tanrı'yı göstermektir. 18. yüzyılın sonundan itibaren ise, iktidarın gücünü ve Tanrısalılığı gösterme amacı; yerini, uzamın ekonomik ve siyasal amaçlarla düzenlenmesinden yararlanmaya bırakmıştır. 1830-1870 yılları arasında; mutfak ve yemek salonu olarak kullanılan bir bölüm, üreme yeri olan ebeveyn odası ve çocukların odası olacak şekilde tasarlanan bir yapı modeliyle sabit bir yere bağlanan işçi sitelerinde, işçilere ahlâklı olma biçiminin dayatılması bu sürece örnek olarak gösterilebilir (Foucault, 2015: 88).

Perrot -Foucault ile yaptığı bir söyleşide- gözetleme sistemini kurmayı hemen başaramayan patronların, 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca en kıdemli ve kalifiye işçi olan şeflerle sözleşmeler yapmak suretiyle iktidarlarını paylaşmak durumunda kaldıklarını ifade etmektedir. Bu dönemde profesyonel işçilerin gerçek anlamda bir karşı iktidarı iki şekilde yürüttüğü söylenebilir. Bunlardan ilki, işçi topluluklarını patronlara karşı savunma; ikincisi ise, kendi çıkarları için patronları işçi topluluklarına karşı savunma olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Foucault'ya (2015: 104) göre, panoptiğe karşı direnişlerin tümü taktik ve strateji terimleriyle analiz edilmelidir.

18. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar, iktidar bireyin bedenini kuşatmak zorunda olduğuna inanmıştır. Fabrikalarda, hastanelerde, atölyelerde, hapishanelerde, kışlalarda ve konutlarda iktidar tarafından empoze edilen disipline zorlayıcı eylemler bu inanıştan kaynaklanmıştır. Klasik denetimin iktidara birincisi iktisadi, ikincisi ise siyasi olmak üzere iki bedelinin olduğunu belirten Foucault; çok düşük bir bütçe gerektirecek panoptikte ise, silaha, fiziksel şiddete ve maddi kısıtlamalara gerek kalmayacağını belirtmektedir. Panoptikte, herkes bulunduğu konuma göre diğerlerinin tümü ya da bir kısmı tarafından gözetlenmektedir. Foucault, 19. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan işçi sitelerine yapmış olduğu vurgu ile panoptiğin mekâna sızışını örneklendirmektedir. Bu kapsamda, iktidar ideolojisini mekânlar üzerinden bireylere yaymakta; neyin doğru neyin yanlış olduğunu mekânsal uzam bağlamında dikte etmektedir. Sonuç olarak, mekânda iktidarın Tanrısallığını ve yenilmezliğini yansıtan yapıların yerini; iktidarın ideolojik, politik ve ekonomik görüşü doğrultusunda tasarlanan yapılar almıştır.

4.2.5.2. Gözetim (kapatma) evlerinin dönüşümü

Foucault (2015: 172), 16. ve 17. yüzyılda tüm Avrupa'da gelişmiş olan kapatma mekanizmalarının temelinde işsizlik sorunu olduğuna vurgu yapmaktadır. Din Savaşları'nın ve ardından Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesiyle birlikte; köylüler yoksullaşmış, iş bulamayan ve bir ülkeden diğerine göç eden insan yığınları ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, Avrupa'da bu endişe verici nüfusa -deliler de dâhil edilerek- toplu bir kapatmayla tepki gösterilmeye çalışılmıştır.

Avrupa'da Fransa ve İngiltere'nin öncülük ettiği kapitalist toplumların; toplumsal, siyasal ve devletsel örgütlenmesinin başlangıcı 17. yüzyılın ilk yıllarına denk düşmektedir. Ülkesel ve ulusal çapta örgütlenmekte olan kapitalizm toplumunda, aylak bir nüfus kitlesinin varlığı hoş karşılanacak bir durum değildir. İnsanların statüleri, çalışmanın örgütlenmesine göre tanımlandığından, çalışma zorunluluğu herkes için getirilir. Mülkiyet yönetiminin aile aracılığıyla toplumsal bedenin tümü tarafından denetlenmesi kaçınılmazdır. Bu türde bir ekonomik ve toplumsal gelişme biçimini kabul etmiş toplumlarda deliye hoşgörü gösterilemez. 1620-1650 yılları arasında Avrupa'da daha önce benzerine rastlanmamış yapıların kurulması, kapitalizmin karakteristik bir özelliğini yansıtmaktadır. Bu yapıların amacı, toplumun ekonomik normlara göre örgütlenmesine engel olan -delilerle birlikte; aylak olanları, mesleği olmayanları, engellileri, aile servetini saçıp savuran aile babalarını, baba parası yiyen müsrif evlatları, fahişeleri, zevke ve eğlenceye düşkün sefihleri- herkesi kapatmaktır. İşte tam da bu noktada, ekonomik bir gözetim altına alma ortaya çıkmaktadır. Delinin, bu gözetimin hedefi olmasının başat nedeni, kapitalizmin ekonomik ve toplumsal örgütlenmesine engel teşkil etmesidir (Foucault, 2015: 228-229).

Şöyle ki, kapitalist örgütlenme yöntemlerine uygun bir biçimde çalışmayan bir insan, kapitalist toplumlarda kimliksiz kalma sorunuyla yüzleşmek durumunda kalmaktadır. Bu noktada, 17. yüzyıl kapitalist Avrupa'sında aylak ve deliye benzer anlamlar yüklendiğini görmekteyiz. Batı'da çok kayda değer bir sosyolojik önemi olan gözetim altına alma (kapatma) sistemi kısa bir sürede çok önemli bir sayıya ulaşmıştır. 17. yüzyılda nüfusu iki yüz elli bin olan Paris'te, altı bin kişi gözetim altında tutulmuştur (Foucault, 2015: 230). Foucault, kapatma kurumlarında gözetim altında tutulan insanların sadece yüzde onunun delilerden oluştuğunu belirtmektedir. Bununla birlikte insanların kapatılması için birincisi

"*lettres de cachet*"³⁵, ikincisi ise ıslah stratejileri bağlamında şehirlerin sorunlu öznelere bulmayı da iş edinen "polis sistemi" olmak üzere iki araç kullanıldığının altını çizer Foucault (Canpolat, 2005: 119). Foucault'nun kendi ifadeleri ile konuyu biraz daha aydınlatalım:

Bu demografik ve ekonomik sonuçlara yol açıyordu, çünkü kapatılanlar kimlerdi? Yersiz yurtsuzlar, sabit işi ve evi olmayanlar. Dolayısıyla kapatılmadan kaçmak için, bir meslek icra etmek, düşük de olsa ücretli bir işi kabul etmek gerekiyordu. Sonuç olarak, en düşük ücretler hapis tehdidiyle stabilize ediliyordu. Elbette, bunun siyasi ve toplumsal sonuçları önemliydi, çünkü böylece ajitatör olarak adlandırılan herkes elenebiliyordu. Dolayısıyla, olağanüstü zarif bir çözüm, ... doğmakta olan kapitalizm döneminde mucize bir ilaç. (Polisin) gücü neredeyse mutlak; Paris'te, polis müdürünün dilencileri ve yersiz yurtsuzları sorgusuz sualsiz kapatma gücü vardı (Foucault, 2015a: 105-106).

Bu gözetim altına almanın, asla bir tıbbi müşahede olmadığına altını çizen Foucault; atanmış doktoru dahi bulunmayan bu gözetim evlerinin, engellileri tedavi etmek, yaşlılara bakmak ya da delileri normal yaşama adapte etmeye çalışmak gibi bir misyon üstlenmediğini belirtmektedir. Kapatılmış insanlara hasta muamelesi yapılmaktan ziyade toplumun bir parçası olmayı başaramamış insan muamelesi yapılan bu gözetim evleri, zorunlu çalışma koşullarına tabi olmuşlardır. Oysa kapatılan insanların yapmadıkları şey de tam olarak buydu: çalışmamak. Çalışma düzeninin dışında olan bu insanların kapatılmasının ana nedeni, onların yeni bir çalışma sisteminin içerisine adapte edilmesi olmuştur (Foucault, 2015: 230).

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında, "sanayi kapitalizmi" olarak adlandırılan yeni bir rejime geçen kapitalizmin ilk talebi -ücretlerin mümkün olduğunca düşük olması, ücret taleplerinin durdurulması ve bunun sonucunda üretim bedellerinin mümkün olduğu kadar düşük tutulabilmesi için- bir işsizler kitlesi olmuştur. Marx'ın sözünü ettiği bu ünlü yedek işçi ordusu, kendilerine ihtiyaç duyulduğunda işe alınacak, ihtiyaç ortadan kalktığında işsizler ordusuna geri gönderilecektir. İşsizler ordusu, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı işveren ve politikacılarının bilinçli bir talebi olduğundan; artık sadece yararsız olmakla kalmayan 17. ve 18. yüzyılın gözetim (kapatma) evleri, aynı zamanda tehlikeli ve zararlı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle, kapitalizmin artık ihtiyacı olmayan kitlesel gözetim evlerinin yerine; iki cepheli bir hastane sistemi getirilmiştir. Birinci cephe, fiziksel nedenlerle çalışamayanları kabul etmek ve onları imkânlar ölçüsünde iyileştirmekle görevli

³⁵ Bir kişiyi suçlayabilen, tutuklayabilen ve hapsedirebilen kraliyet mektupları, ihbar mektupları.

iken; ikinci cephe ise, psikolojik -fiziksel olmayan- nedenlerle çalışamayanları kabul etmekle görevlendirilmiştir (Foucault, 2015: 231-232). Foucault şu şekilde detaylandırıyor:

Demek ki gözetim altına alma sisteminden çok farklı bir hastane sistemi olacaktır. Klasik kapatma sistemi, bir sakatlığın ya da ekonomik koşulların sonucu olarak, isteyerek ya da istemeyerek çalışamayan herkesi içine almayı sağlıyordu. Klasik gözetim altına alma işsizliği ortadan kaldıran bir sistemdi. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren hastaneleşme, çok başka bir işlev görür. Yalnızca işsizliği emmek ya da ortadan kaldırmak söz konusu olmaktan çıkmakla kalmaz, tersine, işsizliği mümkün olan en yüksek düzeyinde tutmak da önem taşır. Bunun için, bir yandan, gözetim evlerine kapatılmış olanlar serbest bırakılacaktır; ikinci olarak, yalnızca geçici olarak çalışmadıkları düşünülen kişileri iyileştirmekle, yani çalışma pazarına, işsizlik ve çalışma döngüsüne yeniden yerleştirmekle görevli olacak bir hastaneleştirme sistemi de yerleştirilecektir (Foucault, 2015: 232).

Gelinen durumda bir noktayı belirtmekte fayda var. Foucault gözetim evlerinden bırakılanların çalışabilecek durumda olanlarla sınırlı tutulduğunu ifade etmektedir. Çalışma yeteneği varken çalışmamaları nedeniyle kapatılmış olanlar gözetim evlerinden salınırken, çalışma yeteneği olmayan deliler ise gözetim evlerinde tutulmaya devam edilerek "psikolojik nedenler taşıyan hastalar" olarak değerlendirilmişlerdir (Canpolat, 2005: 120-121). Foucault'nun aşağıda kullandığı ifadelerden hareket ederek, gözetim evlerinin bir nevi akıl hastanelerine, ıslah evlerine ve hapishanelere dönüşmeye başladığı sonucuna ulaşabiliyoruz:

O dönemde (17. yüzyıl), hiç ayırım yapmadan yaşlılar, sakatlar, çalışamayan veya çalışmak istemeyen kişiler, eşcinseller, akıl hastaları, müsrif babalar, hayırsız evlatlar kapatılıyordu; hepsi birden aynı yere kapatılıyordu. Sonra, on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başında, Fransız Devrimi döneminde ayrımlar yapıldı: akıl hastaları tımarhaneye, gençler ıslahevlerine, suçlular hapishaneye (Foucault, 2015a: 106).

Bireyler tüm yaşamlarını çevreleyen belli yaşamsal kurallara boyun eğmeye zorlanarak; ustabaşı, hastabakıcı ve gardiyan gibi cezalandırma işlevleri olan bir takım insanın denetimi altındaki gözetim kurumlarına bağlanmışlardır. Bu cezalandırma araçları; fabrikalarda para cezası, okul ve tımarhanelerde bedensel ve ahlâki ıslah, hapishanelerde ise şiddete dayalı bedensel cezalar olmak üzere farklılık gösterebilmektedir. Kapitalist sanayi toplumunun işleyiş koşullarından biri olan iktidarın, disipline vurgu yapan toplumsal biçiminin parçaları olan hastaneler, tımarhaneler, öksüzler yurtları, okullar, eğitim evleri, fabrikalar, atölyeler ve hapishaneler; hiç kuşku duyulmayacak şekilde 19. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlamıştır. Kapitalizmin üretim aygıtlarının emrine sokulmak istenen insanların vücudunu, varlığını ve zamanını işgücüne dönüştürmeye zorlanması; çalışmamaları durumunda onları hapishane ya da tımarhaneye göndermekle tehdit etmekte olan iktidardan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, günümüzde insanları

kuşatan olgu sefalet değil, üretim aygıtlarının kendilerine sunmuş oldukları (zorunlu) tüketimdir (Foucault, 2015a: 126).

18. yüzyılda demografinin, şehir yapısının ve sanayi el emeğinin gelişimi bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Nüfusun yaşam, konut ve beslenme koşulları sorunu; doğum ve ölüm oranları sorunu; salgınlar, yerleşik hastalıklar ve çocuk ölümleri gibi patolojik sorunlar; biyolojik ve tıbbi sorunlar bu kapsamda ele alınabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, toplumsal beden Hobbes'un *Leviathan*'ındaki basit bir hukuksal-siyasi metafor olmaktan çıkarak, biyolojik bir gerçeklik olarak kabul edilmiş ve tıbbi bir müdahale alanı olarak belirmiştir. Doktorlar, bu toplumsal bedenin teknisyenleri rolüne bürünürken; tıp bilimi de, toplumsal bedenin kamusal uygunluğunu denetleyen bir otorite olmuştur. Toplumsal bedene ilişkin tehlikelere bir reaksiyon olarak tasarlanan tıbbi bir çerçeveye dâhil olarak büyük bir saygınlık kazanan psikiyatri biliminin özerkliğini kazanması da bu döneme -18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başları- rastlamaktadır. Dönemin ruh doktorları deliliği; aşırı nüfus, sıkışıklık, şehir yaşamı, alkolizm, zevk ve eğlence düşkünlüğü gibi sağlıksız yaşam koşullarına bağlı bir olgu olarak değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte ruh doktorları; delilerin kendileri, başkaları, çevre ve kendilerinden olacak kuşaklar için tehlike kaynağı olduklarını da düşünmüşlerdir (Foucault, 2015: 193-194).

Foucault'ya (2015a: 77-78) göre, insan faaliyetleri kabaca aşağıdaki dört başlıkta kategorize edilebilmektedir:

1. *Çalışma veya ekonomik üretim*: Sıradan topluluklarda çalışma ile ilişkili olgular cinsiyete ve yaşa göre değişmektedir. Başkalarının çalışmalarını denetleme veya doğa-üstü güçle aracı hizmeti görme görevleri olan siyasal ve dini yöneticiler, birçok toplumda üretim devresine dâhil olmayarak çalışmazlar.
2. *Toplumun yeniden üretimi (cinsellik ve aile)*: Bekarlar ve homoseksüeller toplumsal yeniden üretimin dışında kalan grubu oluşturur.
3. *Söylem (dil ve söz)*: Şairler gibi kullandıkları sözler estetik düzlemde olan kişiler genel normlara uymadığı için söylemde kuraldışı kişiler olarak gösterilebilir.
4. *Oyunsal faaliyetler (bayram, oyun vs.)*: Bütün toplumlarda tehlikeli kabul edildikleri için ya da bir oyunun ve bayramın nesnesi oldukları için oynusal faaliyetlerden dışlanan kişiler bulunmaktadır.

Dışlananların yukarıda ifade ettiği bir alandan diğerine değişebileceğini ifade eden Foucault (2015a: 78), aynı kişinin tüm alanlardan dışlanabileceğini de vurgulamakta ve bu kişiyi "deli" olarak tanımlamaktadır. Şöyle devam ediyor üstadımız:

Örneğin ilkel bir Avustralya kabilesinde deli toplum için, olağanüstü bir güçle donanmış, korku verici bir varlık olarak kabul edilir. Diğer yandan, bazı deliler toplumun kurbanı olurlar. Her durumda, bunlar çalışmada, ailede, söylemde ve oyunlarda diğerlerinden farklı davranışları olan kişilerdir. Şimdi anmak istediğim şey, bizim modern sanayi toplumlarımızda da aynı tarzda olmak üzere, delilerin ... eşbiçimli bir dışlanma sistemiyle dışlanmış olmaları ve kendilerine marjinal bir karakter verildiğini görmeleri olgusudur (Foucault, 2015a: 78).

Doktorların mekâna müdahalesinin de 18. yüzyılın sonlarına rastlamasının nedeni, nüfus olgularına vurgu yapan yeni siyasi ve ekonomik sorunlar bütününe onlara yaptığı çağrıdır. Sefer ve kale uzamına yoğunlaşan askerlerle birlikte, konut ve şehir uzamlarına vurgu yapan doktorlar kolektif uzamın ilk yöneticileri olmuşlardır. Bu doktorlar temelde aşağıda belirtilen dört temel sorunu ortaya atmışlardır:

1. *Yerleşme sorunu*: Toprak yapısı gibi yerel belirleyicilerin ve iklim, nemlilik, kuraklık gibi mevsimlik değişkenlerin birleşiminin, verili bir anda herhangi türdeki hastalığa uygun ortam sağladığı sorunlar.
2. *Birlikte yaşama sorunu*: İnsanlarla insanların kendi aralarındaki yoğunluk ve sıkışıklık sorunları; insanlarla şeyler arasındaki su, lağım ve havalandırma sorunları; insanlarla hayvanlar arasındaki mezbaha ve ahır sorunları; insanlarla ölümler arasındaki mezarlık sorunları.
3. *Konut sorunu*: Mesken ve şehirleşmeden kaynaklanan sorunlar.
4. *Yer değiştirme sorunu*: İnsanların göçü ve hastalıkların bulaşmasından kaynaklanan sorunlar (Foucault, 2015: 90).

17. yüzyılda toplumun ekonomik örgütlenmesine tehdit olarak görülmekte olan deli, aylak, işsiz, sakat, müsrif ve zevk düşkünü gibi kişilerin kapatılması ve kapatıldıkları mekânlarda çalışma sistemine katkıda bulunmaları amacıyla kurulan gözetim evleri; 18. yılın sonundan itibaren sanayi kapitalizmi tarafından gereksiz bir olgu olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun nedeni, artan üretim maliyetlerinin mümkün olduğu kadar düşük tutulabilmesi için bir işsizler ordusuna ihtiyaç duyulmasıdır. Bu sayede, çalışan işçiler -dışarıda bulunan işsizler örnek gösterilmek suretiyle bir nevi tehdit edilerek- daha düşük ücretlerle çalıştırılmışlardır. İşsizler ise, kendilerine talep olduğu durumlarda çalışmaya davet edilmiş, ihtiyaç ortadan kalktığında ise tekrar işsizler ordusuna bırakılmışlardır. Sonuç

olarak, 17. yüzyıl gözetim evlerine duyulan ihtiyaç ortadan kalkmış; gözetim evleri hastane, akıl hastanesi, hapishane gibi daha spesifik gözetim ve denetim kurumlarına dönüşmüştür. Hastaneler, çalışma potansiyeli olan insanları tedavi edip tekrar üretime salma rolünü üstlenirken; çalışma potansiyeli olmayan deliler akıl hastanelerine, azılı suçlular hapishanelere, yaşlılar ise düşkünler evlerine yerleştirilmişlerdir. Bu kapsamda, nüfus olgularına vurgu yapan siyasi ve ekonomik yapı; doktorlar, psikiyatrlar ve yargıçlar gibi meslek gruplarına mekâna müdahale çağrısında bulunmuştur.

4.2.5.3. Polis ve hapishanenin tarihsel işlevleri

15 ve 16. yüzyıllarda polis kavramı için üç farklı tanımlama yapıldığını görmekteyiz. Bunlardan ilki, "kamusal bir otorite tarafından idare edilen bir cemaat ya da topluluk biçimi"; ikincisi, "cemaat ve toplulukları kamu otoritesi altında idare eden edimlerin tümü" ve üçüncüsü, "iyi bir yönetimin müspet sonucu" olarak göze çarpmaktadır. Polis 17. yüzyıldan itibaren ise, "devletin kuvvetlerini, devletin düzenini bozmaksızın artırma araçlarının bütünü" olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda polisin amacı, devlet kuvvetlerinin iyi kullanımıdır (Foucault, 2013: 270-272).

Foucault (2013: 280-281), geleneksel kavrayış içerisinde hükümranın, prensin ya da cumhuriyetin; konumları, erdemleri ve kendilerine içkin nitelikleri açısından "insanların ne olduğu" ile ilgilendiklerini ifade etmektedir. Buna karşılık, "insanların ne yaptığı" ile ilgilenen polis devletinde ise, hedef -devletin gelişiminde fark yaratabilecek bir öge oluşturabildiği ölçüde- insanların etkinliğidir. Bu bağlamda 17. yüzyıldan itibaren polisin ilgilenmekle yükümlü olduğu meseleler aşağıdaki beş başlık altında toplanabilmektedir:

1. *İnsanların sayısı*: Devletin yararına kullanılabilmeleri için, ne kadar insan olduğunun bilinmesi ve olabildiğince çok insan olmasının sağlanması önemlidir.
2. *Yaşamsal zaruretlere*: İnsanların bulunması yetmez, aynı zamanda yaşatılabilmeleri de gereklidir. Yiyecek, ilk yaşamsal zaruret olarak değerlendirilebilir.
3. *Sağlık*: Sağlığın polisin meselesi haline gelmesinin nedeni; kendilerine sağlanan yaşamsal zaruret maddeleri sayesinde hayatta kalan insanların aynı zamanda çalışabilmeleri için sağlıklı olmalarının gerekmesidir. Salgın hastalıklarla birlikte, çalışan insanların gündelik sağlıkları da polisin bir nesnesi konumuna gelmiştir.

4. *Etkinliklere göz kulak olmak*: Yaşamsal zaruretleri karşılanan ve çalışan insanların, etkinliklerine göz kulak olmak da polisin meselesidir. Etkinlikten kasıt, insanların öncelikle aylak olmamalarının sağlanması ve eli ayağı tutan fakirlerin çalıştırılmasıdır. İhtiyaç duyulan işe göre mesleklerin düzenlenmesi de polisin ilgi alanına girmektedir.
5. *Dolaşım*: Polisin son ilgi nesnesi; insanların etkinliklerinin sonucu olan ürünlerin dolaşımıdır. Bu bağlamda polis; yolların bakımıyla ve gelişimiyle ilgilenir, nehirlerin ve kanalların gemi dolaşımına uygun olmasına dikkat eder. Dolaşım bununla birlikte başıboş gezmenin yasaklanmasını, vasıflı işçilerin çalışma yerlerini ve ülkeyi terk etmelerinin engellenmesini de içerir (Foucault, 2013: 282-284).

17. yüzyıldan önce Avrupa'da geceleyin düzen sağlamak, hırsızlığı ve suçu önlemekle görevlendirilmiş şehir milislerinin olduğunu ifade eden Foucault (2015: 230); Avrupa'nın bireylerin sürekli gözetlenmesine imkân tanıyan polis ya da polis devleti kavramlarıyla 17. yüzyılın ortalarında tanıştığını savunmaktadır. Ne hukuki, ne askeri, ne de tamamen siyasi olan polisin varlığının; kapitalist toplumun güvenlik bölgelerine ayrılmasının varlığına bağlı olduğunun altını çizer Foucault. Çünkü kapitalist toplum, tüm bireylerin çalışma normları karşısındaki entegrasyon düzeylerinin gözetlenmesini talep etmektedir. Bu noktada Foucault (2015: 231), Fransa'da 1650 yılında *Pompone de Bellievre*³⁶ fermanıyla gözetim evleri ve polis teşkilatının aynı anda kurulmasının bir rastlantı olmadığına dikkat çekerek kapatma ile polis arasındaki yadsınamaz ilişkiye vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte, polis ve şehir arasındaki ilişkiye de şu şekilde değiniyor Foucault:

16. yüzyılın sonundan 18. yüzyıla dek atölyelerde, okullarda, orduda görülen yerel ve bölgesel disiplinlerdeki bu büyük artış, genel bir disipline etme çabasına, krallık topraklarının ve bireylerin tüzüğe bağlanılışına, bunların esasen şehir modeline dayanan bir polis biçiminde gelişmesine bağlıdır. Polisin arka planındaki büyük disiplinci rüya, şehrin neredeyse bir manastıra, krallığın da bir tür şehre dönüştürülmesidir. Ticaret, şehir, tüzük, disiplin: bence 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın ilk yarısında anlaşıldığı biçimiyle polis pratiğinin en önemli öğeleri işte bunlardır (Foucault, 2013: 297).

17. ve 18. yüzyıllarda genel düzeni koruyarak kuvvetlerin arttırılmasına yönelik polise ait mesele, 18. yüzyılların sonundan itibaren farklı kurumlarda veya mekanizmalarda vücut bulmaya başlamıştır. Bu bağlamda ikili bir sisteme geçilmiştir. Bir tarafta, ekonomi ve nüfusun idare edilmesi bağlamında olumlu işlevlere sahip büyük mekanizmalar; diğer

³⁶ Fransız sulh hâkimi ve devlet adamı. Paris Paramentosunun ilk başkanıdır.

tarafıta, bir takım düzensizlikleri engellemeye yönelik bir araç bağlamında tam anlamıyla olumsuz işlevlerle donatılmış modern polisın kuruluşu. Böylelikle polis kavramı marjinalleşerek ve bizim tanıdığımız olumsuz anlamına kavuşarak tam olarak taraf değıştirmiştir (Foucault, 2013: 308-309). Foucault'nun ifadeleri ile bu dönüşümü detaylandırılın:

Kısaca söylersek, 17. yüzyılda kendisini tamamen kapsayıcı ve bütünleştirici bir polis projesi olarak ortaya koyduğunu düşünen yeni yönetimsellik, şimdi, bir yanıla, ekonomi gibi bir doğallık alanına başvurmak durumundadır. Nüfusları idare etmek zorundadır. Aynı zamanda da özgürlükleri koruyan bir hukuk sistemi örgütlemek zorundadır. Son olarak da, polis gibi olumsuz ama doğrudan bir müdahale aracı geliştirmek zorundadır. Ekonomik pratik, nüfusun idaresi, özgürlük ve özgürlüklerin korunmasına dayalı bir kamu hukuku, bastırma işlevine sahip bir polis: Gördüğünüz gibi, devlet aklıyla yakın ilişki içinde ortaya çıkan eski polis projesi çözülür ya da dört ögeye ayrılır -ekonomik pratik, nüfusun idaresi, özgürlüklerin korunması ve hukuku, polis-; bu dört öge de, kendisi 18. yüzyılda hiç değışmemiş olan büyük diplomatik ve askeri düzeneğe eklenir (Foucault, 2013: 309).

18. yüzyıla kadar işkence, şüphelinin itiraf etmesini sağlamaya çalışan hakiki ama oldukça kodlandırılmış bir ritüeldi. Cellât bazı kurallara uymak ve ihlal edilmemesi gereken bazı sınırlara saygı göstermek zorunda olduğu için işkence cellâdın ellerinde serbestlik kazanan bir eylem değildi. 19 ve 20. yüzyıllarda her türlü vahşî yöntemlerle birlikte uygulanan işkencenin ise itirafı söküp alması gerekiyordu. Bu hukuk dışı işkence, polisiye işkencedir (Foucault, 2015: 67).

18. yüzyılın sonundan önce hapishanelerin yasal bir ceza yeri olmadığını belirten Foucault; insanların cezalandırılmaktan ziyade davaları açılana kadar bekletilmek amacıyla hapsedildiklerini ifade etmektedir (Foucault, 2016: 154). Bir söyleşide bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanıyor Foucault:

Ortaçağda, pratik anlamda, hapishanelerin olmadığını biliyorsunuz; o dönemde, hücreler her şeyden önce bir tür mahkeme bekleme odasıydı, birini teminat almak için, ardından öldürmek için veya başka tarzda cezalandırmak için veya serbest kalabilmek için fidye ödesin diye kapatıyorlardı. O dönemde hücre bir geçiş yeriidi: Ölüme veya ölümü parayla satın alarak özgürlüğe doğru geçiş. Hapishanenin kendi başına bir ceza olacağı düşüncesine ortaçağa tamamen yabancıydı ve bu türden uygulamalar o toplumlarda yoktu (Foucault 2015a: 104-105).

18. yüzyılın sonunda baskı ve ceza sistemi olarak ortaya çıkan hapishaneler ise; suçlular için yeniden bir eğitim sistemi yaratacağı teziyle kurulmuştur. Askerlik ve okul tipinde bir evcilleştirilmeye maruz kaldıkları hapishanede kaldıktan sonra, suça eğilimli olanların yasalara itaat eden bireylere dönüştürülebileceğine vurgu yapan bu sistem; insanları hapis yatırarak itaatkâr bireyler üretmeyi amaçlamıştır. Bireyin hapishanede kalma süresi

arttıkça; daha itaatkâr olma yetisini kazanması bir yana dursun, suça daha fazla eğilim kazandığı kısa zamanda ortaya çıkmıştır. Foucault bu durumu "negatif üretkenlik" olarak açıklamaktadır. Fiilen suça eğilimli kişiler ürettiklerinden ve suça eğilimli olmanın bizim tanıdığımız toplumlarda siyasi ve ekonomik bir karşılığı olduğundan -bu karşı üretkenliğe rağmen- hapishaneler ayakta kalmışlardır. Foucault'ya göre suça eğilimli insanların sayısının artmasıyla beraber suç oranı da artacak, suç oranının yükselmesi neticesinde halk arasında korku daha fazla olacaktır. Bu durumun sonucunda, polisiye kontrol sisteminin toplum tarafından kabul görür ve hatta arzulandır olacağını belirten Foucault (2016: 154); şu çıkarımda bulunmaktadır: *"Avrupa'nın birçok ülkesinde, ülkeyi polisiye olarak güvenlik bölgelerine ayırmanın yaygın gelişimi, şehir uzamının özellikle yeniden düzenlenmesine ve gözetim altına alınmasına yol açar."* (Foucault, 2015: 201).

Suçun ve suça bağlı olarak tehlikenin sürekli varlığı, denetim sistemine bir meşruiyet kazandırmaktadır. Söz konusu denetim sisteminin meşrulaştırılmasına yardım etmek için, istisnasız dünyanın bütün ülkelerinde bulunan gazete, radyo ve televizyonlarda suçla alakalı birçok habere yer verilmektedir (Foucault, 2016: 154-155).

Polisiye edebiyatın, gazetelerin, şimdi de filmlerin ara vermeksizin tekrarlayıp durduğu korku çağrısı, suç işlemeye eğilimi kişiden korkmaya çağrı; görünüşte yüceltici ama aslında korkutucu tüm bu korkunç mitoloji, suça eğilimli kişilik etrafında, müthiş canı etrafında inşa edilen bu devasa mitoloji, nüfusun ortasında polisin varlığını bir anlamda doğal kıldı, doğallaştırdı. Polisin, on sekizinci yüzyıl sonu ile on dokuzuncu yüzyıl başının yeni bir icadı olduğunu unutmamak gerek (Foucault, 2015: 82).

Foucault suça eğilimli olan kişilerin kapitalist sistemin ekonomik olarak kâr hanesine yazıldıklarını "fahişelik" örneği üzerinden açıklamaktadır. Fahişeliğin tüm Avrupa'da mesleği "pezevenklik" olarak adlandırılan eski suça eğilimli kişilerin denetiminde olduğunu savunan Foucault; bu kişilerin zevkten elde edilen kârı bankacılık ve otelcilik gibi iktisadi dolaşımlara yönelttiklerini iddia etmektedir (Foucault, 2016: 155).

Suç eğilimliler grubu iktidar tarafından kullanılmaya müsaittir, birçok amaç için kullanılabilir, gözetleme görevleri için kullanılabilir. Muhbirler, ispiyoncular vs. suça eğilimli bu kişiler arasından devşirilecektir. Bu grup, iktidardaki sınıfın yararlandığı bir yığın yasadışı faaliyet için de kullanılabilir; burjuvazi kendi elleriyle yapmak istemediği yasadışı kaçakçılıkları, elbette, hizmetindeki suç işlemeye eğilimli bu kişilere rahatlıkla yaptıracaktır. Görüyorsunuz ki aslında profesyonel bir suça eğiliminin kurulması, birçok ekonomi ve siyasi çıkarın yanı sıra özellikle suça eğiliminin kanalları edilmesi ve sıkı sıkı kodlandırılması için bir araç olmuştur. Dolayısıyla suça eğilimli kişiler devşiriliyordu, suç işleyebilecek meslek ve statüdeki insanları tek tek toplamak söz konusuydu; peki suça eğilimli kişileri devşirmenin, onları bu eğilim içinde tutmanın ve suça yönelik faaliyetlerinde sürekli olarak gözetleyebilmenin yolu neydi? Bu araç, elbette hapishanedir (Foucault, 2015: 82-83).

Yukarıda vurgu yaptığı olgulardan hareket ederek, hapishanenin yasa dışılıklarla mücadele etmek için ceza hukukunun sağladığı bir araç olmadığı sonucuna ulaşan Foucault (2015: 83-84); aksine, hapishanenin yasa dışılıklar alanının yeniden düzenlenmesinin, yasa dışı ekonomik dağılımın yeniden yapılmasının ve suça eğilimliliğin yaratılmasının aracı olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda, bu yasa dışılık biçimi; bir yandan halka özgü yasa dışılıkları hedef alarak onların azaltılmasını sağlayacak, diğer yandan ise ahlâklı olması gereken sanayi toplumu işçisi karşısında egemen sınıfın yasa dışılıklarına hizmet edecektir.

Keskin'e (1996: 114-115) göre, hapishaneler bireyi bir mutlaklıkla karşı karşıya bırakması bağlamında da eleştirilere maruz kalmıştır. Hapishanedeki insan, yaşayacağı mekânı ve birlikte kalacağı insanları seçme hakkına sahip olmadığından; hem kendisini gözetleyen ve denetleyen insana, hem de kendisi gibi kapatılarak yanına koyulan başkalarına tutsak edilmiştir. Başka hiçbir yaşam tarzında görülmeyen yirmi dört saati aynı insanlarla beraber geçirme zorunluluğu, hapishanelere özgüdür (Akt. Canpolat, 2005: 126-127).

17. ve 18. yüzyıllarda insanların sayısı, yaşamsal zaruretlere, sağlık, etkinliklere göz kulak olma ve dolaşım bağlamında genel düzeni koruyarak kuvvetlerin arttırılmasıyla görevlendirilmiş polis; 18. yüzyılın sonundan itibaren -ekonomi ve nüfus üzerindeki kontrolü elinden alınmak suretiyle- sadece bir takım düzensizlikleri engellemeye yönelik bir araç olarak tamamen negatif işlevlerle donatılmaya başlanmıştır. Polisin yapısal dönüşümü, gözetim evlerinin mekânsal dönüşümü ile aynı zaman dilimine rastlamaktadır. Bu kapsamda, pozitif anlamda toplumsal ekonomik normları belirlemek, sürdürmek ve bu normlara uymayanları gözetim evlerine kapatmakla görevlendirilmiş polis teşkilatı; gözetim evlerinin hastane, akıl hastanesi, hapishane, düşkünler evi gibi farklı kurumsal yapılara dönüşmesi ile birlikte, ekonomi ve nüfus bağlamındaki görevlerini doktorlar, psikiyatrlar ve sanayi kapitalizmi işverenleri gibi aktörlere kaptırmıştır. Polisin görev tanımındaki değişim, hapishanelerin işlevleri üzerinde de etkili olmuştur. 18. yüzyılın sonundan itibaren, hapishaneler baskı ve ceza sistemin mekânı olarak ortaya çıkmıştır. Hapishanelerin suçluları ıslah etmek bir yana, onları daha da suça eğilimli bir hale getirdiklerini savunan Foucault'ya göre, iktidar bu durumdan gayet memnundur. Suçun ve suça eğilimli insanların sayısındaki artış, toplumsal korkudaki artış ile doğru orantılıdır. Korku ve endişe oranının yüksek olduğu toplumlar, iktidardan negatif yetkilerle donanmış polisiye kontrol sisteminde bir artışa gitmesini talep etmektedirler. Bu durum; polisiye

denetim ve gözetim sistemine bir meşruiyet kazandırmaktadır. Bu noktada, medya da bu sürece müdahil olmaktadır. Polisiye tedbirlerin meşruiyetinin sürekli olması için, kitle iletişim araçları tarafından izleyici, dinleyici ve takipçilere sürekli olarak suçla alakalı içerikler sunulmaktadır. Bu içerikler, polisiye tedbirlerin toplumda doğal karşılanmasına katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın Foucault bölümünü sonlandırmadan önce, Foucault'nun gözetim anlayışını genel hatlarıyla özetlemek faydalı olacaktır. Foucault'nun gözetim anlayışı hakkında doğru çıkarımlarda bulunabilmek için bilgi, iktidar, özne, cinsellik ve entelektüel gibi kavramların özümzenmesi gerekmektedir. Bilginin iktidarı; iktidarın bilgiyi yarattığı sonucuna ulaşan Foucault; iktidarın -daha sonra- kendi ideolojisiyle üretilmiş bilgi ile oluşturulan politik söylemlerle özneler meydana getirdiğini savunmaktadır. Foucault'ya göre, bu özneler ayrıştırılmak ve sınıflaştırılmak suretiyle iktidara tabi kılınmaktadır. Tabi olan öznenin anatomo-politikayla disipline edildiğini, biyo-politika ile de nüfussal düzenlemesinin yapıldığını ifade eden Foucault; bu süreçlerin bütününi biyo-iktidar olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda, biyo-iktidar sayesinde gözetim, denetim ve tabi olmanın sürekli olması sağlanmaktadır. Foucault bütün bu denetim ve gözetim sürecinin kapitalizmin gelişimi ile ayrı düşünölemeyeceğini iddia etmektedir. Bu iddiasını destekleyebilmek için; gözetim evlerinden tımarhanelere, hastanelerden fabrikalara, polisten hapishanelere uzanan oldukça detaylı bir analiz yapmıştır. Bu kurumların ortaya çıkışlarını, gelişimlerini, dönüşömlerini ya da ortadan kayboluşlarını sanayi toplumunun yükselişi bağlamında ele alan Foucault; entelektüele de iktidarın söyleminde gizlediği mistifikasyonu ortaya çıkarmak ve topluma hakikati sunmak görevini bahşetmiştir.

4.3. Gözetimin Toplumsallaşması ve Küreselleşmesi

Gözetim, yeni bir olgu değildir. İnsanlar, ezelden beri yaptıklarını kontrol etmek, kaydettikleri ilerlemeyi izlemek, örgütlenmek ya da güvenliklerini tesis etmek için, diğerlerine bakmışlardır. Bu olguyu Antik uygarlıklarda dahi görebilmekteyiz. Örneğin Antik Mısır yöneticileri vergi, askerlik hizmeti ve göç gibi süreçleri kontrol edebilmek maksadıyla nüfus kayıtları tutmuşlardır (Lyon, 1997: 39).

Foucault'nun gözetimi ve disiplini ele alan kapsamlı ve tarihsel çalışmalarına kadar pek de ciddiye alınmayan gözetim çalışmaları; Giddens'ın belirttiği gibi, kapitalizm ve ulus

devletin bir tür refleksinden ibaret görülmemelidir. Gözetim; tek başına bir iktidar kaynağıdır (Lyon, 1997: 20).

Dolgun (2015: 16); gözetim pratiklerine yönelik evrimsel süreci üç başlık altında sınıflandırmaktadır. Bunlardan ilki; göçebe toplumlar, askeri devletler, feodal beylikler ve imparatorluklar gibi modern öncesi toplulukları kapsayan "pastoral nitelikli gözetim"dir. İkincisi; modernite ve sanayi kapitalizmi içerisinde bireylerin gözetim uygulamalarıyla disipline edilmek suretiyle üretici güçlerinden maksimum derecede faydalanmanın amaçlandığı "teknik gözetim"dir. Gözetimin bu aşaması, ulus devletin bürokratik uygulamalarında ön plana çıkmaktadır. Üçüncüsü; enformasyon teknolojilerinin egemen sınıflara sunduğu imkânlar sonucunda ortaya çıkan "enformatik gözetim"dir. Bu aşamada, sıradan insanların yaşamı artık her yönden kuşatılmış durumdadır.

Modern hükümetlerin doğumları, ölümleri, evlilikleri kaydetmelerine ve modern işletmelerin çalışanlarını izlemek suretiyle onların ücret ve gelişimlerinin kayıtlarını tutmaya başlamalarından bu yana gözetim giderek yaygınlaşmaktadır (Lyon, 1997: 17). Kişisel verilerin yaygın, sistematik ve rutin bir şekilde işlenmekte olduğu 21. yüzyılda, bir "gözetim toplumu"ndan söz etmemiz mümkündür. Bu durum, uğursuz bir kehanetten ya da hapishaneleri andıran gündelik koşullar hakkındaki olumsuz yorumlardan ziyade günümüz toplumsal hayatının bir parçasıdır (Lyon, 2013: 21). Sadece "bürokrasi" olarak tanımlanamayacak bir olgu olan gözetim; insanların var olan toplumsal düzene uygunluğu ile ilişkilidir ve toplumsal denetimin bir aracı olabilmektedir (Lyon, 1997: 17).

Gözetim sistemleri aynı zamanda, insanların doğru ödemeyi yapıp yapmadıklarının, doğru sosyal yardımı alıp almadıklarının, uyuşturucu kaçakçılığı bağlamında kontrol edilmelerinin, en son çıkan tüketim ürünlerinden haberdar edilmelerinin, sağlıklarını tehdit eden riskler hakkında bilgilendirilmelerinin, seçimlerde oy kullanıp kullanamayacaklarının ve ödemelerini nakit para yerine plastik kartlarla yapabilmelerinin garanti altına alınması anlamına gelmektedir (Lyon, 1997: 17). Günümüz dünyasında gözetimin her yerde olduğunu ve net bir şekilde kanıksandığını belirten Lyon (2013: 12), içinde yoğun gözetim uygulamaları bulunan aşağıdaki beş alana dikkat çekmektedir:

1. *Askeri alan*: Hem rasyonel disiplinin, hem de bugünün temeli olan birtakım teknik gelişmelerin ilk modern örneklerini sunmaktadır. Ordu gibi bürokratik yapılar;

kodlanabilecek, denetlenebilecek eylem ve davranış bilgisine ihtiyaç duyarlar. Piramidin üst basamaklarında yer alanlar, alttakilerin yaptıkları eylemlerin sorumluluklarını alırlar.

2. *Devlet idaresi ve nüfus sayımı*: Devlet kurumları, en eski dönemlerden beri, başta nüfus sayımı olmak üzere çeşitli yöntemlerle yurttaşlarını gözetlemektedir. Modern zamanlarda, devletin kayda geçme ve düzenleme pratik ve teknikleri, yeni yollarla resmileştirilmiş ve gerekçelendirilmiştir. Devlet, bütün yurttaşların oy kullanma ve kamu sağlığı gibi detaylı bilgilerini denetlemektedir. Özellikle bilgisayar ağlarının gelişimi, geleneksel bürokrasinin "e-devlet" gibi otomasyon sistemlerle gerçekleştirilmesini mümkün kılmıştır.
3. *İşyeri izleme ve denetleme*: İşçiler daima gözetlenmişlerdir. Bir başkası tarafından işe alınmış olanlar, faaliyetlerinin izlenebileceğini ve kaydedilebileceğini öngörebilirler. Günümüz işçileri kendilerini farklı direniş ve pazarlık modelleri aradıkları yeni gözetim biçimleri altında bulmaktadırlar. Günümüzde işçilerin denetlenmesi ve gözetlenmesi süreci hem zaman, hem de mekân bağlamında genişlemiştir.
4. *Polis faaliyetleri ve suçla mücadele*: Gözetimin doğal alanlarıdır. Modern toplumlarda gelişen kentleşme ile yakından bir ilişki içerisinde olan polis faaliyetleri; video kameralar ve polisiye veri gözetimiyle birlikte, kentsel alana net bir vurgu yapmaktadır. Günümüzde polisiye faaliyetler; gerçekleştirilmiş suçla mücadelenin yanı sıra, suçu işlenmeden önleyen gözetim uygulamalarına adapte olmaktadır.
5. *Tüketim faaliyetleri alanı*: Nerdeyse bir yüz yıldır süregelen pazarlamacıların müşteriler hakkında bilgi edinme çalışmaları, günümüzde devlet kurumları ve polis güçlerinin elinde bulunandan daha üstün gözetim teknolojileriyle senkronize bir haldedir. 20. yüzyıl boyunca, mal ve hizmet dolaşımı gittikçe daha fazla gözetlenen bir süreç haline gelmiş ve tüketicilerin kişisel bilgileri, şirketler için daha değerli bir hale gelmiştir (Lyon, 2013: 12-13, 23-24, 49-66).

Bu alanlar birlikte var olmakta ve gün geçtikçe birbirleriyle daha fazla ilişki kurmaktadır (Lyon, 2013: 12). Bilgilerin bulunması, depolanması, işlenmesi ve aktarılması; 1970'lerde başlayan mikro elektronik temelli bilgi devrimiyle birlikte kökten bir şekilde değişmiştir. Bir zamanlar erişim için resmi izin gerektiren kişisel bilgiler, bir departmandan diğerine kolayca gönderilebilir hale gelmiştir (Lyon, 2012: 84). Belli bir amaca yönelik veri

toplama eğilimi, başka amaçlar için de kullanılabilir. Örneğin; tüketici verileri polisin ilgisini çekmekte, devlet idaresi altında olan sağlık bilgileri ilaç firmaları tarafından talep edilmekte, sigorta şirketleri de risk yönetimi için polis kayıtlarına ulaşmaya çalışmaktadırlar (Lyon, 2013: 36). Bu durum, yurttaşların kendi kişisel kayıtları hakkında daha az söz sahibi olmaları anlamına gelmektedir (Lyon, 2012: 85). 1990'lardan itibaren bir veri tabanı üzerinden arama yapmayı iyice kolaylaştıran yazılımların geliştirilmeye başlanması, profileştirmeyi mümkün kılmıştır (Lyon, 2012: 87).

Herkesten aynı şekilde ve aynı yoğunlukta toplanmayan gözetim verileri, modern hayatın farklı yönlerinde sahip olunan rollerle ilgilenmektedir. İşçiler, kazandıkları paranın hakkını verip vermedikleri konusunda kapitalist şirketler tarafından gözetlenmektedir. Tüketiciler, satış ve promosyon gibi açık hedefler doğrultusunda pazarlamacılar tarafından gözetlenmektedir. Yurttaşlar, vergi, sağlık ve iş güvencesi gibi konularda etkin bir şekilde yönetilmek için devlet tarafından etiketlenirlerken; çocuklar, okullarda ve sokaklarda gerek ebeveynleri, gerekse güvenlik güçleri tarafından sıkı bir şekilde izlenmektedirler. Yolcular, pasaport, ehliyet ve veri tabanına kayıtlı diğer kimlik belgelerini taşıyarak, kimliklerini doğrulamak ve hareketlerini kolaylaştırmak zorundadırlar (Lyon, 2013: 37). Gözetim toplumunun incelenmesi, teknoloji ve toplum arasındaki etkileşimin bir vaka analizi olarak değerlendirilebilir (Lyon, 1997: 22). Saldırganlar ve şüpheliler, elektronik etiketleme gibi uzaktan çalışan aygıtların gelişimine paralel bir şekilde, topluluk içinde üst düzey bir gözetlemeye tabi tutulmaktadırlar (Lyon, 2013: 37). Bununla birlikte, yeni teknolojilerin kendini çoğaltma kapasitesine sahip olması, onları sosyolojik incelemeden bağımsız kılmaz. Bu bağlamda, teknolojik süreçlerin kara kutularında, sosyolojik etkenlerin keşfedilmesi kaçınılmazdır (Lyon, 1997: 25).

İletişimin özel biçimleri insan olmanın anlamının hayati bir yönüdür. Bu noktada, insanların neyi, kime, hangi koşullarda ifşa ettikleri büyük önem taşımaktadır. İnsanların bir zamanlar arkadaş, doktor, din görevlisi, terapist gibi güvendikleri kişilere bilinçli bir şekilde açıkladıkları kişisel mahrem bilgiler; günümüzde -güvenmek bir yana- insanların tanımadıkları örgütler ya da makinelere veri akışı sağlayan elektronik araçlar vasıtasıyla ifşa edilmektedir (Lyon, 1997: 36). Lyon (2013: 46-48, 71-72), aşağıda sunulan beş kavramı, gözetim sürecinde moderniteye eklemlenen unsurlar olarak tasvir etmektedir:

1. *Rasyonelleştirme*: Hareket eden her şeyin ölçülmesini amaç edinen hesaplanabilirlik arzusuna işaret etmektedir. Bu, Weber'in başını çektiği birçok düşünüre göre, insan özgürlüğü açısından olumsuz bir durumdur. Gözetim sürecinde kişisel bilgi toplama rasyonelleştikten, gerilimler kaçınılmazdır.
2. *Teknoloji*: Bilim ve teknolojiden yararlanma, gözetim uygulamalarında fazlasıyla görünürdür. Günümüzde teknolojik araçlar; ağ tabanlı veritabanları, artan otomasyon, biyometri ve DNA gibi kişisel veri kaynaklarının kullanımı anlamına gelen gözetim uygulamalarında görülebilmektedirler.
3. *Sınıflandırma*: İdare ve denetimin kolaylaştırılması için, sınıflandırma pratikleri gözetimin temelini oluşturmaktadır. Sınıflandırma, tüketici, suçlu, şüpheli, işçi ve yurttaşlar arasında olmasının yanı sıra; hastalar, çocuklar ve yolcular gibi henüz keşfedilmemiş alanlarda da meydana gelebilmektedir.
4. *Bilgililik*: Gözetim altında bulunanların bilgi düzeyi ve farkındalıkları, gözetimin işleyişinde farklılıklar yaratmaktadır. Gözetimde verimliliğin maksimizasyonu, gözetleyenle gözetlenenin işbirliği yapması durumunda sağlanır. Bilgililik, grup içindeki birtakım kişilerin sınıflandırma süreci hakkında belli derecede bir farkındalığa sahip olması ve sınıflandırma sürecini bozacak -en azından varlığına inandıkları olumsuz etkilerini azaltacak- şekilde karşılık verebilmesidir.
5. *Aciliyet*: Daha fazla verimlilik ve üretimde daha hızlı olabilme arzusu, aciliyet hissini uyandırabilse de; bu hissi esas olarak güçlendiren olgu, terörle mücadele retoriğinin kışkırttığı yaygın olağanüstü hal algısıdır.

Bu başlık altında, modern kent, kapitalizm ve küresel güvenlik kavramları gözetimin toplumsallaşması ve küreselleşmesi bağlamında tarihsel, kültürel, ekonomik ve sosyolojik olarak ele alınacaktır.

4.3.1. Modern Kent ve Gözetim

İktidarlar, tarihsel olarak kentleri denetim altında tutmanın yollarını aramışlardır (Çoban, 2019: 112). Kadim bir düşünce olan kusursuz kenti yaratma düşüncesinin öznesi olarak kent; ekonomik ve politik büyüme ve toplum mühendisliği bağlamlarında birçok deneye sahne olmuştur (Lyon, 2013: 61). Lyon (2006: 104), Sennett ve Cohen'in görüşlerine başvurarak gözetim ve denetim bağlamında şehri tarihsel bakımdan sorgulamaktadır. Yunan düşüncesinde karmaşayı dışarıda tutmanın bir yolu olarak görülen şehir; Platon ve

Aristo tarafından toplumun nasıl olması gerektiğinin aynada yansımış bir hali olarak ele alınmıştır. Roma düşüncesinde, bedensel hareketi disipline eden alanın geometrisi; emir ve itaati ortaya çıkarmıştır. Görmenin, toplumsal kontrolü garanti etmek olarak değerlendirildiği modern dönemde ise; kentsel alanlar görülebilirliğe izin verecek, yoldan sapma eyleminden vazgeçirecek ve kamu güvenliğini destekleyecek şekilde inşa edilmiştir.

Modernizmin gelişi ile birlikte; yurttaşlar sivil, politik ve sosyal haklara sahip olma garantisini elde etmişlerdir. Fakat bu haklar, bürokratik yapının kurallarına itaat etmeyi gerektirmiştir. Bu, yurttaşların kayıtlı olması ve sürekli bir biçimde gözetim altında olması anlamını taşımaktadır (Lyon, 2006: 147). Lyon'un bu tespiti, bizi tekrar insanların güvenlikleri için özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçtiği sivil toplum ve devlet tartışmalarına götürmektedir. Bu yönüyle irdelendiğinde, gözetim olgusunun; kamusal alan, sivil toplum ve devlet olgularından bağımsız olarak gelişemeyeceği yönünde bir çıkarım yapılabilmektedir.

Modern dönemde günlük yaşamın gittikçe kentsel bir hal almasının sonucu olarak, günümüzde çoğu insan kentlerde yaşamaktadır (Lyon, 2006: 101). Gözetleme tecrübesinin en yoğun olduğu alanların kentsel alanlar olduğunun altını çizen Lyon (2006: 98-99); bilgi toplumundaki en büyük sorunun, insanları kentsel alandaki hayatlarının çok daha ötesine -bir hayal diyarına- götürdüğü izlenimi yaratması olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada, bilgi toplumunun bir sonucu olarak gözetleme (özellikle siberalemsel olarak), maddi dünyaya zorla empoze edilmiştir. Bu noktada, Aust ve Ammann'ın (2019: 8) ironik saptamalarına kulak verelim:

Evinizden çıkarken peşinize takılan bir düzine ajanın olduğu bir dünyayı düşünün. Biri, evinizden çıktığınız tarihi ve saati not ediyor. Başka biri, ne giymiş olduğunuzu ve yanınızda bir şey götürüp götürmediğinizi kaydediyor. Üçüncü bir kişi metro durağına kadar kullandığınız süre için kronometre tutuyor. Dördüncü bir kişi hangi vitrinin ve büfenin önünde durduğunuzun ve buralarda bir şeyler satın alıp almadığınızı kaydını tutuyor. Bir diğeri, metroya gidiş yolunuzda kime rastladığınızı ve bu kişiyle hangi konularda sohbet ettiğinizi not ediyor ve bu esnada siz, sohbet ettiğiniz kişinin de peşine casuslar takıldığını fark edebiliyorsunuz. Bu durum her gün tekrar ediyor. İlerleyen zamanlarda bu casuslar, artık sizin hangi gün evden çıktığınızı, hangi kıyafetleri giymiş olduğunuzu ve adımlarınızın sizi nereye götürdüğünü bilecek konumdadır.

Teknolojik gelişimin biçimlendirdiği enformasyon toplumunun sunduğu nimetleri reddetmeyen gündelik yaşamlarımızın hızlı bir dönüşümü sonucunda; toplum, gözetlenen toplum olma yolunda ilerlemektedir (Hajdarmataj Rizanay, 2020: 74). Elektronik bağlantının dünyası iki taraflı çalışmaktadır. Küresel köyü kapımıza getiren olgu,

enformasyon toplumdur. Fakat daha sonradan işlemde geçecek, işlenecek, satışa çıkacak ve hayat şanslarımızı etkilemek için kişisel verilerimizi bizden alan olgu ise, gözetim toplumdur. Bu bağlamda, enformasyon toplumunun karşısı gözetim toplumdur. Ve bu iki toplumun eşzamanlı bir şekilde var olmasının teminatı elektronik bağlantıdır (Lyon, 2006: 218). Lyon'a (2013: 36) göre, DNA bilgileri, parmak izi ve retina taraması gibi kişisel biyometrik veriler, -gönüllü ya da gönülsüz- kişinin kendisinden toplanmaktadır. Bununla birlikte veriler; bir alışveriş merkezinde, toplu taşıma aracında çekilen kamera görüntüleri ya da kimlik numarası, maaş tutarı gibi bürokratik bilgiler de olabilmektedir. Bu noktada; kişisel veriler, zaman ve mekânla ilgili olduğu kadar, iletişim ve enformasyon toplumuna da gönderme yapmaktadır.

Modern toplumların bilgi toplumları, bilgi toplumlarının da gözetlenen toplumlar olduğu iddiasını kanıtlayabilmek için Tocqueville'in düşüncelerine başvuran Lyon (2006: 60, 64), modern toplum hükümet yönetimlerinin kişisel verilerin toplanmasına ve kayıtlanmasına, kısacası bürokrasiye bağımlı olduklarına vurgu yapmaktadır. Hükümetlerle birlikte, modernitenin başka bir temel olgusu olan kapitalist şirketlerin de, verimlilik ve karlılıklarını arttırabilmek için çalışanları bir dereceye kadar izlediklerinin altını çizen Lyon; gücü yaratmak ve devam ettirmek bağlamında, modernitenin veri ve bilgiye dayanmak zorunda olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Söz konusu veriler, genellikle kişisel olduğu için, süreç kişisel veriler üzerine odaklanan bir gözetimi gerektirmektedir (Lyon, 2006: 71-72). Bu bağlamda, Tocqueville demokrasinin, öncelikli ilgisi kişisel refah olan "özelleştirilmiş" (*privatized*) yurttaşlar yarattığını ileri sürmektedir. Bu durum, bireyleri merkezi devlet kurumlarının ezici gücü karşısında savunmasız kılmaktadır. Gözetimle birlikte, gizlilik hakkındaki bireysel kaygı da gelişmekte ve devlet idaresinin ihlalleri olarak hissedilen gözetim süreçleri, bu kaygıları alevlendirmektedir (Lyon, 1997: 45). Buna ek olarak, enformasyon alt yapısının birleşmesi neticesinde; gözetim, toplumsal hayatın her aşamasına yayılan bir hale gelmiştir. Bu bağlamda, gözetim aktiviteleri günümüzde çalışma alanlarının yanı sıra, tüketim sürecinde de görülebilmektedir (Lyon, 2006: 71-72).

Ulus devletin genişlemesi ve kapitalist yatırım, modern gözetim iki temel dinamiğidir. Bu iki dinamik; zaman zaman beraber işleseler de, büyük ölçüde ayrıdır ve farklı prensipler bağlamında işlemektedirler. Ulus devlet, dışsal güvenliği sağlamak için ülke dışını; yerel barışı sürdürebilir kılmak için de ülke içini gözetlemektedir (Lyon, 2006: 78). İç ve dış

güvenliğin tesis edilmesinde devlet gücünün sınırları ve ölçüsü, Machiavelli'den günümüze uzanan bir tartışma konusudur.

Kentsel tecrüben bir parçası olan günlük hayatın düzenlenebilmesi için; insanlar doğru zamanda doğru yerde olmalarından, doğru hızda seyahat etmelerine kadar birçok denetlemeye tabi tutulmaktadırlar. Seyahat ederken, bir şeyler satın alırken, telefonla konuşurken, eğlenirken ya da çalışırken yerleri belirlenen insanlar; yönlendirilmekte ve takip edilmektedirler. Bu bağlamda gözetleme, kimi zaman toplumsal bir sınıfın parçası olarak, kimi zaman ise birey olarak, insanların kentsel aktivitelerini sürekli bir biçimde elekten geçirmektedir (Lyon, 2006: 101). Lyon'un ifadeleri ile devam edelim:

Kentlerde gözetim, sözelimi, "tehlikeli bölge" ... gibi alanların sınıflandırılmasına ve kimin ne zaman nerede olması gerektiğinin, kimin "uygunsuz" olduğunun ve kimin orada bulunan kimlere görünür olması gerektiğinin belirlenmesine yardım eder. İngiltere'de, sözelimi, şayet genç, siyahi ve erkek iseniz, görüntünüzün kapalı devre televizyonda çıkma olasılığı sokaktaki diğer grup fertlerinkine kıyasla çok daha yüksektir. Ancak bu, "tarafsız" gözetimin ürünü değildir. Geçmişteki davranışlar ve deneyimler kamera operatörlerinin odak tercihlerine rehberlik etmiştir ve ortaya çıkan sınıflandırma dikkat edilmesi gerekenler olarak ayrılanlara dönük sonuçlar içerir (Lyon, 2013: 139-140).

Lyon, düzenin hüküm sürdüğü adaları düzensizliğin hüküm sürdüğü bir kaos denizinden ayırma düşüncesiyle oluşturulan şehirlerin; görünen ve görünmeyen duvarlar, barikatlar, gözetleme kuleleri ve sayısız silahlı adam gerektiren bereketli düzensizlik kaynaklarına dönüşmüş olduklarını belirtmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 118). Benzer bir şekilde, Elin'e (1997: 13, 26) göre de, başlangıçta dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı duvarların içerisinde kalan yurttaşları korumak için tasarlanmış olan şehir; günümüzde güvenlikten çok, tehlikeyi çağrıştırır hale gelmiştir. Medyanın yaydığı sonu gelmez tehlike haberleri sonucunda kamusal mekânlarda giderek artan kontrol, korku faktörünün kesinlikle büyümüş olduğunu göstermektedir (Akt. Bauman, 2014: 57).

Lyon'a göre, başta ABD olmak üzere, gözetim uygulamalarının güvenlik bağlamında kentsel alanlarda yoğun bir şekilde artmasında 11 Eylül saldırılarının payı büyüktür. Fakat daha güçlü gözetim teknolojilerinin huzuru bir şekilde temin edeceğine duyulan inanç -kaçınılmaz olarak diğer seçeneklerin önünü tıkayacağı için- yanlıştır (Bauman ve Lyon, 2016: 133-134).

Torin Monahan'ın *Surveillance in the Time of Insecurity (Güvensizlik Çağında Gözetim)* adlı kitabına atıfta bulunarak güvenlik kavramını sorgulayan Lyon; ABD'de insanları

birbirine bağlayan olgunun, Öteki'ne duyulan korku olduğunu belirtmektedir. Fakat Lyon'a göre Öteki; şehrin dışına çıkmaya zorlanan, geçici ikamet hakkı reddedilen insanlar değildir. Öteki komşumuzdur, yanımızdan geçen biridir, aylaktır ya da bizi takip eden biridir; kısacası her yabancı Öteki'dir. Şehirlerde yaşayanlar birbirlerine yabancıdır ve herkesin tehlikeli olduğundan şüphelenilebilir. Bu durumda, biz de şehirde yaşayan başka bir insana göre Öteki konumundayızdır. Bu bağlamda, sıradan yurttaşlar her yeni korkuyla ve güvensizlikle başa çıkabilmek için iki şeyi yapmaya teşvik edilmektedir. Bunlardan ilki, erzak depolayarak, alarm taktırarak ve sigorta yaptırarak yükü omuzlamak iken; ikincisi ise, işkence ve ev içi casusluk da dâhil olmak üzere en uç önlemleri bile onaylamaktır. İnsanlar bu sayede kendilerini tehlikeden uzakta tutacaklarını ummaktadırlar (Bauman ve Lyon, 2016: 116-117). Lyon, bu sorgulamadan şu sonuca ulaşmaktadır: "*Güvensizlikler, günümüzün güvenliği sağlamış toplumlarının pratik sonuçlarıdır.*" (Bauman ve Lyon, 2016: 122).

Yüksek mobiliteye sahip olması nedeniyle yabancıların birbirleri ile sık sık karşılaştıkları bir yer olan şehir; uyarılma, heyecan, gelenek, fikir, tarz ve uygulamaların bütünleştiği bir mekân olsa da, potansiyel bir tehlikedir ve diğerleşme tehlikesinin algılanması ile korku verici bir duruma öncülük edebilmektedir. Simmel'in de belirttiği gibi, bir yabancılar toplumu olan şehir; ilişkilerin hem gelişebileceği, hem de parçalanabileceği bir sürece önderlik edebilir (Lyon, 2006: 134-135). Bu bağlamda modernite, uzun soluklu kişisel bağlamın baskın olduğu karşılıklı güven ilişkilerinin yerini; gözetimin ideal ıslah düzlemin aldığı türden bir yabancılar toplumunun yaratımını gerektirmiştir (Lyon, 2013: 78). Ulus-devletlerin genel yurttaş kaydı sistemini geliştirmesi; belli kimlik tanımlama türlerinin, toplumsal düzenin sağlayıcısı olarak görülmesini sağlamıştır (Lyon, 2012: 57). İnsanlar, kendilerinden olmayan Öteki'lerin yanı sıra, teröristlerin de toplumsal barışı sekteye uğratacağı inancıyla, sınır kontrollerinin yüksek seviyede teknolojik araçlar içermesine pek de karşı çıkmamaktadırlar (Lyon, 2006: 17). Örneğin Britanya'da, kamusal alanlara kapalı devre kamera sistemlerinin kurulmasını desteklemek için politikacıları teşvik eden en önemli olgulardan birisi, sokak suçlularına karşı duyulan korkudur (Lyon, 2006: 77). Güvenlik ve toplumsal düzen, pek çok insan tarafından olumlu olgular olarak görülmektedir. Bu bağlamda, karanlık çöktüğünde sokakta korkusuzca yürümeyi, kentsel alanlarda pervasızca hızlı araç kullanımının engellenmesini, yangın çıktığında ya da eve hırsız geldiğinde alarm verilmesini elbette ki herkes ister (Lyon, 2006: 105-106). Bu bağlamda gözetim, yasal gereklilikler konusunda teşvik ve uyarı görevi görmekte; bu

sayede, idare tarafından uygulanan denetim olumsuz olayları sınırlayabilmektedir (Lyon, 2013: 33). Gerçekten de, dünyanın birçok şehrinde kırmızı ışık ihlalleri ve suç oranları, şehre yerleştirilen kameralar vasıtasıyla ciddi oranda azalmıştır (Lyon, 2006: 125). "Küresen konum belirleme teknolojileri" (*global pointing system-GPS*) zaman ve mekânın birlikte izlenilmesine ve olası suçluların konumlarının tespit edilmesine olanak tanıyan bir diğer uzamsal gözetim gelişmesidir (Lyon, 2013: 165). Lyon'a kulak verelim:

Ocak 2001'de, Ontario'nun 401 no'lu Otoyolu'nda, değişik bir araba kovalamacası oldu. Çalınan araç haber verildiğinde, polis imalatçıyla, aracın üstünde nasıl bir ekipman olduğunu anlamak amacıyla bağlantıya geçti. Arabada küresel yer belirleme uydusu (GPS) dolaşma sistemi olduğunu öğrendiklerinde, aracı izleme görevi kolaylaştı. Polis, arabanın faaliyetlerini ekranlarında gözledi ve hırsız ... kayıp aracın yanına park ederek tutukladı. Elektronik araba kovalamacası, otoyolda yüksek hız aksiyonu içerenlerden çok daha az riskliydi (Lyon, 2006: 75).

Mağazalara hırsızlığı önlemek maksadıyla yerleştirilen kamera sistemleri, genel bir yönetim aracı olabilmektedirler. Bu sistemler, hem müşteriler tarafından dışarıdan, hem de çalışanlar tarafından içeriden gerçekleştirilebilecek hırsızlığı önlemek niyetiyle iki taraflı bir gözetim sağlamaktadır. Aynı kameralar para iadesi ve değişim prosedürleri için de kullanılmaktadır. Bütün bunlar gözetimin ilk yüzüdür. Fakat çalışanların duygusal durumları ve performansları hakkında başka detaylar yakalamak suretiyle örtülü amaçları yerine getiren araçlar da bu kameralardır (Lyon,2006: 85). İşte bu, gözetimin diğer yüzüdür. Gözetlemenin diğer yüzü, toplumsal ve ekonomik ayrımları desteklemesinden, tercihleri belirli bir yöne kanalize etmesinden, istekleri yönetmesinden ve hatta kontrol etmesinden ortaya çıkmaktadır (Lyon, 2006: 16). Pazarlamacılar, tüketiciyi cezbetmek istemektedirler; okullar, her türden öğrenciyi etkilemenin yollarını bulmaya çalışmaktadırlar; güvenlik şirketleri, konutların, sitelerin, işyerlerinin girişlerine kişisel kimlik numarası gibi belli denetim mekanizmaları koymak isterler. Bu uygulamaların her biri, belli amaçlar doğrultusunda veri toplamakta ve kullanmaktadır (Lyon, 2013: 33).

Arslandaş Toktaş vd. (2012: 37-38) göre belirsizlik, olasılık ve tehlike unsuru taşıyan her şey, günümüzde toplumun varlığını tehdit eder bir duruma geldiğinden; devletler vatandaşlarını denetlemek ve onları emniyete almak adına dijital gözetime başvurarak vatandaşlarına ilişkin her türlü bilgiye ulaşmak istemektedirler. Toplumda ortaya çıkan güvensizlik, belirsizlik ve tedirginlik ortamı, vatandaşların bu gözetim mekanizmalarını kabul etmelerine ve hatta gözetlenmeyi talep etmelerine sebep olmaktadır. Bu noktada devletler bireyleri kayıt altına alabilmek için herhangi bir çaba sarf etmezken, bireyler

sistemin içerisinde var olabilmek için gönüllü olarak kayıt altına alınmayı istemektedirler. Bu bağlamda gözetim, modern devletin sık sık başvurduğu bir denetim mekanizması haline gelmiştir. Devletlerin gözetim faaliyetlerine yönelik vatandaşlarına karşı ürettiği en güçlü söylem ise kayıtlanma sisteminin bilgi akışını hızlandırdığı, verimli hale getirdiği ve böylece toplumsal yaşamın daha şeffaf ve güvenli bir temel üzerine kurulduğudur.

Bilgi işlemeye dayalı yeni gözetim pratikleri, -günlük hayatları içerisinde oynadığı roller bağlamında- yurttaşların iktidar tarafından sürekli kontrol edildiği, gözetlendiği, sınırlandırıldığı, incelendiği, yargılandığı ve değerlendirildiği yeni bir şeffaflığa imkân tanımaktadır. Fakat tüm bu denetim unsurlarının yurttaşlar tarafından iktidara uygulanması mümkün gözükmemektedir. Yurttaşların günlük hayatları ile ilgili bilgiler, onları gözetleyen kurumlar için şeffaflaştıkça; söz konusu kurumların faaliyetleri aynı oranda bulanıklaşmaktadır. İktidarın akışkan modernitenin değişkenliği içerisinde elektronik sinyal hızıyla yol aldığı günümüzde; şeffaflık bazıları için gittikçe artarken, diğerleri için aynı hızda azalmaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 23-24).

Bauman (2014: 43) panoptikonda amacın, bir güç ilişkisi olarak mekânın bilinçli bir şekilde manipüle edilmesi ve yeniden düzenlenmesi olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda, modern devlet güçlerinin mekân savaşlarındaki ilk stratejisi, yerel halkı çok iyi bildikleri yön tayin araçlarından yoksun bırakarak şaşkınlığa sürüklemek; ikincisi ise, mekânı fiziksel olarak yeniden şekillendirmek olmuştur.

Lyon'a göre, modern panoptiğin önemli politik ve sosyal sonuçları olduğu gibi, akışkan modernitenin panoptik sonrası güçlerinin de benzer sonuçları vardır. Gözetim konusunda insanların aklına gelen ilk şeyler mahremiyet, gizlilik ve anonimlik gibi konular olsa da; gözetimin adalet, tarafsızlık, insan hakları ve temel özgürlükler ile olan bağlantısı da unutulmamalıdır. Bu bağlamda panoptik ilkeler, toplumsal hiyerarşi ve sınıf ayrımının oluşturulmasına hapisaneler ve fabrikalarda olduğu kadar, okullar ve evlerde de hizmet etmiştir (Bauman ve Lyon, 2016: 24-25).

Panoptikonda gözetim dışında kalacak hiçbir özel mekâna yer yoktur. Zamyatin'in *Biz* adlı eserinde tarif edilen şehirde herkesin evi vardır ama evlerin dış duvarları camdan yapılmıştır. Benzer bir şekilde Orwell'in *1984* adlı başyapıtında da herkesin televizyonu vardır ama televizyonlar bir verici görevi gördüğünden hiçbir zaman kapatılmalarına izin

verilmez. Bu bağlamda, insanlar televizyonun ne zaman kayıt işlevi göreceğinden habersiz oldukları için her zaman gözetim altındaymış gibi davranırlar (Bauman, 2014: 58).

Sadece toplumsal ayrımın belirgin çizgileri ile ayrılmış alanlara bölünmekle kalmayan şehir, aynı zamanda bilgisayar ve istatistik destekli -sanal anlamda da farklılığı devam ettiren- bir rejim altındadır. Bu bağlamda, evler de gözetime karşı savunmasızdırlar (Lyon, 2006: 107). Bir zamanlar özel hayatın içinde yer alan davranışların, bilgisayar sistemleri arasında dolaşmaya başlamasıyla birlikte, kamusal ve özel arasındaki sınırlar da belirsizleşmiştir. Elektronik cihazların -insanların haberi dahi olmadan- evin içerisinden dışarıya ve dışarısından içeriye veri aktarmasıyla, evin dışarıdan gelecek tehlikelere karşı bir sığınak olduğu hayali anlamını yitirmektedir (Lyon, 2006: 37). Oy verme kapasitesi, sosyal yardım dağıtımı, okul yeri belirlenmesi gibi süreçleri etkileyen kimin kiminle ve nerede yaşadığına ilişkin bilgilere devlet idaresi tarafından kolayca erişilirken; kişilerin mali durumunu ya da bir caddedeki her bir hanenin tüketim tercihlerini analiz etmeyi amaçlayan ticari kurumlar da, hane içi bilgilere erişmekte çok fazla engelle karşılaşmamaktadır (Lyon, 1997: 32-33). Lyon (1997: 250-251), şu şekilde devam ediyor:

Bizi yeni mallar almaya ayartmak için hakkımızdaki kişisel bilgileri dur durak bilmeden eleyip dokuyan pazarlamacıların amansız gözü, bir zamanlar kutsal sayılan eve bile artık sızmakta. Saklanacak hiçbir yer yok gibi görünüyor; her yer kamusal, şeffaf ve görünmeyen ötekilere görünür halde. Gizliliğin koruyucu duvarları dijital olarak yıkılmış durumda.

Habermas (2015: 100), İngiltere’de 1680 ile 1730 arasında serpilen kahvehanelerin ve Fransa’da devrime kadar döneminde ortaya çıkan salonların, bütün farklılıklarına rağmen aynı toplumsal işlevleri üstlenen yeni kurumlar olarak şehrin ağırlığını pekiştirdiğini ifade etmektedir. Virilio ise, uluslar politikasının temelinde yatan ve yerel olarak konumlandırılan gerçek kentin yerini sanal kente bıraktığına değinerek; yere bağlı olmayan böyle bir meta kentin totaliter, bütünleştirici ve küreselleştirici niteliğinin metro-politikanın³⁷ büyük merkezi olacağını savunmaktadır. Bu bağlamda Virilio, haberleşmenin ve ulaşımın zamansal sıkışması nedeni ile mesafelerin aşırı ölçüde kısılmasının ve tele-gözetimin giderek yaygınlaşmasının, küreselleşmenin iki tamamlayıcı görünümü olarak dikkate alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Geçmişte teleskop ve mikroskobun varlıklarına değinen Virilio, gelecekte ise askeri boyutların da ötesine geçecek olan bir ev içi tele-gözetim olacağını iddia etmektedir (Virilio, 2003: 15-18). Virilio’ya (2003: 116) göre, internet yakın gelecekte dünyanın görüntülerini ileten ağları hizmete sunarak

³⁷ Kırsaldaki nüfusu çok fazla hesaba katmadan, büyük nüfuslara yönelen pragmatik bir siyaset anlayışı.

panoptik tele-gözetimin gelişmesine katkıda bulunacak; bu gelişim ise, sanal gerçeklik ağlarının işleme geçmesi ile sonuçlanacaktır. Bu siberoptiğin sonucu ise; gerek Avrupa modernitesinin yarattığı eski estetiğin, gerekse Batı demokrasisinin etiğinin parçalanması olacaktır.

Modern gözetim teorisi; kapitalist şirketler, bürokratik yapı, ulus-devletler, makineleşmeyi esas alan bir teknolojik büyüme ve daha az güven içeren yeni dayanışma biçimleriyle ilişkilidir. Buna karşın, modern durumun ötesine geçtiğimiz toplumsal bir dönüşüme ilişkin tartışmaya atıfta bulunan post-modern çağın gözetim teorisi ise; teknoloji tabanlı, bedeni nesnelleştiren, gündelik ve evrensel gözetim biçimlerine vurgu yapmaktadır (Lyon, 1997: 33; Lyon, 2013: 79-80). Bu noktada gözetim; hiç kimsenin gözünden kaçmaması ve aynı zamanda yeni sistemlerin benimsediği her yerde benzer bir teknolojik karakter sergilemesi bakımından evrenseldir (Lyon, 2013: 86). Teknoloji bağlamında evrensellik, post-modern gözetimin birinci boyutudur. Bu noktada, Lyon (1997: 34) bilişim teknolojileri ile post-modernlik arasındaki düalist ilişkiye dikkat çeker. İnsanlar; görünürde uygunluk, verimlilik, güvenlik ve belirsizliğin azaltılmasını vadeden karmaşık teknolojilere kendilerini teslim etmektedirler. Fakat bu şekilde; gönüllü veya gönülsüzce, bilerek ya da bilmeyerek gözetim sistemlerine maruz kalırlar. Bu, karmaşık, verimsiz ve güvensiz olarak görülen bir alandaki kuşkulardan kurtulmayı amaçlarken; karmaşık olmayan, verimli ve güvenli alanlarda yeni kuşkuyla karşılaşmak anlamını taşımaktadır. Lyon'a (2006: 11) göre, iletişim ve bilgilendirme teknolojilerine bağımlı olan bütün toplumlar gözetlenen toplumlardır. Tarihte insanlar her zaman birbirlerini gözetleyerek tehlikenin yönünü değiştirmiş ve korkuyu azaltmış olsalar da, günümüzde gözetlemenin etkileri tarihte daha önce görülmemiş bir şekilde günlük hayatta görülmektedir. Virilio (2003: 61), elektronik perisinin büyüğü vaatlerinin, elektro-optik aydınlatma siberuzayın sanal gerçekliliğinin ortaya çıkışını kolaylaştıracağını ifade etmektedir. Tele-teknolojiler aracılığıyla multimedya ağlarından oluşan bir mekân olarak kullanılan küresel optik, görünürün pazarını harekete geçirmek için gerekli olan panoptik görüşü yaratmakta kullanılacaktır. Bu noktada küreselleşme, bireylerin sürekli olarak kendilerini gözlemlemelerini ve kendilerini diğerleri ile karşılaştırmalarını istemektedir.

Telefon ve internet bankacılığı, çevrimiçi alışveriş ve uzaktan eğitim uygulamaları gibi kavramlar eski yer ve zaman biçimlerine olan bağımlılığı azaltmış; esneklik, hareketlilik ve iletişim hızı bağlamında şehrin nasıl düzenlendiği ve düzenleneceğine etki eden

unsurlar olmaya başlamışlardır (Lyon, 2006: 114). Teknolojik devrimin gelişiminde kurumsal ve kültürel unsurlardan ziyade sanayi üretimi ve ticari bağların yarattığı sinerji kapasitesinin rol oynadığını ileri sürmekte olan Castells (2013: 85), metropollerini bilgi teknoloji devriminin gerçekleştiği yerler olarak ele almaktadır. Bu bağlamda, bilgi çağında yeniliğin mekânsız olduğu yaklaşımını da bir “mistifikasyon” olarak görmektedir.

Günümüzde bilgisayar yardımı ile sosyal aktiviteler zaman ve mekânda kontrol edilmektedir. Burada kritik nokta verilerin sadece elektronik olarak elde tutulması ve depolanması değil; ayrıca bu verilerin bilgisayarlar tarafından koordinasyon işleminin gerçekleştirilmesidir (Lyon, 2006: 19). Bu noktada, Aust ve Ammann'ın (2019: 21) aşağıdaki ifadeleri oldukça dikkat çekicidir:

Artık sinema ya da tiyatro bileti için vezne önünde beklememize gerek kalmayacak ve artık biletlerimizi internet aracılığıyla ayırtacağız çünkü sinema salonunun girişindeki elektronik bariyer akıllı telefonumuzu tanıır tanımaz otomatik olarak açılacaktır ve dünyanın herhangi bir yerinde tüm bu aktiviteler milyarlarca sayıdaki kişisel profiller olarak bir araya getirilip sonsuza dek kaydedilecektir.

Kentsel gözetimin bir başka düzlemi ise, alışveriş merkezleri, tema parkları, kumarhaneler, spor alanları gibi boş zaman ile ilişkili tüketim odaklı yerler olan oyun alanlarıdır. Bu alanlarda gözetimin en katı biçimlerine tanıklık edilebilmektedir (Lyon, 2013: 158). Alışveriş merkezlerinde, trafikte, yaşam alanlarında, stadyumlarda, sinemalarda, işyerlerinde, müzelerde, sosyal medyada ve daha birçok yerde hareketlerimiz bizlerin de aktif katılımı ile izlenmekte ve bunun sonucunda hareketlerimizin devamlılığı hakkında koordinasyon sağlanmaktadır.

21. yüzyıl kentleri; dijital teknolojinin sınıflandırma, ayıklama ve birçok sektördeki toplumsal sonuçları yönetme anlamında düzen oluşturma kapasitelerine dayanmaktadır. Bu bağlamda, karayolu kullanımı, yalnızca gerekli ödemeyi yapan sürücülerin erişimine izin veren otomatik geçiş sistemi tarafından belirlenebilirken; internet erişimi ve hızı, kullanıcıların yaptıkları işlem türüne bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir (Lyon, 2013: 140-141).

19. yüzyıldan bu yana, kent planlamacıları kentlerin sergileyebildiği iç toplumsal denetim işlevini dikkate almaya başlamışlardır. Suçun ve ayaklanmanın yuvası olan kent sokaklarında polislik yapılıyordu (Lyon, 1997: 52). Polisin tehlike bölgelerinde kazandığı deneyim, günümüzde tehlikeyi çembere almaya çalışan kentsel planlamacıların da

tercihlerini etkilemektedir. Tehlikenin yapısal tasarımlarda da göz önünde bulundurulmasının altında yatan amaç; ilk etapta insanların kötü niyetli eylemlerini engellemek, engellenemiyorsa bu kötü eylemleri geciktirmek ve etkilerini azaltmak suretiyle polis müdahalesini kolaylaştırmaktır. Bu bağlamda kentsel kalkınma politikası bir takım tedbirler geliştirmiştir. İsyancıların mermiler atabileceği ve gözcülük yapabileceği düz çatıların yasaklanması, vandalizme karşı koyabilecek dış mekân mobilyalarının yerleştirilmesi, isyancıların provoke ettiği elektrik kesintilerine karşı güç dağıtım noktalarının korunaklı hale getirilmesi, araçların çarpma tehlikesine karşı mağaza ve dükkânların önüne beton korunaklar örülmesi, gençlerin toplanmasına engel olmak maksadıyla bina girişlerinin önündeki gölgeliklerin toplanması, yayalara ayrılmış sokaklara erişimin kısıtlanarak polis araçlarının bu sokaklarda dolaşımının kolaylaştırılması ve çok yüksek duvar ve çit uygulamalarından kaçınılması söz konusu tedbirlerin bir kısmı olarak değerlendirilebilmektedir. Kentsel yaşamda belli bir uzaklıktan görebilme ve görülebilmeyi kapsayan görünürlük kavramı halen kilit bir önemdedir. Bu kapsamda, günümüzde bu amaç için helikopterler, uydular ve uçaklara göre maliyeti daha az olan insansız hava araçları kullanılmaktadır (Mattelart, 2012: 273-274). Kısacası kent, toplumdan dışlanan ya da tehlikeli olarak görülen insanların, iktidarın gözetimi altında tutulabileceği ve gerektiğinde şiddet kullanılarak bastırılabilen bir şekilde yeniden inşa edilmektedir (Çoban, 2019: 113).

Otoyol sistemlerinden, cep telefonlarına, metro kameralarından barkotlu işyeri giriş sistemlerine, hastane parmak izi sistemlerinden internet kullanım kontrollerine kadar şehir yaşamında günden güne artan gözetlemenin hedeflerinden birisi, olayların görüntülerini ve resimlerini yakalamak olsa da; esas hedef, hareketleri tahmin edebilmek ve olayların olabilirliğini planlamaktır (Lyon, 2006: 107). Graham'a (1998) göre gözetimin en belirgin işaretlerinden birisi ve günümüzdeki yüzü olan kameralar; yakında su, gaz, elektrik ve telefon gibi beşinci bir kamu hizmeti olacaktır (Akt. Lyon, 2006: 123).

Kentsel yaşamda, gözetleme sistemlerinin özelliklerinden biri olan "çapraz sistem" uygulaması oldukça sıradan alanlarda görülebilmektedir. Örneğin yurt harcını tam olarak yatırmayan bir öğrencinin, üniversiteden mezun olmasına izin verilmeyebilir. Bu noktada, akademik sistem, bütünlüğü sağlamak için ticari olarak bütçelendirilmiş başka bir sistem tarafından kullanılmış olmaktadır (Lyon, 2006: 76). Lyon'un işaret ettiği çapraz sistem uygulamasının örnekleri çoğaltılabilir. Günümüzde trafik cezası ödenmemiş bir arabanın

ya da çöp vergisi ödenmemiş bir evin satışına izin verilmez. Kütüphaneden aldığı kitabı teslim etmeyen ya da bu kitabın nakdi bedelini ödemeyen bir öğrencinin mezuniyeti mümkün gözükmez. Adli sicil kaydı olan bir yurttaşın, devlet kadrolarında bir işe girmesi düşünülemez. Yukarıda da işaret edildiği gibi, çapraz sistem kente dair birçok uygulamada görülebilmektedir.

Lyon'a göre (2013: 142), enformasyon odaklı kentlerde olan şey, ikamet, çalışma, seyahat etme, eğlen(diril)me ve iletişim gibi gündelik hayat pratiklerinin; elektronik ağlar, veritabanları ve aygıtlarla ifade bulmasıdır. Bu durum, gündelik hayatta kullanılan birçok sistem ve cihazın elektronik olarak kodlanması anlamına gelmektedir. Yazılım, evde kullandığımız buzdolabı, mikrodalga fırın ve televizyondan; arabalarımız, otoyollar, toplu taşıma sistemlerine kadar hayatımızın içine işlemiş durumdadır. Buradan çıkarılması gereken sonuç; gözetim teknolojilerinin artan bir şekilde günlük hayatın akışı bağlamında tasarlandığıdır (Lyon, 2013: 142). Aust ve Ammann (2019: 20), aşağıdaki ifadeleriyle Lyon'u koşulsuz bir şekilde desteklemektedirler:

Gelecekte sürekli veri gönderen kıyafetler, mutfak araçları, mobilyalar, arabalar ve daha birçok değişik alet gün yüzüne çıkacaktır. Bu eşyaların interneti vasıtasıyla gündelik hayatımızın akışı içerisinde sürekli dijital izler bırakacağız. Hem de günde yirmi dört saat, haftada yedi gün, hatta neredeyse hayatımızın sonuna kadar. Bu durumdan büyük internet şirketleri ile beraber gizli servisler de yararlanacaktır. Bu durumu anlamak için cep telefonunuzdaki uygulamalarınızı bir kontrol etmeniz yeterli. Bunların verilerinizi nasıl tükettiğini, konumunuzu paylaştığını, iletişim kurduğunuz kişileri nasıl belirttiğini ve boş zamanlarınızdaki davranışlarınızı gözetime nasıl açık hale getirdiğini bir kontrol edin.

"Radyo Frekansı ile Tanımlama" (*Radio Frequency Identification-RFID*) çipleri, kentsel uzamda gerçekleşen kamusal hizmetlerde de kullanılmaktadır. Mattelart, bunun en bariz örneğinin "Paris Bölgesel Taşımacılık Otoritesi" (*Régie Autonome des Transports Parisiens-RATP*) tarafından üretilmiş, küçük bir radyo frekans tanımlama (RFID) yayıcı ile donatılmış mikroçipli bir kart olan "Navigo"da görülebileceğini belirtmektedir. İtalya, Portekiz ve Belçika taşımacılık işletmelerini de kapsayan Navigo; 2005 yılında Paris metropol alanında halk için kullanılabilir hale getirilmiş ve iki yıl içerisinde yaklaşık iki milyon kişi bu karta sahip olmuştur. Karttaki çip, aboneliğe ilgili tüm bilgilerin yanı sıra; kart sahibinin isim, adres, fotoğraf, seyahat bilgilerini ve iletişimi sağlayan bir anteni de içermektedir. Metro, tren, otobüs ve tramvay gibi bütün toplu taşıma biçimlerine erişimi sağlayacak bir bağlantı, kart kişinin çantasında ya da cebinde olsa dahi geçişi mümkün kılmaktadır. Uzun vadede Navigo teknolojisinin; manyetik ödeme ve bilet gibi her türlü alternatif yöntemi ortadan kaldırması beklenmektedir (Mattelart, 2012: 286-287).

Mattelart'a (2012: 287) göre, tıpkı ulusal kimlik kartı projelerinde olduğu gibi, Navigo tarzında projeler de insanların hayatlarını kolaylaştıracaklarını ve bu sayede onların konforlarını arttıracaklarını iddia etmektedirler. Bunun nedeni, yurttaşların gizliliğini tehlikeye atan tüm manyetik projelerin, faaliyetlerini destekleyici söylemlere ihtiyaç duymalarıdır.

Resim 4.2. Navigo ulaşım kartı (<https://www.eurocheapo.com/blog/paris-navigo-pass.html> sayfasından erişilmiştir).

Post-modern gözetimin ikinci boyutu ise önleyici olmasıdır (Lyon, 2013: 133). Polis karakolları, valilikler, hastaneler, telefon şirketleri, süpermarketler, kısacası kentsel bir bağlamı olan tüm kuruluşlar için bilgiler, riski hesaplayabilmek için gereklidir. Bu kuruluşların peşinde olduğu şey, sadece insanların ne yapıp söylediği değil; aynı zamanda ve çok daha önemlisi, insanların gelecekte ne yapabileceğini ve ne söyleyebileceğini bilmektir (Lyon, 2006: 112). Lyon (2006: 114), şu şekilde devam ediyor:

Hızın bu kadar merkezi olduğu bir anda, sadece şu an ne olduğunu bilmek değil, aynı zamanda neyin olmak üzere olduğunu tahmin etmek de çok can alıcıdır. Gözetleme, gerçek hayatta henüz gerçekleşmemiş olaylar ve süreçler üzerine önveri oluşturmak için kendi kendinin önüne geçer. Bir zamanlar şehirde gözetleme demek, sokak ışıkları ve fiziksel mimari aracılığıyla nöbet tutmak ve çarpıklıkları önlemek demek iken, şu an aynı zamanda bütün halk hakkında kamera görüntüleri de kullanarak elektronik etiketler tutmak demektir.

Günümüzde kamu ve özel sektör tarafından kullanılan gözetim uygulamalarının; birincisi "güvenlik", ikincisi ise "verimlilik" olmak üzere genel olarak iki amaca hizmet ettiği değerlendirilebilir. Çalışma ve buna bağlı olarak pazarlama alanında başvuru gözetimin amacı, çalışanlar üzerindeki denetimi sağlamak ve (ticari) verimliliği arttırmaktır (Özarslan, 2019: 142). Daha fazla verimlilik, çeşitli amaçlar için kişisel veri depolanmasını

içermektedir (Lyon, 2013: 141). Verimliliği arttırmak için; işe başvuran kişiler birçok teste tabi tutulmakta ve iş için uygun olup olmadıkları gözetlenmektedir. İnsanlar, bu testlerde başarılı olup işe alındıktan sonra gözetim son bulmamakta; aksine, gözetimin yeni bir safhasına geçilmektedir. Bu sayede; çalışanların hem istenilmeyen davranışlarda bulunmaları engellenmekte, hem de çalışma performansları istenilen seviyelerde tutulmaktadır (Özarslan, 2019: 142). 20. yüzyılın sonlarından itibaren, -teknolojik gelişimin sunduğu imkânlarla- üreten kişiler olarak çalışanların gözetlemesinin yanı sıra, tüketen kişiler olarak müşterilerin de gözetlenmesine tanık olunmaktadır (Özarslan, 2019: 148). Kamu ya da devletler tarafından uygulanan gözetimin temel amacı ise güvenliği sağlamaktır. Her ne kadar söylemsel olarak toplumsal güvenliğin maksimize edildiğinin amaçlandığı ortaya konulsa da, iktidarlar uyguladıkları güvenlik prosedürleriyle kendi hegemonyalarını sağlamlaştırmayı da hedef edinebilmektedirler. Bu bağlamda, devletler tarafından güvenlik gerekçesiyle uygulanan gözetim pratiklerinin; toplumu suçlara karşı korumakla birlikte, bireyler üzerinde denetim ve kontrolü tesis edebilecek hegemonik bir bağlamının olduğu da değerlendirilebilmektedir (Özarslan, 2019: 142). Yukarıda yazılanlardan hareketle, çalışmanın devamında gözetimin gün geçtikçe küresel boyutlar kazanan "kapitalizm" ve "güvenlik" kavramlarıyla olan ilişkisi sorgulanacaktır.

4.3.2. Kapitalizm ve Gözetim

Üretim biçimi ile üretim ilişkilerinin geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümün çalışma yaşamını düzenlemesi; gözetim toplumunun oluşum süreci ile yakın bir ilişki içerisindedir. Bu bağlamda, işçiler üzerinde sürekli bir denetim sağlanmak isteyen iktidar; teknolojik gelişimle senkronize bir biçimde gözetimi iş yaşamının en etkin öğelerinden birisi haline getirmiştir. Öncelikle işyeri ile başlamakta olan kapitalist sistemin işçi üzerindeki denetimi, daha sonra emekçilerin tüm yaşam alanlarına yayılmaktadır (Çoban, 2019: 111).

Marx, gözetimi sınıf ilişkileri temelinde ele alarak, kontrolün egemen sınıfların elinde olmasına tarihsel bağlamda dikkat çekmiş; gözetimi emek ve sermaye arasındaki bir mücadele kavramı olarak değerlendirmiştir (Yılmaz, 2012: 253). Emek ve sermaye arasındaki mücadelenin bir ögesi olarak gözetime özel bir önem verilen Marx'ın çalışmalarında; işçilerin görülmesi ve izlenmesi, sermaye tarafından yapılan idari denetimin sürdürülebilmesinin bir aracı olarak ele alınmaktadır (Lyon, 1997: 20). Biçimsel olarak işçinin özgür olduğu kapitalist öğretilerde; emek, daha önceki dönemlerde

olduğu gibi zorlanması gereken bir olgu değildir. Fakat işçilerden verili bir sürede, en düşük maliyetle, en fazlayı üretmelerinin istenmesi ve bu sayede işletmenin diğer işletmelerden geri kalmamasının amaçlanması; kapitalist yöneticiye işçileri denetlemeyi sürdürme hakkını vermiştir (Lyon, 1997: 43). Huxley, *Cesur Yeni Dünya* adlı kötümser de olsa bir gelecek tasarımı yaptığı başyapıtında, teknolojik dünyada insanların daha embriyo halindeyken şişelenmesi esnasında nasıl bir sınıfsal ayrıma ve gözetime maruz bırakıldığına şu şekilde yer vermiştir:

Alfalar, Alfa işi yaptırmak koşuluyla, tamamıyla sosyalleştirilebilirler. Epsilonlara özgü özverileri sadece Epsilonlardan bekleyebilirsiniz, çünkü Epsilonlar için bunlar özveri değil, en az direniş sınırır ... Elinde değildir, yazgısı önceden belirlenmiştir. Şişeden alındıktan sonra da şişede kalmaya devam eder ... Elbette hepimiz bir şişede geçiririz yaşamımızı. Ama Alfa isek, şişelerimiz görece büyüktür. Daha dar bir alanla sınırlandırılıydık, sürekli acı çekmemiz gerekirdi. Üst sınıfların yapay şampanyasını alt sınıfların şişelerine dökemezsiniz (Huxley, 2014: 275).

Para ekonomisinin; yerel işlemlere ve takasa dayanan bir ekonomi karşısında gelişmesi, maaşlı görevlilere ödeme yapmanın araçlarını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu araçların çıktığı bu toplumlar, Weber tarafından ulus-devletler olarak tanımlanmıştır. Ulus-devletler içerisinde idari görevlerin niteliksel ve niceliksel artışı, her şeyi dağılmadan tutabilecek bir sistem gerektirmiştir. İşte bu noktada; Weber'e göre bürokrasi, örgüt amaçlarını gerçekleştirmek için üstün araçlar sunan bir olgudur (Lyon, 1997: 49). Weber, tüm modern örgütlerin bürokrasi içindeki verimlilik arayışının bir parçası olarak, dosyalarda veri saklama ve çağırma araçlarının gelişimi üzerine yoğunlaşmaktadır (Lyon, 1997: 20). Weber'e göre, gözetim bürokrasiyle sınırlıdır ve kapitalist işletmeler bürokrasinin bir türünden başka bir şey değildir. Bu bağlamda, usallık vurgusu yaparak tutarlılık sahibi olduklarını değerlendirdiği kapitalist işletmelerde, bürokrasi bağlamındaki gözetimi kabul eden Weber; gözetimin sınıf ilişkileri ile sınırlandırılmasına ise karşı çıkmaktadır. (Lyon, 1997: 43).

Weber'in ihmal ettiği nokta, verimlilik için tutulan dosyaların -özellikle devlet yöneticileri olmak üzere- örgütlerin toplulukları fişleyebileceği kişisel bilgileri içermesidir (Lyon, 1997: 20). Bürokratik zeminde örgütlenen idari görevlerin büyük kısmının kişisel belgelendirmeler gerektirdiğini ifade eden Lyon (1997: 51); bu nedenle, ulus-devletlerin gözetim toplumunun yükselişine katkı sağlayan bir olgu olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir (Lyon, 1997: 51). Bu kapsamda, bürokrasinin ötesini gösteren Foucault'nun çalışmaları; gözetimi sadece örgütlerdeki değil, tüm toplumdaki geniş bir disiplin

bağlamına yerleştirmiştir. Foucault'ya göre modern toplumun kendisi zaten bir disiplin toplumdur (Lyon, 1997: 44). Marx, Weber ve Foucault tarafından ortaya konulan yaklaşımların ortak noktası, işçilerin gündelik deneyimlerinde yaşadıkları altüst oluşa yaptıkları vurgudur. Kapitalist düzen içerisinde, işçiler kendilerini kapalı bir mekân içinde denetleyici bir göz tarafından sürekli bir şekilde izlendikleri katı bir çalışma düzeni içerisinde bulmuşlardır (Lyon, 1997: 173). Lyon; Marx, Weber ve Foucault'ya başvurarak derinleştirdiği gözetim tartışmasına bir sosyolog olarak şu yorumu sunmaktadır:

İster sınıf ilişkilerinin, ister ussalığın bir yönü olsun, isterse de toplumun kendisinin nüfuz edici bir boyutu olsun gözetim, sosyolojik bir bakımdan modernitenin bir özelliği olarak görülmelidir. Daha önce, gündelik hayatta sıradan insanların rutinine böylesine kapsamlı bir şekilde ulaşabilen sosyal örgütlenmeler yoktu (Lyon, 1997: 44-45).

Feodalizmde, işçilerin toprak sahibi ya da başka bir işverenin emirlerine uymaması durumunda, itaatsizlikle başa çıkmanın yolu olarak fiziksel şiddet kullanılmıştır. Fakat kapitalist sistem, işçileri disipline etmenin yeni uygulamalarını ortaya sokmuştur. Bunlardan birisi, işçinin hayatta kalmak için işverenin verebileceği ücretten başka hiçbir geçim aracının bulunmadığı düşüncesine vurgu yapan "zorunluluk"tur. İkincisi ise, çalışmanın zamanlanması, yerleştirilmesi, denetlenmesi ve sınanması aracılığıyla -öncelikle fabrikalarda görülen- "gözetim"dir (Lyon, 1997: 55).

Mekânın "bağlı bir arazi", zamanın ise "ölçülebilen bir müddet" olarak algılandığı modernitenin erken dönemlerinde; kapitalist teşebbüsler fabrika sahasını ve saati kullanarak çalışanlar üzerinde önemli bir kontrol sağlayabilmişlerdir (Lyon, 2006: 38). Gözetleme 20. yüzyılın sonlarına kadar insan bedenini yerinde tutmak için hapishane ve fabrika gibi özel alanlar ile sınırlandırılmış; elde edilen kişisel veriler ve detaylar ulus devletin sınırlarında kullanılmak üzere dosyalanmıştır (Lyon, 2006: 180). Bu süreçte yaratılan gardiyan işçiler, iktidarın gözü haline gelmiş; işyerinde ortaya çıkması muhtemel muhalif görüşlerin engellenmesi bağlamında, iktidar ile işbirliği yapmışlardır (Çoban, 2019: 115).

Koordinasyon ve kontrol tedbirleri olarak bilgisayar rejimlerinin zaman ve mekâna meydan okumaya başladığı 20. yüzyılın sonlarında ise; vurgu, zamanı azaltmak ve mekânın uzaklığını yok etmek suretiyle gelirin hesaplanmasına ve iletişimin hızına kaymıştır (Lyon, 2006: 38-39). Saatin özellikle kapitalist fabrikalarda modern gözetim mekanizmasının hayati bir parçası haline gelmesi gibi; günümüzde de bilgisayar -üretim

alanının ötesindeki faaliyetler de dâhil olmak üzere- zaman ve mekân içerisindeki faaliyetleri koordine etmektedir (Lyon, 1997: 56). Başka bir deyişle, denetim ve gözetimde mimarinin temel alındığı yaklaşımın yerini; teknolojik gelişimin sunduğu imkânlarla gelişen elektronik gözetim almıştır. Bu değişim, teknolojik panoptikonun başlangıcıdır (Çoban, 2019: 111-112). Yeni teknolojik yapılanma ve küresel dayanışma neticesinde beliren kapitalist yeniden yapılanma; toplum, kültür, devlet ve ekonomi arasında yeni ilişkiler ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak, gözetim küreselleşmiştir. Birbirine geçmiş bilgisayar ağında teknolojinin, bilginin, insanların, imgelerin ve sembollerin sesleri yükseldikçe; bilgisayarlarla gözetleme bu hareketleri izlemek ve gözlemlemek için küreselleşmenin kendisine sunduğu uzaktan kumandaları etkili bir biçimde kullanılabilmektedir (Lyon, 2006: 180-181). Bir zamanlar saate bağımlı olan meta üretimi kapitalizmi; yerini, bilgisayara bağımlı tüketici kapitalizmine bırakmış gibi görünmektedir (Lyon, 1997: 56).

Piyasa, tüketiciler hakkındaki verilerin peşine düştüğünde sınırlar unutulmaktadır (Lyon, 1997: 59). Kendilerini spesifik ekonominin işlerinden ayırmış olan kapital akımlar, küresel hale gelmiştir. Şirketlerin, kârlarını maksimize etmek için dünyanın herhangi bir yerine yerleşmesi, yeni gözetim etkileri üretmektedir. Sonuç olarak, emek küresel bir kaynak haline gelmektedir (Lyon, 2006: 185). *"Küresel mekânlarda iş yeri tüketimi, uluslarüstü şirketlerdeki işverenlerin dünyanın her tarafına yayılmış alanlardaki üretimin izini sürebilecekleri ve ayrıca metotların bir alandan diğerine artan bir kolaylıkla akabileceği anlamına gelmektedir."* (Lyon, 2006: 192).

Küreselleşme terimi, egemen devlet tarafından yönetilen eşgüdümlü ülkenin üzerinde işleyen süreçlerin düzensiz doğasını ifade etmektedir (Bauman, 2014: 51). Michel Crozier'in çözümlemesinde, düzenin, iktidarsızlık ve tabi olmanın göstergesi haline geldiği küresel dünyada; hareketlilik yerleşiklik karşısında, kısıtlamaların seyrekliği ise kısıtlamaların yoğunluğu karşısında zafer kazanmaktadır. Yerleşikliğin göçebelik üzerinde hüküm sürdüğü uzun bir tarihsel zaman diliminin artık sonuna gelinmiştir. Bu noktada, Bauman (2018: 52) küreselliği, "göçebeliğin intikamı" şeklinde tanımlayabilecek kadar cüretkârdır. Bauman, pahalı bir hapisane projesi olarak gördüğü panoptikonda, gardiyanların -zaman zaman da olsa- varlıklarını göstermek zorunda olduklarına değinmektedir. Bu, denetleyicilerin mahkûmlarla ilgili daha fazla sorumluluk alması anlamını taşımaktadır. "Panoptik sonrası toplum" olarak adlandırdığı günümüz

toplumlarında ise, denetleyicilerin ulaşılmaz âlemlere kaçıp ortadan yok olabileceğini iddia eden Bauman; mahkûmlarla denetleyicilerin karşılıklı bağımlılıklarının sona erdiğini, buna karşılık -fakir ve evsiz olmamak koşuluyla- hareketlilik ve göçebeliğin değer kazandığını belirtmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 14).

Bentham'ın panoptikal toplumsal modeli, yönetenlerin ve yönetilenlerin karşılıklı olarak birbirlerine angaje olmasını varsaymaktadır. Normların dayatılması ve normatif düzenin uygulanması, denetleyenlerle denetlenenleri birbirine bağlayarak ayrılmaz bir hale getirmiştir. Küreselleşme çağında öne çıkan yeni iktidar teknikleri ise, bu sürekli bağımlılık ve karşılıklı angaje olma durumunu gereksiz kılmaktadır. Yeni iktidarın hiyerarşisi, tepedekiler hızlı ve uyarıda bulunmadan hareket ederlerken; diptekilerin -kendi hareketsizlikleri ile birleşen- bu hareketleri durdurmak şöyle dursun, yavaşlatmayı bile beceremeyişleri ile belirlenmektedir. Günümüzde elitlerin emrinde olan bağlanmama, angaje olmama, yükümlülükten kurtulma ve kaçma teknikleri sayesinde; toplumun geri kalanı -normatif olarak düzenlemeye ihtiyaç duyulmadan- denetim altında tutulabilmekte ve kendi zorlayıcı güçlerinden yoksun bırakılabilmektedir (Bauman, 2018: 53). Şöyle devam ediyor Bauman:

Ford tipi bir fabrika çalışanları, "baş belası" güçlerini kullanabiliyor ve yöneticileri katlanılabilir bir *modus vivendi*'yi [hayat tarzı] müzakere etmeye ve uzlaşmaya zorlayabiliyorlardı; çünkü müzakere masasının etrafında toplanan taraflar karşılarında oturan tarafın gidebileceği bir yer olmadığını ve pazarlığı sürdürmek gerektiğini biliyorlardı. Fabrika sahiplerinin ve hissedarlarının gelirleri işçilerin iyi niyetin bağlı olduğu kadar, işçilerin geçimleri de onların sağladıkları işlere bağlıydı. Bu durum artık geçerli değildir; bir taraf (diğeri değil) öteki tarafın her an masayı terk edebileceğini acıyla fark etmektedir; daha zorlayıcı ve hareketli olan öteki taraf eşyalarını bir başka yere taşıyabilir ve ortada müzakere yapılacak kimse kalmaz. Dezavantajlı ve daha zayıf konumda olanlar için hareketli yöneticileri ve değişken hissedarları yerinde tutmanın (böylece kendi işlerini de daha uzun süre elde tutmanın) yegâne yöntemi, kendi zayıflıklarını ve direniş yeteneğinden yoksunluklarını ikna edici biçimde sergileyerek onları kalmaya ikna etmektir. Küresel elitin kazandığı yeni hareketliliğin, bu elitin yatırım yapma arzusuna bağımlı yığınları savurduğu belirsizlik ortamı kendini devam ettirme ve güçlendirme yeteneğine sahiptir. Bu türden belirsizliğin yol açtığı akılcı stratejiler, belirsizliği azaltacak yeede derinleştirdi ve normatif olarak düzenlenen düzenin çözülmesini hızlandırdı (Bauman, 2018: 53-54).

Bauman, cesur yeni akışkan modern dünyanın çalışanlarının, -salyangozların kendi evlerini sırtlarında taşıması gibi- kendi kişisel panoptikonlarını kendi bedenleri üzerinde taşımak ve büyötmek zorunda oldukları sonucuna ulaşmaktadır. Çeşitli biçimlerde tabi durumda olan tüm insanlar; kendilerini iyi durumda tutmaktan, her an çalışabilir durumda olmaktan tamamen ve koşulsuz bir şekilde sorumludurlar. Patronlarının ortadan kaybolma özgürlüğü

ile gözleri korkutulan çalışanlar, gözetleme kulelerini gereksiz kılacak bir şekilde kendi kendilerinin bekçileri olmak üzere eğitilmektedirler (Bauman ve Lyon, 2016: 73-74).

Bauman'ın düşünceleri Willim S. Burroughs'un fikirleriyle benzerlik göstermektedir. Tüm kontrol mekanizmalarının temel çıkması; kontrolü uygulamak için kontrolün zamana gereksinim duymasındır. Bunun nedeni; kontrolün de muhaliflere veya rızaya ihtiyacı olmasıdır. Kontrol sistemleri mümkün olduğunca sıkı bir şekilde kontrol etmeye çalışsa da, tamamen başarılı olması mümkün değildir. Tamamen başarılı olsaydı, geriye daha fazla kontrol edecek bir şey kalmayacağı için, anlamsız bir önerme haline gelirdi. Bir insanın tam bir kontrole dayanıp dayanmayacağının son derece tartışmalı bir konu olduğunu belirten Burroughs, tam kontrolün olduğu bir yerde; hiçbir şeyin ve hiç kimsenin olmayacağını savunmaktadır. Hayat bir motivasyon ve irade olarak ele alındığında, muhtemelen artık işçiler tam anlamıyla hayatta olmayacaktır (Akt. Mattelart, 2012: 299).

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında bütün işçileri bir çatı altında toplamak gözetimi kolaylaştırmıştır. Fakat günümüzün teknolojileri kolektif işçiden ziyade bireysel işçi ile alakalıdır. Bu noktada, gözetimin bireyselleşmesi, işin bireyselleşmesinin doğal bir sonucudur. İletişim altyapılarının hızlı gelişimi, işçilerin izlenmesini hem kolaylaştırmakta, hem de arttırmaktadır (Lyon, 2006: 81). Gözetim dikkatini en nihayetinde bireylere vermektedir. Sistemli bir şekilde kişisel verilerine yoğunlaşan bu süreç; kasıtlı olmakla beraber, belli protokol ve tekniklere dayanmaktadır (Lyon, 2013: 31-32). Şirketler, kendi ticari sırlarını korumayı gerekçe göstererek, yasal olarak çalışanlarını dinleme ve izleme hakkını elde etmişlerdir (Özarsalan, 2019: 147). İşçileri elektronik posta kullanımları ve firma yönetmeliğine yönelik davranışlarına karşı ikaz eden "elektronik posta polisi" (*mailcop*) gibi gözetim araçlarının ulaşılabilirliği ve düşük maliyeti, gözetimin iş dünyasında sıradanlaştığını gösteren ipuçlarından birisidir. Günümüzde işçiler bir işe alınmadan önce özel veri tabanları ve genetik eleme kullanılmak suretiyle şirketler tarafından kontrol edilmektedirler. Bu noktada, işe başvuran kişinin geçmiş kariyerinin, geçmişte elde ettiği tecrübe ve başarıların önemi günden güne azalmaktadır. Örneğin, hamile olma ihtimali olanların ya da gelecekte herhangi bir hastalığa yakalanma riski taşıyanların, -başarıları ve tecrübeleri ne olursa olsun- işe alınmama ihtimali oldukça yüksektir. Bununla birlikte, internete bağlanma özelliği olan gözetim kameraları, aktif kimlik kartları taşıyan işçilerin anlık olarak nerede ve ne yapıyor olduğunu tespit edebilme imkân ve kabiliyetine sahiptir. Bu yöntem, yöneticiler ve hissedarların denetim için

mekâna olan bağımlılıklarını ortadan kaldırmaktadır. Uydu bağlantılı cihazlarla işçiler hareket halindeyken de izlenebilmektedirler (Lyon, 2006: 81-83). Bu şekilde hem işçiler, hem de işverenler mekâna bağımlı olmaktan çıkar. İşyerinde olmayan bir işveren, işyerinde olmayan bir işçiyi kolayca izleyebilmektedir. Bu, mekânın ölümü olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan, üretimi maksimum seviyeye getirmek çabasında olan kapitalist ortaklık; Lyon'a (2006: 78) göre, çeşitli denetim yöntemleriyle eş zamanlı olarak çalışanlarını izlemişlerdir. 20. yüzyılda ise, kapitalist ortaklıklar çalışanlarının bilgilerinin yanı sıra, müşteriler ve rakip firmalar hakkında bilgi edinmenin önemini de algılamışlardır. Bu bağlamda, gözetim çalışmalarında ulus-devlet güvenlikle, kapitalist şirketler ise küreselleşme ile tasvir edilebilmektedir. Elektronik ticaretin daha da gelişmesiyle birlikte; alışveriş, yere ve zamana daha az bağımlı bir hale gelmiştir. Bu, şirketlerin sadece çalışanlarının değil, müşterilerinin de hareket tarzları ve alışkanlıkları hakkında profiller oluşturmaya yardımcı olmaktadır (Lyon, 2006: 19).

Kapitalizmin başvurduğu olmazsa olmaz araçlardan birisi olan gözetimin, sanayileşmenin emekleme safhasında işçiler üzerinde bir disipline etme aracı olarak yoğun bir şekilde kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Bu kapsamda, endüstri devriminin başlarında gözetimin hedefinde olan olgunun zaman ve mekân bağlamında "emek" olduğu değerlendirilebilir. Sanayi toplumu ve ulus-devletlerin büyümesi, insanların kayıt altına alındıkları bürokrasiyi gerekli kılmış ve bunun sonucunda, gözetim uygulamaları işçilere ek olarak toplumun genelini içine alacak şekilde artmaya başlamıştır. Teknolojinin ve buna bağlı olarak iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte, zaman ve mekâna meydan okuyan gözetim uygulamalarının temel aracı -mimari gözetimden elektronik gözetime geçişi tasvir eden- "bilgisayarlar" olmuştur. Gözetimin elektronikleşmesi, aynı zamanda küreselleşmesi olarak değerlendirilebilir. Bu aşamada, üretim maliyetlerini minimize etme ve kârlarını maksimize etme amacıyla olan şirketler, ucuz işgücü için dünyanın her tarafını istila etme yarışına girmişlerdir. Bunun sonucunda, emek de küresel bir hale gelmiştir. Artık işçiler zaman ve mekândan ziyade elektronik olarak gözetlenmektedir. Elektronik giriş ve kimlik kartları, izlemek için yere bağımlı olmayan kamera sistemleri, araçlara yerleştirilen GPS sistemleri, elektronik posta kontrolleri ve telefon dinlemeleri çalışanları denetleyen elektronik gözetim araç ve uygulamalarına örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte, günümüzde elektronik gözetim işçilerle sınırlı değildir. Alışverişin mekâna daha az

bağımlı hale gelmesiyle birlikte, şirketler toplu üretimden ziyade kişiye özel üretime geçmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Şirketler için kişiye özel üretime geçişin koşulu; müşterilerin ayartılabilmeleri ve satın almaya teşvik edilebilmeleri için, onların zevk ve tercihlerinin bilinmesini gerektirmektedir. Bu durum, tüketicilerin de -tıpkı işçiler gibi- elektronik olarak gözetlendikleri bir çağın kapısından içeriye girdiklerinin en belirgin işaretlerinden birisidir.

4.3.3. Küresel Güvenlik ve Gözetim

Ülkeler 20. yüzyılın ortalarından itibaren bilgi altyapıları kurmak için çabalamaktadırlar. Söz konusu bilgi altyapıların oluşturulmasıyla ortaya çıkan gözetim pratikleri, nüfusu sıralama ve eleme; kategorize etme ve sınıflandırma; kimilerinin yaşam şanslarını artırırken, kimininkini azaltmak maksadıyla uygulanmaktadır. Bu, gözetim kapasitelerini arttıran devletlerin, toplumsal çalkantılara ayak uydurmak için verilen bütün yasal ve politik çabaların önüne geçmeleri anlamını taşımaktadır (Lyon, 2016: 17).

İnsan beynini keşfeden ve analiz eden araçlar değişmekte olsa bile; günümüzde -tıpkı geçmişte olduğu gibi- güvenlik/güvensizlik diyalektiği, hükümetleri bireylerin tehlikeliliğinin biyolojik göstergelerine bakmaya zorlamaktadır. Tehlike, yurttaş özneyi; ölçülebilir, hesaplanabilir ve itaat eden bireye dönüştürmekte yatmaktadır. Ceza politikası, sağlık, eğitim gibi politik alanlarda ortaya çıkan tıbbi ve biyolojik uzmanlık ideolojisinin yükselişi; aklın uygulayıcılarını güvenlik ajanları haline dönüştürme riskini taşımaktadır (Mattelart, 2012: 298). Bu noktada, gözetimin günümüzdeki en temel gerekçelerinden birinin güvenliği sağlamak olduğunu belirtmekte olan Lyon'un düşünceleri ile devam edelim:

Güvenliği sağlamanın en önemli araçları, görüldüğü kadarıyla yeni gözetim teknikleri ve teknolojileri. Bunların bizi belirgin tehlikelere karşı değil, daha müphem ve biçimsiz risklere karşı koruduğu farz ediliyor. Hem izleyenler hem de izlenenler açısından işler epeyce değişti. Bir zamanlar gece nöbetçisinin şehir kapısında beklediğini bilmek sizin rahat uyumanızı sağlıyor olsa bile, aynı şey bugünün "güvenlik"i için söylenemez. Görünen o ki, bugünün güvenliği ironik bir biçimde güvenlik önlemlerinin koruduğu farz edilen insanların bizzat kendilerinin şiddetli bir biçimde güvensizlik hissetmesine yol açan yan ürünler olarak -ya da bazı durumlarda kasıtlı politikalar sonucunda- güvensizlik durumları ortaya çıkarıyor (Bauman ve Lyon, 2016: 115).

Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına müteakip düşman imajı değişmiş, bunun sonucunda karmaşık bir durum ortaya çıkmıştır. Doğu'yla Batı'yı artık

hiçbir sınır ayırmamaktaydı ve düşman aniden her yere yayılmıştı. Herkes internette koşturmaktaydı. Bu bağlamda düşman; bir dost, iş ortağı, işletmeci, gazeteci, politikacı ya da terörist destekçisi olabilirdi (Aust ve Ammann, 2019: 51). Uluslararası haber alma ağları; bir zamanlar ulus-devletin sınırları içerisinde meydana gelen gözetimin, günümüzde ülke sınırlarını aştığının en bariz örneğidir (Lyon, 1997: 59). "İrlanda Cumhuriyet Ordusu"nun (*Ireland Republican Army-IRA*) 1970'lerden itibaren başlattığı saldırılar, 1971 yılındaki Münih Olimpiyatları saldırısı, 1985 yılındaki "Hindistan Havayolları" (*Air India*) 192 numaralı uçuşunun bombalanması ve 1995 yılındaki Tokyo Metrosu saldırısı, gözetimi tetikleyen 20. yüzyıl fenomenleri olmalarına karşın; gözetimi küresel bir boyuta taşıyan esas gelişme, 2001 yılının 11 Eylül'ünde New York ve Washington'da gerçekleştirilen saldırılar olmuştur (Lyon, 2013: 176).

Aust ve Ammann'a (2019: 57) göre, 11 Eylül (9/11) olayları Amerikan gizli servislerinin dünyasında büyük bir sarsıntıya sebep olmuştur. Dünyada ayakta kalan son süper güç olarak ABD, uyarılmaksızın saldırıya uğramış ve hassas yerinden vurulmuştur. Adında "ülke güvenliği" taşıyan dünyanın en büyük gizli servisi "Ulusal Güvenlik Dairesi" (*National Security Agency-NSA*) bu güvenliği sağlayamamıştır. Bu; sadece NSA, "Federal Soruşturma Bürosu" (*Federal Bureau of Investigation-FBI*) ve "Merkezi Haber Alma Teşkilatı"nı (*Central Intelligence Agency-CIA*) değil; bütün Amerikan halkını aşağılayan bir olay olmuştur. İntihar saldırısını düzenleyenlerden bir kısmının ABD'de sorunsuz bir şekilde seyahat edebildikleri bilgisinin ortaya çıkmasıyla birlikte, söz konusu aşağılanma duygusu katlanmıştır.

Dünya Ticaret Merkezinin yıkılan kulelerinin ardından, George Bush, "ABD Vatanseverlik Yasası" (*US Patriot Act*) adında bir kanun çıkartmıştır. Sadece vatansever bir eylem olarak düşünülmeyen bu kanunun arkasında "Terör Eylemlerini Durdurmak ve Önlemek Amacıyla Uygun Araçların Teminiyle Amerika'nın Güçlendirilmesi ve Birleştirilmesi Kanunu" (*Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act*) adında kapsamlı bir program gizlenmiştir. Bu kapsamlı paket, 25 Ekim 2001 tarihinde altmış altı hayır oyuna karşı üç yüz elli yedi evet oyuyla Amerikan Kongresi'nden; bir hayır oyuna karşı diğer tüm senatörlerin evet oyuyla da Amerikan Senatosu'ndan geçmiştir (Aust ve Ammann, 2019: 62). Aust ve Ammann şu şekilde devam ediyor:

Terör savunması ve diğer suçların takibi çerçevesinde "Patriot Act" adındaki kanun FBI ve diğer kurumlara geniş yetkiler vermektedir. Kanun bu yönüyle telefon ve internet gözetimine -şimdiye kadar görülmemiş biçimde- ülke sınırları içinde de mahkeme kararına ve herhangi bir somut başlangıç şüphesine gerek kalmadan izin veriyordu. Böylece sadece belirli bir kişiyi ya da belirli bir yeri gözetim altında tutmaya izin veren ve bu işlem için söz konusu kişiye bilgi vermeyi zorunlu kılan anayasanın temel hükmü fiili olarak kaldırılmış oldu. Kanunun ikinci kısmı olan "Enhanced Surveillance Procedures" (Arttırılmış Gözetim Önlemleri), söz konusu kişinin evinde haber bile vermeden arama yapmak için yetki vermektedir (Aust ve Ammann, 2019: 62-63).

11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ni hedef alan saldırı, gizlenmiş bir terörist tehdidiyle birlikte, güvenlik ve gözetim sistemlerinin geliştirilerek gelecekteki muhtemel saldırıların önlenmesi konusunu da gündeme getirmiştir. Güvenlik endüstrilerinin günümüzde başlı başına bir ekonomik sektör olarak görülmesinin ana nedeni; 11 Eylül 2001 saldırısının hemen ardından, ABD'de İç Güvenlik Bakanlığı'nın kurulması ve bu kurumun tüm dünyada bir dalgalanma etkisi yaratmasıdır. Risk değerlendirme ve yönetimi, ilgili teknik bileşenleriyle birlikte, esas faaliyeti gözetim olan bir denetim kültürü yaratılmasına hizmet etmektedir (Lyon, 2013: 28). Güvenlik endüstrisindeki devasa genişlemeyle birlikte, özel gözetim ve silah teknolojileri de ivme kazanmıştır. "Booz Allen Hamilton" ve "Northrop Grumman" adlı şirketler, yerleşkelerini NSA'nın Fort Meade'deki merkez binasının olduğu bölgede konuşlandırmışlardır. Bu durum NSA ve özel şirketlerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri personel alışverişine de sebep olmuştur. NSA'daki görev sürelerini tamamlayan yetkililer, kendilerine yüksek ücretler sunan söz konusu şirketlere transfer olmuş ve özel şirketler tarafından kendilerine verilen görevlerin ifasında, devletle olan güçlü bağlantılarını kullanmışlardır (Aust ve Ammann, 2019: 71). Bu yönüyle incelendiğinde, siyasal terörizm, dünya genelinde gözetim ve denetim kültürünün yaratılmasının bahanesi olmuştur. Biyometri, elektronik kimlik kartı sistemleri ve akıllı sınırlar gibi öğeler siyaset gündemlerinde oldukça önemli bir yer tutmaya başlamıştır (Lyon, 2013: 43).

Terörle mücadele bağlamında meşrulaştırılan küresel gözetimin en açık göstergelerinden birisi, yüz seksen sekiz devletin Nisan 2010'a kadar "makine tarafından okunabilir pasaport"a (*machine readable passport-MRP*) geçmeyi taahhüt ettikleri "Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü" (*International Civil Aviation Organization-ICAO*) sözleşmesidir (Lyon, 2013: 193). Anlaşmaya taraf ülkeler, biyometrik pasaportları benimsemedikleri takdirde vize muafiyet programlarından çıkarılacaklarını bildiklerinden; ABD'nin ICAO standartlarının pasaportlara uygulanması konusundaki baskısı karşısında fazla bir direnç göstermemişlerdir (Lyon, 2012: 176).

2007 yılının sonunda ve 2008 yılının başında FBI iki temel girişim ilan etmiştir. Bunlardan ilki, bedensel özelliklerden oluşan dünyanın en geniş veri tabanını inşa edecek "Gelecek Nesil Kimlik Tanımlama" (*Next Generation Identification-NGI*) girişimidir. Oluşturulacak veri tabanı yürütme organlarının yanı sıra, belli koşullarda kimlik tanımlama ve adli amaçlarla birçok kaynaktan bilgi toplaması gereken işverenler tarafından da kullanılacaktır. İkinci girişim olan "Gökyüzündeki Sunucu" (*Server in the Sky-SITS*) projesi; iris ve parmak izi gibi biyometrik datanın küresel çapta taranmasını ve değiş tokuşunu sağlamayı amaçlayan bir girişimdir. Bu proje birincisi, "uluslararası çapta tanınmış teröristler ve suçlular"; ikincisi, "önde gelen suçlular ve şüpheli teröristler" ve üçüncüsü, "terörist soruşturmalarına konu olanlar ve uluslararası bağlantıları olan suçlular" olmak üzere üç şüpheli kategorisine odaklanmaktadır (Lyon, 2012: 173-174).

Suçun denetimi için başvuru kimlik tanımlama sistemleri, yalıtma ve dışlama amaçlarıyla ırksal ayrımları ve kriminalliği tanımlamakta ve bu iki olgunun birbirleri arasındaki sınırları çizmektedir (Lyon, 2012: 60). Toplumsal kategorilerin her biri, kendi içerisinde ciddi oranda hassasiyet taşımaktadır. Terörist faaliyetlere girişmiş ya da terörizme meyilli kişiler genellikle azınlık gruplar içerisinde bulunmaktadır. Devlet yardımı talebinde bulunanlar da, genellikle yasa dışı göçmenler gibi görece dezavantajlı olanlardır. Bu bağlamda, 11 Eylül'den günümüze -başta Müslümanlar olmak üzere- azınlıklara uygulanan kimlik tanımlama şemalarının taşıdığı riskler herkesçe bilinmektedir (Lyon, 2012: 71). Buradaki risk; söz konusu gözetim sistemlerinin vergilerini ödeyen, yasalara saygılı, toplumsal dayanışmaya önem veren bir azınlığın bile; toplumun geneli tarafından potansiyel bir tehlike olarak algılanmasına öncülük etmesidir.

Verilerin tutarlı bir şekilde sınıflandırılması ve bu sınıflandırmalardan birtakım grupların belli çıkarlar sağlaması için, çoğu gözetim türü belli bir kimliklendirme süreci gerektirmektedir (Lyon, 2013: 134). Kimlik tartışmalarının küreselleşme öncesi bir olgu olarak görülmesine karşı çıkan Bauman (2018: 203); küreselleşme ve bireyselleşmenin birlikte yaratmış olduğu baskı ve gerilimlerin bir yan etkisi ve yan ürünü olarak tanımladığı kimlik arayışının günümüzdeki görevinin, küreselleşmenin çarklarını yağlamak olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Bauman'a (2018: 52) göre, sınırlar ve çitler mevcut kimlikleri korumak için çekilmemektedir. Tam tersine; görünüşte paylaşılan kimlikler, telaşla çizilen sınırların ürünüdür. Kimliklerin kadimliğine yönelik efsaneler uydurulması ve kimliğin gerçek kültürel/siyasal kökenlerinin özenle hazırlanan doğuş

öyküleriyle örtbas edilmesi, sınır işaretlerinin belirlenmesinden sonra başlamaktadır. Bu noktada, çalışmamız Orwell tarafından 1984'e davet ediliyor:

2050 yılına gelindiğinde -olasılıkla daha da önce- Eskişöylem'le ilgili tüm gerçek bilgiler silinip gitmiş olacak. Tüm eski edebiyat ortadan kalkmış olacak. Chaucer, Shakespeare, Milton, Byron, hepsi yalnızca Yenişöylem'deki biçimleriyle var olacaklar, yalnızca başka bir şeye dönüşmekle kalmayacaklar, aslında kendilerinin karşısı bir şeye dönüşecekler. Parti edebiyatı bile değişecek. Sloganlar bile değişecek. Özgürlük kavramı ortadan kaldırıldıktan sonra "özgürlük köleliktir" diye bir slogan kalabilir mi? (Orwell, 2014: 77-78).

21. yüzyılda gözetim küresel bir fenomen haline gelmiştir. Bu kapsamda; kişisel verilerin alınması, izlenmesi ve işlenmesi ulusal sınırların ötesinde bulunmaktadır. Dijital ağlar, sıradan insanların gündelik hayatlarına yayılmış olan ağları kullanmak suretiyle yurttaşlık, istihdam, seyahat ve tüketimle ilgili verilerin gerçek zamanlı akışına izin vermektedir. En yaygın biçimiyle havaalanları, tren garları, limanlar ve metrolarda görülen yeni tip pasaportlar ve elektronik kimlik kartları gibi yeni biyometri teknolojileri, kimliklerin denetlenmesi için gerekli olan bir sistemler bütününe mümkün kılmaktadır (Lyon, 2013: 171).

Yeni gözetimin uzaklığı, karanlığı ve fiziksel engelleri aşmaktadır. Ya görünürlüğü çok düşüktür, ya da görünmezdir. Bu nedenle, öznelerin gözetimi fark etme olasılıkları yüksek değildir (Lyon, 1997: 81). "Yolcu isim kayıtları"nı (*passenger name record-PNR*) göndermekle mükellef olan havayolu şirketleri ve uluslararası işlemler yürüten kredi kartları ve seyahat eden göçmelerin kayıtlarını paylaşmak konusunda işbirliğine giden polis teşkilatları vasıtasıyla, dijital kayıtlar serbestçe dolaşmaktadır. Tüm bu dolaşım süreci giderek otomasyon kazanmakta ve özü icabı uzaktan kontrol edilir hale gelmektedir (Lyon, 2012: 136). Uzaktan bir şeyler yapmayı mümkün kılan gözetim, insanı eylemin sonuçlarından ayırma sürecini de kolaylaştırmaktadır. Bu kapsamda, otomatikleşmiş ve duygusuzlaşmış bir hal alan sınır kontrolleri; ülkesine geri gönderilmesi durumunda yaşamı tehlike altına girecek bir mültecinin kaygılarını umursamamakta ve görmezden gelmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 18-19). Başka bir ifadeyle, eylemlerimizin ahlâki normlardan gittikçe bağımsızlaşması; Bauman tarafından mesafe, uzaklaşma ve otomasyon teknolojisindeki ilerlemenin en belirleyici özelliği olarak görülmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 100). Bu, ahlâki standartların görmezden geldiği bürokratik işlemlerde, insanların kolay bir şekilde "insan dışı" olarak kategorize edilmeleri anlamına gelmektedir (Lyon, 1997: 26).

Yeni bilgi teknolojileri yeniliği, prosedürleri ve protokolleri mobil olarak algılanacak bir topluma uyacak şekilde modernize ederek yeniden etkinleştirmiştir. Bunun en bariz örneklerinden birisi, tehlikeli olarak kabul edilen ve suç işleme potansiyeli olan kişilere uygulanan, ama aynı zamanda bu kişilerin serbest dolaşıma da izin veren bir hapsetme biçimi olan "elektronik kelepçe" uygulamasıdır (Mattelart, 2012: 281). Böyle bir özgürlük elbette gözetimin gölgesinde kalan sınırlı bir özgürlüktür. Virilio (2003: 67), İngiltere’de sıfır zamanlı iş sözleşmeleri ve bu sözleşmelere istinaden verilen cep telefonları ile insanların ihtiyaç duyulduğunda telefonla işe çağrılmalarını, hane içi köleliğin yeniden icadı olarak yorumlamaktadır. Çünkü bir polis merkezinin kapalı devresi içerisinde tutulan suçluların tabi tutulduğu elektronik gözetim de bu türden bir olgudur.

Lyon'a (1997: 147) göre, yeni teknolojilerin "elektronik künyeleme" bağlamında kullanılması, aşağıdaki maddelerde sunulan üç yorumun ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir:

1. *Kentsel alan içinde denetim önemli hale gelmiştir:* Kentsel alan, her türden suçluların rahatsızlık verme potansiyelinin yüksek olduğu yerler olarak görüldüğünden; kent suçları ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır. Yeni teknolojiler; suçun hem ulusal, hem de uluslararası olarak çok daha geniş bir coğrafi alanda kontrol altında tutulmasını mümkün kılmaktadır.
2. *Polis, bilişim teknolojilerine giderek daha fazla başvurmaktadır:* Modern devlet, ülke içindeki düzeni sağlama faaliyetlerinin odağı haline gelme sürecinde polis ve hapishaneleri yaratmıştır. Küreselleşme süreci, ülke dışındaki düzenin sağlanmasının da polislik hizmetleri gerektirdiğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda polis, küreselleşmiş görevlerini ifa edebilmek için, bilişim teknolojilerine bağımlı bir hale gelmiştir.
3. *Yeni teknoloji, sivil güvenlik için askeri taktiklerin benimsenmesini teşvik etmektedir:* Modern devletler, yeni teknolojilerin kendilerine sunduğu imkânlarla, ülke içindeki sorunlarla büyük ölçüde askeri taktiklere başvurarak -fakat askeri kurumlardan bağımsız bir şekilde- mücadele edebilmektedirler.

Hareketlilik, göçebelerden ve yerleşmemiş toplumsal düzenlemelerden oluşan bir dünya yaratma anlamı taşıdığından; havaalanları gibi geçiş bölgelerinde gözetleme faaliyetlerinin yoğun bir şekilde uygulandığını görmek şaşırtıcı değildir (Lyon, 2006: 41). Lyon, yeni

vücut tarayıcılarının ve biyometrik parmak izi okuyucularının havaalanlarına kurulması, sınır geçişlerinde radyo frekansı ile tanımlama etiketi taşıyan pasaportların gerekli hale gelmesi gibi, yeni tip güvensizliklerin de hızlı bir şekilde ortaya çıktığının altını çizmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 116). Bauman, gözetim alanını coğrafi uzaklığın sınırları ve engellerinden ziyade sınır ötesi bir alana yayarak, tam manasıyla ülke dışı haline getiren uzaktan gözetim teknolojilerinin sağladığı kapsama gücüyle, son derece küresel bir süreç olan göçün kontrol edilmesinin amaçlandığını belirtmektedir. Gerçek zamanlı iletişimin elektronik araçları sayesinde, gözetleme kulelerini gözetim nesnelerinden ayıran fiziki uzaklık, kesin bir biçimde sınıra indirilmiştir. Bu noktada, şüphelileri kendi sınırlarından çok uzakta tespit etmek, tutuklamak ve hareketsiz hale getirmek, kısacası tehdidi başından engellemek için; ABD, göçmen polislerini uçakların iniş noktalarından kalkış noktalarına taşımıştır (Bauman ve Lyon, 2016: 107-108).

Disiplin ile güvenliğin birbirleriyle olan elektronik ilişkisinin netleşmesiyle, geleceğe dönük bir projeye dönüşen güvenlik; gelecekte olacak şeyleri dijital teknikler ve istatistiksel akıl yürütme sayesinde denetlemeye çalışarak gözetim yoluyla işlemektedir. Bu tür bir gözetim anlayışı; ürün, bilgi, sermaye ve insan gibi hareket eden her şeyi izlemeyi gerektirmektedir. Bu şekilde gözetim, küreselleşmiş bir dünyada, ulus devletlerle birlikte -ama onları aşarak- akışkan bir şekilde dolaşmakta; belli bir zamansal ve mekânsal uzaklıkta iş görmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 16).

20. yüzyılın ortalarına kadar özellikle kentlerin içerisinde yer alan polis sistemleri, faaliyet alanlarını uluslararası alanları kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Ulusal polis güçleri kadar; gümrük, göç ve vize departmanları, konsolosluklar, özel taşıma şirketleri ve gözetleme şirketleri de bu iletişim ağı içerisindeki verileri paylaşmaktadırlar. Verilerin paylaşımı aktörler ve izini sürdükleri şeyler arasında yeni kategoriler yaratmaktadır. Aranılan insanlar, kayıp insanlar, sınır dışı edilen insanlar, mülteciler ve göçmenler bu kategorilerden bazılarıdır (Lyon, 2006: 198). "Avrupa Polisi"nin (*Europe Police-Europol*), "Uluslararası Polis" (*International Police-Interpol*) ile ilişki içerisinde olmasını sağlayan iletişim ağlarının kullanmasının sonucu olarak; Avrupa'da polis giderek ulus üstü bir aktöre dönüşmektedir (Lyon, 2006: 200).

Gözetimin küresel güvenlik bağlamını "kedi sistemi" oluşturmaktadır. Kedi fareyi gördüğü yere değil, farenin bir sonraki muhtemel konumuna atlamaktadır. Örneğin *Minority Report*

(*Azınlık Raporu*) filminde analitik gözetleme yöntemleri kullanılarak suçun işlenmeden önlenmesi, yani önceden tahmin edilmesi tasvir edilmektedir. Artık bu yöntem sadece bilim kurgu filmlerine özel değildir. "Suçu önceden kestiren polislik" (*predictive policing*) uzun süredir uygulanmaktadır (Aust ve Ammann, 2019: 353).

Birinin kimliğine kişisel kimlik numaralarından ulaşmanın yanına bir faktör daha eklenmiştir. Bu, kişinin ne olduğunu beden parçalarını kullanarak bulmaktır. Parmak izi, retina taraması, ses modülasyonları, yüz imgeleri, bedenden alınan sıvılarda elde edilen kalıtsal ipuçları; beden parçalarını kullanmak suretiyle kimlik eşleştirme yöntemleri olarak ele alınabilir. Elektronik veri tabanlarına dayanan bu süreç, hala kısmen de olsa devlete bağlıdır (Lyon, 2006: 141). Gözetimin genetik ya da biyometrik olarak konuşma olmadan yapılması durumunda, bedeni mekâna bağlayan olgu, gelenekten ziyade izler olmaktadır. Bazı tıbbi tahlillerin detaylarını içerebilen ya da retina ve parmak izi gibi vücudun bir bölümünü kullanabilen kişisel veri; sahibinin sözünden ziyade kimliğini belirleyebilmektedir (Lyon, 2006: 42). Bu durum, konuşmanın kişiden soyutlanması anlamını taşımaktadır (Lyon, 2006: 151). Lyon'a (2012: 174-175) göre, işçi işyerine girerken işyeri kartını, yolcu bir uçağa binerken pasaportunu, hasta tıp hizmetlerine erişim için sağlık kartını göstermek zorundadır. Kartlar ve bu kartların bağlı olduğu veri tabanları olmaksızın, kişilerin kimliklerini ispatlaması olanaksızdır. Şöyle devam eder Lyon: "*Kendinizden bahsetmek sizi kurtarmaz. Aslolan kartınızı göstermenizdir.*" (Lyon, 2012: 175).

Biyometrik teknolojiler, bedeni enformasyon olarak görmektedirler (Lyon, 2013: 164). Kimlik tanıma teknolojilerini büyük bir şevkle benimseyen Avrupa'nın birçok ülkesinde eski kimlik kartlarının yerini biyometrik kimlik kartları almıştır. Daha önceki yıllarda, biyometrik kimlik kartı fikrini bir polis devleti uygulaması olduğu gerekçesiyle reddeden birçok Avrupa ülkesi, günümüzde bir geçiş süreci ya da müzakere bile olmaksızın biyometrik kimlik kartlarına geçmektedir (Mattelart, 2012: 257-258). Avrupa'daki dijital gözetim, biyometrik kimlik kartları ile sınırlı değildir. Pan-Avrupa polisinin faaliyet bölgesinde 27 Mayıs 2005 tarihinde Avusturya, Belçika, Fransa, Almanya, Lüksemburg, Hollanda ve İspanya arasında yapılan *Prüm Anlaşması*; DNA, parmak izi ve araç kayıtlarının anlaşmaya katılan devletlerce karşılıklı olarak paylaşılmasının zeminini oluşturmuştur. Finlandiya, İtalya, Portekiz ve Slovenya da daha sonradan bu anlaşmaya dâhil olmuşlardır (Mattelart, 2012: 263-264).

Hızla küreselleşen dünyada dikkate değer bir kavram ortaya çıkmıştır: "küresel istihbarat" (*communication intelligence-comint*). Narkotik trafiğini, kara para aklamayı, terörizmi ve organize suçları kendisine hedef belirleyebilen comint; hükümetler kadar bireylere, ticarete ve uluslar arası organizasyonlara ait kritik bilgilerin elde edilebilmesi için de kullanılabilir (Lyon, 2006: 192-194). Bu noktada karşımıza her zamanki gerçek çıkmaktadır. Lyon'a (2006: 195) göre, siberalandaki iletişimin büyük bir çoğunluğunun ABD'de bulunan aracı sitelerden geçmesinin doğal bir sonucu olarak, Avrupa'dan Asya'ya, Antartika'dan Afrika'ya tüm iletişim ABD'nin kontrolündedir. NSA, dünyanın her yerindeki internet verilerini toplamak için koklayıcı yazılımlar kullanmaktadır.

Gelinen noktada, gözetim, kapitalizm ve küreselleşme arasındaki bağlantıyı Mattelart'ın ifadelerinde açık bir şekilde görebilmekteyiz:

Güvenlik, güvenlik saplantısına dönüştü. Küresel toplum, kolektif ve bireysel hayatın her alanına müdahale ederek totalleştirici boyutunu ortaya çıkardı ... Toplumu izleyerek yönetmenin yeni biçimi, dolaşımdaki herkesin muhtemelen gözetim altında olduğu günümüzde ortaya çıkıyor. Son on yılda değişen şey denetim toplumlarının artık şüphe toplumlarıyla birleştiğidir. Bunlar, nefretin tercihinin kontrgerilla doktrinlerinin dilinde üstü kapalı olarak gizleyen bir terim olarak "isyancılar"a karşı kendilerini korumak için yapılandırılmıştır ... Güvensizlik ve istikrarsızlığın gri, muhtelif alanları, küresel ekonomide asalak rolü oynayarak genişlemektedir. Bilgi teknolojisinin kullanımıysa, yeni dünya düzeni için ultra liberal bir proje, uluslar arası hukuk ve medeniyet fikrini hiçe sayarak yumuşak güç stratejisinden, acıması olmayan "haklı savaş"a kaymıştır ... Endüstri, devlet, ordu ve polis arasında; asker ve sivil, iç ve dış güven(sizlik), vatan bölgesi ve ulusötesi ağların uzamı arasında; kalpler ve zihinler üzerindeki kontrole bedenler üzerindeki kontrolü birleştiren ve böylece uzun zaman önce başlamış bir tarihsel sürecin doruk noktası ile demokratik hükümetlerle karşı karşıya getirilen iktisadi ve sosyo-politik mantık arasında bağlar kurulmuş ve bu bağlar güçlendirilmiştir. Bu, metalaşma mantığını sonlandıran, önce saklanmış ve bugün de saklanmaya devam eden devlet aklının rehberliğinde gözetim stratejisini oluşturan liberalizmin iktisadi rejimidir (Mattelart, 2012: 300-301).

Polis kuvvetleri, gözetleme faaliyetlerinde gün geçtikçe daha yüksek teknoloji ekipmanlar kullanmaktadır (Lyon, 2006: 126). "Ulusal Polis Bilgisayarı" (*Police National Computer-PNC*) olarak adlandırılan cihazlar; Britanya'da polisliğin doğasındaki değişimi anlamak konusunda iyi ipuçları barındırmaktadır. Günümüzde, Britanya'daki bütün araçların kayıtlı olduğu PNC veri tabanı, ülke çapında binlerce işlemi ele almaktadır. PNC; milyonlarca parmak izi kayıtlarını tutmakta olan "Ulusal Otomasyonlu Parmak İzi Tanımlama Sistemi" (*National Automated Fingerprints Identification System-NAFIS*) ile senkronize bir şekilde çalışmaktadır. "Otomatik Araç Plakası Tanıma Sistemi" (*Automatic Number Plate Recognition System-ANPR*) de, yüksek direklere yerleştirilen kameralar tarafından araç plakalarının tespit edilmesi ve şüpheli plakalarla karşılaştırılması amacıyla kullanılmaktadır. Bütün bu teknolojik araçlar; insan muhbirlerin kullanımı ile birlikte, ileri

teknoloji yöntemlerinin kullanımının yoğunlaştığına işaret etmektedir. Bu noktada, polisler için önemli olan olgu; suçun farkına varılmasından ziyade suçun öngörülmesi ve engellenmesine doğru kaymıştır. Suçun öngörülmesi ve engellenmesi kabul edilebilir bir durum olsa da, polisi daha fazla veri toplama konusunda cesaretlendirmekte ve gözetlemeyi, risk iletişimi için bir şart haline getirmektedir (Lyon, 2006: 79-81).

Güvenlik söylemi, günümüz gözetim uygulamalarını meşrulaştırmak için kullanılan en önemli olgulardan birisidir. Bir zamanlar ulus-devletin sınırları içerisinde uygulanan gözetim pratikleri, uluslararası haber alma ağlarının ortaya çıkışının ve bu ağların birbirleriyle olan bilgi alışverişinin bir sonucu olarak küreselleşmiştir. Her ne kadar IRA saldırıları, Münih Olimpiyat Oyunları baskını, Tokyo Metrosu saldırısı ve Hindistan Havayolları 192 numaralı uçuşunun bombalanması gibi olaylar gözetimin küreselleşmesine giden yolun ilk kilometrelerini oluştursa da; gözetimin gerçek anlamda küreselleşmesinin en bariz sebebi 11 Eylül 2001'de Washington ve New York'ta gerçekleşen terör saldırıları olmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra, -başta ABD olmak üzere- ülkeler gözetim uygulamalarını gerekçelendirmek ve meşrulaştırmak için yasaları kullanmaya başlamışlardır. Söz konusu yasalar, dünya genelinde güvenlik endüstrilerinin yaygınlaşmasına neden olmuş; özel gözetim ve silah teknolojilerinin gelişimine ivme kazandırmıştır. Ülkeler güvenlik teknolojilerinin maliyetini azaltabilmek ve güvenlik yazılımlarına erişebilmek maksadıyla özel şirketlerle çeşitli ortaklıklar kurmaktadır. Bu noktada, beka söylemiyle güvenlik bağlamında kanunların verdiği yetkiye dayanarak devletler tarafından toplanan kişisel verilere, devletlere finans ve teknoloji desteği sağlayan özel şirketler tarafından da erişilebilmektedir. İşte tam da bu noktada, mahrem bilgilere üçüncü kişiler tarafından ulaşılması sorunsalı ile karşılaşmaktayız. Bununla birlikte; parmak izi, retina taraması, ses modülasyonları, yüz imgeleri, DNA ve bedenden alınan çeşitli sıvılarla oluşturulan verilere yoğunlaşan gözetim pratikleri, bedeni mekâna bağlayan olguyu gelenekten kopararak izlere taşımaktadır. Bütün bu uygulamalar sonucunda bir kimlikleştirme süreci ortaya çıkmakta ve insanlar "istenilenler" ve "istenmeyenler" olarak kategorize edilmektedir. Kategorizasyonun makinelerce elektronik bir şekilde yapılması ve uygulanması sonucunda mevcut an, mevcut zaman, mevcut durum ve söylem anlamını yitirmeye başlamış; uzaktan ve otomatikleşmiş gözetim duygusuzlaşmış bir konuma gelerek ahlâki normlardan bağımsızlaşmıştır. Bu, -Lyon'un da belirttiği üzere- insanların insan dışı olarak kategorize edilmesinin yolunu açmıştır.

4.4. Yerel Panoptikon'un Küresel Çocukları: Tüketim Çağında Gözetim

Panoptikon hem gözetimin nasıl işlediğini araştıran bir teori, hem de gözetimi modernitenin içine yerleştirmekte kullanılan bir araçtır. Bentham'ın tasarladığı panoptikona ışık tutan Foucault'ya göre, panoptikon modeli öz disiplinli modern toplumların doğuşunu anlamak için çok büyük bir önem taşımaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 66). Bu bağlamda, Jeremy Bentham'ın sonuçsuz kalmış panoptikon projesi; Foucault tarafından denetim güçlerinin modern yeniden konuşlandırılması ve dağıtılması bağlamında çok etkili bir şekilde kullanılmıştır (Bauman, 2014: 58).

Bentham'ın hapisane modeline göre, her birey güvenlikten taviz verilmeyecek bir şekilde denetçi tarafından sürekli olarak görülebileceği bir hücreye kapatılmıştır, fakat yan duvarlar, hükümlünün hapisanedeki diğer kişilerle iletişim kurmasını engellemektedir. Birey görülür, ama göremez; bilginin subjesidir, fakat hiçbir zaman iletişimin objesi olamaz. Merkez kulenin karşısında olacak şekilde düzenlenen odası, bireyin eksenel görünürlüğünü sağlar; ancak daire şeklindeki yapının bölümleri olan hücreler, yanal bir görünmezliğe de neden olur. İşte bu görünmezlik denetimin garantisidir. Eğer içerdekiler suçlular ise; herhangi bir suikast, toplu kaçma teşebbüsü, yeni suç planları, olumsuz etkileşimler gibi tehlikeler yoktur. Eğer içerdekiler hastalar ise; hastalığın bulaşma tehlikesi yoktur. Eğer içerdekiler kaçıklar ise; diğerleri üzerinde şiddet uygulayabilecekleri bir tehlike yoktur. Eğer içerdekiler okul çocukları ise; kopya, gürültü, dedikodu ve zaman kaybı yoktur. Eğer içerdekiler işçiler ise; kurallara uymama, çalma, koalisyonlar, işin hızını azaltacak, izin niteliğini azaltacak ve kazalara sebebiyet verecek dikkat dağınıcı şeyler yoktur (Foucault, 1991: 200-201).

Foucault'nun panoptik modern güç modeli; yıldıza benzeyen bir binanın katlarında barınan ve denetçilerin kendilerine bakıp bakmadığından hiçbir zaman emin olamayan insanların, her an gözetim altındaymış gibi davranması varsayımına dayanmaktadır. Burada denetçilerin binadaki diğer insanlar üzerinde uyguladığı gücün belirleyici unsuru; denetçilerin görüşüne mani olan hiçbir engel yokken diğer insanların puslu ve geçirimsiz bir zeminde hareket etmek zorunda olmasıdır (Bauman, 2014: 42-43). Foucault'ya (1991: 202) göre, hayali bir ilişkiden -kendiliğinden gelişen- gerçek bir itaat doğmaktadır. Bu bağlamda; tutukluyu iyi davranışlarda bulunması, kaçıkları sakinleşmesi, işçiyi ve

öğrenciyi çalışması, hastayı yönetmeliklerin gerektirdiği gözlemlemelere izin vermesi için zorlamaya gerek yoktur.

Bauman'a göre panoptikon; hapishaneler, kamplar, psikiyatri klinikleri gibi toplumun zapt edilmesi zor olan kısımları olan tam gözetim kurumlarına kaymış ve buralarda sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda, panoptikon ve panoptikon benzeri pratikler işe yaramaz sayılan ve dışlanan insanlar için mekânlar ile sınırlıdır. Bu mekânlarda amaç insanların faydalı bir iş için kullanılmasından ziyade, güçsüzleştirilmesidir (Bauman ve Lyon, 2016: 70). Birtakım gözetim pratikleri hala kapalı alanda gerçekleştirilmekte olduğu için, panoptik düşünce gözetim pratikleri açısından hala belli bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, insanların gözetlenip gözetlenmedikleri hakkında yaşadıkları belirsizlik, sapmaya karşı caydırıcı bir olgu olarak kullanılabilir. Ancak, günümüzde uygulanan diğer gözetim pratiklerinin açıklanması bağlamında, teori artık panoptikonu geride bırakmalıdır. Bu noktada gözetimi teorik bağlamda değerlendirmenin çok daha iyi yolları mevcuttur (Lyon, 2013: 94). Aust ve Ammann'ın (2019: 10) aşağıdaki ifadeleri ile devam edelim:

Artık günümüzde dijital teknolojinin sunduğu o büyük gözlem, depolama ve analiz imkânlarının yanında George Orwell'in 1984 adlı eserindeki "Büyük Birader"i çok küçük kalmaktadır. Okyanusya'da görev yapan siyasi suçlar polisinin elinde, kişileri evlerinin köşesine kadar izlemek ve onların beyinlerini propaganda programlarıyla yıkamak için sadece "tele ekranları" vardı. Orwell'in bunaltıcı vizyonunun ürünü olan bu devasa ekran hem alıcı hem verici özelliğine sahipti. Bu özellik, bugün hem kamera hem de mikrofon özelliği bulunan modern bir dizüstü bilgisayarını, tableti ya da akıllı telefonu tam olarak tarif etmektedir.

Günümüzün meydan okumalarının, panoptikonun filizlendiği modernleşme süreci meydan okumalarından oldukça farklı olduğuna değinen Bauman (2014: 59); içinde bulunduğumuz çağda, Ortodoks panoptik stratejileri katı bir biçimde kullanmanın gereksiz olduğunu ve hatta panoptik uygulamaların olumsuz etkiler yaratabileceğini belirtmektedir. Lyon'a (2013: 137-138) göre, gözetimi örgütsel ve enformasyonel bağarlarda idrak edebilmenin koşulu; hem izleyen, hem de izlenenin ve bunlar arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. Bu analiz, özneyi kendi köleliğinde konumlandıran ve panoptik iktidarın gücüne vurgu yapan gözetim çalışmalarından bir kopuş olarak değerlendirilebilir. Artık mesele panoptikondan ibaret değildir. Lyon (2013: 21), artık pek çok gözetim türünün farklı şekillerde, fakat her an hayatlarımıza dokunduğuna ve 7/24 gözetimle karşı karşıya olduğumuza dem vurmaktadır. Bauman ve Lyon'a (2016: 15) kulak verelim:

Panoptikon, gözetim modellerinden yalnızca biridir. İktidarın artık elektronik teknolojiler vasıtasıyla ifade bulduğu günümüzdeki değişken ve mobil örgütlenmeler, duvarları ve

pencereleri (sanal "güvenlik duvarları" ve "pencereler" hariç) büyük ölçüde gereksiz kılıyor. Bu da farklı yüzlere sahip birçok kontrol türünün ortaya çıkmasına olanak tanıyor. Bu kontrol türleri açık bir hapis bağlantısı barındırmamakla kalmaz, aynı zamanda eğlence ve tüketimde görülen esneklik ve eğlendiricilik özelliklerine de sahiptirler.

Atalarımızın toplumunu, "kuruluş aşamasındaki modern toplum"; endüstriyel çağ toplumunu, "üreticiler toplumu" olarak tanımlayan Bauman, günümüz toplumunu ise, "tüketiciler toplumu" olarak tasvir etmektedir. Bu bağlamda, kitlesel işgücüne ya da zorunlu askerliğe ihtiyacı kalmayan tüketim toplumu, üyelerini tüketiciler olarak görmeye ihtiyaç duymaktadır. Tüketime dayalı ekonomi mantığının, tüketiciyi anında doyurması gerektirdiğini belirten Bauman, buradan iki sonuca ulaşmaktadır: Bunlardan ilki, tüketilecek mallar, bir beceri öğrenmemeyi gerektirmemeli ve tüketicide hemen bir haz sağlamalıdır. İkincisi ise, tüketim mallarının tüketilmesi için gereken zaman son bulur bulmaz, doyum da son bulmalıdır. Bu noktada, eğlenceye dikkat çeker Bauman. Var olduğu bilinmeyen bir deneyimi yaşamak eğlenceli olacağından; tüketilecek mallar ne kadar az bilinirse, o kadar çekici hale gelmektedir (Bauman, 2014: 92-95).

Tüketim toplumu üyelerinin, aynı zamanda tüketim metaları olduğunun altını çizen Bauman; insanları tüketim toplumunun gerçek bir üyesi yapan olgunun, tüketimin metası olma özeliği olduğunu ifade etmekte ve tüketiciler toplumuna olan aidiyeti "satılabilirlik" olarak tanımlamaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 46-47). Bauman, yapmış olduğu tanımlamayı şu şekilde gerekçelendiriyor:

Sosyalleşme oyunu içerisinde dikkat çekme, aynı zamanda tanınma ve takdir kazanma umudu taşıyan okul çağındaki kızlar ve oğlanlar büyük bir hırs ve hevesle bütün yeteneklerini sergiliyorlar, müstakbel müşteriler daha iyi hizmet alabilmek için harcama kayıtlarını ve kredi limitlerini artırıyorlar, muhtemel göçmenler başvurularını kabul ettirmek için işlerine olan talebi kanıtlamak amacıyla afin alabilmek için çalışıyorlar: Görünürde birbirinden çok farklı olan bu üç kategoriden insanlar ve piyasada kendilerini bir şekilde satmaya zorlanıp en yüksek teklifin peşinde koşan diğer kategorilerden sayısız insan, çekici ve arzu edilir bir malı tanıtmayı için kandırılıyor, teşvik ediliyor veya mecbur bırakılıyor. Bu nedenle, sattıkları malın pazar değerini artırabilmek için mümkün olan en iyi araçları kullanarak ellerinden geleni yapıyorlar. Üstelik pazara koymaya, tanıtımını yapmaya ve satmaya teşvik edildikleri şey de bizzat kendileri (Bauman ve Lyon, 2016: 45).

Ballard, hayatlarının her anında alışveriş yapıyorlarmış gibi görünen insanların sınırsız tüketim dünyasını, *Öteki Dünya* adlı eserinde şu ifadelerle dile getirmektedir:

Yeni bir insan türü ile karşı karşıyayız; gözlerini kısmış, pasif, mağaza kartlarını kavramışlar ellerinde. Sizin gibilerin söylediği her şeye hemen inanırlar. Üçkağıda getirilmek istiyorlar, en son süprüntüleri satın almak için kandırılmak istiyorlar. Televizyon reklamları ile eğitilmiş bunlar. Bir değer taşıyan tek şeyin, poşetlerine koyabilecekleri şeyler olduğunu sanıyorlar. Burası bir veba bölgesi Bay Pearson. Tüketici denenen bir veba bu (Ballard, 2013: 67).

Benzer bir şekilde, Postman'ın insanların maruz kaldığı reklamların niceliği ve kültürel sembollerin dejenere edilmesi bağlamında yapmış olduğu tüketim eleştirisi şu şekildedir:

Çok değişik tahminlerde bulunulabilir fakat ılımlı bir tahminle altmış beş yaşına gelmiş ortalama bir Amerikalı yaklaşık iki milyon televizyon reklamı görmüştür. Eğer bu sayıya radyo reklamlarını, gazete ve dergi ilanlarını ve duvar ilanlarını dâhil edecek olursak, sembollerin aşırılığının ve sembol selinin boyutlarının tarihte eşine rastlanmamış oranda olduğunu görürüz... Öte yandan, Hz. İsa'nın doğum günü, Hristiyanlığa ait semboller repertuarının neredeyse tamamını tüketilecek bir alışveriş fırsatı olarak kullanılmaktadır. Sınırlamalar o kadar az ki bu durumu, teknolojik ilerlemeye sınırsız egemenlik tanıyan ve geleneğin çözülmesine karşı kayıtsız kalan bir ideoloji tarafından onaylanmış bir tür kültürel tecavüz olarak adlandırabiliriz (Postman, 2013: 162-163).

Habermas'a (2015: 80) göre modern anlamdaki kamusalılık, kamusal erkin alanıdır. Mal ve haber dolaşımındaki ilişkilerin sürekliliği, kesintisiz bir devlet etkinliğini; yani kamu erkini gerekli kılmıştır. Otorite ile donanmış bir şahsın sarayına değil, meşru güç kullanımı tekeli ile donatılmış bir aygıtın kurallarla düzenlenmiş yetkilerine tekabül eden kamu erkinde, asli egemenlik polise geçmekte ve onun tarafından nizam altına alınan özel şahıslar, kamu erkinin muhatapları olarak halkı oluşturmaktadırlar. Bu noktada özelleşmiş iktisadi faaliyet, kamusal düzenleme ve gözetim altında genişleyen mal dolaşımı tarafından yönetilir.

Orwell'in tasvir ettiği polis devleti, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist devletlerde en açık biçimde kendisini göstermiş olmasına rağmen; komünizmin çöküşü ve bilgisayarların ortaya çıkışı, gözetimin biçimini kökten bir şekilde değiştirmiştir (Lyon, 2006: 66). Orwell gözetimi her ne kadar devletin gözetimiyle ilişkilendirmiş olsa da, gözetleme aktiviteleri uzun zamandır hükümet bürokrasisin sınırlarını aşarak toplumsal kanallara taşmaktadır. Hükümetsetel aktiviteler, günlük hayatın izlenmesinde halen geçerliliğini korumaktadır. Fakat bu aktiviteler, günümüz gözetlemesinde yer alan birçok alandan sadece birisidir (Lyon, 2006: 68). Son yıllarda kendilerini tüketiciyi keşfetmeye adanmış kuruluşlar, devlet gözetiminin üstünlüğüne meydan okumaya başlamışlardır (Lyon, 2013: 34-35). Bir zamanlar bürokratik devlet aktörlerinin elinde tutulan monopolün zayıflaması, gözetleme pratiklerinin azaldığı yönünde bir çıkarım yapmak anlamına gelmemektedir. Tam tersine, devlet gücünün geri çekildiği gözetim pratikleri, -bu çekilmeyle doğru orantılı olarak- diğer alanlardaki kâr amaçlı ilişkilerle bütünleşmektedir (Lyon, 2006: 71). Bireyin günümüz toplumun tam anlamıyla katılımcı bir üyesi olarak görülüp görülmemesi, onun tüketim gücüne bağlıdır. Önceden politik yurttaşlık alanında var olduğu düşünülen gözetim, artık topluma dâhil oluşumuzu ticari bir düzeyde etkilemektedir (Lyon, 1997: 27).

Veri-imgeyle ilişkili bir şekilde, yeni toplumsal ilişkiler kategorileri ortaya çıkarılmakta ve özellikle tüketimde ifade bulan toplumsal bölünmeler pekiştirilmektedir (Lyon, 1997: 246).

Amacı, tanımlanabilir coğrafi sınırlara sahip belli sömürgeler üzerinde hâkimiyetten ziyade küresel ekonomi üzerinde sınırsız hâkimiyet olan yeni emperyalizm; panoptik yapının küreselleşmesine gönderme yapmaktadır. Yeni teknolojiler, ekonomik etkinliğin küresel anlamda arttırılması ve çokuluslu şirketlerin gelişiminin sağlanması maksadıyla kullanılmaktadır (Akt. Çoban, 2019: 116). Bu bağlamda, gözetimin küreselleşiyor olmasının birincil nedeni; "mobilité"nin günümüz üretim, takas ve tüketim dünyasına hâkim olan esnek kapitalizmin temel özelliği olmasıdır (Lyon, 2013: 174).

Tüketimi yönetmek için geliştirilen gözetim yazılımları birden fazla işleve sahip olabilmektedir. Bu yazılımlar sayesinde yönetici ya da işverenler; hangi ürünün ne kadar satıldığını bilmekle birlikte, hangi satış elemanının kaç ürün sattığını da bilmektedirler (Lyon, 2006: 86).

Toplumsal bütünleşme tarzlarımızın artan bir şekilde soyutlaşmakta olduğu günümüz dünyasında; gözetleme pratiklerinin amacı, insanların hareketlerini yakalamaktır. Bu kapsamda gözetim; insanların yerini belirler, onları hedef olarak seçer ve aktivitelerini düzenlemeye çalışır (Lyon, 2006: 57). Benzer bir şekilde, Bauman, gözetim biçimlerindeki işlevsel farklılıkların; hedefleri saptamak, yerlerini belirlemek ve bu hedeflere odaklanmayı kapsayan ortak bir zeminden başladığını ifade etmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 106).

Gelinen noktada "eş zamanlı bilişim" kavramına değinmenin faydalı olabileceği değerlendirilebilir. Bilişim dünyasında birinci dalga, her biri birçok insan tarafından paylaşılan ana bilgisayarlar; ikinci dalga, kişisel bilgisayarlar; üçüncü dalga ise, teknolojik donanım ve yazılımın arka planda gizlendiği eş zamanlı bilişimdir. Eş zamanlı bilişimde kullanıcılar kendi kişisel ya da mesleki bilgilerini sisteme dâhil olabilmek maksadıyla sık sık doğrulamak zorundadırlar. Kalp ritmini ve kan basıncını ölçen sensörlerin sağlık sistemine gerçek zamanlı bir erişim sağlayabilmesi; kimlik doğrulama çipleri takılı kapı açma aletlerinin yerel düzeyde kullanılması; alışverişe çıkanların yaşlarına, cinsiyetlerine, profillerine ya da yaşadıkları yerlere göre belirlenmiş teklif ve indirimleri cep telefonları vasıtasıyla alabilmeleri eş zamanlı bilişim uygulamalarına örnek olarak gösterilebilir. Göç

ve ulusal güvenlikteki dışlama eğiliminin, eş zamanlı bilişimin tüketici çeperinde de belirgin olduğu söylenebilir. Tüketicilere yönelik eş zamanlı bilişimin ortaya çıkışı, daha fazla gözetim fırsatı doğurmaktadır. Uygulamalar ve hizmetler daha fazla kişiselleştikçe, olasılıklar giderek kesinleşme eğilimi göstermektedir (Lyon, 2012: 163-166).

Gözetim çalışmaları her ne kadar panoptikon kavramı ile özdeşleşmiş olsa da, özellikle enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişim, kökenini panoptikon kavramında bulan birtakım yeni kavramların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda, çalışmanın devamında, Poster'in bedenlerimizin şebekeler ve veri tabanları ile enformasyon koridorlarına çekilmekte olduğu görüşünü savunduğu "süper-panoptikon"; Bigo'nun yasaklamak kelimesinden ilham alarak faydasızların küresel akıştan dışlanmasını ele aldığı "banoptikon", Mathiesen'in panoptikonu kabul etmekle birlikte, kitle iletişim araçları ile çoğunluğun da azı izlediğini ileri sürerek ortaya koyduğu "sinoptikon", Pimenta'nın gerçek kişilerden ziyade numaralar gibi dijital verilere odaklanan toplum olarak tanımladığı düşük güçlü toplumlarda mahremiyet sorunsalına dikkat çekerek, herkesin herkesi gözetlemesi olarak tarif ettiği "omniptikon" ve bu çalışmada ortaya koyulan "gloptikon" kavramları irdelenecektir.

4.4.1. Süper-Panoptikon: Kaybolan Bedenler

Bentham'ın panoptikon mahkûmlarının seçimlerinin sınırlamasında gördüğü idari başarının; çağdaş idareciler tarafından irrasyonel görülerek reddedildiğini belirten Bauman; günümüz idarecilerinin seçimlerini, kişisel özelliklerde gizli olan ve bu özelliklerin çeşitliliği doğrultusunda büyümekte olan sermaye kaynaklarının belirlediğine vurgu yapmaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 72).

İletişim ve bilgi teknolojilerinin büyümesi ve yayılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan "bedenlerin kaybolması", modernitenin getirdiği ana sorunlardan birisidir. Geleneksel toplumlarda, başka bir kişiyle aynı yerde bulunmak olarak tanımlanabilecek ortak mevcudiyet; toplumsal ilişkinin ve alışverişin alanı olmuştur. Diğerinin gözünün içine bakmaktan doğan güven ve diğeri ile el sıkışmaktan doğan anlaşma, insanları toplumsal ilişki içerisinde tutan en önemli olgulardır. Vücutların karşılıklı ilişkiye girmesine gerek kalmadan insanların faaliyet alanını geliştiren telefonda, kişiler arasında sesle de olsa bir temas noktası bulunmaktadır. Ama elektronik posta gönderdiğimiz zaman, gülen yüzler

gibi harf karakterleriyle belirlenmiş olan semboller, görülmeyen yüzün yerine geçmektedir. İletişim ve bilgi teknolojilerinin elektronik posta, kredi kartları, cep telefonları ve interneti günlük hayatın içine sokması, pek çok ilişkinin ortak mevcudiyet olmadan mümkün kılındığı anlamını taşımaktadır. İşte bu yüzden, gözetlenen toplumların yükselişi, kaybolan bedenlerle ilgilidir. Bedenler, eylemleri uzaktan gerçekleştirdiğimiz zaman yok olmaktadır (Lyon, 2006: 33-35).

Innis'in önemli tespitine vurgu yapan Postman (2013: 14), belirli bir teknolojinin işleyiş biçimi üzerinde kontrol sahibi olanların, bu kontrolden yoksun olanlar karşısında gücü ellerine topladıklarını ve bu güçten yoksun olanlar karşısında kaçınılmaz bir biçimde bir düzen oluşturduklarını ifade etmektedir. Bu kapsamda, Postman bilgisayar teknolojilerinin işçiler, öğretmenler, müzisyenler, dişçiler, tamirciler ve ustalar gibi hayatlarına bilgisayarın girdiği insan yığınlarına hangi konularda avantaj sağladığını sorgulamaktadır. Bu sorgulamadan negatif sonuçlara ulaşır Postman. Postman'a göre, bilgisayar teknolojileri ile birlikte, insanların özel hayatları ile ilgili meseleler gücü elinde bulan kuruluşlar tarafından kolayca elde edilebilir olmuştur. İnsanlar, daha fazla kontrol edilebilir ve daha kolay izlenir olmuş; daha fazla incelemeye maruz kalmaya başlamıştır. Reklam amaçlı elektronik postaların istilasına uğrayan insanlar, reklam şirketlerinin ve siyasi oluşumların kolay hedefleri olmaya başlamışlardır. Okullar ise, çocuklara -çok daha değerli şeyleri öğretmek yerine- bilgisayar öğretmeye başlamışlardır. Yukarıda ifade ettiği tüm olumsuz sonuçlar nedeniyle, gücü kontrol etme yetisinden yoksun olan ve bilgisayar teknolojilerin hedefi haline gelen sıradan insanlar, Postman tarafından "kaybedenler" olarak adlandırılmaktadır (Postman, 2013: 15-16).

Kimin, nerede, kiminle, hangi ekonomik seviyede yaşadığına ilgi duyan devletin idari birimlerinde vücut bulan modern gözetimin hane içi dalgaları; artık tüketici gözetiminin kıyılarına da vurmaktadır (Lyon, 1997: 198). Kentsel mekânlar, sayı ve hacim olarak hızla küçülmektedir. Kalan birkaç *agora*; parçalayıcı güçlerin verdiği zararı onarmak bir tarafa dursun; daha fazla seçici hale gelerek parçalanmayı kuvvetlendirmektedir (Bauman, 2014: 29). Geleneksel kamusal mekânların yerini, genellikle kamu desteği ile özel olarak inşa edilen, sahiplenilen ve yönelten tüketim mekânlarının aldığını savunan Flusty (1997: 48-52), bu mekânlara giriş koşulunun ödeme kabiliyeti olduğunu belirtmektedir. Dışlayıcılığın hüküm sürdüğü bu tüketim mekânlarında, yüksek düzeyli bir denetim mekanizması

oluşturulmuştur. Tüketicinin denetlenmesindeki amaç; ticaretin düzenli akışına müdahale edebilecek düzensizlik ve verimsizliği önlemektir (Akt. Bauman, 2014: 29).

Gözetimin denetime kıyasla yönetime ilişkin olan ticari boyutu, tüketim pratikleri ve satın alma eyleminin yönlendirilmesine ilişkindir. Bu bağlamda, gözetimin tüketimle olan ilişkisi örtük yollardan yayılarak kârlılık ve verimlilik gibi amaçlara yönelmektedir (Yılmaz: 2012: 254). Sonuçları bölgeden bölgeye ve sektörden sektöre farklılık gösterse de; küresel gözetleme, önemli olarak değerlendirilebilecek her sosyal, ekonomik ve politik sektörde görülebilmektedir. Bu bağlamda, gelişmiş bilgi teknolojileri, güvenlik teşkilatları tarafından kanun kaçaklarını ve göçmenleri izlemek amacı ile nasıl kullanılıyorsa; piyasada boy gösteren şirketler tarafından da kişisel müşteri verilerini elde ederek tüketim akımlarını izlemek, belirlemek ve takip etmek maksadıyla kullanılmaktadır (Lyon, 2006: 210).

Birtakım firmalar tarafından stok kontrolünü yönlendirmek için ürün bazlı kontrol sistemleri kullanılmakta iken; bazı firmalar ise, ürünlerin kimlikleri belirlenmiş müşterileri ile bağlantısı olan kredi kartlarıyla alışverişe yönlendirmektedirler (Lyon, 2006: 87-88). İlk durumda, toplanan veriler ürünü satın alan kişiden bağımsızdır ve izlenen süreç, mağazadaki hangi ürünün ne kadar satıldığı ve bu ürünlerin yerine hangilerinin koyulacağıdır. İkinci durumda izlenen süreç ise, hangi ürünün ne kadar satıldığı ile birlikte; hangi müşterinin, hangi ürünü ne sıklıkta ve ne kadar aldığının izlenmesidir. Bu izleme şirketlere, söz konusu müşterilerin gelecekteki alışveriş davranışı hakkında ipuçları sunmaktadır.

Günümüzde büyük marketler, tüketicileri hiçbir zaman beklemek zorunda bırakmayan ve onlara anında seçim yapma şansı veren internetin baskısı altındadırlar (Mattelart, 2012: 292). Geleneksel mağazalarda kasada bekleme, zaman harcama, alınan ürünü taşıma, istenilen ürünü bulamama gibi olgulara katlanamamaya başlayan müşteriler yüzünden; satış ve dağıtım kanalları, tedarik ve lojistik sistemleri kendilerini yeniden tanımlamak zorunda kalmaktadırlar. Lojistik ve tedarik, satış ve dağıtım sistemleri üzerine şirketler tarafından yapılan yatırımlar, gözetim teknolojisinden ayrı düşünülemez. Başlangıçta bir kriz olarak görülen internet ve mobilite, gözetim teknolojilerinin kendilerine sunduğu destek bağlamında şirketler için bir fırsata dönüşmektedir. Aust ve Ammann'ın bu konu hakkındaki dikkate değer yorumları aşağıda sunulmuştur:

Siz yürürken evlerin duvarlarındaki reklamların değiştiğine şahit oluyorsunuz. Günün birinde, birkaç metre uzaklaştığınız anda ilanların değiştiğini ve bu ilanların tam da bir önceki akşam partnerinizle konuştuğunuz seyahat planınızdaki yerin reklamı olduğunu fark ediyorsunuz. Ve bir gün partnerinizle izleyen zamanlarda hakkında konuşmayı düşündüğünüz şeyin reklamı gözünüze ilişir. Bu durumda muhtemelen peşinizde biri var mı diye, dikkat çekmeden arkanıza dönmeyi alışkanlık haline getirirdiniz. Arkanızda her zaman birinin olduğunu düşünürdünüz. Bu örnekleri daha fazla çoğaltmak istemiyoruz. Ancak bu örnekler, internete her girdiğinizde ya da akıllı telefonunuzu her kullandığınızda başınıza gelen durumları tarif etmektedir (Aust ve Ammann, 2019: 9).

Yaşadığımız çağda, insanlar -açık bir fayda ya da kazanç gördüklerinde- kişisel bilgilerini paylaşmakta tereddüt etmemektedirler. Bu noktada tüketiciler için asıl belirleyici konu, özel indirimler ve üyelik ayrıcalıklarından yararlanma olduğu için; kişisel verilerinin başkalarına satılmasına pek de önem vermemektedirler (Lyon, 2013: 71).

Günümüzde temel hak ve özgürlükler için en önemli tehditlerden birini oluşturmakta olan kredi kartları; insanların davranışları ve zevkleri hakkında artan bir miktarda bilgilerin toplanması, işlenmesi ve yayılması için hizmet şirketlerine olanak sağlamaktadırlar. Bu şekilde, şirketler özel bireyler üzerinde kontrolü arttıran ve böylece, pazar paylarını genişleten son derece sofistike araçlara sahip olmuşlardır (Akt. Mattelart, 2012: 283). *"Kadınlara regl günlerinden hemen önce, doğumdan hemen önce ve sonra kuponlar ve örnek ürünler gönderilir."* der Lyon (1997: 199). Mattelart ve Lyon'un tespitlerine katılmamak elde değildir. Günümüzde pek çok süpermarketin müşteri kartları bulunmaktadır. Bu kartlara sahip olmak oldukça kolaydır. İsminiz, iletişim numaranız, adresiniz gibi kişisel bilgilerinizin talep edildiği bir formu doldurmanız, bu karta sahip olabilmek için yeterlidir. Bu kartlar, görünürde kampanyalı ürünlerden haberdar olmanızı sağlayacak, bazı ürünlere taksitle sahip olabilmenize yarayacak ve bazı ürünler için kasada özel indirim yapılmasına imkân verecektir. Fakat esas amaç, müşteriler olarak satın alma alışkanlıklarınızın ortaya çıkarılmasıdır. Bu kartları kullanarak yaptığınız alışverişlerde, hangi ürünleri sıklıkla aldığınız ve ortalama ne kadar harcadığınız gibi bilgiler kodlanmaktadır. Örneğin, yeni doğan bebeğiniz için sürekli bez aldığınız dönemlerde, cep telefonunuza bebek bezlerinin indirimine girdiği mesajı gelmektedir. Bu durum, ilk etapta indirimlerden ve kampanyalardan haberinizi olması bağlamında olumlu olarak görülse de, aslında özel hayatınızla ilgili bilgilerin şirketlerin eline geçmesine olanak tanımaktadır. Ne yediğiniz, ne içtiğiniz, ne giydiğiniz artık şirketlerin elindedir. Bu durum hayatın birçok yönü için geçerlidir. Örneğin bir market, prezervatif satın alma aralığınızdan sizin cinsel ilişkiye girme frekansınız hakkında çıkarımda bulunabilmektedir. Bu çıkarımlar satın alma alışkanlıklarıyla sınırlı değildir. Alkol kullanıp kullanmadığınız, kullanıyorsanız hangi

markayı kullandığınız; gazete okuyup okumadığınız, okuyorsanız hangi sahiplik yapısındaki gazeteyi okuduğunuz; kitap okuyup okumadığınız, okuyorsanız hangi ideolojideki yazarları okuduğunuz gibi özel hayatınıza dair birçok sosyal, ekonomik, kültürel ve ideolojik bilgi veritabanlarında toplanmaktadır. Ayrıca, birtakım şirketler kendi aralarında yapmış oldukları anlaşmalarla, müşteri bilgilerini birbirleriyle paylaşmaktadırlar. Hayatınız boyunca kapısından içeri girmediğiniz ya da web sitesini ziyaret etmediğiniz bir mağazanın "günaydın" mesajı ile güne başlamanız tam da bu yüzdendir. Gelineen noktada sözü Lyon'a bırakmak yerinde olacaktır:

Tezgâhın arkasındaki kişinin bize telefon numaramızı, sürücü ehliyet numaramızı veya posta kodumuzu neden sorduğunu ya da bir makinenin işlemi tamamlayabilmek için otomatik olarak neden daha fazla bilgi talep ettiğini sormaktansa, bu işte bize faydası dokunacak bir yön olduğunu varsayıyoruz. Örneğin mağaza zincirlerinin, havayollarının ve benzerlerinin artık çok yaygın olan "sadakat kartları"nın kullanımına gelecek olursak, yakın zamanda yapılan bir çalışma [Jason Pridmore'un *Loyalty Cards in the United States and Canada (Birleşik Devletler ve Kanada'da Sadakat Kartları)* adlı çalışmasına gönderme yapıyor] insanların sadakat kartlarının kullanımı ile profil çıkarma arasındaki bağlantıları "ya bilmediklerini ya da umursamadıklarını" gösteriyor (Bauman ve Lyon, 2016: 142).

Tüketici gözetlemesinin en önemli yollarından birisi Gandy'nin (1993) "firmaların, tüketime teşvik edici reklam ve diğer çekici unsurları daha iyi saptamasını sağlayan tüketici hakkındaki bilgileri kullanmaları" olarak tanımladığı panoptik sıralamadır (Akt. Lyon, 2006: 130). Bu noktada; insanları yaşadıkları yere, demografik, psikografik ve satın alma karakteristiklerine göre gruplandıran hiyerarşik bir kümelenme sistemi üzerine kurulu bir jeodemografik segmentasyon stratejisi olan PRIZM kavramı öne çıkmaktadır. 1980 Amerika Birleşik Devletleri nüfus sayımı üzerine kurulu olan PRIZM modeli; ABD'yi coğrafi bağlamda üç yüz pazara, üç bin ilçeye, otuz bin posta kodu bölgesine ve üç yüz bin blok grubuna ayırmıştır. Amaç, kümeler arasında anlamlı ayrımlar yaparken önemli yaşam tarzı ve satın alma boyutları açısından grupların homojenliğini arttırmaktır (Dozier ve Repper, 2005: 225). Bu bağlamda; coğrafi, demografik ve nüfus sayımı bilgilerini kendi ellerindeki bilgiler ile birleştiren firmalar, postalarını yollayacakları veya satış işlemleri için temas kuracakları kişileri belirlemede avantaj sağlamaktadırlar (Lyon, 2006: 130). Örneğin, değerli olanlar kaymak tüketici tabakasına alınırken, diğer potansiyel tüketicilerin sessizce sıvışmasına göz yumulduğuna dikkat çeken Lyon; sınıflandırma işleminin ötekileştirilenlerden ziyade hâlihazırda sistemden yararlananlara odaklandığını belirtmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 82).

İnsanlar gözetleme araçları tarafından ne kadar çok kategorize edilir ve sınıflandırılırsa, kendileriyle ortak özellikleri bulunan insanlarla aynı nüfus diliminde yer alma ihtimalleri o derece artmaktadır. Bu bağlamda, gözetlemenin hedefi bütün bir toplum ya da şehir değildir. Gözetlemenin hedefi, parçalanmış menfaatlerdir (Lyon, 2006: 133).

Lyon'a göre veri tabanlı pazarlamada ana fikir, hedef kitle olarak belirlenen insanları saymaktır. Buna rağmen, firmalar sayma işlemi yapılırken, insanları hiçe sayılmadıklarına ve önemsendiklerine inandırmaya çalışarak onları daha fazla alışveriş yapmaya teşvik ederler. Bu süreçte, bireyleşme metalaştırılmaktadır ve panoptik güç, bireyleri cezbetme ve ikna etme yeteneğini elinde bulunduran pazarlamacıların elindedir (Bauman ve Lyon, 2016: 68-69). Bu noktada; panoptik yelpazenin keskin tarafı, reddediş ve direniş yaratarak itaatkâr bedenlerin üretimine engel olabilir. Diğer yandan; yumuşak tarafı ise, hiçbir şeyin farkında değilmiş gibi görünen katılımcıları ayartmak suretiyle onları sersemletici bir uzlaşıya sürükleyebilir (Lyon, 2011: 8).

Mattelart'a (2012: 289) göre, ürünlerin içerisinde bulunan mikro çip teknolojisi, üretimden tüketime ürünlerin yaşamını izlemeye yönelik talepleri karşılamaktadır. Bu teknoloji, sağlık ve gıda risklerinin yönetimi ve sahtecilikle mücadelede önemli avantajlar sağlasa da; tüketicinin davranışlarını tüketicinin bilgisi dışında deşifre etme ve müşteri trafiğini yorumlama gibi gizliliğe karşı birçok tehditlerle de doludur. Her bir tekil ürün için tek bir kimlik oluşturan RFID çiplerinin, yalnızca ürünler için kimlik oluşturma sürecinde kullanılmadığına işaret eden Bauman ve Lyon (2016: 20); aynı zamanda pasaport ve kıyafetlerde de kullanılan bu teknolojinin yaydığı verilerinin, söz konusu pasaportu taşıyan ya da kıyafetleri giyen kişilerle kolaylıkla ilişkilendirilebildiğini ifade etmektedirler.

Benzer şekilde tüketici davranışları yorumlama ve deşifre etme tehditlerini barındıran başka bir teknoloji de "Yakın Alan İletişimi" (*Near Field Communication-NFC*) adı verilen ve gündelik yaşamda giderek yaygınlaşan yeni nesil kablosuz iletişim teknolojisidir. Arslantaş Toktaş vd. (2012: 59) göre, elektronik cihazlar arasında yakın mesafe iletişimin sağlandığı bu teknolojiyle; bireyler alışveriş yaparken nakit para ya da kredi kartına ihtiyaç duymayacak, sadece cep telefonlarını alışveriş yaptıkları noktalarda tutmaları yeterli olacaktır. Kimi pasaportlarda kullanılan RFID çipleri gibi, gelecekte uygulanacak kimlik sistemlerinde de NFC çiplerinin kullanılabileceği değerlendirilmektedir.

Poster, günümüz veri tabanlarında ne olup bittiğinden haberi olmayan "gerçek ben" in (*self*) zararına hareket eden bir "ek ben" (*additional self*) oluşumuna tanıklık ettiğimizi ifade etmektedir (Akt. Lyon, 1997: 35). Gerçek ben halen var olsa da; artık gerçek olanla ek olanı ayırt edemeyecek ve bunun sonucunda, kim olduğumuzu bilemeyecek durumdayız (Lyon, 1997: 266). Örneğin ebeveynler bebeklerine bir isim verirken, devlet de kimlik numarası vermektedir. Ebeveynler tarafından koyulan isim, kısa süre içerisinde bebeğin kimliğinin bir parçası haline gelirken; devletin numaralarla yapmış olduğu kimlik tanımlama ise, bebeğin hayatı boyunca tanımayacağı kişileri, organizasyonları ve sistemleri kapsayabilmektedir. Formel ve soyut olan bu numaralandırma, gerçek kimlikle bir çatışma içerisinde bile olabilmektedir (Lyon, 2012: 24). Bu noktada, kişinin kendisini nasıl tanımladığı ile bir makine sistemi tarafından nasıl tanımlandığı arasındaki fark dikkate değerdir (Lyon, 2012: 27). Aust ve Ammann (2019: 359), benlik tartışmasına şu şekilde dâhil olmaktadır:

Hayatımızı ve şahsiyetimizi gittikçe daha fazla oranda internette görüntülediğimiz sürece, dijital kişilik haklarımız da buna uyum göstermek zorundadır. Yakın gelecekte, yalnızca iletişim, hareket ya da finans verileri değil, genetik ve tıbbi bilgiler de "çevrimiçi" elde edilebilecektir. En geç o zaman "dijital şahsiyet", "gerçek şahsiyet" kadar haklara sahip olacaktır.

Poster'a göre bedenlerimiz, şebekeler ve veri tabanları ile enformasyon koridorlarına çekilmektedir ve bu enformasyon koridorlarından kaçabilecek hiçbir sığınak kalmamıştır. Her bir kredi kartı kullanımı, her satın alma eylemi neticesinde çoğalan ciddi miktardaki veri süper-panoptikon ile sonuçlanmaktadır. Poster, depoya veri sağlayan gözetim altındaki insanların, gözetimin birincil ve gönüllü unsuru olmalarını; süper-panoptikonun panoptikonla arasındaki tek fark olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda insanlar; işverenlerin, bankaların ve pazarlama şirketlerinin depoladığı verilerle ilgili olarak çok fazla bir şüphe duyma eğiliminde değildirler (Akt. Bauman, 2014: 59-60).

Panoptikonun tersine, süper panoptikonda gözetim için herhangi bir çabaya gerek yoktur. Çok hızlı bir şekilde hareket eden ve hayatımızı saran telefon kabloları ve elektrik devreleri; hareketlerimizi yoğun bir şekilde gözetim söylemine, özel davranışlarımızı aleni duyurulara, bireysel eylemlerimizi kolektif dile dönüştüren süper panoptikonun son haddidir (Poster, 1996: 184). Panoptikon, kendi içsel yaşamlarını geliştirmek isteyen özneler yaratırken; süper-panoptikon, kimlikleri bilgisayarlar tarafından yapılandırılan dağılmış nesneler yaratmaktadır. Özne, kendisi ile ilgili verilerin uzaktan kumanda edilen

ve erişilebilir kimlikler üreten bilgisayarlar tarafından kopyalanması ve merkezileşmekten uzaklaştırılması sonucunda nesneleştirilmektedir. Bu durum, kaybolan bedenlere işaret etmektedir (Lyon, 2006: 235).

Günümüzün haberleşme devreleri; elektronik olarak eski duvarların, kepenklerin ve gözetleyicilerin denetimini kolaylaştıran diğer mimari özelliklerin yerini alarak süper-panoptikonu yaratmaktadır (Lyon, 1997: 265). Bu noktadan sonra, *"artık hepimiz disipline edilmiş tüketiciler ve yurttaşlar olarak katılırız; uysallıkla form doldurma, sürücü ehliyetleri ve kredi kartları üretme yoluyla sürekli olarak kurala uyarız."* (Lyon, 1997: 265).

Panoptikonun, bireyleri üreticiler ya da askerler olarak ağına düşürdüktan sonra, onlardan rutin ve tek tip davranış sergilemesini beklediğini ve talep ettiğini belirten Bauman (2014: 61); süper-panoptikonun ise, güvenilir müşterileri kayda geçirirken, kaydedilecek bir tüketim potansiyeli olmayan insanları sistemden elediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, bir ayıklama, ayırma ve dışlama aracı olarak süper-panoptikon; küreselleri eleğin üstünde tutarken, yerelleri temizlemektedir. Bauman, şu şekilde açıklıyor:

Veritabanı (süper-panoptikon) yurtsuz sibermekâna kabul ettiği belli insanların nereye giderlerse gitsinler kendilerini evlerinde hissetmelerini, vardıkları her yerde sıcak karşılanmalarını sağlar; diğerlerini ise pasaport ve transit vizelerden yoksun bırakır ve sibermekân sakinleri için ayrılan yerlerde gezmelerini engeller. Fakat, bu ikinci etki (süper-panoptikon), birincinin (panoptikon) yan etkisi ve tamamlayıcısıdır. Panoptikon'un aksine veritabanı, insanları yerlerine çivileyen bir pranga değil, hareketlilik sağlayan bir araçtır (Bauman, 2014: 61).

Gilles Deleuze 1990 yılında; insanları sınırlayarak etkinlik gösteren toplumlardan, sürekli denetim ve anlık iletişim aracılığıyla faaliyet gösteren denetim toplumlarına doğru ilerlediğimiz tespitinde bulunmuştur (Akt. Mattelart, 2012: 277-280). Bu bağlamda, disiplin toplumlarında kişi okuldan kışlaya, kışladan atölyeye her olguya diğerini tamamlayarak sil baştan başlarken; kontrol toplumlarında kişi bir arada var olan işyeri, eğitim sistemi ve askerlik sistemi gibi olguların hiçbirisi ile ilişkisini tam olarak kesmemektedir (Deleuze, 1992: 5). Alain Mons da 1992 yılında, markaların ve markaların iletişim fonksiyonunun; şirketlerden şehirlere, yardım kuruluşlarından resmi kurumlara kadar giderek artan kapsamlı kimlik tanımlama faaliyeti için ortak payda haline geldiği sonucuna ulaşmıştır. Genelleştirilmiş denetim toplumunda bireysel davranışı tahmin etme ve istatistiksel aralığa dayalı kategoriler inşa etme süreci; pazarlama uzmanlarının

"stilleri", finansörlerin "skorları" ve polislerin "profilleri" arasında yer almaktadır. Bu noktada, Foucault'nun izinden giden tarihçi François Ewald, insanoğlunun yeni bilim rüyasının; internet bağlantılarını, DNA test sonuçlarını ve tüketici davranışlarını birleştirmede başarılı olmak olduğunu belirtmektedir. Ewald bu rüyanın gerçekleşmesi durumunda, fazlasıyla pratik bir amaca hizmet eden insan doğasının gizeminin tükenme riskine dikkat çekmektedir (Akt. Mattelart, 2012: 279-280).

Artık dijital bir çağda yaşıyoruz. Gelişen teknolojiler kredi kartı, cep telefonu, internet, elektronik posta, sosyal medya ve sanal alışveriş gibi kavramları ortaya çıkarmıştır. İlk bakışta, bu kavramlar hayatlarımızı kolaylaştırıyor gibi görünseler de; aslında bedenlerimizin kaybolmasına giden yolu açmaktadırlar. Tokalaşmanın, tebessümün, kucaklaşmanın, hareketlerin, mimiklerin ve söylemin; yerini giderek "emojiler"e bıraktığı bir döneme yelken açmış durumdayız. Kredi ya da mağaza kartlarıyla yaptığımız her alışveriş, internette fareye dokunduğumuz her tık, cep telefonumuzla yaptığımız her konuşma, elektronik postamızla gönderdiğimiz her ileti, sanal alışveriş platformlarından yaptığımız her alışveriş, sosyal medya hesabımızdan yaptığımız her paylaşım ya da beğeni verilerimizin -gerektiği zamanda kullanılmak üzere- kaydedilmesiyle, yani süper-panoptikonla sonuçlanmaktadır. Tüm bu veri akışı içerisinde -Poster'ın da vurgu yaptığı gibi- gerçek benliğimizle bir çatışma potansiyeli bulunan ve bedenlerimizin kaybolmalarına hizmet eden bir ek (dijital) benliğe sahip olmaktayız. Burada en dikkat çekici nokta, ufak kazanımlar uğruna gerçek benliğimizi gönüllü olarak numaralardan oluşan dijital benliklerimize teslim ederek gözetimi içselleştirmemiz ve verilerimizin sürekli olarak gözetim altında tutulmasına izin vermemizdir.

4.4.2. Banoptikon: Küresel Bir Elek

"Yasaklamak" anlamına gelen "ban" ve "gözlemlemek" anlamına gelen "opticon" kelimelerinin birleşmesi ile oluşan banoptikon kavramı, dilimize "yasaklamak için gözetlemek" ya da "hariç tutmak için gözetlemek" olarak çevrilebilir.

Küreselleşen dünyanın ekonomik sonucu; zenginler daha da zenginleşirlerken, fakirlerin daha da fakirleşmeleridir. Fakirler daha fazla fakirleşemiyorsa, zenginlere oranla daha az zenginleşmelidirler. Küresel dünyanın gözetim teknikleri ekonomik tabanlı olduğu kadar; ırk ve etnisite bağlamında da istenilen ve istenilmeyen insanlar arasında ayrımcılık

yapmaktadır (Lyon, 2006: 182). Bu bağlamda, potansiyel teröristler ve göçmenler gibi belgesizlere (tüketici kapitalizmin normalleştirme eleğinden geçemeyenler) odaklanan bir gözetim süreci belirlemektedir. "Optikon"un birilerini dışlamak gibi özel bir amaca sahip olduğu bu süreçte; polis, asker ve diğer profesyoneller yeni "güven(siz)lik uzmanları" olmak için adeta sıraya girmektedirler. Bu kapsamda, farklı kaynaklardan gelen bilgilerin birleştirilmesi sonucunda, yeni sınıflamalar meydana getirilmektedir (Lyon, 2013: 100).

20. yüzyıldaki yurttaşlık tanımları, her ne kadar herkesi sağlık, sosyal yardım ve yasal koruma sistemlerine dâhil etmeye vurgu yapmış olsa da; kimlik tanımlama sistemlerini içeren daha yeni yurttaşlık uygulamaları, istenmeyen unsurların dışlanmasına yönelik çalışmaktadır (Lyon, 2012: 90). Kavramı ortaya atan ilk kişi olan Didier Bigo, profil çıkarma teknolojilerinin belli başlı gözetim biçimlerine tabi kılınmasını banoptikon olarak adlandırmaktadır. Lyon'a göre bu fikir, küreselleşmiş güven(siz)liğin polis, sınır görevlileri ve hava yolu şirketleri gibi oluşumların gittikçe artan planlı faaliyetlerinin teorik bir analizinden doğmaktadır. Nüfus hareketlerini izlemek ve kontrol etmek amacıyla günümüz gözetimin araçlarının kendilerine sunduğu mekâna tabi olmama avantajını hem politik, hem de ticari alanda kullanan uluslararası gözetim ve kontrol bürokrasisinin uygulamaları, küresel bir panoptikondan ziyade banoptikon ile sonuçlanmaktadır. Yalnızca spesifik bir ulus devletten ziyade küresel güç demetinden dışlanan insan kategorileri yaratan dispotif (müdahale aygıtları); kişilerin iyi mi, yoksa kötü mü karşılanacağına karar verilen verileri göstermektedir. Banoptikon; veri akışını (özellikle henüz meydana gelmemiş şeylerle ilgili veri akışı) yönlendirmek için veri tabanlarını kullanmaktadır. Bigo; dispotifin bireylerin sınır hareketlerine yoğunlaşan enformatik ve biyometrik gözetim tarzlarını güçlendirmeye yönelik devletler ve şirketler üzerinden işlemekte olduğunu belirtmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 75-76). Sosyal yardımlarda sahtecilik yapanların ya da terör şüphelilerinin, daha önceki eğilimlerine göre kategorize edilerek henüz bir şey yapmadan suçlandıklarını öne sürer Bigo. Bu, risksiz bir toplum yaratmak amacıyla, bilgi ve teknolojiyi yardımıyla şekillenmiş hedef gözetken bir müdahale biçimidir (Akt. Lyon, 2012: 90-91).

Özgürlüğü tüketici lehine yeniden yorumlayan hükümetler; genel olarak tüketici olmayan yoksulları, tüketici çoğunluktan uzak tutan mekânlara hapsederek, yeni yurttaşlık uygulamalarına omuz vermektedirler (Lyon, 2012: 217). Bauman'a göre; panoptikon içeride tutarken, banoptikon dışarıda tutar. Panoptikonda disipline edici araçlar ön

plandayken, banoptikonda güvenlik kaygıları belirleyicidir. Güvenlikli siteleri, alışveriş merkezlerini ve süpermarketleri kuşatan kapalı devre kamera sistemlerini banoptik cihazların en yaygın ve kalıp oluşturan örnekleri olarak ele alan Bauman; banoptikonun, kredi kartları ve akıllı telefonlarla sağlanan kendin-yap tarzı gözetim düzeninin kurulmuş olduğu ve yeniden üretimin yeterli olduğu bölgelerde de girişi koruduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda banoptikonla, kredi kartı ve akıllı telefon gibi kendin-yap tarzı gözetim araçlarına sahip olmamaları nedeniyle gözetimi uygulayacağına güvenilmeyen kişilerin söz konusu bölgelere girişi engellenmektedir. Uyum konusunda isteksizlik belirtileri gösteren veya bağlayıcı kalıpları ihmal etmeyi planlayanları tespit etmek, banoptik aygıtların bir diğer görevidir (Bauman ve Lyon, 2016: 78). Şöyle devam ediyor Bauman: "*Gözetim teknolojisi günümüzde iki karşıt stratejik amaca hizmet etmekte, iki cephede gelişmektedir: bir cephede hapsetmek (ya da 'çitin içine almak'), diğerinde ise dışarıda bırakmak (ya da 'çitin dışında bırakmak').*" (Bauman ve Lyon, 2016: 78).

Banoptikonun ulus-devletin ötesindeki küreselleşmiş mekânlarda faaliyet gösterdiğini belirten Lyon, bu nedenle iktidar ve direniş etkilerinin günümüzde sadece devlet ve toplum arasında hissedilmediğini vurgulamaktadır. Bu noktada Lyon, banoptikonun aşağıda belirtilen üç özelliğine vurgu yapar:

1. *Liberal toplumlar içerisinde istisnai bir güce sahiptir:* Olağanüstü haller rutinleşmiştir.
2. *Profiller çıkarır:* Gelecekteki olası davranışlarından korkulan bazı grupları ve tedbir olsun diye dışarıda bırakılmış insan kategorilerini ötekileştirir.
3. *Dışlanmayan grupları normalleştirir:* Malların, sermayenin, bilginin ve insanların serbest dolaşımına inanılmasını sağlar (Bauman ve Lyon, 2016: 76).

İktidar sahipleri tarafından mültecilerin kalmalarının emredildiği yerleri tanımlayan "geçiş kampı" kavramının bir tezat içermesinden yakınan Bauman; aslında bu yerlerin "geçiş reddi" ile ilişkilendirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Mülteci kampına yüklenen tek anlam, kampın sınırları dışında kalan tüm yerlere geçişin yasak olmasıdır. Bir mültecinin kampın içinde olması, banoptik araçlarla çevrelenen bedeninin insanların geri kalanının paylaştığı dünyadan dışlanması anlamına gelmektedir. Bu noktada, alıkoyma merkezleri ve mülteci kamplarında yaptığı alan araştırmalarını kitaplaştıran Michel Agier'in ifadelerine başvurur Bauman. Sürgün edileni, diğer insanlardan ayıran şey; onun nereden geldiği

değil, başka bir yere gitmesinin yasaklanması ve imkânsızlaştırılması sonucunda nereye gidemediğidir. Agier; mülteci kamplarını, evsizlerin hayatını geçirdikleri alanları ve şehir gettolarını ortaya attığı "sürgün koridorları" kavramının içine yerleştirmektedir. Bu noktada, bir mülteci ile evsiz bir şehirlinin ya da getto olarak adlandırılan şehrin gelişmemiş bölgelerinde yaşayan bir insanın gözetim bağlamında farkları yoktur. Hepsi sürgün koridorlarının sakinleridir. İktidar tarafından hepsi faydasız olarak görülmektedir. Bu bağlamda, banoptikonun amacı; faydasız (Bauman faydalının karşısı olarak atık kelimesini kullanıyor) olarak tasvir edilen bu insanların faydalılardan ayrılmasını ve faydalıların dünyasının dışına hapsedilmesini garantiye almaktır. Banoptikonun faydasız olarak işaretlediği kişilerin; biyolojik olarak çözülmesi (faydalı hale gelmesi) gerçekleşene kadar hapsedilmesiyle ise panoptikon ilgilenmektedir. Lyon da panoptikonun olduğu her yerde banoptikonun da bulunduğu yönündeki ifadeleriyle Bauman'ın düşüncesini desteklemektedir. (Bauman ve Lyon, 2016: 79-81).

Lyon'a göre, kontrol noktalarının, gümrük ve göçmen bürolarının yerleri ve teçhizatları her ne kadar sınır geçişlerinde olsa da; uzaktan kontrol edilen veritabanları ve telekomünikasyon ağlarının kullanımıyla birlikte, kontroller artık sınır ötesi ya da en azından birden fazla yerde olacak bir biçimde yapılmaktadır. Sınırın her yerde olmasından şu anlam çıkmaktadır: Sakıncalı göçmenin nerede olduğu önemli değildir. Nerede olursa olsun gözetim teknolojilerinin sunduğu imkânlarla yakalanacaktır (Bauman ve Lyon, 2016: 105). Tekrar Bauman'a kulak verelim:

Mağazaların ya da güvenli sitelerin girişlerinde bulunan gözetim aygıtları, tespit edilen hedefleri yok etmek için tasarlanmış bir "öldürücü silah"a sahip değildir; ama yine de bunların kullanım amacı hedefleri etkisiz hale getirmek ve "sınır dışı" etmektir. Aynı şey, kredi kartı talebinde bulunan müşteriler içinde kredilendirmeye uygun olmayanları ayırt etmekte kullanılan gözetim için veya alışveriş merkezlerine akın eden kalabalığın içinde beş kuruşuz aylakları gelecek vaat eden müşterilerden ayırmak için kullanılan gözetim araçları için de söylenebilir. Çağdaş gözetimin bu iki biçiminde de fiziksel bir ölüme sebep olmak amaçlanmıyor; fakat peşinde oldukları şey yine de aslında bir çeşit ölüm (önemli olan her şeyin ölümü). Bedensel bir ölüm olmadığı gibi bir son da değil; geri dönüşü (prensip) mümkün olan bir ölüm söz konusu: *toplumsal* yeniden dirilmeye (hakların eski hale getirilmesine, sahiplerine geri verilmesine) açık kapı bırakan bir toplumsal ölüm. Ban-optikonun varoluş nedeni olan toplumsal dışlanma, davaların birçoğunda cezanın infazı ertelense bile, özünde toplumsal *ölüm* hükmüne benzerdir (Bauman ve Lyon, 2016: 106-107).

Panoptikon çıkışı, banoptikon girişi yasaklamaktadır. Bu bağlamda, her panoptikon, içerisinde bir banoptikon barındırmaktadır. Panoptikon, kapatmak için polis, asker, gardiyan doktor ve psikiyatr gibi biyo-iktidarın bürokratik araçlarına başvururken; banoptikon, içeri almamak için süper-panoptikon tarafından sunulan veri tabanından

yararlanmaktadır. Burada en dikkat çekici nokta; panoptikon yerelken, süper-panoptikonun küresel veri akışından faydalanan banoptikonun küresel olmasıdır. Bu kapsamda banoptikona düşen görev, mülteciler, evsizler, işsizler, gettolarda yaşayanlar gibi istenmeyen grupları ötekileştirirken; üretim ve tüketim gibi ekonomik sürece katkı sunan grupları normalleştirip küresel sürece dâhil etmektir.

4.4.3. Sinoptikon: Yol Gösteren Hükümdarlık

Sinoptikon (synopticon) kavramı Yunanca'da "birlikte ya da aynı zamanda" anlamına gelen "syn" kelimesiyle, "görsel olarak yapılan" anlamına gelen "opticon" kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Türkçeye, "birlikte gözetlemek" ya da "çoğun azı gözetlemesi" olarak çevrilebilmektedir.

Uyrukların hareketsizleştirilmesine dayanan panoptikonda; gözetimin amacı, kaçıışı önlemek ya da en azından düzenli hareketleri engellemek olmuştur. Mathiesen başta televizyon olmak üzere, kitlesel medyanın yükselişine vurgu yaparak; azın çoğu seyrettiği panoptikonun aksine, azın çoğunluk tarafından seyredilmesine dayanan sinoptikon adını verdiği yeni bir güç mekanizmasını ortaya koymuştur. Panoptikon, insanları seyredilebilecekleri bir mekâna zorla getirirken; küresel amaçlara hizmet eden sinoptikonda, baskıya ihtiyaç yoktur ve çoğunluk durumundaki insanlar, sıkı bir elemenden geçirilmiş azınlığı seyretmeleri konusunda ayartılırlar (Bauman, 2014: 62). Bu noktada Bauman, mevcut talebe yönelik üretim (ihtiyaçların giderilmesi) safhasından, uyandırılan arzunun kışkırtılması, ayartılması ve kuvvetlendirilmesi (ihtiyaçların yaratılması) safhasına geçişi; tüketim toplumunun gelişimindeki en büyük devrim olarak değerlendirmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 139). Bauman'ın sinoptikonla küresellik arasında bağ kurduğu düşüncelerini detaylandırmak için, düşünürün kendi ifadelerine başvuralım:

Panoptikon'da belli bazı seçilmiş yereller, öteki yerelleri seyrediyordu (Panoptikondan önce ise sıradan yerel halk, içlerinden seçilmiş olanları seyrediyordu). Sinoptikon'da, yereller küreselleri seyretmektedir. Küresellerin otoritesi, uzaklıkları sayesinde emniyet altındadır; küreseller, kelimenin tam anlamıyla "bu dünya dışında"dır, ama onların yerel dünyalar üzerinde fink atması, bir zamanlar Hristiyan dünyası üzerinde fink atan meleklerden çok daha, gündelik ve bıkırtırcasına görünürdür. Küreseller, aynı anda hem erişilmez hem gözümüzün önünde, hem muhteşem hem aleladedir ve erişilmeyecek kadar yüksekte olsalar da aşağıdakilerin hepsinin de peşinden gidebileceği ya da gitmeyi düşleyeceği parlak bir örnek ortaya koyarlar; onlara hem hayranlık duyulur hem de gıpta edilir; bu yöneten değil, yol gösteren bir hükümdarlıktır (Bauman, 2014: 63-64).

Mathiesen (1997: 218-219), hapishanelerin, polis ve diğer kontrol sistemlerinin yanında okul, sağlık, psikiyatrik ve sosyal sistemler gibi azın çoğu izlediği bir toplumda yaşadığımızı kabul etmekle birlikte; Foucault'nun kitle iletişim araçlarından bir kelime bile bahsetmediğine vurgu yapmaktadır. Ona göre, kitle iletişim araçlarının gelişimi hesaba katılması unutulmuş bir olgudan çok daha fazlasıdır.

Günümüz toplumlarında hala bulunan panoptik etkilerin sinoptikten ayrı düşünülemeyeceğinin altını çizen Lyon; bunun sebebi olarak, panoptik etkilerin sinoptik etkileri şekillendirmeye yardımcı olmasını göstermektedir. İkiz Kuleler'in alevler içindeki görüntülerinin sürekli olarak televizyonlarda gösterilmesi, insanlar arasında muhtemel bir tehdidin halen devam ettiği algısını oluşturmuştur. Bu tehlikenin ancak yeni güvenlik doktrinleri ve gözetim ilkeleri ile önlenebileceği konusunda insanların ikna edilmesi için, sürekli olarak tehlikeyi çağrıştıran imajlar kullanılmıştır (Bauman ve Lyon, 2016: 83).

Mathiesen'e (1997: 218-223) göre; hem panoptikon, hem de sinoptikon toplumumuzun ve modernitenin dönüşümünü temsil eden olgulardır ve birbirleriyle paralellik gösterdiği üç nokta vardır. Birincisi; hem panoptikon, hem de sinoptikon modern zamanlar olarak değerlendirilen 1800-2000 yılları arasında ivme kazanmıştır. İkincisi; hem panoptik gözetim yapısı, hem de medya yapısı toplumdaki gücün potansiyel araçlarıdır. Üçüncü ve en önemlisi, panoptikon ve sinoptikon sıkı bir etkileşim içinde ve hatta birbirleri ile bütünleşerek gelişmiştir. Aynı organizasyon hem panoptik hem de sinoptik davranışlar sergileyebilir. Mathiesen söz konusu bütünleşme için Roma Katolik Kilisesi'ni örnek göstermiştir. Ona göre, çoğunluk olan bireylerin kilise temsilcilerine sırlarını dökmeleri panoptik bir eylemdir. Bu eylemde kilise rahipleri az olan ve gören iken, onlara sırlarını açan bireyler çok olan ve göremeyenlerdir. Bununla birlikte, Katolik Kilisesi'nin devasa katedralleri sinoptik hayranlık uyandırmak maksadıyla bilinçli bir şekilde görünür yerlere yapılmışlardır ve dini vaazları ve Papa'nın konuşmalarını dinleyecek olan büyük insan topluluklarını bir araya toplayabilecek şekilde planlanmışlardır. Burada ise çok olan halk gören, az olan katedral ise görülen konumundadır.

Foucault'nun 18. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde saray ve kiliselerin mimari yapısı bağlamında Mathiesen ile aynı fikirde olduğu değerlendirilebilir. Mathiesen bu durumun amacını sinoptik hayranlık uyandırmak olarak değerlendirirken; Foucault ise, iktidarın gücünü ve Tanrısallığını göstermek olarak yorumlamıştır. Her ne kadar sinoptik hayranlık

uyandırma ile iktidarın Tanrısallığını göstermenin aynı kapıya çıkacağı değerlendirilebilse de; Foucault'nun yazılarında 18. yüzyılın sonundan itibaren mimaride Tanrısallık gösterme amacının, yerini uzamın ekonomik ve siyasal araçlarla düzenlenmesine bıraktığı görüşünü görmemiz mümkündür. Bu bağlamda, Foucault için 18. yüzyılın sonundan itibaren hayranlık uyandıracak kiliseler ve saraylar inşa etmenin bir önemi olmadığı ve Mathiesen ile bu konuda farklı bakış açılarına sahip oldukları değerlendirilebilir.

Mathiesen'in araçsal ve yukardan aşağıya olan medya modeli; direnişi, medya ürünlerindeki ve tepkilerindeki alternatif eğilimleri, kültürün rolünü ve internetin artmakta olan merkeziliğini ihmal etmektedir. Bu bağlamda, Mathiesen'in katkısı, medyanın kontroldeki rolünden ziyade gözetim ve kitle medyasının arasındaki etkileşimin altını çizmek olmuştur (Doyle, 2011: 283). Lyon, Doyle'un fikirlerine genel anlamda katılsa da, sinoptikon kuramını oluşturduğu dönemde sosyal medyanın olmaması nedeniyle, Mathiesen'in dijital medyayı ihmal etmekle suçlanamayacağını ifade etmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 84).

Bauman, panoptikonun yerine gelen sinoptikonla birlikte, mahkûmların içeriden dışarıya çıkmalarını engelleyen yüksek duvarlara ve gözetleme kulelerine olan ihtiyacın ortadan kalktığını belirtmektedir. Sinoptikonla birlikte, duvarların, mahkûmların (günümüz tüketim toplumu insanların) kendileri tarafından örülmesi ve bu duvarların içerisinde kendi iradeleri ile kalmaları beklenmektedir. Bir zamanların normatif düzenlemelerinin yerini cazibe ve baştan çıkarma, polisin yerini ise arzuların almasıyla birlikte; gözetleme kuleleri özelleştirilmiştir. Polisin kurbanları kovalaması, gönüllülerin kölelik fırsatlarının peşinden koşması ile yer değiştirmiştir (Bauman ve Lyon, 2016: 87-88). Mathiesen'in bir kısım düşünürce sinoptikon kuramında ihmal etmekle suçlandığı dijitallik olgusu, Bauman tarafından etkileyici bir şekilde sinoptikon bağlamında yorumlanmıştır. Bauman'a göre, bireysel sinoptik girişimlerin kısa süreli dağıtımlarının izlenmesi, düzenlenmesi ve yönlendirilmesi uzmanlar gerektirse de; veritabanını oluşturanlar, sinoptik olarak önceden düzenlenmiş ve yayılmış eylemlerde bulunan Facebook ve Google gibi dijital platformlarının görünüşte özerk olan kullanıcılarıdır. Bu bağlamda, sinoptik aygıtı seçme, kurma ve faaliyete geçirme sorumluluğunu taşıyanlar, mahkûmların ta kendileridir. Bu noktada, panoptikondaki gardiyanların yerini alan sinoptik uzmanları biraz daha açmak gerekebilir. Söz konusu uzmanlar, zorunlu rutinliğin tek tipliğini gözetleyen eski moda gözetmenler değildirler. Onlar, sürekli bir biçimde değişebilen arzu kalıplarının ve bu

geçici arzuların şekillendirdiği davranışların iz sürücüleri ve takipçileridirler. Tasarım ve yapım aşamasında bulunmadıkları sinoptikonun tamamlayıcı kollarıdır (Bauman ve Lyon, 2016: 88).

Lyon'un sinoptikonu tasvir etmekten ziyade sosyal düzenlemeye vurgu yaptığı şu ifadeler, Bauman'ın sinoptikona bakış açısını kusursuz bir biçimde özetlemektedir:

Burada, her şeyden önce kategorizasyon ve sınıflandırma kullanılarak, baştan çıkarma ve itaat etmeye zorlamak kadar etkilemek olarak görülen işlem, aynı zamanda verimli şekilde sosyal orkestrasyon olarak da düşünülebilir. Her şeyi kapsayıcı bir yol aranır ... ama müzik, orkestra çukurundaki, şefle işbirliğinde bulunan ve ortak olan (gözetleme yerlerinde kredi kartı kullanan ya da kamera ve tarayıcıların altından geçen) aktif özneler tarafından üretilir... Müzik, Mozart'ın klasik düzeninden çok, değişik alanlarda değişik derecelerde itaat gösteren tahmini bir jazz doğaçlamasına benzetilmektedir (Lyon, 2006: 74).

Standart malların seri üretiminden uzaklaşan kapitalist faaliyet; kimilerinin "post-Fordist" olarak tanımladığı tasarım mallarının esnek üretiminin yapıldığı ve tüketici seçiminin sonsuz olduğu bir döneme girmektedir (Lyon, 1997: 168). Geçmişte belirsiz bir pazar için üretim yapan kapitalist piyasa, günümüzde talep tarafından yönetilmekte ve siparişleri bireyselleşmiş müşterilerin arzularına göre hazırlamaktadır. Sonuç olarak eğilim, toplu üretim ve toplu ticaretten; sadakat kulüplerine, kredi kartlarına, isimli elektronik postalara, kısacası her müşterinin bireysel satın alma davranışlarına yönelmiştir (Lyon, 2006: 87).

Bauman, tüketici gözetimi alanında kullanılan panoptik ve sinoptik aygıtların, banoptikonun zemin temizleme işi bittikten sonra devreye girdiğini belirtmektedir. Çünkü arama önerileri olgunlaşmış ve zenginleşmiş müşteriler için geçerlidir. Söz konusu önerilerin banoptikonun "olağan şüphelileri" olan kusurlu, miskin ve faydasız müşterilere uygulanması kaynak israfından başka bir anlam taşımamaktadır.

Bauman'a göre, günümüzde pazar içerisindeki bilgi işlemiden sorumlu mühendisler, sinoptikonla banoptikon arasında bir yerde bulunmaktadır. Şirketler, hedefleri için ümit verici müşterileri keşfetmek kadar, bu hedeflere aykırı müşterileri de tespit etmek durumundadırlar. Bu bağlamda, etkili bir pazarlamanın -eş zamanlı olarak- hem sinoptikona, hem de banoptikona ihtiyacı vardır (Bauman ve Lyon, 2016: 88-89). Bauman sözlerine şu şekilde devam ediyor:

Kurumsallaşmış bu iki gözetim tekniği arabiriminin iyi ve hatta numunelik bir örneği, gelen aramaları işlemiden geçirmeye ihtiyaç duyan şirketlerin kullanımı için geliştirilmiş olan yazılımdır. Bu yazılım sayesinde, arayanlar -şirket karını artırma (ya da artırmama) potansiyeline göre- sınıflandırılarak farklı şekilde muamele edilmek üzere ayrılırlar. Gelecek vaat edenler beklemeye alınmadan, anında karar verme yetkisine sahip olan kıdemli operatörlere derhal bağlanır. Umut vaat etmeyenler ise tekrarlayan mesajların arasına serpiştirilmiş aynı melodileri dinlemekten ve müsait olan ilk operatöre bağlanacakları vaatlerinden sıkılmış bir biçimde sonsuza kadar hatta bekletilirler. Eğer bu davetsiz misafir, bu muameleden ve onun getirdiği alaya alınma hissinden sağ çıkar ve telefonu kapatmayı reddederse, sonunda bu aramaya sebebiyet veren sorunu (genellikle de bir şikâyeti) çözme yetkisi olmayan daha alt kademedeki operatöre bağlanır (Bauman ve Lyon, 2016: 89).

Bauman'ın dikkat çektiği noktayı telefon bankacılığı ile örneklendirebiliriz. Bankanın telefonu çevrildiğinde direkt olarak müşteri temsilcisiyle görüşme ihtimaliniz sıfıra yakındır. Otomatik bir yazılımla karşınıza çıkan ses, önce arama sebebinizi birkaç kelime ile özetlemenizi ister. Talebiniz mümkün oldukça otomasyon sistemi ile çözülmeye çalışır. Çünkü bankanın gözünde, gerçek zamanda sizin için işlem yapacak canlı bir operatöre hemen bağlanabilecek kadar değerli değilsinizdir. Dinlediğiniz her menü size numaralar sunar. "Kredi kartı işlemleri için 1'e, banka kartı işlemleri için 2'ye basınız." Bu sayılar devam edip durur. Eğer talebiniz otomasyon sistemle halledilemeyecek bir taleptir; müşteri temsilcisine bağlanmanız dakikalar sürer, size müzik dinletirler, arada sırada beklettikleri için özür dilerler. Hasbelkader, beklemekten sıkılıp telefonu kapatmaz ve müşteri temsilcisine bağlanabilirseniz, talebiniz bir ihtimal çözülür. Genellikle de, "Bu işlemi yapabilmemiz için banka şubemize gelmeniz gerekmektedir." cevabını alırsınız. İşte bütün bunlar ümit verici müşteri olmadığınız içindir. Hâlbuki banka hesaplarınızda büyük paralar olsaydı; telefon numaranızı veya sesinizi kodlayan bir yazılım sayesinde, bankanızın telefonunu çevirdiğinizde karşınıza direkt olarak şimdiki zamanda gerçek bir operatör çıkacaktı. Döviz alım satımlarında alış ve satış arasındaki fark minimum düzeyde tutulacaktı. İşlemleriniz mesai saatleri ile sınırlı tutulmayıp, yirmi dört saat boyunca yapılacaktı. Hafta sonu para transferi yapabilecektiniz. Kredi ve banka kartlarınıza kullanım ücretleri tanımlanmayacaktı. Daha makul oranlarda kredi çekebilecektiniz. İşte bu, dijital gözetim çağında süper-panoptikonla oluşturulan veritabanını kullanan sinoptikonla banoptikonun ortaklığından başka bir şey değildir.

İnsanların nereye gitmeleri gerektiğini söyleyen internet destekli sistemlerin ortaya çıkışı ile birlikte, sokaklarda gezinerek rastgele yerler bulmak aktivitesi tarihe karışmak üzeredir. Söz konusu sistemler, insanların bireysel zevklerinin neler olduğunu hesaplayan ve bu insanları simüle edilmiş arzularının tatmin edilmesi bağlamında yönlendiren işbirlikçi filtrelemeler ile çalışmaktadır (Lyon, 2006: 131).

Elektronik ticaretin gelişmesiyle birlikte, firmalar 1990'lı yılların ortasından itibaren müşterilerin internette dolaşırken bıraktıkları izler olan "çerezler"i (*cookies*) takip etmeye başlamışlardır. Bilgisayar kullanıcısının sabit diskine, internette hangi siteleri ziyaret ettiğine dair verileri kaydetmen bir yolu olan çerezler; firmaların -kişisel bilgisayarlardan veri toplamak suretiyle- kullanıcı hedeflerini belirlemelerine olanak tanımaktadır (Lyon, 2006: 88). Hangi sitelere girilip çıkıldığının ve nasıl tercihler yapıldığının kayıtları için bir ambar konumuna gelen çerezler sayesinde; bir site yeniden ziyaret edildiğinde, kullanıcı -bireye göre özelleştirilmiş- pazarlama taktiklerine karşı daha savunmasız bir hale gelmektedir (Lyon, 2006: 132). Çerezlerin tüketicilere sağladığını iddia ettiği avantaj, bireysel ihtiyaçlara göre düzenlenmiş tüketici reklamlarının sadece doğru hedeflere yöneltilmesidir. Şirketlere sunduğu avantaj ise çok daha büyüktür: "piyasanın bireyselleşmiş bir düzeyde bilinebilmesi" (Lyon, 2006: 208).

İnsanlar, internette faaliyet gösteren firmaların kendilerine özelleştirilmiş reklam içerikleri yollamaları için hangi internet sayfasını sıklıkla ziyaret ettiklerine dair sabit disklerinden veri toplanmasına genelde karşı çıkmazlar (Lyon, 2006: 16-17). Bu nedenle, Aust ve Ammann (2019: 22), Google, Amazon ve Apple gibi yapıların nerelere gittiğimizi, hangi arkadaşlara sahip olduğumuzu, hangi tür filmleri tercih ettiğimizi zaman geçtikçe daha iyi bileceğinin altını çizmektedirler. Google'da aynı sözcüğü arayan farklı insanların karşısına farklı seçenekler çıktığının altını çizen Lyon'a göre, bu durumun sebebi, Google'ın arama sonuçlarını kişilerin daha önceki aramalarını (arama geçmişlerini) göz önünde bulundurarak geliştirmesidir (Bauman ve Lyon, 2016: 137). Bu, Google'ın kullanıcılarına yakın gözetime dayalı bir reklamcılık formu sunduğu anlamına gelmektedir. Gündelik yaşamda her yerde olan Google; işyerinden haneye, kültürden siyasete, eğlenceden tüketime kadar insanların enformasyonu nasıl aradığını, düzenlediğini ve algıladığını şekillendirmektedir (Hajdarmataj Rızanaj, 2020: 103). Bauman da bu duruma Amazon ve Facebook örnekleriyle dikkat çekmektedir. Amazon'un web-sitesine her girişinde "sizin için seçilenler" başlığı ile karşılandığını ifade eden Bauman; geçmişte almış olduğu kitapların kayıtlarını göz önünde bulunduran web-sitesinin, kendisini ayartabilecek kadar doğru önerilerde bulunduğunu belirtmektedir. Bu noktada, geçmişte vermiş olduğu kitap siparişlerinin, gönüllü olmasa da Amazon servis sağlayıcıları ile bir işbirliği yarattığını ve bu sayede söz konusu servis sağlayıcılarının, seçimlerini ve hobilerini kendisinden daha iyi bilen bir konuma geldiğini vurgulamaktadır. Facebook üzerinden yapılan pazarlamada da, alıcının kişisel tercihlerini öteleme ihtimali bulunan referansların kullanılmadığını dile

getiren Bauman; bunun yerine, kişisel özgürlük taraftarlarını incitmeden toplumsal olarak doğru referanslara başvurulduğunu, kişinin arkadaşlarının beğenilerine ve seçimlerine atıfta bulunulduğunu savunmaktadır. Bu noktada, etkileyici bir çıkarımda bulunur Bauman: *"Aslında bile bile ve utanmazca kısıtlayıcı davranan panoptikon tarzı girişim, dayanışma bayrağı altında, yardımsever, ikramcı, sosyal ve arkadaş canlısı sinoptikon kılığında gizleniyor..."* (Bauman ve Lyon, 2016: 140-141).

Yol gösteren hükümdarlık olarak tasvir ettiğimiz sinoptikon kavramı; süper-panoptikon ve banoptikondan bağımsız bir süreç olarak düşünülemez. Süper-panoptikonla oluşturulan veri tabanındaki bilgilerimiz, banoptikonun eleğinden geçip küresel alana dâhil olma izni aldıktan sonra sinoptikon süreci başlamaktadır. Bu noktada, bizim gibi elekten geçenlerle birlikte yerel çoğunluğuzdur ve bizi "ayartması" için sıkı bir elemenden geçirilmiş küresel azınlığı izlemekteyizdir. Söz konusu küresel azınlık, hayranlık duyulan ve gıpta edilen insanlardan oluşmaktadır. Bu süreçte, panoptikonun tel örgülü duvarlar ve gözetleme gibi normatif disipline edici araçlarının yerini; cazibe sunan, baştan çıkaran ve gönüllü kölelik üreten sinoptik aygıtlar almaktadır. Küresel olmanın şartının, izlenilen küresele benzemek için gönüllü bir şekilde tüketmek olduğu değerlendirilebilir. Süper-panoptikon sürecinde toplanan verilerimiz, sinoptikon sürecinde bize yol gösterilmesi için doneler sunmaktadır. İşte bu noktada; nereye gideceğimiz, hangi kitapları okuyacağımız, hangi kıyafetleri giyeceğimiz, hangi yemekleri yiyeceğimiz, hangi ürünleri kullanacağımız, hangi arabayı satın alacağımız gibi soruları bizim yerimize düşünüp bize yol gösteren sinoptik aygıtların ayartmasına maruz kalırız. Verilerimiz kişisel olduğu için Google ve Yandex gibi arama motorlarından; Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya platformlarından; Amazon, Hepsi Burada, Gitti Gidiyor, n11 gibi sanal alışveriş sitelerinden oluşan sinoptik araçların hepimize sunduğu öneriler farklıdır. "Muhteşem Yüzyıl" dizisinin bölümlerini kaçırmadan izleyen bir kadına "Hürrem Sultan yüzüğü", Fenerbahçe taraftarı bir sporsevere "Fenerbahçe forması", kirada oturan bir kiracıya satın alması için "ev", bekar olanlara evlenmeleri için "eş", evli olanlara -biraz ironik de olsa- boşanması için "avukat" önerilmesinin altında yatan sebebin gözetimin sinoptik boyutu olduğu değerlendirilebilir.

4.4.4. Omniptikon: Mahreminin Kamusallaşması

Web 2.0 çağında, medya artan bir şekilde parçalara ayrılmaktadır. Kablolu TV sistemlerinin ve internetin yükselişi ile birlikte televizyonun kitle izleyicisi giderek

bölünmektedir. Bu durum belli ölçüde gözetim dünyasında da aynı şekildedir ve giderek yayılmaktadır. Birçok yazar gözetimdeki gelişmeyi ve yaygınlaşmayı tasvir ederek, panoptikon modelinin artık geçerliliğini yitirdiğini (bazılarına göre hiç bir zaman geçerli değildir) ve çok sayıda gözetim faaliyetinin, azın çoğu gözetlediği fikri ile yürütülemeyeceği sonucuna ulaşmışlardır. Benzer biçimde, internetin dönüşümü ve diğer kitle iletişim araçları ile iç içe geçmesi, çoğunluğun kitle iletişim araçları vasıtasıyla azı izlemesi fikri olan sinoptikonu da sorunsallaştırmaktadır (Doyle, 2011: 293). Web 2.0 gözetimi; gözetim sürecini -kendi kendilerine ürettikleri içeriklerle- hegemonik olarak üretmeye ve çoğaltmaya yardımcı olan geniş kullanıcı gruplarına yöneliktir (Hajdarmataj Rizanaj, 2020: 105).

"Herkes" ya da "her şey" anlamına gelen "omni" ve "gözlemlemek" anlamına gelen "opticon" kelimelerinin birleşmesi ile oluşan omniptikon kavramı, dilimize "herkesin herkesi gözetlemesi" olarak çevrilebilir.

Doyle'ye (2011: 294-295) göre, Mathiesen 1997 yılında yazdığı *The Viewer Society Michel Foucault's Panopticon Revisited* makalesinde, internetin özgürleştirici potansiyeli hakkında biraz küçümseyicidir. Makalesinde, internete eşit olmayan erişimin yaratacağı tehlikeleri doğru; internetin büyük kurumlar tarafından kontrol edilen tek yönlü bir iletişim aracı haline geleceğini ise hatalı bir şekilde öngörmüştür. Bu bağlamda internetin iki yönlü oluşu, Mathiesen'in toplumsal kontrolün merkezine koyduğu çoğun azı izlemesi fikrini, üzerinde yeniden düşünülmesi gereken bir olgu haline getirmektedir.

Pimenta, omniptikon modelini dijital ağlar üzerinde uygulamıştır ve omniptikon sürecinde bütün katılımcıların üyesi oldukları dijital ağ adına birbirlerini izledikleri sonucuna ulaşmıştır. Sosyal ağ sitelerinde, kullanıcılar gözetim ajanı gibi hareket etmekte, genellikle kullandıkları sosyal ağ sitesi tarafından dizayn edilen ve kendilerine sunulan "suistimali bildir" gibi gözetimin cezalandırıcı araçlarını kullanmakta ve birbirlerini izlemektedirler. Pimenta omniptikonun, sadece panoptikon ve sinoptikon kavramlarının birleşimi olmadığını; aynı zamanda röntgencilik, kontrol ve narsizm kavramlarının buluşma noktası olduğunu ileri sürmüştür. İnsanların çevrimiçi aktivitelerinin dikizlenmesi; durum güncellemesi ve fotoğraf yayınlama gibi narsist davranışlar; Facebook'taki "suistimali bildir" gibi gözetim araçları ile bireylerin birbirlerini izleme ihtimali sosyal ağ sitelerinde omniptikonu oluşturmaktadır (Akt. Roy, 2016: 3-4). Tacizci erkekleri telefon kamerasına

çekerek, bu kişileri afişe etmek için görüntüleri internet ortamında paylaşan New York metrosundaki kadınlar; güçsüz kılınanlar tarafından da kullanılabilen gözetim gücüne iyi bir örnek oluşturmaktadır (Akt. Lyon, 2013: 44). "Suistimali bildir" davranışını Lyon'un ifadeleri ile biraz daha derinleştirmekte fayda olduğu değerlendirilebilir:

İki sebepten ötürü -tehlikelerden ve tehlikeli sınıfına girmekten korunmak için- yoğun gözetleme, seçme, ayırma ve dışlama tedbirleri ağına karşı kazanılmış haklar geliştiriyoruz. *Güvenlik düşmanlarından biri olarak görülmemek için yapmamız gereken tek şey güvenlik düşmanlarını işaretlemek... Beraat etmek için suçlamada bulunmalı, dışlanmamak için dışlamalıyız. Bizim gibi nezih yaratıkların gözetim cihazlarının kurduğu tuzaklardan sağ salım kurtulacağına -böylece nezihliğimizin ve doğru yolda olduğumuzun tasdikleneceğine- inanmanın rahatlığını verme konusunda gözetim araçlarının yararlılığına güvenmek zorundayız* (Bauman ve yon, 2016: 118-119).

Omniptikon; izlemenin sadece panoptik ve sinoptik etkilerinin değil; aynı zamanda herkesin herkes tarafından kontrolünün bir çerçeve içerisinde birleştirilerek düzenli bir şekilde işlenmesine dayanmaktadır. Bu tam olarak da küresel ağların gerçek zamanlı hiper-iletişim yapılarında gördüğümüz şeydir. Kontrolün spesifik gruplara odaklanan eski hiyerarşisi, düşük güç mantığı bağlamında artık herkesi kapsamaya başlamıştır (Pimenta, 2010: 272-273). "Düşük güçlü toplum" (*low power society*) kişiden ziyade istatistikî verileri bilmektedir (Pimenta, 2010: 277-278). Bu kapsamda devletler tarafından geçmişte uygulanan casusluk; numaralar ve ticaret izinleri gibi bilgilerin içerisinden geri gelmiştir. Ama gerçek kişi hiçbir zaman bilinmez. Bu durum görünüşte -düzmece olarak kurgulanan-eşitlik kavramı adı altında düzenli olarak bariz hatalar yapılması anlamını taşımaktadır (Pimenta, 2010: 273).

Güç kontroldür. Bu yüzden, bütün güçler asimetrik bilgiye göndermede bulunur. Bilgi ilişkileri simetrikleşme eğilimi gösterdiğinde, güç ortadan kaybolur. Düşük güçlü toplumun omniptik gerçekliğinde olan şey; simetrik eğilimin demokratik ruhu güçlendirdiği illüzyonu yaratılırken; bilginin mikro asimetrik yapısının geniş ölçekte yaygınlaştırılmasıdır. Bu nedenle, yeni gözetim araçlarının uygulamaya sokulması esnasındaki tüm politik söylem, gözetim araçlarının demokrasiyi ve insan haklarını güçlendirmeye hizmet edeceği fikrine (aldatmacasına) dayanmaktadır. Sonuç olarak omniptik gerçeklikte her yer ve her şey kişilerin geçmişi bilinmeden sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir (Pimenta, 2010: 301-303).

Yalnızca çalışanlar, yurttaşlar, yolcular olarak üzerimizde pratik edilen bir olgu olmayan gözetim; aynı zamanda hepimizin hem gözetleyen, hem de gözetlenen olarak dâhil olduğu

bir süreçler bütünüdür (Lyon, 2013: 29). İnternet üzerinde merkezi bir kontrol olmamasına rağmen, internet platformları ve uygulamaları birçok seviyede örtük ve gizli gözetime imkân vermektedir. Bu bağlamda, internet yeni güç ilişkileri oluşturarak bireyler için birçok riski de beraberinde getirmektedir. Web 2.0 ve sosyal medya; çoğunluğun çoğunluğu izlediği ve görünürde anonim olan içerikle mahremiyetin yeniden inşa edildiği katılımcı bir panoptikona; yani omniptikona zemin hazırlayabilmektedir (Mitrou vd., 2014: 1).

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan toplumsal dönüşümlerle sürekli olarak biçim değiştiren gözetim; bilişim teknolojilerinin gündelik hayata girmesiyle birlikte sadece toplumsal yapının değil, aynı zamanda iletişim ortamlarının da dönüşüme uğramasına sebep olmuştur. Bu dönüşümler gözetimi -geleneksel yapısının ötesinde- bireyselleşme ve etkileşime dayalı bir kontrol eksenine oturtmuştur. Gözetimin bu biçimi; gizlilik ve mahremiyet konularında yeni sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Hajdarmataj Rizanaj, 2020: 100). Günümüzde bütün hayatımızın iletişim olduğunu savunan Aust ve Ammann (2019: 21), bu hayatın gururlu ebeveynlerin yeni doğmuş çocuklarının resimlerini Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinde yayımlamasıyla başladığını belirtmektedirler.

Anne ve babalara, bebeklerinin seslerini elli metreden fazla bir mesafeden duyabilme imkânı veren dinleme araçları oldukça yaygınlaşmıştır. Doğumdan itibaren güvenlik adına çocuklar sürekli olarak izlenmektedirler. Ebeveynler biraz büyüyen çocuklarının hareketlerini kontrol edebilmek için küresel yer belirleme sistemleri ve cep telefonlarına yönelmektedirler. Dünyada genelinde birçok eğlence parkında; görünürde özgür olan çocuklarını kontrol etmek için içinde GPS çipleri bulunan bileklik ve kemerler kiralamak anne babalar arasında oldukça yaygınlaşmıştır. Çocukların bilgisayarlarıyla attığı her adımı kontrol eden sanal gözetim programları; cep telefonlarında görülen dinleme ve yer belirleme teknolojilerine eklemlenmiştir. Söz konusu araçlarla ebeveynler çocuklarının ziyaret ettikleri web-sitelerini, ziyaret zamanlarını, giden ve gelen mesajların içeriklerini, bütün şifreleri, telefon görüşmelerini, konuştukları kişilerin kimlik bilgilerini ve coğrafi konumlarını mutlak bir kesinlikle öğrenebilmektedirler. Aslında, güvenlik gerekçesiyle çocuklara bir mahkûm gibi davranılmaktadır. Böyle bir mahkûmiyet çağında yaşayan yeni nesil çocukların, özgürlük kavramının ne anlama geldiğini anlamaları da doğal olarak beklenemez (Pimenta, 2010: 283-285). Burada vurgulanması gereken husus; sorumluluğu

altında bulunan kişilerin güvenlikleri bağlamında onları izlemeyi kendilerine görev edinmiş insanların, kendi güvenlikleri bağlamında da başkalarının kendilerini izlemesini içselleştirmesidir. Kişiler aldıkları kayıtların gerçek ya da yakın zaman bağlamını dikkate alsa da, kayıt altına alınan veriler hiçbir zaman ortadan kaybolmamaktadır ve söz konusu kayıtlar ileriki bir zamanda verileri kaydedilen kişilerin aleyhinde kullanılabilir bir riski barındırmaktadır. Bununla birlikte, herkesin herkesi izlemesi, bir takım kişilerin kendilerini gücün temsilcisi olarak görmelerine zemin hazırlayabilmektedir. Bu noktada kendisini ahlâk bekçisi, düzen koruyucu ya da adalet sağlayıcı olarak algılayan kişilerin türeyebilme ihtimali bulunmaktadır. Bir ihbar toplumunun inşa edilmesine zemin hazırlayabilme potansiyeli olan bu durumun; demokrasi için bir tehlike oluşturacağı kuşku götürmez bir gerçektir.

Bauman'a göre insanlar Facebook saflarına katılmadan önce; kendilerini çok yalnız, dışlanmış ve ihmal edilmiş hissediyorlardı. Ancak ellerinde bulunan imkânlar ile bu durumlardan kurtulmaları pek mümkün görünmemekteydi. Çözümü nerede arayacaklarını ve bulacaklarını da bilmediklerinden; Zuckerberg'in insanlara sunduğu şey, insanların yaşamlarında eksikliğini hissettikleri araçtı ve doğal olarak bu fırsata balıklama atladılar (Bauman ve Lyon, 2016: 38). Bauman'ın kendi ifadeleri ile devam edelim:

İnternetin ortaya çıkışı bir zamanlar ancak eğitimli ve maceraperest grafiti sanatçıların gece kaçamaklarıyla hayata geçirilebilen bir beceriyi her sıradan insanın ulaşabileceği hale getirdi: Görünmez olanı görünür yapmak, ihmal edileni, görmezden gelineni ve terk edileni açık ve zıt bir biçimde gündeme getirmek; kısacası, kişinin dünyadaki -var- oluşunu somut ve reddedilemez hale getirmek (Bauman ve Lyon, 2016: 145).

Sosyal paylaşımın temelinde yatan şeyin kişisel bilgi değiş tokuşu olduğunun altını çizen Bauman; insanların kişisel yaşamlarının özel detaylarını açık etmekten, eksiksiz bilgi göndermekten ve fotoğraf paylaşmaktan mutlu olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, Paul Lewis'e atıfta bulunarak, Birleşik Krallık'ta yaşayan 13-17 yaş arası gençlerin yüzde 61'inin bir internet paylaşım sitesinde profile sahip olduğunu belirtmektedir. Bauman, sosyal hayatı elektronik olarak yaşamının bir zorunluluk haline geldiği Güney Kore'de ise, gençlerin internet temelli bir paylaşım sitesinde profil sahibi olmasının bir tercih meselesi olmaktan çıktığını belirtmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 42). Aust ve Ammann'ın (2019: 15) aşağıdaki ifadeleri gelinen durumu açıklar niteliktedir:

Bugün ... milyarlarca internet kullanıcısı, mesaj servisleri ve sosyal platformlar aracılığıyla en mahrem sırlarını, hem de bunların akıbeti hakkında en ufak bir malumatları olmaksızın, ifşa

etmektedirler. Ve bu durum, onlarca yıldır veri koruma hakkı, özel alan hakkı ve bilgi verme rızası için birçok siyasi mücadeleler verilmesine rağmen neredeyse hiç kimseyi rahatsız etmiyormuş gibi görünüyor. Özellikle de genç jenerasyonda, koruma ve özel alan hakkı için verilen mücadelelerden eser bile kalmamıştır.

Çok farklı ülkelere yerleştirilen milyonlarca web kamerası, farklı tipteki birçok insanın en mahrem görüntülerini gerçek zamanlı olarak yayımlamaktadır. Önceden casusluğun hedefindeki birçok şey, hayret verici bir şekilde gizlilik ve mahremiyeti gereksiz olgular olarak gören milyonlarca insan tarafından birdenbire cömertçe sunulmaya başlanmıştır. Diğer yandan, küçük video kameraların ve genellikle telefonlara monte edilen yüksek çözünürlüklü fotoğraf makinelerinin yaygınlaşması; kimi insanların rıza ve bilgisi olmadan çekilen imajlarının dünya çapında dolaşımını hızlandırmıştır (Pimenta, 2010: 287-288). Her geçen gün insanlar ağlara daha fazla bağlı ve bağımlı olacaktır ve geçmişte özel ve kişisel olan bilgiler artık kamusal iletişimin nesnesi konumuna gelecektir. (Pimenta, 2010: 295-296).

İktidar, toplumsal bilinç yapısında gözetlenmeyi normalleştirmenin yanı sıra; toplumun giderek teşhirci olmasını ve gözetlenmekten zevk almasını da sağlamaktadır. Toplumun, iktidarın istemine gerek kalmaksızın gözetlenmeyi istemesi; iktidara teslimiyetinin bir göstergesidir (Çoban, 2019: 122). Dunbar (2010) *New York Times* gazetesinde yayımlanan *You've Got to Have (150) Friends* başlıklı makalesinde; geçmişte hemen hemen bütün insanların küçük, yerel ve yoğun bir biçimde birbirleri ile bağlantılı toplumlarda yaşamakta olduğunu ve doğal olarak bir insanın arkadaş listesinde bulunan arkadaşlarının da birbirlerini tanıdığını belirtmiştir. Ancak geçen yüzyılın sosyal ve ekonomik mobilitesi, Dunbar'a göre, insanların birbirleri ile olan bağlantısını aşındırmıştır. İnsanlar ülke ve dünya genelinde hareket ettikçe, arkadaş listeleri birbirinin varlıklarından haberi olmayan birçok arkadaş ile dolmaya başlamıştır. Facebook ve diğer sosyal ağ siteleri insanlara normal şartlarda kaybolup gidebilecek arkadaşlıkları devam ettirme şansı vermektedirler. Ayrıca, bu ağlar insanlara bağlantılarını bütünleştirerek, eski yerel toplumlarda olduğu gibi herkesin herkesi tanıdığı bir arkadaş listesi oluşturma imkânı da tanımaktadırlar. Bununla birlikte, Dunbar'a göre, gözetim bağlamında ele alındığında insanlar Facebook sayfalarında beş yüz, bin, hatta beş bin kişi ile arkadaş olabilirler. Fakat yüz elli kişilik bir çekirdek listenin dışında kalanlar, insanların günlük hayatını takip eden röntgencilerden başka bir şey değildir (Akt. Bauman ve Lyon, 2016: 54-56).

Bir kimsenin kendi alanı ve bölünmemiş özerkliğinin bölgesi olan mahremiyet alanı içerisinde, kişi kapsamlı ve bölünmez bir şekilde kim olduğuna karar verme gücüne sahiptir. Bununla birlikte, kişi kendi kararlarının tanınması ve bu kararlara saygı duyulması için mahremiyet alanında bir seferberlik başlatabilir (Bauman ve Lyon, 2016: 41). Günümüzde ise, bireyler bulundukları yerleri, yaptıkları faaliyetleri resim ve video şeklinde sosyal ağlarda paylaşarak bir nevi yalnızlıklarını gidermekte ve mahremiyet sınırlarını aşmaktadırlar. Bu kapsamda, bireyin kendi özelini açma isteği, başka bireylerin o kişinin mahremiyetine erişiminin önünü açmaktadır (Ustakara ve Türkoğlu, 2015: 947). Anonimlik, Facebook ve diğer sosyal medya mercileri tarafından otomatik olarak aşındırılmakta; özel olan ise, sayısız arkadaş ve rastgele kullanıcılarla kutlanmak ve tüketilmek üzere kamusallaşmaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 26). Bunun sonucunda; mahremiyet, -en belirleyici özelliği ve en önemli ayrıcalığı olan gizlilik hakkını kaybetme pahasına- kamusal alanı istila ederek sömürgeleştirmiştir (Bauman ve Lyon, 2016: 41). Profil oluşturma, önceden seri bir şekilde suç işleyenleri takip etmek için FBI ya da "Federal Kriminal Dairesi" (*Bundeskriminalamt-BKA*) gibi istihbarat örgütleri tarafından yapılan zahmetli çalışmalar olduğunun altını çizen Aust ve Ammann (2019: 356); günümüzde ise, söz konusu profillerin gönüllü olarak oluşturulduğunu ve insanların kendilerini araştırmanın objeleri konumuna getirdiklerini belirtmektedirler. Bunun sonucunda, özel alanı kollamak insanlar için günden güne daha da zorlaşmaktadır. Bununla birlikte, mahremiyetin ifşasının sosyal medya kullanıcıların kendi özel hayatları ile sınırlı kalmadığının altını çizen Hajdarmataj Rızanaj (2020: 135); söz konusu kullanıcıların çocukları, akrabalarını, tanıdıkları ya da tanımadıkları insanları da sosyal medya platformları üzerinden alenileştirebildiklerini ve nesnelleştirebildiklerini ifade etmektedir.

Gözetimin omniptik bağlamının koşulu, özel ve kamusal ayrımının ortadan kaldırılmasıdır. Pimenta'nın vurguladığı gibi bugün insanlar doğumundan itibaren gözetimi içselleştirecek bir şekilde yaşamaya alıştırılmaktadırlar. Ailelerin bebeklerini ve çocuklarını güvenlik amacıyla izlemeleri ve dinlemeleri ile başlayan bu süreç; okullarda, bankalarda, yaşam alanlarında ve elbette internette devam etmektedir. Herkesin herkesi gözetlediği bir toplumda yaşamaktayız. Bazı durumlarda gözetleyen konumunda olan insanlar, gözetleme gücünü kaybetmemek için bazı durumlarda da gözetlenmeyi kabul etmektedirler. İşte bu noktada; omniptikon süreci, mahrem olanın kamusala karşı kaybettiği savaş sonucunda imzaladığı barış anlaşmasının ilk maddesi olarak değerlendirilebilir. İnternetin ortaya çıkması ve kitle iletişim araçlarıyla iç içe girmesi sonucunda ortaya çıkan omniptikon

kavramı, kullanıcıların kendi ürettikleri içeriklerle gönüllü olarak gözetimin hegemonik boyutuna katkı sunması anlamına gelmektedir. Kullanıcılar, üyesi oldukları dijital platformlarda birbirlerini izlemekte ve bir nevi gözetim ajanlarına dönüşmektedir. Bu, aynı zamanda röntgencilik, narsist davranışları ve iktidar adına gönüllü bir şekilde yapılan kontrolü de beraberinde getirmektedir. Aslında süreç çok basit bir şekilde işlemektedir. Kişi öncelikle dijital ağda sinoptik bağlamda hayranlık duyduğu ve gıpta ettiği kişileri röntgenleyerek işe başlamaktadır. Bu röntgencilik sürecinde, hayran olduğu kişilerin sahip olduğu özellikleri kendisine adapte ederek onlara benzemeye çalışmaktadır. Sinoptik adaptasyon sürecini tamamlayan kişi, daha sonraki süreçteki dijital paylaşımlarında narsist davranışlar sergilemekte ve beğenilerini arttırmayı amaçlamaktadır. Bu paylaşımlar akademik bilgiler, kültürel donanımlar ve politik düşünceler olabildiği gibi; hane içi, beden, eş ya da çocuk hakkındaki mahrem temaları da içerebilmektedir. Bütün bu paylaşımlar, kişide "en iyi", "en güzel", "en düşünceli" olanın kendisi olduğuna yönelik narsist duyguların artmasına neden olabilmektedir. Bunun sonucunda kişi kendisi gibi düşünmeyen ve kendisinden daha iyi olmasını hazmedemediği (bu grupta başlangıçta kişinin sinoptik hayranlık duyduğu kişiler de olabilmektedir) kişileri "şikayet et", "hatayı bildir", "suistimali bildir" gibi omniptik araçları kullanarak ihbar etmeye başlamayabilmektedir. Burada kişinin amacının küresel alandaki rakiplerini yerel olan panoptik alana göndererek ekarte etmek olduğu değerlendirilebilir. Bu bağlamda gözetimin panoptik, sinoptik ve omniptik boyutu aslında iç içe geçmiş olgulardır. Omniptikona meşruiyet kazandırma amacıyla olanlar; ihbar araçları sayesinde cinsel istismarın, çocuk pornografisinin, şiddetin ya da telif hırsızlığının engellenebileceğini savunabilirler. Bu, kısmen doğrudur. Fakat yukarıda sayılan tüm suçların genellikle dijital ağlarda yer bulmasının sebebi, dijital ağların kendisi değil midir? Yani omniptikona zemin hazırlayan olgunun sinoptik ayartma olduğu değerlendirilebilir. Omniptik süreç her ne kadar bir takım suçların engellenmesini ya da faillerinin yakalanmasını sağlayacak olumlu bir süreç olarak değerlendirilebilecek olsa da; esas amacın, muhalif olanların gönüllü olarak iktidara çalışan dijital ajanlar tarafından hapishane ve getto gibi panoptik alanlara gönderilmeleri ya da internet gibi küresel ağların dışında bırakılmaları olduğu düşünülebilir. Günümüzde bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden birisinin "sosyal medya trolleri" olduğu değerlendirilebilir.

İnternet ve internet tabanlı sosyal medyada herkesin herkes izlediğine vurgu yapan omniptikon kavramıyla, iktidarın internet ve sosyal medya yoluyla kullanıcıları panoptik

bir şekilde tek taraflı izlemesi birbirine karıştırılmamalıdır. Çalışmanın devam eden bölümünde, internet ve sosyal medyanın, gücü elinde bulunduran iktidar tarafından kişilerin davranışlarını belirli bir kalıpta tutmak ve bu kalıpların dışına çıkanları cezalandırmak maksadıyla kullanılması ele alınacaktır.

4.4.5. Gloptikon: Ya Dışındasındır Çemberin ya da İçinde Var Olacaksın!

Bentham kardeşlerin azın çoğu gözetlemesi için ortaya koydukları panoptikon kavramı yere ve mekâna bağımlıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, teknolojik ilerlemeler panoptikonun biçimini de değiştirmiştir. Artık gözetim olgusu salt panoptikonla açıklanabilecek bir olgu olmanın çok ötesine geçmiştir.

Kredi ya da mağaza kartlarıyla yaptığımız her alışveriş, internette fareye dokunduğumuz her tık, cep telefonumuzla yaptığımız her konuşma, elektronik postamızla gönderdiğimiz her ileti, sanal alışveriş platformlarından yaptığımız her alışveriş, sosyal medya hesabımızdan yaptığımız her paylaşım ya da beğeni -gerektiği zamanda kullanılmak üzere- verilerimizin kaydedilmesiyle, yani süper-panoptikonla sonuçlanmaktadır. Biraz daha genişletmek gerekirse; parmak izimiz, şifrelerimiz, doku örneklerimiz, biyometrik veriler içeren pasaportlarımız, hastane kayıtlarımız, elektronik kimlik kartlarımız, retina kodumuz, diplomalarımız, vergi numaramız, kamera kayıtlarımız, kan tahlillerimiz, taşıtlarımız sürekli olarak gözetim altında tutulan bilgilerimizden sadece birkaçıdır. Tüm bu veri akışı içerisinde gerçek benliğimizle bir çatışma potansiyeli bulunan ve bedenlerimizin kaybolmalarına hizmet eden bir ek (dijital) benliğe sahip olmaktayız. İşte bu yüzden süper-panoptikon "kaybolan bedenler" olarak betimlenmiştir. Ufak kazanımlar uğruna gerçek benliğimizi gönüllü olarak numaralardan oluşan dijital benliklerimize teslim ederek gözetimi içselleştirmekte ve verilerimizin sürekli olarak gözetim altında tutulmasına izin vermekteyiz. Burada dikkat çeken nokta; insanların birçok gözetim uygulamasına yönelik etik bağlamda şüphe ile yaklaşmasına rağmen, söz konusu gözetim uygulamaların yapılması için kullanılan teknolojik araç ve uygulamalardan vazgeçme konusunda yaşadıkları kararsızlıklarıdır.

Panoptikon çıkışı, banoptikon girişi yasaklar. Bu bağlamda, her panoptikonun içerisinde bir banoptikonu barındırdığı yönünde bir tespitte bulunulabilir. Panoptikon, kapatmak için polis, asker, gardiyan, doktor ve psikiyatr gibi biyo-iktidarın bürokratik araçlarına

başvururken; banoptikon, içeri almamak için süper-panoptikon tarafından sunulan veri tabanından yararlanır. Panoptikon yerelken, süper-panoptikonun küresel veri akışından faydalanan banoptikon küreseldir. Bu kapsamda banoptikona düşen görevin, mülteciler, evsizler, işsizler, gettolarda yaşayanlar gibi istenmeyen grupları ötekileştirirken; üretim ve tüketim gibi ekonomik sürece katkı sunan grupları normalleştirip küresel sürece dâhil etmek olduğu değerlendirilebilir. Banoptikonun "küresel bir elek" olarak tasvir edilmesinin nedeni de budur.

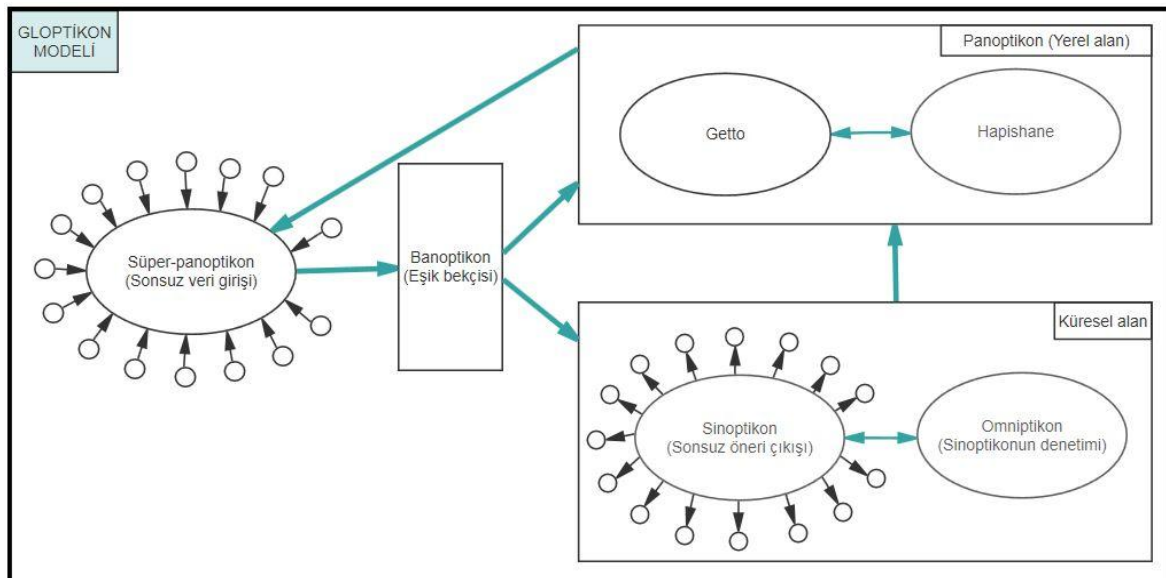
Süper-panoptikonla oluşturulan veri tabanındaki bilgilerimiz, banoptikonun eleğinden geçip küresel alana dâhil olma izni aldıktan sonra sinoptikon süreci başlamaktadır. Bu süreçte, panoptikonun tel örgülü duvarlar ve gözetleme gibi normatif disipline edici araçlarının yerini; cazibe sunan, baştan çıkaran ve gönüllü kölelik üreten sinoptik aygıtlar almaktadır. Küresel olmanın şartı, izlenilen küresele benzemek için gönüllü bir şekilde tüketmektir. Süper-panoptikon sürecinde toplanan verilerimiz, sinoptikon sürecinde bize yol gösterilmesi için doneler sunar. Bu nedenle, sinoptikon "yol gösteren hükümdarlık" olarak nitelendirilmiştir. İşte bu noktada; nereye gideceğimiz, hangi kitapları okuyacağımız, hangi kıyafetleri giyeceğimiz, hangi yemekleri yiyeceğimiz, hangi ürünleri kullanacağımız, hangi arabayı satın alacağımız gibi soruları bizim yerimize düşünüp bize yol gösteren sinoptik aygıtların ayartmasına maruz kalırız.

Herkesin herkesi gözetlediği bir toplumda yaşamakta olduğumuz gerçeği ile yüzleşmek durumundayız. Gözetleme gücünü kaybetmek istemeyen insanlar, bazı durumlarda gözetlenmeyi kabul etmektedirler. İnternetin ortaya çıkması ve kitle iletişim araçlarıyla iç içe girmesi sonucunda ortaya çıkan omniptikon kavramı, kullanıcıların kendi ürettikleri içeriklerle gönüllü olarak gözetimin hegemonik boyutuna katkı sunması anlamına gelmektedir. Kullanıcılar, üyesi oldukları dijital platformlarda birbirlerini izlemekte ve bir nevi gözetim ajanlarına dönüşmektedir. Bu, aynı zamanda röntgenciliği, narsist davranışları ve iktidar adına gönüllü bir şekilde yapılan kontrolü de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle omniptikon da "mahremin kamusallaşması" olarak tasvir edilmiştir. Birey kendisi gibi düşünmeyen ve kendisinden daha iyi olmasını hazmedemediği kişileri "şikayet et", "hatayı bildir", "suistimali bildir" gibi omniptik araçları kullanarak ihbar etmeye başlamayabilmektedir. Burada kişinin amacının küresel alandaki rakiplerini yerel olan panoptik alana göndererek ekarte etmek olduğu değerlendirilebilir.

Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin mahkeme kararı olmadan istediği her canlı bilgiye ulaşabildiği; Microsoft, Yahoo, Google, Facebook, PalTalk, AOL, Skype ve YouTube'un da dahil edildiği dokuz şirket ile Başkan Bush tarafından başlatılan Prism Programı devletlerin ulusal güvenlik adı altında sosyal ağların veri tabanlarına ulaşabilmekte olduğunu bir kanıttır. Kısacası, çocuğunu parkta sürekli izleyen bir anne gibi tepenizde attığınız her adımı gözetleyen küresel bir polis olsa da; yeni iletişim teknolojileri herkesin herkesi izleyebilmesine olanak tanımaktadır.

Gelinen noktada, Foucault'nun öznelleştirme kategorizasyonuna çalışma bağlamında yapılması umulan katkı; öznelleştirme pratikleri ile günümüzde uygulanan gözetim pratikleri arasında bir bağ kurmak olacaktır. Foucault'nun kategorizasyonunda birinci sırada olan sınıflandırma pratiklerinin süper-panoptikonla uyumlu olduğu değerlendirilebilir. Bu noktada, yolcu kartları, banka kartları, diplomalar, taşıtlar, tüketim alışkanlıkları, hastane kayıtları, kan tahlilleri, internet kullanımı, sosyal medya kullanımı, doku örnekleri, parmak izi örnekleri, biyometrik kimlik kartı ve biyometrik pasaport gibi sonsuz sayıdaki bilginin toplanması iktidarın uyguladığı süper-panoptikonun bir sonucudur. İktidar süper-panoptikonla topladığı bilgilerle öznelere sınıflandırır. Foucault'nun kategorizasyonunda ikinci sırada olan ayırıştırma pratiklerinin panoptikon ve panoptikonla uyumlu olduğu değerlendirilebilir. İktidar süper panoptikon sonucunda elde ettiği hasadı panoptikonun eleğine gönderir. Eleğin üstünde kalanlar faydalı olarak değerlendirilirler ve küresel dünyanın kapılarından içeriye alınırlar. Eleğin altında kalanlar ise faydasızlar olarak tanımlanırlar. Faydasızlar kapitalizmin kendisini yeniden üretmesine imkân verecek niteliklerden yoksun olanlardır. Üretmedikleri gibi tüketmezler de. İşte bu nedenle, faydasızlara küresel dünyanın kapıları kapalıdır. Bu yüzden yerel dünyaya gönderilirler. Panoptikon burada devreye girer. Suçluysa hapishaneye, değilse gettoya gönderilir. Foucault'nun kategorizasyonunun üçüncü sırasında kişinin kendini öznelleştirmesi yer almaktadır. Bu süreç küresel dünyada cereyan eder. Sinoptikon ve omniptikonla uyumludur. Sinoptikon kişinin sonsuz sayıda öneriyle ayartıldığı süreçtir. Kişi kendi kendisini öznelleştirdiğini sanır. Fakat aldığı her üründen yaşadığı cinselliğin biçimine kadar kendisine sunulan önerilerin dışında hareket edemez. Kitle iletişim araçları ve internetle ayartılmıştır. Özgürlük, eşitlik ve bireysellik gibi kavramlar bu araçlar vasıtasıyla durmaksızın pompalanır. Fiziken küresel olsa da, ruhen yereldir. Omniptikon ise sinoptikonun denetim safhasıdır. 17. yüzyıl Fransa'sında yaygın bir şekilde kullanılan ihbar mektuplarının dijital bir versiyonu kullanılır bu süreçte. Küresel yurttaş kapitalizmin

ihtiyaçlarına karşılık verememeye başlarsa diğerleri tarafından ihbar edilir. "Suistimali bildir", "Hatayı bildir", "Şikâyet et", "Kötüye kullanımı bildir" gibi sekmeler bu işe yarar. İktidar gerektiğinde kendi araçlarını da kullanabilir. Faydalı olup olmadığımız elektronik kimlik, pasaport, elektronik devlet platformu, biyometrik pasaport, banka, kargo, alışveriş siteleri, internet sağlayıcıları, elektronik posta uzantıları ve sosyal medya kayıtlarımızdan anında tespit edilebilir. Küresel dünyada sinoptik ayartma ve omniptik denetim sonucunda faydasız olduğuna kanaat getirilenlerin gönderilecekleri yer bellidir: Panoptikon prosedürlerinin uygulandığı yerel dünya. Bu döngü sürekli olarak devam eder. Yerel ve küresel arasında gidiş gelişler sürekli bir şekilde devam eder. Mevcut literatürde sunulmuş olan kavram ve kuramlardan yola çıkılarak oluşturulan fikirler, araştırma kapsamında elde edilen veriler ile genel olarak doğrulanmıştır. İşte bu noktada *"kamusal alanda cereyan eden iletişimsel eylemde, sistemin yaşam dünyasını sömürgeleştirmesi neticesinde oluşan hegemonik iktidarın, toplumu meydana getiren özneleri nesnelleştirerek panoptik, süper panoptik, banoptik, sinoptik ve omniptik olarak gözetim altında bulundurma süreci"* olarak tanımlanan **"gloptikon"** kavramı ortaya atılmıştır. Türkçe'de küresel anlamına gelen "global" ve gözetim anlamına gelen "opticon" sözcüklerin birleştirilmesiyle oluşturulan "gloptikon"; küresel gözetim olarak tanımlanabilir. Gloptikon gözetleme araçları ve yöntemleri arttırılmış küresel bir panoptikon olarak ele alınabilir. Bu süreçle ya çemberin içindeki küreselde var olunur ya da çemberin dışındaki yerelde hapsolunur. Ufak bir değişiklikle Yeni Türkü'nün dizelerine başvuralım: "Ya dışındasındır çemberin, ya da içinde var olacaksın!" Gloptikon modeli Şekil 4.2'de sunulmuştur.

Şekil 4.2. Toprak'ın gloptikon modeli

Şekil 4.2'de da görüleceği üzere, gloptikon sürecinin başlangıcını süper panoptikon oluşturur. Bu aşamada sonsuz sayıda veri toplanır. Sonsuz veri girişini biraz daha açmakta fayda olduğu değerlendirilebilir. Parmak izi, kan tahlili, hastane kayıtları, aşı kayıtları, retina kodları, doku örnekleri (DNA) gibi bilgilerle kişinin sağlık açısından uygun olup olmadığını denetlenir. Banka ve kredi kartları kayıtları, maaş bordroları, mağaza kartları kayıtları, vergi numarası, tüketim alışkanlıkları kayıtları gibi bilgilerle kişinin ticari açıdan uygun olup olmadığı denetlenir. Elektronik kimlik, kimlik numarası, biyometrik pasaport, uygulama şifreleri, sim kart kayıtları, diploma kayıtları, kamera kayıtları, sabıka kayıtları, tapu kayıtları, taşıt kayıtları, internet geçmişi, elektronik posta yazışmaları, sosyal medya paylaşım ve beğenileri gibi bilgilerle ise kişinin akademik, sosyal ve adli açıdan uygun olup olmadığı denetlenir. Bazı durumlarda verilerin geçişkenliği söz konusudur. Örneğin adli bir soruşturma esnasında sağlık kayıtlarından yararlanılabilir. Ya da ticari açıdan uygun olup olmadığının denetlenirken tapu ve taşıt kayıtlarınızdan yararlanılabilir. Yani aslolan verilerin kategorizasyonu değil, toplanmasıdır.

Süper panoptikon safhasında yeterli bilgi toplandıktan sonra, banoptikon safhasına geçilir. Eşik bekçisi olarak değerlendirilebilecek olan banoptikon, süper-panoptikonda toplanan verileri kullanır. Söz konusu verilerin analizinden sonra faydasız olduğuna kanaat getirilenler yerelde kalmaya devam eder. Yerel alan panoptikondur ve iki alt alandan oluşur. Bunlardan ilki hapisanedir. Suçlular hapisaneye gönderilir. Cezasını tamamlayanların direkt olarak küresele geçmesine izin verilmez. Hapisaneden sonra gidilecek yer getto olarak tanımlanan alandır. Getto geniş bir gruba tarif etmek için kullanılmıştır. Suçlular cezasını tamamlasa da elektronik kelepçe ve denetimli serbestlik gibi süreçlerle legal olarak ya da illegal gözetleme ile izlenmeye devam etmektedir. Gettoda sadece suçlular bulunmaz. Aylaklar, işsizler, dar gelirliler, evsizler, hastalar, deliler, mülteciler, sabıkalılar, bağımlılar, homoseksüeller ve etnik azınlıklar gibi toplumdan dışlanmış ve ötekileştirilmiş insanların gettoda yaşadığı değerlendirilebilir. Güvenlik güçleri küresel alanda yer alan kişilerin yaşadıkları yerlerde fazla dolaşmazlar. Kapitalist sisteme göre suç işlemeye en yakın grup gettoda yaşayanlardır. Bu yüzden getto ile hapisane arasında yüksek derecede bir geçişkenlik mevcuttur. Kişi her şeye rağmen yerel alandan küresel alana geçebilir. Ama koşulu bellidir: Kapitalizme hizmet etmek. İşsizler iş bulabilir, evsizler ev sahibi olabilir, hastalar iyileşebilir, deliler akıllanabilir, homoseksüeller cinsel tercihlerini değiştirebilirler. Peki ya mevcut durumunu değiştiremeyecek olan sabıkalılar, mülteciler ve etnik azınlıklar nasıl küresel dünyaya

geçecek? Bunun da bir çözümü var: "Muhbirlik". Bu kişiler öncelikle gettoda muhbirlik yaparak kapitalist sisteme olan sadakatlerini ispat etmek zorundadırlar.

Banoptikon sürecinde verilerin analizinden sonra faydalı olduğu değerlendirilenlerin ise küresel alana geçmesine izin verilir. Küresel alanda kişinin olabildiğince özgür hissetmesi beklenir. Bu nedenle sürekli bir şekilde özgürlük, eşitlik, bireysellik kavramlarına vurgu yapılır. Özgür olmak tüketmek demektir. Burası Ballard'ın "Öteki Dünya" olarak tarif ettiği yerdir. Sinoptikon burada devreye girer. Artık çoğunluğun azınlığı izlediği miti tamamıyla bir illüzyondur. Kişi izlemekte olduğunu sandığı küresel azınlık tarafından her an ayartılmaktadır. Küresel azınlığın önerdiği ayakkabıyı giyer, şapkayı takar, onun önerdiği yerde tatil yapar, onun önerdiği dövmeyi yaptırır, saçlarını onun önerdiği şekilde kestirir, onun önerdiği mutfak dolabını yaptırır, onun önerdiği arabayı satın alır, cinselliği onun önerdiği biçimde ve sıklıkta yaşar, onun önerdiği filmi izler, kitap seçerken onun önerilerinin dışına çıkmaz, onun önerdiği sayıda çocuk yapar, onun önerdiği okullarda okur. Bu örnekler çoğaltılabilir. Sinoptikonun görevi kişilerin yaşam tercihlerini kapitalizmin istediği şekilde biçimlendirmek ve o şekilde kalmasını garanti etmektir. Peki ya kişi bu illüzyondan uyanırsa?

İşte bu noktada küresel polis devreye girer: "omniptikon". Her ne kadar zaman zaman iktidarın denetimi olsa da, buradaki polisler genellikle ayartılmış yurttaşlardır. Yani nesnelerin nesneler üzerinde bir denetimi mevcuttur. Buradaki mit, internetin ortaya çıkışıyla beraber herkesin herkesi görebildiğidir. Mahremiyet kamusal alana sızdığından beri, insanlar gerçek hayatta asla paylaşmayacakları şeyleri sanal ortamda paylaşır oldular. Sosyal medya vücudunun mahrem bir bölgesine yaptırdığı dövmeyi paylaşan, yatak odasında öz çekim yapan, izin almadan arkadaş ya da akrabalarının resimlerini yayınlayan insanlarla doldu. Yenilen yemekler, gidilen oteller, yapılan alışverişler, binilen arabalarla ilgili paylaşımlar da cabası. Başkasının mahremini röntgenlemek kadar kendi mahremini teşhir etmekten de hoşlanıyor birçok insan. İşte bu noktada, küresel iktidarın istediği şey oluyor: "Suistimali bildir". Kişilerin sinoptikonda kendilerine sunulan önerilere göre yaşayıp yaşamadıkları öncelikle kendileri ile eşit olanlar tarafından denetlenir. Sonra devreye küresel azınlık girer. Sinoptikon yaşam tarzının dışına çıkanlar tekrar yerele gönderilir. Tekrar küresele girme süreci ise yukarıda belirtildiği gibidir.

Bu bağlamda gloptikon kavramı egemen gücün küresel gözü olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer beş pratikte farklı şekillerde dile getirildiği üzere kim kimi izlerse izlesin, hegemon gücün küresel gözü, bütün gözlerin üzerindedir. Bilişim sistemlerini elinde bulunduran küresel göz sıradan insanları, toplulukları, şirketleri, sanatçıları, politik karar vericileri ve hatta devletleri bile gözetleyebilmektedir. Burada gözetim aracı bir dinleme ya da video kayıt cihazı, insansız hava aracı, uydu, internet ya da sosyal medya olabilir. Dikkatli bir şekilde incelendiğinde, güvenlik kaygıları ile yürütülen gözetim uygulamalarında bile her ne kadar örtük olsa da iktidarı ve gücü koruma amacı görülebilir.

4.5. Gözetim Gölgesinde Ağ Toplumunda Yaşamak

Bauman, güvenlik ve özgürlük arasındaki gerilimi "cemaat" ve "ağ" kavramlarına başvurarak açıklamaktadır. Her ne kadar daha fazla kısıtlama ve yükümlülük içerse de; bir cemaate dâhil olmak, bir ağa dâhil olmaktan daha emniyetli ve güvenilirdir. Bireyleri yakından takip eden cemaat, manevraya çok az yer bırakır. Bireylerin kendi iradeleri ile cemaatten çekilmeleri mümkün değildir (Bauman ve Lyon, 2016: 52). Örneğin, bir cemaat toplumunda yaşayanlar köylüler; birbirlerini yardımlaşma ortakları, akrabaları ya da dinsel ve yönetsel toplulukların üyeleri olarak tanımaktadırlar. Cemaat tipi gözetim, modern toplumda büyük ölçüde gerilemiş ve azalmıştır. Bu türden bir gözetim, günümüzde sadece yüz yüze ilişkilerin ve sınırlı coğrafi hareketliliğin, herkesin ötekini işinin farkında olması anlamına geldiği yerlerin ve zamanların anısından ibarettir (Lyon, 1997: 229). Buna karşılık, normları çok da umursamayan ağın, bireyleri cemaatlere kıyasla daha fazla serbest bıraktığını ve bireyler gitmek istediklerinde onları herhangi bir ceza ile sınımadığını ifade eder Bauman. Cemaatle ağ arasındaki seçim, güvenlikle özgürlük arasındaki seçimdir. Güvenlik açısından bakıldığında, cemaatler ağlar karşısında oldukça üstündür. Özgürlük bağlamında bakıldığında ise, terk etmek için sil tuşuna basmanın yeterli olduğu ağlar, cemaatlere kıyasla çok daha özgürlükçüdür. Bireylerin her ikisine de ihtiyacı vardır; fakat birinin bir bölümünü feda etmeden, diğerine sahip olamazlar. Birinden ne kadar çok varsa, diğerinden o kadar az vardır (Bauman ve Lyon, 2016: 52-53).

Teknolojiler sosyal olarak şekillendirildiğinden; günümüz gözetimi, sosyo-teknik sistemlerden bağımsız bir şekilde anlaşılamaz (Lyon, 2013: 40). Bu bağlamda gözetleme, toplumun düzenlenmesine katkıda bulunduğu için, sosyolojinin ilgi alanına giren bir konu olarak görülmektedir (Lyon, 2006: 16). Sosyolojinin özü ve yararı, tekil olayları daha geniş

yapısal ve tarihsel bağlamlara yerleştirmesinde yatmaktadır (Lyon, 1997: 19). Bu çerçeve, gözetim çalışmaları, sosyolojinin bütün safhalarına sinmiş olarak gözüke de, kaçınılmaz olarak çok disiplinli bir girişimdir. Gözetim iktidar ve iktidarın dağılımı ile ilgilendiğinden siyaset bilimi ile ilgilidir. Coğrafya, gözetim çalışmalarına iktidar mücadelesi yaşanan bir noktanın iç yüzünü anlama olanağı sunar. Tarihsel düşlem, gözetim çalışmalarının geçmişi ve bugünü hakkında veriler sunar. Diğer yandan, gözetimin gerçekleştiği yasal yapılar hakkında bilgi sahibi olmak, gözetimin sosyo-hukuk ve kriminoloji çalışmalarından aldığı önemli desteği görünür kılar (Lyon, 2013: 37-41).

Lyon birçok ilişkinin tamamen ya da kısmen sosyal medya üzerinden yürütüldüğünü ifade etmektedir. Bu bağlamda, sosyolojinin büyük önem taşıyan kültürel faaliyetleri araştırmakta ve teorize etmekte başarılı olabilmesi için artık dijitallikle uzlaşması gerekmektedir. Benzer bir şekilde, Bauman'a göre, hayatlarımız çevrimiçi ve çevrimdışı olmak üzere iki evrene bölünmüş durumdadır ve geri dönüşü mümkün olmayacak şekilde iki merkezli bir haldedir. Bu noktada, söz konusu iki evrenin iç içe geçmesini engelleyebilecek bir yol olmadığından; evrenlerin birinde elde edilen bir deneyimin diğer evrende değerlendirilmesine dayanan değer felsefesinin yeniden şekillendirmesi de kaçınılmazdır (Bauman ve Lyon, 2016: 48, 51).

Modern gözetim; Marx tarafından "kapitalizmin ekonomi politiğinin bir parçası" olarak, Weber tarafından "bürokratik yapının bir ürünü" olarak, Foucault tarafından "ceza ve gösterişten öz disipline geçiş" olarak değerlendirilmiştir. 20. yüzyılın sonlarında bilgisayar tabanlı gözetimin ortaya çıkmasıyla birlikte, kişisel verinin esas olduğu yeni dolayım biçimleri ortaya çıkmıştır (Lyon, 2013: 15).

Gelinen noktada, yurttaş bir seçim yapmak durumundadır: Gözetim kültürü bağlamında içselleştirilen dijital bir diktatörlüğü kabul mu edecek yoksa bu diktatörlüğe karşı demokrasi bağlamında mücadeleye mi girecek?

4.5.1. Dijital Bir İmparatorluğa Doğru

Politik kampanyaların, reklamların ve ticari medya içeriklerinin yoğunluğuna rağmen, internetin dönüştürücü ve özgürleştirici özelliklerinin önemini vurgulayan araştırmacılar; aile, cinsellik, felsefe, inanç ve kültür gibi olguların küreselleşme deneyimine katılan

gençler tarafından güncellendiğini ve bu gençlerin yeni bir mahremiyet algısı oluşturdıklarını vurgulamaktadırlar. Bununla birlikte, toplumun gözlemlenebilir ve kontrol edilebilir hale gelmesinde başta internet olmak üzere bilişim temelli altyapılara dikkat çekmektedirler (Yılmaz, 2012: 246-247). Çünkü tüm sınıfsal ve muhalif hareketleri denetim ve gözetim altında tutmayı amaçlayan günümüz gözetimi; teknolojik gelişime dayanan yeni kontrol ve denetim mekanizmalarına sahiptir (Çoban, 2019: 111).

1980'li yıllarda monetarist politikalarından ve dengelenmiş bütçelerden yana yapılan siyasi tercihler, denetim yönetimlerinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bilgisayar eşleştirme yöntemleri, her ne kadar vergi kaçaklığını önleme amacıyla kullanılmaya başlanmışsa da; gözetim yöntemlerin kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur (Lyon, 1997: 127). Daha sonraki süreçte; sosyal sigorta, kalıcı ikamet ve bunlarla ilgili hizmetleri de bir araya getiren bu yöntemler; "tehlikeli sınıflar" ve "göçmenler" gibi toplumdan dışlanmışların bağlantılarını not etme amacı taşımıştır (Lyon, 2012: 67).

Veri tabanları, yeni kimlik kartlarına işlerlik kazandırmakta ve yaygın bir gözetim gücü sunmalarını sağlamaktadır. Kayıtların tutulduğu ulusal veri tabanları iki amaca hizmet etmektedir. Bunlardan ilki, yurttaşlara dair olguların doğru bir şekilde kayda geçirilmesi ve güncellenmesi iken; ikincisi ise, veri tabanı içerisinde bulunanlara uygulanacak davranış kalıplarının, söz konusu kişilerin bulundukları kategorilere uygun olmasını garanti altına almaktır (Lyon, 2012: 21). Kimlik tanıma sistemlerinin insanları "istenen" ve "istenmeyen" gruplar olarak kategorize etmesi, daha az kucaklayıcı ve daha fazla dışlayıcı yurttaşlık nosyonlarını desteklemesi anlamına gelmektedir. Bu kapsamda, ulus-devletlerde istenenler olarak kategorize edilen seçkin üyeler kucaklanırlarken; istenmeyenler olarak kategorize edilen ötekiler ise dışlanmaktadır (Lyon, 2012: 72-73). Geline nokta Lyon (2012: 79), gözetim sistemleri olarak ele aldığı yeni kimlik kartlarının aşağıda belirtilen birtakım özelliklerine vurgu yapmaktadır:

1. İnsan bedeninden alınan bilgilere odaklanmaktadır. Biyometri, bedeni bir kimlik doğrulama aracı olarak görmektedir.
2. Otomatikleştirilmiştir ve denetimle ilişkilendirilmiştir. Veri tabanı ile kart arasındaki ilişki, otomatik işlevi kolaylaştırmak amacıyla RFID kullanılarak elektronik yolla kurulmaktadır.

3. Belli yetki alanları içerisinde evrensel kapsamı hedeflemektedir. Seyahat denetimi de mevcuttur ve ilkesel olarak en azından yetişkinlerin hepsini kapsamaktadır.

Ulusal kimlik kartı sistemlerinin dünyanın birçok yerinde eş zamanlı çıkışının sadece 11 Eylül sonrası oluşan panikle açıklanamayacağını ifade eden Lyon (2012: 133); bunun aksine kimlik kartları sistemlerinin bir "kimlik oligopolü" ya da "kart karteli" olarak değerlendirilebileceğine işaret etmektedir. Hükümetten, ticari şirketlerden ve teknoloji alanından gelen baskılar; söz konusu kimlik kartlarını, var olan bütün sorunların çözümü olarak göstermektedir. Bu noktada, kimlik kartı sistemlerini meşrulaştıran görünür olgu güvenlik iken; örtük amacın devletler açısından denetim, kapitalist şirketler için ise teknolojik gözetim ile birlikte yol alan tüketicinin artırılması olduğu değerlendirilebilmektedir.

Lyon (2012: 173), biyometrik verilerden oluşan kimlik tanımlama sürecindeki insanları "etiket bedenler" olarak tanımlamaktadır. Lyon'a (2012: 204) göre, karmaşık bir tarihsel geçmişe sahip olan biyometrik kimlik tanımlama, yeni kimlik kartı arayışlarının sadece bir yönüdür. Toplumsal tasnifin önünü açan bu arayışlar, sadece devlet tarafından değil; aynı zamanda teknolojik şirketler tarafından da yönetilmekte ve küresel bir boyuta yayılmaktadırlar. Yukarıda yazılanlardan hareketle, aşağıdaki üç sonuca ulaşılabilmektedir:

1. Kimliklerin -pek de işe yaramayan- kategorizasyonu sonucunda, yurttaşların bir kısmı kendilerini toplumun genelinden ayrılmış gruplarda bulabilmektedirler.
2. Kategorizasyonun bazı biçimleri, geleneksel devlet temelli kıstaslara kıyasla ticari yaşamla daha fazla ilgilidir.
3. Bu kategorizasyonların kontrol edildiği sınırlar dijitaldir. Gerçek kontrol, fiziksel ya da teritoryal sınırlarla birlikte, onlardan daha fazla dijital veriye sahip olan vize ofisleri ve konsolosluklarda da yapılmaktadır (Lyon, 2007: 162).

Avrupa'da 1980'li yıllarda uygulanmaya başlanan Schengen vizesi uygulamaları, ülkelerin ortak yönergeler, ortak bir vize ve ortak veri tabanları kullanmalarına öncülük etmiştir. Veri tabanı sayesinde, denetim teknolojileri bizzat sınırdan uzakta çalışmaktadır. Kimin sınırdan geçmeyi hak ettiğine; sınırdan değil, sınırdan uzakta karar verilmektedir. Örneğin, müstakbel yolcular başlarına gelebilecek olası tıbbi sorunlar bağlamında

reddedilebilmektedirler. Bu noktada istatistik, hiç olmadığı kadar önemli bir olgu haline gelmiştir (Lyon, 2012: 222). Gelineen noktada, Lyon'un *Gözetim Çalışmaları: Genel Bir Bakış* adlı eserine aldığımız daveti geri çevirmeyelim:

Seyahate çıkmam gerektiğinde, ... belgelerimi dikkatle kontrol eder ve sınır kapısında ya da havaalanı güvenlik noktasında harcanacak ek süreyi mutlaka hesaba katarım. Bir kez havaalanına vardın mı, artık her yerde ama en çok da *check-in* kontuarında ve güvenlik bölgesinde gözetim kendisini hissettirir. Doğrusu istenirse, gözetim terminal binasına, gümrük ya da göçmen kontrol noktasına varmamdan çok önce başlar. Rezervasyon verisi halihazırda benimle ilgili önemli gerçekleri -yiyecek tercihlerim, sağlık durumum- ifşa eder ve ki bu belli koşullarda bazı acentelerin kullanımına sunulabilir. Yolcu olarak, sorunsuz, verimli bir yolculuğu garanti altına almaya çalışırım; dolayısıyla rötardan kaçınmak için elimden geleni yaparım. Buna karşın, vatandaş olarak, kişisel bilgilerimin nereye bağlanabileceği konusunda kaygılanırım; gizlediğim bir şeyler olduğundan değil, bir kez adım bir listeye alındığında, bunun tercihlerimi ve hatta hareket özgürlüğümü etkileyebileceğini bildiğimden (Lyon, 2013: 27-28).

Günümüz gözetim uygulamalarının bazı sonuçları görece zararsızken; biyometri, genetik ve konum teknolojileri ile ilintili bazı sonuçları ise, demokrasiye yönelik ciddi tehditler içermektedir (Lyon, 2013: 17). Sosyal yardım ve hakları kapsayan refah sistemi altında ezilen devlet, çözümü ulusal kimlik kartlarını da içeren ulusal güvenlik sistemlerinde bulmuş; bu sistemler ise gözetimin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur (Lyon, 2012: 213). Amacı ne olursa olsun, gözetim belli türde güç ilişkileri içermektedir (Lyon, 2013: 44). Gücü kontrol etme, terörizmi engelleme ve uluslararası organize suçlarla mücadele etme arzusu; eski tip toplumsal ve bölgesel sınırlandırma ve sınıflandırmaların biçimini değiştiren sonuçlara sahiptir. Bu durum; yurttaşlık, insan hakları ve sivil özgürlükler hakkında birtakım soruları da beraberinde getirmektedir. Ulusal ve uluslararası güvenlik uygulamalarının gözetim boyutu, kişisel bilgileri kategorize etmek maksadıyla hayata geçirilmektedir. Buradaki amaç; sınıflandırılan kişilere farklı davranış kalıpları geliştirmektir. Kuşku ile bakılan ülkelerin yurttaşları ya da şüphe ile yaklaşılan etnik bir gruba aidiyet taşıyan insanlar, diğerlerinden çok daha farklı muamelelere maruz kalabilmektedirler. Bu durum, demokrasinin eşitlik ilkesine aykırı olan dijital bir diktatörlüğe doğru yol alınan bir çağda yaşadığımız hakkında çıkarım yapmamıza olanak tanımaktadır. Sonuç olarak, dikkatleri erdem ve demokrasinin taleplerinden uzaklaştırarak, hesaplanabilir ve toplumsal kategorileri ifade eden bilgisayar kodlarıyla belirlenen ilişkilere yönelten gözetim uygulamaları; bunu, uzaktan ve biyometrik ölçütler kullanarak başarmaktadır. Bu sayede, yurttaşlar politik tartışma arenasından uzak tutulmuş olmaktadır (Lyon, 2012: 237).

Çeşitli haklar ve hizmetlerin garanti altına alınabilmesini sağlayan araç; sadık yurttaşları tespit eden kimlik tanımlama sistemidir. Bu kapsamda e-devlet uygulamaları; vergi ve sağlık gibi bilgilere erişim için, yurttaşlardan kimlik doğrulaması istemektedir. Seçilebilirliği ispatlayan bu araç, aynı zamanda devlet tarafından yurttaşın daha net okunmasını da sağlanmaktadır. Böylelikle, yurttaşlar doğrudan devletin menziline girmekte ve (Lyon, 2012: 79). Lyon (2012: 80-81) şöyle devam ediyor:

Bu kişisel detayları kayıt altına alma aracı, hayatı okunabilir kılan gözetim aracı, bundan dolayı fazlasıyla çift anlamlıdır. Bir taraftan yurttaşlara oy verebilme, eğitim alma ve sağlık hizmeti alma gibi dev faydalar sağlanırken öbür yandan devlet bu kayıtları yurttaşların faaliyetlerini ya da hareketlerini sınırlamak veya daha kötüsü bazı yurttaşları ikinci sınıf addederek aşağı ve zalimce muamelelere bırakmak için de kullanabilir.

Mimari tasarım, gözetim olgusu için halen önemini korumaya devam etse de; günümüz gözetim uygulamalarında, mimari mantıktan teknolojik mantığa doğru bir dönüşüm söz konusudur. Kentsel dönüşüm projeleri adı altında geliştirilen politikalar, bu dönüşüm bağlamında ele alınabilmektedir. Kentin merkezinde yapısal olarak nispeten kötü yapılarda yaşayan insanlar; bu projelerle kentin dışında, sınırları çizilmiş, denetlenebilir, yapısal olarak nispeten daha iyi yapılarda yaşamaya teşvik edilmektedirler. Yoksul, farklı etnik kökenlere sahip, farklı cinsel tercihleri ve farklı politik aidiyetleri olan kitlelerin, iktidarın baskı aygıtlarının denetiminde bulunan alanlarda ikamet etmeye mecbur edilmesi iki amaç taşımaktadır. Bunlardan ilki, söz konusu kitlelerin sürekli bir şekilde gözetlenmesidir. İkincisi ise, bu kitlelerin muhaliflerle olan iletişimini keserek "politik suç"u engellemektir (Çoban, 2019: 114).

Zorunlu göçe tabi tutulan insanlar, her ne kadar politik suçtan uzaklaştırılmış olsalar da; gerek maruz kaldıkları baskılar, gerekse ekonomik olarak yaşadıkları sorunlar nedeniyle adi suça yönelmektedirler. Sistemin temel korkusu politik suç olduğu için, adi suç önemli bir güvenlik sorunu olarak görülmemektedir. Adi suçtan ziyade, politik suç ekseninde uygulanan gözetim sistemlerinden; insanların adi suça teşvik edildikleri sonucuna ulaşılabilmektedir (Çoban, 2019: 114). Bu anlamda iktidar; suçu ortadan kaldırmaktan ziyade belirlediği ve denetlediği sınırlar içerisinde kapatmayı istemektedir. Çünkü kapitalist sistemde suçun ortadan kalkması, sistemin kendisinin ortadan kalkmasıyla aynı anlama gelmektedir. Küresel iktidar; uyuşturucu, silah kaçakçılığı, insan ticareti ve cinsel sömürü gibi adi suçlardan edindiği sermayeyle, emperyal iktidarını sürekli kılacak olan küresel panoptikonu finanse etmektedir. Söz konusu yasadışı faaliyetlerle elde edilen

paralar, politik suçun önlenmesinde kullanılmaktadır (Çoban, 2019: 124-125). Çoban'ın bu yorumu, bizi Foucault'nun hapishanelerle ilgili tespitlerine götürmektedir. Foucault, hapishaneleri suçluların topluma kazandırıldığı bir yer olmaktan ziyade suçluların kapitalist sistemin daha fazla kâr edebilmesi için suça yönlendirildiği bir kurum olarak ele almaktadır. Bu noktada, işledikleri adi suçlar nedeniyle iktidar tarafından kuyruğu kısıtılan insanlar, ait oldukları toplumsal yapılar içerisindeki homurdanmaları iktidarın baskı aygıtlarına bildirerek, iktidarın muhbirleri durumuna gelmektedirler. Herhangi bir maliyet, zaman ve çaba gerektirmeyen bu durum; iktidar tarafından memnuniyetle karşılanmaktadır. Sonuç olarak, adi suçlular, politik suçluların gardiyanı, iktidar ise bir hapishane müdürü halini almaktadır.

Toplum üzerinde kurulan ideolojik hegemonyanın bir sonucu olan toplumsal tek tipleşme; insanlarda, iktidarın toplumun tüm üyelerini rahat bir şekilde gözetleyebileceği algısı oluşturan ve toplumsal özneleri birbirlerinin gardiyanı haline getiren bir akıl tutulmasıdır. İktidar, özne gardiyanları kullanarak tek tipleşmeyi reddeden bireyleri ötekileştirmekte ve toplumsal alanın dışında tutmaya çalışmaktadır. Bu şekilde, toplumsal alan herkes için bir hapishaneye dönüşmüş olmaktadır. Bir yandan herkes iktidar tarafından gözetlenmekte, diğer yandan da gözetlenenler birbirlerini gözetlemektedir (Çoban, 2019: 120). Bu bağlamda; iktidarın tüm topluma karşı panoptikonu, yurttaşların da birbirlerine karşı omniptikonu uyguladığı değerlendirilebilir. Çoban'a (2019: 133) göre, toplum bu süreçten sonra kendi kendisinin polisi haline gelecek ve toplumsal yaşamı iktidarın müdahalesine gerek duymadan bir hapishaneye dönüştürecektir.

Gözetim kameraları sokaklar, caddeler, bankalar ve süpermarketlerin yanı sıra evlerde ve yoksul mahallelerin toplu konutlarında da yaygınlaşmaktadır. Bununla birlikte, internet de çevrimiçi kameraların giderek çoğaldığı bir yer haline gelmiştir. Yirmi beş ülkeye yerleştirilmiş yüz yetmiş iki kamerası olan *Earth-cam* ve binlerce çevrimiçi kamerası ile ticaret ve turizme hizmet etmenin yanı sıra genel bir iç gözetime de hizmet eden *Netscape Eye* servis sağlayıcıları bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Virilio, 2003: 65).

İktidarın teknolojik alanda giderek güçlenmesinin bir sonucu olarak, iletişim alanı da giderek totaliterleşmektedir. Teknolojik gelişim, kapitalist yapının ekonomik ve ideolojik olarak yayılmasına ve güçlenmesine hizmet etmektedir. Bu noktada, giderek bir gerçek haline gelen iktidar kurgusu, baskı ve rıza ile toplumun gerçekliği haline getirilmektedir.

Bunun sonucu olarak iktidar, "her şeyi bilen" (*omniscience*), "her yerde olan" (*omnipresent*), "her şeye gücü yeten" (*omnipotent*) bir kavram haline gelmektedir (Çoban, 2019: 117).

Sadece ulus-devlete özgü bir kavram olmayan gözetim kültürü, uluslararası bir boyut kazanmış ve küreselleşmiştir. Bu durum, suç ve iktidarın küresel boyutunun analizini gerekli kılmaktadır (Çoban, 2019: 142). Schlesinger (2004: 185) imparator başkanlığın hegemonyası ile Roma imparatorluğu arasında bir bağ kurmuştur. Schlesinger'a göre dünyadaki bazı çıkarların tehdit edildiğinin iddia edilmediği hiçbir yer yoktur. Çıkarlar Romalı değilse bile Roma'nın müttefikleridir ve eğer Roma'nın müttefikleri yoksa müttefikler bulunur. Tüm dünya bir sürü düşman tarafından sarıldığında, işgalcilerin saldırgan tutumlarına karşı koyma görevi hiç şüphe yok ki Roma'nın olacaktır (Akt. Mattelart, 2012: 77). Geçmişte Roma İmparatorluğu'na biçilen bu rol, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri tarafından oynanmaktadır. Bu rolü düşmanın faşizm olarak gösterildiği İkinci Dünya Savaşı'nda, komünizm olarak gösterildiği Kore ve Vietnam Savaşları'nda, demokrasi karşıtı diktatör olarak gösterildiği Körfez Savaşları'nda ve terörizm olarak gösterildiği Afganistan ve Suriye'de gerçekleştirilen askeri operasyonlarda görmek mümkündür. Özellikle Birinci Körfez Savaşı'na kadar kamu diplomasisi ile dünya kamuoyuna servis edilen bu liderlik rolü, enformasyon teknolojilerindeki gelişim ile birlikte artık yeni iletişim teknolojileri ile sunulmaktadır. Bu noktada, yeni dünya düzenin kalbi Silikon Vadisi olarak değerlendirilebilir.

"Intel", "Cisco", "Google", "HP", "Maxtor", "Softway Solutions", "Apple", "Oracle", "Microsoft", "AMD", "Nvidia", "Mozilla", "Facebook" ve "Twitter" gibi birçok firmanın merkezi ya da çıkış yeri olan ve ileri teknoloji ile ilgili sektörleri ifade etmek için kullanılan Silikon Vadisi; Castells'e göre (2013: 83), burada olmayı bilgiye ve teknolojiye ulaşmanın en iyi ve üretken yolu olarak gören Avrupalı, Japon, Hint, Koreli, Tayvanlı ve Çinli binlerce mühendis ve bilgisayar uzmanının 1990'larda gelişi ile büyük bir aşama kaydetmiştir. Bu bağlamda, günümüzde bilgisayar ve internet yazılımlarının neredeyse tamamını elinde bulunduran ABD'nin küresel düşmanlarını tanımlamasında ve onlarla olan savaşında en büyük müttefiki; bilgisayar ve internet gibi yeni iletişim teknolojilerinin kendisine sunduğu gözetim mekanizmaları olarak düşünülebilir.

The Transparent Society (Saydam Toplum) kitabının yazarı astrofizikçi David Brin; ne kadar yasa yapılırsa yapılsın, gözetim araçlarının ve veritabanlarının yürürlükten kaldırılmasının imkânsızlığından yakınmaktadır (Akt. Pimanta, 2010: 282). İnternet yorumcusu Evgeny Morozov, Silikon Vadisi'nde işletilen, güncellenen ve paraya çevrilen alt yapının -veri koruma kanunları kolayca çiğnemek suretiyle- NSA tarafından kullanıldığının altını çizmekte ve yeni dijital gücün hüküm sürdüğü ABD'den bağımsız başka bir dünyanın olmadığını ifade etmektedir (Akt. Aust ve Ammann, 2019: 13). NSA'nın Salt Lake City'nin güneyinde bulunan Bluffdale'de bir milyar yedi yüz milyon dolara inşa edilen "Utah Bilgi Merkezi" (*Utah Data Center*) adındaki binasında devasa süper bilgisayarlar bulunmaktadır. Bu bilgisayarlar, tüm elektronik ortamlardaki iletişimi izleyebilecek ve kaydedebilecek kapasiteye sahiptirler (Aust ve Ammann, 2019: 14). Bölgede yaşayan insanlar, bu kompleksi "Spy Center" (*Casus Merkezi*) olarak adlandırmışlardır (Aust ve Ammann, 2019: 28).

Küreselleşme, -tüm dünyanın jandarması olarak- emperyalist gücün, toplumları denetim ve gözetim altında tutmak suretiyle; düşünmeyen ve direnmeyen işçiler yaratma istemidir. Emperyal güç, insanların kendisini ilahi bir varlık olarak görmesini sağlamaya çalışır. Bu sayede, tüm insanlarda emperyal gücün kendilerini her an görebilecek bir kudretle donanmış olduğu algısı oluşturulmaya çalışılır (Çoban, 2019: 119).

Emperyalizm döneminde toplumların denetim altında tutulması sorunsalı, ulus-devletin yeniden biçimlendirilmesini de gerekli kılmıştır. Yeni ekonomi politikalarının yaşama geçirilmesinde -bir baskı ve şiddet aracı olarak- küresel politikanın önemli oyuncularından birisi haline gelen ulus-devletin temel görevi; küresel iktidarı tehdit edecek unsurları bertaraf etmektir. Bu bağlamda; caddeler, sokaklar, siteler, alışveriş merkezleri gibi gündelik yaşam alanlarında yaratılan mikro panoptikonlar, ulus-devletin makro panoptikonunun alt katmanlarıdır. Makro panoptikon ise, küresel panoptikonun bir parçasıdır (Çoban, 2019: 118, 121).

Gözetleme, hakkında veri toplananları etkileme veya idare etme amacıyla tanımlanmış ya da tanımlanmamış herhangi bir kişisel veri toplanması ve işlenmesidir. Gözetlemenin merkezine iletişim ve enformasyon teknolojilerini koyan gelişmeler ise bilgisayar uygulama alanları ve teknik açıdan muazzam büyümedir (Lyon, 2006: 12-13). Bu bağlamda, günümüzün en önemli gözetim aracı; toplanan verinin işlenmesini, geri

getirilmesini, eşlenmesini, saklanması, dolaştırılmasını ve pazarlanmasını sağlayan bilgisayarlardır (Lyon, 1997: 9).

Siber gözetim, egemen güçlerin küresel amaçlarını yerine getirmek için başvurduğu bir araç olmanın yanı sıra; totaliter rejimlerin de bölgesel iktidarlarını koruma amaçlarını gerçekleştirmek için başvurduğu bir yöntemdir. Horwitz, Asokan ve Tate (2011: A6) *The Washington Post* gazetesinde yayımlanan *High-tech Help for Repressive Regimes (Baskıcı Rejimlere İleri Teknoloji Yardımı)* başlıklı makalelerinde totaliter rejim politik karar vericilerinin tek seferde yüzlerce cep telefonunu dinleyebildiklerini, on binlerce elektronik postayı okuyabildiklerini, hatta bilgisayar sahiplerinin fotoğraflarını çekerek; bu fotoğrafları güvenlik birimlerine ya da yazılıma sahip olan başka birim ya da kişilere gönderebildiklerini ifade etmişlerdir (Akt. Moghaddam, 2014: 41). Halkın elinde demokrasinin, özgürlüğün ve kurtuluşun en iyi aracı olan internet; diktatoryal bir rejimin elinde ise, mükemmel bir baskı aracına dönüşebilmektedir (Aust ve Ammann, 2019: 149-147). Bilgiye ulaşmanın bütün toplumsal sınıftaki insanlar için serbest oluşu ve herkesin faydası için bilginin kontrolünün bir demokrasi durumu olduğu argümanları yanlıştır. Çünkü azınlık bir grubun birçok durum üzerindeki bilgiyi kontrol ettiği polis devletleri suistimal, yolsuzluk ve yozlaşmanın birçok biçimini meydana getirmektedir (Pimenta, 2010: 282). Benzer bir şekilde Hajdarmataj Rizanaj (2020: 101) de bu konuya şu şekilde dikkat çekmektedir:

Örneğin otoriter bir hükümet tüm vatandaşlarına DNA taramasına girmeyi ve tüm tıbbi bilgilerini merkezi bir otoriteye bildirmeyi emrederse, genetik ve tıbbi araştırmalar alanında tıbbi bilgilerin kesinlikle gizli tutulduğu toplumlara karşı çok büyük avantaj sağlar. Yirminci yüzyılda otoriter rejimlere ket vuran bu başlıca etmen, tüm bilgiyi tek bir yerde toplama çabası, yirmi birinci yüzyılda belirleyici bir avantaja dönüşebilmektedir. Algoritmalar bizi daha iyi tanıdıkça, otoriter hükümetler de vatandaşları üzerinde Nazi Almanyası'nı gölgede bırakacak derecede mutlak bir kontrol elde edebilmektedir. Bu tarz rejimlere direnmek tamamen imkânsız olacaktır. Bu rejim nasıl hissettiğinizi bilmekle kalmayacak; size ne isterse onu hissettirebilecek. Diktatör, vatandaşlarına sağlık hizmeti ya da eşitlik getirmese de, (vatandaşlarının) muhalifleri değil de kendisini sevmeleri sağlayabilecek. Şimdi demokrasi, biyoteknoloji ve bilişim teknolojilerinin iç içe geçmesini kaldıramayabilir. Ya demokrasi kendini bütünüyle yeni baştan şekillendirecek ya da insanlar "dijital diktatörlük" altında yaşamaya başlayacak.

2004 yılının Haziran ayında çıkardığı *Dijital Ekonomide Güven Kanunu* ile Fransa, internet kullanıcılarının gözetlenmesinde ilk sıralarda yer alan devletlerden olmuştur. Söz konusu kanun, internet kullanıcılarının ve cep telefonu abonelerinin bir yıl boyunca izini sürmek ve bu bilgileri sivil polisler ya da devlete teslim etmek için; web sitesi editörleri, servis sağlayıcıları, ev ve cep telefonu operatörleri ve internet erişimi sağlayıcıları ile

senkronize bir şekilde hareket etmeyi gerektirmiştir. Açık bir şekilde belirtmek gerekirse, bu kanun; şifrelerin, takma isimlerin, banka kartı numaralarının, elektronik posta adreslerinin, telefon numaralarının, ödeme detaylarının, telefon ve bilgisayar IP numaralarının, kişinin web siteye erişim tarihi ve saatinin kaydedilmesi anlamına gelmektedir (Mattelart, 2012: 255). Bu durum Rusya ve Çin bağlamında da farklı değildir. Örneğin, Rusya'da çıkarılan bir kanun, 2014 yılından itibaren internet sağlayıcılarının on iki saatlik bir süre için tüm internet kullanıcılarının verilerini "Rus İç İstihbarat Teşkilatı"nın [*Federal Security Service-FSS (Rusça'da FSB)*] erişimine açmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu yasayla, FSB tüm internet ve telefon verilerine ulaşma, kaydetme ve analiz etme imkânına kavuşmuştur (Aust ve Ammann, 2019: 18).

Aust ve Ammann'a (2019: 11) göre, Amerikan ve Britanya gözetim sisteminin en gizli bilgilerinin eski NSA çalışanı Edward Snowden tarafından ortaya çıkarılmasından sonra, dünyada çok büyük değişiklikler olmuştur. 2014 yılının başında, milyarlarca cep telefonu verisinin ve yaklaşık iki yüz milyon kısa mesajın NSA tarafından depolandığı gün yüzüne çıkmıştır. Bu, gözetlenme işleminin tek tek her insanı ilgilendirdiğinin kesinlik kazanması anlamını taşımaktadır.

İnternet casus kaynamaktadır. Bu casuslar NSA, "İngiliz Hükümet İletişim Karargahı" (*Government Communications Headquarters-GCHQ*) ya da "Almanya Federal Haber Alma Dairesi" (*Bundesnachrichtendienst-BND*) gizli servislerinin ajanlarından ibaret değildir. Altmış tür verinin düzenli olarak kaydedildiği arama motoru Google ve bir milyar üç yüz milyon üyesi bulunan sosyal paylaşım ağı Facebook'ta da durum pek farklı değildir. Verili zamanda nerede bulunduğunuz ve kimlerle konuştuğunuz, hangi iletişim cihazını kullandığınızı, hangi siteleri ve sayfaları ziyaret ettiğiniz, bu sayfalarda ne kadar süre bulunduğunuz, tuşlara basma hızınız, ne tür resimler yükleyip indirdiğiniz, arkadaşlarınızın kimler olduğu ve neleri beğendiğiniz ya da beğenmediğiniz bu mecralar tarafından sürekli bir biçimde kayıt altına alınmaktadır (Aust ve Ammann, 2019: 9). Bu mecralar, her ne kadar demokratikmiş gibi görünse de, aslında aşırı merkeziyetçi bir yapıya sahiptirler ve kullanıcıları da büyük oranda özgürlüklerinden feragat etmektedirler (Aust ve Ammann, 2019: 167).

Akıllı telefonlarla, en azılı casusu gittiğimiz her yere cebimizde götürmekteyiz. Bu kapsamda akıllı telefonlar, devamlı bir şekilde konumumuzu göndermekte; elektronik

postaları, fotoğrafları, kişisel notları ve temas kurduğumuz kişileri ifşa etmektedirler. Bununla birlikte, bizleri dinleyen davetsiz misafirler için, istedikleri zaman kapatıp açabilecekleri bir mikrofon görevini de yerine getirmektedirler. Sonuç olarak, bizlere eşlik eden bu dijital cihazlar, ruhumuz bile duymadan sonu gelmez bir enformasyon akışı sağlamaktadırlar (Aust ve Ammann, 2019: 11-12). Aust ve Ammann (2019: 162) akıllı telefon konusuna şu şekilde devam ediyor:

Sıradan bir akıllı cep telefonu kullanıcısının sahip olduğu ortalama sayıdaki App'ler (uygulamalar) bile kişinin yaşı, cinsiyeti, seyahatleri, tercih ettiği haber sayfaları, sevdiği spor türleri, Amazon ve eBay'deki faaliyetleri, Facebook, Skype ve tüm bağlantılarıyla birlikte WhatsApp profilleri hakkında geçmişe dönük bilgiler vermektedir. Sadece App Store'larda iki bin çeşidi bulunan Dating App'ler sayesinde ise kişinin cinsel hayatı ve bir ilişkiden neler beklediği hakkındaki bilgilere de ulaşılmaktadır. Bu bilgilerden bazılarını ulaşıldığında ve bunlar, bilişim ağlarından serbestçe elde edilebilen diğer bilgilerle eşleştirildikten ve daha önceden kaydedilmiş olan hareketlilik örnekleriyle olan bağlantıları kurulduktan sonra kullanıcının ismen teşhis edilmesi mümkündür.

Akışkan modernitenin gözetim üzerindeki yansımasının iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, toplumsal biçimlerin çözülmesi iken; ikincisi, iktidar ile politikanın birbirinden ayrılmasıdır. Toplumsal parçalanma ve yeni medya arasındaki ilişkinin karşılıklı bir şekilde işlediğine vurgu yapan Bauman; bir yandan, sosyal medyayı toplumsal parçalanmanın sonucu olarak görürken, diğer yandan toplumsal parçalanmayı da sosyal medyanın bir sonucu olarak değerlendirmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 17). Bauman'a göre, potansiyel olarak mahrem olan her şey artık kamusal alanda yapılmaktadır. Sayısız sunucularda kayıtlı verilerin internette unutturulması mümkün olmadığından, bu veriler sonsuza kadar ulaşılabilir olarak kalacaktır. Bununla birlikte, ne zaman izlendiğimizi bilmediğimiz için, her zaman izlendiğimiz düşüncesini barındırmamıza sebep olan panoptik tuzak; günümüzde durdurulamaz bir şekilde genel bir uygulama halini almaktadır. Bugünlerde görmezden gelinmeme, dışlanmama, ihmal edilmeme, yalnız kalmama ve terk edilmeme gibi arzuların tetiklediği fark edilme hazzı ifşa edilme korkusunu bastırmaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 35-36).

Lyon'a göre Facebook, gözetim ile işbirliği yaparak hem insanlardan bilgi toplamakta, hem de insanların kendilerini arkadaşlar olarak tanımlayarak temel sınıflandırmalar yapmalarına zeki bir şekilde izin vermektedir. Bununla birlikte, insanların Facebook tarafından nasıl kullanıldıklarını ve Facebook'u bağımlı bir şekilde nasıl kullandıklarını unutmak da oldukça kolaydır (Bauman ve Lyon, 2016: 57). Vatanseverlik Yasası sistematik ve otomatik bir gözetim çağının habercisidir. Bu çağ, telefon ve bilgisayarlara;

insanlar tarafından birkaç yıl öncesinde kabul edilemez olarak değerlendirilen bir biçimde gözetleme yetkisi vermektedir (Akt. Lyon, 2013: 43). Benzer bir şekilde, Arslantaş Toktaş vd. (2012: 59) göre, 11 Kasım 2011 tarihinde Beyaz Saray'a sunulan "Siber İstihbarat Paylaşım ve Koruma Yasası" (*Cyber Intelligence Sharing and Protection Act-CISPA*) ile, ABD'de faaliyet gösteren şirketler kendi hak ve mülkiyetlerini korumaya yönelik siber güvenlik önlemleri alabilmektedirler. Bu kapsamda söz konusu yasa, kullanıcıların elektronik posta ya da Facebook mesajlarıyla kurdukları iletişimlerini, şirketlerin izleyebilmesine olanak vermektedir.

Gözetim faaliyetleri kamu sektöründe de köklü bir geleneğe sahiptir. Geleneksel gözetim; güvenlik, eğitim, çevresel politikalar gibi fiziksel alanlardaki ilgili gelişmeleri bildirmeyi içermektedir. İnternet ve sosyal medyanın vatandaşlar tarafından kullanımındaki hızlı artış, güvenlik tehditleri ve stratejik sürprizler ile yüzleşebilme ihtimali; devletleri çeşitli çevrimiçi gözetim stratejileri ve araçları geliştirmeye yöneltmiştir. Kamu görevlilerinin çevrimiçi tartışmalarda yer alması internet kullanıcıları arasında "Biri Bizi Gözetliyor!" duygusunun oluşmasına sebebiyet verebilmektedir. İletişimsel eylem yaklaşımında, devlet kurumu vatandaşların talep ve şikâyetlerini dikkate alarak davranışlarında tutarlı ve samimi olmak durumundadır. Gözetim perspektifinden incelendiğinde, sosyal medya birçok normatif soruları da gündeme getirmektedir. Bu sorular, elde edilen sosyal medya içeriklerinin ne maksatla kullanılacağı ile gizlilik ve diğer değerler bağlamında göz önünde bulundurulması gereken limitlerle ilgilidir (Bekkers vd., 2013: 335-337).

Yukarıda anlatılan gözetim uygulamalarının hiçbiri kaçınılmaz değildir. Duyarlı araştırmalarla desteklenmiş eylemler, kimliklerin kimlik tanıma sistemlerinin altında ezilmediği bir geleceğe katkıda bulunabilir (Lyon, 2012: 238). Devam eden başlıkta, yurttaşlara dikte edilen gözetim süreçlerine karşı uygulanabilecek bireysel, örgütsel ve küresel hareket tarzları ele alınacaktır.

4.5.2. Gözetim Karşıtı Oluşumlar

Yılmaz'a (2012: 254) göre bilişim sistemlerinin gözetimdeki önemini ortaya çıkaran nokta; iletişim teknolojilerinde bireylerin kontrolünün, en az kitlesel mesaj sunumu kadar önemli bir olgu olmasıdır. Bireylerin doğru işlemi yapıp yapmadığı, etkili sosyal eylemleri gerçekleştirip gerçekleştirmediği, toplumun güvenliğini tehdit edip etmediği, suç ve

terörizm ile bir bağlantısının olup olmadığı gibi konular; dijital olarak kodlanmış gözetim sistemleri tarafından analiz edilmekte ve değerlendirilmektedir. Bununla birlikte; internet ortamında yapılan gözetim ile hırsızlara karşı marketlere video kameralar yerleştirilmesi suretiyle yapılan gözetim birbirlerinden çok farklı amaçlara yöneliktir. 70'li yıllarda toplumun refahı adına yapılan gözetim genel bir destek görürken, günümüzde bu desteğin giderek kaybolduğu gözlemlenmektedir (Altunay, 2003: 139).

Günümüz hayatının kaçınılmaz bir boyutu olan gözetimin gelişmesi; bürokratik denetim, etkinlik, verimlilik ve hıza vurgu yapan ileri teknolojik sistemler gibi modernite ve post-modernite süreçlerinin doğal bir sonucudur. Gözetim uygulamaları tarafsız bir sürecin çok uzağındadır. Bu şekilde değerlendirilmesinin nedeni; insanları sosyo-ekonomik, etnisite, cinsiyet, bölge ve yaş bağlamlarında sınıflandırmasıdır. Enformasyon çağında bu sınıflandırmaya ve doğal olarak bu sınıflandırmanın kaynağı olan gözetime karşı çıkmak demokratik bir pratiktir. Bu karşı çıkışın amacı, sadece toplumsal dışlanma ve ötekileştirmenin en savunmasız bireylere yönelik risklerini azaltmak değil; aynı zamanda, ağ tabanlı teknolojilerin potansiyelini bütün insanların yararına olacak şekilde maksimize etmektir (Lyon, 2013: 253-254).

Farkında olarak ya da olmayarak gözetlenenin katılımı; gözetim sürecinin işleyebilmesinin önkoşuludur. Bu kişiler gözetime maruz kalanlardan ziyade gözetimin öznelidirler. Gözetimin denetim olarak algılandığı bağlamlarda, öznelin gözetimle etkileşime ve tepkimeye girmesi, gözetim etkilerinin öznelin katılımına bağlı olarak kısmen hafiflemesi ya da artması anlamına gelmektedir. Uysalca kabul edilebilmesinin yanı sıra, sorgulanabilen ve saldırılara hedef olabilen gözetim sürecinde; öznelin mücadeleleri birtakım sonuçsal farklılıklar yaratabilmektedir (Lyon, 2013: 19). 2007 yılında Kanada'da yapılan bir ankette, ankete katılanların yüzde 72'sinin, insanların fotoğrafı ve parmak izini içerecek bir ulusal kimlik kartına destek verdiği sonucuna ulaşılmıştır (Lyon, 2012: 177). Bu noktada, insanların günümüz teknolojileri ile yaptığı işbirliği sonucunda gözetimi uysalca kabul etmesine içeren Lyon:

Pek çok zaman ve pek çok bağlamda, insanlar gözetime rıza gösterir. Sistem meşru ve gerekli kabul edildiğinde, sözde 'veri öznelinin' gerçekte olan biteni bildiği varsayılarak kimsenin bunu sorgulaması beklenmez. İnsanlar işlemlerinde pin kodlarını girer, pasolarını kullanır, radyo frekansı ile tanımlama giriş kartlarını okutur, müşteri kartlarını pos cihazından geçirir. Sosyal sigorta numaralarını verir, cep telefonu kullanır, pasaportlarını gösterir, internette gezinir, alkolmetrelere üfler, yüz ve iris taramasına boyun eğer ve kapalı devre televizyon kameraları altında rutin bir şekilde uluorta yürür. Gözetimin ne anlama geldiğini, bütün bu

verilerin nereye gittiğini düşüneni çok azdır. İnsanlar sistemi öylece kabullenir. Aslına bakarsanız, bırakın gönüllü işbirliğinden vazgeçmeyi, insanlar azıcık ikirciklense, bugün yaşadığımız toplumsal hayat çökecektir (Lyon, 2013: 236-237).

Gary T. Marx'ın bakış açısı, Lyon'un içerlendiği konu hakkında birtakım gerekçeler sunmaktadır. Ötekileştirilmeye; işin, önceliğin ya da pozisyonun kaybedilmesine; istihdam, kredi, konut, taşıt gibi arzulan bir durum ya da metanın yitirilmesine yönelik korku sonucunda insanların kendilerine karşı uygulanan izinsiz gözetime karşı çıkmaması, insanların gözetim sistemleriyle yaptığı bir işbirliği olarak maskelenebilmektedir. Ayrıca, gözetime karşı çıkmamanın imkânsızlığına inandırılmış insanlarda kadercilik ve boyun eğme gibi eğilimler ortaya çıkabilmektedir (Marx, 2003: 370).

Lyon'a göre, sosyal medyanın mevcudiyeti kullanıcıların izlenmesi sonucunda elde edilen verilerin diğerlerine satılmasına bağlıdır. Sosyal medyanın toplumsal hareketler için sunduğu fırsatlar çekici ve yararlı olabilir; ancak sosyal medya içerisinde yerleşik ve etkili bir gözetim gücü olması nedeni ile kalıcı ilişkiler kurabilme imkânı kısıtlıdır (Bauman ve Lyon, 2016: 18). İnsanların ciddi bir tehlike altında bulunduğu totaliter rejimlerde; internet, dünya kamuoyunun dikkatini çekmek için protestolar düzenleyen aktivistler için olmazsa olmaz bir iletişim aracıdır. Bu noktada, muhalif düşüncede olan insanlar, totaliter rejimlerin gizli servisleri tarafından amansız bir şekilde takip edilmektedirler. Arap Baharı esnasında, gösterileri sosyal medya üzerinden organize eden birçok aktivist internet üzerinden yerleri tespit edilerek tutuklanmıştır. Aktivistlerin internet üzerinden tespitinde, Batı'nın gözetleme tekniklerinin inkâr edilemez bir katkısı bulunmaktadır (Aust ve Ammann, 2019: 22). Çünkü küresel iktidar, gözetleme kulesinden dünyadaki tüm mahkûmları (aktivistleri) gözetleyebilmek için teknolojiyi yoğun bir şekilde kullanmaktadır. "Anti-terör" yasaları, toplumsal hareketlerde biçim bulan tüm muhalif hareketleri bastırmayı amaç edinen küresel gücün başvurduğu araçlardan birisidir (Çoban, 2019: 118). Uluslararası kurumlara ve örgütlenmelere sahip olan küresel iktidar, sivil toplum kuruluşlarını da etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bununla birlikte, küresel iktidar tarafından denetlenen ulusal iktidarların medyaları da, küresel iktidarın ideolojisini ve şiddetini meşru gösteren bir çaba içerisindeyler. Ulusal iktidarların medyaları; aynı görüntülerle ve aynı söylemlerle toplumsal hareketlere karşı bir ittifak içerisinde hareket etmektedirler (Çoban, 2019: 126). Her ne kadar yerel olarak görülse de; küresel pastadan mümkün olan en büyük payı alma amacı taşıyan günümüz totaliter rejimlerinin, yeni

küresel dünya düzenini yansıtan bir olgu olduğu gerçeği her zaman akılda tutulması gereken bir durum olarak dikkat çekmektedir.

Gözetime karşı sergilenen mücadelelerin bir kısmı doğrudan bir yalıtımla yürütülmektedir. Bireylerin elektronik aletlerini kapatmaları, kimlik bilgilerinde sahtecilik yapmaları, yüzlerini kameralardan gizlemeleri ya da başka türlü göstermeleri bu durma örnek olarak gösterilebilmektedir. Doğrudan gözetime karşı ya da gözetime sebebiyet veren sürece karşı sürdürülen daha geniş hareketler ise; her ne kadar günümüzde uygulanması çok zor olsa da, toplumsal bir hareketin işaretlerini taşıyabilmektedir (Lyon, 2013: 230). Bu, gözetimin meydan okumasına karşı bir "harekete geçme tavrı" olarak değerlendirilebilir (Lyon, 1997: 242).

"Büyük Birader" hakkındaki korkular, demokrasiye yönelik kaygılar ve kişisel onur hakkındaki endişeler; sınırlı ve sessiz bir biçimde de olsa, gözetime karşı bir tür direniş yol açmaya başlamıştır (Lyon, 1997: 236). Gözetime karşı aktif direniş iki biçimde işlemektedir. Birinci görüş, kişisel verilerin nasıl toplanacağına ve depolanacağına, bu verilere kimlerin hangi koşullar altında erişebileceğine yönelik yasal sınırlar oluşturulması için siyasi baskı oluşturulması gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Lyon, 2013: 234). Bilgi koruma ve gizlilik yasaları, her ne kadar gözetim uygulamalarının önüne geçmek için tasarlanmış olsa da; teknik değişimin hızına yetişmede ve gözetimi devam ettirmek isteyenlerin başvurduğu yöntemlere ayak uydurmada anlık tepkiler verememektedirler (Lyon, 2012: 87). Bununla birlikte, hükümetlerin, gizli servislerin ve şirketlerin elinde bulunan iletişim tekniği; kamuoyu tarafından kapsama alanı ve neticeleri kestirilemeyen bir gözetim sistemi haline gelmiştir (Aust ve Ammann, 2019: 23). Bu noktada bir noktaya daha dikkat çekmek önem arz etmektedir. Aust ve Ammann'a (2019: 357) göre, Facebook ve birçok sosyal paylaşım sitesinin merkezi İrlanda'da bulunmaktadır. Bunun nedeni; İrlanda'da bulunan kişisel verileri korumaya yönelik yasanın, Avrupa'daki benzerlerinden daha zayıf bir yasa olması ve söz konusu sitelere birtakım örtük avantajlar sağlamasıdır. İkinci görüş ise, kapalı devre televizyon kameralarını spreylere boyamak gibi doğrudan eylem üzerine yoğunlaşmaktadır (Lyon, 2013: 234).

Marx, günümüz dünyasında gözetimi etkisizleştirmek için birbirleriyle bağlantılı olan aşağıdaki on bir yolu önermektedir:

- *Keşif hamleleri:* Keşif hamlelerinin amacı, mevcut yer ve zamanda bir gözetim uygulamasının var olup olmadığını, var ise nerede olduğunu keşfetmektir. Otoyolda radar noktalarında uyarı veren bir aygıt kullanarak gözetim altında olunduğunun farkına varılması bu hamlelere örnek olarak verilebilir.
- *Kaçınma hamleleri:* Keşif hamlelerinden sonra gelmektedir. Aktif olmaktan ziyade pasif bir süreci tasvir etmektedir ve geri çekilmeyi gerektirir. Alışverişte müşteri kartı ya da kredi kartı kullanmamak bu hamlelere örnek olarak verilebilir.
- *Sırtına binme hamleleri:* Bu süreçte, gözetimle yüzleşilmiştir. Bu hamlelerin bağlamı, kontrollerden kaçarak içeri girmektir. Erişim kartı isteyen bir giriş sistemine, bir başkası girdikten hemen sonra kapı açıkken girmek, bu hamlelere örnek olarak verilebilir.
- *Manevra hamleleri:* Manevra hamleleri, sırtına binme hamlelerine benzer hamleler içermektedir. Fakat burada gerçek anlamda başkasının kimliğinin kullanılması gereklidir. En bariz örneklerinden birisi; bilet, giriş kartı, lisans, hak sahipliği ya da kimlik gibi başkalarına ait belgelerin kullanılmasıdır.
- *Çarpıtma hamleleri:* Çarpıtma hamleleri kanıtları değiştirmektedir. İzlenen bir klavye işçisinin çalıştığına yönelik izlenim vermek için klavyenin tuşlarına sert bir şekilde basması ya da bir tamirci چراغının ustasının gözüne girmek için çalışmadığı halde yüzünü ve ellerini bilinçli bir şekilde kirletmesi çarpıtma hamleleri için örneklerdir.
- *Engelleme hamleleri:* Gözetleyenler, gözetlenenlerden gelen bilgileri okumak isterler. Engelleme hamleleriyle, gözetlenen iletişimi fiziksel olarak engellemenin ya da onu işe yaramaz hale getirmenin yollarını ararlar. Kapalı devre televizyon kameralarının görüş alanına girildiğinde şapkanın yüze doğru düşürülmesi, bu hamlelere örnek olarak gösterilebilir.
- *Maskeleye hamleleri:* Bilinçli olarak yanlış bir bilginin kullanılmasıyla engelleme hamlelerinden farklılaşır. Kimlik, statü, cinsiyet gibi bilgilerde aldatma içerir. Takma adla müşteri kartı çıkarmak ya da bir internet sitesine kaydolmak maskeleye hamleleri için verilebilecek örneklerdendir.
- *Bozma hamleleri:* Bozma hamleleri gözetim için kullanılan cihazları hizmet veremez hale getirmektir. Kapalı devre televizyon kameralarının lenslerine sprej sıkma ya da kablolarını kesmek suretiyle görüntü almalarını engellemek, bozma hamlelerine örnek olarak verilebilir.

- *Reddetme hamleleri*: Bu hamleler basit bir şekilde hayır diyerek gözetimi reddetmektir. Gözetlenen kişinin bir işlem için kendisinden talep edilen adres ve iletişim bilgilerini vermeyi reddetmesi bu hareketlere örnek olarak gösterilebilir.
- *İşbirliği hamleleri*: Bu hamleler, üçüncü bir taraf ya da kişi gözetimi engellediğinde ya da hafiflettiğinde ortaya çıkmaktadır. Doktorun geçersiz olan bir tıbbi testi geçerli olarak kabul etmesi ya da bazı sosyal güvenlik görevlilerinin refah yardımı almak isteyen insanların çevirdikleri dümenleri görmezden gelmeleri, bu hamlelere verilebilecek en güzel örneklerdendir.
- *Karşı gözetim hamleleri*: Günümüzde gözetim araçlarına ulaşmak eskiye kıyasla daha kolaydır. Bu araçlar arasında uygun fiyatlı ve kullanımı kolay olan gözetim materyalleri bulunmaktadır. Gözetleyen konumunda bulunan bir işverenin ahlâksız teklifine maruz kalan gözetlenen konumundaki çalışanın, bu teklifi ses kayıt cihazına kaydederek yetkili mercilere başvurması, günümüzde karşı gözetim hamlelerine verilebilecek örneklerden bir tanesidir (Marx, 2003: 374-384; Lyon, 2013: 240-242).

Fransa'da kişisel verilerin toplanıp, gözetim maksadıyla üç yıl boyunca İçişleri ve Savunma Bakanlığı dosyalarında tutulması; insan hakları savunucuları ve web sitesi editörlerinin topluca itirazına yol açmıştır. Jamet (2007) *Le Monde* gazetesinde yayımlanan *L'État veut-il tuer Internet en France* başlıklı makalesinde, çevrimiçi editörler grubu başkanı Gesse ile yaptığı görüşmeye yer vermiştir. Gesse, Fransız devletinin gerçek terör tehdidi ile mücadele bahanesiyle ülkenin geleceğinin önemli bir kısmını yok etme riskini aldığını ifade etmektedir (Akt. Mattelart, 2012: 256).

Oluşturulması ve işler durumda tutulması büyük bütçeler gerektiren gözetim sistemlerinin işletilmesi için, devletler bazen özel şirketler görevlendirmektedirler. Bu durum, söz şirketler tarafından toplanan bilginin farklı amaçlarla kullanıp kullanılmayacağı sorunsalını da beraberinde getirmektedir (Özarslan, 2019: 149). Nitekim Birleşik Devletler İstihbarat Servisi Direktörü James Clapper, istihbarat servislerinin ekonomi ve finansa yönelik bilgiler topladığını itiraf etmiştir. Clapper söz konusu bilgilerin toplanmasının amacının terörizmin finanse edilmesini engellemek ve pazarda oluşabilecek finansal krizleri önceden haber vermek olduğunu belirterek kendisini savunmuştur (Aust ve Amman, 2019: 300). Clapper her ne kadar yapılan bilgi toplama faaliyetine meşruiyet kazandırmaya çalışsa da, ekonomik bağlamda istihbarat örgütlerince yapılan gözetimin, şirketlerden bağımsız

olması mümkün görünmemektedir. Bu da, sıradan yurttaşların bilgi, tercih ve satın alma eğilimlerin ekonomiyi canlı tutma adına şirketlerle paylaşılabilirdiği ve güvenlik kapsamında erişilen kişisel bilgilerin ekonomik çıktılar için kullanılabildiği sonucuna ulaşmamıza olanak tanımaktadır.

Yeni kimlik kartlarını değerlendirenlerin gözünden kaçan şey; kimlik tanımlama sistemlerinin siyasal iktisat boyutudur. Günümüzde yükselişe geçen güvenlik endüstrisinde, büyük devletler büyük şirketlerle ortak bir şekilde hareket etmektedirler (Lyon, 2012: 106). Ulusal kimlik tanımlama sistemleri, arttırılmış devlet hegemonyasının bir aracı olarak görülebilse de, aynı zamanda teknik uzmanlığın ürünüdürler. "Laser Card", "Microsoft", "Drexler", "IBM", "Oracle", "Sun Microsystems", "Gemalto", "Giesecke & Devrient GmbH", "Sharp", "Sagem Orga" ve "Oberthur Card Systems" gibi şirketler; hem iş dünyası, hem de hükümetlerde kullanılan akıllı kartlardan tarayıcılara ve biyometriye kadar uzmanlaşmış küresel şirketlerdir. Bu şirketler tarafından üretilen kimlik tanımlama sistemleri, biyometrik pasaportlarla birlikte, çevrimiçi internet dünyasında geliştirilmiş olan kimlik yönetimi tekniklerinden beslenmektedirler (Lyon, 2012: 89, 107). Devletlerin, yüksek miktartlı sözleşmeler imzalamak konusunda kararlı olan söz konusu teknoloji şirketlerinin yardım ve zorlamasıyla yeni kimlik sistemlerini benimsemelerinin altında yatan itici güç; "risk" olgusundan ziyade çok daha fazla bilgi için doymak bilmez bir açlık hissi yaratan "önlem" olgusudur (Lyon, 2012: 102).

Hızla gelişen iletişim ve enformasyon teknolojilerinin, başta finansal ve medikal olmak üzere birçok hassas bilginin transfer edilmesine zemin hazırlaması ve üçüncü kişilerin bu bilgilere kolayca erişebilmesindeki kolaylık, birtakım itirazları beraberinde getirerek yeni kavramların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu kavramların en dikkate değerlerinden birisi, "Amerikan Kamu Hakları Araştırma Grubu" (*United States Public Interest Research Group-U.S. PIRG*) tarafından ortaya atılan "kimlik hırsızlığı" kavramıdır. Dijital ya da sahte imzalar sağlayan değişik şifre kırma teknikleri, bu tip kimlik hırsızlıklarını hızlandırma yollarındandır (Lyon, 2006: 144).

Pimenta'nın kişisel bilgilerin üçüncü kişilerin eline geçmesi konusundaki eleştirisini aşağıdaki ifadelerinde net bir şekilde görmemiz mümkündür.

2009 yılının yazında, New York'ta yaşayan bir arkadaşım Şili'de yaşayan oğluna küçük bir miktarda para yollamak durumunda kalmıştı. Bankasını aradı ve para transferi talep etti. Banka

yetkilisi arkadaşımın tam ismi, vergi numarası, kredi kartı numarası, adresi, doğum tarihi, doğum yeri, telefon numarası ve anne ismi ile birlikte; kimlik doğrulaması için daha önceden belirlenmiş güvenlik sorusunu da sormak suretiyle geleneksel sorguyu başlattı. Bütün bu bilgiler bankanın elindeydi. Bütün sorular karşı tarafı tatmin edici bir şekilde cevaplandıktan sonra, arkadaşım bir önceki kimlik saptamayı doğrulamakla görevli -yeni bir sorgu başlatan-başka bir kişiye yönlendirildi. Yönlendirilen kişi arkadaşıma arabasının olup olmadığını, markasını, üretim yılını, ne zaman satın alındığını, rengini, aracın kayıtlı olduğu eyaleti, tescil numarasını, modelini ve arabanın sigortası için ödediği yıllık ücreti sordu! Bu sorgu, eviyle ya da başka bir şeyle alakalı da olabilirdi. Bankanın ve elbette bankanın çalışanların bütün bu bilgilere erişimi vardı! (Pimenta, 2010: 280-281).

Gözetime karşı hareketler, gündelik doğaçlama müzakere ve direniş biçimleri şeklinde oluşabileceği gibi, özgün gözetim karşıtı örgütler düzeyinde de ortaya çıkabilmektedir (Lyon, 2013: 101). Bu örgütlerin bazıları, iyi bilinen varlık ve temellere sahip uzun soluklu kuruluşlarken; bazıları ise, spesifik bir dönemin tek bir meselesi için kampanya yürüten oluşumlar olabilmektedirler (Lyon, 2013: 243). Bir komşunun evinin içinin dışarıdan görünmesini engellemek için perdelerini kapatması gözetime karşı gündelik ve doğaçlama bir direniştir. Onun için önemli olan mahremiyetini korumak ve yabancı gözlerden kurtulmaktır. Her koşulda, belli sınırların aşıldığı hissedildiğinde gözetime karşı itirazlar yükselmektedir (Lyon, 2013: 239). Yurttaş hakları örgütleri, tüketici meclisleri ve birtakım işçi sendikaları elektronik gözetimin büyümesini yavaşlatmak ve demokratik yollardan yönlendirmek için aktif rol oynamaktadırlar (Lyon, 1997: 28). İşçilerin, çalışma yerlerindeki dinlenme bölgelerine yerleştirilen gözetim kameraları hakkındaki şikâyetlerini sendikalara bildirmesi ise, resmi ve örgütlü bir karşı direniş biçimi olarak değerlendirilebilmektedir (Lyon, 2013: 239).

Küresel gözetim kültürüne karşı muhalefet biçimleri de, gözetimle aynı şekilde küreselleşmiştir. İnternet üzerinden yapılan gözetimin engellenebilmesi amacıyla, "Elektronik Mahremiyet Bilgi Merkezi" (*Electronic Privacy Information Center-EPIC*), "Avrupa Dijital Hakları" (*European Digital Rights-EDRI*) gibi gözetim karşıtı platformların internet siteleri insanlara nasıl gözetlendiklerini anlatmakta ve onlara gözetime karşı kişisel güvenliklerini sağlamaya yarayan yazılımlarla ilgili bilgiler sunmaktadırlar (Özarslan, 2019: 151; Arslantaş Toktaş vd., 2012: 147). Güvenlik düzeninin yol açtığı dengesizliklerle mücadele etme çabalarının büyük bir bölümü genellikle avukatlar ve hukukçular, insan hakları organizasyonları, bilgisayarlaşmanın toplumsal etkilerine duyarlı insan hakları grupları, internet aktivistleri, bağımsız medya grupları, eleştirel medya gözlemcileri, nanoteknolojilerin ve biyometrinin özgürlükler için negatif etkilerini kınayan gruplar tarafından gösterilmektedir. "Kitlesele Gözetime Karşı

Uluslararası Mücadele" (*International Campaign against Mass Surveillance-ICAMS*), "Bilgi Toplumunda İletişim Hakkı Mücadelesi" (*Communication Rights in the Information Society-CRIS*), "Küresel Özgür Medya Merkezi Ağı" (*Global Independent Media Centre Network-GIMCN*), "Uluslararası Sivil Özgürlükler İzleme Grubu" (*International Civil Liberties Monitoring Group-ICLMG*), "Uluslararası Mahremiyet" (*Privacy International-PI*), "Süpermarket Mahremiyet İşgali ve Kodlamasına Karşı Olan Müşteriler" (*Consumers against Supermarket Privacy Invasions and Numbering-CASPIAN*), "Gözetim Teknolojisi Karşıtı Ağı" (*Network against Surveillance Technology-NAST*) bu gruplara örnek olarak verilebilir. Uluslararası kamusal alanın 21. yüzyılın başından itibaren çeşitlilik kazanmasıyla birlikte, yukarıda belirtilen grupların ortaya koydukları temalar yaygın olarak paylaşılmaya başlanmıştır. Söz konusu gruplar tarafından yapılan çalışmalar, özgürlüklerin kaybı ile güvenlik arasındaki gerilime dikkat çekmektedir (Mattelart, 2012: 302-303; Lyon, 2013: 101, 244).

Yürürlükte olan mahremiyet ilişkilerini tehdit eden yeni bir mahremiyet paylaşım kültürünü teşvik etmekte olan internet; gözetimin yeniçağını kolaylaştırmakla birlikte çok önemli ters akıntılar da meydana getirmiştir. Bu kapsamda; siber aktivistlere küresel izleyicilerle iletişim kurmada yeni büyük kapılar açmıştır (Doyle, 2011: 295). İktidarın tüm saldırgan gözetim girişimlerine rağmen, henüz tek tipleşmemiş insanlar tarafından sanal alanda karşı-gözetim temelinde örgütlenmeler yaratılmaktadır. Bu bağlamda, muhalif hackerlar ve dijital eylemciler, iktidarın dijital panoptikonuna karşı mücadele vermektedirler (Çoban, 2019: 130). "*Geniş kapsamlı bir gözetleme aygıtının yarattığı korku tasavvurunun karşısına, hackerlar kendi savaş çığlıklarını koymuşlardı: 'Verilere özgürlük!'*" (Aust ve Amman, 2019: 224).

Gizli bilgi ve belgeleri yayımlayarak Wikileaks'i kuran Julian Assange ve NSA dokümanlarını ifşa eden Edward Snowden gibi kişiler krizler yaratabilmekte, hükümetleri sarsabilmekte ve halk nezdinde enformasyon özgürlüğünün kahramanları olarak görülebilmektedirler. Büyük bir misyona ve özgüvene sahip bu kişiler, "hacktivistler" olarak adlandırılmaktadırlar (Aust ve Ammann, 2019: 19). Aust ve Ammann (2019: 19) sözlerini şu şekilde sürdürüyorlar: "*Onlar (hacktivistler), birçok kişiye artık korkunç ve anlaşılmaz gelen ve sözde karşı konulamaz bir teknolojiyle savaştan veri ağının Robin Hoodlarıdır.*"

Dijital çağda yeni insan hakkı elde etmenin ilk yolu, veriler üzerinde yeniden tasarruf yetkisine sahip olabilmekten geçmektedir. Kişinin kendi kaderini kendisinin tayin etmesi anlamına gelen şahsi özerkliğin yokluğunda; gerçek ya da sanal dünyada demokrasiden bahsetmek olanaksızdır, söz konusu olan sadece illüzyondur (Aust ve Ammann, 2019: 359).

Sonuç olarak internetin eğitim, sağlık, alışveriş, eğlence gibi günlük hayatın hemen hemen her alanında kullanılan bir iletişim aracı olması enformasyona ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte, enformasyonun yetkisiz kişilerce ele geçirilip kötü amaçla kullanılması gerek internetin gerekse internetin kilit parçalarından birisi haline gelen sosyal medyanın karşısında duran en büyük sorunlardan birisidir (Yılmaz, 2012: 261).

Bentham kardeşlerin hapisane, hastane, akıl hastanesi, ıslah evi, yoksullar evi, okul ve fabrika gibi insanların toplu olarak yaşadığı mekanlar için bir yapı tasarımı olarak ele aldıkları panoptikon kavramıyla, gözetlenen kişinin sürekli bir gözetim altında bulunduğu düşüncesine sahip olmasını ve kendisinden beklenen davranışları uygulama noktasında daha kolay ikna edilmesini amaçladıklarını görmekteyiz. Foucault'nun gözetim çalışmaları bağlamında sahip olduğu yetkinlik, Bentham kardeşlerin mekanın fiziki denetimi üzerine oturttukları panoptikon fikrini sosyolojik, psikolojik ve politik çıkarımlar bağlamında ele almasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada, Foucault'nun temelini -antik Doğu toplumlarında doğan ve Hristiyan pastorallığı olarak güncellenen- çoban metaforuna dayandırdığı gözetim kavramını beden, mekân, özne, bilgi, iktidar, polis ve cinsellik gibi olgularla sentezlediğine tanıklık ediyoruz. Bu sentezler sonucunda ortaya attığı biyo-iktidar, anatomo-politika ve biyo-politika gibi kavramların, günümüz iktidar ilişkileri ve iktidar mücadelelerinin anlaşılmasında halen önemli doneler sağlamakta olduğu sonucuna ulaşmaktayız. Foucault'nun sunduğu fikirlerden yola çıkarak, gözetim kavramının modern kent, ekonomi ve güvenlik olgularına yaslanmak suretiyle gün geçtikçe toplumsallaştığının; yeni iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki yükselişle birlikte aynı zamanda küreselleştiğinin de ortaya koyulması amaçlandı. Bölümün devamında panoptikon kavramından türeyen kavramlar olarak değerlendirilebilecek olan süper-panoptikon, banoptikon, sinoptikon ve omniptikon kavramları ile birlikte bu çalışmada ortaya atılan "gloptikon" kavramına yer verildi. Bu noktada; süper panoptikon "kaybolan bedenler", banoptikon "küresel bir elek", sinoptikon "yol gösteren hükümdarlık", omniptikon "mahremi kamusallaşması" olarak tasvir edildi. Gloptikon ise; panoptikon,

süper-panoptikon, banoptikon, sinoptikon ve omniptikonun senkronize bir şekilde çalışmasını sağlayan bir sistem olarak nitelendirildi. Şöyle ki, artık önemli olan gerçek benliğimiz ya da bedenimiz değil, bilgisayar ağlarında bizim için tanımlanan verilerimizdir. Bu veriler her zaman -özellikle küresel tüketim sistemi için- faydalı ya da faydasız olarak tanımlanmamıza hizmet eden bir elekten geçirilmektedir. Faydalı olarak tanımlanmış olsak bile, bize her daim öneriler sunan ve yol gösteren bir gözetime maruz kalmaktayız. Bu süreçlerin sonunda; küresel sisteme hizmet eden, birbirini denetleyen, kendini teşhir eden ve ötekini röntgenleyen bireylere dönüşmekteyiz. Geleneksel toplumdan ağ toplumuna doğru yaşanan bu hızlı dönüşüm içerisinde var olmaya çalışan günümüz insanının önünde birincisi demokrasi, ikincisi ise diktatörlük olmak üzere iki seçenek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

5. YENİ İLETİŞİM, TÜKETİM VE DENETİM TEKNOLOJİLERİ BAĞLAMINDA BİREYİN GÖZETİM FARKINDALIĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

5.1. Araştırmanın Konusu ve Sorunu

Kamusal alana hayat veren iletişimsel eylem süreci, iletişim teknolojilerindeki gelişim ve buna bağlı olarak kapitalist üretim ve tüketim sürecindeki dönüşüm ile birlikte bir evrim geçirmektedir. Gözetim faaliyetlerinin amacı Atina ve Roma'da güvenliği sağlamak olmuştur. 16-17. yüzyıl Avrupa'sında üretim sistemine faydası olmayanları hapsetmek amacı taşıyan gözetim pratikleri; günümüzde ise, üretimle birlikte tüketim sistemine faydası olmayanları da ötekileştirmeye ve yaşam şanslarını ellerinden almaya kanalize olmuş durumdadır. Bu noktada, geçmişte modern devletlerle modern devletlerin varlık koşulu olan kapitalist sermaye arasında kurulan bir ortaklığın sonucu olarak daha fazla üretmek için başvurulmuş gözetim pratiklerine; günümüzde post-modern devlet ve küresel kapitalist sermaye tarafından daha fazla üretimle birlikte, daha fazla ve daha tahmin edilebilir bir şekilde tüketimin özendirilmesi ve sağlanması için başvurulmaktadır. Günümüz gözetim süreçlerinin yegâne amacının küresel güvenlik ve küresel üretim/tüketim süreçlerini garanti etmek olduğu yönünde bir saptamada bulunulabilir. Bu iki amacın senkronize bir şekilde hareket etmesiyle; kapitalist düşünce tarzına aykırı düşünen insanlar, herhangi bir suça karışmasalar dahi küresel güvenliğe tehdit olarak etiketlenebilmektedirler.

Günümüzde gözetim süreçlerini elektronik posta, sosyal medya platformları, banka ve kredi kartları, internet bankacılığı, telefon bankacılığı, tüketici üyelik/kulüp kartları, elektronik ticaret platformları, kargo şirketleri, elektronik kimlik kartı, pasaport, biyometrik pasaport, ulaşım kartları ve elektronik devlet uygulamaları gibi birçok araç ve uygulamada görebilmekteyiz. Söz konusu araç ve uygulamalar gözetimin biçimini de değiştirmekle birlikte; gözetimi daha kolay ve sürdürülebilir bir olgu haline getirmektedir. Araştırma; hızla dijitalleşen iletişim ortamlarında yaşamak durumunda kalan bireylerin gözetim farkındalıkları üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda, araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir:

Araştırma sorusu 1: Gözetim farkındalığı ve gözetim farkındalığını oluşturan alt boyutlarda bireylerin cinsiyetleri bağlamında bir farklılık var mıdır?

Araştırma sorusu 2: Gözetim farkındalığı ve gözetim farkındalığını oluşturan alt boyutlarda bireylerin medeni durumları bağlamında bir farklılık var mıdır?

Araştırma sorusu 3: Gözetim farkındalığı ve gözetim farkındalığını oluşturan alt boyutlarda bireylerin çocuk sahipliği bağlamında bir farklılık var mıdır?

Araştırma sorusu 4: Gözetim farkındalığı ve gözetim farkındalığını oluşturan alt boyutlarda bireylerin yaşları bağlamında bir farklılık var mıdır?

Araştırma sorusu 5: Gözetim farkındalığı ve gözetim farkındalığını oluşturan alt boyutlarda bireylerin eğitim durumları bağlamında bir farklılık var mıdır?

Araştırma sorusu 6: Gözetim farkındalığı ve gözetim farkındalığını oluşturan alt boyutlarda bireylerin gelir durumları bağlamında bir farklılık var mıdır?

Araştırma sorusu 7: Gözetim farkındalığı ve gözetim farkındalığını oluşturan alt boyutlarda bireylerin çalışma durumları bağlamında bir farklılık var mıdır?

Araştırma sorusu 8: Gözetim farkındalığı ve gözetim farkındalığını oluşturan alt boyutların birbirleriyle ilişkisi var mıdır?

5.2. Araştırmanın Amaç ve Hipotezleri

Araştırmanın iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki; katılımcıların elektronik posta sağlayıcıları, sosyal medya platformları, bankacılık uygulamaları, tüketim uygulamaları ve elektronik devlet uygulama ve araçlarına yönelik kullanım örüntülerini ve amaçlarını tespit etmektir. Bu noktada, yedi demografik sorunun ardından; katılımcılardan toplam otuz çoktan seçmeli soru içeren "Dijital/Elektronik Uygulama ve Araçların Kullanımına Yönelik Veri Toplama Formu"nu doldurmaları istenmiştir. İkinci amaç ise, katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi; gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi; gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi; gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi; gözetimde verilerin

depolandığı düşüncesi; gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi; gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ve gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi bağlamlarında gözetim farkındalıkları hakkında değerlendirmede bulunabilmektedir. Bu noktada, katılımcılara beşli Likert ölçeği formatında hazırlanmış otuz dokuz ifadeden oluşan "Yeni İletişim, Tüketim ve Denetim Teknolojileri Bağlamında Bireyin Gözetim Farkındalığı Ölçeği" uygulanmıştır. "Dijital/Elektronik Uygulama ve Araçların Kullanımına Yönelik Veri Toplama Formu"nun; üzerine hipotezler kurulacak olan "Yeni İletişim, Tüketim ve Denetim Teknolojileri Bağlamında Bireyin Gözetim Farkındalığı Ölçeği"nde kullanılan ifadeler bir dayanak sağlaması için oluşturulduğu değerlendirilebilir. Bu bağlamda, yukarıda belirtilen sekiz araştırma sorusu altında sınanacak 99 hipotez aşağıda belirtilmiştir.

Birinci araştırma sorusu çerçevesinde sınanacak hipotezler şu şekildedir:

H1: Katılımcıların cinsiyetlerine göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

H2: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H3: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H4: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H5: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H6: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H7: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H8: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H9: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

İkinci araştırma sorusu çerçevesinde sınanacak hipotezler şu şekildedir:

H10: Katılımcıların medeni durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

H11: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H12: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H13: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H14: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H15: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H16: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H17: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H18: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Üçüncü araştırma sorusu çerçevesinde sınanacak hipotezler şu şekildedir:

H19: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

H20: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H21: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H22: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H23: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H24: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H25: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H26: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H27: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Dördüncü araştırma sorusu çerçevesinde sınanacak hipotezler şu şekildedir:

H28: Katılımcıların yaşlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

H0: Katılımcıların yaşlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

H29: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H30: Katılımcıların yaşlarına göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H31: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H32: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H33: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H34: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H35: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H36: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Beşinci araştırma sorusu çerçevesinde sınanacak hipotezler şu şekildedir:

H37: Katılımcıların eğitim durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

H38: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H39: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H40: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H41: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H42: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H43: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H44: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H45: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Altıncı araştırma sorusu çerçevesinde sınanacak hipotezler şu şekildedir:

H46: Katılımcıların gelir düzeylerine göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

H47: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H48: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H49: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H50: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H51: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H52: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H53: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H54: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Yedinci araştırma sorusu çerçevesinde sınanacak hipotezler şu şekildedir:

H55: Katılımcıların çalışma durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

H56: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H57: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H58: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H59: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H60: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H61: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H62: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

H63: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Sekizinci araştırma sorusu çerçevesinde sınanacak hipotezler şu şekildedir:

H64: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H65: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H66: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H67: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H68: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H69: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H70: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H71: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H72: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H73: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H74: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H75: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H76: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H77: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H78: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H79: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H80: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H81: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H82: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H83: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H84: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H85: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H86: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H87: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H88: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H89: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H90: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H91: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H92: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H93: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H94: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H95: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H96: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H97: Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H98: Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

H99: Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

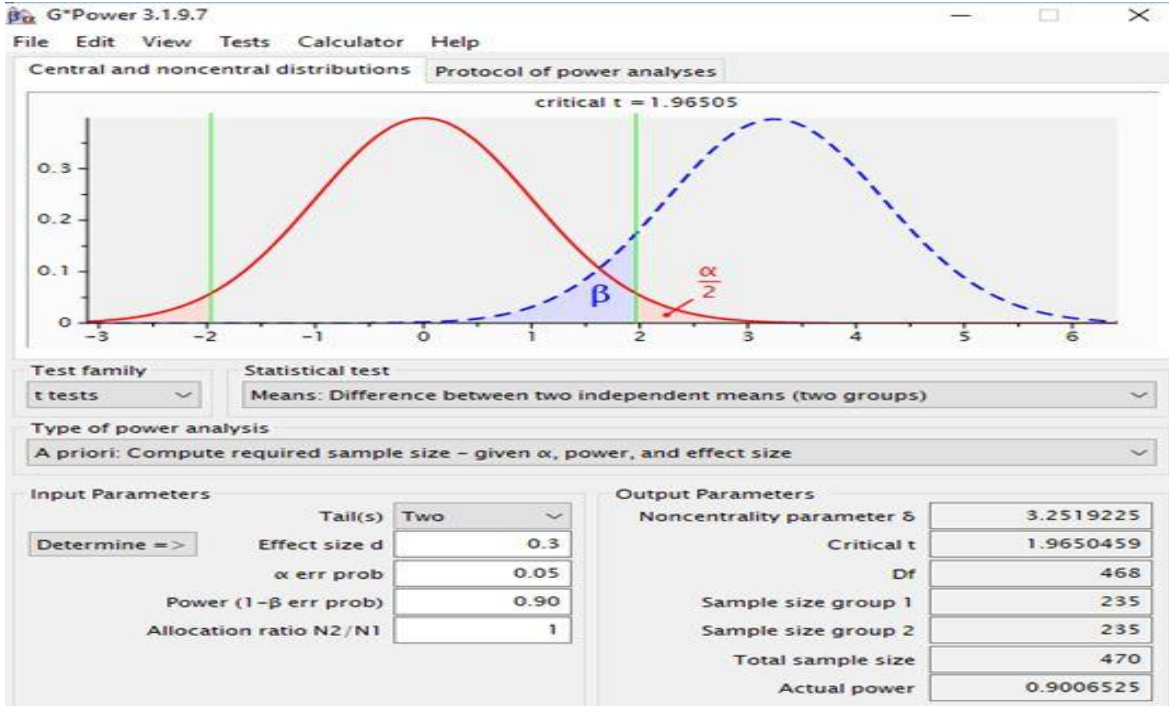
5.3. Araştırmanın Örneklem, Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini Türkiye'de yaşayan yurttaşlar oluşturmaktadır. Anketin uzunluğu ve araştırma konusunun muhakeme yeteneği gerektirmesi örneklem olarak yetişkinleri zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda, araştırma on sekiz yaşından büyük ve okuma yazma bilen katılımcılarla sınırlı tutulmuştur. 2020 yılında 83 milyon 614 bin 362 kişiden oluşan Türkiye nüfusunun 22 milyon 750 bin 657'sini 18 yaşından küçük çocuklar oluşturmaktadır³⁸. Bununla birlikte Türkiye'de 18 yaş ve üstü okuma yazma bilmeyen ya da okuma yazma bilip bilmediği tespit edilemeyen 3 milyon 541 bin 482 kişi bulunmaktadır³⁹. Bu noktada anket yapılabilecek kişi sayısı 57 milyon 322 bin 223'e düşmektedir. Katılımcıların çoğuna <https://forms.gle/youQwvwtc9QBpUZLv9> bağlantı adresi üzerinden çevrimiçi olarak uygulanan anket; ankete katılan kişilerden kendilerine yöneltilen soruların anlaşılabilirliği hakkında geribildirim alabilmek maksadıyla yüz yüze de yapılmıştır.

Literatür taraması sonucu tespit edilen benzer çalışmalardan yararlanılarak etki büyüklüğü hesaplanmış ve güç = 0.90, $p < 0.05$, $d = 0.3$ etki büyüklüğü değerleri esas alınarak, yapılacak olan araştırma için evreni en iyi şekilde tahmin edecek örneklem sayısı G-power 3.1 programı kullanılarak 470 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu hesaplama Resim 5.1'de sunulmuştur.

³⁸ 20 Nisan 2021 tarihinde yayımlanan 37228 sayılı TÜİK haber bülteninden alınmıştır.

³⁹ TÜİK Merkezi Dağıtım Sistemi Ulusal Eğitim İstatistikleri 2020 Veritabanı'ndan alınmıştır.

Resim 5.1. Örneklem sayısının G-power 3.1 programıyla hesaplanması

Örneklem sayısının belirlenmesinde Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004: 50) tarafından oluşturulan örneklem büyüklükleri çizelgesine de başvurulmuştur. Evren büyüklüğünün 1 milyon ve 100 milyon arası olduğu durumlarda p ve q değerleri 0,05 alınarak ve %5'lik hata payı ile $\alpha = 0,05$ kabul edilerek örneklem büyüklüğü 384 olarak hesaplanmaktadır. Söz konusu hesaplama Çizelge 5.1'de sunulmuştur.

Çizelge 5.1. $\alpha = 0.05$ için örneklem büyüklükleri (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014: 50).

Evren büyüklüğü	+0.03 örneklem hatası (d)			+0.05 örneklem hatası (d)			+0.10 örneklem hatası (d)		
	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7
100	92	87	90	80	71	77	49	38	45
500	341	289	321	217	165	196	81	55	70
750	441	358	409	254	185	226	85	57	73
1000	516	406	473	278	198	244	88	58	75
2500	748	537	660	333	224	286	93	60	78
5000	880	601	760	357	234	303	94	61	79
10000	964	639	823	370	240	313	95	61	80
25000	1023	665	865	378	244	319	96	61	80
50000	1045	674	881	381	245	321	96	61	81
100000	1056	678	888	383	245	322	96	61	81
1000000	1066	682	896	384	246	323	96	61	81
100 Milyon	1067	683	896	384	245	323	96	61	81

5.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın örnekleme basit tesadüfî örneklem yönteminden faydalanılarak oluşturulmuştur. Bu yöntemde örneklem; evren içerisinde rastgele seçilecek olan kişilerle oluşturulmaktadır. Araştırma kapsamında veriler hem Google-forms üzerinden hem de yüz yüze yapılan anketlerle toplanmıştır. Yeterli örnekleme ulaşılmamasıyla birlikte sonuçlar birleştirilmiştir. Eksik ve hatalı yanıtları veren katılımcıların veri setleri araştırmadan çıkarıldıktan sonra, analizler kalan 555 katılımcının verdiği yanıtlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. 555 örneklem; hem G-power 3.1. programı ile tespit edilen (470) örneklem sayısını, hem de Yazıcıoğlu ve Erdoğan'ın örneklem büyüklükleri çizelgelerinde belirttikleri (384) örneklem sayısını karşılamaktadır.

5.4.1. Veri Toplama Aracı

Çalışmanın veri toplama aracı birinci kaynaklardan bilgi toplamak adına hazırlanan sistematik soru sorma formu olan ankettir. İslamoğlu'na (2009:113) göre, anketin temel amacı araştırmanın problemini çözecek ve hipotezleri sınavacak verileri sistematik bir şekilde sağlamak ve saklamaktır. Bu kapsamda, hem katılımcıların elektronik posta sağlayıcıları, sosyal medya platformları, bankacılık uygulamaları, tüketim uygulamaları ve elektronik devlet uygulama ve araçlarına yönelik kullanım örüntülerinin ve amaçlarının tespit edilmesi; hem de katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi; gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşüncesi; gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi; gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi; gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi; gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi; gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ve gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi bağlamında gözetim farkındalıkları hakkında değerlendirmede bulunabilinmesi amacıyla çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Bununla birlikte anket yukarıda sıralanan amaçlar doğrultusunda yapılacak ölçümler için veri sağlamada ekonomik ve kapsamlıdır (Ural ve Kılıç, 2011: 56).

5.4.2. Verilerin Analizi

Çalışmada nicel içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Tüm istatistiksel analizler IBM SPSS 25 Statistics ve IBM SPSS AMOS 26 Graphics programları ile yapılmıştır.

Araştırmada ilk olarak KMO ve Barlett testi ve güvenirlik analizi yapılarak ölçeğin geçerlilik ve güvenirliği test edilmiştir. Ardından tamamlayıcı istatistiksel analizlerle birlikte açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde elde edilen verilerin tutarlılığı, doğrulayıcı faktör analizi de yapılmak suretiyle görülmüştür. Veri toplama araçlarının normal dağılım hipotezine uygunluğu çarpıklık ve basıklık katsayıları ile birlikte; histogram, Q-Q Plot ve Boxplot (kutu) diyagramları bakılmak suretiyle tespit edilmiş ve veri setinden elde edilen bilgiler ışığında parametrik testlerin uygulanması tercih edilmiştir. Hipotez değerlendirmesinde aşağıdaki üç yöntem seçilmiştir:

1. Araştırma kapsamındaki katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ve ölçek alt boyutlarına katılma düzeylerinin cinsiyet, medeni durum ve çocuk sahibi olma durumu değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin tespitinde -normal dağılım varsayımını sağladığı için- "bağımsız örneklem t testi"ne başvurulmuştur.
2. Araştırma kapsamındaki katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ve ölçek alt boyutlarına katılma düzeylerinin yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi ve çalışma durumu değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin tespitinde -normal dağılım varsayımını sağladığı için- "tek yönlü (ANOVA) varyans analizi"ne başvurulmuştur.
3. Araştırma kapsamındaki katılımcıların verdiği yanıtlar bağlamında yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ve ölçek alt boyutları arasındaki ilişkilerin tespitinde -normal dağılım varsayımını sağladığı için- "Pearson korelasyon analizi"ne başvurulmuştur.

Yukarıda sunulan analiz yöntemleriyle birlikte; araştırmanın tanımsal bulgularını tespit etmek için katılımcılara yöneltilen çoktan seçmeli sorulara yönelik frekans analizleri ve Ki-Kare analizleri yapılmıştır. Ulaşılan bütün sonuçlarda istatistikî anlamlılık $p < 0,05$ seviyesinde değerlendirilmiştir.

5.4.3. Ölçek Hakkında Bilgi

Araştırmada kullanılan ölçek, detaylı bir literatür taramasından sonra oluşturulmuştur. Hong ve Thong (2013) *Internet Privacy Concerns: An Integrated Conceptualization and*

Four Empirical Studies başlıklı çalışmalarında internet gizliliğini (i) "toplama", (ii) "kontrol", (iii) "farkındalık", (iv) "yetkisiz erişim", (v) "ikincil kullanım" ve (vi) "hatalar" olmak üzere altı boyutta ele almışlardır. Hong ve Thong; "toplama", "kontrol" ve "farkındalık" alt boyutlarını Smith, Milberg ve Burk'ün (1996) *Information Privacy: Measuring Individuals' Concerns about Organizational Practices* adlı çalışmalarında kullandıkları ölçekten; "yetkisiz erişim", "ikincil kullanım" ve "hatalar" alt boyutlarını Malhotra, Kim ve Agarwal'ın (2004) *Internet Users' Information Privacy Concerns (IUIPC): The Construct, the Scale, and a Causal Model* adlı çalışmalarında kullandıkları ölçekten almışlardır. Koohang ise (2017); *Social Media Sites Privacy Concerns: Empirical Validation of an Instrument* başlıklı çalışmasında Hong ve Thong'un internet gizliliği için oluşturdukları ölçeği sosyal medya gizliliğine uyarlamıştır. İvren (2019), Facebook kullanıcılarının Facebook veri politikasına yönelik gözetim farkındalıklarını ve gizlilik endişelerini araştırdığı *Sosyal Medyada Gözetim: Facebook Veri Politikasına Yönelik Kullanıcıların Gizlilik Endişeleri Ve Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma* başlıklı yüksek lisans tezinde Koohang'ın sosyal medya gizlilik ölçeğindeki "toplanma", "ikincil kullanım" ve "yetkisiz erişim" alt başlıklarını Facebook bağlamında özelleştirerek Türkçe literatüre kazandırmıştır.

İvren; Dinev ve Hart'ın (2006) *Privacy Concerns and Levels of Information Exchange: An Empirical Investigation of Intended e-Services Use* adlı çalışmalarında kullandıkları "mahremiyet endişesi" ölçeğini de kendi çalışmasına eklemiştir. Bu ölçeği daha fazla açmakta fayda olduğu değerlendirilebilir. Dinev ve Hart (2006: 33-39) çalışmalarının başında bilgi değişimini düşükten yükseğe altı sevide ele almışlardır. Birincisi, sonucu tarafından hiçbir kişisel verinin elde edilmediği "sörf" (*surfing*) seviyesidir. İkincisi, kullanıcıların anket doldurma gibi limitli veri sunduğu "iletişimi anonim olarak sürdürme" (*communicating anonymously*) seviyesidir. Üçüncüsü, kullanıcıların web-sitesi içeriklerine ulaşabilmek için kayıt olmak zorunda oldukları, fakat yanlış bilgi vermek suretiyle gerçek kişisel verilerini koruyabildikleri "tanımlanamaz bir şekilde kayıt olma" (*registering unidentifiably*) seviyesidir. Bu seviye için pazarlama amacı taşıyabilen gazete web-siteleri, elektronik posta sağlayıcıları ve sosyal medya platformları örnek olarak verilebilmektedir. Dördüncü seviye, kullanıcıların kendilerini tamamen tanımlamak zorunda oldukları "alışveriş" (*shopping*) seviyesidir. Bu seviye için verilebilecek en iyi örnek elektronik ticaret platformlarıdır. Beşinci seviye, adres ve isim gibi bilgilerden daha fazlasını gerektiren "bankacılık" (*banking*) seviyesidir. Bu seviyede kullanıcılar sosyal güvenlik

numarası ve kimlik numarası gibi bilgiler içeren çok daha fazla veri sunmak zorundadırlar. Altıncı seviye, "çaresizce cevaplama" (*desperate for answers*) seviyesidir. En fazla bilgi sunumu bu aşamadır. Bu aşamada kullanıcılar tıbbi ve finansal bilgiler gibi verileri paylaşmak durumundadırlar. Dinev ve Hart yukarıda belirtilen altı faktör altında oluşturdukları yirmi iki soruluk ölçeklerinin güvenilirlik ve geçerlilik testleri sonucunda, dördüncü ve beşinci seviyelerin aynı faktör altında ele alınması gerektiğini görmüşler ve bilgi değişimi seviyelerini altıdan beşe indirmişlerdir. Bununla birlikte güvenilirlik ve geçerlilik testinden geçemeyen yedi soru ölçek dışında bırakılmıştır. Nihai olarak ölçek beş faktör altında yer alan on beş sorudan oluşmuştur. Her faktör üç soru içermektedir.

İvren, yukarıda belirtilen ölçeklerle birlikte, Kişisel Verileri Koruma Kanunu'nu temel alarak oluşturduğu "veri işleme etiği farkındalığı" ve ikincil kullanım endişesine dayanarak oluşturduğu "hesap silme eğilimi" alt başlıkları ile tezinde kullandığı ölçeğe özgünlük kazandırmıştır.

Buchanan, Paine, Joinson ve Reips (2007) *Development of Measures of Online Privacy Concern and Protection for Use on the Internet* adlı çalışmalarında çevrimiçi gizlilik ve korunmayı ölçmek için iki faktörden oluşan bir mahremiyet ölçeği kullanmışlardır. Birinci faktör olan "mahremiyet davranışı" altısı genel dikkati, altısı ise teknik korunmayı içeren on iki sorudan oluşmaktadır. İkinci faktör olan "mahremiyet endişesi" ise on altı sorudan oluşmaktadır. Kütükoğlu (2019) X, Y ve Z kuşaklarının sosyal medya araçları üzerinden yaptıkları paylaşımların içeriklerini, bu içeriklerin hangi mahrem bilgilerden oluştuğunu ve kuşakların yaptıkları paylaşımlar neticesinde mahremiyetleri ile ilgili kaygı taşıyıp taşımadıklarını ölçmeyi amaçladığı *Sosyal Medyadaki Mahremiyet Algısının Belirlenmesi: X, Y ve Z Kuşakları Üzerine Bir Araştırma* başlıklı doktora tezinin araştırma safhasında Dinev ve Hart'ın ölçeklerinin yanı sıra; Buchanan, Paine, Joinson ve Reips'in ölçeklerinden de yararlanmıştır.

Tokgöz (2011), *Bilişim Çağında Toplumsal Denetim Aracı Olarak Gözetim Olgusu Ve Yeni İletişim Ortamlarında Bireyin Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma* başlıklı yüksek lisans tezinde, yeni iletişim ortamlarında yaşamakta olan insanların güvenlik ve mahremiyete yönelik hassasiyetlerin ölçmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, Likert ölçeğinde örnekleme yönelttiği yirmi yedi soruyu yedi farklı faktör altında incelemiştir. "Gözetim ve güvenlik ilişkisine yaklaşım", "gözetim yoğunluğu farkındalığı", gözetime etik

çerçevesinde bakış", "gözetim uygulamalarının sebebine yaklaşım", "telefon ve uydu gözetimine yaklaşım", "gözetleme halinde teknolojiden vazgeçme eğilimi", "gözetimin mahremiyeti ihlal ettiği düşüncesi" söz konusu yedi faktörü oluşturmaktadır.

Alkan (2011), *Panoptikon'dan Synoptikon'a Gözetim Toplumu ve Gözetimin Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma* başlıklı yüksek lisans tezinde, bilişim teknolojileri kullanıcılarının; gözetimin amaçları, yoğunluğu, güvenilirliği ve gözetimin mahremiyetle olan ilişkisiyle ilgili olarak nasıl bir düşüncede olduklarını sorgulayarak insanların gözetime karşı sergilediği tavırları öngörmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda, Likert ölçeğinde örnekleme yönelttiği yirmi bir soruyu altı faktör altında incelemiştir. "Kişisel bilgilerin elde edilmesinde gözetim farkındalığı", "gözetimin etik açıdan incelenmesi", "gözetime güvenlik bağlamında yaklaşım", "gözetime telefon ve uydu yönüyle yaklaşım", "gözetimle birlikte mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi", "gözetim durumunda teknolojiden vazgeçip vazgeçmeme eğilimi" söz konusu altı faktörü oluşturmaktadır.

Gelinen noktada Safın (2019) biyopolitikaya ilişkin denetim ve gözetim düzeyini ölçmeyi amaçladığı *Biyopolitikanın Yeni İletişim Teknolojileri Üzerinden İnşası: Biyoe-Politika* başlıklı doktora tezi oldukça dikkate değerdir. Saf; biyopolitik kavramını e-devlet, e-okul, e-nabız, UYAP, elektronik kimlik kartı ve PASSOLİG gibi elektronik devlet uygulama ve araçları bağlamında değerlendirmiş ve kendi geliştirdiği "biyoe-politik gözetim ve denetime ilişkin algı ölçeği"ni kullanarak "biyoe-politik" kavramını ortaya atmıştır. Safın geliştirdiği ölçek toplamda yirmi yedi sorudan oluşan üç faktör içermektedir. Birinci faktör olan "siyasal iktidar ve biyoe-politik gözetim ve denetime ilişkin yurttaş algısı" on altı soru, ikinci faktör olan "biyoe-politik kapsama ilişkin yurttaş algısı" sekiz soru, üçüncü faktör olan biyoe-politik yasalara ilişkin yurttaş algısı" ise üç soru içermektedir.

Anketlerin oluşturulması sürecinde yukarıda bahsedilen çalışmalarla birlikte; Güven (2007), Kalaman (2016) ve Livberber Göçmen'in (2018) doktora tezlerinden; Karakaya (2014), Kaplan (2017), Asıl (2017), Talay (2018), Dalkıç Örs (2018), Sığın (2019) ve Yalçın'ın (2019) yüksek lisans tezlerinden de faydalanılmıştır.

Daha önceki çalışmalar kapsamlı bir şekilde ele alındığında; genel olarak yeni iletişim ortamlarının gözetim farkındalığıyla, sosyal medya platformlarının mahremiyet algısıyla, elektronik devlet platformlarının biyo politika kavramıyla, reklamcılığın dijital gözetimle,

kamu çalışanlarının ise disipline edici gözetim teknolojileriyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu kapsamda, yeni enformasyon teknolojilerinin gözetim boyutunu neredeyse bütün toplumsal süreçleri oluşturan iletişim, ekonomi, çalışma hayatı, ticaret, lojistik, sağlık, hukuk, eğitim ve eğlence süreçleri bağlamında ele alması ve bu süreçlerin birbirleriyle olan geçişkenlikleri ile alakalı sosyolojik çıkarımlarda bulunmayı amaçlaması bu tezi önemli kılmaktadır.

5.5. Araştırmanın Yapı Geçerliliği, Güvenirliği ve Açıklayıcı Faktör Analizi

Toplam 39 ifadeden oluşan ölçek öncelikle 200 kişiye ön test olarak uygulanmıştır. Ön test aşamasında 200 katılımcıdan dönen veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını test etmek için ilk olarak KMO ve Bartlett Küresellik testi uygulanmıştır. KMO ve Bartlett testi sonucunda elde edilen sonuçlar Çizelge 5.2'de sunulmuştur.

Çizelge 5.2. Ön test KMO ve Bartlett analizi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy. (Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Ölçüm Değer Yeterliliği)		0,789
Bartlett's Test of Sphericity (Bartlett'in Küresellik Testi)	Approx. Chi-Square (Yaklaşık Ki-Kare)	4555,254
	sd (Serbestlik Derecesi)	741
	p (Anlamlılık Düzeyi)	,000

Elde edilen KMO katsayısının 0.60'dan yüksek olmasıyla birlikte, Bartlett testinin de anlamlı çıkması; veri setinin faktör analizi yapmak için uygun olacağı anlamını taşımaktadır (Büyüköztürk, 2007: 126). Çizelge 5.2'de görüldüğü üzere Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0.789 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuç; KMO değerinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasında ilişki olup olmadığını test eden Bartlett testi de anlamlı bulunmuştur ($\chi^2=4555.254$, $p=0.00$). Eldeki veriler ve sonuçlar değişkenler arasında yüksek korelasyonlar olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile veri seti faktör analizi için uygundur.

Kavramların açıklandığı boyutların belirlenmesi ve değişkenlerin azaltılmasında faktör analizi kullanılmaktadır (Yurtkoru vd. 2018: 74). Tanımlanan faktörler, aynı özelliği ölçen

birbirleriyle bağlantılı değişken setinden oluşmaktadır. Benzer verilerin birleştirilmesiyle gereksiz ayrıntılardan arınan bir sonuca ulaşmak mümkün olmaktadır (Cirit, 2021: 227). Faktör yük değeri maddeler ile faktörler arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır ve faktör yük değerinin yüksek olması, söz konusu ifadenin oluşturduğu yapıyı ölçmesi anlamına gelmektedir. Bu kapsamda faktör yükü 0,30'un altında olan ifadeler ölçekten çıkarılmaktadır (Cirit, 2021: 229).

Faktör sayısının belirlenmesinde özdeğer istatistiğinden (*eigenvalue*) yararlanılmaktadır. Özdeğer istatistiğinde 1'den büyük olan faktörler anlamlı olarak kabul edilmektedir. Bu değer 1'den küçük olduğu faktörler ise dikkate alınmamaktadır. Bu kapsamda; araştırmada özdeğeri (*eigenvalue*) 1'den büyük olan faktörler dikkate alınmıştır. Faktör analizi sonuçlarına göre 10 faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Çizelge 5.3'te faktör analizi sonucu ile elde edilen faktörlerin öz değerleri ve açıkladıkları varyans miktarları sunulmuştur.

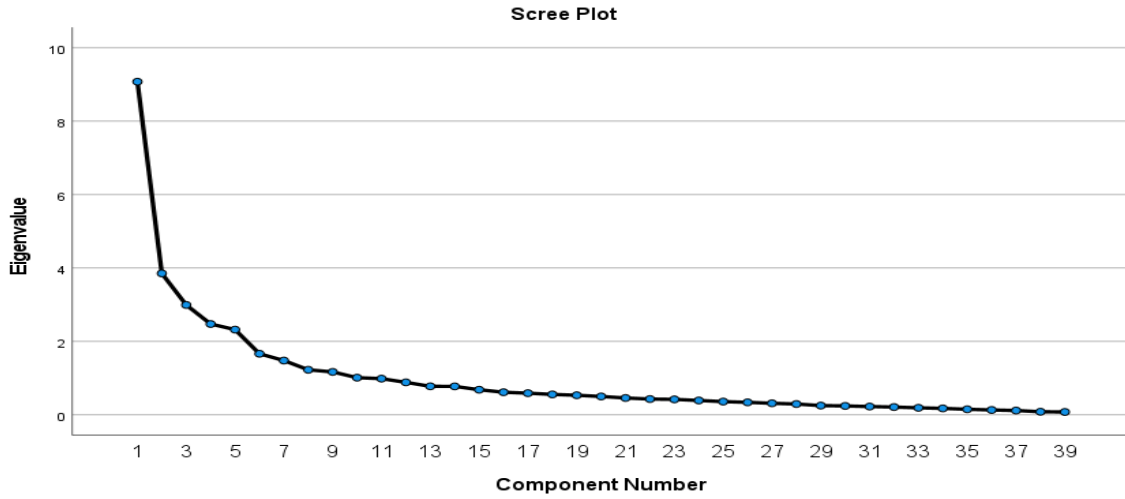
Çizelge 5.3. Ön test alt boyutların açıklanan varyans oranları

Boyutlar	Özdeğer	Varyans	Yığılmalı Varyans
Alt Boyut 1	9,075	23,270	23,270
Alt Boyut 2	3,852	9,876	33,146
Alt Boyut 3	2,992	7,673	40,819
Alt Boyut 4	2,474	6,342	47,161
Alt Boyut 5	2,320	5,949	53,110
Alt Boyut 6	1,663	4,265	57,375
Alt Boyut 7	1,477	3,788	61,163
Alt Boyut 8	1,225	3,142	64,305
Alt Boyut 9	1,168	2,995	67,300
Alt Boyut 10	1,011	2,593	69,893

Birinci faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 1" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,392 ile 0,851 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 23,270'ini açıklamakta ve 6 maddeden oluşmaktadır. İkinci faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 2" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,694 ile 0,886 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde

9,876'sını açıklamakta ve 5 maddeden oluşmaktadır. Üçüncü faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 3" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,779 ile 0,869 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 7,673'ünü açıklamakta ve 3 maddeden oluşmaktadır. Dördüncü faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 4" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,784 ile 0,824 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 6,342'sini açıklamakta ve 4 maddeden oluşmaktadır. Beşinci faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 5" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,756 ile 0,912 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 5,949'unu açıklamakta ve 3 maddeden oluşmaktadır. Altıncı faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 6" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,469 ile 0,860 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 4,265'ini açıklamakta ve 5 maddeden oluşmaktadır. Yedinci faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 7" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,438 ile 0,842 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 3,788'ini açıklamakta ve 5 maddeden oluşmaktadır. Sekizinci faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 8" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,681 ile 0,792 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 3,142'sini açıklamakta ve 2 maddeden oluşmaktadır. Dokuzuncu faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 9" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,537 ile 0,760 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 2,995'ini açıklamakta ve 3 maddeden oluşmaktadır. Onuncu faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 10" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,394 ile 0,475 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 2,593'ünü açıklamakta ve 3 maddeden oluşmaktadır. Bu durum ölçeğin on alt boyuttan oluştuğunu göstermektedir. Söz konusu on alt boyut toplam varyansın yüzde 69,893'ünü açıklamaktadır. Faktör analizinde varyans oranı ne kadar yüksek olursa ölçeğin faktör yapısı da o oranda güçlü olmaktadır. Elde edilen yüzde 69,893 değeri literatürde kabul görmekte olan yüzde 50 değerinin (Hair vd., 2010: 111) üzerindedir.

Faktör sayısının belirlenmesinde kullanılan diğer bir yöntem de yamaç birikinti grafiği (*scree plot*) testidir. Faktör analizi yamaç grafiğinde eğimin kaybolmaya başladığı noktanın işaret ettiği sayıda faktör belirlenmektedir. Buna göre, Şekil 5.1'de ölçeğin boyutuna ilişkin yamaç grafiği verilmiştir.

Şekil 5.1. Ön test toplam varyans açıklaması

Şekil 5.1 incelendiğinde, on faktörlü bir yapı gözlenmektedir. Ölçeğin yüksekten gelip kırılma yaşaması bunu doğrulamaktadır. Ölçeğin on faktörlü olduğu anlaşıldığından, maddelerin yer aldığı madde faktör yükleri ile birlikte Çizelge 5.4'te sunulmuştur.

Çizelge 5.4. Ön test ölçekte bulunan ifadelerin faktör yük değerleri

İfade Numarası	Faktör Numarası									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
İfade 61	,851									
İfade 59	,839									
İfade 60	,742									
İfade 58	,546									
İfade 62	,545									
İfade 71	,392									
İfade 75		,886								
İfade 73		,851								
İfade 76		,832								
İfade 74		,809								
İfade 72		,694								
İfade 42			,869							
İfade 41			,802							
İfade 43			,779							

Çizelge 5.4. (devam) Ön test ölçeğinde bulunan ifadelerin faktör yük değerleri

İfade Numarası	Faktör Numarası									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
İfade 69				,824						
İfade 67				,789						
İfade 68				,787						
İfade 70				,784						
İfade 39					,912					
İfade 40					,897					
İfade 38					,756					
İfade 48						,860				
İfade 47						,781				
İfade 49						,654				
İfade 50						,584				
İfade 57						,469				
İfade 55							,842			
İfade 54							,757			
İfade 53							,695			
İfade 56							,550			
İfade 52							,438			
İfade 46								,792		
İfade 45								,681		
İfade 65									,760	
İfade 66									,639	
İfade 44									,537	
İfade 63										,475
İfade 64				,						,453
İfade 51										,394

Çizelge 5.4'te yer alan faktör yük değerleri bulundukları alt boyutun altında sıralanmıştır. Buradaki yük değerleri maddelerin alt boyutlarla olan ilişkisini açıklayan katsayılardır ve faktör yapısının ortaya çıkmasına yardımcı olurlar. Buna göre, Çizelge 5.4 incelendiğinde

39 maddeden oluşan on faktöre ait yük değerlerinin 0,392 ile 0,912 arasında değiştiği görülmektedir.

Gelinen aşamada ölçme aracının güvenilirliğini sağlamak amacıyla ölçeğin iç tutarlılık katsayısı belirlenmiştir. Her bir maddenin varyansına dayalı olarak hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları Çizelge 5.5'te yer almaktadır.

Çizelge 5.5. Ön test güvenilirlik analizi

Ölçek	Toplam Unsur Sayısı	Cronbach Alfa Katsayısı
Yeni İletişim, Tüketim ve Denetim Teknolojileri Bağlamında Bireyin Gözetim Farkındalığı	39	,841

Çizelge 5.5 incelendiğinde, ölçeğin toplamında ortaya çıkan 0,841 Cronbach Alfa değeri ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. Böylece, ölçeğin toplamının kabul edilebilir derecede güvenilirliği sağladığı görülmüştür. Maddelerin tanımlayıcı istatistikleri Çizelge 5.6'da gösterilmiştir.

Çizelge 5.6. Ön test ölçekte bulunan ifadelere ait tanımlayıcı istatistikler

İfade Numarası	Ortalama	Standart Sapma	N
İfade 38	4,4050	,89160	200
İfade 39	4,7250	,80786	200
İfade 40	4,8050	,63955	200
İfade 41	3,4100	1,07596	200
İfade 42	3,5550	1,04038	200
İfade 43	3,7300	,98077	200
İfade 44	2,6350	1,07122	200
İfade 45	3,7250	,98704	200
İfade 46	3,7600	,98348	200
İfade 47	4,0800	,72542	200
İfade 48	4,1700	,70254	200
İfade 49	4,1850	,80249	200
İfade 50	3,6100	1,00646	200
İfade 51	3,8200	,85514	200
İfade 52	3,9850	,73312	200
İfade 53	3,9950	,87107	200

Çizelge 5.6. (devam) Ön test ölçeğinde bulunan ifadelerle ait tamamlayıcı istatistikler

İfade Numarası	Ortalama	Standart Sapma	N
İfade 54	4,1900	,76605	200
İfade 55	4,1250	,75646	200
İfade 56	4,0300	,81389	200
İfade 57	4,2450	,64580	200
İfade 58	4,0000	,80825	200
İfade 59	3,8750	,82631	200
İfade 60	3,9050	,78040	200
İfade 61	3,8500	,76184	200
İfade 62	3,9500	,75522	200
İfade 63	3,9000	,87397	200
İfade 64	3,8150	,86284	200
İfade 65	4,3700	,70397	200
İfade 66	4,0750	,89632	200
İfade 67	3,8350	,80686	200
İfade 68	3,7300	,83100	200
İfade 69	3,8150	,86284	200
İfade 70	3,6950	,89778	200
İfade 71	2,7500	1,15941	200
İfade 72	2,9750	1,03912	200
İfade 73	2,7200	1,14812	200
İfade 74	3,0550	1,11724	200
İfade 75	2,9550	1,10412	200
İfade 76	3,0600	1,13704	200

Ortalama=147,51

Çizelge 5.6'da sunulan ölçeğe ait betimsel istatistikler incelendiğinde, katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalık düzeylerinin yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir (**Ort.=147.51**). Ölçeğe ait en yüksek düzeye sahip maddenin 4.8050 ortalama ile 40 numaralı ifade olduğu, en düşük düzeye sahip maddenin ise 2,6350 ortalama ile 44 numaralı ifade olduğu belirlenmiştir.

Bu aşamada ölçme aracının güvenilirliğini sağlamak amacıyla ölçeğin her bir maddenin ölçeği ne kadar etkilediği belirlenmiş ve Çizelge 5.7'de sunulmuştur.

Çizelge 5.7. Ön test ölçeği ait madde analiz sonuçları

İfade Numarası	Açıklamalar			
	Madde Silindiği Durumdaki Yeni Ortalama	Madde Silindiği Durumdaki Varyans	Madde- Bütün İlişkisi Korelasyon	Madde Silindiğinde Cronbach's α
İfade 38	143,1100	165,586	,326	,837
İfade 39	142,7900	168,981	,202	,840
İfade 40	142,7100	168,699	,287	,838
İfade 41	144,1050	173,994	-,045	,849
İfade 42	143,9600	170,119	,098	,844
İfade 43	143,7850	170,632	,089	,844
İfade 44	144,8800	172,066	,023	,847
İfade 45	143,7900	173,926	-,040	,847
İfade 46	143,7550	172,106	,031	,845
İfade 47	143,4350	163,845	,511	,834
İfade 48	143,3450	163,895	,527	,833
İfade 49	143,3300	163,850	,456	,834
İfade 50	143,9050	160,669	,478	,833
İfade 51	143,6950	162,545	,486	,833
İfade 52	143,5300	163,185	,542	,833
İfade 53	143,5200	164,291	,395	,836
İfade 54	143,3250	165,477	,396	,836
İfade 55	143,3900	164,661	,445	,835
İfade 56	143,4850	164,482	,418	,835
İfade 57	143,2700	165,213	,496	,835
İfade 58	143,5150	160,955	,598	,831
İfade 59	143,6400	162,794	,493	,833
İfade 60	143,6100	161,706	,582	,832
İfade 61	143,6650	163,048	,526	,833
İfade 62	143,5650	162,729	,549	,833
İfade 63	143,6150	164,027	,406	,835
İfade 64	143,7000	163,025	,458	,834
İfade 65	143,1450	168,456	,269	,839
İfade 66	143,4400	164,127	,389	,836
İfade 67	143,6800	162,148	,539	,832
İfade 68	143,7850	162,099	,524	,833
İfade 69	143,7000	165,357	,350	,837
İfade 70	143,8200	164,088	,390	,836
İfade 71	144,7650	172,010	,017	,848
İfade 72	144,5400	165,074	,289	,838
İfade 73	144,7950	165,872	,226	,841
İfade 74	144,4600	165,848	,235	,840

Çizelge 5.7. (devam) Ön test ölçeğe ait madde analiz sonuçları

İfade Numarası	Açıklamalar			
	Madde Silindiği Durumdaki Yeni Ortalama	Madde Silindiği Durumdaki Varyans	Madde- Bütün İlişkisi Korelasyon	Madde Silindiğinde Cronbach's α
İfade 75	144,5600	166,429	,218	,841
İfade 76	144,4550	166,531	,206	,841

Çizelge 5.7'de her bir maddenin ölçekten çıkarılması durumunda ölçeğin ortalamasını, varyansını ve Cronbach Alfa değerini ne kadar etkileyeceğini belirtilmektedir. Her bir maddenin varyansına dayalı olarak hesaplanan Cronbach Alfa değerinin (0,841) iç tutarlılık katsayılarına bakıldığında 41, 42, 43, 44, 45, 46 ve 71. ifadelerin 0,841'den fazla olduğu Çizelge 5.7'de görülmektedir. Dolayısıyla bu ifadelerin çıkarılması ölçeğin cronbach alfa değerini yükselterek daha güvenilir olmasını sağlayacaktır. Böylece 39 ifadeden oluşan "Yeni İletişim, Tüketim ve Denetim Teknolojileri Bağlamında Bireyin Gözetim Farkındalığı Ölçeği"nde bulunan 32 ifadenin kabul edilebilir derecede güvenilirliği sağladığı görülmüştür. Bu kapsamda, çalışmaya (asıl test faktör analizi) 32 ifade ile devam edilmesine karar verilmiştir.

32 ifadelik ölçek 555 kişiye uygulanmıştır. 555 katılımcıdan dönen veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını test etmek için ilk olarak KMO ve Bartlett Küresellik testi uygulanmıştır. KMO ve Bartlett testi sonucunda elde edilen sonular Çizelge 5.8'de sunulmuştur.

Çizelge 5.8. Asıl test KMO ve Bartlett analizi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy. (Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Ölçüm Değer Yeterliliği)		,868
Bartlett's Test of Sphericity (Bartlett'in Küresellik Testi)	Approx. Chi-Square (Yaklaşık Ki-Kare)	9278,903
	sd (Serbestlik Derecesi)	496
	p (Anlamlılık Düzeyi)	,000

Çizelge 5.8'de görüldüğü üzere Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0.868 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuç; KMO değerinin faktör analizi için uygun olduğunu

göstermektedir. Değişkenler arasında ilişki olup olmadığını test eden Barlett testi de anlamlı bulunmuştur ($\chi^2=9278.903$, $p=0.00$). Eldeki veriler ve sonuçlar değişkenler arasında yüksek korelasyonlar olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile veri seti faktör analizi için uygundur.

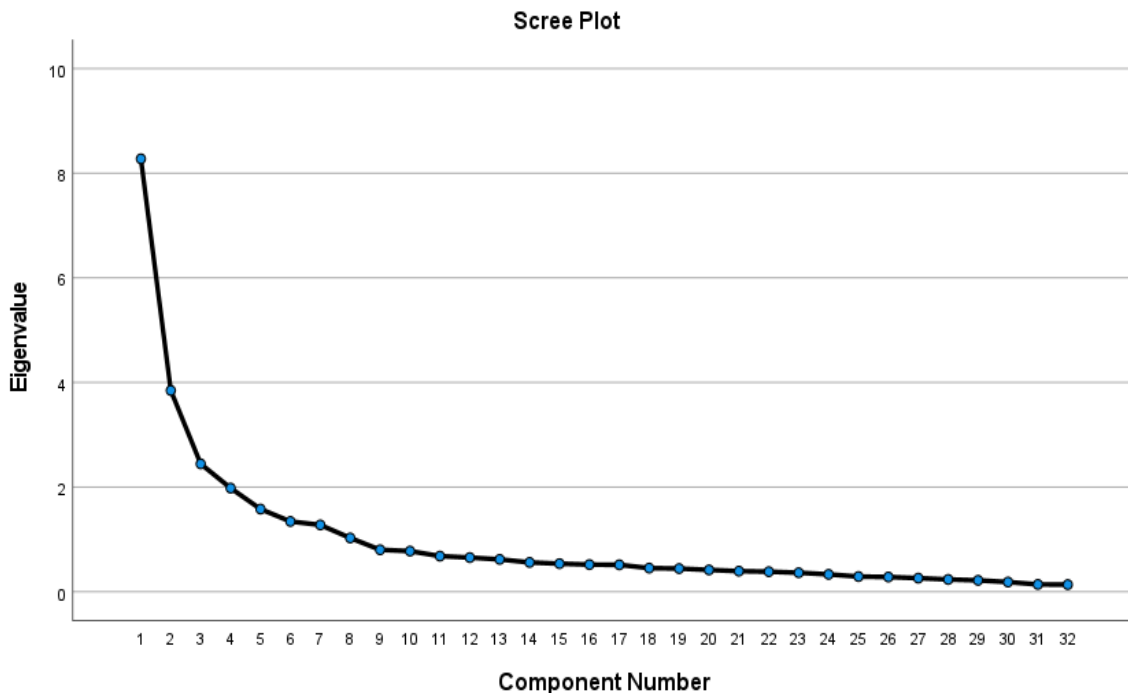
Ön testte olduğu gibi asıl testte de özdeğeri (*eigenvalue*) 1'den büyük olan faktörler dikkate alınmıştır. Özdeğeri (*eigenvalue*) 1'den büyük olan faktörler dikkate alınmak suretiyle yapılan faktör analizi sonuçlarına göre 8 faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Çizelge 5.9'da faktör analizi sonucu ile elde edilen faktörlerin öz değerleri ve açıkladıkları varyans miktarları sunulmuştur.

Çizelge 5.9. Asıl test alt boyutların açıklanan varyans oranları

Boyutlar	Özdeğer	Varyans	Yığılmalı Varyans
Alt Boyut 1	8,276	25,862	25,862
Alt Boyut 2	3,848	12,024	37,887
Alt Boyut 3	2,445	7,641	45,528
Alt Boyut 4	1,982	6,194	51,721
Alt Boyut 5	1,581	4,941	56,662
Alt Boyut 6	1,345	4,202	60,864
Alt Boyut 7	1,278	3,994	64,857
Alt Boyut 8	1,029	3,216	68,073

Birinci faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 1" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,609 ile 0,895 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 25,862'sini açıklamakta ve 5 maddeden oluşmaktadır. İkinci faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 2" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,756 ile 0,897 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 12,024'ünü açıklamakta ve 5 maddeden oluşmaktadır. Üçüncü faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 3" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,720 ile 0,877 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 7,641'ini açıklamakta ve 4 maddeden oluşmaktadır. Dördüncü faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 4" adı

altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,663 ile 0,884 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 6,194'ünü açıklamakta ve 3 maddeden oluşmaktadır. Beşinci faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 5" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,857 ile 0,917 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 4,941'ini açıklamakta ve 3 maddeden oluşmaktadır. Altıncı faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 6" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,579 ile 0,792 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 4,202'sini açıklamakta ve 5 maddeden oluşmaktadır. Yedinci faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 7" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,595 ile 0,756 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 3,994'ünü açıklamakta ve 4 maddeden oluşmaktadır. Sekizinci faktör olarak bulunan yapı "Alt Boyut 8" adı altında ele alınmıştır. Bu faktör altındaki maddelerin faktör yükleri 0,609 ile 0,768 arasında değişmektedir. Bu faktör toplam varyansın yüzde 3,216'sını açıklamakta ve 3 maddeden oluşmaktadır. Bu durum ölçeğin sekiz alt boyuttan oluştuğunu göstermektedir. Söz konusu sekiz alt boyut toplam varyansın yüzde 68,073'ünü açıklamaktadır. Faktör analizinde varyans oranı ne kadar yüksek olursa ölçeğin faktör yapısı da o oranda güçlü olmaktadır. Elde edilen yüzde 68,073 değeri literatürde kabul görmekte olan yüzde 50 değerinin (Hair vd., 2010: 111) üzerindedir. Buna göre, Şekil 5.2'de ölçeğin boyutuna ilişkin yamaç grafiği verilmiştir.

Şekil 5.2. Asıl test toplam varyans açıklaması

Şekil 5.2 incelendiğinde, sekiz faktörlü bir yapı gözlenmektedir. Ölçeğin yüksekten gelip kırılma yaşaması bunu doğrulamaktadır. Ölçeğin sekiz faktörlü olduğu anlaşıldığından, maddelerin yer aldığı madde faktör yükleri ile birlikte Çizelge 5.10'da sunulmuştur.

Çizelge 5.10. Asıl test ölçekte bulunan ifadelerin faktör yük değerleri

İfade Numarası	Faktör Numarası							
	1	2	3	4	5	6	7	8
İfade 61	,895							
İfade 60	,795							
İfade 62	,759							
İfade 59	,754							
İfade 58	,609							
İfade 75		,897						
İfade 74		,878						
İfade 73		,863						
İfade 76		,852						
İfade 72		,756						
İfade 67			,877					
İfade 68			,875					
İfade 69			,801					
İfade 70			,720					
İfade 39				,884				
İfade 40				,878				
İfade 38				,663				
İfade 48					,917			
İfade 49					,865			
İfade 47					,857			
İfade 55						,792		
İfade 54						,692		
İfade 53						,613		
İfade 56						,607		
İfade 57						,579		
İfade 63							,756	
İfade 65							,712	
İfade 64							,645	
İfade 66							,595	
İfade 50								,768
İfade 51								,705
İfade 52								,609

Çizelge 5.10'da yer alan faktör yük değerleri bulundukları alt boyutun altında sıralanmıştır. Buradaki yük değerleri maddelerin alt boyutlarla olan ilişkisini açıklayan katsayılardır ve faktör yapısının ortaya çıkmasına yardımcı olurlar. Buna göre, Çizelge 5.10 incelendiğinde 32 maddeden oluşan sekiz faktöre ait yük değerlerinin 0,579 ile 0,917 arasında değiştiği görülmektedir.

Gelinen aşamada ölçme aracının güvenilirliğini sağlamak amacıyla ölçeğin iç tutarlılık katsayısı belirlenmiştir. Her bir maddenin varyansına dayalı olarak hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları Çizelge 5.11'de yer almaktadır.

Çizelge 5.11. Asıl test güvenilirlik analizi

Alt Ölçekler	Cronbach's Alpha	n
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi	,876	5
Gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşüncesi	,904	5
Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi	,860	4
Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi	,738	3
Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi	,878	3
Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi	,792	5
Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi	,724	4
Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi	,750	3
Ölçek toplamı	,883	32

Çizelge 5.11 incelendiğinde, ölçeğin toplamında ortaya çıkan 0,883 Cronbach Alfa değeri ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. Böylece, ölçeğin toplamının kabul edilebilir derecede güvenilirliği sağladığı görülmüştür. Maddelerin tamamlayıcı istatistikleri Çizelge 5.12'de gösterilmiştir.

Çizelge 5.12. Ölçekte bulunan ifadelere ait tamamlayıcı istatistikler

İfade Numarası	Ortalama	Standart Sapma	N
İfade 38	4,4649	,77421	555
İfade 39	4,7477	,67803	555
İfade 40	4,7802	,57188	555
İfade 47	4,1423	,74047	555
İfade 48	4,1532	,74318	555
İfade 49	4,2288	,74555	555
İfade 50	3,7063	,97729	555
İfade 51	3,9063	,80289	555
İfade 52	4,0054	,70963	555
İfade 53	4,0378	,83060	555
İfade 54	4,2667	,72168	555
İfade 55	4,1694	,77189	555
İfade 56	4,0000	,84759	555
İfade 57	4,3009	,68868	555
İfade 58	4,0703	,79740	555
İfade 59	3,8595	,89426	555
İfade 60	3,9784	,81695	555
İfade 61	3,8396	,85049	555
İfade 62	3,9802	,84416	555
İfade 63	3,9730	,84182	555
İfade 64	3,8919	,87846	555
İfade 65	4,3964	,71950	555
İfade 66	4,0919	,87928	555
İfade 67	3,8991	,83509	555
İfade 68	3,8324	,82975	555
İfade 69	3,9243	,79804	555
İfade 70	3,8162	,84893	555
İfade 72	3,0468	1,08716	555
İfade 73	2,8288	1,17336	555
İfade 74	3,0955	1,16967	555
İfade 75	3,0883	1,14213	555
İfade 76	3,0883	1,16405	555

Ortalama=125,61

Çizelge 5.12'de sunulan ölçeğe ait betimsel istatistikler incelendiğinde, katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalık düzeylerinin yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir (**Ort.=125.61**). Ölçeğe ait en yüksek düzeye sahip maddenin

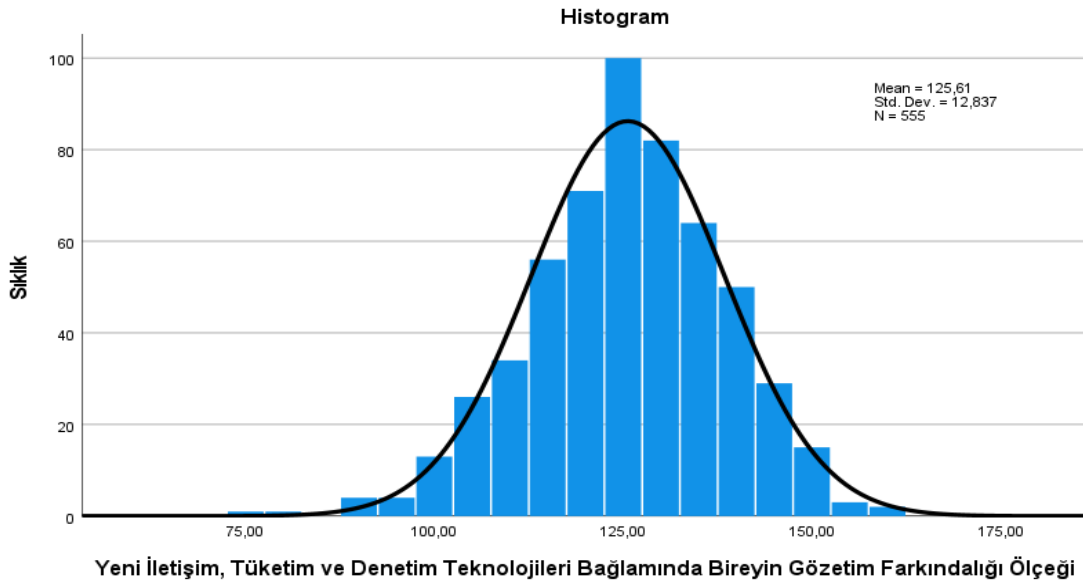
4.7802 ortalama ile 40 numaralı ifade olduğu, en düşük düzeye sahip maddenin ise 2,8288 ortalama ile 73 numaralı ifade olduğu belirlenmiştir.

Verilerin dağılımlarının, aritmetik ortalama, mod, medyan, çarpıklık ve basıklık katsayıları gibi istatistikler üzerinden incelenmesi, betimsel yöntemler olarak belirtilmektedir. Bu kapsamda aritmetik ortalama, mod ve medyanın eşit ya da yakın olması normal dağılımın varlığına kanıt olarak değerlendirilmektedir. Ölçeğin aritmetik ortalama ve medyan değerleri birbirine oldukça yakındır. Bununla birlikte, ölçeğe ait basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1.96 ile +1.96 arasında olduğu (Can, 2014: 85) görülmüştür. Araştırma değişkenlerine ilişkin ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerleri Çizelge 5.13'te gösterilmiştir. Buna göre araştırmanın ilerleyen safhalarında parametrik testlerin yapılması uygun bulunmuştur.

Çizelge 5.13. Ölçek ve ölçek alt boyutlarına ait ortalama, medyan, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri

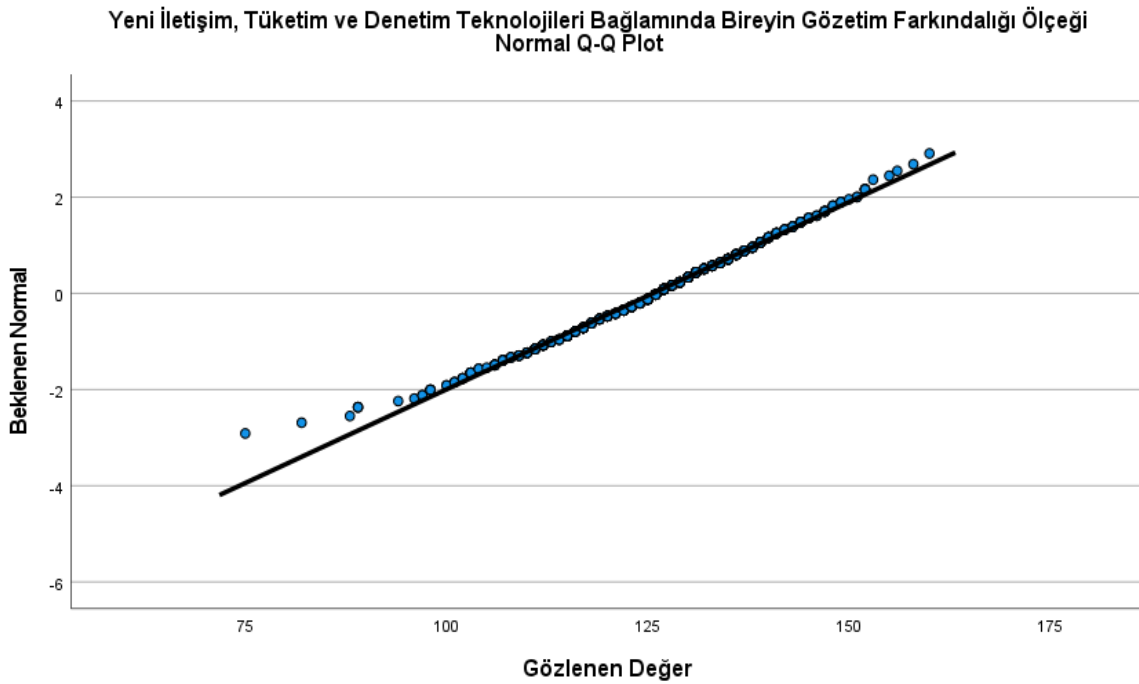
Alt ölçekler	N	Min	Max	Ort	Medyan	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi	555	1	5	3,94	4,00	,69	-,611	,582
Gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşüncesi	555	1	5	3,02	3,00	,98	,104	-,566
Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi	555	1	5	3,87	4,00	,70	-,397	,314
Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi	555	1	5	4,66	5,00	,55	,104	,207
Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi	555	1	5	4,17	4,00	,67	-,724	1,332
Gözetimde kişisel bilgilerin elde geçirildiği düşüncesi	555	1	5	4,16	4,20	,57	-,707	1,318
Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi	555	1	5	4,0	4,00	,62	-,805	1,187
Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi	555	1	5	3,87	4,00	,68	-,414	,743
Ölçek toplamı	555	1	5	3,93	3,94	,40	-,311	,390

Ölçeğe ait histogram diyagramı Şekil 5.3'te sunulmuştur.

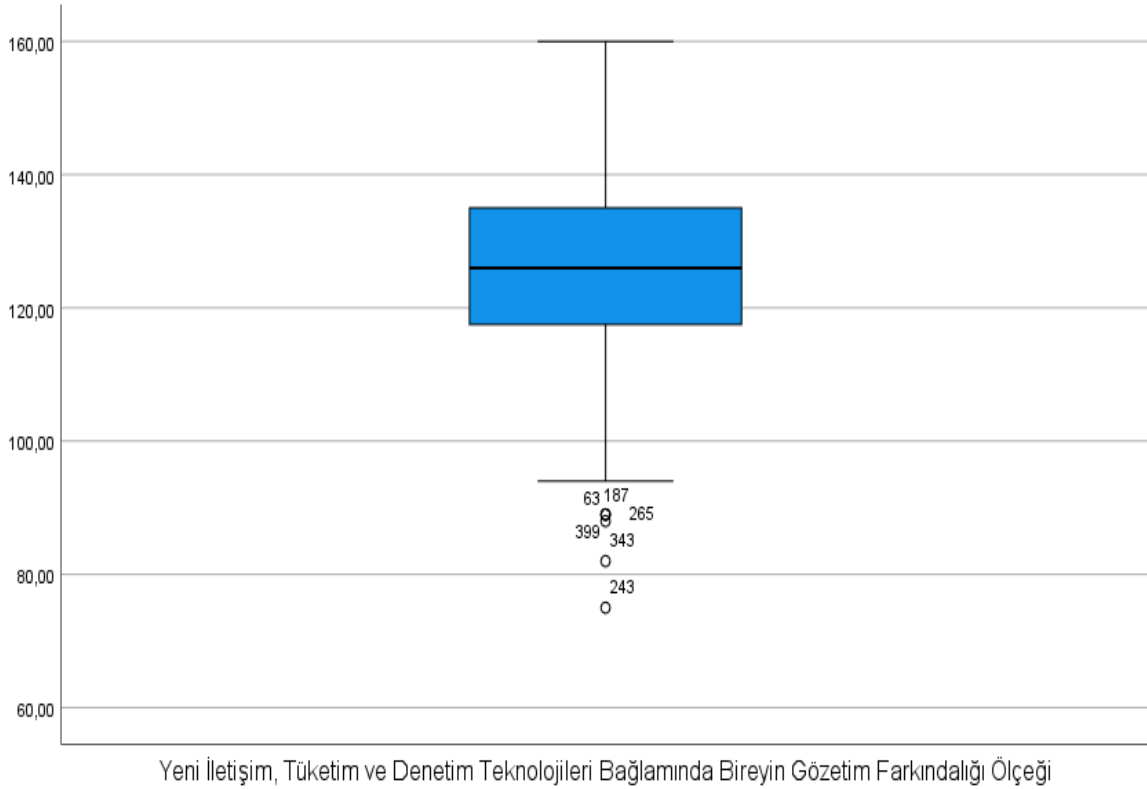
Şekil 5.3. Asıl test histogram diyagramı

Şekil 5.3'te görülebileceği üzere, histogram diyagramına dikey eksende ortadan bir çizgi çekildiğinde sağ ve solda kalan kısımların birbirlerine oldukça simetrik olduğu görülmektedir. Ölçeğe ait Q-Q Plot diyagramı Şekil 5.4'te sunulmuştur.

Şekil 5.4. Asıl test Q-Q Plot diyagramı

Şekil 5.4 incelendiğinde ölçekte bulunan ifadelere verilen yanıtların normal dağılım çizgisi etrafında toplandığı görülebilmektedir. Ölçeğe ait boxplot diyagramı Şekil 5.5'de sunulmuştur.

Şekil 5.5. Asıl test boxplot (kutu) diyagramı

Şekil 5.5'te görüldüğü gibi, dikdörtgenin ortasından geçen yatay eksendeki düz çizgi medyana karşılık gelmektedir ve ölçeğin normal dağıldığına işaret etmektedir.

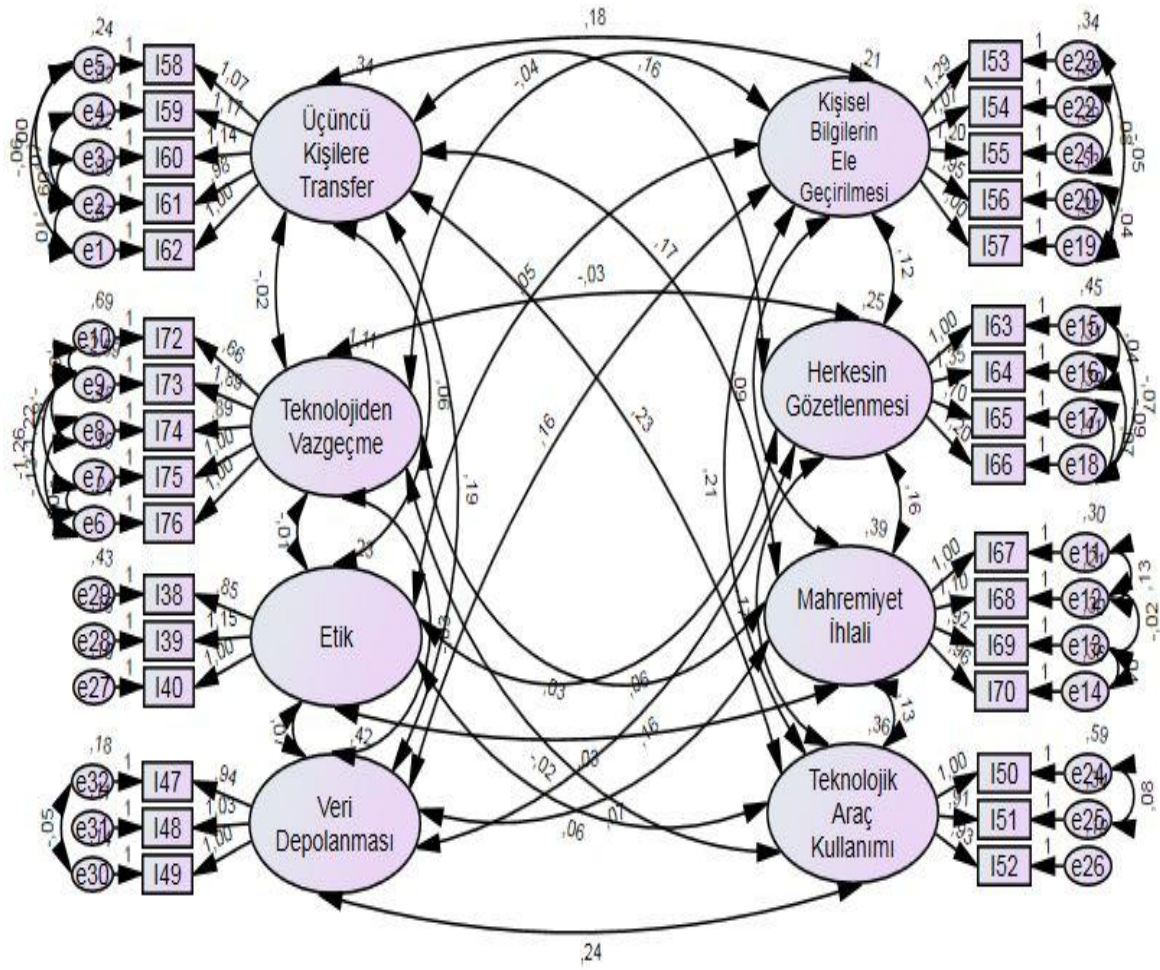
5.6. Araştırmanın Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ölçme modellerinin geliştirilmesinde sıklıkla kullanıldığı ve önemli kolaylıklar sağladığı (Yaşlıoğlu 2017: 78) için ölçüm modeli olarak da adlandırılabilen doğrulayıcı faktör analizinin (DFA) yapılmasının amacı gözlenen değişkenler ile gözlenen değişkenler vasıtasıyla ölçüldüğü kabul edilen yapı ya da yapılar arasındaki ilişkileri test etmektir (Wetson ve Gore, 2006: 735). Screiber vd. (2006: 325) göre; doğrulayıcı faktör analizi bir kuramsal temelden hareket ederek gerçekleştirilmesi nedeniyle açımlayıcı faktör analizinden farklılık göstermektedir.

Araştırma kapsamında yapılan doğrulayıcı faktör analizi, en yaygın uygulamalardan biri olan AMOS 26 yazılımı kullanılarak yapılmıştır. AMOS programı düzeltme ve düzenleme yapmaya yarayan ölçünlü kalıntılar (*standardized residuals*) ve düzeltme indisleri (*modification indices*) ile birlikte; modeli genel bir bakış açısıyla değerlendirme olanağı sunan uygunluk testlerini içermektedir (Yaşlıoğlu, 2017: 79).

En yüksek olabilirlik yöntemi kullanılarak test edilen ölçüm modeli; açımlayıcı faktör analizi sonucunda güvenilirlik ve geçerliliği olumlanan sekiz alt boyut ve otuz iki ifadeden oluşmaktadır. Birinci alt boyut olan ve beş ifade içeren *gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi* gizil değişkeni, modelde "Üçüncü Kişilere Transfer" olarak kodlanmıştır. İkinci alt boyut olan ve beş ifade içeren *gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi* gizil değişkeni, modelde "Teknolojiden Vazgeçme" olarak kodlanmıştır. Üçüncü alt boyut olan ve dört ifade içeren *gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi* gizil değişkeni, modelde "Mahremiyet İhlali" olarak kodlanmıştır. Dördüncü alt boyut olan ve üç ifade içeren *gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi* gizil değişkeni modelde "Etik" olarak kodlanmıştır. Beşinci alt boyut olan ve üç ifade içeren *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* gizil değişkeni, modelde "Veri Depolanması" olarak kodlanmıştır. Altıncı alt boyut olan ve beş ifade içeren *gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi* gizil değişkeni, modelde "Kişisel Bilgilerin Ele Geçirilmesi" olarak kodlanmıştır. Yedinci alt boyut olan ve dört ifade içeren *gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi* gizil değişkeni, modelde "Herkesin Gözetlenmesi" olarak kodlanmıştır. Sekizinci alt boyut olan ve üç ifade içeren *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* gizil değişkeni, modelde "Teknolojik Araç Kullanımı" olarak kodlanmıştır. Dikdörtgen kutucuklarda yer alan ifadelere, yapılan anket sonucunda SPSS programına yüklenen değerler tanımlanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinin yapılması esnasında Hair, Black ve Bobin (2010) tarafından önerilen prosedür uygulanmış; bu bağlamda faktör yükleri, standart hata kovaryans değerleri ve modifikasyon indeksleri incelemeye tabi tutulmuştur.

Araştırmamızda bağımsız değişkenlerle gizil değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek ve gizil değişkenler arasındaki yapısal korelasyonları belirlemek amacıyla oluşturulmuş ölçüm modeline ait AMOS çıktısı Şekil 5.6'da sunulmuştur.

Şekil 5.6. Ölçüm modeline ait AMOS ekran çıktısı

McDonald ve Ho'ya (2002: 64-82) göre, uygunluk testleri temel olarak iki kategoride incelenmektedir. Birincisi; Ki-Kare, Ki-Kare/df, RMSEA ve GFI değerlerini içeren mutlak uygunluk ölçüleridir (*absolute fit indices*). Mutlak uygunluk ölçüleri, ön modelin örneklem verisi ile uygunluğunu kontrol etmek suretiyle veri sonucu oluşan modelin tasarlanan model kalıbına sokulduğunda ne derece uyum sağladığını göstermektedir. İkincisi; CFI, NNFI (TLI) ve NFI değerlerini içeren aşamalı uygunluk ölçütleridir (*incremental fit indices*). Aşamalı uygunluk ölçütleri, ki-kare değerini ham bir biçimde kullanmaktan ziyade bu değeri bir referans modelle kıyaslamakta ve tüm değişkenlerin ilişkisiz olduğu hipotezini reddetmek suretiyle işlemektedir (Akt. Yaşlıoğlu, 2017: 80).

İlhan ve Çetin (2014: 31) tarafından kapsamlı bir literatür taraması yapıldıktan sonra oluşturulan "mükemmel" ve "kabul edilebilir" uyum indeksi değerleri; araştırmamızın ölçüm değerleriyle birlikte Çizelge 5.14'te sunulmuştur.

Çizelge 5.14. AMOS uyum indeks değerlerinin araştırmanın ölçüm değerleriyle karşılaştırılması

Uyum indeksi	Mükemmel uyum sınırı	Kabul edilebilir uyum sınırı	Ölçüm değerleri	Ölçek değerlerine ilişkin sonuç
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	2,288	Kabul edilebilir uyum
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,900	Kabul edilebilir uyum
NNFI (TLI)	$0,95 \leq NNFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NNFI \leq 0,95$	0,929	Kabul edilebilir uyum
IFI	$0,95 \leq IFI \leq 1,00$	$0,90 \leq IFI \leq 0,95$	0,941	Kabul edilebilir uyum
RFI	$0,95 \leq RFI \leq 1,00$	$0,90 \leq RFI \leq 0,95$	0,880	Kabul edilebilir uyum
CFI	$0,95 \leq CFI \leq 1,00$	$0,90 \leq CFI \leq 0,95$	0,941	Kabul edilebilir uyum
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,902	Kabul edilebilir uyum
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	0,875	Kabul edilebilir uyum
SRMR	$0,00 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,051	Kabul edilebilir uyum
RMSEA	$0,00 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,048	Mükemmel uyum
PNFI	$0,95 \leq PNFI \leq 1,00$	$0,50 \leq PNFI \leq 0,95$	0,750	Kabul edilebilir uyum
PGFI	$0,95 \leq PGFI \leq 1,00$	$0,50 \leq PGFI \leq 0,95$	0,706	Kabul edilebilir uyum

χ^2 değeri AMOS programında modele ait uyumu test etmek için başvurulmuş ilk uyum indeksi (Bagozzi ve Heatherton,1994) olsa da; bu değer örneklem büyüklüğüne oldukça duyarlı olduğundan (Bagozzi ve Yi, 1988; Gerbing ve Anderson, 1985), model uyumunu değerlendirme sürecinde doğrudan χ^2 değerine bakmak yerine, χ^2 değerinin serbestlik derecesine bölünmesi ile elde edilen değere bakılması (Hoe, 2008; Şimşek, 2007) önerilmektedir (Akt. İlhan ve Çetin, 2014: 30). Söz konusu değerin 0 ile 2 arasında bulunması mükemmel uyuma; 2 ile 3 arasında bulunması kabul edilebilir uyuma işaret etmektedir. Çizelge 5.14'e göre, araştırmamızın χ^2/sd değeri 2,288 olarak bulunmuştur ve kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde yer almaktadır.

Hesaplama yapılırken örneklem büyüklüğünü hesaba dâhil ederek daha iyi sonuçlar elde edilmesini sağlayan karşılaştırmalı uyum indeksi (*Comparative Fit Index-CFI*); en çok kabul edilen istatistiklerden biridir. CFI 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır ve modelin uygunluğuna göre 1'e doğru yaklaşmaktadır. 0,90 CFI için eşik değeridir (Bentler ve

Bonett, 1980: 601). Çizelge 5.14'e göre, araştırmamızın CFI değeri 0,941 olarak bulunmuştur ve kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde yer almaktadır.

Modelin kovaryans ve varyanslarının, ölçülen varyans ve kovaryanslarla oransal karşılaştırması (Maiti ve Mukherjee, 1991: 155) olan iyilik uyum indeksi (*Goodness of Fit Index-GFI*); 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. 0,90 GFI için uygun olarak değerlendirilen eşik değeridir. Küçük örneklem büyüklükleri ile birlikte faktör yüklerinin düşük çıkması durumunda 0,95 eşik değerine kadar değerlendirme yapılabilir (Shevlin ve Miles, 1998: 88). Ayrıca RMSEA, CFRI ve CMIN değerlerinin uygun olması koşuluyla GFI eşik değeri 0,85 olarak da kabul edilmektedir (Bardakçı, 2018: 57). Çizelge 5.14'e göre, araştırmamızın GFI değeri 0,902 olarak bulunmuştur ve kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde yer almaktadır.

Düzeltilmiş iyilik uyum indeksi (*Adjustment Goodness of Fit Index-AGFI*), 1'e ne kadar yaklaşırsa modelin uyumluluğu da o derece artmaktadır. 0,90 ile 1 arasındaki AGFI değerleri mükemmel bir uyuma işaret ederken, 0,85 üzerindeki değerler de kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır. Çizelge 5.14'e göre, araştırmamızın AGFI değeri 0,875 olarak bulunmuştur ve mükemmel uyum ile kabul edilebilir uyum sınırları arasında yer almaktadır.

Standardize edilmiş kalıntıların ortalama karekökü (*Standardized Root Mean Square Residual-SRMR*); gözlemlenen ve beklenen kovaryans matrisleri arasındaki standartlaştırılmış kalıntıların ortalamasının bir indeksi olarak örneklem boyutundan görece bağımsız olduğundan genellikle tercih edilmektedir ve 0,05'ten daha küçük bir değer alması modelde iyi bir uyum sağlandığı şeklinde yorumlanmaktadır. (Cangür ve Ercan, 2015: 156-157). Çizelge 5.14'e göre, araştırmamızın SRMR değeri 0,051 olarak bulunmuştur ve mükemmel uyum sınırına çok yakın olmakla birlikte kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde yer almaktadır.

Araştırma esnasında fark edilmeyen ancak optimum olarak planlanan parametrelerin ana kütleyle ait kovaryans matrisi ile uyumla alakalı doneler sunan tahmin hataları ortalamasının karekökü (*Root Mean Square Error of Approximation-RMSEA*); modelde bulunan değişken ve ifade sayısı ile eşgüdümlü olarak yükselme eğilimi göstermektedir. Eşik değer 0,08 olarak kabul edilmiştir (Browne ve Cudeck, 1993: 151). 0 ve 0,05 arasında

bir değer aldığına ise mükemmel uyumdan söz edilebilir. Çizelge 5.14'e göre, araştırmamızın RMSEA değeri 0,048 olarak bulunmuştur ve mükemmel uyum sınırları içerisinde yer almaktadır.

Ayrıca normlaştırılmış uyum indeksi (*Normed Fit Index-NFI*), normlaştırılmamış uyum indeksi (*Non-Normed Fit Index-NNFI*), fazlalık uyum indeksi (*Incremental Fit Index-IFI*), göreceli uyum indeksi (*Relative Fit Index-RFI*), sıkı normlaştırılmış uyum indeksi (*Parsimony Normed Fit Index-PNFI*) ve sıkı iyilik uyum indeksi (*Parsimony Goodness of Fit Index-PGFI*) de AMOS programında model uyumunu değerlendirmek amacıyla kullanılan uyum indeksleri arasında yer almaktadır (İlhan ve Çetin, 2014: 30). Çizelge 5.14'e göre araştırmamızda NFI değeri 0,900, NNFI değeri 0,929, PNFI değeri 0,750 ve PGFI değeri 0,706 olarak bulunmuştur ve kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde yer almaktadır. Eşik değeri 0,90 olan RFI değeri araştırmamızda 0,880 olarak ölçülmüş olmasına rağmen; sınıra oldukça yakın olması nedeniyle kabul edilebilir uyum sınırı içerisinde değerlendirilmiştir.

Uyum indekslerinin kontrol edilmesi ve kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığının görülmesinden sonra ölçme modelinin yapı geçerliliğinin kontrol edilmesi aşamasına geçilmiştir. Bu kapsamda araştırmamız iki teste tabi tutulmuştur. Bunlardan ilki, birleşme geçerliliği; ikincisi ise, ayrışma geçerliliğidir.

Birleşme geçerliliğinde iki şartın sağlanması beklenmektedir. İlk olarak, faktörlerin kompozit güvenilirliği (*Composite Reliability-CR*) değeri 0,70'ten fazla olmalıdır. İkinci olarak, faktör yük kare ortalaması (*Average Variance Extracted-AVE*) değeri 0,50'den fazla olmalıdır (Huang vd., 2013: 219). Fakat Fornell ve Larcker'a (1981: 39-50) göre, AVE değerinin 0,50'den düşük olması durumunda; CR değeri 0,60'tan yüksek ise, AVE değerinin 0,40'tan yüksek olması da kabul edilebilmektedir (Akt. Huang vd., 2013: 219). AVE değerine, faktör yüklerinin karelerinin toplamının faktörde bulunan ifade sayısına bölünmesi ile ulaşılmaktadır. CR değerine ise faktör yüklerinin toplamının karesinin, faktör yüklerinin toplamının karesi ile hata değerlerinin toplamına bölünmesi ile ulaşılmaktadır. CR değerine ulaşabilmek için kullanılan hata değerlerine, faktörlerde bulunan her bir ifadenin faktör yükünün karesinin 1'den çıkarılmasıyla ulaşılmaktadır.

Araştırmanın ölçüm modeline ait AVE ve CR değerleri Çizelge 5.15'te sunulmuştur.

Çizelge 5.15. Ölçüm modelinin değişkenleri için AVE ve CR değerleri

Alt boyut	N	AVE	CR
Üçüncü Kişilere Transfer (ÜKT)	5	0,589	0,876
Teknolojiden Vazgeçme (TV)	5	0,723	0,928
Mahremiyet ihlali (Mİ)	4	0,673	0,891
Etik (E)	3	0,663	0,853
Verilerin Depolanması (VD)	3	0,774	0,911
Kişisel Bilgilerin Ele Geçirilmesi (KBEG)	5	0,437	0,792
Herkesin Gözetlenmesi (HG)	4	0,462	0,773
Teknolojik Araç Kullanımı (TAK)	3	0,485	0,737
Ölçek toplamı (ÖT)	32	0,595	0,978

Çizelge 5.15 incelendiğinde her bir değişkenin AVE değeri, tavsiye edilen minimum eşik olan 0,40 değerini karşılamaktadır. Aynı şekilde; her bir değişkenin CR değeri de, tavsiye edilen minimum eşik olan 0,70 değerini karşılamaktadır. Özetle, yapı geçerliliği değerleri bütün belirleyicilerin ilgili değişkenin faktör yükleri ile iyi tanımlandığını göstermekte ve birleşim geçerliliği sağlanmaktadır.

Hair vd. (2010) ve Wong (2013) tarafından AVE değerlerinin karekökünün, ilgili değişkenin diğer değişkenlerle olan korelasyonlarından daha büyük olması gerektiği ifade edilmektedir (Akt. Kara, 2019: 63). Bu kapsamda, araştırmada yer alan değişkenlerin AVE karekökü ve diğer değişkenlerle olan korelasyonu Çizelge 5.16'da sunulmuştur. Sarı kutucuk içinde olan (satır/sütun aynı değişkende kesiştiği kutucuktaki) değer AVE karekökünü, beyaz kutucuk içinde olan değer ise ilgili değişkenin diğer değişkenle olan korelasyonunu ifade etmektedir. Her bir değişkenin tanımlanmasında Çizelge 5.15'te belirtilen kısaltmalar kullanılmıştır.

Çizelge 5.16. Değişkenlerin AVE karekökleri ve birbirleriyle olan korelasyon değerleri

	ÜKT	TV	Mİ	E	VD	KBEG	HG	TAK
ÜKT	0,767	0,330	0,390	0,199	0,430	0,551	0,446	0,498
TV		0,850	0,109	0,014	0,001	-0,046	0,076	-0,029
Mİ			0,820	0,108	0,163	0,261	0,404	0,254
E				0,814	0,194	0,191	0,245	0,153
VD					0,879	0,465	0,409	0,503
KBEG						0,661	0,411	0,543
HG							0,679	0,385
TAK								0,696

Çizelge 5.16 incelendiğinde sarı kutu içinde olan ilgili değişkenin AVE karekökü değerinin, aynı satır ve sütunda bulunan ilgili değişkenin diğer değişkenlerle olan korelasyon değerlerinden yüksek olduğu görülmektedir. Bu şekilde, ölçeğin ayrışım geçerliliği de sağlanmaktadır.

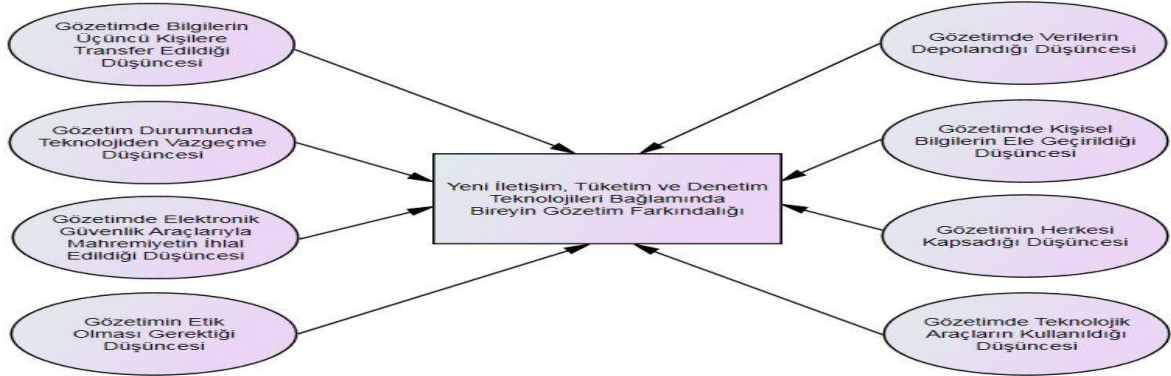
Yukarıda yazılanlardan hareketle; ölçeğin güvenilir olduğu, ayrışım ve birleşim geçerliliğini sağladığı görülmektedir.

5.7. Araştırmanın Modeli

Tezin araştırma bölümünde katılımcılara sunulan anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, "Demografik Veri Toplama Formu"dur ve 1. soru ile 7. soru arasında kalan yedi çoktan seçmeli soru içermektedir. İkinci bölüm, "Dijital/Elektronik Uygulama ve Araçların Kullanımına Yönelik Veri Toplama Formu"dur ve 8. soru ile 37. soru arasında kalan otuz çoktan seçmeli soru içermektedir. Üçüncü bölüm ise, "Yeni İletişim, Tüketim Ve Denetim Teknolojileri Bağlamında Gözetim Farkındalığı Ölçeği"dir ve 38. ifade ile 76. ifade arasında kalan otuz dokuz ifade içermektedir.

Ölçekte bulunan otuz dokuz ifade açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılarak gruplandırılmış ve alt ölçekler oluşturulmuştur. Faktör analizi sonucunda her bir alt ölçek altındaki ifadeler ortancaları alınarak gruplanmış, gruplanmayan 7 ifade (41, 42, 43, 44,

45, 46 ve 71. ifadeler) analizden çıkartılmışlardır. Geriye kalan 32 ifade soru 8 farklı alt boyutta gruplanmışlardır. Araştırmanın modeli Şekil 5.7'de sunulmuştur.

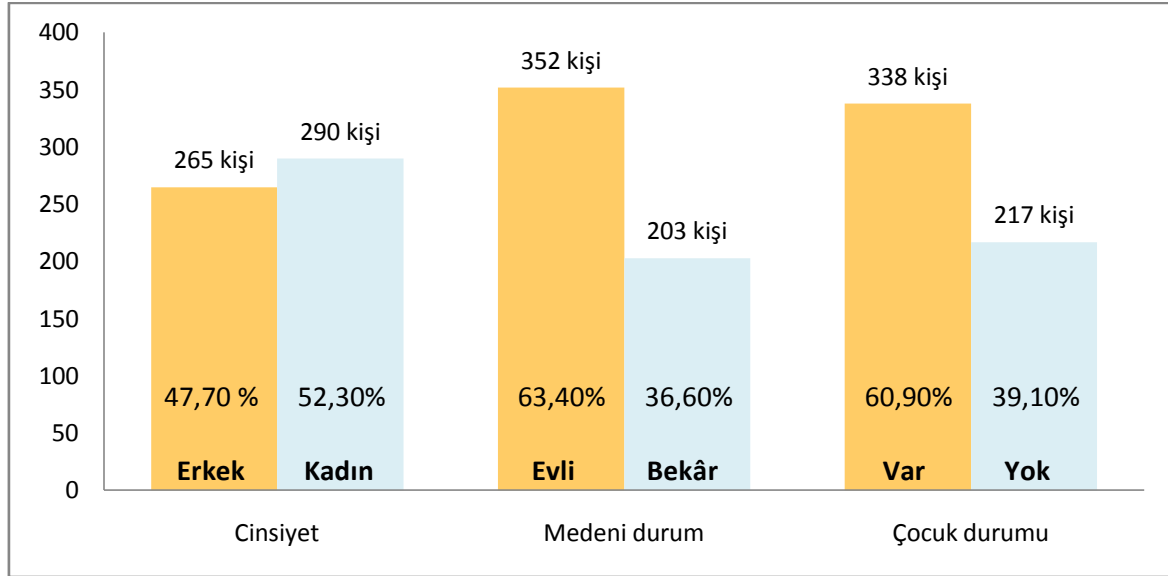
Şekil 5.7. Araştırmanın modeli

58, 59, 60, 61 ve 62. ifadelerin yer aldığı alt ölçek "Gözetimde Bilgilerin Üçüncü Kişilere Transfer Edildiği Düşüncesi" olarak adlandırılmıştır. 72, 73, 74, 75 ve 76. ifadelerin yer aldığı alt ölçek "Gözetim Durumunda Teknolojiden Vazgeçme Düşüncesi" olarak adlandırılmıştır. 67, 68, 69 ve 70. ifadelerin yer aldığı alt ölçek "Gözetimde Elektronik Güvenlik Araçlarıyla Mahremiyetin İhlal Edildiği Düşüncesi" olarak adlandırılmıştır. 38, 39 ve 40. ifadelerin yer aldığı alt ölçek "Gözetimin Etik Olması Gerektiği Düşüncesi" olarak adlandırılmıştır. 47,48 ve 49. ifadelerin yer aldığı alt ölçek "Gözetimde Verilerin Depolandığı Düşüncesi" olarak adlandırılmıştır. 53, 54, 55, 56 ve 57. ifadelerin yer aldığı alt ölçek "Gözetimde Kişisel Bilgilerin Ele Geçirildiği Düşüncesi" olarak adlandırılmıştır. 63, 64, 65 ve 66. ifadelerin yer aldığı alt ölçek "Gözetimin Herkesi Kapsadığı Düşüncesi" olarak adlandırılmıştır. 50, 51 ve 52. ifadelerin yer aldığı alt ölçek "Gözetimde Teknolojik Araçların Kullanıldığı Düşüncesi" olarak adlandırılmıştır. Söz konusu alt ölçekler "Yeni İletişim, Tüketim Ve Denetim Teknolojileri Bağlamında Gözetim Farkındalığı"nı belirlemektedir.

5.8. Araştırmanın Bulguları

5.8.1. Demografik Özellikler Veri Toplama Formu Bulguları

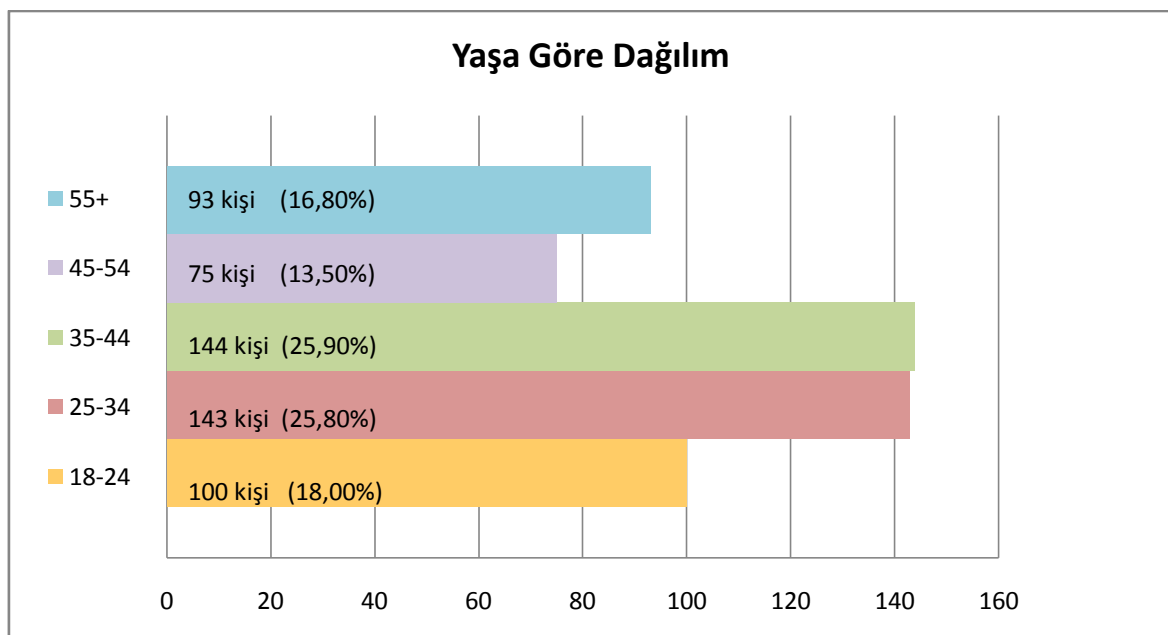
Araştırmaya katılan 555 kişinin cinsiyet, medeni durum ve çocuk durumlarına göre dağılımı Şekil 5.8'de sunulmuştur.

Şekil 5.8. Cinsiyet, medeni durum ve çocuk durumuna göre dağılım

Şekil 5.8 incelendiğinde cinsiyet değişkeni bağlamında; katılımcıların 265'inin (%47,70) erkek, 290'ının (%52,30) ise kadın olduğu görülmektedir. Medeni durum değişkeni bağlamında; katılımcıların 352'sinin (%63,40) evli, 203'ünün (%36,60) ise bekâr olduğu görülmektedir. Çocuk durumu bağlamında; katılımcılarının 338'inin (%60,90) çocuk sahibi olduğu, 217'sinin (%39,10) ise çocuk sahibi olmadığı görülmektedir.

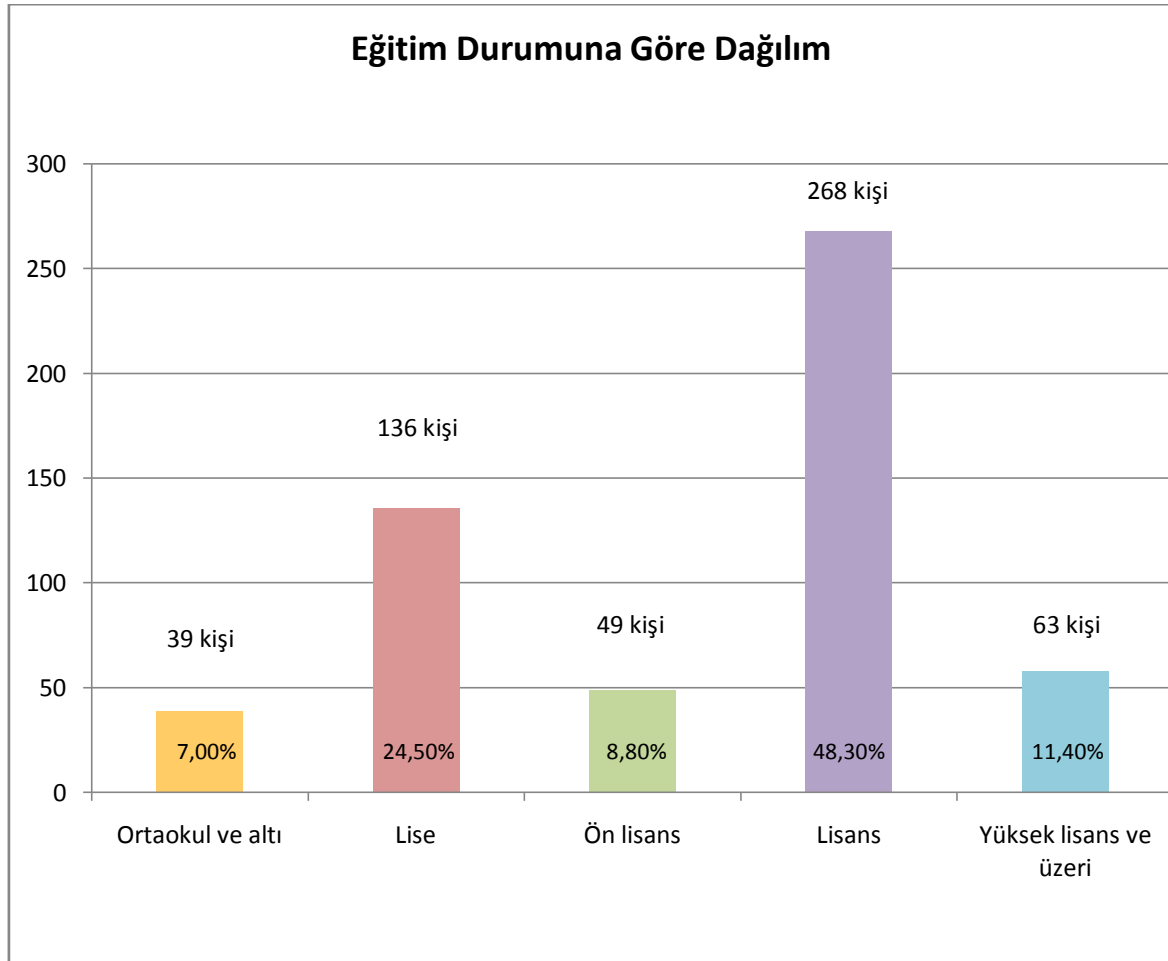
Araştırmaya katılan 555 kişinin yaş gruplarına göre dağılımı Şekil 5.9'da sunulmuştur.

Şekil 5.9. Yaşa göre dağılım

Şekil 5.9 incelendiğinde yaş değişkeni bağlamında; katılımcıların 100'ünün (%18,00) 18-24 yaş aralığında, 143'ünün (%25,80) 25-34 yaş aralığında, 144'ünün (%25,90) 35-44 yaş aralığında, 75'inin (%13,50) 45-54 yaş aralığında ve 93'ünün (%16,80) 55 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir.

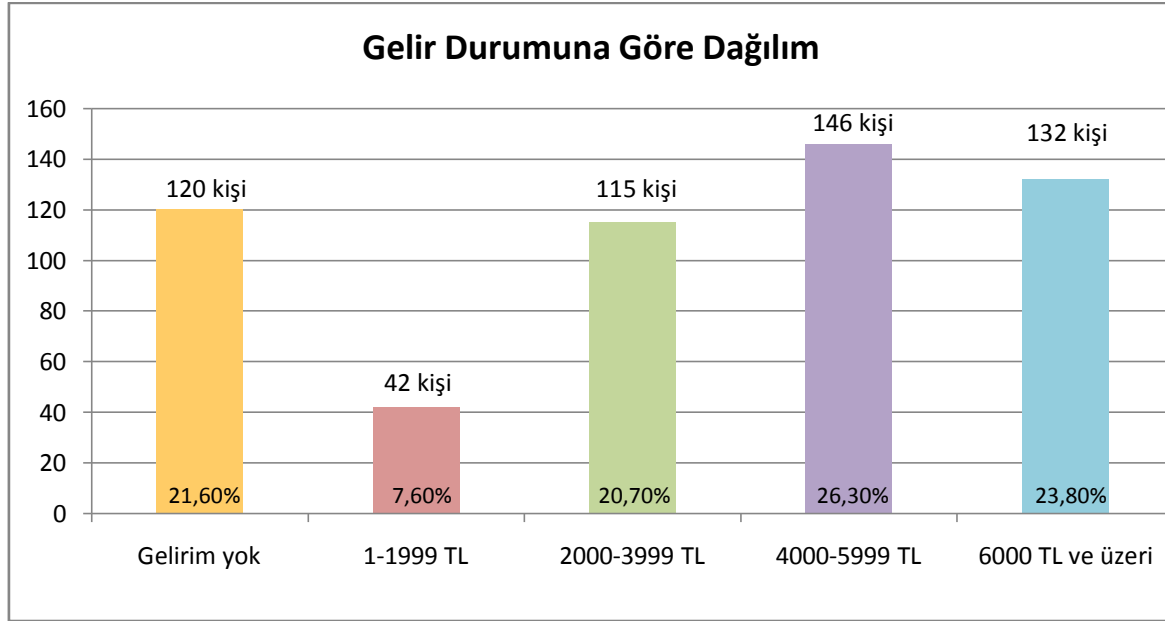
Araştırmaya katılan 555 kişinin eğitim durumlarına göre dağılımı Şekil 5.10'da sunulmuştur.

Şekil 5.10. Eğitim durumuna göre dağılım

Şekil 5.10 incelendiğinde eğitim durumu değişkeni bağlamında; katılımcıların 39'unun (%7,00) eğitimim düzeyinin ortaokul ve altı, 136'sının (%24,50) eğitim düzeyinin lise, 49'unun (%8,80) eğitim düzeyinin ön lisans, 268'inin (%48,30) eğitim düzeyinin lisans, 63'ünün (%11,40) eğitim düzeyinin ise yüksek lisans ve üzeri olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan 555 kişinin gelir durumlarına göre dağılımı Şekil 5.11'de sunulmuştur.

Şekil 5.11. Gelir durumuna göre dağılım

Şekil 5.11 incelendiğinde gelir durumu değişkeni bağlamında; katılımcıların 120'sinin (%21,60) gelirin olmadığı, 42'sinin (%7,60) gelirin 1-1999 TL arasında olduğu, 115'inin (%20,70) gelirin 2000-3999 TL arasında olduğu, 146'sının (%26,30) gelirin 4000-5999 TL arasında olduğu, 132'sinin (%23,80) gelirin ise 6000 TL ve üzeri olduğu görülmektedir.

Katılımcıların çalışma durumuna göre dağılımı Çizelge 5.17'de sunulmuştur.

Çizelge 5.17. Çalışma durumuna göre dağılım

Meslek	n	%
Öğrenci	77	13,90
Kamu çalışanı	159	28,60
Özel sektör çalışanı	130	23,40
İşveren	9	1,60
Çiftçi	1	0,20
Serbest meslek	12	2,20
Ev hanımı	50	9,00
Emekli	75	13,50
Esnaf	12	2,20
Çalışmıyor	26	4,70
Diğer	4	0,70
Toplam	555	100

Çizelge 5.17 incelendiğinde çalışma durumu değişkeni bağlamında; katılımcıların 77'sinin (%13,90) öğrenci, 159'unun (%28,60) kamu çalışanı, 130'unun (%23,40) özel sektör çalışanı, 9'unun (%1,60) işveren, 1'inin (%0,20) çiftçi, 12'sinin (%2,20) serbest meslek sahibi, 50'sinin (%9,00) ev hanımı, 75'inin (%13,50) emekli, 12'sinin (%2,20) esnaf olduğu; 26'sının (%4,70) çalışmadığı ve 4'ünün (%0,70) de diğer şikkını işaretlediği görülmektedir. Mesleğini diğer olarak ifade eden 4 kişiden 2'si stajyer, 1'i kamuda sözleşmeli olduğunu; 1'i ise hem okuyup hem çalıştığını belirtmiştir. Gelineen noktada katılımcıların 491'inin (%88,40) öğrenci, kamu çalışanı, özel sektör çalışanı, ev hanımı ve emekli şıklarını işaretledikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın devamında yapılacak olan ki kare testlerinde ve parametrik testlerde homojenliğin sağlanabilmesi ve doğru sonuçlar alınabilmesi adına katılımcıların geriye kalan 64'ü (%11,60) tarafından - nispeten daha az- işaretlenen beş meslek grubu (işveren, çiftçi, serbest meslek, esnaf ve çalışmıyor) da "diğer" olarak ele alınacaktır. Söz konusu kategorizasyonun ardından oluşan yeni çalışma durumu dağılımı Çizelge 5.18'de sunulmuştur.

Çizelge 5.18. Çalışma durumuna göre genelleştirilmiş dağılım

Meslek	n	%
Öğrenci	77	13,90
Kamu çalışanı	159	28,60
Özel sektör çalışanı	130	23,40
Ev hanımı	50	9,00
Emekli	75	13,50
Diğer	64	11,60
Toplam	555	100

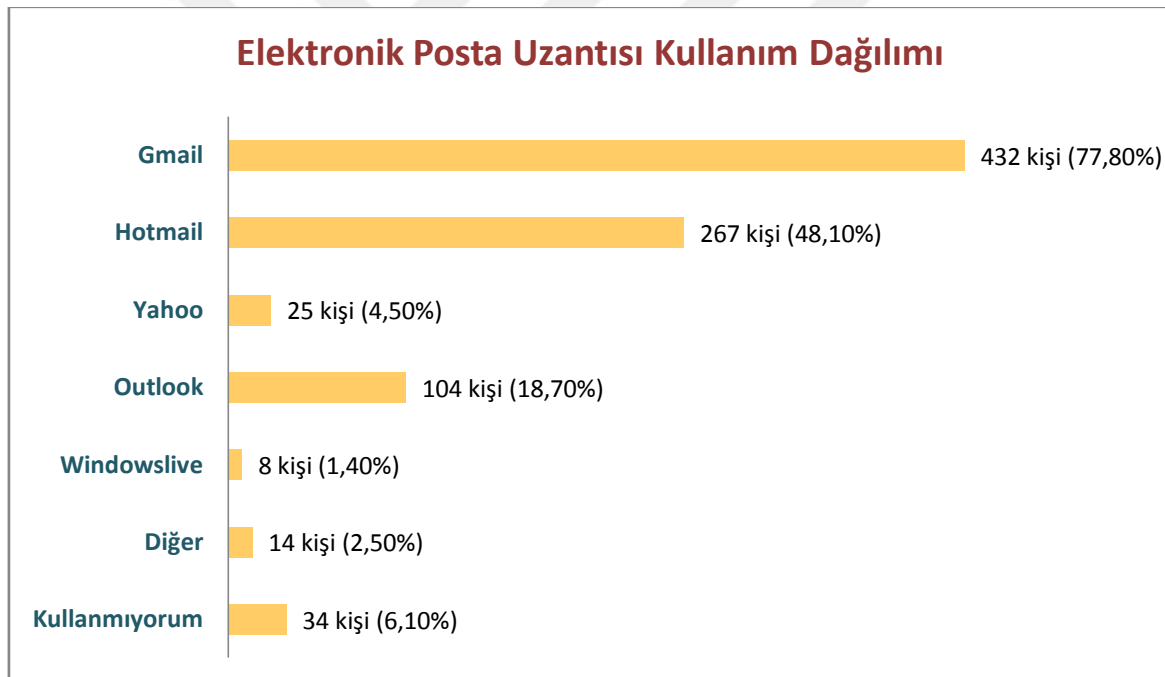
Çizelge 5.18 incelendiğinde katılımcıların 77'sinin (%13,90) öğrenci, 159'unun (%28,60) kamu çalışanı, 130'unun (%23,40) özel sektör çalışanı, 50'sinin (%9,00) ev hanımı, 75'inin (%13,50) emekli olduğu görülmektedir. "Diğer" olarak kategorize edilen meslek gruplarını işaretleyen 64 kişi, katılımcıların yüzde 11,60'ını oluşturmaktadır. Söz konusu 64 kişinin 9'u işveren, 1'i çiftçi, 12'si serbest meslek sahibi, 12'u esnaf, 2'si stajyer, 1'i kamuda sözleşmeli olduğunu, 1'i hem okuyup çalıştığını, 26'sı ise çalışmadığını ifade etmiştir. Araştırmanın takip eden alt başlığında, katılımcıların dijital/elektronik uygulama ve araçların kullanımına yönelik veri toplama formunda yöneltilen sorulara verdikleri yanıtlara ilişkin istatistiksel veriler sunulacaktır.

5.8.2. Dijital/Elektronik Uygulama ve Araçların Kullanımlarına Yönelik Veri Toplama Formu Bulguları

Katılımcıların dijital/elektronik uygulama ve araçların kullanımlarına yönelik bilgi toplama formuna verdikleri yanıtlar birincisi kullanım örüntüleri ve amaçları frekans analizleri, ikincisi ise ki-kare analizleri olmak üzere iki alt başlık altında incelenecektir.

5.8.2.1. Kullanım örüntüleri ve amaçları frekans analizleri

Katılımcılar kullandıkları elektronik posta uzantılarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, katılımcıların elektronik posta uzantısı kullanım dağılımı Şekil 5.12'de sunulmuştur.

Şekil 5.12. Elektronik posta uzantısı kullanımı dağılımı

Şekil 5.12 incelendiğinde katılımcıların 34'ünün (%6,10) elektronik posta uzantısı kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 521'i (%93,90) en az bir elektronik posta uzantısı kullanmaktadır. Katılımcıların 432'sinin (%77,80) Gmail, 267'sinin (%48,10) Hotmail, 25'inin (%4,50) Yahoo, 104'ünün (%18,70) Outlook, 8'inin (%1,40) Windowslive kullandığı görülmektedir. Diğer şıkkını işaretleyen 14 (%2,50) katılımcının 6'sı iCloud, 2'si Yandex, 1'i hacettepe.edu.tr, 1'i gazi.edu.tr, 4'ü ise

şirketine ait elektronik posta uzantısını kullandığını açıklama hanesinde açık uçlu bir şekilde belirtmiştir.

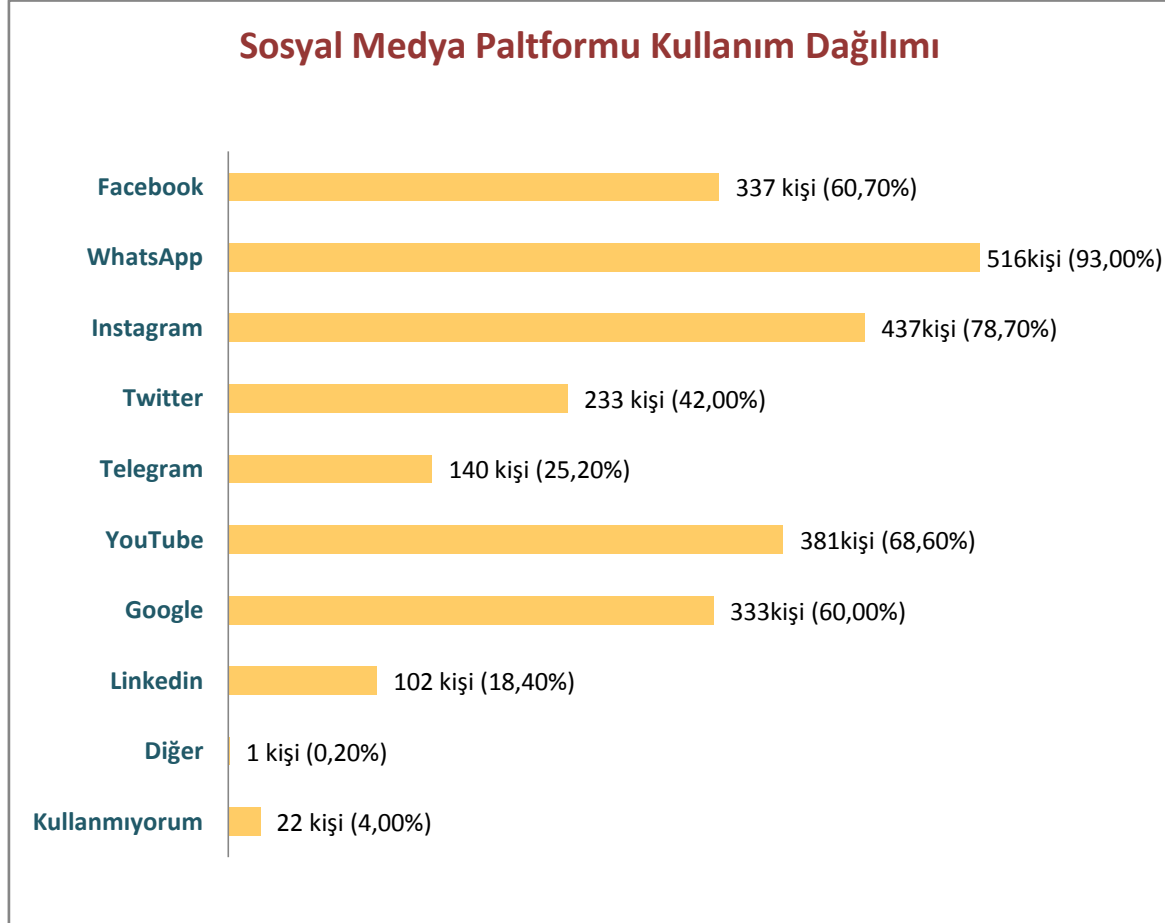
Katılımcılar elektronik posta uzantılarını ne amaçla kullandıklarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, katılımcıların elektronik posta uzantısı kullanım amaçları dağılımı Çizelge 5.19'da sunulmuştur.

Çizelge 5.19. Elektronik posta kullanım amacı

Elektronik posta kullanım amacı	n	%
Çeşitli kaynaklardan haber ve reklam almak (Örneğin; alışveriş sitelerinden ürün indirimleri hakkında bilgi almak)	250	45,00
Belirli bir kotaya kadar ücretsiz olarak dosya, fotoğraf, video vb. şeyleri bulut sistemi üzerinden saklamak	153	27,60
İş başvuruları yapabilmek, özgeçmişimi ilan yayımlayan firmalarla gönderebilmek	131	23,60
Resim, müzik, video, belge veya herhangi bir türde dosya göndermek/almak	252	45,40
Bir kişiye veya gruba bilgi göndermek/almak	338	60,90
Uygulamalara üye olabilmek	309	55,70
Diğer	8	1,60
Kullanmıyorum	34	6,10

Çizelge 5.19 incelendiğinde katılımcıların 250'sinin (%45,00) çeşitli kaynaklardan haber ve reklam almak (örneğin; alışveriş sitelerinden ürün indirimleri hakkında bilgi almak); 153'ünün (%27,60) belirli bir kotaya kadar ücretsiz olarak dosya, fotoğraf, video vb. şeyleri bulut sistemi üzerinden saklamak; 131'inin (%23,60) iş başvuruları yapabilmek, özgeçmişini ilan yayımlayan firmalarla gönderebilmek; 252'sinin (%45,40) resim, müzik, video, belge veya herhangi bir türde dosya göndermek/almak; 338'inin (%60,90) bir kişiye veya gruba bilgi göndermek/almak; 309'unun (%55,70) uygulamalara üye olabilmek amacıyla elektronik posta uzantısı kullandığı görülmektedir. Diğer şıkkını işaretleyen 8 (%1,60) katılımcının 6'sı iş takip, 1'i okul erişim, 1'i ise banka erişim amacıyla elektronik posta uzantısı kullandığını açıklama hanesinde açık uçlu bir şekilde belirtmiştir.

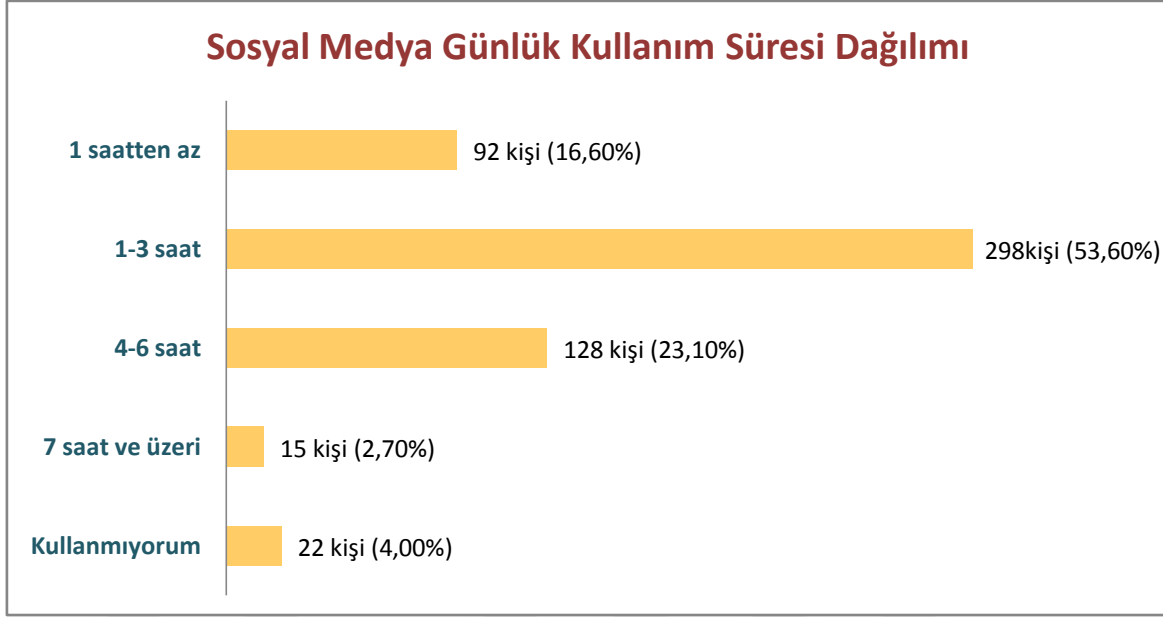
Katılımcılar kullandıkları sosyal medya platformlarını birden fazla yanıt işaretleyebilmek belirtmişlerdir. Bu kapsamda, katılımcıların sosyal medya platformu kullanım dağılımı Şekil 5.13'te sunulmuştur.

Şekil 5.13. Sosyal medya platformu kullanımı dağılımı

Şekil 5.13 incelendiğinde katılımcıların 22'sinin (%4,00) sosyal medya platformu kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 533'ü (%96,00) en az bir sosyal medya platformu kullanmaktadır. Katılımcıların 337'sinin (%60,70) Facebook, 516'sının (%93,00) WhatsApp, 437'sinin (%78,70) Instagram, 233'ünün (%42,00) Twitter, 140'ının (%25,20) Telegram, 381'inin (%68,60) YouTube, 333'ünün (%60,00) Google, 102'sinin (%18,40) LinkedIn kullandığı görülmektedir. Diğer şikkını işaretleyen 1 (%0,20) katılımcı fotoğraf paylaşım platformlarını kullandığını açıklama hanesinde açık uçlu bir şekilde belirtmiştir.

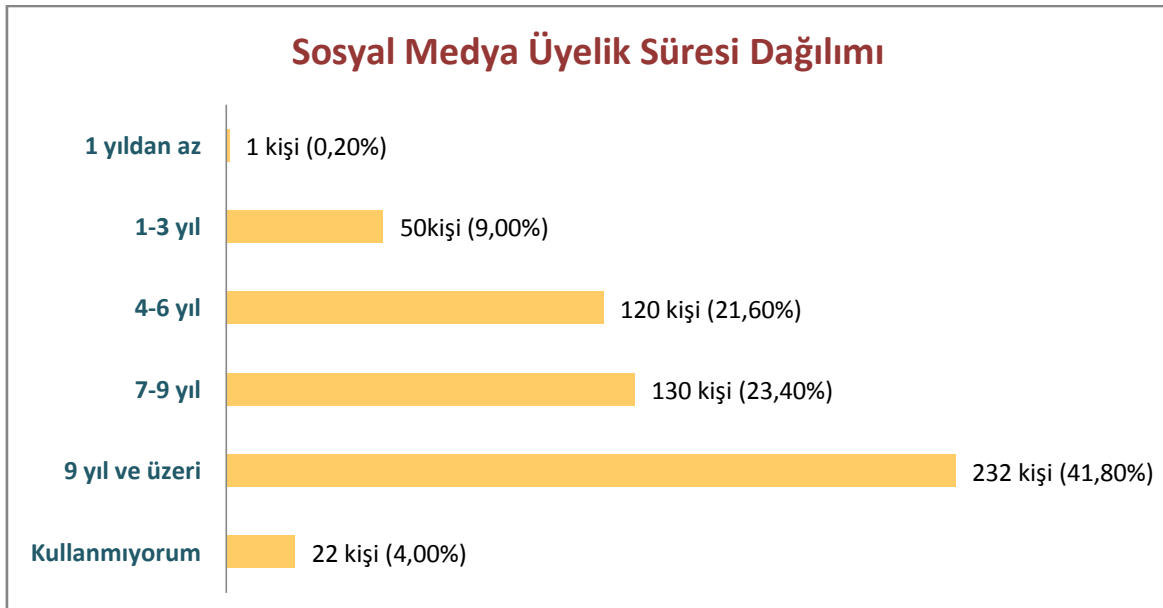
Katılımcıların günlük sosyal medya platformu kullanım süresi dağılımı Şekil 5.14'te sunulmuştur.

Şekil 5.14. Sosyal medya günlük kullanım süresi dağılımı

Şekil 5.14 incelendiğinde katılımcıların 92'sinin (%16,60) günde 1 saatten az, 298'inin (%53,60) günde 1-3 saat arasında, 128'inin (%23,10) günde 4-6 saat arasında, 15'inin (%2,70) ise günde 7 saat ve üzerinde sosyal medya platformlarında vakit geçirdikleri görülmektedir.

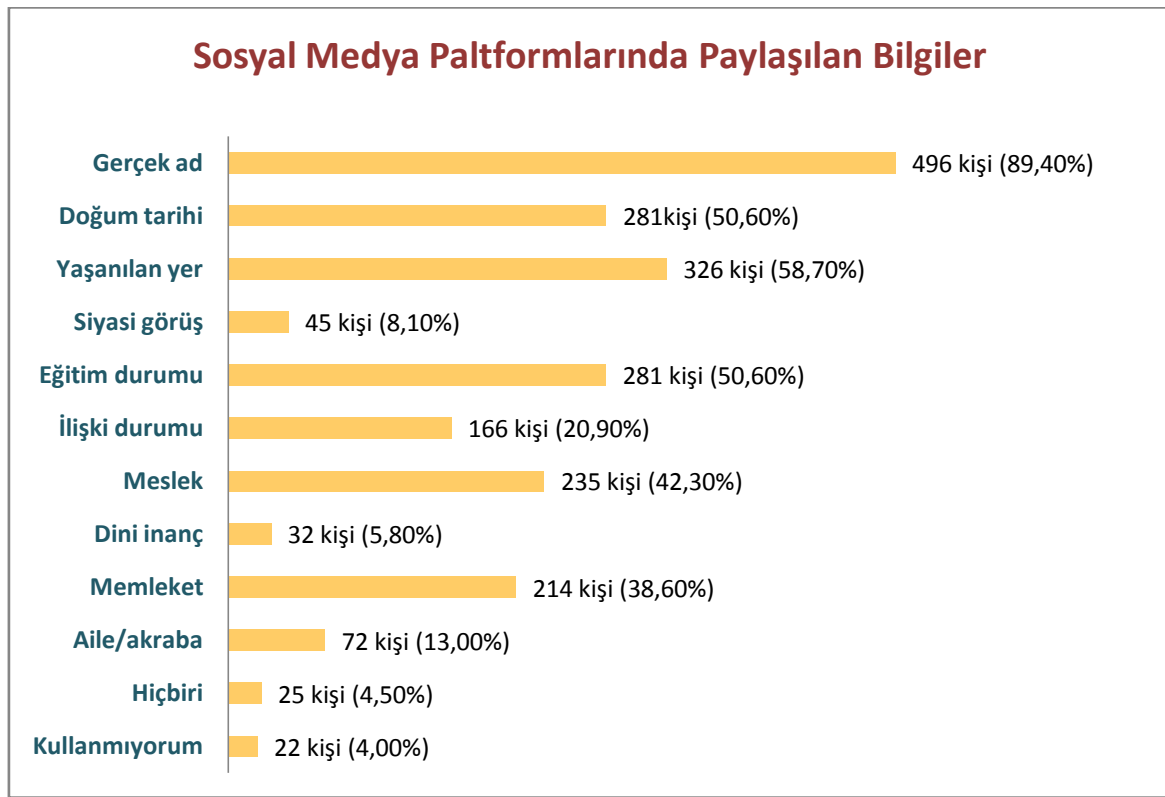
Katılımcıların sosyal medya platformlarına üyelik süresi dağılımı Şekil 5.15'te sunulmuştur.

Şekil 5.15. Sosyal medya üyelik süresi dağılımı

Şekil 5.15 incelendiğinde katılımcıların 1'inin (%0,20) 1 yıldan az, 50'sinin (%9,00) 1-3 yıl arasında, 120'sinin (%21,60) 4-6 yıl arasında, 130'unun (%23,40) 7-9 yıl arasında, 232'sinin (%41,80) ise 9 yılı aşkın bir süreden beri sosyal medya platformlarına üyeliği bulunduğu görülmektedir.

Katılımcılar sosyal medya platformlarında paylaştıkları bilgileri birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, katılımcıların sosyal medya platformlarında paylaştıkları bilgilere ait dağılım Şekil 5.16'da sunulmuştur.

Şekil 5.16. Sosyal medya platformlarında paylaşılan bilgiler

Şekil 5.16 incelendiğinde katılımcıların 496'sının (%89,40) gerçek adını, 281'inin (%50,60) doğum tarihini, 326'sının (%58,70) yaşadığı yeri, 45'inin (%8,10) siyasi görüşünü, 281'inin (%50,60) eğitim durumunu, 166'sının (%20,90) ilişki durumunu, 235'inin (%42,30) meslek durumunu, 32'sinin (%5,80) dini inancını, 214'ünün (%38,60) memleketini, 72'sinin (%13) aile/akraba bilgilerini sosyal medya platformlarında paylaştığı görülmektedir. Katılımcıların 25'i (%4,50) ise yukarıda sıralanan hiçbir bilgiyi paylaşmadığını ifade etmiştir. Söz konusu 25 kişinin -bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde-

Gary T. Marx tarafından dile getirilen gözetimi engelleme stratejilerini kullandıkları değerlendirilebilir.

Katılımcılar sosyal medya platformlarını ne amaçla kullandıklarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, sosyal medya platformları kullanım amaçları dağılımı Çizelge 5.20'de sunulmuştur.

Çizelge 5.20. Sosyal medya kullanım amacı

Sosyal medya kullanım amacı	n	%
İçerik paylaşma (fotoğraf, yazı, video vb.)	384	69,20
Bilgi edinme/takip etme/haberdar olma	449	80,90
İş	176	31,70
Arkadaşlarla/akrabalarla iletişim kurma	422	76,00
Eğlenceli zaman geçirme	340	61,30
Kullanmıyorum	22	4,00

Çizelge 5.20 incelendiğinde katılımcıların 384'ünün (%69,20) içerik paylaşma (fotoğraf, yazı, video vb.); 449'unun (%80,90) bilgi edinme/takip etme/haberdar olma; 176'sının (%31,70) iş; 422'sinin (%76,00) arkadaşlarla/akrabalarla iletişim kurma; 340'ının (%61,30) eğlenceli zaman geçirme; amacıyla sosyal medya platformlarını kullandığı görülmektedir.

Katılımcılar banka ve kredi kartlarını ne amaçla kullandıklarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, banka ve kredi kartı kullanım amaçları dağılımı Çizelge 5.21'de sunulmuştur.

Çizelge 5.21. Banka ve kredi kartı kullanım amacı

Banka ve kredi kartı kullanım amacı	n	%
Fatura ödemesi yapmak	372	67,00
Para yatırmak	394	71,00
Para çekmek	442	79,60
Çevrimiçi alışveriş ödemesi yapmak	345	62,20
Vergi ödemesi yapmak	185	33,30
Yüz yüze alışveriş ödemesi yapmak	344	62,00
Kullanmıyorum	41	7,40

Çizelge 5.21 incelendiğinde katılımcıların 41'inin (%7,40) banka ve kredi kartı kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 514'ü (%92,60) banka ve kredi kartı kullanmaktadır. Katılımcıların 372'sinin (%67,00) fatura ödemesi yapmak; 394'ünün (%71,00) para yatırmak; 442'sinin (%79,60) para çekmek; 345'inin (%62,20) çevrimiçi alışveriş ödemesi yapmak; 185'inin (%33,30) vergi ödemesi yapmak; 344'ünün (%62,00) ise yüz yüze alışveriş ödemesi yapmak amacıyla banka ve kredi kartı kullandığı görülmektedir.

Katılımcılar internet bankacılığını ne amaçla kullandıklarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, internet bankacılığı kullanım amaçları dağılımı Çizelge 5.22'de sunulmuştur.

Çizelge 5.22. İnternet bankacılığı kullanım amacı

İnternet bankacılığı kullanım amacı	n	%
Vadeli ve vadesiz hesap işlemleri yapmak, yeni hesap tanımlamak	300	54,10
Fatura ödemeleri, vergi ödemesi, harç ödemesi, şans oyunları, bağışlar	359	64,70
Kredi kartı işlemleri, borç ödeme ve avans kullanma işlemleri, kredi kartı limiti yükseltme işlemleri yapmak ve kredi başvurusunda bulunmak	334	60,20
Bireysel emeklilik ve sigorta poliçeleriyle ilgili işlemler yapmak	93	16,80
Hesaplardan veya kredi kartından havale yapmak veya EFT göndermek	374	67,40
Şifre değiştirme işlemleri ve bilgi güncelleme işlemleri yapmak	240	43,20
Yatırım işlemleri yapmak (hisse senedi alım/satım; altın ve döviz alım/satım)	157	28,30
Şubesiz kredi başvurusu yapmak	94	16,90
Müşteri hizmetleri ile çevrimiçi görüşme sağlamak	82	14,80
Diğer	1	0,20
Kullanmıyorum	100	18,00

Çizelge 5.22 incelendiğinde katılımcıların 100'ünün (%18,00) internet bankacılığı kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 455'i (%82,00) internet bankacılığı kullanmaktadır. Katılımcıların 300'ünün (%54,10) vadeli ve vadesiz hesap işlemleri yapmak, yeni hesap tanımlamak; 359'unun (%64,70) fatura ödemeleri, vergi ödemesi, harç ödemesi, şans oyunları, bağışlar; 334'ünün (%60,20) kredi kartı işlemleri, borç ödeme ve avans kullanma işlemleri, kredi kartı limiti yükseltme işlemleri yapmak ve kredi başvurusunda bulunmak; 93'ünün (%16,80) bireysel emeklilik ve sigorta poliçeleriyle ilgili işlemler yapmak; 374'ünün (%67,40) hesaplardan veya kredi

kartından havale yapmak veya EFT göndermek; 240'ının (%43,20) şifre değiştirme işlemleri ve bilgi güncelleme işlemleri yapmak; 157'sinin (%28,30) yatırım işlemleri yapmak (hisse senedi alım/satım; altın ve döviz alım/satım); 94'ünün (%16,90) şubesiz kredi başvurusu yapmak; 82'sinin (%14,80) müşteri hizmetleri ile çevrimiçi görüşme sağlamak amacıyla internet bankacılığı kullandığı görülmektedir. Diğer şıkkını işaretleyen 1 (%0,20) katılımcı açık uçlu bir şekilde herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Katılımcılar telefon bankacılığını ne amaçla kullandıklarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, telefon bankacılığı kullanım amaçları dağılımı Çizelge 5.23'te sunulmuştur.

Çizelge 5.23. Telefon bankacılığı kullanım amacı

Telefon bankacılığı kullanım amacı	n	%
Kredi kartı işlemleri yapmak	244	44,00
Bankacılık işlemleri yapmak	280	50,50
Yatırım işlemleri yapmak	99	17,80
Bireysel kredi işlemleri yapmak	82	14,80
Şifre oluşturma işlemleri yapmak	181	32,60
Sigorta işlemleri yapmak	38	6,80
Başvuru ve başvuru sorgulama işlemleri yapmak	87	15,70
Kullanmıyorum	220	39,60

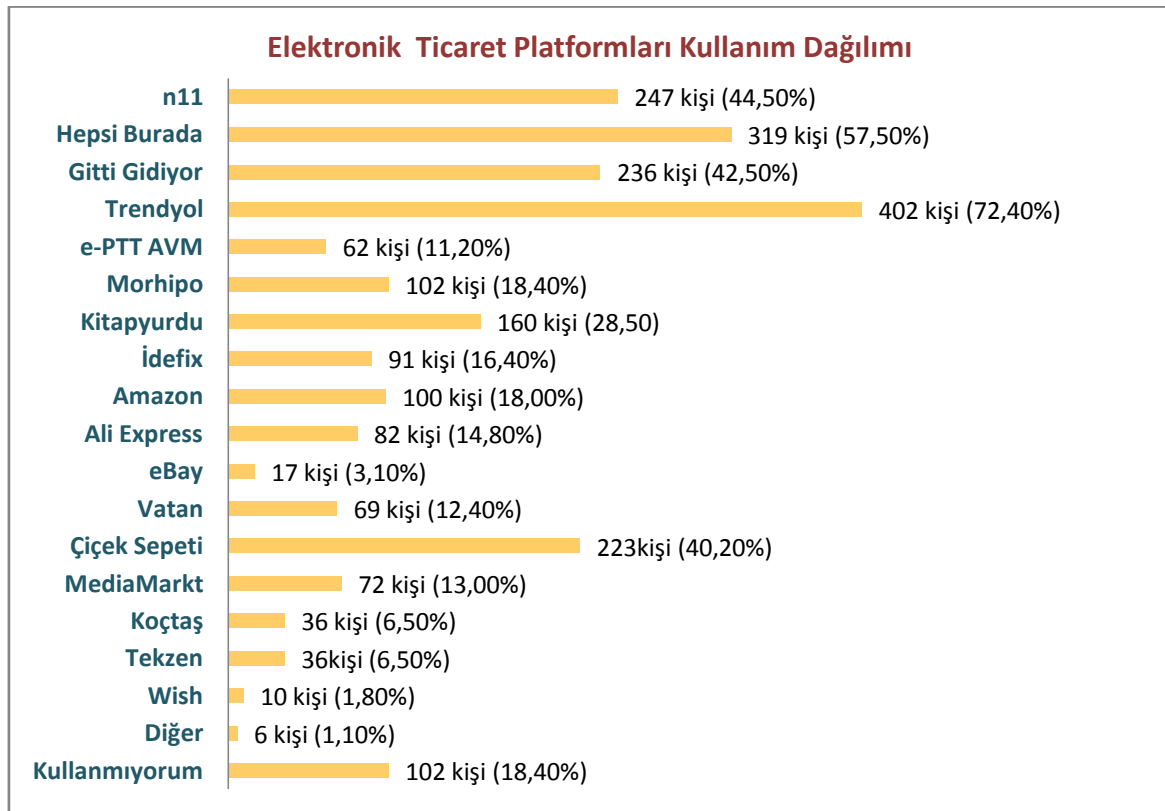
Çizelge 5.23 incelendiğinde katılımcıların 220'sinin (%39,60) telefon bankacılığı kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 335'i (%60,40) telefon bankacılığı kullanmaktadır. Katılımcıların 244'ünün (%44,00) kredi kartı işlemleri yapmak; 280'inin (%50,50) bankacılık işlemleri yapmak; 99'unun (%17,80) yatırım işlemleri yapmak; 82'sinin (%14,80) bireysel kredi işlemleri yapmak; 181'inin (%32,60) şifre oluşturma işlemleri yapmak; 38'inin (%6,80) sigorta işlemleri yapmak; 87'sinin (%15,70) başvuru ve başvuru sorgulama işlemleri yapmak amacıyla telefon bankacılığı kullandığı görülmektedir.

Katılımcılar üyelik/kulüp kartlarını ne amaçla kullandıklarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, üyelik/kulüp kartları kullanım amaçları dağılımı Çizelge 5.24'te sunulmuştur.

Çizelge 5.24. Üyelik/kulüp kartları kullanım amacı

Üyelik/kulüp kartları kullanım amacı	n	%
İndirimli alışveriş yapmak	370	66,70
Taksitli alışveriş yapmak	117	21,10
Kampanyalardan haberdar olmak	224	40,40
Bana özel öneriler sunulması	169	30,50
Kuruluşa duyduğum aidiyet	21	3,80
Kullanmıyorum	167	30,10

Çizelge 5.24 incelendiğinde katılımcıların 167'sinin (%30,10) üyelik/kulüp kartları kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 388'i (%69,90) üyelik/kulüp kartları kullanmaktadır. Katılımcıların 370'inin (%66,70) indirimli alışveriş yapmak; 117'sinin (%21,10) taksitli alışveriş yapmak; 224'ünün (%40,40) kampanyalardan haberdar olmak amacıyla üyelik/kulüp kartlarını kullandığı görülmektedir. Katılımcıların 169'u (%30,50) kendilerine özel önerilerin sunulması; 21'i (%3,80) ise kuruluşa duydukları aidiyet nedeniyle üyelik/kulüp kartları kullandığını ifade etmiştir.

Şekil 5.17. Elektronik ticaret platformları kullanım dağılımı

Katılımcılar kullandıkları elektronik ticaret platformlarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, katılımcıların elektronik ticaret platformu kullanım dağılımı Şekil 5.17'de sunulmuştur.

Şekil 5.17 incelendiğinde katılımcıların 102'sinin (%18,40) elektronik ticaret platformu kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 453'ü (%81,60) en az bir elektronik ticaret platformu kullanmaktadır. Katılımcıların 247'sinin (%44,50) n11, 319'unun (%57,50) Hepsiburada, 236'sının (%42,50) Gitti Gidiyor, 402'sinin (%72,40) Trendyol, 62'sinin (%11,20) e-PTT AVM, 102'sinin (%18,40) Morhipo, 160'ının (%28,50) Kitapyurdu, 91'inin (%16,40) İdefix, 100'ünün (%18,00) Amazon, 82'sinin (%14,80) Ali Express, 17'sinin (%3,10) eBay, 69'unun (%12,40) Vatan Bilgisayar, 223'ünün (%40,20) Çiçek Sepeti, 72'sinin (%13,00) MediaMarkt, 36'sının (%6,50) Koçtaş, 36'sının (%6,50) Tekzen, 10'unun (%1,80) Wish elektronik ticaret platformunu kullandığı görülmektedir. Diğer şıkkını işaretleyen 6 (%1,10) katılımcının 2'si Babil Kitap, 1'i Seçkin Kitap, 1'i BKM, 1'i Yemek Sepeti, 1'i de Boyner ve Migros elektronik ticaret platformlarını kullandığını açıklama hanesinde açık uçlu bir şekilde belirtmiştir.

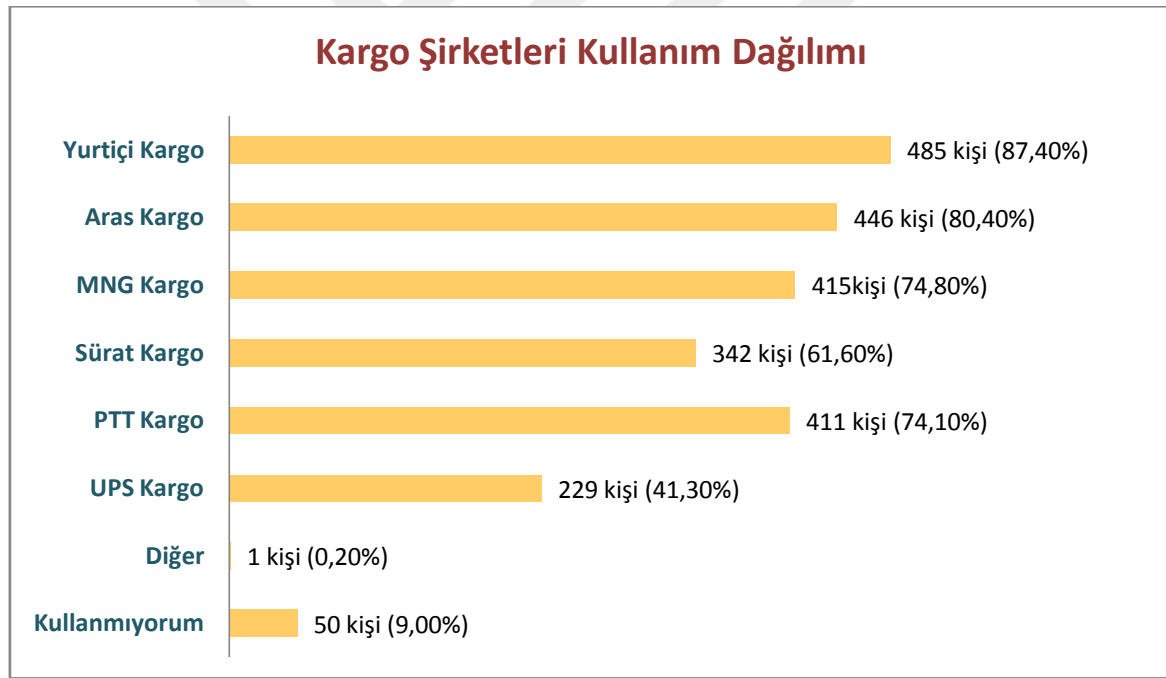
Katılımcılar elektronik ticaret platformlarını ne amaçla kullandıklarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, elektronik ticaret platformları kullanım amaçları dağılımı Çizelge 5.25'te sunulmuştur.

Çizelge 5.25. Elektronik ticaret platformları kullanım amacı

Elektronik ticaret platformları kullanım amacı	n	%
Daha fazla ürün seçeneği	367	66,10
Daha uygun fiyatlar	395	71,20
Evden çıkmama gerek kalmaması	312	56,20
Fiyat karşılaştırması yapabilme	313	56,40
Taksitli alışveriş yapmak	183	33,00
Bana özel öneriler sunulması	135	24,30
Zamandan tasarruf etmek	271	48,80
Diğer	2	0,4
Kullanmıyorum	102	18,40

Çizelge 5.25 incelendiğinde katılımcıların 367'sinin (%66,10) daha fazla ürün seçeneği; 395'inin (%71,20) daha uygun fiyatlar; 312'sinin (%56,20) evden çıkmaya gerek kalmaması, 313'ünün (%56,40) fiyat karşılaştırması yapabilme, 183'ünün (%33,00) taksitli alışveriş yapabilme, 135'inin (%24,30) kişiye özel öneriler sunulması, 271'inin (%48,80) zamandan tasarruf edebilme nedenleriyle elektronik ticaret platformları kullandığı görülmektedir. Diğer şikkını işaretleyen 2 (%0,40) katılımcının 1'i salgından korunmak, 1'i de başka şehirlerde yaşayan arkadaş ve akrabalarına hediye gönderebilmek için elektronik ticaret platformlarını kullandığını açıklama hanesinde açık uçlu bir şekilde belirtmiştir.

Katılımcılar kullandıkları kargo şirketlerini birden fazla yanıt işaretleyebilmek belirtmişlerdir. Bu kapsamda, katılımcıların kargo şirketleri kullanım dağılımı Şekil 5.18'de sunulmuştur.

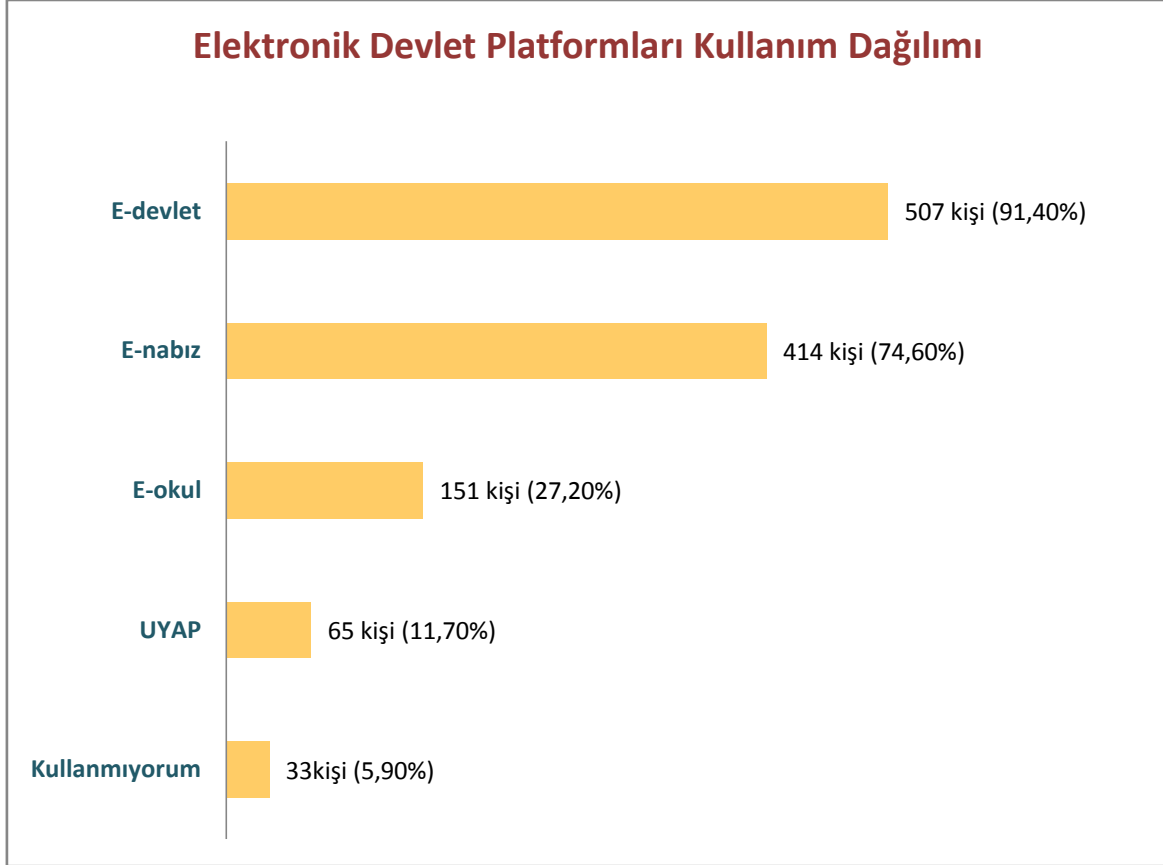

Şekil 5.18. Kargo şirketleri kullanım dağılımı

Şekil 5.18 incelendiğinde katılımcıların 50'sinin (%9,00) kargo şirketlerini kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 505'i (%91,00) kargo şirketlerini kullanmaktadır. Katılımcıların 485'inin (%87,40) Yurtiçi Kargo, 446'sının (%80,40) Aras Kargo, 415'inin (%74,80) MNG Kargo, 342'sinin (%61,60) Sürat Kargo, 411'inin (%74,10) PTT Kargo, 229'unun (%41,30) UPS Kargo kullandığı görülmektedir.

Diğer şikkını işaretleyen 1 (%0,20) katılımcı Horoz Lojistik ve Trendyol Express kullandığını açıklama hanesinde açık uçlu bir şekilde belirtmiştir.

Katılımcılar kullandıkları elektronik devlet platformlarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, katılımcıların elektronik devlet platformları kullanım dağılımı Şekil 5.19'da sunulmuştur.

Şekil 5.19. Elektronik devlet platformları kullanım dağılımı

Şekil 5.19 incelendiğinde katılımcıların 33'ünün (%5,90) elektronik devlet platformlarını kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 522'si (%94,10) elektronik devlet platformlarını kullanmaktadır. Katılımcıların 507'sinin (%91,40) E-devlet, 414'ünün (%74,60) E-nabız, 151'inin (%27,20) E-Okul, 65'inin (%11,70) ise UYAP kullandığı görülmektedir.

Katılımcılar E-devlet uygulamasını ne amaçla kullandıklarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, E-devlet uygulaması kullanım amaçları dağılımı Çizelge 5.26'da sunulmuştur.

Çizelge 5.26. E-devlet uygulaması kullanım amacı

E-devlet uygulaması kullanım amacı	n	%
Sosyal güvenlik bilgileri sorgulamak ve sosyal güvenlik dokümanlarını almak	417	75,10
Eğitim bilgilerimi sorgulamak ve eğitimle ilgili belgeleri almak	290	52,30
Adli sicil kaydı sorgulamak ve adli sicil kaydı belgesi almak	271	48,80
Dijital operatör kayıt bilgileri sorgulamak	124	22,30
Trafik cezası sorgulamak	240	43,20
Adıma tescilli araç sorgulamak	135	24,30
Dava dosyası sorgulamak	136	24,50
Ödeme işlemleri yapmak	119	21,40
Diğer	4	0,80
Kullanmıyorum	48	8,60

Çizelge 5.26 incelendiğinde katılımcıların 48'inin (%8,60) E-devlet uygulamasını kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 507'si (%91,40) E-devlet uygulamasını kullanmaktadır. Katılımcıların 417'sinin (%75,10) sosyal güvenlik bilgileri sorgulamak ve sosyal güvenlik dokümanlarını almak; 290'ının (%52,30) eğitim bilgilerimi sorgulamak ve eğitimle ilgili belgeleri almak; 271'inin (%48,80) adli sicil kaydı sorgulamak ve adli sicil kaydı belgesi almak; 124'ünün (%22,30) dijital operatör kayıt bilgileri sorgulamak; 240'ının (%43,20) trafik cezası sorgulamak; 135'inin (%24,30) adına tescilli araç sorgulamak; 136'sının (%24,50) dava dosyası sorgulamak; 119'unun (%21,40) ödeme işlemleri yapmak amacıyla E-devlet uygulamasını kullandığı görülmektedir. Diğer şıkkını işaretleyen 2 (%0,40) katılımcının 1'i maaş bordrosu almak, 1'i de ikametgah belgesi almak amacıyla E-devlet uygulamasını kullandığını açıklama hanesinde açık uçlu bir şekilde belirtmiştir.

Katılımcılar E-nabız uygulamasını ne amaçla kullandıklarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, E-nabız uygulaması kullanım amaçları dağılımı Çizelge 5.27'de sunulmuştur.

Çizelge 5.27. E-nabız uygulaması kullanım amacı

E-nabız uygulaması kullanım amacı	n	%
Hastane randevusu almak ve randevu takip etmek	335	60,40
Bilgi edinmek (tansiyon, nabız, şeker, ağırlık vb.)	234	42,20
Sağlık bilgilerimi paylaşmak	121	21,80
Rapor görüntülemek	249	44,90
Sağlık geçmişimi görüntülemek	250	45,00
Diğer	2	0,40
Kullanmıyorum	141	25,40

Çizelge 5.27 incelendiğinde katılımcıların 141'inin (%25,40) E-nabız uygulamasını kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 414'ü (%74,60) E-nabız uygulamasını kullanmaktadır. Katılımcıların 335'inin (%60,40) hastane randevusu almak ve randevu takip etmek; 234'ünün (%42,20) bilgi edinmek (tansiyon, nabız, şeker, ağırlık vb.); 121'inin (%21,80) sağlık bilgilerini paylaşmak; 249'unun (%44,90) rapor görüntülemek; 250'sinin (%45,00) sağlık geçmişini görüntülemek amacıyla E-nabız uygulamasını kullandığı görülmektedir. Diğer şıkkını işaretleyen 2 (%0,40) katılımcı aile hekimi olması nedeniyle E-nabız uygulamasını kullandığını açıklama hanesinde açık uçlu bir şekilde belirtmiştir.

Katılımcılar E-okul uygulamasını ne amaçla kullandıklarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, E-okul uygulaması kullanım amaçları dağılımı Çizelge 5.28'de sunulmuştur.

Çizelge 5.28. E-okul uygulaması kullanım amacı

E-okul uygulaması kullanım amacı	n	%
Çocuğumun merkezî sınavların giriş belgelerini veya tercih sonuç belgelerini edinmek	91	16,40
Çocuğumun okulu tarafından yapılan duyuruları takip etmek	95	17,10
Çocuğumun devamsızlıklarını öğrenmek	84	15,10
Çocuğumun davranış notlarını öğrenmek	86	15,50
Çocuğumun sınav tarihlerini öğrenmek	90	16,20
Çocuğumun ders programını öğrenmek	71	12,80
Diğer	24	4,30
Kullanmıyorum	404	72,80

Çizelge 5.28 incelendiğinde katılımcıların 404'ünün (%72,80) E-okul uygulamasını kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 151'i (%27,20) E-okul uygulamasını kullanmaktadır. Katılımcıların 91'inin (%16,40) çocuğunun merkezî sınavların giriş belgelerini veya tercih sonuç belgelerini edinmek; 95'inin (%17,10) çocuğunun okulu tarafından yapılan duyuruları takip etmek; 84'ünün (%15,10) çocuğunun devamsızlıklarını öğrenmek; 86'sının (%15,50) çocuğunun davranış notlarını öğrenmek; 90'ının (%16,20) çocuğunun sınav tarihlerini öğrenmek; 71'inin (%12,79) çocuğunun ders programını öğrenmek amacıyla E-okul uygulamasını kullandığı görülmektedir. Diğer şikkını işaretleyen 24 (%4,30) katılımcı öğretmen olması nedeniyle E-okul uygulamasını kullandığını açıklama hanesinde açık uçlu bir şekilde belirtmiştir.

Katılımcılar UYAP uygulamasını ne amaçla kullandıklarını birden fazla yanıt işaretleyebilmektedir. Bu kapsamda, UYAP uygulaması kullanım amaçları dağılımı Çizelge 5.29'da sunulmuştur.

Çizelge 5.29. UYAP uygulaması kullanım amacı

UYAP uygulaması kullanım amacı	n	%
Dava dosyaları sorgulamak	64	11,50
Duruşmaları takip etmek	37	6,70
Hukuk davaları açmak	16	2,90
Dava evrak doğrulaması yapmak ve evrak indirmek	23	4,10
Kullanmıyorum	490	88,30

Çizelge 5.29 incelendiğinde katılımcıların 490'ının (%88,30) UYAP uygulamasını kullanmadığını belirttiği görülmektedir. Tersten okunduğunda; katılımcıların 65'i (%11,70) UYAP uygulamasını kullanmaktadır. Katılımcıların 64'ünün (%11,50) dava dosyaları sorgulamak; 37'sinin (%6,70) duruşmaları takip etmek; 16'sının (%2,90) hukuk davaları açmak; 23'ünün (%4,10) dava evrak doğrulaması yapmak ve evrak indirmek amacıyla UYAP uygulamasını kullandığı görülmektedir.

5.8.2.2. Ki-kare bağımsızlık analizleri

Araştırmada dijital/elektronik uygulama ve araçların kullanımlarına yönelik veri toplama formuna verilen yanıtların cinsiyet, medeni durum, çocuk durumu, yaş, eğitim durumu,

gelir durumu ve çalışma durumu bağlamında analizi ki-kare bağımsızlık testleri uygulanmıştır. Araştırmada cinsiyet, medeni durum ve çocuk durumu değişkeni bağlamında uygulanan ki-kare testleri 2*2 formatında yapılmıştır. 2*2 ki-kare testlerinde hücrelerdeki beklenen değerin yüzde 20'sinin 5'in altında çıkması durumunda Pearson Chi-Square satırı yerine Fisher Exact Test satırında bulunan değerler rapor edilmektedir. Araştırma kapsamında uygulanan 2*2 ki-kare testlerinin hiçbirinde beklenen değerin yüzde 20'sinin 5'in altında çıkmaması nedeniyle Fisher Exact Test'e başvurulmadan Pearson Chi-Square satırı rapor edilmiştir.

Araştırmada ikiden fazla bağımsız grupların ki-kare testleri de yapılmıştır. Bu bağlamda yaş, eğitim durumu ve gelir durumu bağımsız değişkenleri için 5*2, çalışma durumu bağımsız değişkeni için ise 6*2 formatında ki-kare testine başvurulmuştur. IBM'in (2020) 420335 numaralı dokümanına göre, n*m ki-kare testlerinde hücrelerdeki beklenen değerin yüzde 20'sinin 5'in altında çıkması durumunda Pearson Chi-Square satırı yerine Fisher-Freeman-Halton Exact Test satırında bulunan değerler rapor edilmektedir. Araştırma kapsamında uygulanan n*m ki-kare testlerinde beklenen değerin yüzde 20'sinin 5'in altında çıkmaması durumunda Pearson Chi-Square satırı, beklenen değerin yüzde 20'sinin 5'in altında çıkması durumunda ise Fisher-Freeman-Halton Exact Test satırı rapor edilmiştir.

Ayrıca p değerinin anlamlı (0,05'ten küçük) çıktığı tüm ki-kare testlerinde farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının tespit edilebilmesi için Post-Hoc analizi uygulanmıştır.

5.8.2.2.1. Cinsiyete göre ki-kare bağımsızlık analizleri

Cinsiyete göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı Çizelge 5.30'da sunulmuştur.

Çizelge 5.30. Cinsiyete göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı

CİNSİYET	ELEKTRONİK POSTA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Erkek	254	95,8	11	4,2	265	100,0	$\chi^2 = 3,441$ $p = 0,064$
Kadın	267	92,1	23	7,9	290	100,0	
Toplam	521	93,9	34	6,1	555	100,0	

Çizelge 5.30. (devam) Cinsiyete göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı

CİNSİYET	SOSYAL MEDYA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Erkek	254	95,8	11	4,2	265	100,0	$\chi^2 = 0,047$ p = 0,829
Kadın	279	96,2	11	3,8	290	100,0	
Toplam	533	96,0	22	4,0	555	100,0	

Çizelge 5.30'da görülebildiği üzere katılımcıların cinsiyetlerine göre elektronik posta kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=3.441$, $p=0.064$).

Katılımcıların cinsiyetlerine göre sosyal medya kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=0.047$, $p=0.829$).

Cinsiyete göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.31'de sunulmuştur.

Çizelge 5.31. Cinsiyete göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

CİNSİYET	BANKA VE KREDİ KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Erkek	258 a	97,4	7 a	2,6	265	100,0	$\chi^2 = 16,696$ $p = 0,00^*$
Kadın	256 b	88,3	34 b	11,7	290	100,0	
Toplam	514	92,6	41	7,4	555	100,0	
CİNSİYET	İNTERNET BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Erkek	230	86,8	35	13,2	265	100,0	$\chi^2 = 7,945$ $p = 0,05$
Kadın	225	77,6	65	22,4	290	100,0	
Toplam	455	82,0	100	18,0	555	100,0	
CİNSİYET	TELEFON BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Erkek	164	61,9	101	38,1	265	100,0	$\chi^2 = 0,494$ $p = 0,482$
Kadın	171	59,0	119	41,0	290	100,0	
Toplam	335	60,4	220	39,6	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.31'de görülebildiği üzere katılımcıların cinsiyetlerine göre banka ve kredi kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=16.696$, $p=0.00$). Buna göre, erkekler banka ve kredi kartlarını kadınlardan daha fazla kullanmaktadırlar. Bu duruma sebep olarak Türk toplumunun ataerkil yapısı ve ekonomik karar almada erkeğin birincil rolü gösterilebilir. Bununla birlikte, erkeklerin çalışma alanında kadınlardan daha fazla yer alması da erkeklerin kadınlardan daha fazla banka ve kredi kartı kullanmasının nedenlerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Nitekim İstatistiklerde Kadın Araştırması'na (TÜİK, 2020) göre, Türkiye'de 15 yaş ve üzeri istihdam edilen kadınların oranı %28,7 iken, erkeklerde bu oran %63,1'dir.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre internet bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=7.945$, $p=0.05$).

Katılımcıların cinsiyetlerine göre telefon bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=0.494$, $p=0.482$).

Cinsiyete göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.32'de sunulmuştur.

Çizelge 5.32. Cinsiyete göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı

CİNSİYET	ÜYELİK/KULÜP KARTLARI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Erkek	179	67,5	86	32,5	265	100,0	$\chi^2 = 1,346$ $p = 0,246$
Kadın	209	72,1	81	27,9	290	100,0	
Toplam	388	69,9	167	30,1	555	100,0	
CİNSİYET	ELEKTRONİK TİCARET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Erkek	215	81,1	50	18,9	265	100,0	$\chi^2 = 0,081$ $p = 0,776$
Kadın	238	82,1	52	17,9	290	100,0	
Toplam	453	81,6	102	18,4	555	100,0	

Çizelge 5.32'de görülebildiği üzere katılımcıların cinsiyetlerine göre üyelik/kulüp kartları kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=1.346$, $p=0.246$).

Katılımcıların cinsiyetlerine göre elektronik ticaret platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=0.081$, $p=0.776$).

Cinsiyete göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.33'de sunulmuştur.

Çizelge 5.33. Cinsiyete göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı

CİNSİYET	ELEKTRONİK KİMLİK KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Erkek	211 a	79,6	54 a	20,4	265	100,0	$\chi^2 = 5,467$ $p = 0,019^*$
Kadın	206 b	71,0	84 b	29,0	290	100,0	
Toplam	417	75,1	138	24,9	555	100,0	
CİNSİYET	PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Erkek	119	44,9	146	55,1	265	100,0	$\chi^2 = 1,565$ $p = 0,211$
Kadın	115	39,7	175	60,3	290	100,0	
Toplam	234	42,2	321	57,8	555	100,0	
CİNSİYET	BİYOMETRİK PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Erkek	82 a	30,9	183 a	69,1	265	100,0	$\chi^2 = 5,625$ $p = 0,018^*$
Kadın	64 b	22,1	226 b	77,9	290	100,0	
Toplam	146	26,3	409	73,7	555	100,0	
CİNSİYET	ELEKTRONİK DEVLET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Erkek	247	93,2	18	6,8	265	100,0	$\chi^2 = 0,650$ $p = 0,420$
Kadın	275	94,8	15	5,2	290	100,0	
Toplam	522	94,1	33	5,9	555	100,0	

* $p < 0,05$

Çizelge 5.33'te görülebildiği üzere katılımcıların cinsiyetlerine göre elektronik kimlik kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=5.467$, $p=0.019$). Buna göre, erkekler elektronik kimlik kartlarını kadınlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=1.565$, $p=0.211$).

Katılımcıların cinsiyetlerine göre biyometrik pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=5.625$, $p=0.018$). Buna göre, erkekler biyometrik pasaportları kadınlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre elektronik devlet platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=0.650$, $p=0.420$).

Ankete katılan 555 katılımcıdan 290'ı kadındır. 290 kadının ise 50'si ev hanımıdır. Bu rakamlar ankete katılanların yaklaşık olarak %9'unun ev hanımı kadın olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, hane dışına çok fazla çıkmayan ve elektronik kimlik kullanımına çok fazla gereksinim duymayan ev hanımlarının; elektronik kimlik kartı kullanımında erkeklerle kadınlar arasında oluşan yüzde 8,6'lık farka neden olduğu düşünülebilir. Yukarıda bahsedilen katılımcı profilinden hareketle, çalışmayan ve herhangi bir ekonomik geliri olmayan ev hanımlarının biyometrik pasaport kullanımında da erkeklerle kadınlar arasında oluşan %8,8'lik farka neden olduğu yorumunda bulunulabilir.

5.8.2.2.2. Medeni duruma göre ki-kare bağımsızlık analizleri

Çizelge 5.34. Medeni duruma göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı

MEDENİ DURUM	ELEKTRONİK POSTA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evli	322 a	91,5	30 a	8,5	352	100,0	$\chi^2=9,612$ $p =0,002^*$
Bekâr	199 b	98,0	4 b	2,0	203	100,0	
Toplam	521	93,9	34	6,1	555	100,0	

Çizelge 5.34. (devam) Medeni duruma göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı

MEDENİ DURUM	SOSYAL MEDYA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evli	335	95,2	17	4,8	352	100,0	$\chi^2 = 1,894$ p = 0,169
Bekâr	198	97,5	5	2,5	203	100,0	
Toplam	533	96	22	4,0	555	100,0	

* $p < 0,05$

Medeni duruma göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı Çizelge 5.34'de sunulmuştur. Çizelge 5.34'te görülebildiği üzere katılımcıların medeni durumlarına göre elektronik posta kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=9.612$, $p=0.064$). Buna göre bekârlar elektronik posta uzantılarını kadınlardan daha fazla kullanmaktadırlar. Bu duruma sebep olarak çoğunluğunu genç nüfusun oluşturduğu bekârların, yeni iletişim teknolojilerine -daha yüksek yaş gruplarından- daha fazla erişim sağlamaları ve söz konusu teknolojileri kullanmada daha yetkin olmaları gösterilebilir.

Katılımcıların medeni durumlarına göre sosyal medya kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=1.894$, $p=0.169$).

Medeni duruma göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.35'te sunulmuştur.

Çizelge 5.35. Medeni duruma göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

MEDENİ DURUM	BANKA VE KREDİ KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evli	317 a	90,1	35 a	9,9	352	100,0	$\chi^2= 9,188$ $p =0,002^*$
Bekâr	197 b	97,0	6 b	3,0	203	100,0	
Toplam	514	92,6	41	7,4	555	100,0	
MEDENİ DURUM	İNTERNET BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evli	270 a	76,7	82 a	23,3	352	100,0	$\chi^2 =18,145$ $p =0,00^*$
Bekâr	185 b	91,1	18 b	8,9	203	100,0	
Toplam	455	82,0	100	18,0	555	100,0	

Çizelge 5.35. (devam) Medeni duruma göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

MEDENİ DURUM	TELEFON BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evli	189 a	53,7	163 a	46,3	352	100,0	$\chi^2 = 17,879$ $p = 0,00^*$
Bekâr	146 b	71,9	57 b	28,1	203	100,0	
Toplam	335	60,4	220	39,6	555	100,0	

* $p < 0,05$

Çizelge 5.35'te görülebildiği üzere katılımcıların medeni durumlarına göre banka ve kredi kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=9.188$, $p=0.002$). Buna göre, bekârlar banka ve kredi kartlarını evlilerden daha fazla kullanmaktadırlar. Banka ve kredi kartı kullanımı çalışma durumu ile yakın bir ilişki içerisindedir. Kadın katılımcılardan evli olup çalışmayanlar ankette kendilerini ev hanımı olarak tanımlamıştır. Bu kapsamda, evliler ve bekârlar arasında banka ve kredi kartı kullanımında oluşan anlamlı farklılığa ev hanımlarının neden olduğu değerlendirilebilir. Ama bu tespit çalışmayan kadınların tamamen banka ve kredi kartı kullanmadığı anlamına gelmemektedir. Çalışmamasına rağmen aile bireylerinin kendilerine tahsis ettiği ek kartları kullanan birçok kadın bulunmaktadır.

Katılımcıların medeni durumlarına göre internet bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=18.145$, $p=0.00$). Buna göre, bekârlar internet bankacılığını evlilerden daha fazla kullanmaktadırlar.

Katılımcıların medeni durumlarına göre telefon bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=17.879$, $p=0.00$). Buna göre, bekârlar telefon bankacılığını evlilerden daha fazla kullanmaktadırlar.

İnternet ve telefon bankacılığı kullanımında evliler ve bekârlar arasında oluşan anlamlı farklılığa sebep olarak çoğunluğunu genç nüfusun oluşturduğu bekârların, yeni iletişim teknolojilerine -daha yüksek yaş gruplarından- daha fazla erişim sağlamaları ve söz konusu teknolojileri kullanmada daha yetkin olmaları gösterilebilir. Bununla birlikte, kendilerini ev hanımı olarak tanımlayan çalışmayan evli kadınların da internet ve telefon bankacılığı kullanımında evli ve bekârlar arasında oluşan anlamlı farklılığa etki ettiği düşünülebilir. Ayrıca Çizelge 5.35 incelendiğinde, daha yeni bir iletişim teknolojisi olan internet

bankacılığı kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, telefon bankacılığı kullanımının düşüşe geçtiği yönünde bir çıkarımda bulunulabilir.

Medeni duruma göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.36'da sunulmuştur.

Çizelge 5.36. Medeni duruma göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı

MEDENİ DURUM	ÜYELİK/KULÜP KARTLARI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evli	235 a	66,8	117 a	33,2	352	100,0	$\chi^2=4,535$ $p =0,033^*$
Bekâr	153 b	75,4	50 b	24,6	203	100,0	
Toplam	388	69,9	167	30,1	555	100,0	
MEDENİ DURUM	ELEKTRONİK TİCARET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evli	260 a	73,9	92 a	26,1	352	100,0	$\chi^2=38,612$ $p =0,00^*$
Bekâr	193 b	95,1	10 b	4,9	203	100,0	
Toplam	453	81,6	102	18,4	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.36'da görülebildiği üzere katılımcıların medeni durumlarına göre üyelik/kulüp kartları kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=4.535$, $p=0.033$). Buna göre, bekârlar üyelik/kulüp kartlarını evlilerden daha fazla kullanmaktadırlar.

Katılımcıların medeni durumlarına göre elektronik ticaret platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=38.612$, $p=0.00$). Buna göre, bekârlar elektronik ticaret platformlarını evlilerden daha fazla kullanmaktadırlar.

Üyelik/kulüp kartları ve elektronik ticaret platformları kullanımında evliler ve bekârlar arasında oluşan anlamlı farklılığa sebep olarak çoğunluğunu genç nüfusun oluşturduğu bekârların, tüketim kültürünü -daha yüksek yaş gruplarından- daha kolay kabullenmeleri gösterilebilir.

Medeni duruma göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.37'de sunulmuştur.

Çizelge 5.37. Medeni duruma göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı

MEDENİ DURUM	ELEKTRONİK KİMLİK KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evli	257	73,0	95	27,0	352	100,0	$\chi^2 = 2,323$ $p = 0,127$
Bekâr	160	78,8	43	21,2	203	100,0	
Toplam	417	75,1	138	24,9	555	100,0	
MEDENİ DURUM	PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evli	152	43,2	200	56,8	352	100,0	$\chi^2 = 0,410$ $p = 0,522$
Bekâr	82	40,4	121	59,6	203	100,0	
Toplam	234	42,2	321	57,8	555	100,0	
MEDENİ DURUM	BİYOMETRİK PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evli	94	26,7	258	73,3	352	100,0	$\chi^2 = 0,790$ $p = 0,779$
Bekâr	52	25,6	151	74,4	203	100,0	
Toplam	146	26,3	409	73,7	555	100,0	
MEDENİ DURUM	ELEKTRONİK DEVLET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evli	324 a	92,0	28 a	8,0	352	100,0	$\chi^2=6,943$ $p =0,008^*$
Bekâr	198 b	97,5	5 b	2,5	203	100,0	
Toplam	522	94,1	33	5,9	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.37'de görülebildiği üzere katılımcıların medeni durumlarına göre elektronik kimlik kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=2.323$, $p=0.127$).

Katılımcıların medeni durumlarına göre pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=0.410$, $p=0.522$).

Katılımcıların medeni durumlarına göre biyometrik pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=0.790$, $p=0.779$).

Katılımcıların medeni durumlarına göre elektronik devlet platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=6.943$, $p=0.008$). Buna göre, bekârlar elektronik devlet platformlarına evlilerden daha fazla kullanmaktadırlar. Bu duruma sebep olarak çoğunluğunu genç nüfusun oluşturduğu bekârların, yeni iletişim teknolojilerine -daha yüksek yaş gruplarından- daha fazla erişim sağlamaları ve söz konusu teknolojileri kullanmada daha yetkin olmaları gösterilebilir. Buna ek olarak, toplumsal sistemdeki dönüşümün teknolojik ve iletişimsel bağlamı; eğitim, sağlık, hukuk gibi birçok alanda elektronik devlet platformlarını kullanmayı bir nevi zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda, gençlerin söz konusu toplumsal dönüşüm biçimlerine daha hızlı bir şekilde cevap verdiği düşünülebilir.

5.8.2.2.3. Çocuk sahipliğine göre ki-kare bağımsızlık analizleri

Çocuk sahipliğine göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı Çizelge 5.38'de sunulmuştur.

Çizelge 5.38. Çocuk sahipliğine göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı

ÇOCUK SAHİPLİĞİ	ELEKTRONİK POSTA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evet	305 a	90,2	33 a	9,8	338	100,0	$\chi^2 = 19,886$ $p = 0,00^*$
Hayır	216 b	99,5	1 b	0,5	217	100,0	
Toplam	521	93,9	34	6,1	555	100,0	
ÇOCUK SAHİPLİĞİ	SOSYAL MEDYA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evet	320 a	94,7	18 a	5,3	338	100,0	$\chi^2 = 4,209$ $p = 0,04^*$
Hayır	213 b	98,2	4 b	1,8	217	100,0	
Toplam	533	96,0	22	4,0	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.38'de görülebildiği üzere katılımcıların çocuk sahipliklerine göre elektronik posta kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=19.886$, $p=0.00$). Buna göre çocuk sahibi olmayanlar elektronik posta uzantılarını çocuk sahibi olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Katılımcıların çocuk sahipliklerine göre sosyal medya kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=4.209$, $p=0.04$). Buna göre çocuk sahibi olmayanlar sosyal medya platformlarını çocuk sahibi olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Çizelge 5.38'de görülen anlamlı farklılığa sebep olarak çoğunluğunu genç nüfusun oluşturduğu çocuk sahibi olmayanların, yeni iletişim teknolojilerine -daha yüksek yaş gruplarında yer alan çocuk sahibi olanlardan- daha fazla erişim sağlamaları ve söz konusu teknolojileri kullanmada daha yetkin olmaları gösterilebilir. Sosyal medya kullanımına ayrı bir parantez açmanın önemli olduğu değerlendirilebilir. Nitekim birçoğu bekâr olan çocuk sahibi olmayanlar, sosyal medyayı arkadaş bulma ya da evlenme amacıyla da kullanabilmektedirler. Bu kapsamda, çocuk sahibi olmayanların sosyal medyada bulunma sürelerinin ve yaptıkları paylaşımların çocuk sahibi olanlardan daha fazla olduğu düşünülebilir.

Çocuk sahipliğine göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.39'da sunulmuştur.

Çizelge 5.39. Çocuk sahipliğine göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

ÇOCUK SAHİPLİĞİ	BANKA VE KREDİ KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evet	302 a	89,3	36 a	10,7	338	100,0	$\chi^2 = 13,457$ $p = 0,00^*$
Hayır	212 b	97,7	5 b	2,3	217	100,0	
Toplam	514	92,6	41	7,4	555	100,0	
ÇOCUK SAHİPLİĞİ	İNTERNET BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evet	252 a	74,6	86 a	25,4	338	100,0	$\chi^2 = 32,271$ $p = 0,00^*$
Hayır	203 b	93,5	14 b	6,5	217	100,0	
Toplam	455	82,0	100	18	555	100,0	

Çizelge 5.39. (devam) Çocuk sahipliğine göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

ÇOCUK SAHİPLİĞİ	TELEFON BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evet	172 a	50,9	166 a	49,1	338	100,0	$\chi^2 = 32,421$ $p = 0,00^*$
Hayır	163 b	75,1	54 b	24,9	217	100,0	
Toplam	335	60,4	220	39,6	555	100,0	

* $p < 0,05$

Çizelge 5.39'da görülebildiği üzere katılımcıların çocuk sahipliklerine göre banka ve kredi kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=13.457$, $p=0.00$). Buna göre, çocuk sahibi olmayanlar banka ve kredi kartlarını çocuk sahibi olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar. Çocuk sahibi olanlar ve çocuk sahibi olmayanlar arasında kredi kartı kullanımında oluşan anlamlı farklılığa çocuk sahibi ev hanımlarının neden olduğu değerlendirilebilir.

Katılımcıların çocuk sahipliklerine göre internet bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=32.271$, $p=0.00$). Buna göre, çocuk sahibi olmayanlar internet bankacılığını çocuk sahibi olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Katılımcıların çocuk sahipliklerine göre telefon bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=32.421$, $p=0.00$). Buna göre, çocuk sahibi olmayanlar telefon bankacılığını çocuk sahibi olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

İnternet ve telefon bankacılığı kullanımında çocuk sahibi olanlar ve çocuk sahibi olmayanlar arasında oluşan anlamlı farklılığa sebep olarak çoğunluğunu genç nüfusun oluşturduğu çocuk sahibi olmayanların, yeni iletişim teknolojilerine -daha yüksek yaş gruplarından- daha fazla erişim sağlamaları ve söz konusu teknolojileri kullanmada daha yetkin olmaları gösterilebilir. Bununla birlikte, kendilerini ev hanımı olarak tanımlayan çocuk sahibi kadınların da internet ve telefon bankacılığı kullanımında çocuk sahibi olanlar ve çocuk sahibi olmayanlar arasında oluşan anlamlı farklılığa etki ettiği düşünülebilir.

Çocuk sahipliğine göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.40'da sunulmuştur.

Çizelge 5.40. Çocuk sahipliğine göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı

ÇOCUK SAHİPLİĞİ	ÜYELİK/KULÜP KARTLARI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evet	220 a	65,1	118 a	34,9	338	100,0	$\chi^2 = 9,552$ $p = 0,002^*$
Hayır	168 b	77,4	49 b	22,6	217	100,0	
Toplam	388	69,9	167	30,1	555	100,0	
ÇOCUK SAHİPLİĞİ	ELEKTRONİK TİCARET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evet	243 a	71,9	95 a	28,1	338	100,0	$\chi^2 = 54,538$ $p = 0,00^*$
Hayır	210 b	96,8	7 b	3,2	217	100,0	
Toplam	453	81,6	102	18,4	555	100,0	

* $p < 0,05$

Çizelge 5.40'ta görülebildiği üzere katılımcıların çocuk sahipliklerine göre üyelik/kulüp kartları kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=9.552$, $p=0.002$). Buna göre, çocuk sahibi olmayanlar üyelik/kulüp kartlarını çocuk sahibi olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Katılımcıların çocuk sahipliklerine göre elektronik ticaret platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=54.538$, $p=0.00$). Buna göre, çocuk sahibi olmayanlar elektronik ticaret platformlarını çocuk sahibi olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Üyelik/kulüp kartları ve elektronik ticaret platformları kullanımında çocuk sahibi olanlar ve çocuk sahibi olmayanlar arasında oluşan anlamlı farklılığa sebep olarak çoğunluğunu genç nüfusun oluşturduğu çocuk sahibi olmayanların, tüketim kültürünü -daha yüksek yaş gruplarından- daha kolay kabullenmeleri gösterilebilir.

Çocuk sahipliğine göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.41'de sunulmuştur.

Çizelge 5.41. Çocuk sahipliğine göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı

ÇOCUK SAHİPLİĞİ	ELEKTRONİK KİMLİK KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evet	239 a	70,7	99 a	29,3	338	100,0	χ^2 =9,061 p =0,003*
Hayır	178 b	82,0	39 b	18,0	217	100,0	
Toplam	417	75,1	138	24,9	555	100,0	
ÇOCUK SAHİPLİĞİ	PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evet	149	44,1	189	55,9	338	100,0	χ^2 = 1,308 p = 0,253
Hayır	85	39,2	132	60,8	217	100,0	
Toplam	234	42,2	321	57,8	555	100,0	
ÇOCUK SAHİPLİĞİ	BİYOMETRİK PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evet	91	26,9	247	73,1	338	100,0	χ^2 = 0,170 p = 0,680
Hayır	55	25,3	162	74,7	217	100,0	
Toplam	146	26,3	409	73,7	555	100,0	
ÇOCUK SAHİPLİĞİ	ELEKTRONİK DEVLET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Evet	307 a	90,8	31 a	9,2	338	100,0	χ^2 =16,084 p =0,00*
Hayır	215 b	99,1	2 b	0,9	217	100,0	
Toplam	522	94,1	33	5,9	555	100,0	

* $p < 0,05$

Çizelge 5.41'de görülebildiği üzere katılımcıların çocuk sahipliklerine göre elektronik kimlik kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=9.061$, $p=0.003$). Buna göre, çocuk sahibi olmayanlar elektronik kimlik kartlarını çocuk sahibi olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar. Elektronik kimlik kartı kullanımında çocuk sahibi olanlar ve çocuk sahibi olmayanlar arasında oluşan anlamlı farklılığa sebep olarak çoğunluğunu genç nüfusun oluşturduğu çocuk sahibi olmayanların, on beş yaşını tamamlaması ya da evlenmesi nedeniyle yaptıkları kimlik başvurusunda artık yeni tip elektronik kimlik kartı veriliyor olması gösterilebilir.

Katılımcıların çocuk sahipliklerine göre pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=1.308$, $p=0.253$).

Katılımcıların çocuk sahipliklerine göre biyometrik pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=0.170$, $p=0.680$).

Katılımcıların çocuk sahipliklerine göre elektronik devlet platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=16.084$, $p=0.00$). Buna göre, çocuk sahibi olmayanlar elektronik devlet platformlarını çocuk sahibi olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar. Toplumsal sistemdeki dönüşümün teknolojik ve iletişimsel bağlamı; eğitim, sağlık, hukuk gibi birçok alanda elektronik devlet platformlarını kullanmayı bir nevi zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda, çoğunluğunu çocuk sahibi olmayan gençlerin söz konusu toplumsal dönüşüm biçimlerine daha hızlı bir şekilde cevap verdiği ve eğitim, sağlık ve adli işlemlerini bürokratik prosedürlerle fazla zaman harcamadan elektronik devlet platformları üzerinden gerçekleştirmeyi tercih ettikleri düşünülebilir.

5.8.2.2.4. Yaşa göre ki-kare bağımsızlık analizleri

Yaşa göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı Çizelge 5.42'de sunulmuştur.

Çizelge 5.42. Yaşa göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı

YAŞ	ELEKTRONİK POSTA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
18-24	100 a	100,0	0 a	0,0	100	100,0	$\chi^2 = 49,623$ $p = 0,00^*$
25-34	141 a	98,6	2 a	1,4	143	100,0	
35-44	139 a	96,5	5 a	3,5	144	100,0	
45-54	67 b	89,3	8 b	10,7	75	100,0	
55 ve üzeri	74 b	79,6	19 b	20,4	93	100,0	
Toplam	521	93,3	34	6,1	555	100,0	
YAŞ	SOSYAL MEDYA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
18-24	99 a	99,0	1 a	1	100	100,0	Fisher-Freeman-Halton Exact Test: 20,431 $p: 0,000^*$
25-34	140 a	97,9	3 a	2,1	143	100,0	
35-44	141 a	97,9	3 a	2,1	144	100,0	
45-54	71 a,b	94,7	4 a,b	5,3	75	100,0	
55 ve üzeri	82 b	88,2	11 b	11,8	93	100,0	
Toplam	533	96,0	22	4,0	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.42'de görülebildiği üzere katılımcıların yaşlarına göre elektronik posta kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=49.623$, $p=0.00$). Buna göre yaşı 18-44 arasında olanlar elektronik posta uzantılarını yaşı 45 ve üzeri olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Katılımcıların yaşlarına göre sosyal medya kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (**Fisher-Freeman-Halton Exact Test=20.431**, $p=0.00$). Buna göre yaşı 18-44 arasında olanlar sosyal medya platformlarını yaşı 45 ve üzeri olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar. Yaşı 45-54 arasında olanlar sosyal medya platformlarını yaşı 55 ve üzerinde olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Çizelge 5.42'den hareketle, gençlerin iletişim teknolojilerindeki gelişime daha kolay bir şekilde adapte olduğu değerlendirilebilir.

Yaşa göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.43'te sunulmuştur.

Çizelge 5.43. Yaşa göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

YAŞ	BANKA VE KREDİ KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
18-24	95 a,b	95,0	5 a,b	5,0	100	100,0	$\chi^2 =11,70$ $p =0,02^*$
25-34	135 b	94,4	8 b	5,6	143	100,0	
35-44	138 b	95,8	6 b	4,2	144	100,0	
45-54	65 a	86,7	10 a	13,3	75	100,0	
55 ve üzeri	81 a	87,1	12 a	12,9	93	100,0	
Toplam	514	92,6	41	7,4	555	100,0	
YAŞ	İNTERNET BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
18-24	87 a	87,0	13 a	13,0	100	100,0	$\chi^2=62,508$ $p =0,00^*$
25-34	133 a	93,0	10 a	7,0	143	100,0	
35-44	128 a	88,9	16 a	11,1	144	100,0	
45-54	54 b	72,0	21 b	28,0	75	100,0	
55 ve üzeri	53 c	57,0	40 c	43,0	93	100,0	
Toplam	455	82,0	100	18,0	555	100,0	

Çizelge 5.43. (devam) Yaşa göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

YAŞ	TELEFON BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
18-24	67 a,b	67,0	33 a,b	33,0	100	100,0	$\chi^2=41,771$ $p =0,00^*$
25-34	110 b	76,9	33 b	23,1	143	100,0	
35-44	87 a	60,4	57 a	39,6	144	100,0	
45-54	34 c	45,3	41 c	54,7	75	100,0	
55 ve üzeri	37 c	39,8	56 c	60,2	93	100,0	
Toplam	335	60,4	220	39,6	555	100,0	

* $p < 0,05$

Çizelge 5.43'te görülebildiği üzere katılımcıların yaşlarına göre banka ve kredi kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=11.700$, $p=0.02$). Buna göre, yaşı 18-44 arasında olanlar banka ve kredi kartlarını yaşı 45 ve üzerinde olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Katılımcıların yaşlarına göre internet bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=62.508$, $p=0.00$). Buna göre yaşı 18-44 arasında olanlar internet bankacılığını hem yaşı 45 ve üzeri olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar. Yaşı 45-54 arasında olanlar internet bankacılığını yaşı 55 ve üzerinde olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Katılımcıların yaşlarına göre telefon bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=41.771$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların yaşlarına göre telefon bankacılığı kullanım oranı yüksekte düşüğe 25-34, 18-24, 35-44, 45-54, 55 yaş ve üzeri şeklinde sıralanmaktadır.

Yaşları 18-44 arasında olan kişiler, 2000'li yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başlayan internet ve internet tabanlı dijital ve ağ teknolojilerinin uygulamada olduğu bir toplumsal yapıda yetişmiş ve yetişmektedirler. Bu bağlamda, söz konusu yaş grubu için bu teknolojileri kullanmak tercihten ziyade zorunluluk olarak yorumlanabilir.

Yaşa göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.44'te sunulmuştur.

Çizelge 5.44. Yaşa göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı

YAŞ	ÜYELİK/KULÜP KARTLARI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
18-24	73 a,b	73,0	27 a,b	27,0	100	100,0	$\chi^2=24,523$ $p =0,00^*$
25-34	109 a,b	76,2	34 a,b	23,8	143	100,0	
35-44	111 b	77,1	33 b	22,9	144	100,0	
45-54	48 a,c	64,0	27 a,c	36,0	75	100,0	
55 ve üzeri	47 c	50,5	46 c	49,5	93	100,0	
Toplam	388	69,9	167	30,1	555	100,0	
YAŞ	ELEKTRONİK TİCARET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
18-24	100 a	100,0	0 a	0,0	100	100,0	$\chi^2=144,230$ $p =0,00^*$
25-34	134 b	93,7	9 b	6,3	143	100,0	
35-44	127 b	88,2	17 b	11,8	144	100,0	
45-54	53 c	70,7	22 c	29,3	75	100,0	
55 ve üzeri	39 d	41,9	54 d	58,1	93	100,0	
Toplam	453	81,6	102	18,4	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.44'te görülebildiği üzere yaşlarına göre üyelik/kulüp kartları kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=24.523$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların yaşlarına göre telefon bankacılığı kullanım oranı yüksekten düşüğe 35-44, 25-34, 18-24, 45-54, 55 yaş ve üzeri şeklinde sıralanmaktadır.

Katılımcıların yaşlarına göre elektronik ticaret platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=144.230$, $p=0.00$). Buna göre, tamamı elektronik ticaret platformu kullanan yaşı 18-24 arasında olanlar elektronik ticaret platformlarını en çok kullananlardır. Yaşı 25-44 arasında olanlar elektronik ticaret platformlarını yaşı 45 ve üzerinde olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar. Yaşı 45-54 arasında olanlar elektronik ticaret platformlarını yaşı 55 ve üzeri olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

İnternet tabanlı dijital ve ağ teknolojilerinin gelişimi; iletişimle birlikte tüketimin biçimini de değiştirmektedir. Bu kapsamda, eğitim seviyesi daha yüksek olan ve günün büyük bir bölümünü işyerinde geçiren 18-44 yaş grubundaki kişilerin satın alma alışkanlıkları yüz yüze alışverişin ötesine geçmiştir. Söz konusu grubun gerek zamandan tasarruf etmek için gerekse daha fazla ürün ve fiyat seçeneği görebilmek için elektronik ticaret platformlarını tercih ettikleri sonucuna ulaşılabilir. Bu durumun daha fazla indirim yapma, harcanılan paranın bir kısmının geri iade etme, daha fazla taksit seçeneği sunma ve kişiye özel satın alma önerilerinde bulunma gibi avantajlar sunan üyelik/kulüp kartlarının söz konusu yaş grubundaki kullanımını arttırdığı da değerlendirilebilir.

Yaşa göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.45'de sunulmuştur.

Çizelge 5.45. Yaşa göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı

YAŞ	ELEKTRONİK KİMLİK KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
18-24	83 a,b	83,0	17 a,b	17,0	100	100,0	$\chi^2=14,751$ $p =0,005^*$
25-34	106 a,b,c,d	74,1	37 a,b,c,d	25,9	143	100,0	
35-44	105 b,d	72,9	39 b,d	27,1	144	100,0	
45-54	64 a	85,3	11 a	14,7	75	100,0	
55 ve üzeri	59 c,d	63,4	34 c,d	36,6	93	100,0	
Toplam	417	75,1	138	24,9	555	100,0	
YAŞ	PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
18-24	37 a,b	37,0	63 a,b	63,0	100	100,0	$\chi^2=25,986$ $p =0,00^*$
25-34	38 b	26,6	105 b	73,4	143	100,0	
35-44	76 c	52,8	68 c	47,2	144	100,0	
45-54	39 c	52,0	36 c	48,0	75	100,0	
55 ve üzeri	44 a,c	47,3	49 a,c	52,7	93	100,0	
Toplam	234	42,2	321	57,8	555	100,0	

Çizelge 5.45. (devam) Yaşa göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı

YAŞ	BİYOMETRİK PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
18-24	23 a,b	23,0	77 a,b	77,0	100	100,0	$\chi^2=10,560$ $p =0,032^*$
25-34	26 b	18,2	117 b	81,8	143	100,0	
35-44	49 a	34,0	95 a	66,0	144	100,0	
45-54	20 a,b	26,7	55 a,b	73,3	75	100,0	
55 ve üzeri	28 a	30,1	65 a	69,9	93	100,0	
Toplam	146	26,3	409	73,7	555	100,0	
YAŞ	ELEKTRONİK DEVLET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
18-24	100 a	100	0 a	0,0	100	100,0	$\chi^2 = 70,65$ $p = 0,00^*$
25-34	141 a	98,6	2 a	1,4	143	100,0	
35-44	142 a	98,6	2 a	1,4	144	100,0	
45-54	68 b	90,7	7 b	9,3	75	100,0	
55 ve üzeri	71 c	76,3	22 c	23,7	93	100,0	
Toplam	522	94,1	33	5,9	555	100,0	

*p<0,05

Çizelge 5.45'te görülebildiği üzere katılımcıların yaşlarına göre elektronik kimlik kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=14.751$, $p=0.005$). Buna göre, katılımcıların yaşlarına göre elektronik kimlik kartı kullanım oranı yüksekten düşüğe 45-54, 18-24, 25-34, 35-44, 55 yaş ve üzeri şeklinde sıralanmaktadır. Çoğunu emeklilerin oluşturduğu 55 yaş ve üzerinde olan kişilerin elektronik kimlik kartı kullanımının diğer yaş gruplarına göre daha az olmasının nedeni, hane dışına çok fazla çıkmamaları ve elektronik kimlik kullanımına çok fazla gereksinim duymamaları olarak değerlendirilebilir.

Katılımcıların yaşlarına göre pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=25.986$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların yaşlarına göre pasaport kullanım oranı yüksekten düşüğe 35-44, 45-54, 55 yaş ve üzeri, 18-24, 25-34 şeklinde sıralanmaktadır.

Katılımcıların yaşlarına göre biyometrik pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=10.560$, $p=0.032$). Buna göre, katılımcıların yaşlarına göre biyometrik pasaport kullanım oranı yüksekten düşüğe 35-44, 55 yaş ve üzeri, 45-54, 18-24, 25-34 şeklinde sıralanmaktadır.

Pasaport ve biyometrik pasaportun kullanımının genel olarak çalışma biçimi ve ekonomik gelir düzeyi ile bağlantılı olması, söz konusu araçlar hakkında yaş bağlamında bir sosyolojik yorumu zorlaştırmaktadır.

Katılımcıların yaşlarına göre elektronik devlet platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=16.084$, $p=0.00$). Buna göre, yaşı 18-44 arasında olanlar elektronik devlet platformlarını yaşı 45 ve üzerinde olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar. Yaşı 45-54 arasında olanlar elektronik devlet platformlarını yaşı 55 ve üzerinde olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar. Bu kapsamda, iletişim teknolojilerindeki gelişime daha hızlı bir şekilde cevap veren gençlerin eğitim, sağlık ve adli işlemlerini bürokratik prosedürlerle fazla zaman harcamadan doğrudan elektronik devlet platformları üzerinden gerçekleştirmeyi tercih ettikleri düşünülebilir.

5.8.2.2.5. Eğitim durumuna göre ki-kare bağımsızlık analizleri

Eğitim durumuna göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı Çizelge 5.46'da sunulmuştur.

Çizelge 5.46. Eğitim durumuna göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı

EĞİTİM DURUMU	ELEKTRONİK POSTA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Ortaokul ve altı	24 a	61,5	15 a	38,5	39	100,0	Fisher-Freeman-Halton Exact Test: 64,358 p: 0,00*
Lise	122 b	89,7	14 b	10,3	136	100,0	
Ön lisans	4 b	93,9	3 b	6,1	49	100,0	
Lisans	266 c	99,3	2 c	0,7	268	100,0	
Yüksek lisans ve üzeri	63 c	100,0	0 c	0,0	63	100,0	
Toplam	521	93,9	34	6,1	555	100,0	

Çizelge 5.46. (devam) Eğitim durumuna göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı

EĞİTİM DURUMU	SOSYAL MEDYA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Ortaokul ve altı	29 a	74,4	10 a	25,6	39	100,0	Fisher-Freeman-Halton Exact Test: 32,024 p: 0,00*
Lise	129 b	94,9	7 b	5,1	136	100,0	
Ön lisans	48 b,c	98,0	1 b,c	2,0	49	100,0	
Lisans	264 c	98,5	4 c	1,5	268	100,0	
Yüksek lisans ve üzeri	63 b,c	100,0	0 b,c	0,0	63	100,0	
Toplam	533	96,0	22	4,0	555	100,0	

*p<0,05

Çizelge 5.46'da görülebildiği üzere katılımcıların eğitim durumlarına göre elektronik posta kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (**Fisher-Freeman-Halton Exact Test=64.358, p=0.00**). Buna göre eğitim seviyesi yükseldikçe elektronik posta kullanımı artmaktadır.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre sosyal medya kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (**Fisher-Freeman-Halton Exact Test=32.024, p=0.00**). Buna göre eğitim seviyesi yükseldikçe sosyal medya kullanımı artmaktadır.

Bu noktada, eğitim seviyesi yükseldikçe elektronik posta ve sosyal medyaya erişim sağlayan teknolojik araçları kullanabilme yeteneğinin arttığı değerlendirilebilir. Bununla birlikte; sosyal çevrenin genişlemesi ve bunun bir sonucu olarak sosyal medya kullanımındaki artışın, eğitim seviyesindeki yükselişten kaynaklandığı düşünülebilir.

Eğitim durumuna göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.47'te sunulmuştur.

Çizelge 5.47. Eğitim durumuna göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

EĞİTİM DURUMU	BANKA VE KREDİ KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Ortaokul ve altı	25 a	64,1	14 a	35,9	39	100,0	Fisher-Freeman-Halton Exact Test: 54,562 p: 0,00*
Lise	119 b	87,5	17 b	12,5	136	100,0	
Ön lisans	44 b	89,8	5 b	10,2	49	100,0	
Lisans	263 c	98,1	5 c	1,9	268	100,0	
Yüksek lisans ve üzeri	63 c	100,0	0 c	0,0	63	100,0	
Toplam	514	92,6	41	7,4	555	100,0	
EĞİTİM DURUMU	İNTERNET BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Ortaokul ve altı	7 a	17,9	32 a	82,1	39	100,0	χ2=174,011 p =0,00*
Lise	90 b	66,2	46 b	33,8	136	100,0	
Ön lisans	41 c	83,7	8 c	16,3	49	100,0	
Lisans	256 d	95,5	12 d	4,5	268	100,0	
Yüksek lisans ve üzeri	61 d	96,8	2 d	3,2	63	100,0	
Toplam	455	82,0	100	18,0	555	100,0	
EĞİTİM DURUMU	TELEFON BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Ortaokul ve altı	4 a	10,3	35 a	89,7	39	100,0	χ2=56,546 p =0,00*
Lise	70 b	51,5	66 b	48,5	136	100,0	
Ön lisans	34 c	69,4	15 c	30,6	49	100,0	
Lisans	185 c	69,0	83 c	31,0	268	100,0	
Yüksek lisans ve üzeri	42 c	66,7	21 c	33,3	63	100,0	
Toplam	335	60,4	220	39,6	555	100,0	

*p<0,05

Çizelge 5.47'de görülebildiği üzere katılımcıların eğitim durumlarına göre banka ve kredi kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (**Fisher-Freeman-Halton Exact Test=54.562, p=0.00**). Buna göre, eğitim seviyesi yükseldikçe banka ve kredi kartı kullanımı artmaktadır.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre internet bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=174.011$, $p=0.00$). Buna göre, eğitim seviyesi yükseldikçe internet bankacılığı kullanımı artmaktadır.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre telefon bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=56.546$, $p=0.00$). Buna göre, eğitim seviyesi ön lisans ve lisans olanlar telefon bankacılığını en çok kullananlardır. Eğitim seviyesi yüksek lisans ve üzeri olanlar telefon bankacılığını eğitim düzeyi lise ve altı olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar. Eğitim seviyesi lise olanlar telefon bankacılığını eğitim seviyesi ortaokul ve altı olanlardan daha fazla kullanmaktadırlar.

Daha yüksek eğitilmiş kişilerin nispeten daha düşük eğitilmiş kişilere oranla daha fazla ücret karşılığında çalışmaları; eğitim seviyesi yükseldikçe banka kartı, kredi kartı, internet bankacılığı ve telefon bankacılığı kullanımındaki artışın sebebi olarak yorumlanabilir. Burada yüksek lisans ve üzeri eğitim seviyesinde olanların telefon bankacılığını lisan ve ön lisans eğitim seviyelerinde olanlardan daha az kullanması dikkate değerdir. Söz konusu grupların telefon bankacılığına, internet bankacılığı ile çözemedikleri durumlar için başvurdukları değerlendirilebilir.

Eğitim durumuna göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.48'de sunulmuştur.

Çizelge 5.48. Eğitim durumuna göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı

EĞİTİM DURUMU	ÜYELİK/KULÜP KARTLARI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Ortaokul ve altı	9 a	23,1	30 a	76,9	39	100,0	$\chi^2=80,029$ $p =0,00^*$
Lise	79 b	58,1	57 b	41,9	136	100,0	
Ön lisans	29 b	59,2	20 b	40,8	49	100,0	
Lisans	212 c	79,1	56 c	20,9	268	100,0	
Yüksek lisans ve üzeri	59 d	93,7	4 d	6,3	63	100,0	
Toplam	388	69,9	167	30,1	555	100,0	

Çizelge 5.48. (devam) Eğitim durumuna göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı

EĞİTİM DURUMU	ELEKTRONİK TİCARET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Ortaokul ve altı	7 a	17,9	32 a	82,1	39	100,0	$\chi^2=141,198$ $p =0,00^*$
Lise	98 b	72,1	38 b	27,9	136	100,0	
Ön lisans	41 b,c	83,7	8 b,c	16,3	49	100,0	
Lisans	248 d	92,5	20 d	7,5	268	100,0	
Yüksek lisans ve üzeri	59 c,d	93,7	4 c,d	6,3	63	100,0	
Toplam	453	81,6	102	18,4	555	100,0	

*p<0,05

Çizelge 5.48'de görülebildiği üzere katılımcıların eğitim durumlarına göre üyelik/kulüp kartları kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=80.029$, $p=0.00$). Buna göre, eğitim seviyesi yükseldikçe üyelik/kulüp kartları kullanımı artmaktadır.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre elektronik ticaret platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=141.198$, $p=0.00$). Buna göre, eğitim seviyesi yükseldikçe elektronik ticaret platformları kullanımı artmaktadır.

Daha yüksek eğitilmiş kişilerin nispeten daha düşük eğitilmiş kişilere oranla daha fazla ücret karşılığında çalışmaları, eğitim seviyesi yükseldikçe üyelik/kulüp kartları ve elektronik ticaret platformları vasıtasıyla tüketimin artmasının sebebi olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte, eğitim seviyesi yükseldikçe kişilerin çalışma oranı da artmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, eğitim seviyesi yükseldikçe kişilerin zamandan tasarruf sağlayabilmek adına elektronik ticaret platformlarına yöneldikleri sonucuna ulaşılabilir.

Eğitim durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.49'da sunulmuştur.

Çizelge 5.49. Eğitim durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı

EĞİTİM DURUMU	ELEKTRONİK KİMLİK KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Ortaokul ve altı	28	71,8	11	28,2	39	100,0	χ²=1,959 p =0,743
Lise	97	71,3	39	28,7	136	100,0	
Ön lisans	37	75,5	12	24,5	49	100,0	
Lisans	206	76,9	62	23,1	268	100,0	
Yüksek lisans ve üzeri	49	77,8	14	22,2	63	100,0	
Toplam	417	75,1	138	24,9	555	100,0	
EĞİTİM DURUMU	PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Ortaokul ve altı	3 a	7,7	36 a	92,3	39	100,0	χ²=65,468 p =0,00*
Lise	30 b	22,1	106 b	77,9	136	100,0	
Ön lisans	21 c	42,9	28 c	57,1	49	100,0	
Lisans	139c,d	51,9	129c,d	48,1	268	100,0	
Yüksek lisans ve üzeri	41 d	65,1	22 d	34,9	63	100,0	
Toplam	234	42,2	321	57,8	555	100,0	
EĞİTİM DURUMU	BİYOMETRİK PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Ortaokul ve altı	1 a	2,6	38 a	97,4	39	100,0	χ²=43,627 p =0,00*
Lise	17 a,b	12,5	119a,b	87,5	136	100,0	
Ön lisans	11 b,c	22,4	38 b,c	77,6	49	100,0	
Lisans	88 c	32,8	180 c	67,2	268	100,0	
Yüksek lisans ve üzeri	29 d	46,0	34 d	54,0	63	100,0	
Toplam	146	26,3	409	73,7	555	100,0	

*p<0,05

Çizelge 5.49. (devam) Eğitim durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı

EĞİTİM DURUMU	ELEKTRONİK DEVLET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Ortaokul ve altı	26 a	66,7	13 a	33,3	39	100,0	Fisher-Freeman-Halton Exact Test: 55,918 p: 0,00*
Lise	120 b	88,2	16 b	11,8	136	100,0	
Ön lisans	48 c	98,0	1 c	2,0	49	100,0	
Lisans	265 c	98,9	3 c	1,1	268	100,0	
Yüksek lisans ve üzeri	63 c	100,0	0 c	0,0	63	100,0	
Toplam	522	94,1	33	5,9	555	100,0	

*p<0,05

Çizelge 5.49'da görülebildiği üzere katılımcıların eğitim durumlarına göre elektronik kimlik kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=1.959$, $p=0.743$).

Katılımcıların eğitim durumlarına göre pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=65.468$, $p=0.00$). Buna göre, eğitim seviyesi yükseldikçe pasaport kullanımı artmaktadır. Eğitim seviyesi ortaokul ve altı olanlar pasaport kullanımında diğer gruplardan dikkat çeken bir şekilde farklılaşmaktadırlar.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre biyometrik pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=43.627$, $p=0.00$). Buna göre, eğitim seviyesi yükseldikçe biyometrik pasaport kullanımı artmaktadır.

Pasaport iş, eğitim ve seyahat için kullanılmaktadır. Eğitim seviyesi yükseldikçe pasaport ve biyometrik pasaport kullanımının artmasının, daha yüksek eğitilmiş kişilerin beyaz yaka işlerde çalışmalarını ve tatil tercihlerini yurtdışında kullanabilecek ekonomik güce sahip olmalarını destekler nitelikte olduğu değerlendirilebilir.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre elektronik devlet platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir

(*Fisher-Freeman-Halton Exact Test=55.918, p=0.00*). Buna göre, eğitim seviyesi yükseldikçe elektronik devlet platformları kullanımı artmaktadır. Bu kapsamda, iletişim teknolojilerindeki gelişime daha hızlı bir şekilde cevap veren yüksek eğitilmiş kişilerin bürokratik prosedürlerle fazla zaman kaybetmemek için eğitim, sağlık ve hukuksal alanlardaki işlemlerini elektronik devlet platformları üzerinden gerçekleştirmeyi tercih ettikleri düşünülebilir. Bununla birlikte, eğitim seviyesi yüksek olanların, yapmak istedikleri işlemleri teknik anlamda başka bir görevliye gereksinim duymadan tek başlarına elektronik devlet platformları üzerinden halledebilme yetilerinin eğitim seviyesi düşük olanlardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir.

5.8.2.2.6. Gelir durumuna göre ki-kare bağımsızlık analizleri

Gelir durumuna göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı Çizelge 5.50'de sunulmuştur.

Çizelge 5.50. Gelir durumuna göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı

GELİR DURUMU	ELEKTRONİK POSTA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Gelirim yok	108 a	90,0	12 a	10,0	120	100,0	$\chi^2=20,988$ $p =0,00^*$
1-1999 TL	39 a,b	92,9	3 a,b	7,1	42	100,0	
2000-3999 TL	101 a	87,8	14 a	12,2	115	100,0	
4000-5999 TL	141 b	96,6	5 b	3,4	146	100,0	
6000 TL ve üzeri	132 c	100,0	0 c	0,0	132	100,0	
Toplam	521	93,9	34	6,1	555	100,0	
GELİR DURUMU	SOSYAL MEDYA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Gelirim yok	115 a	95,8	5 a	4,2	120	100,0	Fisher-Freeman-Halton Exact Test: 13,325 p: 0,006*
1-1999 TL	41 a,b	97,6	1 a,b	2,4	42	100,0	
2000-3999 TL	105 a	91,3	10 a	8,7	115	100,0	
4000-5999 TL	140 a	95,9	6 a	4,1	146	100,0	
6000 TL ve üzeri	132 b	100,0	0 b	0,0	132	100,0	
Toplam	533	96,0	22	4,0	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.50'de görülebildiği üzere katılımcıların gelir durumlarına göre elektronik posta kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=20.988$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların gelir durumlarına göre elektronik posta uzantısı kullanım oranı yüksekten düşüğe 6000 TL ve üzeri, 4000-5999 TL, 1-1999 TL, geliri yok, 2000-3999 TL şeklinde sıralanmaktadır.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre sosyal medya kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (**Fisher-Freeman-Halton Exact Test=13.325**, $p=0.006$). Buna göre, katılımcıların gelir durumlarına göre sosyal medya platformu kullanım oranı yüksekten düşüğe 6000 TL ve üzeri, 4000-5999 TL, 1-1999 TL, geliri yok, 2000-3999 TL şeklinde sıralanmaktadır.

Gelir durumu arttıkça yükselme eğilimi gösteren elektronik posta ve sosyal medya kullanımı, 2000-3999 TL gelir aralığında bir düşüş gösterip 4000-5999 TL gelir aralığı ile birlikte tekrar yükselişe geçmektedir. Asgari ücret 2000-3999 TL aralığında kalmaktadır. Yoğun ve zor mesai şartları altında çalışmanın, bu gelir grubunda olan kişilerin elektronik posta ve sosyal medya kullanımında diğer gelir gruplarına göre daha düşük seviyede kalmasına neden olduğu değerlendirilebilir.

Gelir durumuna göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.51'te sunulmuştur.

Çizelge 5.51. Gelir durumuna göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

GELİR DURUMU	BANKA VE KREDİ KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Gelirim yok	90 a	75,0	30 a	25,0	120	100,0	$\chi^2=75,739$ $p =0,00^*$
1-1999 TL	37 a	88,1	5 a	11,9	42	100,0	
2000-3999 TL	112 b	97,4	3 b	2,6	115	100,0	
4000-5999 TL	145 b	99,3	1 b	0,7	146	100,0	
6000 TL ve üzeri	130 b	98,5	2 b	1,5	132	100,0	
Toplam	514	92,6	41	7,4	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.51. (devam) Gelir durumuna göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

GELİR DURUMU	İTERNET BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Gelirim yok	72 a	60,0	48 a	40,0	120	100,0	$\chi^2=84,681$ $p =0,00^*$
1-1999 TL	30 a,b	71,4	12 a,b	28,6	42	100,0	
2000-3999 TL	86 b	74,8	29 b	25,2	115	100,0	
4000-5999 TL	137 c	93,8	9 c	6,2	146	100,0	
6000 TL ve üzeri	130 d	98,5	2 d	1,5	132	100,0	
Toplam	455	82,0	100	18,0	555	100,0	
GELİR DURUMU	TELEFON BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Gelirim yok	54 a	45,0	66 a	55,0	120	100,0	$\chi^2=27,468$ $p =0,00^*$
1-1999 TL	20 a,b	47,6	22 a,b	52,4	42	100,0	
2000-3999 TL	67 b,c	58,3	48 b,c	41,7	115	100,0	
4000-5999 TL	108 d	74,0	38 d	26,0	146	100,0	
6000 TL ve üzeri	86 c,d	65,2	46 c,d	34,8	132	100,0	
Toplam	335	60,4	220	39,6	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.51'de görülebildiği üzere katılımcıların gelir durumlarına göre banka ve kredi kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=75.739$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların gelir durumlarına göre banka ve kredi kartı kullanım oranı yüksekten düşüğe 4000-5999 TL, 6000 TL ve üzeri, 2000-3999 TL, 1-1999 TL, geliri yok şeklinde sıralanmaktadır.

Katılımcıların gelir durumlarına göre internet bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=84.681$, $p=0.00$). Buna göre, gelir seviyesi yükseldikçe internet bankacılığı kullanımı artmaktadır.

Katılımcıların gelir durumlarına göre telefon bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=27.468$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların gelir durumlarına göre telefon bankacılığı kullanım oranı yüksekten düşüğe 4000-5999 TL, 6000 TL ve üzeri, 2000-3999 TL, 1-1999 TL, geliri yok şeklinde sıralanmaktadır.

Gelir seviyesi yükseldikçe banka kartı, kredi kartı, internet bankacılığı ve telefon bankacılığı kullanımındaki artışın sebebi, gelirle tüketim arasındaki doğru orantı olarak yorumlanabilir. Burada geliri 6000 TL ve üzeri olanların telefon bankacılığını geliri 4000-5999 TL aralığında olanlardan daha az kullanmaları dikkate değerdir. Söz konusu grupların telefon bankacılığına, internet bankacılığı ile çözemedikleri durumlar için başvurdukları değerlendirilebilir. Bu kapsamda, 6000 TL ve üzeri gelire sahip olanların genel olarak yüksek eğitim seviyesine sahip oldukları ve ekonomik süreçlerini yönetmede internet bankacılığını diğer gelir gruplarına göre kısmen daha etkin kullandıkları düşünülebilir.

Gelir durumuna göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.52'de sunulmuştur.

Çizelge 5.52. Gelir durumuna göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı

GELİR DURUMU	ÜYELİK/KULÜP KARTLARI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Gelirim yok	73 a	60,8	47 a	39,2	120	100,0	$\chi^2=35,371$ $p =0,00^*$
1-1999 TL	23 a	54,8	19 a	45,2	42	100,0	
2000-3999 TL	67 a	58,3	48 a	41,7	115	100,0	
4000-5999 TL	112 b	76,7	34 b	23,3	146	100,0	
6000 TL ve üzeri	113 b	85,6	19 b	14,4	132	100,0	
Toplam	388	69,9	167	30,1	555	100,0	
GELİR DURUMU	ELEKTRONİK TİCARET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Gelirim yok	95 a,b	79,2	25 a,b	20,8	120	100,0	$\chi^2=35,886$ $p =0,00^*$
1-1999 TL	30 b,c	71,4	12 b,c	28,6	42	100,0	
2000-3999 TL	78 c	67,8	37 c	32,2	115	100,0	
4000-5999 TL	124 a	84,9	22 a	15,1	146	100,0	
6000 TL ve üzeri	126 d	95,5	6 d	4,5	132	100,0	
Toplam	453	81,6	102	18,4	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.52'de görülebildiği üzere katılımcıların gelir durumlarına göre üyelik/kulüp kartları kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=35.371$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların gelir durumlarına

göre üyelik/kulüp kartları kullanım oranı yüksekten düşüğe 6000 TL ve üzeri, 4000-5999 TL, geliri yok, 2000-3999 TL, 1-1999 TL şeklinde sıralanmaktadır.

Katılımcıların gelir durumlarına göre elektronik ticaret platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=35.886$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların gelir durumlarına göre elektronik ticaret platformları kullanım oranı yüksekten düşüğe 6000 TL ve üzeri, 4000-5999 TL, geliri yok, 1-1999 TL, 2000-3999 TL şeklinde sıralanmaktadır.

Gelir seviyesi yükseldikçe tüketim de doğru orantılı bir şekilde artmaktadır. 2000-3999 TL gelir aralığından 6000 TL ve üzeri gelir aralığına kadar üyelik/kulüp kartları ve elektronik ticaret platformu kullanımı doğru bir orantı ile artmaktadır. Burada dikkat çeken husus geliri olmayan ve 1-1999 TL aralığında geliri olan kişilerin üyelik/kulüp kartları ve elektronik ticaret platformu kullanımının geliri 2000-3999 TL olanlardan fazla olmasıdır. Geliri olmayan ve geliri 1-1999 TL aralığında olan kişilerin öğrenci ya da ev hanımı oldukları ve harcamalarının aileleri tarafından karşılandığı; bunun sonucunda da üyelik/kulüp kartları ve elektronik ticaret platformu kullanımında 2000-3999 TL gelir aralığında bulunanları geride bıraktıkları sonucuna ulaşılabilir.

Gelir durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.53'te sunulmuştur.

Çizelge 5.53. Gelir durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı

GELİR DURUMU	ELEKTRONİK KİMLİK KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Gelirim yok	89	74,2	31	25,8	120	100,0	$\chi^2=0,846$ $p =0,932$
1-1999 TL	30	71,4	12	28,6	42	100,0	
2000-3999 TL	85	73,9	30	26,1	115	100,0	
4000-5999 TL	111	76,0	35	24,0	146	100,0	
6000 TL ve üzeri	102	77,3	30	22,7	132	100,0	
Toplam	417	75,1	138	24,9	555	100,0	

Çizelge 5.53. (devam) Gelir durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı

GELİR DURUMU	PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Gelirim yok	33 a	27,5	87 a	72,5	120	100,0	χ²=75,728 p =0,00*
1-1999 TL	12 a,b	28,6	30 a,b	71,4	42	100,0	
2000-3999 TL	29 a	25,2	86 a	74,8	115	100,0	
4000-5999 TL	65 b	44,5	81 b	55,5	146	100,0	
6000 TL ve üzeri	95 c	72,0	37 c	28,0	132	100,0	
Toplam	234	42,2	321	57,8	555	100,0	
GELİR DURUMU	BİYOMETRİK PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Gelirim yok	19 a	15,8	101 a	84,2	120	100,0	χ²=66,157 p =0,00*
1-1999 TL	8 a,b	19,0	34 a,b	81,0	42	100,0	
2000-3999 TL	12 a	10,4	103 a	89,6	115	100,0	
4000-5999 TL	39 b	26,7	107 b	73,3	146	100,0	
6000 TL ve üzeri	68 c	51,5	64 c	48,5	132	100,0	
Toplam	146	26,3	409	73,7	555	100,0	
GELİR DURUMU	ELEKTRONİK DEVLET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Gelirim yok	111a,b	92,5	9 a,b	7,5	120	100,0	χ²=17,203 p =0,002*
1-1999 TL	36 b	85,7	6 b	14,3	42	100,0	
2000-3999 TL	103 b	89,6	12 b	10,4	115	100,0	
4000-5999 TL	142a,c	97,3	4 a,c	2,7	146	100,0	
6000 TL ve üzeri	130 c	98,5	2 c	1,5	132	100,0	
Toplam	522	94,1	33	5,9	555	100,0	

*p<0,05

Çizelge 5.53'te görülebildiği üzere katılımcıların gelir durumlarına göre elektronik kimlik kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=0.846$, $p=0.932$).

Katılımcıların gelir durumlarına göre pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=75.728$, $p=0.00$). Buna göre, gelir düzeyi 6000 TL ve üzeri olanlar pasaport kullanım oranı en yüksek olan gruptur. Gelir düzeyi 4000-5999 TL arasında olanların pasaport kullanımı geliri 3999 TL'ye kadar olanlardan fazladır.

Katılımcıların gelir durumlarına göre biyometrik pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=66.157$, $p=0.00$). Buna göre, gelir düzeyi 6000 TL ve üzeri olanlar biyometrik pasaport kullanım oranı en yüksek olan gruptur. Gelir düzeyi 4000-5999 TL arasında olanların pasaport kullanımı geliri 3999 TL'ye kadar olanlardan fazladır.

Gelir durumu arttıkça yükselme eğilimi gösteren pasaport ve biyometrik pasaport kullanımı, 2000-3999 TL gelir aralığında bir düşüş gösterip 4000-5999 TL gelir aralığı ile birlikte tekrar yükselişe geçmektedir. Bu durumun sebebinin kendilerine yurt dışına çıkmak gibi bir hedef koymaktan ziyade zaruri ihtiyaçlarını karşılamaya kanalize olmuş asgari ücretlilerden kaynaklandığı değerlendirilebilir. Geliri olmayan ve 1-1999 TL geliri olan kişilerin büyük bir çoğunluğunu öğrenciler ve ev hanımlarının oluşturulduğu düşünülebilir. Söz konusu grupta olan kişilerin pasaport ve biyometrik pasaporta aileleri vasıtasıyla sahip oldukları ve bu durumdan ötürü pasaport ve biyometrik pasaport kullanımında asgari ücret aralığı olan 2000-3999 TL gelir aralığında olanları geride bıraktığı yorumlanabilir.

Katılımcıların gelir durumlarına göre elektronik devlet platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=17.203$, $p=0.002$). Buna göre, katılımcıların gelir durumlarına göre elektronik devlet platformları kullanım oranı yüksekten düşüğe 6000 TL ve üzeri, 4000-5999 TL, geliri yok, 2000-3999 TL, 1-1999 TL şeklinde sıralanmaktadır. Elektronik devlet platformları kullanımının eğitim seviyesi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda ele alındığında, ekonomik geliri yüksek olanlar genellikle iyi eğitilmişler arasından

çıkmaktadır. 1-1999 TL gelir aralığından 6000 TL ve üzeri gelir aralığına kadar elektronik devlet platformları kullanımı doğru bir orantı ile artmaktadır. Burada dikkat çeken nokta; geliri olmayanların elektronik devlet platformlarını kullanmalarının, geliri 1-1999 TL ve 2000-3999 TL aralığında olanlardan daha fazla olmasıdır. Geliri olmamasına rağmen eğitim seviyeleri dinamik bir şekilde yükselen öğrencilerin bu duruma sebep olduğu yönünde bir çıkarımda bulunulabilir.

5.8.2.2.7.Çalışma durumuna göre ki-kare bağımsızlık analizleri

Çalışma durumuna göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı Çizelge 5.54'te sunulmuştur.

Çizelge 5.54. Çalışma durumuna göre elektronik posta ve sosyal medya kullanımı

MESLEK	ELEKTRONİK POSTA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Öğrenci	77 a	100,0	0 a	0,0	77	100,0	Fisher-Freeman-Halton Exact Test: 52,557 p: 0,00*
Kamu çalışanı	157 a	98,7	2 a	1,3	159	100,0	
Özel sektör çalış.	127 a	97,7	3 a	2,3	130	100,0	
Ev hanımı	36 b	72,0	14 b	28,0	50	100,0	
Emekli	63 b	84,0	12 b	16,0	75	100,0	
Diğer	61 a	95,3	3 a	4,7	64	100,0	
Toplam	521	93,9	34	6,1	555	100,0	
MESLEK	SOSYAL MEDYA KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Öğrenci	76 a	98,7	1 a	1,3	77	100,0	Fisher-Freeman-Halton Exact Test: 14,545 p: 0,006*
Kamu çalışanı	155 a	97,5	4 a	2,5	159	100,0	
Özel sektör çalış.	127 a	97,7	3 a	2,3	130	100,0	
Ev hanımı	46 a,b	92,0	4 a,b	8,0	50	100,0	
Emekli	66 b	88,0	9 b	12,0	75	100,0	
Diğer	63 a	98,4	1 a	1,6	64	100,0	
Toplam	533	96,0	22	4,0	555	100,0	

*p<0,05

Çizelge 5.54'te görülebildiği üzere katılımcıların çalışma durumlarına göre elektronik posta kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (**Fisher-Freeman-Halton Exact Test=52.557, p=0.00**). Buna göre, mesleğini öğrenci, kamu çalışanı, özel sektör çalışanı ve diğer olarak tanımlayanların

elektronik posta kullanımı mesleğini emekli ve ev hanımı olarak belirtenlerden yüksektir. Aktif çalışma ve öğrenim yaşamının içinde olmamak bu durumun sebebi olarak gösterilebilir.

Katılımcıların çalışma durumlarına göre sosyal medya kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (**Fisher-Freeman-Halton Exact Test=14.545, $p=0.006$**). Buna göre, mesleğini öğrenci, kamu çalışanı, özel sektör çalışanı ve diğer olarak tanımlayanların sosyal medya kullanımı mesleğini emekli ve ev hanımı olarak belirtenlerden yüksektir. Burada dikkat çeken nokta, ev hanımlarının sosyal medya kullanımının, diğer çalışma gruplarının sosyal medya kullanımına oldukça yakın olmasıdır. İnternet ve internet tabanlı iletişim teknolojilerindeki gelişime kadar bir mekân olarak hane içerisinde sıkışan ev hanımlarının, internet ve sosyal medya vasıtasıyla hanenin içinden de olsa sosyal yaşama dâhil olmaya başladıkları yönünde bir tespitte bulunulabilir.

Çalışma durumuna göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.55'te sunulmuştur.

Çizelge 5.55. Çalışma durumuna göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

MESLEK	BANKA VE KREDİ KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Öğrenci	74 a	96,1	3 a	3,9	77	100,0	$\chi^2=163,532$ $p =0,00^*$
Kamu çalışanı	159 b	100,0	0 b	0,0	159	100,0	
Özel sektör çalış.	124 a	95,4	6 a	4,6	130	100,0	
Ev hanımı	24 c	48,0	26 c	52,0	50	100,0	
Emekli	73 a	97,3	2 a	2,7	75	100,0	
Diğer	60 a	93,8	4 a	6,3	64	100,0	
Toplam	514	92,6	41	7,4	555	100,0	
MESLEK	İNTERNET BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Öğrenci	67 a,b	87,0	10 a,b	13,0	77	100,0	$\chi^2=160,559$ $p =0,00^*$
Kamu çalışanı	156 c	98,1	3 c	1,9	159	100,0	
Özel sektör çalış.	119 b	91,5	11 b	8,5	130	100,0	
Ev hanımı	12 d	24,0	38 d	76,0	50	100,0	
Emekli	52 e	69,3	23 e	30,7	75	100,0	
Diğer	49 a,e	76,6	15 a,e	23,4	64	100,0	
Toplam	455	82,0	100	18,0	555	100,0	

Çizelge 5.55. (devam) Çalışma durumuna göre elektronik bankacılık araç ve uygulamaları kullanımı

MESLEK	TELEFON BANKACILIĞI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Öğrenci	52 a,b	67,5	25 a,b	32,5	77	100,0	$\chi^2=50,452$ $p =0,00^*$
Kamu çalışanı	117 b	73,6	42 b	26,4	159	100,0	
Özel sektör çalış.	84 a,b	64,6	46 a,b	35,4	130	100,0	
Ev hanımı	12 c	24,0	38 c	76,0	50	100,0	
Emekli	33 d	44,0	42 d	56,0	75	100,0	
Diğer	37 a,d	57,8	27 a,d	42,2	64	100,0	
Toplam	335	60,4	220	39,6	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.55'te görülebildiği üzere katılımcıların çalışma durumlarına göre banka ve kredi kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=163.532$, $p=0.00$). Buna göre, banka ve kredi kartlarını en fazla kullanan grup kamu çalışanlarıdır. Bunun sebebinin maaşlarının direkt olarak banka hesaplarına yatması olduğu düşünülebilir. Mesleğini öğrenci, özel sektör çalışanı, emekli ve diğer olarak tanımlayanların banka ve kredi kartı kullanımları ev hanımlarından yüksektir.

Katılımcıların çalışma durumlarına göre internet bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=160.559$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların çalışma durumlarına göre internet bankacılığı kullanım oranı yüksekten düşüğe kamu çalışanı, özel sektör çalışanı, öğrenci, diğer, emekli ve ev hanımı şeklinde sıralanmaktadır.

Katılımcıların çalışma durumlarına göre telefon bankacılığı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=50.452$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların çalışma durumlarına göre telefon bankacılığı kullanım oranı yüksekten düşüğe kamu çalışanı, öğrenci, özel sektör çalışanı, diğer, emekli ve ev hanımı şeklinde sıralanmaktadır.

İnternet bankacılığı ve telefon bankacılığı kullanımında ev hanımlarının oldukça düşük bir oranda kalması dikkat çekicidir. Ev hanımlarının büyük bir çoğunluğunun geliri olmamasının bu duruma sebebiyet verdiği değerlendirilebilir.

Çalışma durumuna göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.56'da sunulmuştur.

Çizelge 5.56. Çalışma durumuna göre elektronik tüketim araç ve uygulamaları kullanımı

MESLEK	ÜYELİK/KULÜP KARTLARI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Öğrenci	58 a,b	75,3	19 a,b	24,7	77	100,0	χ²=46,489 p =0,00*
Kamu çalışanı	135 b	84,9	24 b	15,1	159	100,0	
Özel sektör çalış.	95 a	73,1	35 a	26,9	130	100,0	
Ev hanımı	23 c	46,0	27 c	54,0	50	100,0	
Emekli	43 c	57,3	32 c	42,7	75	100,0	
Diğer	34 c	53,1	30 c	46,9	64	100,0	
Toplam	388	69,9	167	30,1	555	100,0	
MESLEK	ELEKTRONİK TİCARET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Öğrenci	77 a	100,0	0 a	0,0	77	100,0	χ²=127,995 p =0,00*
Kamu çalışanı	152 a	95,6	7 a	4,4	159	100,0	
Özel sektör çalış.	113 b	86,9	17 b	13,1	130	100,0	
Ev hanımı	25 c	50,0	25 c	50,0	50	100,0	
Emekli	37 c	49,3	38 c	50,7	75	100,0	
Diğer	49 b	76,6	15 b	23,4	64	100,0	
Toplam	453	81,6	102	18,4	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.56'da görülebildiği üzere katılımcıların çalışma durumlarına göre üyelik/kulüp kartları kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=46.489$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların çalışma durumlarına göre üyelik/kulüp kartları kullanım oranı yüksekten düşüğe kamu çalışanı, öğrenci, özel sektör çalışanı, emekli, diğer ve ev hanımı şeklinde sıralanmaktadır. Üyelik/kulüp kartı kullanımında ev hanımlarının oldukça düşük bir oranda kalması dikkat çekicidir. Büyük bir çoğunluğunun geliri olmaması, ev hanımlarının tüketim alışkanlıklarını negatif yönde etkilemektedir yorumunda bulunulabilir.

Katılımcıların çalışma durumlarına göre elektronik ticaret platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=127.995$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların çalışma durumlarına göre elektronik ticaret platformları kullanım oranı yüksekten düşüğe öğrenci, kamu çalışanı, özel sektör çalışanı, diğer, ev hanımı ve emekli şeklinde sıralanmaktadır. Elektronik ticaret platformu kullanımında ev hanımlarının ve emeklilerin oldukça düşük bir oranda kalması dikkat çekicidir. Ev hanımlarının tüketim alışkanlıklarının negatif yönde seyir etmesinin gelirlerinin olmamasından; emeklilerin tüketim alışkanlıklarının negatif yönde seyir etmesinin ise emekli maaşlarının düşük olmasından kaynaklandığı sonucuna ulaşılabilir.

Çalışma durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı Çizelge 5.57'de sunulmuştur.

Çizelge 5.57. Çalışma durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı

MESLEK	ELEKTRONİK KİMLİK KARTI KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Öğrenci	68 a	88,3	9 a	11,7	77	100,0	χ2=18,401 p =0,002*
Kamu çalışanı	126 a,b	79,2	33 a,b	20,8	159	100,0	
Özel sektör çalış.	92 b,c	70,8	38 b,c	29,2	130	100,0	
Ev hanımı	30 c	60,0	20 c	40,0	50	100,0	
Emekli	51 b,c	68,0	24 b,c	32,0	75	100,0	
Diğer	50 a,b	78,1	14 a,b	21,9	64	100,0	
Toplam	417	75,1	138	24,9	555	100,0	
MESLEK	PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Öğrenci	29a,b,c,d	37,7	48a,b,c,d	62,3	77	100,0	χ2=25,627 p =0,00*
Kamu çalışanı	83 e	52,2	76 e	47,8	159	100,0	
Özel sektör çalış.	54 b,d,e	41,5	76 b,d,e	58,5	130	100,0	
Ev hanımı	13 c,d	26,0	37 c,d	74,0	50	100,0	
Emekli	40 b,e	53,3	35 b,e	46,7	75	100,0	
Diğer	15 a,c	23,4	49 a,c	76,6	64	100,0	
Toplam	234	42,2	321	57,8	555	100,0	

Çizelge 5.57. (devam) Çalışma durumuna göre elektronik devlet araç ve uygulamaları kullanımı

MESLEK	BİYOMETRİK PASAPORT KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Öğrenci	19 a,b	24,7	58 a,b	75,3	77	100,0	$\chi^2=23,296$ $p=0,00^*$
Kamu çalışanı	59 b	37,1	100 b	62,9	159	100,0	
Özel sektör çalış.	35 b	26,9	95 b	73,1	130	100,0	
Ev hanımı	4 c	8,0	46 c	92,0	50	100,0	
Emekli	20 a,b	26,7	55 a,b	73,3	75	100,0	
Diğer	9 a,c	14,1	55 a,c	85,9	64	100,0	
Toplam	146	26,3	409	73,7	555	100,0	
MESLEK	ELEKTRONİK DEVLET PLATFORMU KULLANIMI						Test İstatistiği
	Evet		Hayır		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	
Öğrenci	77 a	100,0	0 a	0,0	77	100,0	Fisher-Freeman-Halton Exact Test: 52,763 $p: 0,00^*$
Kamu çalışanı	159 a	100,0	0 a	0,0	159	100,0	
Özel sektör çalış.	127 a	97,7	3 a	2,3	130	100,0	
Ev hanımı	40 b	80,0	10 b	20,0	50	100,0	
Emekli	62 b	82,7	13 b	17,3	75	100,0	
Diğer	57 b	89,1	7 b	10,9	64	100,0	
Toplam	522	94,1	33	5,9	555	100,0	

* $p<0,05$

Çizelge 5.57'de görülebildiği üzere katılımcıların çalışma durumlarına göre elektronik kimlik kartı kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=18.401$, $p=0.002$). Buna göre, katılımcıların çalışma durumlarına göre elektronik kimlik kartları kullanım oranı yüksekten düşüğe öğrenci, kamu çalışanı, diğer, özel sektör çalışanı, emekli ve ev hanımı şeklinde sıralanmaktadır. Ev hanımları ve emeklilerin elektronik kimlik kartı kullanımının diğer meslek gruplarına göre daha az olmasının nedeni, hane dışına çok fazla çıkmamaları ve elektronik kimlik kullanımına çok fazla gereksinim duymamaları olarak değerlendirilebilir.

Katılımcıların çalışma durumlarına göre pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=25.627$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların çalışma durumlarına göre pasaport kullanım oranı yüksekten düşüğe emekli, kamu çalışanı, özel sektör çalışanı, öğrenci, ev hanımı ve diğer şeklinde sıralanmaktadır.

Katılımcıların çalışma durumlarına göre biyometrik pasaport kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=23.296$, $p=0.00$). Buna göre, katılımcıların çalışma durumlarına göre biyometrik pasaport kullanım oranı yüksekten düşüğe kamu çalışanı, özel sektör çalışanı, emekli, öğrenci, diğer ve ev hanımı şeklinde sıralanmaktadır.

Pasaport ve biyometrik pasaport kullanımında kamu çalışanları ve emekliler diğer meslek gruplarının bir adım önündedir. Kamu çalışanlarının belirli bir hizmet yılını tamamladıktan sonra yeşil pasaport alma hakkına sahip olması bu durumun nedeni olarak değerlendirilebilir. Buradan katılımcılardan meslek hanesini emekli olarak işaretleyenlerin birçoğunun kamu emeklisi olduğu sonucuna da ulaşılabilmektedir.

Katılımcıların çalışma durumlarına göre elektronik devlet platformu kullanımlarında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (**Fisher-Freeman-Halton Exact Test=52.763, $p=0.00$**). Buna göre, mesleğini öğrenci, kamu çalışanı, özel sektör çalışanı olarak tanımlayanların elektronik devlet platformlarını kullanımı mesleğini diğer, emekli ve ev hanımı olarak belirtenlerden yüksektir. Öğrenci ve kamu çalışanlarının tamamı elektronik devlet platformlarını kullanmaktadır. Elektronik devlet platformlarının kullanımının eğitim seviyesi ile doğru orantılı olabileceği değerlendirilmektedir. Bu noktada; kamu çalışanlarının çoğunun yüksek eğitimli olması, 18 yaş üstündeki öğrencilerin ise yüksek öğrenim sürecinin dinamik bir şekilde devam etmesi meslek grupları bağlamında oluşan elektronik devlet platformları kullanım tablosunu açıklamaktadır.

5.8.3. Yeni İletişim, Denetim ve Tüketim Teknolojileri Bağlamında Bireyin Gözetim Farkındalığı Ölçeği Bulguları

Yeni İletişim, Denetim ve Tüketim Teknolojileri Bağlamında Bireyin Gözetim Farkındalığı Ölçeği dört bağlamda analiz edilmiştir. İlk olarak katılımcıların 8 alt boyutta toplanan 32 ifadeye (birinci alt boyutta 5, ikinci alt boyutta 5, üçüncü alt boyutta 4, dördüncü alt boyutta 3, beşinci alt boyutta 3, altıncı alt boyutta 5, yedinci alt boyutta 4, sekizinci alt boyutta 3) katılım düzeylerini gösteren frekans analizlerine yer verilmiştir. İkinci olarak fark analizleri yapılmıştır. Cinsiyet, medeni durum ve çocuk sahipliği değişkenlerinin fark analizleri için bağımsız örneklem t-testine; yaş, eğitim durumu, gelir

durumu ve çalışma durumu değişkenlerinin fark analizleri için ise tek yönlü ANOVA testine başvurulmuştur. Üçüncü olarak ölçek ve ölçek alt boyutları arasındaki ilişkiyi tespit etmek için Pearson ilişki analizi testi uygulanmıştır.

5.8.3.1. Frekans analizi

Araştırma kapsamında yapılan ankette katılımcıların katılma derecesine göre 1 ile 5 arasında bir seçenek işaretlediği 32 ifade 8 alt boyutta toplanmıştır. Buna göre 58, 59, 60, 61 ve 62. ifadelerin toplandığı 1. alt boyut "gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi"; 72, 73, 74, 75 ve 76. ifadelerin toplandığı 2. alt boyut "gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşüncesi"; 67, 68, 69 ve 70. ifadelerin toplandığı 3. alt boyut "gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi"; 38, 39 ve 40. ifadelerin toplandığı 4. alt boyut "gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi"; 47, 48 ve 49. ifadelerin toplandığı 5. alt boyut "gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi"; 53, 54, 55, 56 ve 57. ifadelerin toplandığı 6. alt boyut "gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi"; 63, 64, 65 ve 66. ifadelerin toplandığı 7. alt boyut "gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi"; 50, 51 ve 52. ifadelerin toplandığı 8. alt boyut "gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi" olarak adlandırılmıştır. Söz konusu alt boyutlarda toplanan ifadelere katılma dereceleri istatistiki olarak paylaşılmıştır.

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı Çizelge 5.58'de sunulmuştur.

Çizelge 5.58. Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı

İfade 58	Sosyal medya hesabı açmak için kayıtlı bir elektronik posta adresi gerektiğinden; elektronik posta sağlayıcım ve sosyal medya hesabım arasında kişisel bilgilerimin karşılıklı transferi olduğunu düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	3	0,5
		Katılmıyorum	20	3,6
		Kararsızım	80	14,4
		Katılıyorum	284	51,2
		Kesinlikle katılıyorum	168	30,3
		Toplam	555	100
İfade 59	Banka kartlarım ve tüketici kampanya/indirim kartlarım (market kartları, akaryakıt kartları, mağaza kartları vb.) arasında kişisel bilgilerimin karşılıklı transferi olduğunu düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	5	0,9
		Katılmıyorum	41	7,4
		Kararsızım	113	20,4
		Katılıyorum	264	47,6
		Kesinlikle katılıyorum	132	23,7
		Toplam	555	100
İfade 60	Elektronik ticaret platformlarına üyelik için geçerli bir elektronik posta ya da sosyal medya adresi istendiğinden, elektronik posta sağlayıcım ya da sosyal medya uygulayıcım ile üye olduğum elektronik ticaret platformu arasında bilgilerimin karşılıklı transferi olduğunu düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	5	0,9
		Katılmıyorum	21	3,8
		Kararsızım	98	17,7
		Katılıyorum	288	51,8
		Kesinlikle katılıyorum	143	25,8
		Toplam	555	100
İfade 61	Elektronik ticaret platformlarından yapacağım alışverişin ödemesi için kredi kartı bilgileri istendiğinden, bankam ile üye olduğum elektronik ticaret platformu arasında bilgilerimin karşılıklı transferi olduğunu düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	5	0,9
		Katılmıyorum	34	6,1
		Kararsızım	120	21,6
		Katılıyorum	282	50,9
		Kesinlikle katılıyorum	114	20,5
		Toplam	555	100
İfade 62	Elektronik ticaret platformlarından satın aldığım ürünün tarafıma ulaşması için adres bilgilerim gerektiğinden, kargo şirketleri ile üye olduğum elektronik ticaret platformu arasında bilgilerimin karşılıklı transferi olduğunu düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	2	0,4
		Katılmıyorum	34	6,1
		Kararsızım	86	16,0
		Katılıyorum	278	50,1
		Kesinlikle katılıyorum	152	27,4
		Toplam	555	100

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı Çizelge 5.59'da sunulmuştur.

Çizelge 5.59. Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı

İfade 72	Kişisel verilerim E-Devlet üzerinden denetleniyorsa E-Devlet uygulamasındaki profilimi kaldırırım.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	38	6,8
		Katılmıyorum	139	25,0
		Kararsızım	199	35,9
		Katılıyorum	117	21,1
		Kesinlikle katılıyorum	62	11,2
		Toplam	555	100
İfade 73	Telefonumun dinlendiğini anladığım zaman telefon kullanmaktan vazgeçerim.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	63	11,4
		Katılmıyorum	186	33,5
		Kararsızım	151	27,2
		Katılıyorum	93	16,7
		Kesinlikle katılıyorum	62	11,2
		Toplam	555	100
İfade 74	Sosyal medya hesaplarımın gözetlendiğini anladığım zaman hesaplarımı kapatırım.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	37	6,7
		Katılmıyorum	165	29,7
		Kararsızım	140	25,2
		Katılıyorum	134	24,1
		Kesinlikle katılıyorum	79	14,3
		Toplam	555	100
İfade 75	Satın alma alışkanlıklarımın izlendiğini anladığım zaman elektronik ticaret platformlarındaki üyeliğimi sonlandırırım.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	39	7,0
		Katılmıyorum	151	27,2
		Kararsızım	158	28,5
		Katılıyorum	136	24,5
		Kesinlikle katılıyorum	71	12,8
		Toplam	555	100
İfade 76	Satın alma alışkanlıklarımın büyük market, akaryakıt şirketleri ve mağazaları tarafından alışveriş/indirim kartları ve kredi kartları üzerinden izlendiğini anladığım zaman kredi kartı ve mağaza kartı kullanmayı bırakırım.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	42	7,6
		Katılmıyorum	152	27,4
		Kararsızım	151	27,2
		Katılıyorum	135	24,3
		Kesinlikle katılıyorum	75	13,5
		Toplam	555	100

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı Çizelge 5.60'ta sunulmuştur.

Çizelge 5.60. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı

İfade 67	Üzerinde fotoğraf ve çip olan yeni elektronik kimlik kartlarının toplumsal güvenliği arttırmakla birlikte, bireylerin mahremiyetlerinin gözetlenmesini kolaylaştırdığını düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	6	1,1
		Katılmıyorum	25	4,5
		Kararsızım	113	20,4
		Katılıyorum	286	51,5
		Kesinlikle katılıyorum	125	22,5
		Toplam	555	100
İfade 68	Biyometrik veriler içeren yeni çipli pasaportların toplumsal güvenliği arttırmakla birlikte, bireylerin mahremiyetlerinin gözetlenmesini kolaylaştırdığını düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	4	0,7
		Katılmıyorum	27	4,9
		Kararsızım	140	25,2
		Katılıyorum	271	48,8
		Kesinlikle katılıyorum	113	20,4
		Toplam	555	100
İfade 69	Elektronik kelepçe, taşıt tanıma ve GBT (Genel Bilgi Toplama) gibi sistemlerin toplumsal güvenliği arttırmakla birlikte, bireylerin mahremiyetlerinin gözetlenmesini kolaylaştırdığını düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	2	0,4
		Katılmıyorum	28	5,0
		Kararsızım	103	18,6
		Katılıyorum	299	53,8
		Kesinlikle katılıyorum	123	22,2
		Toplam	555	100
İfade 70	Elektronik devlet uygulamalarının (E-Devlet, E-Okul, E-Nabız, UYAP) bürokrasiyi kolaylaştırmakla birlikte, bireylerin mahremiyetlerinin gözetlenmesini kolaylaştırdığını düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	5	0,9
		Katılmıyorum	34	6,1
		Kararsızım	128	23,1
		Katılıyorum	279	50,3
		Kesinlikle katılıyorum	109	19,6
		Toplam	555	100

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı Çizelge 5.61'de sunulmuştur.

Çizelge 5.61. Katılımcıların *gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı

İfade 38	Bireylerin kim tarafından ve ne için gözetleme altına alındıklarını mutlaka bilmesi gerekmektedir.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	6	1,1
		Katılmıyorum	11	2,0
		Kararsızım	28	5,0
		Katılıyorum	184	33,2
		Kesinlikle katılıyorum	326	58,7
		Toplam	555	100
İfade 39	Kişisel bilgilerin izinsiz olarak dışarıya aktarılmasını doğru bulmuyorum	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	11	2,0
		Katılmıyorum	2	0,4
		Kararsızım	3	0,5
		Katılıyorum	84	15,1
		Kesinlikle katılıyorum	455	82,0
		Toplam	555	100
İfade 40	Kişisel bilgilerin yetkisi olmayan kişilerle paylaşımının yapılması yanlış bir şeydir.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	6	1,1
		Katılmıyorum	1	0,2
		Kararsızım	4	0,7
		Katılıyorum	87	15,7
		Kesinlikle katılıyorum	457	82,3
		Toplam	555	100

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı Çizelge 5.62'de sunulmuştur.

Çizelge 5.62. Katılımcıların *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı

İfade 47	Cep telefonu görüşme ve mesajlarımın operatörler tarafından veri tabanlarında depolandığını düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	3	0,5
		Katılmıyorum	9	1,6
		Kararsızım	73	13,2
		Katılıyorum	291	52,4
		Kesinlikle katılıyorum	179	32,3
		Toplam	555	100
İfade 48	Elektronik postalarımın elektronik posta sağlayıcıları tarafından veri tabanlarında depolandığını düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	3	0,5
		Katılmıyorum	9	1,6
		Kararsızım	72	13,0
		Katılıyorum	287	51,7
		Kesinlikle katılıyorum	184	33,2
		Toplam	555	100
İfade 49	Sosyal medya paylaşımlarımın sosyal medya platformu tarafından veri tabanlarında depolandığını düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	6	1,1
		Katılmıyorum	4	0,7
		Kararsızım	57	10,3
		Katılıyorum	278	50,1
		Kesinlikle katılıyorum	210	37,8
		Toplam	555	100

Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı Çizelge 5.63'te sunulmuştur.

Çizelge 5.63. Katılımcıların *gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı

İfade 53	Elektronik ticaret platformlarının satın alma alışkanlıklarımı ve kredi kartı bilgilerimi bildiklerini düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	4	0,7
		Katılmıyorum	25	4,5
		Kararsızım	82	14,8
		Katılıyorum	279	50,3
		Kesinlikle katılıyorum	165	29,7
		Toplam	555	100
İfade 54	Bankaların bana özel kampanyalar (kredi, alışveriş vb.) sunabilmek için geçmiş yatırım ve ticari hareketlerimi izlediklerini düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	1	0,2
		Katılmıyorum	12	2,2
		Kararsızım	48	8,6
		Katılıyorum	271	48,8
		Kesinlikle katılıyorum	223	40,2
		Toplam	555	100
İfade 55	Büyük market, akaryakıt şirketleri ve mağazalarının bana özel ürün reklamı yapabilmek için, vermiş oldukları alışveriş/indirim kartları üzerinden satın alma geçmişimi takip ettiklerini düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	2	0,4
		Katılmıyorum	17	3,1
		Kararsızım	63	11,4
		Katılıyorum	276	49,7
		Kesinlikle katılıyorum	197	35,4
		Toplam	555	100
İfade 56	Elektronik devlet uygulamalarındaki tüm bilgilerime (E-Devlet, E-Okul, E-Nabız, UYAP) kamu kuruluşları tarafından ulaşılabildiğini düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	6	1,1
		Katılmıyorum	25	4,5
		Kararsızım	88	15,8
		Katılıyorum	280	50,5
		Kesinlikle katılıyorum	156	28,1
		Toplam	555	100
İfade 57	Elektronik posta sağlayıcıları ve sosyal medya platformlarının bana özel reklam sunabilmek için çevrimiçi hareketlerimi izlediğini düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	3	0,5
		Katılmıyorum	5	0,9
		Kararsızım	40	7,3
		Katılıyorum	281	50,6
		Kesinlikle katılıyorum	226	40,7
		Toplam	555	100

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı Çizelge 5.64'te sunulmuştur.

Çizelge 5.64. Katılımcıların *gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı

İfade 63	Telefon dinlemesi; elektronik posta ve sosyal medya hesaplarının takip edilmesi gibi gözetim faaliyetleri sadece şüphelileri değil, herkesi kapsamaktadır.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	7	1,3
		Katılmıyorum	27	4,9
		Kararsızım	81	14,5
		Katılıyorum	299	53,9
		Kesinlikle katılıyorum	141	25,4
		Toplam	555	100
İfade 64	Bir suça karışmasam da gözetime maruz kaldığımı düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	5	0,9
		Katılmıyorum	37	6,7
		Kararsızım	106	19,1
		Katılıyorum	272	49,0
		Kesinlikle katılıyorum	135	24,3
		Toplam	555	100
İfade 65	Amaç güvenliği sağlamak olsa da, bilgilerin izinsiz olarak elde edilmesi mahremiyetin ihlalidir.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	1	0,2
		Katılmıyorum	11	2,0
		Kararsızım	38	6,8
		Katılıyorum	222	40,0
		Kesinlikle katılıyorum	283	51,0
		Toplam	555	100
İfade 66	Gözetim teknolojilerindeki gelişimin özgürlüğümü giderek kısıtladığını düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	4	0,7
		Katılmıyorum	32	5,8
		Kararsızım	71	12,8
		Katılıyorum	250	45,0
		Kesinlikle katılıyorum	198	35,7
		Toplam	555	100

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı Çizelge 5.65'te sunulmuştur.

Çizelge 5.65. Katılımcıların *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait frekans dağılımı

İfade 50	Teknolojik araçlar tarafından hanemizin içinin gözetlenebildiğini düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	13	2,3
		Katılmıyorum	54	9,7
		Kararsızım	130	23,4
		Katılıyorum	244	44,1
		Kesinlikle katılıyorum	114	20,5
		Toplam	555	100
İfade 51	Casus yazılımların bilgisayarında ve telefonumda bulunan verileri dışarıya aktardığını düşünüyorum	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	6	1,1
		Katılmıyorum	15	2,7
		Kararsızım	126	22,7
		Katılıyorum	286	51,5
		Kesinlikle katılıyorum	122	22,0
		Toplam	555	100
İfade 52	Kişisel bilgilerimin toplanmakla birlikte, sürekli bir şekilde güncellendiğini de düşünüyorum.	Yanıt	n	%
		Kesinlikle katılmıyorum	2	0,4
		Katılmıyorum	11	2,0
		Kararsızım	93	16,7
		Katılıyorum	325	58,6
		Kesinlikle katılıyorum	124	22,3
		Toplam	555	100

5.8.3.2. Fark analizi

Araştırmada cinsiyet, medeni durum ve çocuk sahipliği değişkenlerinin fark analizleri için bağımsız örneklem t-testine; yaş, eğitim durumu, gelir durumu ve çalışma durumu değişkenlerinin fark analizleri için ise tek yönlü ANOVA testine başvurulmuştur.

5.8.3.2.1. Bağımsız örneklem t-testi

5.8.3.2.1.1. Cinsiyete göre bağımsız örneklem t-testi

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.66'da sunulmuştur.

H1: Katılımcıların cinsiyetlerine göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.66. Katılımcıların *yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı* ölçeğine katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı (Ölçeğin tamamı)	Erkek	265	3,97	0,414	2,690	553	0,007*
	Kadın	290	3,88	0,384			

*p<0,05

Çizelge 5.66'da sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, erkeklerin (Ort. 3.97, SS=0.414) yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı puanlarının kadınlara (Ort. 3.88, SS=0.384) göre istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur [$t(553) = 2.690, p = 0.007$]. Bu durumda, H0 hipotezi reddedilerek H1 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların cinsiyetlerine göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır."

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceyi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.67'de sunulmuştur.

H2: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.67. Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi (Alt boyut 1)	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Erkek	265	4,01	0,701	2,361	553	0,019*
	Kadın	290	3,88	0,668			

* $p < 0,05$

Çizelge 5.67'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, erkeklerin (Ort. 4.01, SS=0.701) gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi puanlarının kadınlara (Ort. 3.88, SS=0.668) göre istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur [$t(553) = 2.361, p = 0.019$]. Bu durumda, H_0 hipotezi reddedilerek H_2 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır."

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.68'de sunulmuştur.

H3: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.68. Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi (Alt boyut 2)	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Erkek	265	3,07	1,057	1,035	519	0,301
	Kadın	290	2,98	0,893			

Çizelge 5.68'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi puanlarında erkeklerle (Ort. 3.07, SS=1.057) kadınlar (Ort. 2.98, SS=0.893) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(519) = 1.035$, $p = 0.301$]. Bu durumda, H3 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.69'da sunulmuştur.

H4: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.69. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi (Alt boyut 3)	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Erkek	265	3,90	0,660	1,102	553	0,271
	Kadın	290	3,83	0,724			

Çizelge 5.69'da sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi puanlarında erkeklerle (Ort. 3.90, SS=0.660) kadınlar (Ort. 3.83, SS=0.724) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = 1.102$, $p = 0.271$]. Bu durumda, H4 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.70'te sunulmuştur.

H5: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.70. Katılımcıların *gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi (Alt boyut 4)	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Erkek	265	4,65	0,580	-0,262	553	0,794
	Kadın	290	4,67	0,522			

Çizelge 5.70'te sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi puanlarında erkeklerle (Ort. 4.65, SS=0.580) kadınlar (Ort. 4.67, SS=0.522) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = -0.262, p = 0.794$]. Bu durumda, H5 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.71'de sunulmuştur.

H6: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.71. Katılımcıların *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi (Alt boyut 5)	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Erkek	265	4,19	0,711	0,725	553	0,469
	Kadın	290	4,15	0,622			

Çizelge 5.71'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi puanlarında erkeklerle (Ort. 4.19, SS=0.711) kadınlar (Ort. 4.15, SS=0.622) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = 0.725, p = 0.469$]. Bu durumda, H_6 hipotezi reddedilerek H_0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Katılımcıların gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.72'de sunulmuştur.

H7: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.72. Katılımcıların *gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi (Alt boyut 6)	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Erkek	265	4,23	0,580	3,255	553	0,001*
	Kadın	290	4,08	0,555			

* $p < 0,05$

Çizelge 5.72'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, erkeklerin (Ort. 4.23, SS=0.580) kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi puanlarının kadınlara (Ort. 4.08, SS=0.555) göre istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur [$t(553) = 3.255, p = 0.001$]. Bu durumda, H_0 hipotezi reddedilerek H_7 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır."

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları Çizelge 5.73'te sunulmuştur.

H8: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.73. Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi (Alt boyut 7)	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Erkek	265	4,10	0,639	0,532	553	0,595
	Kadın	290	4,07	0,593			

Çizelge 5.73'te sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi puanlarında erkeklerle (Ort. 4.10, SS=0.639) kadınlar (Ort. 4.07, SS=0.593) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = 0.532, p = 0.595$]. Bu durumda, H_8 hipotezi reddedilerek H_0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.74'te sunulmuştur.

H9: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.74. Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi (Alt boyut 8)	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Erkek	265	3,96	0,705	3,228	553	0,001*
	Kadın	290	3,78	0,651			

*p<0,05

Çizelge 5.74'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, erkeklerin (Ort. 3.96, SS=0.705) kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi puanlarının kadınlara (Ort. 3.78, SS=0.651) göre istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur [$t(553) = 3.228, p = 0.001$]. Bu durumda, H0 hipotezi reddedilerek H9 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların cinsiyetlerine göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır."

Cinsiyete göre yapılan bağımsız örneklem t testinde "gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi", "gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi" ve "gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi" ölçek alt boyutlarında kadın ve erkekler arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Söz konusu üç ölçek alt boyutunun yorumlanabilmesi teknolojik bir bilgi birikimi gerektirmektedir. Teknolojik bilgi birikiminin eğitim seviyesi ve gelir durumu ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu değerlendirilebilir. Ankete katılan 555 katılımcıdan 290'ı kadındır. 290 kadının ise 50'si ev hanımıdır. Bu rakamlar ankete katılanların yaklaşık olarak %9'unun ev hanımı kadın olduğuna işaret etmektedir. Çoğunluğu yüksek öğrenim görmemiş ev hanımlarının; eğitim durumunda ve buna paralel olarak teknolojik bilgi birikiminde kadınların erkeklerin bir adım gerisinde kalmasına neden oldukları değerlendirilebilir. Yukarıda belirtilen ölçek alt boyutlarında oluşan anlamlı farklılığın ölçeğin tamamına da etki ettiği sonucuna ulaşılabilmektedir.

5.8.3.2.1.2. Medeni duruma göre bağımsız örneklem t-testi

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.75'te sunulmuştur.

H10: Katılımcıların medeni durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.75. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı (Ölçeğin tamamı)	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Evli	352	3,90	0,407	-1,540	553	0,124
	Bekâr	203	3,95	0,388			

Çizelge 5.75'te sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı puanlarında evlilerle (Ort. 3.90, SS=0.407) bekârlar (Ort. 3.95, SS=0.388) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = -1.540, p = 0.124$]. Bu durumda, H10 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların medeni durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları Çizelge 5.76'da sunulmuştur.

H11: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.76. Katılımcıların *gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi (Alt boyut 1)	Evli	352	3,90	0,679	-1,675	553	0,094
	Bekâr	203	4,00	0,698			

Çizelge 5.76'da sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi puanlarında evlilerle (Ort. 3.90, SS=0.479) bekârlar (Ort. 4.00, SS=0.698) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = -1.675, p = 0.094$]. Bu durumda, H11 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları Çizelge 5.77'de sunulmuştur.

H12: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.77. Katılımcıların *gözetim durumunda teknoloji den vazgeçme düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetim durumunda teknoloji den vazgeçme düşüncesi (Alt boyut 2)	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Evli	352	3,03	1,003	0,018	553	0,986
	Bekâr	203	3,02	0,926			

Çizelge 5.77'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; gözetim durumunda teknoloji den vazgeçme düşüncesi puanlarında evlilerle (Ort. 3.03, SS=1.003) bekârlar (Ort. 3.02, SS=0.926) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = 0.018, p = 0.986$]. Bu durumda, H₁₂ hipotezi reddedilerek H₀ hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetim durumunda teknoloji den vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.78'de sunulmuştur.

H₁₃: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H₀: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.78. Katılımcıların *gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi (Alt boyut 3)	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Evli	352	3,88	0,698	0,882	553	0,378
	Bekâr	203	3,83	0,689			

Çizelge 5.78'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi puanlarında evlilerle (Ort. 3.88, SS=0.698) bekârlar (Ort. 3.83, SS=0.689) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = 0.882, p = 0.378$]. Bu durumda, H13 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.79'da sunulmuştur.

H14: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.79. Katılımcıların *gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi (Alt boyut 4)	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Evli	352	4,61	0,635	-3,461	550,54	0,001*
	Bekâr	203	4,75	0,341			

* $p < 0,05$

Çizelge 5.79'da sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, bekârların (Ort. 4.75, SS=0.341) gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi puanlarının evlilere (Ort. 4.61, SS=0.635) göre istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur [$t(550,54) = -3.461, p = 0.001$]. Bu durumda, H0 hipotezi reddedilerek H14 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır."

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları Çizelge 5.80'de sunulmuştur.

H15: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.80. Katılımcıların *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi (Alt boyut 5)	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Evli	352	4,12	0,645	-2,324	396,29	0,021*
	Bekâr	203	4,26	0,694			

* $p < 0,05$

Çizelge 5.80'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, bekârların (Ort. 4.26, SS=0.694) gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi puanlarının evlilere (Ort. 4.12, SS=0.645) göre istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur [$t(396,29) = -2.324, p = 0.021$]. Bu durumda, H0 reddedilerek H15 kabul edilmiştir: "Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır."

Katılımcıların gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.81'de sunulmuştur.

H16: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.81. Katılımcıların *gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi (Alt boyut 6)	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Evli	352	4,14	0,550	-0,422	533	0,673
	Bekâr	203	4,16	0,610			

Çizelge 5.81'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi puanlarında evlilerle (Ort. 4.14, SS=0.550) bekârlar (Ort. 4.16, SS=0.610) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = -0.422, p = 0.673$]. Bu durumda, H16 reddedilerek H0 kabul edilmiştir: "Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.82'de sunulmuştur.

H17: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.82. Katılımcıların *gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi (Alt boyut 7)	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Evli	352	4,05	0,656	-1,679	492,76	0,094
	Bekâr	203	4,14	0,533			

Çizelge 5.82'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi puanlarında evlilerle (Ort. 4.05, SS=0.656) bekârlar (Ort. 4.14, SS=0.533) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(492,76) = -1.679, p = 0.094$]. Bu durumda, H17 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.83'te sunulmuştur.

H18: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.83. Katılımcıların *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı (Alt boyut 8)	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Evli	352	3,85	0,678	-0,883	553	0,378
	Bekâr	203	3,90	0,692			

Çizelge 5.83'te sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi puanlarında evlilerle (Ort. 3.85, SS=0.678) bekârlar (Ort. 3.90, SS=0.692) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = -0.883, p = 0.378$]. Bu durumda, H18 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların medeni durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Medeni duruma göre yapılan bağımsız örneklem t testinde "gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi" ve "gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi" ölçek alt boyutlarında evli ve bekârlar arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. İletişim teknolojilerindeki

gelişim toplumsal normlarda da birtakım değişime neden olmuştur. Eğitim seviyesi yükseldikçe var olan uygulamalar etik yönden de sorgulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, çoğunluğu yüksek öğrenim görmemiş ev hanımlarının; eğitim durumunda ve buna paralel olarak teknolojik bilgi birikiminde evlilerin bekârların bir adım gerisinde kalmasına neden oldukları değerlendirilebilir. Bununla birlikte, teknolojik bilgi birikimi ve farkındalığı yüksek olan gençlerin çoğunun henüz evli olmaması da ortaya çıkan bu sonuçla ilişkilendirilebilir.

5.8.3.2.1.3. Çocuk durumuna göre bağımsız örneklem t-testi

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.84'te sunulmuştur.

H19: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.84. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı (Ölçeğin tamamı)	Çocuk Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Var	338	3,90	0,405	-1,339	553	0,181
	Yok	217	3,95	0,394			

Çizelge 5.84'te sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı puanlarında çocuk sahibi olanlarla (Ort. 3.90, SS=0.405) çocuk sahibi olmayanlar (Ort. 3.95, SS=0.394) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = -1.339, p = 0.181$]. Bu durumda, H19 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre yeni iletişim,

tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.85'te sunulmuştur.

H20: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.85. Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi (Alt boyut 1)	Çocuk Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Var	338	3,91	0,677	-1,166	553	0,244
	Yok	217	3,98	0,701			

Çizelge 5.85'te sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi puanlarında çocuk sahibi olanlarla (Ort. 3.91, SS=0.677) çocuk sahibi olmayanlar (Ort. 3.98, SS=0.701) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = -1.166, p = 0.244$]. Bu durumda, H20 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.86'da sunulmuştur.

H21: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.86. Katılımcıların *gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

	Çocuk Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
Gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi (Alt boyut 2)	Var	338	3,03	0,996	0,197	553	0,844
	Yok	217	3,01	0,943			

Çizelge 5.86'da sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi puanlarında çocuk sahibi olanlarla (Ort. 3.03, SS=0.996) çocuk sahibi olmayanlar (Ort. 3.01, SS=0.943) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = 0.197, p = 0.844$]. Bu durumda, H21 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.87'de sunulmuştur.

H22: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.87. Katılımcıların *gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi (Alt boyut 3)	Çocuk Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Var	338	3,88	0,393	0,858	553	0,391
	Yok	217	3,83	0,697			

Çizelge 5.87'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi puanlarında çocuk sahibi olanlarla (Ort. 3.88, SS=0.393) çocuk sahibi olmayanlar (Ort. 3.83, SS=0.697) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = 0.858, p = 0.391$]. Bu durumda, H22 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.88'de sunulmuştur.

H23: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.88. Katılımcıların *gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi (Alt boyut 4)	Çocuk Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Var	338	4,59	0,639	-3,541	553	0,00*
	Yok	217	4,76	0,351			

* $p < 0,05$

Çizelge 5.88'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, çocuk sahibi olmayanların (Ort. 4.76, SS=0.351) gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi puanlarının çocuk sahibi olanlara (Ort. 4.59, SS=0.639) göre istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur [$t(553) = -3.541, p = 0.00$]. Bu durumda, H_0 hipotezi reddedilerek H_{23} hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır."

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları Çizelge 5.89'da sunulmuştur.

H₂₄: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H₀: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.89. Katılımcıların *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi (Alt boyut 5)	Çocuk Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Var	338	4,12	0,635	-2,193	553	0,029*
	Yok	217	4,25	0,706			

* $p < 0,05$

Çizelge 5.89'da sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, çocuk sahibi olmayanların (Ort. 4.25, SS=0.706) gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi puanlarının çocuk sahibi olanlara (Ort. 4.12, SS=0.635) göre istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur [$t(553) = -2.193, p = 0.029$]. Bu durumda, H_0 hipotezi reddedilerek H_{24} hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır."

Katılımcıların gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.90'da sunulmuştur.

H25: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.90. Katılımcıların gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi (Alt boyut 6)	Çocuk Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Var	338	4,16	0,540	0,459	553	0,646
	Yok	217	4,14	0,619			

Çizelge 5.90'da sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi puanlarında çocuk sahibi olanlarla (Ort. 4.16, SS=0.540) çocuk sahibi olmayanlar (Ort. 4.14, SS=0.619) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = 0.858, p = 0.391$]. Bu durumda, H25 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.91'de sunulmuştur.

H26: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.91. Katılımcıların *gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi (Alt boyut 7)	Çocuk Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Var	338	4,04	0,636	-2,212	553	0,027*
	Yok	217	4,16	0,574			

*p<0,05

Çizelge 5.91'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, çocuk sahibi olmayanların (Ort. 4.16, SS=0.574) gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi puanlarının çocuk sahibi olanlara (Ort. 4.04, SS=0.636) göre istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur [$t(553) = -2.212, p = 0.027$]. Bu durumda, H₀ hipotezi reddedilerek H₂₆ hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır."

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları Çizelge 5.92'de sunulmuştur.

H₂₇: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H₀: Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.92. Katılımcıların *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çocuk durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (bağımsız örneklem t-testi) sonuçları

Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi (Alt boyut 8)	Çocuk Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t testi		
					t	df	p
	Var	338	3,84	0,677	-1,099	553	0,272
	Yok	217	3,91	0,692			

Çizelge 5.92'de sunulan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi puanlarında çocuk sahibi olanlarla (Ort. 3.84, SS=0.677) çocuk sahibi olmayanlar (Ort. 3.91, SS=0.62) arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur [$t(553) = 1.099, p = 0.272$]. Bu durumda, H27 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Çocuk sahipliğine göre yapılan bağımsız örneklem t testinde "gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi", "gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi" ve "gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi" ölçek alt boyutlarında çocuk sahibi olanlar ve çocuk sahibi olmayanlar arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Bireylerin çocuk sahibi olduktan sonra yaşam tercihlerinde ve önceliklerinde meydana gelen değişimlerin kaçınılmaz olduğu saptamasında bulunulabilir. Bu kapsamda, çocukların eğitim, sağlık ve sosyal gelişimlerine yönelik kaygıların gözetim ile ilgili kaygıların bir adım önüne geçtiği düşünülebilir. Ayrıca, çoğunluğu yüksek öğrenim görmemiş çocuk sahibi ev hanımlarının; eğitim durumunda ve buna paralel olarak teknolojik bilgi birikiminde çocuk sahibi olanların çocuk sahibi olmayanların bir adım gerisinde kalmasına neden oldukları değerlendirilebilir. Bununla birlikte, toplumsal alanda cereyan etmekte olan iletişim teknolojilerindeki dönüşüm neticesinde, teknolojik bilgi birikimi ve teknolojik farkındalığı yüksek olan gençlerin çoğunun henüz çocuk sahibi olmaması da ortaya çıkan bu sonuçla ilişkilendirilebilir.

5.8.3.2.2. Tek yönlü ANOVA testi

Araştırmada kapsamında yaş, eğitim durumu, gelir durumu ve çalışma durumu değişkenleri ikiden fazla grupta kategorize edilmiştir. Bu bağlamda, söz konusu değişkenlerinin fark analizleri için tek yönlü ANOVA testi uygulanmıştır. "p" değerinin 0,05'ten küçük çıktığı ANOVA testlerinde farklılığın hangi gruptan kaynaklandığının tespit edilebilmesi için Post Hoc analizlere de başvurulmuştur. Bu kapsamda; varyanslar homojen dağıldıysa Tukey Post Hoc testi, varyanslar homojen dağılmadıysa Games-Howell Post Hoc testi tercih edilmiştir.

5.8.3.2.2.1. Yaşa göre tek yönlü ANOVA testi

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.93'te sunulmuştur.

H28: Katılımcıların yaşlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

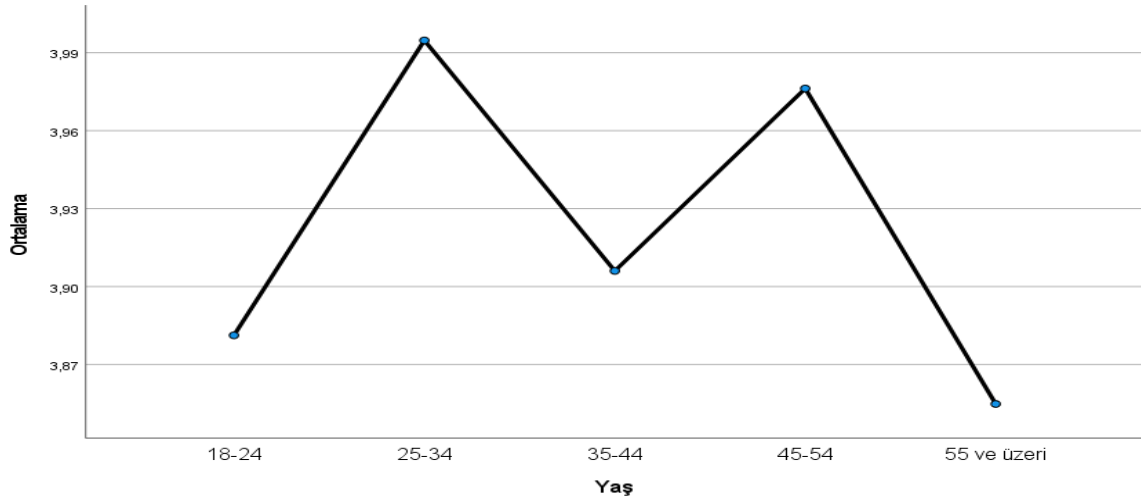
H0: Katılımcıların yaşlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.93. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Boyut	Yaş Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi		
					F	p	Tukey
Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı (Ölçeğin tamamı)	18-24	100	3,881	0,039	2,503	0,041*	(25-34) - (55 ve üzeri)
	25-34	143	3,994	0,032			
	35-44	144	3,906	0,033			
	45-54	75	3,976	0,042			
	55 ve üzeri	93	3,854	0,045			

*p<0,05

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.93'te sunulan varyans analizi sonucunda ($F=2.503$, $p=0.041$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık hesaplanmıştır. Bu durumda, H0 hipotezi reddedilerek H28 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların yaşlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır." Farklılığın kaynağının test edilmesinde varyanslar homojen dağıldığı için Post Hoc testlerden olan Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (25-34 yaş) - (55 yaş ve üzeri) şeklinde bulunmuştur. Söz konusu farklılık grafiksel olarak Şekil 5.20'de sunulmuştur.

Şekil 5.20. *Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğinin katılımcıların yaş gruplarına göre ortalamaları*

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.94'te sunulmuştur.

H29: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.94. *Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları*

Alt boyut 1	Yaş Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi	18-24	100	3,856	0,742	2,271	0,06
	25-34	143	4,061	0,644		
	35-44	144	3,955	0,721		
	45-54	75	3,978	0,586		
	55 ve üzeri	93	3,821	0,691		

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.94'te sunulan varyans analizi sonucunda ($F=2.271$, $p=0.06$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda H_{29} hipotezi reddedilerek H_0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.95'te sunulmuştur.

H₃₀: Katılımcıların yaşlarına göre gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H₀: Katılımcıların yaşlarına göre gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.95. Katılımcıların *gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 2	Yaş Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi	18-24	100	2,934	0,942	2,350	0,053
	25-34	143	3,180	0,998		
	35-44	144	2,868	0,882		
	45-54	75	3,133	1,052		
	55 ve üzeri	93	3,066	1,018		

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını

test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.95'te sunulan varyans analizi sonucunda ($F=2.350$, $p=0.053$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H30 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların yaşlarına göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.96'a sunulmuştur.

H31: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.96. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 3	Yaş Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi	18-24	100	3,805	0,712	1,456	0,214
	25-34	143	3,851	0,686		
	35-44	144	3,829	0,734		
	45-54	75	4,036	0,671		
	55 ve üzeri	93	3,884	0,636		

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.96'da sunulan varyans analizi sonucunda ($F=1.456$, $p=0.214$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H31 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul

edilmiştir: "Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.97'de sunulmuştur.

H32: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

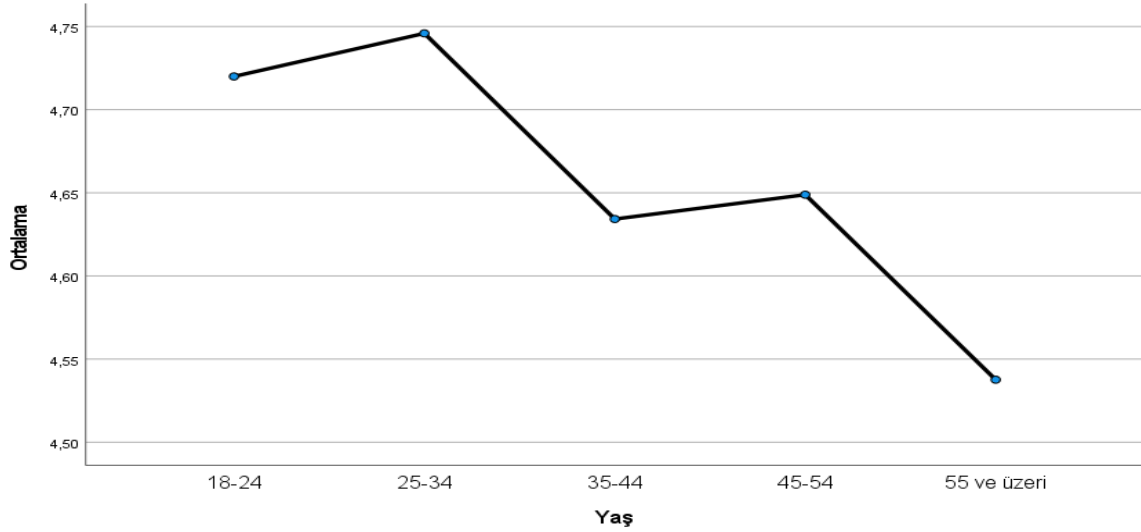
H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.97. Katılımcıların *gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt Boyut 4	Yaş Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi		
					F	p	Games-Howell
Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi	18-24	100	4,720	0,363	2,418	0,048*	(25-34) - (55 ve üzeri)
	25-34	143	4,745	0,355			
	35-44	144	4,634	0,718			
	45-54	75	4,648	0,427			
	55 ve üzeri	93	4,537	0,712			

*p<0,05

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.97'de sunulan varyans analizi sonucunda ($F=2.418$, $p=0.048$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık hesaplanmıştır. Bu durumda, H0 hipotezi reddedilerek H32 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların yaşlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır." Farklılığın kaynağının test edilmesinde varyanslar homojen dağılmadığı için Post Hoc testlerden olan Games-Howell testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (25-34 yaş) - (55 yaş ve üzeri) şeklinde bulunmuştur. Söz konusu farklılık grafiksel olarak Şekil 5.21'de sunulmuştur.

Şekil 5.21. *Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi* ölçek alt boyutunun katılımcıların yaş gruplarına göre ortalamaları

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.98'de sunulmuştur.

H33: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.98. Katılımcıların *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 5	Yaş Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi	18-24	100	4,216	0,755	0,782	0,537
	25-34	143	4,226	0,657		
	35-44	144	4,108	0,690		
	45-54	75	4,200	0,468		
	55 ve üzeri	93	4,132	0,677		

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek

amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.98'de sunulan varyans analizi sonucunda ($F=0.782$, $p=0.537$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H33 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.99'da sunulmuştur.

H34: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

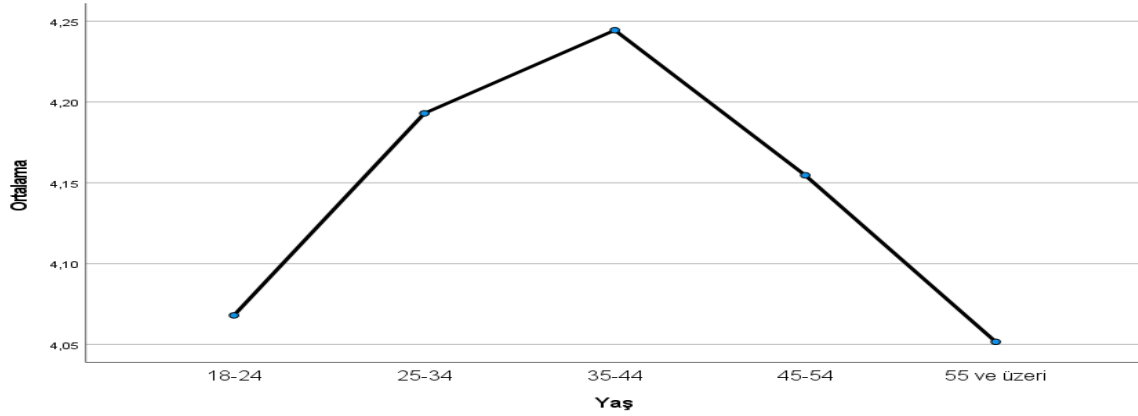
Çizelge 5.99. Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt Boyut 6	Yaş Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi		
					F	p	Games-Howell
Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi	18-24	100	4,068	0,666	2,397	0,049*	(35-44) - (55 ve üzeri)
	25-34	143	4,193	0,520			
	35-44	144	4,244	0,565			
	45-54	75	4,154	0,498			
	55 ve üzeri	93	4,051	0,588			

* $p<0,05$

Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.99'da sunulan varyans analizi sonucunda ($F=2.397$, $p=0.049$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık hesaplanmıştır. Bu durumda, H0 hipotezi reddedilerek H34 hipotezi kabul edilmiştir: " Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır."

Farklılığın kaynağının test edilmesinde varyanslar homojen dağılmadığı için Post Hoc testlerden olan Games-Howell testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (35-44 yaş) - (55 yaş ve üzeri) şeklinde bulunmuştur. Söz konusu farklılık grafiksel olarak Şekil 5.22'de sunulmuştur.

Şekil 5.22. Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutunun katılımcıların yaş gruplarına göre ortalamaları

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.100'de sunulmuştur.

H35: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.100. Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 7	Yaş Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi	18-24	100	4,110	0,608	1,136	0,338
	25-34	143	4,122	0,559		
	35-44	144	4,064	0,652		
	45-54	75	4,166	0,584		
	55 ve üzeri	93	3,986	0,665		

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.100'de sunulan varyans analizi sonucunda ($F=1.136$, $p=0.338$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H35 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların yaşlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.101'de sunulmuştur.

H36: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.101. Katılımcıların *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 8	Yaş Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi	18-24	100	3,813	0,726	2,278	0,060
	25-34	143	3,948	0,690		
	35-44	144	3,949	0,631		
	45-54	75	3,848	0,639		
	55 ve üzeri	93	3,720	0,717		

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını

test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.101'de sunulan varyans analizi sonucunda ($F=2.278$, $p=0.060$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H36 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların yaşlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Yaşa göre yapılan tek yönlü ANOVA testinde "gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi" ve "gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi" ölçek alt boyutlarında yaş grupları arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Her iki alt ölçekte de 55 ve üzeri yaş grubunda olan kişilerin etik ve kişisel bilgilerin ele geçirildiğine yönelik kaygılarının diğer yaş gruplarına göre daha az olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. İçinde yaşadığımız çağda gözetim artık dijital bir kavrama dönüşmüştür. Bu kapsamda; cep telefonu, bilgisayar, kredi kartı ve yolcu kartı gibi araçlarla elektronik alışveriş platformları, elektronik devlet uygulamaları, sosyal medya ve elektronik posta gibi uygulamaları kullanan kişiler gözetimin direkt olarak hedefindedir. 55 yaş ve üzerinde olan kişilerinin etik ve kişisel bilgilerin ele geçirilmesi bağlamında oluşan gözetim kaygılarının diğer yaş gruplarına oranla daha düşük seviyede olmasının nedeninin, yukarıda bahsedilen araç ve uygulamaları diğer yaş grupları kadar yoğun bir şekilde kullanmamaları olduğu değerlendirilebilir. Yukarıda belirtilen ölçek alt boyutlarında oluşan anlamlı farklılığın ölçeğin tamamına da etki ettiği sonucuna ulaşılabilmektedir.

5.8.3.2.2.2. Eğitim durumuna göre tek yönlü ANOVA testi

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.102'de sunulmuştur.

H37: Katılımcıların eğitim durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.102. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Boyut	Eğitim Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı (Ölçeğin tamamı)	Ortaokul ve altı	39	3,876	0,372	0,833	0,504
	Lise	136	3,899	0,378		
	Ön lisans	49	3,885	0,414		
	Lisans	268	3,938	0,410		
	Yüksek lisans ve üzeri	63	3,985	0,415		

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin eğitim durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.102'de sunulan varyans analizi sonucunda (**$F=0.833$, $p=0.504$**) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H37 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların eğitim durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.103'te sunulmuştur.

H38: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.103. Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 1	Eğitim Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi	Ortaokul ve altı	39	3,989	0,556	1,277	0,278
	Lise	136	3,873	0,722		
	Ön lisans	49	3,808	0,723		
	Lisans	268	3,985	0,664		
	Yüksek lisans ve üzeri	63	4,012	0,743		

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.103'te sunulan varyans analizi sonucunda ($F=1.277$, $p=0.278$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H38 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.104'te sunulmuştur.

H39: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.104. Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 2	Eğitim Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi	Ortaokul ve altı	39	2,820	1,306	1,204	0,308
	Lise	136	2,952	0,992		
	Ön lisans	49	3,151	0,813		
	Lisans	268	3,092	0,943		
	Yüksek lisans ve üzeri	63	2,961	0,946		

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.104'te sunulan varyans analizi sonucunda (**$F=1.204$, $p=0.308$**) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H_{39} hipotezi reddedilerek H_0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.105'te sunulmuştur.

H₄₀: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H₀: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.105. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 3	Eğitim Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi	Ortaokul ve altı	39	3,891	0,675	0,541	0,706
	Lise	136	3,922	0,644		
	Ön lisans	49	3,882	0,741		
	Lisans	268	3,824	0,696		
	Yüksek lisans ve üzeri	63	3,908	0,775		

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.105'te sunulan varyans analizi sonucunda ($F=0.541$, $p=0.706$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H_0 hipotezi reddedilerek H_1 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.106'da sunulmuştur.

H₄₁: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H₀: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.106. Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 4	Eğitim Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi	Ortaokul ve altı	39	4,444	0,672	2,308	0,057
	Lise	136	4,617	0,525		
	Ön lisans	49	4,693	0,615		
	Lisans	268	4,706	0,509		
	Yüksek lisans ve üzeri	63	4,698	0,612		

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.106'da sunulan varyans analizi sonucunda ($F=2.308$, $p=0.057$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H_{41} hipotezi reddedilerek H_0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.107'de sunulmuştur.

H₄₂: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H₀: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.107. Katılımcıların *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 5	Eğitim Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi	Ortaokul ve altı	39	4,145	0,560	1,016	0,398
	Lise	136	4,181	0,677		
	Ön lisans	49	4,000	0,775		
	Lisans	268	4,196	0,658		
	Yüksek lisans ve üzeri	63	4,222	0,644		

Katılımcıların *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.107'de sunulan varyans analizi sonucunda (**$F=1.016$, $p=0.398$**) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H₄₂ hipotezi reddedilerek H₀ hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların eğitim durumlarına göre *gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri* arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların *gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.108'de sunulmuştur.

H₄₃: Katılımcıların eğitim durumlarına göre *gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri* arasında bir farklılık vardır.

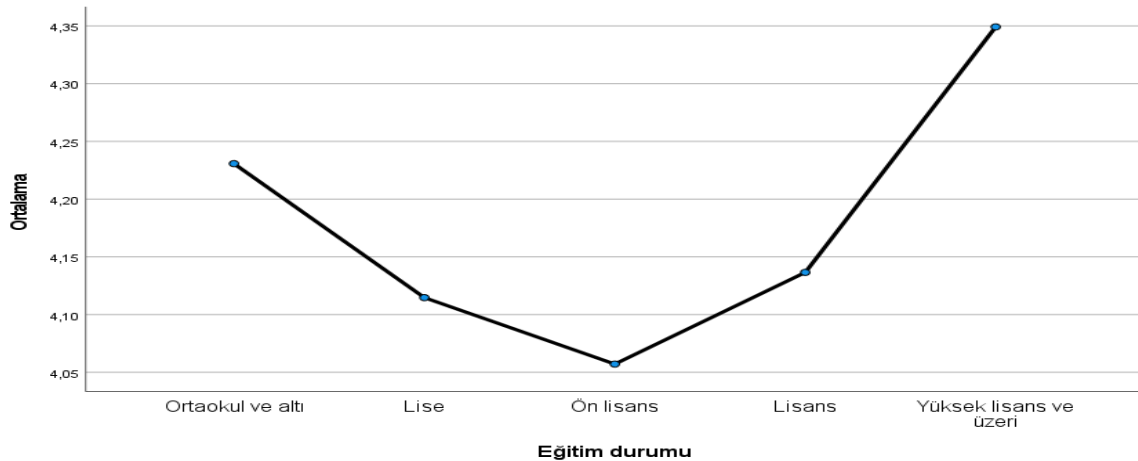
H₀: Katılımcıların eğitim durumlarına göre *gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri* arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.108. Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 6	Eğitim Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi		
					F	p	Tukey
Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi	Ortaokul ve altı	39	4,230	0,505	2,61	0,035*	(Yüksek lisans ve üzeri) - (Ön lisans)
	Lise	136	4,114	0,561			
	Ön lisans	49	4,057	0,585			
	Lisans	268	4,136	0,605			
	Yüksek lisans ve üzeri	63	4,349	0,428			

* $p < 0,05$

Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.108'de sunulan varyans analizi sonucunda ($F=2.61$, $p=0.035$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık hesaplanmıştır. Bu durumda, H_0 hipotezi reddedilerek H_3 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır." Farklılığın kaynağının test edilmesinde varyanslar homojen dağıldığı için Post Hoc testlerden olan Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (25-34 yaş) - (55 yaş ve üzeri) şeklinde bulunmuştur. Söz konusu farklılık grafiksel olarak Şekil 5.23'te sunulmuştur.

Şekil 5.23. Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutunun katılımcıların eğitim durumu gruplarına göre ortalamaları

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.109'da sunulmuştur.

H44: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.109. Katılımcıların *gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 7	Eğitim Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi	Ortaokul ve altı	39	3,935	0,558	0,936	0,443
	Lise	136	4,082	0,608		
	Ön lisans	49	4,137	0,542		
	Lisans	268	4,085	0,638		
	Yüksek lisans ve üzeri	63	4,166	0,615		

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.109'da sunulan varyans analizi sonucunda (**$F=0.936$, $p=0.443$**) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H44 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.110'da sunulmuştur.

H45: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.110. Katılımcıların *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 8	Eğitim Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi	Ortaokul ve altı	39	3,923	0,754	1,023	0,395
	Lise	136	3,882	0,654		
	Ön lisans	49	3,700	0,660		
	Lisans	268	3,874	0,677		
	Yüksek lisans ve üzeri	63	3,947	0,738		

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin eğitim durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.110'da sunulan varyans analizi sonucunda ($F=1.023$; $p=0.395$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H45 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların eğitim durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Eğitim durumuna göre yapılan tek yönlü ANOVA testinde "gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi" ölçek alt boyutunda yaş grupları arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Kişisel bilgilerin ele geçirildiğine yönelik farkındalık yüksek lisans ve üzeri eğitim seviyesinde olanlarda en yüksek değerde iken; ön lisans eğitim seviyesinde olanlarda ise en alt değerdedir. Ön lisans eğitim seviyesinde olanların farkındalık düzeylerinin lise, ortaokul ve altı eğitim seviyesinde olanlardan düşük olması oldukça dikkate değerdir. Ön lisans eğitim seviyesinde olan katılımcıların bir kısmının eğitimli olduklarını düşünmelerine rağmen, gerçekte kendilerini geliştiremedikleri ve

özellikle dijital gözetim uygulamalarının yoğunluğunun farkında olmadıkları düşünülebilir. Bu noktada, bir ara eğitim seviyesi olarak değerlendirilebilecek ve birçoğu sınavsız ya da çok düşük puanlarla öğrenci kabul eden ön lisans kurumlarının kişiye toplumsal süreçler bağlamında ne kadar katkı sunduğu tartışılabilir.

5.8.3.2.2.3. Gelir durumuna göre tek yönlü ANOVA testi

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.111'de sunulmuştur.

H₄₆: Katılımcıların gelir düzeylerine göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

H₀: Katılımcıların gelir düzeylerine göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.111. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Boyut	Gelir Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı (Ölçeğin tamamı)	Gelirim yok	120	3,905	0,355	1,406	0,231
	1-1999 TL	42	3,818	0,446		
	2000-3999 TL	115	3,923	0,412		
	4000-5999 TL	146	3,925	0,430		
	6000 TL ve üzeri	132	3,978	0,378		

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin gelir durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.111'de sunulan varyans analizi sonucunda (**F=1.406, p=0.231**) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir

farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H46 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların gelir düzeylerine göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.112'de sunulmuştur.

H47: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.112. Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 1	Gelir Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi	Gelirim yok	120	3,878	0,642	0,970	0,423
	1-1999 TL	42	3,919	0,721		
	2000-3999 TL	115	3,956	0,712		
	4000-5999 TL	146	3,916	0,701		
	6000 TL ve üzeri	132	4,037	0,677		

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.112'de sunulan varyans analizi sonucunda ($F=0.970$, $p=0.423$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H47 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.113'de sunulmuştur.

H48: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.113. Katılımcıların *gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 2	Gelir Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi	Gelirim yok	120	3,083	0,942	1,602	0,172
	1-1999 TL	42	2,690	1,056		
	2000-3999 TL	115	3,031	1,034		
	4000-5999 TL	146	3,104	0,978		
	6000 TL ve üzeri	132	3,00	0,911		

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.113'te sunulan varyans analizi sonucunda ($F=1,602$, $p=0,172$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H48 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.114'te sunulmuştur.

H49: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.114. Katılımcıların *gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 3	Gelir Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi	Gelirim yok	120	3,877	0,713	0,448	0,774
	1-1999 TL	42	3,791	0,746		
	2000-3999 TL	115	3,887	0,633		
	4000-5999 TL	146	3,911	0,705		
	6000 TL ve üzeri	132	3,820	0,706		

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.114'te sunulan varyans analizi sonucunda (**$F=0.448$, $p=0.774$**) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H49 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.115'te sunulmuştur.

H₅₀: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H₀: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.115. Katılımcıların *gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 4	Gelir Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi	Gelirim yok	120	4,580	0,588	1,154	0,330
	1-1999 TL	42	4,666	0,429		
	2000-3999 TL	115	4,681	0,474		
	4000-5999 TL	146	4,662	0,610		
	6000 TL ve üzeri	132	4,727	0,539		

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi **ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin** gelir durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.115'te sunulan varyans analizi sonucunda (**$F=1.154$, $p=0.330$**) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H₅₀ hipotezi reddedilerek H₀ hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.116'da sunulmuştur.

H₅₁: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H₀: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.116. Katılımcıların *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 5	Gelir Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi	Gelirim yok	120	4,194	0,653	0,767	0,547
	1-1999 TL	42	4,166	0,881		
	2000-3999 TL	115	4,188	0,569		
	4000-5999 TL	146	4,098	0,681		
	6000 TL ve üzeri	132	4,23	0,664		

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.116'da sunulan varyans analizi sonucunda (**$F=0.767$, $p=0.547$**) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H₅₁ hipotezi reddedilerek H₀ hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.117'de sunulmuştur.

H52: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

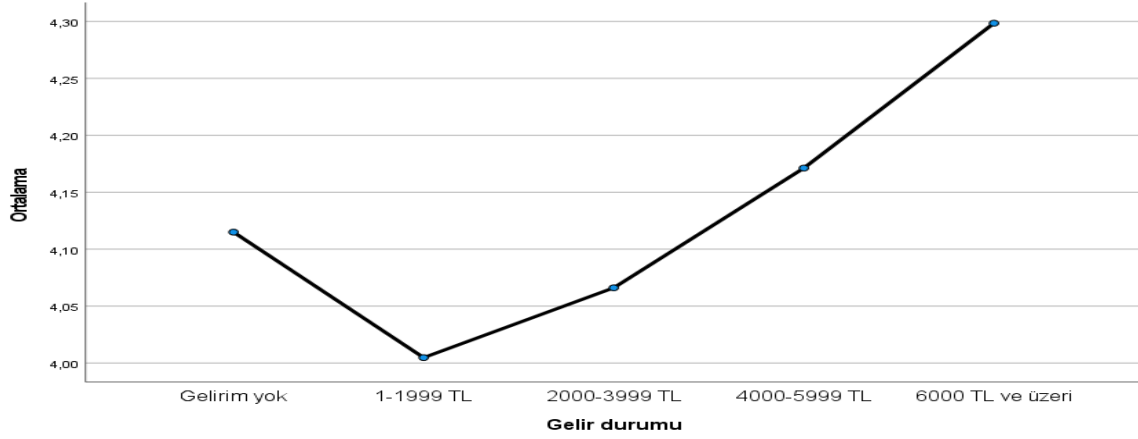
H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.117. Katılımcıların *gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 6	Gelir Durumu Grubu	N	Ort.	S.S.	ANOVA Testi		
					F	p	Tukey
Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi	Gelirim yok	120	4,115	0,587	3,74	0,005	(6000 TL ve üzeri) - (1-1999 TL)
	1-1999 TL	42	4,004	0,654			
	2000-3999 TL	115	4,066	0,629			
	4000-5999 TL	146	4,171	0,498			
	6000 TL ve üzeri	132	4,298	0,530			

* $p < 0,05$

Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.117'de sunulan varyans analizi sonucunda ($F=3.740$, $p=0.005$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık hesaplanmıştır. Bu durumda, H0 hipotezi reddedilerek H52 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır." Farklılığın kaynağının test edilmesinde varyanslar homojen dağıldığı için Post Hoc testlerden olan Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (6000 TL ve üzeri) - (1-1999 TL) şeklinde bulunmuştur. Söz konusu farklılık Şekil 5.24'te sunulmuştur.

Şekil 5.24. Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutunun katılımcıların gelir durumu gruplarına göre ortalamaları

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.118'de sunulmuştur.

H53: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.118. Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 7	Gelir Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi	Gelirim yok	120	4,066	0,602	0,581	0,677
	1-1999 TL	42	4,035	0,588		
	2000-3999 TL	115	4,115	0,567		
	4000-5999 TL	146	4,049	0,703		
	6000 TL ve üzeri	132	4,143	0,573		

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans

analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.118'de sunulan varyans analizi sonucunda ($F=0.581$, $p=0.677$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H53 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.119'da sunulmuştur.

H54: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.119. Katılımcıların *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 8	Gelir Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi	Gelirim yok	120	3,833	0,706	0,930	0,446
	1-1999 TL	42	3,769	0,787		
	2000-3999 TL	115	3,884	0,702		
	4000-5999 TL	146	3,847	0,655		
	6000 TL ve üzeri	132	3,959	0,640		

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin gelir durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.119'da sunulan varyans analizi sonucunda ($F=0.930$, $p=0.446$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H54 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların gelir düzeylerine göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Gelir durumuna göre yapılan tek yönlü ANOVA testinde "gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi" ölçek alt boyutunda gelir grupları arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Kişisel bilgilerin ele geçirildiğine yönelik farkındalık 6000 TL ve üzeri geliri olanlarda en yüksek değerde iken; 1-1999 TL geliri olanlarda ise en alt değerdedir. Gelir düzeyi ile eğitim düzeyi arasında doğrusal bir ilişki olduğu değerlendirilebilir. Bu kapsamda, 6000 TL ve üzeri geliri olanların birçoğunun eğitim seviyesinin lisans ve üzeri; 1-1999 TL geliri olanların birçoğunun eğitim seviyesinin ön lisans ve altı olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, gelir düzeyleri arasında gözetimde kişisel verilerin ele geçirilmesi bağlamında oluşan anlamlı farklılığın eğitimle seviyesi ile ilişkilendirilebileceği yönünde bir çıkarımda bulunulabilir.

5.8.3.2.2.4. Çalışma durumuna göre tek yönlü ANOVA testi

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.120'de sunulmuştur.

H55: Katılımcıların çalışma durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık vardır

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.120. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Boyut	Çalışma Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı (Ölçeğin tamamı)	Öğrenci	77	3,913	0,436	1,304	0,261
	Kamu çalışanı	159	3,961	0,407		
	Özel sektör çalış.	130	3,933	0,393		
	Ev hanımı	50	3,824	0,369		
	Emekli	75	3,875	0,405		
	Diğer	64	3,969	0,368		

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğine katılma düzeylerinin çalışma durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.120'de sunulan varyans analizi sonucunda ($F=1.304$, $p=0.261$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H55 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çalışma durumlarına göre yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.121'de sunulmuştur.

H56: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.121. Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 1	Çalışma Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi	Öğrenci	77	3,872	0,812	2,227	0,05
	Kamu çalışanı	159	3,981	0,687		
	Özel sektör çalış.	130	4,009	0,641		
	Ev hanımı	50	3,764	0,613		
	Emekli	75	3,829	0,714		
	Diğer	64	4,093	0,597		

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test

olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.121'e sunulan varyans analizi sonucunda ($F=2.227$, $p=0.05$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H56 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiyen vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait sonuçları Çizelge 5.122'e sunulmuştur.

H57: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiyen vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiyen vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.122. Katılımcıların *gözetim durumunda teknolojiyen vazgeçme düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 2	Çalışma Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetim durumunda teknolojiyen vazgeçme düşüncesi	Öğrenci	77	3,026	0,963	0,590	0,707
	Kamu çalışanı	159	3,055	0,997		
	Özel sektör çalış.	130	2,972	0,936		
	Ev hanımı	50	3,168	1,028		
	Emekli	75	3,093	0,932		
	Diğer	64	2,903	1,032		

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiyen vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.122'de sunulan varyans analizi sonucunda ($F=0.590$, $p=0.707$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H57 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir:

"Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.123'te sunulmuştur.

H58: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.123. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 3	Çalışma Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi	Öğrenci	77	3,759	0,712	0,688	0,633
	Kamu çalışanı	159	3,880	0,746		
	Özel sektör çalış.	130	3,865	0,658		
	Ev hanımı	50	3,855	0,803		
	Emekli	75	3,966	0,596		
	Diğer	64	3,867	0,637		

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.123'te sunulan varyans analizi sonucunda ($F=0.688$, $p=0.633$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H58 hipotezi reddedilerek H0

hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz Çizelge 5.124'te sunulmuştur.

H59: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

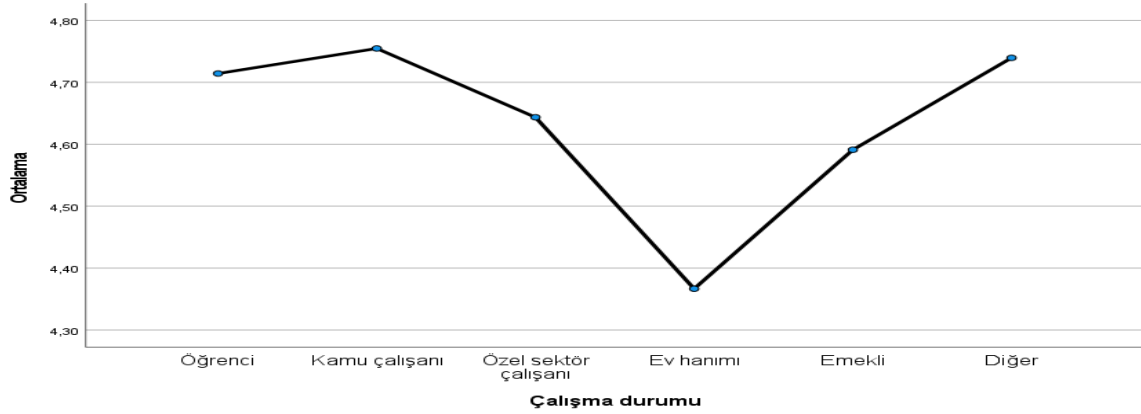
Çizelge 5.124. Katılımcıların *gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 4	Çalışma Durumu Grubu	N	Ort.	S.S.	ANOVA Testi		
					F	p	Games-Howell
Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi	Öğrenci	77	4,714	0,361	4,591	0,00*	(Kamu çalışanı) - (Ev hanımı)
	Kamu çalışanı	159	4,754	0,455			
	Özel sektör çalış.	130	4,643	0,573			
	Ev hanımı	50	4,366	0,800			
	Emekli	75	4,591	0,687			
	Diğer	64	4,739	0,391			

* $p < 0,05$

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.124'te sunulan varyans analizi sonucunda ($F=4.591$, $p=0.00$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Bu durumda, H0 hipotezi reddedilerek H59 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri

arasında bir farklılık vardır." Farklılığın yönü (kamu çalışanı) - (ev hanımı) şeklinde bulunmuştur. Söz konusu farklılık Şekil 5.25'te sunulmuştur.

Şekil 5.25. Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutunun katılımcıların çalışma durumu gruplarına göre ortalamaları

Katılımcıların *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.125'te sunulmuştur.

H60: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.125. Katılımcıların *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 5	Çalışma Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi	Öğrenci	77	4,229	0,809	0,587	0,710
	Kamu çalışanı	159	4,178	0,637		
	Özel sektör çalış.	130	4,197	0,622		
	Ev hanımı	50	4,093	0,624		
	Emekli	75	4,088	0,615		
	Diğer	64	4,218	0,730		

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.125'te sunulan varyans analizi sonucunda ($F=0.587$, $p=0.710$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H_0 hipotezi reddedilerek H_1 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.126'da sunulmuştur.

H₆₁: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H₀: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.126. Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 6	Çalışma Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi	Öğrenci	77	4,132	0,721	2,052	0,070
	Kamu çalışanı	159	4,207	0,569		
	Özel sektör çalış.	130	4,193	0,498		
	Ev hanımı	50	4,024	0,502		
	Emekli	75	4,018	0,616		
	Diğer	64	4,234	0,485		

Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.126'da sunulan varyans analizi sonucunda

($F=2.052$, $p=0.070$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H61 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir: "Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.127'de sunulmuştur.

H62: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.127. Katılımcıların *gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 7	Çalışma Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi	Öğrenci	77	4,126	0,613	0,851	0,514
	Kamu çalışanı	159	4,135	0,613		
	Özel sektör çalış.	130	4,088	0,638		
	Ev hanımı	50	3,960	0,651		
	Emekli	75	4,023	0,624		
	Diğer	64	4,101	0,532		

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.127'de sunulan varyans analizi sonucunda ($F=0.851$, $p=0.514$) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H62 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir:

"Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz sonuçları Çizelge 5.128'de sunulmuştur.

H63: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık vardır.

H0: Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur.

Çizelge 5.128. Katılımcıların *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu değişkenine göre farklılıklarına ait analiz (tek yönlü ANOVA testi) sonuçları

Alt boyut 8	Çalışma Durumu Grubu	N	Ort.	Std. Sapma	ANOVA Testi	
					F	p
Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi	Öğrenci	77	3,900	0,764	2,183	0,055
	Kamu çalışanı	159	3,897	0,644		
	Özel sektör çalış.	130	3,887	0,603		
	Ev hanımı	50	3,653	0,718		
	Emekli	75	3,773	0,751		
	Diğer	64	4,036	0,685		

Katılımcıların gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerinin çalışma durumu gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çizelge 5.128'de sunulan varyans analizi sonucunda (**$F=2.183$, $p=0.055$**) istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, H63 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir:

"Katılımcıların çalışma durumlarına göre gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşünceleri arasında bir farklılık yoktur."

Çalışma durumuna göre yapılan tek yönlü ANOVA testinde "gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi" ölçek alt boyutunda meslek grupları arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Gözetimin etik olması gerektiğine yönelik farkındalık kamu çalışanlarında en yüksek değerde iken; ev hanımı olanlarda ise en alt değerdedir. Bu bağlamda, çoğunluğu yüksek öğrenim görmemiş olan ve yaşamının büyük bir kısmını hane içinde sosyal hayattan uzak olarak geçiren ev hanımlarının; olgu ve süreçleri etik olarak sorgulama yeteneklerinin diğer meslek gruplarına göre daha düşük olduğu düşünülebilir. Ev hanımların -kendilerine yüklenen roller nedeniyle- kamusal meselelerle ilgili tartışmalardan ziyade çocuk bakımı, temizlik, yemek gibi gündelik hane içi işlerle ilgilenmek durumunda bırakılmaları bu duruma sebep olan başka bir etken olarak görülebilir.

5.8.3.3. Korelasyon analizi

Araştırmada yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeği ve ölçek alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için parametrik testlerden olan Pearson korelasyon testi uygulanmıştır. Ölçek toplamı ve ölçek alt boyutları arasındaki ilişkiye yönelik analiz sonuçları Çizelge 5.129'da sunulmuştur.

Çizelge 5.129. Ölçek ve ölçek alt boyutları arasındaki ilişkiye yönelik analiz (Pearson korelasyon testi) sonuçları

Boyut	Test	ÖT	AB 1	AB 2	AB 3	AB 4	AB 5	AB 6	AB 7	AB 8
Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı (Ölçek toplamı)	r	-	,745**	,414**	,578**	,354**	,594**	,672**	,676**	,630**
	p		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	N		555	555	555	555	555	555	555	555
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi (AB 1)	r	-	-	,033	,390**	,199**	,430**	,551**	,446**	,498**
	p			,444	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	N			555	555	555	555	555	555	555
Gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşüncesi (AB 2)	r	-	-	-	,109**	,014	,001	-,046	,076	-,029
	p				,010	,746	,979	,281	,074	,498
	N				555	555	555	555	555	555
Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi (AB 3)	r	-	-	-	-	,108*	,163**	,261**	,404**	,254**
	p					,011	,000	,000	,000	,000
	N					555	555	555	555	555
Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi (AB 4)	r	-	-	-	-	-	,194**	,191**	,245**	,153**
	p						,000	,000	,000	,000
	N						555	555	555	555
Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi (AB 5)	r	-	-	-	-	-	-	,465**	,409**	,503**
	p							,000	,000	,000
	N							555	555	555
Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi (AB 6)	r	-	-	-	-	-	-	-	,411**	,543**
	p								,000	,000
	N								555	555
Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi (AB 7)	r	-	-	-	-	-	-	-	-	,385**
	p									,000
	N									555
Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi (AB 8)	r	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	p									
	N									

* p<0,05

** p<0,01

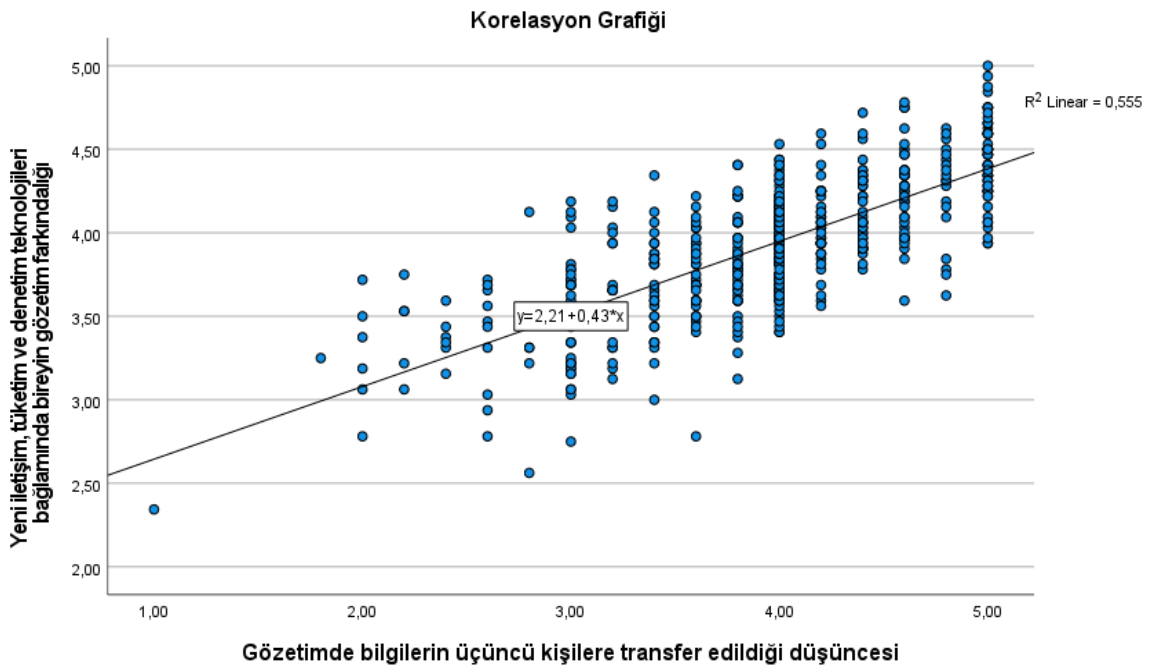
Kaya'ya (2018) göre; korelasyon katsayısının 0,00 olması değişkenler arasında ilişki olmadığı, $\pm 0,01$ ile $\pm 0,29$ arasında olması değişkenler arasında düşük düzeyde bir ilişki olduğu, $\pm 0,30$ ile $\pm 0,70$ arasında olması değişkenler arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu, $\pm 0,71$ ile $\pm 0,99$ arasında olması değişkenler arasında yüksek düzeyde bir ilişki olduğu, ± 1 olması ise değişkenler arasında mükemmel bir ilişki olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Korelasyon katsayısının negatif olması, değişkenler arasında negatif doğrusal bir ilişki

olduğu; pozitif olması ise değişkenler arası pozitif doğrusal bir ilişki olduğu anlamını taşımaktadır.

H64: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, yüksek seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.745$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H64 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.26'da sunulmuştur.

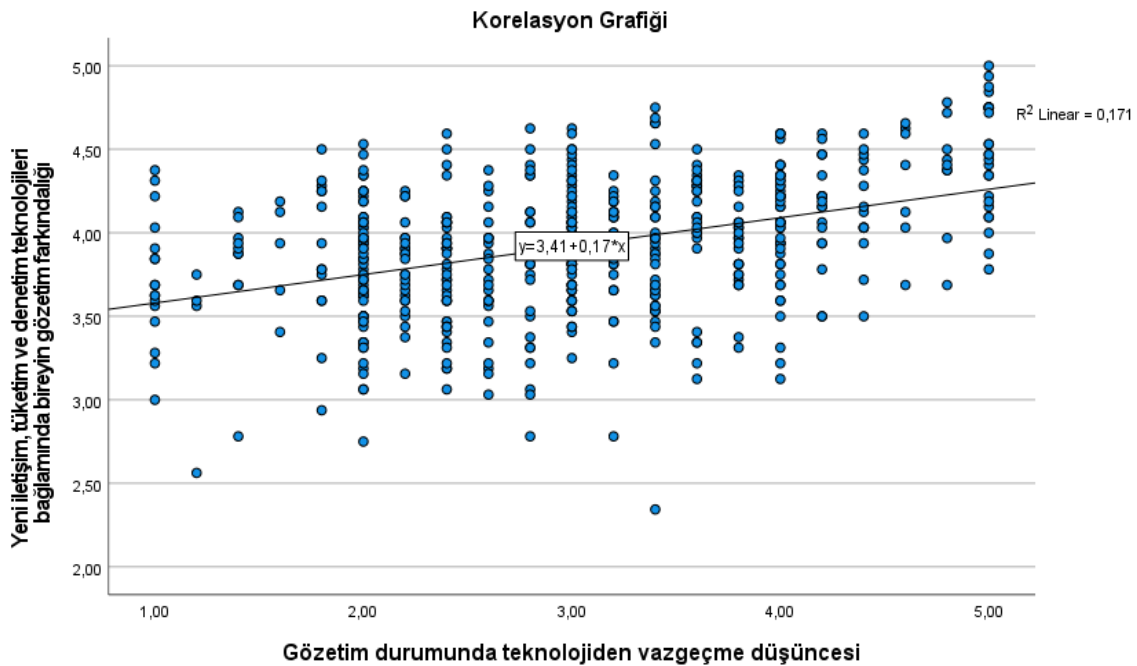
Şekil 5.26. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.26'da görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %55,5'i ($R^2_{Linear}=0.555$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H65: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.414$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H65 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.27'da sunulmuştur.

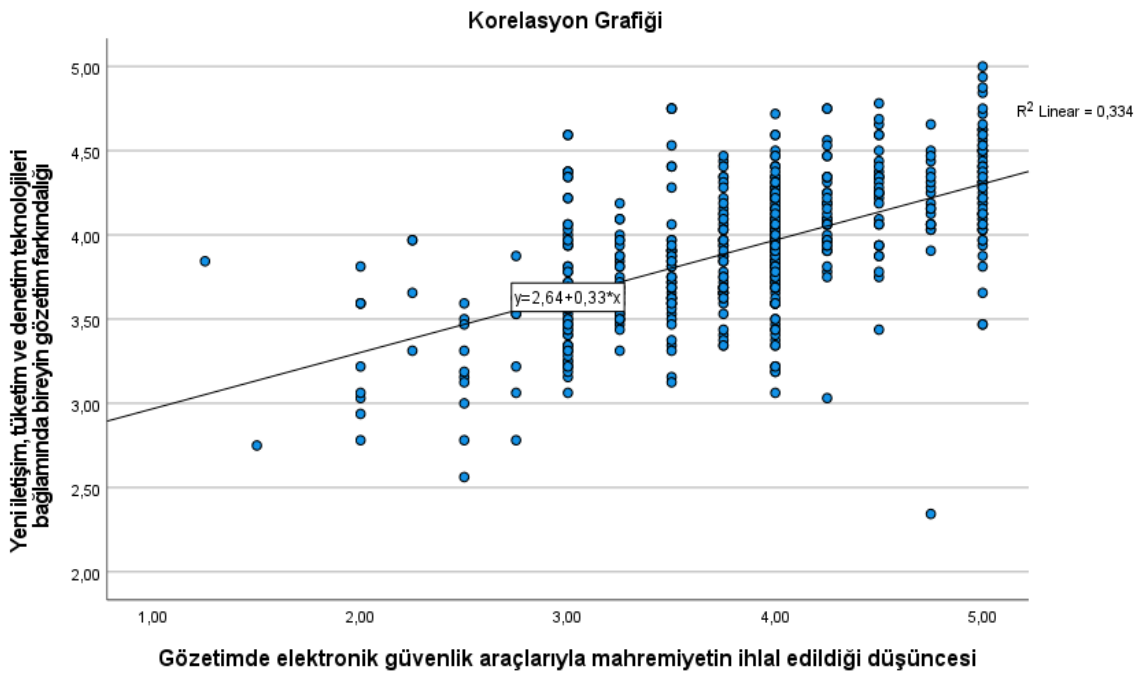
Şekil 5.27. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.27'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %17,1'i ($R^2_{Linear}=0.171$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H66: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.578$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H66 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.28'de sunulmuştur.

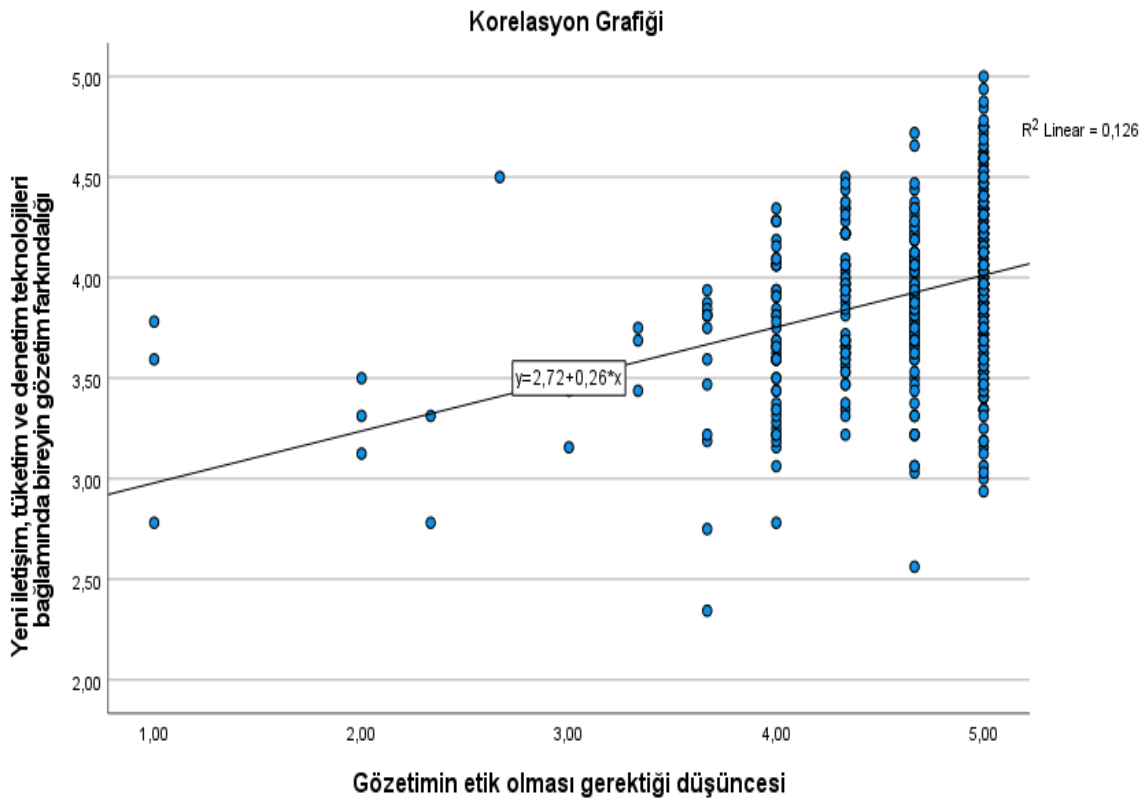
Şekil 5.28. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.28'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %33,4'ü ($R^2_{Linear}=0.334$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H67: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.354$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H67 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.29'da sunulmuştur.

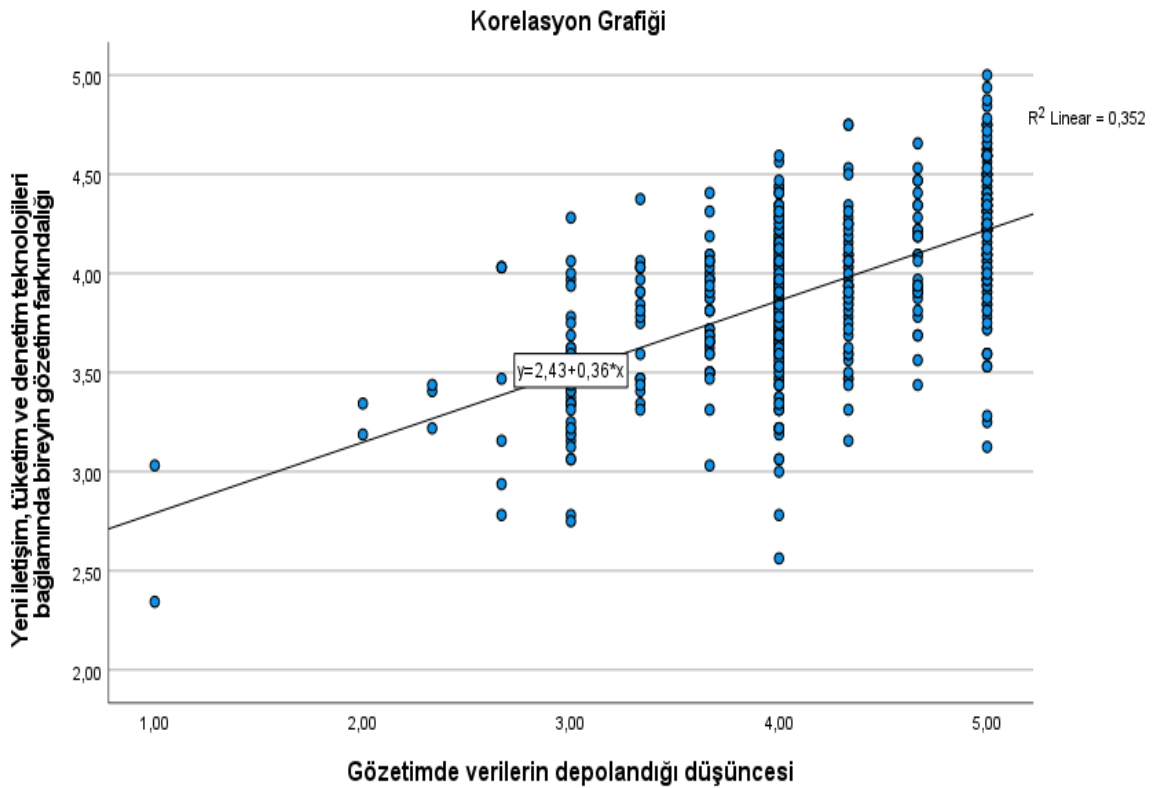
Şekil 5.29. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.29'da görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %12,6'sı ($R^2_{Linear}=0.126$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H68: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalıkları ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.594$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H68 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.30'da sunulmuştur.

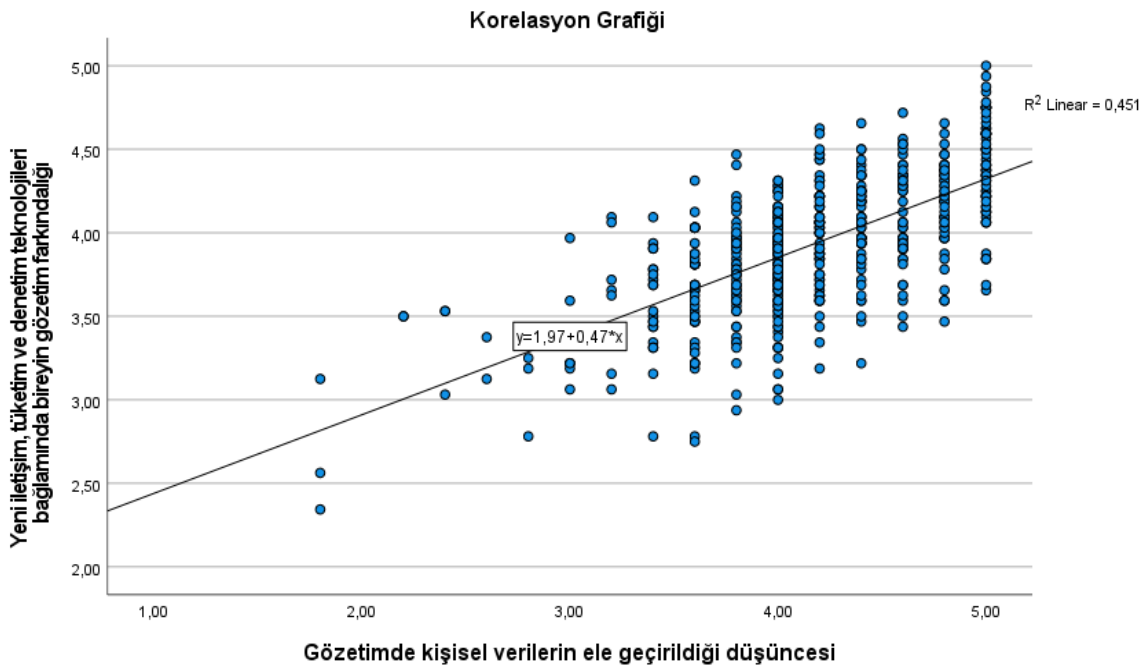
Şekil 5.30. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.30'da görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %35,2'si ($R^2_{Linear}=0.352$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H69: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.672$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H69 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.31'de sunulmuştur.

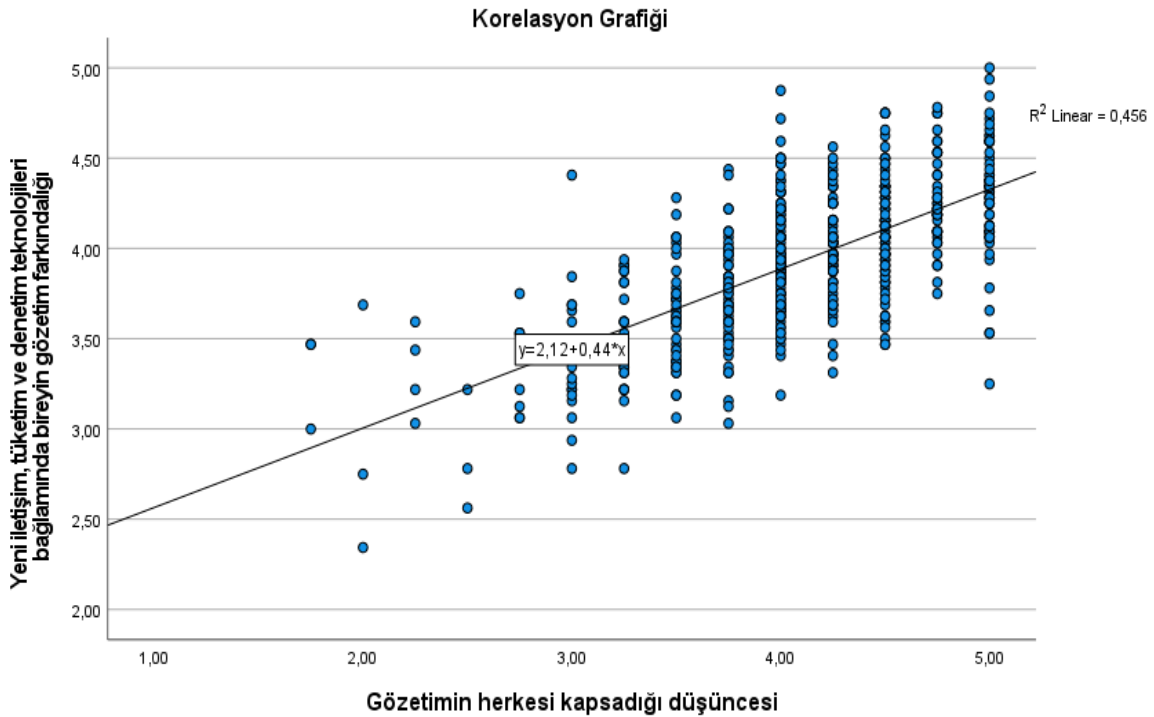
Şekil 5.31. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimde kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.31'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %45,1'i ($R^2_{Linear}=0.451$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H70: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.676$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H70 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.32'de sunulmuştur.

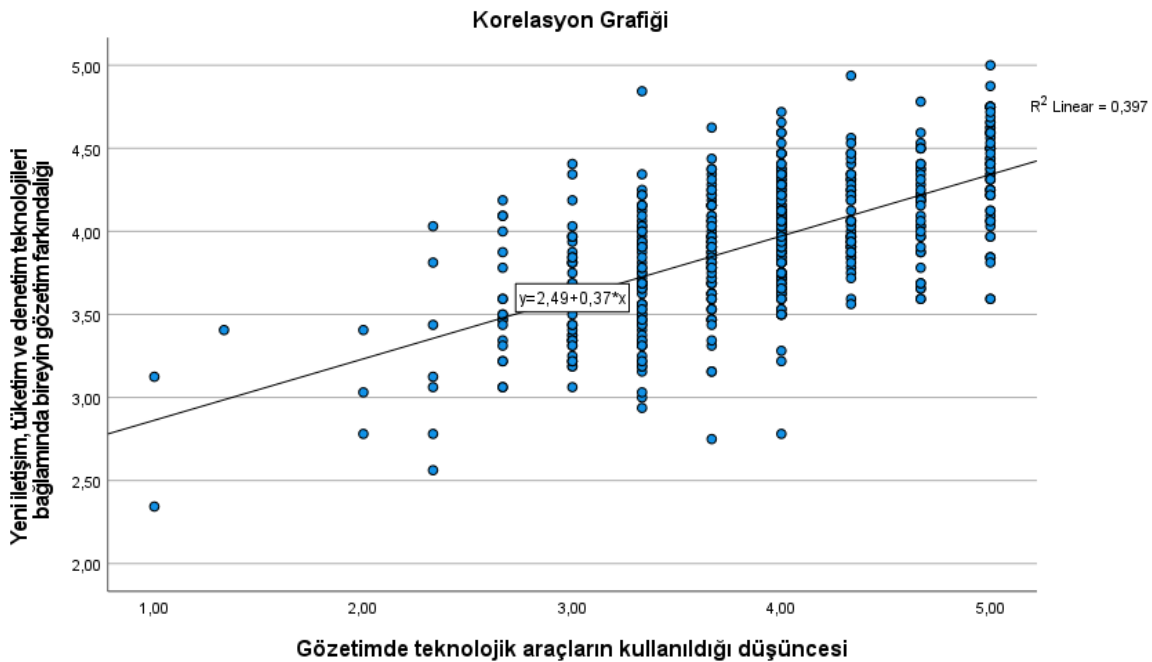
Şekil 5.32. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.32'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %45,6'sı ($R^2_{Linear}=0.456$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H71: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalıkları ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.630$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H71 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.33'te sunulmuştur.

Şekil 5.33. Katılımcıların yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında gözetim farkındalığı ölçeği ile gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.33'te görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %39,7'si ($R^2_{Linear}=0.397$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H72: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

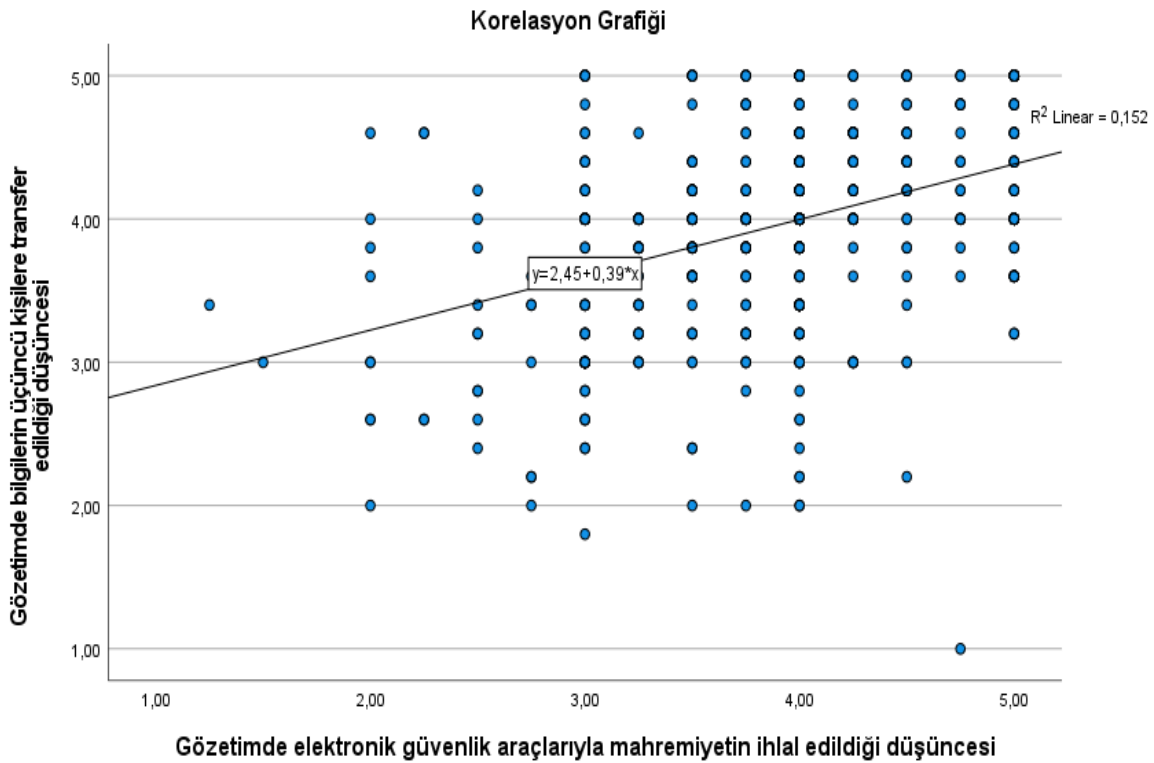
H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r=0.033$, $p=0.444$, $p>0.05$). Bu durumda H72 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir.

H73: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.390$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H73 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.34'te sunulmuştur.

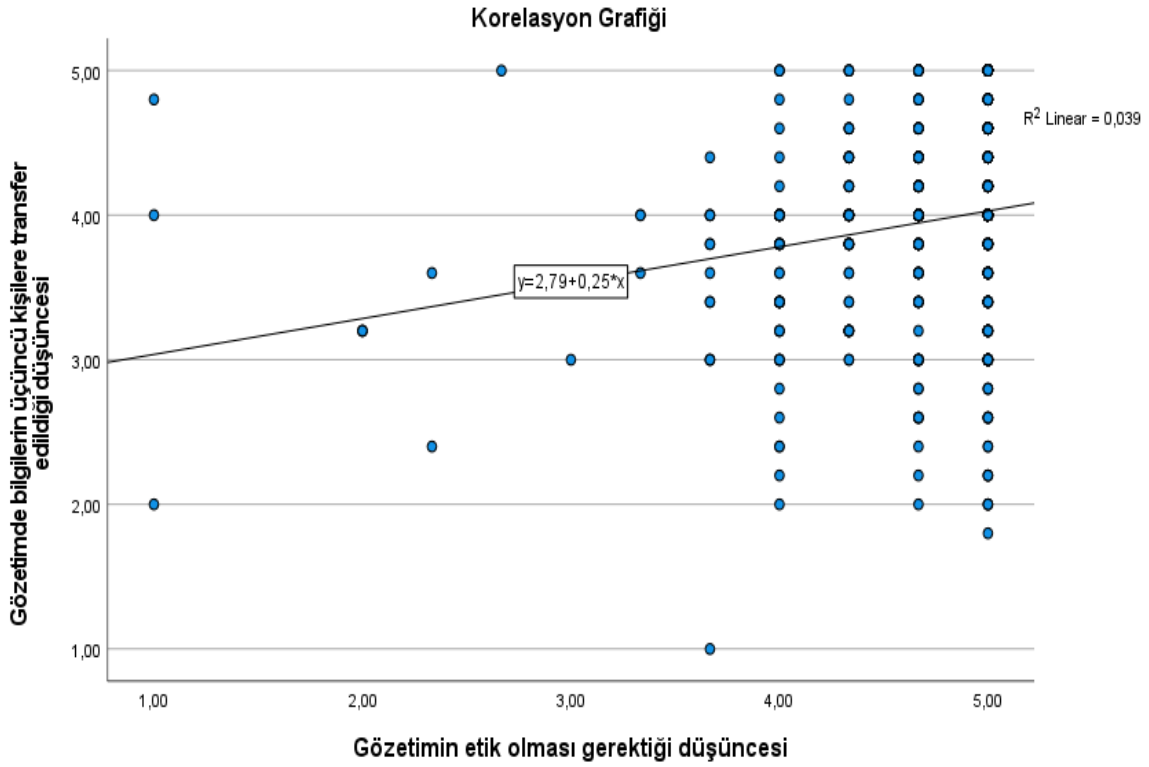
Şekil 5.34. Katılımcıların *gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi* ölçek alt boyutu ile *gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.34'te görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %15,2'si ($R^2 \text{ Linear} = 0.152$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H74: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, düşük seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r = 0.199$, $p = 0.00$, $p < 0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H74 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.35'te sunulmuştur.

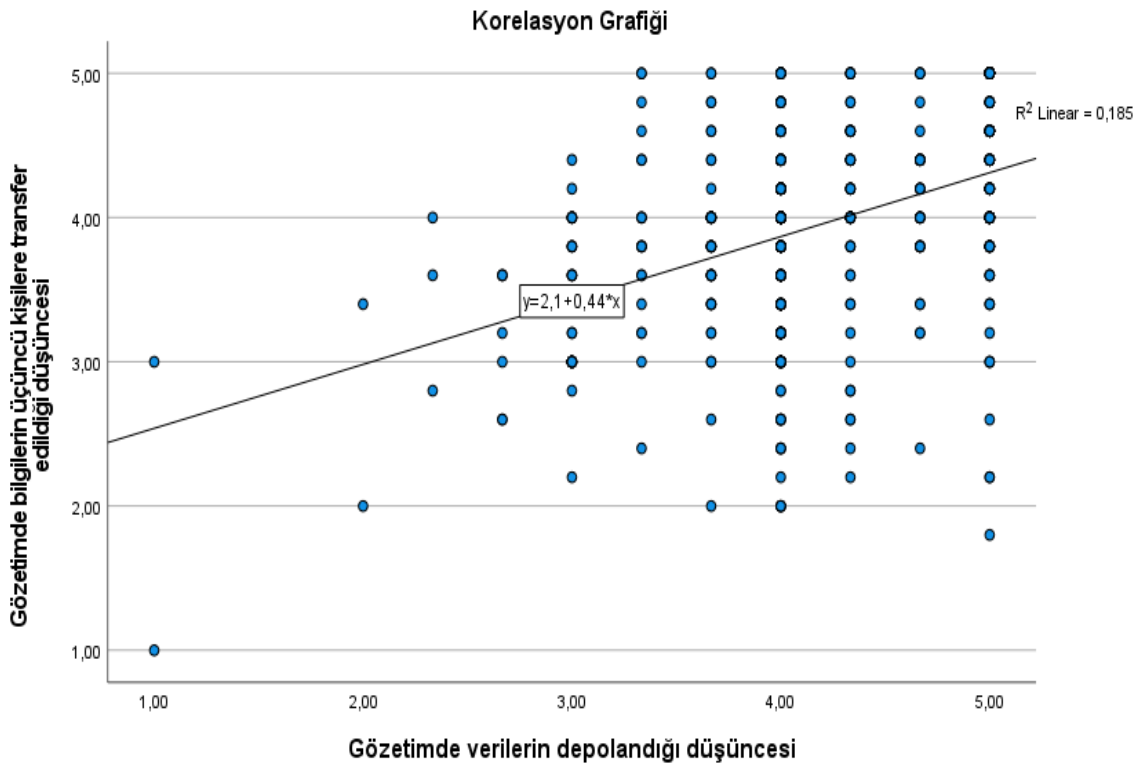
Şekil 5.35. Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.35'te görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %3,9'u ($R^2 \text{ Linear} = 0.039$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H75: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r = 0.430$, $p = 0.00$, $p < 0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H75 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.36'da sunulmuştur.

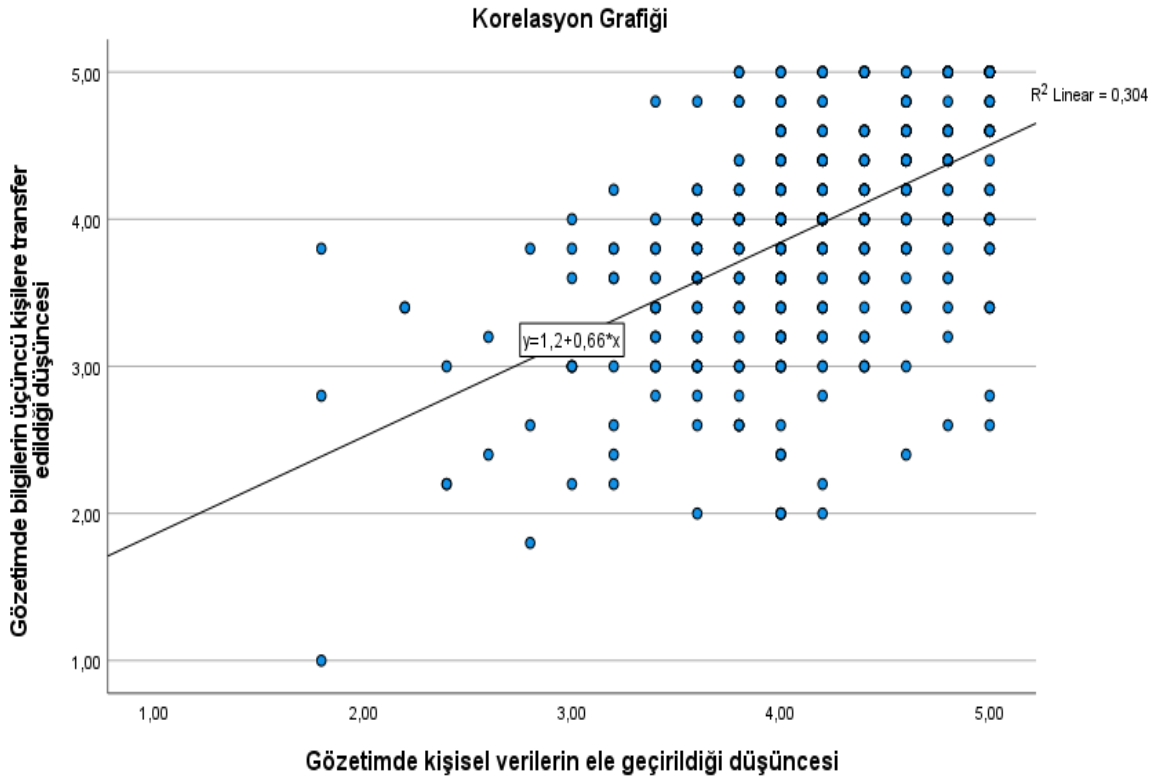
Şekil 5.36. Katılımcıların *gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi* ölçek alt boyutu ile *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.36'da görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %18,5'i ($R^2 \text{ Linear} = 0.185$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H76: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r = 0.551$, $p = 0.00$, $p < 0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H76 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.37'de sunulmuştur.

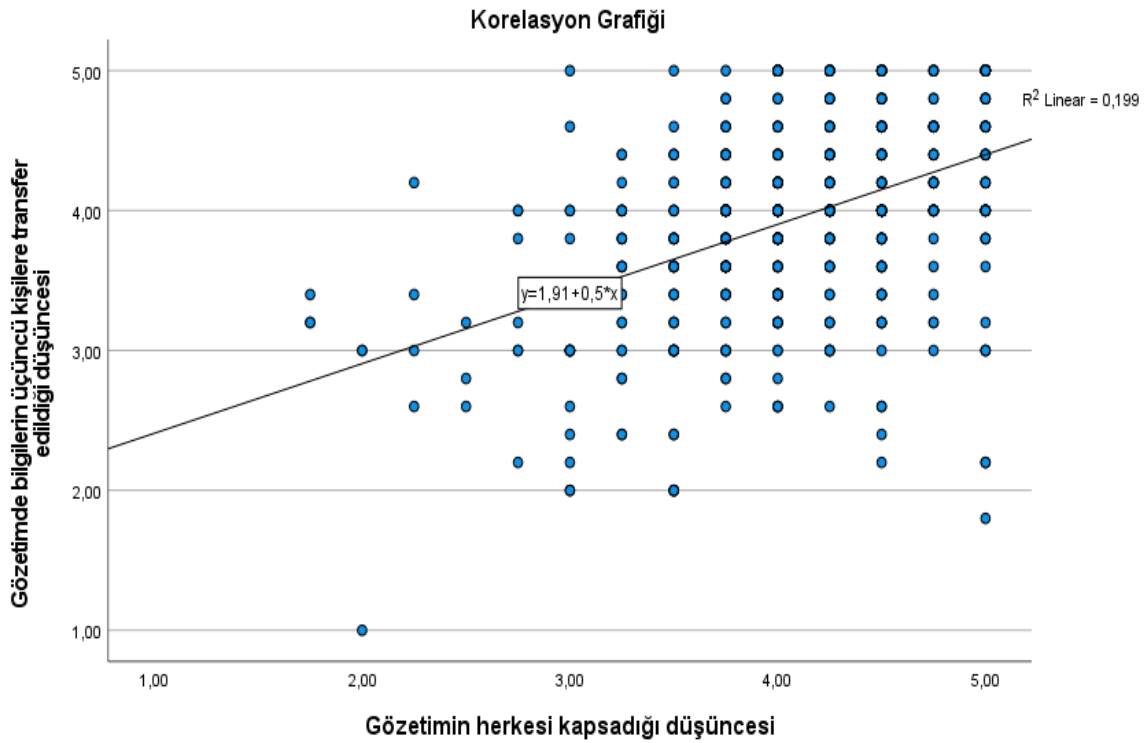
Şekil 5.37. Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.37'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %30,4'ü ($R^2 \text{ Linear} = 0.304$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H77: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r = 0.446$, $p = 0.00$, $p < 0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H77 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.38'de sunulmuştur.

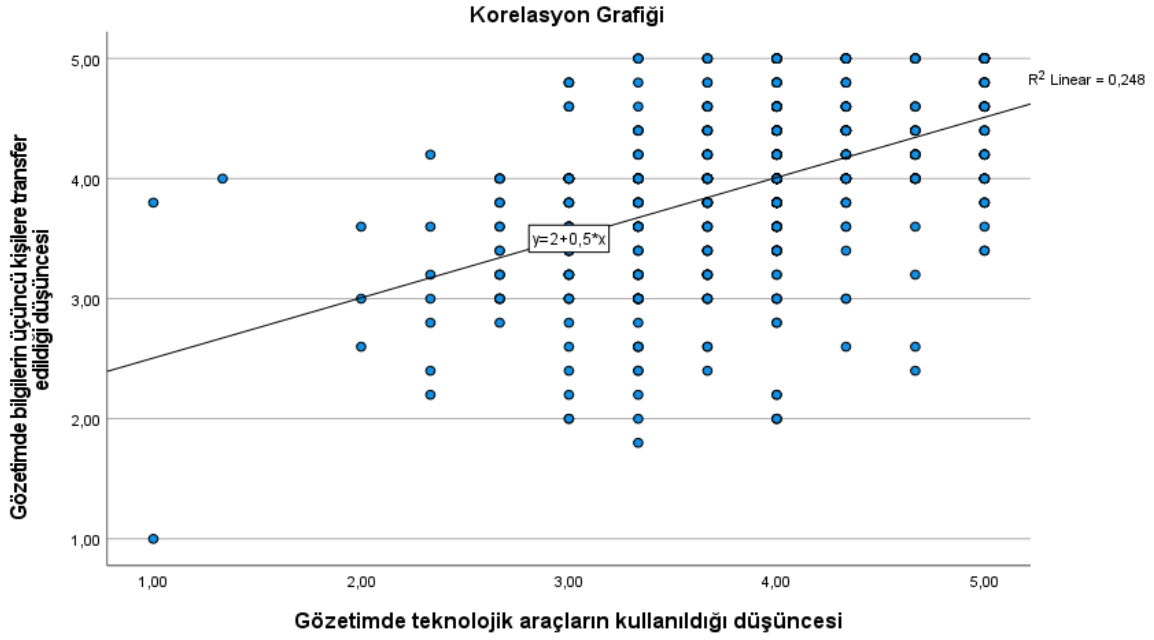
Şekil 5.38. Katılımcıların *gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi* ölçek alt boyutu ile *gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.38'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %19,9'u ($R^2 \text{ Linear} = 0.199$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H78: Katılımcıların *gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri* ile *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri* arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların *gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşünceleri* ile *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri* arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların *gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi* ölçek alt boyutu ile *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r = 0.498$, $p = 0.00$, $p < 0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H78 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.39'da sunulmuştur.

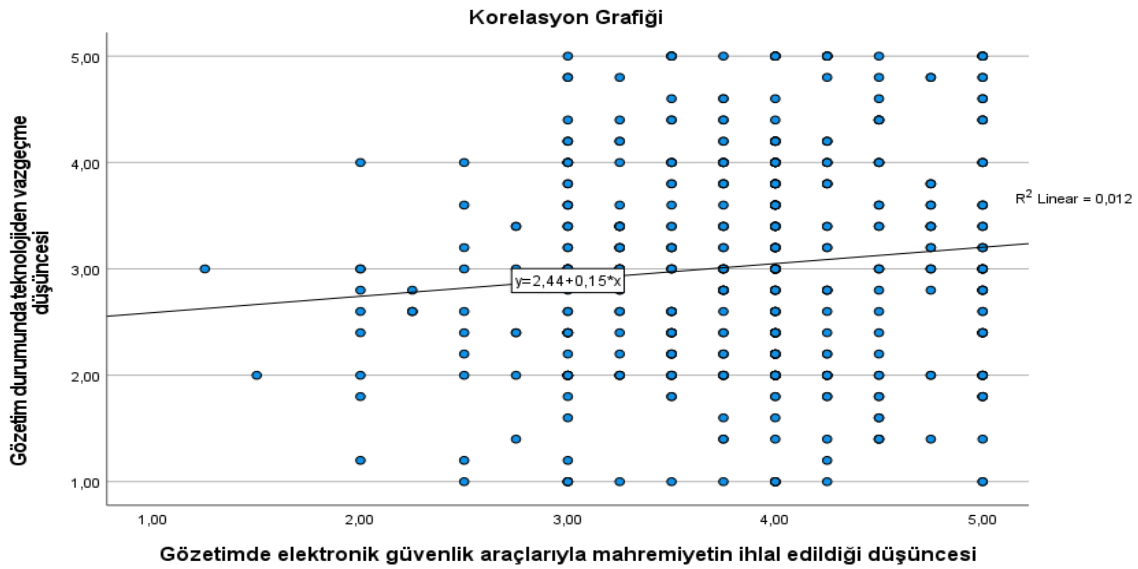
Şekil 5.39. Katılımcıların *gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi* ölçek alt boyutu ile *gözetimde teknolojik araçlar kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.39'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %24,8'i ($R^2_{Linear}=0.248$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H79: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, düşük seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.109$, $p=0,010$, $p \leq 0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H79 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.40'ta sunulmuştur.

Şekil 5.40. Katılımcıların *gözetimde teknolojiden vazgeçme düşüncesi* ölçek alt boyutu ile *gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.40'ta görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %1,2'si ($R^2 \text{ Linear} = 0.012$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H80: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r = 0.014$, $p = 0.746$, $p > 0.05$). Bu durumda H80 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir.

H81: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r=0.001$, $p=0.979$, $p>0.05$). Bu durumda H81 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir.

H82: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r= -0.046$, $p=0.281$, $p>0.05$). Bu durumda H82 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir.

H83: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r=0.076$, $p=0.074$, $p>0.05$). Bu durumda H83 hipotezi reddilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir.

H84: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

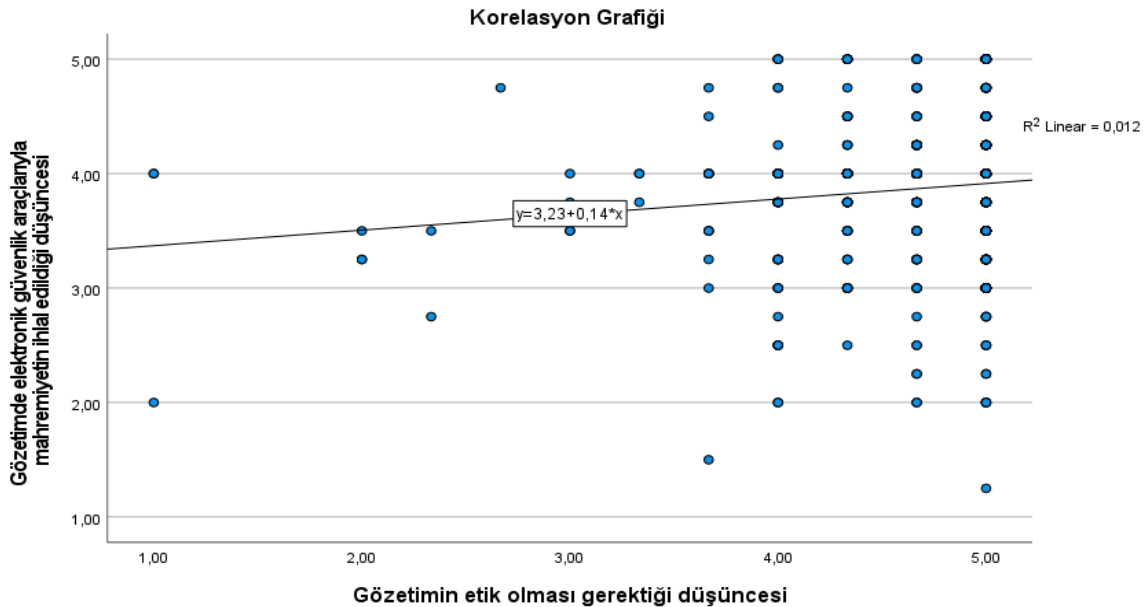
H0: Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiiden vazgeçme düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r = -0.029$, $p = 0.498$, $p > 0.05$). Bu durumda H84 hipotezi reddedilerek H0 hipotezi kabul edilmiştir.

H85: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı, düşük seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r = 0.108$, $p = 0.011$, $p < 0.05$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H85 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.41'de sunulmuştur.

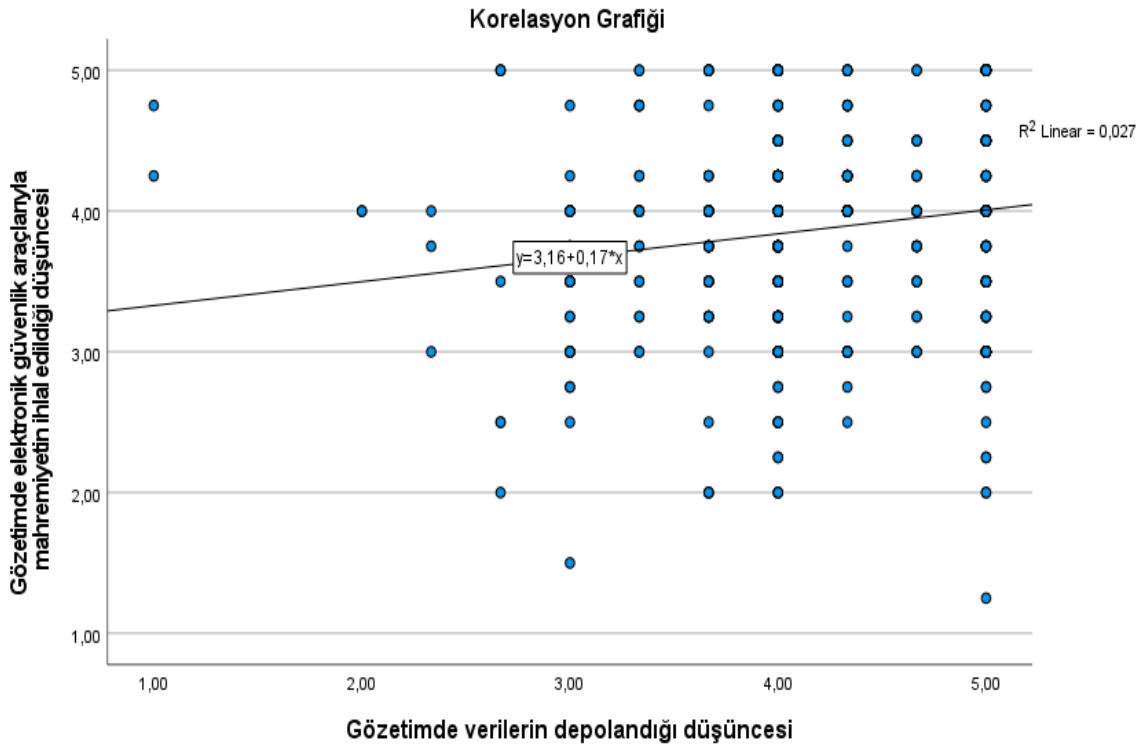
Şekil 5.41. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.41'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %1,2'si ($R^2_{Linear}=0.012$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H86: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, düşük seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.163$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H86 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.42'de sunulmuştur.

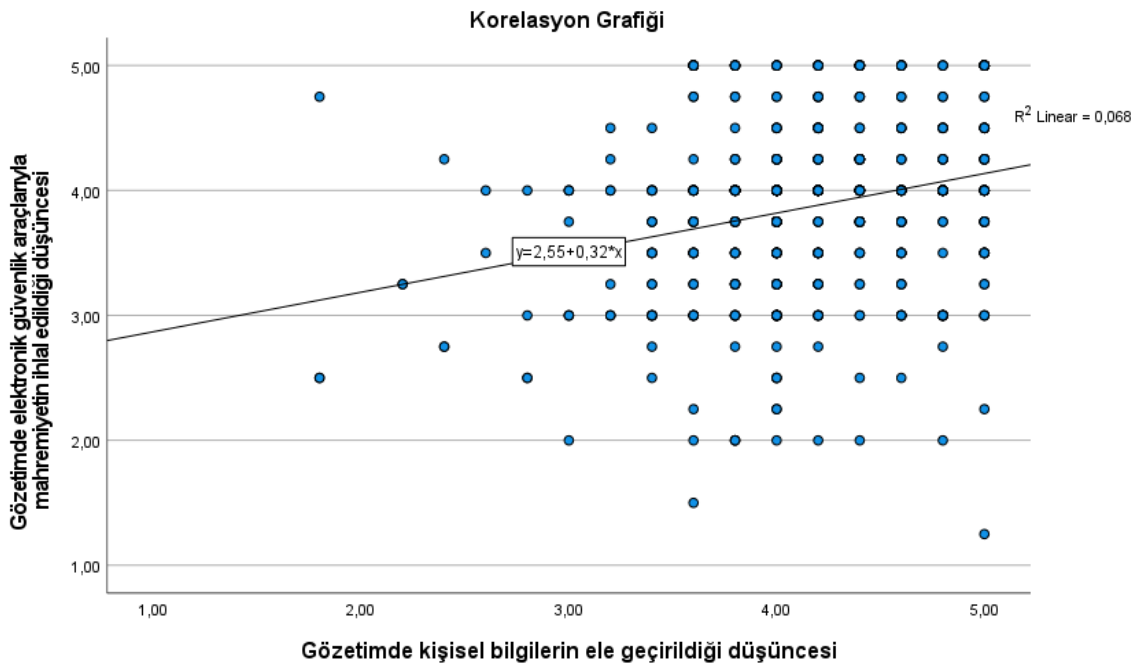
Şekil 5.42. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.42'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %2,7'si ($R^2_{Linear}=0.027$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H87: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, düşük seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.261$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H87 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.43'te sunulmuştur.

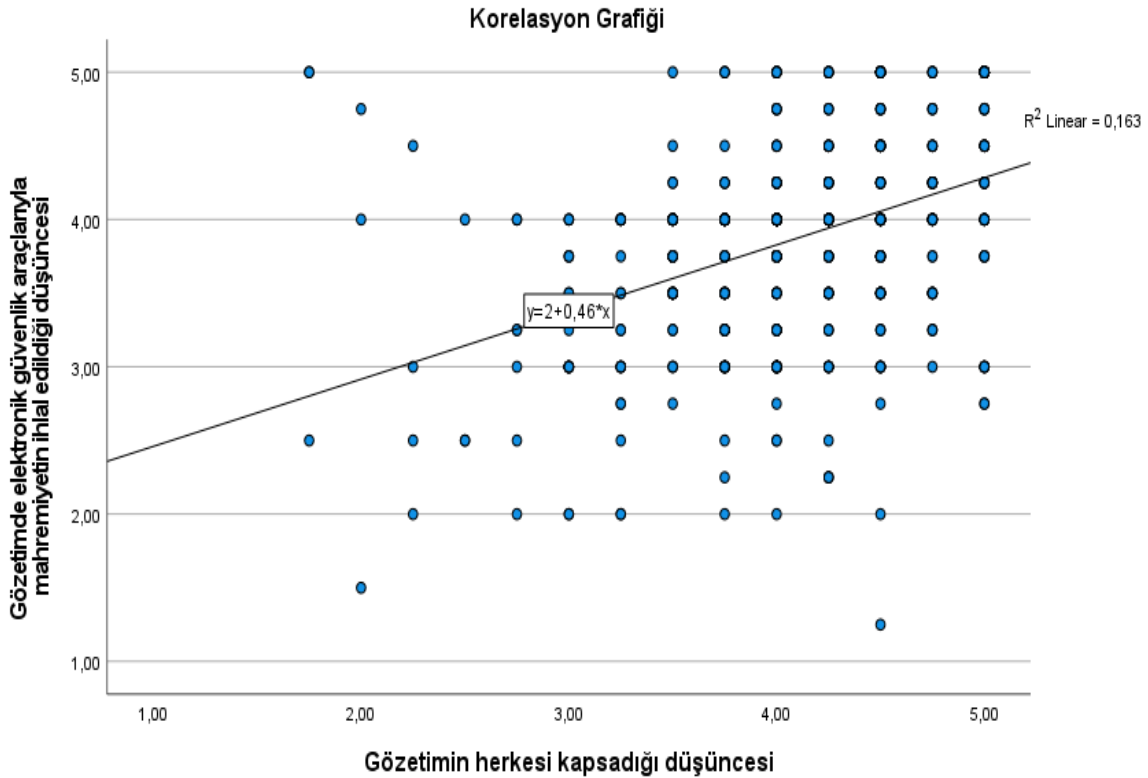
Şekil 5.43. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile kişisel verilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.43'te görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %6,8'si ($R^2_{Linear}=0.068$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H88: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.404$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H88 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.44'te sunulmuştur.

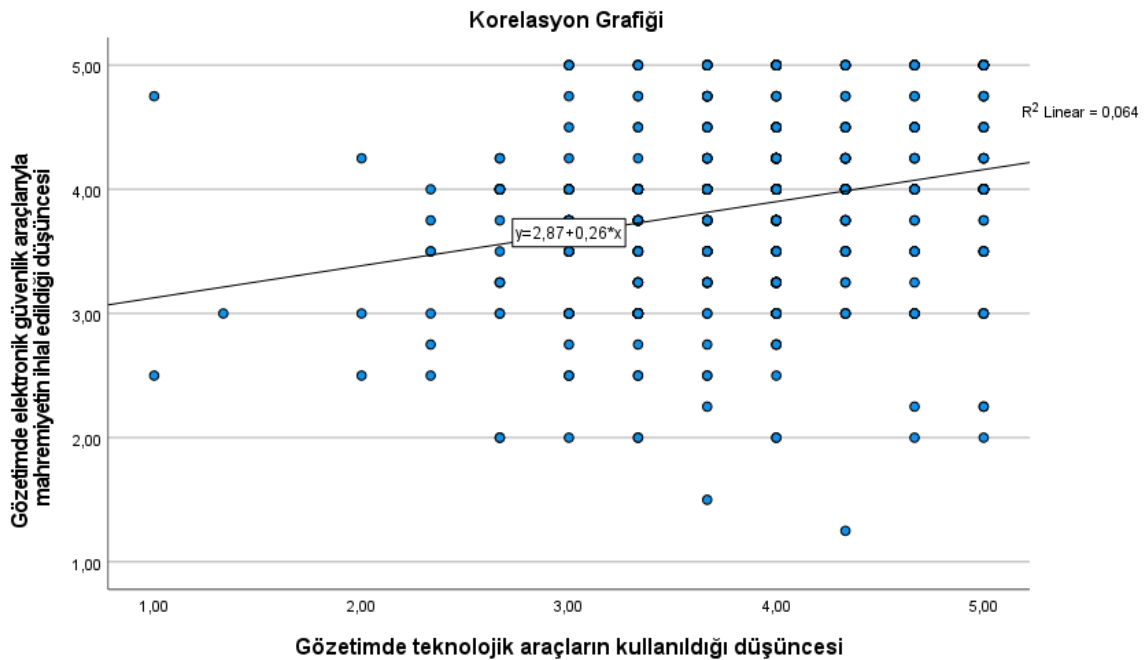
Şekil 5.44. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.44'te görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %16,3'ü ($R^2_{Linear}=0.163$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H89: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, düşük seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.254$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H89 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.45'te sunulmuştur.

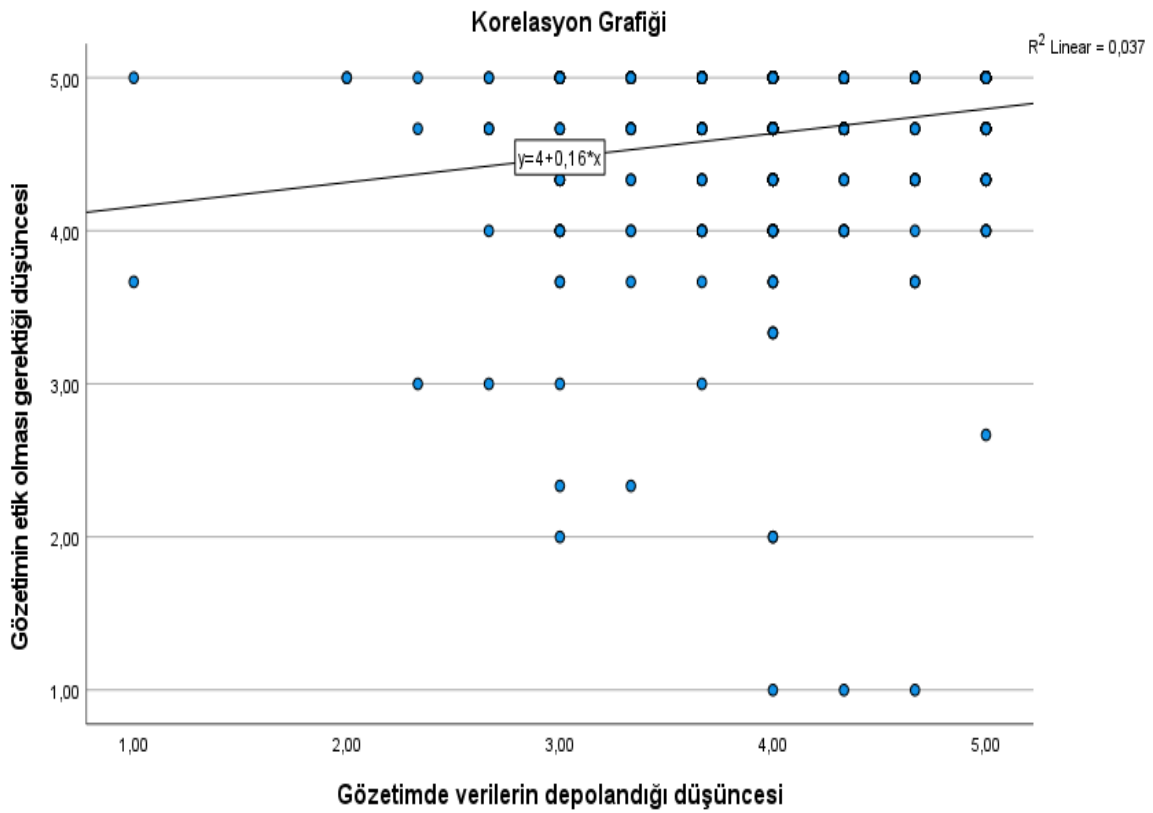
Şekil 5.45. Katılımcıların gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.45'te görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %6,4'ü ($R^2_{Linear}=0.064$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H90: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, düşük seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.194$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H90 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.46'da sunulmuştur.

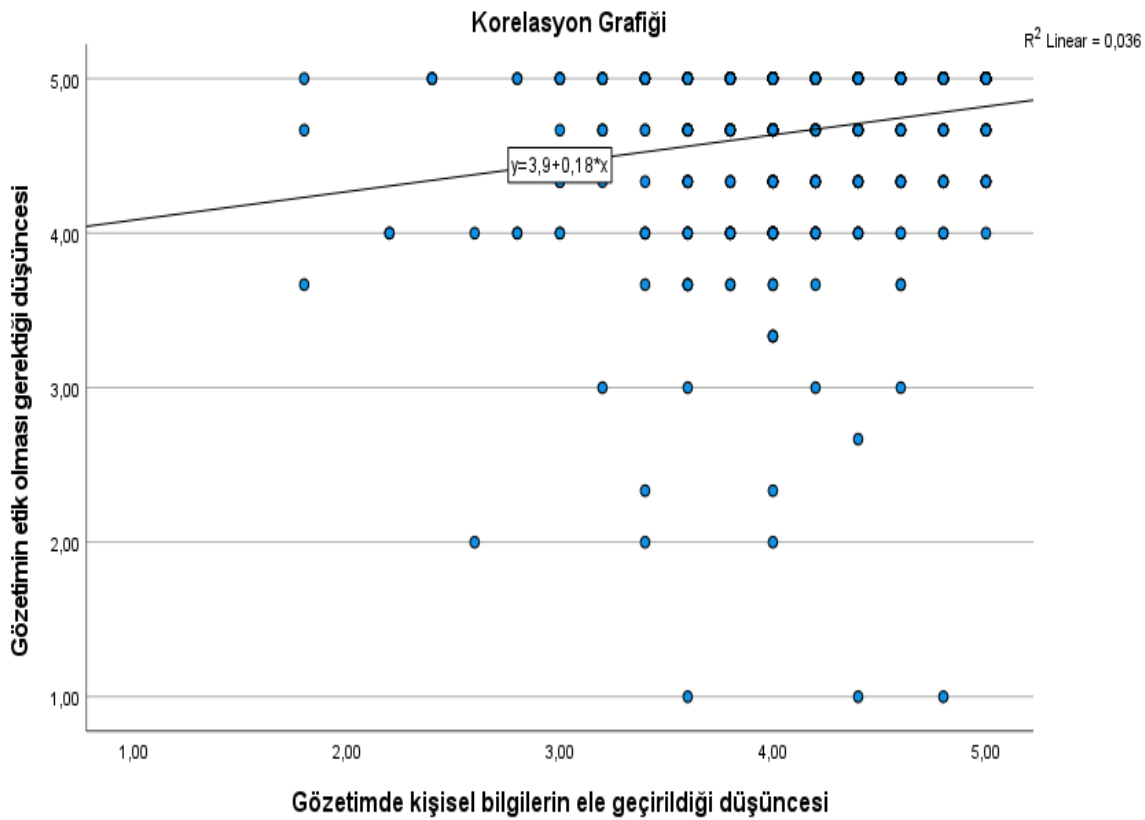
Şekil 5.46. Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.46'da görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %3,7'si ($R^2_{Linear}=0.037$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H91: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, düşük seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.191$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H91 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.47'de sunulmuştur.

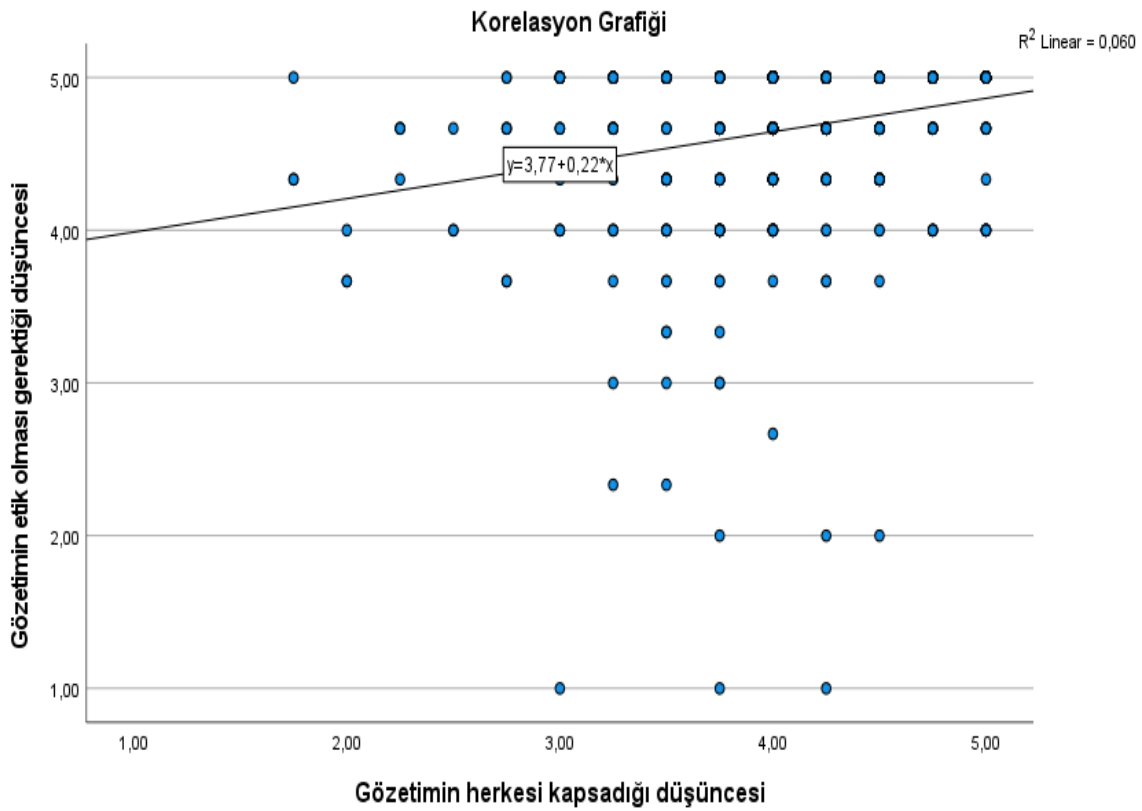
Şekil 5.47. Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.47'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %3,6'sı ($R^2_{Linear}=0.036$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H92: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, düşük seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.245$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H92 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.48'de sunulmuştur.

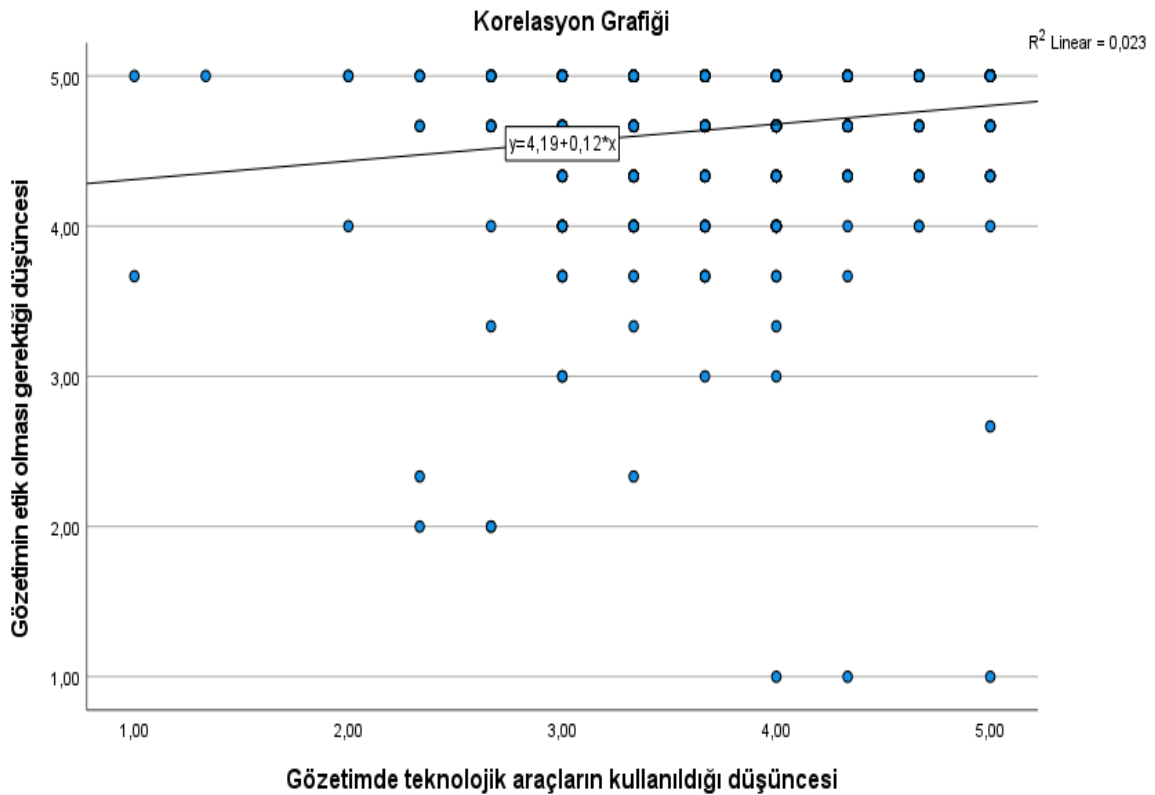
Şekil 5.48. Katılımcıların *gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi* ölçek alt boyutu ile *gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.48'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %6'sı ($R^2_{Linear}=0.060$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H93: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, düşük seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.153$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H93 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.49'da sunulmuştur.

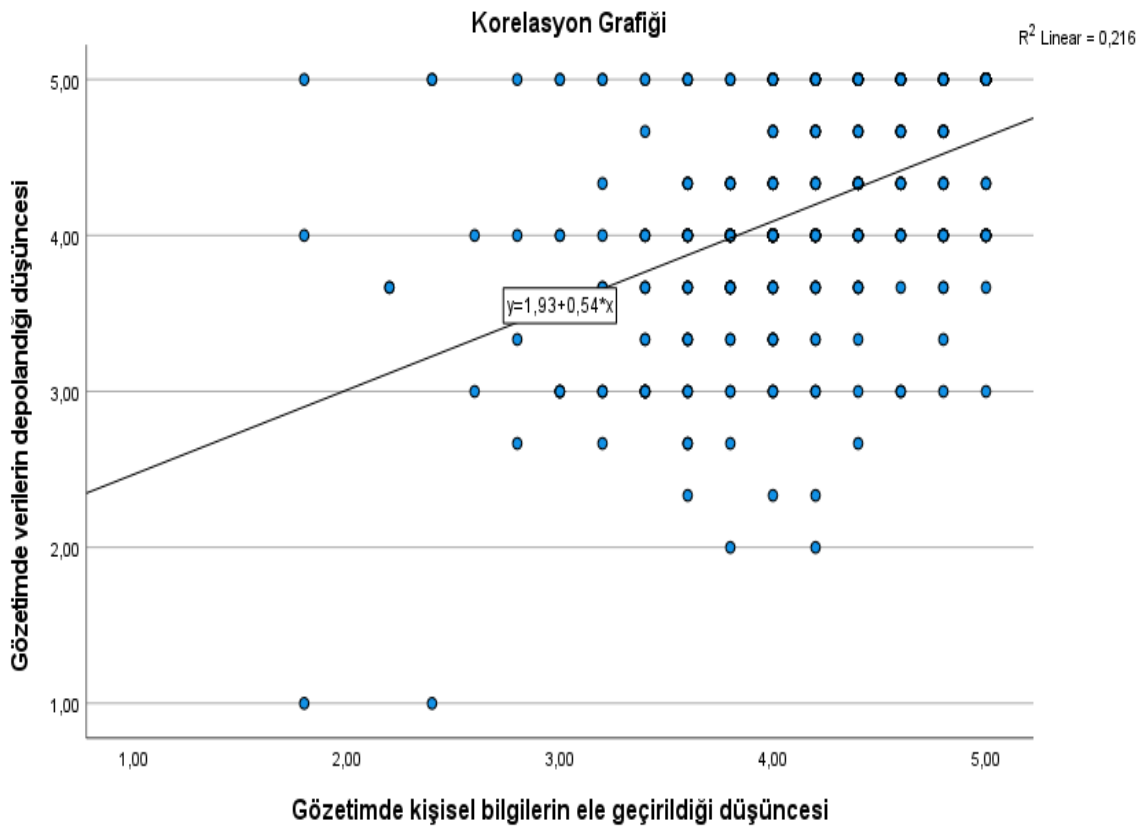
Şekil 5.49. Katılımcıların *gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi* ölçek alt boyutu ile *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.49'da görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %2,3'ü ($R^2_{Linear}=0.023$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H94: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.465$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H94 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.50'de sunulmuştur.

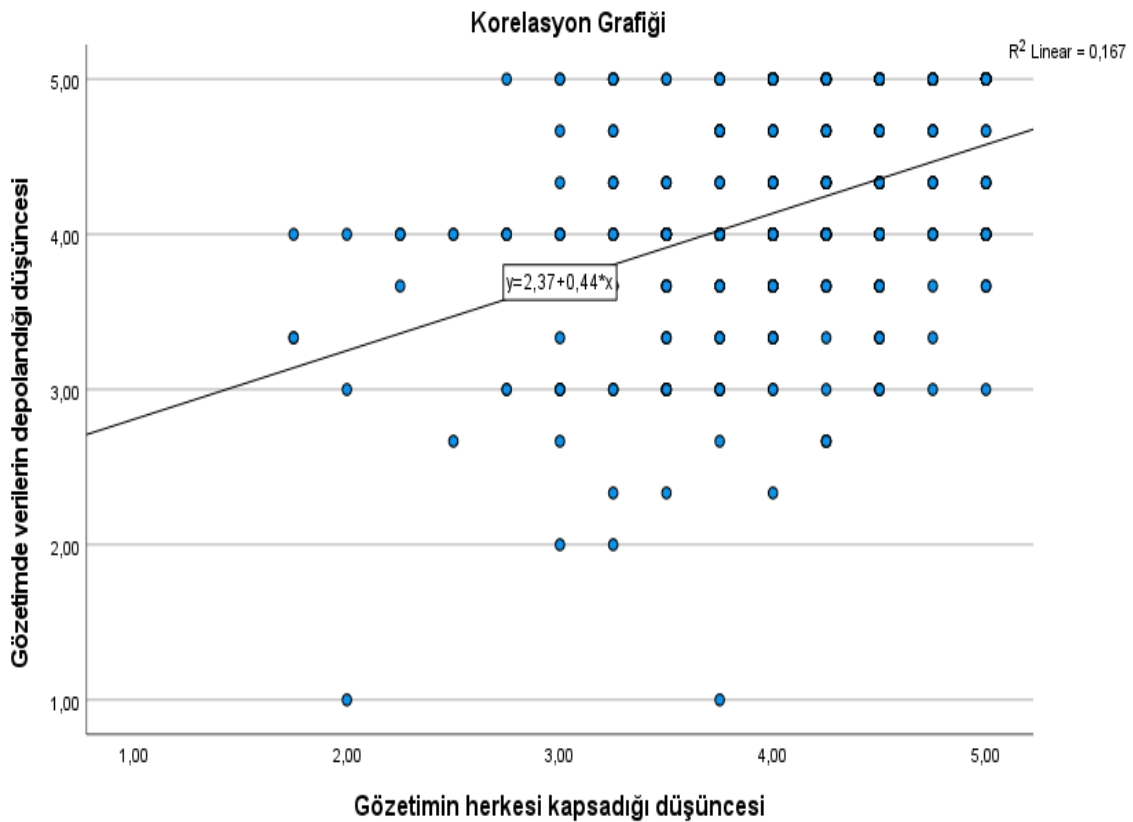
Şekil 5.50. Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.50'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %21,6'sı ($R^2_{Linear}=0.216$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H95: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.409$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H95 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.51'de sunulmuştur.

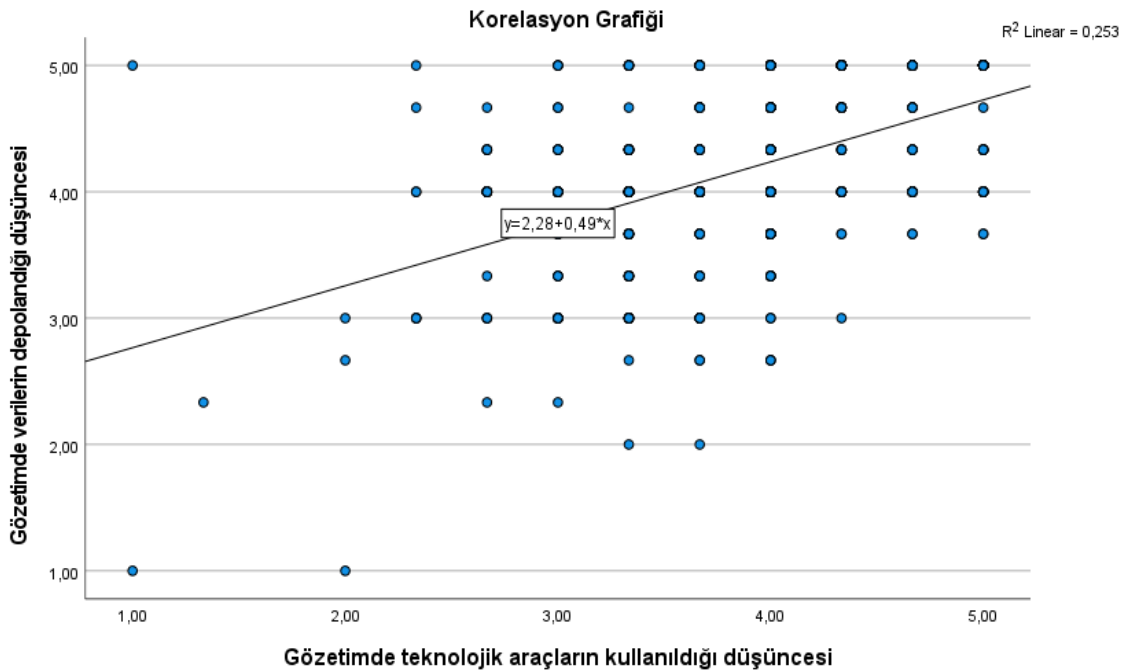
Şekil 5.51. Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.51'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %16,7'si ($R^2_{Linear}=0.167$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H96: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.503$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H96 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.52'de sunulmuştur.

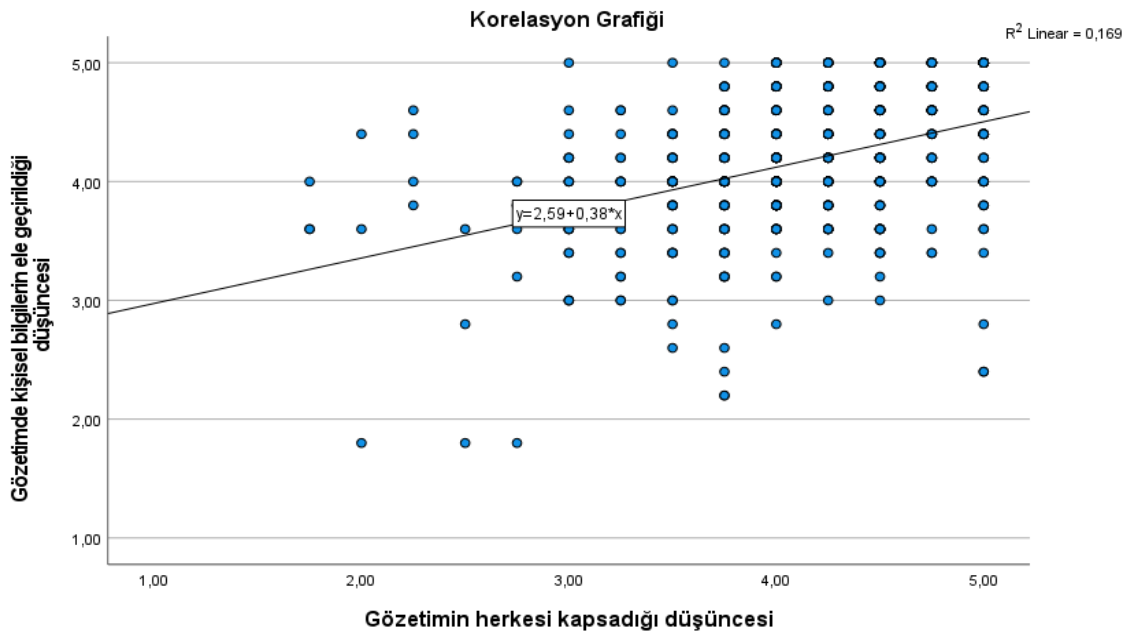
Şekil 5.52. Katılımcıların *gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi* ölçek alt boyutu ile *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.52'de görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %25,3'ü ($R^2_{Linear}=0.253$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H97: Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri ile gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.411$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H97 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.53'te sunulmuştur.

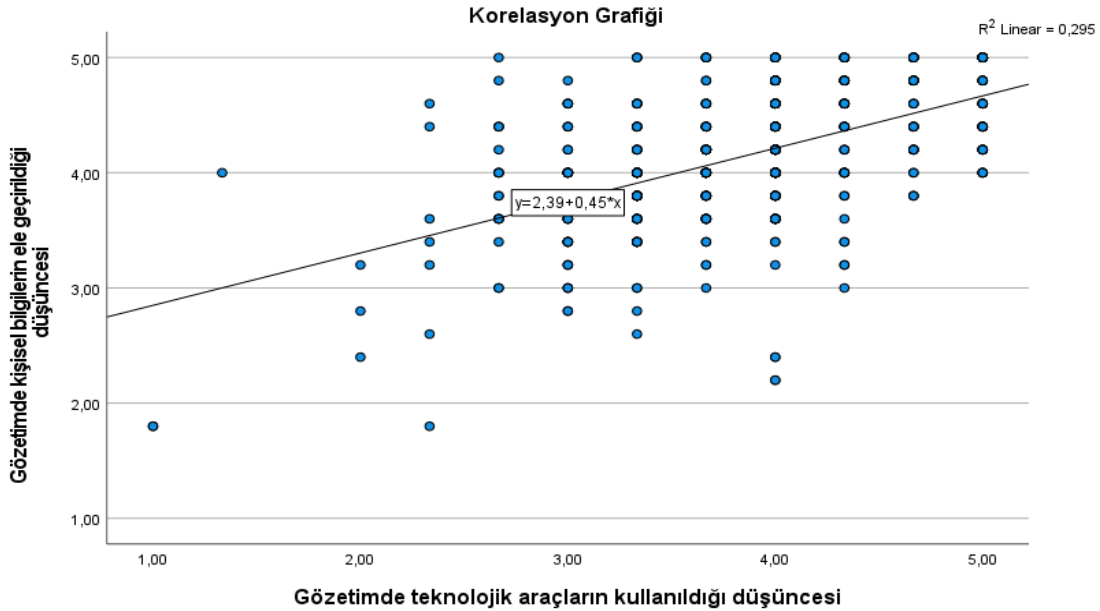
Şekil 5.53. Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.53'te görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %16,9'u ($R^2 \text{ Linear} = 0.169$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H98: Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.543$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H0 hipotezi reddedilerek H98 hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.54'te sunulmuştur.

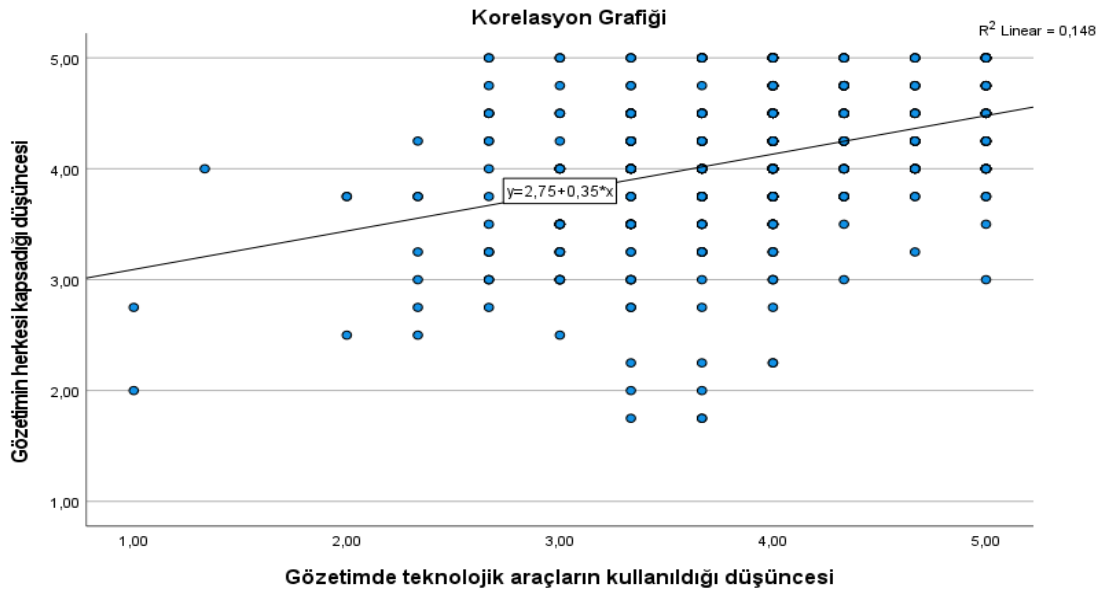
Şekil 5.54. Katılımcıların *gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi* ölçek alt boyutu ile *gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi* ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.54'te görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %29,5'i ($R^2 \text{ Linear} = 0.295$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

H99: Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki vardır.

H0: Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşünceleri ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşünceleri arasında bir ilişki yoktur.

Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutu skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyonu ile ölçülmüştür. İki değişken arasında istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı, orta seviyede pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.385$, $p=0.00$, $p<0.01$). Bu durumda H_0 hipotezi reddedilerek H_{99} hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu ilişkiye ait korelasyon grafiği Şekil 5.55'te sunulmuştur.

Şekil 5.55. Katılımcıların gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi ölçek alt boyutu ile gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi ölçek alt boyutuna katılma düzeylerine ait korelasyon grafiği

Şekil 5.55'te görüldüğü üzere, değişkenlerden birinde gözlenen değişkenliğin %14,8'i ($R^2 \text{Linear} = 0.148$) diğer değişken tarafından açıklanmaktadır.

5.9. Bulguların Yorumlanması

Araştırma kapsamında yapılan anketin birinci bölümünde yöneltlen yedi demografik sorunun ardından; ikinci bölümde katılımcılardan toplam otuz çoktan seçmeli soru içeren veri toplama formunu doldurmaları istenmiştir. Anketin üçüncü ve son bölümünde ise katılımcılardan beşli Likert ölçeği formatında hazırlanmış otuz dokuz ifadeye katılma derecelerini işaretlemeleri talep edilmiştir. Toplamda otuz yedi çoktan seçmeli soru ve otuz dokuz ifadeden oluşana ankette katılan 555 kişinin verdiği yanıtlar istatistiksel olarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın yapı geçerliliği ve güvenilirliği görülüp açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmasından sonra, anket kapsamında elde edilen bulguların tartışılmasına geçilmiştir. Öncelikle katılımcıların demografik sorulara verdikleri yanıtlara yönelik frekanslar paylaşılmış ve katılımcıların dijital/elektronik uygulama ve araçları kullanım örüntüleri ve amaçları incelenmiştir.

Daha sonra katılımcıların demografik verileri ile dijital/elektronik uygulama ve araçları kullanımları arasında herhangi bir farklılık olup olmadığının anlaşılabilmesi için ki-kare bağımsızlık testleri uygulanmıştır. Söz konusu ki-kare bağımsızlık testleri safhasında hipotez sınamaktan ziyade, Likert ölçeğinde katılımcılara yöneltilecek olan ifadelere bir dayanak oluşturulması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, yapılan ki-kare bağımsızlık testlerinin genel değerlendirilmesi Çizelge 5.130'da sunulmuştur.

Çizelge 5.130. Ki-kare bağımsızlık testlerinin genel değerlendirilmesi

Dijital/Elektronik Araç ve Uygulama	Cinsiyet	Medeni Durum	Çocuk Durumu	Yaş	Eğitim Durumu	Gelir Durumu	Çalışma Durumu
Elektronk posta kullanımı		✓	✓	✓	✓	✓	✓
Sosyal medya kullanımı			✓	✓	✓	✓	✓
Banka ve kredi kartı kullanımı	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
İnternet bankacılığı kullanımı		✓	✓	✓	✓	✓	✓
Telefon bankacılığı kullanımı		✓	✓	✓	✓	✓	✓
Tüketici üyelik/kulüp kartları kullanımı		✓	✓	✓	✓	✓	✓
Elektronik ticaret platformu kullanımı		✓	✓	✓	✓	✓	✓
Elektronik kimlik kartı kullanımı	✓		✓	✓			✓
Pasaport kullanımı				✓	✓	✓	✓
Biyometrik pasaport kullanımı	✓			✓	✓	✓	✓
Elektronik devlet platformu kullanımı		✓	✓	✓	✓	✓	✓

Çizelge 5.130'da görüldüğü gibi, on bir dijital/elektronik araç ve uygulamanın (bağımlı değişken) her biri yedi demografik (bağımsız) değişken ile ki-kare bağımsızlık testine tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamında yapılan yetmiş yedi ki-kare bağımsızlık testinin altmış

birinde seçilen dijital/elektronik araç ve uygulamaların kullanımının ilgili demografik özelliğe göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Demografik özelliğe göre kullanımı farklılık gösteren dijital/elektronik araç ve uygulamalar Çizelge 5.130'da onay işareti ile gösterilmiştir.

Üçüncü olarak Likert ölçeğinde bulunan ifadelerin -faktör analizi sonucunda dahil oldukları ölçek alt boyutları içerisinde- kullanıcıların katılma düzeyleri bağlamında frekans analizi yapılmıştır.

Dördüncü olarak katılımcıların ölçek ve ölçek alt boyutlarına katılım düzeylerinin cinsiyet, medeni durum ve çocuk sahipliği durumuna göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için parametrik testlerden olan bağımsız örneklem t-testleri yapılmıştır. Bu kapsamda, yapılan bağımsız örneklem t-testlerinin genel değerlendirilmesi Çizelge 5.131'de sunulmuştur.

Çizelge 5.131. Bağımsız örneklem t-testlerinin genel değerlendirilmesi

Ölçek ve Ölçek Alt Boyutları	Cinsiyet	Medeni Durum	Çocuk Durumu
Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeği	✓		
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi (Alt boyut 1)	✓		
Gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi (Alt boyut 2)			
Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi (Alt boyut 3)			
Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi (Alt boyut 4)		✓	✓
Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi (Alt boyut 5)		✓	✓
Gözetimde kişisel bilgilerin elde geçirildiği düşüncesi (Alt boyut 6)	✓		
Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi (Alt boyut 7)			✓
Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi (Alt boyut 8)	✓		

Çizelge 5.131'de görüldüğü gibi biri ölçek toplamı sekizi ölçek alt boyutu olmak üzere toplam dokuz bağımlı değişkenin üç bağımsız değişkene (cinsiyet, medeni durum ve çocuk durumu) göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yirmi yedi hipotez

sınanmıştır. Bunların dokuz tanesi kabul edilirken, on sekiz tanesi reddedilmiştir. Bağımsız değişkene göre farklılık gösteren ölçek ve ölçek alt boyutları Çizelge 5.131'de onay işareti ile gösterilmiştir.

Beşinci olarak katılımcıların ölçek ve ölçek alt boyutlarına katılım düzeylerinin yaşa, eğitim durumuna, gelir durumuna ve çalışma durumuna göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için parametrik testlerden olan tek yönlü ANOVA testleri yapılmıştır. Bu kapsamda, yapılan tek yönlü ANOVA testlerinin genel değerlendirilmesi Çizelge 5.132'de sunulmuştur.

Çizelge 5.132. Tek yönlü ANOVA testlerinin genel değerlendirilmesi

Ölçek ve Ölçek Alt Boyutları	Yaş	Eğitim Durumu	Gelir Durumu	Çalışma Durumu
Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeği	✓			
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi (Alt boyut 1)				
Gözetim durumunda teknolojiyen vazgeçme düşüncesi (Alt boyut 2)				
Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi (Alt boyut 3)				
Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi (Alt boyut 4)	✓			✓
Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi (Alt boyut 5)				
Gözetimde kişisel bilgilerin elde geçirildiği düşüncesi (Alt boyut 6)	✓	✓	✓	
Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi (Alt boyut 7)				
Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi (Alt boyut 8)				

Çizelge 5.132'de görüldüğü gibi biri ölçek toplamı sekizi ölçek alt boyutu olmak üzere toplam dokuz bağımlı değişkenin dört bağımsız değişkene (yaş, eğitim durumu, gelir durumu ve çalışma durumu) göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için otuz altı hipotez sınanmıştır. Bunların altı tanesi kabul edilirken, otuz tanesi reddedilmiştir. Bağımsız değişkene göre farklılık gösteren ölçek ve ölçek alt boyutları Çizelge 5.131'de onay işareti ile gösterilmiştir.

Altıncı olarak katılımcıların katılım düzeyleri bağlamında ölçek ve ölçek alt boyutlarının birbirleriyle olan ilişkisi parametrik testlerden olan Pearson korelasyon testi ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda, yapılan Pearson korelasyon testlerinin genel değerlendirilmesi Çizelge 5.133'te sunulmuştur.

Çizelge 5.133. Pearson korelasyon testlerinin genel değerlendirilmesi

Boyut	ÖT	AB 1	AB 2	AB 3	AB 4	AB 5	AB 6	AB 7	AB 8
Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı (Ölçek toplamı)	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi (AB 1)		-		✓	✓	✓	✓	✓	✓
Gözetim durumunda teknolojiye vazgeçme düşüncesi (AB 2)			-	✓					
Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi (AB 3)				-	✓	✓	✓	✓	✓
Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi (AB 4)					-	✓	✓	✓	✓
Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi (AB 5)						-	✓	✓	✓
Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi (AB 6)							-	✓	✓
Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi (AB 7)								-	✓
Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi (AB 8)									-

Çizelge 5.133'te görüldüğü gibi katılımcıların katılım düzeyleri bağlamında ölçek ve ölçek alt boyutlarının birbirleriyle ilişkisi olup olmadığını belirlemek için otuz altı hipotez sınamıştır. Bunların 29 tanesi istatistiksel olarak %99 güven aralığında anlamlı, 1 tanesi istatistiksel olarak %95 güven aralığında anlamlıdır. Toplam otuz hipotez kabul edilirken, 6 hipotez ise reddedilmiştir. Çizelge 5.133'te birbirleriyle %99 güven aralığında anlamlı ilişkisi içerisinde olan ölçek ve ölçek alt boyutları yeşil kutucuk içerisinde, birbirleriyle

%95 güven aralığında anlamlı ilişkisi içerisinde olan ölçek ve ölçek alt boyutları ise turuncu kutucuk içerisinde onay işareti ile gösterilmiştir.

Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğindeki soruları yanıtlayan katılımcılarla ilgili istatistikler ortaya koyularak farkındalık seviyeleri ölçülmüştür. Gözetim farkındalığının ölçülmesinde ifadeler verilecek yanıtlara ait frekanslar göz önünde bulundurulmuştur. Her ne kadar fark ve ilişki analizleri esnasında kapsamlı ve detaylı analizler yapılmış olsa da genel bir değerlendirme yapılabilmesi için ölçek ve alt ölçeklere ait puanlama kıstasları ve sonuçları Çizelge 5.134'de sunulmuştur.

Çizelge 5.134. Ölçek ve alt ölçeklere ait puanlama kıstasları ve sonuçları

Ölçek ve Ölçek Alt Boyutları	İfade Sayısı	Düzy					Araştırma	
		Çok Düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok Yüksek	Ort. Puan	Sonuç
Gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi (AB 1)	5	0-5	5-10	10-15	15-20	20-25	19,73	Yüksek
Gözetim durumunda teknoloji den vazgeçme düşüncesi (AB 2)	5	0-5	5-10	10-15	15-20	20-25	15,15	Yüksek
Gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi (AB 3)	4	0-4	4-8	8-12	12-16	16-20	15,47	Yüksek
Gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi (AB 4)	3	0-3	3-6	6-9	9-12	12-15	13,99	Çok yüksek
Gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi (AB 5)	3	0-3	3-6	6-9	9-12	12-15	12,52	Çok yüksek
Gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi (AB 6)	5	0-5	5-10	10-15	15-20	20-25	20,78	Çok yüksek
Gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi (AB 7)	4	0-4	4-8	8-12	12-16	16-20	16,35	Çok yüksek
Gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi (AB 8)	3	0-3	3-6	6-9	9-12	12-15	11,62	Yüksek
Yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı (Ölçek toplamı)	32	0-32	32-64	64-96	96-128	128-160	125,61	Yüksek

Ölçek toplamda otuz iki ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte bulunan ifadeler verilecek yanıtlardan "Kesinlikle Katılmıyorum" seçeneği için 1, "Katılmıyorum" seçeneği için 2,

"Kararsızım" seçeneği için 3, "Katılıyorum" seçeneği için 4 ve "Kesinlikle Katılıyorum" seçeneği için 5 puan esas alınmıştır.

Katılımcıların beş ifadeden oluşan "gözetimde bilgilerin üçüncü kişilere transfer edildiği düşüncesi" ölçek alt boyutuna (alt boyut 1) katılım düzeyleri 19,73 puanla yüksek seviyededir.

Katılımcıların beş ifadeden oluşan "gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi" ölçek alt boyutuna (alt boyut 2) katılım düzeyleri 15,15 puanla yüksek seviyededir.

Katılımcıların dört ifadeden oluşan "gözetimde elektronik güvenlik araçlarıyla mahremiyetin ihlal edildiği düşüncesi" ölçek alt boyutuna (alt boyut 3) katılım düzeyleri 15,47 puanla yüksek seviyededir.

Katılımcıların üç ifadeden oluşan "gözetimin etik olması gerektiği düşüncesi" ölçek alt boyutuna (alt boyut 4) katılım düzeyleri 13,99 puanla çok yüksek seviyededir.

Katılımcıların üç ifadeden oluşan "gözetimde verilerin depolandığı düşüncesi" ölçek alt boyutuna (alt boyut 5) katılım düzeyleri 12,52 puanla çok yüksek seviyededir.

Katılımcıların beş ifadeden oluşan "gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi" ölçek alt boyutuna (alt boyut 6) katılım düzeyleri 20,78 puanla çok yüksek seviyededir.

Katılımcıların dört ifadeden oluşan "gözetimin herkesi kapsadığı düşüncesi" ölçek alt boyutuna (alt boyut 7) katılım düzeyleri 16,35 puanla çok yüksek seviyededir.

Katılımcıların üç ifadeden oluşan "gözetimde teknolojik araçların kullanıldığı düşüncesi" ölçek alt boyutuna (alt boyut 8) katılım düzeyleri 11,62 puanla yüksek seviyededir.

Katılımcıların otuz iki ifadeden oluşan "yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı" (ölçek toplamı) 125,61 puanla yüksek seviyededir.

Yukarıda sıralanan ortalamalara göre katılımcıların gözetim farkındalığı yüksek seviyededir. Fakat ikinci alt boyut olan "gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme

düşüncesi" ölçek alt boyutunun skoru 15,15 puandır. Söz konusu ölçek üç ifadeden oluşmaktadır. Elde ettiğimiz 15,15 puanı üçe böldüğümüzde ifade başına verilen yanıtların ortalaması 3,03'tür. Yani "kararsız" sınırını 0,3 puanla geçebilmiştir. Bu bağlamda, araştırma sonucunda katılımcıların gözetim farkındalıklarına ve gözetimde teknolojik araçların sıklıkla kullanıldığı düşüncelerine ait skorlar yüksek çıkmasına rağmen; gözetim durumunda teknolojiden vazgeçme düşüncesi kararsız sınırına oldukça yakındır. Buradan, insanların gözetleniyor olduklarını bilmelerine rağmen teknolojik araçları kullanmaktan vazgeçme konusunda kararsız oldukları sonucuna ulaşmaktayız. Bu durum birincisi, gözetleyene duyulan korkudan ötürü koşulsuz şartsız teslimiyet; ikincisi ise, hem gözetleyen hem de kendisi gibi olanlar tarafından teşhir edilmekten duyulan haz olmak üzere iki şekilde yorumlanabilir.

Sonuç olarak doksan dokuz hipotezden kırk beş tanesi (H1, H2, H7, H9, H14, H15, H23, H24, H26, H28, H32, H34, H43, H52, H59, H64, H65, H66, H67, H68, H69, H70, H71, H73, H74, H75, H76, H77, H78, H79, H85, H86, H87, H88, H89, H90, H91, H92, H93, H94, H95, H96, H97, H98, H99) kabul edilmiş, elli dört tanesi (H3, H4, H5, H6, H8, H10, H11, H12, H13, H16, H17, H18, H19, H20, H21, H22, H25, H27, H29, H30, H31, H33, H35, H36, H37, H38, H39, H40, H41, H42, H44, H45, H46, H47, H48, H49, H50, H51, H53, H54, H55, H56, H57, H58, H60, H61, H62, H63, H72, H80, H81, H82, H83, H84) ise reddedilmiştir. Reddedilen hipotezlerin birçoğu fark analizi sonucunda reddedilen hipotezlerdir. Bağımlı olarak kabul edilen bir çok olgunun; bu araştırmada cinsiyet, medeni durum, çocuk durumu, yaş, eğitim durumu, gelir durumu ve çalışma durumu olarak ele alınan bağımsız değişkenlere göre farklılık göstermemesinin toplumun giderek homojenleşmesi anlamını taşıdığı değerlendirilebilir. Toplumsal norm, değer ve yapıların dijital imparatorluklar tarafından gün geçtikçe aşağılanması sonucunda tek tipleşen bir insan profili ile karşılaşmaktayız. Bu durum; yeni bir nesilden ziyade yeni bir türün habercisidir. Eğitilmiş ile eğitimsiz olan arasındaki farkın ortadan kalktığı günümüz toplumlarında, "ekonomi" ise homojenleştirilmesine izin verilmeyen tek olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada, kamusal alanın iletişimsel eylemle, sivil toplumun kamusal alan/alanlarla ortaya çıktığı; sivil toplumla elde edilen kazanımların ise -bazen olumlu amaçlara hizmet etse de- gözetim toplumu ile çoğu zaman baskılandığı yorumuyla yola çıkılmıştır. Bu kapsamda, oluşturulan anket sorularıyla kamusal alan, sivil toplum ve gözetim toplumu hakkında kaleme alınmış akademik değerlendirmelerin günümüz iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri ile bağdaştırılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın literatür kısmında kamusal alan, sivil toplum ve gözetim toplumu kavramları detaylıca tartışılmıştır. Bunun nedeni, gözetim olgusunun kamusal alan ve sivil toplumla olan ayrılmazlığıdır. İletişimin olmadığı bir kamusal alandan bahsetmek mümkün değildir. Benzer bir şekilde, kamusal alan da sivil toplumun olmazsa olmaz şartıdır. Günümüzde gözetim uygulamalarının genel olarak devletler ve küresel kapitalist sermaye tarafından icra ediliyor olması, gözetim toplumu tartışmalarında sivil toplum kavramının göz ardı edilmemesini gerektirmektedir. Şöyle ki; Hobbes'un savaş durumunun sonlanması için insanların özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçmesi gerektiği düşüncesi; yoğun gözetim pratikleri neticesinde günümüzde mahremın giderek kamusallaşması sorunsalını ortaya çıkarmaktadır. Başka bir deyişle, insanlar savaş durumundan kurtulmak için özgürlükleriyle birlikte mahremiyetlerinin bir kısmından da vazgeçmeye başlamışlardır.

Örneğin Arendt'in toplumsal alanı insanların hayatını kazanmak ya da eğlenmek için ilişki kurulan alan olarak, kamusal alanı ise siyasal alan olarak tasvir ettiğine tanıklık ediyoruz. Modern çağ ile birlikte hanenin özel alandaki gizli barınağını kaybetmesi sonucunda, hanenin dışına çıkan sıradan insanların özgürlüklerine kavuşmaktan ziyade topluluktan ayrı, sürekli gözetim ve denetim altında tutulacakları, duvarları hanenin duvarlarından çok daha yüksek bir mekâna sürüklendiklerini iddia eder Arendt. Pek de haksız değildir. Bu durum özel olanın, mahrem olanın ve siyasal olanın toplumsal alan karşısında ezilmesi olarak tasvir edilir çalışmalarında. Araştırma kapsamında yapılan ankette sadece %72'si etkin olarak elektronik posta kullanan ev hanımlarının, %92 oranında sosyal medya kullanıyor olması oldukça dikkate değerdir. Elde edilen bu veri ile bir sosyalleşme aracı olarak sosyal medyanın kamusal alana erişim sağladığı yönünde bir algı oluştuğu değerlendirilebilir. Oysa sosyal medyanın söylem güçleri, ekonomik gelirleri ve eğitim seviyeleri daha yüksek olanlar karşısında ev hanımlarına kamusal alanda eşit bir söz ve

mücadele hakkı verdiğini ummak oldukça iyimser bir yaklaşımdır. Ayrıca, günümüzde sosyal medyanın kamusal tartışma için bir mecra olarak kullanıldığı yadsınamaz bir gerçektir. Fakat sosyal medyanın genellikle özel gün, hane, gezi ve aktivitelere yönelik fotoğraf ve video paylaşımı için kullanıldığı göz ardı edilmemelidir. Elde edilen bu veri, Arendt'in yorumunu desteklemektedir. Sosyal medyanın sıradan insanları kamusal alana dahil etmek yerine özel ve mahrem olanı paylaşmaya teşvik ettiği değerlendirilebilir.

Roma İmparatorluğu'nu askeri bir güç olmakla birlikte, kurulan hukuk sistemi bağlamında siyasal bir güç haline getiren kamusal alan; günümüzün hegemonik sisteminin idrak edilebilmesinde oldukça önemli ipuçları barındırmaktadır. Şaylan'ı (2008: 63-64) bu şekilde düşünmeye iten en önemli olgu; kamu alanı ile sivil alan ayrımının günümüzde demokrasi olarak tanımlanan siyasal rejimin ortaya çıkışına zemin hazırlamış olmasıdır. Siyasal gücün nasıl kullanılacağını ve siyasal güçten kaynaklanan ayrıcalıkların nasıl öne çıkarılacağını tasvir eden kamu hukuku sistemi kamusal alanda geçerlidir. Sivil alan ise; mülkiyet, miras, evlenme, boşanma ve borçlanma gibi doğal yaşam alanı unsurların toplamıdır. Bu alanda geçerli olan sivil hukuk normları ise imparatorluk içerisinde yaşayan herkes için geçerlidir. Bu noktada, kamu hukukunun ayrıcalıklı toplumsal kesim ve yöneticilerden oluşan "patriciler" için, sivil hukukun ise Roma egemenliğindeki topraklarda yaşayıp da siyasal iktidara katılamayan "plebler" için geçerli olduğu değerlendirilebilir. Roma'da zaman içerisinde zenginleşen plebler de yönetimde söz sahibi olmaya başlamış ve kamu hukukunun alanına dâhil olmuşlardır. Bu durumun oldukça benzer bir biçimini 17. yüzyıldan itibaren Avrupa toplumlarında da vuku bulduğunu görmekteyiz. Roma'daki patrici kavramı aristokrasi ile, zenginleşen plebler kavramı da burjuvazi ile ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda, Roma'dan başlayarak günümüze kadar uzanan kamusal alan tartışmalarında ekonominin rolü yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Habermas burjuva kamusal alanı; özel şahısların ussal bir tartışma içine girerek uzlaştıkları bir yaşam alanı olarak betimlemektedir. Habermas öğretisinde devlet otoritesi kamusal alanın bir parçası değildir. Yurttaşların enformel bir şekilde devleti eleştirdikleri ve kontrol edebildikleri alana işaret etmekte olan kamusal alan; siyasi toplum (devlet) ve ekonomik toplum arasında konumlanmaktadır. Habermas'ın idealize ettiği kamusal alan; herkesin erişebilir olduğu, statülerin yok sayıldığı ve otoritenin sorgulandığı alandır. Bu nedenle,

devlet iktidarının meşruluğunun yasalarla birlikte diyalog ve iletişime dayalı rasyonel bir anlayış üzerinde temellenmesi gerektiğinin üzerinde durmaktadır.

Günümüzde en çok kabul gören kamusal alan tanımlamalardan biri olan Habermas'ın burjuva kamusal alanı, bir takım düşünürler tarafından ise eleştirilmektedir. Foucault, Habermas'ın özgürleştirme etkisine vurgu yaptığı kamusal alanın, özgürleştirme ile birlikte -belki de daha fazla- denetim içerdiğini belirtmektedir. Nitekim araştırma kapsamında uygulanan "yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı" ölçeğinde katılımcıların farkındalık düzeyi 160 puan üzerinden 125,61 puan çıkmıştır. Bu veri, insanların bir denetim ve gözetim toplumunda yaşadıklarının farkında oldukları yönünde bir çıkarım yapılmasına imkan tanımaktadır. Negt ve Kluge yaşamsal faaliyetlerin alanı olarak tanımladıkları özel alandan bağımsız bir kamusal alandan bahsedilemeyeceğine dem vurmakla birlikte, egemen kamusal alana teğetlenmiş durumda birçok karşıt kamusal alanın bulunduğunu da iddia etmektedirler. Marksist ve feminist düşünürlerde ciddi bir karşılık bulan karşıt kamusal alanlar fikri, günümüzde egemen ideolojinin uygulamalarını eleştirmek için sıklıkla başvurulanan toplumsal hareketlerinin en önemli varoluş koşullarından birisi olarak değerlendirilebilir.

Feminist teorisyenler özel alanla kamusal alan arasında yapılan ayrımın, özel alandaki sömürü ve tahakkümü meşrulaştırdığını savunarak bir noktada Arendt'in izinden gitmektedirler. Bu noktada kamusal alanın eril, özel alanın ise dişil olarak kavranmasının, kadının kamusal alandan dışlanmasına sebep olduğunu belirtmektedirler. Habermas'ın ortaya attığı modelde her ne kadar cinsiyet, ırk ve kültür gibi farklılıkların bastırılması söz konusu olmayıp herkese konuşma özgürlüğü verilse de; söylemin amacının anlaşma olması feministler açısından Habermas'ın modelini problemli hale getirmektedir. Habermas'ın karşıt kamusal alanları incelemeyi ihmal ederek liberal kamusal alanı idealize ettiği görüşü, feminist öğretilerde de yaygın bir kanıdır. Bununla birlikte, kamusal alanda teoride herkesin eşit olarak kabul edilmesi, pratikte var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmamaktadır. Bu eşitsizlikler, kamusal alanda gerçekleştirilen müzakerelerde kendisini göstermektedir. Feminist teorisyenler bu itirazlarında haksız olmadıkları değerlendirilebilir. Müzakerede eğitilmişler eğitimsizlere göre kendilerini daha iyi ifade etme şansına sahiptir. Ekonomik açıdan güçlü olanların müzakerede bulunan diğer kişileri etkileme ihtimalleri yüksektir. Örneğin, araştırma kapsamında gözetimde kişisel bilgilerin ele geçirildiği düşüncesi eğitim grupları arasında karşılaştırıldığında en yüksek puan 4,34

ortalama ile yüksek lisans ve üzeri eğitim seviyesinde olanlara aittir. Aynı düşünce gelir grupları arasında karşılaştırıldığında en yüksek puan 4,298 ortalama ile 6000 TL ve üzeri gelir seviyesi olanlara aittir. Görüldüğü üzere; toplumsal süreçler hakkındaki farkındalık seviyesinin, tıpkı müzakeredeki iletişim yeteneği gibi eğitilmiş ve ekonomik olarak güçlü olanlarda daha yüksek seviyede olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Sonuçta kamusal müzakerenin temelini toplumsal süreçler hakkındaki duyarlılık ve farkındalık oluşturmaktadır.

Kapitalizmde yoksulluk, çözülmesi gereken değil, yönetilmesi gereken bir olgu haline gelmektedir. Bu noktada, kapitalist şehirlerde burjuva tarafından sömürülen bir yoksulluk kültürü oluşmaktadır. Lewis; bu kültür içerisinde yetişmekte olan insanların gelecekleri hakkında iyimser olmadıklarını ve uzun vadeli başarıları hedeflemekten ziyade günübürlük yaşamayı tercih ettiklerini belirtmektedir. Bu bağlamda, yoksulluk kültürü içerisinde günübürlük amaçlar doğrultusunda yaşayan insanların kamusal bir tartışmasının içinde yer almak suretiyle kamusal alana dâhil olmasını beklemek oldukça iyimser çıkarımdır. Sosyal medya -her ne kadar pek çok farklı amaç için kullanılıyor olsa da- günümüzde kamusal tartışmanın yapıldığı en önemli mecralardan birisidir. Şöyle ki; araştırma kapsamında gelir durumu arttıkça yükselme eğilimi gösteren sosyal medya kullanımı, 2000-3999 TL gelir aralığında bir düşüş gösterip 4000-5999 TL gelir aralığı ile birlikte tekrar yükselişe geçmektedir. Asgari ücret 2000-3999 TL aralığında kalmaktadır. Yoğun ve zor mesai şartları altında çalışmanın, bu gelir grubunda olan kişilerin sosyal medya kullanımında diğer gelir gruplarına göre daha düşük seviyede kalmasına neden olduğu düşünülebilir. Elde edilen bu veriden hareketle; 2000-3999 TL aralığındaki gelir grubunda bir yoksulluk kültürünün oluştuğu ve bu grupta yer alanların kamusal tartışmaya dahil olmak yerine gündelik ihtiyaçlarını karşılamaya kanalize oldukları değerlendirilebilir.

Kamusal söylemin içeriğinin medya tarafından devasa bir çöplüğe dönüştürüldüğü bir dünya düzeninde, kamusal alan ve kamusal tartışmadan ne derece bahsedilebilir? Medyanın kamusal alan bağlamında eleştirisine katkı sunan en büyük üstatlardan biri olan Chomsky, kapitalimin amacının tüketimin özendirilmesi ve arttırılması suretiyle daha fazla kâr etmek olduğunu vurgulamaktadır. Medyayı ise, bu tüketim kültürünün kurucusu olarak betimlemektedir. Tepkisiz, sinik ve her şeyi kendisine verildiği gibi kabul eden bir halk kitlesinin düşünceleriyle oluşan kamuoyuna medyanın her şeyi kabul ettirebileceğine dem vuran Chomsky'e göre; kamusal bir görevi olması gereken medya, artık kamuya ait

olmaktan çıkmıştır. Devlet ve şirketler arasında kurulan ortaklığın bir sonucu haline gelen medyanın günümüzdeki amacı zihinleri denetim altına almaktır. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile birlikte kamusal tartışmanın mekânı haline gelen medyanın kamusal söylemin içeriğini kirlettiğinden yakınır Postman. Orwell'in 1984'te kurduğu distopyanın bireylerin enformasyonsuz bırakılarak gerçeklerin saklanması üzerine kurulu olduğunu belirten Postman; Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'da kurduğu distopyanın ise bireylerin enformasyon bombardımanına tutularak gerçeklerin saklanması üzerine kurulu olduğunu ifade eder. Birinde enformasyon sansüre uğrarken, diğerinde insanların dikkati medya tarafından sunulan farklı enformasyonlara çekilerek gündem değiştirilir. Birinde yasaklar söz konusuysen, diğerinde ayartma söz konusudur. Postman'ın tespiti gözetim toplumu bağlamında yorumlamak da mümkündür. 1984'te panoptik bir yapıda olan gözetim; *Cesur Yeni Dünya*'da sinoptik bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Sürekli bir biçimde satın alma önerileri sunan elektronik ticaret platformlarının sinoptik gözetime verilebilecek en uygun örneklerden birisi olduğu değerlendirilebilir. Araştırma kapsamında, katılımcıların %81,60'ının en az bir elektronik ticaret platformu kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu veri, artık panoptik gözetimin çok daha ötesinde bir gözetim çağında yaşadığımız sonucuna ulaşılmasına imkân vermektedir.

İletişim teknolojilerindeki gelişim ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte, kamu kavramı da küresel ve ulus ötesi bağlamda yeniden yapılanmaktadır. Araştırma kapsamında kullanıcıların elektronik posta kullanım oranının %93,90; sosyal medya kullanım oranının %96; elektronik ticaret platformlarının kullanım oranının %81,60 olması bu tespiti desteklemektedir. Söz konusu üç araç da kullanıcılarına küresel bir iletişim imkânı sunmaktadır. Küreselleşme sürecinin hızlı bir şekilde ilerlemesi; kamu kavramının yerel, bölgesel ve ulusal gibi teritoryal kavramlarla tanımlanmasını zorlaştırmıştır. Castells; ulus devletlerin her ne kadar yok olmasalar da, egemenlik küreselleştiğinden bir meşruiyet krizi yaşamakta olduklarını savunur. Söz konusu meşruiyet krizi; ulusal kimlik ve ulusal kültür gibi olguların sorgulanmasına neden olmuştur. Devletler bu meşruiyet krizini aşmak için bir çok gözetim aracına başvurabilmektedirler.

Avrupa'da sivil toplum tartışmalarının iki ana görüş etrafında ilerlediği değerlendirilebilir. Machiavelli, Bodin, Hobbes ve Hegel'in başını çektiği ilk görüş, devlet-sivil toplum ayrımını eleştirirken; Locke, Montesquieu, Rousseau, Smith, Ferguson, Paine ve

Tocqueville'in dâhil olduğu ikinci görüş, sivil toplum karşısında yetkileri azaltılmış devleti savunmaktadır.

Sivil toplum devlet ayrımını destekleyen düşünürlerin siyasal liberalizm öğretisi tarafından sahiplenilmesi; miknâtısın diğer ucunda olan sosyalist düşünörlere de söz hakkı vermeyi gerekli kılmıştır. Nitekim bu akımın temsilcileri olarak sayılabilecek olan Marx, Gramsci ve Althusser; kendilerinden önce gelen Machiavelli, Montesquieu, Rousseau, Tocqueville ve Hegel gibi düşünörlerin ortaya atmış oldukları savları sentezleyerek yeni görüşler ortaya koymuşlardır.

İster doğa durumunu sonlandıran olgu olarak, isterse pre-toplum aşamasından sözleşmeli topluma geçişin bir ön koşulu olarak ele alınsın; tarihsel süreçte savaş durumunun genel anlamda iki farklı biçimde yorumlandığını görmekteyiz. Bu konu üzerine yapıtlar veren siyasal kuramcılar savaş ya Makyavelist bir biçimde toplumlar (devletler) arasında cereyan eden ya da Hobbes öğretisinin temelinde yatığı şekilde toplumu (devleti) oluşturan bireyler arasında vuku bulan bir çatışma süreci olarak iki biçimde ele alırlarken, savaşın üçüncü biçimine gereken önemi vermemişlerdir: "Devlet ve birey arasındaki savaş."

Gramsci siyaset bilimini olması gereken (deontolojik) olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda siyaset bilimi etikdir. Ama siyaset olması gereken şekliyle olduğu kadar, olan (ontolojik) şekliyle de tahlil edilmelidir. Egemen sınıfın, alt sınıfların ideolojilerini -daha büyük bir tehlike haline gelmeden- egemen ideolojiye senkronize ettiğini iddia eder Althusser. Marx, Engels, Gramsci, Althusser ve Lenin tarafından işçi ve köylü sınıflar için kaleme alınan ideolojik varsayımların gerçekte kapitalist sistem tarafından uygulamaya sokulmasının bir tesadüf olup olmadığı sorgulanmalıdır. Labirentin bu safhasında önümüzde iki yol çatallanır: Ya Marx, Engels, Gramsci, Althusser ve Lenin -ironik bir şekilde- sosyalist görünümlü kapitalistlerdir; ya da kapitalist sistem kendisini yok etmek isteyen ideolojilerin teorilerini o ideolojiler üzerinde uygulamıştır. Bugün kapitalist sistemin uyguladığı hegemonya, Gramsci'nin burjuva sınıfının devrilmesi için işçi sınıfına gösterdiği yolla; Althusser'in sosyalist devletin olmazsa olmaz şartı olarak ortaya attığı devletin ideolojik ve baskı aygıtları kavramları ise, kapitalist hegemonyanın en sık başvurduğu araçlarla oldukça ilintilidir. İdeolojileri "yanlış bilinç" olarak yorumlayan Althusser'in, sosyalist devrim ideolojisini meşrulaştırmak için böyle bir yorumda bulunduğu düşünülebilir. Benzer bir şekilde, Gramsci'nin organik aydınları sosyalist devrim için yücelttiği değerlendirilebilir.

Gramsci'yi hapishanelere düşüren, Althusser'i ise dâhilikten deliliğe götüren bu tezlerin, onlara entegre olan kapitalist sisteme sağladığı katkı ise yadsınamaz bir gerçektir.

İnternetin kamusal alan için yeni fırsatlar sunduğunu savunan düşünürlere teknik anlamda katılmamak elde değildir. Fakat birtakım sosyolojik, psikolojik ve politik noktaların görmezden gelindiği değerlendirilebilir. Şöyle ki; giderek zayıfladığı iddia edilen birçok ulus devlet, günümüzde toplumsal hareketlerin başlangıç noktası olarak görülebilecek internetin şalterini elinde tutmaktadır. İstedikleri an internet erişimini kısıtlayabilmekte, istedikleri an ise tamamen kesebilmektedirler. Bununla birlikte yaygın kontrol mekanizmalarıyla, internette kendileri karşısında gelişen toplumsal hareketleri ters yöne çevirecek iletişim stratejileri uygulamaktadırlar. Bunda başarısız olmaları durumunda ise, hukuk sistemlerine yeni suç tanımlamaları ekleyerek internetin ulus devlet karşısında yeni kamusal alana ve toplumsal hareketlere sağladığı avantajı yok etmeye çalışmaktadırlar. Foucault'nun kamusal alan yorumu, internetin özgürleştirici ve demokratikleştirici etkisinin mutlak bir şekilde kabul edilmesini engellemektedir. Çünkü özgürleştirici ve demokratikleştirici etkisi olan internet, -belki de daha fazla- denetim içermektedir. Ayrıca küresel sistemi yöneten yapıların da ekonomik ve askeri olarak gelişmiş ulus devletler olduğu unutulmamalıdır. Sonuç olarak, ulus devletlere ait pasaportlar taşısak da, tüketimde ve eğlencede küreseliz. Fakat siyasal katılım ve toplumsal hareketler bağlamındaki küreselliğimizin, ulus devletlerin izin verdiği sınırlar içerisinde henüz emekleme aşamasında olduğu düşünülebilir. Bu noktada, ulus devletlerin belki de tarihte olmadıkları kadar denetimci ve baskıcı unsurlara dönüştüğü değerlendirilebilir.

Devlet karşısında kendisini savunabilen ve devletten özerk bir sivil toplum anlayışının ilk öncülleri Locke, Ferguson ve Smith gibi kapitalistlerdir. Gözetim toplumunun öncüllerinin de sıradan insanların davranışlarını, tüketim ve satın alma alışkanlıklarını, küresel güvenlik sistemi için bir tehdit olup olmadıklarını yoğun bir şekilde ve sürekli olarak denetim altında tutmayı amaçlayan kapitalistler olması çok ironik bir durumdur.

Gözetim olgusunu salt insanları gözetlemek olarak okumak doğru değildir. Çalışmada; attığımız her adımın, bastığımız her tuşun, aldığımız her nefesin, giydiğimiz her kıyafetin, söylediğimiz her sözün, aldığımız her ürünün, bindiğimiz her taşıtın, ikamet ettiğimiz her evin, kaldığımız her otel odasının, ziyaret ettiğimiz her internet sitesinin saniye saniye gözetlenmesinin kamusal alan ve sivil toplum kavramlarından bağımsız ele

alınamayacağını ortaya koyulması amaçlanmıştır.. Yukarıda da belirtildiği gibi, gözetim olgusu kapitalist düşünce tarafından özellikle Sanayi Devrimi'nden itibaren toplumsal yaşamın içine sokulduğu için kapitalist düşünce tarzının sivil toplum ve kamusal alan bağlamında detaylı bir şekilde ele almasına ihtiyaç duyulmuştur.

Gözetim olgusunu kamusal alan kavramıyla buluşturan anahtar kelimenin "mahremiyet" olduğu değerlendirilebilir. İnsanlar genel olarak mahrem olarak algıladıkları şeylerin gözetlenmesine karşı çıkmaktadırlar. Peki ya mahrem olan kamusal alana sızıyorsa? İşte kritik sorunun bu olduğu değerlendirilebilir.

Gözetim çalışmalarının Yunan mitolojisinde her şeyi gören ama hiçbir zaman görünmeyen Argus Panoptes adlı karakterden esinlenilerek Jeremy ve Samuel Bentham kardeşler tarafından ortaya atılan panoptikon kavramıyla özdeşleştiği yadsınamaz bir gerçektir. Her ne kadar genel olarak hapisaneler için tasarlanmış olduğu düşünülse de, Bentham kardeşler bu tasarımı hastaneler, akıl hastaneleri, fabrikalar ve okullar gibi toplu yaşam alanlarında da uygulanabilir bir model olarak sunmuşlardır.

Bentham kardeşlerin fiziki bir mekân üzerinde kurulacak bir denetim sistemi olarak kurguladıkları panoptikon düşüncesine sosyolojik bir bakış akısı kazandıran kişinin ise yaptığı derinlemesine analizlerle Foucault olduğu değerlendirilebilir.

Foucault'nun gözetim olgusunu analiz ederken başvurduğu ilk kavram "pastorallık"tır. Kökeni Mısır, Asur ve Filistin gibi Antik Doğu toplumlarına dayanan pastorallik düşüncesinde Tanrı ve kral arasında bir çağrışım yapılmaktadır. Yani kral, Tanrı'nın yeryüzündeki sürüsünün çobanıdır. Yunan ve Roma düşüncesine tamamen uzak olan pastorallik düşüncesinin Batı toplumlarına ise Hristiyan Kilisesi tarafından sokulduğunu iddia eder Foucault. Hristiyan pastorallığı bireyselleştiricidir. Çoban kral sürüsünün geneli hakkında bilgi sahibi olmakla birlikte her koyun hakkında ayrı ayrı bilgi sahibi de olmalıdır. Bu üç safhada gerçekleşir. Öncelikle çoban her koyunun mevcut durumunu bilmelidir. İkinci olarak çoban, her koyunun geçmişte işlediği günahları bilmelidir. Ve son olarak çoban, her koyunun ruhunda dolaşan gizli günahları bilmelidir. İşte tam da bu nokta, Hristiyan pastorallığı ile gözetim arasındaki bağın kurulduğu noktadır. Yöneten olarak kral, yönetilen olarak her bir tebaanın geçmişini, bugününü ve geleceğini gözetleme yetkisine sahiptir. Bu yetki krala Tanrı tarafından verilmiştir. Kapitalist toplumların bireye

yaptığı kutsal vurgu; bireyselleşmenin böl ve yönet bağlamında yaklaşılan Hristiyan pastorallığından kapitalizme devşirilmiş bir gözetim stratejisi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Gelineen noktada din olgusundan bağımsız bir şekilde ironik bir tespitte bulunulabilir: Gözetimi meşrulaştıranlar için artık kral sermayedir; kapitalizm ise yeni Tanrı. Sermayeye gözetleme yetkisi kapitalizm tarafından verilmiştir. Sermaye için verilerin depolanması gereklidir. Araştırma kapsamında 555 katılımcının 470'i cep telefonu görüşme ve mesajlarının operatörler tarafından, 471'i elektronik posta yazışmalarının elektronik posta sağlayıcıları tarafından, 488'i ise sosyal medya paylaşımlarının sosyal medya sağlayıcıları tarafından veri tabanlarında depolandığını düşünmektedir. Artık sermayenin ihtiyaç halinde başvurabileceği veri depoları vardır.

Foucault'nun gözetim analizinde başvurduğu ikinci kavram bilgi ve iktidar kavramlarının ayrılmazlığıdır. İktidar elde ettiği bilgiyi, denetim ve yönetim aracı haline getirmektedir. Bu, suçlu suçsuz ayırt etmeksizin teknolojik araçları kullanarak insanların müdahale ve denetime açık hale getirilmesinden başka bir şey değildir. Araştırma kapsamında 555 katılımcının 440'ı gözetim faaliyetlerinin sadece şüphelileri değil herkesi kapsamakta olduğunu; 407'si bir suça karışmasalar da gözetime maruz kaldıklarını; 448'i gözetim teknolojilerindeki gelişim sonucunda özgürlüklerinin giderek kısıtlandığını düşünmektedir. Foucault düşüncesinde bilgi sadece ele geçirilen bir kavram değildir. Bilgi aynı zamanda iktidar tarafından üretilir. Devletler; kendi sınırları içerisinde yaşayan toplumsal grupları tanımlamak, sayılarını planlamak ve kontrol etmek için sürekli olarak yeni bilgi tipleriyle oluşturulan yeni söylem pratikleri geliştirirler. Bu bağlamda, araştırma kapsamında 555 katılımcının 449'u kişisel bilgilerinin toplanmakta birlikte sürekli bir şekilde güncellendiğini de düşünmektedir. İşte tam da bu noktada; bilgiyi elinde tutanlar tartışma ve söylemin gündemini kontrol ederek fiziksel ve hukuki gücün yanı sıra ideolojik bir güç de elde ederler. Gramsci'nin organik aydınları, Althusser'in ideolojik aygıtları tam da burada devreye sokulmaktadır. Üstelik yıllarca çok ağır eleştiriler yönelttikleri kapitalizm tarafından.

Özne ve iktidar diyalektiği Foucault'nun gözetim analizinin üçüncü aşaması olarak değerlendirilebilir. Özne kavramının Foucault'da iki şekilde tanımlandığını görüyoruz. Bunlardan ilki; denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan öznedir. İkincisi ise öz bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış öznedir. Bu bağlamda öznenleştirme, öznenin her iki şekilde de nesnellenştirilmesi anlamını taşımakta; bunun sonucunda, boyun eğdiren ve

tabi kılan bir iktidar biçimi ortaya çıkarmaktadır. Foucault'nun analizlerinde öznelleştirme üç pratikle sağlanmaktadır. Bunlar; sınıflandırma, ayırıştırma ve kişinin kendi kendini öznelleştirme pratikleridir.

Öznelleştirme pratikleri esnasında iktidar, biyo-iktidara dönüşmektedir. Bu, Foucault'nun gözetim analizinin dördüncü safhasıdır. Biyo iktidar iki aşamadan oluşmaktadır. Birincisi, bir makine olarak bedene yoğunlaşan anatomo-politikadır. Bu süreçte bedenin terbiyesi, yeteneklerin arttırılması, güçlerin ortaya çıkarılması, yararlılıkla itaatkârlığın eş zamanlı bir şekilde gelişmesi ve bunun sonucunda bireyin ekonomik denetim sistemiyle bütünleşmesi amaçlamaktadır. Foucault anatomo-politikayı "disiplin teknolojilerinin keşfi" olarak tasvir eder. İkincisi, biyolojik süreçlerin dayanağını oluşturan bedene yoğunlaşan biyo-politikadır. Bu süreçte ise bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşulların denetim altına alınması hedeflenmektedir. Foucault biyo-politikayı "nüfus teknolojilerinin keşfi" olarak tasvir eder. İlginç ve radikal bir şekilde Foucault anatomo-politika ile biyo-politikayı cinsellik ile birbirine bağlar. Çünkü cinsellik bir yandan talim-terbiye, enerjinin düzenlenmesi, tasarruf, güçlerin çoğaltılması ve paylaştırılması gibi yöntemlerle disipline bağlıdır. Diğer yandan doğurduğu tüm sonuçlar bakımından nüfus düzenlemesine bağlıdır. İşte burada, yukarıda sorulan sorunun yanıtını buluyoruz. Mahrem olan kamusal alana anatomo-politika ile biyo-politikayı birbirine bağlayan cinsellik olgusu üzerinden sızmaktadır. Cinsellik olgusu; disiplin ve nüfusun denetimi süreçlerinde mahrem olmaktan çıkmakta ve gözetimin başat hedeflerinden birisi haline gelmektedir. Araştırma kapsamında 555 katılımcıdan 505'i bilgilerin izinsiz elde edilmesinin mahremiyetin ihlali olduğunu; 408'i casus yazılımların bilgisayarlarında ve telefonlarında bulunan verileri dışarıya aktardığını; 358'i teknolojik araçlar tarafından hanelerinin içinin gözetlenebileceğini düşünmektedir. Cinselliğin kamusal alana sızması, bu konuda herkesin eşit bir şekilde söz hakkına sahip olması anlamını taşımamaktadır. Çünkü artık kamusal alan kapitalist sermaye ve devletin yaptığı işbirliği sonucunda feodalleşmiştir. Bu feodalleşme sonucunda başat şartı kamusal alan olan sivil toplum, bir gözetim toplumuna dönüşür.

Foucault'nun gözetim analizinin son safhası iktidarın gözüdür. Artık iktidarın yapması gereken tek şey, izlemek ve müdahale etmektir. Bunu yaparken insanlar etiketlenmekte ve ötekileştirilmektedirler. Bazı durumlarda ise *deviant* (sapkın) olarak gösterilmektedirler. İktidar bu süreçte tüm iletişim araçlarından hem izlemek hem de propaganda yapmak için

yararlanmaktadır. Müdahale içinse devletin baskı aygıtlarını kullanmaktadır. Foucault'nun derin bilgi birikiminden yararlandıktan sonra gözetimi modern kentin dönüşümü, kapitalizmin yükselişi ve küresel güvenlik bağlamında incelemek yerinde olacaktır.

Şehrin gözetim bağlamında dönüşümünde Lyon'un analizi dikkate değerdir. Şehir; Yunan düşüncesinde toplumun nasıl olması gerektiğinin aynada yansımış hali, Roma düşüncesinde bedensel hareketi disipline eden alanın geometrisi olarak ele alınmıştır. Görmenin toplumsal kontrolün garanti altına alınması olarak tasvir edildiği modern dönemde ise; şehirler kamu güvenliğini destekleyecek ve bireyi yoldan sapma eyleminden vazgeçirecek şekilde inşa edilmişlerdir. Modernitenin gücü elinde tutmak için veri ve bilgiyi elinde tutması gerektiğini düşünen Lyon'un Foucault'ya derinden katıldığını görüyoruz. Lyon; demokrasinin öncelikli ilgisi kişisel refah olan bireyselleştirilmiş yurttaşlar yarattığı ve bu bireysel yurttaşların merkezi devletin ezici gücü tarafından savunmasız bırakıldığı yönündeki Tocqueville öğretisine de -Marx gibi- sahip çıkar. Şehirlerde uygulanan birçok uygulamanın yurttaşlar tarafından olumlu karşılandığı bir gerçektir. ATM önlerine konulan kameralar, sokaklara yerleştiren güvenlik kameraları, otoyollarda hizmet veren taşıt tanıma sistemleri gibi güvenlik uygulamaları birçok yurttaş tarafından olumlu karşılanmakla birlikte talep de edilmektedir. Hatta yurttaşlar ikamet ettikleri yerlere ceplerinden para harcayarak güvenlik amacıyla kamera sistemleri taktırmaktadırlar. Bu durum doğal bir durum gibi gözükmesine rağmen doğal bir durum değildir. Yukarıdaki paragraflarda kamusal alanın dönüşümünde Chomsky ve Postman'ın medya eleştirilerine yer vermişti. Bu eleştirileri Gramsci ve Althusser ile birlikte ele almakta fayda olduğu düşünülebilir. Son dönemde "stratejist", "güvenlik uzmanı", "kriz yönetimi uzmanı", "güvenlik analisti" gibi birçok yeni meslek kavramları ortaya çıkmıştır. Medya; güvenliğin tüketilmesi için yeni bir gündem yaratırken, olan bir gündemi değiştirirken ya da iktidar tarafından halka sunulması istenen ideolojiyi çerçevelerken yukarıda sıralanan meslek tanımlamalarına sıklıkla başvurur. İktidar tarafından aydın olarak servis edilen bu kişilerin çoğu aslında modern spin doktorlarıdır. Yurttaşlarda tehlikeli, yabancılarla dolu ve oldukça güvensiz bir toplumda yaşadığımız algısı oluşturularak gözetimin her türlüüne meşruiyet kazandırılır. Doğal olan gözetime karşı koymamaktır. Doğal olanı benimsemeyenler ise *deviant* (sapkın) olarak etiketlenir.

Kapitalizmin yükselişinde de gözetimin yadsınamayacak bir rolü olduğu açıktır. Gözetim ilk olarak kimlerin çalışıp kimlerin çalışamayacağını belirleme sürecinde kullanılmıştır. Bu

uygulamaya en iyi örnek kapatılma mekânlarıdır. Sanayi Devrimi'nin başlarında aylak, engelli, deli ve fahişe gibi etiketlerle tanımlanan insanlar kapatılmıştır. İlerleyen süreçte kapatma evlerinin özelleştigiğine tanıklık ediyoruz. Delilerin akıl hastanelerine, engelliler ve yaşlıların bakım evlerine, iyileşebilecek durumda olanların ise hastanelere gönderildiğini anlatır Foucault. Aylaklar tutuldukları yerde üretmeye zorlanmıştır. Belirli melekeler kazanmalarının ardından kapitalizmin yedek ve ucuz iş gücü olarak ihtiyaç duyulduğunda kullanılmak üzere topluma bırakılmıştır. Araştırma kapsamında anket uygulanan 555 katılımcının 277'sinin geliri asgari ücret seviyesinde ya da altındadır. Başka bir ifade ile katılımcıların yarısından fazlası ucuz iş gücü olarak çalıştırılmakta ya da çalıştırılmak için bekletilmektedir. Zevkten elde edilen kârın bankacılık ve otelcilik gibi iktisadi dolaşımlara yönltilmesi nedeniyle, ilerleyen dönemde fahişeliğe ses çıkarılmadığına da değinir Foucault.

İşçilerin denetimi önceleri mekâna bağımlıydı. Tamamen panoptik bir denetim. Çalışma ortamına yerleştirilen güvenlik kameralarının icadıyla mekâna bağımlılık tam olarak ortadan kalkmış olmasa da denetimde kullanılacak kişilere olan bağımlılık azalmıştır. Daha sonraki süreçte ortaya çıkan GPS teknolojileri ise denetimde hem zamana hem mekâna olan bağımlılığı ortadan kaldırmıştır. Başlangıçta sadece çalışanları kapsayan denetim stratejilerinin ilgisi, zamanla zevk ve tercihlerinin bilinmesi ve tüketim alışkanlıklarının tespit edilmesini bağlamında tüketicilere de kaymıştır. Teknolojik gelişimin sunduğu imkânlarla birlikte denetim stratejileri ile birlikte eş zamanlı olarak gelişen bir başka olgu da elektronik ticarettir. Elektronik ticaret ile denetim stratejilerinin ortaklığının sonucu ise gözetimin yerelden çıkıp küresel bir bağlama yerleşmesi olmuştur. Araştırma kapsamında anket uygulanan 555 katılımcının 453'ünün (%81,60) en az bir elektronik ticaret platformu; 514'ünün (%92,60) banka ve kredi kartı; 455'inin (%82,00) ise internet bankacılığı kullandığı görülmüştür. Yukarıda kullanım oranları verilen üç araç birbirleriyle iç içe geçmiştir. Herhangi bir elektronik ticaret platformundan ürün satın alındığında; ödeme ya kredi ve banka kartlarınızla ya da internet bankacılığına girilerek para transferiyle yapılmaktadır. Ve hatta alışverişi doğrulamak için cep telefonlarına doğrulama mesajları gelmektedir. Alışveriş sonrası para transferi ve kargo bilgilendirilmeleri için ise müşterilerin elektronik posta hesaplarına iletiler gönderilmektedir. Bu durumun; cep telefonu operatörleri, elektronik posta sağlayıcıları, bankalar ve elektronik ticaret platformları arasında kurulan küresel ortaklığa işaret ettiği değerlendirilebilir. Geleneksel noktada, kullanıcılardan toplanan bilgilerin üçüncü kişilere transferinin mahremiyet ve

bilgi güvenliği bağlamında başka bir problem sahası olduğu düşünülebilir. Araştırma kapsamında anket uygulanan 555 kişinin 452'si (%81,44) elektronik posta sağlayıcıları ile sosyal medya uygulayıcıları arasında karşılıklı bilgi transferi olduğunu düşünmektedir. 396'sı (%71,35) banka/kredi kartları ile tüketici indirim/kampanya kartları arasında karşılıklı bilgi transferi olduğunu düşünmektedir. 431'i (%77,65) sosyal medya uygulayıcıları ile üye oldukları elektronik ticaret platformları arasında karşılıklı bilgi transferi olduğunu düşünmektedir. 396'sı (%71,35) bankaları ile üye oldukları elektronik ticaret platformları arasında karşılıklı bilgi transferi olduğunu düşünmektedir. 430'u (%77,47) kargo şirketleri ile üye oldukları elektronik ticaret platformları arasında karşılıklı bilgi transferi olduğunu düşünmektedir. Gerçek benliklerimiz yerel mekanda hayatına devam ederken; dijitalleşmiş kişisel benliklerimizin sürekli bir şekilde küresel dünyada seyahat halinde olduğu bir çağda yaşıyoruz.

Güvenlik olgusunun gözetimi meşrulaştırmak için kullanılan en önemli söylem olduğunu yukarıda belirtilmişti. Uluslararası haber alma ağlarının ortaya çıkışının ve bu ağların birbirleriyle olan bilgi alışverişinin bir sonucu olarak, bir zamanlar ulus-devletin sınırları içerisinde uygulanan gözetim pratikleri küreselleşmiştir. IRA saldırıları, Münih Olimpiyat Oyunları baskını, Tokyo Metrosu saldırısı ve Hindistan Havayolları 192 numaralı uçuşunun bombalanması gibi olayların gözetimin küreselleşmesine neden olan olaylardan bazıları olduğu değerlendirilebilir. Ama hiç kuşku yok ki, gözetimin küreselleşmesine neden olan en önemli olay 11 Eylül 2001'de Washington ve New York'ta gerçekleştirilen insanlık dışı terör saldırılarıdır. İnsanlar gözetimin toplumsal güvenlik boyutunu kısmen olumlasalar da; söz konusu güvenlik uygulamalarından mahremiyetleri bağlamında endişe de duymaktadırlar. Şöyle ki; araştırma kapsamında anket uygulanan 555 kişiden 411'i (%74,05) yeni elektronik kimlik kartlarının; 384'ü (%69,18) biyometrik pasaportların; 422'si (%76,03) elektronik kelepçe, taşıt tanıma ve genel bilgi tarama (GBT) sistemlerinin toplumsal güvenliği arttırmakla birlikte, bireylerin mahremiyetlerinin gözetlenmesini kolaylaştırdığını düşünmektedir. Benzer bir şekilde 555 katılımcının 388'i (%69,90) e-devlet, e-okul, e-nabız ve UYAP gibi elektronik devlet uygulamalarının bürokrasiyi kolaylaştırmakla birlikte, bireylerin mahremiyetlerinin gözetlenmesini kolaylaştırdığını düşünmektedir. Gözetimin küreselleşmesiyle birlikte, ulus devletler zaman içerisinde altından kalkamayacakları güvenlik harcamalarıyla yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Bunun sonucunda güvenlik teknolojilerine erişebilmek ve maliyetleri azaltabilmek için özel şirketlerle çeşitli ortaklıklara yönelmişlerdir. Bu durum, devletin elinde olan bilgilere

üçüncü kişiler tarafından erişilebilmesi anlamına gelmektedir. Ve pek yaygın bir kanaate göre, kişilerden güvenlik gerekçeleri ile toplanan veriler, kapitalist amaçlar doğrultusunda büyük ticari kuruluşlarla paylaşılmaktadır. İnsanlar kapitalist sermaye tarafından yönetilen büyük ticari kuruluşlar tarafından izledikleri yönünde bir kanaate sahiptirler. Nitekim araştırma kapsamında anket uygulanan 555 kişiden 444'ü (%80,00) elektronik ticaret platformlarının satın alma alışkanlıklarını ve kredi kartı bilgilerini bildiklerini düşünmektedir. 494'ü (%89,00) bankaların kendilerine özel kampanyalar sunabilmek için geçmiş yatırım ve ticari hareketlerini izlediklerini düşünmektedir. 473'ü (%85,22) büyük market, akaryakıt şirketleri ve mağazaların kendilerine özel ürün reklamı yapabilmek için vermiş oldukları alışveriş/indirim kartları üzerinden satın alma geçmişlerini takip ettiklerini düşünmektedir. 507'si (%91,35) elektronik posta sağlayıcıları ve sosyal medya platformlarının kendilerine özel reklam sunabilmek için çevrimiçi hareketlerini izlediklerini düşünmektedir.

Araştırma kapsamında anket uygulanan 555 kişiden 510'u (%91,89) bireylerin kim tarafından ve ne için gözetleme altına alındıklarını bilmeleri gerektiğini düşünmektedir. 539'u (%97,11) kişisel bilgilerin izinsiz olarak dışarıya aktarılmasını doğru bulmamaktadır. 544'ü (%98,01) kişisel bilgilerin yetkisi olmayan kişilerle paylaşımının yapılmasının yanlış bir şey olduğunu düşünmektedir. Özetle, katılımcıların yaklaşık olarak %96'sı gözetim uygulamalarının etik kurallar dahilinde uygulanması gerektiği yönünde bir kanaate sahiptir. Bu beklenen bir kanaattir. Fakat etik bağlamdaki kararlı duruş; gözetim ve denetime konu olan teknolojik araç ve uygulamaların kullanımından vazgeçme hususunda yerini bir kararsızlığa bırakmaktadır. Şöyle ki; araştırma kapsamında anket uygulanan 555 kişiden 179'u (%32,25) kişisel verilerinin elektronik devlet uygulamaları üzerinden denetlenmesi durumunda elektronik devlet uygulamalarını kullanmayı bırakacağını; 155'i (%27,92) telefonunun dinlendiğini anladığı zaman telefon kullanmaktan vazgeçeceğini; 213'ü (%38,37) sosyal medya hesabının gözetlendiğini anladığı zaman sosyal medya hesabını kapatacağını; 207'si (%37,29) satın alma alışkanlıklarının izlendiğini anladığı zaman elektronik ticaret platformundaki üyeliğini sonlandıracağını; 210'u (%37,83) satın alma alışkanlıklarının büyük market, akaryakıt şirketleri ve mağazalar tarafından alışveriş/indirim kartları üzerinden izlendiğini anladığı zaman kredi kartı ve mağaza kartı kullanmayı bırakacağını belirtmektedir. Özetle, katılımcıların yaklaşık %35'i gözetim altında olduğunu anladığı zaman gözetime konu olan teknolojik araç ve uygulamayı kullanmayı bırakacağını ifade etmektedir. Geriye kalan %65'i ya kararsızdır ya da her

koşulda söz konusu araçları kullanmaya devam edeceğini belirtmektedir. Bu veri setinden hareketle; gönüllü olarak gözetime izin verdiğimiz yönünde bir yorumda bulunabilmektedir.

Kamusal alan, sivil toplum ve gözetim toplumu okumaları teknolojik ilerleme sonucunda sürekli bir şekilde yenilenen iletişim araçları ile iç içe geçmiştir. Bu nedenle, katılımcılara yeni iletişim, tüketim ve denetim teknolojileri bağlamında bireyin gözetim farkındalığı ölçeğinde bulunan ifadeler hakkındaki değerlendirmeleri yöneltmeden önce, dijital/elektronik uygulama ve araçların kullanımına yönelik veri toplama formu sunulmuştur. Böylelikle iletişim araçları kullanımındaki yoğunlukla gözetim arasındaki yoğunluk arasındaki doğrusal ilişkinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Buna ek olarak, demografik veri toplama formu ile de iletişim araçları kullanımı ve gözetim farkındalığına yönelik demografik çıkarımlarda bulunulması amaçlanmıştır.

İnsanlar bir gözetim toplumunda yaşamaktadır ve bugün bir parçası olduğumuz gözetim pratikleri gün geçtikçe artan ve kolaylaşan şekilde gücü elinde bulunduranlar tarafından uygulanmaya devam edilecektir. Ulus devletlerin sınırlarının çatırdamaya başlamasıyla birlikte, içinde bulunduğumuz çağ; panoptik, süper-panoptik, banotik, sinoptik ve omniptik aygıtların birlikte kullanıldığı gloptik bir çağa dönüşmüştür. Çalışmada bu gerçeklik, kapsamlı bir araştırmanın ardından elde edilen veri setiyle ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, gelecekteki araştırmalar özellikle COVID-19 pandemi sürecinde toplumsal yaşama dahil olan yeni gözetim pratiklerine yoğunlaşabilir. Bundan sonraki çağın hangi çağ olduğunu ise hep birlikte bekleyip göreceğiz.

Bu araştırma bize gösterdi ki; iletişim salt iletişim değildir. İletişim sosyolojidir. İletişim psikolojidir. İletişim ekonomidir. İletişim yönetimdir. İletişim antropolojidir. İletişim siyasettir. İletişim hukuktur. İletişim felsefedir. İletişimin diğer bilim dalları ile olan ilişkisi üzerine örnekler çoğaltılabilir. Teknolojik ilerleme sonucunda insanların kullanıma sunulan her bir iletişim aracının, yarattığı etkiler bağlamında sosyoloji, psikoloji, iktisat, ekonomi, yönetim, antropoloji, siyaset, hukuk ve felsefe gibi bilim dalları ile birlikte ele alınması gereklidir.

Sonuç olarak; iletişim araçlarının kullanımına yönelik saha araştırmasının çok farklı disiplinler bağlamında ortaya koyulan kuramsal okumaları doğrulaması, çalışmanın

iletişim bilimlerine sağladığı bir katkı olarak değerlendirilebilir. Farklı bir biçimde ifade etmek gerekirse; iletişim çalışmaları gücün ve güç mücadelesinin olduğu her alana derinlemesine bir şekilde kanalize olmalıdır. Unutulmamalıdır ki pre-toplumun, modern toplumun ya da post modern toplumun varoluş şartı iletişimdir.

KAYNAKLAR

- Acar-Savran, G. (2013). *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Ackerman, B. (1980). *Social Justice in the Liberal State*. New Haven: Yale University Press.
- Ackerman, B. (1989). "Why Dialogue". *Journal of Philosophy*, 86, 5-22.
- Ackerman, B., & Fishkin, J. (2004). *Deliberation Day*. New Haven: Yale University Press.
- Agger, B. (2011). *Sanal Benlik* (V. Hacıoğlu, Çev.). İstanbul: Babil Yayınları. (Eserin orijinali 2004'te yayımlandı).
- Ağaoğulları, M. A. (2016). "Niccolo Machiavelli: Prensın İktidarından Devlete". M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* içinde (s. 319-354). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2016a). "Jean Bodin". M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* içinde (s. 403-426). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2016b). "Jean-Jacques Rousseau: Halk Kendini Yaratıyor". M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* içinde (s. 569-596). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akpınar, A. (1997). *Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aktaş, S. (2001). "David Hume'un Anti-Rasyonalist Epistemolojisi Üzerine Dayalı Ahlâk ve Adalet Teorisi". *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1-4), 11-36.
- Aldous, J., Durkheim, E., & Tönnies, F. (1972). "An Exchange between Durkheim and Tönnies on the Nature of Social Relations, with an Introduction by Joan Aldous". *American Journal of Sociology*, 77(6), 1191-1200.
- Alkan (2011), *Panoptikon'dan Synoptikon'a Gözetim Toplumu ve Gözetimin Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Althusser, L. (2002). *Marx İçin* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Eserin orijinali 1965'te yayımlandı).
- Althusser, L. (2003). *Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler: Althusser'in Mirası* (T. Ilgaz, A. Şenel & S. Çarmık, Çev.). Ankara: Epos Yayınları. (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı).
- Althusser, L. (2005). *Yeniden Üretim Üzerine* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Eserin orijinali 1968'de yayımlandı).

- Althusser, L. (2010). *Felsefi ve Siyasi Yazılar/ Cilt 5. İki Filozof: Machiavelli-Feuerbach* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı).
- Althusser, L. (2012). *Felsefi ve Siyasi Yazılar/ Cilt 6* (Y. C. Uslu, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı).
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Eserin orijinali 1970'te yayımlandı).
- Althusser, L. (2018). *Montesquieu: Siyaset ve Tarih* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Eserin orijinali 1974'te yayımlandı).
- Altunay, A. (2003). "Biri Bizi Gözetliyor Programı ve Elektronik Gözetim". *Kurgu Dergisi*, 20, 133-141.
- Alver, K. (2004). "Kitap Değerlendirmesi: Modern Kültürde Çatışma-Georg Simmel". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(8), 191-195.
- Anderson, B. (2015). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık. (Eserin orijinali 1983'te yayımlandı).
- Arendt, H. (2018). *İnsanlık Durumu* (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1958'de yayımlandı).
- Arslantaş Toktaş, S., Binark, M., Dikmen, E. Ş., Fidaner, I. B., Küzeci, E., & Özaygen, Ö. (2012). *Türkiye' de Dijital Gözetim: T.C. Kimlik Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttaşın Sayısal Bedenlenişi*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği Yayınevi.
- Asıl, S. (2017). *Kamu Çalışanlarının Dijital Gözetime İlişkin Algıları: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aslan, S. (2010). "Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 188-212.
- Ataay, F., & Kalfa, C. (2008). " 'Modern Prens'ten 'Post-Modern Prens'e: Gramsci'nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine". *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 15, 26-49.
- Atabek, N., & Dağtaş, E. (1998). *Kamuoyu ve İletişim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi.
- Aust, S., & Ammann, T. (2019). *Dijital Diktatörlük: Kitleli Gözetim, Verilerin Kötüye Kullanımı, Siber Savaş* (E. Yücel & H. Yılmaz, Çev.). Ankara: Hece Yayınları. (Eserin orijinali 2014'te yayımlandı).
- Avineri, S. (1968). *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bagozzi, R.P., & Yi, Y. (1988). "On the Evaluation of Structural Equation Models". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.

- Bagozzi, R.P., & Heatherton, T.F. (1994). "A General Approach to Representing Multifaceted Personality Constructs: Application to State Self-Esteem". *Structural Equation Model*, 1(1), 35-67.
- Ballard, J.,G. (2013). *Öteki Dünya* (S. Sertabiboğlu, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık. (Eserin orijinali 2006'da yayımlandı).
- Banton, M. (2015). "The Housing Market in English Cities after 1945". *Ethnic and Racial Studies*, 38(3), 398-404.
- Barber, B. R. (1995). *Güçlü Demokrasi* (M. Beşikçi, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1984'te yayımlandı).
- Barber, B. R. (1996). "Making Democracy Strong: A Conversation with Benjamin Barber". *Civic Arts Review*, 9, 4-14.
- Barber, B. R. (1999). "Temelcilik ve Demokrasi" (Z. Gürata & C. Gürsel, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1993). S. Benhabib (Ed.), *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* içinde (s. 492-508). İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD). (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı).
- Bardakçı, M. (2018). *SPSS ve AMOS Uygulamalı Örneklerle Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Barlow, J., & Duncan, S. (1988). "The Use and Abuse of Housing Tenure". *Housing Studies*, 3(4), 219-231.
- Baum, B. (2001) "Freedom, Power and Public Opinion: J. S. Mill on the Public Sphere", *History of Political Thought*, 22(3), 501-524.
- Bauman, Z. (2014). *Küreselleşme* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı).
- Bauman, Z. (2018). *Bireyselleşmiş Toplum* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 2001'de yayımlandı).
- Bauman, Z., & Lyon, D. (2016). *Akışkan Gözetim* (E. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı).
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* (K. Özdoğan & B. Doğan, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Eserin orijinali 1986'da yayımlandı).
- Bekkers, V., Edwards, A., & de Kool, D. (2013). "Social Media Monitoring: Responsive Governance in the Shadow of Surveillance?". *Government Information Quarterly*, 30(4), 335-342.
- Bendix, R. (1954). "Social Theory and Social Action in the Sociology of Louis Wirth". *American Journal of Sociology*, 59(6), 523-529.
- Benhabib, S. (1996). "Kamu Alanı Modelleri" (D. Şahiner, Çev.). *Kent ve Kültürü*, 8, 239-258. (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1992).

- Benhabib, S. (1999). *Modernizm, Evrensellik ve Birey: Çağdaş Ahlâk Felsefesine Katkılar* (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Bensaid, D. (2011). "Komün, Devlet ve Devrim" (A. Dağlar, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 2007). K. Marx. *Fransa'da İç Savaş* içinde (s. 19-38). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Bentham, J. (2019). "Panoptikon ya da Gözetim-Evi" (Z. Özarslan, Çev.). (Makaleye konu orijinal mektupların yayım tarihi 1791). B. Çoban & Z. Özarslan (Ed.), *Panoptikon: Gözün İktidarı* içinde (s. 9-75). İstanbul: Su Yayınevi.
- Bentler, P. M., & Bonett, D. G. (1980). "Significance Tests and Goodness of Fit in the Analysis of Covariance Structures". *Psychological Bulletin*, 88(3), 588-606.
- Berberoğlu, B. (2012). *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif* (C. Cemgil, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 1993'te yayımlandı).
- Bernburg, J. G. (2002). "Anomie, Social Change and Crime: A Theoretical Examination of Institutional-Anomie Theory". *British Journal of Criminology*, 42(4), 729-742.
- Biçer Olgun, H. (2017). "Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett'in Kamusal Alan Yaklaşımları". *Sosyolojik Düşün*, 2(1), 45-54.
- Brancourt, J. P. (2018). "Estat'lardan Devlete: Bir Sözcüğün Devrimi" (B. Haleva & P. Güzelyürek Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1976). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 177-190). Ankara: Dost Kitabevi.
- Braud, P. (2018). "Devlet: Hukuki Öğretinin İkilemleri" (G. Balamir Coşkun, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1997). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 359-376). Ankara: Dost Kitabevi.
- Braverman, H. (1974). *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*, New York: Monthly Review Press.
- Bridge, G., & Watson, S. (2011). "Reflections on Publics and Cultures". In G. Bridge & S. Watson (Eds). *The New Blackwell Companion to the City* (pp. 379-389). Chichester: Wiley-Blackwell Publishing.
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). "Alternative Ways of Assessing Model Fit. In K. A. Bollen, & J. S. Long (Eds.), *Testing Structural Equation Models* (pp. 136-162). Newbury Park, CA: Sage.
- Buchanan, T., Paine, C., Joinson, A. N., & Reips, U. D. (2007). "Development of Measures of Online Privacy Concern and Protection for Use on the Internet. *Journal of the American society for information science and technology*, 58(2), 157-165.
- Burke, P. (2013). *Tarih ve Toplumsal Kuram* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Burke, P., & Briggs, A. (2011). *Medyanın Toplumsal Tarihi* (Ü. H. Yolsal & E. Uzun, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları. (Eserin orijinali 2009'da yayımlandı).

- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Calhoun, C. J. (Ed.). (1992). *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Calhoun, C. J. (2011). "Civil Society and the Public Sphere". In M. Edwards (Ed.), *The Oxford Handbook of Civil Society* (pp. 311-323). Oxford: Oxford University Press.
- Can, A. (2014). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cangür, Ş., & Ercan, İ. (2015). "Comparison of Model Fit Indices Used in Structural Equation Modeling Under Multivariate Normality", *Journal of Modern Applied Statistical Methods*, 14(1), 152-167.
- Canpolat, N. (2005). "Michel Foucault". N. Rigel, G. Batuş, G. Yücedoğan & B. Çoban (Ed.), *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar* içinde (s. 75-138). İstanbul: Su Yayınevi.
- Carmon, N. (1985). "Poverty and Culture: Empirical Evidence and Implications for Public Policy". *Sociological Perspectives*, 28(4), 403-417.
- Castells, M. (2008). "The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 78-93.
- Castells, M. (2012). "Ağ Toplumunda İletişim, İktidar ve Karşı-İktidar" (T. Sepetçi, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1997). *Yeni Medya Üzerine Kavramlar, Yaklaşımlar ve Uygulamalar* içinde (s. 13-45). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2013). *Ağ Toplumunun Yükselişi-Enformasyon Çağı: Ekonomi. Toplum ve Kültür* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı).
- Cevizci, A. (2017). *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Child, D. (2015). "Dematerialization, Contracted Labour and Art Fabrication: The Deskilling of the Artist in the Age of Late Capitalism". *Sculpture Journal*, 24(3), 375-390.
- Cirit, İ. (2021). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü Bağlamında Ağ Toplumu ve Benlik İnşası: Second Life Yaşam Dünyası Örneği*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cohen, J. L. (1999). "Demokrasi, Farklılık ve Özel Yaşam Hakkı" (Z. Gürata & C. Gürsel, Çev.). S. Benhabib (Ed.), *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* içinde (s. 268-309). İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD). (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı).

- Cole, I., & Ferrari, E. (2008). "Connectivity of Place and Housing Market Change: The Case of Birmingham". In J. Flint and D. Robinson (Eds.), *Community Cohesion in Crisis* (pp. 57-79). Bristol: Policy Press.
- Coşkun, İ. (1997). *Modern Devletin Doğuşu*. İstanbul: Der Yayınları.
- Coward, B. E., Feagin, J. R., & Williams Jr, J. A. (1974). "The Culture of Poverty Debate: Some Additional Data". *Social Problems*, 21(5), 621-634.
- Crack, A. M. (2007). "Transcending Borders? Reassessing Public Spheres in a Networked World". *Globalizations*, 4(3), 341-354.
- Curran, J. (2014). "Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Biçme" (S. İrvan, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1992). S. İrvan (Ed.), *Medya, Kültür, Siyaset* içinde (s. 135-191). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Çağla, C. (2007). *Tocqueville ve Özgürlük*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Çelebi, A. (2004). "Kamusal Alan ve Sivil Toplum: Siyasal Bir Değerlendirme". M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 237-284). İstanbul: Hil Yayın.
- Çoban, B. (2005). "Aynalar Şövalyesi ya da Bilinçdışının Kâşifi: Lacan". N. Rigel, G. Batuş, G. Yücedoğan & B. Çoban (Ed.), *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar* içinde (s. 277-294). İstanbul: Su Yayınevi.
- Çoban, B. (2011). "Deliliğin Tutsaklığında Bir Dahi: Louis Althusser". G. Batuş, F. Alver, B. Arık, B. Çoban & Ü. Çığ (Ed.), *Kadife Karanlık II: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar* içinde (s. 89-116). İstanbul: Su Yayınevi.
- Çoban, B. (2019). "Gözün İktidarı Üzerine". B. Çoban & Z. Özarslan (Ed.), *Panoptikon: Gözün İktidarı* içinde (s. 111-138). İstanbul: Su Yayınevi.
- Dahlberg, L. (2001). "The Internet and Democratic Discourse: Exploring the Prospects of Online Deliberative Forums Extending the Public Sphere". *Information, Communication & Society*, 4(4), 615-633.
- Dahlberg, L. (2007). "The Internet, Deliberative Democracy, and Power: Radicalizing the Public Sphere". *International Journal of Media & Cultural Politics*, 3(1), 47-64.
- Dahlgren, P. (2005). "The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation". *Political communication*, 22(2), 147-162.
- Dalkıç Örs, Ö. (2018). *Mahremiyet ve Instagram Mahremiyetinin İnsanın Yaşam Olgusuna Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Deleuze, G. (1992). "Postscript on the Societies of Control". *October*, 59, 3-7.
- d'Entreves, A. P. (2018). "Devlet Kuramı" (B. Baysal, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1969). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 193-211). Ankara: Dost Kitabevi.
- Derman, İ. (1998). "Net Kimlikleri". *Yeni Türkiye*, 19, 1429-1439.

- Dinev, T., & Hart, P. (2006). "Privacy Concerns and Levels of Information Exchange: An Empirical Investigation of Intended e-Services Use". *E-Service*, 4(3), 25-60.
- Doğan, İ. (2009). *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*. Ankara: Barış Platin Kitabevi.
- Doğanay, Ü. (2013). "Liberal Demokrasiyi Dönüştürebilme Potansiyeli Açısından Bir Olasılık Olarak Müzakereci Demokrasi". M. Aktaş Yamanoglu & B. P. Özdemir (Ed.), *Halkla İlişkilerin Kazancı: Geçmiş Eğilimler, Yeni Yönelimler* içinde (s. 161-175). Ankara: De Ki Basın Yayım.
- Dolgun, U. (2015). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu: Küreselleşen Dünyada Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar ilişkileri*. İstanbul: Ötüken.
- Downey, J., & Fenton, N. (2003). "New Media, Counter Publicity and the Public Sphere". *New Media & Society*, 5(2), 185-202.
- Doyle, A. (2011). "Revisiting the Synopticon: Reconsidering Mathiesen's 'The Viewer Society' in the Age of Web 2.0". *Theoretical Criminology*, 15(3), 283-299.
- Dozier, D. M., ve Repper, F. C. (2005). "Araştırma Şirketleri ve Halkla İlişkiler Uygulamaları". J. E. Grunig (Ed.), *Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik* (E. Özsayar, Çev.) içinde (s. 201-234). İstanbul: Rota Yayın Dağıtım. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Duguit, L. (2018). "Egemenlik ve Özgürlük" (D. Köse & S. Koç, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1922). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 379-400). Ankara: Dost Kitabevi.
- Duman, F. (2006). "Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(1), 117-151.
- Dumont L. (2018). "Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğuş, XIII. Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet" (H. Tufan, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1983). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 141-174). Ankara: Dost Kitabevi.
- Dunbar, R. (2010, 25 December). "You've Got to Have (150) Friends". *New York Times*, pp.15.
- Dunning, W. A. (1896). "Jean Bodin on Sovereignty". *Political Science Quarterly*, 11(1), 82-104.
- Durkheim, E. (1951). *Suicide: A study in Sociology*. New York: The Free Press. (Original work published in 1897).
- Durkheim, E. (1961). *Moral Education*. New York: Free Press of Glencoe. (Original work published in 1925).
- Durkheim, E. (1964). *The Division of Labor in Society*. New York: The Free Press. (Original work published in 1893).

- Eales, R. T., & Byrd, L. M., "Virtually Deschooling Society: Authentic Collaborative Learning via the Internet". WebNet 97 World Conference of the WWW, Internet and Intranet Proceedings, Toronto, 1-5 November 1997.
- Elin, N. (1997). "Shelter from the Storm or Form Follows Fear and Vice Versa". In N. Elin (Ed.), *Architecture of Fear* (pp.13-46). New York: Princeton Architectural Press.
- Engster, D. (1996). "Jean Bodin, Skepticism and Absolute Sovereignty". *History of Political Thought*, 17(4), 469-499.
- Erdoğan, M. (1998). *Liberal Toplum Liberal Siyaset*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ergil, D. (1978). "Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(3), 93-108.
- Faris, R. (1967). *Chicago Sociology, 1920-1932*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fenton, N., & Downey, J. (2003). "Counter Public Spheres and Global Modernity". *Javnost-The Public*, 10(1), 15-32.
- Ferguson, A. (1967). *An Essay on the History of Civil Society*. Edinburg: Edinburg University Press. (Original work published in 1767).
- Ferguson, A. (2020). "Sivil Toplum Üzerine Bir Deneme" (G. Murteza, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1767). G. Murteza (Ed.), *İskoç Aydınlanması* içinde (s. 87-95). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Ferree, M. M., Gamson, W. A., Gerhards, J., & Rucht, D. (2002). "Four Models of the Public Sphere in Modern Democracies". *Theory and Society*, 31(3), 289-324.
- Finley, M. I. (1973). *Democracy-Ancient and Modern*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Flusty, S. (1997). "Building Paranoia". In N. Elin (Ed.), *Architecture of Fear* (pp.47-60). New York: Princeton Architectural Press.
- Fontana, B. (2013). *Hegemonya ve İktidar: Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine* (O. Gayretli, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları. (Eserin orijinali 1993'te yayımlandı).
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50.
- Forrest, R., & Wissink, B. (2017). "Whose City Now? Urban Managerialism Reconsidered (Again)". *The Sociological Review*, 65(2), 155-167.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1991). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (A. Sheridan, Trans.). London: Penguin.

- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus: College de France Dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 2004'te yayımlandı).
- Foucault, M. (2015). *İktidarın Gözü* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı).
- Foucault, M. (2015a). *Büyük Kapatılma* (I. Ergüden & F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı).
- Foucault, M. (2016). *Özne ve İktidar* (I. Ergüden & O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı).
- Foucault, M. (2016a). *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (I. Ergüden, O. Akınhay & F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı).
- Foucault, M. (2019). *Hapishane'nin Doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi. (Eserin orijinali 1975'te yayımlandı).
- Foucault, M. (2020). *Cinselliğin Tarihi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1976'da yayımlandı).
- Fraser, N. (2004). "Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı" (M. Özbek & C. Balcı, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1990). M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 103-132). İstanbul: Hil Yayın.
- Gajdosikiene, I. (2004). "Oscar Lewis' Culture of Poverty: Critique and Further Development". *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1, 88-96.
- Gandy Jr, O. H. (1993). *The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information*. Boulder: Westview Press.
- Gauchet, M. (2018). "Anlam Borcu ve Devletin Kökenleri: İlkelerde Din ve Siyaset" (O. Erözden, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1977). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 33-67). Ankara: Dost Kitabevi.
- Gerbing, D.W., & Anderson, J.C. (1985). "The Effects of Sampling Error and Model Characteristics on Parameter Estimation for Maximum Likelihood Confirmatory Factor Analysis. *Multivariate Behavioral Research*, 20, 255-271.
- Gezgin, S. (2002). "Medyanın Toplumsal İşlevi ve Kamuoyu Oluşumu". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1, 11-20.
- Giddens, A. (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi* (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları. (Eserin orijinali 1981'de yayımlandı).
- Giddens, A. (2017). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Kuram* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metin Yayıncılık. (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı).
- Gierke, O. (2018). "Orta Çağ'da Siyasi Kuramlar: Devlet ve Hukuk" (O. Akbulut & E. Zeybekoğlu, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1900). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 129-137). Ankara: Dost Kitabevi.

- Gould, C. C. (1999). "Çeşitlilik ve Demokrasi: Farklılıkların Temsili" (Z. Gürata & C. Gürsel, Çev.). S. Benhabib (Ed.), *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* içinde (s. 244-267). İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD). (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı).
- Göçmen, D., & Kaya G. (2013). "Adam Smith'in Siyaset Felsefesine Dair Bir Kuramsal Çerçeve". *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 15, 85-109.
- Gökberk, M. (1946). "Hegel'in Devlet Felsefesi". *Felsefe Arşivi*, 1(2-3), 99-129.
- Göztepe, E. (2004). "Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve 'Göçmen Forumu' Örnekleri". M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 321-340). İstanbul: Hil Yayın.
- Gözübüyük-Tamer, M. (2010). "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 89-105.
- Gramsci, A. (1999). *Selections from the Prison Notebooks* (Q. Hoare & G. N. Smith, Trans. and Ed.). London: Lawrence and Wishart. (Original work published in 1971).
- Gramsci, A. (2014). *Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine* (P. Esin, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları. (Eserin orijinali 1971'de yayımlandı).
- Gramsci, A. (2017). *Hapishane Defterleri* (A. Özüpek, Çev.). Ankara: Dorlion Yayınları. (Eserin orijinali 1947'de yayımlandı).
- Gülsoy, D. (2005). "Medyanın Altyapısına Muhalif Bir Yolculuk: Noam Chomsky". N. Rigel, G. Batuş, G. Yücedoğan & B. Çoban (Ed.), *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar* içinde (s. 139-191). İstanbul: Su Yayınevi.
- Gültekin, M. (2007). "Georg Simmel'in Düşüncesinde Modern Toplum ve Tüketim Kültürü". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 229-245.
- Güven, S. K. (2007). *Gözetim Toplumu ve Toplumsal Meşruiyet*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Habermas, J. (1976). *Legitimation Crisis*. London: Heinemann Educational Books.
- Habermas, J. (1992). "Further Reflections on the Public Sphere", In C. Calhoun (Ed.), *Habermas and the Public Sphere* (pp. 421-461). Cambridge, MA: MIT Press.
- Habermas, J. (1994). "Citizenship and National Identity". In B. Van Steenberg (Ed.), *The Condition of Citizenship* (pp. 20-35). London: Sage.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı* (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi (Eserin orijinali 1981'de yayımlandı).
- Habermas, J. (2004). "Kamusal Alan" (M. Özbek, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1977). M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 95-102). İstanbul: Hil Yayın.
- Habermas, J. (2015). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* (T. Bora & M. Sancar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1962'de yayımlandı).

- Haggenmacher, P. (2018). "Vitoria'dan Vattel'e Uluslararası Hukuk Kişisi Olarak Egemen Devlet" (İ. Selçuk Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1992). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 258-265). Ankara: Dost Kitabevi.
- Hair, J. F., Black, J., & Babin, W. C. (2010). *Multivariate Data Analysis*. NJ: Prentice Hall.
- Hajdarmataj Rizanay, F. (2020). *Yeni Medyada Gözetim ve Mahremiyetin Dönüşümü: Gözetimin Yeniden Üretildiği Bir Alan Olarak Yeni Medya ve Mahremiyet Algısındaki Değişim*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Hampsher-Monk, I. (2004). *Modern Siyasal Düşünce Tarihi: Hobbes'tan Marx'a Büyük Düşünürler* (N. Arat, D. Hakyemez, T. Anđ, Ö. Özaydın, Y. Özer, S. Yaıcıoğlu, S. Ü. Arat, B. O. Yılmaz, A. Tolga, E. Orman & L. Şimşek, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Hansen, M. (2004). "Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge'un Kamusal Alan ve Tecrübesi: Değişen Karışımlar ve Genişlemiş Alanlar" (M. Özbek, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1990). M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 141-177). İstanbul: Hil Yayın.
- Hart, I. (2001). "Deschooling and the Web: Ivan Illich 30 Years on". *Educational Media International*, 38(2-3), 69-76.
- Hasdemir, T. A., & Coşkun, K. (2008). "Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(1), 121-149.
- Heberle, R. (1937). "The Sociology of Ferdinand Tönnies". *American Sociological Review*, 2(1), 9-25.
- Hegedüs, J., & Tosics, I. (1983). "Housing Classes and Housing Policy: Some Changes in the Budapest Housing Market". *International Journal of Urban and Regional Research*, 7(4), 467-494.
- Helmes-Hayes, R. C. (1987). "A Dualistic Vision: Robert Ezra Park and the Classical Ecological Theory of Social Inequality". *The Sociological Quarterly*, 28(3), 387-409.
- Heredia, R. C. (1986). "Transition and Transformation: The Opposition between Industrial and Pre-Industrial Types of Society in the Writings of Karl Marx, Ferdinand Tönnies, Emile Durkheim and Max Weber". *Sociological Bulletin*, 35(1), 29-43.
- Hill, L. (2001). "Eighteenth-Century Anticipations of the Sociology of Conflict: The Case of Adam Ferguson". *Journal of the History of Ideas*, 62(2), 281-299.
- Hindman, M. (2008). "What Is Online Public Sphere Good For". In J. Turow and L. Tsui (Eds), *The Hyperlinked Society: Questioning Connections in the Digital Age* (pp. 268-288). Michigan: University of Michigan Press.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 1651'de yayımlandı).

- Hoe, S.L. (2008). "Issues and Procedures in Adopting Structural Equation Modeling Technique". *Journal of Applied Quantitative Methods*, 3(1), 76-83.
- Hong, W., & Thong, J. Y. (2013). "Internet Privacy Concerns: An Integrated Conceptualization and Four Empirical Studies". *MIS Quarterly*, 37(1), 275-298.
- Holmes, D. C. (1997). "Virtual Identity: Communities of Broadcast, Communities of Interactivity". In D. C. Holmes (Ed.), *Virtual Politics: Identity and Community in Cyberspace* (pp. 26-45). London: Sage.
- Honneth, A. (2007). *Disrespect: The Normative Foundations of Critical Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Höffe, O. (2018). "Bir Şeytan Halkının Bile Devlete İhtiyacı Vardır: Tabii Devletin İkilemi" (Ö. Türesay, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1988). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 323-338). Ankara: Dost Kitabevi.
- Huang, C. C., Wang, Y. M., Wu, T. W., & Wang, P. A. (2013). "An Empirical Analysis of the Antecedents and Performance Consequences of Using the Moodle Platform. *International Journal of Information and Education Technology*, 3(2), 217-221.
- Huxley, A. (2014). *Cesur Yeni Dünya* (Ü. Tosun, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Eserin orijinali 1932'de yayımlandı).
- Illich, I. (1971). *Deschooling Society*. London: Marion Boyars.
- Ioannidou, A. (1997). "The Politics of the Division of Labour: Smith and Hegel on Civil Society. *Democratization*, 4(1), 49-62.
- Irelan, L. M., Moles, O. C., & O'Shea, R. M. (1969). "Ethnicity, Poverty, and Selected Attitudes: A Test of the 'Culture of Poverty' Hypothesis". *Social Forces*, 47(4), 405-413.
- İlhan, M., & Çetin, B. (2014). "LISREL ve AMOS Programları Kullanılarak Gerçekleştirilen Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Analizlerine İlişkin Sonuçların Karşılaştırılması". *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2), 26-42.
- İnceoğlu, Y., & Çomak, N. A. (2009). *Metin Çözümlemeleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İslamoğlu, A. H. (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Beta Yayınları.
- İvren, B. (2019). *Sosyal Medyada Gözetim: Facebook Veri Politikasına Yönelik Kullanıcıların Gizlilik Endişeleri Ve Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Jamet, P. (2007, 21 April). "L'État veut-il tuer Internet en France". *Le Monde*, pp.23.
- Jandrić, P. (2014). "Deschooling Virtuality". *Open Review of Educational Research*, 1(1), 84-98.

- Jenkins, R. (2005). "The Place of Theory: John Rex's Contribution to the Sociological Study of Ethnicity and 'Race'". *Ethnic and Racial Studies*, 28(2), 201-211.
- Kahn, V. (2010). "Machiavelli's Afterlife And Reputation To The Eighteenth Century". In J. M. Najemy (Ed.), *The Cambridge Companion to Machiavelli* (pp. 239-255). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kahveci, K. A. (2012). "J.J. Rousseau'da Ahlâkî Vicdan ve Değeri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 12(1), 205-213.
- Kalaman, S. (2016). *Sosyokültürel, Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla Yeni Medyada Mahremiyetin Dönüşümü: Facebook Örneği*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaplan, İ. (2017). *Üniversite Öğrencisi Sosyal Medya Kullanıcılarının Mahremiyet Algısı*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kara, A. (2019). *Etik İklimin İşten Ayrılma Niyeti ile İlişkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracı Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karakaya A. (2014). *Yeni İletişim Ortamları ile Sömürgeciliğin Dönüşümü Gözetim Olgusu ve Bireylerin Farkındalık ve Teslimiyetleri Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Katz, S. (2017). "Michel Foucault". B. S. Turner & A. Elliot (Ed.), *Çağdaş Toplum Kuramından Portreler* (B. Özkul, Çev.) içinde (s. 173-188). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 2001'de yayımlandı).
- Keane, J. (1984). *Public Life and Late Capitalism: Toward a Socialist Theory of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keane, J. (1988). *Democracy and Civil Society: On the Predicaments of European Socialism, the Prospects for Democracy, and the Problem of Controlling Social and Political Power*. London: Verso.
- Keane, J. (2014). "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümleri" (S. İrvan, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1995). S. İrvan (Der.), *Medya Kültür Siyaset* içinde (s. 215-244). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Kejanlıoğlu, D. B. (2004). "Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı". M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil Yayın.
- Kemper, T. D. (1972). "The Division of Labor: A Post-Durkheimian Analytical View". *American Sociological Review*, 37(6), 739-753.
- Kennedy, G. (1972). *The Art of Rhetoric in the Roman World, 300 B.C.-300 A.D.* Princeton: Princeton University Press.
- Kesgin, A. (2015). "Machiavelli ve Makyavelizm". *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 5(1), 105-139.

- Keskin, F. (1996). "Foucault'da Şiddet ve İktidar". *Cogito*, 6-7, 117-122. İstanbul: YKY.
- Keskin, F. (2016). "İktidar, Hakikat ve Entelektüelin Siyasi İşlevi". M. Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (I. Ergüden, O. Akınhay & F. Keskin, Çev.) içinde (s. 13-28). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı).
- Khan, M. Z., Gilani, I. S., & Nawaz, A. (2012). "From Habermas Model to New Public Sphere: A Paradigm Shift". *Global Journal of Human Social Science*, 12(5), 42-51.
- Kharkhordin, O. (1998). "Civil Society and Orthodox Christianity". *Europe-Asia Studies*, 50(6), 949-968.
- Kılıçbay, B. (2005). "Bir Teknoloji Söyleminden Parçalar: Enformasyon ve İletişim Teknolojileri Kuramlarına Tarihsel Bakış". M. Binark & B. Kılıçbay (Ed.), *İnternet, Toplum, Kültür* içinde (s. 15-32). Ankara: Epos Yayınları.
- Kırlı, Ö. (2013). "John Locke ve David Hume'un Epistemolojisi ve Beşeri Olanın İzahı". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(20), 99-114.
- Kırlı, Ö. (2014). "Sınırlı Bilgi, Sınırlı İktidar: İskoç Aydınlanması Düşünürleri ve Hayek Özelinde İnceleme". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 1-10.
- Kivisto, P. (2008). *Sosyolojinin Temel Kavranları* (İ. Çapcıoğlu & S. Yavuz, Çev.). Ankara: Birleşik Yayınevi. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı).
- Koç, Y. (2019). "Yeniçağda Kavram Olarak Egemenliğin Analizi: Jean Bodin, Thomas Hobbes, John Locke Ve Jean-Jacques Rousseau Üzerine". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 333-350.
- Konur, D., & Toprak, S. (2016). "Hegel'in İnsan Anlayışı". *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 117-130.
- Koohang, A. (2017). "Social Media Sites Privacy Concerns: Empirical Validation of an Instrument. *Online Journal of Applied Knowledge Management (OJAKM)*, 5(1), 14-26.
- Köker, E. (1998). *Politikanın İletişimi, İletişimin Politikası*. Ankara: Vadi Yayınevi.
- Köktaş, M. (2011). "İskoç Aydınlanması ve Amerika". *Liberal Düşünce Dergisi*, 63, 235-256.
- Kömürcüoğlu, M. (2006). *N. Machiavelli ve T. Hobbes'ta Birey Çıkarı - Devlet Çıkarı İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kütükoğlu, E. (2019). *Sosyal Medyadaki Mahremiyet Algısının Belirlenmesi: X, Y ve Z Kuşakları Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Landes, J. B. (1988). *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*. London: Cornell University Press.

- Le Bon, G. (2014). *Kitleler Psikolojisi* (H. Can, Çev.) Ankara: Tutku Yayınevi. (Eserin orijinali 1895'te yayımlandı).
- Leledakis, K. (2000). *Toplum ve Bilinçdışı: Toplumsal Teori ve Toplumsalın Bilinçdışı Boyutu* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı).
- Levine, D. N., Carter, E. B., & Gorman, E. M. (1976). "Simmel's Influence on American Sociology". *American Journal of Sociology*, 81(4), 813-845.
- Lewis, O. (1959). *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*. New York: Basic.
- Lewis, O. (1965). *La Vida: A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty*. New York: Random House.
- Lewis, O. (1966). "The Culture of Poverty". *Scientific American*, 215(4), 19-25.
- Liebman, S. (2004). "Alexander Kluge ile Söyleşi: Yeni Alman Sineması, Sanat, Aydınlanma ve Kamusal Alan Üzerine" (N. Dinç & M. Özbek, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1988). M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 609-651). İstanbul: Hil Yayın.
- Livberber Göçmen, T. (2018). *Toplumsal Yaşamda Bireylerin Mahremiyet Yönelimleri: Sosyal Ağ Kullanıcıları Üzerine Bir Saha Araştırması*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Locke, J. (2020). *Yönetim Üzerine İki İnceleme* (Ö. Saruhanlıoğlu, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık. (Eserin orijinali 1690'da yayımlandı).
- Lyon, D. (1997). *Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi* (D. Hattatoğlu, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı).
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen Toplum: Günlük Hayatı Kontrol Etmek* (G. Soykan, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık. (Eserin orijinali 2001'de yayımlandı).
- Lyon, D. (2007). "Surveillance, Security and Social sorting: Emerging Research Priorities". *International Criminal Justice Review*, 17(3), 161-170.
- Lyon, D. (2011). "The Search for Surveillance Theories". In D. Lyon (Ed.), *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond* (pp. 3-20). New York: Routledge.
- Lyon, D. (2012). *Vesikalı Yurttaş: Gözetim Aracı Olarak Kimlik Kartları* (B. Baysal, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık. (Eserin orijinali 2009'da yayımlandı).
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları: Genel Bir Bakış* (A. Toprak, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık. (Eserin orijinali 2007'de yayımlandı).
- Machiavelli, N. (1955). *Hükümdar* (Y. A. Egeli, Çev.). Ankara: Yıldız Matbaası. (Eserin orijinali 1532'de yayımlandı).

- Machiavelli, N. (2008), *Askerlik Sanatı* (Nazım Güvenç. Çev.). İstanbul: Anahtar Kitaplar. (Eserin orijinali 1532'de yayımlandı).
- Machiavelli, N. (2009), *Söylevler* (Alev Tolga, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Eserin orijinali 1531'de yayımlandı).
- Maigret, E. (2016). *Medya ve İletişim Sosyolojisi* (H. Yücel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı).
- Mairet G. (2018). "Padovalı Marsilius'dan Louis XIV'e Laik Devletin Doğuşu" (H. Tufan, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1978). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 215-242). Ankara: Dost Kitabevi.
- Maiti, S. S., & Mukherjee, B. N. (1991). "Two New Goodness-of-Fit Indices for Covariance Matrices with Linear Structures". *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 44, 153-180.
- Malhotra, N. K., Kim, S. S., & Agarwal, J. (2004). "Internet Users' Information Privacy Concerns (IUIPC): The Construct, The scale, and a Causal Model". *Information systems research*, 15(4), 336-355.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı).
- Martindale, D. (1960). *The Nature and Types of Sociological Theory*. Boston: Houghton Mifflin Co.
- Marx, G. T. (2003). "A Tack in the Shoe: Neutralizing and Resisting the New Surveillance". *Journal of Social Issues*, 59(2), 369-390.
- Marx, K., & Engels, F. (1967). *The Communist Manifesto*. New York: Penguin. (Original work published in 1848).
- Marx, K., & Engels F. (2011). *Politika ve Felsefe* (T.Ağaoğlu, Çev. ve Der.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx, K., & Engels F. (2018). *Devlet ve Hukuk* (R. Serozan, Çev. ve Der.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mathiesen, T. (1997). "The Viewer Society: Michel Foucault's Panopticon Revisited". *Theoretical Criminology*, 1(2), 215-234.
- Mattelart, A., & Mattelart M. (2011). *İletişim Kuramları Tarihi* (M. Zillioğlu, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı).
- Mattelart, A. (2012). *Gözetimin Küreselleşmesi: Güvenlileştirme Düzeninin Kökeni* (O. Gayretli & S. E. Karacan, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık. (Eserin orijinali 2007'de yayımlandı).
- McDonald, R. P., & Ho, M. H. R. (2002). "Principles and Practice in Reporting Structural Equation Analyses". *Psychological Methods*, 7(1), 64

- McLellan, D. (1999). *İdeoloji* (E. Özkaya, Çev.). Ankara: Doruk Yayınları. (Eserin orijinali 1986'da yayımlandı).
- McNair, B. (2002). "Politikada Temsil ve Temsilin Politikası: Halkla İlişkiler, Kamusal Alan ve Demokrasi" (S. Yıldırım Becerikli, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi 1996). J. L'Etang & M. Pieczka (Der.), *Halkla İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar* içinde (s. 79-108). Ankara: Vadi Yayınları.
- Meyrowitz, J. (1985). *No Sense of Place*. Oxford: Oxford University Press.
- Meyrowitz, J. (1994). "Medium Theory". In D. Crowley & D. Mitchell (Eds.), *Communication Theory Today* (pp. 50-57). Cambridge: Polity Press.
- Mills, C. W. (2017). *İktidar Seçkinleri* (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi. (Eserin orijinali 1956'da yayımlandı).
- Miller, D. B. (1976). "A Partial Test of Oscar Lewis's Culture of Poverty in Rural America". *Current Anthropology*, 17(4), 720-723.
- Mitrou, L., Kandias, M., Stavrou, V., & Gritzalis, D. (2014, April). *Social Media Profiling: A Panopticon or Omniopicon Tool?* Paper presented in Proceedings of the 6th Biannual Surveillance and Society Conference, Barcelona.
- Moghaddam, F., M. (2014). *Diktatörlüğün Psikolojisi* (H. Kabasakal, Çev.). İstanbul: 3P Yayıncılık. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı).
- Montesquieu, C. L. (2019). *Kanunların Ruhu Üzerine* (B. Günen, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin orijinali 1758'de yayımlandı).
- Morris, M. (2009). "Social Justice and Communication: Mill, Marx, and Habermas". *Social Justice Research*, 22(1), 134-155.
- Mueller, J. (2012). "Anarchism, the State, and the Role of Education". In R. H. Haworth (Ed.), *Anarchist pedagogies: Collective Actions, Theories, and Critical Reflections on Education* (pp. 14-31). Oakland: PM Press.
- Murteza, G. (2020). "İskoç Aydınlanmasını Konumlandırmak". G. Murteza (Ed.), *İskoç Aydınlanması* içinde (s. 11-30). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Negri, T. (2004). "Kamusal Alanın Yeniden Ele Geçirilmesi" (M. Özbek, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1997). M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 395-406). İstanbul: Hil Yayın.
- Negt, O., & Kluge A. (1972). *Public Sphere and Experience: Towards an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Negt, O., & Kluge, A. (2004). "Kamusal Alan ve Tecrübeye Giriş" (M. Özbek, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1993). M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 133-139). İstanbul: Hil Yayın.

- Neuman, E. N. (2014). "Suskunluk Sarmalı Kuramının Medyayı Anlamaya Katkısı" (S. İrvan, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1992). S. İrvan (Der.), *Medya Kültür Siyaset* içinde (s. 273-281). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Nisbet, D. (1966). *The Sociological Tradition*. New York: Basic Books.
- Nora, S., & Minc, A. (1980). *Computerization of Society*. Cambridge: MIT Press. (Original work published in 1978).
- Olsen, M. E. (1965). "Durkheim's Two Concepts of Anomie". *The Sociological Quarterly*, 6(1), 37-44.
- O'Neill, D. I. (1999). *A Revolution in Morals and Manners: The Burke-Wollstonecraft Debate*, Doctoral Dissertation, University of California, Los Angeles.
- Orwell, G. (2014). *1984* (C. Üster, Çev.). İstanbul: Can Yayınları. (Eserin orijinali 1949'da yayımlandı).
- Önsöz, C. (2011). "Richard Sennett ve Kamusal İnsanın Çöküşü". *Sosyoloji Notları*, 8, 18-22.
- Özarslan, Z. (2019). "Gözün İktidarı: Elektronik Gözetim Sistemler". B. Çoban & Z. Özarslan (Ed.), *Panoptikon: Gözün İktidarı* içinde (s. 139-153). İstanbul: Su Yayınevi.
- Özbek, M. (2004). "Giriş: Kamusal Alanın Sınırları". Meral Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 19-90). İstanbul: Hil Yayın.
- Özdel, G. (2012). "Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve 'Panoptikon' ile 'İktidarın Gözü' Göstergeleri". *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*, 2(1), 22-29.
- Özer, M. H. (2008). "Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 86-97.
- Özgül, G. E. (2012). "Bir Görme Biçimi Olarak Yeni Medya: Kamusal Bir Alan İmkânının Araştırılması". *Journal of Yaşar University*, 26(7), 4526-4548.
- Öztürk, A. (2013). "Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük ve Kurucu Lider İmgesi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(2), 181-204.
- Pahl, R. E. (1970). *Whose City? And Other Essays on Sociology and Planning*. London: Longmans.
- Pahl, R. E. (1975). *Whose City? And Further Essays on Urban Society*. Harmondsworth: Penguin.
- Pahl, R. E. (1991). "The Search for Social Cohesion: From Durkheim to the European Commission". *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 32(2), 345-360.

- Pahl, R. E. (2001). "Market Success and Social Cohesion". *International Journal of Urban and Regional Research*, 25(4), 879-883.
- Paine, T. (2018). *İnsan Hakları* (M. O. Dostel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1791'de yayımlandı).
- Paine, T. (2019). *Sağduyu* (Ç. Öztekin, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin orijinali 1776'da yayımlandı).
- Paine, T. (2020). *Akıl Çağı* (A. İ. Dalgıç, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin orijinali 1794'te yayımlandı).
- Palmer, P. A. (1938). "Ferdinand Tönnies's Theory of Public Opinion". *The Public Opinion Quarterly*, 2(4), 584-595.
- Papacharissi, Z. (2002). "The Virtual Sphere: The Internet as a Public Sphere". *New media & society*, 4(1), 9-27.
- Park, R. E. (1929). "The City as a Social Laboratory". In T. V. Smith, & L. D. White (Eds.), *Chicago: An Experiment in Social Science Research* (pp. 1-19). Chicago: University of Chicago Press.
- Park, R. E. (1936). "Human Ecology". *American Journal of Sociology*, 42(1), 1-15.
- Park, R. E., & Burgess, E. W. (1921). *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Park, R. E., & Burgess, E. W. (1970). *Introduction to the Science of Sociology*. (Abridged). Chicago: University of Chicago Press. (Original work published in 1921).
- Pateman, C. (1983). "Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy". In S. I. Benn & G. F. Gaus (Eds.), *Public and Private in Social Life* (pp. 281-303). Kent: Croom Helm.
- Pease-Watkin, C. (2019). "Bentham'ın 'Panoptikon'u ve Dumont'un 'Panoptique'i" (B. Çoban, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi 2003). B. Çoban & Z. Özarslan (Ed.), *Panoptikon: Gözün İktidarı* içinde (s.77-85). İstanbul: Su Yayınları
- Peters, D. P., & Cmiel, K. (2014). "Medya Etiği ve Kamusal Alan" (Ü. H. Yolsal, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1991). Süleyman İrvan (Der.), *Medya Kültür Siyaset* içinde (s. 319-345). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Phillips, A. (1996). "Dealing with Difference: A politics of Ideas or a Politics of Presence?" *Constellations*, 1(1), 74-91.
- Pieczka, M. (2002). "Kamuoyu ve Halkla İlişkiler" (S. Yıldırım Becerikli, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1996). J. L'Etang & M. Pieczka (Der.), *Halkla İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar* içinde (s. 109-125). Ankara: Vadi Yayınları.
- Pierson, C. (2015). *Modern Devlet* (N. Kutluğ & B. Erdoğan, Çev.). Ankara: Chiviyazıları Yayınevi. (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı).

- Pimenta, E. D. M. (2010). "The City of Sun: Panopticon, Synopticon and Omnipticon - Big Brother and the Giant with Thousand Eyes". In E. D. M. Pimenta (Ed.), *Low Power Society - Continuous Hyperconsumption and the End of the Medium Class in a Hyperurban Planet* (pp. 260-303). Lisbon: Asa Art and Technology.
- Poster, M. (1994). *The Second Media Age*. Cambridge: Polity Press.
- Poster, M. (1996). "Databases as Discourse; or, Electronic Interpellations". In D. Lyon & E. Zureik (Eds.), *Computers, Surveillance, and Privacy* (pp. 175-193). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Postman, N. (1993). *Teknopoli: Kültürün Teknolojiye Teslim Oluşu* (M. E. Yılmaz,  ev.). Bursa: Sentez Yayıncılık. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Postman, N. (2018). *Televizyon  ld ren Eğence: Gösteri  ağında Kamusal Söylem* (O. Akınhay,  ev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1987'de yayımlandı).
- Poulantzas, N. (2015). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (ř. Ünsaldı,  ev.). Ankara: Epos Yayınları. (Eserin orijinali 1968'de yayımlandı).
- Previtali, F. S., & Fagiani, C. C. (2015). "Deskilling and Degradation of Labour in Contemporary Capitalism: The Continuing Relevance of Braverman". *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 9(1), 76-91.
- Ransome, P. (2011). *Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş* (A. İ. Bařđ l,  ev.). Ankara: Dipnot Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Ratcliffe, P. (1999). "Housing Inequality and 'Race': Some Critical Reflections on the Concept of 'Social Exclusion'". *Ethnic and Racial Studies*, 22(1), 1-22.
- Rawls, J. (1997). "The Idea of Public Reason Revisited". *The University of Chicago Law Review*, 64(3), 765-807.
- Rex, J., & Moore, R. (1967). *Race, Community and Conflict*. London: Oxford University Press.
- Rex, J., & Tomlinson, S. (1979). *Colonial Immigrants in a British City: A Class Analysis*. London: Routledge.
- Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Massachusetts: Addison Wesley Publishing Company.
- Richter, M. (1998). "Montesquieu and the Concept of Civil Society". *The European Legacy*, 3(6), 33-41.
- Roberts, J. M. (2004). "John Stuart Mill, Free Speech and the Public Sphere: A Bakhtinian Critique". *The Sociological Review*, 52(1), 67-87.
- Roberts, J. (2010). "Art after Deskilling". *Historical Materialism*, 18(2), 77-96.
- Rogers, E. M. (1999). "Georg Simmel's Concept of the Stranger and Intercultural Communication Research". *Communication Theory*, 9(1), 58-74.

- Rousseau, J. J. (2020). *Toplum Sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin orijinali 1762'de yayımlandı).
- Roy, R. (2016). "Information for All and Privacy for None: The Dominance of Surveillance and the Status of Privacy on Social Networking Sites". *Contemporary Discourse*, 7, 1-7.
- Rueschemeyer, D. (1982). "On Durkheim's Explanation of Division of Labor". *American Journal of Sociology*, 88(3), 579-589.
- Sabine, G. (2000). *Yakınçağ Siyasi Düşünceler Tarihi* (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi. (Eserin orijinali 1945 yılında yayımlandı).
- Saf, H. H. (2019). *Biyopolitikanın Yeni İletişim Teknolojileri Üzerinden İnşası: Biyoe-Politika*, Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Salazar, J. F. (2003). "Articulating an Activist Imaginary: Internet as Counter Public Sphere in the Mapuche Movement, 1997/2002". *Media International Australia Incorporating Culture and Policy*, 107(1), 19-30.
- Sallaz, J. J. (2014). "Labor and Capital in the Twenty-First Century: Rereading Braverman Today". *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 26(4), 299-311.
- Salmon, J. (1996). "The Legacy of Jean Bodin: Absolutism, Populism or Constitutionalism?". *History of Political Thought*, 17(4), 500-522.
- Sarp, P. (2019). "Kitap Değerlendirmesi: Niccolo Machiavelli-Prens". *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 142-149.
- Sarup, M. (2017). *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm* (A. Güçlü, Çev.). Ankara: Pharmakon Yayınevi. (Eserin orijinali 1993'te yayımlandı).
- Satıcı, M. (2015). "Ahlâk-Politika İlişkisi Açısından Machiavelli'nin Politika Teorisi". *FLSF (Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 20, 113-130.
- Saygılı, A. (2014). "Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(1), 185-198.
- Schlesinger, A. M. (2004). *The Imperial Presidency*. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Schmidtke, O. (1998). "Berlin in the Net: Prospects for Cyberdemocracy From Above and From Below". In R. Tsagarousianou, D. Tambini & C. Bryan (Eds.), *Cyberdemocracy: Technology, Cities and Civic Networks* (pp. 84-110). London: Routledge.
- Schmitt, C. (2018). "Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet" (E. Oder, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1958). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 245-254). Ankara: Dost Kitabevi.

- Schreiber, B., Stage, F. K., King, J., Nora, A., & Barlow, E. A. (2006). "Reporting Structural Equation Modelling and Confirmatory Factor Analysis Results: A Review". *Journal of Educational Research*, 99(6), 323-337.
- Semple, J. (1993). *Bentham's Prison: A Study of the Panopticon Penitentiary*. Gloucestershire: Clarendon Press.
- Sennett, R. (1999). *Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam* (S. Sertabiboğlu & C. Kurultay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Sennett, R. (2010). *Kamusal İnsanın Çöküşü* (S. Durak & A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Sewell, W.C. (2005). "Affecting Social Change: The Struggle for Educators to Transform Society". *Educational Foundations*, 19(3-4), 5-14.
- Sheleff, L. S. (1975). "From Restitutive Law to Repressive Law Durkheim's The Division of Labor in Society Revisited". *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 16(1), 16-45.
- Shevlin, M., & Miles, J. V. (1998). "Effects of Sample Size, Model Specification and Factor Loadings on the GFI in Confirmatory Factor Analysis". *Personality and Individual Differences*, 25(1), 85-90.
- Shirky, C. (2011). "The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change". *Foreign Affairs*, 90(1), 28-41.
- Sholette, G. (2004). "Dark matter: Activist art and the counter-public sphere". *Journal of Aesthetics and Protest*, 1-9.
- Sığın, İ. (2019). *Sosyal Medya Kullanan Gençlerin Mahremiyet Algısının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Simmel, G. (1950). *The Sociology of Georg Simmel*. New York: Free Press.
- Simmel, G. (1955). *The Web of Group-Affiliations* (Trans. Reinhard Bendix). New York: Free Press. (Original work published in 1922).
- Skinner, Q. (2004). *The Foundations of Modern Political Thought. Volume Two: The Age of Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published in 1978).
- Slaterry, M. (2017). *Sosyolojide Temel Fikirler* (Ö. Balkız, G. Demiriz, H. Harlak, C. Özdemir, Ş. Özkan & Ü. Tatlıcan, Çev.). Ankara: Sentez Yayınları. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı).
- Smith, A. (2019). *Hukuk Üzerine: Adalet, Kamu Düzeni, Devletin Gelirleri ve Silahlı Güçler* (A. Celiloğlu, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık. (Eserin orijinali 1763'de Glasgow Üniversitesi'nde verdiği ve bir öğrencisi tarafından aktarılan derslerin notları birleştirilerek 1869'da yayımlandı).

- Smith, H. J., Milberg, S. J., & Burke, S. J. (1996). "Information Privacy: Measuring Individuals' Concerns about Organizational Practices". *MIS Quarterly*, 20(2), 167-196.
- Söderberg, J. (2013). "Automating Amateurs in the 3D Printing Community: Connecting the Dots between 'Deskilling' and 'User-Friendliness'". *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 7(1), 124-139.
- Sproull, L., & Faraj, S. (1995). "Atheism, Sex, and Databases: The Net as a Social Technology". In B. Kahin & J. Keller (Eds.), *Public Access to the Internet* (pp. 62-81). Massachusetts: MIT Press.
- Spurk, C. (2010). "Understanding Civil Society". In T. Paffenholz (Ed.), *Civil Society and Peacebuilding: A Critical Assessment* (pp. 3-27). Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Stafford, W. (1995). "Ferdinand Tönnies on Gender, Women and the Family". *History of Political Thought*, 16(3), 391-415.
- Stewart, A. (2001). *Theories of Power and Domination: The Politics of Empowerment in Late Modernity*. London: Sage.
- Stob, P. (2005). "Kenneth Burke, John Dewey, and the Pursuit of the Public". *Philosophy & Rhetoric*, 38(3), 226-247.
- Strasser, H. (1975). "Ferdinand Tönnies: A New Evaluation. Essays and Documents. *Contemporary Sociology*, 4(5), 545-547.
- Strauss, L. (2018). "Tabii Hak ve Tarih" (H. Tufan, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1953). C. B. Akal (Der.), *Devlet Kuramı* içinde (s. 269-320). Ankara: Dost Kitabevi.
- Stromer-Galley, J. (2002). "New Voices in the Public Sphere: A Comparative Analysis of Interpersonal and Online Political Talk". *Javnost-The Public (Journal of the European Institute for Communication and Culture)*, 9(2), 23-41.
- Subaşı, N. (2005). "İnternet ve Sanal Cemaat Tartışmaları". M. Binark & B. Kılıçbay (Ed.), *İnternet, Toplum, Kültür* içinde (s. 106-117). Ankara: Epos Yayınları.
- Süalp, Z. T. A. (2004). "Kamusal Alan, Deneyim ve Kluge". M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 653-675). İstanbul: Hil Yayın.
- Şahin, İ. (2014). *Sınıftan Kaçan Çocuk*. Ankara: Praksis Yayıncılık.
- Şaylan, G. (2008). *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şaylan, G. (2016). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şentürk, M. (2011). *Kentsel Müdahaleler Açısından İstanbul*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Tabanlı, K. (2010). *Çok Kullanıcılı Çevrimiçi Oyunlar Ve Simmel'in Yabancı Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Talay, Ö. (2018). *Mobil Ortam Reklamlarında Dijital Gözetim Algısı: Dijital Göçmenler ve Dijital Yerlilerin Karşılaştırmalı Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Tayfun, R. (2014). "Kamuoyu Oluşum Süreçleri Perspektifinden Kamuoyunu Anlamak". A. Aziz & S. Sungur (Ed.), *İletişim Ve...* içinde (s. 253-269). İstanbul: Hiperlink.
- Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Timisi, N. (2005). "Sanallığın Gerçekliği: İnternetin Kimlik ve Topluluk Alanlarına Girişi". M. Binark & B. Kılıçbay (Ed.), *İnternet, Toplum, Kültür* içinde (s. 15-32). Ankara: Epos Yayınları.
- Thomas, B. (2003). "Knowledge Society and Public Sphere: Two Concepts for the Remit". In T. Hujanen, & G. F. Lowe (Eds.), *Broadcasting and Convergence: New Articulations of the Public Service Remit* (pp. 29-39). Goteborg: NARDICOM.
- Tocqueville, A. (2016). *Amerika'da Demokrasi* (S. Sertdemir-Özdemir, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinalinin birinci cildi 1835'te, ikinci cildi 1840'ta yayımlandı).
- Todd, J. (2012). "From Deschooling to Unschooling: Rethinking Anarchopedagogy after Ivan Illich". In R. H. Haworth (Ed.), *Anarchist pedagogies: Collective Actions, Theories, and Critical Reflections on Education* (pp.69-85). Oakland: PM Press.
- Tokgöz, C. (2011). *Bilişim Çağında Toplumsal Denetim Aracı Olarak Gözetim Olgusu Ve Yeni İletişim Ortamlarında Bireyin Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Touraine, A. (1995). *Modernliğin Eleştirisi* (H. Tufan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Tunç, A. (2005). "Yurttaşlık Hareketi Bir Klik Ötede Mi?: Küresel Direnç Platformu Olarak İnternet". M. Binark & B. Kılıçbay (Ed.), *İnternet, Toplum, Kültür* içinde (s. 106-117). Ankara: Epos Yayınları.
- Ural, A. ve Kılıc, İ. (2006). *Bilimsel Araştırma Süreci ve İstatistiksel Analiz*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ustakara, F., & Türkoğlu, E. (2015). "Y Kuşağının Bir Gözetim Mekanizması Olarak Sosyal Ağlar Üzerine Algısı: Gaziantep Üniversitesi Araştırması". *Electronic Turkish Studies*, 10(10), 939-958.
- Varty, J. (1997). "Civic or Commercial? Adam Ferguson's Concept of Civil Society". *Democratization*, 4 (1), 29-48.

- Verstraeten, H. (2014). "Medya ve Kamusal Alanın Dönüşümü" (S. İrvan, Çev.). (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1996). S. İrvan (Der.). *Medya Kültür Siyaset* içinde (s. 245-270). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Virilio, P. (2003). *Enformasyon Bombası* (K. Şahin, Çev.). İstanbul: Metis Kitap. (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı).
- Webb, S. D. (1972). "Crime and the Division of Labor: Testing a Durkheimian Model". *American Journal of Sociology*, 78(3), 643-656.
- Weber, M., & Levine, D. N. (1972). "Georg Simmel as Sociologist". *Social Research*, 39(1), 155-163.
- Werret, S. (2019). "Potemkin ve Panoptikon: Samuel Bentham ve On Sekizinci Yüzyıl Rusya'sında Mutlakıyetçi Mimarı". (Orijinal makalenin yayım tarihi 1999). B. Çoban & Z. Özarslan (Ed.), *Panoptikon: Gözün İktidarı* (B. Çoban & Z. Özarslan, Çev.) içinde (s. 87-110). İstanbul: Su Yayınevi.
- West, E. G. (1969). "The Political Economy of Alienation: Karl Marx and Adam Smith". *Oxford Economic Papers*, 21(1), 1-23.
- Wetson, R., & Gore, P. A. (2006). "A Brief Guide to Structural Equation Model". *The Counseling Psychologist*, 34(5), 719-751.
- Wheeler, M. (1998). "Democracy and the Information Superhighway". *Democratization*, 5(2), 217-238.
- Wimmer, J. (2005). "Counter-Public Spheres and the Revival of the European Public Sphere". *Javnost-The Public*, 12(2), 93-109.
- Wirth, L. (1938). "Urbanism as a Way of Life". *American Journal of Sociology*, 44(1), 1-24.
- Wirth, L. (1940). "Ideological Aspects of Social Disorganization". *American Sociological Review*, 5(4), 472-482.
- Wirth, L. (1948). "Consensus and Mass Communication". *American Sociological Review*, 13(1), 1-15.
- Wong, K. K. (2013). "Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) Techniques Using SmartPLS". *Marketing Bulletin*, 24(1), 1-32.
- Wu, J. (2014). "Urban Ecology and Sustainability: The State of the Science and Future Directions". *Landscape and Urban Planning*, 125, 209-221.
- Yalçın, N. (2019). *Halkla İlişkiler Bağlamında Ağ Toplumunda Gözetim Olgusu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.
- Yalçınkaya, A. (2016). "Orta Çağ ve Feodalite: Bitmeyen Tartışma ve Siyasal Düşünce". M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* içinde (s. 237-262). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Yalçinkaya, A. (2016a). "Reform ve Rönesans". M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* içinde (s. 289-318). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulamalı Faktör Analizlerinin Kullanılması". *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yaylagül, L. (2014). *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2014). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, Y. (2012). "İletişimsel Eylem Kuramı Işığında Siyasal İletişim ve AK Parti Örneği". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 195-226.
- Yıldırım Becerikli, S. (2005). *Uluslararası Halkla İlişkiler*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Yılmaz, A. (2012). "Sosyal Medya Kullanımında Güncel Tartışmalar: Üniversite Öğrencileri Örneğinde Mahremiyet-Kamusal Alan İlişkisi". *Global Media Journal: Turkish Edition*, 3(5), 246-264.
- Young, I. M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Young, I. M. (1999). "İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde" (Z. Gürata & C. Gürsel, Çev.). S. Benhabib (Ed.), *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* içinde (s. 174-196). İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD). (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı).
- Young, I. M. (2000). *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Young, I. M. (2003). "Activist Challenges to Deliberative Democracy". In L. Fishkin (Ed.), *Debating Deliberative Democracy* (pp. 102-120). Malden: Blackwell Publishing.
- Yuill, C. (2005). "Marx: Capitalism, Alienation and Health." *Social Theory & Health*, 3(2), 126-143.
- Yurtkoru, E. S., Çinko, M., & Durmuş, B. (2018). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yücedoğan, G. (1997). "Medya-Kamuoyu İlişkisi". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 6, 83-87.
- Zabcı, F. (2016). "Thomas Hobbes: Devlet ya da 'Ölümlü Tanrı'ya Övgü". M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* içinde (s. 427-456). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zabcı, F. (2016a). "Spinoza ve Locke: Siyasal Özgürleşmeden Bireysel Özgürleşmeye". M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi* içinde (s. 457-514). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zorlu, K., ve Kırmızıoğlu, H. (2018). "Adam Smith'in Devlet Anlayışı Üzerine Kuramsal Bir İnceleme". *Gazi Akademik Bakış*, 11(22), 77-99.

Internet: IBM (2020). *The Fisher Exact Test for an RxC Table is the Fisher-Freeman-Halton Test*. Web: <https://www.ibm.com/support/pages/node/420335> sayfasından erişilmiştir.

Internet: Kaya, A. (2018). *Korelasyon Nedir? Korelasyon Çeşitleri ve Regresyon*. Web: <https://www.tech-worm.com/korelasyon-nedir-korelasyon-cesitleri-ve-regresyon/> sayfasından erişilmiştir.

EK-1: Anket Formu**ANKET FORMU**

Değerli katılımcı;

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Gülcan IŞIK'ın danışmanlığında yürütülen doktora tezi için yapılmakta olan bu araştırmanın iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki; kullanıcıların/müşterilerin elektronik posta sağlayıcıları, sosyal medya platformları, bankacılık uygulamaları, tüketim uygulamaları ve elektronik devlet uygulama ve araçlarına yönelik kullanım örüntülerini ve amaçlarını tespit etmektir. İkincisi ise; kullanıcıların/müşterilerin gözetime yönelik etik algılarını, gözetime güvenlik bağlamında yaklaşımlarını, gözetime teknolojik bağlamda bakışlarını ve gözetimde mahremiyet algılarını ölçmektir. Anketi doldururken vereceğiniz samimi ve doğru cevaplar, çalışmanın daha güvenilir olmasını ve analizde daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Vereceğiniz cevaplar saklı kalacak, üçüncü kişilerle paylaşılmayacak ve bu araştırma dışında başka bir amaçla kullanılmayacaktır.

Vakit ayırdığınız; bilime, bilimsel çalışmaya ve bilim insanlarına sağladığınız katkı için en samimi duygularıyla teşekkür ederim.

Y. Emre TOPRAK

A. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER VERİ TOPLAMA FORMU**S.1. Cinsiyetiniz nedir?**

☐ Erkek ☐ Kadın

S.2. Yaşınız hangi aralıktadır?

☐ 18-24 ☐ 25-34 ☐ 35-44 ☐ 45-54 ☐ 55 ve üzeri

S.3. Eğitim durumunuz (en son mezun olduğunuz okul) nedir?

☐ Ortaokul ve altı ☐ Lise ☐ Ön Lisans ☐ Lisans ☐ Yüksek lisans ve üzeri

S.4. Aylık geliriniz ne kadardır?

☐ Gelirim yok ☐ 1-1999 TL ☐ 2000-3999 TL ☐ 4000-5999 TL
☐ 6000 TL ve üzeri

S.5. Medeni durumunuz nedir?

☐ Evli ☐ Bekâr (Hiç evlenmemiş, boşanmış, dul)

S.6. Çocuğunuz var mı?

☐ Evet ☐ Hayır

S.7. Çalışma durumunuz nedir?

☐ Öğrenci ☐ Kamu çalışanı ☐ Özel sektör çalışanı ☐ İşveren
☐ Çiftçi ☐ Serbest meslek ☐ Ev hanımı ☐ Emekli
☐ Esnaf ☐ Çalışmıyor ☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

B. DİJİTAL/ELEKTRONİK UYGULAMA VE ARAÇLARIN KULLANIMINA YÖNELİK VERİ TOPLAMA FORMU

S.8. Kişisel bir elektronik posta adresiniz var mı?

☐ Evet ☐ Hayır

NOT: 9 ve 10. sorular; 8. soruya evet cevabı verenler tarafından yanıtlanacaktır.

S.9. 8. soruya verdiğiniz cevap evet ise; hangi kişisel elektronik posta uzantısını/uzantılarını kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

☐ G-mail ☐ Hotmail ☐ Yahoo ☐ Outlook ,
☐ Windowslive ☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

S.10. 8. soruya verdiğiniz cevap evet ise; elektronik posta adresinizi ne amaçla kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

☐ Çeşitli kaynaklardan haber ve reklam almak (Örneğin; alışveriş sitelerinden ürün indirimleri hakkında bilgi almak)
☐ Belirli bir kotaya kadar ücretsiz olarak dosya, fotoğraf, video vb. şeyleri bulut sistemi üzerinde saklamak
☐ İş başvuruları yapabilmek, özgeçmişimi iş ilanı yayımlayan firmalarla gönderebilmek
☐ Resim, müzik, video, belge veya herhangi bir türde dosya göndermek/almak
☐ Bir kişiye veya gruba bilgi göndermek/almak
☐ Uygulamalara üye olabilmek
☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

S. 11. Sosyal medya platformlarını kullanıyor musunuz?

☐ Evet ☐ Hayır

NOT: 12, 13, 14, 15 ve 16. sorular; 11. soruya evet cevabı verenler tarafından yanıtlanacaktır.

S.12. 11. soruya verdiğiniz cevap evet ise; hangi sosyal medya platformlarını kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

- ☐ Facebook ☐ WhatsApp ☐ Instagram ☐ Twitter ☐ Telegram ☐ YouTube
- ☐ Google ☐ LinkedIn ☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

S.13. 11. soruya verdiğiniz cevap evet ise; sosyal medyada günde ortalama ne kadar vakit geçiriyorsunuz?

- ☐ 1 saatten az ☐ 1-3 saat ☐ 4-6 saat ☐ 7 saat ve üzeri

S.14. 11. soruya verdiğiniz cevap evet ise; ne kadar süredir sosyal medya kullanıyorsunuz?

- ☐ 1 yıldan az ☐ 1-3 yıl ☐ 4-6 yıl ☐ 7-9 yıl ☐ 9 yıl ve üzeri

S.15. 11. soruya verdiğiniz cevap evet ise; sosyal medya profillerinizde hangi bilgileri paylaşıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

- ☐ Gerçek adınız ☐ Doğum tarihiniz ☐ Yaşadığınız yer ☐ Siyasi görüşünüz
- ☐ Eğitim durumunuz ☐ İlişki durumunuz ☐ Mesleğiniz ☐ Dini inancınız
- ☐ Memleketiniz ☐ Aile/akrabalarınız ☐ Hiçbiri ☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

S.16. 11. soruya verdiğiniz cevap evet ise; sosyal medya hesaplarınızı ne amaçla kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

- ☐ İçerik paylaşma (Fotoğraf, yazı, video vb.) ☐ Bilgi edinme/takip etme/haberdar olma
- ☐ İş ☐ Arkadaşlarla/akrabalarla iletişim kurma
- ☐ Eğlenceli zaman geçirme ☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

S.17. Banka kartı ya da kredi kartı kullanıyor musunuz?

- ☐ Evet ☐ Hayır

NOT: 18. soru; 17. soruya evet cevabı verenler tarafından yanıtlanacaktır.

S.18. 17. soruya verdiğiniz cevap evet ise; banka ve kredi kartlarını ne amaçla kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

☐ Fatura ödemesi yapmak	☐ Para yatırmak	☐ Para çekmek
☐ Çevrimiçi alışveriş ödemesi yapmak	☐ Vergi ödemesi yapmak	
☐ Yüz yüze alışveriş ödemesi yapmak	☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)	

S.19. İnternet bankacılığı kullanıyor musunuz?

- ☐ Evet ☐ Hayır

NOT: 20. soru; 19. soruya evet cevabı verenler tarafından yanıtlanacaktır.

S.20. 19. soruya verdiğiniz cevap evet ise; internet bankacılığını ne amaçla kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

- ☐ Vadeli ve vadesiz hesap işlemleri yapmak, yeni hesap tanımlamak
- ☐ Fatura ödemeleri, vergi ödemesi, harç ödemesi, şans oyunları, bağışlar
- ☐ Kredi kartı işlemleri, borç ödeme ve avans kullanma işlemleri, kredi kartı limiti yükseltme işlemleri yapmak ve kredi başvurusunda bulunmak
- ☐ Bireysel emeklilik ve sigorta poliçeleriyle ilgili işlemler yapmak
- ☐ Hesaplardan veya kredi kartından havale yapmak veya EFT göndermek
- ☐ Şifre değiştirme işlemleri ve bilgi güncelleme işlemleri yapmak
- ☐ Yatırım işlemleri yapmak (hisse senedi alım/satım; altın ve döviz alım/satım)
- ☐ Şubesiz kredi başvurusu yapmak
- ☐ Müşteri hizmetleri ile çevrimiçi görüşme sağlamak
- ☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

S.21. Telefon bankacılığı kullanıyor musunuz?

- ☐ Evet ☐ Hayır

NOT: 22. soru; 21. soruya evet cevabı verenler tarafından yanıtlanacaktır.

S.22. 21. soruya verdiğiniz cevap evet ise; telefon bankacılığını ne amaçla kullanıyorsunuz?
(birden fazla şık işaretlenebilir).

☐ Kredi kartı işlemleri yapmak	☐ Bankacılık işlemleri yapmak
☐ Yatırım işlemleri yapmak	☐ Bireysel kredi işlemleri yapmak
☐ Şifre oluşturma işlemleri yapmak	☐ Sigorta işlemleri yapmak
☐ Başvuru ve başvuru sorgulama işlemleri yapmak	☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

S.23. Ulusal ya da küresel çapta faaliyet gösteren büyük ticari kuruluşlara (market zincirleri, petrol şirketleri, tekstil üzerine faaliyet gösteren markalaşmış mağazalar vb.) ait "üyelik/kulüp kartları" (Migros Club Card, CarrefourSa Kart, Shell Club Card, Boyner Gift Card vb.) kullanıyor musunuz?

- ☐ Evet ☐ Hayır

NOT: 24. soru; 23. soruya evet cevabı verenler tarafından yanıtlanacaktır.

S.24. 23. soruya verdiğiniz cevap evet ise; tüketici üyelik/kulüp kartlarını ne amaçla kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

☐ İndirimli alışveriş yapmak	☐ Taksitli alışveriş yapmak
☐ Kampanyalardan haberdar olmak	☐ Bana özel öneriler sunulması
☐ Kuruluşa duyduğum aidiyet	☐ Diğer (lütfen belirtin)

S.25. İnternette alışveriş yapmak için elektronik ticaret platformlarını kullanıyor musunuz?

- ☐ Evet ☐ Hayır

NOT: 26 ve 27. sorular; 25. soruya evet cevabı verenler tarafından yanıtlanacaktır.

S.26. 25. soruya verdiğiniz cevap evet ise; hangi elektronik ticaret platformlarını kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

☐ n11	☐ Hepsi Burada	☐ Gitti Gidiyor	☐ Trendyol
☐ e-PTT AVM	☐ Morhipo	☐ Kitapyurdu	☐ İdefix
☐ Amazon	☐ Ali Express	☐ eBay	☐ Vatan
☐ Çiçek Sepeti	☐ MediaMarkt	☐ Koçtaş	☐ Tekzen
☐ Wish	☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)		

S.27. 25. soruya verdiğiniz cevap evet ise; elektronik ticaret platformlarını ne amaçla kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

☐ Daha fazla ürün seçeneği	☐ Daha uygun fiyatlar
☐ Evden çıkmama gerek kalmaması	☐ Fiyat karşılaştırması yapabilme
☐ Taksitli alışveriş yapmak	☐ Bana özel öneriler sunulması
☐ Zamandan tasarruf etmek	☐ Diğer (lütfen belirtin)

S.28. Bu güne kadar hangi kargo şirketlerini alıcı ya da gönderici olarak kullandınız? (birden fazla şık işaretlenebilir).

☐ Yurtiçi Kargo	☐ Aras Kargo	☐ MNG Kargo	☐ Sütrat Kargo
☐ PTT Kargo	☐ UPS Kargo	☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)	

S.29. Elektronik kimlik kartınız (yeni tip kimlik kartı) var mı?

- ☐ Evet ☐ Hayır

S.30. Pasaportunuz var mı?

- ☐ Evet ☐ Hayır

NOT: 31. soru; 30. soruya evet cevabı verenler tarafından yanıtlanacaktır.

S.31. 30. soruya verdiğiniz cevap evet ise; pasaportunuz biyometrik veriler içeren yeni tip çipli pasaport mu?

- ☐ Evet ☐ Hayır

S.32. Elektronik devlet platformlarını [e-devlet, e-nabız, e-okul (veli bilgilendirme sistemi), UYAP vb.] kullanıyor musunuz?

☐ Evet ☐ Hayır

NOT: 33. soru; 32. soruya evet cevabı verenler tarafından yanıtlanacaktır.

S.33. 32. soruya verdiğiniz cevap evet ise; hangi elektronik devlet platformlarını kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

☐ E-devlet ☐ E-nabız ☐ E-okul ☐ UYAP ☐ Diğer (lütfen belirtin)

NOT: 34. soru, 33. soruda "E-devlet" kutucuğu işaretlendiyse yanıtlanacaktır.

S.34. E-devlet uygulamasını ne amaçla kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

- ☐ Sosyal güvenlik bilgileri sorgulamak ve sosyal güvenlik dokümanlarını almak
- ☐ Eğitim bilgilerimi sorgulamak ve eğitimle ilgili belgeleri almak
- ☐ Adli sicil kaydı sorgulamak ve adli sicil kaydı belgesi almak
- ☐ Dijital operatör kayıt bilgileri sorgulamak
- ☐ Trafik cezası sorgulamak
- ☐ Adıma tescilli araç sorgulamak
- ☐ Dava dosyası sorgulamak
- ☐ Ödeme işlemleri yapmak
- ☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

NOT: 35. soru, 33. soruda "E-nabız" kutucuğu işaretlendiyse yanıtlanacaktır.

S.35. E-nabız uygulamasını ne amaçla kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

- ☐ Hastane randevusu almak ve randevu takip etmek
- ☐ Bilgi edinmek (Tansiyon, nabız, şeker, ağırlık vb.)
- ☐ Sağlık bilgilerimi paylaşmak
- ☐ Rapor görüntülemek
- ☐ Sağlık geçmişimi görüntülemek
- ☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

NOT: 36. soru, 33. soruda "E-okul" kutucuğu işaretlendiye yanıtlanacaktır.

S.36. E-okul uygulamasını (veli bilgilendirme sistemini) ne amaçla kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

- ☐ Çocuğumun merkezî sınavların giriş belgelerini veya tercih sonuç belgelerini edinmek
- ☐ Çocuğumun okulu tarafından yapılan duyuruları takip etmek
- ☐ Çocuğumun devamsızlıklarını öğrenmek
- ☐ Çocuğumun davranış notlarını öğrenmek
- ☐ Çocuğumun sınav tarihlerini öğrenmek
- ☐ Çocuğumun ders programını öğrenmek
- ☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

NOT: 37. soru, 33. soruda "UYAP" kutucuğu işaretlendiye yanıtlanacaktır.

S.37. UYAP uygulamasını ne amaçla kullanıyorsunuz? (birden fazla şık işaretlenebilir).

- ☐ Dava dosyaları sorgulamak
- ☐ Duruşmaları takip etmek
- ☐ Hukuk davaları açmak
- ☐ Dava evrak doğrulama yapmak ve evrak indirmek
- ☐ Diğer (Lütfen belirtiniz).

Anketin ilk bölümünü tamamladınız. İkinci bölümde yer alan ifadelere katılım düzeyinizi lütfen size en yakın olan şıkkı işaretleyerek belirtiniz.

**C. YENİ İLETİŞİM, TÜKETİM VE DENETİM TEKNOLOJİLERİ BAĞLAMINDA
BİREYİN GÖZETİM FARKINDALIĞI ÖLÇEĞİ**

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
İ.38	Bireylerin kim tarafından ve ne için gözetleme altına alındıklarını mutlaka bilmesi gerekmektedir.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.39	Kişisel bilgilerin izinsiz olarak dışarıya aktarılmasını doğru bulmuyorum	☐	☐	☐	☐	☐
İ.40	Kişisel bilgilerin yetkisi olmayan kişilerle paylaşımının yapılması yanlış bir şeydir.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.41	Devletler, gözetim teknolojilerini yurttaşlarının güvenliği bağlamında kullanmaktadırlar.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.42	Suç işlenmesinin caydırılmasında gözetimin oldukça büyük bir katkısı olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.43	Suçluların yakalanmasında gözetimin oldukça büyük bir katkısı olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.44	Suç oranının yüksek olduğu yerlerde, toplumsal güvenliği sağlamak bağlamında gerekirse mahremiyetten ödün verilebileceğini düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.45	Sokaklar, siteler, alışveriş merkezleri ve banka önleri gibi yerlerde bulunan güvenlik kameraları kendimi güvende hissetmemi sağlıyor.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.46	Sosyal medya hesabımda bulunan "Suistimali bildir", "Hatayı bildir", "Şikâyet et" gibi sekmelerin telif hırsızlığı, dolandırıcılık, ırkçılık, cinsel istismar ve çocuk pornografisi gibi suçlarla mücadelede olumlu araçlar olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.47	Cep telefonu görüşme ve mesajlarımın operatörler tarafından veri tabanlarında depolandığını düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.48	Elektronik postalarımın elektronik posta sağlayıcıları tarafından veri tabanlarında depolandığını düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.49	Sosyal medya paylaşımlarımın sosyal medya platformu tarafından veri tabanlarında depolandığını düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.50	Teknolojik araçlar tarafından hanemizin içinin gözetlenebildiğini düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.51	Casus yazılımların bilgisayarımda ve telefonumda bulunan verileri dışarıya aktardığını düşünüyorum	☐	☐	☐	☐	☐
İ.52	Kişisel bilgilerimin toplanmakla birlikte, sürekli bir şekilde güncellendiğini de düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.53	Elektronik ticaret platformlarının satın alma alışkanlıklarımı ve kredi kartı bilgilerimi bildiklerini düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
İ.54	Bankaların bana özel kampanyalar (kredi, alışveriş vb.) sunabilmek için geçmiş yatırım ve ticari hareketlerimi izlediklerini düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.55	Büyük market, akaryakıt şirketleri ve mağazalarının bana özel ürün reklamı yapabilmek için, vermiş oldukları alışveriş/indirim kartları üzerinden satın alma geçmişimi takip ettiklerini düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.56	Elektronik devlet uygulamalarındaki tüm bilgilerime (E-Devlet, E-Okul, E-Nabız, UYAP) kamu kuruluşları tarafından ulaşılabilmesini düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.57	Elektronik posta sağlayıcıları ve sosyal medya platformlarının bana özel reklam sunabilmek için çevrimiçi hareketlerimi izlediğini düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.58	Sosyal medya hesabı açmak için kayıtlı bir elektronik posta adresi gerektiğinden; elektronik posta sağlayıcım ve sosyal medya hesabım arasında kişisel bilgilerimin karşılıklı transferi olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.59	Banka kartlarım ve tüketici kampanya/indirim kartlarım (market kartları, akaryakıt kartları, mağaza kartları vb.) arasında kişisel bilgilerimin karşılıklı transferi olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.60	Elektronik ticaret platformlarına üyelik için geçerli bir elektronik posta ya da sosyal medya adresi istendiğinden, elektronik posta sağlayıcım ya da sosyal medya uygulayıcım ile üye olduğum elektronik ticaret platformu arasında bilgilerimin karşılıklı transferi olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.61	Elektronik ticaret platformlarından yapacağım alışverişin ödemesi için kredi kartı bilgileri istendiğinden, bankam ile üye olduğum elektronik ticaret platformu arasında bilgilerimin karşılıklı transferi olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.62	Elektronik ticaret platformlarından satın aldığım ürünün tarafıma ulaşması için adres bilgilerim gerektiğinden, kargo şirketleri ile üye olduğum elektronik ticaret platformu arasında bilgilerimin karşılıklı transferi olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
İ.63	Telefon dinlemesi; elektronik posta ve sosyal medya hesaplarının takip edilmesi gibi gözetim faaliyetleri sadece şüphelileri değil, herkesi kapsamaktadır.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.64	Bir suça karışmasam da gözetime maruz kaldığımı düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.65	Amaç güvenliği sağlamak olsa da, bilgilerin izinsiz olarak elde edilmesi mahremiyetin ihlalidir.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.66	Gözetim teknolojilerindeki gelişimin özgürlüğümü giderek kısıtladığını düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.67	Üzerinde fotoğraf ve çip olan yeni elektronik kimlik kartlarının toplumsal güvenliği arttırmakla birlikte, bireylerin mahremiyetlerinin gözetlenmesini kolaylaştırdığını düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.68	Biyometrik veriler içeren yeni çipli pasaportların toplumsal güvenliği arttırmakla birlikte, bireylerin mahremiyetlerinin gözetlenmesini kolaylaştırdığını düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.69	Elektronik kelepçe, taşıt tanıma ve GBT (Genel Bilgi Toplama) gibi sistemlerin toplumsal güvenliği arttırmakla birlikte, bireylerin mahremiyetlerinin gözetlenmesini kolaylaştırdığını düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.70	Elektronik devlet uygulamalarının (E-Devlet, E-Okul, E-Nabız, UYAP) bürokrasiyi kolaylaştırmakla birlikte, bireylerin mahremiyetlerinin gözetlenmesini kolaylaştırdığını düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.71	Mevcut yasaların elektronik posta sağlayıcıları ve sosyal medya platformlarında, bankalarda, elektronik ticaret platformlarında, kargo şirketlerinde, işyerlerinde ve elektronik devlet platformlarında kayıtlı olan verilerimin gizliliğini koruduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.72	Kişisel verilerim E-Devlet üzerinden denetleniyorsa E-Devlet uygulamasındaki profilimi kaldırırım.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.73	Telefonumun dinlendiğini anladığım zaman telefon kullanmaktan vazgeçerim.	☐	☐	☐	☐	☐

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
İ.74	Sosyal medya hesaplarımın gözetlendiğini anladığım zaman hesaplarımı kapatırım.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.75	Satın alma alışkanlıklarımın izlendiğini anladığım zaman elektronik ticaret platformlarındaki üyeliğimi sonlandırırım.	☐	☐	☐	☐	☐
İ.76	Satın alma alışkanlıklarımın büyük market, akaryakıt şirketleri ve mağazaları tarafından alışveriş/indirim kartları ve kredi kartları üzerinden izlendiğini anladığım zaman kredi kartı ve mağaza kartı kullanmayı bırakırım.	☐	☐	☐	☐	☐

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : TOPRAK, Yunus Emre

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet yılı
Doktora	Gazi Üniversitesi/Halkla İlişkiler ve Tanıtım	2021
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi/Halkla İlişkiler ve Tanıtım	2017
Lisans	Anadolu Üniversitesi/Uluslararası İlişkiler	2017
Lisans	Kara Harp Okulu/Sistem Mühendisliği	2006
Lise	Işıklar Askeri Lisesi	2002

Yabancı Dili

İngilizce

Almanca

YAYINLAR

Ulusal Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

- Çetin, M., & Toprak, Y. E. (2016). "Kriz İletişimi ve Sosyal medya: Emisyon Krizinde Volkswagen'in Facebook Kullanımı". *Selçuk İletişim*, 9(3), 54-68.
- Çetin, M., & Toprak, Y. E. (2016). "Çerçeveleme Kuramı Bağlamında Kamuoyu Oluşturmada Spin: Birinci Körfez Savaşı". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 42, 213-232.
- Çetin, M., & Toprak, Y. E. (2016). "Silahlı Kuvvetlerde Sosyal Medya: ABD ve Büyük Britanya Silahlı Kuvvetlerinde Facebook Kullanımı". *TRT Akademi*, 1(2), 570-588.
- Işık, G., & Toprak, Y. E. (2021). "Dijital Ortamda Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Sunumu: Sabancı Vakfı ve Vehbi Koç Vakfı". *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(9), 903-923.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

